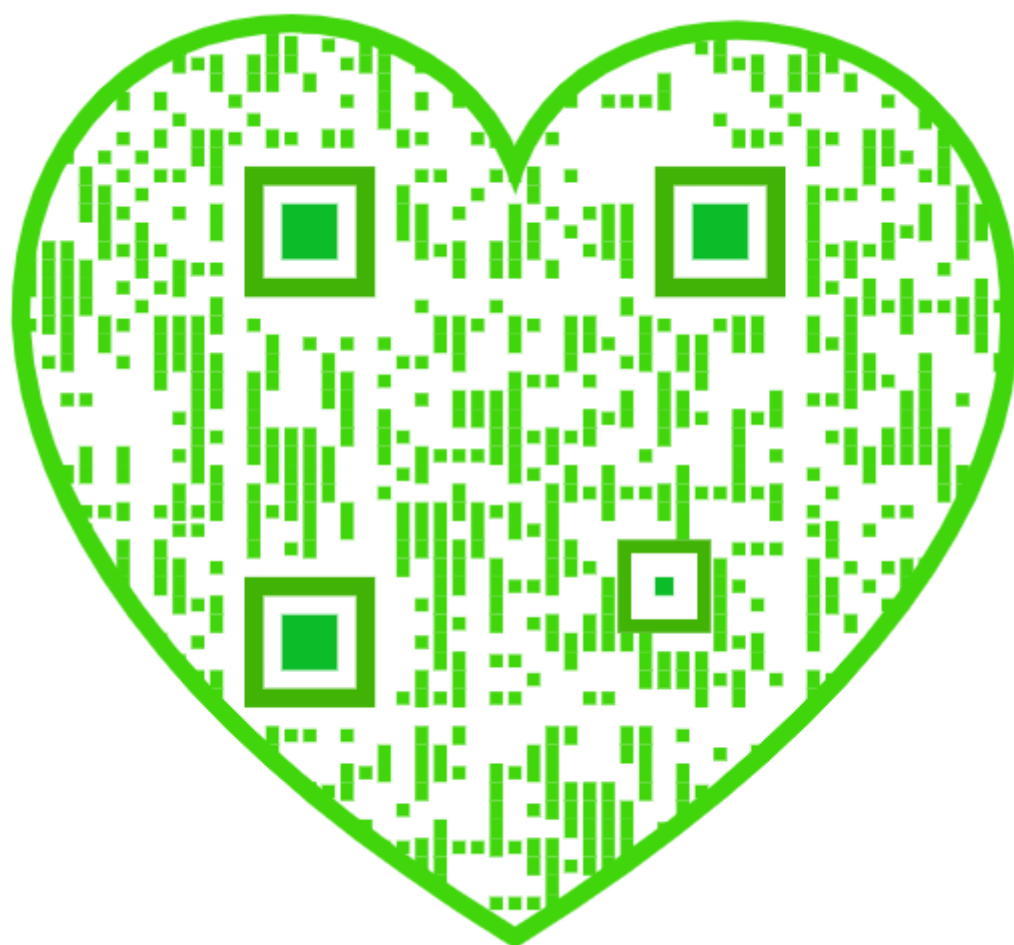

A L G E M E E N
W O O R D E N B O E K
V A N
K U N S T E N
E N
W E T E N S C H A P P E N.

C — E.

ALGEMEEN
WOORDENBOEK
VAN
KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN,
VOOR DEN BESCHAAFDEN STAND
EN TEN BEHOEVE DES GEZELLIGEN LEVENS,
ONDER MEDEWERKING VAN EEN AANTAL
VADERLANDSCHE GELEERDEN
BIJEEVERZAMELD
DOOR
GT NIEUWENHUIS.

C — E.

Te ZUTPHEN, bij
H. C. A. THIEME.
MDCCCXXI.

N A A M L I J S T

D E R

I N T E E K E N A R E N ,

*welke na de uitgave des eersten deels op dit Woordenboek
hebben ingeteekend.*

De kwaliteiten en woonplaatsen der Inteekenaren
zijn in deze lijst geplaatst, overeenkomstig
de opgave ten tijde der inteekening.

A

- Aälbürg, (J. vān) te Tiel.
Aalst, (B. J. van) Kotschoolhouder te Delft.
Aarinksen, (J.) Boekhandelaar te Amsterdam. 2 Exempl.
Abbing, (L. H.) Jongste Predikant bij de Hervormde Gemeente te Groenlo.
Affelen van Oorde, (H. J. van) Advokaat te Amsterdam.
Aiton, (R. O.) Namens het Departement Aalten, der Maatschappij:
tot Nut van het Algemeen, te Aalten.
Albers, (B.) Rentmeester van de Hervormde kerk te Zutphen.
Allan, (J.) Schoolonderwijzer te Hilvoirt.
Andel, (J. P. van) Commies bij de Generale Directie van ontvang-
sten, te 's Gravenhage.
Andel, (F. van den) te Amsterdam.
Angereaud, (Mev. de Wed. d') geboren Biesman, te Bergen op Zoom.
Apostool, (Cs.) Directeur van 's Rijks Museum, Lid van het ko-
ninklijk Nederlandsch Instituut te Amsterdam.
Archief van Oorlog en Topographisch Bureau te 's Hage.
Augustini, (J. L.) Boekhandelaar te Haarlem.
Augustini, (A. L.) Leeraar der Hervormde gemeente te 's Hertog-
genbosch.
Augustini, (J. Luberti) Leeraar der Hervormde gemeente te Harderwijk.

B

- Baalen, (J. van) Boekhandelaar te Rotterdam.
Bade, (A.) te Harderwijk.
Bake, Hoogleeraar te Leijden.

II NAAMLIJST DER INTEEKENAREN.

- Bake, (W. A.) Majoor bij het 1ste Batt. Artill. Nat. Mil., te Luik,
1 best papier.
- Bakhuizen, (A.) Boekhandelaar te 's Gravenhage.
- Bakker, Herinsz. (K.) te Broek in Waterland.
- Barre, Kapitein Aide de Camp van den Generaal Majoor Baron van
der Capellen, Prov. Comdt. der Prov. Antwerpen, te Antwerpen.
- Barre, Kapitein bij het 2de Batt. der 12de Afd. Nat. Inf. te Namen.
- Beckman, (Mr. Wiardi) Advocaat te Amsterdam.
- Beek, (W.) te Nijmegen.
- Beekman, (H. J.) 1ste onderwijzer in de Departement-school, te
's Gravenhage.
- Beltman, (Jacobus) Mr. Timmerman, te Zwolle.
- Benten, (A van) Boekhandelaar te Leijden.
- Bergen, (G. van) te Rotterdam.
- Bergen en comp., (W. van) Boekhandelaars te Breda, 1 best pap.
en 1 ord.
- Bergh, (van den) Gep. Generaal Majoor, te 's Gravenhage.
- Bernhard, (Jn. Hk.) Hoofdprevoost in het Aalmoeseniens wees-
huis te Amsterdam.
- Bessem, (W.) Goud en Zilverkashouder, te Zutphen.
- Beunen, Kapt. Kwartm. der 11de Afd. Nat. Inf. te Luik, 1 best pap.
- Beveren, (A. W. de) Griffier bij de algemene Rekenkamer te
's Gravenhage.
- Bierhaus, (C. W. J.) Rector der Latijnsche scholen, te Groenlo.
- Bingleij, (W. A.) te 's Gravenhage.
- Binkhorst, (M.) te Zutphen.
- Bisschop Bastijns, te Antwerpen.
- Blauw en Briel, Papierfabrikanten te Wormerveer, 1 best papier.
- Blanché, (G.) te Amsterdam.
- Blancke, (Gerardus) Makelaar te Amsterdam.
- Blancke Gerardz., (G.) te Amsterdam.
- Blankenberg, (B. H.) te Amsterdam.
- Blom, (H. C.) Koopman te Tiel.
- Blussé en van Braam, (A.) Boekhandelaars te Dordrecht.
- Bodde, (S.) Schout van Heenvliet en Abbenbroek, te Abbenbroek.
- Boecop, (Baron van) Kolonel comm. der 12de Afdeeling Nat.
Inf. te Namen, 1 best papier.
- Boecop, (L. van) Kapitein bij de 16de Afd. Nat. Inf. te IJperen.
- Boeké, (F.) Boekhandelaar te Dordrecht, 2 Exempl.
- Boer, (R.) te Rotterdam.
- Boefeken, (H. M. J.) te 's Gravenhage.
- Boeveldt, (D. S.) Koopman te Gendringen.
- Bohn, (de Erven F.) voor D. Veegers, te Haarlem.
- Bohm, (J. R. v. d.) Onderwijzer der jeugd, te Amsterdam.
- Bokkel, (A. C. S. ten) Vrederegter van het Canton Aalten.
- Bolhuis, (Wed. S. J. M. van) Boekhandelaressen, te Groningen.

NAAMLIJST DER INTEEKENAREN. III

Bonga, (E. J. W.) Controleur der in- en uitg. Regt. en Acc. te Ulfst.
 Böninghausen tot Heringhaven. (F. E. Baron van)
 Bonn, (Jan) te Amsterdam.
 Boogaard, (J. F.) 1ste Commies bij het ministerie van onderwijs,
 nijverheid en colonien, te 's Gravenhage.
 Boogaart, (Mr. P. W. van den) te Delft.
 Boonzaijer, (C. G.) Notaris te Gorinchem.
 Boonzaijer, (J. C.) Koopman te Gorinchem.
 Boot, (G. W.) Rector der Latijnsche Scholen en Provinciaal
 Schoolopziener te Gorinchem.
 Borgers, Præceptor der Latijnsche scholen, te Nijmegen.
 Bosch, (B. T. N.) oud Burgemeester te Culemborg.
 Bosscha, (H.) Med. Doct. te Amsterdam.
 Bouwman, (G.) 1ste Luit. bij de Schoolkomp. der 15de Afdeeling
 Nat. Inf. te Antwerpen.
 Brandenburgh, (H.) Boekhandelaar te Workum.
 Brederode, (L.) V. D. M. te Slijk-Ewijk.
 Breebaart, (P.) te Amsterdam.
 Brepoels, (M. J.) Majoor te Leijden.
 Briët, (P. E.) Boekhandelaar te Amsterdam.
 Brocx, (J. W.) Commies Expeditie voor de zaken der Hervormde
 kerk, te 's Gravenhage.
 Broedeler, (W. C.) Fransch Kotschoolhouder te Rotterdam.
 Broek, (J. van den) heer van Asperen, te Asperen.
 Broek, (van den) Kotschoolhouder te Antwerpen.
 Broeker, (Hk. Faas) te Zutphen.
 Broes, (W.) Predikant bij de Hervormde Gemeente te Amsterdam.
 Broos, (A.) Apotheker te Haarlem.
 Bruggemeijer, (F. W.) Koopman te Amsterdam.
 Bruggemeijer, (W.) Koopman te Amsterdam.
 Bruin, (J. C. Heck de) te Dordrecht.
 Bruin, (P. de) Predikant bij de Herv. Gemeente, te Winterswijk.
 Bruine, (Mr. A. de) Advocaat te Amsterdam.
 Bruiningi, (G. L.) Kapit. bij de Schoolkomp. der 15de Afdeeling
 Nat. Inf. te Antwerpen.
 Bruijn, (Feuilletau de) Luit. Kolonel bij het 3de Batt. veld Artill.
 te Maastricht, 1 best papier.
 Büchner, (J. C.) Kapt. Adj. bij het 1ste Batt. der 10de Afdeeling
 Nat. Inf. te Alkmaar.

C

Campagne Jr., (C.) Boekhandelaar te Tiel.
 Camper, (P.) Conrector aan de Latijnsche scholen te Zutphen.
 Cantzlaar, (P. J.) te Rotterdam.
 Capelle, (P. Baron van der) Generaal Majoor en Provinciaal Com-
 mandant, Ridder der militaire Willems orde, te Antwerpen.

IV NAAMLIJST DER INTEEKENAREN.

Carré, (J. J.) Magazijnmeester der Artillerie te Venlo.
Casius, Luit. der Artillerie, te Luik.
Castrop, (H. van) Gorinchem.
Charbon, (J. A.) te Amsterdam.
Chevallerau, (J. Amama) Schout en Notaris, te Ommen.
Cijfveer, (Wed.) Boekhandelaressen te Leijden, 2 Exempl.
Cleef, (Gebroed. van) Boekhandelaars te Amsterdam, 4 Exempl.
Cleef, (Gebroed. van) Boekhandelaars te 's Gravenhage, 4 Exempl.
Colenbrander, (F. H. van Berck) Predikant, te Brielle.
Colenbrander, (H. G.) te Varsseveld.
Coppenaar, (Hs. van) te Amsterdam.
Cornel, (N.) Boekhandelaar, te Rotterdam, 2 Exempl.
Craaij, (Willem) Luit. Kwartiermeester bij het 3de Batr. der 16de Afdeeling Nat. Inf. te IJperen.
Craan, (T. J. J. H.) 2de Luit. bij de 3de Afd. Nat. Inf. te Zutphen, 1 best papier.
Cramerus, (J. G.) Notaris te Lisse.
Croes, Kapt. bij het 3de Bat. der 12de Afd. Nat. Inf. te Namen.
Crol, (W. J.) Predikant te Driel, 1 best papier.

D

Dam, (Mr. C. van) te Utrecht.
Davigneau, 1ste Luit. Kwartierm. bij het 1ste Bat. Art. Nat. Mil. te Luik.
Deinse, (Ant. van) Predikant bij de Hervormde Gem. te Middelburg.
Deking Dura, (F. C.) te Dordrecht.
Delprat, (D.) Hofkapellaan te 's Gravenhage.
Dermout, (I. J.) Buitengewoon Hofprediker van Z. M. den koning en predikant te 's Gravenhage.
Derks, Muzijkmeester te Nijmegen.
Dumont, (Mr. W. L.) Advocaat te Gorinchem.
Diepen en Zoon, (J.) Lakenfabrikanten te 's Hertogenbosch.
Dijk, (P. van) Onderwijzer te Winterswijk.
Dijkhuizen, (W.) Papierfabrikant te Apeldoorn.
Donner, (J. C.) Koopman te Zutphen.
Dorp, (P. van) Stads Med. Doctor, te Tiel.
Dries en Zoon, (C. van den) Boekhandelaars te Rotterdam, 2 Exempl.
Dussen, (van) 1ste Luit. der Art. te Namen.

E

Ebeling, (Coenr. Corn.) te Amsterdam.
Eeden, (A. C. van) te Haarlem.
Eekhoff, Hz. (H.) Boekhandelaar te Groningen, 2 Exempl.
Eerten, (L. F. Westerbeck van) Predikant te Varsseveld.
Eeten, (B. van) Notaris te Gorinchem.
Eusom Jz., (P. van) te Amsterdam.
Eichholtz, (H. L. F.) 2de Luit. der 15de Afd. Nat. Inf. te Antwerpen.
Eldik, (A. van) te Nijmegen.

NAAMLIJST DER INTEEKENAREN. V

Enderlein, (J.) Kapt. bij het 1ste Batt. der 10de Afd. Nat. Inf. te Alkmaar.
 Endtz, (J. T.) Predikant te Wamel,
 Entrupp, Kapt. der Artill. te Luik, 1 best papier.
 Erasmus, (A.) Onderwijzer te 's Gravenhage.
 Erpećum, (A. van) Chirurgijn te Amsterdam.
 Ecurij van Heinenoord, (Baron H. Collot d') Lid van de tweede kamer der Staten Generaal, te 's Gravenhage,
 Estoppeij, (As.) te Amsterdam,
 Evekink, (H.) te Zutphen.
 Evera, (Mr. J.) te Dordrecht.
 Evers, Luit. Kolon. Ingenieur, te Namen.
 Ewijk, (Mr. D. J. van) Secretaris bij het Departement van het Publiek onderwijs, Nationale nijverheid en Colonien, belast met de eerste Afdeeling, te 's Gravenhage.

F

Fabritius, (J. N.) Ontvanger der Registr. en Dom. te Amsterdam.
 Fagel, (R.) Luitenant Generaal te Parijs. 1 best papier.
 Feijkes, (B.) Luit. bij het 1 Batt. veld-artillerie te Nijmegen.
 Feith, (P. R.) Regter in de regtbank van 1sten aanleg te Almelo.
 Ferf, (H. N.) Schoolopziener in het 4de Schooldistrict van Vriesland, te Bergum.
 Fronhoff, (J.) te Haarlem.

G

Ganswijk, te 's Gravenhage.
 Gärdner, Kotschoolhouder te Amersfoort.
 Geelen, (J. van) Schoolonderwijzer te Moordrecht.
 Gelder, (Pieter Smit van) Papierfabrikant te Wormerveer, 1 best papier.
 Gent, (J. van) Boekhandelaar te Rotterdam.
 George, (L. J.) Koll. Komm. de 11de Afdeeling Nat. Inf. te Luik, 1 best papier.
 Gerretsen H. J. Zoon, (H.) Leerkooper te Zutphen.
 Gerrevink, (D. van) Papierfabrikant te Apeldoorn.
 Gerrevink, (L. van) Papierkooper te Epe.
 Gerrevink, (L. van) Papierfabrikant te Beekbergen.
 Geuns, (C. S. van) V. D. M. te Nijmegen.
 Gijsing, (B. G.) te Rotterdam.
 Gillissen, (J. H.) Predikant bij de Hervormde Gemeente te Mid-
 delburg.
 Giltaij, (P. A.) Predikant te Drimmelen en Made.
 Glimmerveen, (J.) Ingenieur aan het nieuwe Diep bij den Helder.
 Goes van Naters, (C. van der) te Delft.
 Goinga, (S. P. van) Notaris te Heerenveen.

VI NAAMLIJST DER INTEEKENAREN.

Golz, (Julie van der) Hofdame aan het Paleis van H. M. de koningin, te 's Gravenhage.
Gooszen, (A. J.) Predikant bij de Herv. Gemeente te Eibergen.
Görlitz, (P. K.) Onderwijzer in de Fransche departementschool, *tot Nut van het Algemeen*, te Rotterdam.
Goudriaan, (C. van) Geëmployeerde bij de Directe belastingen, te Gorinchem.
Graaf, (D. de) Instituteur te Gorinchem.
Gregoor, (P.) Kunstschilder te Dordrecht.
Griethuisen, (P.) te Jutphaas.
Griethuizen, (W. A. van) Predikant te Thamen aan den Amstel.
Groeneveld, (A.) Boekhandelaar te Vlaardingen.
Groot, (P. de) Boekhandelaar te Delft. 7 Exempl.
Golpen, (T. M. van) Predikant bij de Hervormde Gemeente te Nijmegen.

H

Haan, (J. de) te 's Gravenhage.
Haar, (D. B. van der) Griffier der Staten van Vriesland.
Haeften, (van) Adjunct Agent van het Departem. van oorlog te Namen.
Haes, Senr. (Mr. Joh. Leop. de) Schout en Secretaris der heerlijkheden Gendringen en Etten, te Gendringen.
Hamel, (N. G. van) Ontvanger te Winterswijk.
Harbauer, (F. J.) Professor te 's Gravenhage.
Harderwijck Rz., (J. van) Koopman te Rotterdam.
Harpen, (A. L. van) te Amsterdam.
Hart, (de) Luit. Kolon. van het 3de Batt. der 12de Afdeeling Nat. Inf. te Namen.
Harvant, (W. F. d') Expéditeur en Commissionair te Lobith.
Hasselo, (J. P.) Koopman te Zutphen.
Haug, (Mr. C. F.) Hoogleraar in de Geschied- en Aardrijkskunde, en in de fraaije Letteren, te Delft.
Haze Bomme, (L. H. de) te Rotterdam.
Heeckeren tot Kell, (van) te Roderlo.
Heeckeren, (Mr. P. R. J. W. van) Schout en Secretaris te Eibergen.
Heeckeren tot Molecaten, (R. van) Hoofdontvanger der in- en uitgaande Regten en Accijnsen in Gelderland, te Arnhem.
Heerdt, (W. H. van) Kamerheer van Z. M. den koning, te 's Gravenhage.
Heije, (C. H.) te Amsterdam.
Heijs, (P. van der) te 's Gravenhage.
Helbergen, (G. J. van) te Zutphen.
Hellewich, (F. M. Muller) Ridder der Militaire Willems-orde, Kapitein comm. de schoolcomp. der 16de Afdeeling Nat. Inf. te IJperen.
Hemsdaal, (G. W. van) Stadsd. en Boekh. te Schiedam, 7 Exempl.
Hengel, (W. A. van) Hoogleraar te Amsterdam.
Hesselink, (A.) Secretaris der Gemeente Aalten.

NAAMLIJST DER INTEEKENAREN.

VII

Hesseling, (Hk.) Papierkooper te Zutphen.
 Hinsbeek Jr., (J. A.) te Amsterdam.
 Hoek, (C. C. van der) te 's Gravenhage.
 Hoffman, (C.) Luit. bij de 15de Afdeeling Nat. Inf. te Antwerpen.
 Hoffman, (G.) Ontvanger te Winterswijk.
 Hoffman, (Mr. N. J. A. C.) Advocaat te Rotterdam.
 Hogguer, (Baron d') te 's Gravenhage.
 Hoijer, (B. F.) Cadet bij de Afd. Kurassiers No. 3. te Deventer.
 Holij Jr., (Benedictus van) te Eibergen.
 Hollard, te Rotterdam.
 Honkoop, (A. en J.) Boekhandelaars te Leijden, 2 Exempl.
 Hoogland, (J.) aan den Helder.
 Hoogstraten Jr., (A. van) Boekhandelaar te 's Gravenhage.
 Hordijk, (J. J.) Koopman te Dordrecht.
 Huinink, (Sal. ten Bokkel) Lector der Hervormde Gemeente te Winterswijk.
 Hummelink, (A. H.) Predikant bij de Hervormde Gemeente te Borculo.
 Huët, (D. F.) Lid van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen en Predikant bij de Walsche Gem., te Middelburg.

I

J. H. te Rotterdam.
 Jacobson, (H.) Regter bij de regtbank van eersten aanleg te Almelo.
 Janssen, Commies bij de directie der Artillerie stapel en constructie magazijnen te Antwerpen.
 Janssen, Secretaris en adviseur bij het Departement voor de zaken der Hervormde kerk, te 's Gravenhage.
 Jennes, (J. W.) Stads schoolonderwijzer te Enschede.
 Immink, (D.) Banketbakker te Zutphen.
 Ingen, (van) Kolonel, directeur der 6de directie van Fortificatien, te Namen.
 Instituut te Vaasfen.
 Jong, (A. de) te 's Gravenhage.
 Jong, (C. J. de) Kostschoolhouder te Arnhem.
 Jong, (J. de) Directeur der onderlinge Brandwaarbörg Maatschappij te Amsterdam, 2 Exempl.
 Jonge (M. W. B. de) van Zwijnsbergen, Schout der gemeente Hilvoirt, te Hilvoirt.
 Jonglas, (Pierer) Hoofdonderwijzer aan de koninklijke Nederlandsche School te Gend.
 Jorissen, (M.) Predikant bij de Hervormde Gemeente te IJsselstein.
 Jung, (J.) Schoolonderwijzer te Rotterdam.

K

Kalkhof, Predikant bij de Hervormde Gemeente te Laren.

VIII NAAMLIJST DER INTEEEKENAREN.

- Keer, (R. J.) Archivist bij het Gouvernement van Noord-Brabant, te 's Hertogenbosch.
 Kehrer, (F. W.) Koopman te Gorinchem.
 Kellner, Luit. Kolonel, command. het 3de Bat. Nat. Mil. te Delft.
 Kempenaer, (Mr. J. M. de) Advocaat te Arnhem.
 Kemper, (Mr. J. M.) Hoogleeraar te Leiden.
 Kerkhoff, (B.) Logementhouder te Arnhem.
 Kesteren, (J. C. van) Boekhandelaar te Amsterdam, 2 Exempl.
 Ketjen, (H. L.) Wijnkoopster te Doetinchem.
 Kieneken, (A.) te Rotterdam.
 Klasing, (J.) Koopman te Amsterdam.
 Klein, Jr. (A.) te Haarlem.
 Klein, (J. de) Onderwijzer te Delft.
 Kloot, (S. van der) te Rotterdam.
 Kloots en Comp. (A.) Boekhandelaars te 's Gravenhage, 34 Exempl.
 Kløse, (C. A.) Med. doctor en vroedmeester te Zutphen.
 Kluit, Jr. (J.) Boekhandelaar te Brielle.
 Kluit, Jr. (J.) 2de Commies der posterijen te Brielle.
 Knottebelt, (J.) Predikant te Mijnsheerenland.
 Kobus, (J. C.) Predikant te Ressen.
 Kock, (H. M. de) Generaal Majoor en Chef over Z. M. landmagt in de O. I. te Batavia.
 Kock, (J. de) Med. Doctor te Utrecht.
 Kok, (C. Swarthoff) Koopman te Zutphen.
 Kok, (H.) Theol. St. te Leiden.
 Kok, (J.) Schoolhouder en Boekhandelaar te Zaandam.
 Koning, (Alexander de) Predikant te Meppel.
 Koog, (M. van der) Ontvanger der in- en uitgaande regten en accijnsen te Rotterdam.
 Kooijwijk, (D. P. van) Ontvanger te Eibergen.
 Koopmans, (Joh. Baptista) adjunct onderwijzer aan de openbare lagere scholen te Etten.
 Kooten, (F. van) Procureur te Dordrecht.
 Koppiers, (H.) op den huize Heimerstein bij Wageningen.
 Koppenaar, (Hs.) te Amsterdam.
 Kouwenhoven, (J.) te Maasland.
 Kouwens, (Mr. J. A.) te Dordrecht.
 Kraijenhoff, (J.) Kapit. der genie te Nijmegen.
 Krieger, (F. W.) Boekhandelaar te Rotterdam.
 Krippendorf, (von) Luit. der Artillerie te Luik.
 Kuik, (J. van) Predikant te Rijsoort.
 Kuipers Jz., (H.) Boekhandelaar te Groningen.
 Kuipers, (T.) Schoolonderwijzer op de Meeden.

L

Lambergh, Schout en Notaris te Boreculo.

NAAMLIJST DER INTEEKENAREN. IX

Lambrechtsen van Ritthem, (Mr. N. C.) President van het Zeeuwsch Genootschap der wetenschappen te Middelburg.
 Langenberg, (A. W.) Mr. Architect te Zutphen.
 Langenberg, (J. D.) Steenfabrikteur en Mr. Timmerman te Zutphen.
 Lange, (J. de) te 's Gravenhage.
 Laren, (P. van) Predikant bij de Hervormde Gemeente te Beuningen en Ewijk.
 Larreij, (de) Generaal te 's Gravenhage, 1 best papier.
 Lau, (J. La) Predikant bij de Herv. Gem. te Bergen op Zoom.
 Leeden, (C. van der) Ontv. der directe belastingen te Gorinchem.
 Leesgezelschap, (Het) onder de zinspreuk: *tot Nut en Beschaving*, te 's Hertogenbosch.
 Leesmuseum (Het) te Rotterdam.
 Leeuwen, (J. W. van) Boekhandelaar te Leiden.
 Lehman Joseph Son, Dentist te Kleef.
 Lelijveld, (T. B. van) Wapenheraut te Leiden.
 Lennep, (E. D. van) Leeraar bij de Doopsgezinde Gem. te Almelo.
 Lenssen (J.) von Louisenburg, bij Venlo.
 Liet, (P. van der) Onderwijzer aan de koninklijke Nederlandsche School te Antwerpen.
 Lijsen, (G. J.) te Amsterdam.
 Lijsen, (G.) Houtkooper te Zutphen.
 Liotard, (J. Et.) te Amsterdam.
 Löbensels, (Mr. M. J. van) Advocaat en Procureur bij de Regtbank te Zutphen.
 Longte, (J. de) Commies ter Stads Secretarie te Zutphen.
 Loo, (J. P. van) Luit, Kwartierm. bij het 3de Batt. der 15de Afdeling Nat. Inf. te Antwerpen.
 Looijen, (A. IJ. A.) te Nijmegen.
 Loosjes, Pz. (Wed. A.) Boekhandelaars te Haarlem.
 Loopik, (M. van) Commissaris van Politie te Maassluis.
 Losgert, (A.) Predikant te Willige Langerak.
 Lulofs, (Mr. B. H.) Hoogleeraar te Groningen.
 Luttervelt, (C. van) Ambts ontvanger te Tiel.

M

M. te Dordrecht.
 Maas, (H.) te Zwijndrecht.
 Mabé, (N.) Procureur te Haarlem.
 Macquelijs, (Dr. M. J.) te Delft.
 Mahne, (M. A.) Boekhandelaar te Gend.
 Maj van Vollenhove, Boekhandelaar te Rotterdam, 4 Exempl.
 Mandemaker, (W. K.) voor het Leesgezelschap voor kennis en waarheid, te 's Gravenhage.
 Manus, (H.) te Amsterdam.
 Maritz, (G. J. L.) te Dordrecht.

X NAAMLIJST DER INTEEKENAREN.

Marius, Kapitein der Artillerie te Luik.
Meerten, (L. A. van) te 's Gravenhage.
Meetsma, (H.) Apotheker te Amsterdam.
Meij, (L. Knuive de) Luit. Koll. bij de 15de Afdeeling Nat. Inf. te Antwerpen, 1 best papier.
Meijer, (C. R.) Apotheker in het Aalm. Weeshuis te Amsterdam.
Meijer, (G. J.) Hoogleeraar te Brussel.
Meijer, (Hendrik) te Amsterdam.
Mekern, (M.) Advocaat te Gorinchem.
Menzel, (C. G.) Boekhandelaar te Leijden.
Metelkamp, te 's Gravenhage.
Meulen, (W. G. van der) te Nijmegen.
Mesch, (A. L. van der Boon) Theol. Doctor en Predikant te Heijno bij Zwolle.
Mispelblom Beijer, (T. M.) te Zutphen.
Molhuizen, (F.) Schoolonderwijzer te Rotterdam.
Molkenboer, (H.) Predikant bij de Evangel. Luth. Gem. te Haarlem.
Mortier en Zoon, (D. du) Boekhandelaars te Leijden.
Muljsken, (F. C.) te Utrecht.
Mulder, (J.) te Zutphen.
Muller en Comp. (D. K.) Boekhandelaars te Arnhem, 2 Exempl.
Muller, (S.) Predikant bij de vereen. Doopsgez. Gem. te Amsterdam.
Muller, (J. C.) Apotheker te Zutphen.
Murrai, (de Gebroeders) Boekhandelaars te Leijden.

N

Nahujs, (C. H. T.) Ontvanger der in- en uitgaande Regten en Accijnsen te Babberik.
N. N. te Rotterdam.
Nedermeijer van Rosenthal, Substituut Officier bij de Regtbank te Arnhem.
Nieuwenhuijs, (J. H.) te Zutphen.
Nobbels Nobbels, (E. L.) te Antwerpen.
Noman, (J.) Boekhandelaar te Zt. Bommel, 2 Exempl.
Noorduyn, (J.) Boekhandelaar te Gorinchem, 4 Exempl.

O

Obelt, (Theod.) Toneeldirecteur. te Zwol.
Oordt, (van) 1ste Luit. Ingenieur te Namen.
Oosterhaar, (W.) te Zutphen.
Oosting, (J. H.) Oud Ontvanger - Generaal van Drenthe, te Assen.
Opdam, (J.) Kapitein der Artillerie te Namen.
Oudshoff, (W.) Boekhouder te Rotterdam.

P

Palm, (J. H. van der) Hoogleeraar te Leijden.
Papenhuiizen, (Jan) Koopman te Dordrecht.
Pareau, (A. G.) te Amsterdam.

Pas, (D.) te Nijmegen.
 Pauw, 1ste Luitenant Ingenieur Adj. te Namen.
 Pijl, (R. van der) Instituteur te Dordrecht.
 Pijpers, (F. B. Hollingerus) Boekhandelaar te Breda, 4 Exempl.
 Planten, (E. J.) Burgemeester te Doetinchem.
 Pliester, (H. W.) Griffier te Terborg.
 Pliester, (J. H.) Schout van Wisch, te Terborg.
 Ploem, (J. H.) Kapitein opzigter des geweerwinkels bij de Artill.
 Stapel en Constructie Magazijnen te Antwerpen.
 Poelman, (Joh.) Boekhandelaar te Delft.
 Pommerenke, Majoor bij het 3de Batt. veld. Artill. te Maastricht.
 Pons, (D.) Assessor van het gemeente bestuur van Pernis.
 Pool, (G. J.) Doctor en Practiserend Chirurgijn te Moordrecht.
 Poorten, (A. ter) Fransch en Nederd. Kostschoolhouder te Breda.
 Poortugael, (D. J. den Beer) Luitenant bij de 16de Afdeling Nat.
 Infanterie te IJperen, 1 best papier.
 Poppe, (J. G.) Secretaris der Grictenij Stellingwerf-Westeinde, te
 Wolvega.
 Post, (J.) Kolonel Kommandant der Afd. Kurassiers No. 3 te Zutphen.
 Prins, (J.) Bewaarder der Hypotheken en Ontvanger der Domei-
 nen, in het Arrondissement Alkmaar.
 Punt, (P.) Schoolonderwijzer te Wijthum bij Zwolle.

Q

Quanjer, (J. H.) Instituteur te Zwolle.
 Queijsen, (F. C.) Regter ter Instructie bij de Regtbank te Almelo.

R

Rademaker Jr. (Ms.) Apotheker te Culemborg.
 Raden, (P. van) Predikant bij de Hervormde Gemeente te Breda.
 Raedt, (Mr. H. J.) Advocaat te Almelo.
 Rappard, (F. W.) Predikant te Avereest.
 Rappard, (Jonkheer en Mr. W. L. F. C. van) Substituut Officier
 van Justitie te Zutphen.
 Ratering, (B. J.) te Duiven.
 Reede, (Grave van) Hofmaarschalk te 's Gravenhage, 1 best papier.
 Reede van Oudtshoorn, (van) Ontvanger der in- en uitgaande regten en
 accijzen te Rotterdam.
 Reen, (T. van) Predikant te Ommen.
 Reerink, (D. van Eps) ontvanger der in- en uitgaande regten en ac-
 cijzen te Eibergen.
 Renesse, (J. van) Kostschoolhouder te 's Gravenhage.
 Rengers, Kamerheer van Z. M. den koning, te Leeuwarden.
 Reus, (J. B.) Kapitein kwartierm. der 11 Afdeling Nat. Inf. te
 Luik, 1 best papier.
 Rhijn, (A. van) Heel en Vroedmeester te Zwammerdam.

XII NAAMLIJST DER INTEEKENAREN.

Riemsdijk, (A. van) te Hardenberg.
 Riesz, (H. W.) Kapit. der Artill., Ridder van het Leg. van eer, te Delft.
 Rijcken, (G. M. J.) Luit. bij de 15de Afd. Nat. Inf. te Antwerpen.
 Rijke, (D.) Predikant bij de Hervormde Gemeente te Brussel.
 Ringeling, (J. H.) te 's Gravenhage.
 Ritterich, (S.) 1ste Luit. Adjut. bij de Afd. Kur. No. 3 te Zutphen.
 Rochusse, (H.) te Rotterdam.
 Roehuizen, (H.) te Rotterdam.
 Roijen (van) Kapit. bij het 2de Bat. der 12de Afdeeling Nat. Inf. te Namen.
 Roll, (J. M. L.) Predikant bij de Evang. Luthersche Gemeente te Amsterdam.
 Romar, Agent van het Departament van Oorlog, te Namen.
 Römelingh, (J.) Boekhandelaar te Groningen.
 Roode, (Wed. C.) in het 's Gravenlandse Veerhuis te Amsterdam.
 Rooij, (A. de) te Roderlo.
 Roosegaarde Jr., (G. J.) Koopman te Zutphen.
 Rose, (Mr. S. H.) te Utrecht.
 Rupe, (J. A.) te Amsterdam.

S

Saar, (Wed. D. du) Boekhandelaars te Leijden.
 Sander, (C. A. L.) Med. Doctor en Lector in de ontleed- en natuurkunde te Rotterdam.
 Sandifort, (G.) Hoogleraar te Leijden.
 Sandifort, (Mejufvrouw G. H.) te Leijden.
 Sassen, (Mr. J. H.) Lid der Gedeputeerde Staten van Noord Brabant, Ridder van de orde van den Nederlandschen Leeuw, te 's Hertogenbosch.
 Schallig, (J. H.) te Amsterdam.
 Schepers, (G. H.) Schoolhouder te Ligtenvoorde.
 Schepers, (J. H.) Schout en Notaris te Dinxperlo.
 Schermers, (J. D.) te Elburg.
 Schertzer, (C.) Bloemist te Haarlem.
 Schievenbus, (A.) Boekhandelaar te Amsterdam.
 Schlimmer Jz., (L.) Schoolonderwijzer te Rotterdam.
 Schlüter, (H. G.) Schoolopziener te Amersfoort.
 Schlüter, (J. P. de la Fontane) Koopman te Amsterdam.
 Schmidt, (C. W. W.) 2 Luit. bij het 2 Batt. der 13 Afd. Nat. Inf. te Doesb.
 Schmitz, (J. H.) te Amsterdam.
 Schneevoegt, (G. Voorhelm) te Haarlem.
 Scholten, (H.) Schoolonderwijzer te Rotterdam.
 Schönlaub, (F. H.) Officier van gezondheid der 1ste klasse bij de Afdeeling Kurassiers No. 3. te Zutphen.
 Schouten, (J.) te Dordrecht, 1 best papier.
 Schrant, Hoogleraar te Gend.

NAAMLIJST DER INTEEKENAREN. XIII

- Schreven, (H. J.) R. C. P. te Winterswijk.
 Schulz, (J.) Secretaris der Evang. Luthersche Synode en Predikant te 's Gravenhage.
 Schütter, (W.) Zilversmidt te Groningen.
 Schwiers, (B. J.) op den Huize Doorwerht bij Arnhem.
 Segers, te Nijmegen.
 Sepp en Zoon, (J. C.) Boekverkoopers te Amsterdam.
 Siedenburg, (C.) Evang. Luthersch Predikant te Edam, 1 best pap.
 Siegenbeek, (M.) Hoogleeraar te Leijden.
 Sjallesma, (S. G. Geertsema van) Suppliant vrederegter in de Gemeente Zuidhorn.
 Sleesen, (D. v. d.) te Amsterdam.
 Slingelandt, (van) Kapit. der Artillerie te Luik.
 Sluis, (J. Kortebout van der) Inspect. bij den Waterst. te Batavia.
 Smit, (J. H.) te Amsterdam.
 Snel, (H. Wijgmans) Praeceptor aan de Latijnsche scholen te Zwolle.
 Soek, (P. A.) Chirurgijn en Vroedmeester te Delft.
 Spaen van Voorstonden, (G. C. Baron van) Minister aan het Hof van Weenen, 1 best papier.
 Spiering, (O. J. A.) Burgemeester te Tiel.
 Stadnitski, (P.) te Nijmegen.
 Steevens, (N. J.) Instituteur te Haarlem.
 Stegeren, (D. van) Boekhandelaar te Zwolle, 4 Exempl.
 Sterke, (Vrouwe A. van der Aar de) Wed. van den wel Edelen geb. Heer Mr. M. 's Gravenzande, in leven raad en schepen der Stad Delft, en bewindhebber der W. I. Compagnie, te Delft.
 Steuerwald, (J. C.) Rector der Lat. scholen te Bergen op Zoom.
 Stok, 1ste Luit. Adj. bij het 1ste Bat. der 6de Afd. Nat. Inf. te Ostende.
 Stolk, (Jacob van) Koopman te Rotterdam.
 Strik, (L.) te Amsterdam, 1 best pap.
 Strootman, (H.) Adjunct onderwijzer bij de koninklijke Kweek-school voor onderwijzers, te Lier.
 Stumpe, (J. H.) Boekverkooper te Amsterdam.
 Susanna, (J. A.) te Leijden.
 Swaan, (J. C.) te Amsterdam.
 Swaving, (J. G.) 1ste Luit. Kwartiermeester van het 1ste Bat. der 6de Afdeeling Nat. Inf. te Ostende.
 Swellingrebel, (Mr. W. M.) te Rotterdam.

T

- Tack, Pz. (W. van der) te Rotterdam.
 Tengbergen, (J. J.) Ontvanger der directe belastingen van Wisch.
 Terveen, (J. G. van) Boekverkooper te Utrecht.
 Thibaut, (P. C.) 1ste Luit. bij de 7de Afd. Nat. Inf. te Deventer.
 Thoir, (J. van) Boekhandelaar te Leijden, 2 Exempl.
 Thon, (C. H.) Boekbinder te Deventer.
 Tijdeman, (Mr. H. W.) Prof. Jur. aan de hooge school te Leijden.

XIV NAAMLIJST DER INTEEKENAREN.

Timmer, (H.) Boekhandelaar te Amsterdam.
Timmerhaus, (C.) Luit. der Artillerie te Luik.
Toelaar, (C. R. S.) Notaris te Amsterdam.
Tofield, (R.) te Blijswijk.
Tomas, (H.) te Haarlem.
Tombe, (J. G. des) te Vugt.
Trakranen, (B.) te Amsterdam.
Trans, (Z. Q. van der) Predikant bij de Hervormde Gemeente te Lichtenvoorde.
Tromp, (J. G.) Commies bij het Departement voor de zaken der Hervormde kerk te 's Gravenhage.
Tromp, (J. S.) te Woudsend.

U

Ufford, (Joan Quarles van) te 's Gravenhage.

V

Valk, geb. Beijlon, (Mevr. J. H.) te Rotterdam.
Veen, (E. J. van der) Taalmeester te Borculo.
Veen, (W. v. d.) te Montfort.
Velden, (K. W. C. van der) 1ste Luit. bij de rijdende Artillerie te Breda.
Velden, (J. van den) te Utrecht.
Verboon, (G.) Boekhandelaar te Rotterdam.
Verhoeff, (J. J.) Commies te paard van de 2de klasse te Bredevoort.
Vermunt, (A. J.) te Utrecht.
Verweij, (Bern.) Predikant en Schoolopziener in het 1ste schooldistrict van Zuid-Holland. te 's Gravenhage.
Vieweg en Zoon, (Wed. J. C.) Boekhandelaars te Nijmegen, 2 Exempl.
Vijver, (L. de) te Amsterdam.
Vink, (A. R.) Leeraar bij de Doopsgezinde Gem. te Winterswijk.
Vinkeles, (J.) te Groningen.
Visscher, (L. G.) te Brussel.
Visser, (S. de) Boekhandelaar te 's Gravenhage.
Vletter, (W. C. de) Schoolonderwijzer te Rotterdam.
Vliet, (H. Huisinga van) te Utrecht.
Vliet, (P. van der) te Rotterdam.
Vlissingen, (van) te Batavia.
Vloten, (van) Directeur der brievenposterij te Amersfoort.
Voet, Luit. Generaal, ten behoeve van de Artillerie en Genie School te Delft.
Voet, (G.) op de Cloese bij Loghem.
Vogel, (W. H.) te Rotterdam.
Voorst, (J. J. van) Predikant bij de Hervormde gemeente te Zutphen.
Voortman, (R.) te Zutphen.
Vorstman, (J. G.) Chirurgijn te 's Gravenhage.
Vos, (C. P. de) Rentmeester Gener. vande Duitsche orde te Utrecht.

NAAMLIJST DER INTEEKENAREN. **XV**

Vos en Comp., (J. de) Boekhandelaars te Dordrecht, 27 Exempl.
 Vos Willemz., (Jb. de) Secretaris der 4de klasse van het koninklijk
 Nederlandsch Instituut, te Amsterdam.

W

Wageningen, (O. J. van) Makelaar te Dordrecht.
 Walkart, (Mr. J. C.) Advocaat te 's Hertogenbosch.
 Waraars en Zoon, (Wed. G.) Boekhand. te Amsterdam, 2 Exempl.
 Warin, (J. N.) te Amsterdam.
 Weelden, (A. J. van) Boekhandelaar te 's Gravehage.
 Weenink, (H.) Postmeester te Zutphen.
 Weert, (de) Ontvanger particulier te Rotterdam.
 Weetjen, (J.) te Amsterdam.
 Weeveringh, (J. J.) te Haarlem.
 Werkhoven, (A. van) Hoofdonderwijzer der Koninklijke lagere
 school, te Mechelen.
 Wermeskerken, (P. H. Noordbeek van) te Zutphen.
 Widt, (B. de) te Zutphen.
 Wilde van Soucabornie, (A. de) te Batavia.
 Willebrand, (J.) Boekverkooper te Nijmegen.
 Wilten, (André) te Nijmegen.
 Wiltschut, (J.) Koopman te Jisp.
 Wimmer, (C. H.) Kapitein bij de 11de Afdeeling Nat. Inf. te Luik,
 1 best papier.
 Winckel, (C. P.) Predikant bij de Hervormde Gemeente te Antwerpen.
 Wintner, (Verweij de) Schoolonderwijzer te Poeldijk.
 Witsenburg, (J. van) Boekhandelaar te Vlaardingen.
 Witsen Elias, (P.) te Amsterdam, 1 best papier.
 Witsen Elias, (N.) te Amsterdam.
 Wijck, (F. A. van) te Amsterdam.
 Wijnveldt, Jz., (A.) Koopman te Zutphen.
 Wijnveldt, (J. E. T.) Koopman te Ligtenvoorde.
 Wijnveldt, (J. F.) Koopman te Zutphen.
 Wijnveldt, (J. W.) Wijnkooper te Zutphen.
 Wijt, (M.) Boekhandelaar te Rotterdam.
 Willekes, (J. W.) Procureur te Haarlem.
 Willigen, (J. van der) Predikant te Rocagne.
 Wilten, (A.) Kapit. bij het 2de Bat. Artill. Nat. Inf. te IJperen,
 1 best papier.
 Wolff, (Hk. de) te Amsterdam.

Z

Zelis, (H. N.) 2de Luit. Kwartiermeester bij het 2de Bat. der 11de
 Afdeeling Nat. Inf. te Luik, 1 best papier.
 Zoicher, (J. D.) te Haarlem.

NAAMLIJST DER INTEEKENAREN

UIT

WEST-INDIË.

- Cantzlaar, (P. R.) Gouverneur van Curaçao en onderhoorige eilanden, te Curaçao, 1 best papier.
- Dovale, (D.) Koopman te Curaçao, 1 best papier.
- Dovale, (J. H.) Koopman te Curaçao, 1 best papier.
- Dovale, (Josias) Koopman te Curaçao, 1 best papier.
- Duijckinck, (Wm. Webb.) Gouvernements Secretaris te Curaçao.
- Ellis, (G. M.) te Curaçao, 1 best papier.
- Ellis, (M. L.) te Curaçao, 1 best papier.
- Elsevier, (J. J.) Raad Fiscaal te Curaçao, 1 best papier.
- Evertsz, (Az.) te Curaçao.
- Gaerste, te Curaçao.
- Gorsira, (P.) 1ste Commies bij den Magazijnmeester van alle magazijnen te Curaçao, 1 best papier.
- Groesbeek, (J.) Chirurgijn Majoor te Curaçao, 1 best papier.
- Haijunga, (Mr. H. R.) Secretaris van den Raad van civile en crimineele Justitie te Curaçao.
- Jutting CWz., (J. H.) Koopman te Curaçao, 1 best papier.
- Larrej, (de) Venduimeester te Curaçao, 1 best papier.
- Latté, (J. R.) Eerste klerk ter Secretarij van den raad van Politie te Curaçao.
- Lima, (Haim Abinun de) te Curaçao, 1 best papier.
- Muller Hz., te Curaçao, 1 best papier.
- Plats, Kapitein Kwartiermeester te Curaçao.
- Plats, (S. L.) 1ste Luit. der Artillerie te Curaçao.
- Prince, (Willem) Secretaris van den Raad van Politie te Curaçao, 1 best papier.
- Raders, (R. F. van) Kapt. bij het Bat. Jagers No. 28 te Curaçao, 1 best papier.
- Ricardo, (M.) Gouvernements Translateur en Procureur te Curaçao, 1 best papier.
- Schuler, (P.) te Curaçao, 1 best papier.
- Serrurier, (D.) President van Justitie te Curaçao.
- Striddels, (G.) Lid van den Raad van Justitie en Majoor der Schutterij te Curaçao, 1 best papier.
- Uijtrecht, (C. L. van) Hoofdontvanger te Curaçao, 1 best papier.
- Wolff, (T.) Hospitaalmeester te Curaçao.

C. (*)

C. Beteekent in de Romeinsche cijfergetallen 100. Bij verkorting gebruikt men C. voor *Capis*, *Carolus*, *Caesar*, *condemno*, enz. Op de Romeinsche legpenningen beteekent C. *Cajus*, *Civis*, *Cohors*, *Conjux*; op Fransche muntspecien de stad *Loo* in *Normandie*, en CC. de stad *Besançon*; terwijl zij op Pruisfische munten den *Kleefsch* stempel aanduidt. — wijders beteekent C, in de toonkunst, den eersten klanktrap in ieder der 4 oktaven van ons toonstelsel, uit welken toon, als den grondtoon, alles gaat: ook wordt er de $\frac{4}{2}$, en wanneer er eene streep door gehaald is, de $\frac{2}{2}$ maat door aangeduid; en eindelijk een der drie sleutels van de muziek.

CABALE. Zoo werd het beruchte Engelsche ministerie onder KAREL II genoemd, hetwelk uit CLIFFORD, ASHLEY, BUCKINGHAM, ARLINGTON, en LANDERDALE bestond; namen, welke beginletters, wanneer men die bij elkander voegt, dit woord uitdrukken. Volgens HUME zoude het bekende woord *Cabaal*, hetwelk een ieder, helaas! dikwijls door eigene ondervinding heeft leeren kennen, van dit schandelijk ministerie zijnen naam ontleend hebben.

CABANIS. (PIERRE JEAN GEORGE) Deze verdienstelijke arts, wijsgeer en letterkundige werd in 1757 te *Conac* geboren, en beoefende, van zijne vroegste jeugd af, de wetenschappen met zulk eenen onvermoeiden ijver, dat hij daardoor zijne gezondheid aanmerkelijk benadeelde. Eindelijk, een plan voor de toekomst moetende vormen, verkoos hij de geneeskunde, die, terwijl zij hem voedsel voor zijnen geest aanbood, tevens aan zijn ligchaam de voor hem noodzakelijk geworden beweging verschaft. Op raad van den kundigen geneesheer DUBREUIL, nam hij zijn verblijf op het land te *Auteuil*, niet ver van *Parijs*, waar hij met HOLBACH, FRANKLIN, en JEFFERSON bekend werd, de vriendschap van CONDILLAC en THOMAS genoot, en zijnen vorigen omgang met den finantie minister TURGOT voortzette. Intusschen had CABANIS zich geheel aan zijne praktijk toegewijd, en de fraaije wetenschappen vaarwel gezegd, toen de Fransche omwenteling voorviel. Alhoewel derzelver grondbeginfels goedkeurende, had hij een afschuw van al de gruwelen, die haar zoo schandelijk bezoeidelen. MIRABEAU werd zijn vriend, en ontving van hem zijn werk *over de openbare Opvoeding*, hetwelk hij in 1791, na den dood

van

(*) De Artikelen, tot het plan van dit werk behoorende, en onder deze letter niet vermeld, kan men onder K vinden.

2 CABECA. — CADA MOSTO, of CA DA MOSTO.

van CABANIS in het licht gaf; doch nog nauwer was zijne vriendschap met CONDORCET, die het slagtoffer van het *Terrorisme* werd, zonder dat hij hem konde redden. Kort daarna huwde hij aan de zuster van den veldheer GROUCHY, aan welken echt hij de rust en het geluk zijns volgenden levens te danken had. In het 3de jaar der Fransche Republiek werd CABANIS tot hoogleeraar in de gezondheids-leer te *Parijs*, in het volgende jaar tot lid van het Nationaal-Instituut, daarna tot hoogleeraar in de *clinie* aan de geneeskundige school aldaar, vervolgens in het jaar VI tot lid van den raad van vijf honderd, en eindelijk, twee jaren later, na de omwenteling van 18 *Brumaire*, in den behoedenden senaat benoemd. Hij stierf in Bloemaand van den jare 1808, onder het vol genot van de achtig zijner tijdgenooten. De voornaamste zijner schriften zijn de volgende: *Observations sur les hopiteaux; Coup d'oeil sur les Revolutions, et la reforme de la Medicine*, en *Observations sur les affections Catarrhales* enz. Daarenboven zijn er ook nog verscheiden overzettingen van hem voor handen.

CABECA, of CABESSE. Zoo noemt men de fijnste Oost-Indische zijde, dragende die, welke 15 a 20 prct. slechter is, den naam van *Barina*.

CABEDOS, of CAVICOS. Eene lengte-maat te *Goa*, en op andere plaatsen der Portugeesche *Oost-Indien* in gebruik, houdende $\frac{2}{3}$ van de Parijsche el.

CABESAS. Eene soort van Spaansche wol, die van *Estramadura* komt.

CACAO. Zie: KAKAO.

CACHAN. Eene stad in *Perzie*, liggende in eene groote vallei, omtrent 10 mijlen ten Zuid-Oosten van *Ispahan*. Zij is zeer beroemd wegens de fraaije gouden en zilveren doozen, en het fijn aardewerk, dat aldaar gemaakt wordt.

CACHET. (*Lettres de*) Waren geheime brieven, waarvan zich de koningen van *Frankrijk* bedienden, om ieder, naar welgevallen, in eenen kerker te doen opsluiten, of naar zekeren oord te bannen, zonder dat zij daarvan eenige de minste redenen gaven. Men schrijft derzelve uitvinding toe aan den zoo beruchten kapucijner pater, JOSEPH, die onder het ministerie van den kardinaal RICHELIEU leefde.

CADA MOSTO, of CA DA MOSTO. (LUIGI DA) Werde in 1432 te *Venetie* geboren, en deed verscheidene reistogten in de *Middellandsche* en *Atlantische zee*. In 1432 werd hij genoodzaakt, om aan de kaap *St. Vincent* aan te leggen, waar prins HENDRIK, in de eenzaamheid, zijne studien voortzette, en zich met de ontdekking der Afrikasche kusten bezig hield. CADA MOSTO, een ondernemend jongeling, bood dezen vorst zijnen dienst aan, en stevende, met een vaartuig van 90 tonnen, waarop een Portugeesche schipper gesteld was, in 1455, van *Lagos* na *Madera*, en ankerde op de *Kanarische Eilanden* bij *Gomera*. Vervolgens kreeg hij de *Witte Kaap* in het

CADI. — CADILESCHER, of KADILESKIER. 3

gezig; zeilde voorbij *Arguin*, waar prins HENDRIK in 1445 eene volkplanting had aangelegd; van daar naar het sedert vijf jaren ontdekte *Senegal*; voer, in eene zuidelijke rigting, langs de kusten, en vertoefde eenigen tijd bij den prins DAMEL, wiens staten zich van *Senegal* tot aan de *Groene Kaap* uitstrekten. Nadat hij zich van goud en slaven voorzien had, rigtte hij zijnen koers naar dit voorgebergte, en vereenigde zich hier met twee andere schepen, door prins HENDRIK tot zijn oogmerk uitgezonden, en waarvan het eene door ANTONIETTO Uso, een Genuesch edelman, en het ander door eenen slameester van dien vorst, gevoerd werd. Zij zetteden hunne reis langs de onbekende kust voort, (waarvan CADA MOSTO belangrijke berigten heeft medegedeeld) en kwamen eindelijk aan de monden der *Gambia*; doch moesten, uit hoofde van de vijandelijke aanvallen der bewoners, en de moedeloosheid van het scheepsvolk, naar *Portugal* terug keeren. In het jaar 1456 deed CADA MOSTO, gemeenschappelijk met ANTONIETTO Uso en nog eenen anderen Portugees, eene tweede reis naar de *Gambia*, wanneer een stormwind, in het gezig van de *Witte Kaap*, hen van het land verwijderde. Na drie dagen worstelens, ontdekten zij de eilanden van de *Groene Kaap*, en gaven aan dat, waar zij landden, den naam van *Buonavista*; doch aan het grootste dien van *St. Tago*. Toen zij dit maal de *Gambia* inliepen, werden zij door de bewoners dier streken wel ontvangen; doch voldeed de inruiling van goud niet aan hunne verwachting. De drie schepen kwamen tot aan den vloed *Casamansa* en de *Rio Grande*, en stевenden hierop naar *Portugal* terug. CADA MOSTO bleef hier tot in 1463, in welk jaar prins HENDRIK stierf. De beschrijving zijner reizen, de oudste onder de scheepstogten der nieuwere ontdekkers, voert den titel: *Prima navigazione per l'Oceano alle terre de Negri, della bassa Ethiopie di LUIGI CADA MOSTO*. Er heerscht in dezelve eene bewonderenswaardige orde; terwijl de bijzonderheden, daarin voorkomende, belang verwekkend, en de verhalen duidelijk en naauwkeurig zijn. Men ontdekt overal eenen kundigen waarnemer. De lengten en breedten worden door hem nog niet opgegeven, waaruit men besluiten kan, dat het gebruik van het *Astro-labium* ter zee toen ten tijde nog niet ingevoerd was.

CADANS. In het Fransch *Cadence*, beteekent, in de muziek, dien val, waardoor in een stuk of het volkomen slot, of slechts een kort rustpunt, eene verdeeling of afdeeling, bepaald wordt. In dezen zin is de Cadans *harmonisch* of *melodisch*. De harmonische heeft plaats, wanneer men, in de harmonie, na eene reeks van zamenhangende akkoorden, bij het laatste derzelve, zonder verdere verwachting, staan blijft, of ten minste eene poos lang rusten kan, waarom ook de eerste volle en de laatste halve Cadancen genoemd worden. De melodieuze Cadans is die gene, waardoor de val, in een stuk, door enkele stemmen bewerkt wordt. Onder den naam van Cadans is echter voornamelijk dat geen bekend, hetwelk ook *gefigureerde* Cadans genoemd wordt, en als dan plaats heeft, wanneer voor het hoofdslot van een vokaal-

of instrumentaal stuk, (b. v. bij *Aria's*, *Concerten* enz.) eene noot, boven hare eigenlijke waarde, wordt aangehouden, wanneer diegene, die den hoofdtoon heeft, na eene korte tusschenpoos, onder het stilzwijgen der overige, door allerlei willekeurige passages, of door de uitvoering van eenige hoofd-ideën van het stuk, zijne vaardigheid op zijn speeltuig, of door zijne stem, gewoonlijk aan den dag legt, en met eene tremblant weder op den hoofdtoon van het stuk neder komt. Het teeken, waardoor deze Cadans wordt aangewezen, is een punt of stip, met eenen boog, boven de noot geplaatst, welke moet aangehouden worden.

CADI. Is een Arabisch woord, en beteekent eenen regter, of regtsgeleerden. Bij de *Turken* verstaat men er door eenen onderregter, in onderscheiding van de regters der provincien, die *Molla's* genoemd worden. Zij worden onder de geestelijkheid gerangschikt, omdat de *Turken* hunne regtswetten van hunnen profeet ontvangen hebben.

CADILESCHER, of KADILESKIER. Bij de *Turken* een opper-regter, welks regtsgebied zich over alle personen en zaken uitstrekt. Er zijn er drie, te weten: voor *Rumelië*, *Natolie*, en voor *Egypte*, *Syrie*, *Armenie* enz. Zij hebben stem en zitting in den *Divan*, en alle *Cadi's*, in de aan hun ondergeschikte landen, staan onder hunne bevelen.

CADIX. Eene der schoonste steden van *Spanje*, in *Neder-Andalusie*, en de vermogendste stad van het geheele koninkrijk. Zij ligt aan het westelijk einde der landtong van een eiland, *Leon* genoemd, waarvan het zuid-oostelijk gedeelte door een smal kanaal, of door eenen arm van de zee, van het vaste land gescheiden; maar door de oude brug *Suatzo* met hetzelfde vereenigd wordt. De stad is met eenen muur en onregelmatige bolwerken omringd. Aan de zuidzijde kan men haar, uit hoofde van den hoogen en steilen oever, niet naderen, en aan de noordzijde is eene landing, wegens de zandbanken en klippen, die zich onder water bevinden, zeer gevaarlijk. Aan den zuidwestelijken hoek bevindt zich eene rij rotsen, welke, bij eene hooge zee, gedeeltelijk, bedekt zijn, en op de punt *St. Sebastiaan* een sterk fort, zoo dat *Cadix* alleen van de smalste zijde der landtong kan aangevallen worden, waar men alles heeft aangewend, om de stad tegen vijandelijke aanvallen te beveiligen. De ruime baai van *Cadix* vormt eene uitmuntende haven, en bestaat eigenlijk uit twee aan elkander gehechte zeeboezems, waarvan de eene *Bahia de Cadix*, en de ander *Bahia de Puntales* genoemd wordt. De mond der eerste is 2000, doch die der laatste slechts 500 vademen wijd, en beiden, gelijk over het geheel de haven en stad, worden door de forten *St. Catharina*, *St. Sebastiaan*, *Chiclane*, *Matagorda*, *Puntales* en fort *Luis* verdedigd. De *Bahia de Cadix* is de algemeene haven voor de koopvaardij; doch de *Bahia de Puntales* voor de oorlogschepen, alsmede voor de naar *Amerika* zeilende en van daar terugkomende

de koopvaarders; staande het aan schepen van vreemde natien niet vrij, in deze haven binnen te loopen. — De stad is, sedert den jare 1786, aanmerkelijk uitgebreid, verfraaid, en van nieuwe gebouwen naar den smaak voorzien geworden. Zij heeft een bisdom, eene oude, en eene ongemeen prachtige kathedraal-kerk, 13 kloosters, eene kadettenschool voor den landdienst, eene school voor de stuurmans-kuust, eene uitmuntend ingerigte sterrenwacht, een zee- en landhospitaal, eene heilkundige leerschool, eenen botanischen tuin, eenen nationalen schouwburg, een aanzienlijk raadhuis, en 15 burgerhospitalen. Het getal der inwoners bedroeg, voor den tijd, dat de stad in staat van opstand kwam, ruim 70,000. Op de landtong bij de stad vindt men gewigtige zoutwerken en schoone wijngaarden, die den besten Spaanschen wijn opleveren. De vischerij van *Thonijnen* is er zeer aanmerkelijk, en men kan zeggen, dat *Cadix* de gewigtigste koopstad in *Spanje* is, en, over het algemeen, onder de aanmerkelijkste handelsteden van *Europa* behoort. Zij is het middelpunt van den Amerikaschen handel. Alle handeldrijvende Europische natien hebben er hunne consuls, agenten en correspondenten. In 1795 bevonden er zich 110 aanzienlijke huizen van negotie, behalve nog een groot aantal kleinere, en, in 1792, bedroeg de waarde der uit andere werelddeelen ingevoerde koopmanschappen 100, en de waarde van derzelver uitvoer 270 millioen Realen.

De stad *Cadix* is mede wegens haren hoogen ouderdom beroemd. Zij werd het eerst door de *Tyriers* gebouwd, en *Cadix* genoemd; vervolgens door de *Karthagenienzers* in bezit genomen, en naderhand onder het gebied der *Romeinen* gebragt, die er den naam van *Gades* aan gaven. Later maakten zich de *Arabieren* van de stad meester, tot dat de *Spanjaards*, in 1262, hun dezelve ontrukten. Sedert bleven de laatsten in haar bezit; doch werd zij, in 1696, door de *Engelschen* geplunderd en verbrand, en door de *Spanjaards* weder opgebouwd en meer versterkt. Toen *Frankrijk* met *Spanje* verbonden was, deden de *Engelschen* meer dan eens vruchteloze aanvallen op *Cadix*, hetwelk, sedert de omwenteling in 1808, in eenen aanhoudenden staat van opstand was, waarbij de stad, zoo wel van den eenen als van den anderen kant, veel had te lijden. Sedert Sprokkelmaand 1810 werd zij, door den Franschen veldheer SEBASTIANI, van de landzijde geblokkeerd; zelfs werden de forten langs de baai ingenomen, en moest ook het gewigtige fort *Matagorda*, tegen over *Cadix* liggende, ten laatste voor de overmagt bukken. De *Franschen* begonnen nu, van tijd tot tijd, de stad op eene verschrikkelijke wijze te bombarderen, tot dat de zegevierende wapenen van den Engelschen veldheer WELINGTON, die tot in het hart van *Spanje* was doorgedrongen, in de laatste helft van 1812, hen noodzaakten, om *Andaluzie* te ruimen, en het beleg op te breken.

CADMIA. Zie: KOBALT.

CADMUS. Een naam, die, in de fabelkunde en geschiedenis, zeer

beroemd is. Hij was de zoon van AGENOR, koning der *Phoeniciers*, en kleinzoon van NEPTUNUS, die, nevens zijne broeders, door den vader werd afgezonden, om hunne zuster EUROPA, door JUPITER ontvoerd, op te sporen, en zonder haar niet terug te komen. Na vele aangewende pogingen, raadpleegde CADMUS het orakel van *Delphos*, hetwelk hem antwoordde, om zijne nasporingen te staken, zich aan het geleide eener koe over te geven, en ter plaatse, waar zij staan bleef, eene stad te bouwen. Hij kwam nu in *Boëtie*, waar hij de koe aan MINERVA wilde offeren; doch zijne reisgenooten, die daartoe het water uit de bron van MARS wilden halen, werden door den draak, die dezelve bewaakte, om het leven gebragt. CADMUS doodde dit dier, en zaaide deszelfs tanden, op bevel van MINERVA, in den grond, waarnit vervolgens gewapende mannen te voorschijn kwamen, die hij *Sparti* (gezaaiden) noemde; doch die zich, op 5 na, om hals bragten. Met de overgeblevenen bouwde hij de stad *Cadmea* of *Theben* (zie dat woord); maar verliet dezelve naderhand met zijne gemalin HARMONIA, dochter van MARS en VENUS, en ging naar de *Illyriërs*, die hem de opperheerschappij opdroegen. Eindelijk zouden beiden in eene slang veranderd, en naar *Elyfium* zijn verplaatst geworden. — De waarheid van het geval is waarschijnlijk deze, dat CADMUS, van *Phoenicie* naar *Boëtie* gereisd zijnde, aldaar de wederfpannige inwoners overwon, en met deze de genoemde stad bouwde. Voor het overige maakte hij zich zeer verdienstelijk ten opzichte van de vorming zijner nieuwe onderdanen; leerde hun het letterfchrift; de vereering van verscheidene godheden; het eerste gebruik der muziek door de priesters bij de godenfeesten; het gebruik van het koper enz.

CADUK. [Van het Latijn *caducus*] Beteekent eigenlijk vervalten, bouwvallig; doch in regten, namelijk in het leenregt, gebruikt men dit woord van zulke onroerende goederen, welke den lands- en leenheeren door eedbreuk, of bij mangel aan erfgenamen, ten deele vallen. — Ook noemt men *caduke goederen* de zoodanige, die niet verder bebouwd worden, maar blijven liggen. Van hier ook *caduke schocke*. (Zie het woord SCHOCK.)

CADUCEUS. De gevleugelde staf van MERCURIUS, met twee slangen omwonden. Hij was, bij de *Romeinen*, het teeken van vrede en eendragt; en van hier, dat zij dan ook, toen zij den *Karthageniërs* de keus tusschen vrede of oorlog aanboden, aan hun eene werp spies en eenen *Caduceus* zonden. — Als een zinnebeeld op munten gebruikt, beteekenen de staf heerschappij, de slangen rijkdom, en de vleugels nijverheid.

CAECILIA. Eene heilige, die voor de uitvindster van het orgel, ten minste voor de beschermster der muziek, wordt gehouden. Zij was eene Romeinsche jonge dochter, aan VALERIANUS, een Heidensch jongeling, verloofd; doch bleef niet alleen ongehuwd, maar bekeerde ook haren minnaar, benevens zijnen broeder, tot den Christelijken Gods.

Godsdienst, en stierf, met deze beiden, in den jare 220 den marteldood.

CAECILIUS. Het geslacht der CAECILIUSSEN, een der oudste en vermaardste te Rome, en uit *Priene* afkomstig, zette zich, na de verdrijving der koningen, te Rome neder, en verkreeg weldra het burgerregt. Spoedig in aanzien rijzende, konde het zich beroemen, binnen den tijd van 250 jaren, de hoogste staats-ambten, meer dan eenig ander, te hebben bekleed, als: viermaal dat van *Pontifex Maximus*, tweemaal dat van *Dictator*, even zoo veel dat van *Magister equitum*, twintig *Consulaten*, en zeven *Censorschappen*; terwijl dit alles door negen *triomfen* werd bekroond. Veelvuldig zijn de toenames van dit geslacht, als: METELLIUS, MACEDONICUS, NEPOS, CÆLER, CRETICUS, PIUS, NUMIDICUS, SCIPIO en anderen, allen in de geschiedenis vermaard, en wier namen, geaeltelijk, in het vervolg dezes werks te vinden zijn.

CAEJUS. Q. (SERVILIUS) Consul te Rome geweest zijnde, was hij, ten tijde der oorlogen tegen de *Cimbren* en *Teutonen*, over *Gallie* gesteld, in welke bediening hij den tempel te *Toulouse* schandelijk plunderde, waarvoor hij, door het verliezen zijner troepen, gezegd wordt, door de goden zelven gestraft te zijn. Over deze misdaad, na zijne terugkomst, aangeklaagd, verloor hij, door den strop, zijn leven.

CAELIUS. Een der zeven heuvelen, waarop Rome gebouwd was.

CAEN. De hoofdstad van het departement de *Neder-Seine*, in *Frankrijk*, liggende in eene vallei, waar de *Odon* in de *Douze* valt, Zij telt omtrent 31,000 inwoners, die van wol-, katoen-, garen-, kousen-, kanten-, linnen- en fergie-, alsmede van porcelein- en aardewerk-fabrieken, fruit-, en azijn-ziederijen leven, en veel handel drijven, Men vindt er eene hooge school, een genootschap van kunsten en wetenschappen, een voor den koophandel en een voor de geneeskunde, benevens eene verzameling van voorwerpen van de vlijt des departements.

CAERITES, of CAERITUM TABULAE. Waren tafels, of registers, bij de Romeinen, waarop de namen der *Caeriten*, of inwoners van *Caere*, eene stad van *Etrurie*, stonden opgeschreven, die wel burgers waren, maar geen stemregt hadden, en op welke diensvolgens de namen van zoodanige Romeinsche burgers geplaatst werden, die, uit hoofde van de eene of andere misdaad, van het stemmen in de volksvergadering waren uitgesloten.

CAESAR. Deze was een toenaam van het geslacht der JULIUSSEN, omtrent welks oorsprong men het niet eens is. Volgens den eenen zoude hij afkomstig zijn van het Punisch woord *caeso*, dat eenen *Oli-fant* beteekent, omdat de grootvader van Julius *Caesar* zulk een dier in *Afrika* zoude hebben gedood; volgens een ander zoude eerst Julius *Caesar* aldus genoemd zijn van het Latijnsche woord

8 CAESAR AUGUSTA. — CAESAR. (CAJUS JULIUS)

Caesaries (hoofdhaar), omdat, reeds bij zijne geboorte, zijn hoofd met lang haar bedekt was; terwijl, eindelijk, een derde het woord *Caesar* daarvan afleidt, dat een van dit geslacht door eene kunstbewerking ter wereld kwam, welke, hierom, vervolgens *rectio caesarea* genoemd is. Wat hier ook van zijn moge, de voornaamste, die het geslacht der JULIUSSEN heeft vermaard gemaakt, was C. JULIUS *Caesar*, en van hem zijn, in het vervolg, alle keizers *Caesares* geheeten; gelijk ook ons *keizer* daarvan afstamt. Naderhand werd dit in zoo verre veranderd, dat zij, in het bijzonder, den titel van *Caesar* ontvingen, die de hoop en een zeker regt op de opvolging hadden; zoo als de prinzen van het rijk, behoudende, echter, ook de keizer zelf den titel, met bijvoeging van *Imperator Augustus*.

CAESAR AUGUSTA. Eene stad in *Spanje*, thans *Saragossa*. (*zie aldaar*).

CAESAR. (CAJUS JULIUS) Deze groote *Romein*, buiten twijfel een der grootste mannen, die er immer leefden, werd 98 jaren voor CHRISTUS te *Rome* geboren, en, 55 jaren oud zijnde, vermoord. Hij was een afstammeling van het beroemde geslacht der JULIUSSEN; had zich aan alle soorten van lichaams-oefeningen gewend; was uitermate werkzaam, dapper en trotsch; sneedde allerhande ontwerpen, en leefde zeer prachtig en verkwistend. Hij bezat een bijzonder innemend talent van spreken, en verstond, over het algemeen, de kunst om de harten te vermeesteren, welke hij als den grondslag, om een beheerscher der wereld te worden, beschonwde. De Dictator SYLLA, zijne ontwerpen vooruit ziende, wilde hem, reeds in zijne jeugd laten ombrengen, en zeide, toen hij eindelijk, op aandrang van zijne vrienden, van dit zijn plan afzag: „wacht u voor den man, voor wien „gij u zoo zeer in de bres stelt; want in hem schuilen vele MARIUSSEN.” Nadat hij zich in *Azie* door zijne dapperheid, en in *Rome* door zijne welsprekendheid, eenen naam verworven had, klom hij van den eenen trap van eer en aanzien op tot den anderen. Als gouverneur naar *Spanje* reizende, zag hij, op weg, het standbeeld van ALEXANDER, en zeide met tranen in de oogen: „op mijn „ne jaren had hij reeds de wereld veroverd, en ik heb nog niets „gedaan.” Dikwijls bediende hij zich van de woorden van EURIPIDES: „wanneer het immer geoorloofd zij, waarheid en regtvaardigheid te schenden, dan is het, om te heerschen.” Na zijne terugkomst te *Rome* verbond hij zich met POMPEJUS en CRASSUS; vormde met deze het eerste driemanschap, en verwijderde de verdedigers der vrijheid, CICERO en CATO, welke laatste gewoon was, van hem te zeggen, „dat hij, in koelen bloede, bij zich zelve, het „plan beraamde, om de Republiek ten gronde te helpen.” Meester van *Gallie* zijnde, vormde hij het plan, om hetzelfde onder het juk te brengen, zijn zegevierend leger tegen de republiek te wenden, en gewapenderhand de opperheerschappij aan zich te trekken. Hij behaalde overwinningen in *Gallie*, (hetwelk hij tot een Romeinsch

win-

wingewest maakte) in *Germanie* en *Grootbritannien*; doch haalde zich ook vijanden op den hals, die het op zijnen val toelagden. POMPEJUS verliet zijne zijde, gelijk ook ANTONIUS, waarop CAESAR over den *Rubicon* trok, en door omkoopingen, door zijn aanzienlijk leger, zijn beminnelijk gedrag, doch inzonderheid door de verzwakking van *Rome*, zich den weg tot deszelfs beheersching baande. Door den slag bij *Pharsalia*, waarin hij POMPEJUS sloeg, werd *Rome* volkomen aan hem onderworpen. Hij zegevierde hier 5 dagen achter elkander, werd tot altyddurend *Dictator* benoemd, en voerde den titel van *Imperator*. Hij vergenoegde zich echter niet slechts met zijnen verworven krijgsgroem; maar maakte zich ook bij de bouwkunde, scheepvaart, akkerbouw, de wetten en geleerdheid, verdienstelijk; gelijk men ook aan hem den verbeterden Romeinschen kalender, of almanak, waarbij hij zich van SOFIGENES, uit *Alexandrie*, bediende, te danken heeft. Dan, terwijl hij ijverig werkzaam was, om zich, door voortreffelijke inrigtingen, de eer, van *Rome's* beheerscher te zijn, waardig te maken, legden BRUTUS en CASSIUS het op zijn leven toe, en werd hij, op den 15 van Lentemaand, des morgens, in den senaat vermoord. BRUTUS, die zich mede onder de zaamgezworenen bevond, meent men dat zijn zoon geweest zij. Hij had 4 vrouwen, namelijk, COSSULIA, CORNELIA, POMPEJA en CALPURNIA, van welke hij de eerste en derde verliest. Bij de beroemde CLEOPATRA had hij eenen zoon, CAESARION geheeten; doch zij was de eenigste niet, met welke hij in verbandtenis stond.

CAESAREA. Dezen naam voerden veleer, en voeren nog, verscheidene steden, als: in *Capadocie*, *Bythynie*, *Mauritanie*, *Palestina*, en elders, of, omdat zij door de keizers zelve, of ter hunner eere, gebouwd waren.

CAESONIA. De echtgenoot van keizer CALIGULA, befaamd door hare schandelijke levenswijze. Zij kwam te gelijk met haren ge-
maal en hare dochter JULIA om.

CAESTUS. In de oudheid een groote handschoen, van eene ruwe huid gemaakt, en door de kampvechters gedragen wordende: ook een wolle gordel, dien de bruidegom voor zijne bruid los maakte, eer zij zamen te bed gingen; zinspelende hierdoor op den gordel van VENUS, die JUNO van haar leende, om bij JUPITER liefde te verwekken.

CAESUR, (van het Latijn *caesura*), noemt men, in de dichtkunst, die plaats in een vers, welke tot een klein, merkbaar rustpunt dient, en in de muziek dat gedeelte eener periode, hetwelk uit ten hoogste 6 maten (*takten*) bestaat, en alleen een kort rustpunt, maar in genen deele een slot, aanduidt.

CAFFILA. Een gezelschap van kooplieden of reizigers, die zich vereenigen, om, met te meer gemak, door de landen van den grooten *Mogol*, en andere gewesten, op het vaste land in *Oost-Indien* te trekken. De *Caffila* zijn, althans in *Perzie*, van de *Karavanen* onder-

scheiden; want de eerste behooren eigenlijk tot den eenen of anderen vorst; terwijl de laatste uit een gezelschap van kooplieden bestaan, die ieder voor hunne eigene rekening handelen.

CAFICI. Eene maat in *Barbarye*, houdende 20 *quibis*, waarvan 7 een Amsterdamsch last uitmaken.

CAFTAN. Is bij de *Turken* en *Perzianen*, een overrok of kleed,

CAGLIARI. De hoofdstad van het eiland *Sardinie*, aan eenen kleinen berg liggende, met een aarts-bisdom, eene in 1763 verbeterde universiteit, en eene ruime veilige haven, welke voor den handel zeer voordeelig gelegen is. Men schat het getal der inwoners op 26,000. De stad heeft verscheidene kloosters en kerken, benevens eenen fraaijen schouwburg, en bestaat uit vier deelen, als: 1. uit het kasteel, op den berg liggende; 2. de *Marina*, aan de helling des bergs aan de zee; 3. *Stampace* ten Westen, en 4. *Villa Nuova*, ten Oosten aan den voet des bergs gelgen.

CAGLIOSTRO, (*Graaf*), of, zoo als zijn eigenlijke naam was, JOSEPH BALSAMO, werd, den 8 van Zomermaand 1743, te *Palermo* geboren, en wegens den vroegen dood zijns vaders door zijne moederloke bloedverwanten opgevoed. Door dezen in de orde der *Barmhartige Broeders*, die zich inzonderheid met het verzorgen van zieken bezig hielden, gebragt zijnde, vond BALSAMO hier gelegenheid, om zijn talent voor de geneeskundige wetenschappen, waardoor hij naderhand zoo veel opziens baarde, te ontwikkelen; doch hij beging tevens verscheidene buitensporigheden, zoo dat men hem weldra uit de orde weder moest verwijderen. Hij keerde naar *Palermo* terug, en bedroog aldaar eenige ligtgeloovigen door zoo genoemde tooverkuren, en zijne voorgewende opdelving van verborgen schatten. Daarenboven bediende hij zich nog van andere bedriegerijen, en inzonderheid van zijne gevaarlijke bekwaamheid, om alle handteekeningen zoo juist na te schrijven, dat men dezelve voor de echte zou gehouden hebben. Eens wilde hij zich, door het vervalschen van bewijsstukken, in het bezit van een stuk lands stellen, waarover geschil was; doch zijn bedrog kwam aan den dag, en hij moest zich door eene heimelijke vlugt redden. Thans was zijn oogmerk, naar *Rome* te gaan; maar, op zijne reize door *Calabrie* leerde hij een jong meisje kennen, dat hem toefcheen ter uitvoering zijner geldzuchtige en bedriegelijke ontwerpen bijzonder geschikt te zijn. Hij begaf zich diensvolgens met haar in het huwelijk; maar dwong haar, niet lang daarna, om zijne schandelijke oogmerken, met verlies van hare eigene deugd, te helpen bevorderen. Nu nam zijn zivervend leven eenen aanvang, en reisde hij nu eens onder den naam van Marquis PELLEGRINI, dan eens onder dien van Graaf CAGLIOSTRO, door verscheidene landen van *Europa*, vertoefde in derzelver hoofdsteden, en verschaftte zich, door de bevaligheid zijner vrouw, welke hij genoodzaakt had, om alle vrouwelijke schaamte af te leggen, aanzienlijke geklommen. De uitvinding van den steen der wijzen, de berei-

ding

ding eener kostelijke levens-tinctuur, een schoonheids-water enz. waren de middelen, waardoor hij zijnen ligtgeloovigen aanhangers het geld wist uit den zak te jagen. Dit handwerk dreef hij verscheidene jaren met voordeel; dan de afnemende schoonheid zijner vrouw, en het verminderd vertier zijner geneesmiddelen, deden hem besluiten, om, als stichter eener nieuwe en geheime sekte, zijn geluk te beproeven. Hij begaf zich diensvolgens, bij zijn tweede verblijf in *Londen*, onder de vrijmetselaars, en speelde sedert de rol van eenen wonderdoener en tovenaer, waardoor hij de oogen van alle dweepers van *Europa* tot zich trok. De gravin CAGLIOSTRO zat hierbij ook niet stil, maar speelde voor eene priesteres der geheime wijsheid zoo meesterlijk, als zij voorheen de rol van priesteres eener zekere andere Godin had uitgevoerd. Het stelsel, waardoor CAGLIOSTRO eene oude Egyptische orde, welke men aan ENOCH en ELIAS toefschreef, weder herstellen wilde, bestond uit belagchelijke verbeeldingen en onzinnige bijgeloovigheden; nogtans wist hij aan hetzelfde zulk eene bovennatuurlijke en geheimzinnige gedaante te geven, dat hij daardoor, en door zijne zoogenoemde wonderen en ontdekkingen van de geheimen der toekomst, vele aanhangers en begunstigers verwierf. Hij reisde nu andermaal door *Europa*, en baarde, inzonderheid in *Mitau*, *Straatsburg*, *Lion* en *Parijs* ongemeen veel opziens; doch werd, in 1785, in de laatstgenoemde stad, tot zijn ongeluk, in de beruchte historie van het halsnoer gewikkeld, en, als een vertrouweling van den kardinaal ROHAN met dezen naar de *Bastille* gebracht. Eindelijk ontving hij een koninklijk bevel, om *Frankrijk* te ruimen, waarop hij zich weder naar *Londen*, en van daar naar *Basel*, en andere steden dier landstreek, begaf, en ten laatste, op aandrang zijner vrouw en vrienden, naar *Rome* terug keerde, waar zijn bedriegelijke handel ontdekt, en hij, den 27 van Wintermaand 1789, op den *Engelenburg* gebracht werd, met dat gevolg, dat hij bij een pauselijk vonnis, van den 7 van Grasmaand 1791, als een aartsketter, en als een hoogst gevaarlijk man voor den Roomsche Katholijken godsdienst, tot eene gevangenis voor zijn leven werd verwezen. Hij stierf in den zomer van 1795 in zijnen kerker te *St. Leo*, eene kleine stad, in den voormaligen kerkelijken staat liggende.

CAHL. Eene Spaansche drooge maat, houdende 12 *Henne gras*, of *Anne gras*, of ruim 1050 ponden Amsterdamsch gewigt.

CAHIER. Is. 1. een katern, of eenige vellen beschreven papier, en 2. de geschreven lastbrief der *Franschen* voor derzelver afgevaardigden.

CAHORS. De hoofdplaats van het Fransche departement *de Lot*. Zij ligt tegen en op eene steile rots, welke bijna geheel door de rivier van dien naam bespoeld wordt, en bevat ruim 11000 inwoners, die, door kant-, wol- en brandewijn-fabrieken hun bestaan vinden. Men vindt er bouwvallen van een Romeinsch theater, en, in hare nabijheid, groeit de bekende wijn *de Grave*.

CA-

CAHORSWIJN. Noemt men de beste en dikste foorten van *Pom-tak-wijn*, die over *Bordeaux* naar alle deelen der wereld, inzonderheid naar *Holland*, *Stettin* enz. verzonden worden.

CAIËTA. De voedster van ARNEAS, van wie de haven en het voorgebergte *Caiëta* hunnen naam ontvingen. Het Napolitaansch *Gaiëta* is slechts eene verbastering van *Caiëta*.

CAYENNE. (Zie: GUIANA.)

CAYLUS. (ANNE CLAUDE PHILIPPE DE TUBIERES DE GRIMOARD, DE PESTELS, DE LEVI, Graaf Deze bezat van jongs af eene uitgebreide zucht voor kunsten en wetenschappen, inzonderheid voor de oudheidkunde. Na *Italië* bezocht te hebben, keerde hij naar *Parijs*, zijne geboortestad, terug, en nam, na den dood van LODEWIJK XIV, zijn ontslag uit den krijgsveld, in welken hij eenige jaren had doorgebracht, ten einde zich geheel aan zijne neiging te kunnen toewijden. Hij reisde vervolgens door *Griekenland*, de zeeplaatsen van den *Levant*, benevens door al die landen, welke ons zulk eene rijke stof tot overdenking opleveren, en begaf zich, nadat hij de *Dardaneilen* bezocht had, over het oude *Byzant*, naar *Adrianopel*, en eindelijk van daar naar *Parijs* terug. Hier begon hij nu zijne verzamelde, kostbare bouwstoffen te rangschikken, en vervaardigde een uitgebreid werk over de Egyptische, Grieksche, Etruscische, Romeinsche, en Gallische oudheden, waarin een groot aantal platen van de Antiken zijner uitmuntende en zeldzame verzameling, door hem aan den koning geschonken, gevonden wordt. Onvermoeid in zijne navorschingen, verrijkte hij het gebied der wetenschappen met ontelbare, nuttige ophelderingen omtrent de wijze, om op marmer te schilderen; over de *Papyrus*, de *Lava*, het graf van MAUSOLUS, het draaibaar theater van CURIO, de kunst, om koper te harden, de Mumien enz. alle welke voorwerpen, met anderen, door hem in ruim 40 memorien, waarmede hij de verzamelingen van de akademie der opschriften verrijkt heeft, worden afgehandeld. Bovendien was CAYLUS een vlijtig en kundig graveerder, en heeft, als zoodanig, een aantal van 200 platen, naar de fraaiste teekeningen van het koninklijk kabinet, vervaardigd, alsmede eene verzameling van koppen volgens RUBBENS en VAN DIJK, eene andere van karakter-koppen en verscheidene caricaturen, naar LEONARDO DA VINCI, benevens eene menigte platen volgens LUKAS VAN LEIJDEN, ALBRECHT DURER en anderen, enz. Hij eindigde zijn leven in het jaar 1765. Zijne leweskundige schriften zijn zeer talrijk, en men kan dezelve verdeelen in romans en boertende verhalen, in oudheidkundige, en eindelijk in zoodanige werken, die tot de kunsten over het algemeen betrekking hebben.

CAILLE. (NICOLAS LOUIS DE LA) Werd te *Rumigny*, omstreeks *Rosoy*, in 1713 geboren, en was een der beroemdste sterrekundigen van *Frankrijk*. Nog slechts 23 jaren oud zijnde, bezat hij reeds in dit vak eene zoo uitgebreide kennis, waarover zich een ieder moest verwonderen. Eene nauwkeurig volbragte meting van de Fransche

kuse

kusten, van *Nantes* tot *Bayonne*, deed hem ook deel verkrijgen aan die van den meridiaan, waarmede men zich toen begon onledig te houden. Hij begon dit gewigtig werk den laatsten van Grasmaand 1739, en had, in dat jaar, al de driehoeken (*Triangel*) van *Parijs* tot *Perpignan* geeindigd; den platten grond (*basen*) van *Bourges*, *Rhodus* en *Arles* gemeten; de *Azimuths* en den afstand der sterren van het *Zenith* te *Bourges*, *Rhodes* en *Perpignan* waargenomen, en het grootste deel gehad aan de meting van den lengte-grad, die bij de haven van *Cette* eindigt. In den harden winter van 1740 strekte hij zijne driehoeken over het gebergte van *Auvergne* uit, om eene nieuwe oppervlakte, welke bij *Riom* gemeten was, met den meridiaan in verband te brengen, ten einde daardoor des te zekerder den twijfel op te klaren, dien hij omtrent de gemeten vlakte van *Juvisy*, in 1669 door *PICARD* verrigt, sedert eenigen tijd gevoed had; zijnde hij van oordeel, dat deze vlakte een duizendste deel te lang was, en dat, gevolgelijk, de halve roede (*toise*) van *PICARD* ten minste ééne linie korter, dan die van de Fransche akademie zijn moest: een gevoelen, hetwelk, hoe lang ook betwist, thans buiten allen twijfel gesteld word. Intusfchen werd *LA CAILLE*, wiens roem zich meer en meer verspreidde, in zijn afzijn, door doctor *ROBBE*, tot hoogleeraar in de wiskunde bij het collegie *Mazarin* benoemd, waardoor de meting van den meridiaan, in het noordelijk gedeelte, tot den Herfst vertraagd, doch ook nu binnen ettelijke maanden voltooid werd. Na zijne terugkomst begon hij aan de berekeningen, welke een zoo langdurige arbeid met zich bragt, en toonde, door eene vergelijking van de verschillende bogen, die hij gemeten had, dat de graden van den *aequator* tot aan de pool toenemen: een besluit, lijnregt inloopende tegen dat, hetwelk men uit de oude meting afleidde. Zijne meet-, wis- en sterrekundige verhandelingen, die elkander binnen weinige jaren opvolgden, getuigen van de onvermoeide vlijt, waarmede hij zijn ambt waarnam; terwijl zijne *Ephemeriden*, en de talrijke en gewigtige memorien, welke hij aan de akademie der wetenschappen overhandigde, en meer andere belangrijke schriften, den ijver aantoonen, waarmede hij zijnen sterrekundigen arbeid voortzettete. *LA CAILLE* was in 1746 in het bezit van een eigen, voor hem ingerigt, *Observatorium* bij het collegie *Mazarin*, en bragt 14 jaren dag en nacht door, om de zon, de planeten, en inzonderheid de sterren, waar te nemen, en de sterrekundige tafels enz. in orde te brengen. Begeerig om de polaarster, die zich nooit boven den gezigt-einder van *Parijs* vertoonde, te leeren kennen, deed hij eene reis naar de *Kaap*, waar hij, na zeer vele hindernissen uit den weg geruimd te hebben, in 127 nachten, den stand van omtrent tien duizend sterren, met eene verwonderlijke nauwkeurigheid, bepaalde. Na zijne terugkomst verdeelde *LA CAILLE* zijne onvermoeide werkzaamheid tusschen zijne sterrenwacht, zijne berekeningen, zijne pligten als lid van de akademie en als hoogleeraar, en aan de uitgave zijner ver-

schil-

schillende werken, waarvan thans zijne *Zonnetafelen*, zijne *Fondements de l'Astronomie*, de voortzetting zijner *Ephemeriden*, in het licht verschenen. Onder zoo vele bezigheden, had LA CAILLE nog tijd over, dien hij aan den arbeid van anderen te koste legde. *Le Traité de la gradation de la lumière*, en *le Traité de la Navigation*, waarvan BOUGUER hem zijne handschriften op zijn sterfbed had aanbevolen, werden (de laatste geheel omgearbeit) door hem in het licht gegeven; gelijk mede de waarnemingen van den Land-Graaf van CASSEL en WALTHERUS, benevens de reis van CHAZELLE naar *Egypte*, en die van FEUILLET naar de *Kanarische Eilanden*. LA CAILLE stierf in Lentemaand van het jaar 1769: hij had zijne handschriften aan zijnen vriend MARALDI overhandigd, die *le Ciel austral*, met eene lofrede op den schrijver, van BROTIER, uitgaf. Geen geleerde was immer grooter vriend van arbeidzaamheid en waarheid, dan LA CAILLE, en het aantal en de naauwkeurigheid zijner gedane waarnemingen verdienen te meer onze bewondering, wanneer wij bedenken, dat zijne sterrekundige loopbaan zich slechts tot een tijdvak van 27 jaren bepaald heeft.

CAIMAKAN. Een aanzienlijk ambtenaar bij de *Turken*; de plaatsvervanger (*Vicar*) van den groot-vizier, wanneer deze afwezend, afgezet, of overleeden is.

CAIRO. De hoofdstad van *Egypte*, eene van de grootste steden der wereld. Zij ligt aan den Oostenlijken oever van den *Nijl*, bevat omtrent 250,000 inwoners, en drijft eenen aanzienlijken handel, als zijnde het middelpunt van allen vertier tusschen *Europa*, de *Middellandsche zee*, *Azië* en *Noord-Afrika*. Men telt er 80 openlijke baden en 300 moskeen. Ook heeft men er eene Mahomedaanfche hooge school, en verscheidene fabrieken van zijden stoffen, kamelotten, tapijten, linnen, katoenen enz. In de nabijheid der stad is eene waterleiding van 317 bogen.

CAISE D'ESCOMPTE, of DISCONTO-CAS, was in *Frankrijk* eene wisselbank, welke in 1776, te *Parijs*, door een gezelschap van afzonderlijke personen, met een kapitaal van 12 millioenen Livres, werd opgericht. Zij stond onder koninklijk gezag, en handhaafde steeds haar crediet, alzoo zij altoos eene kas hield ter betaling harer wissels; behalve in den jare 1783, wanneer zij (waarschijnlijk, omdat zij heimelijk aan de regering te veel geld had voorgeschooten) in groote ongelegenheid geraakte. Bij de vervaardiging der eerste 1400 millioenen Asignaten, befeede men daarvan aanstonds 400 millioenen, om daaruit de schuld van den staat aan de *Disconto-cas* af te lossen; doch ook, te gelijken tijd, werd deze kas vernietigd.

CALABER. Aldus wordt de vervaardiger genoemd van een Grieksch dichtstuk in 14 boeken, waarin datgene van den Trojaanschen krijg behandeld wordt, hetwelk in de werken van HOMERUS niet te vinden is. Men noemt hem CALABER, omdat zijne schriften het eerst in *Calabrie*, door den kardinaal BESSARION, gevonden werden. Voor
het

het overige weet men van den leeftijd en het leven van dezen **QUINTUS** niets meer, dan alleen, dat men uit eene plaats zijner werken gist, dat hij te *Smyrna* te huis behoorde.

CALABRIE. Eene der vier hoofdlandschappen van het koninkrijk *Napels*, hetwelk in het noordelijk en zuidelijk *Calabrie* verdeeld wordt. Dit landschap is op verscheidene plaatsen zeer vruchtbaar. In 1783 werd een gedeelte van hetzelfde, door eene aardbeving, zoo zeer verwoest, dat het getal der omgekeerde steden en dorpen meer dan 300, en dat der daarbij omgekomen menschen ten minste 30,000, beliep. De geheele bevolking van *Calabrie* bedraagt omtrent 750,000 zielen, en dezelfs oppervlakte 321 vierkante mijlen. In de laatste jaren was het lang het tooneel van bloedige onlusten, alzoo de inwoners zich aan de nieuwe orde van zaken, onder de regering van **JOSEPH** en **JOACHIM** daargesteld, niet wilden onderwerpen.

CALAIS. Was, volgens de oude verdeling van *Frankrijk*, de hoofdstad van een graafschap in *Picardie*, doch behoort, volgens de nieuwe tot het departement van *Pas de Calais*. Zij is wel bevestigd, en, door haren handel, zeer volkrijk. De *pas van Calais*, (welke men met het genoemde departement niet moet verwisfelen), aan welke deze stad gelegen is, en meestal het kanaal genoemd wordt, is eene zee-engte, die de Duitfche en Brittannifche zee, (welke laatste eene groote zee-engte van de Atlantifche zee is, en ook den naam van het kanaal draagt) tusschen de kusten van *Calais* en het landschap *Kent* van elkander scheidt. Zij is tusschen de 5 en 6 Duitfche mijlen breed, en men kan, op het midden zijnde, bij helder weder, de kusten van *Frankrijk* en *Engeland* te gelijk zien. Tweemaal ter week varen er, in tijden van vrede, pakketboten over en weer, die bij eenen gunstigen wind in 6 of 8 uren naar *Douvres* oversteken.

CALAMUS AROMATICUS. Zie **KALMUS-WORTEL**.

CALANUS. Van dezen zonderlingen man verhaalt de geschiedenis, dat hij een *Indiaansch* wijsgeer geweest is, die **ALEXANDER den Grooten** tot over de grenzen van *Indie* volgde; dat hij op zijn 71ste jaar, niet ver van *Pesergade*, ziek zijnde, eenen brandstapel liet oprigten, en op denzelfden eenen gouden draagstoel plaatsen, op welken hij zich vervolgens nederlegde, en zich, in het gezigt van het geheele leger liet verbranden, zonder de minste teekenen van pijn te laten blijken: zelfs voegt men er bij, dat hij, op de vraag van **ALEXANDER**, of hij ook nog iets te belasten had, zou geantwoord hebben: *weldra zal ik u weder zien*, en dat ook, niet lang daarna, **ALEXANDER** gestorven is.

CALAS. (JEAN) Deze ongelukkige man was koopman in *Toulouze*, en een belijder van den Protestantfchen godsdienst; terwijl zijne regters tot den R. Katholijken behoorden. Hij werd beschuldigd, op den 13 van Wijnmaand 1761, zijnen zoon **MARC ANTOINE**, uit haat tegen den R. Katholijken godsdienst, welken hij wilde omhelzen, gewurgd te hebben; niettegenstaande er alle waarschijnlijkheid was, dat deze

jon-

jongeling, die van een zwaarmoedig, onrustig gestel was, zich zelf had van kant geholpen. Zijn broeder PIERRE, die zijnen vriend LA VASSE tot beneden aan den trap geleidde, zag den ongelukkigen het eerst, waarop vader, moeder en eene Katholijke dienstmaagd toefschoten. In weerwil van den nauwe betrekking, welke JEAN CALAS aan den ontzielden verbond, en niettegenstaande de natuurlijke onmogelijkheid, dat een man van 68 jaren eenen jongeling van 29 alleen zoude kunnen wurgen, was de stem des volks tegen hem, en werd hij, zonder bewijs van ooggetuigen, op bloote waarschijnlijkheden, schuldig gehouden, op de pijnbank gebragt, en den 9 van Lentemaand 1762, levend geradbraakt. „Ik sterf onschuldig,” waren zijne laatste woorden. Zijne weduwe, die in eenen duisteren kerker zuchtte, zag het daglicht alleen, om het vonnis van hare verbanning te hooren. Dit was ook het lot van haren zoon, die echter, om hem tot het afzweren van zijnen godsdienst te bewegen, in een Dominikanerklooster werd opgesloten. Hij ontvlugtte, en ging met zijne moeder naar *Geneve*, waar zij aan VOLTAIRE werden voorgesteld, die hierop de zaak onderzocht, en, weldra ontdekkende, hoe veel deel godsdienstige dweepzucht daaraan had, dezelve voor de regtbank van het publiek bragt, en genoegzaam tot eene zaak van alle volken maakte. De weduwe en kinderen des ongelukkigen smeekten den koning om de herziening van het pleitgeding, hetwelk door 50 daartoe verkozen regters geschiedde. Zij verklaarden CALAS en zijne familie voor onschuldig; terwijl de vorst de laatste, wegens haar onherstelbaar verlies, door zijne milddadigheid poogde schadeloos te stellen, en verscheidene personen van den hoogsten rang met elkander wedijverden, om haar lot, zoo veel mogelijk, te verzachten. Dit voorval heeft blijkbaar, doordien VOLTAIRE zich van hetzelfde bediende, om de opmerksaamheid op de lijfstraffelijke wetgeving te vestigen, eenen aanmerkelijken invloed op dezen belangrijken tak der regtsgeleerdheid gehad.

CALCARIUS [LAPIS]. Zie KALKSTEEN.

CALCEDON. Eene aanzienlijke stad van *Bithynie*, waar, in de 5de eeuw, de vierde algemeene kerkvergadering gehouden werd.

CALCHAS. Deze beroemde wigchelaar der Grieken volgde het leger in de belegering van *Troje*, en was door zijne voorzigtigheid, staatkunde, en andere kundigheden, den *Grieken*, bij vele voorkomende gelegenheden, van het hoogste nut; gelijk dit uit de *Iliade* van HOMERUS bijzonder blijkt.

CALCUTTA. De hoofdstad van *Bengalen* en van alle Britsche bezittingen in de *Oost-Indien*. Zij ligt aan de *Hoogly*, een arm van de *Ganges*, waarop de grootste *Oost-Indie*-vaarders de stad kunnen naderen; echter zijn er groote zandbanken, welke haar nu en dan gevaarlijk maken. Zij is thans eene van de prachtigste steden der wereld, bevat 7 uren in den omtrek, en telt 700,000 inwoners. De huizen der *Engelsen*, die een afzonderlijk kwartier uitmaken, zijn van eene fraaije bouwde en van steen; doch, uit hoofde van het

heo

heete klimaat, niet aan elkander gebouwd. Hiertegen steekt aanmerkelijk af de zoogenoemde *Zwarte stad*, het kwartier der inboorlingen, waar men, over het geheel, naauwe en kromme straten vindt, en de huizen, van steen, leem, doch meest van bambusriet, door elkander staan. De citadel, het fort *William*, door CLIVE in 1757 begonnen, is een prachtige vijfhoek, met vele buitenwerken; maar ter verdediging te uitgestrekt. Zij bestrijkt de rivier, en is door eene gracht omgeven. Tusschen dit fort en de stad ligt eene vlakte, die tot wandelplaats dient, en druk bezocht wordt: *Hindoos*, *Zwarten*, *Europeers*, equipagien van allerlei aard, en palankins wemelen hier door elkander. — Onder de openbare gebouwen vindt men het bij uitstek prachtige gouvernementshuis, door den markis WELLESLEY gesticht, het dolhuis, het geregtshof, en eene Arme. nische en Engelsche kerk. Ook is er sedert 1800 eene universiteit in het fort *William* opgericht, welke, onder anderen, de aanzienlijke boekerij van TIPPO SAIB ten geschenke ontvangen heeft, en eene sterrenwacht. Voorts vindt men er genootschappen, ter bevordering der geschiedkunde, en van kunsten en wetenschappen, waaronder het Aziatisch genootschap, in 1804 gesticht, bijzonder uitmunt; eene akademie voor de *Mahomedanen*, en verscheidene weldadige inrigtingen ter ondersteuning van noodlijdenden.

Calcutta is voer den handel van het hoogste belang; de stapelplaats van *Bengale*, en het kanaal, waaruit de schatten der binnenlandsche gewesten naar *Europa* stroomen. In de haven ziet men schepen van allerhande natien, en de kooplieden zijn hier vlijtiger en werkzamer, dan elders. Er zijn huizen, die jaarlijksch tusschen de 4 en 5 millioen P. st. omzetten. De handel in suiker, opium, zijden stoffen, moezelinen enz. is hier zeer aanmerkelijk. Men voert veel zout naar *Asam*, waartegen men goud, zilver, elpenbeen, muskus, en eene soort van eigene zijden boomwol weder inruilt en invoert. Daarentegen is de, voorheen zoo voordeelfge, ruilhandel met *Pegu*, *Siam*, en de *Malaysche* eilanden aanmerkelijk verminderd. De Britsche kooplieden zijn natuurlijk de talrijkste: velen hebben een aanzienlijk vermogen verworven, en leven in eene pracht en eenen luister, waarvan men, in dezen stand, weinige voorbeelden vindt. Onder de vreemde natien komen hun de *Amerikanen* in getal en aanzien, zoo wel als in uiterlijken glans, het meeste nabij. Zij zijn vredelievende en vlijtige menschen, en drijven eenen uitgebreiden handel op *China*, en de havens ten Westen, zoo ver de Perzische zeeboezem reikt. De *Mongolen*, echter, zijn de meest gegroede, en winnen het meeste geld, doordien zij ongehoorde winsten nemen. De *Hindoos* blijven, ook wanneer zij rijk zijn, bij hunne bepaalde denkbeelden, en hunne gewone spaarzaamheid. Hunne huizen en winkels zijn slecht en onaanzienlijk, en het is alleen op bruiloften en godsdienstige feesten, dat zij zich eene buitengewone uitgaaf veroorloven. De kleinhandel van *Calcutta* is meestendeels in handen der *Banien* en *Sarkars*, die zich

met onvermoeiden ijver toeleggen, om tot de goedkoopste prijzen in te koopen, en zich allerlei lage streken en bedriegerijen veroorloven, om de koopers te bevoordeelen; welke soort van bedrog, bij hunne landgenooten, zoo weinig verachting verdient, dat zij veel eer de meesters daarin met den bijnaam van *pudka adme*, hetwelk een man van groote talenten beteekent, bestempelen.

CALECUT. Een landschap in *Malabar*, welks hoofdstad denzelfden naam voert. Het werd in 1766 door HIJDER ALI veroverd, die echter niets in de oude staatsinrigting veranderde, volgens welke de landsvorst verscheidene kleine vorsten onder zich had, waarvan ieder over eenige duizend onderdanen gebod.

CALEDONIER. De oude naam eener groote natie, of liever van verbonden volken, in het tegenwoordige *Schotland* (*Britannia barbara*). TACITUS houdt ze voor *Duitschers*; doch anderen, met meer grond, voor *Kelten*. Men beschouwt ze als de voorvaders der tegenwoordige *Berg-schotten*.

CALEMBOURG. Eene woord- of naamspeling. In eenen ruimer zin, in het algemeen, vernuftige invallen en woordspelingen, in kleine geestige gedichten voorkomende.

CALENDER. Zie: (ALMANAK.)

CALENTER. Een naam, dien de *Perzen* aan den koninklijken schameester, en aan de zoodanigen geven, die de inkomsten der landichappen ontvangen, waarvan zij den rijksraad of den *Cham*, zijnde stedehouder van een landschap, moeten rekening doen.

CALIBER. Beteekent eigenlijk de diameter, of middellijn, van eenig ligchaam. Dus zegt men: twee pilaren van hetzelfde *Caliber*, het *Caliber* van een stuk geschut, kogels enz. Ook verstaat men door dit woord een werktuig, bij verschillende handwerken gebruikt wordende, en bij sommigen zelfs, over het algemeen, ieder model.

CALIFORNIE. Een groot schiereiland in Spaansch *Noord-Amerika*, tusschen *Mar Vermejo* (de roode of Californische zee) en den *Stillen Oceaan*, in het stadhouderfchap *Nieuw-Mexico*. Het bevat een gedeelte van de noordwest-kust van *Amerika*, en heeft eene aanmerkelijke bergketen, die door het geheele land loopt. De hoogste berg heet *Cerro de la Gigante*, en heeft eene hoogte van 1500 metres; de hoofdrivier draagt den naam van *Colorado de los Martyres*. In het zuidelijk gedeelte van het eiland, waar de lucht dikwijls zoo ondragelijk heet is, dat versch vleesch, in éenen dag, tot verrotting overgaat, is de grond onvruchtbaar; doch het noorderlijke, daarentegen, waar genoegzaam water gevonden wordt, is zeer vruchtrijk. CORTEZ ontdekte dit land, in 1536, en FRANS DRAKE, die het in naam der koningin ELIZABETH in bezit nam, noemde het *Nieuw-Albion*. Deszelfs rijkdommen werden eerst laat bekend, vermits de Jezuïten, die hier eene even zoo volkomen heerschappij, als in *Paraguay*, voerden, het land als ruw en onvruchtbaar afschilderden; en het was eerst na de vernietiging hunner orde, in 1767, dat

dat JOSEPH GALVEZ de schatten, voornamelijk in zilver en paarden bestaande, ontdekte. De bewoners zijn *Indianen* van verschillende stammen, meestal zwart van kleur, dapper en vriendelijk. Het land wordt verdeeld in *Oud-Californie*, 9000 inwoners bevattende, en in *Nieuw-Californie*, hetwelk op 15,600 bewoners geschat wordt. Van het laatste is *Monte-Rey*, en van het eerste *Loretto*, de hoofdstad.

CALIGULA. (CAJUS CAESAR AUGUSTUS GERMANICUS) De zoon van GERMANICUS en AGRIPPINA, werd, 13 jaren na de komst onzes Zaligmakers, geboren, en volgde TIBERIUS als keizer op. Het begin zijner regering deed het volk op gelukkige dagen hopen; dan, na eene ziekte van 8 maanden, welke hem, kort na het aanvaarden derzelve, overviel, gedroeg hij zich als het onzinnigste monster, waarvan de geschiedenis geen voorbeeld oplevert. Boven alle verbeelding trotsch, om zich met de goden te willen gelijk stellen; zonder eenig gevoel voor menschenwaarde, weiker openbare gedenkzuilen hij verwoestte; buitensporig wellustig, en wreed uit neiging en vermaak, was hij, drie jaren lang, de geefel des menschdoms. Een hoofdman, (*tribun*) van de Pretoriaansche garde, bragt hem, in het 41ste jaar onzer gewone jaartelling, in het uitgaan van den schouwburg, om het leven. Wanneer dit monster de schoonheid zijner vrouwen bewonderde, maakte hij haar dikwijls dit compliment: „als het mij behaagt, kan ik u dezen schoonen kop laten afhouden.” Hij had voor niemand eenige achting, dan voor zijn paard, hetwelk den naam van *Incitatus* droeg, een eigen huis, meubelen en bedienden had, uit marmer en goud gespijzigd, en door hem met de hoogste eereposten des rijks bekleed werd.

CALIMINARIS. (LAPIS) Zie: KALMEI.

CALIN. Volgens LEMERIJ eene soort van metaal, naar lood en tin gelijkende, hetwelk de *Chinezen* bereiden, waarvan zij verscheidene huisfieraden maken, en waarmede zij zelfs hunne huizen dekken. Men ziet hier te lande wel eens theebussen en koffijkanen van dit metaal.

CALKOEN. [JAN FREDERIK VAN BEEK] Een beroemd wis- en sterrekundige, geboren te *Groningen*, den 5 van Bloecimaand 1772, doch, sedert zijn vierde jaar, opgevoed te *Amsterdam*, alwaar zijn vader, derwaarts van *Groningen* beroepen, eene reeks van jaren leeraar bij de Hervormde gemeente geweest is. In de oude talen behoorlijk voorbereid, vertrok hij naar de hooge school te *Utrecht*. Hier muntte hij even zeer in ijver als vlugheid uit, gedurende de zeven jaren, waarin hij het onderwijs genoot van RAV en SAXE, in taal-, oudheid en geschiedkunde; van ROSSIJN en anderen in natuurkundige en wijsgeerige wetenschappen, en vervolgens van BONNET in de godgeleerdheid, daar hij voornemens was zich aan deze en den dienst der Christelijke kerk te wijden. Zijn lust, echter, tot de wis- en sterrekunde, bewoog hem weldra, om zich geheel aan derzelver beoefening over te geven, onder het geleide van den uitmuntenden HENNERT, wiens geliefde leerling en opvolger hij was,

en aan wien hij, bij alle mogelijke gelegenheid, zijne dankbare hilde, met den meesten nadruk, betuigd en bewezen heeft.

Ter uitbreiding zijner reeds verkregene kundigheden in de sterrekunde, begaf hij zich vervolgens naar *Duitschland*; bezocht de hooge scholen van *Leipzig*, *Göttingen* en *Jena*, en vertoefde acht weken te *Gotha*. Hier was hij, dagelijks, op de beroemde sterrenwacht, vergezeld van den directeur, den baron von ZACH, met wien hij eene naauwe vriendschap sloot, en naderhand gemeenzame briefwisseling onderhield. Gedurende deze reis werd hij ook bekend met den tegenwoordigen besturer der Gothasche sterrenwacht, den heere van LINDENAU, met den wijdberoemden Berlijnschen sterrekundigen BODE, en meer andere voornamen mannen. Het kon niet misfen, of zijn reeds verworven roem moest hem den weg banen tot derzelver vriendschap, en tot eene uitgestrekte binnen-en buitenlandfche briefwisseling over zijne meest geliefde wetenschappen.

In het vaderland teruggekeerd, werd CALKOEN aan de Leijdsche hooge school aangesteld, in 1799 als buitengewoon, en in 1804 als gewoon hoogleeraar der natuurlijke wijsbegeerte en wiskunde; doch niet lang mogt *Leijden* dien voortreffelijken man behouden, daar hij, in 1805, tot opvolger van zijnen grooten leermeester HENNERT geroepen, zich aan de Utrechtsche hooge school verbond, zoo wel uit hoofde zijner bloedverwanten van grootmoederlijke zijde, uit het geslacht van VAN BEEK, waarvan hij den naam droeg, als door zijn huwelijk met vrouwe J. A. L. VAN WESTRENNEN, tot haar aanzienlijk geslacht.

In zijnen post zoo wel, als in onderscheidene andere betrekkingen, poogde hij onvermoeid allen nuttig te zijn: als correspondent van de maatschappij der wetenschappen te *Göttingen*; als lid der *Haarlemsche*, *Rotterdamsche*, *Zeeuwsche* en *Utrechtsche* genootschappen, en van de *Leijdsche* maatschappij der Nederlandfche letterkunde, was hij ijverig werkzaam; of door het fchrijven van belangrijke verhandelingen, of met oordeelkundigen raad.

Aan eerbewijzingen, zijner kundigheden en verdiensten waardig, heeft het hem nooit ontbroken. Bij uitftek vereerend was de inhoud van den openen brief, welken hij van den vorigen koning van *Holland* ontving, wegens zijnen medearbeid, in het stuk van maten en gewigten. Dit getuigen eindelijk zijne verheffing tot den ridderstand in *Holland*, en zijne verkiezing tot lid der eerste klasfe van het Instituut der wetenschappen, bij deszelfs eerste oprigting te *Amsterdam*. Dat hij deze onderscheidende eer overwaardig was, niet alleen, uit aanmerking zijner verdiensten als onderwijzer, als mensch en Christen-wijsgeer, maar ook als een der eerste vaderlandsche geleerden, bewijzen zijne vele nagelatene fchriften, in onderscheidene talen uitgegeven, het zij afzonderlijk, of in de werken van geleerde genootschappen. De meesten van dezelve loopen over de verheffenfte deelen der wis- en sterrekunde. Intusfchen was

CAL-

CALKOEN ook wijsgeer, blijkens zijn werkje: *EURYALUS, over het Schoone* [Haarlem 1802.] In zijne latijnsche verhandeling, *over de Uurwerken der ouden*, zijn ook vele blijken van 's mans bedrevenheid in de oudheidkunde. Algemeen belangrijk is zijn onderzoek naar den oorsprong van den *Mozaischen* en *Christelijken godsdienst*, ter wederlegging van DUPUIS, *Origine de tous les cultes*, bekroond met den gouden eerpenning door TEIJLERS eerste genootschap.

Gelijk hij van kindschheid af uitstak in ijver en leereucht, bleef hij ook tot aan het einde onafgebroken werkzaam; en zeker zoude hij, uit den schat zijner kundigheden, der wereld nog vele rijpe vruchten gegeven hebben, indien hij niet, in de volle kracht des levens, door eene onherstelbare kwaal was aangetast, en, na vele en hevige pijnen geleden te hebben, eindelijk bezweken op den 25 van Lentemaand 1811. Hij leefde en stierf als een Christen-wijsgeer, wiens voorbeeld 's mans lesfen bekrachtigde. Na eenen geliefden leerling, den veel belovenden J. J. MODDERMANN, onder de hevigste aandoeningen, ten grave geleid te hebben, bereidde hij zich dagelijks met Christelijke onderwerping tot zijnen naderenden overgang en hereeniging met eenen leerling, van wiens leven, voor den roem des vaderlands en de uitbreiding der wiskundige wetenschappen, hij de grootste hoop gevoed, en wiens verlies hij, in het openbaar, ten dage der begravenis beweend had. Eene stichtelijke, CALKOEN als Christen kenschetsende, hulde is, na zijnen dood, gedrukt, te *Utrecht* bij J. VAN TER VEEN 1813, onder den titel: *Ter gedachtenis van wijlen J. F. VAN BEEK CALKOEN*.

Zijne laatste gesprekken, met onderscheidene vrienden gehouden, waren zoo wel godsdienstig, als wetenschappelijk, steeds leerzaam en merkwaardig. Onder anderen betuigde hij vele uitmuntende stukken, uit den mond der eerste redenaars, met groot genoegen te hebben aangehoord; maar toch het meest gesticht te zijn geworden door de zulken, die, na behoorlijke voorbereiding en wel overdachte ontwerpen, gewoon waren, uit de volheid des harte te spreken. Hij voegde hierbij zijnen wensch, om onder het aanhooren van zulk eenen man, kon het zijn, te sterven; terwijl deze, met warmte en zielsverrukking, de onsterfelijkheid predikte; beginnende van de flauwste hoop des verstands, en opklimmende tot de zalige overtuiging van Rede en Christendom. Onder zulke gesprekken, en in die stemming der ziel, als of hij den hemel geopend zag, verlangde hij denzelven binnen te treden.

CALLICO. Oorspronkelijk eene witte, Oost Indische katoenstof, welke in *Engeland* gebleekt, in *Manchester* en *Londen*, gelijk andere witte katoenen, gedrukt, en als zoodanig een artikel van handel werd. Buiten lands werden weldra alle Engelsche gedrukte, of slechts eenvoudig geverwde katoenen, *Callico's* genoemd, en zelfs in *Engeland*, bediende men zich niet meer van witte Oost-Indische *Callico's*, inzonderheid niet voor den buitenlandischen uitvoer, maar

gebruikte ook, in derzelver plaats, inlandsche witte katoenen. Daar nu deze, met eenen bruinen grond en omtrek der figuren, waarin roode bloemen de heerschende waren, gedrukt werden, zoo kwamen hiervan tweederlei soorten in den handel, namelijk: *full chints* (dubbel gedrukte), en *half chints* (enkel gedrukte). Later bragten de *Engelschen* ook katoenen, met andere kleuren gedrukt, in omloop, en zoo lang het zoogenoemde *Continental-systeem* de Engelsche manufakturen van het vaste land verdrong, noemden de Duitsche en Zwitsersche fabrikteurs hunne katoenen *Callico's*, offchoon zij de oorspronkelijke in vastheid van kleur en deugdelijkheid niet evenaren.

CALLIMACHUS. Onder meer *Athenienzers* van dien naam, is **CALLIMACHUS** van *Cyrene*, die ten tijde van **PTOLOMEUS PHILADELPHUS** bloeide, de beroemdste. Na dat hij te *Alexandrie* eerst openbare lessen, over verschillende wetenschappen, had gehouden, kwam hij vervolgens in aanzien bij het hof, en bragt zijnen overigen leeftijd in de beoefening der letteren door. Als dichter, geschiedschrijver en geleerde was het getal zijner schriften, in alle vakken, ongelooflijk groot; doch van dezen letterfchat zijn alleen tot ons overgekomen zijne *Hymnen*, of lofzangen, ter eere der goden, waarvan onze vaderlandsche dichter **BILDERDIJK** ons eene keurige vertaling geleverd heeft; verscheidene *Epigrammen* en eenige *Fragmenten*.

CALLIOPE. Eene der zanggodinnen, dochter van **JUPITER** en **MNEMOSYNE**. Zij was de godin van het heldendicht, en wordt voorgesteld, bekransd met bloemen, houdende in de linkerhand eenen lauwerkrans, en in de regter de heldendichten van **HOMERUS** en **VIRGILIUS**.

CALLISTHENES van *Olinthus*. Was een wijsgeer, een leerling van **ARISTOTELES**, en, volgens **DIOGENES LAERTIUS** een neef van denzelfden **ARISTOTELES**, het hof-leven moede, en naar wijsgeerige rust verlangende, begaf zich naar *Athene*, en liet **CALLISTHENES** bij **ALEXANDER den Grooten**. Op den raad des ooms, verzelde deze den overwinnaar naar het oosten; maar een ernstig en trotsch mensch zijnde, werd hij van **ALEXANDER** weinig geacht, vooral sedert hij zich tegen zijn voornemen verzette, om, als een god, vereerd te worden. **ALEXANDER** beschuldigde hem, als deelgenoot eener zamenzwering tegen zijnen persoon, en liet hem, hoewel door eenige voor onschuldig verklaard, in de **CXV** olympiade, voor de leeuwen werpen. Volgens **CICERO**, zoude hij eene geschiedenis geschreven hebben, in den trant der redenaars; alsmede een werk over den Trojaanschen oorlog: terwijl **THEOPHRASTUS**, in een afzonderlijk boek, hulde aan 's mans verdiensten bewezen, en zijnen dood betreurd heeft.

CALLOT. [JAQUES] Te *Nancy* geboren, en aldaar in 1635 overleden, heeft zich onder de Fransche kunstenaars verdienstelijk gemaakt, inzonderheid in de teeken-, graveer- en etskunst. In den tijd

tijd van 20 jaren, leverde hij omtrent 1600 stukken; waarvan men de aanwijzing kan vinden in het *Cabinet des Singularités d'Architecture, Peinture, Sculpture et Gravure*, van LE COMTE, en nog beter in de *catalogue de Lorange*, van GERSAINT. Een groot aantal derzelve wordt door kenners voor meesterstukken gehouden; doch inzonderheid heeft hij zich beroemd gemaakt door zijne teekening van kleine beelden, die hij ook in menigte in al zijne stukken gebragt heeft, en waarvan de meeste veldslagen, belegeringen, danspartijen en plegtige optogten vertoonen. Van dezen houdt men zijne *Misères et malheurs de la Guerre*, op achttien vellen, voor het beste, en foortgelijke stukken vervaardigde hij voor COSMUS II, van Florence, LODEWIJK XIII, van Frankrijk, en HENDRIK, hertog van Lotharingen. Hij neigde zoo zeer tot het komieke, dat hij, zelfs in godsdienstige stukken, deze zijne zucht niet konde overwinnen. Ingevolge hiervan, bragt hij niet alleen allerhande koddige en snaaksche figuren in zijne teekeningen, maar vervaardigde zelfs geheele, foortgelijke stukken van eigen vinding, welke, inderdaad, den ruimen omvang zijner kunst kenmerkten; en van hier, dat men zijne *Jaarmarkt* en *Bedelaars* onder zijne beste stukken, van dien aard, rangschikt. — Wij moeten nog aanmerken, dat hij de eerste was, die zich bij het etfen van sterk water en een vernis bediende. Ook als mensch bezat CALLOT vele verdiensten, en het zal niemand berouwen zijne levensbeschrijving, in 1766, te Parijs uitgegeven, gelezen te hebben. Slechts ééne anekdote van hem moeten wij hier nog bijvoegen. Toen, namelijk, de *Franschen* in 1631 *Nancy* veroverd hadden, vorderde de koning, of liever de magtige RICHELIEU, van hem, dat hij de inneming dier stad, even als hij dit van *Rochelle* gedaan had, in het koper zoude graveren; doch CALLOT verklaarde: „dat hij liever zijne vingers wilde afkappen, dan de verandering van zijnen vorst en vaderland, door zijn talent, te vereeuwigen.”

CALMAR. De hoofdstad van *Smaland*, in *Zweden*, aan de Oostzee, tegen over *Oeland*, met eene kleine, maar goede haven. Zij drijft eenen aanmerkelijken zeehandel in hout, aluin en teer; ook vindt men er fabrieken van wolfe stoffen. In 1800 werden er 150 huizen, het gymnasium, benevens de boekerij en een gedeelte der openbare magazijnen, door eenen zwaren brand vernield. In deze stad werd, in 1397, de beroemde, naar haar genoemde, unie tusschen de drie Noordsehe rijken gesloten.

CALONNE. (CHARLES ALEXANDRE DE) Een der beroemdste ministers van financiën, in *Frankrijk*, die te *Douay* geboren werd; in de jaren 1783 tot 1787 's rijks geldmiddelen bestuurde, en, door zijne ligtzinnige verkwisting, de naderhand gevolgde omwenteling hielp bewerken. Hij vereenigde met fommige kundigheden ongemeen vele hoofsehe streken, en wist zich naar alles te voegen. Dan, reeds voor zijne verheffing tot minister, werd hij, als een gunste-

ling der koningin en der familie van POLIGNAC, door het volk gehaat, hetwelk nog meer tegen hem verbitterde, toen hij zijn werk met de wederinvoering der hatelijke pachterijen begon, die zijn voorganger D'ORMESSON, had afgeschaft. CALONNE vond in de koninklijke schatkist een aanmerkelijk overschot, hetwelk men aan het spaarzaam bestuur van NECKER te danken had, en, daar het door nieuwe belastingen, jaarlijks aanzienlijk vermeerderd werd, ter vernietiging der staatschulden had moeten besteed worden. Dan, CALONNE, minder voor de toekomst, dan voor de behoeften van het oogenblik, zorgende, opende nieuwe geldleeningen, om daardoor aan aanzienlijke sommen in klinkende specie te geraken, welke het hof hoog noodig had. Dit middel gelukte, en het grootste deel der hovelingen bewonderde de wijsheid van den minister, die in eenen tijd, waarin alle financiële bronnen gestopt schenen, raad had weten te schaffen. Ondertuschen was niemand wellicht zoo zeer om geld verlegen, dan hij zelf, alzoo hij zijn eigen vermogen reeds voorlang doorgebracht, en zich nog bovendien in schulden gestoken had. Hoe meer hij derhalve zijn eigen gebrek aan geld gevoelde, zoo veel gewilliger poogde hij aan de vorderingen der hovelingen te voldoen, die zich bijna allen met hem in hetzelfde geval bevonden. Het ontvangen geld werd op de onverantwoordelijkste wijze verkwist, en terwijl het hof in eenen ruimen overvloed leefde, moest het volk in de diepste ellende zuchten: zelfs was CALONNE zoo mild, dat hij, in het begin van 1786, aan eene zijner maitresfen een kistje met bergamotkoekjes schenkende, ieder derzelve in eene banknoot van 1000 livres gewikkeld had. Op het einde van het genoemde jaar, echter, begonnen alle hulpbronnen op te droogen: de regering had al haar vertrouwen verloren, en CALONNE wist zich niet meer te redden. In dezen hopeloozen toestand bewoog hij den koning, om de *Notabelen* bijeen te roepen, die den 22sten van Sprokkelmaand hunne zittingen begonnen, en alle ontwerpen van den minister, die zich slechts tot nieuwe middelen, om aan geld te komen, bepaalden, verwierpen. Thans werd zijn schandelijk gedrag algemeen bekend, en hij ontving, niettegenstaande eenige wezenlijk nuttige inrigtingen, die hij in den laatsten tijd van zijn ministerie gemaakt had, op den 8sten van Grasmaand 1787, zijn ontslag. Om zich aan de woede van het volk te onttrekken, nam hij de vlugt naar *Engeland*, echter, niet zonder eenen aanzienlijken voorraad van geld met zich genomen te hebben. In *Londen* poogde hij zich op allerlei wijze noodzakelijk te maken; werd een vertrouweling van PITT; was, om zoo te spreken, de eerste minister der Fransche uitgewekene prinzen, en bezoldigde verscheidene dagbladschrijvers. Ook hier leefde hij zeer verkwistend, en legde eene bockerij, een kabinet van schilderijen, en dergelijke aan. Daar hij echter, na verloop van eenige jaren, of werkelijk ondervond, dat hij te veel geld verspilld had, of ten minste de dringende vorderingen der Fransche prinzen meende

te

te moeten ontwijken, begon hij, in 1793, de rol van eenen wijsgeer te spelen, en reisde in het volgende jaar naar *Italië* en *Rusland*, terwijl zijn boedel in *Londen* verkocht werd. In 1802, keerde hij, op bekomen verlof, naar *Parijs* terug, waar hij, reeds den 29sten van Wijnmaand deszelfden jaars, zijn leven eindigde.

CALPE. Eene der zuilen van HERKULES, en wel de Europefche, het tegenwoordig *Gibraltar*. De tegenoverliggende, op de Afrikaſche kust, heet *Abyla*. (Zie voorts GIBRALTER).

CALPURNIUS. (TITUS JULIUS) Een tijdgenoot van NEMESIAN, werd op het eiland *Sicilië* geboren, en leefde in de derde eeuw in de uiterſte armoede. Wij bezitten van hem zeven *Idyllen*, die in waarde nabij aan die van VIRGILIUS komen, en aan NEMESIAN zijn toegewijd. De beste uitgave is die, welke in 1803, door BECK, te *Leipzig* is uitgegeven.

CALUMET. Eene foort van pijp, bij de *Indianen* in *Amerika*, tot een teeken van vrede en godsdienstige rookingen, gebruikt worden. Zij wordt gemaakt van rood, wit of zwart marmer, en de kop, behalve dat die langer is, gelijkt naar die van onze tabakspijpen; is met figuren van allerlei dieren, loofwerk enz. versierd, en geplaatst op een lang riet, om in het rooken vast te houden. Zij rooken door dezelve ter eere van de zon, inzonderheid als zij ſchoon weder of regen behoeven. Deze pijp ſtrekt tot een paſpoort voor de bondgenooten dier natie, die het gegeven heeft. In alle zendingen draagt den gezant deze pijp, ter verzekering van vrede, en de *Indianen* meenen, dat hun een groot ongeluk zal overkomen, wanneer de goede trouw van de *Calumet* door hun geſchonden wordt.

CALVARIE. Zoo noemt men in de Roomſche landen eene zeker foort van kapel, ter godsdienſtoefening geſchikt, en nabij eene ſtad op eenen heuvel gebouwd, ter gedachtenis van den berg *Calvarie*, of *Golgotha*, nabij *Jeruzalem*, waar onze Zaligmaker gekruist werd. Deze berg, voorheen buiten gemelde ſtad gelegen, is thans binnen hare muren beſloten. Op denzelven ligt de grootſte en voornaamſte kerk van *Paleſtina*, welke de heilige HELENA, de moeder van keizer KONSTANTIJN, in de 4de eeuw liet bouwen.

CALVINUS. (JOHANNES) Werd, in het jaar 1509, te *Noyon*, in het voormalig *Picardie*, geboren, en ſtierf te *Geneve* in 1564. Deze man verdient, als de voornaamſte ſtichter van het gereformeerd kerkgenootſchap, onze opmerking. Ten tijde, dat LUTHER en zijne aanhangers, in *Wittenberg* voor de goede zaak ſtreden, en de hervorming in de kerk, met lijfsgevaar, ondernamen, verzette zich CALVINUS te *Geneve*, waar hij, na zijne verbanning uit *Frankrijk*, tot leeraar in de godgeleerdheid was aangesteld, tegen de dwalingen der Katholieke kerk, en trachtte den Chriſtelijken godsdienſt in zijne oorfpronkelijke zuiverheid te herſtellen. Onvermoeide werkzaamheid ter bevordering van het goede, en ter uitroeijing van misbruiken; een goede ſmaak, door het lezen van ſchoolſche ſchrijvers gevormd; naauw-

gezetheid omtrent zuiverheid van zeden, gepaard met een onafgebroken streven, om zijnen medemenschen nuttig te zijn — deze eigenschappen waren het, die hem bijzonder kenmerkten. Ondertuschen kan men hem, even als de meeste hervormers van dien tijd, niet van onverstandigen ijver, ja zelfs niet van onverdraagzaamheid, vrijpleiten; en van hier, dat hij bij zijne eens aangenomen begrippen, onverzettelijk, bleef volharden. Hoe veel goeds had deze man niet kunnen stichten, wanneer hij ééne lijn met de hervormers in *Duitschland* getrokken had. Dan, ongelukkig verhinderden hem zekere gevoelens, omtrent het stuk van het avondmaal, de goddelijke voorbeschikking, enz. om zich met de partij van LUTHER te vereenigen. Hij bewandelde dus moedig zijnen eigen weg, en verkreeg vele aanhangers, waartoe de toefland, en de onafhankelijkheid van de republiek *Geneve*, niet weinig bijdroegen.

CALYDON. Eene stad der *Aetoliërs*, en de zetel van OENEUS, vader van MELEAGER. Zij is, voornamelijk, beroemd geworden door de groote jagt op het *Calydonisch Zwijn*, hetwelk DIANA had gezonden, om de omliggende landen te verwoesten, vermits OENEUS haar in de godsdienstplegtigheden was voorbijgegaan. (Zie verder MELEAGER.)

CALYPSO. Dochter van den *Oceaan* en THETIS. Zij heerschte op het eiland *Ogygia*, aan welks kust ULYSSES schipbreuk leed. Zeven jaren bleef deze held bij haar, en genoot er de grootste gunsten, tot dat hij, door JUPITER vermaand, genoodzaakt werd, haar vaarwel te zeggen, waarover zij zich nimmer heeft kunnen troosten. Twee zonen, NAUSITHOOS en NAUSINOOS, waren de vruchten dezer gemeenzaamheid.

CAMAJEU. Beteekent in de schilderkunst, eigenlijk, de afbeelding van een voorwerp onder ééne enkele kleur, waarbij alleen licht en schaduw, en in deze de behoorlijke wijking, enz. worden in acht genomen. Men geeft echter ook wel aan schilderstukken van twee of drie kleuren, waarbij geene naauwkeurige nabootling van de kleuren der Natuur mogelijk is, den naam van *Camajeu*.

CAMBACERES. (J. J. REGIS VAN) Deze staatsman werd, in Herfstmaand 1756, te *Montpellier*, uit eene familie van aanzienlijke regtsgeleerden geboren, en tot lid in het parlement van *Toulouse* benoemd. Na dat hij zich, bij den aanvang der omwenteling, met de behandeling van verscheidene staatszaken belast had, werd hij, in 1792, tot afgevaardigde in de conventie verkozen. Hij arbeidde veel in verschillende afdeelingen; doch hield zich inzonderheid met het regterlijk vak bezig. In Wintermaand des genoemden jaars, droegen men hem den last op, om LODEWYK XVI te vragen, van welke regtsgeleerden hij zich wilde bedienen, en bewerkte, dat de gekozene eenen vrijen toegang tot den koning verwierven. In Louwmaand 1793, verklaarde hij dien vorst voor schuldig; maar betwistte aan de conventie het regt, om hem te vonnisfen; stemde echter

voor

voor eene gevangenis, en, in geval van vijandelijken inval, voor den dood. In dezelfde maand werd hij tot sekretaris benoemd, en later tot lid van het *committé de salut public*, waarin hij, den 26sten van Lentemaand des gemelden jaars, de verraderij van DUMOURIEZ openlegde. In Oogst- en Wijnaand daaraanvolgende, leverde hij zijn eerste ontwerp tot een burgerlijk wetboek in, waarin de demokratische denkbeelden van den toenmaligen tijd doorstraalden. Naderhand werd hij beschuldigd, de herstelling van het koningschap te wenschen; doch hij wederlegde dit gevoelen bij eene openlijke redevoering, welke de vergadering liet drukken. Ondertusfchen kon hij niet verhinderen, dat het goed gevoelen, hetwelk men van hem als republikein koesterde, hierdoor verzwakt, en hij uit het *directoire*, waartoe hij bestemd was, geweerd werd. Hij werd nu lid van den raad van 500, waarin hij een nieuw plan van burgerlijk wetboek overlegde; doch welken hij in Bloemaand 1797 verliet. Een jaar daarna was hij onder de kiezers van *Parijs*, en, na de omwenteling van den 19den van Zomermaand 1799, werd hij tot minister van regtspleging verheven, waarop hij, in Wintermaand, den post van tweeden *conful* aanvaardde; blijvende, echter, de nieuwe inrigting van het regtswezen zijne hoofdbezigheid. Toen NAPOLEON den troon beklom, werd hij tot rijkskanselier, en vervolgens tot groot-officier van eer benoemd; in 1805, met het ordeteeken van den Pruisfischen rooden en zwarten adelaar beschonken; in 1808, door den Franschen keizer, tot hertog van *Parma* verkozen, en, na diens terugkomst van *Elba*, op nieuw in den post van minister van regtspleging gesteld. Bij de groote verandering in 1816, echter, werd hij op de lijst der gebannenen gebragt, en moest hij *Frankrijk* ruimen. Hij begaf zich naar de *Nederlanden*, en stierf in den nacht tusfchen den 24 en 25 van Slagtimeand 1818.

CAMBRAY. (Zie: KAMERIJK.)

CAMBRIDGE. De hoofdstad van het Graaffchap van dien naam in *Engeland*, met 11000 inwoners. Zij heeft eene beroemde universiteit, waar de studenten, in vier afzonderlijke klasfen, onder een zeker opzigt, wonen, benevens eene aanzienlijke boekerij. — Het graaffchap van denzelfden naam telt ruim 100,000 inwoners; heeft veel akkerbouw en veeteelt, en 's konings zevende zoon, ADOLPH HENDRIK, in 1774 geboren, voert den titel van hertog van *Cambridge*.

CAMBRIDGE. Eene stad in *Massachusetts-baai*, het bloeiendste onder de Noord-Amerika'sche gewesten, alwaar insgelijks eene hooge school gevonden wordt.

CAMBYSES. De zoon van CYRUS en CASSANDANA, werd koning der *Perzen* en *Meden*, na zijns vaders dood, in het jaar 530 voor onze tijdrekening. Naauwelijks had hij den troon beklommen, of hij deed eenen aanval op *Egypte*; versloeg deszelfs koning PSAMMETIS; overtoerde de hoofdstad *Memphis*, en onderwierp, binnen zes maanden, het geheele land aan zijne heerschappij. Thans wilde hij eene vloot

tegen *Carthago* zenden; *Ethiopie* vermeesteren, en den tempel van JUPITER AMMON bemagüen; doch de eerste dezer ondernemingen mislukte geheel en al, vermits de vloot, door *Pheniciers* bemand, hem alle gehoorzaamheid weigerde; het leger, tegen de *Ammonieten* afgezonden, in de zandwoestijn omkwam, en de benden, aan wier hoofd CAMBYSES zelf tegen *Ethiopie* optrok, door gebrek aan levensmiddelen, tot den terugtogt gedwongen werden. Woedend over deze teleurstelling, gaf hij zich aan alle wreedheden over; doorstak, bij zijne intrede in *Memphis*, waar men een feest ter eere van APIS vierde, met eigen hand den heiligen stier, en liet de priesters met roeden geefelen; wanende, dat men over zijne ongelukken vreugde vierde. Hij gaf zich aan het onmatigst gebruik van den wijn over; liet zijnen broeder SMERDIS, waarover hem een droom verontrust had, ombrengen, en eindigde, door eenen trap op het hart, het leven zijner zuster en gemalin, die den dood van SMERDIS betreunden. Deze en andere gruweldaden hadden de gemoe deren geheel van hem vervreemd. Een der *Magi*, zich van 's volks misnoegen bedienende, maakte zich, onder den naam van SMERDIS, wiens dood men had geheim gehouden, van den troon meester, waarop CAMBYSES, naar *Susa* willende rijden, om hem te straffen, bij het beklimmen van zijn paard in zijn zwaard viel, dat toeval lig uit de schede was, en eene doodelijke wond in de dij ontving, aan welke hij, kort daarna, in het jaar 522 voor onze jaartelling, overleed, zonder kinderen na te laten.

CAMBYSES, (Vader van *Cyrus*.) Was een aanzienlijk *Perziaan*, en ontving van ASTYAGES, den laatste koning der *Meders*, deszelfs dochter ten huwelijk. Het is waarschijnlijk, dat hij den jongen CYRUS die zucht voor zijn vaderland inboezemde, welke hem naderhand het oppergebied van de *Meden* op de *Perzen* deed overbrengen.

CAMEE. Eigenlijk een gefneden steen, welke twee lagen van verschillende kleur heeft, waarvan de eene de opgewerkte figuur geworden, doch de andere de grond derzelve is. Daar men hier door gaans *Onyxen* toe neemt, zoo worden in eenen uitgestrekteren zin verheven gefneden *Onyxen*, en, in eenen nog ruimeren, alle verheven gefneden, kostbare steenen met den naam van *Cameen* bestempeld. De beroemdste *Onyx-Camee* vindt men in *Parijs*; hij is bekend onder den naam van *de vergoding* van AUGUSTUS, en merkwaardig uit hoofde van deszelfs bijzondere lotgevallen, waarover men het journal van *Londen* en *Parijs* 1ode jaargang, 8ste stuk, verder kan nazien.

CAMENEN. Zoo worden mede de zanggodinnen genoemd. Eigenlijk was CAMENA eene godheid der oudste bewoners van *Italië*, die men ook naderhand CARMENTA noemde, en het afbeeldfel der hoogste, goddelijke wijsheid was. NUMA wijdde aan de CAMENEN eene bron en een boschje, en juist daardoor werden zij met de zanggodinnen verwisseld.

CAMERA CLARA. (*Heldere kamer*.) Een gezigtkundig werktuig

CAMERA OBSCURA. — CAMERARIUS. (JOACHIM) 29

tuig door REINTHALER uitgevonden, hetwelk het gebrekkige van de *chambre obscure* verhelpt, en het voordeel bezit, dat het afbeelden voorwerp niet door de zon behoeft beschenen te worden. Alle voorwerpen vertoonen zich daarin grooter en duidelijker, en men kan er zich bij donker en helder weder, bij zonneschijn en maanlicht, met een gelijk voordeel van bedienen.

CAMERA OBSCURA. In het Fransch *Chambre obscure*, is eigenlijk eene kamer, welke haar licht alleen ontvangt door eene opening, waarin een bolrond glas geplaatst is, hetwelk de lichtstralen der daar buiten zijnde voorwerpen breekt, die vervolgens op een, binnen de kamer geplaatst, scherm of raam vallen, waarop men dan, om die reden, eene verkleinde afbeelding ziet. In denzelfden smaak heeft men draagbare *Chambres obscures*, welke uit een vierkant kastje bestaan, waarin men op gelijke wijze, als in de zoo even genoemde kamer, de lichtstralen der voorwerpen opvangt door een bolrond glas, en welke stralen, door eenen spiegel, tegen een stukje papier, of geslepen glas, worden terug gekaatst, waarop men dan de voorwerpen, insgelijks verkleind, ziet afgebeeld. Deze werktuigen zijn niet alleen zeer aangenaam voor het gezigt, maar men bedient er zich ook van in de teekenkunst.

CAMERARIUS. (JOACHIM) Een der grootste geleerden en letterkundigen van *Duitschland*, die in de 16de eeuw, zoo door de uitgave en overzetting van vele Grieksche en Latijnsche schrijvers, en verscheidene werken, die nog heden in achting zijn, als door de hervorming der hooge scholen te *Leipzig* en *Tubingen*, en van het gymnasium te *Neurenberg*, tot den voortgang van kunsten en wetenschappen het meeste bijdroeg. Ook had hij veel deel in de staatkundige en godsdienstige zaken van dien tijd, en werd met gewigtige onderhandelingen belast. Zijne kunde, gematigde en verstandige grondbeginsels, zijn uitmuntend karakter, en zijne overredende welsprekendheid deden hem de achting van alle uitstekende en geleerde mannen, en inzonderheid van keizer KAREL V, en MAXIMILIAAN II verwerven. Nog slechts 24 jaren oud zijnde, gaf hij zijn eerste werk, de Latijnsche overzetting eener redevoering van DEMOSTHENES, in het volgende jaar zijne *aanmerkingen over de Tusculanen van CICERO*, en later zijne *grondbeginselen der Rhetorica*, in het licht. In 1555 ging hij als afgevaardigde naar den Rijksdag te *Regensburg*, en van daar met MELANCHTON, die zijn bijzondere vriend was, naar *Neurenberg*, om hier verscheidene godsdienstige onderwerpen te verhandelen, waarop hij hem in het volgende jaar naar den Rijksdag te *Regensburg* vergezelde. In 1557 verloor hij, onder andere hem dierbare vrienden, ook MELANCHTON, wiens leven hij, te gelijk met de geschiedenis van de hervorming, te boek stelde. Later gaf hij ook 's mans brieven, welke voor de geschiedenis van dien tijd van het hoogste belang zijn, in het licht. CAMERARIUS, 68 jaren oud zijnde, werd door MAXIMILIAAN II naar *Wenen* ontboden, om met hem over verscheidene kerkelijke

zaken te raadplegen; keerde van daar met rijke geschenken terug, en stierf te *Leipzig*, in den jare 1574, in den ouderdom van 74 jaren. Het aantal zijner schriften, meest overzettingen uit het Grieksch en Latijn, bedraagt omtrent 150. Ook heeft men van hem Latijnsche en Grieksche gedichten, benevens 11 deelen met vertrouwde brieven. Hij liet 9 kinderen na, waar onder 5 zonen, die meestal als geleerden hebben uitgemaakt. Onder dezen verdient eene bijzondere opmerking zijn zoon JOACHIM, een der kundigste geneesheeren en kruidkundigen van zijnen tijd. Hij bewerkte te *Neurenberg*, zijne geboortestad, de oprigting eener geneeskundige school; legde eenen tuin aan, waarin hij verscheidene zeldzame planten aankweekte; kocht van CASPAR WOLF, in *Zurich*, de kostbare botanische boekerij, en de handschriften van CONRAD GESSNER, waaronder zich eene verzameling van 1500 in hout gefneden planten bevond, waarvan hij zich ten deele voor zijn *Epitome utilissima Petri Andreae Matthioli* enz. bediende; doch waarbij hij nog een klein getal afbeeldfels van zeldzame plantgewassen, wier eerste kennis men aan hem verschuldigd is, gevoegd heeft. Men kan deze gezamenlijke afbeeldingen als de volkomenste beschouwen, welke in houtsnce is geleverd geworden. CAMERARIUS voegde bij dit werk de Latijnsche overzetting van de reize van CALCEOLARIUS naar den berg *Baldo*, waarvan de Duitische overzetting van G. HENDSCH, onder den naam van *Kruidboek*, bekend is. Onder zijne overige werken behooren de volgende: *Hortus medicus Philosophicus*; *Sylvia Hercynica*; (eene naamlijst der planten van zijnen tuin, waarin vele uitmuntende waarnemingen, b. v. over de Dadelpalmen, gevonden worden), *Eclecta Georgica sive Opuscula de re rustica* enz. Hij stierf te *Neurenberg* in 1598.

CAMILLA. Deze heldin speelt, in de *Aeneis* van *Virgilius*, eene aanzienlijke rol. Als koningin der *Volscers* voerde zij, ter hulpe van TURNUS tegen AENEAS, hare dappere troepen zelve aan, en werd eindelijk, na de schoonste heldendaden verrigt te hebben, door zekeren ARUNS, verraderlijk van het leven beroofd.

CAMILLI. Waren onder de *Romeinen* een zeker getal jongens en meisjes, die bij de offerhanden aan de goden behulpzaam waren.

CAMILLUS. [MARCUS FURIUS] Deze groote *Romein*, even zoo beroemd door zijne dapperheid, als door zijne grootmoedigheid en overige deugden, werd vijfmaal door de *Romeinen* tot Dictator benoemd, en wel de laatste keer, toen hij bijna 80 jaren oud was. Hij verwierf bij zijn vaderland, niet alleen door het overwinnen van deszelfs buitenlandsche vijanden, maar ook door het stillen van burgerlijke onlusten, de hoogste achting; en echter was dit zelfde vaderland eens ondankbaar jegens hem, door hem te beschuldigen, dat hij een gedeelte van den buit, te *Vesji* gemaakt, aan hetzelfde ontfreemd had. Hij begaf zich hierop vrijwillig in ballingschap, en werd tot eene geldboete veroordeeld; doch de *Romeinen* erkenden hunnen mislag, en riepen hem, toen zich de *Galliers* van *Rome* meester hadden gemaakt,

als

als Dictator terug. Hij stierf 365 jaren voor CHRISTUS geboorte aan de pest.

CAMOENS. [LOUIS DE] Was de beroemdste dichter der *Portugeezen*, en werd in 1517 te *Lisfabon* geboren. Zijn vader was uit een adelijk geslacht, zijne moeder uit het doorluchtige huis van *Sa* afkomstig. Hij studeerde te *Coimbra*, en keerde vervolgens naar zijne geboortestad terug. Eene hopelooze liefde jegens eene hofdame deed hem soldaat worden, en op de vloot dienst nemen, welke de *Portugeezen* tegen *Marokko* zonden; doch voor *Ceuta*, door een snaphaanshot, zijn regter oor verloren hebbende, moest hij naar *Lisfabon* terug keeren. Hier moest hij, in plaats dat men zijne verdiensten als krijgsheid en dichter zou erkend hebben, integendeel, de uitwerksels van haat en wangunst ondervinden, waarvan het gevolg was, dat hij in 1533 zijn vaderland vaarwel zegde, en naar *Indie* vertrok. Hij bereikte *Goa*, eene der beroemdste Portugeesche volkplantingen, waar hij, in weerwil van den ondank, waarmede zijne landgenooten hem behandelde, in een gedicht hunne heldendaden bezong, die zij in dit aloude oord der wereld verrigt hadden. Hij schreef vervolgens eene *Satyre*, welke hem zijne verbanning naar *Macao* op den hals haalde. Hier bleef hij verscheidene jaren, gedurende welke hij zijne *Lusiade* schreef, waarvan de stoutte onderneming van *VASCO DA GAMA* het onderwerp uitmaakt, en waarin hij de verhalen der Portugeesche geschiedenis, door den luister der dichtkunst en van het Christendom, met de fabelen der *Mythologie* in een naauw verband heeft weten te brengen. Het algemeen belangwekkende in dit gedicht is in de vaderlandlievende aandoeningen gelegen, welke er allerwege in doorstralen, en om welke reden het bij de landgenooten van den schrijver altijd eene meerdere waarde, dan bij buitenlanders, moet behouden. CAMOENS, eindelijk, uit zijne ballingschap terug geroepen, kwam, na het doorstaan van vele rampen en gevaren, weder in *Lisfabon*, waar hij de achting van den koning *SEBASTIAAN* genoot; doch na diens dood in zulk eene diepe armoede verviel, dat hij, die de held der Portugeesche letterkunde en de sieraad van zijn vaderland was, in 1579, in den ouderdom van 62 jaren, in een hospitaal zijn leven moest eindigen. Eerst 15 jaren daarna, rigtte men voor hem eene prachtige gedenkzuil op.

CAMPANIE. Dit bij uitstek belangrijk gewest van het oude *Italie*, aan de Tjrrhenische zee, was merkwaardig, zoo door zijne Natuur-verschijnsels, (een brandende *Vesuvius*, *phlegraeische* velden, het meer *Avernus*), als door zijne buitengewone vruchtbaarheid aan tarwe, wijn enz., en den uitmuntenden aanleg, dien de Romeinsche grooten, welke dit landschap, uit hoofde van deszelfs heerlijke ligging, bijna tot hun altoosdurend verblijf verkozen, alhier tot stand bragten. De meest beroemde baden, de verbazende dijken, die zich tot in zee uitstrekten, en met prachtige gebouwen pronkten; — met een woord, alles vermeerderde [de verwijfdheid der *Romeinen*, en droeg de

de kennelijkste blijken van hunnen verkwistenden aard; terwijl niemand, eenigzins in de geschiedenis ervaren, de beroemde steden *Cumae*, *Puttoli*, *Napels*, *Herculanum*, *Pompeji*, *Capua* en andere, zal hooren noemen, zonder zich hunnen alouden luister en grootheid te herinneren. De *Appifche* en *Latijnsche* wegen liepen tot in het hart van *Campanie*, thans onder den naam van *Terra di Lavoro* bekend; hetwelk, volgens de jongste verdeeling, thans eene der 4 groote landschappen van het koninkrijk *Napels* uitmaakt, en nog heden eene der schoonste en vruchtbaarste streken van *Italië* is.

CAMPE. (JOACHIM HEINRICH) Werd in *Deensen*, een dorp in het prinsdom *Brunswijk-Wolfenbützel*, in 1746, geboren, en verwierf door zijne wijsgeerige schriften, doch inzonderheid door zijne werken over de opvoeding, en als letterkundige, zeer veel roem. Na dat hij zijne godgeleerde studien te *Halle* volbragt had, werd hij in 1773 veldprediker bij het regiment van den toenmaligen prins van *Pruisfen* te *Potsdam*; maar zijn warm gevoel voor menschengeluk deed hem het vak van opvoeding verkiezen, waarin hij hopen konde, door eene betere vorming der jeugdige harten, de voornaamste bron van veel onheil te zullen verstoppen. Zijne aanstelling, in 1777, tot opvoedings-raad van den prins van *Anhalt-Desfau*, en, na *BASEDOW*'s aftreding, tot bestuurder der *Philantropynen* in *Desfau*, was zeer bevorderlijk voor dit zijn oogmerk; doch hij onttrok zich weldra aan dien post, en rigtte te *Hamburg* eene afzonderlijke school van opvoeding op, welke hij echter, uit hoofde zijner verzwakte gezondheid en afnemende geestvermogens, in 1783, aan den hoogleeraar *TRAPP* overliet. Sedert leefde hij, ambteloos, te *Trittau*, een dorp, niet ver van *Hamburg*; werd in 1787, schoolopziener van den Hertog van *Brunswijk*, domheer van het stift *St. Cyriak* binnen die stad, alsmede bestuurder eens boekhandels, onder den naam van *Brunswijfsche School-boekhandel* bekend, die, inzonderheid door de uitgave zijner eigene werken, eene der aanzienlijkste van *Duitschland* geworden is, en naderhand door hem aan zijnen schoonzoon *FRIEDRICH VIEWEG* werd overgedaan. In den jare 1805 werd hij deken van het voornoemde stift, leefde naderhand in zijnen tuin bij *Brunswijk*, en stierf den 22sten van Wijnmaand 1818 binnen die stad.

Zijne schriften zijn ongemeen talrijk. In zijne wijsgeerige, en die over de opvoeding, vertoont *CAMPE* zich overal als een man van een menschlievend hart en een edel karakter, die zich meer toelegt, om te onderrigten, dan om te behagen, en zijnen natuurgenooten liever waarheden wil op het hart drukken, die tot deugd en gelukzaligheid leiden, dan voor hen enkel eene schitterende rol spelen. Verbetering van zeden en uitbreiding van het verstand; eene geheele verandering van het opvoedingswezen, en de daaruit volgende betere vorming der jeugd, waren het edel doel, waarnaar deze verlichte en werkzame man onophoudelijk streefde. Zijne verdiensten in het vak van opvoeding zijn algemeen erkend geworden, ofschoon zijne voor-

barige beoordeeling der oude klasieke schrijvers, en zijn partijtrekken voor het *Philantropismus*, door sommigen, wel eens werd afgekeurd. Zijn stijl is zuiver en vloeiend, en, in den vertrouwelijken en roerenden schrijfrant, is hij een voorbeeld voor anderen. Inzonderheid bezat hij de zeldzame bekwaamheid, om zich naar de vatbaarheid der jeugd te schikken, en om zelfs afgetrokken onderwerpen te verzinneijken. Als wijsgeer muntte hij voornamelijk uit door eenen bevattelijke en gemeenzamen schrijfrant, en vertoont meesterlijk de kunst, om van drooge bespiegelende beschouwingen tot eene bevattelijke zedekunde, van verstandigen ernst tot de vrolijke spelen der jeugd over te gaan. — Ten aanzien der Duitse taal heeft CAMPE zich bij uitstek verdienstelijk gemaakt, door de onderneming van een Duitsch woordenboek, dat hij door THEODOR BERND liet uitwerken, en hetwelk, in 5 deelen in 4°, eenen driemaal grooteren schat van woorden, dan dat van ADELUNG, bevat.

Zijne uitgegevene schriften zijn te talrijk, om ze hier alle te kunnen opnoemen. Onder de merkwaardigste en meest bekende behooren zijne schriften voor de jeugd, welke hij gezamenlijk, onder den titel van: *Sämmtliche Kinder-und Jugendschriften*, van 1807 - 1812, te Brunswijk in 30 deeltjes heeft uitgegeven, en waaronder zijn ROBINSON, *de jongere*, volgens zijne eigene getuigenis, in alle Europeische talen, van Cadix tot Petersburg, zelfs in de Russische en nieuwe Griekse, is overgezet geworden. Ook zijn THEOPHRON, en zijn *Väterlicher Rath an meine Tochter* werden meermalen vertaald, en zijn ook, met den ROBINSON, en andere van 's mans werken, in onze Nederduitse taal voorhanden.

CAMPECHE. Een gedeelte van den zeeboezem in *Mexico*, den *Spanjaarden* toebehoorende, aan welks kusten het beroemde Kampeche-hout groeit, hetwelk door de verwers gebruikt, en ook als een geneesmiddel in den buikloop gebezigd wordt.

CAMPECHE. Eene welbebouwde stad, benevens eene haven, op het schier-eiland *Jucatan*, in *Nieuw-Spanje*, in *Noord-Amerika*.

CAMPER. (PETRUS) Werd, den 11 van Bloemaand 1722, te *Leiden*, geboren. Zijn vader, FLORENTIUS CAMPER, kwam in 1713 van *Batavia*, waar hij predikant geweest was, naar *Leiden* terug, en verdeelde aldaar zijnen tijd in den omgang met geleerden, het gezelschap en de ondersteuning van kunstenaars, en de opvoeding zijner kinderen. Zijne moeder, SARA GEERTRUIDA KETTING, was uit Hollandsch bloed, van *Nederlandsch-Indie*, afkomstig.

De oude heer CAMPER, reeds vroeg in zijnen zoon eene buitengewone werkzaamheid, handigheid, weetlust en vlugheid van begrip bemerkende, liet, door den raad van BOERHAVE geholpen, niets verlopen gaan, om hem eene opvoeding te geven, welke, ter ontwikkeling zijner uitstekende zielsvermogens, het meeste geschikt was. De beroemde LABORDES leerde hem de gronden der meetkunst; MUSCHENBROEK en 's GRAVESANDE onderwezen hem in de verheven takken der na-

tuurkunde, en onder GAUBIUS, VAN ROOIJEN, den oudsten ALBINUS, en den, in de verloskunde, zoo ervarenen TRIOEN, oefende hij zich in de onderscheidene takken der geneeskunde, welke hij tot hoofdstudie gekozen had.

In 1746 werd hij, na het openlijk verdedigen eener verhandeling [*de visu*] over het zien, en eene tweede, [*de oculi quibusdam paribus*] over eenige gedeelten van het Oog, op denzelfden dag tot doktor in de wijsbegeerte en geneeskunde bevorderd. De wankelende gezondheid zijner ouders hield hem van zijn verlangen, om op vreemden bodem zijne verkregene kunde meer en meer uit te breiden, terug; en niet dan voor na hun beider overlijden, begaf hij zich, in 1748, naar Londen, Oxford, en Cambridge; en in den volgenden zomer naar Parijs, Lyon en Geneve, in welke laatstgenoemde plaats hij het beroep tot hoogleeraar in de wijsbegeerte, genees- en heelkunde, aan de hooge school te Franeker, ontving, waardoor hij genoodzaakt werd, om zijne terugreis te bespoedigen. Door eene zware ziekte overvallen, aanvaardde hij deze waardigheid eerst in het voorjaar van 1750, en hield toen eene openlijke redevoering (*de mundo optimo*) over de beste Wereld. In 1755, werd hij tot hoogleeraar in de heel- en ontleedkunde aan het athenaeum te Amsterdam benoemd, en verliet toen Franekers hooge school, welke in bloei door hem zeer was toegenomen. Drie jaren later, werd hij buitendien tot hoogleeraar in de geneeskunde bevorderd, en sprak, bij het aanvaarden dezer waardigheden, eerst eene plegtige redevoering uit (*de anatomes in omnibus scientiis usu*), over het nut der Ontleedkunde in alle wetenschappen, en daarna eene tweede (*de certo in medicina*), over het zekere der Geneeskunst.

Na verloop van weinige jaren, verwisselde hij het woelige voor een meer stil, doch aangenamer, leven, en ging met zijne gade, de weduwe wijlen J. VOSMA, burgemeester van Harlingen, en dochter van J. BOURBOOM, burgemeester der stad Leeuwarden, met welke hij, in 1756, gehuwd was, in 1761, met behoud van den titel van *Profesor honorarius*, op een buitengoed bij Franeker wonen. Hier gaf hij zich aan de beoefening zijner geliefkoosde wetenschappen over, en schreef het tweede deel van zijne *Demonstrationes Anatomico-Pathologicae*, van welk keurig en uitvoerig werk, in 1759, het eerste deel het licht zag; voorts een vervolg op de verhandeling over de Breuken in eerstgeborene kinderen, mede in 1759 uitgegeven; eene ontleedkundige beschrijving van het Gehoor der gekieuwde vischen, waarin hij de ligging en gedaante der deelen, ter ontwaarwording van de trillingen der lucht geschikt, welke tot dien tijd, door geen ontleedkundig oog ontdekt waren, aantoonde; eene verhandeling over de Opvoeding der kinderen, en eenige stukken over den Landbouw.

In het jaar 1763, tot hoogleeraar in de genees-, heel-, ontleed- en kruidkunde te Groningen beroepen zijnde, deed hem de edele
 zucht,

zucht, om zijne gaven tot nut van het algemeen aan te wenden, aan dit aanbod gehoor geven. Kort na zijn verblijf aldaar, werd hij, in plaats van den hoogleeraar VAN DOEVEREN, tot stads *Physicus* benoemd; hield in het volgende jaar eene plegtige redevoering (*de admirabili analogia inter Stirpes et Animalia*) over de verwonderlijke Overeenkomst tuschen de Plantgewassen en Dieren, en eene openlijke voorlezing (*de claudicatione*) over het Mankgaan. Eenigen tijd daarna als *Rector magnificus* aftredende, sprak hij openlijk (*de pulchro physico*) over het Gedraante-schoon. Dit stuk, naderhand meer en meer uitgebreid zijnde, werd in 1782 het onderwerp eener redevoering, in de teeken-akademie te *Amsterdam*, waarbij hij betoogde, dat er in de Natuur geen stellig schoon gevonden wordt, maar dat hetzelfde afhangt van eene onderlinge overeenstemming, gegrond op het gezag van eenige weinigen.

Slechts tien jaren mogt de Groninger hooge school zich op eenen CAMPER beroemen, daar het verlangen zijner gade, en de begeerte, om zelve meer voor de opvoeding zijner zonen te waken, hem voor het hoogleeraarschap deed bedanken, waarna hij zich naar *Franeker* terug begaf. — Nu had hij weder meer tijd tot het schrijven en uitgeven van verschillende werken, alsmede om zijne, te voren reeds gemaakte, waarnemingen aan geleerde maatschappijen mede te deelen. Zoo zond hij, om slechts van eenige te gewagen, aan de koninklijke akademie der wetenschappen, te *Lyon*, eene verhandeling over het toefstellen van *Breukbanden*, alsmede zijne aanmerkingen over de moeilijke verlossingen, door geklemde hoofden veroorzaakt, en het gebruik van den Roonhuifiaanschen hefboom, om dezelve te bevorderen; aan het Baraafsch genootschap te *Rotterdam* zijne, in 1771 gemaakte, ontdekking, welke HUNTER zich naderhand toeëigende, omtrent den ingang der lucht tot in de groote beenderen der armen en dijnen, en zelfs tot in de halswervelen en het geheele geraamte der roofvogels, en van dezulke, die zich hoog in de lucht verheffen, waaraan derzelver meerdere vlugheid, boven het tam of huis-gevoegelte, welkers beenholten zich sluiten, moet toegeschreven worden: hierbij was eene andere verhandeling gevoegd, over het gezang der mannetjes *Kikvorschen*, en eene derde, over het toefstellen van *Breukbanden*.

CAMPER was een der geleerdste en diepdenkendste genees- en ontleedkundigen der afgeloopene eeuw. Ondertuschen kent men hem slechts ten deele, indien men hem naar zijne verdiensten in de onderscheidene takken der geneeskunde beoordeelt; want hij bezat tevens zeer veel kennis van het schoone, en een goed talent voor fraaije kunsten, hetwelk hij steeds trachtte uit te breiden. Hij teekende ongemeen vaardig met de pen, schilderde in olieverw, boetseerde, en verstond de behandeling van den beitel. Uit neiging, en uit hoofde van talent, zich met de beoefening der fraaije kunsten onledig houdende, moesten zijne naauwkeurige en scherpe waarnemingen,

als ontleedkundige, op deze natuurlijk invloed hebben; terwijl inzonderheid de beschouwing der beeldende kunst, door de vereeniging dezer beide werkzaamheden, in zulk eenen man aanmerkelijk moest winnen.

CAMPER had gedurende zijn leven eene bijzondere geschiktheid voor de vreemde talen. Hij sprak met zeer veel vaardigheid het Latijn, Fransch, Engelsch en Hoogduitsch. De Italiaansche taal was hem zoo eigen, dat hij alle boeken met vrucht konde lezen: buitendien had hij geene geringe vorderingen in de Grieksche taal gemaakt. Zijne kunde, zoo door zijne reizen naar *Engeland*, *Frankrijk*, (door welke landen hij dezelve tot drie malen herhaald heeft) *Zwitserland* en *Duitschland*, als ook door zijne letterkundige werken, (waarvan er tien door de beroemdste akademien van *Europa* zijn bekroond geworden) wijd en zijd vermaard, deden vele genootschappen wedijveren, om CAMPER onder hunne leden te mogen tellen: van daar, dat hij tot lid van de Haarlemsche maatschappij, van de geleerde genootschappen te *Rotterdam* en *Vlissingen*, der teeken-akademie en der maatschappij van landbouw te *Amsterdam*, van de koninklijke akademie der heilkunde, en van de koninklijke akademie der wetenschappen, te *Parijs*, (waarvan hij één der acht uitheemsche leden was) der koninklijke akademie te *Londen*, en die van *Edinburg*, der koninklijke maatschappij der wetenschappen te *Göttingen*, van de koninklijke akademie der wetenschappen en inschriften te *Toulouse*, en van het natuur-onderzoekend genootschap te *Berlijn*, benoemd werd.

Niet alleen als geleerde, maar ook als staatkundige, was CAMPER tot nut van het algemeen werkzaam. Behalve menigvuldige staatkundige betrekkingen, waarin hij was gewikkeld geweest, nam hij, in 1787, zitting in den raad van Staten, en gevolgelijk zijne woning in 's *Gravenhage*, alwaar hij, den 7den April 1789, aan eene hevige pleuris overleed. Hij werd te *Leiden*, in de *St. Pieterskerk* begraven. — Men zie de levensschets van PETRUS CAMPER, in 1791, door zijnen, nu helaas ook aan de wetenschappen te vroeg ontrukten, zoon, den heer A. G. CAMPER uitgegeven, waarin eene voltooide lijst der geleerde werken van P. CAMPER gevonden wordt; *Oeuvres de P. CAMPER, qui ont pour objet l'histoire naturelle, la physiologie etc. Paris* 1803, waarin de *Eloge* van CONDORCET, LOUIS en VICQ D'AZIR geplaatst is; alsmede de *Levens van gedenkwaardige mannen en vrouwen*, te *Amst.* in 1808 uitgegeven.

CAMPO FORMIDO. Gewoonlijk, doch te onregt *Campo Formio* geheeten — is een klein kasteel bij, of liever, de voorstad van *Udine*, in het voormalig Oostenrijksch *Friaul*, of in het tegenwoordig departement *Pasferiano*, in *Italie*. Deze onbekende en weinig beduidende plaats werd door den vrede beroemd, die aldaar in den nacht, tusschen den 17 en 18 van Wijnmaand 1797, tusschen de Oostenrijksche gemagtigden, en den toen nog Franschen veldheer BUONAPARTE gesloten werd.

CAM-

CAMPOMANES. (graaf van) — CAMUS. (ALMAND GASTOU) 37

CAMPOMANES. (D. PEDRO RODRIGUES, graaf van) Deze be- roemde staatsdienaar, en bestuurder der koninklijke akademie, in 1738 door PHILIPS V opgericht, werd in *Asturie*, in het begin der 18de eeuw, geboren. Hij bewees zijn vaderland gewigtige diensten, zoo door zijne uitstekende talenten en geleerdheid, als door zijn diep door- zigt in het burgerlijk bestuur; terwijl zijne schriften door geheel *Euro- pa* zijnen roem verbreidden, en hem onder de uitmuntendste schrijvers zijner natie rangschikten. De akademie der fraaije wetenschappen te *Parijs* benoemde hem tot haren correspondent, en het wijsgeerig ge- nootschap te *Philadelphia* tot deszelfs medelid. Hij had den roem van den bekwaamsten en onbaatzuchtigsten regtsgeleerde van *Spanje* verworven, toen KAREL III hem in 1765 tot fiskaal van den ko- ninklijken raad van *Castilie* benoemde, op wiens bevel hij, onder anderen, zijn *Discurso sobre el fomento de la Industria popular*, en *sobre la Education popular de les Artisanos y su fomento*, in het licht gaf, waarin alles, wat burgerlijk bestuur, belastingen, landbouw, manufakturen en handel betreft, vervat is en ontwikkeld wordt. Hij ondersteunde den graaf d'ARANDA in zijne moeilijke onderneming, om de Jezuiten uit *Spanje* te verdrijven; bewerkte de vrijstelling van den graanhandel, en poogde de bedelarij te weren, waartoe hij in een werk over de landloopers (*Zigeuners*) de noodige middelen aan de hand gaf. Onder de regering van KAREL IV, in 1788, werd CAM- POMANES voorzitter van den raad van *Castilie*; vervolgens staatsdienaar en bekleedde het voorzitterschap bij de *Cortes* des rijks. Thans scheen zijn aanzien op onwrikbare grondslagen te rusten; doch toen de graaf FLORIDA BLANCA zich in de gunst des konings had weten te dringen, werd CAMPOMANES uit den raad verwijderd, en verloor hij al zijne ambten. Hij verdroeg zijn lot met moed en gelatenheid, en stierf in het begin der tegenwoordige eeuw. Onder zijne talrijke schriften, meestal van eenen geschied- en aardrijkskundigen inhoud, bevinden zich zelfs twee hoofdstukken van BEN AL AVAM over den landbouw, gezamenlijk met CASIRI uit het Arabisch overgezet.

CAMPUS MARTIUS. Bij de Romeinen het veld van MARS; een veld, aan de zijde van den *Tiber* gelegen, waarop zich de jongelin- gen in allerlei krijgsverrigtingen oefenden. Het voerde zijnen naam naar eenen daarop staanden tempel, die aan MARS was toegewijd. De Consuls BRUTUS en COLLATINUS maakten er eene plaats van tot het houden van volksvergaderingen, welke naderhand met een aantal fraai- je standbeelden versierd werd.

CAMPUS MAIL. Eene jaarlijkse bijeenkomst der oude Britten op den eersten van Bloemaand, om over de verdediging van het rijk te raadplegen.

CAMUS. (ALMAND GASTOU) Werd den 2 van Grasmaand 1740 te *Parijs* geboren. Eerst pleitbezorger bij het parlement en koninklijk cenfor, werd hij in 1789 tot lid van de constituerende Nationale vergadering, voor den Burgerstand, verkozen, waarin hij zich, inzon-

derheid den 18 van Lentemaand 1790, door zijn berigt over het *Rooide* boek, en de daar door gevolgde openbaarmaking van hetzelfde, beroemd maakte, weshalve men hem ook in 1792 tot afgevaardigde der Nationale conventie, tot opziener der Nationale archiven, en tot lid van het Nationaal instituut, voor het vak der oudheden, verkoos. Toen DUMOURIEZ, in het volgende jaar, bij de Nationale conventie werd verdacht gehouden, zond deze CAMUS, benevens BANCAL, QUINETTE, LAMARQUE en BEURNONVILLE, naar het leger, om hem te vatten; doch DUMOURIEZ liet deze afgevaardigden zelve opligten, en leverde hen aan de *Oostenrijkers* over, die hen, nevens DROUET, SEMONVILLE, en MARET, gevangen hielden, tot dat zij eindelijk, den 26sten van Wintermaand 1795, tegen de koninklijke Fransche Prinse MARIA THERESIA werden uitgewisseld. CAMUS werd na zijne terugkomst te *Parijs* lid van het Wetgevend ligchaam, gelijk ook op nieuws van het Nationaal instituut, en eindelijk *Archivarius* des eersten. — Hij stierf den 2 van Grasmaand 1804, en is mede als schrijver, door onderscheidene schriften van verschillende aard, bekend.

CANADA. (Ook *Britsch-Canada* of *Quebeck* genoemd) Is een groot landschap in *Noord-Amerika*, allereerst, zoo men meent, door de *Spanjaarden* ontdekt. Na hen hebben de *Engelschen* en *Franschen* zich in hetzelfde genesteld; doch bleven de laatsten, tot in 1762, flints meer dan twee eeuwen er bezitters van. *Canada* is vol groote meren, boschen en bergketens, en de rijkdom des lands bestaat meestal in pelterijen, inzonderheid in bevervellen en vischen. *Quebeck*, *Montreal* en *Trois-rivieres* zijn de steden, in hetzelfde liggende; bestaande alle overige etablissementen uit sterkten of kerstelen. In 1755, gedurende den oorlog tuschen *Frankrijk* en *Engeland*, werd *Canada* door de *Engelschen* veroverd, aan welke dit landschap, bij den vrede, in 1762 te *Versailles* gesloten, door de *Franschen* werd afgestaan. Deze aanwinst werd echter voor *Engeland*, ten aanzien zijner vorige Noord-Amerikaansche volkplantingen, zeer nadeelig, welke de vrees voor *Frankrijk*, zoo lang hetzelfde in het bezit van *Canada* was, nog altijd aan *Engeland* verbond. Het landschap werd, in 1791, door de *Engelschen* in *Oppere* en *Benedere Canada*, verdeeld. Het getal der bewoners van het eerste, wordt door den Engelschen reiziger LAMBERT geschat op 60,000, en dat van het laatste, op ten minste 200,000. De zetelplaats der regering is te *Tork*, waar eene goede haven gevonden wordt. De ingezetenen bestaan deels uit *Irokezen*, *Huronen*, *Creeks* enz. en deels uit *Franschen*, *Engelschen* en *Negers*. De uitvoer bedroeg in 1810 de waarde van 1,062,827, en de invoer 972,872 ponden sterling.

CANADA. De naam van eene der grootste rivieren in *Amerika*, welke zich in den zeeboezem St. *Laurentii* ontlast, en hier 25 tot 30 mijlen breed, en 200 vadem diep is. Derzelver lengte bedraagt omtrent 600 zeemijlen.

CANARIE-SEC. Is een witte, zoete, aangename en sterke wijn, die van de *Canarische eilanden* naar *Europa* verzonden wordt. Men heeft er 3 foorten van; *Malvasier*, *Canarie-Sec* en *Palm-Sec*. De *Canarie-Sec* van *Teneriffe* is de beste.

CANARISCHE EILANDEN. In de *Atlantische-zee*, in *Afrika*, twintig in getal, en te samen omtrent 420,000 zielen bevattende. Zij droegen bij de ouden den naam van de *Gelukkige*, en werden eerst in de 13de eeuw op nieuw ontdekt. De voornaamste dezer eilanden zijn *Canaria*, *Teneriffa*, *Palma* en *Ferro*. Zij staan alle onder Spaansche heerschappij. Derzelver voornaamste voortbrengfels bestaan in wijn, orfeille, was en honig, en zij zijn het vaderland der kanarievogels.

CANDAULES. De laatste koning der *Lydiërs*, uit het geslacht der *Heractiden*, die de onvoorzigtigheid had, om de schoonheid zijner echtgenoot aan zijnen eersten staatsdienaar, *GYGES*, ten toon te stellen. De koningin, dezen hoon niet kunnende verdragen, gaf *GYGES* de keus tusschen dood of kroon, en deze het laatste kiezende, werd *CANDAULES* het slagtoffer zijner dwaasheid.

CANDIA. Een groot eiland in de *Middellandsche zee*, onder *Europisch Turkije* behoorende. Het is het beroemde *Kreta* der ouden. (*Zie aldaar*).

CANDIDE. Een verlichtfel of roman van *VOLTAIRE*, waarin de *Leibnitzaansche* leer van de beste wereld, op eenen geestigen en spottenden trant, beftreden wordt; doch dat door wijlen *Dr. HULSHOFF*, in leven leeraar bij de doopsgezinden, en beroemd door zijne schriften, kort na de uitgave van dit Fransch stukje, op eene ernstige en wijsgeerige wijze, in een gedrukt Hollandsch werkje wederlegd werd. *CANDIDE*, de held dezes romans, is een jong, onervaren, maar zeer goedhartig man, die eenen wijsneus, *PANGLOS* genoemd, tot zijnen onderwijzer heeft. *VOLTAIRE* doet dezen laatste al de slagen van het noodlot ondervinden, en hem, onder de gevoeligste derzelve, steeds uitroepen: „alles is goed!” *ROUSSEAU* zegt zelf in zijne bekentenis, dat *VOLTAIRE* hem, onder het beeld van *PANGLOS*, in een belagchelijk licht heeft willen vertoonen, en beschouwt de *Candide* als het antwoord op zijnen brief, dien hij aan *VOLTAIRE*, op diens lasterlijken brief, op de omkeering van *Lisabon*, geschreven heeft.

CANO. (ALONSO of ALEXIS) Een der grootste kunstenaars, die *Spanje* opleverde. Hij was te gelijk schilder, beeldhouwer en bouwkundige; oefende zich te *Sevilla*, onder den ook als schrijver bekenden schilder *PACHECO*, en vervaardigde, nadat hij zich in de school van *JUAN DEL CASTILLO*, of *HERRERA*, verder in de kunst volmaakt had, drie standbeelden van natuurlijke grootte, eene *MARIA* met het kind *JEZUS*, en den heiligen *PETRUS* en *PAULUS* vertoonende, waardoor hij veel roem verwierf, en die in de kerk van *Lebrya* geplaatst werden. Hij was nog slechts 24 jaren oud, toen hij in de rij

der groote kunstenaars optrad, en zich naar *Madrid* begaf, waar de koning hem, in 1538, tot zijnen hofschilder benoemde, en hem onder de kunstenaars, die den prins *Don BALTHAZAR CARLOS* van *Oostenrijk* onderwezen, de eerste plaats opdroeg. Zijn verkregen roem verschaftte hem veel werks, en hij vervaardigde, als bouwkundige, de plans tot verscheidene paleizen, stads poorten, eenen triomfboog enz.; terwijl hij als schilder verscheidene beroemde stukken vervaardigde.

Ongelukkig werd hij thans in een geval gewikkeld, hetwelk hem veel leeds berokkende. Bij zijne te huiskomst, op zekeren tijd, zijne vrouw vermoord vindende, viel het eerste vermoeden op eenen Italiaanschen bediende, die gevlugt was; doch naderhand ontdekten de regters, dat CANO op dezen *Italiaan* jaloersch geweest was, en het met eene andere vrouw had gehouden, weshalve zij den minnaar vrijspraken, en den gade veroordeelden. CANO, nu genoodzaakt, om *Madrid* te verlaten, nam de wijk naar *Valencia*, waar hij door zijne kunst ontdekt werd, en eene schuilplaats in een Karthuizer klooster vond. Hij verliet, echter, eerlang dit zijn geheim verblijf, en had de onvoorzigtigheid, van naar *Parijs* te rug te keeren, waar hij zich liet vatten, en op de pijnbank gebracht werd, zonder het geringste te bekennen. De koning, hiervan berigt ontvangende, nam hem weder in zijne gunst aan, en benoemde hem, daar hij zich in den schoot der kerk begeven had, tot resident van *Grenada*, waar hij een vroom en voorbeeldig leven leidde, en in het jaar 1676 stierf.

CANOPUS. Eene oude stad in *Egypte*, welkers bewoners door pracht en weelde zijn berucht geworden.

CANOT of CANO. Een vaartuig onder de wilden, uit bast van berkenboomen, zoo als bij de *Eskimaux*, of ook wel, gelijk bij de *Indianen*, uit eenen uitgeholden boomstam, of eenen korf, met dierenhuiden overtrokken, zamengesteld. Wanneer men hetzelfde somtijds, uit hoofde van watervallen, moet ontladen, dan dragen zij de waren, zoowel als het vaartuig zelve, (tot welk laatste 2 man genoegzaam is) zoo ver aan de andere zijde, tot dat zij weder stil, bevaarbaar water aantreffen.

CANOVA. (ANTONIO) Een der beroemdste beeldhouwers van onzen tijd, in 1757 te *Posagno*, in het Trivisaansche geboren. Reeds in zijn 12de jaar vertoonde zich zijn scheppend genie, bij gelegenheid van een luisterrijk gastmaal van den heer FALIER, toen hij, om den kok, die eenige figuren voor het nageregt vergeten had, uit zijne verlegenheid te redden, van een groot stuk boter eenen leeuw maakte, die veel bewondering baarde, en naderhand de oplettendheid der heeren van FALIER op den jongeling deed vestigen. Zij zorgden voor zijne opvoeding, en bragten hem naar *Venetie*, op de hooge school, waar hij meer dan eens den prijs behaalde, en reeds in zijn 16de jaar aan zijne begunstigers een standbeeld van EURIDICE konde ter hand stellen.

In 1780 ging hij met den gezant ZULIANI naar *Rome*, waar hij, die reeds door verscheidene kunststukken, inzonderheid door DAEDALUS en ICARUS, alsmede door HERKULES, die de slangen verwurgt, bekend was, zijnen reeds verworven roem door den APOLLO, THESEUS en andere stukken bevestigde, en in 1787 verkozen werd, om de graftombe van Paus CLEMENS XIV (GANGANELLI), welke voor een der grootste meesterstukken gehouden wordt, te vervaardigen. Ook rigtte hij in het paleis van den Venetiaanschen gezant, in 1792, ten behoeve der jeugd eene school voor de beeldhouwkunst op, en ging op deze wijze voort, om zijnen roem meer en meer op vaster grondslagen te vestigen; verliet vervolgens bij het uitbarsten van den oorlog voor eenigen tijd *Rome*; keerde echter na den vrede derwaarts terug; voltooidde zijn beroemde standbeeld PERSEUS met het hoofd van MEDUSA; werd in 1802 door BUONAPARTE naar *Parijs* geroepen, om het model tot een kolosfaal standbeeld te ontwerpen, en in hetzelfde jaar bij een diploma van paus PIUS VII tot eersten opziener van alle Romeinsche kunststukken, en alle kunstmatige ondernemingen in den Kerkelijken staat benoemd, en tot ridder verheven. Omtrent dezen tijd begon hij aan de grafzuil van de Aartshertogin MARIA THERESIA te *Weenen*, welke hij in 1806 zelf aldaar oprigtte. (Zie: *Weenen*) Voor het overige is omtrent dezen grooten kunstenaar veel tegenstrijdigs en veel onwaarheid gezegd geworden. De beroemde, onlangs gestorven, FERNOW vond veel aan hem te berispen, en is hierin door vele beoordelaars gevolgd. GÖTHE heeft in zijn geschrift, WINCKELMAN en zijne eeuw 's mans waarde mogelijk het best, en A. W. SCHLEGEL, in eenen brief aan GÖTHE, op de meest juiste wijze geschat.

CANTABRIERS. Was de naam der inwoners van een gedeelte des Spaanschen rijks, hetwelk *Biscaye, Asturie en Navarre* bevat. Zij waren door hunne dapperheid en hunnen woesten en wreeden aard, alom berucht, en verdedigden derzelver vrijheid, langer dan eenig ander volk van *Spanje*, tegen de *Romeinen*, zoo dat keizer AUGUSTUS zelf derwaarts trok, om hen te onder te brengen. Zij werden genoodzaakt naar het gebergte te vlugten; doch verzamelden zich naderhand weder, in grooten getale, in eene der sterkste steden van hun vaderland, waar zij door de *Romeinen* zoo zeer in het naauw gebragt werden, dat de meesten, den dood boven de slavernij verkiezende, zich zelven ombragten. In vervolg van tijd vertoonden zij geen' minder moed en dapperheid tegen de invallen der *Gothen* en *Saracenen*, die hen nimmer geheel hebben kunnen te onder brengen.

CANTARO. Een gewigt, in *Italië*, inzonderheid te *Livorno*, in gebruik. Men heeft drierlei *Cantari*, namelijk van 100, 150 en 200 pond. De eerste gebruikt men, om aluin en kaas, en de beide laatste om wol en stokvisch te wegen.

CANTATE. Een voor de muziek bestemd gezang, hetwelk, bij

gelegenheid van een belangrijk onderwerp, uit de Natuur, het menschelijke leven, de zede-, staatkunde of godsdienst gekozen, zekere aandoeningen en hartstogten uitdrukt. Zij bestaat uit verscheidene afwisselende pasfages, doch inzonderheid uit eenige *recitativen*, *aria's* (die er noodzakelijk toe behooren) koren enz. en wordt inzonderheid bij de openbare godsdienstoefening gebruikt, wanneer zij *oratorium* genoemd wordt (*zie dat artikel*), gelijk mede bij andere plegtige gelegenheden.

CANTEMIR. (DEMETRIUS) Prins van *Moldavie*, was een der geleerdste mannen, welke *Turkije* immer opleverde. De *Porte* benoemde hem in 1710 tot Hospodar; doch hij verloor dien post, uit hoofde eener geheime verstandhouding met den Russischen *Czaar* PETER den Grooten, door wien hij naderhand tot Russisch rijkvorst en geheimraad verheven werd. Hij bragt aanmerkelijk veel toe tot de oprigting van de Akademie der wetenschappen te *Petersburg*, en stierf in 1725 op zijn landgoed in de *Ukraine*. Zijn merkwaardigste werk, dat hij in het Latijn schreef, en door N. TINDAL, uit het handschrift in het Engelsch overgezet, in 1734, in 2 folianten, te *Londen* werd uitgegeven, is zijne *Geschiedenis van den aanwas en de afnemng van het Ottomannische rijk*, en loopt van 1300 tot 1723.

CANTHARIS. Zie St. JANS-VLIEG.

CANTON of QUANCHOU, zoo als de *Chinezen* deze plaats noemen, is de hoofdstad der provincie *Quangtung*, of *Quantong*, en de eenige zee- en handelsplaats, welke voor de *Europeërs* in *China* open staat, offchoon ook hier de belastingen zwaar, en de bepalingen, ten aanzien van den handel, moeilijk zijn. Sedert 1760, toen de *Chinezen* eenige Engelsche schepen op sluikhandel betraptten, mogen de *Europeesche*, van welke natie ook, niet meer bij de stad zelve ontladen, maar moeten eenige mijlen van dezelve, aan een klein eiland *Wampu*, blijven liggen. Ieder schip wordt door daartoe aangestelde *Mandarijnen* gemeten, en betaalt naar zijne grootte. Elk gewoon *China*-vaarder moet alleen aan have-geld, behalve nog aan in- en uitgaande regten, 6000 Piasters betalen. — *Canton* is eene van de gewigtigste handelssteden der wereld. De thee maakt eene der voornaamste artikelen van uitvoer uit: voorts vernisfen, nankings, porcelein, zijden-stoffen, Oost-Indische inkt enz. Eertijds moesten de *Europeërs* deze artikelen in baar geld betalen; sedert de *Engelschen* bijna alleen dezen handel in handen hebben, voeren deze van hunne Oost-Indische waren en manufakturen bijna zoo veel in, als de waarde van den uitvoer bedraagt. De stad ligt aan de rivier *Taa* en bevat ruim 75,000 inwoners: de straten zijn lang, met breede steenen belegd, en zindelijk, en de huizen zijn van gebakken steen, en van slechts ééne verdieping. De voorstad, waar zich de faktorijen der *Europeërs* bevinden, wordt van verscheidene kleine kanalen doorkneden, en de huizen staan er dicht bij elkander;

der; zelfs heeft men huizen, ver in het water, op paalwerk gebouwd. — Men rekende voorheen den geheelen invoer der *Engelschen* in *Canton* op 2 millioenen, en den uitvoer op even zoo veel; doch thans, daar zij den handel alleen hebben, is deze opgave mogelijk te gering.

CANUSIUM. Eene stad van *Apulie*, waarheen de *Romeinen*, na de nederlaag bij *Cannae*, de vlugt namen. Hare stichting wordt aan *DIOMEDES* toegeschreven. Men vervaardigde er eene soort van geel linnen, waarmede de galante heeren te *Rome* veel op hadden.

CANZONETTA. Is in de Italiaansche dichtkunst een zangstuk, uit korte verzen bestaande, zoo als bij de dichters der 15de eeuw veel in gebruik waren. Het zijn meest liederen, welke teedere aandoeeningen uitdrukken; en van hier, dat men in de muziek er gewoonlijk door verstaat kleine Italiaansche liederen, of ook wel korte zangwijzen, zonder tekst, die met variatie worden afgewisseld.

CAPAN. Eene Oost-Indische munt van omtrent 3 stuivers.

CAPECK. Eene munt in *Moskovie* van omtrent een oortje.

CAPELLEN. (JOHAN DERK VAN DER) Heer van *den Poll*, *Appelteren* enz., werd in den jare 1741 te *Tiel* in *Gelderland* geboren. Reeds in zijne kindschheid ontdekte men in hem den aanleg tot groote ondernemingen, benevens eene blakende zucht voor regtvaardigheid, gepaard met moed, om deze te handhaven. Hoe blijkbaar ook zijn regt ware, werd hij echter niet, dan na veel tegenkantens van de zijde der ridderchap, in 1772 tot lid der staten van *Overijsel* aangenomen, en het was in dezen zijnen post, waarin hij, in vele merkwaaardige gevallen, toonde, dat hij zich niet door den algemeenen stroom liet voortstuwen. Getuige hiervan zijne advisen, ter staatsvergadering van genoemde gewest uitgebragt, over de vermeerdering der land- en zee-magt; over den eisch van *Engeland* tot het leenen der Schotsche Brigade; zijne voordragt omtrent het herstel der grondwettige regeringsgesteldheid, en bovenal zijn mannelijk, vrijheid - ademend vertoog tot afschaffing der drostendiensten, hetwelk hij in Grasmaand 1778 ter staatsvergadering van *Overijsel* inleverde, en waarin hij de zaak zijner verongelijkte landgenooten bepleitte. Dit stuk, dat afzonderlijk gedrukt is, berokkende VAN DER CAPELLEN veel leeds, en had eindelijk het gevolg, dat men goedvond, hem uit de vergadering te weren, en tevens, om tegen hem voor de hooge regtbank der provincie te pleiten. Thans nam het volk deel aan het geschil, en eindelijk werden, door het bijtreden van twee drosten, Vos van STEENWIJK en PALLAND tot *Zuithem*, de drostendiensten afgeschaft. CAPELLEN werd hersteld; al zijne vrienden deelden in zijne zege, en hij ontving de dankbare hulde der verlostte landlieden, benevens een geschenk van een beschreven pergament, waaraan een gouden penning, met eenen gelijken ketting, in plaats van een zegel was gehangen, met dit opschrift:

„*De nijvre Landman juicht, zijn' vrijheid is hersteld,*
 „*CAPELLEN zegepraalt op baatzucht en geweld.*”

De maar van 's maats herstelling klonk door gansch *Nederland*, en te *Amsterdam* werd, bij eenen prachtigen maaltijd, ter gedachtenis hiervan aangeregt, aan onzen ridder, die aldaar met zijnen vriend PALLAND tegenwoordig was, een gouden, en, aan elk der gasten, een zilveren eerepenning ter hand gesteld. Na het veronderende van den vrede met *Engeland* aangetoond, en het sluiten van het verbond met *Frankrijk* bevorderd te hebben, maakte de dood, op den 6den van Zomermaand 1784, een einde aan het leven dezes grooten staatsmans, welks verlies door velen hartelijk betreurd werd.

CAPELLO. (BIANCA) Was de dochter van een Venetiaansch edelman, BARTHOLOMEUS CAPELLO. Zij leefde omtrent het midden van de 16de eeuw, en is beroemd wegens hare schoonheid, en de liefde, welke FRANS II, uit het huis van MEDICIS, en groothertog van *Toskane*, voor haar opvatte. Twintig jaren oud zijnde huwde zij heimelijk, tegen het genoegen harer ouders, aan zekeren PIETER BONAVENTURI, bediende bij den koopman SALVIATI, te *Venetie*, wiens huis tegen over dat haars vaders lag, en vlugtte met hem naar den ouden BONAVENTURI te *Florence*, waar zij van eene dochter beviel. Hier ontdekte zij eerst, dat haar man slechts een koopmansbediende en de zoon van arme geringe ouders was, en vernam te gelijk, dat hare familie op haar leven toelagde. In dezen toestand viel het oog van FRANS II, toen nog erfprins, op de schoone BIANCA, met welke hij, door middel van zijnen kamerheer MONDRAGONE, en diens echtgenoot, in nadere kennis geraakte. Hij nam haar in zijne bescherming; kocht, in 1564, voor haar in *Florence* een paleis, en ging dagelijks met haar om. De prins, in 1566, uit staatsbelang, met JOHANNA van *Oostenrijk*, zuster van MAXIMILIAAN II, gehuwd zijnde, werd BIANCA ten hove ingeleid, en haar man tot kamerdienaar bevorderd; dan deze, zich door zijne beleedigende trotschheid vijanden berokkend hebbende, werd, in 1566, heimelijk vermoord. BIANCA trad nu als verklaarde minnares van den prins ten voorschijn, en poogde, daar zij vele vijanden had, zich in de gunst van den broeder des hertogs, den kardinaal FERDINAND, te dringen, hetwelk haar ook gelukte. Toen nu, in 1574, de oude groothertog stierf, en zijn opvolger FRANS II, bij zijne gemalin geene kinderen had, gaf BIANCA voor, dat zij zwanger was, en beviel ook, in schijn, op den 29sten van Oogstmaand 1576, van eenen ondergestoken zoon. Men stelde alles, het heimelijk van kant helpen van sommigen niet uitgezonderd, in het werk, om het bedrog geheim te houden; doch BIANCA, voor deszelfs eindelijke ontdekking beducht, openbaarde het, na eenige jaren, zelve aan den groothertog, die haar, in weerwil hiervan, even vurig bleef beminnen, en volhield, dat de jonge ANTONIUS, (dit was de naam van het kind) zijn zoon was. De groothertogin, in 1577,
 van

van eenen prins bevallende, verwijderde zich BIANCA uit *Florence*, en leefde op haar landgoed, of te *Bologna*, in stilte. De groothertog konde haar echter niet vergeten; hij liet haar heimelijk naar *Florence* te rug voeren, en liet zijn huwelijk met BIANCA, hoezeer hem ook door zijne ministers, zijnen biechtvader en allen ontraden, na den dood zijner gemalin, in stilte voltrekken, en na verloop van den gewonen rouwtijd openlijk bekend maken. FRANS wel voorzienende, hoe deze zijn stap zoude beoordeeld worden, verzocht, en verwierf ook, van de republiek *Venetie*, voor BIANCA den titel van *dochter der republiek*, welke haar, als dochter eens edelmans regt gaf, om als regerende vorstin te kunnen optreden; gelijk zij dan ook, op den 13den van Wijnmaand 1579, openlijk, als grootvorstin werd uitgeroepen. Hun huwelijk werd door geene kinderen gezegend, hetwelk niet weinig toebragt, om de eensgezindheid tusfchen haren gemaal en zijnen broeder, den kardinaal FERDINAND, die daardoor zijn opvolger werd, te herstellen. FRANS II stierf, den 20sten van Wijnmaand 1571, aan de dierendaaftsche koorts; terwijl BIANCA, twee dagen voor den aanvang zijner ziekte, in eene voortgelijke krankte verviel, en, 19 dagen na haren gemaal, in het 45fte jaar haars ouderdoms, insgelijks overleed. Verschillend wordt over de ware oorzaken van hun beider dood gedacht. De nieuwe groothertog FERDINAND liet de lijken openen, wanneer men bevond, dat alle deelen des ligchaams zeer ontfloken waren. Beiden werden in stilte, in den grooten grafkelder, in de kerk van *Lorenzo*, bijgezet.

CAPHAR. Eene belasting, of tol, die de *Turken* van de Christenen eifchen, welke goederen van *Aleppo* naar *Jeruzalem*, en andere plaatfen van *Syrie*, zenden, onder voorwendfel, van hen tegen de *Arabieren* te zullen verdedigen.

CAPITE-CENSI. Bij de oude *Romeinen* de armfte foort van volk, dat in de *Census* of *quotifatie* op weinig of niets gefchat, maar alleen als burgers gerekend werd.

CAPITULATIE. Een verdrag tusfchen de bezetting of inwoners eener belegerde plaats en de belegeraars, om dezelve op zekere voorwaarden over te geven, of ook wel met een leger, hetwelk door den vijand ingesloten is.

CAPPADOCIE. Eene landftreek in *Klein-Azië*, welker inwoners bij de ouden voor zeer dom en onnoozel gehouden werden. Er werden vele paarden gevonden, waarvan een groot aantal als fchatting aan de Perzifche koningen kwam.

CAPRI. Een klein Eiland in de Toskaanfche zee, aan den mond van de golf van *Napels*. Het is rotsachtig, doch levert veel olie en wijn; bevat omtrent 4,000 bewoners, en bestaat uit twee hooge bergen, welke door eene foort van dal, hetwelk zich echter nog ruim 500 voet boven de zee verheft, verbonden zijn. Van *Napels*, waar men *Capri* regt voor zich heeft, fchijnen zich deze bergen in de zee te verliezen. Het dal, tusfchen dezelve liggende, is een van de vrucht-

46 CAPRICCIO — CARAVAGGIO. (M. A. A.)

vruchtbaarste, gezondste en schoonste landstreken van *Italië*. Het eiland droeg bij de *Romeinen* den naam van *Caprea*. **AUGUSTUS** ruiide het van de *Napolitanen*, en herfschiep het in eene plaats van genoegten, uitspanning en rust, zonder er gebruik van te maken. **TIBERIUS** echter bragt hier de laatste zeven jaren zijns levens in schandelijke ongebondenheid door.

CAPRICCIO, CAPRICE. Een muzikstuk, bij welks vervaardiging de kunstenaar zich aan geene zekere orde bindt, maar alleen zijne luim en verbeelding volgt, zonder vooraf daar over na te denken. Het woord wordt ook gebezigd in eenen eigenlijken zin, en beteekent dan eigenzinnig-, hoofdig-, grilligheid.

CAPUA. 1. Het *Nieuwe Capua*, eene bevestigde stad, in *Terra di Lavoro*, in het koninkrijk *Napels*, twee mijlen van het *oude Capua*, op welks puinhoopen zij gedeeltelijk in de negende eeuw gebouwd werd. 2. Het *Oude Capua*, hetwelk eene der schoonste en aangenaamste steden in *Italië* en tevens zoo aanzienlijk was, dat men haar met *Rome* en *Carthago* vergeleek. Zij is inzonderheid beroemd, door dat **HANNIBAL**, na den slag bij *Cannae* zich aldaar ophield, en zij den moed zijner soldaten verslapte. **HANNIBAL** beloofde, haar tot de hoofdstad van *Italië* te zullen verheffen, om welke reden zij zich met hem tegen de *Romeinen* verbond, die haar echter 5 jaren later veroverden. Zij werd door de *Vandalen* verwoest, en, schoon zij aanstonds door **NARSES** weder werd opgebouwd, eindelijk door de *Longobarden* geheel vernield. Men vindt op de plaats, waar zij gestaan heeft, nog overblijffels van oude gebouwen.

CARABUS. (Zie: **AARD-TOR.**)

CARABUS. CREPITANS. (Zie: **BOMBARDEER-TOR.**)

CARACALLA. (**MARCUS AURELIUS ANTONINUS**) Deze gekroonde dwingeland, wien eene plaats naast **CALIGULA** en **NERO** toekomt, werd op den sterfdag zijns vaders, benevens zijnen broeder **GETA**, door het krijgsvolk tot keizer uitgeroepen; doch wist zich weldra, door het vermoorden des laatsten in de armen zijner moeder, alleen in het bezit der heerschappij te stellen. Hij bragt de soldaten op zijne zijde, en zijn leven was sedert eene aaneenschakeling van gruwelen en dwaasheden. Met één woord, hij was een geefsel zijns volks, en, schoon hij van de Germanische volken voor geld den vrede kocht, wilde hij echter voor eenen held gehouden worden. Na eene korte regering werd hij door eenen hoofdman van de Pretoriaansche troepen in den jare 217, tot algemeene blijdfchap, vermoord.

CARACTEN. Masken, die niet in een *Domino*, maar in eene nageboorste, gewone kleeding van zekere standen verschijnen.

CARACTEN, of *Caraëers*. Zijn bij de Joden de zoodanige, die de overleveringen van den *Talmud* verwerpen, en zich alleen aan den letter der schrift houden.

CARAVAGGIO. (**MICHEL ANGELO AMERIGHI**, of **MARIGI**, genoemd

noemd MICHEL ANGELO DI) Een beroemd schilder, in de laatste helft der 16de eeuw, te *Caravaggio*, in het Milanefche geboren. Hij was in het eerst metfelaars-knecht; doch legde zich naderhand met het beste gevolg op de schilderkunst toe. Men kan hem als den uitvinder eener nieuwe manier beschouwen, waarin hij eene menigte navolgers vond. In de kunst, om aan de voorwerpen, op eene vlakke, die ronding en dat hoogfel te geven, welke zij in de Natuur bezitten, is CARAVAGGIO een der eerste. Met de kracht en waarheid van het half donker vereenigt hij die van het koloriet, en dit kenmerkt hem inzonderheid. Om deze werking voort te brengen, verlicht hij de voorwerpen veelal van boven met regt neervallende lichten. Hij gaf der Natuur, welke hij navolgde, breede en sterke schaduwen, waardoor het licht veel meer uitkwam, en het geheel eene groote werking voortbragt. Ondertusfchen had hij ook zijne fouten. De navolging der Natuur was zijn hoogfte doel; maar hij befefte den roem niet, welken een meester verwerft, die verhevenheid van denkbeelden en eene verftandige fchikking met dit doel weet te verbinden. HANNIBAL CARRACCI en DOMINICHINO fchitterden, bij hun leven, mogelijk minder, dan CARAVAGGIO; doch na hunnen dood verwierven zij eene meer uitftekende plaats, omdat zij, zonder het koloriet en de beoefening der Natuur te verwaarloozen, naar juistheid van teekening en verhevenheid van denkbeelden ftreefden. CARAVAGGIO was een meester in de *carnatie*, (het naakte der beelden). Hij ftierf in den bloei zijner jaren in 1609. De fchilders, die hem het meest hebben nagevolgd, zijn MANFREDI, VALENTIN en RIBEIRA, bijgenoemd ESPAGNOLET.

CARAVELLE. Eene foort van fchepen, meestal nog in *Portugal* in gebruik, met een vierkant achterfteven, en korte buikstukken.

CARDANO. (GERONIMO) Deze fchrandere, doch dweepzieke geleerde en geneesheer werd in den jare 1501, buiten het huwelijk, te *Pavia* geboren, nadat zijne moeder vergeefs getracht had, de vrucht af te drijven. Men kan het als iets zonderlings opgeven, dat hij zich beroemde, even als SOCRATES, eenen geleigeest te hebben. Ook was hij een fterrekundige en kabbalist. Hij behoort onder die weinigen, die hunne feilen, zoo wel als hunne deugden, openhartig beleden hebben, en de gefchiedenis van zijn leven, (*de vita propria*) is ongetwijfeld eene belangrijke bijdrage tot de kennis van het menfchelijk hart. Hij ftierf in 1576, zoo men zegt aan den honger, dien hij vrijwillig verduurde; hebbende hij verzekerd, dat hij niet tot in zijn 75 jaar zoude leven. Zijne gezamenlijke werken zijn te *Lyon* in 1663 in 10 deelen in folio uitgegeven.

CARDINOIDE. Is in de hoogere meetkunst eene kromme lijn, van eene hartvormige gedaante.

CARICATUR. Dit woord is van het Italiaanfche *caricare* (overdreven) afkomstig, en wordt meestal in de schilderkunst gebezigd.

Men

Men kan eene *Caricatur-plaat* eenen spiegel noemen, waardoor de gedaanten vergroot worden, om hare fijnste trekken, en derzelver wanstaltigheden zoo veel te meer in het oog te doen loopen. De *Caricatur* is eene geestige ontleding der trekken, aan welker karakteristieken vorm zij alle aanvalligheid of zachtheid beneemt; gelijk men heden de dierlijke wereld in derzelver plaats stelt, en daardoor den schilder en teekenaar eene ruime stof tot vernuftige invallen aan de hand geeft. Geest en luim, oorspronkelijkheid in de samenstelling der beelden, eene grootte mate van zielkunde, levendigheid in de daarstelling der voorwerpen, en eene verstandige keuze van de hen omringende, — deze allen maken de eigenschappen van eenen *Caricatur-schilder* of teekenaar uit. Men ziet dus, dat zijn smaak voor het betamelijke en welvoegelijke hem van het plumpe, ruwe, de *Caricatur* zoo dikwijls tot de laagste volks-fratsen misvormende, moet terug houden. Ondertusfchen blijft aan den schilder en teekenaar de vrijheid van ARISTOPHANES over: zijn vernuft moge stout, zijne scherts uitgelaten zijn, hij moge zelfs de uiterste grenzen der zedelijkheid naderen; maar nooit moet hij die overschrijden, noch iets vertoonen, dat haar kan kwetsen: het geestige moet vergoeden, wat aan schoonheid in zijn tafereel ontbreekt. De *Caricatur*-teekenaar kan door zijnen arbeid een edel doel bevorderen, wanneer hij het belagchelijke en buitensporige in zijne medeburgers, en het dwaze zijner eeuw ten toon stelt; doch hieronder moet zich geen' perfoonlijke haat of bitterheid mengen. Zoodanige *Caricaturen* leverde HOGARTH, die steeds in dit vak een voorbeeld van navolging zal blijven; ook GELRAIJ vervaardigde, in later tijd, de vernuftigste *Caricatur*-teekeningen, alhoewel dezelve van het laatstgenoemde gebrek niet geheel zijn vrij te pleiten. Bij de *Engelschen* behoort dit kunstvak meer dan ergens te huis. (Zie: MOLCOLM, *an historical sketch of the art of Caricaturing*. London 1813). Bij andere natien bleef de *Caricatur* altijd zonder geest, en viel in het lage. In *Italië* echter, het vaderland der *Caricaturen*, vond men in dit vak groote kunstenaars; doch hier was zij niet het doel, maar het middel, om zich in het bijeen verzamelen van karaktertrekken te oefenen. Ingevolge hiervan raadde LEONARDO DA VINCI den kunstenaars, alle belangrijke gedaanten, die zij zagen, met weinige, luchtige trekken te schetsen. Dezelve moeten onwillekeurig aan de *Caricatur* grenzen, wanneer zij eene treffende gelijkheid zullen bezitten, om dat haar de fijnere gelaatstrekken ontbreken. LEONARDO heeft een aantal zoodanige, door hem ontworpen, *Caricaturen* in het licht gegeven, waaruit men leeren kan, door welke trekken zich het een of ander karakter het meeste kenmerkt.

CARIEN. Een landschap van *Klein-Azië*, waarvan de hoofstad *Halicarnasus* was.

CARILLON. Eene soort van klokkenspel, hoedanig men vele in de *Nederlanden* op de torens in de steden vindt. Men meent, dat het eerste klokkenspel in *Vlaanderen*, in den jare 1487, vervaardigd werd.

werd. Er zijn verscheidene soorten van. Behalve de gewone, die zich dag en nacht op heele, halve en kwart uren, door een of ander muzikstuk, laten hooren, zijn er, die klépels hebben, welke de klokken raken, en door een hand-klavier kunnen bespeeld worden, echter niet met de vingers, maar met de vuist, die, om op de klavieren eene behoorlijke kracht te kunnen oefenen, van eenen lederen handschoen, of ander soortgelijk bekleedsel, moet voorzien zijn. Hoe moeijelijk deze manier van spelen ook zij, vindt men echter klokkenstenen, (ook wel *carillonneurs* of *campanisten* genoemd), die in dezen eene verwonderlijke vaardigheid bezitten, en stukken van drie stemmen, ja zelfs loopers, tremblanten en appoggio's, op het klokkenspel uitvoeren. BURNEY verhaalt van eenen klokkenist te *Leuven*, met name SCHEPPEN, dat hij met eenen der sterkste violisten aldaar gewed had, om de zwaarste Solo, door dezen voor de viool gesteld, op de klokken te spelen, en zijne weddenschap gewonnen had. Een ander beroemd meester van deze soort was POTHOF, organist bij de oude kerk, en campanist van het klokkenspel op het Raadhuis (thans het koninklijk paleis) der stad *Amsterdam*. Hij was van zijn 7de jaar af blind, verkreeg, 30 jaren oud zijnde, laatstgenoemden post, en bespeelde, schoon ieder klavier een gewigt van twee pond vorderde, zijn klokkenspel met eene vaardigheid, als of het een staartstuk ware. Hij liet zich in 1772 voor BURNEY door eenige *Fugen* op hetzelfde hooren. Onder de menigte klokken spelen, in ons vaderland, munten inzonderheid, naar volgorde, uit: dat van *Delft*; die te *Amsterdam* op het koninklijk paleis en den Munt-toren; dat van den Dom te *Utrecht*, en die van *Groningen*, *Middelburg*, *Kampen*, en *Arnhem*. Onder de voornaamste klokkenisten, die op dit speeltuig hebben uitgemunt, of nog uitmunten, behooren BERGHUIS te *Delft*, POTHOF te *Amsterdam*, NIEUWENHUIZEN te *Utrecht*, en TAMMENS te *Groningen*. Men noemt ook een Chineesch speeltuig *Carillon*, uit porseleine klokken bestaande, hoedanig een door KUMMER en PETZIG, in 1740, op kosten van den graaf BRÜHL werd vervaardigd, hetwelk 4 volle oktaven bevatte, en door een stokje, van 6 duim lang, en met scharlaken bekleed, bespeeld werd. Jammer is het, dat dit kostbaar kunststuk, bij eenen brand te *Stade*, in 1767, is vernield geworden.

CARINUS. (M. AURELIUS) Ook deze Romeinsche keizer behoort tot het getal dergenen, die zich door wreedheid berucht gemaakt hebben. Hij was een zoon van CARUS, en werd met zijnen broeder NUMERIANUS met den titel van CAESAR beschonken en naar *Gallië* gezonden. Keizer geworden zijnde, moest hij in *Dalmatië* voor DIOCLETIANUS bukken, en werd eindelijk door eenen soldaat, wiens vrouw hij geschonden had, in 284 van het leven beroofd.

CARLI, (GIOVANNI RINALDO, *Graaf van*), ook somtijds naar zijne Echtgenoot CARLI RUBBI genoemd, werd te *Capo d'Istria* uit eene oude adellijke familie geboren. Al vroeg ontwikkelde zich

zijne bovendrijvende neiging voor de oudheidkunde der middeleeuw, met welke hij tevens de beoefening der fraaije wetenschappen en de dichtkunst vereenigde. Nog geene 18 jaren oud, gaf hij eene *verhandeling over het Noorderlicht* en eenige gedichten uit, ook eenige jaren later nog verscheidene andere werken, onder anderen: *aanmerkingen over verscheidene Grieksche schrijvers*; het treurspel *IPHIGENIA in Tauris*; eene overzetting van HESIODUS, enz. Hij werd door den Venetiaanschen raad tot hoogleeraar in de sterre- en zeevaartkundige wetenschappen benoemd; doch familie-belangen noopten hem, om dien post naderhand neder te leggen, en naar *Istrië* terug te keeren. Hier besteedde hij zijnen ledigen tijd aan het opsporen der oudheden zijns vaderlands, en beschreef deze het eerst in zijn werk over het Amphitheater van *Pola*. Hierop verschenen zijne beide beroemde verhandelingen *over den oorsprong der Muntspecien, en den handel met dezelve*, en vervolgens zijn uitvoeriger werk *over de Munten, de invoering der geldspecien in Italië, en van derzelver oude en nieuwe gesteldheid, inwendige waarde, en verhouding tot de tegenwoordige muntsoorten, sedert het verval van het Romeinsche keizerrijk tot aan de 17de eeuw*, welk werk van 1754 tot 1760, in het Italiaansch, in 3 deelen uitkwam, en waarmede hij veel roem behaalde. Terwijl dit op de pers was, schreef CARLI zijn *Essai politique et économique sur la Toscane*, waarvan het gevolg was, dat hij door den Duitschen keizer tot voorzitter van het hoogste gerechtshof van den Raad der studien en van den handel, in *Milaan* opgericht wordende, en naderhand door JOZEF II. tot zijnen geheimen staatsraad, en voorzitter van het collegie van Finantien aldaar benoemd werd. Sedert schreef hij zijne *nieuwe Methode van Onderwijs voor de Scholen van Italië*; een wijsgeerig werk *over den vrijen Mensch*; zijne *Brieven over Amerika*, en in 1788 zijn werk *over de Oudheden van Italië*, waarop zijne verhandeling *over de kunst van het Geheugen* volgde. CARLI stierf in 1796. Zijne gezamenlijke schriften zijn van 1784 — 1794 door hem zelven in 15 deelen uitgegeven onder den titel: *Opere del sig. commendatore D. Giov. Rinaldo Conte Carli, presidente emerito del supremo consiglio di pubblica economia, del regio ducal magistrato camorale di Milano di stato di S. M. J. R. A.* In deze uitgave zijn echter niet begrepen, zijne brieven over *Amerika*, welke een afzonderlijk werk in 5 deelen uitmaken.

CARLINS. Is eene Italiaansche munt, van welke 33 eene Spaansche pistool uitmaken. Een *Carlin* is omtrent 5 stuiv. en 5 duit. Holl.

CARLOS. (DON) Wiens treurig uiteinde door SCHILLER zoo meesterlijk geschetst is, en welks geschiedenis nog altijd met eenen digten sluier bedekt blijft, was de eenige zoon van PHILIPS II., koning van *Spanje*, uit diens eerste huwelijk met MARIA van *Portugal*. Zijne levendige geaardheid en zijn gelukkig genie deden iets groots van hem verwachten; doch zijne jeugdige drift en losheid, gelijk zijne natuurlijke neiging tot een buitensporig gedrag, haalden hem al vroeg

vroeg den haat des vaders op den hals, wiens gramfchap nog hooger rees, door dat de prins niet alleen een heimelijke vriend der Protestanten en der onrustige *Nederlanders*, maar ook de hevigste tegenstander van den verachtelijken, en door zijne wreedheden beruchten hertog van ALVA, 's vorsten gunsteling, was. Bij dit alles kwam nog, dat de jonge CARLOS in 1559, nog maar 14 jaren oud zijnde, naar de hand van ISABELLA VAN VALOIS, dochter van HENDRIK II., koning van *Frankrijk*, dong, en PHILIPS, schoon deze jonge prinses tot zijne eigene gade nemende, weldra eenen geheimen minnehandel tusfchen haar en CARLOS ontdekte. Daarenboven deed een nieuw voorval de verbittering nog hooger rijzen. De prins, namelijk, zijnen vader verzocht hebbende, om hem tot demping der onlusten naar de *Nederlanden* te zenden, viel des vorsten keus op den hertog van ALVA, hetwelk CARLOS zoo leuvel opnam, dat hij tegen dezen, toen hij van hem affcheid nam, den degen trok, en nu zelf tot eene heimelijke reize naar de *Nederlanden* beloot: dan zijn plan werd verraden, en hij in zijn gewoon vertrek, op last en in het bijzijn zijns vaders, gevangen gezet. PHILIPS liet, in weerwil der smeekingen van ISABELLA, heimelijk zijn proces opmaken, hetwelk, op den 24 van Hooimaand 1568, den dood van den ongelukkigen prins, nog maar 24 jaren oud, ten gevolge had. Men gaf wel voor, dat hij aan eene hevige koorts was gestorven; doch niemand floeg er geloof aan. Ook ontdekte men naderhand, dat hij op last van PHILIPS ter dood gebragt en, volgens de waarfchijnlijkste getuigenisfen, onthoofd werd: ten minfte verzekert dit niet alleen zijn levensbefchrijver St. REEL, maar ook heeft men bevonden, toen de koningin van *Spanje* het graf van den prins liet openen, dat het afgeflagen hoofd aan zijne voeten lag. Of de befchuldigingen, dat hij mer den oproerigen MORISKOS verftandhouding gehad, en zijnen vader naar het leven geftaan hebbe, gegrond zijn, is niet volkomen bewezen. Zijne liefde voor ISABELLA is de waarfchijnlijkste oorzaak zijner vermoording. De jonge vorstin was juist op dien tijd zwanger, en ftierf, na verloop van 3 maanden, zeer fchielijk, waaruit men vermoedt, of, dat zij mede een ftagtoffer van de wraak haars gemaals geworden zij, of dat zij zelve, uit verdriet over den dood haars geliefden CARLOS, haar leven verkort hebbe.

CARLOWITZ. Een groot vlek aan den *Donau*, onder *Hongarije* behoorende, waar, in 1699, tusfchen den keizer, *Polen*, *Rusland*, *Venetie* en de *Turken*, onder bemiddeling van *Hoiland* en *Engeland*, de *Carlowitzer vrede* gefloten werd.

CARLSBAD, of Keizer CARLSBAD. Eene kleine, opene, tamelijk regelmatig gebouwde ftad, in *Boheme*, met 2,500 inwoners. Zij ligt in een eng dal, waar zich de *Töpel* met de *Eger* vereenigt, en door dezelve ftroomt. Zij wordt door hooge, fteile bergen, meest van granit, ingefloten, aan wier helling de huizen, die door de kruinen van den *Driekruis*, *Hamerberg* en *Hertesprong* als overdekt

worden, schijnen te hangen. De ligging der stad is romantisch schoon: van alle zijden ziet men steile rotten, zachte hellingen, dichte boschen en vruchtbare weilanden; terwijl zij tevens verscheidene goede inrigtingen bevat, om aan vreemdelingen gemak en genoeg te verschaffen, waaronder een goede schouwburg, danszaal en boekerij behooren.

Inzonderheid is *Carlsbad* beroemd wegens hare heilzame bronnen, waarvan de *Sprudel* de voornaamste is, welke men meent, dat in 1338 door het volgende geval ontdekt werd. Keizer KAREL IV op de jacht een hert vervolgende, hetwelk van een der hoogste rotten sprong en ontkwam, werd hetzelfde door eenen jagthond nagezet, die door zijn gehuil het gevolg des keizers oplettend maakte. Men deed aanstonds nasporingen, en vond het dier in eene kokend heete bron verzonken, welke dadelijk door 's keizers lijfarts onderzocht, en aan den vorst, die juist aan eene hardnekkige pijn in den voet leed, met het gelukkigste gevolg, aangewend werd. Sedert verkreeg deze bron den naam van *keizer Carlsbad*, en werd in de bescherming der grooten genomen. Door de Natuur op eene betooverende wijze geholpen, is *Carlsbad* zoo wel hier door, als door de heilzame uitwerking van hare bronnen geworden, wat zij tegenwoordig is, en heeft haar *klein Versailles*, hare *Belvedere* en haar *Hemel op aarde*. De *Sprudel* ontspringt aan den voet der rots, (de *Hertesprong* genoemd) en wordt door een op granitzuilen rustend gebouw overdekt. Zij is de sterkste, en oudste van alle bronnen; heeft in hare nabijheid het zouthuis, waar in 55 ketels het Carlsbader zout bereid wordt; bevat 7 voornamen openingen, waaruit onder een dof geluid het water 40 — 60 maal in eene minuut, ter hoogte van 9 voet ontspringt, en in een uur 4,637 emmers oplevert. Het water is klaar en helder, en heeft eene warmte van 165° *Fahrenheit*.

Behalve deze bron vindt men te *Carlsbad* nog andere, als: de *Molenbron*, sedert 1711 tot geneeskundig gebruik aangewend, met eene warmte van 138°; de *nieuwe Bron*, naast deze ontspringende, welke eerst in 1748 ten gebruike werd aangeraden, 145° warmte bezit, en tegenwoordig het meest bezocht wordt; de *Bernhardsbron*, eenige schreden lager liggende, die met de *Sprudel* in warmte gelijk staat, en voor de zieken in het hospitaal van dien naam bestemd is, en eindelijk de *Theresia-bron*, eenige schreden hooger dan de voorgaande gelegen, waarvan de warmte 135° bedraagt, en welke inzonderheid door vrouwen bezocht wordt. Alle deze bronnen komen, ten aanzien van derzelver bestanddeelen, in de hoofdzaak overeen, en bevatten:

Zwavelzure Soda	24 — 46 gr.
Zoutzure —	5 — 6 —
Koolstofzure —	10 — 17 —
Koolzure kalk	1 — 4 —
Ijzer-oxyd	$\frac{1}{50}$ — —
Koolstofzuur-gas	$1\frac{1}{2}$ — 8 Kub. duim.

De geneeskundige werking dezer bronnen bepaalt zich tot meest

alle ongesteldheden, uit eene verkeerde werking der organen van den onderbuik ontslaande, en zijn dus schadelijk in longziekten, valende ziekten, met plaatselijk gebrek in de hersenen, voet-euvel, en verhardingen der ingewanden. Derzelver gebruik verwekt in den beginne braken, doorgaans ontlasting, en wekt den eetlust aanmerkelijk op.

Niet ver van *Carlsbad* vindt men eene zuurbron, boven hare oppervlakte met eene laag van luchtzuur, ter hoogte van 6 voet bedekt, zoodat 18 kub. duimen van dit water eene gelijke hoeveelheid van dit zuur bevatten. — Voor het overige is de luchtstreek te *Carlsbad* zeer afwisselend en doorgaans koud, weshalve men zich, zelfs in den badtijd, van halve winterkleederen moet voorzien.

CARLSKROON. Eene fraaije stad, met eene uitmuntende haven, liggende in het landschap *Bleckingen*, aan de *Oostzee*. Zij werd door KAREL XI, koning van *Zweden*, gebouwd, en bevat omtrent 9,000 inwoners. De handel, die hier zeer aanmerkelijk is, bestaat voornamelijk in teer, hout, potasch, tabak en marmer, en de haven, waarin de geheele Zweedsche vloot veilig kan liggen, wordt door twee forten beschermd.

CARLSRUHE. De residentieplaats van het vorig markgraafschap *Baden*; eene opene, doch regelmatig gebouwde stad, met een slot, van hetwelk 32 lanen door het bosch loopen, waarvan negen de voornamste straten der stad uitmaken. Zij telt ruim 10,000 inwoners, en heeft eene Latijnsche school, benevens merkwaardige kunstverzamelingen, enz.

CARMAGNOLE. Een vaderlandsche dans der jongste tijden, in *Frankrijk*, welke met een gezang gepaard gaat, hetwelk met de woorden: *Madame veto a voit promis*, enz. begint, en zijnen oorsprong van den tijd der volksverbittering tegen het regt van het *veto*, en de vermoordding der Zwitsersche gardes en dolkrijders ontleend heeft. De uitdrukking *Carmagnole*, welke waarschijnlijk van de Piemontsche stad van dien naam afstamt, is in het dagelijksche leven vrij algemeen geworden. Dus noemde men in *Frankrijk* ieder burger, die bereid was, om zijn leven voor de vrijheid te laten, eenen *Carmagnole*, en dragen de kleine bedienden in *Parijs* den naam van *petites Carmagnoles*.

CARMENTA. Eene Arkadische waarzegster, moeder van *Evander*, met wien zij in *Italië* kwam. Na haren dood ontving zij goddelijke eerbewijzen, en had te *Rome* eenen tempel bij de poort, die naar haar *Carmentalis* heette.

CARMOSEREN. Is afkomstig van het Zweedsche woord *karm* of rand, en beteekent eenen grooten diamant met kleinere omzettingen.

CARNATIE. In de schilderkunst de afbeelding van ongekleeede leden des ligchaams — de vleeschkleur.

CARNEADES. Een beroemd wijsgeer, uit *Cyrene* afkomstig, was de stichter der zoogenoemde *nieuwe akademie*, en werd, te gelijk met *Diogenes*, den *Stocijn*, en *Critolaüs*, den *Peripatetiker*,

door de *Atheners*, in het jaar 155, naar *Rome* gezonden, om vermindering eener opgelegde boete, wegens het plunderen der *Beotische* stad *Oropus*, te verwerven. Bij deze gelegenheid legde CARNEADES eene zoo groote welsprekendheid aan den dag, en wist zich bij de *Romeinen* zoo gezien te maken, dat de strenge CATO zeide: „Men moet zich voor dezen man wachten, die door de gave zijner welsprekendheid alles zal kunnen verkrijgen, wat hij begeert.” Hij legde zich minder op de natuur- dan op de zedekunde toe, en was hierin somtijds zoo zeer verdiept, dat men hem noodzaken moest, om eenige spijs te nemen.

CARNEOOL. (Zie: KORNALIJN.)

CAROLINA. De hoofdstad der volkplantingen in *Sierra Morena*, in *Spanje*, eene zeer fraaije stad, welke meer dan 8,000 inwoners telt.

CAROLINA. Een van de vereenigde gewesten van *Noord-Amerika*, tusschen *Virginie* ten Noorden, en *Georgie* ten Zuiden liggende, hetwelk in *Zuid- en Noord-Carolina* verdeeld wordt. Het is een schoon land, waar de lucht zuiver en gezond, maar zeer heet is. De grond is er ongemeen vruchtbaar, en de wijnstok en moerbezie-boom, doch inzonderheid de rijst, groeijen er welig. Men ontmoet hier de ratelslang, gelijk ook krokodillen.

CAROLINA MATHILDIS, koningin van *Denemarken*. (Zie STRUENSEE.)

CAROLINE. Een *Karolijn*; eene Italiaansche munt, omtrent 3 stuivers Hollandsch waardig.

CAROLUS. Eene oude Engelsche gouden munt, onder de regering van KAREL I. geslagen, waarvan de waarde op f 13:15:- gerekend wordt. Men vindt ook eene kleine koperen munt van den tijd van KAREL VIII., koning van *Frankrijk*, die onder den naam van eenen Franschen stuiver bekend is.

CARPATEN, CARPATISCHE GEBERGTE. Eene reeks van bergen, aan het reuzen-gebergte grenzende, doch veel hooger dan dit. Zij beginnen in *Hongarije*, boven *Presburg*, scheiden dit rijk van *Moravië*, *Silezië* en *Gallicië*, en verliezen zich, nadat zij *Zevenbergen* omringeld hebben, in *Turkije*. Deze bergen bevatten vele edele en andere metalen, doch voornamelijk veel zout, enz. Bij de ouden had een eiland tusschen *Rhodus* en *Creta* den naam van *Carpathus*, en heette hierna dat gedeelte der Middellandsche zee, de *Carpatische*.

CARRA. Een beruchte *Jakobijn*, die, gedurende de Fransche omwenteling met zijne pen den kost verdiende, en, als schrijver, bij de aanhangers van het hof, zeer gehaat was. De *Annales politiques*, die hij uitgaf, behoorden onder de sterkste demokratische schriften, waarin het hof op de onbarmhartigste wijze gegispit werd. De vrienden van LODEWIJK XVI. den veel beteekenenden invloed van zijn geschrift op het algemeen gevoelen bespeurende, zochten hem door om-

omkoopning tot zwijgen te brengen; doch hij was onverzettelijk, en gaf de ontvangene somme gelds aan de Jakobijnsche club tot vaderlandsche oogmerken. Door d.t. en meer andere patriottische bedrijven wist hij zich dermate in de gunst des volks te dringen, dat hij tot lid van het Wetgevend ligchaam verkozen werd. Bij den twist tusfchen de *Grondisten* en de partij van MARAT, echter, geraakte CARRA bij de laaften in verdenking, fchoon hij tot die mannen behoorde, welke aan de zamenzwering tegen het hof, in Oogftmaand 1792, het meeste deel hadden. Hij bleef wel, na den val der *Grondisten*, op den laaften van Bloeiimaand 1793, in de Conventie; doch werd kort daarna gevat, en op den laaften van Wijumaand geuillottineerd. Zijn gedrag voor de omwenteling, ftaat niet in den besten reuk, en men kan de zedelijkheid van zijn karakter met reden in twijfel trekken.

CARRACAS. Een zeer groot land, in het noordelijk deel van Zuid-Amerika, aan de noordkust, hetwelk ten Oosten aan de *Atlantifche zee*, ten Westen aan het rijk *Santa Fé*, en ten Zuiden aan *Peru* grenst. Deszelfs bevolking bedraagt ontfreeks 700,000 zielen, waarvan de blanken omtrent een vijfde deel uitmaken. De grootfte fteden zijn *Carracas* met 34,000, en *Cumana* met 24,000 inwoners. Een arm van de groote bergketen der *Andes* loopt van 10 tot 20 mijlen, van het Westen naar het Oosten, door hetzelfde, tot dat hij zich eindelijk tegen over het eiland *Trinidad* verliest. Deze bergen verheffen zich van 4500 tot 8000 voet boven de oppervlakte der zee, en zelfs de fad *Carracas* ligt op eene hoogte van 3000 voet boven dezelve; en van hier de aangename lichtsgefteldheid, die zelden in eene ondragelijke hitte ontaardt. Het geheele jaar door ftaat de thermometer tusfchen 76 en 85 FAHRENHEIT, en zelden daalt hij in den winter tot 52 graden, welke laafte hier eigenlijk de regentijd is. De grond is in dit land ongemeen vruchtbaar. De boscchen brengen veel banilje, kochenilje, geneesmiddelen, harfen en balfem voort; doch de *Europeërs* kennen naauwelijks den naam der boomen, welke dit alles opleveren, en de inwoners bekommerden zich tot hiertoe in geen deele over de kostbare fchatten van hunnen grond. Men begon wel kakao, indigo, fuiker en tabak te verbouwen; doch ook deze kultuur heeft men verwaarloofd, zoo als ook de paarlvisfcherij, die in de 16de eeuw, jaarlijks omtrent 2 miljoen guldens opbragt. Van 1795 tot 1800, is de uitvoer uit *Carracas* veel verminderd, hetwelk, buiten twijfel, deels aan het flecht bestuur der kolonien, deels aan den oorlog tusfchen *Grootbrittanje* en *Spanje*, en later tusfchen de kolonien en het moederland, moet worden toegescreven.

CARRACCIO, of CARRACCI. Is de naam eener beroemde fchilders-familie. LUDOVICO werd, in 1555, te *Bologne*, geboren, en flichtte met zijnen broeder ANNIBAL eene fchilders-akademie aldaar, welke hij *Accademia degla Incamminati* noemde, waarbij hij voor eenen eer-

sten grondregel vaststelde, dat men de navolging der Natuur met die der beste meesters moest verbinden. Hij gaf van deze stelling eerlang een voorbeeld in een stuk bij de *Karthuizers*, *de voorzegging van JOHANNES den Dooper* afbeeldende, waarbij hij, in enkele figuren, den stijl van RAPHAEL, TITIAAN en TINTORET volgde. Hij verstond de schilderkunst grondig, en teekende meesterlijk. Zijne voornaamste stukken bevinden zich te *Bologne*, waar hij, in 1619, met roem overladen, doch bijna in armoede stierf.

AGOSTINO CARRACCIO, die, in 1558, ter zelfder plaats geboren werd, was te gelijk een plaatnijder, en heeft meer gestoken, dan geschilderd, ten einde der jaloezij van zijnen broeder ANNIBAL, boven wien hem de prijs voor een schilderstuk werd toegekend, geen verder voedsel te geven. Kort daarna, verscheen zijne overheerlijke schilderij *de Communie van HIERONIMUS*, waarmede hij de meest algemeene goedkeuring verwierf; doch welke den naijver zijns broeders nog meer aanvuurde. Uit inschikkelijkheid hield hij zich nu voornamelijk met plaatnijden bezig; doch hielp hem te *Rome* in het beschilderen der galerij van FARNESE, waartoe hij hem eenige dichterlijke denkbeelden aan de hand gaf, welke men hier met zooveel genoegen opmerkt. Zijn toenemende roem veroorzaakte verwijdering tusschen hem en zijnen broeder ANNIBAL, zoodat hij het besluit nam, om zich naar *Parma* te begeven, waar hij, in eene zaal van het paleis des hertogs, de *hemelsche*, *aardsche* en *onkuische Liefde* schilderde; doch welk stuk door hem niet geheel voltooid werd, alzoo hem de dood, in 1601, overviel. Als plaatnijder verdient hij veel lof, en als een kundig teekenaar, heeft hij niet zelden de gebrekkige omtrekken zijner oorspronkelijke stukken verbeterd. Onder zijne koperen platen zijn vele onbetamelijke stukken, die zeldzaam geworden zijn. Zijn straksgemelde broeder ANNIBAL CARRACCIO, in 1560 mede te *Bologne* geboren, en, in 1609, te *Rome* gestorven, vervaardigde in het eerst verscheidene naauwkeurige kopijen naar CORREGGIO, TITIAAN en PAUL VERONESE, en schilderde zoo als deze, in den aanvang, vele kleine, doch naderhand ook stukken van meer uitgebreidheid. ANNIBAL maakte zich het eerst door zijnen *heiligen Rochus* bekend, welk stuk zich tegenwoordig te *Dresden* bevindt, en werd kort daarop naar *Rome* beroepen, waar hem het schilderen van het Farnesisch paleis werd opgedragen. Het geheele werk ademt sierlijkheid en bevalligheid, en men bespeurt, onder verscheidene navolgingen van TIBALDIS, een gedeelte van den stijl van MICHEL ANGELO, somtijds een weinig verzacht, benevens het edelste en voortreffelijkste der Venetiaansche en Lombardische schilders. POUSSIN is van oordeel; dat er sedert RAPHAEL niets beters is geleverd geworden. Ondertusschen zijn er in *Bologne* kunstkenners, die aan LUDOVICO boven ANNIBAL den voorrang geven; doch buiten 's lands houdt men den laatsten voor den grootsten schilder onder de CARRACCIO's. Hij stierf van verdriet over den ondank van den kardinaal FARNESE, die zijnen twintig-

tigjarigen arbeid in zijn paleis zeer slecht betaalde, en werd aan de zijde van RAPHAEL, in de kerk van het *Pantheon*, te *Rome* begraven.

Behalve deze drie broeders waren er nog drie anderen, als: PAOLO, FRANCESCO en ANTONIO. De stukken der beide eersten zijn van weinig belang, doch die des laatsten, eenen natuurlijken zoon van AGOSTINO, zijn zeldzaam en niet zonder verdiensten. Hij stierf te *Rome*, in 1628.

CARRIER. Dit mensch, in zijn leven pleitbezorger en afgevaardigde wegens het departement *Cantal* ter Nationale conventie van *Frankrijk*, had, volgens de beschrijving van den afgevaardigden FERRON, vrij wat overeenkomst met een wangedrocht, hetwelk alleen uit handen en voeten bestaat. In zijne kleine, diep liggende oogen, konde men zijnen woesten en wreeden aard lezen, en vertoonde zijn ligchaam, over het algemeen, het getrouwe afbeeldsel zijner ziel. CARRIER heeft zich altijd door bloeddorst onderscheiden, en vond, als afgezondene naar de *Vendée*, de voor hem gewenschte gelegenheid, om zijner wreedheid en moordlust, talloze offers te brengen. Onder voorwendsel, in die ongelukkige oorden de rust te herstellen, en hare verstoorders te straffen, liet hij met behulp zijner medestanders, die het revolutie-geregtschhof der stad *Nantes* uitmaakten, eene menigte stoffers door de *guillotine* ombrengen. Dan dit moordtuig was bij hem nog niet genoegzaam, waarom hij het doelmatiger vond, om de gevangenen in rijen te laten dood schieten, of in de *Loire* te verdrinken. Ten einde zich hierbij een helsch genoeg te verschaffen, vond hij zelf de zoogenoemde *republikeinsche huwelijken* uit, waarbij men twee gevangenen, van onderscheiden geslacht, naakt aan elkander bond, en met eenige fabelhouwen in de rivier stortte. Zwangere vrouwen, kinderen, nog geen 9 jaren oud, — niets werd verschoond, maar allen, die het ongeluk hadden, om hem, of zijnen medestanders, niet te behagen, werden, zonder juist koningsgezind te zijn, moorddadig omgebracht. In den schoot der Nationale conventie terug gekeerd, had de val van ROBESPIERRE ook den zijnen ten gevolge. Reeds lang door het openbaar gevoelen gebrandmerkt, stelde het pleitgeding van 94 burgers van *Nantes* zijne gruweldaden in het helderste licht. Men bragt eene acte van beschuldiging, uit 74 punten bestaande, tegen hem in, met dat gelukkig gevolg, dat hij, in weerwil van alle aangewende middelen, om hem te redden, den 16 van Wintermaand 1794, onder de *guillotine*, zijne dubbel verdiende straf ontving.

CARRONADEN. Zijn eene soort van kanon, in *Engeland* uitgevonden, die korter dan de gewone zijn, en op zee gebruikt worden, doch niet zoo ver als deze reiken.

CARROSEL. (In het Fransch *Carrousel*). Een ridderspel, hetwelk met eenen wagen of te paard geschiedt, in wedloopen, ringteken enz. gebezigt wordt, en een overblijffel der oude *Tornooispelen* is. (Zie dat art.) Het wordt somtijds aan vorstelijke hoven, door ridders

en andere personen van aanzien, gegeven, wanneer de overwinnaars door de dames plegtig bekroond worden. Ook in onze rijdscholen hebben voortgelijke *Carroufels* plaats.

CARSTENS. (ASMUS JAKOB) Een uitmuntend Duitsch schilder der vorige eeuw, te *St. Jorgen*, bij *Sleeswijk*, geboren. Alhoewel tot den handel bestemd, had zijne neiging voor de kunst bij hem de overhand, en verliet hij zijn kantoor, om naar *Kopenhagen* te reizen, waar de schilderstukken en standbeelden, die hij hier zag, op hem den levendigsten indruk maakten. Zijn eerste stuk was *de dood van Aeschylus*, waardoor hij de ondersteuning van den kunstlievenden graaf MOLTKE verwierf. In 1783 ondernam CARSTENS eene reis naar *Rome*, in het gezelschap van een' zijner broeders, die van hem het teekenen geleerd had, en vertoefde eenigen tijd te *Mantua* en *Milaan*; maar zag zich, daar hij noch begunstigers, noch hulpmiddelen bezat, om zijn oogmerk te bereiken, genoodzaakt, om naar *Duitschland* terug te keeren, en vertoefde bijna 5 jaren te *Lubek*, waar hij van het portretschilderen leefde.

Ondertuschen was zijne reis niet nutteloos geweest. Hij had *Zwitserland*, en de werken van JULIUS ROMANUS en LEONARDO DA VINCI gezien, en zijnen geest met vele nieuwe denkbeelden verrijkt. In het midden zijner talrijke bezigheden, vond CARSTENS nog tijd tot geschiedkundige zamenstellen, en werd hij door OVERBECK, een' vermogend' liefhebber, in staat gesteld, om naar *Berlijn* te kunnen reizen, en aldaar te vertoeven. Twee jaren leefde hij hier genoegzaam onbekend, en vervaardigde in dien tijd dat rijke schilderstuk, hetwelk *den val der Engelen* afbeeldt, meer dan 200 figuren bevat, en hem de plaats eens hoogleeraars bij de akademie bezorgde. Het gewigtigste werk, dat hij in *Berlijn* tot stand bracht, was het schilderen van de zaal in het paleis *Dorville*.

Thans reisde hij met een jaargeld van 450 daalders naar *Rome*, waar hij, onder de bewondering van de werken van RAPHAEL, ongemerkt, zijne overdrevene neiging voor zinnelijke stukken verloor. Zijn eerste werk te *Rome*, was *het bezoek der Argonauten bij den Centaur CHIRON*, hetwelk zich door zuiverheid van stijl, schoonheid van beelden, en de verdeeling van licht onderscheidt. In Grasmaand 1795 noodigde CARSTENS het publiek uit, om zijne talrijke galerij te bezichtigen, bij welke gelegenheid hij de goedkeuring van kenners verwierf. Inzonderheid merkte men onder zijne stukken op zijne schilderij van *Megapont*, welker oorspronkelijkheid algemeen geprezen werd, en waartoe hij het denkbeeld uit LUCIANUS ontleend had. Hij vervaardigde, in 1795, nog verscheidene andere fraaije stukken, waartoe in bijna allen de onderwerpen uit HOMERUS, SOPHOCLES, AESCHYLUS, SHAKESPEARE en OSSIAN genomen zijn. Niet lang daarna, leverde APOLLONIUS RHODIUS hem stof tot eene reeks van 24 teekeningen, die hij zelf wilde etfen; doch waarin hem eene borstziekte verhinderde, welke hem aan de kunsten ontrukte.

Hij

CARTERET. (PHILIP) — CARTESIAANSCH DUIVELS. 59

Hij stierf te Rome, in het jaar 1798. Zijn laatste werk was *koning OEDIPUS*, volgens SOPHOCLES. Men vindt in zijne stukken dat streven naar zuiverheid van vormen en omtrekken, naar bevalligheid in houding, naar verhevenheid en kracht, waardoor zich de ouden uitmuntend onderscheiden; doch ook tevens eene ruwheid, welke aan eene al te naauwkeurige navolging moet worden toegescreven. Hij gevoelde zelf het gebrekkige zijner ontleedkundige kennis; verstond van het vergezigt en de juiste verdeeling van het licht alleen zoo veel, als hij van de Natuur geleerd had, en kende weinig van de geheimen van het koloriet, omdat hij eerst laat begonnen was, 'in olie' verw te schilderen.

CARTERET. (PHILIP) Een Engelsch scheepskapitein, het bevelvoerende over de korvet de *Swallow*, verliet, den 22sten van Oogstmaand 1766, met dezelve de havens van Engeland, onder het opperbevel van kapitein WALLIS, die de *Délp'hin* kommandeerde, ten einde in het zuidelijk halfrond nieuwe landen te ontdekken. De kapitein BIRON had toen zijne reizen geëindigd, en de *Maluinen* of *Falklands-eilanden* bezocht, weshalve WALLIS en CARTERET zich regstreeks naar de *Magellaan'sche* zeeengte begaven. De *Swallow*, een slechte zeiler zijnde, moest WALLIS hem, door eenen zwaren storm, bij het uitzeilen der baai, verlaten. CARTERET verduurde de grootste gevaren; nam op het eiland *Masafucro* versch water; zeilde de *Paasch-eilanden* ten zuiden voorbij, en ontdekte het eiland *Pitcairn*; vervolgens, zijnen koers zuid-westelijk rigtende, eenige eilanden in het Zuiden van den *Archipel* der *Societeits-eilanden*, en zeilde hierop tusschen deze en de *Vriendelijke-* en *Navigator-eilanden* door, zonder een derzelve te leeren kennen. Nadat hij den 10den graad zuiderbreedte bereikt had, nam hij zijnen koers regstreeks naar het Westen, kwam aan den *Archipel* van *Santa-Cruz*, dien hij de eilanden van de koningin CHARLOTTE noemde. Hij bezocht de noordkust van het grootste dezer eilanden; vervolgde zijnen weg noordwestelijk, en ontdekte de eilanden *Gower* en *Carteret*, welke tot de *Salomons-eilanden* behooren. Hierop liep hij het eerst het kanaal, tusschen *Nieuw-Brittanje* en *Nieuw-Ierland*, door DAMPIER slechts voor den mond eener groote bogt gehouden, binnen; stapte aan de kust van *Nieuw-Ierland* aan land; voer langs dezelve; zag de *Portland-*, en ontdekte de *Admiraliteits-eilanden*. De *Swallow* zeilde naar *Batavia*, en kwam, den 20sten van Sprokkelmaand 1769, in Engeland terug. Schoon de slechte staat van het schip, en de ziekte van CARTERET hem verhinderden, zijne ontdekkingen verder te vervolgen, verdient hij echter eene roemrijke plaats onder die zeereizigers, welke tot de uitbreiding der aardrijkskunde hebben medegewerkt. Zijne reisbeschrijving is door HAWKESWORTH, met de eerste reis van COOK, uitgegeven.

CARTESIAANSCH DUIVELS, *Mannetjes* of *Duikelaars*. Zijn kleine glazen popjes, van binnen hol en voorzien met eene kleine opening. Derzelfer inwendige ruimte moet zoo groot zijn, dat het

het geheele popje iets ligter zij, dan eene gelijke groote uitgebreidheid water, en dus op de vloeistof drijve. Zoo men nu zulk een popje in een glas doet, dat geheel vol water is, en hetzelfde van boven sluit door eene blaas, die er stijf om gebonden moet zijn, zoodanig, dat er geene of zeer weinige lucht tusschen de blaas en het water zij, dan zal, door eene drukking met den vinger op de blaas, eenig water door de kleine opening in het popje gedreven, en de lucht, die in hetzelfde is, worden zamen geperst; maar hierdoor zal het mannetje, bij dezelfde uitgebreidheid, zwaarder worden en zinken; terwijl de veerkracht der zamen geperste lucht, zoodra de drukking ophoudt, het water weer uit het popje zal drijven, en derhalve doen klimmen; eene vertooning, die in het oog van onkundigen wonderbaar moet voorkomen, daar dus poppen, naar welgevallen des kunstenaars, op een bloot bevel, schijnen te zinken en te klimmen.

CARTESIUS. (Zie: DESCARTES.)

CARTHAGENA. Eene oude stad in *Spanje*, aan de kusten van het koninkrijk *Murcia*. Zij drijft eenen sterken zeehandel, bijzonder in zijde, en heeft eene zeer goede haven, welke onder de drie grootste havens van *Spanje* behoort, en de beste in de geheele *Middelandsche zee* is; alsmede een voortreffelijk instituut voor zeekadetten, aanzienlijke scheepstimmerwerven, scheepsdokken en magazijnen. Drie mijlen van hier zijn de voornamen zoutwerken *Pinates*. De stad werd door den Carthaagschen veldheer, HASDRUBAL, gebouwd, en was toen aanzienlijker dan tegenwoordig. Zij leed ten tijde der *Moorren* zeer veel; werd eerst onder PHILIPS II. hersteld, en bevat een getal van 29,000 inwoners.

CARTHAGENA, in *Indië*, of NIEUW-CARTHAGENA. Is een groot Spaansch gouvernement, in *Noord-Amerika*, in de provincie *Terra Firma*, in *Nieuw-Granada*. De lucht is er zeer heet en het land is bergachtig; er zijn vele boschen, waarin ceder-, balsem- en katoenboomen gevonden worden. De inwoners bestaan uit Blanken, Negers en Indianen. De hoofdstad van dit landschap, van gelijken naam, ligt op eenen krommen uithoek, is wel bevestigd, heeft eenen bisschop, en 25,000 inwoners, benevens eene ruime haven, die veel bezocht wordt. De zilver-vloten plagten ook hier binnen te loopen, en veroorzaakten veel vertier. Daarenboven hadden de inwoners aanmerkelijke voordeelen aan de paarlen, die van het eiland *Margarita* en andere naburige eilanden naar *Carthagena* gebragt, en hier toebereid en geboord werden. Voor het overige levert dit landschap vele foorten van gommen, balsem, lange peper, smaragden, drakenbloed (eene bekende gom), alsmede eenig goud op. In 1697 werd de stad door de *Franfchen* veroverd, die vele schatten wegvoerden, en, in 1791, door de *Engelfchen* vruchteloos belegerd.

CARTHAGO. Weleer eene beroemde stad, in de omstreken van het tegenwoordige *Tunis*, op de Noord-Afrika'sche kust gelegen,
Zij

Zij werd omtrent 900 jaren voor CHRISTUS geboorte, gebouwd, door eene volkplanting van *Pheniciërs*, die in *Azië* aan de *Middellandsche zee* woonden, en men meent, dat DIDO of ELIZA, de dochter eens konings van *Tyrus*, er den grondslag toe gelegd hebbe. Door hare ligging voor de scheepvaart en den handel geschikt, alsmede door de oorlogzuchtig geaardheid harer bewoners, werden de *Carthagers* eerlang de magtigste natie ter zee, en strekte zich hunne heerschappij van de Afrika'sche kust over de eilanden der *Middellandsche zee*, met name *Sicilië*, *Sardinië*, *Majorka*, *Minorka* en *Ivica*, tot aan *Spanje* uit. Dan, juist deze uitgebreidheid van magt wekte den nijd der *Romeinen* op, met welke zij in drie verschillende oorlogen, de *Punische* genoemd, geraakten, waarvan het gevolg was, dat *Carthago*, na bijna eene eeuw gestreden te hebben, eindelijk geheel verwoest werd. De *Romeinen* bouwden wel, naderhand, niet ver van het vorige *Carthago*, eene stad van gelijken naam; doch ook deze werd, in de zevende eeuw, door de *Saracenen* zoo geheel vernield, dat er, behalve eene waterleiding, weinige sporen meer van te vinden zijn. De *Carthagers* werden aanvankelijk geregeerd door vorsten, doch daarna door twee magistraatspersonen, *Suffeten* (regters) genoemd, die jaarlijks afwisselden. Zij hadden zeer vele achting voor den stand der kooplieden, en waardeerden alleen die wetenschappen, welke tot handel en zeevaart betrekking hadden.

CARUS. Was Romeinsch keizer in 282. Hij versloeg de *Sarmaten* en *Gothen*, en bragt den Perzischen oorlog, door zijnen voorganger PROBUS begonnen, ten einde. Zijne regering duurde slechts 2 jaren.

CARUS. (T. A.) Was een der beste Duitsche wijsgeeren van onzen tijd, wiens verdiensten, inzonderheid in de beoefening der *zielkunde*, hoog gewaardeerd worden. Bij een langer leven, zoude hij, ter uitbreiding dezer wetenschap, waarschijnlijk veel hebben bijgedragen; althans te oordeelen naar den inhoud van 's mans nagelatene werken, te *Leipzig* 1808 uitgegeven, onder den titel T. A. CARUS, *Nachgelassene Werke*.

CASAN. Eene Russische stad aan de *Volga*, met eene vesting. Men vindt er goede laken-fabrieken, en leder-bereiderijen. De inwoners, welke deels uit *Rusfen*, deels uit *Tartaren* bestaan, drijven sterken handel op *Siberië*, *China*, en alle deelen van *Rusland*. Zij is de hoofdplaats van een Russisch gouvernement, en telt 2700 huizen, wier bewoners op 16,000 geschat worden. De straten zijn, bij mangel aan steenen, ongeplaveid. Men vindt er vele school-inrigtingen, een gymnasium, en eene akademie voor het godsdienstig onderwijs, op welke zich echter voor weinige jaren nog maar 30 studenten bevonden.

CASANOVA. (FRANS) Deze beroemde schilder van veldslagen werd, in 1730, te *Londen*, geboren, doch kwam al vroeg met zijne ouders te *Venetië*, waar hij zich in de schilderkunst oefende, en ging

ging, 25 jaren oud zijnde, naar *Parijs*, om zich in zijne kunst verder te volmaken. Van den kundigen Dresdener schilder, *DIERICH*, leerde hij het middel, om te verleiden en te behagen, en bragt het zoo ver, dat hij de koninklijke akademie een stuk konde aanbieden, hetwelk zoo schoon was, dat zij hem voor schilder van veldslagen aannam, en hem van alle kanten bestellingen gedaan werden. Onder deze waren die voor den prins van *CONDÉ* de belangrijkste. Het vuur van het koloriet en de uitvoering zijn onnavolgbaar. Welke aanzienlijke sommen *CASANOVA* ook verdiende, geraakte hij echter door zijne verkwisting diep in schulden, zoodat de bestelling der keizerin *KATHARINA*, om de gemaakte veroveringen op de *Turken* te schilderen, ten einde die in haar paleis te plaatsen, hem zeer welkom was. Hij volvoerde deze taak te *Weenen*, en stierf in 1805, te *Brühl*, niet ver van die stad.

CASAQUIN. Een Fransch woord, waardoor men eenen kleinen, korten en nauwen overrok verstaat, die men voor zijn gemak gebruikt. In *Noord-Holland*, vooral aan den *Zaankant*, noemt men een vrouwenjasje *Kaskijn*, of, volgens de uitspraak, *Kasfeken*.

CASIRI. (*MICHEL*) Een geleerd Oosterling, in 1710 te *Tripoli* in *Syrië* geboren. Hij studeerde te *Rome*; aanvaardde in 1734 den geestelijken stand; ging in het volgende jaar met den kundigen *ASSEMANNI* naar *Syrië*, (de laatste, om op last van den paus de Synode der *Maroniten* bij te wonen,) en gaf in 1738 te *Rome* een naauwkeurig bericht van de godsdienstige gevoelens dezer gezindheid. Hij leerde hierop in zijn klooster de Arabische, Syrische en Chaldeenw. sche talen, en vertrok vervolgens naar *Madrid*, waar hij bij de Boekerij werd aangesteld. In 1749 begaf hij zich, op last des konings, naar de boekerij van het Escuriaal, (waarvan hij naderhand opzien werd) en verzamelde hier de bouwstoffen tot zijne beroemde *Bibliotheca Arabico-Hispana*, welke te *Madrid* in 2 deelen in folio uitkwam, en in 1851 artikels een vervolg van alle handschriften der boekerij van het Escuriaal levert, welke in Arabische mogelijk de rijkste van *Europa* is. Offchoon dit werk niet vrij is van fouten, bevat het echter de belangrijkste berichten en uittreksels, en is een onontbeerlijk *repertorium* (register) voor elken beoefenaar der Oosterfche geschiedenis. *CASIRI* stierf te *Madrid* in 1791, nadat hij in het laatst zijns levens zijn geheugen en gehoor verloren had.

CASQUET. Zoo noemt men een' helm, stormhoed, of hoofdedfel, waardoor de hals te gelijk beveiligd is. — In de zeevaart zijn *Casquetten* verscheidene, boven de zee uitstekende, zeer gevaarlijke klippen in het Britsche kanaal, 7 Fransche mijlen ten Noordwesten van de kaap *la Hogue* in *Frankrijk*.

CASSANDER. Deze was de zoon van *ANTIPATER*, die, na den dood van *ALEXANDER den Grooten*, *Macedonië* verkreeg. Hij wist zich, na het overlijden zijns vaders, in het bezit des rijks te handhaven; had *THESSALONICA*, de zuster van *ALEXANDER*, tot echtgenoot, en deed

deed deszelfs moeder OLYMPIAS hare poging, om het huis haars zoons op den troon te herstellen, met den dood bekoopen. Vervolgens door ANTIGONUS, eerst zijn' bondgenoot, aan wien ook een gedeelte van ALEXANDERS veroveringen was ten deel gevallen, met den oorlog bedreigd, verbond hij zich met de koningen LYSIMACHUS en SELEUCUS, en overwon zijnen tegenstander. Na eene regering van 19 jaren stierf hij aan de waterzucht, en liet het gebied aan zijnen zoon ANTIPATER over, die hetzelfde weldra verloor.

CASSANDRA. Eene der dochters van den ongelukkigen Trojaanschen koning PRIAMUS, van welke men verhaalt, dat zij van APOLLO, die haar beminde, de gave der voorzeggings ontving, onder voorwaarde, dat zij hem daarvoor te wille zijn zoude. Naderhand echter weigerde zij, aan deze voorwaarde te voldoen, en nu was de straf, welke zij voor hare trouweloosheid ontving, dat hare voorzeggings, hoe waar ook, bij niemand geloof vonden. Zij was, volgens VIRGILIUS, aan COROEBUS, PRIAMUS bondgenoot, verloofd, die, toen hij haar in de verovering van *Troje* wilde beschermen, het leven verloor. De maagd zelve werd door AJAX, zoon van OÏLEUS, in den tempel van MINERVA geschonden, en viel, bij de verdeling van den buit, aan AGAMEMNON ten deel.

CASSATIE. Dit woord, afkomstig van *casfare*, beteekent 1. vernietiging eener akte of verdrag, b. v. van een regterlijk vonnis, of van een koopmans-contract. 2. Het ontzetten van iemand van zijnen post. — *Hof van casfatie* is de hoogste Regtbank in *Frankrijk*, zitting houdende te *Parijs*, daargesteld om de eenvormigheid in de toepassing der wetten en in de burgerlijke en lijfstraffelijke rechtspleging te verzekeren. Hetzelfde bestaat uit vijftig raadsheeren, eenen procureur-generaal, en zes advocaten-generaal, en is verdeeld in drie *secties*, namelijk de *civile*, de *criminele* en de *sectie der rekwesten*. — De rechtsgedingen, welke bij hetzelfde worden aangebragt, zijn arresten van de hooge gerechtshoven en vonnissen bij de overige regtbanken, ter eeerster instantie gewezen, van welke door de belanghebbende partij *vernietiging* verlangd wordt. Het hof verwerpt dezen eisch, of staat denzelven toe, en verwijst de zaak in het laatste geval aan een ander gerechtshof, of eene andere regtbank, dan waar het geding gevoerd is, zonder over het onderwerp van hetzelfde eigenlijk te beslissen.

CASSIMIR. Een voormalig landschap van *Hindostan*, en het noordelijkste land van *Oost-Indië*, tot het rijk der *Afganen* behorende. Hetzelfde bestaat uit een groot dal, hetwelk van alle kanten door hooge bergen omringd is, zich van het Noord-Westen naar het Zuid-Oosten uitstrekt, en 20 geographische mijlen lang en 9 breed is. Men noemt dit land het paradijs van *Indië*, omdat er de luchtstreek, uit hoofde van de bergen, zeer gematigd is. Men vindt er wel niet meer de vruchten van het heete klimaat; doch daarentegen den moerbezieboom, het heerlijkste ooft, rijst, wijn en koorn in grooten overvloed, alsmede uitmuntend water. Onder de kunstvijt der nijvere berg-

bergbewoners munten inzonderheid uit de fijne *Shawls*, welke van inlandfche en Tibetsche wol en bokkenhaar vervaardigd worden; inzonderheid in de laatste jaren een voornaam artikel van weelde geworden zijn, en in alle landen worden nageemaakt. De echte Shawls, in *Casimir* vervaardigd, zijn zeer kostbaar, en derzelver waarde rijst naar de grootte, fijnheid en kleur, van 100 tot 300 Dukaten.

CASSINI. Dit is de naam van 3 mannen, die in de wis- en sterrekunde zijn beroemd geworden, te weten: 1. DOMINICO GIOVANNI CASSINI, in 1625 te *Perinaldo* in *Nizza* geboren, werd door zijne ontdekkingen door geheel *Europa* bekend, en naar *Bologne* geroepen, waar hij eenen nieuwen meridiaan trok, enz. Hij kwam door COLBERT te *Parijs*, en stierf aldaar in 1712, nadat hij in het laatste van zijn leven zijn gezigt verloren had. 2. Zijn zoon, JACQUES CASSINI, in 1677 geboren en in 1756 gestorven, maakte zich inzonderheid beroemd door de beschrijving van den meridiaan, welks berekening zijn vader reeds met eenige geleerden ondernomen had. En 3. CESAR FRANÇOIS CASSINI DE THURY, een zoon des laatsten, geboren te *Parijs*, in 1714. Nog slechts 10 jaren oud, betekende hij reeds de veranderingen (*phasen*), en de geheele verduistering der zon, welke men in 1727 verwachtte. Inzonderheid kenfchetste hij zich, als wiskundig aardrijkskenner, door zijne meetkundige beschrijving van *Frankrijk*, en stierf in 1784, in zijn 70ste jaar aan de kinderziekte.

CASSINO. Een Italiaansch woord, beteekenende: 1. letterlijk een huisje. 2. Een huisje voor de stad, waarin een gezelschap bijeenkomt, om zich te vermaken. 3. Dit gezelschap zelf. En 4. een modelspel, voornamelijk in *Engeland* in gebruik.

CASSIOPEJA. Een sterrenbeeld van het noordelijk halfond, tegen over den grooten beer. In 1572 vertoonde zich in hetzelfde een bewonderingswaardige ster, welke in grootte *Sirius* en *Lira* overtrof, doch na verloop van eenige maanden verflaauwde, en naderhand geheel verdween.

CASSIUS LONGINUS. (CAJ.) Een dapper, vrijheidlievend *Romein* en een vriend van BRUTUS. Hij redde, als *Quaestor* van CRASSUS, de weinige Romeinsche soldaten, die in den moorddadigen slag tegen de *Parthers* waren overgebleven, en verdedigde met dezelve *Syrië* tegen hen tot de aankomst van BIBULUS. In den burgerkrijg tuschen POMPEJUS en CAESAR, koos hij de partij des eersten, wien hij, als bevelhebber ter zee, gewigtige diensten bewees. Toen CAESAR den Pharfalischen slag gewonnen had, en POMPEJUS op zijne vlucht vervolgde, ontmoette hij, bij het overzetten over den *Hellespont*, met weinige vaartuigen, de vijandelijke vloot, welke uit 70 zeilen bestond, en waarover CASSIUS het bevel voerde. CAESAR eischte hare overgave, en CASSIUS, verbaasd over zijnen moed en stoutheid, gehoorzaamde; doch naauwelijks had hij CAESARS oogmerk ontdekt, om zich tot opperheer van den Romeinschen staat op te werpen, of hij nam, als een ijverig republikein, het besluit, om hem van kant te hel-

helpen, hetwelk hij dan ook, met eenige zamengezworenen, in het jaar van *Rome* 709, ten uitvoer bragt. Hierop verzamelde hij, in vereeniging met BRUTUS, een leger, ten einde, met de overige republikeinsgezinden, de erlangde vrijheid staande te houden. Het kwam tuschen dezen en OCTAVIUS en ANTONIUS, die voorgaven CAESAR's dood te willen wreken, bij *Philippi* tot eenen slag, waarin CASSIUS, die alles voor verloren hield, zich zelf, in het jaar 711 van *Rome*, ombragt. BRUTUS noemde hem den laatste Romein. (*Vergelijk BRUTUS en CAESAR.*)

CASTALIA. Eene bron, aan den voet van den *Parnassus*, om welke reden dikwijls door de dichters van dezelve melding wordt gemaakt.

CASTILIË. Het grootste gewest in *Spanje*, hetwelk de Natuur, door eene lange keten van bergen, in twee deelen verdeeld heeft, waarvan het noordelijke *Oud-* en het zuidelijke *Nieuw-Castilië* genoemd wordt. Het eerste ontving dien naam, omdat het vroeger dan het laatste aan de *Saracenen* ontruikt werd, en bevat de provincien *Burgos*, *Soria*, *Segovia* en *Avila*, terwijl tot *Nieuw-Castilië* de landschappen *Madrid*, *Toledo*, *Guadalaxara*, *Cuenza* en *la Mancha* behooren. In het noordelijk *Castilië* vindt men de rivieren *Duero*, *Ebro*, *Altajada*, *Andaja*, *Arevallillo*, *Pisuerga*, *Arlanza* en *Arlanzon*, en in het zuidelijke de *Tajo*, *Xaramo*, *Guadarrama*, *Alberche*, *Guadiana*, *Manzanares*, *Henares* en de *Huescar*. De voornaamste bergen in de beide gewesten zijn de *Montes de Toledo* y *Molina* en de *Sierra Morena*. Het land levert koorn, wijn, schapen met de fijnste wol, zout, saffraan, rundvee, enz. op. Na de gebeurtenissen te *Bayonne*, in 1808, brak in *Castilië* het eerst het vuur van opstand uit tegen den nieuwen koning JOZEF, en in de *Sierra Morena* moest zich het legerhoofd DUPONT met zijn leger aan de Spaansche veldneeren, CASTANOS en REDING, als krijgsgevangen overgeven.

CASTOR FIBER. (Zie: BEVER.)

CASTOR en POLLUX. Deze tweelingbroeders, uit de fabelgeschiedenis, worden gezegd uit een der eijeren te zijn voortgesproten, die de vrucht der vereeniging waren van JUPITER, in eene zwaan veranderd, en van LEDA, de echtgenoot des Spartaanschen konings TYNDARUS. Volwassen zijnde, werden zij deelgenooten van den togt der *Argonauten*; POLLUX maakte zich beroemd in den worstelfstrijd, en CASTOR in het temmen van paarden. Ten naauwste aan elkander verbonden, bevrijdden zij de naburige zeeën van roovers, en werden hierom voor zeegoden gehouden, en als zoodanig aanbeden. Toen op den Argonautischen togt zich aan het boveneinde van den mast, te midden van eenen storm, twee vlammen vertoonden, en de storm daarop oogenblikkelijk bedaarde, verkregen deze vlammen den naam van CASTOR en POLLUX. Daar nu dit Natuurverschijnsel op zee meermalen plaats heeft, zoodanig, dat er zich nu eens eene, dan

eens twee vlammen vertoonen, zoo verkreeg het eene verschijnsel den naam van HELENA, zuster dezer gebroeders, en werd a's een ongunstig voorteken beschouwd; terwijl het andere den naam der broederen behield, en als een gunstig voorbeduidfel werd aangemerkt.

Nog verhaalt de fabel, dat CASTOR en POLLUX den *Atheners* den oorlog aandeden, ter herkrijging hunner zuster HELENA, door THESEUS geroofd; dat de eerste, als zijnde sterfelijk, in een gevecht met IDAS en LYNCEUS omkwam, en dat POLLUX, die onsterfelijk was, toen hij voor zijnen broeder, vergeefs, aan JUPITER om dezelfde gunst had verzocht, dit ten minste verkreeg, dat zij beurt om beurt, de eene in de beneden- de andere in de boven-wereld, zouden verkeeren. Eindelijk werden zij beiden ten hemel gevoerd, en in sterren veranderd, onder den naam van *Tweelingen*, waarvan de eene ondergaat, terwijl de andere opkomt.

Bij de *Atheners* werden CASTOR en POLLUX vereerd onder den naam van *Dioscuren* (zonen van JUPITER); alsmede onder dien van *Anacten*, dat is: *helpers*, *redders*. Ook bij de *Romeinen* hadden zij eenen prachtigen tempel op de markt, en werden de geloften bij hunne namen bezworen met den eed: *Aedepol* (bij den tempel van POLLUX) door de vrouwen, en *Aedecastor* (bij den tempel van CASTOR) door de mannen.

CASTORIUM. Bevergeil, (Zie: BEVER.)

CASTRATIE. Zoo noemt men in de heekunde die bewerking, waardoor aan een levend wezen het voorttelings-vermogen benomen wordt. Hoogst merkwaardig is de verandering, welke hierdoor bij de menschen, ten aanzien van de ontwikkeling hunner gezamenlijke werktuigen, wordt te weeg gebragt. Het mannelijk ligchaam wordt in vele opzigten aan het vrouwelijke gelijk. De veerkracht der vezels en spieren wordt verlamd, en het celachtig weeffel in staat gesteld, om eene veel grootere hoeveelheid vet op te nemen; de water-vaten worden verstoort, enz. De gewigtigste verschijnsels echter, welke zich vertoonen, zijn het gemis van den baard, en eene aanmerkelijke vernauwing van het bovenste gedeelte der longpijp, waardoor de Castraat het gelaat en de stem eener vrouw verkrijgt. Ook op het zedelijk karakter schijnt de Castratie insgelijks invloed te hebben. Zij verzwakt het oordeels-vermogen; maakt den man gevoelloos, gemelijk, kleinmoedig, en over het geheel onbekwaam tot groote ondernemingen. Bij diegenen echter, welke alleen de helft der operatie ondergaan hebben, (*Spadones* bij de *Romeinen* genoemd) bespeurt men geene der opgegevene veranderingen; en daar zij tot de voortteling volkomen geschikt zijn, zoo veroorloofden de Romeinsche wetten dezen het huwelijk. Eene derde soort van Castraten zijn zoodanige, wier teeldeel wel niet weggenomen, maar zoo kunstig verminkt zijn, dat hun wel niet het vermogen, om zich te paren, maar wel dat van voortteling, mangelt. Van zoodanige spreekt JUVENALIS, als van bijzondere lievelingen der wellustige Romeinsche

vrou

vrouwen; en FRANK zegt, dat hij eene Duitſche ſtad gekend heeft, waarin vier perſonen van deze foort, uit hooſde hunner zedeloosheid, door de regering uit dezelve moesten verwijderd worden. In de vierde klasſe, eindelijk, behooren de zoodanige, aan welke al de teeldeelen ontnomen zijn. Deze noemt men *Gefnedenen* (*Eunuuchen*), en worden in het geheele Oosten gebruikt, om over de vrouwen in de *Harems* het toevoorzigt te houden. — Geſchiedt de Caſtratie aan volkomen manbare perſonen, ten gevolge eener kwetſing der deelen, enz. dan veroorzaakt zij wel eenige verandering in het karakter, doch blijft het ligchaam in denzelfden toestand: zelfs duurt het voorttelingsvermogen nog eenen korten tijd voort. — Volgens de verzekering van oude ſchrijvers, oefenden de *Grieken*, inzonderheid de *Lydiërs*, de Caſtratie ook aan de vrouwen uit, en zouden de laſte deze tot bewaarfers hunner vrouwen en dochters gebruikt hebben. Hier brengt de bewerking geheel tegenovergeſtelde gevolgen voort. De geſlachtsdrift gaat verloren, aan de kin en bovenlip komt de baard te voorschijn, de boezem verdwijnt, de ſtem wordt ruw, enz. BOERHAVE en PORT verhalen voorbeelden van dien aard van later* tijd. — Onder de rampen, welke godsdienſtige dweeperij welcer veroorzaakten, ſpeelde ook de Caſtratie eene zoo aanmerkelyke rol, dat de keizers CONSTANTINUS en JUSTINIANUS genoodzaakt waren, om zich met al hunne magt tegen deze godsdienſtige dweeppzucht der priesters van CYBELE te verzetten, en alleen, door deze verminking met den menſchenmoord gelijk te ſtellen, in ſtaat waren, om hen van dit wanbedrijf terug te houden. Nog meer; de *Valerianen*, eene godsdienſtige ſekte, die door het voorbeeld van ORIGINES in hunne zinnen waren verbijs-terd geworden, hielden deze verminking niet alleen van zich ſelven voor eenen pligt, maar oordeelden, dat zij dien ook aan anderen, die in hunne handen vielen, het zij met of zonder hunnen wil, moesten uitoefenen. — In *Italië* moet de Caſtratie van jongelingen, om hen tot zangers voor de diſcant-ſtem te vormen, eertijds zoo ſterk in zwang geweest zijn, dat men inzonderheid in den kerkelyken ſtaat, het eene jaar door het andere, meer dan 4000 zulke ſlagtoffers eener overdrevene kunſtweelde telde. Eindelijk verbood CLEMENS XIV. dit afſchuwelyk misbruik. Evenwel duurde, volgens berigten van geloofwaardige reisbeſchrijvers, de Caſtratie in *Italië* naderhand nog eenen geruimen tijd voort, en werd in ſommige ſteden niet alleen toegelaten, maar zelfs zoo ſchaamteloos uitgeoefend, dat men bij openbare billetten den tijd, waarop, en het huis waarin zij geſchieden zou, bekend maakte.

CASTRUM DOLORIS. Een praalgraf, ter eere van aanzienlyke afgeſtorvenen, gewoonlyk in kerken, waar zij begraven liggen, opgericht, en met zinnebeelden, wapens, enz. verſierd.

CASUARIS. Een zeer groote vogel, die van het Oost-Indiſche eiland *Sumatra* gebragt, en aldaar *Emer* genoemd wordt. Naast den Struis is hij een der grootſte vogels, zwart van kleur, en onver-

saagd van gezigt. Men vindt dezen vogel ook op de *Molukische* eilanden, en in andere plaatsen van *Oost-Indië*. Zijne eijeren zijn zeer fraai, en weinig kleiner, dan die der Struisvogels. Hij kan, gelijk deze, stukken metaal, gloeiende kolen en dergelijke dingen verzwelgen, en bezit in zijnen middelsten klauw eene zoo groote kracht, dat hij daarmede planken, van eene aanmerkelijke dikte, doortrappen kan. Zijne veren zijn hoornachtig, gelijken veel naar paarden-haar, en uit eene enkele vederschaft komen de pennen altijd twee aan twee ten voorschijn.

CATACHRESIS. Het verkeerd gebruik van een woord, wanneer men, namelijk, aan eene zaak een bijvoegelijk woord geeft, dat er niet toebehoort, b. v. *verwelkende* vlammen, *zeilende* dampen, enz.

CATADUPES. Plaatsen, waar het water uit eene rivier met een groot geraas nederstort; en van hier, dat de ouden de watervallen van den *Nyl* Catadupi noemden.

CATALONIË. De oostelijkste provincie in *Spanje*, die meer dan 800,000 inwoners bevat. Zij is zeer bergachtig, wordt door de rivieren de *Ebro* en *Sagra* doortroomd, en levert marmer, albast, kristal, jaspis, amethyst, agaat, azuursteen, bergzout, vitriool, aluin, ijzer, lood, tin, zilver, goud, benevens koren, wijn, rundvee, vlas, hennip, hout, enz. op. Ook vindt men er warme baden. In den laatsten oorlog met *Frankrijk* onderscheidde zich *Catalonië* door het levendigst aandeel in den strijd tegen de Fransche legers: bijzonder merkwaardig was de belegering der vesting *Gerona*.

CATANEA. Eene der oudste steden van *Sicilië*, in het dal van *Demonia*, waar de vloed *Indicelle* in de groote golf van *Catanea* valt. Bij iedere schrede vindt men nog de sporen van haren ouden luister; onder anderen de bouwvallen van het theater, van het welk *ALCIBIADES*, bij den togt der *Atheners* naar *Sicilië*, eene aanspraak aan het volk deed, gedurende welke zich zijne troepen meester van de stad maakten. *Catanea* heeft in verscheidene tijdperken een gelijk lot ondervonden als *Herculanum*, en is door vuur, asch en lava van den *Etna* van tijd tot tijd bedekt geworden. In den jare 1669 werd deze stad bijna geheel omgekeerd, en de ontdekkingen, die men van tijd tot tijd doet, getuigen van deze omwentelingen. Van alles, wat deze plaats belangrijk kan maken, trekt niets het oog zoo zeer tot zich, als de muur, die door de koud geworden lava rondom *Catanea* getrokken is, eene bijna ijzeren borstwering uitmaakt, en zich tot eene hoogte van 50 tot 60 voet verheft. De stad is nog heden door haren rijkdom en bevolking de tweede van *Sicilië*. Zij telt omtrent 100,000 inwoners, en is de hoofdplaats van de orde van *St. Jean*, welke in 1815 weder hersteld is.

CATAPULT. Ook *Onager* genoemd, was bij de ouden een oorlogstuig, waarvan zij zich bedienden, om met steenen, en, volgens sommigen ook, om met spiezen, tot 12 en 15 voeten lengte, te werpen. De inrigting van dit werktuig is niet naauwkeurig genoeg

CATECHUMENI. — CATILINA. (LUCIUS SERGIUS) 69

noeg bekend, en ook, sedert de invoering van het buskruid, in onbruik geraakt.

CATECHUMENI. Zoo noemde men, in de eerste tijden der Christenkerk, de Joden en Heidenen, welke gedoopt moesten worden, en in de kerk eene bijzondere plaats hadden; doch in het eerst bij de uitdeeling van het avondmaal niet mogten tegenwoordig zijn. Naderhand, en ook thans nog, geeft men deze benaming aan die jonge Christenen, die voor het eerst avondmaal houden, en door voorafgaand onderwijs daartoe worden voorbereid.

CATENA PATRUM. Een boek, bevattende de gevoelens der kerkvaders over alle, of de meeste, leerstellingen van den godsdienst.

CATILINA (LUCIUS SERGIUS), wiens merkwaardige lotgevallen door zijnen tijdgenoot SALLUSTIUS zoo meesterlijk beschreven zijn, was uit een der aanzienlijkste geslachten van *Rome* afkomstig. Hij was zeer stout en ondernemend, doch tevens verkwistend, wel lustig, ondeugend en heerschzuchtig. In zijne jeugd pleegde hij reeds verscheidene gruwelen, en verkeerde met een aantal *Romeinen* van gelijken stempel, en met een groot gedeelte van de laagsten en meest verachtelijken uit de heffe des volks. Om zijne heerschzucht te bevredigen, doch tevens, om den diep vervallen staat zijner geldmiddelen te herstellen, besloot hij, met zijne aanhangers, de consuls en de voornaamste raadsheeren te vermoorden, *Rome* in brand te steken, de slaven te bevrijden, het volk met het vermogen der omgebragten te verrijken, en zich zelve tot beheerscher op te werpen. Reeds was dit plan nabij aan de uitvoering, en krieden *Rome* en *Etrurië* van zamengezworenen, die zich van alle kanten wapenen hadden aangeschaft, toen CICERO, door de bijzit van CURIUS, een der eedgenooten, het helsch ontwerp ontdekte, en, daar hij zelf consul was, aanstonds de krachtdadigste maatregelen van veiligheid nam; terwijl hij tevens den booswicht, die met de grootste onbeschaamdheid in den senaat zat, in eene lange en scherpe redevoering, ontmaskerde. CATILINA, woedend over de mislukking van zijn plan, besloot nu tot eenen openbaren oorlog, ijde naar *Etrurië*, bragt een leger onder zijne vaandels op de been, en liet den praetor LENTULUS te *Rome*, om bij gunstiger gelegenheid het beraamde plan ten uitvoer te brengen: dan deze werd met zijne aanhangers gevat, en met de voornaamsten derzelve, op last van den senaat, voor dat zijne partij iets ter zijner bevrijding verrigten konde, te regt gesteld. ANTONIUS trok met een sterk leger naar *Etrurië*; een ander sneed CATILINA den terugtogt naar *Oppe-Italië* en *Gallië* af, en noodzaakte hem tot eenen slag. Het gevecht was moorddadig, en vele patriotten sneuvelden met de wapens in de hand. De zamengezworenen streden als wanhopenden, en bleven bijna allen op het slagveld, waarna zich eindelijk CATILINA, in de hevigste woede, onder de dichtst bijzijnde geklederen der vijanden stortte, en hier, met wonden bedekt, 62 jaren voor onze tijdrekening, zijnen dood vond. Had hij het beleid en

geluk van CAESAR bezeten, en zijn plan later uitgevoerd, dan had hij toen aan de reeds wankelende republiek een einde kunnen maken.

CATO. Dit is de naam van twee beroemde *Romeinen*, als: CATO de cenfor, een ijverig, doch eenigzins ruw, republikein, die, door zijne verlichte denkwijze, de algemeene liefde zijner medeburgers verwierf, en bij hen in zoo hooge achting stond, dat men op zijne voordragt besloot, de stad der *Carthagers*, waarmede de *Romeinen* drie bloedige oorlogen gevoerd hadden, tot den grond toe te slechten, daar hij bij elke raadsvergadering pleeg te zeggen: *Ik ben van gevoelen, dat Carthago vernietigd moet worden*. Minder bemind was welligt CATO bij zijne medeburgers, omdat hij de vrijheid gebruikte, een ontkennend antwoord te geven, bij het beslissen der belangrijke vraag: „ of het van nu af der vrouwen zoude geoorloofd zijn, zich met zoo vele kostbaarheden te versieren, „ als zij goedyonden? ” Dan, CATO was te zwak tegen den algemeenen wil van den Romeinschen vrouwen-stoet, en zijn gezag bleef dit maal zonder eenige werking. Hij stierf 147 jaar voor CHRISTUS geboorte. — 2. CATO van *Utica*, een achter-kleinzoon van den vorigen, de eenige man, die, toen *Rome* door partijschappen verscheurd werd, den moed bezat, om de republiek te willen staande houden. Ondertusschen beantwoordde het gevolg niet aan zijne pogingen. Hij zag zich gedrongen, om zich aan de zijde van POMPEJUS te voegen, wiens partij hem nog de beste toefcheen; doch toen CAESAR dezen in den beroemden Pharsalischen slag overwonnen had, wierp CATO zich met eene bezetting in de Afrikasche stad *Utica*, met een vast voornemen, om zich hier tot het uiterste te verdedigen. Dan, zijne spitsbroeders hem, op het naderen van den vijand, verlatende, en hij zich voor geenen prijs op de genade van CAESAR wilkende overgeven, eindigde hij, 44 jaar voor onze tijdrekening, zijn leven door eenen vrijwilligen zelfmoord, over welks regtmaticheid men het tot op den huidigen dag nog niet heeft kunnen eens worden.

CATOPTRICA. Spiegelkunde, is dat gedeelte der gezigtkundige wetenschappen, hetwelk zich bepaalt tot het onderzoek van de wetten, volgens welke de lichtstralen, op afspiegelende vlakten vallende, worden terug gekaatst. Het algemeen beginsel, waarop de Spiegelkunde berust, en hetwelk reeds den ouden bekend was, is de stelling, door waarnemingen en proeven bevestigd, dat de hoek van terugkaatsing steeds gelijk is aan den hoek, waaronder de stralen op een voorwerp vallen. Naar de onderscheidene gedaante der terugkaatsende oppervlakten verdeelt men de Spiegelkunde in de leer der *vlakke* en *kromme* spiegels. Tot de eerste behoort de werking onzer gewone glazen en metalen platte spiegels, mitsgaders de *Polemiskopen*, waarmede men in den oorlog over muren en wallen veilig kan heen zien; de zoo genoemde kijker, waarmede men door eene plank kan zien, waarin geen gat is, en de *kaleidoskopen*, die allerlei figuren vertoonen. Van de kromme spiegels zijn het voornamelijk de holle en bolle, spherische

fche rolvormige, kegelvormige en parabolische spiegelvlakten, waarvan de werkingen in de Spiegelkunde onderzocht, en door zeer fraaije en belangrijke proeven, in de natuurkunde, worden aangetoond.

CATS. (JAKOB) Raadpensionaris van *Holland*, een groot staatsman, regtsgeleerde en dichter, werd in 1577, te *Brouwershaven*, een stad op het eiland *Schouwen* in *Zeeland*, uit aanzienlijke ouders geboren, en, na den dood zijner moeder, door zijnen oom opgevoed. Nadat hij zijne studie in de regtsgeleerdheid, waarbij hij altoos de dichtkunst tot zijn hoofdvermaak hield, te *Leijden* volbragt had, begaf hij zich naar *Orleans*, waar hij tot doctor in de regten bevorderd werd, en zich eenen geruimen tijd ophield. Hij verliet deze stad, waar zijn hart onmerkbaar aan de schoonste maagd, in zijne oogen, gekluisterd werd, op last zijns ooms, met groot leedwezen; ging naar *Parijs*, keerde vervolgens naar zijn vaderland terug, hield zich hier eenigen tijd in 's *Hage* op, om zich in de praktijk te oefenen, en zette zich eindelijk als pleitbezorger te *Brouwershaven* neder. Eene hardnekkige derdendaagsche koorts deed hem echter, na verloop van eenigen tijd, op raad zijner geneesheeren, eene reis naar *Engeland* ondernemen, waar hij op de beroemde hooge scholen van *Oxford* en *Cambridge* eenen nieuwen voorraad van kundigheden opzamelde. Zoodra hij, na zijne terugkomst in zijne geboortestad, tot vorige gezondheid hersteld was, nam hij zijne vroegere bezigheden weder met nieuwen ijver ter hand; doch vertrok, op raad van zijnen vriend A. SCHUTTE, toen Pensionaris van *Middelburg*, naar die stad. Hier huwde hij aan ELIZABETH VAN VALKENBURG, een Amsterdamsch meisje, aan welke hij eene vrouw had, hem in den volsten zin waardig. Hij verwekte bij haar 3 zonen en 2 dochters, van welke de eersten vroegtijdig stierven, en de laatste aanzienlijke huwelijken deden. Zijn echt was de gelukkigste. Nog ambteloo, en daardoor onafhankelijk, in de armen eener teederbeminde gade, aan welke hij, volgens zijne eigene getuigenis, zijne deugd en godsvrucht te danken had; een bestaan, ruim genoeg, om zonder zorgen te leven; de dagen, die hem zijne gewone bezigheden overlieten, op zijn landgoed, beurtelings als dichter en landman, doorbrengende, kon het niet anders, of dezelve moesten, onder het genot van het zaligste genoegen, henen snellen. Op deze zijne landhoeve, te *Grijpskerke*, in de nabuurschap van *Middelburg*, vervaardigde hij zijne *Zinnebeelden*, *Galathea*, of *Herders-minneklagen*, *Zelfstrijd*, *Tooneel der mannelijke achtbaarheid*, of *Kastu*, *Spiegel van den ouden en nieuwen tijd*, en *Huwelijk*, of *gansch beleid des echten staats*. Het einde van het twaalfjarig bestand maakte echter een einde, beide aan zijne rust, en aan zijn huisfelijk geluk. Behalve de onaangename gevolgen van het onder water zetten der landerijen, waardoor zijne geheele landhoeve verwoest werd, moest onze dichter, nu 44 jaren oud, een ander tooneel betreden, hetwelk, hoe schitterend ook voor het oog, echter doorgaans arm voor het hart is, en ons zelden van waar geluk verzeker-

kert. Het eerste aanzoek was dat van de hooge school te *Leiden*, welke hem het hoogleeraarsambt aanbood; doch dat hij van de hand wees, om den post van pensionaris van *Middelburg* te aanvaarden. CATS ondervond, echter, in dezen zijnen nieuwen stand, dat de tabbaard van den staatsman gewoonlijk niet anders dan een blinkend bekleedsel van zorgen en onrust is. Intusschen was dit alles slechts het begin zijner grootheid en verdrietelijkheden. Tot pensionaris van *Dordrecht* verkozen, weiken post hij, alleen op sterken aandrang, aanvaardde, verdubbelden zijne bezigheden: hij kon nu slechts weinige uren aan zijnen gelukkigen huisfelijken kring toewijden; maar moest in 1627, uit hoofde van zijn gezantschap naar *Engeland*, waar de vorst hem met de ridderorde van *St. Joris* vereerde, zich geheel van denzelven losrukken. Na eenen geruimen tijd vertoevens, keerde hij terug, om kort daarna het verlies zijner dierbare gade te betreuren, van welke een 25jarige echt hem de volle waarde had doen kennen. Zijne droefheid was onuitsprekelijk; maar hij droeg zijn lot als een Christen. Ondertusschen moest onze CATS nog hooger klimmen. Hij werd in 1634 tot raadpensionaris van *Holland*, na den Munsterfchen vrede, in 1648, tot groot zegelbewaarder der staten en grafelijkheid van dat gewest, en tot stadhouder der leenen verkozen, en stond thans op eene hoogte, welke slechts weinige bereiken. Ieder kent de tijden, waarin hij deze posten bekleedde, en beseft dus het gewigt en de moeilijkheden er van. Meer dan eens haakte hij, nu een grijsaard van 74 jaren, maar rust en drong op zijn ontslag aan. Het laatste verwierf hij, maar de eerste was er nog niet aan verbonden. De haghelijke staat van zaken tusschen de republiek en *Engeland*, onder CROMWEL, maakte een gezantschap noodzakelijk, waartoe CATS zoo dringend verzocht werd, dat hij zich nog eens aan het belang zijns vaderlands opofferde.

Na zijne terugkomst nam onze dichter zijne laatste toevlugt tot de afzondering, waartoe het bekoorlijk *Zorgvliet*, even buiten 's Hage, hem zijne schaduw aanbood. Hier vond hij zijne rust weder, was op nieuw landman en dichter, en werden zijne vorige dichtstukken met zijn *Buitenleven*, *Tachtigjarigen ouderdom*, *Hofgedachten*, *Gedachten in slapeloze nachten*, en *Twee en tachtig-jarig leven* vermeerderd. Onder dezen zijnen liefkoosden arbeid vergat hij den stap niet, dien hij eerlang doen moest. Hij leefde in den volsten zin als een voorbeeldig Christen, en ontsliep als zoodanig, gerust en blijmoedig, op den 12 van Herfstmaand 1660, in den ouderdom van 82 jaren en bijna 10 maanden. De kloosterkerk in 's Hage bewaart zijn stoffelijk overschot. De tranen en zegeningen der armen, wier weldoener hij was, volgden hem, en alle braven in *Nederland* rigtten hem eene gedenkzuil in hunne harten op; terwijl de dichter JAKOB WESTERBAAN, Heer van *Brandwijk*, voor hem het volgende graffchrift vervaardigde, hetwelk op den steen, die zijn gebeente dekt, gebeiteld staat:

Con-

*Conditur hac urna toto cantatus in orbe ,
 Palladis et Phoebi CATSIUS unus amor ,
 Cui faciles vena manarunt divite versus ,
 Multaque Castaliis pagina fluxit aquis.
 Nullo doctrina quaesitum nomen ab aevo
 Excidet: ingenio stat sine morte decus.*

Hoe men CATS ook, het zij als mensch, staatsman, of als dichter, beschouwe, altijd wekt hij onzen eerbied. Als mensch behoort hij ongetwijfeld onder die weinigen, die de deugd om haar zelve, afgezonderd van alle aardfche voordeelen, betrachten; terwijl hem nog niemand als echtgenoot en vader overtroffen heeft. — Als staatsman, schoon als zoodanig niet geschitterd hebbende, bleef hij een eerlijk man en Christen, en was geheel onbedreven in verachtelijke streken, eerlooze staatkunde, en in al die misdaden, welke men dikwijls kunst van regeren noemt. Eindelijk verdient hij als dichter, en wel als vaderlandsch dichter, niet minder onze achting. Eene levendigheid van verbeelding, die inneemt; een rijkdom van vinding, die treffend is; eene kennis van het menschelijk hart, die ons verbaast; eene waarheid van hartstogten, die zich terstond laat gevoelen, — dit alles vinden wij in 's mans gedichten, die mogelijk, over het algemeen, voor aankomende vernuften nog de beste handleiding tot de dichtkunst opleveren. De werken van CATS zijn in 1797 enz. in 35 deelen in duodecimo, bij den boekverkooper J. ALLART, op nieuw uitgegeven; zijnde voor het 1ste deel, door den geleerden R. FERU, eene schets van 's mans leven geplaatst geworden.

CATTARO. Eene stad met 1400 inwoners, sterke muren en een Bergslot, in *Albanië*, aan den zeeboezem, die van haar zijnen naam ontleent. Zij is van hooge bergen omringd, zoo dat de zon haar in den winter slechts weinige uren beschijnt. Langs den engen en gekromden zeeboezem van *Cattaro* liggen verscheidene welbewoonde plaatfen, die even als de stad zelve in de zeevaart, den handel en de visfcherij haar bestaan vinden. Het land brengt olie, wijn en heerlijke boomvruchten voort.

CATTOS. Een zilveren munt in *Siam*, ter waarde van 50 rijksdaalders.

CATULLUS. Een der beroemdste Romeinsche dichters, die waarschijnlijk 668 jaren na de bouwing van *Rome* (85 jaren voor *CHRISTUS* geboorte) op het bekoorlijk eiland *Sirmio*, in het gebied van *Verona*, het licht zag, en niet lang na den jare 707 te *Rome* stierf. Zijne gedichten zijn vol bevalligheid, behagelijke scherts, treffend vernuft, en teeder gevoel; doch vallen dikwijls in het prozaische en vervelende, en dragen duidelijke kenmerken van het zedebederf dier tijden. De beste derzelve zijn door RAMLER overgezet, en in het licht gegeven.

CAVADA. Eene Portugeefche maat, houdende 4 ponden.

CAVALLO. (TIBERIUS) Heeft als natuurkundige veel roems

74 CAVANILLES. (A. J.) — CAVENDISH. (HENRY)

verworven. Hij was uit *Zwitserland* afkomstig, doch verkoos *Londen* tot zijn verblijf, waar hij in Louwmaand 1810 stierf. Inzonderheid heeft hij zich verdienstelijk gemaakt door de theorie der elektriciteit, en hare toepassing op de genees- en delfstofkunde, alsmede door de uitvinding van eenen nieuwen Mikrometer.

CAVANILLES. (ANTONIO JOSEPH) Een Spaansch geestelijke en beroemd kruidkundige, die in 1804 te *Madrid* stierf. Na dat hij 12 jaren in *Parijs* had doorgebracht, begon hij zijn groot botanisch werk, hetwelk aldaar in 1785 — 1789 onder den titel: *Monadelphiae clasfis disertationes decem*, in het licht kwam, en waarin de kruidkenners de naauwkeurigheid en het diep doorzigt bewonderen, welke daarin doorstralen. Men vindt er alle foorten dezer klasfe in, waaronder vele nieuwe, en 297 platen gevonden worden, van welke hij zelf de teekeningen geleverd heeft. Na zijne terugkomst in zijn vaderland begon hij het uitmuntend werk: *Icones et descriptiones plantarum, quae aut sponte in Hispania crescunt aut in hortis hospitantur. Madrid 1791 — 1799, 6 vol. in folio*. Dit werk, met 601 platen, bevat een groot aantal nieuwe foorten van planten, en een nog grooter aantal foorten, zoowel uit *Spanje*, als uit *Amerika*, *Indië* en *Nieuw-Holland*. Terwijl hij aan dit uitmuntend werk arbeide, ontving hij van de regering bevel, om de planten van *Spanje* te onderzoeken, en begon daartoe met het koninkrijk *Valencia*; doch bepaalde zich niet alleen tot deze, maar deed eene menigte waarnemingen omtrent het rijk der mineralen, de aardrijkskunde en den landbouw dezes landschaps, welke van 1795 — 1797, te *Madrid* in 2 deelen in folio, onder den titel: *Observaciones sobre la historia natural, geografia, agricultura, poblacion etc. del regno de Valencia*, in het licht verschenen. In 1796 liet hij over het bouwen van de rijst zijne *Observaciones sobre el cultivo del arroz en el regno de Valencia y su influencia en la salud publica*, drukken, waarop in 1798 nog een *aanhangsel* volgde. In 1800 begon hij een tijdschrift, onder den titel: *Annales de historial natural*; werd in het volgend jaar bestuurder van den kruidtuin te *Madrid*, en overleed, terwijl hij aan de uitgave van eenen *Hortus regius Matritensis* arbeide. Zonder nieuwe ontdekkingen gedaan te hebben, heeft CAVANILLES den voortgang der kruidkunde met de daad bevorderd; echter bond hij zich in zijne beschrijvingen te stipt aan LINNEUS, en maakte geen gebruik genoeg van de gewigtige aanmerkingen van GÄRTNER en JUSSIEU. THUNBERG heeft, ter zijner eere, een planten-geslacht *Cavanilla* genoemd.

CAVEDO. Eene Portugeesche ellemaat van $27\frac{1}{3}$ Rijnlandsche duim.

CAVENDISH. (HENRY) Was de tweede zoon van den Hertog van *Devonshire*. Hij legde zich geheel op de wetenschappen toe, en verwierf eene uitstekende plaats onder die geleerden, welke het meest tot de vorderingen in de nieuwe scheikunde hebben bijgedragen. Hij was de eerste, die de bijzondere eigenschappen van het waterstofgaz ontwikkelde, en aantoonde, in welke opzigten hetzelfde van de damp-

dampkringslucht onderscheiden was. Ook heeft men aan hem de belangrijke ontdekking van de samenstelling des waters te danken, waarmintrent de uitflag zijner naauwkeurig genomene proeven, naderhand, door LAVOISIER ten volle is bevestigd geworden. Dezelfde naauwkeurigheid in het nemen zijner proeven bragt hem tot eene andere ontdekking, welke aan PRIESTLEY ontsnapt was. Deze, namelijk, had opgemerkt, dat eene zekere hoeveelheid dampkringslucht, in eene buis besloten, door welke men elektrieke vonken leidt, in hoeveelheid verliest, en zich daarbij eene zuurstof vormt, welke aan eenige, in de buis gebragte, droppels lakmoes-tinktuur eene roode kleur geeft; maar hij zette zijne proeven niet verder voort. CAVENDISH hervatte dezelve; besloot in de buis eene oplossing van sterk bijtend loogzout, hetwelk de zuren verteert, en toonde aan, dat het zuur salpeterzuur is; terwijl de ontbinding der lucht, na de proef, in de buis overgebleven, bewees, dat zij, volgens het gewigt, even zoo veel zuur- en stikstof verloren had, als het ontstane zuur bedroeg: bepalende hierop, met weinige moeite, de verhouding der stikstof tot de zuurstof, welke op $2:4\frac{3}{4}$ neerkwam. Inderdaad het bleek, wanneer beide gazfoorten, behoorlijk zuiver, in deze verhouding vermengd, en er elektrieke vonken door geleid werden, dat de vermeniging geheel verdween, hetwelk zijne ontdekking volkomen bevestigde.

CAVENDISH onderscheidde zich niet minder door zijne naauwkeurige proeven in de natuurkunde, en was ook in de hoogere meetkunde zeer bedreven. Door eene gelukkige aanwending der laatste, bij de bepaling der middelste digtheid van onzen aardbol, bevond hij, dat deze $5\frac{1}{3}$ maal zoo groot als de digtheid van het water was: eene uitkomst, welke van die van MASKELYNE, schoon langs eenen anderen weg gevonden, weinig verschilt. Nadat de koninklijke maatschappij te *Londen* hem onder hare leden geplaatst had, werd hij, in 1803, door het nationaal Instituut tot een zijner 8 buitenlandsche medeleden benoemd. Hij was toen waarschijnlijk de rijkste man onder de geleerden, en de geleerdste man onder de rijken. Zijne kleeding en leefwijze waren bij uitstek eenvoudig; doch, hoe weinig hij ook hieraan te koste legde, bezat hij echter een waarlijk koninklijk grootmoedig hart voor de wetenschappen, en voor geheime weldaden. Hij had eene uitgebreide, voortreffelijk uitgekozene boekerij bijeengebragt, welke hij aan de geleerden tot hun gebruik overliet, en waarvan hij zich, met in achtneming van dezelfde, daarbij plaats hebbende, inrigtingen bediende, als of hij een vreemdeling geweest ware. Hij stierf te *Londen* in 1810. Zijne schriften bestaan in eenige verhandelingen, in de *Philosophical transactions* te vinden, en kunnen in hunne foort als voorbeelden beschouwd worden.

CAVESCO. Eene Spaansche maat, houdende $\frac{1}{10}$ van een last, of $262\frac{1}{2}$ pond Amsterdamsch gewigt.

CAZIMI. Een Arabisch woord, dat het middelpunt der zon beteekent. Als de sterrekundigen derhalve zeggen, dat eene planeet in

Ca-

Cazimi is, verstaan zij daarvoor, dat zij in de lengte en breedte nog 17 minuten van de zon is verwijderd.

CECROPS. Was de stichter van den Attischen staat in *Griekenland*, die zich met eene volkplanting uit *Sais*, aan den mond des *Nijls*, omstreeks 2426, in deze oorden nederzette; aan de wilde en onbeschaafde bewoners de eerste beginsels van den godsdienst en de kennis der goden leerde, en hen met de voordeelen van het maatschappelijk leven bekend maakte. Hij legde naderhand den grond tot de stad *Athene*, die naar hem *Cecropia* genoemd werd, en bouwde nog elf andere plaatsen, welker inwoners hij ook nog in den akkerbouw onderwees, en waar hij inzonderheid het planten van olijfbomen invoerde; ja zelfs aan *MINERVA*, de beschermgodin van *Athene*, eenen olijfboom heiligde. Niet minder maakte hij zijn vaderland met den scheepsbouw bekend, en legde daardoor den grondslag tot den handel. Hij stierf, na dat hij 50 jaren geregeerd had. Zijne grafzuil werd in den tempel van *MINERVA* opgericht, en, om zijn aandenken te vereeuwigen, wijdde men hem het sterrenbeeld van den *Waterman*.

CEDER. Deze naam wordt in de kruidkunde gegeven aan drie of vier foorten van boomen, begrepen in het geslacht der pijnboomen, tot welk geslacht ook behooren de eigenlijk gezegde pijn-, de denne- en lorken-boomen. In dit geslacht komt ons voor: 1. *De Ceder-Pijnboom*, (*Pinus Cembra* L.) welke, met eene verscheidenheid daarvan, overvloedig groeit in de bergachtige deelen van *Europa*, die tusschen *Provence* en *Italië* begrepen zijn, in de hoogste bergvalleijen der Zwitsersche *Alpen*, op de meest barre klippen aan de ijskolken van het *Grindelwald*, op de bergen van *Hongarije* en *Oostenrijk*, door geheel *Rusland* henen, in *Siberië*, en in de middelste deelen van *Azië*, tot aan de grenzen van *China* toe. Hij wordt een zeer hooge boom, regt van stam, en dikwijls dikker, dan een zwaarlijvig mensch. De bladen, welke vijf te zamen zijn gesteld, zijn hooggroen, en de takken piramiedenwijze uitgebreid; de vrucht, rondachtig en ongesteeld, hangt niet, maar staat overeind, bevattende tusschen hare schubben, zachtschalige nootjes, met vleezige eetbare pitjes, waarvan de ingezetenen der Noordsehe landen veel werk maken. Het hout, dat zacht is en niet veel hars bevat, dient aan wit- en schrijnwerkers tot werkhout. 2. *De Amerikasche Ceder* (*Pinus Strobus* L.) Deze groeit in de westelijke, bergachtige deelen van *Virginie*, waar hij ook den naam draagt van *Witten-Pijnboom*. Ook deze wordt een groote, voor werkhout geschikte boom, welks gladde bast, grovere bladen en neerhangende appels hem van de voorgaande foort genoegzaam onderscheiden. 3. *De Ceder van den Libanon* (*Pinus Cedrus* L.) Dezen houdt men voor den, van ouds vermaarden, Cederboom, van welken op vele plaatsen der aloude Heilige Schriften van *Israël*, op verterhande wijze, melding wordt gemaakt. Zeker geschiedt dit in eenen eigenlijken en verbloemen zin met veel ophefs; en naauwelijks vindt men

men in die schriften eenigen boom of eenig plantgewas zoo omftandig en in bijzonderheden voorgesteld, als *den Ceder van den Libanon*. Met dat alles bestaan er aanmerkelijke twijfelingen, of deze boom wel wezenlijk die geweest zij, welken wij thans daarvoor erkennen. Het onderzoek hiervan behoort niet tot ons bestek. De boom, welke in de kruidkunde den naam draagt van *Ceder van den Libanon*, groeit zoowel in de nieuwe als oude wereld. Hij is, onder anderen, in *Engeland* sterk vermenigvuldigd. Men kent van denzelven verscheidene foorten, van welke, zoo het schijnt, deze aan dit, de ander aan een ander land bepaald is. Over het geheel genomen wordt deze Ceder een zeer hooge boom. Men vindt er wel van 130 voet lang, waarvan de middellijn des omtreks van de takken, ter hoogte van tien voeten van den grond, meer dan 100 voeten bedraagt. Zijne takken geven hem eene piramidale gedaante. Hij behoudt zijne bladeren ook gedurende den winter, en dus zijn zijne takken, welke naar den grond gebogen staan, altijd groen. De bladen groeijen in menigte trapswijze bij elkander. De figuur der vruchten is langwerpig rond. Dezelve bestaan uit vliesachtige dunne schubben, die stijf staan en meest plat op elkander liggen, aan de punt een weinig omgebogen en op het gevoel ruw zijn. Zij staan met het einde opwaarts gekeerd aan de takken.

Het Ceder-hout is roodachtig van kleur, welriekend en zeer duurzaam, zoodat men het met marmer gelijk stelt. Het wordt nog, gelijk men weet, gebruikt tot het maken van keurlijke kabinet-werken, inzonderheid van de zoodanige, welke bestemd worden ter bewaaring van opgezette insekten, vogels en andere gedierten.

De Cederboom geeft uit zijn hout of bast een hars- of pekachtig vocht, hetwelk men *Cedria* noemt. Dit vocht droogt of van zelf of door kunstmatige bewerking, en dan heet het *Cederhars*; of men verzamelt het, om het vloeibaar te houden, en dan noemt men het *Ceder-olie*; doch men verkrijgt deze op onderscheidene wijzen door het branden en koken van het hout en door distillatie. Deze olie, ook de hars, is bij uitnemendheid welriekend. Oudtijds werd zij gebruikt tot het balsemen der lijken, zoo als dit vooral bij de *Egyptenaars* geschiedde. Zij is ook bij vele voorwerpen een uitstekend middel, om dezelve tegen de aanrandingen van onderscheidene foorten van insekten te beveiligen. In de geneeskunde staat zij genoegzaam gelijk met de Terpentin- en Geneverolie.

CEILON, of SAILAN. Volgens het meest aangenomen gevoelen het *Taprobana* der ouden. Het is een groot eiland in de *Indische zee*, aan den mond van den Bengaalschen zeeboezem, en bevat 1730 vierkante mijlen, door 6000 blanken en 800,000 inboorlingen, volgens COLQUHOUN, doch volgens anderen door meer dan 2 miljoen menschen bewoond wordende. Voorheen behoorde het aan de *Hollanders*; doch nadat de *Franschen* de toenmalige republiek, in 1795 veroverd hadden, bedienden zich de *Engelschen* van deze gelegenheid, om het hun

te ontnemen, waarna het bij den vrede van *Amiens*, in 1800, tusfchen *Engeland* en *Frankrijk* gefloten, volkomen aan het eerstgenoemde rijk werd afgestaan, in welks bezit het federt gebleven is. Intusfchen wilden zich de bewoners van *Candia*, de hoofdstad des eilands, even min aan de *Engelfchen*, als voorheen aan de *Hollanders* onderwerpen, en zij werden hiertoe niet, dan na de inneming hunner stad, in 1815, en het gevangen nemen van den Singalefchen koning van *Candia*, gedwongen; nogtans verzetten zich de *Singalezen* nog bij aanhoudendheid tegen dé Britfche heerschappij, zoodat een altoosdurende oorlog hier de leus is.

Het binnenfte des eilands wordt doorneden van eene hooge, fteile bergketen, met digte boscchen bedekt. De hoogfte berg is de beroemde *Adamsberg*, of *Hammali*, op welks top de *Singalezen* de kolosfale voetftappen van *Adam* vereeren, die zij zich verbeeldten, dat hier gefchapen, en, volgens hunnen Buddhiften godsdienst, niemand anders dan de *Buddha* is, die in verfchillende landen van *Azië*, waar die godsdienst de overhand heeft, onderfcheidene namen voert. De grond van het eiland wordt van menigvuldige rivieren doorneden, waarvan vele bevaarbaar zijn. Het klimaat is over het geheel zacht en gezond, en, fchoon het digt bij den *Aequator* ligt, is de hitte op het eiland veel gematigder, dan op het tegenoverliggend vaste land, om dat de lucht er door de zeewinden wordt afgekoeld.

Ceilon is rijk in voortbrengfels van velerlei aard. In het delfftoffelijk rijk vindt men geene edele metalen, maar lood, tin, ijzer en kwikzilver, benevens onderfcheidene foorten van edele gefteenten, die hier zonder merkelijke moeite in de gebergten en rivieren gevonden worden, en genoegzaam bloot liggen. Het plantenrijk brengt hier bijna alle foorten van planten voort, die aan *Indië* en de keerkingslanden eigen zijn. Alle edele zuidvruchten groeijen op dit eiland in de boscchen, in het wild, en men vindt er voorts rijst, fuikerriet, koffij, pifang, tamarinde, kokos- en andere palmfoorten, ebbenhout, talipot- of talpatboomen, met zeer groote bladen, waarvan een enkel 15 tot 20 menfchen bedekt, enz. De kaneel is echter hier het voornaamfte gewas, waarom de *Europeërs* voornamelijk naar het bezit van *Ceilon* getracht hebben (Zie: KANEEL), en waarvan men rekent, dat jaatliks tusfchen de 8 en 1600 Centenaars gewonnen wordt. Eindelijk levert het dierenrijk runderen op, met eenen bult tusfchen de fchouders, eene menigte zoo witte als tamme buffels, allerlei gevogelte, visfchen, velerlei fchadelijke amphibien, infekten en wormen, flangen, enz. Over het algemeen bevatten de ondoordringbare, digte boscchen veel wild gedierte, als olifanten, die hier bij geheele troepen omzwerven, wilde zwijnen, die zeer gevaarlijk zijn, epen van allerlei foort, fchakals, enz.

De inwoners van *Ceilon* beftaan, behalve de vreemdelingen, uit twee geheel van elkander verfchillende volken, namelijk de *Weda's* en *Singalezen*. De eerfte zijn een ruw volk, en leven zonder maat-

maatschappelijke orde, in de dichtste boschen, alleen van de jagt; doch de laaiten hebben eenen zekeren trap van beschaving bereikt, drijven landbouw, bearbeiden goud en ijzer, weven katoen, en hebben zelfs eene schriftpraak. Zij zijn gelijk de *Hindus* in zekere kasten verdeeld, waarvan ieder zijne eigene wetten, gebruiken en kleeding heeft, en belijden den Buddhistischen godsdienst, die door het grootste gedeelte van *Azië*, met verschillende wijzigingen, verspreid is.

CELEBES. Een eiland in de *Oost-Indië*, in het Oosten van *Borneo*. Het bevat 3 miljoen inwoners van verschillende stammen, en behoorde eertijds onder het gebied der *Hollanders*. Door dit eiland loopt de hooge bergrug *Bonthain*, aan welks beide zijden men tegen gestelde jaarfaizoenen heeft, en die in verscheidene voorgebergten uitloopt. *Celebes* heeft twee groote zeeboezems; in het Oosten de *Gonantellu*, en in het Zuiden de *Salayer*. De grond is er, inzonderheid aan de lagere kusten, zeer vruchtbaar, en groene bergen en dalen wisselen elkander af. De voortbrengfels des lands bestaan in diamanten, goud, koper, tin, katoen, kokosboomen, bamboesriet, saponi- en fandel-hout, mangues, water-meloenen, bananas, rijst, peper, kamfer, opium, enz. Men vindt er wilde en tamme dieren, de schoonste papegaaijen, bijen, slangen, krokodillen, en meer andere. Het bezit van het eiland was voor de *Hollanders* gewichtig, inzonderheid, om dat het de sleutel der *Molukken* is, en deze grootendeels van rijst en andere levensbehoeften voorziet. Tegenwoordig is het in het bezit der *Engelschen*.

CELLE, ZELLE. Eene stad met een slot, in het voormalig hertogdom *Lunenburg*, aan de *Aller*, waar zich het hoog gerechtshof van appél voor de gezamenlijke Keur-Brandenburgsche landen, benevens een hofgerigt bevindt. Zij bevat 6000 inwoners, en heeft een tucht- en tolhuis voor het geheele land, benevens een werkhuis. Het voorname bedrijf der ingezetenen bestaat in de brouwerij en den handel, alsmede in het bleeken van was.

CELSUS. Een geleerd *Romein*, onder de regering van *Tiberius*. Men noemde hem den Romeinschen *Hippocrates*, om dat hij bijna alle deszelfs werken in het latijn heeft overgezet. Hij schreef bovendien over de rederijk-, krijgs-, landbouw- en geneeskunde, over welke laatste van hem nog 8 boeken voorhanden zijn.

CELTEN. (Zie: *KELTEN*.)

CELTIBERI. Dit was de naam van een volk in *Spanje*, van Keltischen oorsprong. Het zette zich neder aan de *Iber*, eene rivier van *Spanje*, en kreeg hiervan den naam van *Celtiberiërs*, en het land zelf, dat zij innamen, dien van *Celtiberië*, tegenwoordig *Aragon*. Door dapperheid uitmuntende, wederstond het niet alleen de *Carthagers*; maar bragt ook den *Romeinen* de gevoeligste slagen toe.

CEMENT of TRAS. Eene stof, welke gemalen zijnde, met gelijke deelen kalk en de noodige hoeveelheid water gemengd, inzonder-

derheid tot het metselen van waterdichte muren, onder den grond, gebruikt wordt. Men bekomt dezelve doorgaans uit de zoogenoemde *Tufa* of *Suffwacke*, zijnde eene aschgrauwe, of geelachtig bruine steensoort, waarschijnlijk van eenen vulkanischen oorsprong. Van dezelve vindt men twee bijsoorten, zijnde de eene de *Puzzuolana Pulvis Puteolanus*, van VITRUVIUS, hoofdzakelijk bij *Puzzuolo* voorkomende, en de andere de zoo genoemde *Tras* of *Terras*, ook *Tuffsteen* genoemd, welke van eene graauwachtige kleur is, en van den *Beneden-Rijn* tot ons, voornamelijk naar *Dordrecht*, wordt overgevoerd, alwaar het tot Cement gemalen, en verder alom, onder den naam van *Dordtsche Cement*, verzonden wordt. Sedert eenige jaren vervaardigt men uit de klei, welke uit het Y, bij *Amsterdam* wordt opgebaggerd, een Cement, thans algemeen onder den naam van *Amsterdamsche Kunst-Cement* bekend, welke mede veel gebruikt wordt.

Zoo veel men tot dus verre kan nagaan, bestaat de eigenlijke natuur des Cements in de scheikundige verbinding van aardachtige zuurstofmetalen onder elkander, in het bijzonder van de kiezel met de aluin- of kleiaarde, of met den kalk. Ook de gewone metselkalk bevat zulk een Cement, maar in eene zeer geringe hoeveelheid. Door de menging met zand, hetwelk bij het metselen, onder den kalk gedaan wordt, schijnt hetzelfde te ontstaan, vermits ook op den natten weg kiezelaarde en kalk eene vereeniging aangaan.

CEMENTEREN. Zoo noemt men, in de scheikunde, en scheikundige kunsten, de gloeiing van moeilijk smeltende metalen onder elkander, of met andere zelfstandigheden, door een hevig vuur, ten einde eene vereeniging of verbinding te bewerken. Zij moeten daarbij aan de werking der lucht onttrokken en ook niet vloeibaar worden. Hiertoe besluit men dezelve doorgaans in eene *cementeerbos*, of bak, uit klei bevattende steensoorten gemaakt, en bestand, om een hevig vuur uit te staan. Het ijzer wordt b. v. in zulk eene bos met allerlei koolstof bevattende stoffen gecementeerd, om staal te vormen.

CENIS. (*De Berg*) Een gedeelte van het Alpisch gebergte in *Savoye*, welks hoogte op 722 roeden, boven de oppervlakte der zee, geschat wordt en beroemd is door den weg, die over denzelfden uit *Savoye* naar *Piemont* loopt, waaraan deze berg grenst, en in 1805, op last van den Franschen keizer NAPOLEON, met verbazende kosten werd aangelegd; doch ook nu, in elk jaargetijde, voor alle soorten van rijtuigen en voerwerk geschikt is.

CENOTAPHIUM. Eene ledige graftombe, ter eere van eenen gestorvenen, wiens lijk men niet heeft kunnen bekomen, opgerigt.

CENSOR. Was een magistraatsperfoon in het oude *Rome*, die de bezittingen der burgers waardeerde, en over vele inrigtingen het toezicht had. Zij waren twee in getal, en hun gezag was in den staat van het hoogste gewigt. Inzonderheid was hun het oppertoezicht over de zeden van iederen burger toevertrouwd, van waar zij dan ook *Zedemecsters* genoemd werden. Zij konden met de magt,

magt, hun gegeven, raadsheeren en ridders van de lijst hunner orde schrappen en tot eenen lageren rang verwijzen, en elken burger, uit eene meer, in eene minder aanzienlijke wijk doen overgaan; zoodat zelfs de hoogste magistraatspersonen zich aan hun oordeel niet konden onttrekken. Het spreekt van zelf, dat een zoo aanzienlijke post niet dan aan dengenen werd gegeven, die, door zijn aanzien en zijne deugden, zich het vertrouwen zijner medeburgers had waardig gemaakt; en ook nog lang, nadat het gemeenebest in zijne grondvesten geschokt was, hielden de *Censores* den geheelen val van het wankelend gebouw tegen; doch toen JULIUS CAESAR, met de oppermagt, zich ook het oppergebied over de zeden aanmatigde, gaf dit den eindelijken doodsteek aan den verbasterden staat.

CENSUS (De) Was bij de *Romeinen* eene der gewigtigste staatsinrigtingen, welke den grondslag legde tot de grootheid des rijks, en in eene schatting van het geheele Romeinsche volk bestond, zoo wel ten aanzien van deszelfs getal als vermogen. De koning SERVUS TULLIUS voerde dezelve, 177 jaren na de bouwning van *Rome*, het eerst in, en alle Romeinsche burgers, in de stad en op het land, moesten, op verbeurte hunner goederen en burgerlijke vrijheid, van den staat hunner geheele bezittingen, zoo wel als van het aantal hunner kinderen, slaven, enz. eene nauwkeurige opgave doen. Hierop verdeelde hij alle burgers in 6 klasfen, en deze wederom in *Centuriën* (honderdtallen); terwijl elke klasfe haar afzonderlijk wapen, hare bijzondere plaats bij het leger had, enz. Deze verdeeling had voor *Rome* dit belangrijk voordeel, dat in plaats, dat de behoeftigste burgers even veel lasten opbragten, en dezelve krijgsdiensten verrigten moesten als de rijken, en het staatsbestuur in handen van het onkundig en eigenzinnig gemeen kwam, dat het grootste deel uitmaakte, de lasten in oorlogs- en vreedstijd nu meestal door de rijken gedragen werden; doch waartegen het hoogste staatsbewind ook aan de rijkste burgers der eerste klasfe, welke zoo veel Centuriën, als de overige zamen, bevatte, werd toevertrouwd, waardoor dan ook het bestuur, van langzamerhand, in handen van eenen stand kwam, van welken men meerder doorzigt en kunde onderstellen moest. De burgers der laagste klasfe, die volstrekt niets, of zeer weinig bezaten, werden genoegzaam onder geene klasfe gerekend; en van hier, dat de oude schrijvers dikwijls slechts van 5 klasfen gewag maken. In het vervolg onderging de oorspronkelijke verdeeling wel eenige verandering, doch in de hoofdzaak bleef zij stand houden. De *Census*, of schatting, werd alle 5 jaren herhaald, en in het eerst door de koningen, vervolgens door de consuls, en ten laatste door de *censores*, (Zie: CENSOR), verrigt. Naderhand geschiedde dezelve niet op vastgestelde tijden, ja bleef somtijds wel eens geheel ten achter; terwijl er na den afloop derzelve een offer van zuivering, *suoventilla* genoemd, geschiedde.

CENT. Eene verkorting van 100: dus schrijft men in plaats van
ALGEMEEN WOORDENB. II. F

82 CENTAUREN. — CENTRALE BEWEGING.

5 ten honderd, 5 *percent*. — Ook wordt *Cent* genomen voor een honderdste gedeelte van eenen gulden, zoo als in de *Nederlanden*, waar men niet meer schrijft, althans in rekeningen van publieke besturen, guld. stuiv. penn. maar guldens en cents. — Een gulden doet 100 en een stuiver 5 cents. Ook krijgt men halve cents.

CENTAUREN. Verdichte monsters bij de ouden, die half mensch en half paard waren. Volgens de fabelleer, werden zij geteeld uit den omgang van *IXION* met eene wolk, welke *JUPITER* hem, in plaats van *JUNO*, had in de armen gegeven. — Men houdt ze voor een oorspronkelijk ruw volk in *Thesalië*, op den berg *Pelion*, hetwelk reeds vroeg het paardrijden verftond.

CENTENAAR, of QUINTAAL. Is in den handel bij ons 100 pond gewigt. In *Spanje*, echter, is een Centenaar 4 *Rubis*, elk van 30, dus 120 pond; te *Aleppo*, *Alexandrië*, *Konstantinopel* en op de eilanden van *Cyprus* en *Rhodus* 100 *Rotuli*, en in *Sicilië* 61 *Rotuli*, elk van 30 oncen. Te *Breslau* bestaat een Centenaar uit 5 steen, ieder van 32 pond, dus 160 pond; doch volgens het berggewigt is een Centenaar 110 pond. De *metrische* *Fransche Centenaar* is omtrent zoo zwaar, als twee van *Frankfort*.

CENTIARE. Volgens de *Fransche* rekening het honderdste deel der *Are*, zoo als *centigramme*, *centilitre*, *centime*, *centimetre* het honderdste gedeelte eener *gramme*, *litre*, *franc*, en *metre* uitmaken.

CENTRAAL. Iets, hetwelk zich in of om het middelpunt eener zaak bevindt, of naar het middelpunt werkt. Dit woord, oorspronkelijk in de natuurkunde gebruikelijk, wordt thans veel van iedere zedelijke en staatkundige zaak, inzonderheid in *Frankrijk*, gebezigd.

CENTRAAL-VUUR. Vele der oudere natuurkundigen hebben, in het middelpunt der aarde, een nimmer verdoovend vuur voorondersteld, waaruit zij zeer vele verschillende natuurverschijnsels wilden oplossen; doch het bestaan van zulk een vuur is, in later' tijd, genoegzaam wederlegd, en de onderaardsche vuren, welke men bij vuurspuwende bergen en elders ontdekt, ontstaan uit zwavel- en olieachtige stoffen, welke zich op die plaatsen in de aarde bevinden.

CENTRALE BEWEGING. Een in beweging gebragt ligchaam, dat door eene kracht van elders, gedurende zijne beweging, naar een vast punt, buiten zijne baan gelegen, gedreven wordt, moet eenen krom-lijnigen weg rondom dit punt beschrijven. Van hier, dat zich een, aan een touw, rond gellingerde steen in eenen cirkel beweegt, vermits hij door de kracht der hand aan alle kanten naar het middelpunt getrokken wordt. Zoo ook draait de maan om de aarde, omdat zij door de zwaarte- of aantrekkingskracht, in alle punten van haren loop, van de regte rigting, die zij in hare beweging anders zoude nemen, af- en naar het middelpunt der aarde getrokken wordt. In dit, en soortgelijke gevallen, noemt men het punt, naar hetwelk het bewogen ligchaam onophoudelijk gedreven wordt, het *centrum*, of middelpunt der kracht; de krachten zelve, welke het voortdrij-

ven,

ven, de *centripetale* (middelpunt-trekkende) kracht, en de *centrifugale* (middelpunt-schuwendende) kracht, en de beweging zelve de Centrale Beweging. — Alle planeten van ons zonnestelsel, gelijk ook alle manen en bijplaneten van hetzelfde, bewegen zich, de eerste om de zon, en de laatste om hare hoofdplaneten, volgens de wetten der Centrale Beweging.

CENTUMVIRI. De honderd mannen; een gerechtshof uit 100 man bestaande, die eerst uit de 35 Romeinsche stammen gekozen werden. Schoon hun getal, met der tijd tot 180 klom, behielden zij steeds dezen naam.

CEPHALUS. Eene perfoonaadje uit de fabelgeschiedenis der *Grieken*. Het verhaal luidt dus: hij was de zoon van eenen koning van *Thesalië*, huwde PROCRI, dochter van den Atheenschen koning ERECHTEUS, en werd geroofd door AURORA, die op hem verliefde. Toen deze hem, echter, op geenerlei wijze tot reden kon brengen, zond zij hem onder eene andere gedaante aan PROCRI terug, en gaf hem den dwazen raad, om aldus de trouw zijner gade, door groote geschenken, op de proef te stellen, en haar te verleiden. CEPHALUS, zijne oude gedaante hernemende, ontvlugtte hem PROCRI vol schaamte en berouw, en verschool zich in de boschen. Naderhand werden deze echtgenooten weder verzoend, en ontving CEPHALUS van zijne vrouw eene nimmer misfende werpspies en eenen jagthond, welke DIANA zelve haar geschonken had. Thans hield CEPHALUS zich voornamelijk met de jacht bezig, en was, voor dag en dauw, reeds in het veld, waaruit PROCRI het vermoeden opvatte, dat haar echtgenoot het met de eene of andere nimf hield. Dit willende onderzoeken, verborg zij zich in de struiken, en hoorde hem een verkwikkend windje (*Aura* geheeten) aanroepen. Denkende, dat dit de naam eener nimf was, maakt zij gerucht, en brengt CEPHALUS hierdoor in den waan, dat zich het een of ander wild liet hooren, die dan ook, hierdoor verlost, zijne werpspies los laat en zijner echtgenoot het leven beneemt.

Het geheele verhaal is klaarblijkelijk eene les voor allen, die zich aan dergelijke gevaarvolle en nuttelooze proefnemingen willen wagen. Dat CEPHALUS door AURORA geroofd werd, wil zeggen, dat hij eene reis naar het *Oosten* deed. Sommigen voegen er bij, dat hij bij AURORA eenen zoon, TITHONUS, zoude verwekt hebben.

CEPHAREUS. Een voorgebergte van het eiland *Euboea*, thans *Negropont* geheeten. Het is, inzonderheid, vermaard geworden door de zware schipbreuk, welke de *Grieken*, op hunnen terugtocht van *Troje*, ten gevolge eener bedriegelijke baak, door NAUPLIUS op hetzelfde geplaast, om zich over den onregtvaardigen dood van zijnen zoon PALAMEDES te wreken, aldaar ondergingen.

CERAMBYX. (Zie: BOKTOR.)

CERBERUS. Onder dezen naam verstonden de oude dichters eenen hond met drie hoofden, die den ingang van den *Tartarus* (het

treurig verblijf der verdoemden in de beneden wereld) bewaakte, en waarover PLUTO het gebied voerde. Offchoon ook dit dier deelgenoot der onsterfelijkheid was, werd hij echter door HERCULES uit den *Orcus* naar de boven wereld gesleept; terwijl hij, volgens VIRGILIUS, toen AENEAS zich naar het schimmrijk begaf, door eenen koek, met eenen slaapdrank vermengd, in slaap werd gebragt.

CERES. Volgens de fabelleer eene dochter van SATURNUS en CYBELE, die, door de *Grieken* en *Romeinen*, als de godin van den akkerbouw vereerd werd. Zij had eene dochter, PROSERPINA, welke door PLUTO geschaakt werd, en wordt afgebeeld met volle borsten, eene kroon van aren op het hoofd, eene sikkel in de eene, en aren en maankoppen in de andere hand.

CERTE PARTIJEN. Zijn contracten, welke een schipper en een koopman, die een schip afhuurt, zamen sluiten, en waarbij, behalve de bedongen huur, onder anderen ook de *avarijen* en onkosten, het aantal legdagen ter plaats, werwaarts het schip bestemd is, en meer andere voorwaarden, naar gelang van de reis, bepaald worden.

CERUTTI. (GIUSEPPE ANTONIO JOACHIMO) Werd in 1738 te *Turin* geboren, en gaf, reeds in zijne vroegste jeugd, blijken van den gelukkigsten aanleg. Hij werd bij de Jezuiten opgevoed, en naderhand tot hoogleeraar bij hun collegie te *Lyon* aangesteld. Toen men, in *Frankrijk*, pogingen deed, om deze orde te vernietigen, gaf hij eene verdediging derzelve in het licht; doch konde daardoor hare affchaffing niet verhinderen. Hij begaf zich nu aan het hof, waar hij de gunst van den toenmaligen Dauphin genoot, die zeer vertrouwelijk met hem omging. Naderhand begaf hij zich naar het landgoed van de hertogen van *Branças*, in de nabuurschap van *Nancy*, en leefde aldaar in eene wijsgeerige rust, tot op het uitbarsten van de omwenteling, welke hij reeds voorzien had. In 1788 gaf hij een geschrift uit, aan het Fransche volk gerigt, hetwelk niet weinig bijdroeg, om denkbeelden van hervorming en staatsveranderingen onder het volk te verspreiden. Voor het overige behoorde CERUTTI onder die menschen, welke openlijk in *Frankrijk* de leer predikten, dat al het onheil, hetwelk het menschdom trof, aan den godsdienst te wijten ware, en men dus allen godsdienst moest affchaffen. Hij poogde deze schandelijke stelling, in een tijdschrift, voor een ieder bevattelijk te maken, en was zoo levendig van hare waarheid overtuigd, dat hij, nog op zijn ziekbed, den oorlogsminister NARBONNE de verspreiding en voortzetting van dit blad aanbeval. Gelukkig echter bevrijdde zijn kort daarop volgende dood (den 3 van Sprokkelmaand 1792) den staatsdienaar van de opvolging dezer gevaarlijke aanbeveling.

CERVANTES. (MIGUEL DE SAVEDRA) Schrijver van den *Don Quichot de la Mancha*, volgens de waarschijnlijkste berigten in 1547 te *Alcala de Henares* geboren. Hij gaf al vroeg blijken van veel dichtertlijk talent, ging als jongeling naar *Rome*, en werd hier uit armoede kamerdienaar bij den kardinaal AQUAVIVA, dien hij echter weldra verliet

liet, om onder de troepen van den grooten pauselijken veldheer, ANTONIO COLONNA, dienst te nemen. Hier verloor hij, in 1571, in den slag bij *Levanto*, zijnen linker arm, werd, op zijne terugreis naar het vaderland, door zeeroovers genomen, en moest 8 jaren lang in slavernij zuchten. Na zijne bevrijding schreef hij, in 1605 den *Don Quichot*, met oogmerk niet alleen, om de ridders van zijn vaderland en hunne lotgevallen openlijk in een bespottelijk licht te stellen, maar ook, om aan het lezen der zonderlinge ridderromans en fabelachtige vertelsels, welke onder zijne natie zoo zeer in zwang waren, een einde te maken; terwijl hij daarbij nog het bijzonder doel had, om zich op den eersten staatsdienaar van PHILLIPPUS III., den hertog van *Lerma*, die hem eens met verachting behandeld had, alsmede op verscheidene grooten, te wreken. Zijn roman vond, zoo wel wegens de daarin vervatte waarheid, als uit hoofde van de onuitputtelijk koddige en hekelige luim des schrijvers, ongemeen veel aftrek: van den eersten druk werden meer dan 12,000 exemplaren verkocht, en *Don Quichot* was het geliefde leesboek van alle standen, ja werd in genoegzaam alle overige Europeesche talen overgezet. Ondertuschen was niets natuurlijker, dan dat zich CERVANTES, door een werk van dien aard, vele vijanden berokkende: hij durfde zelfs, na dat er twee deelen van in het licht waren, het niet wagen, om er verder mede voort te gaan, en ondernam eerst in 1616 deszelfs voltooiing, wanneer een schrijver, welke geenzins tegen hem konde opwegen, en het perfoonlijk op hem gemunt had, stout genoeg was, om het werk, onder den aangenomen naam van AVELLANEDA, ten einde te brengen. Hij stierf echter, kort daarna, in Grasmaand 1616, in de uiterste ellende, van honger.

CESAROTTI. (MELCHIOR) Een der beroemdste letterkundigen en dichters van *Italië* uit de vorige eeuw. Hij werd te *Padua* uit eene oude en edele, maar behoeftige, familie geboren, en gaf al vroeg blijken van zijn genie, hetwelk zich onder de leiding van kundige hoogleeraren spoedig ontwikkelde. Aan het lezen van het werk *la Sagesse*, van CHARRON, en den omgang met den geleerden JOZEF TOALDO, had hij dien wijsgeerigen geest te danken, welke zijn leven bestuurde en zijne schriften kenschetst. Tot den leerstoel der welsprekendheid aan het *Seminarium*, te *Padua*, geroepen, wijdde hij zich, met eenen gloeienden ijver, aan de waarneming van dien post, en verklaarde zich, van nu af, openlijk tegen de vooroordeelen en den slechter der scholen. Hij las geen boek, zonder uittreksels en aanmerkingen te maken, en bragt hierin, door zijne bekwaamste leerlingen geholpen, meer dan 12 deelen met verklaringen, aanhalingen en uitgelezene losse stukken, uit de oude en nieuwe letterkundigen, bijeen. Zijne overzetting, in het Italiaansch, der drie Treurspelen van VOLTAIRE, *Semiramis*, *la Mort de Caesar* en *Mahomet*, vermeederde zijnen reeds verworven roem, hetwelk ten gevolge had, dat hij, in 1762, naar *Venetie* beroepen werd, om, in het doorluchtig huis van

GRIMANI, de opvoeding op zich te nemen. Hier gaf hij verscheidene nieuwe proeven van zijn dichtvermogen, leerde de gedichten van OSSIAN kennen, die kort te voren te *Londen* waren uitgegeven, en bragt ze, binne 6 maanden, in Italiaansche versen over.

In den jare 1768 werd CESAROTTI hoogleeraar in de Grieksche en Hebreuwsche talen aan de hooge school te *Padua*, en van nu af dacht hij aan iets anders, dan aan de vervulling zijner ambtspligten, om de achting zijner medeburgers te verdienen. Hij gaf, van tijd tot tijd, zijne overzetting van DEMOSTHENES, zijne akademische lesfen over de Grieksche letterkunde, en zijnen HOMERUS in het licht, en werd in 1779, bij de oprigting van de akademie der kunsten en wetenschappen te *Padua*, tot bestendigen secretaris in het vak der fraaije kunsten benoemd. Op verlangen van verscheidene uitstekende leden der akademie, schreef hij hierop zijne *Wijsgeerige proeve over de Talen*, alsmede voor de akademie te *Rome* zijne *Proeve over den Smaak*, waarin hij den naam van MERONTE LARISSEO had aangenomen. Na de gebeurtenissen in *Italië*, in 1796 en 1797, gaf hij, op last der republikeinsche regering, eene verhandeling *over de Studien* uit, waarin hij de manier van onderwijs en opvoeding trachtte te verbeteren. Ook schreef hij over het *Onderwijs eens staatsburgers*, en eene *verlichte Vaderlandsliefde*.

Het leven van CESAROTTI was geheel aan de wetenschappen gewijd. NAPOLEON benoemde hem tot ridder, later tot commandeur van de orde der ijzeren kroon, en verleende hem twee buitengewone pensioenen. Hij prees zijnen weldoener in een rijmeloos gedicht, hetwelk in 1807, onder den titel van *Pronea*, verscheen. In weerwil van zijne hooge jaren, bleef CESAROTTI altijd werkzaam, en hield zich inzonderheid bezig met de uitgave zijner gezamenlijke werken, welke hij sedert 1800 begonnen had, toen hem de dood, op den 3 van Slagtuinaand 1808, in den ouderdom van 78 jaren, aan de geleerde wereld ontrukte. De volledige uitgave van 's manschriften is door zijnen vriend en navolger, GIUSEPPE BARBIERI, voortgezet en voltooid geworden. De laatste deelen er van bevatten zijne briefwisseling.

CESSIE. Afstand: eene daad, waardoor iemand zijn regt aan eenen ander overdraagt. Inzonderheid wordt dit woord gebruikt voor eene vrijwillige overgaaf van iemands goederen aan zijne schuldeischers. De perfoon aan wien de overgave geschiedt, wordt *Cessionaris* genoemd.

CETTE. Eene stad met 7,000 inwoners, in het voormalig *Languedoc*, thans in het departement *Herault*. Zij ligt op eene landtong, tusfchen de *Middellandsche zee* en het meer van *Thou*, waarin zich het groote kanaal van *Languedoc* ontlust. De stad ligt open, doch de tamelijk veilige haven wordt door de forten *St. Pierre* en *St. Louis* gedekt. Zij drijft eenen vrij sterken handel in wollen-, katoenen-, en zijdenstoffen, leder, spaanschgroen, wijn, zout, olie, meckrap, enz. heeft

heeft suiker-rafinaderijen en zeep-ziederijen, benevens eene school voor de zeevaart.

CEUTA. Eene stad aan de Afrika'sche kust, in het koninkrijk *Fez*, tegen over *Gibraltar* gelegen. Zij heeft een sterk fort, doch eene slechte haven, en is gedurig aan de aanvallen der *Mooren* blootgesteld. In Lentemaand 1810 werd zij door de *Engelschen* en *Spaanschen* bezet.

CEVADILLA. Zoo noemt men eene soort van graan in *Spanje*, dat de gedaante heeft van gerst, doch niet veel grooter dan lijnzaad is, en aan een kruid groeit, welks aren met die van de gerst vele overeenkomst hebben.

CEYX. Koning van *Trachinië*, zoon van *LUCIFER*, en echtgenoot van *HALCYONE*. Ten gevalle van zijnen broeder het orakel willende raadplegen, werd hij lang door de liefde zijner echtgenoot terug gehouden, en vertrok onder belofte, dat hij binnen twee maanden zoude terug keeren, doch leed schipbreuk en verdronk. *HALCYONE*, door droomen gewekt, begaf zich naar het strand, en vond het lijk van haren man, stortte zich in zee, en beiden veranderden in ijsvogeltjes (*Halcyones* genoemd): een beeld van huwelijksstrouw.

CHABOT. Lid der tweede Nationale vergadering en conventie van *Frankrijk*, voorheen een kapucijn, een zeer walgelijk, morsig man, die echter het geluk had, een jong en rijk buitenlandsch meisje te huwen. Hij behoorde tot de groote schreeuwers in de conventie, hielp, in de tweede Nationale vergadering, het *Jacobinisme* niet weinig uitbreiden, en was steeds een getrouw aanhanger van *DANTON*, met wien hij, ten laatste, een gelijk lot onderging. Men beschuldigde hem, namelijk, van verstandhouding met de vijanden der republiek, en beschouwde het als eene misdaad, dat hij met eene buitenlandsche vrouw getrouwd was, welk een en ander ten gevolge had, dat hij den 4 van Grasmaand 1794, met de partij van *DANTON*, zijn leven onder de guillotine moest eindigen.

CHABRIAS. Een beroemd veldheer en wijsgeer der *Atheners*, die *AGESILAÏUS* in eenen veldslag bij *Thebe* overwon, daarop den Egyptischen koning *NECTANEBUS* herstelde, en, in den oorlog met de bondgenooten, bij de belegering van de haven van *Chios*, sneuvelde.

CHACONIE of CIACONA. Een Muzijkstuk in $\frac{5}{4}$ maat, voordens dans geschikt, hetwelk oorspronkelijk uit *Afrika* afkomstig, en van daar in *Spanje* en tot andere natien overgebracht is. Bij hetzelfde is de hoofdmelodie slechts 4 of 8 maten lang, en de bas, zoo lang de daarin voorvallende veranderingen duren, altijd dezelfde. Voor het overige is deszelfs beweging matig, en kenmerkt zich de maat zeer duidelijk.

CHAFFERCOUNCES. Linnens, die in de domeinen van den grooten Mogol gemaakt en gedrukt, en over *Suratte* tot ons gebracht worden.

CHAGRIN. (Zie: SEGRIJN.)

CHALCEDOON. (*Silex Chalcedonius* L.) Is een der merkwaardigste kwarts-steenen uit de klasfe der keisteenen, dus genoemd naar *Kalcedonië*, in klein *Azië*. Volgens de kleur, den invendigen glans en breuk verdeelt WERNER dit geslacht in twee soorten, den gemeenen *Chalcedoon* (*Quartz-agathe calcedoine*, volg. HAUY) en in den *karniool* (*Kornaliyn*, *Sarda*, *Quartz-agathe cornaline*, HAUY). De gemeene *Chalcedoon* is gemeenlijk zeer ligt- of bleek graauw van kleur, doorgaans trekkende naar het groen-, geel-, blaauw-, rook- en parel grijs. Eene roomkleurige bijsoort heet, in het Mongolisch, *Kacholong*, d. i. schoone steen. Dikwijls is de *Chalcedoon* geteekend met fraaije boomvormige figuren (dendritisch), gelijk in de beide andere soorten, namens den *Dendrachat*, *Chalcedonyx*, *Mochasteen*. Doorgaans is de *Chalcedoon* wat doorschijnend en geverwd als dropsteen (Stalactitisch), of nier-, bol-, schijfvormig, enz. De kogelvormige zijn menigvuldig in *Vincentta*, in *Italië*. Zij bevatten somtijds kristalwater, en dragen, in dat geval, den naam van Water-*Chalcedoon* (*Hydro-Chalcedonius*). Indien de graauwe, concentrisch-schaalvormige *Chalcedoon*, dwars wordt doorgesneden en tegen het licht gehouden, vertoont hij de kleuren van den regenboog en heet dan gewoonlijk *Regenboog Chalcedoon* (*Iris chalcedonica*). Ook in versteende masfa's komt hij voor als *Turbinit*, *Madreporit* en versteend hout. Naar de fraaiheid der kleuren worden ze door de kunstenaars onderscheidelijk verdeeld en genoemd: den melkwitten noemen zij *Kacholong*, den wit en zwart of wit en bruin gestreepten *Onyx*, den wit en grijs gestreepten *Kalcedonit*, den grijzen, met boomvormige figuren *Mochasteen*. De *Karniool*, de tweede hoofsoort van het geslacht der *Chalcedoons*, bevat twee ondersoorten, namelijk, de *Gemeene* en de *Draderige*. De Gemeene karniool of kornaliyn (dus genoemd naar CARO, *carneus* vleeschachtig) is bloedrood, trekkende naar het bruine en vleeschroode. De *draderige kornaliyn* is ligt bloedrood naar het paarsroode. Van deze soort vooral zijn de kostbare antieke *carniolea nobile*, door de *Franschen* *cornaline de la vielle roche* genoemd, die, als er het licht op valt, zich donkerrood; doch met doorschijnend licht, bloedrood vertoonen. De meeste en schoonste meesterstukken der Grieksche en Etrurische steensnijkunst zijn van deze steensoort gemaakt. Door polijsten nemen alle deze steenen eenen schoonen glans aan, en worden daarna, zoo wel op zich zelve, als in derzelver zamengroeiingen, met andere steensoorten (achaat) veel gezocht en gebruikt tot het vervaardigen van allerlei smuisterijen, zoo als cachetten, horologie-sleutels, ringen, enz. Zij worden gevonden op *Tsland*, in *Siberië*, *Tartarije*, *Hongarije*, *Boheme*, *Silezië*, *Sakse* en andere deelen van *Duitschland*; ook in het *Tweebrugsche* en *Toskaansche*, ja zelfs in *Egypte* en *Arabië*.

CHALCOGRAPHIE. Graveerkunst. (Zie: GRAVEREN.)

CHALDEA. Eene landstreek in *Azië*, tusschen den *Euphraat* en den *Tiger*, haren naam ontleenende van de *Chaldeërs*, een berders-

dersvolk , uit het noordelijk *Azië* afkomstig , hetwelk zich van het gebied van *Babylon* meester maakte , en , inzonderheid onder NEBU-CADNESAR , dat rijk tot eene meer dan gewone hoogte verhief. Of schoon zeer ervaren in de sterrekunde , maakten zij echter daarvan , door hunne waarzeggingen , niet het beste gebruik.

CHAMADE. (Uit het Fransch) Een teeken met de trompet , hetwelk aan den vijand te kennen geeft , dat men met hem over zekere voorslagen tot overgave der belegerde stad wil in onderhandeling treden.

CHAMBERS. (WILLIAM) Was een geboren *Zweed* , die , twee jaren oud zijnde , met zijnen vader naar *Engeland* vertrok , en , in den ouderdom van achttien jaren , reeds als opper-koopman , op een schip van de Zweedsche Oost-Indische compagnie , naar *China* werd gezonden. Hier kreeg hij gelegenheid , om de bouw- en hoveniers-kunst der *Chinezen* naauwkeurig op te nemen , en wist naderhand met zijne verkregene kundigheden zoo veel voordeel te doen , dat zij den grond legden tot zijnen geheelen roem als kunstenaar en schrijver.

Toen hij van deze zijne reize te *Londen* terug kwam , volgde hij geheel en al zijne neiging voor de bouwkunde , en had het geluk , dat hij door eenige nette teekeningen , door middel van BUTE , de plaats van teekenmeester , bij den prins van *Wallis* , verwierf. Zijn eerste werk van belang was het landhuis van lord BESBOROUGH , te *Rochampton* , waarna hij zijne afbeeldingen voor de Chinesche bouwkunst (*The signs for chinese Building*) in 1758 in folio , en het volgende jaar zijn groot werk : *Treatise on civil Architecture* in het licht gaf. Zijn koninklijke leerling , sedert den troon beklommen hebbende , droeg hem den geheelen nieuwen aanleg van den tuin te *Kent* op , waarbij CHAMBERS de schoonste gelegenheid vond , om aan zijne liefhebberij voor den Chineschen stijl te voldoen. Hij maakte in 1763 zijne aldaar , met onnoemelijke kosten , schoon tot leedwezen van alle beminnaars van zuiveren smaak , aangelegde Oosterfche stukken in een prachtig werk in folio , gemeen , getiteld : *Plans , elevations , sections and perspective views of the Gardens and Buildings , at Kew , in Surry* , waaraan de voornaamste kunstenaars de hand leenden. CHAMBERS leverde de bouwkundige teekeningen ; de gezigten werden door bekwame meesters geteekend , en door niet min kundige graveerders in het koper gebragt. In 1769 werd het geheele werk herdrukt , met bijvoeging zijner vroegere stukken.

Ondertuschen regende het schotschriften op den pagoden-smaak des koninklijken bouwmeesters , hetwelk hem bewoog , om een afzonderlijk stuk over de Oosterfche hovenierskunst : *On oriental Gardening* , 4° in 1773 in het licht te geven , waarvan , reeds in het volgende jaar , een nieuwe druk verscheen , welke van een zonderling bijvoegfel : *An explanatory discourse , by Tan Chan Qua et Quang Chew Fu* , verzeld ging , en waarover MASON , die kort te voren zijn fraai gedicht , *The English Garden* , had uitgegeven , zoo moeilijk werd ,

dat hij er een sporschrift tegen uitgaf, onder den titel: *An Heroic Epistle*. De koning liet zich, echter, door dezen pennestrijd niet tegen zijnen lieveling opzetten, maar droeg hem, in 1775, de volbouwing op van *Somerfethouse*.

CHAMBERS genoot tot aan zijnen dood de gunst van zijnen vorst, wiens controleur-generaal hij in het vak van bouwkunde was. Ook was hij bouwmeester van de koninklijke akademien en lid van de beroemdste bouw-akademien in *Europa*, die van *Florence*, *Parijs*, enz. en onderhield met de *Europeërs*, in *Oost-Indië*, in dit opzigt, eene bestendige briefwisseling; gelijk dan ook, in het 1ste deel der *Afrikatise Researches*, eene verhandeling van hem over de 7 pagoden bij *Mayalipuram* voorkomt, en hij, met W. JONES, en anderen, uitgever werd van de in 1785 in het licht verschenen *Afrikatise Miscellanies*. Hij stierf den 8 van Lentemaand 1796 te *Londen*, en werd in de abdij van *Westminster* met vele staatlie begraven. Zijne beeldtenis, door BROMLEY in plaat gebragt, staat voor het stukje van Lentemaand 1796 van het *European Magazine*, waarin men ook eenige bijzonderheden aangaande zijn leven vindt bijeen verzameld.

CHAMBERY. De hoofdstad van *Savoije*, in 1806 nog geene 13,000, doch thans 20,000, inwoners bevattende. Zij is het verblijf van het grootste deel des adels.

CHAMPAGNE. (PHILIP) Een kunstschilder, te *Brusfel* geboren. Nadat hij zich in zijne jeugd onder den Miniatuur-schilder M. BOURDAUX, en den landschapschilder FOUQUERRE geoeffend had, ging hij naar *Parijs*, waar hij in den aanvang eenige portretten schilderde, die zoo wel uitvielen, dat hij zich daardoor eenen naam maakte, en den graaf VAN MANSFELD tot zijnen begunstiger verwierf. Vervolgens schilderde hij verscheiden stukken in de vertrekken der koningin in het hof van *Luxemburg*, en werd, eenigen tijd daarna, door de koningin moeder, tot haren eersten hofschilder aangesteld. Hij vervaardigde, op haren last, eenige groote stukken in de kerk en het klooster der *Carmeliten* te *Parijs*, benevens eenige fraaije stukken voor den kardinaal DE RICHELIEU, op het kasteel van zijnen naam, en op meer andere aanzienlijke plaatsen. Hij hield zich, tot kort voor zijnen dood, met zijne kunst bezig, en stierf, in 1674, in den ouderdom van 72 jaren. Men vindt eene naauwkeurige lijst zijner kunstafereelen in het *kunstkabinet der bouw-, schilder- en graveerkunde* I. deel, die bovenal een zeker stuk van hem roemt, waarin LODEWIJK XIII, voor een *Mariabeeld* knielende, haar zijne rijkskroon aanbiedt.

CHAMPAGNE. Voormalige provincie en gouvernement in *Frankrijk*, thans de departementen de *Ardennes*, de *Marne*, *Aube* en *Haute Marne* geheel, en die van *Seine et Marne* en de *Tonne* gedeeltelijk bevattende: een land, dat wel, over het geheel, inzonderheid in het oostelijk gedeelte, niet zeer vruchtbaar is; doch, in de westelijke streken veel koren en vee, inzonderheid schapen, oplevert. Ook is hier de beroemde Champagne-wijn een der voornaamste

voort-

voortbrengfels der krijtachtige en bovendien onvruchtbare heuvels, en de vuursteen van Champagne worden voor de beste van geheel *Europa* gehouden.

CHAMPION. Zoo noemt men iemand, die voor een' persoon of voor eene zaak strijdt: een woord, hetwelk echter meer in eenen boertenden, dan ernstigen, zin gebruikt wordt.

CHAMPIONS. (Zie: PADDSTOELEN.)

CHAN, of KHAN. Over het algemeen een vorst of regent, doch inzonderheid het hoofd der *Tartaren*.

CHANDLER. (RICHARD) Een geleerd Hellenist van de vorige eeuw, lid van het Magdalenen-collegie te *Oxford*, en van het genootschap van oudheid-onderzoekers te *Londen*. In 1765 gaf hij de *Marmora Oxoniensia*, zeer prachtig uitgevoerd, in het licht, waarin hij niet alleen de fouten zijner voorgangers verbeterd, maar ook verscheidene gapingen, inzonderheid in de kronijk van *PAROS*, gelukkig heeft aangevuld. Door het genootschap der *Dilettanti*, met doctor *REY* en *PARIS*, verkozen, om in het Oosten oudheden te verzamelen, en den voormaligen toestand dezer landen te onderzoeken, werd het geheele bestuur dezer reis aan *CHANDLER* opgedragen, die hierop, in de jaren 1764, 1765 en 1766 *Ionîë*, *Attica*, *Argolis* en *Elis* bezocht; met eenen rijken schat van gewigtige bouwstoffen in *Engeland* terug kwam, en, in 1769, het eerste deel zijner *Ionische Oudheden* in het licht gaf, waarvan echter het tweede niet voor 1800 volgde. In 1775 liet hij zijne *Inscriptiones antiquae pleraque nondum editae, in Asia minori et Graecia, praesertim Athenis collectae*, te *Oxford* drukken, en hij zal niet ligt in het juist lezen, naauwkeurig afschrijven, en gelukkig aanvullen van oude bijschriften overtroffen worden. In hetzelfde jaar verscheen het eerste deel zijner reis, onder den titel van: *Reis naar Klein-Azië*, en het volgende jaar het tweede, onder dien van *Reis naar Griekenland*. In het vak van oudheid- en aardrijkskunde behooren deze reizen onder de beste, schoon zij, omtrent den tegenwoordigen toestand dezer landen en hare bewoners, niets belangrijks in zich bevatten. Zijne geschiedenis van *Troje* kan men eenigermate als een bijvoegfel op zijne reis naar *Azië* beschouwen. De voortzetting derzelve meent men, dat hij in handschrift heeft nagelaten. Hij stierf in *Berkshire* in 1810.

CHAOS. De ruwe, ongevormde stof, waaruit men meent, dat alle wereld-lichamen zijn voortgebracht. De kinderen van *CHAOS* zijn, in de fabelleer, de *Nacht* en *Erebus*. In de taal der dichters bedient men zich thans van dit woord, om den onordelijken, verwarden toestand van iets uit te drukken.

CHAPPE D'AUTEROCHE. (JEAN) Deze sterrekundige, in *Mauriac* in *Auvergne* geboren, reisde in 1760 op last der akademie, waarvan hij lid was, naar *Tobolsk*, om den beroemden doorgang van *Venus* door de zonneschijf, welke den 6 van Zomermaand 1761 plaats had, waar te nemen, en slaagde hierin zeer gelukkig. Hij

keer-

keerde, na verloop van twee jaren, naar *Frankrijk* terug, en gaf zijne *Relation de son voyage en Sibirie* in het licht. Deze reisbeschrijving bevat eene menigte leerrijke berigten, doch ook vele ongunstige aanmerkingen omtrent *Rusland*, en werd door de keizerin KATHARINA II. zelve, in een klein stukje, getiteld: *Antidote contre le voyage de l'Abbé CHAPPE*, wederlegd. Hetzelfde verschijnsel, hetwelk hem naar het Noorden gevoerd had, deed hem na 6 jaren (in 1769) eene reis naar *Californië* ondernemen, welker doel hij volkomen bereikt had, toen hij aan eene aanstekende ziekte overleed. Zijne waarnemingen zijn door G. F. CASSINI, onder den titel: *Voyage de Californie*, uitgegeven.

CHAPPE. (CLAUDE) De neef des vorigen, die zich door de uitvinding van de *Telegraaf* heeft beroemd gemaakt, en reeds in den ouderdom van 20 jaren, door verscheidene gewigtige verhandelingen, in het *Journal de physique* geplaatst, met lof is bekend geworden. De wensch, om aan zijne vrienden, die op eenige uren afstands van hem woonden, zijne gedachten mede te deelen, bragt hem op het denkbeeld, om met hun door teekens te spreken, en deze zijne proeven slaagden zoo wel, dat hij voornam, deze uitvinding verder te volmaken, waarin hij zoo gelukkig was, dat hij, in 1792, aan de Nationale vergadering eene beschrijving der door hem uitgevondene *Telegraaf* overhandigde. De aanleg der eerste *Telegraphische* linie werd in 1796 bevolen, en de eerste gebeurtenis, welke door middel van dit werktuig aangekondigd werd, was het innemen van *Condé*. De *Conventie* ontving deze tijding bij den aanvang eener zitting, nam het besluit, dat *Condé* voortaan *Nord-libre* zoude heeten, en kreeg, nog in dezelfde bijeenkomst, berigt, dat dit besluit, door de *Telegraaf* reeds overgebracht en aan het leger was bekend gemaakt geworden. Hoe meer men zich over deze uitvinding verwonderde, hoe minder men het konde begrijpen, dat men dezelve niet vroeger ontdekt had. Wel is waar, dat men van ouds zekere voor heen bepaalde *phrasen* (spreekwijzen) aan elkander door teekenen mededeelde, van welk middel zich de zeelieden, sedert onheugelijke tijden, bedienen; dat AENEAS van eenige proeven spreekt, om de letters van het *alpha* bet, op zekeren afstand, door teekens uit te drukken, en dat eindelijk AMONTON, op het einde der 18de eeuw, eene voortgelijke proeve genomen heeft: dan, daar de uitvinding van AENEAS slechts van eene zeer bepaalde toepassing, en een geheele nacht naauwelijks genoeg was, om 2 of 3 woorden zamen te stellen, terwijl AMONTON geene afteekening van zijn uitgedacht werktuig heeft nagelaten, zoo bleef het verschijnsel altijd onopgelost, en moest men een middel uitdenken, om ieder aangenomen denkbeeld, te allen tijde, en met den meesten spoed, naar alle plaatsen te kunnen overbrengen. CHAPPE bediende zich daartoe van geene tot dus verre gebruikte werktuigen, maar vond een ander uit, welks vorm zeer zichtbaar, en welks bewegingen gemakkelijk en eenvoudig zijn; terwijl het overal kan wor-

worden opgericht, alle weer en wind trotseert, en, bij zijne eenvoudigheid, een genoegzaam getal feinen, of teekens, aan de hand geeft, om van dezelve eene naauwkeurige toepassing op de denkbeelden te maken, zoodanig, dat er gewoonlijk, slechts één, nooit meer dan twee teekens, voor een denkbeeld noodig zijn. De eer dezer uitvinding, welke aan CHAPPE buiten tegenspraak toekomt, werd hem intusschen door velen betwist, en het verdriet, hetwelk hij hierover gevoelde, stortte hem in eene diepe zwaarmoedigheid, welke in 1805 aan zijn leven een einde maakte.

CHARADE. Eene soort van raadfel, een spel van vernuft, hetwelk thans algemeen bekend, en een onderwerp van zoo vele gemeenzame gesprekken en der fraaiste lectuur geworden is, dat het noodeloos zijn zal, er iets meer van te zeggen.

CHARETTE. (Zie: VENDÉE.)

CHARGE D'AFFAIRES. (Zie: AGENT.)

CHARIENTISMUS. Is, in de redeneerkunst, eene figuur, waardoor eene harde uitdrukking door eene boertende verzacht wordt.

CHARITINNEN. (Zie: GRATIEN.)

CHARLATAN. Is eigenlijk een kwakzalver, die openlijk optreedt, en zijne geneesmiddelen met veel ophef uitvent en aanprijst; doch, figuurlijk, ieder een, die aan zijne verrigtingen eene grootere waarde geeft, dan zij bezitten, of zich op hooger verdiensten beroemt, dan hij werkelijk heeft, — een *windbui*; waarom dan ook *Charlatanerie* juist deze zwetserij en verkeerde praal aanduidt.

CHARLESTOWN. De hoofdstad van *Zuid-Carolina* in *Noord-Amerika*, werd in 1630 aangelegd. In 1791 telde men er 16,350 inwoners, waaronder 1680 Negers; alsmede 2600 huizen, behalve de pakhuizen en magazijnen. Zij drijft eenen aanzienlijken handel zoo wel naar *Europa*, als op de *West-Indische* eilanden. De voornaamste uitvoer bestaat in rijst, alsmede in tabak.

CHARLOTTENBURG. Een koninklijk lustslot met eenen zeer fraaijen tuin, eene kleine mijl van *Berlijn*, hetwelk de eerste koningin van *Pruisen*, SOPHIA CHARLOTTE, liet bouwen. De daarbij nieuw aangelegde stad bevat 300 huizen, en 2,500 inwoners. Een zeer schoone weg loopt door de diergaarde naar *Charlottenburg*, die door de *Berlijners* veel bezocht wordt. Eertijds droeg dit lustslot, naar een naburig dorp *Lutzen*, den naam van *Lutzenburg*. Onder de overledene koningin LOUISE, gemalin van FREDERIK WILHELM III., is het aanmerkelijk verfraaid geworden.

CHARON. Door de dichters wordt CHARON gehouden voor den zoon van *Erebus* en den *Nacht*. Zijne bezigheid was, de zielen der afgestorvenen in eene boot over den *Styx* te voeren. Het was hem niet geoorloofd, de zielen der nog onbegravenen in te nemen, ten zij zij honderd jaren op den oever hadden omgedoold; even zoo min als de levenden, dan alleen in geval zij eenen vergulden tak, hun door SIBYLLA gegeven, konden vertoonen. Dit had plaats onder anderen

met

94 CHAROST. (A. J. DE BETHUNE hertog van) — CHARTER. (Het)

met AENENAS, die, zoo als wij in het zesde boek der *Aeneade* van VIRGILIUS lezen, eenen gouden tak van SIBYLLA ontving, en daarmee de benedenwereld in daalde, om zijnen vader ANCHYSES te zien en te spreken. Hij wordt afgebeeld als een oud, leelijk, ruig en morfig man. Het schijnt, dat deze *mythe* uit *Egypte* haren oorsprong heeft.

CHAROST, (ARMAND JOZEPH DE BETHUNE, hertog van) werd te *Versailles* geboren, en toonde zich, door zijne onvermoeide weldadigheid en belangelooze vaderlandsliefde, zijnen verdienstelijken grootvader, SULLY, ten volle waardig. Hij onderscheidde zich als krijgsman, bij het innemen van *Munster*, en bij meer andere gelegenheden. Een vriend en vader zijner soldaten, beloonde hij de dapperen uit zijne eigene middelen; liet, toen zich onder het leger eene aanstekende ziekte openbaarde, bij *Frankfort*, op eigen kosten, een hospitaal oprigten, en bragt, in 1758, al zijn zilver naar de munt, om daardoor mede in de behoeften van den staat te helpen voorzien. Na den vrede van 1763 legde hij werkplaatsen aan voor behoeftigen, en bragt veel toe tot de verbetering van den landbouw en het openbaar onderwijs; terwijl hij 20 jaren voor de omwenteling op zijne landgoederen alle leendiensten afschafte. In verscheiden kerspelen bragt hij irrigatingen tot stand, waardoor de behoeftigen, die door hagel, overstromingen, brand, enz. ongelukkig werden, ondersteuning ontvingen; zorgde voor het onderhoud en onderwijs van ouderlooze kinderen; stelde geneesheeren en vroedvrouwen aan; rigtte te *Meillant* een hospitaal op, en liet, in een jaar van duarte, voor eigene rekening, in de haven van *Calais* koom invoeren. In de provinciale vergaderingen sprak hij tegen de leendiensten, en, in die der notabelen, verklaarde hij zich voor eene gelijkmatige verdeeling der openbare lasten. Gedurende het schrikbewind had hij de wijk naar *Meillant* genomen; doch werd hier gevat, en eerst na den 9 Thermidor weder in vrijheid gesteld. Thans keerde hij naar gemelde plaats terug, waar hij een landbouwkundig genootschap oprigtte, van hetwelk hij bestuurder werd, en als zoodanig een *Resumé des vues et des premiers travaux* dezes gezelschaps in het licht gaf. Voorts schreef hij *les vues générales sur l'organisation de l'instruction rurale*, benevens verscheidene memorien, om de bedelarij tegen te gaan, om het lot der daglooners op het platte land te verbeteren, en meer andere van dien aard. Geene opoffering was voor hem te groot, en zijn aanzienlijk vermogen naauwelijks toereikend voor zijne menschielvende bedoelingen. Schoon vreezende voor de kinderziekte, welke hij nog niet gehad had, bezocht hij echter het instituut van doofstommen, waarin dezelve heerschte, werd er door aangetast, en eindigde den 27 van Wijnmaand 1800 zijn weldadig en verdienstelijk leven; wordende door ontelbare menschen diep betreurd.

CHARTER. (Het) Is in *Frankrijk* de grondwet of constitutie, welke de tegenwoordige koning LODEWIJK XVIII aan hetzelfde heeft geschonken.

CHAR-

CHARTER. — CHATEAUROUX. (M. A. Hertogin van) 95

CHARTER. (Het Groot) In het Latijn *magna charta*, en in het Engelsch *the Great charter* genoemd, woordelijk *het groote papier*, is eene zeer merkwaardige grondwet der *Engelschen*, welke nog tegenwoordig, als het bolwerk der Nationale vrijheid, door hun geëerbiedigd wordt. Reeds in den jare 1100 verleende HENDRIK I, aan de Engelsche natie, eenen belangrijken vrijheidsbrief (*charta libertatum*), waarbij hij het volk, doch inzonderheid den adel, vele vrijheden verleende, en verscheidene hardigheden van het leenstelsel ophef. Toen naderhand koning JOHANNES dit handvest schond, willekeurig regeerde, en de natie van den paus afhankelijk maakte, werd hij, in 1215, door eenen algemeen volksopstand, waarin de geestelijkheid eene voorname rol speelde, tot het onderteekenen der *magna charta* genoodzaakt. Bij dit Charter, of handvest, werd de bovengenoemde wet bekrachtigd, en werden voorts daarbij vele aanmatigheden van den paus verworpen, en aan de kerk zeer groote voorregten verleend; terwijl tevens als grondbeginsels werden vastgesteld, dat, buiten bewilliging der volksvergaderingen, geene nieuwe belastingen zouden mogen geheven, de handel nooit door willekeurige tollën zoude bepaald, en de voorregten der steden en vlekken niet geschorpen zouden worden. Ook werd het regt van afzonderlijk eigendom door dit handvest inzonderheid verzekerd, dat van erfenissen bepaald en aangewezen, enz. — Ondertusschen gronden zich al de voorregten der *Engelschen* niet op dit Charter. Ook bevatten *the Petition of Right* van 1628, de *Habeas corpus* akte van 1679, de *Bill of rights* van 1689, het besluit des parlaments omtrent de troons-opvolging van het tegenwoordig regerend huis, van 1701, en het verdrag van *Engeland* en *Schotland* van 1707, benevens meer andere wetten, aanmerkelijke, nieuwe constitutioneele regten, welker opnoeming ons bestek niet toelaat.

CHARYBDIS. Is een draaikolk in de *Siciliaansche* zee tegen over *Scylla*, welke in vroegeren tijd veel vervaarlijker dan thans moet geweest zijn, en bij gezette wisselingen, den vloed nu opslurpte, dan weder met geweld uitbraakte. De ouden maakten er eene roofzuchtige vrouw van, welke, toen zij de osfen van *Hercules* geroofd had, in dezen draaikolk door den bliksem van JUPITER zou zijn veranderd.

CHASSEKI. Zoo noemt men de eerste sultane van den Turkschen keizer, die hem den eersten prins ter wereld brengt.

CHATHAM. (Zie: PITT.)

CHATEAUROUX. (MARIE ANNE Hertogin van) Werd uit eenen doorluchtigen stam geboren, en huwde in 1734 met den markies DE LA TOURNELLE. Nog geene 23 jaren oud, werd zij reeds weduwe, en door hare moei, de hertogin MAZARIN, in huis genomen, doch verloor eerlang dezen steun. Nadat hare beide zusters, VINTIMILLE en MAILLY, de eene na de andere, het hart van LODEWIJK XV. beheerscht hadden, boezemde zij dien vorst eene levendige neiging voor haar in. Meer eergierig dan teeder, gaf zij zich, alleen op
voor-

96 CHATELET. (Markgravin van) — CHATILLON-SUR-SEINE.

vooraf bepaalde voorwaarden, over, werd dame van het paleis bij de koningin, naderhand hertogin van *Chateauroux*, en verwierf een jaargeld van 80,000 livres. Op haren aandrang onttrok zich Lodewijk aan de vermaken van het wellustig hof, en plaatste zich aan het hoofd der legers, om, in *Vlaanderen* en den *Elzas*, de voortgangen van den vijand te fruiten. De vorst werd te *Metz* krank: men wanhoopde aan zijn leven, en drong hem, om de hertogin te verwijderen. Zij ontving hiertoe het bevel met smart, doch met standvastigheid, en vertrok, daar zij niet eens een rijtuig had, met dat van den maarfchalk van BELLE-ISLE, onder de verwenschingen des volks. In *Parijs* vond zij toevlugt bij RICHELIEU, die, na de herstelling des konings, beide weder bijeen bragt, en met elkander verzoende. Zij vond in het hart van den vorst zijne vorige aandoeningen geheel en al weder, behaalde eene volkomene zegepraal, en ontving de belofte, tot den belangrijken post van opper-toezienster van den dauphin te zullen verheven worden, toen zij in Wintermaand 1744 stierf. Vergelijkt men haar met de maitresfen, die haar zijn opgevolgd, dan gevoelt men zich genegen, om haar te verontschuldigen, en haren vroegen dood te beklagen. Zij bezat sterkte en grootheid van ziel, en werkte, door hare eergierigheid, mede ter bevordering van den roem haars vaderlands. — Men heeft, in 1806, te *Parijs* eene verzameling harer brieven, in 2 deeltjes, in het licht gegeven.

CHATELET. (Markgravin van) Werd in 1706 geboren, en stierf in 1749. Zij was eene geleerde en tevens uitmuntende vrouw, eene vertrouwde vriendin van VOLTAIRE, die ook een geschiedkundig loffschrift op haar geschreven heeft, waarin hij haar meer juist bij eenen PASCAL en NICOLAS, dan bij de vrouw van SEVIGNÉ, vergelijkt. Wis- en natuurkunde waren de onderwerpen, waarover zij schreef; doch zij had ook een begin gemaakt met de vertaling van de AENEÏS, en was even zeer eene minnares van de fraaije kunsten, inzonderheid van de muziek. Zij verwaarloosde, bij hare oefeningen, in geenen deele hare huisfelijke belangen, nam de opvoeding van haren zoon geheel alleen op zich, en was jegens niemand onbillijk, behalve omtrent zich zelve; want zij stierf als een offer harer onvermoeide werkzaamheid.

CHATELET. Het groot *Chatelet* was te *Parijs* dat geregtshof, waarbij alle burgerlijke en lijfstraffelijke zaken verhandeld werden, en ligt in dat gedeelte der stad, hetwelk *la Ville* genoemd wordt. Het klein *Chatelet* daarentegen, hetwelk tot een gevangenhuis diende, is in dat gedeelte van *Parijs* gelegen, hetwelk onder den naam van *l'Université* bekend is.

CHATILLON-SUR-SEINE. Eene kleine stad in *Frankrijk*, in het departement *Côte d'Or*, welke door de *Seine* in twee deelen, *Bourgh* en *Chaumont*, gescheiden wordt. Zij bevat 5,700 inwoners; heeft uitmuntende korenakkers; in hare nabijheid ijzerwerken, benevens wel ingerigte molens tot het slijpen van stalen werktuigen,

en is door het Congres, hetwelk hier, in den aanvang van 1814, tusfchen de verbondene mogendheden en den Franfchen keizer NAPOLEON gehouden werd, voor altoos gedenkwaardig geworden.

CHATOUILLE. Zoo noemt men, onder anderen, de afzonderlijke kas van eenen vorst, waar aan de staat niet het minfte deel heeft. Van hier de benaming van *Chatouille* of *patrimoniaie goedren*: de zoodanige, welke de landsheer, als afzonderlijk burger, door erfenis of aankoop, op de gewone wijze verkregen heeft, en die ook hierom door afzonderlijke perfonen beftuurd worden.

CHAUDET. (ANTOINE DENIS) Een beroemd beeldhouwer, den laaften van Lentemaand 1763 te *Parijs* geboren. De fpeken zijner kindschheid voorspelden reeds zijne beftemming; want het was zijn grootste vermaak, om van potaarde kleine figuren te vormen, zoo als de Natuur hem die ingaf. Veertien jaren oud zijnde, liet hij zich onder de kweekelingen der akademie opteekenen, bij welke hij, in 1784, den grooten prijs behaalde, ten onderwerp hebbende: JOZEF door zijne broederen verkocht. Sedert vervaardigde hij zijn Basrelief in de manier der fcholen, hetwelk, onaan gezien de doting, tot dat tijdvak behoorende, de bekrooning verdiende, welke aan hetzelfde werd toegekend.

Van dit oogenblik af beminde CHAUDET hartstogtelijk de beeldhouwkunst en den roem, en begaf zich naar de fchool van *Rome*, waar hij een voorbeeld van zucht voor oefening, van welvoegelijkheid en zachte zeden opleverde. Hij kwam, in Bloemaand 1789, te *Parijs* terug, waar de koninklijke akademie van fchilder- en beeldhouwkunst hem weldra den titel van *agr  * (goedgekeurde) schonk. Naderhand werden hem de werken van het Pantheon opgedragen: de groep, die hij ter verfiering van het peristyl van dezen tempel vervaardigde, behoort onder zijne beste werken, is vol gevoel en vinding, en drukt den naijver van den roem uit. Het standbeeld van keizer NAPOLEON, het basrelief van het binnenhof der *Louvre*, en de beminnelijke groep van CYPARISSUS, volgden nu elkander fchietlijk op, en plaatften hunnen maker in den rang der eerfte hedendaagsche standbeeldhouwers. Het basrelief van *de Louvre*, de dichtkunst met hare twee beroemde zangers, HOMERUS en VIRGILIUS verbeeldende, kenschetst zich door fierlijkheid en bevalligheid; terwijl men, in de groep van CYPARISSUS al de fijnheid van vinding en kieschheid van gevoel aantreft, welke in zijne overige werken verdeeld is.

Behalve deze zijn er van CHAUDET nog vele uitmuntende ftukken voorhanden, die den hoogften lof verdienen. Zijn standbeeld van den *Vrede*, in levensgrootte, en van zilver vervaardigd; dat van CININNATUS, hetwelk flechts in pleister is; het basrelief, waarmede hij de zaal van het *muzeum* verfierd heeft, en dat, in de gedaante van drie elkander omftrengelde vrouwen, de fchilder-, beeldhouw-, en bouwkunst verbeeldt; het allegorisch beeld der liefde, die voor de harten ftrikken fpannt, en haar met bloemen vermaakt: — deze en

meer andere stukken moesten hem met reden op eenen roemrijken naam aanspraak doen maken. Ook heeft men van hem verscheidene fraaije teekeningen, waarvan sommige, onder anderen de schilderij van AENEAS en ANCHISES in het midden van den brand van *Troje*, ten afdoenden bewijze verstrekken, dat hij een zeer uitstekend schilder had kunnen worden.

CHAUDET heeft insgelijks een aanzienlijk getal borstbeelden vervaardigd, waaronder die van wijlen SABATIER, en DAVID LEROI bijzonder uitmunten. Hij was niet alleen een der eerste standbeeldhouwers, maar ook een der nuttigste. Toen hij tot hoogleeraar bij de scholen der schilder- en beeldhouwkunst benoemd werd, gaf hij zich met ijver aan de pligten en werkzaamheden van dien post over, en zoo wel de leerlingen der school, als zijne bijzondere kweekelingen, waren zeer op zijne lessen gesteld. Hij werd geacht en bemind, en stierf den 19 van Grasmaand 1810, in den ouderdom van ruim 47 jaren.

CHAUFFEPIE. (JAKOB GEORGE) Leeraar bij de Walsche gemeente te *Amsterdam*, werd in Slagismaand 1702 te *Leeuwarden* geboren, en sproot uit een aanzienlijk Italiaansch geslacht, afstammende van den edelen ridder MAIN DE CALFOPEDI. Hij bekleedde het leeraarambt, beurtelings te *Vlissingen*, *Delft*, en sedert 1743 te *Amsterdam*, waar hij den 3 van Hooismaand 1786 overleed. Behalve eenige godgeleerde werken en overzettingen, schreef hij zijn *Nouveau Dictionnaire Historique et Critique, pour servir de supplément ou de continuation à celui de mons. P. BAYLE*, in 4 deelen in folio, waarvan het laatste in 1756 in het licht kwam. Men vindt in hetzelfde overal blijken van diepe geleerdheid; doch, ten aanzien van den stijl, wordt hij door BAYLE overtroffen.

CHAUMETTE. Was, ten tijde van den beruchten HEBERT, tot wiens partij hij behoorde, nationaal agent van de gemeente van *Parijs*. Daar het toen gebruikelijk was, behalve zijnen eigen naam, ook nog dien van den een' of anderen beroemden man uit de oudheid te voeren, nam hij, met toestemming der Nationale vergadering, den naam van ANAXAGORAS aan. Hij ijverde zeer sterk voor de afschaffing van den Katholijken godsdienst, en ondersteunde met al zijn vermogen dien der Rede; doch ook daardoor bewerkte hij zijnen val. Men beschuldigde hem, dat hij de hand leende ter invoering der koninklijke waardigheid, en hierom werd hij, als een zoogenoemde *ultra revolutionair*, den 13 van Grasmaand 1794, te *Parijs* geëxecuteerd.

CHAUX. (LA) *de fonds*. Eene landstreek in het graafschap *Valangin*, in het prinsdom *Neuchâtel*, met een vlek van gelijken naam. Het lange dal is woest, en voor den landbouw ongeschikt; doch levert veel vee en kaas op. Opmerkelijk is hetzelfde, zoo als ook het naburig *Locle*, door zijne fabrieken van uurwerken en kaarten. De bevolking bedroeg, in het laatst der vorige eeuw, omtrent

3000 menschen, waaronder zich 400 uurwerkmakers, en 600 vrouwen bevonden, die zich met het maken van kanten onledig hielden. Men vervaardigde hier jaarlijks, behalve de *pendules*, bijna 40,000 gouden en zilveren zakhorologies.

CHAVEAU LA GARDE. Een der meest beroemde, geregtelijke redenaars in *Frankrijk*, die den moed bezat, om onder de gevaarlijkste omstandigheden, zelfs onder het revolutionair gerechtshof, de bij voorraad reeds ter slagbank veroordeelden, met gevaar van zijn eigen leven, op het manmoedigst te verdedigen. Zijn naam zal met dien van DESEZE, den welsprekenden en stouten pleitbezorger van LODEWIJK XVI. en met TRONCON DUCOUDRAY, die met hem de verdediging van MARIA ANTOINETTE op zich nam, altoos in de geschiedenis met onuitwisschbare letteren gekenmerkt staan. Onder de beroemdste zijner ongelukkige cliënten telt men, behalve de koningin, ook nog CHARLOTTE CORDAIJ, MIRANDA en BRISSOT. Na de herstelling der *Bourbons* werd hij met de behoorlijkste achting behandeld.

CHAZNA. De schatkamer van den Turkschen keizer te *Konstantinopel*. — *Chazna-Agasi*, een gesnede aan dat hof, die over den schat van 's keizers moeder gesteld is. — *Chaznadar Bachi*, of *Haznadar Bachi*, is de groot-schatmeester van het ferial, die het opzigt heeft over de bijzondere penningen van den sultan, alsmede over de pagies, die het tafelzilver bewaren; zijnde de rijks-schatten onder de bewaring van den *Teffterdar*.

CHEKAO. Eene soort van deeg, toeberaid uit eene harde steenachtige stof, die verkalkt, of fijn gestooten, en in schoon water ruim gewaschen, door de *Chinezen* gebruikt wordt, om de fraaije figuren op het wit porfelein te trekken, hetwelk zij daarna op de gewone wijze vernissen.

CHEMIE. (Zie: SCHEIKUNDE.)

CHEMIN *des rondes*. Is, in de vestingbouwkunde, de ruimte tusschen den wal en de lage borstwering onder denzelven, waar langs de ronde gaat.

CHEMISE. Een vestingbouwkundig woord, beteekenende den wal, waarmede een bastion, of ander bolwerk van aarde, tot meerder sterkte voorzien is. Wij noemen denzelven *Muurmantel*.

CHEMNITZ. Eene stad van het koninkrijk *Saksen*, aan de rivier van gelijken naam, welke niet ver van daar in de *Mulde* stort. Zij is wegens hare talrijke fabrieken van katoenen, barkans, canefasfen, mutsen, kousen, piquées, enz. zeer beroemd. Ook vindt men er een aantal katoen- en callico-drukkerijen, welke waren leveren, die de Engelsche bijna evenaren; voorts aanzienlijke magazijnen van katoenen, en vele spinmachines, die naar de Engelsche zijn ingerigt. De bleekerijen dragen veel tot vermeerdering van het vertier bij, hetwelk, inzonderheid door de Frankforter en Leipziger jaarmarkten, zich tot ver afgelegen landen uittrekt. In het naburig gebergte vindt

men uitmuntende steengroeven, als ook carneolen, chalcidoons, agaten en topazen. In de stad is een Lyceum.

CHÉOPS, volgens anderen CHÉOSPES; koning van oud-*Egypte*, en stichter van de groote *piramide*. Tot dit reuzengevaarte, hetwelk met de overige *piramiden*, een der zeven wonderen der wereld uitmaakte, gebruikte CHÉOPS elk vierendeeljaars, honderdduizend nieuwe manschappen, zonder aan zijne werklieden dagen van Godsdienstviering toe te staan. Hij verbood de offerhanden, sloot de heilighdommen en verstak de priesters, even als zijn opvolger CHÉPHREN, van het aangematigd gezag. Na het besteden van tien jaren tot het maken van eenen afhellenden dijk, om de steenen te verslepen, werd nog een tijdvak van twintig jaren aan de piramide zelve, en daartoe behorende graven besteed. De kosten aan uijen en knusloek voor het werkvolk alleen, bedroegen 1,600 talenten zilver. De dochter van CHÉOPS stichtte de kleine middelste *piramide*, naar der ouden zeggen, ten koste van hare eer. (Over de wijze van bouwen der piramiden, Zie: PIRAMIDE.)

CHEPHREN, opvolger en broeder van CHEOPS, stichter der derde Pijramide.

CHÉRBOURG. Eene stad en haven in *Normandië*, aan het kanaal gelegen, en thans tot het departement *la Manche* behorende. De eerste bevat meer dan 18,000 inwoners, en de laatste (de eenige Fransche haven in het kanaal) is uit haren aard zeer slecht. De dijk, het dok en de sluizen, naar het plan van BELIDOR aangelegd, werden door de *Engelschen*, die zich in 1758 van *Cherbourg* meester maakten, verwoest. Onder LODEWIJK XVI. werden groote toebereidselen gemaakt, om deze haven in eenen beteren staat te brengen, welke door de omwenteling wel gestaakt, doch onder de regering van NAPOLEON met alle magt werden voortgezet, en in 1813 voltooid, zoodat de grootste oorlogsvloten thans volkomen veilig in de haven kunnen liggen.

CHERNAC. (LADISLAUS) Deze verdienstelijke man, door zijne opregtheid en zachte zeden bij een' ieder hoog geschat en bemind, bekleedde, in ons vaderland, aan het *Athenaeum* te *Deventer*, gedurende een tijdvak van 40 jaren, het hoogleeraarsambt der wijsbegeerte, met eenen voorbeeldigen ijver. Hij was geboren in *Hongarije* uit een deftig geslacht, verloor reeds vroeg zijnen vader, en werd opgevoed, sedert zijn 13de jaar, verre van het ouderlijk huis, in het bloeiend gymnasium te *Debrecijn*, alwaar hij, op het kollegie der *patres piarum scholarum*, de lessen der leeraren over den godsdienst genoot, en hem de toegang geopend werd tot de schatten der wijsheid, van *Griekenland* en *Rome* zoowel, als van de latere wijsbegeerte, en der wis- en natuurkundige wetenschappen. In 1767 verliet hij, nu 25 jaren oud zijnde, deze vermaarde school; bezocht de hooge scholen van *Weenen*, *Basel* en *Turin*, en eindelijk die van ons vaderland, beroemd door geheel *Europa*, door derzelver
vrij-

vrijen geest van letteroefeningen en grondige geleerdheid van derzelver hoogleeraren. Te *Utrecht* genoot hij het onderwijs van RAU en HENNERT, en eindelijk te *Groningen* dat van BRUGMANS, WIDDER, VAN DE WIJNPERSE en CAMPER.

Onder het geleide van zoo vele beroemde mannen den grond tot bondige geleerdheid gelegd hebbende, gaf hij nu ook, in drie akademische schriften, blijken zijner uitstekende vorderingen. In 1771 verdedigde hij in het openbaar, onder BRUGMANS, eene verhandeling over de *Franklinsche theorie der Elektriciteit, ter verklaring der verschijnselen van de Leijdsche vlesch*. In 1773 werd hij bevorderd tot den graad van doktor in de geneeskunde, na het verdedigen eener verhandeling over de *Ademhaling der vogels*, waarin hij inzonderheid de verklaring van den grooten CAMPER over dit onderwerp ontvouwde. Eindelijk verwierf hij zich ook den graad van doktor in de wijsbegeerte, na het uitgeven en verdedigen eener derde verhandeling over het merkwaardig verschijnsel, *dat water, in water afgesloten, niet tot koken gebragt kan worden*. Na zulke blijken van uitmuntende vorderingen gegeven te hebben, werd hij nog in hetzelfde jaar 1775 aan het Athenaeum te *Deventer* geroepen tot opvolger van den beroemden B. NIEUWHOF, die naar de hooge school van *Harderwijk* was vertrokken. Dien post van hoogleeraar der wijsbegeerte aanvaardde hij den 27 van Sprokkelmaand 1776, met eene fraaije en plegtige redevoering, ten betoge der *Verplichting, om de vrijheid van wijsgeerig onderzoek niet te misbruiken*.

Niettegenstaande CHERNAC naderhand twee malen werd aangezocht, om *Deventer* te verlaten, als in 1781 door de curatoren der beroemde school te *Patack*, om in zijn vaderland het hoogleeraarsambt te bekleeden, en naderhand in 1789 door de curatoren der hooge school te *Groningen* tot dien zelfden post, verkoos hij echter te *Deventer* te blijven, alwaar hij in het midden zijner leerlingen, en vele genoegelijke betrekkingen, door zijn huwelijk met vrouwe E. SLICHTENBREE, ten einde toe, gelukkig leefde.

Gelijk hij geene moeite spaarde, om zijnen post voorbeeldig te bekleeden, en zijn huis en hart steeds geopend waren voor zijne leerlingen, zoo vestigde hij ook zijnen roem, in de geleerde wereld, voornamelijk door het volvoeren van een werk, tegen welks onderneming, hoe nuttig ook door EULER en andere voornamelijk wiskundigen steeds geoordeeld, meest allen hebben opgezien, het vervaardigen, namelijk, van zijn *Cribrum arithmeticum*; een werk, aan welks opstelling en herziening hij vele jaren gearbeid, en aan welks uitgave, ten voordeele der wetenschappen, de grootmoedige man zware kosten besteed heeft. Hetzelve bevat eene tafel van onevene getallen van 1 tot 1,020,000, die niet volkomen deelbaar zijn door 3 en 5, met aanwijzing der enkelvoudige deelen, en der eerste getallen. De uitgave van dit werk, met toeuiching ontvangen, en voor het beste en nauwkeurigste van dien aard gehouden, heeft nog

meerder waarde verkregen door den opgevolgden arbeid van den heer J. C. BURCKHARDT, die het werk van CHERNAC heeft voortgezet, door zijne *Table des diviseurs pour tous les nombres du deuxième million, ou plus exactement depuis 1,020,000 à 22,028,000, avec les nombres premiers, qui s'y trouvent*, Paris 1814.

In zijne overige betrekkingen was CHERNAC even bemind als geacht, en zijne gedachtenis zal steeds gezegend blijven bij zijne vrienden en leerlingen. In 1816 verkreeg hij, op zijn verzoek, het zoo lang verdiend emeritaat, behoudende een gedeelte zijner jaarwedde; doch niet lang genoot hij de gewenschte rust, daar hij, ten gevolge eener ongeneesfelijke kwaal, op den 7den van Bloemaand deszelfden jaars, na een voorbeeldig lijden, in het 74ste jaar zijns ouderdoms, als een christen, stierf, en eene bedroefde weduwe achter liet, die slechts weinige jaren zijnen dood overleefd heeft.

CHERSON. Eene Russische vesting en haven, aan den westelijken oever van de *Dnieper*, in het gouvernement *Nikolaïew* liggende: eene stad, die in 1778 eerst nieuw werd aangelegd, en tot verwondering van eenen ieder zich schielijk uitbreidde. Zij werd eerst door allerlei kolonisten bewoond, en telt thans 2000 gedeeltelijk steenen huizen, met 21,000 inwoners. — Voorheen stond er, aan de zuidwestelijke kust van het Taurisch schiereiland, eene stad van denzelfden naam, welke echter in de 14de eeuw ten gronde ging, en waarvan alleen nog aanzienlijke bouwvallen, inzonderheid groote waterleidingen, voorhanden zijn. — De inwoners van *Cherson* drijven eenigen zeehandel, en in de haven loopen jaarlijks, behalve eenige Fransche en Oostenrijksche schepen, 400 Grieksche, platte vaartuigen binnen.

CHERSONNESUS. Onder dezen naam waren bij de ouden voorbergteus en schiereilanden begrepen. Hiervan waren de voornaamsten: 1. Het dubbel voorgebergte van *Sicilië*, zich ten deele naar de tegenwoordige stad *Augusta*, tusfchen *Catania* en *Syracuse*, en ten deele naar de stad *Myle* uitstrekkende, heden *Capo di Milazzo*. — 2. De *Peloponnesische* CHERSONNESUS, aan *Achaja* gehecht. — 3. De zoogenoemde *Thracische*, ten oosten van de *Propontische* zee. Deze is door Grieksche volkplantingen onder geleide van de familie der CIMONS en MILTIADEN, wel het meeste beroemd. — 4. De *Cimbrische* aan *Saksen* gehecht. — 5. De *Taurische*, (Zie: CHERSON hier boven) 6. Nog drie anderen, eene in *Indië* boven den *Ganges*, ten oosten: en twee in de *Arabische* en *Persische* zeeboezems.

CHERUSKEN. Het aanzienlijkste en beroemdste Duitfche volk onder de *Istavonen*, hetwelk oudtijds aan beide zijden van het Hartzgebergte, tusfchen het zuidwestelijk deel van het Thuringerwoud, waar hunne naburen, de *Katten*, hun verblijf hadden, en de *Sale* woonde. DRUSUS trok, op zijnen terugtocht van die rivier naar den *Rijn*, door het zuidelijk gedeelte des lands, maar drong door het noordelijke uit het Paterbornfche, over de *Wezer*, tot de *Elbe* door, waar de *Aller*,

tot

tot aan de plaats, waar zich de *Ernie* in de *Elbe* ontlast, de noordelijke en oostelijke grenzen van de *Cherusken*, die ook nog eenige landstreken aan den westelijken oever der *Wezer* bezaten, schijnt gevormd te hebben. — Het volksverbond der *Cherusken* was nog veel uitgestrekter, en bevatte al het land tusschen de *Wezer*, den *Rijn* en de *Lippe*, hetwelk door *Cattuariërs*, *Tubanten*, *Ansidariërs*, *Dulgumniërs*, *Marsen*, *Chamavers*, enz. bewoond werd. De *Romeinen* werden, eerst in het 10de jaar voor onze tijdrekening, met de *Cherusken* bekend, wanneer *DRUSUS* tot de *Wezer* doordrong; doch uit gebrek aan leeftocht weder terug moest keeren. In het volgende jaar trok hij, aan de noordzijde van den *Hartz*, midden door de *Cherusken* heen, van de *Wezer* naar de *Elbe*, waarvan het gevolg was, dat zij, in het 7de jaar voor *CHRISTUS* geboorte, de vriendschap der *Romeinen* zochten, ja bij menigte onder hen dienst namen. *AUGUSTUS* had zelfs eene Duitse lijfwacht, welke echter, voor het grootste gedeelte, zoo niet geheel en al, uit onze voorvaders, de *Batavieren*, bestond. Zoodra echter *VARUS* den *Cherusken* belastingen opleggen, en hen aan de Romeinsche wetten onderwerpen wilde, ontstond er eene algemeene zamenzwering tegen de *Romeinen*, van welke de *Cherusken* de hoofden waren, die door *ARMINIUS* geleid werden. *VARUS* werd, in het Teutoburgerwoud, met zijn geheele leger vernield, welke nederlaag zulk eenen diepen indruk op *AUGUSTUS* maakte, dat hij dikwijls als een razende door zijn paleis liep en uitriep: „*VARUS! VARUS! geef mij mijn legioenen weder.*” Sedert werden de *Cherusken* het eerste volk in *Duitschland*, waartegen alle aanvallen der *Romeinen* gerigt waren, *GERMANICUS*, die de *Marsen* en *Katten* geslagen had, trok tegen de *Cherusken*, wier veldheeren, *SEGESTUS* en *ARMINIUS*, elkander beoorloogden. De laatste, door den eersten belegerd, riep *GERMANICUS* te hulp, die hem dan ook ontzette; doch na verscheidene vruchteloze veldtogten tegen de *Cherusken* terug trok. Deze, door de laatste voordeelen stout geworden, werden dit nog meer door hunne verbindtenis met de *Longobarden* en *Semnonen*, die van het Markomannisch verbond waren afgevallen; doch uit welken afval een bloedigen oorlog tusschen de *Markomannen*, onder *MARBOD*, en de *Cherusken*, onder *ARMINIUS*, ontstond, waarin de laatste de overwinning behaalde. Na zijne vermoordding ontstonden er nieuwe inwendige onlusten. Men gaf wel aan *ITALICUS*, den laatste tak van de familie van *ARMINIUS*, de heerschappij in handen; doch verdreef hem ook weldra. De *Longobarden* stelden hem weder aan, en voerden eenen langen verderfelijken oorlog met de *Cherusken*, die, van hunne bondgenooten verlaten, nu geheel overheerd werden, en tusschen de *Sale* en het zuidelijk gedeelte van den *Hartz*, sedert, hun bepaald verblijf hielden, tot dat zij in de derde eeuw, met al hunne vorige bondgenooten, tot het uitgestrekt Frankische verbond toetraden.

CHESTER. Een graafschap in *Engeland*, hetwelk 192,000 in-

104 CHESTERFIELD. (P. D. S. Graaf van) CHIJL. (CHYLUS.)

woners bevat, veel klip- en bron-zout, voortreffelijke molensteenen, en uitmuntende kaas oplevert. De hoofdstad, van gelijken naam, is de zetel van eenen bisschop, onder het aartsbisdom van *York* staande, en telt omtrent 15,000 ingezetenen. Zij is zeer oud en met muren omringd; het eenig overblijffel van de aloude wijze van bevestigen in *Engeland*. De handel van *Chester* bepaalt zich meestal tot *Ierland* en de kusten, en men vindt er de groote markt van de Iersche linnens. Op de markten, in Zomer- en Wijnmaand gehouden wordende, wordt weinig minder, dan een millioen ellen, verkocht. De overige artikels van uitvoer bestaan in kaas, lood, calamijnsteen, koperen platen, gegoten ijzerwaren, inzonderheid ook geschut uit *Bersham*. Ruwe en verwerkte artikelen, van velerlei aard, gaan van hier naar *Ierland*. Van daar worden, behalve linnens, ook huiden, ralk en veren; voorts uit *Portugal* veel wijn, en uit *Londen* droogrijfen ingevoerd. De scheepsbouw gaat in *Chester* zeer voordeelig.

CHESTERFIELD. (PHILIP DORMER STANHOPE, Graaf van) Deze kundige lord, die tot aan het einde van zijn leven de helderheid en bevalligheid van zijnen geest behield, en ook als staatsman eene rol, met zijne talenten overeenkomstig, speelde, werd geboren in 1694, en eindigde zijn leven in 1773. Zijne welsprekendheid in het parlement bezorgde hem al vroeg eene plaats onder de hofpartij, welke hij echter, daar hij een vijand van de ministers, en inzonderheid van WALPOLE, was, weldra weder verliet; terwijl hij de ministerieele partij in het parlement veel te doen maakte, en den val van WALPOLE bevorderde. Na deze gebeurtenis begaf hij zich echter weder aan het hof, en werd naderhand tot onderkoning van *Ierland* verheven, welken post hij zoo gelukkig waarnam, dat men te *Dublin* eene eerzuil voor hem oprigtte. Bovendien ontving hij van den koning een staats-sekretariaat, hetwelk hij echter in 1748 nederlegde, sedert welken tijd hij zich aan de geleerdheid toewijdde. Hij heeft verscheiden werken geschreven, en onder andere zijne *Brieven aan zijnen zoon*, die echter meer levenswijsheid, dan zedekunde, bevatten. Een zijner hoofdgebreken was speelzucht, welke zoowel op zijnen roem, als op zijne rust, eenen nadeeligen invloed had.

CHIJL. (CHYLUS) Door *Chijl* verstaat men het sap, hetwelk uit de spijsbrij of *chylus*, die in de maag bereid wordt, reeds in dat deel, doch voornamelijk in den twaalfvingerigen darm wordt afgescheiden, nadat de gal en het buikspeeksel zich met die brij vermengd hebben. Het wordt vervolgens, door de werking der opslorpende vaatjes, *melk-vaatjes* genoemd, welker mondjes zich langs het geheele kanaal der dunne, en zelfs der dikke darmen, openen, opgezogen, en naar eenen algemeenen vergaderbak gevoerd, welke zich in den streek der lendenen bevindt. Van daar wordt het door eene, langs de ruggewervelen opklimmende, buis naar boven geleid, tot onder het linker sleutelbeen, waar die buis in eene ader is ingeplant. Hier stort zich

zich de Chijl in het bloed, nadat zij op den door haar afgelegden weg reeds met de waterachtige sappen vermengd is, welke uit het geheele ligchaam naar de buis gevoerd worden. Dit geschiedt echter droppelsgewijze; zijnde er, daar ter plaatse, eene *klep*, of *Clapulus*, welke belet, dat de Chijl in het bloed stroomt, waar door dit te zeer veranderen en de vaten te hevig geprikkeld zouden worden. De menschelijke Chijl is nog niet scheikundig onderzocht; maar zoo veel men uit het onderzoek van die der dieren, vooral van paarden en honden, kan opmaken, verschilt de Chijl zeer, naar het genomen voedsel, en naar de plaats, waar men haar verzamelt. Chijl uit plantaardig voedsel is waterachtig doorschijnend; die uit dierlijk heeft meer het voorkomen van melk; door allerlei voedsel, het zij uit het planten- of dierenrijk, wordt de Chijl dik. Digt bij de maag genomen is zij geleachtig, en bevat, althans die van plantenvoedsel, een zuur; uit de dunne darmen genomen, bevat zij meer eiwit en zoo zeer geen zuur meer; in de borstbuis zelve vertoont zij reeds sporen van de bloedvezelen, en is, even als het bloed, alcalisch; als verdund bloed, is zij geelachtig van kleur, en wordt door het staan in de lucht roodachtig.

CHILEUS van *Tegés*. Hij was het, die de *Lacedaemoniërs* bewoog, aan de *Atheniërs*, in den *Persischen* oorlog, vijf duizend man, onder geleide van PAUSANIAS, tot verdediging van hun grondgebied te zenden: en bracht dus niet weinig toe tot de nederlaag der *Persen* bij *Plataea*, en de verlossing van *Griekenland*.

CHILI. Een groot landschap in *Zuid-Amerika*, den koning van *Spanje* toebehoorende. Het wordt ten Noorden door *Peru*, ten Oosten door *la Plata*, ten Zuiden door *Patagonië*, en ten Westen door de *Stille Zee* bepaald. Het land is vruchtbaar, de lucht er gematigd en gezond; en men heeft er bijna eene bestendige lente, schoon sommige hooge bergtoppen gestadig met sneeuw bedekt zijn. De aardbevingen zijn er menigvuldig, doch zelden gevaarlijk, om dat men ze vooruit ziet, en er de huizen laag zijn gebouwd. Ook leiden de vulkanen, die zich ten getale van 14 in de aangrenzende gebergten bevinden, de brandende stof veelal af, waarmede de aarde is opgevuld. Behalve de rijkste verscheidenheid van voortbrengfels uit het dieren- en plantenrijk, leveren de bergwerken goud, zilver, lood, ijzer, kwikzilver, aluin, salpeter, zout, zwavel, enz. op. Over het algemeen bespeurt men hier weinig zucht voor den handel, welke door de regering meer verhinderd dan bevorderd wordt. Monniken maken een groot deel der bevolking uit. Het land wordt in twee provincien, *St. Jago* en *Conception*, verdeeld, en werd in 1541 door de *Spanjaarden*, onder PEDRO DE VALVIDIA, veroverd, die er de hoofdstad *St. Jago*, en de stad *Conception* aan de zee liet bouwen. De *Spanjaarden* voeren alleen gebied in het noordelijke deel des lands, dat door de rivier *Biobbio* bepaald wordt; terwijl het zuidelijk gedeelte bewoond wordt door de *afstammelingen*

der oorspronkelijke inwoners, strijdbare volken, die aan de *Spanjaarden* de verovering zeer moeilijk maakten, en nog in lateren tijd dikwijls met hun in oorlog waren. De *Araucas* en *Puelches* zijn onder hen de voornaamste.

CHILIASTEN. Zoo noemt men dezulke, die van gevoelen zijn, dat de stichter van den Christelijken godsdienst eenmaal weder op aarde verschijnen, en aldaar duizend jaren lang met zijne verëerders zal regeren; beroepende zich te dezen aanzien op sommige verkeerd begrepen plaatsfen in de *Openbaring van JOHANNES*. Eenigen van hun beweren, dat dit toekomstig rijk van eenen louteren geestelijken aard zal zijn; doch anderen meenen, dat het eenen wereldlijken staat zal uitmaken, terwijl velen zelfs van gedachten zijn, dat de tegenwoordige aarde eerst geheel vergaan zal, en het duizendjarig rijk met eene nieuwe schepping zal aanvangen. Men vindt reeds in de eerste eeuwen der Christenheid sporen van het *Chiliasmus*, zoo als deze ijdele droomen genoemd worden. (*Men zie verder: DUIZENDJARIG RIJK.*)

CHILO. Een Spartaansch wijsgeer en overheidsperfoon, een der zeven wijzen. Hij stierf van vreugde over eene overwinning, die zijn zoon in de olympische spelen behaalde. Vele zijner spreuken zijn bewaard gebleven, waarvan de 3 volgende in den Delphischen tempel stonden opgeteekend: *Ken u zelven! Begeer niet te veel! De gezellin van schulden en processen is ellende.*

CHIMAERA. Dit was, volgens een oud volksverhaal, een gedrogt, gesproten uit ECHIDNA en TYPHON, beiden andere monsters. Het spuwde vuur uit den mond, had het hoofd en de borst van eenen leeuw, het middellijf van eene geit, en den staart van eenen draak. BELLEROPHON zoude hetzelfde hebben overwonnen. — Volgens het meest aangenomen gevoelen, zou het een vuurspuwende berg in *Lycië* geweest zijn, op wiens kruin leeuwen huisvestten, en op welks rug zich vruchtbare weiden, en aan welks voet zich slangen bevonden, en die door BELLEROPHON bewoonbaar werd gemaakt.

CHIMAERA. Eene stad van het oude *Epirus* in *Macedonie*, liggende, naar de zee, ten zuiden van *Corfu*, en tegenwoordig *La Chimera*, of *Chimera* geheeten.

CHIMBORASSO. Een berg in *Zuid Amerika*, in het koninkrijk *Granada*, en wel de provincie *Quito*, in de nabuurschap der stad *Riohamba*. Deze berg is niet alleen de hoogste in de Nieuwe Wereld, maar de meesten houden hem, voor den hoogsten op den geheelen bekenden aardbodem. VON HUMBOLD heeft zijne hoogte, boven het waterpas der zee, bepaald op 6,544 metres, of 1,679 roeden. De kruin of top van den *Chimborasso*, is eene groote doorsnijding, of een gedeelte van een cirkel — een koepel die eenige gelijkheid heeft met het voorkomen van den *Montblanc*. Tot op de hoogte van 1500 toises of 750 roeden omtrent, is hij met eene tallooze menigte gewassen bezet; zoo van boomen als planten, waaronder

der in de benedenste en heetste gewesten des bergs, onder vele andere, palm- en kina-boomen geteld worden.

CHINA, of SINA. Een der beroemdste rijken van *Azië*, door de *Chinezen Thon-koue*, (het middelpunt der aarde) door de *Arabieren Sin*, en door de *Perzen Tchin* genoemd, grenst aan *Aziatisch Rusland*, *Groot Tartarije*, de *Oost-Indië* en de *Zuidzee*. Het bestaat uit twee deelen, namelijk: het eigenlijk *China* en de bezittingen der *Mantschou*, die het rijk in het midden der 17de eeuw veroverden, en heeft eene oppervlakte van 160,000 vierkante mijlen. Het eigenlijk *China* is aan de Noord- en Westzijde met eenen verbazenden muur omringd, (Zie: CHINESCHE MUUR), heeft eene uitgestrektheid van 69,000 mijlen; is nog heden voor het grootste gedeelte in wezen, en in 15 landschappen verdeeld, welke, volgens de opgave van eenen mandarin, aan den Engelschen gezant MACARTNEY medegedeeld, niet minder dan 333 millioenen inwoners bevatten; terwijl het tweede uit een gedeelte van *Groot Tartarije*, *Corea*, *Tunking*, een deel van *Mongolië*, enz. bestaat. De luchtstreek is in dit uitgestrekte rijk zeer onderscheiden. Het Zuiden van *China* is zeer heet, en heeft jaarlijks regelmatig terugkeerende regentijden; in het middelste gedeelte van hetzelfde is de lucht gematigd; doch in de noordelijke landstrecken zeer koud. Het land heeft twee bergketens, en wordt van vercheiden rivieren doorsneden, waarvan de *Hoàngho*, of de gele, en de *Tang-tse-kiang*, of de groote rivier, de voornaamste zijn, en, van het Westen naar het Oosten, het land doortroomen. Deze en de overige rivieren, door ontelbare kanalen vereenigd, bieden den handel en akkerbouw onberekenbare voordeelen aan. De laatste is er in eenen zeer bloeienden staat, en wordt, door het voorbeeld der Chinesehe regering, ten sterkste aangemoedigd. Het voornaamste voorwerp van den landbouw is de rijst, welke in de koude, of te drooge, noordwestelijke landstrecken door tarwe vervangen wordt; voorts tabak, gierst, aardappelen, boonen, inzonderheid eene soort van witte kool, enz. Bijna nergens vindt men onbebouwd land, alzoo men het behoorlijk toemaakt en dus niet braak behoeft te laten liggen. Zelfs de steilste, toegankelijk gemaakte, bergen zijn bebouwd. Minder bedreven zijn de *Chinezen* in het boomkweken. Zij bezitten wel vele vruchtboomen, maar doen weinig aan derzelver verbetering. Ondertuschen heeft de Natuur het land van andere schatten voorzien, welke aan hetzelfde eigen zijn, en waaronder inzonderheid de theeboom, die den *Chinezen* een onberekenbaar voordeel aanbrengt; voorts de kamferboom, de aloë, het bamboes- en suikerriet, de indigo-plant, de katoenboom, de rhabarberwortel, enz. moeten geteld worden. — De *Chinezen* bezitten alle soorten van huisdieren, die in *Europa* te huis behooren, en bovendien den kameel; terwijl men, onder de wilde dieren, den olifant, rhinoceros, tijger, het muskusdier, vercheidene soorten

van apen, het wilde zwijn, den vos, en meer anderen kan tellen. Tam gevogelte, waaronder zich verscheidene soorten door hare fraaije veren onderscheiden, inzonderheid eenden, vindt men in *China* in overvloed. Er zijn rijke zilverbijnen, doch zij worden weinig bearbeid, en het goud wordt er meestal uit het zand der rivieren verzameld, alhoewel er gouden noch zilveren muntspecien geslagen worden. Voorts bezit *China* eene bergstoffelijke zelfstandigheid, *Toutenague* geheeten, welke bij sommigen voor zuiver zink, doch bij anderen voor een kunstig mengsel gehouden wordt: wijders eene bijzondere soort van koper, veel kwikzilver en arsenicum, maar weinig lood en tin. Onder de kostbare gesteenten vindt men er den lazursteen, jaspis, het bergkristal, den magneet, verscheidene soorten van marmer, en, onder de aardsoorten, inzonderheid de porfeleinaarde. — De buitenlandsche handel is niet geëyenredigd aan den rijkdom en de uitgestrektheid des rijks. In 1806 werden 45,000,000 pond thee, 16,000,000 pond suiker, 21,000 stukken pankins, 3,000,000 ponden Toutenague, alsmede koper, borax aluin, kwikzilver, porfelein, verlakte waren, kaneel, rhabarber, muskus en verscheidene droogerijen uit het rijk uitgevoerd, waarmede 80 Engelsche, 39 Amerikaansche en 3 Deensche schepen bevracht werden. Daarentegen bragten dezelve naar *China* 36,000,000 ponden rijst, alsmede katoen, lakens en stoffen, glaswerk, vossen-, zee-otter-, en bevervellen, sandelhout, arka-nooten, enz. Sedert 1692 drijven ook de *Russen* handel met *China*, welke sinds 1727 aan *Kiacha*, aan de uiterste grenzen des Russischen rijks, als ruil- en stapelplaats gebonden is. De *Chinezen* brengen zijde en andere waren, inzonderheid karavanan-thee (de beste soort), derwaarts en betalen met pelterijen. De handel met de *Europeërs* is aan eene maatschappij van 12 daartoe bevoorregte kooplieden toevertrouwd, die men *Hannissen* noemt, en welke daarmede onnoemelijke schatten winnen. — Het rijk van *China* bevat 1572 steden, 2796 tempels, 3158 bruggen, enz. Onder de steden zijn *Peking*, de hoofdstad des geheelen rijks, *Canton* en *Nankin* de belangrijkste, en aan de *Europeërs* het meest bekend.

De regering, die te *Pekin* haren zetel houdt, is monarchaal, erfelijk en onbepaald, en het hoofd derzelve voert den titel van keizer; de ambtenaren van staat (onder welke men ook priesters telt) benevens de officieren, worden *Mandarins* genoemd, die in rang boven de gemeene volksklassen verheven zijn. De taal en het schrift der *Chinezen* zijn, onder alle bekende, bijna de moeilijkste. Het laatste bestaat uit meer dan 80,000 verschillende karakters en teekens, — Hun godsdienst is zeer onderscheiden. De oudste is die van Fohi of Fou, een hunner eerste vorsten, en bevat slechts ruwe denkbeelden van het bestaan van God. Hierop volgt die van Lao-kun, welke, even als Epicurus, het genoeg tot het hoogste doel van alle menschelijke najagingen stelde. Eindelijk werd

werd deze vervangen door de leer van den edelen en beroemden wijsgeer CONFUCIUS, die, in de 6de eeuw voor de geboorte onzes Zaligmakers, de denkbeelden, aangaande de Godheid en hare vereering, verbeterde, inzonderheid op zedelijkheid en een verstandig gedrag aandrang; doch zich, zooveel mogelijk, van alle hoogere bespiegelingen onthield. Zijn, in vele opzigten, voorbeeldige godsdienst, is nog tegenwoordig in *China* de algemeenste, schoon men ook nog de beide vorigen niet alleen toelaat, maar zelfs de leer van DALAI LAMA, die door MANDSCHU derwaarts is overgebracht geworden. Het onkundig gedeelte des volks is echter zeer bijgeloovig, en heeft genoegzaam geen godsdienst, niettegenstaande onderscheiden zendelingen, sedert het begin der 17de eeuw, doch niet zonder groote moeite, den Christelijken godsdienst onder hen hebben trachten te verspreiden. De *Chinezen* hebben, wel is waar, voorbeeldige inrigtingen, en overtroffen ook in het staatswezen, alsmede in kunsten en wetenschappen, alle volken van *Azië* tot op de jongste tijden, en men kan zelfs niet ontkennen, dat verscheidene uitvindingen (b. v. het buskruid, en eene zekere soort van drukkunst, tot welke laatste zij geene pers gebruiken, en hunne letters op blokjes hout snijden,) door hun veel vroeger, dan zelfs door de *Europeërs*, gedaan zijn; doch zij bleven op den reeds voor vele eeuwen bereikten trap van beschaving stilstaan, bekreunden zich niet aan nieuwe uitvindingen, en lieten zich, gelijk ook nog tegenwoordig, alleen door eene werktuigelijke nijverheid, welke voor lang haar scheppend vermogen verloren heeft, in al hunne handelingen besturen. Hierbij komt echter nog eene onverdragelijke trotschheid, waardoor zij zich verbeelden, dat zij in alles reeds het doel bereikt hebben, en op ieder' nabuur, zelfs op den verlichten *Europeër*, met verachting nederzien. — In den jare 1803 leed dit rijk door inwendige onlusten buitengewone schokken: of dezelve meerder aan het slecht bestuur der *Mandarins*, die zich eene groote magt bezorgd hadden, dan wel aan een beraamd plan waren toe te schrijven, om aan de heerschappij der *Mandschu-Tartaren*, wier familieregering nu 163 jaren in *China* geduurd had, een einde te maken, en de nakomelingen uit het geslacht der Chineesche keizers weder op den troon te brengen, kan men niet bepalen; doch de gisting verspreidde zich zeer ver, en het kwam den 1 van Sprokkelmaand 1803 tot een beslissend gevecht tusssen 90,000 opstandelingen en de keizerlijke troepen, waarbij de eersten geslagen, en hunne voornaamste aanvoerders te regt gesteld werden. Ondertusssen blijft alles zeer onzeker, en schijnt men eene ontbinding van het staatsbestuur te moeten voorspellen. — De nieuwste ophelderingen omtrent *China* kan men bij MACARTNEY vinden.

CHINESCHE MUUR. Het gewigtigst gedenkstuk der oude Chinese bouwkunst, en over het algemeen een der grootste werken, welke immer door menschen handen zijn uitgevoerd. Deze muur loopt
langs

110 CHINESCHE MUUR, - TAAL-, SCHRIFT- EN LETTERK.

langs de noordelijke grenzen des rijks, over hooge bergtoppen, waarvan sommige 5,225 voet hoog zijn, midden door diepe gronden, en door middel van bogen over breede rivieren. Ten einde gewichtige pasfen te dekken, is de muur op sommige plaatsen dubbel, ja zelfs drie dubbel, en bijkans elke 200 schreden van vierkante torens, of sterke bastions voorzien. Men schat deszelfs lengte op ten naasten bij 430 Hollandfche uren gaans. Op eenige min gevaarlijke plaatsen is de muur minder sterk en bevestigd, en bestaat aan de Noord - Westzijde gedeeltelijk uit eenen aarden wal. Volgens GEORGE STAUNTON's berigt, is deze grensmuur, bij *Kupeku*, 25 voet hoog, en van boven 15 voet breed; terwijl sommige torens eene hoogte van 48 en eene breedte van 40 voet hebben. De grondmuur en de hoeken zijn van harde, graauwe granietsteen, doch het overige deel des muurs van blaauwachtige baksteen opgetrokken. Genoemde schrijver houdt het met DU HALDE voor historisch zeker, dat deze muur 215 jaren, voor onze tijdrekening, op last van den eersten keizer, uit het geslacht van TSIN, is opgericht geworden, ten einde drie groote landschappen des rijks tegen de invallen der *Mongolen* te dekken; doch laatstgemelde noemt in zijne geschiedenis van *China* den tweeden keizer van dat geslacht, en stelt den tijd der bouwning van dezen grensmuur 137 jaren voor de geboorte onzes Zaligmakers. Ondertusfchen laten zich deze tegenstrijdige berigten, mogelijk, vereenigen, wanneer men vooronderstelt, dat dergelijke schutsmuren in verschillende tijdvakken gebouwd, en nadat de oude waren ingestort, weder vernieuwd werden; en in dit geval is het niet onwaarschijnlijk, dat de tegenwoordige Chinesche muur, na den inval van Dschingis Chan, weder is hersteld geworden.

CHINESCHE TAAL-, SCHRIFT- EN LETTERKUNDE. De Chinesche Taal bestaat uit woorden van ééne lettergreep, welke uit eenen klinker en eenen enkelen daarvoor geplaatsten medeklinker zijn zamengefteld. Vindt men er in ons schrift van meer letters, dan is dit slechts uit nood, om hunnen klank door onze schrijfteekens na te bootsen. Het getal der eenvoudige medeklinkers, welke de *Chinezen* voor hunne woorden plaatsen, is zeer bepaald, vermits hun die van B D R X en Z ontbreken. Twee medeklinkers naast elkander kunnen zij niet uitspreken, en waar zij die in buitenlandsche woorden vinden, voegen zij bij ieder nog eenen klinker. De woorden: *hoc est corpus meum*, luiden bij hen: *ho-ke-nge-su-tu-es-ul-pu su-me-vuur*. Zulke zeer eenvoudige wortelklanken, of wortelwoorden, hebben de *Chinezen*, volgens vroegere opgave, 328 of 350, volgens REMUSAT 252, en volgens MONTUCCI 460. Om dezelve te vermenigvuldigen, bezitten zij geen ander middel, dan den toon of het accent. REMUSAT bepaalt het getal der toonen op 4, anderen op 8, 11 en zelfs 13, van welke echter, waarschijnlijk, alleen in enkele gevallen gebruik gemaakt wordt. Zulke wijzigingen zijn voor het oor en de tong van den buitenlander onbereikbaar, en zelfs de *Chinees* be-

CHINESCHE TAAL-, SCHRIFT-, EN LETTERKUNDE. III

behelpt zich dikwijls met er een woord ter verklaring bij te voegen. Wanneer men nu, over het algemeen, het getal der toonen, of klanken, op 5 bepaalt, dan verkrijgt de *Chinees*, daardoor, van zijne 328 wortel- 1,640 verschillende woorden, welke het geblaas van den mond (*aspiratie*) nog tot 3,250; doch op zijn hoogst tot 7,700, vermenigvuldigt. Deze nu, welke het daaraan gewende oor van den *Chinees* nog als van elkander onderscheiden klinkende gewaar wordt, maken den geheelen woordenschat hunner taal uit, en moeten, nevens hunne dikwijls zeer zonderlinge, plegtige beteekenissen, waardoor vele woorden dikwijls bijna 50 onderscheidene verklaringen erlangen, genoegzaam zijn, om alle zamengesteide en afgetrokken denkbeelden uit te drukken. Daar alle woorden van ééne lettergreep zijn, zoo bestaat er in de Chinesche Taal geen onderscheid van rede-deelen, noch eenige afleiding en eigenlijke woordbuiging; wordende de verbuiging der naam- en de tijdvoeging der werkwoorden (*declinatie* en *conjugatie*), door omschrijving, niet dan gebrekkig vervangen. Ondertuschen blijft er in dit alles nog altoos vele duisterheid over; en van hier, dat, inzonderheid hunne oude klasieke boeken, *de Kings*, door iederen uitlegger anders verklaard worden; zoo als ook de geringe vorderingen der *Chinezen* in kunsten en wetenschappen, voornamelijk, aan hunne taal moet worden toegeschreven.

Niet min zonderling is hun schrift, hetwelk noch natuurlijk, noch zinnebeeldig beeldschrift is, noch uit letters bestaat, maar geheel ontwikkelde denkbeelden, en wel ieder denkbeeld door een afzonderlijk teeken uitdrukt, zonder met de taal in verband te staan, weshalve men een Chineesch boek kan leeren verstaan, zonder dat men iets van de taal weet. De grondslag van het Chineesch schrift zijn 6 deels regte, deels op verschillende wijze gekromde lijnen, welke de 214 zoo genoemde sleutels, of oorspronkelijke beelden, vormen, waaruit alle overige teekens, wier grootste getal men op 80,000 bepaalt, zijn zamengesteld. Een geheel leven van een mensch is niet in staat, om al deze teekens in het geheugen te prenten; doch 8 tot 10,000 derzelve zijn genoegzaam, om een gewoon boek te verstaan.

De Letterkunde der *Chinezen* is rijk in verschillende werken. De *Kings*, of heilige boeken, door CONFUCIUS in den tegenwoordigen vorm gebragt, maken er eene afzonderlijke afdeeling van uit, en zijn van eenen geschiedkundigen, zedelijk-godsdienstigen, of dichterlijken inhoud. Van deze boeken is het *Schouking* in het Fransch overgezet. Onder de geschiedkundige werken is de *Geschiedenis van het Chinesche rijk*, mede in het Fransch, doch gebrekkig vertaald, het belangrijkste. Ook het Chinesche lijfstraffelijk wetboek, de lofreden op *Mukden*, het bijschrift van koning Yu den grooten, enz. onlangs in het Engelsch overgebragt, verdienen hier genoemd te worden. De Chinesche romans zijn onderhoud en leerzaam, wekken de verbeelding op, zonder het hart te bederven, en zijn vervuld met grondregels, die ter verbetering der zeden dienen, door werkdadige dengd

ten

ten sterkste aan te prijzen. — FOURMONT, BEIJER, REMUSAT, en inzonderheid de zendeling MARSCHMAN, in zijne *Clavis Sinica*, geven ons hulpmiddelen aan de hand, om de Chinese taal te leeren. Ook heeft men een woordenboek van den jongen DEGUIGNES, hetwelk echter zeer berispt wordt, en nog een ander van MONTUCCI te verwachten.

CHINEESCH PAPIER. Wordt gemaakt fomtijds of van katoen, of van hennip en andere soorten van bamboes, of van moerbeziebladen, of van den *arbutus*, welk laatste het meest in gebruik is. De binnenste bast, door roting en stamping tot eene vloeibare pap gebragt zijnde, word vervolgens in vormen gelegd, waarna de bladen in eene soort van stoff gedroogd worden.

CHINEESCH RAD. Een werktuig, dat in *China* gebruikt wordt, om water te scheppen, inzonderheid in de provincie *Kiang-See*, ter bevochtiging van rijst en andere soorten van plantgewasfen, waarvan de grond zeer droog is, en hooger dan de oppervlakte eener rivier ligt. Volgens STAUNTON is deze uitvinding zeer zinrijk, eenvoudig, goedkoop en doelmatig. Hij beschrijft dit werktuig als een rad van 20 tot 40 voet middellijn, naar gelang de hoogte is, tegen welke het water moet worden opgevoerd. Aan dit rad zijn 20 emmers van 4 voet lang en 2 duim middellijn binnen 's werks. Ieder emmer schept, bij het omdraaijen van het rad, $\frac{2}{3}$ gallon water, dus allen te zamen 12 gallonnen. Eene tamelijk sterk vlietende beek drijft zuik een rad 4 maal in eene minuut rond, waardoor dus in dien tijd 48 gallonnen geschept, en gevolgelyk in een uur 2,880 gallonnen, en in eenen dag omtrent 300 tonnen worden opgevoerd.

CHIO of SCIO. (bij de ouden, wegens de sneeuw witte aarde *Chios*, om de branding van de zee *Aethalia*, of om hare lengte *Maceris* genoemd, tegenwoordig *Saki Adasfi*, of het *Mastik-eiland*.) Zij eigent zich met *Smyrna*, *Rhodos*, *Colophon*, *Salamis*, *Argos* en *Athene*, de geboorte van HOMERUS toe, en is eene der voornaamste eilanden van den Grieksch en *Archipel*, dat ten Oosten door een smal kanaal, *Stretto di capo Bianco* genoemd, van *Natolië* gescheiden wordt. Het bevat 128 Italiaansche mijlen in den omtrek; heeft, op 24 vierkante mijlen, 160,000 inwoners, meestal Christenen, en is rijk in voortreffelijke mastik, boomwol, terpentijn, marmer, oranje-appelen, citroenen, olie, vijgen en malvasi-wijn. De hoofdstad van gelijken naam bevat 30,000 inwoners, heeft eene haven, met eene sterke citadel, eenen grieksch en aarts- en roomsch en bischop, benevens belangrijke zijden-fabrieken. Ook in dit eiland is reeds de flavenhandel ingevoerd.

CHIROGRAPHARISCH. (Uit het Grieksch) Iets, dat op verzekeringen van handschriften berust. Van hier de benaming van een *chirographarisch* schuldeischer, iemand, die enkel op eene schriftelijke schuldbekentenis, wissel of dergelyke, geld van eenen schuldenaar te vorderen heeft, en voor een *hypothecair* schuldeischer gaat.

CHIROLOGIE. De vingerspraak, of de kunst, om zich met de han-

handen en vingens verstaanbaar uit te drukken. Zij is een belangrijk middel van mededeeling voor stommen en dooffstommen.

CHIROMANTIE. De voorgewende kunst, om uit de binnenste lijnen der handen iemands omstandigheden en lotgevallen te ontdekken.

CHIRON. Een der *Centauren*, zoon van PHILYRA en SATURNUS, die zich bijzonder op de kennis der kruiden toelagde. Hij is vooral beroemd als leermeester van HERCULES, ACHILLES, AESCULAPIUS en anderen. Toen hij door eenen vergiftigen pijl des eersten, die bij toeval op zijnen voet viel, gewond werd, bad hij JUPITER, hem de onsterfelijkheid te ontnemen, en werd door denzelfden aan den hemel in den dierenriem geplaatst, onder den naam van den *Schutter*.

CHIRONEA. Eene stad van *Beotië*, aan de rivier *Cephissus*, beroemd, behalve door de geboorte van PLUTARCHUS, ook door de overwinning, die PHILIPPUS van *Macedonië* aldaar op de *Grieken* behaalde, waardoor hij meester van geheel *Griekenland* werd.

CHIRURGIE. (Zie: HEELKUNDE.)

CHOCOLADE. (Zie: KAKAO.)

CHOCZIM. Eene gewichtige Turksche grensvesting in *Moldavië*, met een sterk kasteel, tegen over de Poolsche vesting *Kaminiek*. Zij werd sedert 1718 door Franche ingenieurs bevestigd, en moest zich in 1739 aan de *Rusfen* overgeven; doch kwam bij den daarop volgenden vrede weder aan de *Turken*. Een gelijk lot viel haar in 1769 ten deel. In 1774 werd zij wederom aan hare vorige bezitters afgestaan, gelijk ook in 1788, toen de *Oostenrijksche* troepen, onder den prins COBURG, haar te gelijk met de *Rusfen* veroverden.

CHODOWIECKY, (DANIEL NIKLAUS) in het jaar 1726 te *Dantzig* geboren, werd als zoon eens koopmans tot den handel opgeleid, waarbij zijn vader, die ook zelf schilderde, hem in de beginfelen der teekenkunde onderwees. Na diens dood kwam hij in 1743 bij zijnen oom te *Berlijn*, die insgelijks koopman was, en hem in de brandschilderkunst (*emalleren*) liet onderwijzen; terwijl zijne tante, mevrouw AYRER, die zeer goed in *miniatur* schilderde, hem ook in deze kunst aanmerkelijk deed vorderen. Ondertuschen ontbrak hem nog veel, hetwelk den kunstenaar moet vormen, weshalve hij in 1754, toen hij dit zelf ontwaarde, besloot, om den handel vaarwel te zeggen. Sedert legde hij zich onafgebroken op de beoefening dezer kunst toe, werd bekend met MEIL, RODE, LE SUEUR en anderen, verwierf goedkeuring, en nam in 1758 de eerste proeve in het graveren. Hij vervaardigde verscheidene platen, etste voortgelijke, zelfs gedurende den zevenjarigen oorlog (b. v. de gevangen *Rusfen*,) en werd zoo doende, van langzamerhand, de stichter eener nieuwe soort van kunst, namelijk: van de daarstelling van moderne figuren, met eenè juistheid van gelaatkunde, eene levendigheid van uitdrukking, en eene goedgehartige luim, met een streng toezigt op zedelijke verbetering vereenigd, welke eenig in hare soort is. Wie toch kent niet zijne platen bij BASEDOWS *Elementarboek*, bij

214 CHOERILLUS. - CHOISEUL AMBOISE. (F. S. Hertog van)

LAVATERS *Physionomiekunde*, bij SEBALDUS NOTHANKER, (1ste uitgave), en in zoo vele romans en ontelbare almanakken, die welligt hun vertier alleen aan zijne platen te danken hebben. Behalve deze platen, in kleiner formaat, vervaardigde hij ook grooter, schoon in minder getal, waaronder het laatst vaarwel van CALAS (*les adieux de CALAS*), hetwelk hij voorheen reeds in olieverf geschilderd had, en nu zelf ook etste, de eerste plaats bekleedt. — Reeds lang had hij den post van onderbestuurder van de akademie der beeldende kunsten te *Berlijn* waargenomen, toen hij, in 1798, in de plaats van RODE, tot werkelijk bestuurder werd aangesteld. Hij stierf in 1801. Zijne braafheid en edelmoedigheid worden zoo hoog geschat, als zijn onvermoeide ijver, waardoor hij meer dan 3000 zoo vignetten als platen gestoken heeft.

CHOERILLUS. Atheensch treurspeldichter, heeft 150 tooneelstukken vervaardigd, en in 13 den prijs weggedragen. SUIDAS schrijft hem de uitvinding der momaangezigten en de tooneelkleeding, toe.

CHOERILUS. Waarschijnlijk uit *Samos* geboortig, en tijdgenoot van HERODOTUS, heeft zich in de geschiedkunde geoefend, en, in eenen zegezing, de overwinning der *Grieken* op XERXES bezongen. Fragmenten van zijne gedichten zijn te vinden bij ARISTOTELES, STRABO, FLAVIUS JOSEPHUS en anderen. — Ook bestond nog, ten tijde van ALEXANDER den Grooten, een andere CHOERILUS, een slecht dichter, met wien die koning een verdrag aanging, dat hij voor elken goeden dichtregel, een stuk gouds, doch voor ieder kwaden eene oorvijg zou ontvangen. Hij bekwam, na het vervaardigen van een lijvig dichtstuk, zeven goudstukken.

CHOISEUL AMBOISE. (FRANZ STEPHAN, Hertog van) Deze merkwaardige man, wiens leven de staatsgeschiedenis van *Europa*, gedurende een groot, belangrijk tijdvak, bevat, werd in 1719 geboren, en stierf in het jaar 1785. Hij was ongemeen vrolijk van aard, beminde de scherts, en bezat zelfs vernuft. De hoofdtrek van zijn karakter was trotschheid, en daar hij deze omtrent madame DU BARRY niet verloochende, zoo bevorderde hij daardoor zijnen val. CHOISEUL regeerde *Frankrijk*, gelijk te voren RICHELIEU; doch met dit onderscheid, dat de laatste de grooten vernederde, om den troon te verheffen, terwijl de eerste daarentegen met de grooten zamen-spande, aan ieder van hun eene bijzondere oppermagt veroorloofde, en daardoor niet weinig bijdroeg, om het gezag van den vorst te snuiken, en het stelsel van trotsche, alles verkwistende, adel-regering in te voeren. CHOISEUL was in den aanvang soldaat, en had zijne intrede in de staatkundige loopbaan aan den kardinaal DE BERNIS te danken, die hem in de gunst van madame POMPADOUR bragt, en den post van eenen gezant te *Rome* bezorgde. CHOISEUL, toen nog STAINVILLE genoemd, bleef hier tot in 1756, en wierp eenen diepen blik op de inrigting van de orde der *Jezuïten*, welker vernietiging een der gewigtigste voorwerpen van zijn gezantschap uitmaakte; schoon eigenlijk niet hij, maar CAMPOMANES in *Spanje*, daartoe het plan

plan gevormd had. Van *Rome* ging hij tot in 1758 als gezant naar *Weenen*, wanneer DE BERNIS, tot de waardigheid van kardinaal verheven, aan hem den post van minister van buitenlandfche zaken overliet. Van 1755 tot 1762 voerde *Frankrijk*, bij mangel aan genoegzame zeemagt en kundige veldheeren, eenen ongelukkigen oorlog; doch CHOISEUL bezorgde door zijnen bloedverwant, naderhand hertog van PRASLIN, met wien hij, om zoo te spreken, in het vervolg het rijk regeerde, aan hetzelfde eenen dragelijken vrede. Hij bragt in 1761 het beroemde familie-verdrag van het Bourbonfche huis tot stand; befteedde de meeste zorg aan de uitbreiding der Franfche zeemagt; onderwierp *Corfica* aan de Franfche kroon, en bewerkftelligde eindelijk het huwelijk van den dauphin met MARIA ANTOINETTA, hetwelk hij nog als minister zag voltrekken. Dan, hij behield slechts zeven maanden na hetzelfde zijnen post, wanneer de hertog van AIGUILLON en de kanfclier MEAUPON, in wintermaand 1770, door middel van madame DU BARRY, welker trotschheid hij beleedigd had, zijnen val berokkenden. Hij viel dus door zijne eigene fchuld; doch de koning, hoe zeer ook door hen tegen hem opgezet, fprak nog altijd van hem met achting.

CHOISEUL GOUFFIER. (MARIE GABRIEL AUGUSTE LAURENT DE) Deze vermaarde oudheidkundige was een der veertig van de Franfche akademie, en werd in 1752 geboren. Vier en twintig jaren oud zijnde, deed hij eene reis door *Griekenland* en het naburig gedeelte van *Azië*, op welke hij de bouwstoffen verzamelde tot het belangrijk werk: *Voyage pittoresque de la Grèce*, waarvan het 1fte deel in 1782 in het licht kwam. In hetzelfde jaar zag hij zich, door zijne benoeming tot gezant van het Franfche hof bij de Ottomannifche Porte, tot die oorden terug gevoerd, welke hij niet dan met weezin had verlaten, en nam verfcheidene geleerden, waaronder den vermaarden abt DELILLE, in zijn gezelfchap mede. Negen jaren vertoefde hij te *Konftantinopel*; behartigde de ftatkundige belangen van zijn vaderland, en hield zich tevens met zijne geliefde letter- en oudheidkundige ftudien bezig, toen de noodlottige invloed der Franfche omwenteling, in 1792, een einde aan zijne ftatkundige betrekkingen met het Turkfche hof maakte. Eene onderfchepte briefwifeling, door hem met de uitgewekene Franfche prinfen gehouden, deed de conventie befluiten, om hem in ftaat van arrest te verklaren; doch hij nam de wijk naar *Petersburg*, van alle zijne talrijke verzamelingen van oudheden niets anders mede nemende, dan het handfchrift van *LYDUS* en eenige gefneden fteenen, welke hem nog door eenen ontrouwen kamerdienaar ontvreemd werden.

In de Ruffifche hoofdstad genoot hij het vereerendst onthaal, en werd door keizer PAUL tot geheimraad, befturer van de akademie der kunften, en der keizerlijke boekerijen benoemd; doch eenige betrekkingen met vreemden drongen hem, om het gastvrij *Rusland*, waar zijn oudfte zoon met de gravin *POROCKA* gehuwd was, te verlaten, en

in 1802 naar *Frankrijk* terug te keeren. Bij zijne terugkomst in *Parijs* nam hij, als voormalig lid van de akademie der opschriften, zitting in de tweede klasfe van het institut, welker verhandelingen hij met eene *Mémoire sur l'Hippodrome d'Olympie, et recherches sur l'origine du Bosphore de Thrace* verrijkte, en in eene van welker bijeenkomsten hij, op het laatst zijns levens, nog eene geleerde verhandeling over HOMERUS voorlas.

CHOISEUL leidde voorts een afgezonderd leven tot den val van BONAPARTE en de herstelling der koninklijke regering in 1814, wanneer hij tot pair en lid van den geheimen raad werd bevorderd; doch welke waardigheden hij in 1815 verloor, en na de tweede wederkomst des konings terug bekwam. Intusschen vervolgde hij zijne *Voyage pittoresque de la Grèce*, waartoe de bouwstoffen, in het midden der oproeren en plunderingen, nog waren bewaard gebleven, en waarvan hij nog het eerste cahier van het 2de deel heeft uitgegeven; terwijl hij door het mededeelen zijner nasporingen den heer BARBIÉ DU BOCCAGE voor zijnen atlas van *Griekenland*, den heer CHEVALIER voor zijne kaart van *Troje*, en den heer CASSAS voor zijne gezigten van *Syrië* tot veel nut verstrekte, even als hij vroeger voor den abt DELILLE, door zijne aantekeningen op het uitmuntend dichtstuk: *L'Imagination*, geweest was.

Daar te boven hield hij zich, dadelijk na zijne terugkomst in *Frankrijk*, onledig met het herzamelen van de gedenkstukken der vorige eeuwen, welke hij met zoo vele moeite en kosten verkregen had, en waarbij hij, aan de eene zijde, tot zijn leedwezen ondervond, dat verscheidene kisten met oudheden, in den *Levant* bijeengebragt, in den brand van *Smirna* vernield, een aantal andere, in een Fransch vaartuig geladen, genomen, en alle nasporingen na eene lading, welker naar *Odysa* gevoerd, vruchteloos waren; doch ook, aan den anderen kant, het genoeg had, van door de tuschenkomst van den graaf CHAPTAL, minister van binnenlandsche zaken, voor het grootste gedeelte, de gedenkstukken weder te bekomen, die zich in het museum te *Parijs* bevonden. Ook herkreeg hij uit het museum te *Marseille* de hem toebehoorende stukken, en in 1815 en 1816 de zulke, welke hij in *Konstantinopel* had achter gelaten. Ter huisvesting van een en ander, deed hij in zijnen tuin te *Parijs*, nabij de Elifsefche velden gelegen, en *Idalia* genoemd, een sierlijk gebouw oprigten, waarvan de 3 gevels, (zijnde de vierde zijde bemuurd) het *Erechteum* en *Pandrosium* van *Athene*, alsmede eene der poorten van *Palmyre*, voorstelde.

CHOISEUL mogt echter niet lang het genot zijner herkregeene schatten smaken; maar stierf den 20 van Zomermaand 1817, te *Aken*, aan eene beroerte. Hij liet verscheidene kinderen na, die, gewis om gegronde redenen, de door hunnen vader verzamelde oudheden enz. verkochten. Deze verkooping bevatte Egyptische oudheden, Griekse en Romeinse beeldwerken en opschriften; basrelieven,
graf-

grafvazen en grafsteenen; afgietsels of kopijen van Grieksche en Romeinsche oudheden; aloude kolommen enz. van ongemeene marmerfoorten; teekeningen en kaarten: welk alles eene som van 153,000 franken heeft opgebragt, en waarvan de meeste voorname stukken door het Fransche en Britsche museum zijn gekocht geworden.

CHORAGUS. Was, bij de *Grieken*, iemand die, voor eigene kosten, eene offerhande of plegtige feesten, tot eer der goden gaf. Bij de Romeinen iemand, die voor eigene rekening, tooneelftukken liet vertoonen, of aan wien de zorg van het uitdeelen der gelden, door eenen AEDILIS, was opgedragen.

CHOREGRAPHIE. De kunst, om door zekere teekenen de bewegingen der danfers aan te wijzen, even als in het gezang door nooten geschiedt. Zij beschrijft den weg, dien ieder danfer neemt, en dien men de figuur of toeren noemt, de houding der voeten, der armen, en van het ligchaam, de pasfen, enz.

CHORIAMBUS. Een voet in een vers, uit vier lettergrepen bestaande, waarvan de eerste en laatste lang, de beide middelste kort zijn, en inzonderheid in de *asklepiadeische* verzen voorkomen.

CHOROGRAPHIE. De beschrijving van een afzonderlijk landschap, als ook de kunst, om provinciale kaarten te teekenen.

CHOUANS. Onder dien naam heeft men dikwijls in het algemeen die oproerlingen verstaan, die den moed en de waakzaamheid der Fransche republikeinsche legers, aan den regter- en linker oever der *Loire*, gedurende eenige jaren, op de hardste proef stelden; maar eigenlijk voeren alleen de bewoners dier miltzieke departementen dezen naam, welke aan den regter oever der *Loire* liggen, en het voormalig *Bretagne*, *Anjou* en *Maine* uitmaken. De vlakke lands, waar inzonderheid het tooneel des burger-oorlogs geopend werd, vormt bijna een vierkant, waarvan de steden *Nantes*, *Angers*, *Mayenne* en *Rennes*, de hoeken zijn; doch somtijds strekten zich de strooperijen nog verder langs de kusten tot aan de stad *l'Orient* uit. Over den oorsprong der benaming van *Chouans* is men het nog niet volkomen eens. Het waren meestal smokkelaars, die vóór de omwenteling, door den heimelijken uitvoer van zout naar de naburige landschappen, eenen aanzienlijken handel dreven, doch wier handwerk door dezelve geheel nutteloos werd. Daar deze lieden nu aan een omzwervend leven gewoon waren, en geen ander handwerk kenden, doorkruisten zij het land en werden roovers. Hun getal, door allerlei gespuis van tijd tot tijd reeds aangegroeid, werd in Wintermaand 1793 door het leger van den generaal der *Vendée*, CHARETTE, die door de Republikeinen genoodzaakt was, naar de *Loire* terug te trekken, nog geduchter. Zij wilden nu ook voor de herstelling van den godsdienst en het koningschap strijden, en hierom met de *Vendéers* eene gemeene zaak maken; doch hun hoofddoel was moord en plundering, hetwelk zij tot het laatste toe niet uit het oog verloren. Hoe verwoestend ook de

krijg tusſchen hen en de republikeinen geweest zij, kan dezelve echter, in den eigenlijken zin, geen oorlog genoemd worden, alzo de ligging des lands geregeldde krijgskundige verrigtingen onmogelijk maakt. Van hier, dat men zich genoodzaakt zag, om in kleine afdeelingen te vechten, waardoor men echter weinig uitvoerde, vermits de *Chouans* altijd een middel wisten, om zich in ſchuilhoeken te verbergen, waar de republikeinen hen niet volgen konden. Daar men zich nu eindelijk overtuigd hield, dat men door geftrengheid volftrekt niets vorderde, floeg men den weg van vriendelijke onderhandeling in, verleende in Wintermaand 1794 aan de gezamenlijke miteurs vergiffenis, en zond de volksvertegenwoordigers DELAUNAY, RUELLE en BOLLET naar de *Vendée* af, met dat gevolg, dat, behalve de *Vendéërs*, ook de *Chouans*, onderwerping aan de conventie beloofden; de vredesonderhandelingen den 20 van Grasmaand 1795 tot ſtand gebragt werden, en CORMATIN, het hoofd der *Chouans*, verklaarde, dat hij van nu af de wapenen nederleggen, en de een en ondeelbare republiek erkennen zoude. Dan, de vrede duurde niet lang: men ontdekte eene verſtandhouding der *Chouans* met *Engeland* en de uitgewekenen, en nam, in Bloeiamaand 1795, den hoofdaanvoerder CORMATIN, benevens 7 zijner medeſtanders, gevangen; doch hij wist zich zoo wel te verdedigen, dat men zich vergenoegen moest, hem naar *Eaen* in de gevangenis te zenden. Sedert vertoonden zich nog de *Chouans* flechts bij kleine hoopen, en liepen voornamelijk het land af, om te rooven en te plunderen. Dan, het beleid en de dapperheid van den veldheer HOCHÉ, die het opperbevel in de oproerige departementen voerde, maakten aan dezen verderfelijken krijg, in den zomer van 1796, ten voordeele der republikeinen een einde.

CHRESTOMATHIE. Is eene verzameling der beſte en belangrijkte plaatſen, en van geheele ſtukken, uit onderscheidene ſchrijvers.

CHRIE. Een redekundig opſtel, volgens eene bepaalde verdeling bearbeid, waarvan men zich nog in ſommige ſcholen, en bij akademiſche examina bedient.

CHRISMA. Bij de Roomsche-Katholijken de heilige olie, die door eenen biſchop gewijd is, en tot den doop, het vormfel, de inwijding van eenen priester, en het laaſte olietel gebruikt wordt.

CHRISTIANIA. Eene ſtad van *Noorwegen*, 9000 inwoners bevattende, en door CHRISTIAAN IV gebouwd, ter plaatſe, waar het in 1624 verbrande *Opslo* of *Anſlo* geſtaan heeft. De uitvoer van houtwaren naar *Engeland*, *Holland*, *Frankrijk* en *Denemarken* maakte eertijds de voornaamſte tak van den handel uit. Ook worden er aanzienlijke partijen marokijn, ijzer, aluin en zeep uitgevoerd.

CHRISTINA. Koningin van *Zweden*, dochter van den roemwaardigen GUSTAVUS ADOLPHUS, werd den 3 van Wintermaand 1626 geboren, en was nog geene 6 jaren oud, toen haar vader den 6 van Slagtmaand 1632, op het ſlagveld bij *Lutzen* den dood der helden ſtierf. In den jare 1644 aanvaardde zij in eigen perſoon de regering,
wel

welke tot dus verre door de hooge rijksambtenaars, en wel inzonderheid door den staatkundigen kanselier AXEL VAN OXENSTIERNA, als hare voogden, was waargenomen geworden, en sloot, na vele behaalde overwinningen, in 1648, te *Osnabrug* den Westfaalschen vrede, waardoor haar verscheidene gewesten van het noordelijk *Duitschland* ten deele vielen, en haar rijk tot het hoogste toppunt van roem gebracht werd. Zij zorgde wel met eenen roemrijken ijver voor het welzijn harer onderdanen; doch gaf aan de wetenschappen, aan welker bevordering zij verbazende sommen besteedde, den voorrang boven de zaken van regering. Zij zelve was eene der geleerdste vrouwen, welke immer den troon beklommen; bewerkte in 1640, gedurende hare minderjarigheid, de stichting der universiteit te *Abo*; trok de grootste geleerden, onder anderen HUGO DE GROOT, DESCARTES, SALMASIUS en COURING naar haar hof, en verkoos hen voor haar dagelijksch gezelschap; doch eindelijk nam de zucht tot de wetenschappen, en eene ongedwongene levenswijze, zoo zeer bij haar de overhand, dat zij in 1654, in den ouderdom van nauwelijks 28 jaren, de regering aan haren oom, KAREL GUSTAVUS, hertog van *Tweebruggen*, plegtig overdroeg, en het rijk verliet. Voor lang reeds tot de Katholieke leer overhellende, omhelsde zij dezelve openlijk in 1655 te *Innspruck*, vertrok naar *Rome*, deed verscheidene reizen, geraakte eindelijk in behoeftige omstandigheden, en werd veracht; doch zij wijdde zich tot aan haren dood, die eerst in 1689 te *Rome* voorviel, aan letterkundige bezigheden. Zij bezat een beminnelijk karakter, eene ongewone geleerdheid, uitstekende talenten, en was eenig in hare soort; doch wandelde bij haren letterarbeid somtijds op dwaze bijpaden. Dus stond zij b.v. te *Rome*, de Alchemie voor, verspilde, toen zij nog regeerde, de beste schatten des rijks, tot aankoop van gedenkstukken voor de wetenschappen, liet zich niet zelden door gunstelingen leiden, en verviel, door haar vrij en zorgeloos gedrag, dikwijls in het onwelvegelijke.

CHRISTOPH. (HENRY) Veldheer der Negers, op kaap *François*, op het eiland *St. Domingo*, verrigtte zijne eerste krijgsdiensten onder den Neger-Generaal BIASSOU, die de eerste onlusten op het genoemde eiland bestuurde; doch door de list van TOUSSAINT LOUVERTURE van het bevel verftoken geraakte, en door eenen anderen Neger-Generaal JEAN FRANÇOIS, vervangen werd. Reeds in de school van BIASSOU op moord en verwoesting afgerigt, was CHRISTOPH bij de schanddaden van TOUSSAINT, (*zie aldaar*) zeer werkzaam, en verwierf daardoor zijne achting; inzonderheid onderscheidde hij zich in Zomermaand 1795, toen de Fransche gemagtigden aan de Negers eene volkomene vergiffenis aanboden. Met den Neger MACAYE aan het hoofd van 3000 derzelve, tot kaap *François* doordringende, rigtte hij een verschrikkelijk bloedbad onder de blanken aan, en stak eindelijk de stad zelve in brand. Door TOUSSAINT thans tot opperbevelhebber over het district van kaap *François* aangesteld zijnde, zond deze, die CHRISTOPH nu kende, hoezeer gehoorzaamheid en onderwerping aan

de Fransche regering voorgewend hebbende, na den vrede van *Amiens* een eskader, onder LE CLERQ, naar *Domingo*, om er de rust te herstellen; doch CHRISTOPH weigerde, toen er een gedeelte van voor de kaap verscheen, de opperheerschappij van *Frankrijk* te erkennen, wilde het eskader niet binnen de haven laten, en vorderde van zijne soldaten, om de vrijheid tot den laatste dropel bloeds te verdedigen; zelfs liet hij, toen de *Franschen* eenen aanval waagden, de stad in brand steken, en de vluchtende inwoners vervolgen. Eindelijk met TOUSSAINT en DESSALINES begrijpende, dat zij het, ten minste voor het tegenwoordige, tegen de *Franschen* niet konden houden, was CHRISTOPH de eerste, die eenen schijnbaren stap tot onderwerping deed, en gaf zijne troepen, magazijnen, en geschut aan den *Franschen* veldheer over. Ook TOUSSAINT en DESSALINES smeekten om genade, en deden den eed van getrouwheid aan *Frankrijk*; doch zij hadden alle drie geen ander oogmerk, dan om nieuwe opstanden te verwekken. Ondertuschen zochten deze drie zich elkander den voet te ligten, hetgeen CHRISTOPH, dan ook ten aanzien van TOUSSAINT en DESSALINES gelukte. Daar zich nu de *Franschen* eindelijk genoodzaakt zagen, om het geheele eiland te ruïnen, stelde zich CHRISTOPH met eenen ander Neger-Generaal, PETHION, aan het hoofd der regering van *Domingo*; doch in geheel verschillende betrekkingen. De laatste werd opperbevelhebber der *Mulatten*, en door de constitutie van Louwmaand 1807, voor 4 jaren tot hunnen voorzitter verkozen, waartegen de eerste voor zijn leven tot president en generalissimus der land- en zeemagt, van de republiek *Hayti* (de oorspronkelijke naam van *Domingo*) met het regt tot het maken van vrede of verklaren van oorlog, benoemd werd. Dan beide veldheeren geraakten weldra met elkander in oorlog, waarbij CHRISTOPH verscheiden malen geslagen, en naar kaap *François* terug gedrongen werd, welke PETHION ten oogmerk had, om aan te tasten. (zie verder DOMINGO.)

CHROASTACES. Eene soort van glanstijke en doorschijnende steenen, die van kleur veranderen, als men ze in een ander licht houdt.

CHROMATIEK. De leer der kleuren, welker kennis in de schilderkunst van het hoogste belang is.

CHROMATISCH. Zoo noemt men die trapswijze opvolging in den toonleider, welke de octaaf in 12 halve toonen verdeelt, en waarbij ieder geheele toon in eenen grooten en kleinen halven toon gesplitst wordt. Men teekent de *Chromatische* volgreeks door kruisen, wanneer de maat (*Scala*) *c, cis, d, dis, e, f, fis, g, gis, a, ais, h, c* heet, of met Been, wanneer zij *c, des, d, es, e, f, ges, g, as, a, b, h*, genoemd wordt. De eerste ontstaat uit de verhooging, en de laatste uit de verlaging der toonen. In beiden zijn echter de voortgangen, die eenen kleinen halven toon uitmaken, alleen chromatisch, zoo als *c cis, des d* enz. de overigen, die eenen grooten halven toon vormen, zoo als *cis d* of *c des*, zijn diatonisch; en van hier, dat men zulk eenen toonleider te regt *diatonisch-chromatisch* noemt.

CHRO.

CHRONISCH. (Uit het Grieksch) Beteekent iets, hetwelk tot eene zekere ruimte van tijd betrekking heeft: van hier *Chronische ziekten*, dezulke, die op zekere tijden afwisselen en wederkeren, doch wier duurzaamheid opbepaald is, b. v. jicht, voeteuvel enz.

CHRONODISTICHON, CHRONOGRAM. (Uit het Grieksch) Is de naam van zulke verzen, die, wanneer men er sommige letters uit bijeen voegt, het jaargetal aanwijzen, b. v. *reges ConCe Dant paCe M*, waarvan de letters CCDCM het jaargetal 1800 uitmaken.

CHRONOGRAPHIE. De beschrijving van den tijd, dat is, van de geschiedenis, naar de tijdorde.

CHRONOLOGIE. (Zie: TIJDREKENKUNDE.)

CHRONOMETER. Tijdmeter, eene soort van zeer naauwkeurig, maar kostbaar uurwerk, gemaakt ter bepaling van de lengte ter zee. (Zie: LENGTE.) Deszelfs hoofdvereischen zijn, dat het door veren en niet door slingers gaat, omdat de schommelingen eens slingers, door de beweging van een schip, gestoord zouden worden. Bovendien moet zijn gang zoo regelmatig zijn, dat het den middelbaren tijd aanwijst; waartoe inzonderheid vereischt wordt, dat de veren door de koude niet gespannen, en door de warmte niet slap worden, ten einde de gang des uurwerks dezelfde blijve, het zij het schip naar den evenaar of naar de pool zeile. Van deze uurwerken heeft men twee soorten, namenlijk, groote *Zee-uurwerken*, (*Time-keepers*) en kleinere (*Chronomiten*) in de gedaante van zakhorologies.

Na vele te leur gestelde proeven, gelukte het eindelijk HARRISON, een Engelsch kunstenaar, dezelve te vervaardigen. Op twee reizen naar *Westindië*, in 1761 en 1764, werden ze beproefd en bevonden, dat ze de lengte ter zee, tot op eenen halven graad, naauwkeurig aantoonen; weshalve men geene zwaarigheid maakte, om aan HARRISON eene belooning van 100,000 ponden sterling uit te reiken, als de helft van den prijs, die volgens eene parlaments-akte van 1714, op het vinden van de lengte ter zee, bepaald is. Groote zee-uurwerken van eene andere en verbeterde inrigting hebben naderhand MUDGE, LE ROY en BERTHOUD vervaardigd en beschreven; de laatste in zijn *Traité des horologes marines*. Naderhand maakte ARNOLD het eerst Chronometers, die zeer uitstekend goed, en beter geoordeeld werden, dan die van EMERY. — Behalve deze heeft men nog Chronometers, die men in de muziek gebruikt, en *maatmeters* noemt, en, bijna als een horologie, door middel van den slinger, naauwkeurig de maat aanwijzen, welke de componist bij de uitvoering van zijn stuk wil gevolgd hebben. De onlangs gestorvene hoogleeraar ABEL BURJA te *Berlijn*, en MUSZKE in *Meiszen* zijn de gelijktijdige uitvinders van dit voor de toonkunst zoo belangrijk werktuig, dat door STÖCKEL in *Burg* aanmerkelijk verbeterd, en door MÄLZEL, te *Wenen*, tot eenen hoogen trap van volkomenheid gebracht is.

CHRYSAMNOS. (Zie: GOUDZAND.)

CHRYSEIS en **CHRYSES**. **CHRYSES** was een priester van **APOLLO**, wien's dochter, eigenlijk **ASTYNOME**, doch gewoonlijk **CHRYSEIS** genoemd, bij de belegering van *Thebe*, in *Cilicië*, in handen der *Grieken* geraakte, die voor *Troje* lagen, en als buit aan **AGAMEMNON** ten deel viel. Toen echter deze veldheer, om een einde aan de pest te maken, welke **APOLLO** in het Grieksche leger zond, genoodzaakt werd, **CHRYSEIS** aan haren vader terug te geven, ontnam hij daarvoor aan **ACHILLES** het aan dezen toegedeeld meisje **BRISEIS**, waaruit die verdeeldheid ontstond, welke den *Grieken* zoo veel bloed kostte, en het voornamelijk onderwerp der *Iliade* van **HOMERUS** uitmaakt.

CHRYSIPPUS. Was een Stoïsch wijsgeer, uit *Cilicië*, een man van uitstekende zielsvermogens en zeldzame kundigheden, die zich reeds als jongeling zoo sterk gevoelde in de gave van bevassing en redenering, dat hij zijnen leermeester **CLEANTHES** verzocht, hem alleen stellingen zonder bewijzen voor te dragen, daar hij de laatste gemakkelijk zelf zoude vinden. Na **CLEANTHES** leerde hij in de *Stoa* tot aan zijnen dood, die voorviel in de 143ste olympiade, het 73ste jaar zijns ouderdoms. Hij was de beroemdste tegenstander van **CARNEADES**; week in verscheidene stukken af van de leer van **ZENO** en **CLEANTHES**, en redetwistte zelfs meermalen, in den trant der *Academici*, voor en tegen dezelfde stelling, om te toonen, dat hunne wijsbegeerte slechts eene bloote kunst oefening zij, die, des noods, ook een Stoïsch wijsgeer, zoo hij wil, kan verkrijgen. Overigens was en bleef hij een steunpilaar van de leer der Stoïcijnen, zoo dat men gewoon was, in zijnen tijd te zeggen: „als er geen **CHRYSIPPUS** meer was, zou er ook geene *Stoa* meer zijn.”

CHRYSOLIETH. (*Gemma Chrysolithus*, L.) Een edelgesteente, hetwelk men vindt, zoowel in de Oosterfche landen, als in *Amerika*, zoo als in *Peru*, *Brazilië*, maar ook in *Frankrijk*, *Boheme* en *Silezië*. Deze steen is zeer hard; ofschoon hij zich door staal laat krasfen en door de vijl aangrijpen. Hij komt somtijds voor ter grootte van een duivenēi, doch meestal veel kleiner, en in eene ongelijkvormige gedaante. Zijne kleur is geelachtig groen, en, geslepen zijnde, heeft hij eenen schoonen, zeer aangename glans, dien hij echter, gedragen wordende, niet zeer lang behoudt, waarom hij ook niet zeer hoog geacht wordt.

CHRYSOPRAAS. Een kostbare steen, welke, volgens **LINNEUS**, zoude behooren in het geslacht der kristallen, en wel onder die soort derzelve, welke vele verscheidenheden bevat, en den naam draagt van *Crystallus coloratus*: andere plaatfen hem, even gelijk de *Chalcedoon*, in het geslacht der keijen. Het is een harde steen, waaruit allerhande fraaije dingen tot sieraden kunnen gemaakt worden: dan daar slechts zeer weinige fraaije steenen uit eenen brok, van eene vuist groot, kunnen worden gefneden, zoo is daardoor de *Chryso-praas* vrij duur. Zijne kleur is bleek groen, een weinig naar het gele trekkende. Hij wordt overal gevonden, waar men de kristal-

len

len aantreft. Te *Coszmits*, in *Silezië*, vindt men hem hooger en bleeker groen, ja somtijds bijna melkwit van kleur. Hij is ondoorfchijnend.

CHUR. De hoofdstad van geheel *Graauwbunderland*. Zij bevat omtrent 2500 inwoners; is, uit hoofde van den verzendingshandel tusschen *Duitschland* en *Italië*, eene welvarende stad, en heeft twee protestantsche kerken, eene stadsboekerij, en stapelplaats voor koopwaren. De landstreek levert wijn en ooft op, en in hare nabijheid begint de *Rijn* voor kleine vaartuigen en houtvloten bevaarbaar te worden. Tot het opper-regtsgebied van *Chur* behooren nog vier kerspels, die op 3600 inwoners geschat worden. Tot 1498 was *Chur* eene vrije rijksstad; doch vervolgens geraakte zij onder eenen bischop, die onder den aartsbischop van *Mentz* stond, wiens wereldlijke bezittingen, echter, in 1802, aan de Helvetische republiek, in vergoeding van elders geleden verliezen, geschonken zijn.

CHUTEERS. Waren volken, die aan gene zijde van den *Euphraat* woonden, en door *SALMANASSAR* naar *Samarië* werden overgevoerd, in plaats van de *Israëlieten*, die aldaar eerst woonden. Zij waren afgodendienaars, en bleven dit eenen langen tijd, tot dat zij eindelijk de wet van *Mozes* aannamen. De *Samaritanen* zijn van hen afkomstig.

CICERO. (MARCUS TULLIUS) Werd te *Arpinum*, in het tegenwoordig *Terra di Lavoro*, in *Beneden-Italië*, 647 jaren na de bouwning van *Rome*, geboren. Hij was een man, dien wij nog heden, ondanks zijne fouten, eenparig bewonderen moeten, en die beide als staatsman en geleerde eenen onsterfelijken roem verworven heeft. Als jongeling te *Rome* gekomen, beoefende hij hier, zoo als naderhand in *Grickenland*, en inzonderheid te *Athene*, onder de beste leeraars, de regtsgeleerdheid, wijsbegeerte, welsprekendheid en dichtkunde; vervaardigde reeds in zijne vroegere jaren verscheiden gedichten, welke echter weinig boven het middelmatige waren; muntte op het spreekgestoelte boven alle zijne tijdgenooten uit, en schreef de voortreffelijkste wijsgeerige werken, waarin hij de *Grieken*, inzonderheid de *academisten* (aanhangers van *PLATO* en de *Stoïcijnen*) volgde, en hunne denkbeelden met een ongemeen goed gevolg aan zijne landgenooten mededeelde. Zijn roem vermeerderde: hij verkreeg den eenen eerepost na den anderen, welke hij allen met een uitstekend beleid en belangeloosheid waarnam, en werd eindelijk, alleen uit eene algemeene achting voor zijne uitstekende verdiensten, tot de waardigheid van consul verheven. Als zoodanig verijdelde hij, met gevaar van zijn leven, de zamenzwering van zijnen persoonlijken vijand *CATILINA*, (zie *aldaar*) en verwierf daardoor den roemrijken bijnaam van *Vader des vaderlands*. Dan, zijne grootheid van ziel en standvastige deugd, zoowel als het verijdelen der genoemde zamenzwering, berokkende hem vele benijders en vijanden, onder welke het *CLODIUS*, een laaghartige volksvleijer, door *CAESAR*, *CRASSUS* en andere vermogende *Romeinen* ondersteund, het

zoo ver bragt, dat hij, 696 jaren na de bouwing van *Rome*, uit zijn vaderland gebannen werd. Nu verloor CICERO al zijne standvastigheid en tegenwoordigheid van geest, vergat de krachtadigste middelen ter zijner redding, en ging naar *Macedonië*. Ook hier gedroeg hij zich nog zeer kleinmoedig, en zijne brieven, gedurende zijne ballingschap geschreven, bevatten klagten, welke van de menschelijke zwakheid getuigen. Ondertusschen vervolgde CLODIUS al zijne vrienden, en vernielde al zijne goederen; doch POMPEJUS bewerkte, door den geheelen raad en alle patriotten ondersteund, in het volgende jaar, zijne terugroeping, en gansch *Italië* betoonde, hij zijne wederkomst, eene bijna buitensporige blijdschap. Toen hem het bewind over *Sicilië* ten deele viel, sloeg hij de *Parthers* in verscheiden gevechten; doch hij konde de eer der overwinning, door het gedrag zijner vijanden, niet inoogsten. Bij de burgerlijke oorlogen van POMPEJUS en CAESAR, koos hij de partij des eersten, omdat hij aan hem verpligting had, en ook zijne zaak hem nog het minst onregtvaardig toescheen, en vergezelde hem in den krijg; doch gedroeg zich zeer dubbelzinnig en wankelmoedig. Toen CAESAR echter vermoord was geworden, prees hij openlijk zijne moordenaars, voegde zich met alle welmeenende vrienden der republiek bij hunne partij, en poogde wel in het eerst die der moordenaars en wrekers van CAESAR te vereenigen; doch voer weldra tegen ANTONIUS, die benevens OCTAVIUS en anderen aan het hoofd der tegenpartij was, heftig uit, zonder dat de republikeinen daardoor, of door hunne dapperheid, den wankelenden staat konden redden. Zijne tegenpartij behaalde de overwinning, en ANTONIUS besloot tot den dood van CICERO, en van een groot aantal zijner vrienden. Deze wilde eerst naar *Griekenland* vlugten; doch door storm hierin verhinderd wordende, keerde hij terug, zeggende: *ik wil servern in mijn vaderland, hetwelk ik zoo dikwijls gered heb*. Het leed niet lang, of de afgezonden moordenaars vonden hem, en sloegen hem het hoofd af, waarna de ontmenschte ANTONIUS hetzelfde, benevens zijne regterhand, op hetzelfde spreekgestoelte deed ten toon stellen, waarop deze groote man voorheen de algemeene goedkeuring verworven had. Zoo schandelijk eindigde het werkzaam leven dezes uitmuntenden Romeins, in het 63ste jaar zijns ouderdoms. — Zijne verdiensten voor den staat kunnen niet ontkend worden, en hij zoude nog veel meer verrigt hebben, indien hij met zijn groot verstand even zoo veel standvastigheid en onbezweken moed vereenigd had. Ook kan men niet loochenen, dat eerezucht, welke hij echter nooit ten nadeele van den staat of zijne medeburgers bevredigde, de sterkste drijfveer van al zijne handelingen was.

In het vak van wetenschappen waren zijne verdiensten nog veel grooter; want hij bragt de Grieksche wijsbegeerte naar *Rome* over; droeg meer dan eenig Romein, vóór hem, aan de uitbreiding der wetenschappen bij; was zelf een groot wijsgeer; bragt de welsprekendheid, in *Italië* nog zoo weinig beoefend, tot het hoogste toppunt van vol-

volkomenheid, en bleef als redenaar, tot op onzen tijd, een voorbeeld, welks wederga men nog niet vindt.

Onder 's manschriften zijn, nog voor ons, de belangrijkste, zijne *Redevoeringen*, die vol zijn van schoone gedachten; zijne verhandeling *over de Pligten*, de uitmuntendste, welke ooit over dit onderwerp geschreven is; zijne werken *de Amicitia* en *de Senectute*, waarin de genoegens der vriendschap en des ouderdoms treffend worden voorgesteld; de *Droom van Scipio*, die inzonderheid door oorspronkelijkheid zich kenmerkt, en het eenige stuk is, dat wij van zijn werk *de Republica* bezitten, en eindelijk zijne *Epistolae familiares*, en *ad Atticum*, welke, boven alle anderen, een naauwkeurig en levendig denkbeeld van den toestand der Republiek bevatten, en den schrijver geheel in zijn karakter als mensch vertoonen. Onder de beste uitgaven van Cicero'schriften behoort die van Gronovius, in 1692 te Leiden in het licht verschenen.

CICERO. (M. TULLIUS) De zoon van den vorigen, geboren in het jaar 638 van Rome. Hij vergezelde zijnen vader, in zijn zesde jaar, naar *Cicilië*, en ontving reeds in den eersten burgeroorlog het bevel over eene afdeeling ruiters. Na den ongelukkigen veldslag bij *Pharsalië*, ging hij naar *Athene*, om zich onder Cratippus en Gorgias op de wetenschappen toe te leggen. Na Caesar's dood werd hij consul, en naderhand proconsul in *Syrië*.

CICERO. (Q. TULLIUS) Broeder van den beroemden M. TULLIUS, jonger dan deze, en met mindere bekwaamheden toegerust. In het jaar 691 van Rome werd hij *practor*, naderhand *propraetor*, en waagde zijn leven en vrijheid voor de terugroeping zijns broeders, met wien hij naderhand de zijde van Pompejus koos. Gedurende het driemanschap van Antonius, Octavius en Lepidus, werd hij, met zijne zonen, in zijn eigen huis vermoord.

CICERONE. Zoo noemt men in *Italië* eenen perfoon, die een vreemdeling tot geleider, en te gelijk tot tolk dient, en hem de merkwaardige ouden aanwijst.

CICERS. (*Cicer aretium*) Van dit gewas, in gtoei het meest met de linzen en wikken, doch in vrucht met de erwten overeenkomende, is de stengel hard, de bladen zijn bleekgroen, iets wollig en getakt, de bloesems purperrood of violet, en de vruchten bruin of roodachtig zwart, onsmakelijk, en moeilijk, om te verteren.

CICINDELA. (Zie: ZANDLOOPERS.)

CICISBEO. De geleider en vriend der gehuwde vrouwen in *Italië*, waar de goede smaak in de hoogere standen vordert, dat de man, van den dag der bruiloft af, alleen in zijn huis, met zijne vrouw omga; wordende de laatste in gezelschappen en bij openbare vermakelijkheden door den *Cicisbeo* vergezeld, die reeds bij het toilet zijne opwachting bij haar maakt, om hare bevelen voor dien dag te ontvangen. Dit gebruik is zoo algemeen in *Italië*, dat een gehuwd paar, daartegen willende handelen, zich aan bespottung zoude blootstellen.

CICUTA. (Zie: KERVEL.) (DOLLE.)

CIDER, Appeldrank. Deze drank wordt bereidt uit het sap van afgevallen of onrijp afgeplukte appels en ook peeren, welke men langzaam rijp laat worden, met een weinig water vermengt, uitperst, en vervolgens in vaten laat gisten. Bijna uitgegist zijnde, wordt dezelve op fleschen getapt. Hij wordt zeer ligt zuur. Men maakt er in *Engeland* en in het Noordwesten van *Frankrijk* veel gebruik van.

CIDEVANT. Een spotnaam van den voormaligen adel, en de rijken en aanzienlijken in *Frankrijk*, die zich tegen de omwenteling verklaarden.

CIGAROS. (Zie: TABAK.)

CIJFERSCHRIFT. Bestaat in schrijfteekens, waarvan men zich, in plaats van gewoon letterchrift bedient, om elkander geheime berigten mede te deelen. Tot zulke teekens kan men cijfers, letters, wiskunstige teekens, figuren, enz. gebruiken. Neemt men er getalteekens, in plaats van letters; toe, dan bevat elke letter, ieder getal, zelfs geheele, dikwijls voorkomende, lettergrepen, woorden en uitdrukkingen, een of meerder teekens, die dan, of op de gewone wijze, of, om het geheim nog meer te bedekken, van de regter-naar de linkerhand geschreven worden, en waaronder ook wel misleidende teekens, en niets beduidende uitdrukkingen, in gewoon letterchrift, worden gevoegd. Bij het vaststellen van zulk een geheim Cijferschrift kan men op meer dan eene wijze te werk gaan. Men geeft of aan iedere letter, enz. een teeken, of men deelt het geheele *alphabet* in verscheidene afdeelingen, waaronder men de letters in eene willekeurige orde rangschikt, en kenmerkt iedere letter door twee getallen, waarvan het eene de afdeeling, doch het andere de plaats aanwijst, waar de letter in dezelve staat, en welke beide getallen men even als eene breuk kan onder elkander plaatsen; of, eindelijk, telt men ieder cijfer bij een ander afgesproken getal op, en zendt alleen aan zijnen correspondent de uitkomst der optelling. Het is echter raadzaam, om bij al deze foorten van Cijferschrift onderling overeen te komen, omtrent zekere niets geldende teekens, ten einde door derzelver invoeging den ongewijden ontcijfenaar in de war te brengen. Ondertuschen is, onder eene behoorlijke voorzorg, de eenvoudige *Letter-Cijfer*, die op eene verwisfeling der afzonderlijke klinkletters berust, de menigvuldigste veranderingen toelaat, en gemakkelijk in het gebruik is, meer voldoende, en, met behoedzaamheid aangewend, niet minder zeker. Reeds bedienden zich CAESAR en AUGUSTUS, in hunne geheime staatsbrieven, van zulk een geheim schrift, bij de ouden *coecae litterae* genoemd. Men vindt in het geheime *Polizeischrift* van den graaf DE VERGENNES, in 1793 te *Eisenach* met platen uitgegeven, een voorbeeld van Fransch geheimschrift. De aldaar medegedeelde opene brieven van aanbeveling bevatten, in niet verdachte teekens, de natuurlijke, zedelijke en burgerlijke karaktertrekken,

van

van den aanbevolen vreemdeling. — Men kan over het opgegeven en andere soorten van Cijferschrift nazien KLÜBER's *Lehrbuch der Geheimschreibekunst*, in 1809 te *Tubingen* in het licht verschenen.

CILICIE. Een landschap in *Klein-Azië*, tusfchen *Pamphylie* ten Oosten, en *Syrië* ten Westen, door het *Taurisch* gebergte ten Noorden, en de *Middellandsche* zee ten Westen bepaald; het tegenwoordig *Caramanië*. POMPEJUS bragt het te onder, omdat deszelfs inwoners zich aan zeerooverijen fchuldig maakten, en gebruikte hen naderhand in zijne zee-oorlogen tegen CAESAR. Het was een rijk wingewest der Romeinen, hetwelk CICERO, als *Pro-consul*, beftuurde.

CILINDER, of ROL. Is in de meetkunde zoodanig ligchaam, hetwelk gevormd wordt, wanneer men eenen regthoek om eene van deszelfs zijden, als as, ronddraait.

CIMAROSA. (DOMINICO) Een beroemd Componist, te *Napels* geboren. Nog geene 25 jaren oud, had hij reeds, meer dan eens, de uitbundigfte blijken van goedkeuring bij de voornaamfte fchouwburgen van *Italië* verworven. Zijn roem fteeg met elken dag, en hij werd naar *Rusland* en verfcheiden Duitfche hoven beroepen, om hier de muziek voor heroïke en komieke zangftukken zamen te fteflen. In de laafte foort onderfcheidde hij zich, inzonderheid, door oorfpronkelijkheid en levendigheid van denkbeelden, en eene groote kemis van het tooneel. Met de voortreffelijkfte eigenfchappen vereenigde hij de vereifchten der toonkunst, welke den grooten harmonist kenfchetfen, waardoor verfcheiden zijner zangftukken niet minder uitmunten door den rijkdom van accompagnementen, dan door de zuiverheid en bevalligheid van het gezang. Hij heeft meer dan 120 zangftukken in muziek geftefd, waarvan velen nog dikwijls op de voornaamfte tooneelen van *Europa* gegeven worden. CIMAROSA was als mensch niet minder beminnefwaardig, dan hij als kunstenaar groot en befcheiden was. — GRETRY, door NAPOLEON, naar het onderfcheid tusfchen hem en MOZART gevraagd zijnde, gaf dit antwoord: CIMAROSA met la statue sur le théâtre, et le piédestal dans l'orchestre, au lieu que MOZART met la statue dans l'orchestre, et le piédestal sur le théâtre. — CIMAROSA ftierf in 1801 te *Venetie*, waar de toonkunftenaars voor hem een prachtig catafalk oprigtten, en eene groote kunftige mis uitvoerden. Te *Rome* zong men een *requiem*, waarvoor CIMAROSA in zijne jeugd de muziek geftefd had, en waarvan de ftijl, eenvoudigheid, en welluidendheid ons aan het beroemde *flabat* van PERGOLESE herinnert.

CIMBEREN. (Zie: KIMBEREN.)

CIMON. Zoon van MILTIADES, veldheer der *Atheners*, was van een oud en rijk geflacht, dat langen tijd flichters en koningen aan den *Thracifchen Cherfonnefus* heeft opgeleverd. De begraafplaats der *Cimonifche* familie was in *Athene*, bij de poort *Coela*. — De beroemde gefchiedfchrijver THUCYDIDES ftamde van dit geflacht af. Ci-

MON

128 CINCINNATUS. (LUCIUS QUINTUS) — CINNA (L. C.)

MON was een man, even groot in vrede als in oorlog, en daarenboven een voorbeeld van ouderliefde en milddadigheid omtrent zijne medeburgers, voor welke hij zijne tuinen en wijnbergen opende. Ondertusfchen konde dit alles niet verhinderen, dat hij uit zijne vaderstad gebannen werd; doch men riep hem kort daarna terug, om het bevel over de verbondene *Grieken* op zich te nemen. Hij stierf in het 449ste jaar voor onze gewone tijdrekening.

CINCINNATUS. (LUCIUS QUINTUS) Was een der uitmuntendste *Romeinen* uit de oudste tijden der republiek, even onsterfelijk door zijne heldendaden, als door zijn edelmoedig, vergeenoegd en belangeloos karakter. Hij werd in het 460ste jaar vóór CHRISTUS, (234 jaren na de herbouwing van *Rome*) tot consul verkozen, bij welke gelegenheid de afgevaardigden, die hem daarvan berigt brachten, hem op het land achter den ploeg vonden. Hij nam die waarligheid aan; doch beklagde zich, onder het storten van eenen vloed van tranen, dat zijne kleine, en zoo zeer geliefde; landhoeve onbearbeid moest blijven. Hij bekleedde zijnen post belangeloos en met veel roem; doch toen men hem het volgende jaar denzelven op nieuw aanbood, weigerde hij dien te aanvaarden, en werd naderhand, om den oorlog tegen de naburige *Aequers* te eindigen, voor den tijd van 6 maanden tot dictator verheven. Ook nu vonden hem de afgezonden, die hem de boodschap zijner verheffing brachten, achter den ploeg, en stonden verbaasd over de nijverheid en spaarzaamheid des grooten mans. Hij snelde aanstonds den ingesloten consul ter hulp; overviel den vijand bij nacht; nam zijn geheele leger gevangen, en verdeelde den buit onder zijne soldaten, zonder iets voor zich zelve te behouden, dan eene gouden kroon, welke zijn leger hem uit dankbaarheid geschonken had. Na verloop van 16 dagen, legde hij reeds zijnen post neder, en keerde naar zijne vreedzame landhoeve terug; doch werd, reeds hoog bejaard zijnde, andermaal tot dictator verkozen, om der heerschzucht van den rusteloozen en gevaarlijken SPURIUS MAELIUS paal en perk te stellen. Hij nam de krachtadigste maatregels, en bragt, toen deze oproermaker door eenen zekeren ALBA was omgebragt, zijnen geheelen talrijken aanhang met moed en standvastigheid tot onderwerping: en dus werd deze groote man tweemaal de redder van zijn volk, hetwelk hem als vader eerbiedigde.

CINNA. (LUCIUS CORN.) Deze medestander van MARIUS was consul te *Rome*; doch werd, toen hij alle verrigtingen van SYLLA wilde vernietigen, door zijnen ambtgenoot verdreven. Hierop vereenigde hij zich met MARIUS; rukte gewapenderhand de stad binnen, en bragt allen, die het met SYLLA hielden, om het leven, waaronder ook zijn vorige ambtgenoot OCTAVIUS was. Naderhand vond hij den dood in een oproer zijner eigene soldaten.

CINNA. (LUCIUS) Van den vorigen wel te onderscheiden. Hij was een achterkleinzoon van POMPEJUS; werd door OCTAVIUS (nader-

derhand Augustus,) tegen wien hij had zamengezworen, in het leven gespaard, bleef dezen nu tot zijnen dood getrouw, en maakte hem zelfs, bij uitersten wil, al zijne bezittingen. Ondertuschen zoude men tegen het verhaal der gemeide zamenzwering, alleen bij **SENECA** te vinden, nog wel het een en ander kunnen aanvoeren.

CINNABER. (Zie: VERMILLIOEN.)

CINNAMONUM. (Zie: KANEEL.)

CINQUE PORTS. Onder deze benaming verstaat men de zeven (onder **WILLEM den veroveraar** waren er vijf) Engelsche havens, die tegen over *Frankrijk* liggen. Zij hebben vele vrijheden en eenen bijzonderen opziener, die den titel van *the Lord warden of the cinque ports* voert, en admiraliteits regtsgebied heeft. De namen der zeven havens zijn: *Dover, Sandwich, Runney, Hastings, Hithe, Winchelsea* en *Rye*.

CIPPUS. In de oudheid eene lage zuil met een opschrift, op de gemeene wegen en andere plaatsen opgerigt, en dienende tot wegwijzers, scheidspalen en grafpilaren bij de graven der overledenen.

CIPRES. (*Cypresus Sempervirens*) Europefche of altijd groene Cipres. Deze foort (want men telt er nog twee of drie), is de oudtijds zoo beroemde boom, welke aan den rouw en de lijkstaatsen was toegewijd; van daar, dat deze boomen ook Lijkeipresen geheeten, en van alle tijden door de dichters in lijk- en treurzangeten, en door de schilders bij graftomben en dergelijke voorstellingen, gebezigd worden. De *Romeinen* hadden, te dezen aanzien, met dezelve veel op: immers onder de gegoedste, of voornamen althans, hing, of plaatte men voor een huis, waarin zich een lijk bevond, ter aanduiding hiervan, takken van dezen boom. De Cipres wordt, een boom (immers ter plaatse waar hij natuurlijk groeit, in *Klein-Azië*, op het eiland *Creta* of *Candia*, en andere eilanden van de *Middellandsche zee*) van ongemeene grootte, met eenen regten stam en eene piramidale kroon. Het loof van dezen boom is schubachtig, gelijkende naar dat van den zavel- of zevenboom; zijnde de blaadjes fijn gefnipperd. Hij verliest dit loof niet, maar blijft altijd groen. Zijne vrucht is eene hoekige noot, welke onder de winkelmiddelen plagt geteld te worden. Het hout van dezen boom is hard en zeer duurzaam, en wegens deszelfs sierlijke bloem en kleur tot schrijnwerk zeer bekwaam. In onze Noordelijke landen kan deze boom, bezwaarlijk, harde vorst in den openen grond doorstaan.

CIRCASSIE. Een groot landschap in *Azië*, tusfchen de *Zwarte en Caspifche zee*, hetwelk door verscheidene vorsten geregeerd wordt, die grootendeels aan *Rusland* onderworpen zijn. De inwoners zijn deels den Mahomedaanfchen, deels den Griekfchen godsdienst toegedaan, en worden voor de schoonste lieden der wereld gehouden. Een der gelaatstrekken van het vrouwelijk geslacht bestaat daarin, dat de wenkbraauwen als een zwarten zijden draad aan het voorhoofd liggen. De Circassifche vrouwen worden intusfchen voor

de schoonste der geheele wereld gehouden, en bekleeden, in den *Naarem* van den grooten heer, eene aanzienlijke plaats.

CIRCE. Eene koningin van *Sarmatië*, die wegens hare kruidkunde voor eene toovenares gehouden, en, toen zij haren gemaal vergeven had, door de *Sarmaten* gebannen werd, waarop zij naar *Italië* ging. HOMERUS dicht van haar, dat zij, zoodra ULYSSES met zijne reisgezellen derwaarts kwam, door middel van eenen drank, deze laatsten in zwijnen veranderde, waarschijnlijk, om den invloed aan te toonen, dien de bekoorlijkheden dezer prinses op zijn reisgezelschap te wege bragten; doch ULYSSES ontging, door de plant *Moly*, (waarschijnlijk de voorzigtigheid), welke hem, volgens HOMERUS, door MERCURIUS, terwijl hij juist naar CIRCE's verblijf zich begaf, gegeven was, de betooveringen van CIRCE, en wist op zijn verzoek ook daarvan zijne reisgenooten te bevrijden.

CIRCENSISCHE SPELEN. Waren in het algemeen al die spelen, die in de Romeinsche schouwplaatsen, inzonderheid in den *Circus maximus*, vertoond werden. Zij werden sedert de vroegste tijden te *Rome* ingevoerd, en waren uitermate prachtig. Hoe verzot het Romeinsche volk op dezelve was, blijkt uit den bekenden uitroep: *Panem et Circenses!* (Brood en Circensische spelen!) De voornaamste onder dezelve waren de *Ludi romani*, of *magni*.

CIRCUMFERENTOR. Hoekmeter: een werktuig, bij de bouwkunstenaars in gebruik, bestaande in eenen aanwijzer (*index*), en eenen cirkel of een rond, uit één stuk koper gemaakt. Men gebruikt het ook bij de landmetingen, wanneer er geene bijzondere naauwkeurigheid gevorderd wordt.

CIRCUS. Deze naam, welke, volgens de oude taal der *Romeinen*, niet anders beteekent, dan een paal of boom, om welke de soldaten elkander (gelijk nog heden de kinderen, zich met de hand er aan vasthoudende) naliepen, werd naderhand gegeven aan *perken*, afgesloten tot oefening in het rennen, wagenrijden en jagen, naar daarin gebragte wilde dieren. Deze perken waren voor de *Romeinen*, wat de schouwburgen, tot stierengevechten bestemd, voor de *Spanjaarden* zijn. — De oudste van die *Circi*, welke tevens lang de aanzienlijkste gebleven is, was de *Circus Maximus*, die ook alleen *Circus* genoemd wordt. De eerste aanlegger daarvan schijnt ROMULUS geweest te zijn, door stilzwijgende het zoogenoemde veld van *Mars*, voor krijgsoefeningen, af te zonderen. In de tijden van den eersten TARQUINIUS, maakten er de Senatoren een open tooneel van, tot wedloopen van paarden en rijdtuigen geschikt: meer echter op eigene kosten, en voor eigen gebruik, dan wel voor het publiek. Dit tooneel was omgeven met houten zittingen, twaalf voet van den grond, en verdeeld tusschen den *Scaat* en de *Equites*: — hetzelfde werd *Forum* genoemd. Naderhand werd de *Circus* verbeterd, zoodat hij aan de Zuid- en Noordzijde, door twee lange gaanderijen, met overdekte gangen, waarin zitplaatsen voor meer dan 250,000 aanbouwers waren, ingesloten was.

De

De vorm van den geheelen *Circus* werd naar den loop der zon ingerigt, en twaalf ingangen met steenen trappen aan de gaanderijen gemaakt, om de maanden af te beelden. AUGUSTUS omgaf naderhand die gaanderijen met eenen *Euripus*, of gragt van tien voet diep en breed, waarin om het snelst gezeild werd: en naderhand werden er ook levende waterdieren, als de *Krokodil* en *Hippopotamus*, vertoond en omgebragt. Rondom de zitplaatsen liep nog van buiten eene eenvoudiger galerij, waarin winkels en cellen met ververfchingen voor de aanschouwers waren geplaatst. — Reeds de eerste TARQUINIUS en zijne opvolgers schepten er vermaak in, tempels, nieuwe gaanderijen en gewelven, als ook andere gebouwen, zoo dicht mogelijk, rondsom dien *Circus* op te rigten. Werden er spelen gegeven, dan verzamelde zich het volk op het *Forum*, en wandelde van daar naar de renbaan, langs eenen, op die dagen met zeildoek overspannen weg. Tegen het Westen bevond zich de groote ingang in het afgesloten ruim, waar de wedloop begon, en ten Oosten waren de beide zijgebouwen door een half rond aan elkander verbonden. In het midden *dezer* plaats liep van het Westen naar het Oosten een muur, *Spina* genoemd, van 4 voet hoog en 12 voet breed, aan welks elken drie hooge piramiden stonden, die het begin en einde van de loopbaan aanwezen.

Op dezen muur praalden, in de laatste tijden der CAESARS, behalve twee obeliskken voor de zon en maan, twee groote marmeren *eijeren*, aan CASTOR en POLLUX, als in den wedstrijd beroemd; voorts *Dolphijsen*, aan *Neptunus*, als schepper van het paard, benevens *drie altaren*, aan *Samo-Thracische* goden, en een verborgen beel aan CONSUMS geheiligd. Rondom denzelven redende wagens. Voor dat de spelen eenen aanvang namen, hield men eenen plegtigen optogt en offerde men den Goden. Hierop verschenen de wagens en paarden, tot den wedloop bestemd, die achter slagboomen, *carceres* genoemd, werden terug gehouden, en op een gegeven teeken de baan insnelden. De overwinnaars ontvingen eenen palmtak en eene kroon. Thans is de *Circus Maximus* een tuin, waaraan men echter nog zijne vorige gedaante kan erkennen. De *Circus* van *Caracalla*, in *Rome*, is met den *Circus Castrensis*, bijna, het eenige gebouw van deze soort, waarvan de overblijffels te zien zijn.

Behalve dezen waren bekend: 1. de *Circus* van HADRIANUS, welk zeer eenvoudig was. 2. de *Circus Agonalis*, door ALEXANDER SEVERUS gebouwd of vernieuwd. 3. de *Circus* van AURELIANUS. 4. de *Circus* van *Konstantinopel*, op de wijze der *Romeinschen* ingerigt. 5. die van DOMITIE. 6. die van HELIOGABALUS, waarvan ook nog overblijffels zijn, met eenen Aegyptischen obelisk, waarop hieroglijphen. 7. die van FLAMINIUS. 8. die van FLORA, waarin schandelijke spelen werden gevierd, en 9. die van JULIUS CAESAR.

Het *Romeinsche* volk was zoodanig op de *Circensische* spelen gesteld, dat het zich alle geweldensrijen en asperfingen liet getroosten, zoo lang het slechts *brood* en *Circensische* spelen had.

CIRKEL (Een) is, in de wiskunde, zoo als bekend is, een

ronde kring, waarvan alle punten van den omtrek even ver van het middelpunt verwijderd zijn. In de redencerkunst gebruikt men het woord Cirkel, bij verklaringen en bewijzen. Bij de eerste is een cirkel, wanneer men een denkbeeld van zoodanige anderen wil ophefieren, die de kennis van hetzelfde reeds vooronderstellen, en bij de laatste, wanneer men datgeen, hetwelk bewezen moet worden, geheel of ten deele, zelf als een grond van bewijs aanneemt.

CIS. Beteekent, in de toonkunst, den tweeden trap van onze zangtafel (*gamme*). *Cis-dur* is dien toon, waarbij de, door een kruis, verhoogde toon *c* tot eenen grondtoon voor den harden toon wordt aangenomen. Als grondtoon wordt hij echter in een muzikflak niet gebruikt. *Cis-mol* is in de zangkunst die zachte toon, waarbij de op gelijke wijze verhoogde toon *c* voor eenen grondtoon van den zachten toon gehouden wordt.

CISALPIJNSCHE REPUBLIEK. Deze, thans vernietigde, republiek, ontving haar aanwezen in 1796. Na den slag bij *Lodi*, op den ioden van Bloemaand van dat jaar, werd door BUONAPARTE de vrijheid van *Lombardië* openlijk afgekondigd, en hieruit de *Transpadaanische*, gelijk uit *Bologna* en *Ferrara* de *Cispadaanische* republiek gevormd; terwijl na het eindigen van den wapenstilstand, tusschen Frankrijk en *Modena*, bij de *Cispadaanische* republiek ook *Modena* en *Reggio* gevoegd, en in Sprokkelmaand 1797, bij den vrede van *Tolentino*, de legaties *Bologna*, *Ferrara* en *Romagna*, inzonderheid ook het landschap *Mesola*, door den paus aan Frankrijk afgestaan werden. Alle deze landen werden insgelijks met de *Cispadaanische* republiek vereenigd, die in Lentemaand 1797 haren regeringsvorm, en tevens den naam van *Cisalpijnische* republiek ontving, en door den keizer bij den vrede van *Campo Formido*, in Wijumaand deszelfden jaars, als eene onafhankelijke mogendheid erkend werd. Thans bevatte deze republiek het voormalig Oostenrijksche *Lombardië*, de provincien *Bergamo*, *Brescia*, *Crema*, de stad en vesting *Mantua*, het *Mantua'sche*, *Peschiera*, een gedeelte van de voormalige *Venetiaansche* staten, inzonderheid *Verona* en *Rovigo*, het hertogdom *Modena*, het prinsdom *Masfa* en *Carrara*, benevens de legatien *Bologna*, *Ferrara* en *Romagna*. Dan, daar reeds in Zomermaand 1797 de landen *Veltlin*, *Worms* en *Cläven* zich aan de gehoorzaamheid der *Graauwbunders* onttrokken, en hare vereeniging met de *Cisalpijnische* republiek wenschten, zoo volgde deze dan ook weinige dagen na den vrede van *Campo Formido*. De nienwe republiek, waarvan *Milaan* de zetelplaats der regering was, bestond uit 10 departementen, welke 771 vierkante mijlen en $3\frac{1}{2}$ millioen menschen bevatte, en werd door eene wetgevende vergadering, uit 2 leden bestaande, en een *directoire*, met de hoogste magt bekleed, bestuurd. Ondertusschen naderde deze republiek, schoon zij zich in 1798, door een of- en defensif verdrag en een traktaat van koophandel nog nauwer aan Frankrijk hechte, hare ontbinding.

De

CISRIIENAANSCH E REPUBLIEK. — CITADEL. 133

De eene regeringsvorm verdrong de andere, tot dat eindelijk, in Lentemaand 1799, de oorlog tusfchen *Frankrijk* en *Oostenrijk* op nieuw begon, en de *Cisalpijnſche* republiek door de laafien in ver-eeniging met *Rusland* veroverd, en geheel vernietigd werd. In her volgende jaar, werd zij door den ſlag van *Marengo*, in Zomermaand voorgevallen, door BUONAPARTE weder herffeld; verkreeg nu een ſtaatsbewind, (*confulta*), uit 50, en eenen uitvoerenden raad (*governo*), uit 9 leden beftaande; werd den 6 van Herffimaand daarna, door de landſchappen *Novareſe* en *Tortoneſe* vergroot; bij den vrede van *Luneville*, in 1801, door *Oostenrijk* erkend, en nam, in 1802, den naam van *Italiaanſche republiek* aan, die BUONAPARTE tot haren eerften, en FRANZ MELZI D'ERILE tot haren tweeden voorzitter verkoos. Dan, ook dezen naam behield zij niet lang; want, reeds den 17den van Lentemaand 1805, werd de waardigheid eens *konings* van *Italië*, door een gezantſchap aan BUONAPARTE, toen reeds Fransch keizer, plegtig opgedragen; den laafien der genoemde maand de aanvaarding zijner regering als koning afgekondigd, en daardoor de Italiaanſche republiek vernietigd.

CISRHENAANSCH E REPUBLIEK. Deze is eene van diegene, welker beftaan niet eens algemeen is opgemerkt geworden. Daar er reeds eene *Cis-* en *Transpadaanſche*, *Cisalpijnſche* en *Liguriſche* beftond, en zelfs de oproerige matroozen op de Engeiſche kanaal-vloot van lord BRIDPORT, onder hunnen aanvoerder, den matroos PARKER, eene drijvende republiek hadden opgerigt, zoo was het natuurlijk; dat ook enkele ſteden zich in republieken zochten te herſcheppen. Dus verklaarden *Keulen*, *Aken* en *Bonn*, gelijk ook andere ſteden aan den *Rijn*, onder Franſche beſcherming, zich voor onafhankelijk, en in Herffimaand 1797 voor eene *Cisrhenaanſche republiek*. Dan, daar reeds toen over het vredesverdrag, in de daaraanvolgende maand te *Campo Formido* gefloten, gehandeld, en daarbij de afftand van den linker Rijnnoever aan *Frankrijk* bepaald werd, waardoor deze nieuwe republiek aan dat rijk verviel, zoo hield haar kortftondig aanwezen op, en is zij (die ook dikwijls de *Cisrhenaanſche confederatie* genoemd werd) naauwelijks bij haren naam bekend geworden.

CISTERCIENSEN. Eene zeer talrijke orde van monniken en nonnen, naar *Cistraux*, of *Cistry*, in *Bourgogne*, aldus genoemd, welke door den heiligen ROBERT, in 1091, volgens den regel der *Benedictijnen* geſticht werd. Zij dragen eene zwarte kap en witte onderkleederen, en uit hen ſproten verſcheidene andere orden van monniken en ridders voort, waarvan die der *Bernhardijnen*, door den heiligen BERNHARD in 1115 opgerigt, onder de eerfte, mzonderheid uitmunt.

CITADEL. Is eene, bij eene ſtad of groote veſting, gelegen kleiner veſting, uit 4 of 5 bolwerken beftaande, welke dient, om de eerſte te beſchermen, of om de inwoners zelven in bedwang te houden. —

den. — Op zich zelve beteekent het woord *Citadel* een klein stadje, en is door de *Spanjaarden* dien naam aan de hoofdstad van het eiland *Minorca* gegeven.

CITER. Een besnaard muzikaal speeltuig, in *Spanje* en *Italië* veel in gebruik, hetwelk bijna de gedaante eener lier, doch eenen langeren hals heeft, en alleen met de handen bespeeld wordt. Gewoonlijk is het aan eene koord, over den schouder van den speler hangende, vastgemaakt; terwijl de linkerhand den toon grijpt, en de rechter dien aanslaat. Men heeft dit speeltuig in *Italië* van tijd tot tijd tot meerder volkomenheid gebragt, en hetzelfde is daar, zoo wel als in *Spanje*, zeer in gebruik geraakt. Ook in *Duitschland* en *Holland* is de Citer, in de meer beschaafde gezelschappen, inzonderheid onder de dames, meer in gebruik, dan voorheen. Voor het overige heeft dezelve doorgaans den sleutel van de viool.

CITROENBOOM. (*Citrus medica* L.) Te voren *Malus medica*; een appelboom uit *Medië*, als zijnde deze boom, zoo wel als de Limoenboom (*Citrus limonium*), Oranjeboom (*Citrus aurantium*), en de Pompelmoesboom (*Citrus decumana*), uit dit gewest van *Azië* afkomstig, en van daar in de landen van de *Middellandsche zee*, tot in *Portugal*, *Spanje*, *Italië*, en ook in de *West-Indië*, overgebragt; in het bijzonder de drie eerstgenoemden, in welke landen zij tamelijk wel genaturaliseerd zijn, en in den open grond groeijen; doch bij ons, in *Duitschland*, *Engeland* en *Frankrijk*, en niet minder in de meer Noordelijk gelegene landen, moeten deze boomen wel degelijk voor de winterkoude beschut worden, vermits zij geene vorst kunnen verdragen. Uit dien hoofde plant men dezelve in houten bakken, tobben of groote potten, om ze dus met den winter te kunnen overbrengen in dus genoemde oranjehuizen, welke men door goede sluiting, en, des noods, door vuur, die warmte bezorgt, welke zij noodig hebben, om wel te tieren.

In die landen, waarin de Citroen-, Limoen- en Oranjeboomen genaturaliseerd zijn (met de Pompelmoezen heeft dit zoo geene plaats), worden dezelve ongelijk grooter, dan die van de oranjehuizen; sommigen wel zoo groot als bij ons kloeke appel- of pereboomen, en ook veel rijker in vruchten; gelijk bewezen wordt door den verbazenden toevoer, welke jaarlijks daarvan herwaarts en naar andere landen geschiedt. De Citroenboom is, ten opzichte van het gewas, zachter van hout dan de Limoenboom, en deze overtreft hierin weder den oranjeboom, van welke zij beide daardoor verschillen, dat hunne bladsteel ongevleugeld, en die der oranjeboomen gevleugeld zijn. Eigenlijk gezegd is de Limoenboom alleen eene verscheidenheid van den Citroenboom, vermits in zijne gestalte minder verschil plaats heeft, dan tusschen onze appel- en pereboomen. De bloemen der Citroenboomen zijn rood; maar die der Limoenboomen roodachtig. De vruchten van beiden verschillen echter ten aanzien der uitwendige gedaante; want de Citroenen zijn langwerpiger, grooter en meerder

ge

gerobbeld, en doorgaans dikker van schil dan de Limoenen; doch beide vruchten komen hierin met elkander overeen, dat de kleur eerst, dat is in den staat van onrijpheid, groen, bij rijpheid, frisch-geel is; dat beider vleesch door tien vliezen is afgedeeid, en een alleraangenaamst, verfrissend zuur-sap in zich bevat, gelijk ook zaadkorrels, nagenoeg van gelijke gedaante.

De Citroenen en Limoenen, welke men ons toezendt, worden meestal, voor dat ze volkomen rijp zijn, afgeplukt, ten einde haar gedurende de reis voor verrotting te bewaren: zij verkrijgen dan nagenoeg de vereischte rijpheid in de kisten, waarin zij gepakt en overgezonden worden. Genoeg bekend is het gebruik dezer vruchten op onze tafels, bij spijs en drank, en in de geneeskunde voor heete en scorbutieke ziekten. De buitenste geele schil heeft eene windverdrijvende kracht; de olie en het water, daaruit gedistilleerd, zijn zeer hartsterkende; ook is de gedroogde schil een uitsleekend maagmiddel. De kostbare *Cederaat* of *Bergamot-olie*, welke zoo liefelijk reikt, in onze reukwerken zoo hoog geschat wordt, en welker uitvinding aan eenen *Italiaan* uit de stad *Bergamo* wordt toegeschreven, wordt uit versche citroenschillen, door uitdrukking in een glas, getrokken, welke langwijlige bewerking niet weinig toebrengt tot hare duurte. Van de schil der West-Indische Citroenen, zijnde van de grootste soort, wordt de *sucade*, of het zoogenoemde *konfijt* gemaakt, dat men, aan stukjes gefneden, in de *zoete-koek* bakt, en ook wel in sommige huisgebakjes bezigt.

Men telt onder de Citroen-boomen er eenen, welken men den bijnaam van *Cederaat-boom* geeft, en dien sommigen nog weer in vier of vijf soorten, of verscheidenheden, onderscheiden. De vrucht van den Cederaat heeft eene gekarbonkelde, blij-gele schil, minder dik dan die der gewone Citroenen. In liefelijkheid en kracht van geur is deze vrucht uitmuntend. Zij levert de bovengezegde bergamot-olie. Men heeft ook een halflachtige of *Hermafrodit-cederaat*, welks vrucht zich voordoet als eene halve Citroen aan eenen halven Oranjeappel gegroeid. In deze vrucht heeft iedere helft, bijna, zijne eigene hoedanigheid, zoo in de kleur, als in de schil en het vleesch. Zelfs is in de bloemen deze vermenging blijkbaar.

CIVET- ook door sommigen SIVET-KAT gespeld; *Genet* en *Zibeth-kat*, zijn alle drie kleine dieren, te huis behoorende in het geslacht der *viverra's* of fretten. Zij leveren alle, de eene in meerdere, de andere in mindere hoeveelheid, eene zekere welriekende stof op, welke, wegens den reuk, even zoo goed *muskus* mag geheeten worden, als de stof van dien naam, welke men trekt van het dus genoemde *muskus-dier*, dat in gedaante en gestalte tot de *reeën* schijnt te behooren, en van daar ook wel *muskus-ree* genoemd wordt.

De Civet- of Sivet-kat (*Viverra civetta* L.) is een vleeschvretend diertje, dat, in gestalte, eenigzins naar eene kat gelijkt, en fierlijk geteekend is. Eigenlijk gezegd heeft dit dier, dat, in eene

regte lijn gemeten, van de punt des beks tot aan den aars, de lengte van ruim twee voeten haait, even min als de beide andere genoemden, niets gemeen met de katten, offchoon zij derzelver naam dragen, ten zij de vlugheid en vaardigheid derzelve in hunne bewegingen. Zij gelijken meer naar den vos, inzonderheid ten aanzien van den kop; want deze is niet rond, maar spits.

De Civet-kat heeft ronde en kleine ooren, korte pooten en aan elken voet vijf vingers, voorzien van zwarte nagels. De huid van dit dier is fraai gemengeld in witte, zwarte, blaauwachtige en rosochtige kleuren, en met zwarte, vlakken en strepen aardig geteekend. Op den nek en het lijf heeft het lange haren, die eene soort van manen vormen. De staart is ruig. In den bek heeft het zes snij- en twee hondstanden, zes kiezen boven en even zoo veel onder. Al deze drie dieren hebben onder den staart, tuschen den aars en de teeldeelen, eene opening, welke in twee holigheden of beursjes uitloopt, waarin zich een welriekend vocht verzamelt, ter dikte van de dus genoemde *pomade*, of van honig of boter, eene witte, eenigzins naar het graauwe trekkende, kleur heeft, en, uitgenomen zijnde, eindelijk bruin wordt. Om van deze dieren het gezegde vocht, eene vet- of smeerachtige stof, te trekken, wanneer hetzelfde zich in den gevangen staat bevindt, gaat men op de volgende wijze te werk. Men jaagt het dier naar achteren in zijn hok, vat het bij den staart, dien men tuschen de tralien doorhaalt, en men maakt de achterpooten vast. Men steekt vervolgens ter wederzijde van hetzelfde een plankje in, tuschen welke het dier bekneeld en dus genoodzaakt wordt stil te staan, zonder zich te kunnen bewegen. Alsdan brengt men in de opening van het beursje een klein zilveren of ivoren lepeltje, waarmede men de wanden van het beursje, zachtelijk afschraapt, zoodat de zich daarin bevindende klieren, welke het muskus-vocht afgeven, door deze bewerking, hetzelfde onlasten. Dit geschiedt veelal om de drie dagen, wanneer het beursje, op zijn meest, een half lood dezer kostbare stoffe uitlevert. Van wege die geringe hoeveelheid en de kostbaarheid dezer stoffe zelve, wordt zij, door hen, die haar uithalen, te dikwijls, zoo niet meestal, vervalscht, hetwelk, zoo men wil, voornamelijk geschiedt door het inbrengen van olie, dat toch misfchien wel noodig kan zijn, aangezien de wanden van het beursje, door het herhaald afschrabben, anders wat veel zouden kunnen lijden. Dit beursje hebben de mannetjes zoo wel als de wijfjes. Voordeelshalve, maakt men er veel werk van, om deze dieren te vangen.

De Civet-katten zijn wild en zelfs eenigzins woest van aard, doch kunnen echter tam gemaakt worden, ten minste zoo verre, dat men er zonder gevaar mede kan omgaan. Zij jagen op viervoetige diertjes en vogelen. Tot behulp, en in nood, eten zij ook vruchten en wortelen. Zij drinken weinig, en graven holen in den grond, waarin zij wonen. Het wijfje heeft vier tepels, waaruit men tot het getal der

der jongen, dat zij ter wereld brengt, besluiten mag. De Civet-katten bewonen alleen de warme luchtstreken van *Azië* en *Afrika*. Zij worden niet in *Amerika*, maar in geheel *Oost-Indië* en *China* gevonden: doch kunnen ook, bij goed voedsel en goede oppassing, in koudere luchtstreken, eenen geruimen tijd wel aarden. De muskus van de Genet-kat is de flauwite; die van de Zibeth-kat de sterkste. Dezelve wordt zoowel in de geneeskunde, ter wering van verderf in de ingewanden, als van de parfumeurs, gebruikt. De vacht wordt ook tot bontwerk bereidt. (Zie verder GENET- en ZIBETH-KAT.)

CLAIRET-WIJN. Zoo noemt men in *Engeland* alle roode Fransche wijnen, die uit *Bordeaux* komen, of de bij ons dus genoemde *Medok*.

CLAIR-OBSCUR. Beteekent woordelijk *helder-donker*; doch in de schilderkunst verstaat men door dit woord *licht* en *schaduw*. (Zie *aldaar*) De *Franschen* noemen eene teekening *clair-obs. ur*, waarin de voorwerpen enkel wit en zwart, en dus alleen het licht en de schaduw derzelve, worden vertoond; hoedanige schilderijen, in plaats van *basreliefs*, in *Italië*, in gebouwen gebruikt worden.

CLAIR-VOYANT. In de *eerste* plaats, en woordelijk, een scherpzinnig mensch. *Ten andere* eene uitdrukking, welke bij het magnetiseren van de nachtwandelaars gebezigd wordt, wanneer derzelver onderscheidingsvermogen hun niet alleen hunne eigene ziekte, maar ook de ziekten van anderen, doet kennen. (Zie MAGNETISMUS.) Eindelijk verstaat men in de staatkunde door *Clair-voyants* schrandere koppen, die als verspieters naar vreemde hoven gezonden worden.

CLANDESTIN. Heimelijk; iets, dat buiten kennis van belanghebbende partijen, of zonder vereischte plegtigheden, wordt uitgevoerd: zoo als bij voorb. een huwelijk, hetwelk zonder afkondiging der huwelijks-geboden, of zonder toestemming van ouders, enz. voltrokken wordt.

CLARKE. (SAMUEL.) Een beroemd Engelsch godgeleerde, in 1675 te *Norwich* geboren. Schoon NEWTON zijne ontdekkingen reeds had bekend gemaakt, bleef echter het stelsel van DESCARTES toen ten tijde het heerschende. CLARKE, die er zich niet mede kon vereenigen, legde zich op de wijsbegeerte toe, en deed van langzamerhand de dwalingen der oude leer verdwijnen. Met niet minder ijver beoefende hij de godgeleerdheid, werd in 1706 leeraar te *Londen*, kort daarna kapellaan van de koningin ANNA, en in 1709 predikant van *St. James*. Hij heeft 8 leerredenen uitgegeven over Gods bestaan en eigenschappen; die voor het sterkste en schoonste bewijs van Gods aanwezen gehouden worden; alsmede nog even zoo vele andere, waarin de Natuurlijke en Geopenbaarde godsdienst wordt bewezen. Behalve deze leerredenen, verscheen in 1712 van hem een werk, over het leersluk der Drieëenheid, hetwelk hij niet

schijnt te gelooven, dat tot het gevoelen der eerste Christenkerk behoort heeft. CLARKE stierf in het jaar 1729, den roem van een der geleerdste mannen en kundigste wijsgeeren nalatende. Zijne uitgave van JULIUS CAESAR wordt zeer hoog geschat, en van de ILLIAS heeft hij, ter onderrigting van den hertog van *Cumberland*, de 13 eerste boeken met aanmerkingen, in eene omgewerkte Latijnsche vertaling, in het licht gegeven; zijnde het tweede deel, gelijk ook de ODYSSEË, door zijnen zoon, er naderhand bijgevoegd geworden.

CLAROS. Eene stad in *Ionie*, bij *Celophon*, beroemd door een oud Orakel van APOLLO.

CLAUDIA. Een bekende Romeinsche vrouwennaam. Inzonderheid was beroemd CLAUDIA, eene vestaalsche maagd, welke, toen hare kuischheid bij sommigen verdacht werd, het schip, waarop het beeld van CYBELE naar *Rome* werd vervoerd, en hetwelk op eene zandbank in de rivier bleef vastzitten, geheel alleen weder vlot maakte, en hierdoor hare eer redde.

CLAUDIANUS. (CLAUDIUS) Een Romeinsch dichter uit *Alexandria*, die in het begin der 5de eeuw leefde. Zijne gedichten bezorgden hem zoo veel roem, dat de keizers ARCADIUS en HONORIUS, op het *Forum* van TRAJANUS, op aanzoek van den Senaat, voor hem een standbeeld lieten oprigten. Behalve verscheidene *panegyrische* gedichten op HONORIUS, STILICO en anderen, bezitten wij van hem twee *epische*, namelijk: de *roof van PROSERPINA*, en eene onvoltooid gelatene *Gigantomachie*, verscheidene historische-, schimp-, gelegenheids gedichten, enz.

CLAUDIUS. (APPIUS) Onder dien naam zijn verscheidene Romeinen bekend; doch wij bedoelen hier, inzonderheid, den Tienman, belast met het vormen van wetten voor het Romeinsch gemeenbest. Na het vervaardigen van de bekende wetten der XII tafelen, welke deels uit *Griekenland*, deels van elders werden verzameld, behield APPIUS CLAUDIUS, met zijne negen ambtgenooten, de verkregene waardigheid, en misbruikte dezelve, om zich door zijne wreedheid, en de involging der schandelijkste lusten, den algemeenen haat op den hals te halen. Als VIRGINIA, de dochter van LUCIUS VIRGINIUS, verloofd aan LUCIUS JULIUS, zich niet aan zijnen wil wilde onderwerpen, deed hij haar een proces aan, uit kracht van hetwelk zij hem als lijfeigene werd toegewezen; doch haar vader, haar zelf aan de schande willende ontrukken, nam een mes, en doorslak haar openlijk op de markt, met deze woorden: *ga vrij en rein*, VIRGINIA, *naar uwe moeder en voorouders*. Dit was het sein tot den opstand. De regering der Tienmannen werd vernietigd, 300 jaren na de bouwning van *Rome*, en APPIUS CLAUDIUS kort daarna in de gevangenis geworpen, waar men meent, dat hij zich zelf heeft omgebragt.

CLAUDIUS CIVILIS, broeder van JULIUS PAULUS, uit een oud koninklijk geslacht der *Batten*. Beiden werden door den Romeinschen hoofdman FONTEJUS CAPITO, op eene valsche betichting van

van verraad, gevangen genomen. JULIUS PAULUS werd omgebragt, en zijn broeder, met ketenen beladen, naar NERO te Rome gevoerd, onder wiens regering hij in den kerker geworpen werd, en door de mishandelingen, welke hij onderging, een oog verloor. Naderhand, door GALBA vrijgesproken, keerde hij naar *Batavië* terug, waar hij de Romeinsche adelaars volgde. Onder VITELLIUS wederom verdacht gehouden, en door het Romeinsche leger aangeklaagd, veinsde hij de partij van VESPASIANUS (die toen de regering zocht te verkrijgen) te zijn toegedaan, en vertoonde brieven, waarbij hem uit Rome gelast werd, om de benden, welken VITELLIUS mogt ontbieden, zoo veel mogelijk, tegen te houden, ten einde die CAESAR, door eene zoo aanzienlijke magt gerugsteund, geenen openbaren oorlog tegens VESPASIANUS mogt ondernemen, en dus *Italië* in vlam zetten. — Intuschen koesterde de grootmoedige *Bataaf* geen ander voornemen, dan dat van het bevrijden zijns vaderlands. Gebruik makende van den tweespalt tuschen VITELLIUS en VESPASIANUS, hield hij het in schijn met den laatsten, doch hield werkelijk de *Bataafsche* jongelingen in hun vaderland, om ze tot krijgsgenooten te maken. Onverdragelijk was het hem, dat zijne landgenooten, matig en zedig van aard, van de verwijfde luimen van gezag voerende vreemdelingen moesten afhangen. Hij ontdekte dan kort hierop zijnen aanslag, des nachts aan de ouden des lands, wier zonen jaarlijks gevangen naar Rome opgebragt, en aldaar tot de schandelijkste doeleinden werden misbruikt. Van de goedkeuring dier grijsaards verzekerd, maakte hij een bondgenootschap met de *Vriezen*, *Caninefaten* en *Britten*, waarbij bepaald werd, dat niet de *Bataaf CIVILIS*, maar de *Caninefaat* BRINIO, die legers zou aanvoeren; doch bleef CIVILIS werkelijk opperhoofd. In schijn van de zaak van VESPASIANUS genegen te zijn, vernietigde hij de Romeinsche winterkwartieren; plunderde hunne kasteelen, en verwekte bij de Romeinsche legers verraad, zoodat aanzienlijke keurbenden tot hem overliepen. Eindelijk, voor zijne voornemens uitkomende, sloeg hij een nieuw leger, dat in vierentwintig schepen was aangekomen; behaalde hierop nog eene overwinning op nieuwere troepen; sloeg te *Bonna* door de Romeinsche legers, en vermeerderde de zijne met de *Bructeren*, *Teuctren* en andere volken. Wederom voorgevende, dat hij voor VESPASIANUS oorlog voerde, beformde hij de soldaten van VITELLIUS, in de zoogenoemde *oude legerplaats*, welke, van alle kanten met torens en palisaden voorzien, tot toevlucht aan de geslagenen diende. Hier begon CIVILIS een lang en hardnekkig beleg, waarbij hem noch de moed der *Romeinen*, noch hunne pogingen, om door te breken, afschrikten: alleen vreeze voor tijdverlies deed hem dit beleg overlaten aan de *Germanen*, die, door hunne woeste dolheid, de zaak bedierven. Hij keerde derhalve naar de oude legerplaats terug, en belegerde die in persoon op nieuw, doch te vergeefs. Van de *Romeinen* geslagen, verliet hij die plaats met de zijnen, om zich van *Gelduba* meester te maken. Eindelijk, nog eens overwin.

140 CLAUDIUS I. (T. D. N.) — CLAVI-CYLINDER.

winnaar geworden zijnde, werd hij van den veldheer Cerialis geslagen, wiens leger hij, in landen strijdende, welken de *Rijn* overstroomd had, in het eerst had overwonnen. Gedwongen, zich in *Batavië* te verbergen, viel hij eenige *Romeinsche* bezettingen aan; doch slootte ook daar het hoofd. Ten laatste kozen de *Batavieren* eenen laffen vrede met de *Romeinen*, voor eene gevaarvolle hoop van vrijheid voor den braven Civilis, die in handen van Cerialis viel. De Geschiedschrijver Tacitus meldt ons niet, hoe het hem verder gegaan zij. Waarschijnlijk echter zal hij, door zijn beleid, ook deze omstandigheid wel zijn doorgekomen. Hoe het zij, wij vereeren in hem den man, die onze voorouders, het eerst, even als Arminius de *Cherusken*, ware vrijheidsliefde zocht in te prenten.

CLAUDIUS. I. (Tiberius Drusus Nero) Zoon van Drusus, kleinzoon van Livia, en opvolger van Caligula; een mengfel van goed en kwaad. De nagedachtenis van zijnen voorganger willende uitwischen, ging hij te ver in het afschaffen van waardigheden, en liet zich, eindelijk, door zijne vrijgelatenen alleen beheerschen. Zijne echtgenoot Messalina, die schandvlek harer sexe, liet hij ombrengen. Agrippina benam hem het leven, en beschikte haren zoon Nero tot opvolger. Claudius regeerde 13 jaren. Hij zegepraalde over *Britannië*; doch zijne voornaamste verrigting was, dat hij het Romeensch burgerregt aan al de onderdanen van zijn rijk toestond.

CLAUSUUR. (Kloosterdwang) Is in de kloosters de opsluiting of verpligting, om in de cellen opgesloten te blijven, en zonder verlof van den abt en de abdis er niet uit te gaan, of iemand bij zich te laten komen.

CLAVI-CYLINDER. Sints lang poogde men vruchteloos, om op speeltuigen met klavieren, even als op blaas- en snaar-instrumenten, den toon naar welgevallen te verlengen, te vermeerderen en te verminderen. Onder het aantal makers, die de verlenging der toonen, op speeltuigen met klavieren, getracht hebben te verbeteren, verdienen genoemd te worden: de heer Hohnfeld, te *Berlijn*, die eene *Strijk-piano*; de heer Garbrechts, te *Koningsberg* in *Pruisen*, die een *Strijk-klavier*; de heer Roellig, te *Wenen*, die de *Xaenophica*; de heer Poullean, die het *Orchestra* in 1798 vervaardigd heeft; enz. Dan, deze proeven slaagden slechts gedeeltelijk, en men zou er zijn van afgestapt, toen de heer Chladni van *Wittenberg*, in *Saksen*, zijn *Clavi-cylinder* uitvond, waarvan hij zelf dit berigt geeft.

„ De *Clavi-cylinder* heeft klavieren, en achter dezen een glazen cylinder, van 7 centimetres middellijn, die door middel van een pedaal en een verlood rad gedraaid wordt. Deze cylinder is het geluidgevend ligchaam niet, maar brengt het geluid door wrijving op het inwendig werktuigelijk zamenstel voort. Men kan de toonen naar welgevallen verlengen, met al de verscheidenheden van het *crescendo* en *diminuendo*, naarmate men de drukking op de klavieren vermeerdert of vermindert. Dit speeltuig blijft altijd gestemd.

„ Des-

„ Deszelfs lengte is o m 50, en hoogte o m 80. Het bevat 4 okta-
 „ ven en een half, van de lage C van het klavier tot F.”

De hooge toonen van dit speeltuig hebben vele overeenkomst met de fluit, en nog meer met de klarinet, en de lage met de basfon en fagot; doch het heeft, over het geheel, het meest van al van de *Harmonica*. Even als de strijk- en snaarspeeltuigen, kan de *Clavi-cylinder* de uitgebreidheid der toonen, naar willekeur, vermeederen en verminderen; maar bezit vooral het voordeel, van dezelve tot eenen zeer onmerkbaaren graad te laten afnemen.

CLAVIÈRE. Werd geboren te *Geneve*, en was lid van den raad aldaar. In het jaar 1782, speelde hij, bij den opstand der burgers tegen de regering, eene gewigtige rol; doch was zwak genoeg, om in het oogenblik van gevaar zijne partij te verlaten, en zich door de vlugt te redden. De magistraat bande hem naderhand buiten het gebied der republiek, en hij begaf zich naar *Frankrijk*. In het jaar 1790 weigerde hij, op raad zijner vrienden in *Geneve*, van de verleende amnestie gebruik te maken, en derwaarts terug te keeren, en verklaarde rond uit, dat hij zich gevoelig aan zijn vaderland zoude wreken, waartoe zich eenige jaren later, in den loop der omwenteling, eene gunstige gelegenheid opdeed. CLAVIÈRE was de vriend van MIRABEAU, en werd, inzonderheid wegens zijne finantieele kunde, door hem zeer geacht. Toen nu LODEWIJK XVI. in Lentemaand 1792 enkel volksgezinde ministers wilde verkiezen, viel zijne keuze onder anderen ook op CLAVIÈRE, dien hij in het departement van contributien plaatste. Dan, hij konde zijn valsch en baatzuchtig karakter niet lang verbergen, zaaide twist onder zijne ambtgenooten, en behandelde den koning zoo beleedigend, dat zelfs DUMOURIEZ raadde, om hem te verwijderen. Dit geschiedde dan ook den 12 van Zommermaand 1793; doch, na de groote omwenteling van den 10 van Oogstmaand, herkreëg hij zijnen post, en wist het door lage kuiperij zoo ver te brengen, dat de veldheer MONTESQUIOU, toen opperbevelhebber van het leger der *Alpen*, den last ontving, om zich van de stad *Geneve* meester te maken. Dan, dit legerhoofd dacht te edel; was te braaf, om een volk vijandelijk aan te vallen, hetwelk de *Franfchen* niet beleedigd had, en verzette zich tegen dit bevel. CLAVIÈRE, woedend van spijt, dat zijn plan mislukt, en *Geneve* zijne wraak ontgaan was, bewerkte eene aanklagt tegen genoemden veldheer, die hem voor zeker onder de guillotine zoude gebragt hebben, indien hij zich niet door eene spoedige vlugt gered hadde. CLAVIÈRE werd nu door den haat en de welverdiende verachting van alle braven overloden; door zijne vorige vrienden vervolgd; verloor in 1793 zijnen post, en moest kort daarna zijn schandelijk leven onder de guillotine eindigen. Meer beroemd was de huisvrouw van CLAVIÈRE, die haren man, dien zij overal verzeld had, ook in het graf volgde.

CLAVIS. Is in de toonkunst eigenlijk de sleutel van een muzijkstuk. Inzonderheid verstaat men er door de klavieren, door welke

neder te drukken de snaren van een speeltuig geroerd, of de orgelpijpen voor den wind geopend worden, waarom de geheele rij te zamen genomen *het Klavier* genoemd wordt.

CLAZOMENE. Eene stad in *Ionië*, tusschen *Smirna* en *Scio*, waar de wijsgeer ANAXAGORAS geboren werd.

CLEANTHES. Een beroemd Stoïcijnsch wijsgeer, opvolger van ZEUS. Hij was dikwijls zoo arm, dat hij voor de kost des nachts water moest scheppen ter begieting der tuinen, terwijl hij des daags leeraarde. Na zijnen dood rigtte hem het Romeinsche volk een standbeeld op.

CLEARCHUS van *Sola*. Een Peripatetisch wijsgeer, en leerling van ARISTOTELES. Bij FLAVIUS JOZEPHUS vindt men van hem een fragment van zijn werk: *over den Schaap*. Een ander wijsgeer van dien naam, te *Pontus* geboren, reisde naar *Athene*, om zich onder PLATO op de wijsbegeerte toe te leggen; doch, droomende, dat hij niet moest studeren, onthield hij zich daarvan. Eindelijk was er nog een derde CLEARCHUS, een Lacedemonisch veldheer, wiens stelregel was, dat de foldaat meer zijn legerhoofd, dan den vijand moest vreezen.

CLEMENS van *Alexandrie*. Kerkvader, leerling van PANTHAENUS, en leermeester van ORIGENES, bloeide onder ALEXANDER SEVERUS. Hij wordt nog gehouden voor een schrijver van *onuitputtelijke geleerdheid*, zoo als CASAUBONUS hem noemde.

CLEMENS XIV. (Paus) Eigenlijk GANGANELLI geheeten, werd den 31 van Wijnmaand 1705 te *Arcangelo divado*, eene kleine stad in den kerkelijken staat, bij *Rimini*, geboren. Na den dood zijns vaders, die een heerneester was, begaf hij zich in de orde der *Minoriten*; muntte door zijne uitstekende talenten boven zijne ordebroeders uit; verwierf de gunst van den paus BENEDICTUS XIV.; verkreeg van tijd tot tijd de waardigheden van hoogleeraar, inquisitierraad en kardinaal, en werd eindelijk den 19 van Bloemaand 1769, nadat men 3 maanden lang over zijne keus, inzonderheid door de bemoeijng van den beroemden kardinaal BERNIS, getwist had, in het 64 jaar zijns ouderdoms, in plaats van CLEMENS XIII., tot de pausfelijke waardigheid verheven. Hij onderscheidde zich door een opgeklard verstand, door staatkunde, diepe geleerdheid, een uitmuntend karakter, onbezweken moed en rustelooze werkzaamheid, met roem boven alle zijne voorgangers. Gedurende zijne regering, ging hij bijgeloof en priesterstreken, zoo veel hij konde, te keer, en heeft zich door de vernietiging van de orde der *Jezuïten*, in Hooimaand 1773, bij de menschheid verdienstelijk gemaakt. Ook vereenigde hij *Avignon* en *Venaisijn* in dit jaar met het pausfelijk gebied, en maakte verscheidene inrigtingen ter bevordering der kunsten en wetenschappen, waaronder inzonderheid de stichting van het *Clementijnsch museum* behoort: zijnde de grootste verzameling van oudheden in de wereld, en het voornaamste sieraad van het vatikaan; doch waar omtrent het

te bejammeren is, dat het gebouw, waarin dezelve bewaard worden, volgens een slecht plan is opgetrokken. Ondertuschen had deze verdienstelijke kerkvoogd slechts een kort genot van zijne edele daden, want hij stierf reeds den 20 van Slagtmaand aan de tering, of zoo sommigen willen aan vergif. De onder zijnen naam in het licht gegevene brieven zijn waarschijnlijk onecht.

CLEOBIS EN BITON. Broeders, die door kinderliefde onsterfelijk zijn geworden. Zij waren de zonen van CYDIPPE, priesteresse van JUNO, welke, op zeker feest naar den tempel, die vrij verre van hare woning verwijderd was, zullende rijden, zeer in verlegenheid was, alzoo de jukossen ten bestemden tijd niet bij de hand waren. De jongelingen, nu door kinderlijke liefde gedreven, gordeden hunne klederen op, gingen onder het juk, en bragten dus hunne moeder tijdig in den tempel. De moeder, verrukt over deze edele daad, en door de menigte geluk gewenscht met zulke zonen, bad daarop van de godin voor hare kinderen het beste geschenk, dat den stervelingen kan te beurt vallen. Nadat de jongelingen nu den feestmaaltijd hadden bijgewoond, begaven zij zich ter ruste, waaruit zij niet weder ontwaakten, zoo dat men geloofde, dat hij het beste geschenk van den hemel ontvangt, die na eene schoone daad het leven met den dood verwisfelt. De *Argivers* rigteden te *Delphi* voor dit broederpaar een standbeeld op.

CLEOBULUS. Een der zeven wijzen van *Griekenland*, die *Egypte* doorreisde ter verkrijging van wetenschap.

CLEOMBROTUS. Drie koningen van dezen naam heeft *Sparta* gehad, onder welken de zoon van PAUSANIAS het meeste bekend is. Deze door den Thebaanschen veldheer EPAMINONDAS overwonnen zijnde, en door de zijnen van verstandhouding met den vijand beschuldigd, ondernam tegen dezen veldoverfte een vermetel tweegevecht, waarvan het gevolg was, dat hij gewond ter aarde stortte, zijn leger vernield, en de zaak der *Lacedemoniers* verergerd werd. Nog eenen vierden CLEOMBROTUS heeft de geschiedenis ons nagelaten, zijnde een jongeling van *Anbracia*, welke, omdat hem niet dan geluk ten deele was gevallen, na het lezen van den *Phaedon* van PLATO, over de onsterfelijkheid der ziel, zich van eene steile nederstortte.

CLEOMENES. Drie Spartaansche koningen van dien naam vermeldt de geschiedenis, waarvan de laatste de beroemdste is geweest. Deze volgde zijnen vader LEONIDAS in het rijk op, en herstelde in schijn de oude Spartaansche gestrengheid; maar oefende in de daad de wreedsste dwingelandij uit. Hij doodde vier Ephoren, verdeelde de landerijen, vernietigde de schulden, en beschonk vreemden met het burgerregt. Hij bragt zijnen mederegent EURYDAMIDES om het leven, en stelde zijnen zoon EUCLIDAS in deszelfs plaats aan, strijdig met de wet, die niet toeliet, dat er twee koningen uit hetzelfde geslacht te gelijk regeren zouden. Hij overwon de *Acheërs* en trachtte het Acheisch verbond te vernietigen, waarom ARATUS den Mace-

donifchen koning ANTIGONUS wist te bewegen, om zich tegen hem te verzetten, hetwelk zijn val ten gevolge had. Nu nam hij de toevlugt tot PTOLEMAEUS EUERGETES, die hem eerst wel ontving en herbergde, doch eindelijk, op aanklagte van zekeren NICAGORAS, liet ombrengen, en aan een kruis nagelen, nadat ook zijn geheele geslacht was uitgeroeid.

CLEON. Een Atheensch veldheer en tegenstrever van NICIAS. Van geringe afkomst aan het roer van staat gekomen, was hij een van die demagogen, waar aan *Athenē* zijnen ondergang te danken had. Hij bemagtigde de Thracifche stad *Thoron*; doch sneuvelde in een gevecht met den Spartaanfchen veldheer BRASIDAS, die mede daarbij zijn leven verloor. — Nog waren er in *Griekenland* drie CLEONS bekend, namelijk: de een een dichter, die den togt der *Argonauten* beschreven heeft; de andere een redenaar uit *Hallicarnasfe*, en de derde uit *Magnesia*, de fchrijver van een werk, waarin wonderen en voor- teekenen worden opgelost. Bij deze drie zou men nog kunnen voegen, zekeren CLEON van *Syracufe*, fchrijver van een werk over zeehavens, en nog eenen anderen, uit wiens fragmenten, bij fomnige fcoliaften bewaard, men op kan maken, dat hij mede een aardrijkskundig werk gefchreven heeft.

CLEOPATRA. Vele vrouwen van dien naam komen in de gefchiedenis voor, waarvan wij slechts de drie voornaamfte Egyptifche zullen vermelden. De eerfte van dezelve was de dochter van PTOLEMAEUS PHILOMETOR, die eerst den Cyrifchen koning ALEXANDER BELAS huwde, en daarna haren neef NICANOR; doch vernemende, dat deze, in *Perzië* gevangen, RODOGYNE tot vrouw genomen had, huwde zij aan ANTIOCHUS NICANOR, na wiens dood zij haren zoon SELEUCUS, omdat hij zich buiten haar weten van den troon had meester gemaakt, om het leven liet brengen, en het rijk aan ANTIOCHUS VII schonk. Dan deze, welhaast bemerkende, dat ook hij niet veilig was, liet het vergif, voor hem bestemd, haar zelve drinken.

De tweede was zuster en echtgenootte van PTOLEMAEUS EUERGETES, van wien zij de keuze ontving om een harer kinderen, welken zij wilde, tot den troon te beftemmen. Zij koos daartoe den jongften ALEXANDER, doch de oudfte, PTOLEMAEUS LATHURUS, werd door het volk voorgetrokken. Veinzende hierin te berusten, noodzaakte zij dezen zijne zuster en vrouw, ook CLEOPATRA genoemd, te verlaten, en de jongere SELEUCA te trouwen. Daarna wist zij ALEXANDER ten troon te brengen; doch deze moest weldra de lagen zijner moeder ontwijken, en zag zich, terug geroepen zijnde, genoodzaakt verdere gevaren door haren dood voor te komen.

De derde CLEOPATRA, eindelijk, de beruchtste van allen, als of met dezen naam niets dan afschuwelijks verbonden was, is geweest de dochter van PTOLEMAEUS AULETAS, zuster en vrouw van PTOLEMAEUS DIONYSIUS, fchitterend door fchoonheid, maar afschuwelijk door

door beestachtige wellust. Eerst wist zij JUL. CAESAR, die anders *Egypte* voorzeker tot een wingewest zoude gemaakt hebben, zoo zeer aan zich te verbinden, dat hij haar op den troon bevestigde, en, naar men zegt, eenen zoon, CAESARION genoemd, bij haar verwekte. Naderhand betooverde zij den drieman ANTONIUS dermate, dat hij zijne vrouw OCTAVIA verliet, en CLEOPATRA als wettige echtgenoot aannam, hetgeen echter OCTAVIUS, die als keizer den naam van AUGUSTUS aannam, broeder van OCTAVIA, verbitterde en aanleiding gaf tot eenen oorlog, die met den vermaarden zeeslag bij *Actium* eindigde, waarin ANTONIUS en CLEOPATRA de nederlaag kregen. ANTONIUS, aan het herstel zijner zaken wanhopende, bragt zich zelve om het leven, en CLEOPATRA, opdat zij niet levende in handen van den overwinnaar mogt vallen, volgde dit voorbeeld, door twee vergiftige adders aan haren boezem te plaatsen. Zeldzaam door hare talenten, en hare schoonheid, was zij het niet minder door weelde, pracht en toomellooze ongebondenheid.

CLEOSTRATUS. Een jongeling, door het lot bestemd, om eenen draak in *Thespie* tot spijs te versprekken; doch die door de dapperheid van zekeren MENESTRATUS, die het monster versloeg, gered werd. — Ook is CLEOSTRATUS de naam van een oud wijsgeer, die het eerst over de Hemel-teekenen geschreven heeft.

CLERC. (JAN LE) Deze beroemde geleerde werd, in de laatste helft der 17de eeuw, te *Geneve* geboren, waarwaarts zijne familie, om meerder vrijheid van geweten, zich uit *Frankrijk* begeven had. Zijn vader STEPHANUS LE CLERC was geneesheer en hoogleeraar in de Grieksche taal aan de hooge school, en naderhand raadsheer, van het gemeenebest *Geneve*. Behalve JAN, had deze nog twee zonen: de oudste, DANIEL, is in het gemeenebest der letteren bekend door zijne *Geschiedenis der geneeskunde*, en heeft insgelijks, in zijne geboortestad, den post van raadsheer bekleed; terwijl de jongste, FRANÇOIS, zich te *Leipzig* nederzette, en aldaar eenen uitgebreiden koophandel dreef.

JAN LE CLERC gaf reeds op de lagere scholen uitmuntende blijken van naarstigheid, en vond zeer veel smaak in het lezen der geschiedenis van TITUS LIVIUS. Hij bezat een uitstekend geheugen, zoo dat hij, naar school gebruik, Latijnsche verzen zeer spoedig en met veel gemak zamenstelde, en zelfs daarin zijne schoolmakkeren hielp. Op de hooge school wijdde hij zich geheel aan het Grieksch en Latijn, waarin TERENTIUS, PLAUTUS en HOMERUS zijne meest geliefde schrijvers waren. In den ouderdom van 19 jaren woonde hij de godgeleerde lessen van MESTREZAT, TURRETIN en TRONCHIN te *Geneve* bij; doch vertrok in 1678, na den dood zijns vaders, naar *Grenoble*, waar hij zich verder in de godgeleerdheid en wijsbegeerte oefende. Hij bleef hier echter niet lang, maar keerde naar *Geneve* terug, waar hij, na een loffelijk examen, tot den predikdienst bevoegd verklaard werd. Naderhand door het lezen van de schriften der Re-

monstranten, inzonderheid van die van hunnen hoogleeraar CURCELLÆUS, meer en meer, van de gevoelens dezer gezindheid overtuigd wordende, verliet hij *Frankrijk* en zijn vaderland, *Geneve*, en vertrok naar *Saumur*, waar hij de werken van EPISCOPUS vond, en gretig las. In 1681 keerde hij naar *Grenoble* terug, en vertrok in het volgend jaar, met toffelijke getuigschriften der leeren van *Geneve*, naar *Parijs*, en van daar naar *Londen*, waar hij de *Aanmerkingen over het N. Testament*, van HAMMOND, in het latijn vertaalde, en dikwijls predikte. De lucht hier niet kunnende verdragen, en bovendien veriangende, om *Holland* te zien, en nader met de Remonstranten bekend te worden, ging hij derwaarts, en wel naar *Amsterdam*, waar hij in 1684 elken vrijdag avond in de Remonstrantsche kerk, in de Fransche taal, predikte; doch kort daarna bij die gezindheid tot hoogleeraar in de Wijsbegeerte en Hebreuwsche taal werd aangesteld. Hier verscheen zijn eerste werk, met zijnen naam aan het hoofd, in het licht, namelijk: de *Questiones sacrae*, van zijnen oom DAVID, benevens de *Diatribae* van zijnen vader, met zijne bijgevoegde aanmerkingen, en het leven der beide naastbestaanden, dat in het volgend jaar door de *Sentimens de quelques Théologiens d'Hollande sur l'Histoire critique du vieux Testament*, par le P. RICHARD SIMON gevolgd werd, welk werk tot veel gefehrijs tusschen deze twee geleerden aanleiding gaf.

In ons vaderland ontbrak het thans aan een maandwerk van nieuw uitkomende boeken. Dit werk, in 1686 door LE CLERC, onder den titel van *Bibliothèque universelle et historique* begonnen, werd door hem tot 19 deeltjes in duodecimo voortgezet; naderhand door den heer BERNARD met nog 6 deeltjes, onder den titel van *République des lettres*, vervolgd, en in het begin der vorige eeuw door LE CLERQ, onder den titel van: *Bibliothèque choisie*, weder opgevat. In hetzelfde jaar 1686 gaf hij eene Fransche overzetting uit van de *Beoordeeling van het IX boek van de geschiedenis van den heer VARILLAS*, tegen den bisschop BURNET ingerigt, en in het volgende eene *Verdediging dezer beoordeeling*, welke twee jaren later door eene Fransche vertaling van 3 leerredenen des genoemden kerkvoogds gevolgd werd. In 1690 leverde hij eene Latijnsche overzetting van het werk van STANLEIJ, de *Geschiedenis der oude wijsbegeerte*, en nam voorts den moeilijken taak op zich, om het woordenboek van MORERI, reeds vijf malen in *Frankrijk* gedrukt, na te zien. Hij verbeterde niet alleen eene groote menigte mislagen, maar voegde ook in hetzelfde een aanmerkelijk aantal nieuwe artikelen. Deze verbeterde uitgave verscheen in 1691; en sedert dien tijd tot 1698, toen het werk voor de derde maal herdrukt werd, waren er bijna 7000 exemplaren van verkocht; terwijl in eene 4to uitgave, die in 1702 volgde, door LE CLERC tusschen de 6 en 700 nieuwe artikelen werden in gelast.

Zijn post, als hoogleeraar in de Wijsbegeerte, met zich brengende, om de jeugd in de redeneerkunde te onderwijzen, vervaardigde hij daar

daartoe in 1692 eene eigene *Logica*, welke hij, benevens zijne *Ontologia* en *Pneumatologia*, twee deelen der bovennatuurkunde, aan zijn vriend J. LOCKE opdroeg. Het grootste en moeilijkste werk echter, hetwelk LE CLERC ondernam, was zijne *Verklaring van het Oude verbond*, waar aan hij zijne meeste vlijt te koste legde. In 1690 liet hij eene proeve over den propheet OBADJA drukken, om den smaak van het publiek te toetsen, en, dezen gunstig vindende, gaf hij in 1693 het boek van *Genesis*, met eene nieuwe overzetting, uitbreiding, letterkundige verklaring, oordeelkundige verhandelingen en tijdrekenkundige tafels, in het licht, waarna in 1695 het overige van den *Pentateuchus* verscheen; zijnde deze beide deelen in 1710, met verbeteringen en vermeerderingen, herdrukt geworden.

Onder de overige talrijke werken, door onzen LE CLERC uitgegeven, verdienen zijne *Ars critica*; *het Leven van den kardinaal RICHELIEU*; eene *Verhandeling over het ongeloof*, een kort *Begrip der algemeene Geschiedenis* tot op KAREL den Grooten; zijne *Verklaring van het N. Testament*, zijne *Overeenstemming der Evangelisten*; de *Questions Hieronymianae*, en meer anderen geteld te worden. Bovendien leverde hij verscheidene vertalingen, en had de hand in de nieuwe uitgaven van vele voorheen gedrukte werken, welke hij veelal met zijne aanmerkingen verrijkte en verbeterde; onder welke laatste zich het werk van den beroemden HUGO DE GROOT, *over de Waarheid van den Christelijken godsdienst*, bevond, waarvan hij de Latijnsche uitgave bezorgde, en daarbij, benevens eenige aantekeningen, een onderzoek voegde, hoe men zich, onder de verschillende begrippen der Christenen, in het doen eener keuze hebbe te gedragen.

Na den dood des hoogleeraars LIMBORCH werd LE CLERC het onderwijs in de Kerkelijke geschiedenis opgedragen. Vermits, naar zijn inzien, over de 6 eerste eeuwen niets volledig geschreven was, besloot hij, om dit gebrek aan te vullen; doch dit plan heeft hij slechts gedeeltelijk uitgevoerd, door in den jare 1716 alleen de Geschiedenis der 2 eerste eeuwen te leveren, aan welker hoofd eene lezenswaardige voorrede, omtrent den staat der Joden en Heidenen, ten tijde van 's Heilands komst in de wereld, gevonden wordt, en waarin tevens een kort begrip der Christelijke godgeleerdheid en zedekunde vervat is. Op dit werk volgde zijne *Geschiedenis der vereenigde Nederlanden*, van 1560 tot aan den Utrechtschen vrede in 1713, welk werk het laatste was van onzen onvermoeiden geleerde, die, door het verlies zijner spraak, het verminderen van zijn geheugen, en andere toevallen, nu ook zijne *Verklaring van het Oude verbond* moest onvoltooid laten, en in 1731, toen de laatste deelen in het licht kwamen, niet meer in staat was tot het schrijven eener voorrede, welke diensvolgens door eenen zijner vrienden werd opgesteld. Hierbij kwam ten laatste eene vermindering zijner verstandelijke vermogens, waardoor hij genoegzaam tot dien staat gebragt werd, welken men kindschheid noemt. In Slagtingaand 1734 overleed zijne gade MARIA

LETT, eene vrouw van meer dan gewone geleerdheid en een schran- der oordeel, zonder hem kinderen na te laten. LE CLERC scheen ongevoelig over dit verlies, en stierf in Louwmaand 1736 ten huize van den heer GABRIEL DE NORMANDIE, gehuwd aan de dochter van zijnen broeder DANIEL LE CLERC, in den ouderdom van 79 jaren.

Men ziet uit dit levensbericht, hoe veel een mensch, door onvermoeide vlijt, in het gewone levensperk kan verrigten. Schoon zijn letterarbeid hem meest aan zijn boekvertrek boeide, en hij weinig verkeerling had, hadden zijne vrienden echter tot hem eenen gereeden toegang, en ontving hij elk met eene ongedwongene beleefdheid. Meest alle geleerde vreemdelingen, die te *Amsterdam* kwamen, bezochten hem. Onder deze bevond zich ook de beruchte *Engelsche* vrijgeest COLLINS, met eenige Fransche vrijdenkers, die bij den heer LE CLERC een bezoek aflegden, in hoop, dat zij eenen godgeleerden, die zelf dacht, en alle menscheijk gezag in den godsdienst verwierp, ligtelijk tot hunne gevoelens zouden overhalen; doch zij vonden zich bedrogen. LE CLERC hield zich aan den Geopenbaarden godsdienst vast, betoogde dezen deïsten, dat zij de sterkste banden der menscheijkheid losrukten; den menschen leerden het juk der wetten af te werpen; de krachtigste drangredenen ter deugd weg namen, en de menschen van allen waren troost beroofden. „En wat,” voegde hij „er bij,” geeft gij ons daarvoor in de plaats? Gij verbeeldt u, ongetwijfeld, dat men u standbeelden zal oprigten voor de gewigtige diensten, welke gij aan het menschdom bewijst; doch ik moet rondborstlig verklaren, dat de rol, die gij speelt, u hatelijk en verachtelijk maakt bij alle menschen.” Zulke denkbeelden zijn eenen echten godgeleerden waardig.

CLERFAIT. (FRANÇOIS, SEBASTIAN, CHARLES, JOZEF DE CROIX, graaf van), ook meermalen CLAIRFAIT genoemd, was een beroemd Oostenrijksch veldheer. Hij werd in 1733 geboren uit eene van de aanzienlijkste familien in de *Oostenrijksche Nederlanden*, dien- de reeds in den zevenjarigen oorlog; doch vond eerst in 1788 in den Turkschen, inzonderheid naderhand in den Franschen oorlog, gelegenheid, om zijne krijgskundige bekwaamheden aan den dag te leggen. In den laatsten sloeg hij het eerst bij *Stenai* de *Franschen*, nam den 1 van Herfstmaand 1792 de stad in; doch moest kort daarna den gevaarlijken en moeilijken terugtogt des Pruisfischen legers uit *Champagne* dekken. In Slagmaand deszelfden jaars, met den hertog ALBERT van *Saksen-Teschen*, door DUMOURIEZ, bij *Gemappe* met een ongelijk sterker leger aangevallen, moesten zij hem het slagveld laten, zonder dat hij echter, behalve 8 kanonnen, eenigen buit behalen konde. In het volgend jaar had hij, in den voor *Oostenrijk* gelukkigen veldtogt, aan alle gewigtige gevechten en veldslagen deel, en veroverde de vesting *Quesnoi*. Na het verlies der *Nederlanden* verkreeg hij, in Oogstmaand 1794, het opperbevel over het leger, hetwelk de prins van COBURG had nedergelegd, en zag zich, na 6 bloe-
di.

dige gevechten, inzonderheid aan de *Rhoer*, den 5 van Wijnaand genoodzaakt, om over den *Rijn* terug te trekken. In 1795 tot veldmaarschalk aangesteld, verkreeg hij het opperbevel over het Oostenrijksch en Rijksleger; sloeg *Jourdan*, die den *Rijn* was overgetrokken, bij *Höchst*; ontzette *Mentz* op den regter Rijnsoever; verjoeg de *Franschen* uit het nabij liggend verschanst leger, hetwelk uit 50 kleine vestingen en bergschansen bestond, die in eene uitgestrektheid van 3 uren met malkander verbonden waren, en door 600 stukken geschut verdedigd werden; dreef hen in de uiterste verwarring tot voorbij *Bingen* en *Alzei* terug, en behaalde eenen aanzienlijken buit. *Mentz* nu ook op den linker Rijnsoever ontzet zijnde, en kort daarna de verovering van *Manheim* door *WURMSER* volgende, ging *CLERFAIT* naar *Wenen*, waar hij, na eene langdurige en smartelijke ziekte, in Hooftmaand 1798 stierf. Hij had zijnen keizer 45 jaren getrouw en met roem gediend, en was niet alleen een groot krijgsheer, maar ook een wezenlijk vader voor zijne soldaten, een bevorderaar van verdienstelijke officieren, een weldoener der armen, en daarbij een zeer godsdienstig man. De stad liet een praalgraf voor hem oprigten.

CLERMONT. De hoofdstad van het Fransche departement *Puy de Dome*, tusschen de rivieren *Arrier* en *Bedat*, in een vulkanisch oord. Zij telt omtrent 30,300 inwoners; is de zetel van eenen bisschop; heeft eene hooge school, eenen botanischen tuin, minerale bronnen, papier-, linnen-, kant- en hoedenfabrieken, benevens eenen goeden handel en wijnbouw. Onder de merkwaardigste minerale bronnen behooren, inzonderheid, die in de voorstad *St. Allvre*, welke alles versteenent, en zich zelve eene steenen bedding en twee bruggen gevormd hebben. De hoofdkerk is een gedenkstuk van oud Gothische bouwkunst: ook vindt men er het overblijfsel eener Romeinsche waterleiding.

CLERMONT TONNERRE. (Graaf *STANISLAS VAN*) Was de kleinzoon eens bekenden maarschalks van dien naam, en speelde in 1789 eene aanzienlijke rol in de Fransche Nationale vergadering. Hij bezat wel niet het diepste doorzicht in staatszaken, maar daarentegen eene overredende welsprekenheid, waardoor hij vele bewonderaars verwierf. Het volk liep met hem zeer hoog, doch slechts voor korten tijd; want hij behoorde tot de partij van *MOUNIER* en *LALLY TOLENTAAL*, welke onder alle het eerst veracht werd. Naderhand voegde hij zich bij de koningsgezinde partij; doch ook hier geenen opgang makende, en zijn aanzien dagelijks in de Nationale vergadering minder wordende, werd hij ten laatste, ten einde zijnen invloed te herstellen, een ijverig *Féculant*. Dan ook hier miste hij zijn doel, en het gevolg van deze zijne handelwijze was, dat het volk hem voor eenen verrader hield, en hij den 10 van Oogstmaand 1792, door eene bende sluipmoordenaars, in de nabijheid van *Parijs*, werd omgebracht. Zijn karakter moet zonder grondbeginzels, en zijn huisfelijk leven zeer ze-

deloos geweest zijn; doch door veinzerij wist hij zich, ten minste voor eenigen tijd, den naam eens regtschapenen mans te verwerven.

CLINCANT of CLINQUANT. Overdrachtelijk wordt dit woord gebezigd van zoodanige letterkundige, vooral dichterlijke en redkundige voortbrengfelen, welke oppervlakkig, en in den eersten schijn, behagen; maar bij nader inzien blijken weinig innerlijke waarde te bezitten.

CLIO. Eene der negen zanggodinnen, welke de zorg over de geschiedenis en het heldendicht was toevertrouwd. Zij wordt afgebeeld met eenen laurierkrans om het hoofd, in de regter-hand eene bazuin, en in de linker een boek houdende. — HERODOTUS gaf aan het eerste zijner 9 geschreven boeken ook den naam van CLIO, terwijl de overigen de namen ontvingen van andere zanggodinnen.

CLIVE. (ROBERT) Deze groote man, die in een tijdvak van 10 jaren de Engelsche Oost-Indische maatschappij uit den wanhopendsten toestand redde, en hare bezittingen in een vreemd werelddeel, door beleid, moed en met gevaar van zijn leven, aanmerkelijk uitbreidde, was de zoon van een Engelsch regtsgeleerde, en werd in 1725 geboren. Reeds in zijne vroege jeugd getuigden zijne meesters van hem, dat hij al te woelziek, en een stoutmoedige knaap was. In 1743 ging hij als schrijver bij de Oost-Indische Maatschappij naar *Madras*, en in 1747 trad hij in den krijgsdienst, waarin hij zich als een zeer kundig en dapper oorlogsheld gedroeg, en de *Franfchen*, benevens de Indische Bondgenooten, voor zijnen naam deed beven. In 1753 keerde hij voor zijne gezondheid naar *Engeland* terug; doch na zijne herstelling ging hij, in 1755, als overste luitenant en gouverneur van het fort *David*, wederom naar de *Indiën*, waar hij, nog voor dat hij den laatstgenoemden post aanvaardde, den gevreesden zeeroover *ANGRIA*, in zijn bijna onverwinnelijk roofnest, hielp beteugelen. Omtrent dezen tijd geschiedde de verschrikkelijke verovering en plundering van de Engelsche factorij in *Calcutta*, om welke te wreken *Bombay* verscheidene oorlogschepen, en *Madras* den overste CLIVE, met omtrent 500 man, naar den mond der *Ganges* zond, in welken oorlog hij het bijzonder geluk had, den *Nabob* tot vrede te dwingen. De laatste echter zijn besluit, om de *Engelschen* in *Bengalen* te verzwakken, niet hebbende laten varen, sloten deze met sommigen, in deze rijken tot opstand altijd overhelende, grooten, inzonderheid met des *Nabobs* behuuden broeder en eersten bevelhebber, MIR JASSIR, een verbond van verdediging, en CLIVE won in 1757 den beroemden slag bij *Plasfey*, ten gevolge van welken de *Nabob* van de regering ontzet, en de grondslag tot de opperheerschappij der *Engelschen* in *Bengalen* gelegd werd. In de volgende 10 jaren maakte CLIVE groote veroveringen in de *Indiën*, vergaderde zich zelve aanzienlijke rijkdommen, en werd door de raden, uit *Engeland* derwaarts gezonden, tot onbepaalden Dictator benoemd. Toen in *Indië* alles in rust was, keerde hij naar *Engelana*

terug, en ontving hier den titel van lord CLIVE, *Baron van Plassey*; doch zoodra het geluk der *Engelschen* op nieuw in de *Indiën* begon te wankelen, werd CLIVE in 1765, met vier zijner vrienden, als opperveldheer en gouverneur, naar *Calcutta* terug gezonden. Bij zijne aankomst aldaar, werd de voornaamste vijand der *Engelschen*, de *Nabob van Auhd*, geslagen, terwijl de *Mogol*, die zich als pretendent had opgedaan, zich onder de bescherming der *Engelschen* begaf, en CLIVE zich van deze omstandigheid bediende, om dezen veel invloed en gezag hebbenden *Mogol* onder de opperheerschappij der *Engelschen* te brengen. Vruchteloos poogde hij de misbruiken, welke aldaar waren ingeslopen, en aan de roofzucht der *Europeërs* te wijten waren, te matigen. Hij keerde dus in 1767 naar *Engeland* terug, en werd in 1769 tot Ridder van de orde van den kousenband benoemd. Dan, daar de zaken in de *Indiën*, na zijn vertrek, weder eenen verkeerden gang gingen, en de compagnie door een slecht beheer en nieuwe oorlogen met eene bankbreuk bedreigd werd, zoo ontstond over de oorzaken hiervan een onderzoek bij het parlement, met dat gevolg, dat hij in 1773 door het lagerhuis van misbruikt gezag in zijnen post, en van slinkfche wegen, om zich te verrijken, beschuldigd werd; doch hij verdedigde zich, en ontving van het huis der gemeenten de verklaring, dat hij het vaderland gewigtige diensten bewezen had. Bij het uitbarsten van den Amerika'schen oorlog, weigerde hij het hem opgedragen algemeen bevel, uit hoofde van den toenemenden zwakken staat zijner gezondheid, aan te nemen. Zijne ziekte bestond in eene soort van zwaarmoedigheid, welke hem den 22 van Slagtnaand 1774 de handen aan zijn leven deed slaan. Hij schoot zich met een pistool door het hoofd.

CLODIUS. (CHRISTIAN AUGUST) Werd in 1738, te *Annaberg*, in het Ertz-gebergte geboren, en was een zoo nuttig als aangenaam schrijver, die voor geenen zijner tijdgenooten behoefde te wijken. In 1764 werd hij reeds hoogleeraar in de Wijsbegeerte te *Leipzig*, en gaf kort daarna zijne *Proeven over de letter- en zedekunde* in het licht. *MEDON*, of *de wraak der wijzen*, *de Patriot*, en meer andere stukken voor het tooneel, behooren onder zijne beste schriften. In 1782 werd hij hoogleeraar in de Dichtkunst, en begon in 1784, als eene voortzetting zijner Mengelschriften, een maandwerk, onder den naam van *Odeum*, hetwelk echter door zijnen onverwachten dood, op den 30 van Slagtnaand van dat jaar, onvoltooid bleef.

CLOELIA. Eene Romeinsche maagd, welke onder de heldinnen van *Rome* eene schoone plaats bekleedt. Toen zij, namelijk, met andere maagden aan den Etrurischen koning PORSENNA in gijzeling was gegeven, ontkwam zij hare wachters, en zwom te paard den *Tiber* over, weshalve PORSENNA, deugd en vaderlandsliefde ook in vijanden waarderende, haar de vrijheid liet behouden, en de *Romeinen* haar naderhand een standbeeld hebben opgericht.

CLOOTS. (ANACHARSIS) Werd te *Kleef* geboren, en door het

departement van *l'Oise* tot afgevaardigde in de Nationale conventie van *Frankrijk* benoemd. Voorheen speelde hij de rol eens geleerden; doch hij toonde door zijne onzinnige voorstellen, dat hij eigenlijk in een dolhuis behoorde. Hij zoude de geheele wereld gaarne in eene gemeenschappelijke republiek hebben willen veranderen, om daarin als een wezenlijk redenaar van het menschelijk geslacht (*Orateur du genre humain*, zoo als hij zich noemde) figuur te kunnen maken. Het was op den 19 van Zomermaand, dat verkleede *Turken* en *Arabieren*, alsmede *Hollanders*, *Engelschen*, *Duitschers* en *Italianen*, als vertegenwoordigers van het menschelijk geslacht, door den mond van Cloots, die het woord voerde, de toenmalige hervormers van *Frankrijk* geluk wenschten: eene daad, hoe belagchelijk ook, welke eene gewigtige gebeurtenis, de vernietiging van den adel, enz. ten gevolge had. De bisschop van *Parijs*, Gobel, werd door hem gedwongen, om vrijwillig van zijne geestelijke waardigheid afstand te doen, en zijn voorbeeld werd door de constitutioneele priesters in alle deelen des rijks gevolgd. Ondertuschen kreeg hij de partij van ROBESPIERRE, welke in het zoo even gemelde geval niet was geraadpleegd geworden, zoo geheel tegen zich, dat zij in eens al zijne plans vrijdeldde, en hem, met de partij van den beruchten HEBERT, als een *ultra-revolutionair*, op den 24 van Lentemaand 1794, de guillotine deed beklimmen, nadat hij acht dagen te voren door de *Jacobijnen* tot hunnen voorzitter was benoemd geworden.

CLOTHO. (Zie: SCHIKGODINNEN).

CLOVE. Een gewigt in het graafschap *Essex*, in *Engeland*, houdende, om kaas te wegen, 8, en om wol te wegen 7 pond.

CLYSUS. In de scheikunde eene zamengestelde minerale Gerst; ook een uittreksel of vereeniging van de sijnste deelen der planten. *Clyfus* van *Antimanie* is een vocht van overgehaald spiesglans, salpeter en zwavel.

CLYTEMNESTRA. Dochter van TYNDARUS, zuster van HELENA, echtgenoot van AGAMEMNON. Toen deze laatste als veldheer der Grieken tegen *Troje* was opgetrokken, boeide zij met AEGISTHUS; bragt, na het veroveren van *Troje*, haren terugkerenden man om het leven, en zoude hetzelfde lot haren zoon, ORESTES, ook hebben doen ondergaan, ware hij niet tijdig door zijne zuster ELECTRA gered. ORESTES, geholpen door zijnen vriend PYLADES, nam wraak over den dood zijns vaders door het bloed der overspeligen, juist toen zij in den tempel voor het altaar van APOLLO hunnen dank aan deze Godheid betuigden voor de tijding van ORESTES dood, welk gerucht door PYLADES, den getrouwen medgezel van ORESTES, in *Mycene* verspreid was. Maar ORESTES, die zich in den tempel verborgen had, kwam te voorschijn, en wreekte dus den moord van AGAMEMNON.

COADJUTOR. Is diegene, welke eenen hoogen geestelijken bij zijn leven wordt toegevoegd, om hem na zijnen dood in de geestelijke waardigheid op te volgen.

CO.

COALITIE. Dit woord is in de jongste tijden veel gebruikt geworden, om de zamenspanning van eenige Europeesche mogendheden tegen *Frankrijk* aan te duiden. Inzonderheid verdient de zoo genoemde eerste Coalitie, tusssen *Oostenrijk* en *Pruissen*, in 1792 tegen dat rijk gesloten, om de staatsgesteldheid van het Duitsche Rijk te bewaren, en de Fransche omwenteling tegen te gaan, dien naam. Het einde dezer Coalitie is bekend. Naderhand heeft men verschillende verbindtenissen tegen *Frankrijk* met dien naam bestempeld, inzonderheid die, welke door den invloed van *Engeland*, en door goud, werden tot stand gebragt.

COBL. Eene woestijn in *Bucharie*, 400 mijlen lang en 100 mijlen breed. Zij wordt ook *Schamo*, *Lap*, en het oostelijk gedeelte *Bargu* genoemd.

COBLENTZ. Voorheen de residentie-stad van den keurvorst van *Trier*, doch thans uit kracht van het *Wecner* congres aan *Pruissen*, en wel tot de provincie *Neder-Rijn*, behoorende. Zij bevat 10,200 inwoners, en bestaat uit de oude en nieuwe of *Clemensstad*, en is over het geheel, inzonderheid het laatste gedeelte, tamelijk wel gebouwd. Over den *Rijn* ligt eene gierbrug, die naar het tegen over *Coblentz*, aan den regter- Rijnsoever, liggende stadje *Thal Ehrenbreitstein* voert, en over de *Moezel* eene steenen brug, 358 schreden lang en op 15 bogen rustende, van welke men een der schoonste uitzigten op den *Rijn* heeft. Tegen over ligt de rots *Ehrenbreitstein*, en slechts eenige honderd schreden over de brug valt de *Moezel* in den *Rijn*. — *Coblentz* heeft aan haren laatste keurvorst eene uitmuntende waterleiding te danken, die van eenen berg bij *Metternich* het zuiverste bronwater, langs de *Moezel*brug, door alle kwartieren der stad voert. Fabrieken vindt men er weinig; eene derzelve, die verlaet blik oplevert, dat in duurzaamheid en schoonheid het Engelsch overtreft, en naar *Spanje* gezonden wordt houdt 100 menschen bezig. De handel bestaat in het vervoeren van koopwaren uit de *Moezel* naar den *Rijn*, en omgekeerd. Een voornamelijk tak van denzelfden zijn de Fransche- en *Moezel*wijnen, die op de *Moezel* aankomen, welke schepen voert, die gewoonlijk 80 voet lang en 12 breed zijn, en ten minste 3 voet diep gaan. — De stad, onder de *Franschen* de hoofdplaats van het departement van den *Rijn* en de *Moezel*, en de zetel der regering, heeft bij den laatste oorlog veel geleden, want de omliggende sloten, benevens het fraaije residentie-slot van den keurvorst, zijn aanmerkelijk verwoest geworden.

COBURG. Een vorstendom, in *Frankenland*, doch dat tot den Opper-Saksischen kreits behoort, tusssen *Bayreuth*, *Thuringen*, *Henneberg*, en *Bamberg*. Het bevat op 22 vierkante mijlen 65,000 inwoners, is vruchtbaar aan ooft, vlas en hop, en levert ijzer, koper, kobalt en verdere mineralen op; inzonderheid vindt men er veel houtgewas, waaruit pek en potasch verkregen wordt, en eene aanzien-

154 COBURG. (F. J. hertog van) — COCCEJUS. (HENDRIK)

lijke veeeteelt. Hetzelve is thans onder *Gotha*, *Coburg*, *Meiningen* en *Hildburghausen* verdeeld.

COBURG. (FRIEDRICH JOZIAS, hertog van *Saksie*) werd in 1737 geboren, en was veld-maarschalk van de keizerlijk-Oostenrijksche troepen. Bij het uitbarsten van den oorlog tusfchen *Oostenrijk* en de *Porte*, in 1788, voerde hij het bevel over het leger in *Gallicië*; veroverde de gewigtige vesting *Chokzim*; behaalde in het volgende jaar, vereenigd met SUWAROW, eerst bij *Fokshan*, en kort daarna bij *Martenestie*, de zege over de *Turken*, en nam vervolgens het grootste gedeelte van *Gallicië*, met de hoofdstad *Bucharest*, in bezit. In 1798 voerde hij in de toenmalige Oostenrijksche *Nederlanden* het bevel tegen de *Franschen*; deed hen in den tijd van ééne maand dezelve ruimen; rukte hierop in *Frankrijk*; veroverde eerst *Condé*, *Valenciennes* en *Quesnoi*, en daarna *Landrecy*, terwijl hij zijne voorposten tot tegen *Guise* uitbreidde. Ondertusfchen waren deze luisterrijke overwinningen van korten duur. De hertog van YORK, die zich ontijdig met zijn leger van het Oostenrijksche had afgescheiden, om aan den zee kant veroveringen te maken, werd bij *Duinkerken* geflagen, welk lot ook COBURG bij *Maubeuge* te beurt viel. Daar nu de dappere CLERFAIT, bij *Doornik*, insgelijks werd terug gedrongen, zag zich de prins genoodzaakt, om al zijne veroveringen in *Frankrijk* te laten varen, en naar de *Nederlanden* terug te trekken. Hier verloor hij den gewigtigen slag bij *Fleurus*, en met denzelven al de vruchten zijner voorgaande luisterrijke zegeprelen. Sedert legde hij het bevel neder, leefde als een ambteloos burger in *Coburg*, en stierf den 26 van Sprokkelmaand 1815.

COCCEJUS. (HENDRIK) Was een beroemd regsgeleerde, en werd in 1644 te *Bremen* geboren. Hij studeerde eerst te *Leiden*, daarna in *Engeland*, en werd in 1671 te *Heidelberg* tot hoogleeraar in het Natuurregt en dat der Volken beroepen. Na eenige jaren dezen post met roem bekleed te hebben, werd hem door die van *Utrecht* voor de tweede maal de leerstoel in de regten opgedragen; doch naauwelijks had hij dien post een jaar bekleed, of hij werd in 1690, door den keurvorst van *Brandenburg*, naar *Frankfort* aan den *Oder*, in hetzelfde vak beroepen; en het was in deze stad, dat deze geleerde man het overig gedeelte van zijn nuttig leven gefleten heeft. Hij stierf aan de gevolgen van eenen sprong uit zijn hollend rijtuig, den 18 van Oogstmaand 1719, in den ouderdom van 76 jaren. Hij was naauwgezet, eerlijk en onbaatzuchtig, en bezat eene opregtheid, die de strengste toets kon doorstaan. In zijne verkeering was hij onderhoudend, aangenaam en zeer verplichtend. Het verdient onze opmerking, dat hij zijne kunde meer aan eigen oefening, dan aan bekwaame leeraren te danken had, want hij had nimmer eenige andere lesfen gehoord, dan over de *Instituten*; en nogtans bragt hij het leerstelsel van het Natuur- en het Duitsche staats-regt tot eenen trap van volkomenheid, dien hetzelve tot op zijnen tijd toe nog niet bereikt had.

had. Zijne talrijke schriften zijn onder den titel: *Exercitationes curiosae*, en *Disertationes varii argumenti*, in 4 deelen in 4°, alsmede zijne *Consilia* en *Deductiones* in 2 folianten uitgegeven; terwijl mede zijn *Grotius illustratus* in 3 deelen in folio het licht ziet. — Zijn oudste zoon SAMUEL verwierf geen' minderen roem. Ook hij was hoogleeraar te *Frankfort*, bekleedde naderhand verscheidene aanzienlijke posten, en stierf in 1755. Hij verwierf eenen onsterfelijken roem door de verbetering der regtsoefening in de Pruisische staten, en zijn *Codex Fridericanus*, welke hij in 1750 uitgaf, is een onvergankelijk gedenkstuk zijner verdiensten. Onder zijne overige werken, die meestal op het burgerlijk, natuur- en staatsregt betrekking hebben, is zijn *Jus civile controversum* (laatst te *Eminghaus* in 1791 met vele verbeteringen uitgegeven) het meest bekende. Voor zijns vaders *Grotius illustratus* schreef hij eene inleiding, die ook afzonderlijk, onder den titel: *Novum systema Jurispr. nat. et rom.* verschenen is.

COCCEJUS. (JOHANNES) Een kundig Nederlandsch godgeleerde, wiens stelsel het volledigst ontwikkeld is in zijne *Summa doctrinae de foedere et testamento Dei*. Hij werd eerst Hoogleeraar in de Hebréewsche taal in zijne geboorte stad *Bremen*, vervolgens in hetzelfde vak, en 7 jaren later ook in de godgeleerdheid, te *Franker*, voor welke laatste hem eindelijk in 1649 den leerstoel aan *Leijdens* hooge school werd opgedragen, welken hij tot aan zijnen dood (in 1659) met roem bekleedde. Zijne schriften zijn meermaals gezamenlijk, en laatstelijk te *Amsterdam* in 1701, in 10 folianten, uitgegeven, waarbij in 1706 nog 2 deelen *Opera anecdota*, gekomen zijn.

COCCUS. (Zie: SCHILDLUIS.)

COCCUS CACTIS OPUNTIAE (Zie: KONZENILJE.)

COCCUS LACCA. (Zie: GOMLAK.)

COCCUS ILICIS, (Zie: KERMES.)

COCCUS POLONICUS, (Zie: POOLSGREIN.)

COCHIN. (NICOLAAS) Een beroemd graveerder, die den 29 van Grasmaand 1790, in den ouderdom van 75 jaren, te *Parijs* overleed. Door zijnen kundigen vader reeds vroeg tot de teekenkunst opgeleid, maakte hij van jongs af aanzienlijke vorderingen, en muntte inzonderheid uit door juistheid en nauwkeurigheid van teekening, gemakkelijheid en destigheid in de compositie, een vindingrijk verstand in het allegorische, en vooral door een dichterlijk vernuft, om afgetrokkene en bovennatuurlijke denkbeelden op eene zinnelijke wijze voor te stellen. Hij las het Latijn, Italiaansch en Engelsch met ongemeene vaardigheid, en gaf reeds in zijn 15de jaar aan de behandeling der etsnaald, boven het centoonige van het graveerijzer, den voorrang. Hij werd tot leerling, met een jaargeld, bij de akademie aangenomen, en verwierf naderhand, door eene teekening, verbeeldende *Lijcurgus, in een oproer gekwetst*, welke in 1789 door DEMARTAN in plaat werd gebracht, derzelver lidmaatschap; waarna hij vervolgens, na het overlijden van den heer COIJPEL, tot opziener over de teekenschool in de *Louvre* werd aangesteld.

Se-

156 C O C L E S. (PUBL. HORATIUS) — C O D E X.

Sedert maakte hij zich ook als schrijver met roem bekend, waarvan zijne uitmuntende redevoeringen, zoo in de akademie gehouden, als gedeeltelijk door den druk gemeen gemaakt, ten bewijze verstreken. Ook deze verwierven hem den post van sekretaris en historietchrijver bij de akademie der schilder- en beeldhouwkunst, waartoe hij in 1756 benoemd werd. Het kan niet misfen of zulk een lang en werkzaam leven moest de kunst met de heerlijkste voordbrengfelen verrijken. De heer BASON geeft in zijne *Dictionnaire des Gravcurs anciens et modernes* de voornaamfte op, waaronder uitmunten *de dood van HIPPOLYTUS*, naar DETROI; *het fpefen van DAVID op de harp voor SAUL*, naar VAN LOO; verfcheiden groote gezigten van Franfche zeehavens, naar VERNET, en *Maufoleums*, naar eigene teekeningen; eene groote menigte portretten; gelijk ook verfchillende onderwerpen van zijne eigene vinding, in de *Geometrie* van LE CLERC, de werken van BOILEAU, HENAUULT's *Abregé*, enz. Meer dan 1500, zoo groote als kleinere, ftukken maakten 's mans verzameling uit. Onder anderen heeft hij ook uitgegeven: *Obfervations fur les antiquités d'Herculaneum*; voorts in 1758, in 3 deeltjes, *Voyage d'Italie*, en in 1765 *Projet d'une falle de fpectacle pour un théâtre de comédie*, enz. Zooveel arbeids liet deze kunstenaar na, die bovendien om zijn braaf karakter, zijne edelmoedigheid, menfchlievenheid en kunftijver, door allen, die hem kenden, bemind en geprezen werd.

COCLES. (PUBL. HORATIUS) Door zijne dapperheid redde hij Rome, ten tijde dat PORSENNA hetzelfde belegerde, om den uitgedreven koning TARQUINIUS terug te brengen. PORSENNA had reeds een groot gedeelte der ftad ingenomen, en de Romeinen op de vlugt gedreven, zoo dat hem flechts de bemagtiging van de brug over den Tiber in den weg ftond. In dezen verwijfelden toefland nam HORATIUS COCLES met SPURIUS LARTIUS en TITUS HERMINIUS het befluit, den engen toegang tot de brug te verdedigen. Middelerwijl werd de brug achter hen weggebroken. Naauwlijks was dit gefchiedt, en dus de verdediging der brug langer onnoodig, of zij ftortten zich in den vloed, en zwommen naar het ftand over. HORATIUS alleen, als de ontwerper van dit mannelijk befluit, werd hiervoor rijkelijk van den fenaar beloond, door dat hem zoo veel land gegeven werd, als men op eenen dag kon omploegen; terwijl bovendien voor hem een ftandbeeld werd opgerigt.

COCYTUS. Eene rivier in het oude Epirus, die zich in den Acheron ftortte, en welke de dichters tot eenen der ftroomen van de onderwereld gemaakt hebben.

CODEX. Was oorfpronkelijk bij de ouden, het hout dat onder den bast van eenen boom zit. Voor dat het papier werd uitgevonden, fchreef men op houten tafeltjes, met was overtrokken, die, wanneer zij befchreven, of liever gegraveerd waren, in den vorm van een boek bijeen gevoegd, en Codex genoemd werden: een woord, dat men ook naderhand behield, toen men reeds op papier fchreef,

om

om daardoor ieder groot boek uit te drukken. Zoo noemt men dan ook uitgebreide, belangrijke werken, of oude handschriften van dichters, wijsgeeren, historiefchrijvers en anderen, welke naderhand verzameld werden, *Codices Manuscripti*, die in lateren tijd, toen de Boekdrukkunst van langzamerhand den geleerden te hulp kwam, dikwijls bij twijfelachtige plaatsen, door de onnaauwkeurigheid der afschrijvers mogelijk verminkt, werden geraadpleegd. Op gelijke wijze gaf men den naam van *Codex* aan wetten, die in een land gegeven werden, en men voegde daarbij gewoonlijk den naam van den regent, door wien zij werden bekend gemaakt. Zoo had men, b. v. de *Codex THEODOSIANUS* en *JUSTINIANUS* bij de *Romeinen*, de *Codex AUGUSTUS* voor *Sakse*, de *Codex HENRY*, *Code LOUIS*, *Code Marchand*, (van LODERVIK XIV.) voor de *Franschen*, en *Code Noir*, van denzelfden vorst, voor de regtsoefening op de Fransche eilanden in *Amerika* voor de *Zwarten*, en zoo noemt men nog heden *Code NAPOLEON* dat wetboek, hetwelk voor *Frankrijk*, en met eenige verandering bij sommige met hetzelfde verbondene mogenheden, is ingevoerd geworden. In eenen meer bijzonderen zin noemt men *Codex* dat gedeelte van het Romeinsche wetboek, of zoogenoemd *corpus juris*, hetwelk in rang op de *Pandecten* volgt, en verdeeld is in twaalf boeken, bevattende de beslissing der Romeinsche keizers, tot op den tijd van *JUSTINIANUS*, over onderscheidene onderwerpen van regtspleging.

CODICIL. (*Uit het Latijn*) Eigenlijk een klein, met was overtrokken tafeltje, waarvan de *Romeinen* zich tot briefschrijven bedienden. Ook werden de bijlagen tot een testament *Codicil* of *Codicilli*, genoemd; doch thans draagt eene verordening van iemands laatste en uitersten wil, waarin geene onmiddellijke erfbestelling gemaakt wordt, maar zekere andere punten en bepalingen vervat zijn, dien naam. Zulk een *Codicil* heeft zijne betrekking of tot een reeds voorhanden zijnde testament, en dan is hetzelfde voor de erfgenamen alleen van eene verbindende kracht, of bevat eene bepaling voor diegene, welke zonder testament (*ab in testato*) overleden zijn, en werkt ook hierom ten aanzien van dezen.

CODRUS. De zoon van *MELANTHUS*, de zeventiende en laatste koning van *Athene*, door de oudheid als een voorbeeld van vorsten geëerbiedigd. Toen de *Atheners* onder zijne regering met andere *Grieken* in oorlog gewikkeld werden, verklaarde het orakel, dat zij de overwinning behalen zouden, wier koning in den oorlog omkwam, waarop *CODRUS* zich als houthakker verkleedde, met de voorposten twist zocht, aldus het leven verloor, en zich op deze wijze grootmoedig voor het vaderland opofferde. De *Atheners*, oordeelende, dat niemand naar waarde zulk eenen koning konde opvolgen, schafte dus het koningschap af, stelden daarvoor *Archonten* aan, eerst levenslang, daarna voor tien jaren, en eindelijk jaarlijks.

CODRUS. Een arm dichter, ten tijde van *AUGUSTUS*, wiens armoede zelfs tot een spreekwoord geworden is.

COËFFICIENT. Is de gegevene of onveranderlijke grootheid, die, in eene vergelijking, of reeks, als factor verbonden is met de onbekende of veranderlijke grootheid. Aldus zijn b. v. in de vergelijking $x^4 + a x^3 + b x^2 + c x + d = 0$, a , b , c , Coëfficiënten: desgelijks in de reeks, $m x + \frac{m(m-1)}{1-2} x^2 + \frac{m(m-1)(m-2)}{1-2-3} x^3$

+ . . . de grootheden m , $\frac{m(m-1)}{1-2}$, $\frac{m(m-1)(m-2)}{1-2-3}$ enz. Coëfficiën-

ten. — In leden, waarbij de onbekende of veranderlijke grootheid geen factor heeft, wordt de eenheid tot Coëfficient genomen, b. v. van $y^2 = p x$ is 1 het Coëfficient van y^2 , maar p die van x . Over de wijze, om, uit de Coëfficiënten eener reeks, de Coëfficiënten eener andere, tot de eerste betrekkelijke reeks te bepalen, vergelijke men J. NIEUWENHUIS, *Wiskundig Leerboek II. D. Over de onbepaalde Coëfficiënten*. In de toegepaste deelen der wiskunde, verstaat men onder *empirisch Coëfficient* zekere, door waarnemingen of proeven te bepalene, bestendige grootheid, die als factor met eene onbekende of veranderlijke is verbonden.

COEHOORN. (MENNO) Een dapper, Nederlandsch krijgsheld, en bekwaam vestingbouwkundige. Hij werd in 1641, op *Lettinga Straats*, eene luthoeve niet ver van *Leeuwarden*, geboren, en bragt vervolgens op een ander buitengoed zijns vaders, het *Bergumerbosch* genoemd, verscheidene jaren zijner eerste jeugd door. Reeds vroeg eene sterke neiging voor den krijgsdienst, vooral voor de vestingbouwkunde, aan den dag leggende, werd hij door zijnen oom BERNARDUS FULLONIUS, toen ten tijde een sieraad van *Franekers* hooge school, en beroemd als een ervaren wis- en vestingbouwkundige, onder zijne leerlingen opgenomen, en maakte in korten tijd de grootste vorderingen. Met zijn 16de jaar gaf hij reeds als kapitein, bij de belegering van *Maastricht*, in 1674 door LODEWIJK XIV ondernomen, zulke doorlaande blijken van kunde en moed, gelijk ook in de veldslagen van *Sennef*, *Castel* en *St. Denijs*, dat hij weinige jaren daarna, op gunstige aanbeveling van HENDRIK CASIMIR, tot kolonel der beide bataillons van *Nassau-Vriesland* bevorderd werd. Een geschil over het stuk van versterkingen met zekeren kapitein PAAN, insgelijks een kundig vestingbouwer, gaf aanleiding, dat COEHOORN een werkje in het licht gaf, hetwelk een altoosdurend gedenkteeken zijner bedrevenheid zal opleveren, en waarin hij zoodanige nieuwe beginfelen voordroeg, als, naar het oordeel van deskundigen, ten blijkbaren bewijze verstrekken, dat er in het stuk van versterkingen, tot dien tijd toe, nog nooit iets was uitgedacht, dat met zijne manier konde vergeleken worden. Ondertuschen wekte hij, zijnes ondanks, hierdoor, bij sommigen de reeds plaats hebbende afgunst nog meerder op; en het is hier aan toe te schrijven, dat zijn *Nieuwe Vestingbouw*, een boek, hetwelk kort na deszelfs uitgave in het Fransch overgezet, en als een meesterstuk bewonderd werd, zijn oorsprong verschuldigd is.

COEHOORN behaalde in de beide belegeringen van *Keizersweerd* en *Bonn*, welke door den toen regerenden keurvorst van *Brandenburg* veroverd werden, eenen uitstekenden roem, inzonderheid door de vermeestering der laatst genoemde stad, welke men te vergeefsch be-naauwde, en door haar, op zijnen raad, op eene andere wijze aan te tasten, binnen korten tijd den genoemden vorst in handen viel. In 1690 woonde COEHOORN, als brigadier, den voor de bondgenooten ongelukkigen slag van *Fleurij* bij; bood met 8 bataillons aan een veel grooter aantal vijandelijke legerbenden eenen langdurigen en dapperen tegenstand, en zoude eindelijk in 's vijands handen gevallen zijn, indien hij niet door de getrouwheid van zijnen dienstknecht ware gered geworden.

Een zoo regtschapen beminnaar van zijn vaderland, beroemd zoo door zijne dapperheid als krijgskunde, had zekerlijk eene betere behandeling verdiend, dan hem de nijd berokkende. Hij werd van het eeraamt, hetwelk hij tot hertoe bekleedde, ontzet, en behield alleen het bevel over de twee genoemde bataillons; een hoon, welke hem, die zijner onschuld en verdiensten volkomen bewust was, zoo diep trof, dat hij liever verkoos, om ook dit neder te leggen, dan langer tegen bittere en rustelooze afgunst te worstelen. Hij leide nu eenigen tijd een ambteloos leven, tot dat koning WILLEM III, te regt begrijpende, dat het gemeenebest, vooral in dien tijd, een zoo groot man niet kon ontberen, hem aan het hoofd van een regiment plaatste, en naar *Namen* zond, om het kasteel dier stad met eenig nieuw werk nog sterker te maken, dan het tot hertoe geweest was. COEHOORN volbragt zijnen last tot 's vorsten genoegen, en noemde zijne nieuwe verschanfing WILLIAM. Het nnt derzelve bleek in 1692, bij de belegering van *Namen*, door den krijgskundigen VAUBAN, die, toen het kasteel door gebrek aan vele noodwendigheden, en de zware wonden van COEHOORN in zijne handen viel, aan dezen, bij hune eerste ontmoeting, verklaarde: „ik heb zevenmaal de batterijen van mijn geschut veranderd, voor dat ik het durfde wagen, om eenen aanval op uwe verschanfing te doen.”

Niet minder roem verwierf COEHOORN, 3 jaren later, bij de belegering van *Namen* door koning WILLEM, die de zorg van het beleg aan hem opdroeg, met dat gelukkig gevolg, dat de stad wel haast bezweek en het teeken tot overgave opstak. Ook het kasteel moest kort daarna, met alle zijne sterkten, voor zijn schrander krijgsbeleid, bukken, in weerwil van de zware bezetting, en de kundige, zoowel als dappere krijgsoversten, welken de verdediging was toevertrouwd. COEHOORN won hierdoor de achting van velen. De keurvorst van *Beijeren* schonk hem 5 stukken geschut, en de koning verhief hem tot Luitenant Generaal van het voetvolk en opper-vestingbouwmeester, en vereerde hem tevens met een aanzienlijk regiment *Hollanders*. Niet lang daarna, in 1697, ontving COEHOORN van de staten en den koning last, om de vestingen der bijzondere gewesten

op

op te nemen, en de noodige plans en afteekeningen te maken, naar welke zij meerder konden versterkt worden, alzoo men niet zonder grond voor eenen nieuwen oorlog met *Frankrijk* beducht was. Ook dien last volvoerde hij naar het genoegen zijner hooge zenderen, die hem bevel gaven, om voor eerst *Groningen* naar zijn gemaakt plan te versterken. Het was echter niet alleen deze stad, welke hij in beteren staat van tegenweer bragt; maar ook aan *Nijmegen* en *Bergen op Zoom* heeft hij zijne kunst en vlijt met den besten uitslag te koste gelegd.

In den veldtocht van 1702 tegen de *Franschen*, waarin hij door de staten met 10,000 man ter bescherming van *Vlaanderen* afgezonden was, hield hij den vijand zoo lang op, dat hij gedurende het geheele jaar, in dat oord, niets van belang konde ondernemen. In den nazomer werd hem het bevel van *Venlo* opgedragen, welke stad door den dapperen prins van *Nassau Saarbruk* was ingesloten; doch zich met het kasteel *St. Michiel*, binnen eene maand tijds, aan de bondgenooten moest overgeven. Ook aan de verovering van het kasteel van *Luik* en de karthuisers-schans had COEHOORN een roemrijk deel, welke beide binnen weinige dagen in zijne handen vielen, en waarbij hij de waarde van meer dan 200,000 guldens tot buit maakte. In het voorjaar van 1703 werd *Bonn*, op den 12den dag na het openen der loopgraven, tot verwondering van allen, die de sterkte der stad kenden, door hem veroverd, waarna hij door *MARLBOURG*, benevens *SPAR*, bevel ontving, om de liniën, waarmede het land van *Waes* door de *Franschen* versterkt was, in te nemen, zoo als dan ook geschiedde. — In het volgende jaar echter moest het vaderland zijne uitstekende diensten derven. Hij werd door eene beroerte overvallen, die hem in de lente van 1704, in den ouderdom van 63 jaar, uit het leven wegrukte. Hij was op dien tijd Luitenant Generaal van het voetvolk, Gouverneur van *Staats-Vlaanderen* en de forten aan de *Schelde*, Generaal van de Artillerie, en Direkteur Generaal der vestingwerken.

Ten aanzien van zijn karakter wordt COEHOORN geroemd als een man van de oude zeden, die veel deftigheid bezat, beuzelarijen verachte, verre vervreemd was van vleierij, en zijn vaderland opregt beminde; terwijl men hem, van den krijgskundigen kant beschouwende, weinige zal vinden, die met zo veel kunde een leger geboden, met meer beleid het krijgsvolk in slagorde wisten te scharen, met grooter moed vochten, de krijgslieden meer spaarden, de kosten van den krijg meer bezuinigden, en grootere dingen in zoo weinig tijds uitvoerden. In- en buitenlandsche tijdgenooten hebben dit meer dan eens rondborstig erkend. Ook gekroonde hoofden stonden in hetzelfde gevoelen; en hierom werd hij door *KAREL II* tot den rang der eerste en aanzienlijkste edelen verheven, en zelfs door *LODEWIJK XIV*, onder de voordeeligste aanbiedingen, doch vruchteloos, aangezocht, om in zijnen dienst te treden.

Het stofelijk overblijffel dezès verdienstelijken mans werd in de kerk

kerk van *Wijkel*, een dorp in *Vriesland*, ter aarde besteld, en zijne kinderen, bij vrouwe MAGDALENA VAN SCHELTINGA, in huwelijk verwekt, hebben ter zijner eere aldaar een praalgraf laten vervaardigen, hetwelk zijner nagedachtenis waardig is, en der kerke tot geen gering sieraad verfirekt.

COELIBAAT. Beteekent den ongehuwden staat der geestelijken, die door de wetten hunner kerk daartoe verplicht zijn. Reeds in de eerste Christen eeuwen heerschte bij vele Christenen het dweepziek gevoelen, dat de onthouding van het bevredigen der drift tot voortplanting het kenmerk eener uitstekende deugd, en van groote verdiensten was. Van hier, dat reeds in de eerste eeuwen der Christenheid vele bischoppen zich van het huwelijk onthielden, of, zoo zij reeds gehuwd waren, de huwelijks-gemeenschap met hunne vrouwen slaakten. Ondertuschen was de ongehuwde staat der geestelijkheid in vroeger tijd niet algemeen, en men vond in de drie eerste eeuwen zelfs vele bischoppen, die in het huwelijk leefden. Eerst in de vierde eeuw, werd de ongehuwde staat onder hen vrij algemeen, terwijl verscheidene kerkvergaderingen in dien tijd de vrijheid der geestelijken omtrent het huwelijk bepaalden, en de meeste bischoppen hunne onderhoorige priesters daarvan, zooveel mogelijk, poogden terug te houden. De oorzaak der verdere verspreiding van den ongehuwden staat der geestelijken was bij de monniken te zoeken, die in de vierde eeuw, eerst in het Oosten en daarna in het Westen, veel opgang maakten, en den waan eener bijzondere heiligheid van den ongehuwden staat meer en meer verbreidden; terwijl het volk zelf meer en meer gewoon werd, om vroomheid en geestelijke waardigheid, als onafscheidbaar aan de kloosterlijke onthouding verbonden, te beschouwen. Op deze wijze ontfond van langzamerhand het gevoelen wegens de ongeoorloofdheid van den gehuwden staat, niet alleen voor bischoppen, maar ook voor de mindere geestelijken, schoon er, tot op de tweede helft der elfde eeuw, geene kerkelijke wetten bestonden, welke hun het huwelijk verboden, en ook nog vele lagere geestelijken in den echt leefden. De Paus GREGORIUS VII. verplichtte, eerst op dien tijd, alle geestelijken, zonder onderscheid tot den ongehuwden staat; doch hij bereikte zijn oogmerk niet ten volle. Op vele plaatsen, inzonderheid in *Duitschland*, veroorzaakte dit huwelijksverbod onlusten, en er verliep nog eene halve eeuw, voor dat de ongehuwde staat, in de Westersche kerken, onder de geestelijken algemeen werd. Sedert heeft men bij de Katholijken denzelven ten strengste gehandhaafd, offchoon, in latere tijden inzonderheid, vele geestelijken dier kerk zich te regt over eenen dwang beklagd hebben, welke noch door onzen Zaligmaker bevolen, noch door het doel van hun ambt gevorderd wordt. De hervorming keurde den ongehuwden staat als eene eigendunkelijke, de natuurlijke regten schendende, inrigting ten volle af, en het huwelijk werd der Protestantsehe geestelijkheid vrijgelaten. In de Grieksche kerk,

waartoe men weet, dat ook de Rusfische behoort, zijn alleen de aartsbisdommen en bisdommen, die meestal uit de klooster-geestelijken gekozen worden, tot den ongehuwden staat verplicht; terwijl aan den minderen geestelijken (*popen* en *protopopen*) het huwelijk geoorloofd is.

Bij de ouden was de ongehuwde staat vooral zeer veracht. De *Lacedaemoniers* legden hun, die niet trouwden, zware straffen op, en bejegenden hen met verachting. Te *Athene* kon niemand een openbaar ambt bekleeden, wanneer hij niet getrouwd was en kinderen had, en keizer *Augustus* gaf te *Rome* gestrengte wetten tegen den ongehuwden staat.

COELIMONTIUM. Eene der schoonste streken in *Rome*, in zich sluitende acht der schoonste en volkrijkste straten, versierd met het prachtige paleis der Loheranische familie, hetwelk een KONSTANTYN de Groote bewoonde, en hetzelfde naderhand aan paus SYLVESTER schonk. Onderscheidene tempels, paleizen, standbeelden, obelisksen, en meer andere openbare gebouwen versierden deze plaats.

COENUS. Een der dapperste en verdienstelijkste veldheeren van ALEXANDER, die hem op alle zijne togten verzelde, en, even voor dat ALEXANDER zich op den *Hydaspes* inscheepte, stierf.

COGNAC. Eene stad in *Frankrijk*, die omtrent 3000 inwoners bevat, en aan de rivier *Charente*, in het departement van dien naam, gelegen is. De vruchtbare landstreek levert goede rooden en witten wijn op, uit welken laatsten inzonderheid Fransche brandewijn bereid wordt, die buitenslands onder den algemeenen naam van *Cognac* bekend staat. Dezelve verschilt van den gewonen brandewijn, door een weinig azijn-ether, welken zij bevat, en men kan zelfs uit koornbrandewijn eene soort van *Cognac* bereiden, door denzelven met wijnazijn over te halen.

COGNATEN. (*Uit het Latijn*) Zijn bloedverwanten van moeders zijde, in tegenoverstelling van *Agnaten*, waardoor men de naaste bloedverwanten van vaders zijde verstaat.

COHESIE. Zoo noemt men dat algemeen verschijnsel van aantrekkingskracht (*attractio*) in het bijzonder geval, wanneer de elkander aanrakende deelen van een en hetzelfde ligchaam zoo naauw verbonden zijn, dat er eene uitwendige kracht vereischt wordt, om ze van een te scheiden. Naar de meerdere of mindere zamenhang der deelen, onderscheidt men *harde* en *weeke* lichamen. De oorzaken dezer Cohesie zijn bij de natuurkundigen tot heden nog een onoplosbaar verschijnsel; doch men schijnt uit alle tot hiertoe genomene proeven en gemaakte waarnemingen te mogen vaststellen, dat de zamenhang, of aankleving, zooveel te sterker is, naar gelang de aantrekkingspunten menigvuldiger zijn. Dit ten minste is het geval bij twee verschillende lichamen, die elkander met gladde vlakten raken. Zoo hangen, b. v. twee masfive looden Cilinders van omtrent twee linien middellijn, wanneer men derzelver grondvlakten gladlijpt, en bei.

beide zamendrukt, zoo vast aan elkander, dat er verscheidene ponden gewigts gevorderd worden, om ze van een te scheiden; terwijl de aantrekking der deelen nog sterker zal worden, wanneer men eenige vloeibare stof tusschen derzelver oppervlakten brengt, welke de nog ruwe deelen aanvult, en daardoor de aanrakings-punten vermeerderd. Hieruit kan men vele, in de kunsten bekende, verbindings-middelen, zoo als het lijmen, plakken, enz. gemakkeijk verklaren.

COIMBRA. Eene opene en slecht gebouwde stad van *Portugal*, in de provincie *Beira*, aan de noordzijde van de *Mondego*. Zij is de zetel der eenige universiteit in *Portugal*, welke in 1291 te *Lisfabon*, gesticht, doch in 1308 herwaarts verlegd werd, en waarvan het getal studenten gewoonlijk 1000 bedraagt. Tot dezelve behooren eene sterrenwacht, een kabinet van natuurlijke zeldzaamheden, en van natuurkundige werktuigen, eene uitgebreide bockerij, en een' uitmuntenden kruidtuin. De stad telt 15,000 inwoners, en heeft binnen hare muren een koninklijk genootschap van kunsten. Men vindt er eene opmerkingswaardige waterleiding van 20 bogen. De inwoners vervaardigen, behalve linnen en tapijten, velerlei en beroemd hoornwerk.

COLBERT. (JEAN BAPTISTE) Marquis van *Seignelay*, werd den 31 van Oogstmaand 1619 geboren, en door den beroemden kardinaal MAZARIN den koning aanbevolen. Hij verwierf den eenen eerepost na den anderen, en werd in 1661 staats-minister en generaal controleur der financiën, welken post hij tot aan zijnen dood (den 6 van Herfstmaand 1683,) met den grootsten roem bekleedde. Men houdt hem teregt voor den beroemdsten financie-minister van *Frankrijk*, want door hem bereikten koophandel en fabrieken het toppunt van bloei. Zonder de natie door belastingen te drukken, beurde hij den handel ter zee en te land uit zijnen vervallen staat op; zond volkplanters naar *Pondichery*, *Canada*, *Cayenne*, *Madagascar*, enz.; stichtte de Oost- en West-Indische handel-maatschappijen; zorgde voor manufacturen en bevolking; verbeterde tevens het burgerlijk bestuur en de regtspleging, en gaf aanleiding tot de voortreffelijkste wetten. Zijn verheven geest verspreidde den weldadigsten invloed over het gebied van kunsten en wetenschappen; want hij beloonde de kunstenaars rijkelijk, stichtte het *observatorium*, en de beide koninklijke akademien van wetenschappen en bijtschriften te *Parijs*, en maakte verscheidene andere voortreffelijke inrigtingen. Over het algemeen deed hij orde in alle takken van het staatsbestuur geboren worden, en werd daardoor eene gevaarlijke partij voor den heerszuchtigen adel. Ondertusschen kan men niet ontkennen, dat hij, bij dit alles, weinig belang in de bevordering van den landbouw stelde, en door zijne verwaarloozing, tot nog in latere tijden, der natie vele schade heeft toegebracht.

COLCHIS. Eertijds AEALAEA, *aarde* (onbekende *aarde* genoemd), een rijk aan de *Zwarte Zee*, dat door den naam van *Medea* en dien van het *Gulden Vacht* in den togt der *Argonauten*, vooral vermaard geworden is, en tegenwoordig *Mingrelie* heet.

COLCHESTER. De hoofdstad van het graaffchap *Essex*, in *Engeland*, aan de rivier *Colne*. Men kan de stad slechts tot op 3 Engelijke mijlen met schepen naderen. Zij heeft uitmuntende gebouwen, een oud slot, en beroemde baai- en sergie-fabrieken.

COLIGNY. (Zie: BRUILOFT) (PARIJSCHÉ.)

COLISEUM. (Het) te *Rome*. Dit vervaarlijk gebouw, hetwelk in 1534 nog geheel te zien was, in den omtrek 1612 voeten besloeg, en 80 bogen had, was het grootste amphitheater, hetwelk de Romeinsche pracht oprigtte. (Zie: AMPHITHEATER.) Het werd door *VESPASIANUS* gesticht, nadat hij de Joden overwonnen had, en men verhaalt, dat hetzelfde in één jaar door 12,000 gevangene Joden voltooid werd. De schrijvers geven aan dit gebouw, hetwelk omtrent 110 duizend aanbouwers konde bevatten, waarvan 90 duizend zitplaatsen hadden, nog den voorrang boven de piramiden van *Egypte*, en de andere wonderen der wereld. De *Gothen* legden het eerst de hand aan de verwoesting van dit gedenkstuk der oudheid; naderhand nam de paus *PAUL II.* al de steenen er van weg, welke hij tot het bouwen van het paleis van *St. Marcus* noodig had, en de overige brokken werden nog tot verscheiden andere paleizen gebruikt. Thans wacht men zich wel, om de overgeblevene puinhoopen van het *Coliseum* aan te tasten; doch hetzelfde stort van tijd tot tijd in, en er zijn slechts weinige eeuwen noodig, om deszelfs bovenste gedeelte geheel te vernietigen. Het onderste echter is voor de eeuwigheid gebouwd. Het *Coliseum* ontleent zijnen naam van den *Colosus* van *Nero*, welke derwaarts gebragt werd.

COLLATOREN. Hierdoor verstaat men zoodanige bezitters van landgoederen, die het regt hebben, om geestelijke ambten, onder hun gebied openvallende, te begeben. Dit regt, de *Collatie*, ook wel *Jus patronatus* genoemd, maakt in onze noordelijke provincien een deel der zoo genoemde *Heerlijke* regten uit, en bestaat in het vermogen, om eene vacerende predikantplaats te begeben, welke begeving echter, om van kracht te zijn, door eene kerkelijke beroeping moet worden achtervolgd.

COLLATORALES. Bloedverwanten, die elkander in de zijdelingfche linie bestaan, als: broeders, zusters, broeders- en zusters-kindren; broeders en zusters van vaders-, alsmede van moeders zijde, gelijk ook hunne kinderen.

COLLÉ. (CHARLES) Werd in 1709 te *Parijs* geboren, en heeft zich beroemd gemaakt door zijne menigvuldige stukken, welke hij voor het tooneel vervaardigde. Zijne *Partie de chasse* de *HENRI IV.* kenfchetst zich inzonderheid door de waarheid der karakters, en de getrouwe schildery, welke hij van dien vorst geeft. Weinige stukken zijn zoo dikwijls gespeeld geworden. De verzen: *Vive HENRI IV.* enz. brengen de *Franschen* nog heden in verrukking. Zijne blijfpeelen *Dupuis et Desronais*, en *la Vérité dans le vin, ou les agréments de la galanterie*, zijn mede uitmuntende stukken. In andere

fchetst

COLLIN (HENDRIK JOZEF) — COLLOT-DESCOLTINS. 165

schetst hij de zeden van zijnen tijd; doch dikwijls is zijne pen wat vrij. Hij stierf in den jare 1783. In 1767 verscheen zijn *Théâtre de Société*, en na zijnen dood, in 1789, gaven le PRINCE en BAUDRAIS zijn *Théâtre Choisi*, in 2 deelen, in het licht; terwijl zijn *Théâtre des Boulevards*, en *Récueil des parades*, door CORBIN, in 3 deelen zijn edrukt geworden.

COLLIN. (HENDRIK JOZEF) Was de zoon van een beroemd geneesheer, en werd in 1772 te *Weenen* geboren. Zijne, door eigen oefening verkregene, kundigheden hadden hem niet alleen tot het bekleden van gewigtige posten in staat gesteld, maar deden hem ook onder de schrijvers eene eervolle plaats verwerven. Als hofraad bij de geheime commissie van finacie werkte hij onvermoeid. Pligt was zijne eerste gedachte, en hiervoor moest alles wijken: zelfs zijne geliefkoosde neiging, de dichtkunst, offerde hij daaraan op, en het was alleen des nachts, dat hij zich door haar verpoosde, zoodat hem de morgen niet zelden op zijn studeervertrek overviel. De *REGULUS* was zijn eerste stuk, en hierop volgden, na lange tusschenpoozen, *CORIOANUS*, *POLIXENA*, *BALBOA*, *VIANEA della porta Mäon*, de *Horatiërs* en *Curiatiërs*, welke zijne laatste stukken waren. Zijn zangspel *BRADAMANTE*, in 1809 door REICHAARD in muziek gebracht, is noch gedrukt, noch gespeeld geworden. Eene verzameling van de beste zijner dichtstukken is, na zijn overlijden, hetwelk in 1811 voorviel, te *Weenen*, in het licht gegeven. Zijn borstbeeld is, op kosten van den graaf DITRICHESTEIN, in de *Karelskerk* van voornoemde stad, geplaatst geworden.

COLLISIE. Noemt men in de werktuigkunde het ontmoeten of tegen elkander stooten van twee of meerder weeke, veerkrachtige lichamen, waardoor een derzelve in beweging wordt gebracht.

COLLOT-DESCOLTINS. (HIPPOLYTE VICTOR) Werd in Slagemaal 1773 te *Caen* geboren, en verwierf grooten roem in het vak der scheikunde. In 1798 vergezelde hij de heeren BERTHOLLOT en MONGE op eenen togt naar *Egypte*, deed, gedurende zijn verblijf in dit land, verscheidene wetenschappelijke nasporingen, en werd onder het getal der geleerden opgenomen, waarop zich het Egyptisch instituut beroemde. Bij zijne terugkomst te *Parijs*, werd hem het opzigt toevertrouwd over de stookplaats (*laboratorium*) van l'Ecole des mines, en in 1809 verwierf hij den welverdienden graad van eersten Ingenieur.

Niettegenstaande DESCOLTINS tot vele ambtsverrigtingen verplicht was, kenmerkte zijne korte loopbaan zich door talrijke werken. Men heeft aan hem vele ontledingden van Delfstoffen te danken; doch wij zullen hier alleen van die nasporingen spreken, waardoor hij eenen onderscheidenden rang onder de scheikundigen verworven heeft. Zijne belangrijkste verhandeling betreft de oorzaak der kleuren, welke zekere platina-zouten aannemen, waarbij hij aantoonde, dat deze kleuren haar aanwezen aan het bestaan van een bijzonder metaal verschuldigd zijn, hetgeen naderhand met den naam van *Iridium* aangeduid, en ook in het

overblijffel gevonden wordt, hetwelk het platina, in zuren opgelost, achterlaat.

In de verhandelingen van de maatschappij van *Arcueil* leverde DESCOLTINS een berigt, wegens de zuivering der platina, welke dit kostbaar metaal in prijs deed dalen, en stelde voor, om te beginnen met ruwe platina en zink ondereen te smelten, en, dit mengsel tot poeder gebragt zijnde, door zwavelzuur de zink er af te scheiden, wanneer zich de platina zeer gemakkelijk in koningswater ontbindt; bezittende dezelve de opmerkelijke eigenschappen, bij eene zeer geringe mate van warmte te ontbranden, en zelfs als buskruid te ontploffen, wanneer de evenredigheid van gebruikte zink niet van aanbeang is.

De heer CHEVENIX bevonden hebbende, dat platina, door salpeterzure kwik uit hare ontbinding nedergeploft, in eenen smeltkroes, met een weinig borax omgeven, eenen welgesmolten metaalklomp, omtrent 17 maal zwaarder dan het water, oplevert, herhaalde DESCOLTINS deze proef, en bespeurde weldra, dat men platina met borax, zonder behulp van kwik, kon smelten, en men, dezelve in zuren ontbindende, het boraxzuur verkreeg. Deze smeltbare platina is een waar *Borure*, bros en kristalachtig van samenweefsel. De andere metalen leverden met den borax dezelfde verschijnselen, als de platina op, zoodat men hem als den eersten kan beschouwen, die *Borures* daargesteld heeft. Bij zijne nasporingen omtrent de platina bevond hij tevens, dat de kool de eigenschap bezit, om zich met dit metaal te verbinden, in evenredigheid van eenige honderdste gedeelten, het smeltbaarder te maken, en deszelfs digtheid te verminderen.

Ten aanzien van de niet bekende oorzaak der onsmeltbaarheid van eenige spath-ijzerertsen, toonde hij aan, door eene naauwkeurige ontleding, dat zij niet alle eveneens zijn, en der smelting weerftandbiedende eigenschap van sommige aan de groote hoeveelheid magnesia is toe te schrijven, die zij bevatten, en gaf den raad, ten einde de afscheiding van de magnesia te bespoedigen, om de hoopen geroosterde erts met water te begieten, dat met zwavelzuur-ijzer bezwangerd is.

Voorts bewees DESCOLTINS van zekere soorten van ijzererts, door verscheiden delfstofkundigen zamengevoegd onder den naam van *leemachtig* of *kleiaardig ijzer* (*fer argileux*), dat deze erts koolstoffig aardachtig ijzer (*fer carbonate terreux*) is, waarvan de ligging opmerking verdient, die bijna altijd de steenkolen verzelt, en waarvan de grond op plaatsen, waar het alleen gevonden word, de kentekens draagt, welke die brandstof gewoonlijk bezit.

Getroffen door het ontzettend verlies, hetwelk men bij de ontleding der looderts, volgens de gewone bewerking, lijdt, onderzocht hij den invloed der gassoorten, en de vervluchtiging van dezen erts; gaf eene theorie der bewerking op, en stelde eene zelfstandigheid voor, welke de zwavel opnam, zonder eenig gasaardig voortbrengsel tevens te doen geboren worden.

Ten aanzien van eene soort van cement (*chaux maigre*), waarvan

BERG-

BERGMAN de eigenschap, om onder water hard te worden, aan het aanwezen van omtrent $\frac{2}{100}$ bruinsteen toeschreef; doch waaromtrent GUYTON had bevonden, dat verschillende andere zelfstandigheden samenwerkten, om dit cement te vormen, kende DESCOLTINS, voornamelijk aan de kiezelarde, die in de kalkaardige steenen, welke dit cement opleveren, in aanzienlijke hoeveelheid gevonden wordt, de eigenschap toe, om het tot een ligchaam te vormen, en onder water te verharden. Hij deed de belangrijke waarneming, dat de kiezelarde niet opgelost wordt in de zuren vóór de verkalking van den kalkaardigen steen; terwijl zij zich daarna bijna geheel ontbindt. Deze uitkomst, een naauwkeurig denkbeeld van dit cement gevende; wijst tevens de voorzorgen aan, waarvan men zich bedienen moet, ten einde het van alle stukken te vormen, en verklaart de vastheid, welke het zoo spoedig onder water verkrijgt.

Behalve meer andere scheikundige ontdekkingen, door hem gedaan, volbragt hij, als eerste ingenieur der mijnen, verscheidene belangrijke zendingen. Hij bezocht de beroemde Aluin-mijnen van *Tolfa*, waar over hij waarnemingen opteckende, die in het eerste deel van de *Annales des mines* voorkomen. Jammer, dat hij zijn ontwerp en reeds begonnen plan, tot eene verhandeling over de proefondervindelijke scheikunde, niet heeft kunnen ten uitvoer brengen. Behalve dat hij daarin eene menigte aanmerkingen en bijzondere daadzaken zou gelascht hebben, is dit een werk, dat geheel ontbreekt, en waarvoor hij volkomen berekend was. Dan de dood rukte hem, in Wintertm. 1815, in den ouderdom van 42 jaren weg; nalatende eene weduwe met 2 zonen, welke hij eenen naam achterliet, dien hij door zijnen arbeid, en edele hoedanigheden van hart vereerde, en die nog lang het verlies van een beroemd geleerde en braaf man in geheugen zal doen blijven.

COLLOT D'HERBOIS. Een voormalig tooneelspeler, die in zijn vak weinig talenten bezat, en in *Lion* zelfs openlijke blijken van afkeuring ontving, om welke reden hij dan ook aan de inwoners dier stad, waar hij als afgezondene van de conventie de rust moest herstellen, eene zoo geduchte wraak nam, dat hij honderden liet dood schieten. Zijne overdrevene redevoeringen over vrijheid en gelijkheid, waarmede hij de club der *Jacobijnen* gewoonlijk bezig hield, baanden hem, gelijk zoo vele anderen, den weg tot den post eens afgevaardigde in de conventie. Hij bediende zich van de schandelijkste kunstgrepen, om de gunst van het volk te verwerven, en werd in 1793 tot lid van het comité *de salut public* benoemd, waarvan hij bij den val van ROBESPIERRE nog lid was. Voorziende, dat het nu ook zijne beurt zoude worden, ging hij eenslags tot de gematigder partij over; doch hij konde daardoor onmogelijk het aandenken zijne vorige euvelheden uitwischen. LECOINTRE waagde het een en andermaal, om tegen hem en zijne vorige ambtgenooten, BARRERE en BILLAUD, in de conventie op te treden, met dat gevolg, dat deze 21 harer leden benoemde, om de zaak te onderzoeken. De aangeklaagden

den verschenen den 21 van Lentemaand 1795 in de vergadering, en verdedigden zich zoo wel, dat zij tot geen bellisfend besluit komen konde. Daar er echter naderhand een volksopstand, waarschijnlijk het bevrijden der beklagden ten doel hebbende, plaats had, waagde het de conventie, om hen, op den 1 van Grasmaand 1795, naar *Cayenne*, in *Zuid-Amerika*, te bannen, werwaarts zij dan ook dadelijk vervoerd werden. Men nam wel in de daaraanvolgende maand weder een besluit, waarbij zij werden terug geroepen; doch COLMAR en BILLAUD waren reeds vertrokken. Te *Cayenne*, de Negers willende opruijen, werd hij gevangen genomen, en stierf, den 8 van Zomermaand 1796, aldaar in den kerker, onder de verschrikkelijkste wroegingen van zijn geweten, en de diepste verachting der Negers, die zijn lijk slechts ten halve onder de aarde bedolven, waar het den zwijnen en raven tot spijs diende.

COLMAR. Voorheen de hoofdstad van den *Opper-Elzas*, thans van het Fransche departement van den *Boven-Rijn*, ligt in eene vruchtbare landstreek, aan den eenen kant aan de *Ill*, en aan den anderen in de vlakte, waardoor de kleine rivieren *Thur*, *Lauch* en *Fecht* henen stroomen. *Colmar* telt tegenwoordig tusfchen de 13 en 14,000 inwoners, die meest katholijk zijn; heeft laken-, wollestoffen-, katoenen lint-fabrieken, enz. en drijft voornamelijk handel in tabak en wijnen. Bij de omwenteling is de krijgsschool en het gymnasium vernietigd, en het laatste in 1803 door eene *secundaire* school vervangen. De stad was eene der 10 rijksteden, die onder de landvoogdij van *Hagenau* stonden, tot dat zij in 1673 aan *Frankrijk* verviel.

COLORIATUUR. Zoo noemt men in de muziek gewoonlijk alle vlugge figuren; doch wel inzonderheid, in de zangkunst, bij *Bravour-aria's*, de rollende pasfages, die de zanger met eene zekere vaardigheid weet uit te voeren.

COLOSSUS. Is eene ongehoorde beeldzuil, een reuzenbeeld: van hier ook *Colosfaal*, ongemeen groot, reuzenvormig. Men gebruikt dit woord ook van iets buitengewoon bezienswaardigs, en zegt b. v. van een magtig rijk, een *Colosfus* van grootte en sterkte. — Een van de beroemdste kunststukken der oudheid was de *Colosfus* te *Rhodus*; zijnde een standbeeld, in de eeuw van ALEXANDER den Grooten, ter eere van de zon, die gezegd word *Rhodus* altijd te beschijnen, door zekeren CHARES, van het eiland *Lijndus*, opgerigt. Het was beroemd onder de zeven wereldwonderen, en had, naar het zeggen van den dichter SIMONIDES, 80, doch volgens verre de meeste fchrijvers, 70 ellen hoogte; terwijl de beenen zoo wijd van elkander stonden, dat een fchip met volle zeilen er gemakkelijk doorging. Het stortte door eene aardbeving in, en toen de Saracenen in het jaar 677 *Rhodus* veroverden, bezigden zij 900 kameelen, om de overblijffelen van den *Colosfus* te vervoeren.

COLUMBUS. (CHRISTOPHEL) Werd in 1442 geboren, en stierf te *Valladolid* in 1506. Behalve hetgeen wij van dezen merkwaardigen

gen man, onder het artikel *Amerika*, reeds gezegd hebben, voegen wij er hier nog bij, dat hij even zeer met den tijd, als met de elementen te worstelen had, zoodat men van den kant van het hof, waarbij men hem in verdenking gebragt had, op zijne tweede reize bespieders van zijn gedrag mede gaf, die hem gebonden naar *Spanje* voerden, waar men hem vier jaren hield, voor men hem naar zijne nieuwe wereld terug zond. De scherts, waardoor hij eens zijne vijanden beschaamde, is door de meesterlijke hand van HOGARTH vereeuwigd geworden. Toen men tot hem zeide, dat hij zijne ontdekkingen alleen aan het geluk en een weinig moed te danken had, verzocht hij, dat men een ei op eene punt zoude zetten, doch daar niemand hiertoe in staat was, stiet COLUMBUS de punt op de tafel, en het ei bleef staan. „Niets is gemakkelijker,” was het antwoord der omstanders. „Ik geloof het wel, zeide COLUMBUS; „maar niemand dacht er aan, en zoo is juist het geval met mijne ontdekking van *Amerika*.”

COLURI. Heeten, in de sterrekunde, de *declinatie* of afwijkings cirkels, maar voornamelijk twee van dezelve, die door de beide polen gaan in den evenaar regthoekig doorsnijden. De declinatie cirkel, die door de beide zonnestanden gaat, heet *Colurus* der zonnestanden (*Solstitiorum*); maar die door de beide evennachtspunten gaat, *Colurus* der eveningen (*Aequinoctiorum*).

COMBINATIE. De leer der Combinatien, heet in de wiskunde, dat gedeelte der algemeene rekenkunde, waarin geleerd wordt, hoe vele paren of verbindingen van twee, drie, vier enz. grootheden uit eene gegevene menigte van dingen genomen kunnen worden; zulke verbindingen noemt men *amben*, *ternen*, *quaternen*, *quinen*, en in het algemeen Combinatien of zamenstellingen. Derzelver kennis is zeer belangrijk voor de kansrekening, b. v. bij de loterij, lotto, omber en andere spelen. De beroemde LAMBBERT gebruikte de leer der Combinatien, ter aanwijzing der geringe waarde van weervoorspellingen in den almanak. Dezelve werd, onder den naam van *combinatorische Analysis*, sedert 1778, door HINDENBERG te *Leipzig*, uitgebreid, als een geheel nieuwe tak van wetenschap bewerkt en tot meerdere volmaaktheid gebragt. Verg. J. NIEUWENHUIS, *Wiskundig Leerboek*, D. II. bl. 267 enz.

COMER-MEER. (In het Italiaansch *Lago di como*), ligt tusfchen *Graauwbunderland* en *Milaan*, in *Italië*, en behoort grootendeels tot het departement van *Lario*. Dit meer heeft eene bekoorlijke ligging, is vischrijk, met heerlijke oevers omgeven, en 18 uren lang en omtrent 2 uren breed.

COMETARIUM. Een fraai werktuig, dat een denkbeeld geeft van den loop eener komeet om de zon.

COMITIEN. Eigenlijk *bijeenkomsten*, en daarvan, inzonderheid, die bijeenkomsten des *Romeinschen* volks, waarin de gewigtigste zaken van den staat werden verhandeld. De plaats, waar dezelve werden

den gehouden, was oudtijds het *Comitium* (vergaderplaats), op het *Forum* van *Rome*; dezelfde, welke naderhand de publicke strafplaats is geworden. Zij ligt aan den voet van het *Palatium*, aan de linkerzijde van het oude raadhuis, en dus meer, dan het overige *forum*, verheven. Naderhand, toen de burgerij van *Rome* merkelyk aangroeide, werd het zoogenoemde *veld van Mars*, tusfchen de stad en den *Tiber* gelegen, de gewezene akker der *TARQUINIUSSEN*, de plaats der zamenkomst, waarvan een gedeelte voor de aanzienlykste burgers omheind werd. De Comitien hadden haren oorsprong in de verdeeling des volks, onder *ROMULUS* en *SERVIUS*. De eerste zonderde hetzelfde af in *Tributs* en *Curiae*; de laatste in *Klassen* en *Centuriën*, waarbij meer op den bijzonderen rijkdom der burgers gelet werd; terwijl de verdeeling van *ROMULUS* en *TARQUINIUS den ouden*, meer het getal der burgers fchijnt te hebben bedoeld. Van daar de *Comitia Centuriata*, waarin de vermogendften, de zoogenoemde *Patriciërs*, naderhand, zoo zeer de overmagt verkregen; de *Curiate*, welke haar gewigt fpoedig verloren, en de *Tributa*, waar het volk den voorrang behield.

In de *Comitia Centuriata* werden *Consuls*, *Praetores*, in het kort alle hoogere overheden van *Rome*, gekozen. Dan, daar in deze vergaderingen de aanzienlykste en rijkfte burgers, bijna zeker, tot die eeramten verheven werden, zoo verzetteden zich daartegen de *Comitia tributa*, welke, door het volk, in afwezigheid des raads, gehouden, als een tegenwigt tegen de overmagt des adels werden gebruikt. In deze werden de volksvertegenwoordigers, (*tribuni plebis*) gekozen, en dikwijls befluiten der *Comitia centuriata* vernietigd. Naderhand, echter, zijn dezelve tot regtsgedingen en geringere zaken bepaald geworden. Wat de *Curiate* betreft, waarin eertijds het volk, zonder onderscheid, in *Curien* verdeeld, de belangrykste zaken behartigde; deze moesten, gelijk dan ook gebeurde, door de verdeeling naar mate van rijkdom, te gronde gaan. Bij alle deze vergaderingen werd bij meerderheid van ftemmen, over de voorgestelde punten, befloten. — Zij hadden, door de jaarlykfche verwifeling van overheidsperfonen, natuurlyk ook jaarlykfch op gezette tijden plaats.

COMMELIN. (Joh. en CASPER) Oom en neef, beiden even bekwame kruidkundigen. De eerste, in 1619 binnen *Amsterdam* geboren, en in 1692 aldaar gestorven, was hoogleeraar in de kruidkunde, legde er den botanifchen tuin aan, en verwierf zich daardoor, zoo als ook door zijne uitmuntende behandeling van denzelven, en zijne menigvuldige geleerde werken, eenen onvergankelijken roem. — Zijn Neef, mede te *Amsterdam*, in 1667, geboren, en aldaar in 1751 overleden, volgde hem als hoogleeraar op, en was te gelyk geneesheer, en lid van het Natuur-onderzoekend genootfchap, hetwelk hem, uit hoofde zijner uitgebreide kundigheden, *Mantias* noemde. Hij behoefde in de kruidkunde, zoowel in hare beoefening, als door zijne talryke, onfchatbare fchriften over dezelve, voor zijnen oom niet onder te doen. —

COMMENSURABELE. — COMMODUS ANTONINUS. 171

doen. — IZAAK COMMELIN, in 1598 insgelijks te *Amsterdam* geboren, en in 1676 aldaar gestorven, was een historiekundige, van wien verscheidene werken het licht zien, waarvan die over *Holland*, hetwelk het voornaamste voorwerp zijner nasporingen was, de beste zijn. Zijne *Geschiedenis en beschrijving van Amsterdam*, welke beide werken hij niet voltooid heeft, doch door zijnen zoon CASPER zijn uitgegeven, worden nog zeer hoog geschat.

COMMENSURABLE of *meetbare*, ook wel *rationele* Grootheden of getallen, zijn de zulken, die eene gemeene maat hebben. Maar Grootheden, die geene gemeene maat hebben, doch waarvan de eene noch door vermenigvuldiging van de andere, noch door die van eenig opgaand gedeelte van dezelve, kan gevormd worden, heeten *onmeetbare*, ook wel *surdische* of *irrationele* Grootheden.

COMMENTARIUS. (*Uit het Latijn*) Is eene uitlegging, verklaring; doch eigenlijk een boek, waarin men, om het geheugen te hulp te komen, verschillende zaken kortelijk opteekeut. Van hier *Commenteren*, hetwelk volgens ons taalgebruik wil zeggen, een werk van ophelderingen, verklaringen, aanmerkingen, enz. vergezeld doen gaan, alsmede de menigvuldige *Commentarii*, die bij de oude schrijvers gevoegd zijn.

COMMODORE. Is in *Engeland* een zeeofficier, of scheepskapitein, die, zonder juist vlootvoogd te zijn, echter het bevel over een finaldeel voert, en niet onder de orders van eenen anderen officier staat.

COMMODUS ANTONINUS. (L. AELIUS AURELIUS) Was de zoon van MARCUS AURELIUS en ANNA FAUSTINA, dochter van ANTONINUS Pius, en werd in het jaar 161 onzer jaartelling geboren. Hij was van een wreed en gewelddadig karakter, hetwelk zijn vader te vergeefs door zachtmoedigheid en een goed voorbeeld poogde te verbeteren. Hij bezorgde hem in zijn 16de jaar de waardigheid van consul, en bewerkte een huwelijk tuschen zijnen zoon en CRISPINA, de dochter van BRUTTIUS PRAESENS; doch COMMODUS had, na den dood zijns vaders, naauwelijks den troon beklommen, of hij vertoonde zich als een monster, dat eenen CALIGULA, DOMITIANUS en NERO nog in wreedheid overtrof. HERKULES willende navolgen, droeg hij eene knods en eene leeuwenhuid, en schaamde zich niet, als kampvechter in het openbaar op te treden. Moorden schijnt zijn geliefkoosd werk geweest te zijn; terwijl hij, ter bevrediging zijner schandelijke wellust, aan 300 bijzitten en even zoo vele jongelingen nog niet genoeg had; maar zich bovendien nog van de verachtelijkste vrouwspersonen van *Rome* bediende. Zelfs leefde hij in bloedschande met zijne zusters, en vermoordde eene derzelve, LUCILLA, omdat zij hem niet te wille wilde zijn, en tegen hem zamenpande. Om zijne verkwistende uitgaven goed te maken, drukte hij het volk met zware belastingen, verkocht stadhoudersschappen en ambten aan de meestbiedenden, en onthief zelfs misdadigers voor geld van de welverdiende straf. Onder zoodanig een

re-

regent kon de staat niet gelukkig zijn. ANTERUS, een zijner vrijgelatenen, aan wien hij in het eerst het regeringswerk had overgelaten, werd door de bevelhebbers der lijfwacht vermoord, waarop COMMOPUS over den dood zijns gunstelings eene bloedige wraak nam, en aan eenen voormaligen slaaf, CLEANDER, het roer van staat in handen gaf; doch toen de stad verscheidene ongelukken overkwam, een gedeelte derzelve door brand verwoest, en het volk door hongersnood tot vertwijfeling gebragt werd, sloeg hetzelfde aan het muiten, zoodat de keizer zich genoodzaakt zag, om zijnen staatsdienaar, dien men van al dit onheil de schuld gaf, te regt te stellen. Eindelijk echter verscheen ook voor hem de dag, welke zoo vele bloedige gruweldaden zoude wreken. Voornemens zijnde, om op den eersten dag van zijn achtste consulaat te gelijk als consul en als vechter op te treden, en tot dat einde de beide reeds verkozen consuls te laten vermoorden, werd hem dit door zijne vrienden ontraden, waarover hij zoo zeer in woede geraakte, dat hij besloot, om vele derzelve te laten ombrengen. De lijst derzelve kwam toevallig in handen van eene zijner bijzitten, met name MARTIA, die met verbazing daar op haren eigenen naam las, waarvan eene zamenzwering tegen zijn leven het gevolg was. Men diende hem vergif toe, doch dit niet spoedig genoeg werkende, liet men hem door zijnen lieveling NARCISUS, een beroemd kampvechter, wurgen. Op het berigt van zijnen dood, dien men aan eene beroerte toefschreef, verklaarde hem de senaat voor eenen vijand van den staat, deed zijne beeldzuilen verbrijzelen, en zijnen naam uit alle openbare bijchriften wegnemen. — Rome is hare schoonste baden, de *Thermae Antoninianae*, aan hem verschuldigd: ook rustte hij, ter verzorging der stad, behalve de Egyptische, ook nog eene Afrika'sche korenvloot uit.

COMPARATEUR. Vergelijker, een wiskundig werktuig, om lengten, zeer naauwkeurig, met elkander te vergelijken. Een eenvoudig, daartoe uitgedacht toefstel, wordt thans gemaakt onder den naam van *Compareur*, door den ervaren instrumentmaker KLEEMAN te *Amsterdam*, en bij den eik gebruikt. Naauwkeurigere werktuigen van dien aard zijn door BIOT en VAN SWINDEN beschreven.

COMPETENT. In regten gebruikt men dit woord, om de bevoegdheid van eenen regter of eene regtbank, ter beslissing van gevoerd wordende regtsgedingen, te keunen te geven. Deze bevoegdheid wordt bepaald, of door den aard des onderwerps, hetwelk al of niet behoort onder de zaken, waarover de regter mag oordeelen, of door den kring van het regtsgebied, naar gelang de verweerder al of niet in deszelfs omtrek woonachtig zij; behoudens echter zoodanige uitzonderingen, als te dezen aanzien bij *speciale* wetten mogten gemaakt zijn.

COMPLEMENT. Heet in de meetkunde de hoek, die eenen anderen van 90 graden uitvult. Complementen van een parallellogram zijn de twee parallellogrammen, welke ontstaan, wanneer men twee reg-

rechte lijnen door een punt der diagonaal- parallel met de zijden van het parallellogram trekt.

COMPOSITIE. Hierdoor verstaat men in de muziek de kunst, om, volgens regels van zuivere melodie en harmonie, nieuwe stukken te vervaardigen, en er gevoel en karakter aan bij te zetten. Van hier, dat men alleen diegenen componisten en toonzetters noemt, die de muziek op deze wijze beoefenen, en naar dezen maatstaf behandelen; want iemand kan, gelijk in alle kunsten zoo ook hier, met een gezond verstand, en door aanhoudende vlijt, eenen zekeren trap van volkomenheid bereiken: hij kan eene grondige kennis bezitten van de harmonie; over de werkingen in de muziek en derzelver oorzaken een zeer juist oordeel vellen; in iedere partituur de geringste onzuiverheid in de toonzetting ontdekken, en zelf muzikale opstellen leeren maken, die, ten aanzien van den *rhytmus* (maat) en de regels van zuivere toonzetting, de strengste beoordeeling niet behoeven te vreezen; maar alle deze verkregene bekwaamheden geven hem alleen aanspraak op den naam van een kundig harmonist. Wanneer men in de Compositie het middel niet met het oogmerk verwisfelt, dan is haar gebied zeer uitgebreid. Eene der eerste en noodzakelijkste middelen bestaat in de kennis van de *leer der melodie, de maat, de generale bas der fuge, canon, en dubbeld contrapunt*. Ondertusfchen heeft men door eene grondige kennis van dit een en ander wel veel, maar nog niet alles gedaan. Zoo moet men b. v. bij de Compositie van gezang noodwendig, over het algemeen, de taal kennen, juiste denkbeelden van *accent, declamatie* enz. bezitten, en bij speeltuigelijk muziek kennis hebben van den aard en de werking van ieder speelruig, dat men wil gebruiken, van deszelfs temperatuur-omvang van toonen, de verhouding zijner toonsoorten omtrent de overigen enz. Dan, hoe krachtig nu dit een en ander, in vereeniging met het boven opgegevene, moge werken, zoo verkrijgt echter een muzikstuk daardoor nog geene ziel en geen karakter. Hiertoe wordt de onmiddellijke hulp der weldadige Natuur vereischt, en deze bestaat hoofdzakelijk in een fijn en juist gevoel, eene vurige verbeeldingskracht en een buigzaam karakter, om zich in deze of gene aandoening gemakkelijk te kunnen verplaatsen. Om, echter, voor eene gelukkige overbrenging dezer aandoeningen vatbaar te zijn, moeten zij reeds in de ziel van den componist gelegen hebben, en alleen zijn opgewekt geworden, hetwelk reeds eene in vroegere jaren verkregene vorming, eene doelmatige verkeerling, en eene vertrouwelijkhed met onderscheidene toestanden uit de zedelijke wereld veronderstelt. — Door Compositie verstaat men mede de verbinding van onderscheidene metalen.

COMPRESSIBILITEIT. Is in de Natuurkunde die eigenschap der lichamen, waardoor zij zich, door de aanwending eener genoegzame kracht, laten zamendrukken, en dus tot eenen kleineren omtrek brengen. Ofschoon de druipende vloeistoffen deze eigenschap in eene geringe mate bezitten, schijnt zij echter eene algemeene eigenschap der lichamen te zijn.

C O-

174 COMUS. — CONCORDIE-FORMULIER.

COMUS. De God der maaltijden en vrolijke bijeenkomsten.

CONCAAF. Uitgehold; de holle zijde eener kromme vlakke. (*Vergelijk CONVEX.*)

CONCIERGERIE. Eene voornamen gevangenis in *Parijs*, voormaals die van het parlement. Ook verstaat men er, wel alleen de cipiers woning door.

CONCILIE. Hierdoor verstaat men, inzonderheid, eene kerkelijke vergadering, welke eertijds gehouden werd, om verschillen over godsdienstige leerstukken te beslissen, en andere kerkelijke zaken te verhandelen. Wanneer tot zulk eene vergadering, zoo niet alle, echter de meeste, bisschoppen en opzieners der Christelijke kerk bijeen geroepen werden, droeg zij den naam van een algemeen Concilie, *Concilium Oecumenicum*; maar buiten dit werd zij slechts als eene afzonderlijke bijeenkomst aangemerkt. Tot de eerste soort behoort het Concilie te *Nicea*, in *Bithynië*, door CONSTANTINUS den Grooten aldaar bijeen geroepen, waarin de leer van ARRIUS als kettersch verworpen werd.

CONCLAVE. (Zie: KARDINAAL.)

CONCORDANS. Is bij de godgeleerden zulk een werk, waarin al de woorden des Bijbels naar de plaatsen, waarin zij staan, gevonden, en met elkander vergeleken worden, om daardoor den zin derzelve op te sporen.

CONCORDAAT. Zoo heet eigenlijk ieder verdrag, doch inzonderheid in de geschiedenis elke overeenkomst eener wereldlijke magt met den paus, over het bevestigen van wereldlijke ambten, enz. Bij het sluiten van zoodanige verdragen, of bij het uitleggen en toepassen derzelve, worden de pausen doorgaans het meest; dit is echter het geval niet geweest bij dat *Concordaat*, hetwelk in 1801 tusschen Pius VII. en de Franse regering gesloten werd. In het Franse regt is *Concordaat* het verdrag of de overeenkomst, hetwelk de schuldeischers aangaan met hunnen gefailleerden schuldenaar, ter vereffening hunner *pretensien*, hoedanig verdrag echter niet mag worden gesloten met eenen eigenlijk *bankbreukigen*.

CONCORDIE-FORMULIER. (*Formula concordiae*) Zoo wordt een der gewigtigste symbolische boeken der protestantse kerk genoemd, hetwelk op last van den keurvorst AUGUSTUS door verscheiden aanzienlijke godgeleerden ontworpen, en eindelijk in 1577, in *Klosterberg*, bij *Magdenburg*, voltooid werd. Bij de toenmaals plaats hebbende godsdienstige geschillen onder de aanhangers van CALVINUS, oordeelde hij een *Concordie-* of *Vereenigings-boek*, hetwelk voor altoos de eenheid der leer bepaalde, het beste middel, om aan al deze twisten een einde te maken. Twaalf godgeleerden werden naar *Lichtenberg* geroepen, wanneer alles in de daarop volgende vergadering te *Torgau* onderzocht, en, ten laatste, in de vergadering te *Berga* voltooid werd, waarop dan ook eene plegtige onderteekening van verscheidene keurvorsten, graven, rijksfleden, en van meer dan 8000 ker

kerkendienaren, volgde. Dit *Concordie-boek* werd in 1580, onder den titel van *Formula concordiae* gedrukt, en in de geloofsboeken ingelijfd.

CONCUSSIE. Geld-afperſing, *Crimen concuſſionis*, is die miſdaad, wanneer een overheids-perſoon eenen minderen burger, door valſche beſchuldiging, gedreigde beſtraffing, of andere geweldige middelen, vrees aanjaagt, of de regtspleging vertraagt, om hem daardoor geld af te perſen.

CONDAMINE. (CHARLES MARIE DE LA) Was lid van de Franſche akademie, en van die der wetenschappen te *Parijs*, alsmede van verſcheidene andere aanzienlijke akademien in *Europa*. Hij werd in 1710 te *Parijs* geboren, en ſtierf aldaar in 1774. Uit hoofde zijner uitgebrekte zucht voor de wetenschappen, deed hij verſcheidene reizen, om zijn verſtand met nieuwe kundigheden te verrijken, en werd, nadat hij in de *Middellandſche Zee* de kusten van *Azië* en *Afrika* bezocht had, met GODIN en BOUGUER verkozen, om, door eene voorgenomene hermeting, in *Peru*, de gedaante der aarde te bepalen. Te gelijk deed hij hier de ontdekking, dat de bergen zware lichamen aantrekken, en aan dezelve eene andere rigting geven, dan zij, volgens de eenvoudige wetten der zwaartekracht zouden moeten nemen: eene waarheid, welke naderhand door MASKELINE en CAVENDISH is bevestigd geworden. Nadat CONDAMINE zijn werk in *Amerika*, onder vele moeilijkheden en gevaren, volbragt had, keerde hij naar zijn vaderland terug, begaf zich, kort daarop, naar *Rome*, en huwde, na bekomen diſpenſatie van paus BENEDICTUS XIV, aan eene zijner nichten. Deze echt was, in alle opzigten, voor hem gelukkig; want hij verbond zich met eene vrouw, die door haar geoefend verſtand en gevoelvol hart al hare zorg beſteedde, om zijne zwakke gezondheid te ſchragen, en hem, bij vele onaangenaamheden, die hij dulden moest, te vertroosten en op te beuren. Zijne voornaamſte werken zijn zijne Reisbeſchrijving, zijne ſchriften over de gedaante der aarde, en de hermeting van drie graden van den meridiaan. Bovendien heeft hij verſcheidene verhandelingen over de inenting der kinderziekte geſchreven, welke hij ten ſterkte bevorderde.

CONDÉ. (LOUIS DE BOURBON, prins van) bijgenaamd de *Grootte*, werd in 1611 geboren, en ſtierf in 1686. Hij was een van de grootſte veldheeren der 17de eeuw, en voerde, zoo lang zijn vader leefde, den naam van hertog van ENGHEN, dien hij door den ſlag van *Rocroi* vereeuwigde, welchen hij, nog maar 22 jaren oud, tegen de *Spanjaarden* won. Nadat hij, den avond voor dezen ſlag, alles in orde gebragt had, ſliep hij zoo vaſt, dat men hem, toen het oogeblik van denzelfen naderde, moest wekken. Waar hij zich vertoonde, volgde hem de overwinning. Hij genoot de eer, om eene nederlaag van den maarſchalk TURENNE weder te herſtellen; veroverde in 1646, in het gezig van het Spaanſche leger, *Duinkerken*, en hechte deze ſtad het eerst aan *Frankrijk*. Even gelukkig was hij in het ſtillen van eenen burgeroorlog, dien de miniſter MAZARIN, welke zich naderhand aan zijne zijde voegde, berokkend had. Dan, jaloeſch over den

roem

176 CONDÉ. (LOUIS JOZEPH DE BOURBON, prins van)

roem van den prins, en zijne trotschheid vreezende, liet MAZARIN *zif-*nen redder in 1650 gevangelijk binnen *Vincennes* brengen, en schonk hem, eerst na verloop van eenige jaren, zijne vrijheid weder. De beleedigde CONDÉ trad thans in onderhandeling met *Spanje*, en streed met zooveel geluk tegen zijn vaderland, dat hij binnen *Parijs* konde trekken. Hij vermeesterde de naburige plaatsen; terwijl TURENNE de hoofdstad naderde, om hem slag te leveren, en beide veldheeren den 2 van Hooimaand 1652, bij de voorstad *St. Antoine*, zoo dapper streden, dat beider roem daarbij hooger steeg. Niet lang daarna werd de vrede gesloten; doch CONDÉ, tot denzelfen niet toetredende, begaf zich naar de *Nederlanden*, en het was eerst in 1659, dat deze groote man, bij den Pijreneschen vrede, aan *Frankrijk* werd wedergegeven. CONDÉ streed thans voor zijn vaderland niet minder gelukkig, dan voorheen, en zettende, na den dood van TURENNE in 1675, den Duitfchen oorlog voort. Eindeijk noodzaakte hem het voetsuvel, om het woelig tooneel des oorlogs met de stille rust te verwisfelen. Hij begaf zich naar zijn fraai landgoed te *Chantilly* bij *Parijs*, waar hij zich aan de wetenschappen toewijdde, en dikwijls door CORNEILLE, BOSSUET, RACINE en andere geleerden bezocht werd. In de kerk van *St. Lodeuwijk* te *Parijs*, heeft men voor hem een gedenkteeken opgericht, en te *Chantilly* werd, nog voor eenige jaren, zijnen degen bevaard.

CONDÉ. (LOUIS JOZEPH DE BOURBON, prins van) Werde geboren den 9den van Oogstmaand 1736, en huwde, den 3den van Bloemaand 1753, met eene prinses ROHAN SOUBIZE, welke 7 jaren daarna stierf. Nog zeer jong de krijgskundige loopbaan zijnde ingetreden, voerde hij, in den zevenjarigen oorlog, met goed gevolg, het bevel over een legerkorps. In 1789 verliet hij *Frankrijk*; verklaarde zich in 1790, bij een manifest, tegen de Fransche staatsregeling, en konde, in weerwil van de bedreiging der Nationale vergadering, van zijne goederen te zullen verbeurd verklaren, en zelfs van de uitnoodiging des konings, niet besluiten, om naar *Frankrijk* terug te keren; maar verkoos liever, een korps uitgewekenen rondom zich te verzamelen, waarmede hij in Wijnmaand 1793 te *Barlsheim*, en in dezelfde maand van 1796, te *Biberach* en *SteinStadt*, tegen de *Franschen* streed. Na den vrede met *Oostenrijk* ging hij in Rusfischen dienst; liet zijn korps in *Polen* legeren, en ging zelf naar *Petersburg*, waar hij door PAUL I op het minzaamst ontvangen werd. Toen het Rusfisch leger, in 1799, naar *Zwitferland* optrok, volgde CONDÉ hetzelfde; doch verscheen slechts, om getuige van de nederlaag der Oostenrijksch - Rusfische legermagt te zijn. PAUL I nu de zijde der coalitie verlatende, begaf zich het korps van CONDÉ in Engelsche soldij, en deed, met de *Oostenrijkers*, in 1800, den veldtocht, waarna het werd afgedankt. CONDÉ vertrok nu naar *Engeland*, waar hij, met zijne familie, de abdij *Ambury* bewoonde, en van dat rijk eene jaarwedde van 100,000 livres genoot, totdat de verandering van zaken in *Frankrijk* hem veroorloofde, in Bloemaand 1814 naar *Parijs* terug te keeren, wan-

neer

CONDENSAT. (Elektrieke) — CONDENSAT, der Warmte. 177

neer hij het rode regiment linietroepen, de waardigheid van generaal-overste van het voetvolk, het grootmeesterschap van *Frankrijk*, en dat van protektor der *Lodewijks-orde* ontving. Hij woonde de be-roemde koninklijke zitting, van den 17den van Lentemaand 1815, bij; vlugtte met den koning, bij den inval van NAPOLEON in *Frankrijk*, naar *Gent*; keerde naderhand met hem terug; werd tot voorzitter van een der bureaux van de kamer der pairs benoemd, en hield zich, eenigen tijd, in *Parijs* op, van waar hij zich naderhand naar *Chantilly* begaf. Hier leefde hij als een ambteloos burger, en schreef het belangrijk werkje, getiteld: *Essai sur la vie du grand CONDÉ, par L. J. DE BOURBON, son quatrième descendant*, dat hij ook in het licht gaf. Hij stierf in 1817, nalatende eenen zoon, LOUIS HENRI JOSEPH, hertog van *Bourbon*, dien hij in zijn tweede huwelijk met CATHARINA BEIGNOLE, voorheen vorstin van *Monaco*, verwekte, en welke mede *Frankrijk* verliet, en in Russischen dienst overging. Ook hij leefde tot 1814 in *Engeland*, en genoot hier een jaargeld van 80,000 Livres. Zijne gemalin was MATHILDE, de eenige dochter van den hertog LOUIS PHILIP van *Orleans*, van welke hij, na een tienjarig huwelijk, in 1780, gescheiden werd. Zijn zoon, in dezen echt verwekt, had, onder het korps zijns grootvaders, een regiment ruitery, waarmede hij naderhand in Russischen dienst, en vervolgens in Engelsche soldij overging. Hij leefde, in 1801, te *Feistritz* in de *Stijermark*, in 1802 en 1803 te *Ettenheim*, en genoot van *Engeland* eene jaarwedde van 60,000 livres; doch te *Ettenheim* werd hij, in 1804, door Franche troepen opgeligt, voor eenen krijgsraad gebragt, en, te *Vincennes*, bij *Parijs*, op den 22sten van Lentemaand deszelfden jaars, doodgeschoten.

CONDENSATOR (Elektrieke), ook wel *Micro-elektrometer* genoemd, is een, door VOLTA uitgevonden, werktuig, ter aanwijzing en bepaling van zeer zwakke graden van aanwezige elektriciteit. Dezelve bestaat: 1. uit eene plaat of ronde schijf eener, de elektriciteit slecht voortleidende stof, b. v. van marmer, of ook van metaal, aan eenen kant slechts met zijde of vernis gedekt; 2. uit een deksel, dat, gelijk bij den elektrophoor, aan zijden koorden, of bij een geïsoleerd handvat, wordt vast gehouden. Het gebruik van dit werktuig bestaat hierin, dat men, het deksel, behoorlijk droog zijnde, en bij de koorden of geïsoleerde handgreep opgenomen, in aanraking brengt met een geelektriseerd ligchaam, en hetzelfde vervolgens op de half geleidende plaat legt, nadat deze laatste met de aarde in verbinding gebragt is: zoo men vervolgens deze verbinding, en dan ook het deksel, wegneemt, zullen de goudblaadjes van een daaraan gehouden elektrometer van elkander wijken. CAVAILLO, BENNET en andere, maar vooral BOHNENBERGER, hebben dit werktuig naderhand verbeterd.

CONDENSATOR der Warmte. Hieronder verstaat men eenen toestel, om voelbare warmte te versterken of op te hoopen, met zonlicht of stralende hitte door verscheidene evenwijdige glaschijven

178 CONDENSATOR der Lucht. — CONDOR of CUNDUR.

te laten gaan. DE SAUSSURE was de eerste, die te dien einde een kastje vervaardigde, waarin het zonlicht, door drie evenwijdige glazen vallende, water deed koken, en zelfs eene hitte veroorzaakte van $17\frac{1}{4}^{\circ}$ FAHRENHEIT boven het kookpunt. Naderhand heeft DUDARLA te *Parijs* een daartoe geschikt werktuig bekend gemaakt, onder den naam van *Condensateur* of *Collecteur du feu*.

CONDENSATOR der Lucht. Is eene pomp of spuit, waardoor veel lucht in eene bepaalde ruimte kan worden zaamgeperst.

CONDILLAC (ETIENNE BONNOT DE) Lid van de Franfche en Berlijner akademie, en voormaals onderwijzer van den Infant *Don FERDINAND*, hertog van *Parma*, werd in 1715, te *Grenoble*, uit een adelijk geflacht geboren, en ftierf in 1780 op zijn landgoed te *Flur*, bij *Bangenci*. Hij bezat een uitmuntend verftand, een fchrander oordeel, een vast karakter, en voortreffelijke zeden. Men heeft zijn *Esfat fur l'origine des connaissances humaines*, zijn *Traité des sensations* en zijn *Traité des systèmes*, in drie deeltjes, onder den titel zijner werken, uitgegeven. Deze ftukken verdienen, even zeer als zijn *Cours d'Etudes*, hetwelk hij voor zijnen voortreffelijken kweekeling fchreef, allen lof. Zijne gezamenlijke werken, waarbij nog een *Traité des Animaux* en anderen behooren, zijn, in 1796, te *Parijs*, in 23 deelen herdrukt geworden.

CONDOR of CUNDUR, (*Vultur Gryphus* L. volgens HUMBOLDT *Vautour des andes*) zoo als dit woord bij de *Indianen* wordt uitgefproken, is een roofvogel van eene ongeeneene grootte, in *Zuid-Amerika* woonachtig. Onder de menigvuldige befchrijvingen van den Condor, die in eene menigte reisbefchrijvingen of de werken der hedendaagfche natuurkundigen vervat zijn, is er geene, die het kenmerk van naauwkeurigheid draagt; alle zijn vervuld met tegenftrijdigheden en onwaarheden. Een der grootfte natuur- en ontleedkundigen van onzen tijd, de heer CUVIER, zegt openlijk, dat hij nog niet naauwkeurig befchreven was, voor dat de heeren van HUMBOLDT en BONPLAND, met hunne naauwkeurige en volledige befchrijving van denzelfen, der wetenfchappen eenen grooten dienst bewezen hadden.

De Condor behoort tot dat geflacht der roofvogels, die alleen het onderfte van den hals met veren bezet hebben: een geflacht, hetwelk de heer DUMERIL onder de benaming van *Nudicolles* befchrijft, van het geflacht der gieren (*Vultures*) onderscheiden; brengende denzelfen met de *Vultur-Papa* en den *Oricon* (*V. auricularis* Daud) tot een ander geflacht, waaraan hij den naam van *Sarcoramphus* geeft. Deze onderscheiding komt aan van HUMBOLDT zeer juist voor, vooral daar de vleezige kam, die het bovenfte van den bek van dezen vogel verfiert, voorzeker een zeer wezenlijk onderscheidingsteeken oplevert. — Ook zal men in de volgende befchrijving zien, dat hij noch tot de grijpvogels of *Cypaetos* van STORR, noch tot de valken behoort, zoo als sommige hedendaagfche geleerden gewild hebben.

Het ligchaam van den jongen Condor is, gedurende vele maanden, be-

bedekt met een zeer fijn dons, of met eene witachtige, eenigzins gekrulde, haarachtige zelfstandigheid, die hem zoo mismaakt doet voorkomen, dat hij bijkans grooter schijnt, als in zijnen volwasfenen staat. Twee jaren oud zijnde, is zijne kleur geenszins zwart, maar rosachtig bruin. Tot op deze jaren ontbreekt het wijfje dien witten kring om den hals, welke aan het beneden einde van denzelfden door veren, die zeer lang zijn, geboren wordt. Het is uit gebrek aan behoorlijke oplettendheid op de veranderingen, in den verschillende leeftijd, dat vele natuurkenners willen, dat er twee foorten van Condors zijn, zwarte en bruine. De Gier der *Andes* wekt de verwondering oncindig meer op door zijne stoutheid, door de ongemeen groote kracht van zijnen bek, vleugels en klauwen, dan door de uitgebreidheid van zijne vlugt. Van HUMBOLDT verzekert Lamm-gieren (*V. Barbatus L.*) gezien te hebben, die even groot waren als de Condor. De bek van den Condor is aan het einde bij uitstek gekromd, van onderen veel korter dan van boven, aan het uiteinde wit; zijnde het overige van eene grijsachtig bruine en geenszins zwarte kleur, zoo als LINNEUS wil. De kop en hals zijn naakt, en met eene harde, drooge, gerimpelde huid overdekt; deze huid zelf is roodachtig, maar hier en daar met bruine of zwartachtige, korte en zeer wreede haren bedekt. Zijn bekkeneel is, van boven, op eene zonderlinge wijze ingedrukt, gelijk bij alle roofdieren.

De vleesch- of liever kraakbeenachtige kam van den Condor is op deszelfs kop geplaatst; heeft eene uitgestrektheid van de kruin tot op een vierde der lengte van zijnen bek, en is een vast kenmerk van den mannelijken Condor; ontleedkundig geene de minste overeenkomst hebbende met den grooten kam van de *Vultur-Papa*. De oren van den Condor zijn zeer groot, rondachtig, en onder de rimpels der slaapvliezen verborgen. Zijn oog, bijzonder lang uitgerekt, is zeer levendig, van eene purperachtige kleur, en verder van den bek verwijderd, dan dat der arenden. De geheele hals is met evenwijdige kronkels bezet, die in de lengte geplaatst zijn, en door de gewoonte van den Condor ontstaan, om zijnen hals te verkorten, en denzelfden in den ring van veren, die zijnen hals omgeeft, en hem, als het ware, tot eene kap dient, te verbergen. Deze ring verschilt geenszins bij den mannelijken of vrouwelijken Condor, en scheidt het ligchaam van het naakte gedeelte van den hals af. Verder hebben de rug, de vleugels en de staart van den Condor, die beitelvormig en kort is, eene eenigzins grijsachtig-zwarte kleur. De pooten zijn zeer zwaar en sterk, grijsachtig blaauw, met zwarte schubben bedekt, en met witachtige adertjes kunstig afgezet; de nagels zijn zwartachtig, weinig gekromd, maar zeer lang: hij heeft vier klauwen, waarvan een zeer kort, en aan het einde, door een zeer dun vlies, vereenigd is; zijnde de vierde vinger de kleinste, en deszelfs nagel meer gekromd. De Condor verschilt van het wijfje, 1. door den regtopstaanden kam; 2. door eene meer rimpelachtige, en door diepere voren meer uit-

geholde, huid aan kop en keel, en 3. door de, in het midden en aan de punten, witte en niet grijsachtige dekpenne der vleugels.

Een op de oostelijke afhelling van de *Chimbarozo* gevangen mannelijke Condor gaf de volgende resultaten: lengte van den kop, van het achterhoofd tot aan de punt van den bek, 6 d. 11 l; lengte van den bek 2 d. 9 l; breedte van den gesloten bek 1 d. 2 l; lengte van den kam 4 d. 9 l, breedte 1 d. 5 l; lengte van de spits van den bek tot aan het einde van den staart, 3 vt. 3 d. 2 l; hoogte van den geheelen vogel, hebbende den hals matig uitgefrekt, 2 vt 8 d.; breedte van den halsring 2 d. 2 l; vlucht 8 v. 9 d.; breedte van het scheenbeen 11 l; lengte van den middelsten vinger, zonder den nagel 3 d. 11 l, lengte van deszelfs klauw 2 d.; lengte der beide zijklauwen met de nagels 3 d. 7 l, en de lengte van den kortsten vinger met den klauw 1 d. 8 l.

Met verwondering voorzeker zullen vele natuurkundigen deze beschrijving beschouwen, daar zij in dezelve eenen vogel ontdekken, welks grootte beneden die van vele Europeesche vogelen is, ten minste die niet overtreft. Van HUMBOLDT verzekert, geenen Condor gezien te hebben, welks vlucht grooter was dan 9 voet, en brengt de getuigenissen van vele geloofwaardige bewoners der *Andes*, van het koninkrijk *Quito*, bij, waaruit blijkt, dat zij nooit eenen Condor gedood hebben, welks vlucht de lengte van 11 fr. voeten overtrof.

De Condor is alleen eigen aan de groote keten der *Andes*, en de strek, die hij, boven alle anderen, tot zijn verblijf verkiest, is tot tot eene hoogte van 800 tot 1250 roeden boven de oppervlakte van onzen aardbol verheven. Men ziet hem in de eenzaamste streken zijn nest maken, en niet zelden op de toppen der naakte rotten, aan de grenzen der eeuwige sneeuw. Telkens, zegt van HUMBOLDT, wanneer zijne plantkundige nasporingen hem derwaarts gelokt hadden, zag hij zich omringd van Condors, en het is daar, dat men ze gedurig in troepen van drie en vier verzameld ziet. Zonder den mensch te mistrouwen, laten zij hem tot op den afstand van een roede naderen, zonder eenigen schijn van hem te willen aanranden. In weerwil van al zijne onderzoekingen, is hem nooit een voorbeeld bijgebracht, dat de Condors een kind weggenomen hebben; en hoe dikwijls toch, zegt hij, ziet men, dat de kleine kinderen der *Indianen* in de open lucht liggen te slapen: en waar zijn de voorbeelden, dat zij ooit, ofschoon door Condors omringd, door hun zijn aangevallen of gedood? De Condors zien zich dikwijls door den honger genoodzaakt, om in de vlakten neer te dalen, vooral indien dezelve niet ver van de *Cordilleras* gelegen zijn, wanneer zij zich op den grond nederzetten, en nooit op takken van boomen, zoo als de *Vultur-Aura*.

De aard en zeden van den Condor stemmen overeen met die van den Lammer-gier der *Alpen*; en, zoo hij al de laatste niet in grootte overtreft, in moed en sterkte sleet hij hem verre vooruit. Twee Condors vallen niet alleen de herten der *Andes*, kleine leeuwen, maar
zelfs

zelfs eene jonge koe aan, en ontrukken aan hunne prooi beide oogen, die dan, op den grond uitgestrekt en gewond, door hunne klauwen en bekken, langzamerhand haren dood vindt. De verwoestingen, die de Condors in de provincie *Quito*, onder het vee, en vooral onder de schapen en koeijen aanrigten, zijn verbazend. Men zegt, dat men, op eene hoogte van 1050 roeden stieren aantreft, die door de Condors op hunne ruggen gewond zijn, en welke zij niet hebben kunnen overmeesteren. Eindelijk is het belangrijk op te merken, dat de Condor de doode, boven de levende, dieren tot voedsel verkiest, en dat hij het kleine gevogelte minder, dan het viervoetig gedierte, schijnt te vervolgen.

CONDORCET. Voormaals lid van de wetgevende Nationale vergadering en conventie in *Frankrijk*, en lid van verscheiden geleerde genootschappen, onder anderen van de koninklijke akademie der wetenschappen te *Berlijn*, die hem echter, in 1793, wegens zijn dubbelzinnig gedrag, op de lijst harer leden schrapte. **CONDORCET** is, door zijne wis-, staat- en historiekundige schriftten, beroemd, waaronder zijn laatste werk: *Esquisse d'un Tableau historique des progrès de l'esprit humain*, bijzondere opmerking verdient. Hij schreef hetzelfde, zonder enig letterkundig hulpmiddel, in 10 maanden tijds, in een afgelegen huis in *Parijs*, waar hij zich, nadat men hem, met de overige *Girondisten*, uit de conventie had verwijderd, schuil hield. Naderhand, verkleed, uit *Parijs* wijkende, om zich naar een oud vriend op een nabij gelegen landgoed te begeven, werd hij ontdekt en gevangen genomen. Den anderen dag, echter, vond men hem dood; en het is waarschijnlijk, dat hij door vergift, hetwelk hij altijd bij zich droeg, zijn leven geëindigd heeft. In den loop der omwenteling werd hij, uit hoofde van zijn onbestendig gedrag, bij alle partijen verdacht gehouden, om welke reden zijn nieuw ontwerp van regeringsvorm, hetwelk hij der conventie aanbood, verworpen werd. (Zie **CONSTITUTIE van Frankrijk**.)

CONDUCTOR, of *Geleider*, is een werktuig, waarvan men zich bij de elektriciteit bedient, om de elektrische vloeistof, voort te leiden. De *Conductor* bestaat gewoonlijk uit eenen metalen cilind, welke op eenen glazen, of anderen, de elektrische stof *niet* geleidenden, voet geplaatst is, om het vervloeiën derzelve te beletten.

CONFETTI DA TIVOLI. Een zekere dropsteen, welke in *Italië*, niet ver van *Rome* en *Tivoli*, gevonden wordt, geheel wit, sponsachtig en ruig is, en naar geconlijte amandelen gelijkt. De inwoners maken er den besten kalk van.

CONFORMISTEN. Zijn in *Engeland* diegenen, die zich, in alle opzigten, voegen naar de *liturgie* der Engelsche kerk, zoo als dezelve, bij de wetten, is vastgesteld; doch voornamelijk, die de bisschoppelijke regering der kerk erkennen. Die zich hiernaar niet gedragen, noemt men, daarentegen, *Non-Conformisten*, of *Disfenters*.

CONFUCIUS. Deze eerwaardige en verdienstelijke wijsgeer, onder de *Chinezen*, werd, omtrent 550 jaren voor onze tijdrekening, uit

een zeer edel geslacht geboren. In zijne vroege jeugd ontwikkelden zich in hem zeer spoedig die zaden van ware deugd en godsvrucht, waardoor zijne wijze lesfen, sedert meer dan 23 eeuwen, voor god spraken bij dat volk gehouden werden. Men zag hem nimmer met zijne makkers spelen, maar hij was altijd ingespannen in de overdenking van zijnen pligt, en nam nimmer eenige spijs of drank, zonder, met den grootsten eerbied, zijne oogen hemelwaarts te heffen. Vijftien jaren oud, beoefende hij vlijtig de geleerde werken zijner landgenooten, die lang voor hem geleefd hadden, met zoodanig gevolg, dat hij naderhand, openlijk over zijne daden en lesfen geprezen wordende, altijd erkende, dat hij dit aan de wijze schriften dier mannen te danken had. Hij huwde in zijn twintigste jaar, en verwierf, uit dezen echt, eenen zoon, die 50 jaren oud werd, en wederom eenen zoon ter wereld bragt, welke, door zijn leven en zijne wijsbegeerte, zijnen grootvader veel eer en luister heeft bijgezet, en wiens nageslacht zoo zeer in waardigheid en rijkdom toenam, dat het geslacht van CONFUCIUS voor het vermogendste en aanzienlijkste van geheel *China* gehouden werd.

Hoe zeer de wijsgeeren van zijnen tijd zich doorgaans, in eenzame plaatsen, aan hunne bespiegelingen overgaven, en hunne medemenschen de mededeeling hunner overdenkingen niet eens waardig oordeelden, was CONFUCIUS steeds door eene edele zucht bezielde, om zijne natuurgenooten in dat zuiver gevoel van wijsheid en deugd te doen deelen, waardoor hij telkens ontvonkt werd: zelfs bekleedde hij, meer dan eens, de hoogste eeraambten in het rijk, niet uit trotschheid, of om over zijne medemenschen te heerschen, maar alleen, om hun, door voorbeeld en leer, liefde tot de deugd, waarin alleen het behoud der maatschappij gelegen is, in te prenten. Wanneer hij echter zijn doel niet konde bereiken, liet hij zich gewillig en met genoegen van zijnen post ontslaan; gelijk hij daarvan, in zijn 55ste jaar, toen hij, als Mandarin, de zaken in het koninkrijk van *Lu* bestuurde, waarin hij de grootste hervorming in zeden had te weeg gebragt, een luisterrijk voorbeeld gaf. Hij ontweek de maatschappij, tot welker opbouwning hij alles had aangewend, en bezocht de omliggende landstrecken en wingewesten, om aldaar de harten der menschen, door zijne zedekunde, te verbeteren. Dan, de verbaftering was zoo groot, dat kinderen geene achting meer voor hunne ouders, en jonge lieden geenen eerbied meer hadden voor mannen van eenen bejaarden en hoogen ouderdom; dat de vrouwen eer, zachtzinnigheid, zedigheid en schaamte met voeten traden, en alle goede trouw en opregtheid uit de maatschappij verbannen was. Vergeefs waren hier, derhalve, de pogingen van den wijsgeer, die, onder alle vervolgingen, welke hij om zijne deugd ondergaan moest, nimmer de grootheid van ziel verloor, of, in voor- of tegenspoed, eenigen tred op het pad van pligt rugwaarts deed.

Zulk een gedrag moest, in het midden van alle rampen en onheilen, zij-

zijne eigenaardige belooning vinden. CONFUCIUS opende, in het koningrijk *Suno*, eene school, en begon aldaar eene zedekunde te onderwijzen, welke niet op afgetrokken denkbeelden, maar alleen op eigene ondervinding en kennis van het menschelijk hart steunde, waartoe hij zijn onderwijs in 4 klassen verdeelde. Aan de *eerste* was de zorg toevertrouwd, om het hart der leerlingen van allerlei gebreken te zuiveren, en hun het hoofdoogmerk hunner bestemming op deze wereld bekend te maken. In de *tweede* werden zij in de welsprekendheid en redeneerkunde, en, in de *derde*, in de staatkunde geoefend; terwijl de *vierde* diende, om hun een denkbeeld van zuivere zedekunde te doen verkrijgen, waartoe hij hun gedurig de eenvoudigte en verhevenste zedelesfen voorstelde, en die door zijn eigen voorbeeld aandrong. Men zag wel ras 3000 leerlingen zamenvloeijen, waaronder 72, wier namen, geslacht, vaderland en bijzondere betrekkingen, onder de *Chinezen*, nog heden vermeld en geroemd worden, en die in kennis en geleerdheid uitblonken; terwijl 50 derzelve, in verscheiden koninkrijken, de voormannte staatsambten bekleed hebben. Het zedekundig onderwijs van CONFUCIUS had de belangrijkste en verhevenste bedoelingen. Men moest de schuilhoeken van zijn hart, benevens de geheime drijfveren zijner daden, naauwkeurig onderzoeken, en, voor dat men over de handelingen van een ander oordeelde, eerst weten, of men wel onpartijdig genoeg ware, om dit naar waarheid te kunnen doen; men moest beproeven, of ook eenige verborgen haat, of heimelijke afgunst, ons oordeel regelde, en of wij ons ook door vooringenomenheid lieten wegslepen; men moest, door gedurig op den oorsprong zijner daden acht te geven, zich in staat stellen, om te weten, wat er heimelijk bij ons omging, en daarna zijn hart trachten te zuiveren; want, zonder eene behoorlijke kennis van zich zelve, ware de betrachting der deugd, volgens hem, meer eene gewone hebbelijkheid, dan dat zij voortspoot uit een zuiver en verheven beginsel. CONFUCIUS toonde, door leer en leven, waarin het ware geluk der menschen gelegen was. Zag hij ongelukkigen, dan was hij de eerste, om hen te helpen: een treurend vader, eene schreijende moeder, een verlegen vriend, een wanhopend huisgezin, waren de eigenaardige voorwerpen, waaraan hij zijne wijsbegeerte oefende. Zijne wijsgeerige lesfen — en hierin stemmen alle schrijvers overeen — hadden alleen ten doel, om het verstand op te helderen, het hart te verbeteren, en die eenvoudige opregtheid onder de menschen weder te herstellen, welke hij als een geschenk des Hemels beschouwde. Zonder zich derhalve met sijn gesponnen denkbeelden over den oorsprong van al het geschapene op te houden, spande hij alleen zijne krachten in, om zijnen leerlingen eerbied, ontzag en erkenning voor de oneindige Oorzaak van alles in te prenten; verklaarde openlijk, dat voor dit Wezen niets verborgen was, en hetzelfde de deugd zoude beloonen en de ondeugd straffen, weshalve hij hen gedurig tot liefde jegens den naasten, en een behoorlijk zelfbestuur vermaande.

CONFUCIUS was altijd vrolijk en weltevreden van aard, had een achtbaar voorkomen, sprak weinig, verachtte groote rijkdommen, stelde zijn meeste vermaak in anderen te onderwijzen, was zeer streng in het beoordeelen van zich zelve, en toegevend omtrent anderen, en bezat, hetwelk men zoo weinig in groote mannen vindt, een nederig hart. — Toen hij, in het 73ste jaar zijns levens, stierf, was de droefheid en verslagenheid onder zijne leerlingen zoo groot dat geen waardig vader met meer teederheid door zijne kinderen kan betreurd worden. Men heeft 's mans nagedachtenis, reeds meer dan 2000 jaren, door eerbewijzen gevierd, en doet dit nog tot op den huidigen dag. Niet alleen, dat men eene heerlijke graftombe heeft opgericht ter plaatse, waar zijn stoffelijk deel rust; maar men heeft ook aldaar eenen tempel gebouwd, en, wat meer is, niet alleen daar, maar door het geheele rijk van *China*, vindt men, in alle steden en vlekken, scholen en tempels geticht, ter eere van den onvergelyklijken leermeester CONFUCIUS, langs welke geen prins of vorst zich immer laat dragen, maar, aan die plaats, uit zijnen draagstoel treedt, en, met den grootsten eerbied, langs den weg, waar zijn naam gelezen wordt, te voet gaat.

CONGO. Bevat, in eenen ruimen zin, de zuidwestkust van *Afrika*, of *Neder-Guinea*, en, in eenen meer bepaalden, een gedeelte van hetzelfde. In den eerstgemelden zin verstaat men door *Congo* het kustland van *Afrika*, aan de westzijde van het voorgebergte *Lopez-Gonsalva*, tot dat van *Negra*, hetwelk zich 210 mijlen van den *aequator*, tot op 17 gr. zuider-breedte, uitstrekt. Het grenst ten Noorden aan *Opper-Guinea*, ten Oosten aan de onbekende binnendeelen van *Afrika*, ten Zuiden aan het *Kafferland*, en ten Westen aan de *Etiopische zee*. Van de zich binnenslands verheffende bergen stroomt eene menigte rivieren en beken, die, zelfs in het heetste jaarfaizoen, niet opdroogen, en, van het Oosten naar het Westen vlietende, zich in de zee ontlasten. Alle zijn kustringen, behalve de *Congo* of *Faïro*, die diep in het binnenste van *Afrika* ontspringt, en, in de jongste tijden, voor een en dezelfde stroom met den *Niger* is gehouden geworden, offchoon gedane waarnemingen van Engelsche reizigers, die in 1816 de *Congo* bezocht hebben, dit gevoelen onwaarschijnlijk maken.

Congo of *Neder-Guinea*, als onder de heete luchtstreek liggende, heeft een zeer warm klimaat, hetwelk nogtans, door de aanhoudende regenvlagen, de zeewinden, den sterken dauw, en de gelijkheid van dag veel gematigd wordt. Men kent hier slechts twee jaarfaizoenen, het drooge, of den zomer, en den regentijd, of den winter, waardoor de Natuur een nieuw leven ontvangt, en de gewassen ontkiemen en beginnen te bloeijen. Ijs en sneeuw zijn hier onbekend. Langs de kust is de grond meestal vlak en minder vruchtbaar en zandig; in het binnenste des lands verheffen zich heuvels en bergen, waar onder de salpeter, - zonnen en kristalbergen; en hier is de grond zoo vruchtbaar, dat men jaarlijks tweemaal kan oogsten.

Het land is rijk in voortbrengfels van allerlei aard. In het dierenrijk vindt

vindt men Europeische huisdieren, en vele wilde dieren, als: olifanten, rhinocerosen, rivierpaarden, wilde Ethiopische zwijnen, leeuwen, panthers, luipaarden, hijena's, schakals, apen van onderscheidene soorten, zebra's, antilopen, velerlei slangen, waaronder de reuzenslang, velerhande vischen enz. Het plantenrijk levert rijst, mais, Europeische tuingewassen, maniok- en jamswortelen, pataten, suikerriet, peper, velerlei soort van palmen, tamarinde, mangel- en koffijboomen, citroenen, pruimen, vijgen, pisang, kasfia, en meer andere gewassen; terwijl het delfstofrijk goud, zilver, fraai fijn koper, tin, kwikzilver, ijzer, marmer, porphir, jaspis, kristal-, klip- en bron- zout bevat.

De bewoners van *Congo* zijn Negers, die zich echter door hunne taankleur, het rosachtig gekroesd haar, minder opstaande lippen, en kleinere gestalte, van de Negers in *Oppe-Guinea* onderscheiden. Zij staan op eenen lagere trap van beschaving; doch drijven eenigen akkerbouw: ook kennen zij eenige werktuigelijke kunsten; bezitten de goede hoedanigheden en gebreken van den Natuurmensch, en zijn meestal ruwe algodendienaars. — Het rijk wordt in zes provincien verdeeld. In de stad *St. Salvador*, welke op de Europeische wijze gebouwd is, en waar de koning zijn verblijf houdt, hebben de *Portugeezen*, die in 1484 zich in dit land nestelden, eene bezetting; zijnde *San Paolo de Loanda* de zetel van den gouverneur van de gezamenlijke Portugeesche bezittingen op de zuidwestkust van *Afrika*.

CONGREGATIE. Zoo noemt men, aan het Roomsche hof, de vergaderingen van kardinalen en andere pauselijke ministers, welke zich bijna tot iederen tak van geestelijk en wereldlijk bestuur uitsprekken, en waartoe zelfs de *Inquisitie*, de *Congregatio propaganda fide* enz. behooren.

CONGRES. Beteekent eigenlijk iedere bijeenkomst; doch ook eene zamenkomst van ministers van verschillende mogendheden, die met elkander verschil hebben, en dit willen vereffenen. Men heeft, in onze dagen, verscheidene zoodanige bijeenkomsten gehad, die, door gekroonde hoofden, of derzelver afgezanten, bijgewoond en gehouden werden; deels, om een vergelijk wegens hunne onderlinge verschillen te treffen, deels, om over algemeene belangen elkander te verstaan; gelijk het Congres van *Rastadt* in 1799, en dat van *Weenen* in 1814 en 1815, daarvan een voorbeeld hebben opgeleverd. — Ook de wetgevende vergadering der vereenigde staten van *Noord-Amerika* draagt den naam van *Congres*.

CONGRUENT. Dat bijeen voegt, zamen past. Zoo worden, b. v. in de meetkunde, twee figuren, die niet alleen in gedaante, maar ook in den inhoud hunner oppervlakte, volkomen gelijk zijn, zoo dat zij elkander dekken, *congruent*.

CONISCH. Kegelvormig, dat de gedaante van eenen kegel heeft.

CONISTORIUM. Eene plaats, waar de worstelaars oudtijds met olie gezalfd en met stof be strooid werden, om elkander beter te kunnen vasthouden.

CONNETABLE. Was reeds voorheen in *Frankrijk* eene van de voornaamste ambtenaren der kroon, die den rang naast den prins van den bloede had, en opperbevelhebber over de geheele landmagt was. LODEWIJK XII vernietigde dezen post in 1627, en droeg de werkzaamheden daarvan aan de marschalken van *Frankrijk* over; doch, in 1804, werd dit ambt weder op nieuws ingevoerd, en behoorde deszelfs bezitter tot de vijf hoogste ambtenaren der kroon. LODEWIJK, de voormalige koning van *Holland*, was, als *Fransch* prins, met deze waardigheid bekleed.

CONON. Beroemd zeeheld der *Atheners*, die hem het opperbevel over al de eilanden gaven. Toen, in zijne afwezigheid, *Athene* door de *Lacedemoniers* werd overwonnen, hield hij zich eenigen tijd in *Persië* op, bragt eene zeemagt bijeen, en verlostte zijn vaderland.

CONRAD. (FRÉDERIK WILLEM) *Inspecteur-Generaal van den Watersstaat*, is te *Delft*, den 21sten van Wintermaand 1769, geboren. Hij werd opgevoed in de bekende *Fundatie* der vrouwe van RENSWOUDE: eene *sichting*, ook aldaar gevestigd en bestemd, om, kosteloos, jonge lieden tot kunsten en wetenschappen op te leiden, in welke zich ook vele bekwame en vermaarde mannen gevormd hebben. Eerst viel zijne keus op het vak der *Militaire Genie*, ten einde, als Ingenieur, in 's lands dienst geplaatst te worden; doch na zich, eenigen tijd, in dezelve geoefend te hebben, veranderde hij van voornemen, en legde zich meer bijzonder toe op de *Waterbouwkunde*, *Burgerlijke Bouwkunde* en aanverwante wetenschappen, waarin hij allergelukkigst slaagde. Na volbrachte oefening, werd CONRAD het eerst gebruikt bij de werken der bedijking van de linie der *Pasfegeule* en der *Schorren* tussehen *Hulst* en *Axel*, waaraan hij, tot het jaar 1787, is werkzaam geweest. In dat jaar werd hij tot *Landmeter* bij den hove van *Holland* benoemd, en, kort hierop, in die betrekking, bij de rivieren van dit gewest aangesteld, in welke post hij, onder anderen, met den landmeter J. ENGELMAN, de fraaije kaarten van den *Neder-Rijn* en *Lek*, en van het land van *Heusden* vervaardigde, en den grootsten ijver betoonde in de zorg voor die werken, welke onder zijn opzicht gesteld waren. In 1796, zag hij zich den post van *Adjunct Generaal Opziener* bij het *Hoog-Heemraadschap* van *Rijnland* opgedragen, en daardoor zijne woning in het gemeene landshuis te *Sparendam* gevestigd; hoewel hij tevens, voor zoo verre zijne bezigheden zulks gedoogden, met het opzicht der rivieren van *Holland* belast bleef. Deze nieuwe post deed hem terstond in meerdere en naauwere betrekking komen tot den *Inspecteur Generaal* van den *Watersstaat*, en *Generalen Opziener* bij het voornoemde *Hoog-Heemraadschap*, den ervaren en beroemden C. BRUNINGS, die hem, met de hartelijkste vriendschap, beminde, en hem ten verderen leermceester en als vader verfirekte. Ras verwierf zich CONRAD, door zijne kunde en ijver, eenen grooten naam, zoo dat zijn dienst algemeen begeerd, en hij in

on

onderscheidene commissien bij den *Waterstaat* geroepen werd. Zoo werd hij, in het jaar 1798, tot lid der commissie en tot be neficering van de *Nieuwkoopſche droogmakerij* en *verveening* van den *Krimpennerwaard* benoemd, twee jaren later, tot *Commissaris Inſpecteur* over 's lands *waterwerken* en den *waterſtaat* aangesteld, en in 1802 belast met een *onderzoek ter plaatſe zelve*, betrekkelij eene *uitwatering* van *Rijnlands Boezem* bij *Katwijk aan zee*: in welk jaar hij tevens de ſchoone verhandeling ſchreef, over den *Rijnlandſchen Slaperdijk* bij *Sparendam*, met opzigt tot *deſzelfs gevolgen*, zoo voor den *waterſtaat van Rijnland*, als voor de *ſtad Amſterdam*; in welk bondig geſchreven ſtuk hij ten duidelijſte bewees, hoe *nutteloos, ter ontheffing en beveiliging van Amſterdam*, en hoe *ſchadelij, daarentegen, voor Haarlem en de nabij gelege ne polders, de overſtroomingen van den Slaperdijk waren*, met dit gevolg, dat dan ook de lang betwiste en tegengehouden e verhooging dezes dijks, en, juist daardoor, blijkens de ondervinding, een der heilzaamſte werken is tot ſtand gebragt. In het jaar 1803 werd hij *Inſpecteur* over 's *Lands zeehavens en zeegeten*, en, in het volgende jaar, *Mede-Besturer* der te maken werken aan de *Katwijkſche uitwatering*, over welke hoogſt gewigtige onderneming hij, met andere deskundige mannen, op laſt van *Rijnlands Dijkgraaf* en *Hoogheemraadſchap*, zijn gevoel en plan, met bijgevoegde kaarten en platen, in een uitgewerkt verſlag heeft medegedeeld. Aan het in ſtand brengen van dit groote werk, de *Katwijkſche uitwatering*, was hij onvermoeid bezig, en deſzelfs voltooiing was zoo gelukkig, dat hetzelfde den roem van alle binnen- en buitenlandſche waterbouwkundigen verwierf, en aan het voorgestelde oogmerk volkomen voldeed. In het jaar 1805 genoot hij weder eene nieuwe eer door zijne aanſtelling tot lid eener commissie, met de *sluis- en dokwerken te Helvoetſluis* belast; doch, even in dit zelfde jaar werd hij, door een zwaar verlies, getroffen, door den dood namelijk van zijn en edelen vriend en leermeester, den *Inſpecteur-Generaal C. BRUNINGS*; een verlies, voor hem te aandoenlijker, daar hij, nog op den dag des overlijdens, met deſen verdienſtelijken man had gereisd, en met denſelven in 's lands belangen was werkzaam geweest. Niet lang na het ſmartelij overlijden van den heer BRUNINGS, werd CONRAD, in deſzelfs plaats, tot *Opziener-Generaal* over al de *waterwerken van Rijnland* aangesteld, door welken poſt hij het huis *Zwanenburg*, tuſſchen *Amſterdam* en *Haarlem*, bewoonde; — en, weinige maanden later, in het jaar 1806, trad hij geheel als opvolger van BRUNINGS op, daar hij zich tot *Inſpecteur-Generaal van den Waterſtaat in het koningrijk Holland* benoemd zag, met behoud van zijn en, hem vroeger opgedragen, poſt bij *Rijnland*. Dan deze zijn belangrijke werkkring werd te ſpoedig afgebroken: naauwelijks had hij in denſelven twee jaren zijn vaderland gediend, of hij werd, in den bloei zijnes levens, op den 8ſten van Sprokkelmaand

maand 1808, aan hetzelfde ontrukt; beweend door allen, die zijne uitnemende begaafdheden en groote diensten, aan den lande bewezen, konden waarderen; nalatende eene diep bedrukte weduwe, WILHELMINA BROESTERHUIZEN, die slechts weinige jaren, doch hoogst gelukkig, met hem verbonden was, en den innig geliefden Echtgenoot slechts zeven jaren overleefde, benevens drie zonen, welke, in den dienst des waterstaats geplaatst, de voetstappen hunnes waardigen vaders drukken, en de gunstigste verwachtingen van zich doen te gemoet zien.

Als schrijver is CONRAD niet dikwijls opgetreden; doch, wat hij het licht deed zien, getuigt van zijne zeldzame kundigheden en van de zorgvuldigste bewerking. Van zijnen medearbeid aan de fraaije kaarten van den *Neder-Rijn* en *Lek* en het land van *Heusden*, mitsgaders van zijne geschriften over den *Rijnlandischen Slaperdijk*, en over de *Katwijksehe Uitwatering*, hebben wij reeds gesproken. Nog is er van hem eene *Lofrede* op zijnen vriend en begunstiger CHRISTIAAN BRUNINGS; eene, gelijk men verwachten kon, keurige verhandeling, met den gouden eerepenning bekroond; doch nimmer, hetwelk zeer te bejammeren is, in het licht gegeven; terwijl hij bovendien, van tijd tot tijd, vele *verslagen*, *plannen* en *kaarten*, den *waterstaat* betreffende, vervaardigd, en aan 's lands bestuur heeft aangeboden. Zekerlijk zoude hij meer geschreven hebben, indien zijne werkzaamheden minder veelvuldig geweest waren; doch steeds met uitgebreide bezigheden belast, en gedurig in onderscheidene commissien geroepen, bleef hem naauwelijks eenigen tijd over, dien hij van 's lands dienst, welks vervulling hem boven alles dierbaar was, kon afzonderen.

Algemeen zijn de verdiensten van dezen edelen man erkend geworden. Vele geleerde genootschappen, zoo als de *Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen te Haarlem*, en der *Proefondervindelijke Wijsbegeerte te Rotterdam*, het *Zeeuwsche genootschap van Kunst en Wetenschappen te Middelburg*, en de *Maatschappij der Wetenschappen te Utrecht*, namen hem onder hunne leden op. De toenmalige Koning van *Holland* schonk hem de *orde der Unie*, en zijne verheffing van den eenen gewigtigen post tot den anderen, al meer belangrijk en verheven, was voor hem het duidelijk en aangenaam bewijs, in welk een groot vertrouwen hij stond, en welk een regt men aan zijne veel omvattende begaafdheden liet wedervaren.

Zijn dood werd dan ook als een groot verlies beschouwd, en aan zijne nagedachtenis werd, met hoogen en regtmatigen lof, de algemeene hulde bewezen. Een der eerste van onze vaderlandsche redenaars, VAN DER PALM, deed zulks openlijk, op *zijne*, dat is, op de *uistekendste* wijze, met eenvoudige, kunstelooze, en, even daardoor, kunstvolle mannelijke welsprekendheid. Dus hooren wij hem van den onvergetelijken man gewagen:

„FREDERIK WILLEM CONRAD was zoo voortreffelijk, zoo goed, en

zoo beminnelijk, dat men, van zijne talenten, zijne deugden, of van zijn karakter gewagende, naauwelijks weet, van waar men beginnen zal, of wat het meeste in hem uitblonk. Hij was de leerling en vriend van den onvergelykelijken BRUNINGS, en hij was waardig het te zijn. Indien dit land, gewoekerd uit de baren, geene verdienstelijker mannen kan aanwijken, dan die, bij voortdoring, deszelfs grond aan de zee betwisten, en, zoo verre menschelijk vernuft dit vermag, de woede van het ontembare element weten te breidelen: welk eenen eerekrans zullen wij dan vlechten voor hem, die hierin en met onvermoeiden ijver bezig was, en door niemand werd overtroffen? Doch hij zelf heeft zich eene onvergankelijke eerezuil gesticht; en, zoo lang de *Rijn* aan den *Noorder-Oceaan* terug gegeven, de boorden van *Katwijk's* strand zal besproeien, zal de naam van CONRAD, door het nageslacht, met eerbied genoemd worden! — Maar ook alle vrienden van braafheid en menschelijkheid zullen dien naam in gezegend aandenken houden; want hij was nederig, zonder den minsten zweem van laaggeestigheid; zijne eerlijkheid en trouw stonden onwrikbaar pal, maar nimmer gewaagde zijn mond er van: hij was zachtzinnig en toegevend, maar onverzetbaar in het goede: hij was bescheiden, vriendelijk, goedhartig, het vertrouwen en de vraagbaak zijner meerderen, de liefde zijner ondergeschikten. Hij was waardig den hoogen eernaam van MENSCH; en op zijnen grafzerk schrijve men met onuitwissbare letters: **HIER RUST DE ZEDI-GE VERDIENSTE!** (*)

CONSECRATIE. Inwijding, zegening, inzonderheid van het brood en den wijn bij het heilig Avondmaal; ook de plegtige inwijding van eenen bisschop of aarts-bisschop.

CONSEQUENT. Overeenstemmend. *Consequent schrijven* betekent zoo te schrijven, dat elk denkbeeld met de overige in verband staat, en *consequent handelen*, zich zelven gelijk blijven.

CONSERVATORIEN. Zijn zekere, in *Italië* opgerigte, zang- en muziek-scholen, ook hospitalen genoemd, waarin de kinderen, op de daarin gebruikelijke wijze, niet alleen van kleeding en onderhoud voorzien worden, maar ook onderwijs in de muziek ontvangen, en daardoor dikwijls in de gelegenheid zijn, om te kunnen uitmunten en hun fortuin te maken. *Venetie* heeft er 4 voor meisjes, en *Napels* 3 voor jongens. Het hospitaal *Della Pietà* te *Venetie* is het talrijkste; wordende daarin 1000 meisjes opgevoed, waarvan er 70 tot de muziek worden opgeleid, en zich op allerlei speeltuigen kunnen oefenen. Hier, en in het tweede *Conservatorio del Mendicanti*, wordt het schoonste en volkomendste kerkmuzijk, door jonge dochters bezet,

(*) *Zie Het feest van de orde der Unie, gevierd te Amsterdam, den XXV van Grasmaand MDCCCVIII. Te Amsterdam bij J. ALLART blad. 30-36.*

Vergelijk ook het *Fransche* werk: *Gallerie Historique des Contemporains ou Nouvelle Biographie, Tome quatrième*, artikel CONRAD (FREDERIC GUILLAUME) welke korte levensschets echter noch zeer naauwkeurig, noch volledig, is.

zet, uitgevoerd, en het geheel door eenen kapelmeester, die ook de muziek stelt, bestuurd. De meisjes blijven in dit hospitaal zoo lang, totdat zij huwen, of op eene andere wijze verzorgd zijn. — In de 3 Conservatorien, te *Napels*, worden meer dan 400 jongelingen in het gezang, en in de samenstelling der instrumentale muziek, onderwezen, en heeft ieder twee kapelmeesters. Men kan derhalve niet ontkennen, dat deze belangrijke inrigtingen aanmerkelijk tot de vorderingen hebben bijgedragen, welke de *Italianen* in de muziek, en inzonderheid in de zangkunst, gemaakt hebben. In *Duitschland* en elders is men, te dezen aanzien, ver ten achteren; maar in *Frankrijk*, en wel in *Parijs*, heeft men, sedert de omwenteling, belangrijke inrigtingen van dien aard getroffen. In het *Conservatoire* der muziek, te *Parijs*, worden 300 kweekelingen van beiderlei geslacht, die evenredig uit ieder departement genomen worden, kost- en schadeloos, in al de deelen der muziek onderwezen, en, bij hetzelfde, jaarlijks prijzen uitgedeeld. Ook heeft men er eene nationale boekerij en een kabinet van allerlei speeltuigen.

CONSISTORIE. Zoo noemt men: 1. in den eigenlijken zin een collegie of eene vergadering, door den landsheer of diens onderdanen aangelegd, om de toegeftane regten der kerken, ten aanzien van eene of meerder kerken van eene afzonderlijke plaats, of van eenen zekeren omtrek, uit te oefenen. En 2. in eenen oneigenlijken zin, de plaats zelve, waar zulk eene bijeenkomst gehouden wordt, om over de aan haar opgedragene kerkelijke aangelegenheden te raadplegen en te besluiten. De benaming van *Consistorie* is afkomstig uit de tijden der Roomsche keizers, inzonderheid uit die van keizer *HADRIANUS*. Deze hadden, namelijk, het zij dat zij zich in hunne residentie- of op eene andere plaats bevonden, een collegie van raden (*consistoriani*) bij zich, die aldaar tegenwoordig en bijeen moesten zijn (*consistere*), om over die zaken regt te spreken, welke onmiddellijk van de beslissing des keizers afhingen. Dit collegie droeg den naam van *consistorium sacrum* of *Consistorium principum*. Toen nu, van langzamerhand, de kerkelijke regering (*Hierarchie*) daardoor werd voorbereid, dat de bisschoppen de regtsoefening verkregen, zoo rigtten deze hunne geestelijke regering, naar die der wereldlijke, onder eene gelijke benaming in, en, op dezelfde wijze, werden naderhand de Consistorien in Protestantische landen, als zeer doelmatig, na, en met de hervorming, ingevoerd. Zij zijn echter alleen daar in gebruik, waar het bestuur der kerk aan den landsheer, of ook wel aan eene afzonderlijke stad of gebied, toebehoort; doch worden, daarentegen, de kerkelijke zaken daar, waar de magistraat het bestuur over dezelve alleen uitoefent, even als alle andere wereldlijke rechtsgedingen, in de vergadering der regering beslist. De Consistorien zijn of: 1. *Lands-consistorien*, welke zekere bepaalde magt, aan de kerk toegeftaan, over de kerken van zekere landstreek uitoefenen, en door den landsheer, of, zoo deze tot een ander godsdienstig genootschap behoort, vol-

volgens landswetten, door het land zelf, *in naam der kerke*, geregeld worden: of 2 *middelbare Confistorien*, die door afzonderlijke onderdanen, aan welke het bestuur over eene kerk, uit kracht van een bijzonder regt, toekomt, aangelegd worden. Zoo zijn er, b. v. in *Duitschland* Confistorien, die door eene enkele vrije heerlijkheid, eene riddermatige stad, ja zelfs door eenen enkelen bezitter van een ridderlijk goed, verordend worden. De middelbare Confistorien zijn afkomstig van de tijden der hervorming, toen afzonderlijke steden, heerlijkheden en bezitters van riddermatige goederen, alzoo de landheeren zich niet overal met de kerkelijke zaken bemoeiden, in het eerst, voor dezelve zorgden, en zich in het bezit van het regt stelden, om die te besturen; terwijl de landsheeren, naderhand, ook dit regt wel aan hun afstonden, ja zelfs, door beleening, bekrachtigden. Ook zijn er voorbeelden, dat onderdanen, schoon geene werkelijke Confistorien daarstellende, ten minste de regten van een Confistorie uitoefenen. Zoo bezit, b. v. in de *Oppper-Lausitz*, de ridderschap ten aanzien van het patronaatregt, Confistoriale regten; sommige heerlijkheden in de *Lausitz*, b. v. *Muskau* in de *Oppper-Lausitz*, *Forsta*, in de *Neder-Lausitz* enz. hebben ieder haar eigen Confistorie, schoon zulke regten meestal beperkt, derzelver grenzen door landswetten, verdragen enz. bepaald, en die Confistorien gewoonlijk aan het lands-Confistorie onderworpen zijn. De zaken, tot dezelve eigenlijk behoorende, zijn huwelijks-zaken, het vervullen van kerkelijke ambten, het toezigt over de geestelijke ambts-verrigtingen, den openbaren eerdienst, de kerkelijke gebruiken en de stads- en landscholen; voorts de geschillen over kerkelijke bedieningen, het beheer over kerkhoven en begravenissen, en eindelijk het toezigt over al de eigendommen en kasfen der kerk.

CONSOLE. Een huisfieraad, gewoonlijk van pleister, hetwelk men aan den muur hangt, om er beelden of koppen op te zetten.

CONSONANT. Heet, in de muziek, een *interval*, of eene toonverhouding, die het gehoor gemakkelijk kan bevatten. Maar *disfonant* is een interval, waarbij het aantal van slingeringen in eene meer zamengestelde rede staat, zoodat het gehoor daardoor niet onmiddellijk gestreeid wordt; maar eerst door oplossing der disfonanten in eenvoudiger verhouding. Om deze verklaring van muzikale consonanten en disfonanten te verstaan, plege men raad met de leer der natuurkundigen over de toonverhoudingen. Onder *geluid* verstaan zij iedere gewaarwording in het gehoor; onder *klank* een *geluid*, dat bepaald kan worden; maar onder *toon* de snelheid van trillingen of slingerigen van klinkende lichamen in eenen bepaalden tijd. Door proeven heeft men aangetoond, dat de laagste, nog hoorbare toon die is van 32 trillingen in eene sekonde, en dat de hoogste toon, welke het gehoor onderscheiden kan, wordt voortgebracht door 16384 trillingen in eene sekonde, zijnde dus negen octaven hooger dan de laagste, want, al de laagste toon bedraagt 32 trillingen in 1"

bedraagt de eerste octaaf 64 —————
— tweede — 128 —————

be-

bedraagt de derde octaaf 256 trillingen in 1"

— vierde —	512	—
— vijfde —	1024	—
— zesde —	2048	—
— zevende —	4096	—
— achtste —	8192	—
— negende —	16384	—

Het verschil van den eenen toon met den anderen, of van het aantal trillingen bij twee toonen, in denzelfden tijd, heet een *interval* of eene *toonverhouding*. Zoodanige verhouding wordt eenvoudiger genoemd, dan eene andere, als zij in kleinere getallen kan worden uitgedrukt. De eenvoudigste is die van 1 : 1 de *Unison* of gelijkkluidendheid, als twee snaren, in denzelfden tijd, even veel slingeringen maken. De verhouding van 1 : 2, wanneer de eene gelijktijdig eens zoo vele slingeringen maakt dan de andere, wordt de *octaaf* genoemd, omdat deze, op den gewonen toonladder, de achtste trap is. Ook leert de ontdekkende, dat twee toonen, die zich verhouden, gelijk 1 tot 2, zoodanig overeenstemmen, dat mer den eenen als eene herhaling van den anderen kan aanzien. Waaruit volgt 1.) dat eene toonverhouding niet wordt veranderd, als men eenen toon, om een of meer octaven, hooger of lager neemt, en dus een der beide getallen eener toonverhouding of een of meermalen door 2 vermenigvuldigt of deelt; ten zij het kleinste getal daardoor grooter werd, dan het andere. In dit geval wordt de nieuwe interval eene omkeering der vorige. B. v. 2 : 3, 1 : 3, 3 : 6, is eenerlei interval, maar 4 : 3 of 3 : 4 zoude eene omkeering van de vorige zijn. 2.) Dat de octaven als de grenzen aller mogelijke intervallen beschouwd moeten worden. 3.) Als men den grondtoon, waarmede men de overige wil vergelijken, voor eenheid neemt, zal men derhalve, alle toonverhoudingen kunnen uitdrukken door breuken, die tuschen 1 en 2 bevat zijn: of 1 : 2 is gelijk $1 : \frac{1}{2}$, desgelijks $2 : 3 = 1 : \frac{3}{2}$; $3 : 4 = 1 : \frac{4}{3}$; $4 : 5 = 1 : \frac{5}{4}$ enz.

Noemt men vervolgens den grondtoon, gelijk gebruikelijk is *ut* of *c*, en de scherpe octaaf *ut'*, $= \bar{c}$; dan zal men rustichen die beide nog eenige toonen kunnen verkrijgen, als blijkt uit de volgende

T O O N L A D D E R.

Naam der noten.	c	d	e	f	g	a	h	c
toonen.	ut	re	mi	fa	sol	la	si	ut
Aantal gelijktijdige flingeringen.	1	$\frac{8}{8}$	$\frac{5}{4}$	$\frac{4}{3}$	$\frac{3}{2}$	$\frac{5}{3}$	$\frac{15}{8}$	2
Lengte der snaren.	1	$\frac{8}{5}$	$\frac{4}{3}$	$\frac{3}{2}$	$\frac{5}{3}$	$\frac{15}{8}$	$\frac{1}{2}$	
Afstand der Inter- vallen.	Prima	Secunda	Tertia	Quarta	Quinta	Sexta	Septima	Octava

Deze ladder bestaat uit acht trappen van verschillende grootheid. De overgang van de derde tot de vierde, en die van de zevende, tot de achtste is ten naaste bij half zoo groot als ieder der overige, waarom dan ook de kleiner trappen, *halve*, en de grooter *geheele* toonen heeten. De benaming dier toonen met *ut, re, mi, fa, sol*, enz. is ingevoerd, in de elfde eeuw, door GUIDO VAN AREZZO, en ontleend uit de eerste syllaben der halve verzen van het volgende gezang van JOANNES den dooper

Ut queant laxis *resonare* fibris

Mira gestorum *famuli* tuorum

Solve polluti *labii* reatum

Sancte JOHANNES!

Hoe overigens de ziel, op het bloote gehoor, eenvoudige toonverhoudingen of Consonanten gemakkelijk en terstond onderscheidt van de dissonanten of meer zamengefelde; is even moeilijk te verklaren als de wijze, waarop zij, door het gezigt, bevallige kleurschakeringen onderscheidt, en naar een ingeschapen gevoel, oogenblikkelijk oordeelt over de schoonheid van een gebouw, over de fraaiheid der wendingen en bogten, of het stijven in den aanleg van eenen tuin; over eene bevallige, fiksche geschreevene of lamme letter enz. Te regt zegt LEIBNITZ, dat het muzikaal gehoor een ingeschapen rekenkundige takt der ziele is. Schoon zij daarbij niet rekt, gevoelt zij toch het aangename van gemakkelijke toonverhoudingen en het lastige van zamengefelde of *dissonanten*.

CONSTELLATIE. (GESTERNTE.) Ter onderscheiding der vaste sterren van elkander, hebben de ouden eene tweeledige verdeling ingevoerd, *vooreerst*, naar derzelver schijnbare grootheid en helderheid, in zes verschillende klasfen, namelijk in sterren van de *eerste* grootte, van de *tweede* enz., terwijl de overige, die zich zoo klein en flauw vertoonen, dat zij naauwelijks merkbaar zijn, of niet meer zoo duidelijk onderscheiden kunnen worden, als die der laatste of zesde grootte, *nevelachtige* sterren genoemd werden. Naar de andere verdeling hebben de ouden de sterren in 48 vakken of verzamelingen gerangschikt, die zij *Constellatien* of *Gesternte* genoemd hebben. Voor elke verzameling of Constellatie hebben zij een beeld bedacht, en alzoo aan ieder gesternte den naam van het beeld gegeven, dat, volgens de oude sterre-kaarten, op hetzelfde staat afgeteekend. Twaalf van deze Constellatien zijn in den dieren-riem, welke de loopbaan der zon en planeten voorstelt; een en twintig hebben zij ten noorden dier loopbaan, en de overige vijftien ten zuiden van dezelve geplaatst. Latere sterrekundigen hebben, bij deze lijst der ouden, van tijd tot tijd, eenige andere gevoegd, die men op de nieuwe sterrekaarten vindt aangewezen.

CONSTITUTIE. Beteekent, in eenen natuurkundigen zin, de gesteldheid van iemands ligchaam, en, in burgerlijke zaken, den regeringsvorm van eenig land of koninkrijk, het samenstel van de grondwetten eens staats.

CONSTITUTIE (*Engelsche*). Volgens deze, is de regering monarchaal, doch onder aristo — en demokratifche bepalingen. De uitvoerende magt berust, in den uitgetrektsten zin, bij den koning, die over vrede, oorlog en verdragen befchikt, alle geestelijke, burgerlijke en krijgsposten vervult, gezanten benoemt, en ontvangt enz. doch geene wetten mag maken, maar die alleen kan goedkeuren. De wetgevende en regterlijke magt berust bij het Parlement, hetwelk telkens door den koning wordt bijeen geroepen; doch ook weder ontbonden (*gedissolveerd*), of tot eenen anderen tijd verschoven (*geprorogeed*). Het vergadert te *Westminster*, in *Londen*, en bestaat uit een *Hoogen en Lagerhuis*. Het eerste, waarvan het aantal leden onbepaald is, bevat den adél en de hooge geestelijkheid, vormt het hoogste gerechtshof, en wordt door den *kanselier* bestuurd; terwijl het laatste, waarin de spreker het woord voert, uit 538 leden bestaat, die allen vertegenwoordigers des volks zijn. Ieder lid kan, in de beide huizen, bij eene schriftelijke voordragt, eene wet voorstellen, die men *Bill* noemt, over welker aanneming de meerderheid beslist, en die, goedgekeurd zijnde, aan het andere huis ter overweging gezonden wordt. Wanneer nu ook hier de bill door de meerderheid is aangenomen (*gepasfeerd*), dan wordt dezelve aan den koning ter bekrachtiging gezonden, en een *Besluit van het Parlement* genoemd. *Engeland* en *Schotland* hebben beide, sedert 1707, één parlement; doch *Ierland* heeft een afzonderlijk, en wordt door eenen Onderkoning geregeerd. De vrijheden der natie, welke oorspronkelijk zeer aanmerkelijk zijn, hebben haren voornamen grondslag in het *Magna charta* van 1215: eene grondwet des rijks, door den koning *Johan zonder land*, ingevoerd.—Nooit gevoelde men de gebreken der zoo hoog geroemde Britsche Constitutie levendiger, dan in de jongste tijden. De ongelijke vertegenwoordiging van het lagerhuis, het uitsluitend regt des konings, tot het begeben van alle ambten, en de voorregten der hooge standen, dit alles, gaf, sedert lang reeds, aanleiding tot onderdrukking en omkoopning; de heerschzucht der ministers verkreeg allerwege de overhand boven den algemeenen wil des volks; ongehoorde belastingen, tot onderhoud van het koninglijk huis en de regering, dompelden het gegoedste deel der inwoners in armoede; eene langzame en kostbare regtspleging begunstigde uitvlugten van allerlei aard, en hieruit ontsonden onlusten, waartegen men wel de beide bills, tot zekerheid van den koning, en tegen oproerige volks-bijeenkomsten, deed werken; doch die slechts ten gevolge hadden, dat de voormaals aangebedene Constitutie, in de oogen der vrijheid minnende *Britten*, nog hatelijker werd.

CONSTITUTIE der *Vereenigde Staten van Noord-Amerika*. Reeds in het jaar 1778, trachtte zich de nieuwe republiek, door een bondgenootschap, hetwelk echter den 1 van Lentemaand 1780 eerst tot stand kwam, te vereenigen. Dertien verbondene gewesten voegden zich zamen, en ieder maakte voor zich eene afzonderlijke wet van inwendig bestuur, waarin zij zich, wat het wezenlijke betreft, aan de Engel-

gelfche inrigting hielden. Dan, na den vrede, viel het gebrekkige dezer Constitutie, bij welke aan het Congres te weinig magt gegeven was, om behoorlijk te kunnen werken, blijkbaar in het oog, en kwam er, dienvolgens, in 1787, eene vergadering (*conventie*), onder het voorzitterschap van WASHINGTON, bijeen, om eene nieuwe Constitutie te vervaardigen, volgens welke de vorige gewesten wel niet eenen enkelen staat, maar een bondgenootschap van verscheidene vrijstaten, viamaken, waarvan ieder zijne eigene staats-inrigting heeft; wordende alleen door een *Congres*, hetwelk uit afgevaardigden derzelve bestaat, tot een geheel vereenigd. Dit Congres, hetwelk voorheen in *Philadelphia* vergaderde, doch thans in de nieuw gebouwde stad *Washington*, in het gebied van *Columbia*, zijnen zetel gevestigd heeft, bezit alleen het regt, om tot vrede of oorlog te besluiten, verdragen aan te gaan, onderlinge verschillen tusschen de gewesten te beslissen, de hoogste burgerlijke en militaire ambtenaren aan te stellen, inrigtingen voor het algemeene welzijn te maken, plans ter verbetering der Constitutie te ontwerpen enz., en hierin ligt het wezenlijk onderscheid tusschen de Constitutie van 1778 en de tegenwoordige. Het oude Congres konde, zonder bewilliging van al de staten, niets voor de openbare veiligheid en de betaling der schulden verrigten; doch, volgens den nieuwen regeringsvorm, is er slechts eene wetgeving en eene regterlijke en uitvoerende magt, voor al de staten, zonder echter eenige hindernis aan hunne bijzondere wijze van bestuur toe te brengen. Ten einde het misbruik van magt bij het Congres voor te komen, werd hetzelfde in twee kamers verdeeld, daar er te voren maar ééne was. Het getal der afgevaardigden van elken staat regelt zich naar deszelfs bevolking, en op het Congres, aan welks hoofd een voorzitter is, beslist de meerderheid van stemmen. De voorzitter, benevens de onder-voorzitter, worden alle 4 jaren gekozen; doch de laatste is eigenlijk alleen dan in bediening, wanneer de eerste sterft of van zijnen post ontzet wordt. De uitvoerende magt berust bij eenen staatsraad, die de kriegsverrigtingen en alle zaken bestuurt, en de besluiten van het Congres ten uitvoer brengt. Dezelve bestaat uit eenen afgevaardigden van iederen staat, uit het Congres gekozen, en beslist bij meerderheid van stemmen. Wanneer twee derde van het Congres, of twee derde van de afzonderlijke staten, verbeteringen in de Constitutie voorstaat, dan wordt er eene Conventie bijeengeroepen, en, zoo twee derde dezer wetgevende vergadering die verbeteringen goedkeurt, hebben dezelve kracht van wet. Ten aanzien van sommige artikels, echter, werd, bij de Constitutie, bepaald, dat zij niet voor 1808 mogten veranderd worden.

CONSTITUTIE van *Frankrijk*. In dit rijk telt men er reeds vier sedert het uitbersten der omwenteling. De eerste Constitutie werd, door eene commissie uit de Nationale vergadering, in 1791, vervaardigd, en, den 14 van Herfstmaand van dat jaar, openlijk door den koning bekrachtigd. Zij voerde eene, door 's volks invloed, bepaalde monar-

chale regering in; doch was, zoo uit hoofde harer inwendige gebreken, als wegens den gestadigen strijd der onderscheidene partijen, van korten duur. Na den val der monarchie, op den 10 van Oogstmaand 1792, overhandigde CONDORCET, in Louwmaand des volgenden jaars, een nieuw ontwerp van regeringsvorm, hetwelk echter, daar de *Bergpartij* boven de *Girondisten* de overhand had, door de Conventie verworpen werd. HERRAULT SÈCHELLES, tot de eerste partij behoorende, vervaardigde nu, met eenigen van zijnen aanhang, eene andere, die den 15 van Oogstmaand 1793 in de Conventie werd afgekondigd, zeer kort en vol fouten is, en welker voornamelijk doel was, de regeringloosheid en dwingelandij der Conventie te doen voortduren. Na de zegepraal der gematigde partij, op den 8 van Hooimaand 1794, werd deze Constitutie geheel vergeten, en werden, op voordragt van CAMBACÈRES, den 8 van Grasmaand 1795, elf leden uit de Conventie benoemd, om een nieuw ontwerp te vervaardigen; gelijk zij dan ook, den 23 van Zomermaand daaraanvolgende, het wel doordacht plan van BOISSY D'ANGLAS aan haar ter overweging overhandigden. Dit ontwerp vond algemeene goedkeuring, en men maakte, den 23 van Herfstmaand, bekend, dat hetzelfde door het volk was aangenomen. Volgens deze Constitutie waren alle volks-klassen gelijk; de regering was *aristo-demokratisch*, en de 750 vertegenwoordigers, door het volk verkozen, waren in den raad van 500 en in dien der ouden verdeeld. De eerste konde alleen over wetten, en over alle zaken, tot de wetgevende magt behoorende, handelen, die dan vervolgens door den laatste moesten goedgekeurd worden; terwijl de uitvoerende magt bij een *Directoire* berustte, hetwelk uit 5 leden was zamengeseld. In deze Constitutie was niets nieuws, dan alleen de bepaling omtrent de jaren en den *gehuwden staat* van de leden der wetgevende vergadering; doch ook deze werd door eene andere, en wel door die, vervangen, welke NAPOLEON, als keizer, aan het hoofd, eenen behoedenden senaat en een wetgevend ligchaam had, en waarbij de waardigheid van keizer alleen erfelijk was in de mannelijke linie. Eindelijk maakte ook deze Constitutie na den val van NAPOLEON, en de terugkeering der *Bourbons*, plaats voor eene andere, en wel voor de tegenwoordige, welke, zoo als bekend is, eenen koning, LODEWIJK XVIII, aan het hoofd, en insgelijks een wetgevend ligchaam heeft.

CONSTITUTIE *van het koninkrijk der Nederlanden.* Deze, na zoo vele stormen, in Lentemaand 1814, tot stand gebragt, is monarchaal, en heeft eenen koning aan het hoofd uit het huis van *Oranje*, thans WILLEM I, geboren den 24sten van Oogstmaand 1772, en gehuwd aan FREDERIKA LOUISA WILHELMINA van *Pruisfen* den 1sten van Wijnmaand 1791. De kroon is erfelijk in het mannelijk geslacht volgens het regt van eerstgeboorte, en gaat bij gebrek aan mannelijke nakomelingen, op de dochters over, enz. De koning mag geene vreemde kroon dragen, noch den zetel buiten het rijk verplaatsen. Hij geniet, uit 's lands kas, een jaarlijksch inkomen van

2,400,000

2,400,000 guldens, benevens het gebruik van zomer- en winter- verblijven, voor welker onderhoud echter niet meer dan 100,000 guldens ten laste van het rijk mogen gebragt worden. De oudste van 's konings zonen, of de vermoedelijke erfgenaam van den troon, heeft den titel van *Prins van Oranje*, en is tegenwoordig WILLEM, FREDERIK, GEORGE, LODEWIJK, geboren den 6den van Wintermaand 1792, en gehuwd aan ANNA PAULOWNA, Grootvorstin van *Rusland*. De Kroonprins geniet, van zijn 18de jaar af, een jaarlijks inkomen van 100,000 guldens, hetwelk na zijn huwelijk verdubbeld wordt. De voogdijfchap over eenen minderjarigen koning, wordt, door eenige leden van het koninklijk huis, en eenige aanzienlijke inboorlingen des rijks, en de koninklijke magt als dan door eenen Regent, uitgeoefend. De koning heeft het bestuur der buitenlandsche betrekkingen; benoemt en herroept de consuls; verklaart oorlog en maakt vrede; en heeft het regt, om alle verdere verdragen en verbonden te doen sluiten en bekrachtigen, behalve wanneer die eenigen affland of ruiling van een gedeelte van 's rijks grondgebied, of van deszelfs bezittingen in andere werelddeelen, mogten bevatten, in welk geval dezelve door den koning niet mogen bekrachtigd worden, dan na voorafgaande goedkeuring van de staten-generaal. Voorts heeft de koning het oppergezag over de vloeten en legers; over de volkplantingen en bezittingen des rijks in andere werelddeelen; van de algemeene geldmiddelen; het regt van de munt, en dat tot het verleenen van gratie, na ingenomen advis van den hoogen raad. Eindelijk draagt hij aan de staten-generaal wetten voor, en doet zoodanige andere voordragten, als hij noodig oordeelt. Ook bezit hij het regt, om de voorstellen, door deze aan hem gedaan, al of niet goed te keuren.

In al deze belangrijke werkzaamheden wordt de koning ondersteund door eenen *Raad van Staten* ten getale van niet meer dan 24 leden, die hij zelf benoemt, en naar welgevallen ontslaan kan. De koning zit in dezen raad zelf voor, en de prins van *Oranje*, die er, van regtswege, lid van is, neemt in denzelven zitting, wanneer zijn 18de jaar vervuld is. Aan dezen raad brengt de vorst ter overweging alle voorstellen, door hem aan de staten-generaal te doen, of door deze aan hem gedaan, alsmede alle algemeene maatregelen van inwendig bestuur van den staat, en van deszelfs bezittingen in andere werelddeelen; doch besluit alleen, en geeft telkens van zijn genomen besluit aan den raad kennis. De koning kan ook buiten gewone staatsraden benoemen, doch zonder jaarwedde. Hij stelt ministeriele departementen in, benoemt derzelver hoofden; ontslaat die naar welgevallen, en roept, zulks noodig oordeelende, één of meer derzelve in den raad van staten, om deszelfs raadplegingen bij te wonen.

De *Staten-Generaal* vertegenwoordigen het geheele Nederlandsche volk, en bestaan uit twee kamers. Een derzelve bestaat uit 110 leden, die door de staten der provincien benoemd worden, als voor *Noord-Brabant* 7, *Zuid-Brabant* 8, *Limburg* 4, *Gelderland* 6,

Luik 6, *Oostvlaanderen 10*, *Westvlaanderen 8*, *Henegouwen 8*, *Holland 22*, *Zeeland 3*, *Namen 2*, *Antwerpen 5*, *Utrecht 3*, *Friesland 5*, *Overijssel 4*, *Groningen 4*, *Drenthe 1*, en *Luxemburg 4* leden. De andere kamer, de eerste genoemd, bestaat uit niet minder dan 40, en niet meer dan 60 leden, die door den koning voor hun leven benoemd worden, en gekozen uit hen, die, door bewezen diensten aan den staat, door hunne geboorte en gegoedheid, onder de aanzienlijksten van deze landen behooren, en den vollen ouderdom van 40 jaren moeten bereikt hebben. Tot leden voor de tweede kamer zijn verkiesbaar ingezetenen der provincie, waaruit zij genoemd worden, mits ten volle 30 jaren oud zijnde. De leden dezer kamer, waarvan jaarlijks een derde gedeelte aftreedt, doch die weder verkiesbaar zijn, stemmen voor zich zelve, zonder last van, of ruggespraak met de vergadering, door welke zij benoemd zijn. Beide deze kamers voeren den titel van *Edel Mogende Heeren*, en vergaderen ten minste eenmaal 's jaars, beurtelings, om het andere jaar, in eene stad der Noordelijke en in eene stad der Zuidelijke provincien; wordende hunne gewone vergadering den derden Maandag van Wijnmaand geopend. De *Wetgevende Magt* wordt gezamenlijk door den koning en de staten-generaal uitgeoefend. De koning zendt zijne voorstellen aan de tweede kamer, die openlijk vergadert, en, hierop een besluit vallende, wordt dit aan de eerste ter bekrachtiging gezonden; doch zoo zij het voorstel niet aanneemt, zendt zij dat aan den koning terug, *met eerbiedig verzoek, om het voorstel in nadere overweging te nemen*; zoo de eerste kamer het door de tweede aangenomen besluit goedkeurt, geeft zij daarvan kennis aan den koning, in de tweede kamer; doch hetzelfde meenende niet te moeten aannemen, zendt zij het aan den koning, met een gelijk verzoek als voren, terug. De staten-generaal hebben het regt, om voorstellen aan den koning te doen, waartoe de voordragt, bij uitsluiting, aan de tweede kamer behoort, en waaromtrent door de beide kamers, op gelijke wijze, als met de voorstellen des konings, gehandeld wordt, die, het voorstel der Staten-Generaal aannemende, zulks uitdrukt door de bewoordingen: *de koning bewilligt in het voorstel*; doch, in het tegengesteld geval, dit te kennen geeft door: *de koning houdt het voorstel in overweging*. Alle voorstellen van wet, door den koning en de beide kamers aangenomen, verkrijgen kracht van wet, en worden door den koning afgekondigd, volgens een daartoe vastgesteld formulier. Op de begrooting van de uitgaven des rijks, wordt de inwilliging van de Staten-Generaal vereischt, aan welke de koning jaarlijks verslag geeft van het gebruik der geldmiddelen.

De *Staten der Provincien* worden gekozen door de edelen of ridderschappen, de steden en den landelijken stand, wier afgevaardigden, op hunne beurt, door kiezers der steden of distrikten, benoemd worden. Zij vergaderen ten minste eens in het jaar, en vervolgens zoo dikwijls, als zij door den koning worden bijeengeroepen, en stemmen

men ieder voor zich zelven, zonder rugpraak met de vergadering, welke hen benoemd heeft. De staten dragen de kosten van hun bestuur aan den koning voor; verkiezen de leden der tweede kamer in of buiten hun midden; zijn belast met de uitvoering der wetten omtrent de bescherming der onderscheidene kerkgenootschappen; beschikken over alles, wat tot de gewone inwendige politie en oekonomie behoort; doch moeten alle reglementen hieromtrent vooraf aan de goedkeuring des konings onderworpen worden; zorgen, dat de doorvoer door, de uitvoer naar, of de invoer uit eenige andere gewesten, geene belemmering ondergaan, behoudens algemeene wetten dien aangaande, en trachten alle verschillen tusschen plaatselijke besturen bij te leggen. Zij dragen aan den koning het onderhoud en den aanleg van zoodanige werken voor, die zij, voor het belang van hun gewest, nuttig oordeelen, en mogen de belangen van derzelver ingezetenen bij de staten generaal en den koning voorstaan, welke laatste echter hunne besluiten, die met de algemeene wetten, of het algemeen belang, strijden, kan schorsen en buiten werking stellen. De staten benoemen uit hun midden een kollegie van Gedeputeerde Staten, aan hetwelk, over het algemeen, alles moet worden opgedragen, wat tot het dagelijksch beleid der zaken, en de uitvoering der algemeene wetten betrekking heeft. In de vergaderingen van de staten der provinciën en der gedeputeerde staten bekleedt een commissaris des konings, onder den titel van *gouverneur*, het voorzitterschap.

De *Plaatselijke Besturen*, mede door kiezers, door het volk benoemd, gekozen, hebben, volgens hunne reglementen, de vrije beschikking over hunne huishoudelijke belangen, en maken daaromtrent de vereischte plaatselijke verordeningen, welke echter, in geen geval, met de algemeene wetten of het algemeen belang mogen strijden, en waarvan zij afschrijven aan de staten hunner provinciën zenden; kunnende de koning, te allen tijde, inzage vorderen, en de noodig geoordeelde bevelen geven. Voorts moeten zij de begrooting hunner plaatselijke inkomsten en uitgaven aan de staten overleggen, en zich, ten aanzien van het heffen van belastingen, stiptelijk gedragen naar hetgeen bij de algemeene financiële wetten en ordonnantien is vastgesteld. Alvorens deze belastingen worden ingevoerd, moeten die, door de staten der provincie, worden goedgekeurd, en kunnen er geene nieuwe worden ingevoerd, zonder voorafgaande toestemming des konings.

Bij algemeene beschikkingen van de grondwet der *Nederlanden* heeft ieder het regt, om schriftelijke verzoeken aan de bevoegde magt te doen, mits persoonlijk en niet uit naam van anderen geteekend, welk laatste alleen kan geschieden door wettig zamengestelde en erkende lichamen, en dan nog alleen over onderwerpen, tot derzelver bepaalde werkzaamheid behoorende.

Ten aanzien der *Regterlijke Magt* bezit de grondwet de voordeligste bepalingen voor de burgerlijke vrijheid der ingezetenen. Niemand kan tegen zijnen wil van den regter worden afgetrokken, dien

de wet hem toekent, noch in hechtenis worden genomen, dan op bevel van den regter, de redenen der gedane aanhouding bevattende; behalve wanneer iemand op de daad betrappt wordt. Wanneer een ingezetene, in buitengewone omstandigheden, door politiek gezag mogt worden gevat, moet hij, op wiens bevel dit geschiedt, daarvan terstond kennis geven aan den plaatselijken regter, en den gearresteerden binnen drie dagen aan hem overleveren. Niemand mag in de woning van eenen ingezetene, zijns ondanks, treden, dan op last van eene magt, daartoe bij de wet bevoegd verklaard, en volgens de vormen, daarbij bepaald; terwijl op geene misdaad de verbeurdverklaring der goederen, den schuldigen toebehoorende, mag gesteld worden.

Er bestaat, voor het geheele rijk, een *Opperste Gerechtshof*, onder den naam van *Hoogen Raad der Nederlanden*, waarvoor de leden der staten generaal, de hoofden der departementen van algemeen bestuur, de leden van den raad van staten, de commissarissen van den koning in de provincien, teregt staan wegens alle misdrijven, gedurende hunne functien begaan; doch worden zij nimmer in regten betrokken, dan nadat, bij de staten generaal, daartoe uitdrukkelijk verlof is verleend. Aan dezen raad valt beroep van alle gewijsden, welke ter eerster instantie gediend hebben bij de provinciale gerechtshoven, waarvan de invoering bij de wet bepaald is, en waaraan, bij uitsluiting, het beleid der criminele justitie wordt opgedragen; terwijl de civiele justitie door deze en de civiele regtbanken wordt uitgeoefend. — Bovendien zijn er, voor het krijgsvolk, te water en te land, krijgsraden en een *hoog Militair Gerechtshof*, hetwelk echter in alle civiele zaken aan den burgerlijken regter blijft onderworpen.

De volkomene vrijheid van alle godsdienstige begrippen wordt bij de grondwet aan elk gewaarborgd, en aan alle godsdienstige gezindheden worden gelijke voorregten en gelijke bescherming verleend. Voorts is aan een ieder geoorloofd, zijne gedachten en gevoelens door de drukpers te openbaren; blijvende nogtans elk voor hetgeen, wat hij schrijft, drukt of uitgeeft, aan de maatschappij of bijzondere personen, voor zoo ver die mogten beledigd zijn, verantwoordelijk. Het openbaar onderwijs, het armbestuur en de opvoeding van arme kinderen, blijft aan de aanhoudende zorg der regering aanbevolen, en de koning doet jaarlijks verslag van de inrigtingen dienaangaande aan de staten generaal.

Ten aanzien van 's lands verdediging houdt de Constitutie het voor eenen der eerste pligten, de wapenen te dragen. Behalve de vaste Land- en Zeemagt is er steeds eene staande Nationale Militie, zoo veel mogelijk genomen uit vrijwilligers; wordende dezelve voorts voltallig gemaakt bij loting uit de ingezetenen, die op den 1sten van Louwmaand van ieder jaar ongehuwd, in hun 19de jaar getreden zijn, en hun 23ste jaar nog niet volbragt hebben. Deze Militie mag, in geen geval, naar de kolonien worden gezonden, noch zonder bijzondere toestemming van de staten-generaal, buiten het rijk, ten zij, in het laatste geval, in een oogenblikkelijk dringend gevaar. Bovendien

zijn

zijn er in alle gemeenten van 2,500 zielen, en daarboven, Schutterijen, tot behoud der inwendige rust. Zij dienen, in tijden van oorlog en gevaar, tegen de aanvallen van den vijand. In andere gemeenten worden, in tijd van vrede, rustende schutterijen opgerigt, die, ingeval van oorlog, gezamenlijk, met de voorgaande dienen als een landstorm ter verdediging des vaderlands.

CONSTITUTIE. (*Spaansche*) De Constitutie, door de buitengewone cortes aangenomen, op den 19den van Lentem. 1812 openlijk afgekondigd, en op den 7den van Lentem. 1820, door den tegenwoordigen koning, FERDINAND VII, bezworen, verklaart, dat de Spaansche natie bestaat uit de vereeniging van alle Spanjaarden in de twee werelddeelen. De kolonien dus een onafscheidelijk deel van het rijk uitmakende, zijn dezelve ook begrepen in de omschrijving der provincien, waaruit hetzelfde is zamengesteld. Deze alle staan onder een en dezelfde regering, volgens de Constitutie, den naam dragende, van eene *Gematigde Erfelijke Monarchie*.

De opvolging tot den troon is voor altijd volgens het regt van eerstgeboorte, en bij vertegenwoordiging tuschen de wettige, het zij mannelijke of vrouwelijke, afstammelingen bepaald. — De wetgevende magt berust bij de cortes en den koning; de uitvoerende magt bij den koning, en de toepassing der wetten bij de regterlijke magt, wettiglijk ingesteld. Volgens de meer democratische beginselen, in de Spaansche Constitutie heerschende, heeft zij geene eerste kamer gewild, en de wetgevende vergadering bestaat dus alleen uit de cortes, of de vertegenwoordigers des volks. De verkiezing derzelve geschiedt bij trappen op de volgende wijze. De volksvergaderingen der kerspelen, of wijken eener stad of gemeente, waartoe alle ingezetenen, het burgerregt bezittende, (en om dit te kunnen uitoefenen, wordt onder anderen gevorderd, dat iemand een beroep heeft, of bekende middelen van bestaan bezit) behooren, — verkiezen een bepaald getal van personen, den naam dragende van scheidsregters (*compromisfaires*), hetwelk niet minder dan elf, en niet meer dan een en dertig mag zijn. Deze benoemen op hunne beurt kiezers voor het arrondissement; terwijl de laatste weder die voor de provincie kiezen, welke eindelijk de keus voor de cortes doen. Alle verrigtingen, tot die verkiezingen betrekkelijk, geschieden *met open deuren*, en vooraf wordt op dezelve Gods zegen ingeroepen. Iedere kiesvergadering wordt dadelijk na het afloopen harer werkzaamheden ontbonden. Permanente kieskollegien, waarvan een de leden, gedurende hun leven, uitsluitend de uitoefening van het kiesregt is opgedragen, het zij oorspronkelijk door de keus van het volk of door een toegekend regt van geboorte, zijn dus in *Spanje* niet bekend; en het is hieraan, zoo wel als aan de openbare handelingen der kiesvergaderingen, toeteschrijven, dat deze wijze van verkiezing bij trappen derzelve anders, veelal schadelijke, strekking, ten minste gedeeltelijk, volgens deze Constitutie, benomen is. De cortes, in even-

redigtheid van 1 — 70,000 zielen gekozen, worden *alle te gelijktijdig* voor den tijd van twee jaren benoemd, en zijn niet, dan na eenen tusschentijd van twee jaren, weder verkiesbaar. Derzelver gewone jaarlijkse zitting duurt drie maanden, beginnende op den 1sten van Lentem.; doch des noods kan dezelve eene maand verlengd worden, zoo de koning het verlangt, of wanneer twee derde der leden zulks noodig oordeelen.

Niet voldaan met het algemeen gestelde beginsel, dat de wetgevende magt door de cortes wordt uitgecefeld, heeft de Spaansche grondwet een geheel hoofdstuk toegewijd aan het ontwikkelen van hetzelfde, en dus de gevallen en zaken bepaald, in en voor welke derzelver toestemming noodig is. Eene der belangrijkste bepalingen van deze soort (om nu niet van de begrotingen te spreken) bestaat in het regt, om jaarlijks de sterkte van de land- en zeemagt te regelen. Na het eindigen der zittingen, blijft eene permanente deputatie van zeven leden uit de cortes belast, om toe te zien, of er inbreuken op de Constitutie geschieden, en bevoegd, om de cortes voor eene bepaalde zaak buitengewoon bij een te roepen. Geen dezer laatste vermag gedurende den tijd zijner commissie, en zelfs niet binnen het jaar, na het ophouden derzelve, eenig pensioen of ordensteeken aannemen of bekomen, of ten behoeve van anderen gunsten verzoeken, die ter beschikking van den koning staan. De ministers, de staatsraden en de officieren van 's konings huis, kunnen geene leden der cortes zijn. De wet zal voor het vervolg bepalen, of er eenige en welke hoeveelheid van belasting noodig zal zijn, om tot dezelve benoemd te kunnen worden. De cortes zijn onschendbaar, en vermogen nimmer over hunne gevoelens te worden achterhaald of aangerand. — De vergadering derzelve wordt in het openbaar gehouden. Zij benoemen bij meerderheid van stemmen eenen voorzitter; ontvangen voorstellen van wet, van wege den koning, en hebben het regt, die aan hem wederkeerig te doen. Na dat die ontwerpen twee malen zijn gelezen, worden dezelve, zoo het belang der zaak zulks vordert, naar eene commissie tot onderzoek verzonden, waarna in het openbaar over dezelve wordt beraadslaagd, wanneer er alle zoodanige veranderingen, bijvoegfels en wijzigingen in gemaakt worden, als de cortes noodig oordeelen. — Zoo zij eensgezind zijn ten aanzien der algemeene belangen, is de natie altijd verzekerd, die wetten te verkrijgen, welke zij begeert, alzoo de koning omtrent dezelfde voordragt van wet, aan hem ter bekrachtiging aangeboden, slechts twee maal het regt van *Veto* vermag uit te oefenen. Wanneer zoodanige wet ten derden male bij de cortes is aangenomen, wordt de bekrachtiging des konings daardoor verondersteld stilzwijgend te zijn verkregen; doch deze bepaling is nochtans zoodanig in het belang van den monarch gewijzigd, dat de wet, waaraan hij zijne toestemming niet heeft gegeven, niet in dezelfde zitting mag worden voorgebragt. In het volgende jaar, andermaal den koning tot dat einde aangeboden,

den, is hem hetzelfde regt van weigering toegekend. Gedurende die tweede zitting kan, na dit herhaalde gebruik van *het Veto*, de wet niet weder in overweging genomen worden; maar in het derde jaar (wanneer de cortes inmiddels *geheel en al vernieuwd* zijn) kent de grondwet dit regt aan den koning niet meer toe, waarfschijnlijk uit hoofde, dat uit die achter één volgende voordragt genoegzaam blijkbaar is, dat de natie werkelijk van het nut en de noodzakelijkheid eener zoodanige wet is overtuigd.

De magt des konings is niet alleen bepaald en omschreven; maar buitendien is ook nog duidelijk aangewezen, waartoe zij zich *niet* uitstrekt. — Deszelfs perfoon is onschendbaar en boven alle verantwoordelijkheid verheven, als rustende deze alleen op de ministers. Hij bezit, behalve al het geen tot de uitvoering der wetten behoort, het regt van oorlog en vrede te maken. Hij heeft de benoeming van alle regterlijke, civiele en militaire bedieningen, en oefent het regt van gratie uit. Hij heeft de vrije beschikking over de land- en zeemagt, stelt de ministers, bij de grondwet erkend, aan, en ontslaat dezelve naar welgevallen; doch is verplicht, wat de staatsraad, (die uit veertig leden bestaat,) betreft, uit eene drie dubbelde nominatie, door de cortes aangeboden, te kiezen. De koning bezit voorts alle die magt en regten, die, ofschoon in vergelijking van andere constitutioneele vorsten beperkt, nochtans geschikt en *voldoende* zijn, om den troon, bij den tegenwoordigen zedelijken stand der menschen, den *vereischten* liester bij te zetten. Onder de bepalingen, die de grenzen bevatten, *buiten* welke de koninklijke magt zich *niet* uitstrekt, vinden wij ook deze, dat de koning de zittingen der cortes niet mag verhinderen, en dezelve scheiden noch ontbinden, of de raadplegingen belemmeren kan. De civiele lijst wordt bij den aanvang van iedere regering voor den koning en de leden van deszelfs geslacht, door de cortes geregeld, die even eens de bezoldiging der ministers bepalen, welke deze gedurende den tijd hunner functien zullen genieten.

De regterlijke magt is onafhankelijk, en de regters kunnen niet dan ten gevolge van een vonnis van hunne posten ontzet worden; doch zij zijn verantwoordelijk voor de juiste toepassing der wet. Geene civiele actie mag voor de regtbanken worden gebracht, dan na dat de plaatselijke overheidsperfoon, de *Alcade* geheeten, te vergeefs beproefd heeft, dezelve met behulp van twee scheidsmannen, in het minnelijke, ten einde te brengen. Niemand, zoo hij niet op de daad is betrapt, mag gevat worden, dan krachtens een regterlijk mandaat, waaruit blijkt, dat de daad, waarvan hij beschuldigd wordt, hem eene lichamelijke straf zou doen te beurt vallen. — Het hooren van getuigen, zoo wel als de geheele instructie, nevens de pleidooijen, hebben met *open deuren* plaats.

De stedelijke besturen worden door het volk bij stemming verkozen, en jaarlijks vernieuwd, terwijl de aftredende leden ten minste *binnen den tijd van twee jaren* niet weder verkiesbaar zijn. Dezelve hebben

de

de vrije beschikking over de plaatselijke aangelegenheden, onder toezigt van, en onderworpen aan de provinciale deputatie, welke laatste weder, hoofdzakelijk met opzigt tot de plaatselijke en provinciale belastingen aan het gouvernement en de cortes verantwoordelijk is, en de goedkeuring der laatste, voor dezelve noodig heeft. Bij deze deputatie, bestaande uit zeven, door de arrondisfements kiezers gekozene afgevaardigden, bekleedt de gouverneur der provincie, ter benoeming van den koning staande, den post van voorzitter. Dezelve wordt jaarlijks voor de helft vernieuwd, en de aftredende leden zijn niet, dan *na verloop van vier jaren*, weder verkiesbaar. De provinciale en stedelijke besturen ontvangen, jaarlijks, de door de cortes goedgekeurde rekeningen, wegens het gebruik van 's lands penningen, ofschoon dezelve ook buitendien openbaar worden gemaakt, en ieder ministerie daarenboven, gehouden is, zijne verantwoording op dezelfde wijze het licht te doen zien.

Niemand vermag zich aan den militairen dienst te onttrekken, waartoe hij *volgens de wet* geroepen wordt. Behalve eene vaste nationale legermagt, stelt de Constitutie in iedere provincie nog eene militie in, die de koning, buiten dezelve, zonder toestemming der cortes, niet mag gebruiken.

Het lager en hooger onderwijs bekleedt insgelijks eene plaats in de grondwet van den staat, daar zij de cortes de magt opdraagt, om dat groote onderwerp te regelen, en bovendien nog bepaalde scholen en universiteiten, in evenredigheid der bevolking, heeft ingesteld. — Van den eenen kant, getrouw aan die beginselen, om het gebied van den menschelijken geest uit te breiden, is de vrijheid der drukpers gewaarborgd, behoudens de verantwoordelijkheid aan de wetten; doch van den anderen kant, heeft de Constitutie die geheel uit het oog verloren, door een eenigen godsdienst, de katholieke, alleen voor geoorloofd en voor den heerschenden te verklaren, en den geest dus weder aan den band van één bepaald en gedwongen geloof te leggen. — Elk heeft het regt, zich aan de cortes of tot den koning te wenden, en kan de handhaving der Constitutie inroepen; maar geene veranderingen kunnen in deze gemaakt worden, dan na dat $\frac{2}{3}$ der cortes zulks noodzakelijk heeft verklaard. Van dit besluit wordt aan de Provinciale kiezers kennis gegeven, ten einde aan de cortes, tot de voorgedragene verandering, eene bijzondere volmagt af te geven; maar, tot zoodanige wet, is de toestemming des konings niet noodig.

CONSUL. 1. De hoogste staatsbediening bij de *Romeinen*, die onmiddellijk na den val der monarchie, 508 jaren na onze gewone tijdrekening, in de plaats der koningen werd ingevoerd, en onder twee personen verdeeld was, aan welke, onder anderen, het bewind over den senaat, de leiding van alle openlijke zaken in vredes- en oorlogstijden, en het bevel over het in het veld staande leger was toevertrouwd. De magt der Consuls werd echter, onder de regering der keizers, van langzamerhand verzwakt, en ging eindelijk, onder Justi-

NIANUS, in de eerste helft der 6de eeuw, geheel verloren. — In de Fransche omwenteling weet men, dat het consulaat een belangrijk tijdperk heeft uitgemaakt; het was hier de eerste trap der terugkeering tot eenen monarchalen regeringsvorm, en uit drie overheidsperfonen zamengefteld, van welken echter de eerste, die dan ook den naam van *eerften Consul* droeg, bijna uitsluitend het gezag in handen had. — De generaal BUONAPARTE, naderhand keizer NAPOLEON, werd met deze waardigheid bekleed, eerst voor eenen tijd van tien jaren, maar vervolgens, in het jaar 1801, voor zijn geheele leven, of zoo als men pleegt te zeggen, *ad vitam*. De twee andere *Consuls* waren CAMBACERES, naderhand Prins Aarts-kanselier, en LE BRUN, in later tijd Hertog van PLAISANCE, Prins Aarts-Thesaurier, en Gouverneur-Generaal der *Hollandfche* departementen, tijdens derzelver vereeniging met het *Fransche* keizerrijk. — 2. Verftaat men door eenen Consul eenen ambtenaar, die, door handeldrijvende staten, in onze dagen, naar landen of fteden gezonden wordt, waar zich vele kooplieden hunner natie bevinden, ten einde voor hen te waken en voor hun welzijn te zorgen. Inzonderheid moet hij de gefchillen, onder de kooplieden zijner natie, ter plaatfe van zijn verblijf, befliften, hen verdedigen, zaken voor hen ten einde brengen, van den ftaat des handels aan zijne regering berigten, enz. Ook geniet hij, boven zijne jaarwedde, van de afgedane zaken zekere pro centen, *consulaat-geld* genoemd.

CONTE. (NICOLAS JACQUES) Werd, in 1755, te *St. Cenery*, niet ver van *Seez*, geboren, en ftierf in het jaar 1806. Hij was kunstenaar, werktuig- en fcheikundige, fchilder, enz. In zijn 18de jaar fchilderde hij reeds verfcheiden godsdienstige ftukken; doch naderhand bepaalde hij zich enkel tot beelden naar het leven, zonder echter daarbij de beoefening der natuur- en werktuigkundige wetenfchappen, waarvoor hij eene bijzondere neiging bezat, te verwaarloozen. Hij overhandigde het model van een, door hem uitgevonden, waterwerktuig aan de akademie der wetenfchappen, die er een gunftig verflag van deed. Na zijn huwelijk, met eene vrouw uit eene der eerste familien van *Normandie*, voldeed hij aan zijn lang geuit verlangen, en zette zich te *Parijs* neder, waar hij weldra onder de geleerden in allerlei vakken bekend werd. Men droeg hem het beftuur over het *Aerftatisch inftitut* op, waarin hij een aantal kweekelingen onderwees, en verkoos hem bij de commissie der bergwerken, om te beproeven, of men het gebrek aan teekenpennen, welke men, tot hiertoe, met groote kosten, van buiten 's lands had moeten ontbieden, door Fransche nijverheid niet konde vergoeden, waarin hij zoo gelukkig ftaagde, dat *Frankrijk*, binnen den tijd van een jaar, daarvan eene eigene fabriek had. Hij vergezelde vervolgens, met andere geleerden, het leger naar *Egypte*, waar hij, bij zijne komst te *Alexandrië*, op den zich aldaar bevindende vuur-toren, in twee dagen, ovens voor het gloeijen van kogels aanlegde, waardoor de *Engelfchen* op eenen behoorlijken afstand

stand konden gehouden worden. Van hier naar *Cairo* gezonden, rigtte hij aldaar de noodige werkplaatsen op voor de behoeften van het leger aan wapenen enz., legde windmolens aan, vervaardigde muntgereedschappen, werktuigen voor de Oosterfche drukkerij, en die tot het vervaardigen van buskruid vereischt werden; terwijl hij gietorijen aanlegde, en in zijne werkplaatsen zoowel staal en fabels, als gewast linnen enz. vervaardigd werden. Daarenboven bragt hij de broodbakkerijen tot eene grootere volkomenheid; bezorgde al het noodige voor de hospitalen, werktuigen voor de vestingbouwers, kijkers voor de sterrekundigen, vergrootglazen voor de natuur-onderzoekers, potlooden voor de teekenaars: — met een woord alles, wat tot zulk eene belangrijke onderneming, in zoodanig een land als *Egypte*, noodig was. Binnen korten tijd had hij almede eenen *Telegraaf*, schoon met zeer vele moeite, opgericht. Zoo vele verdiensten bleven niet onbeloond: hij werd, na zijne terugkomst in het vaderland, tot een der eerste leden van het legioen van eer benoemd.

CONTINENT. Een woord, hetwelk tegenwoordig dikwijls gebruikt wordt, om daarmede het vaste land, in tegenstelling van de zee-mogendheden, aan te duiden.

CONTINGENT. Is dat gedeelte van het Duitfche rijksleger, hetwelk voormaals de rijksftenden, bij eenen rijksoorlog, leveren moesten. Het *simpulum*, of het eenvoudig getal, dezer hulpbenden beftond, bij gewone oorlogen, in 40,000 man, zoo voet-als paarden-volk; doch klom, bij dringend gevaar tot het dubbeld (*duplum*) en drie dubbeld (*triplum*), of 120,000 man, op. In de jongfte oorlogen tegen *Frankrijk* heeft men zelfs wel eens het vijf dubbeld gevorderd, hetwelk echter niet geheel geleverd werd. De veldheeren bij dit leger-gedeelte waren voor de helft katholijk en voor de helft protestantsch, en kleine rijksftanden gaven dikwijls geld, in plaats van manfchap.

CONTRABANDE. Hierdoor verftaat men alle waren, welke in- of uitvoer verboden is. De redenen tot een verbod van *invoer* kunnen zijn, omdat het land zelf overvloed van zulke waren heeft, en de verkoop van deze, door het invoeren van nog meerder, zou verhinderd worden; en het verbod van *uitvoer* kan noodig zijn, deels, omdat het land zelf die waren, voor zijne eigen behoefte, niet genoeg oplevert, deels, om in oorlogstijden den vijand allen toevoer af te fnijden. — Daarenboven noemt men ook nog zoodanige waren *Contrabande*, die in landen, waar accijnfen plaats hebben, worden aangehaald, omdat men er dezelve niet van betaald heeft.

CONTRAPUNT. Oorfponkelijk werd daardoor, in de muziek, verftaan dat overeenftemmend *accompagnement* van verſcheidene ſtemmen, hetwelk tot ééne melodie gebragt wordt. In oude tijden werden, namelijk, de noten, door eene reeks van punten, op verſchillende linien geplaatst, aangewezen, en, wanneer er eene of meer ſtemmen tot een accompagnement moesten bijeengevoegd worden, moest er tegen zulk eene rij nog eene andere, en dus tegen ieder punt nog een ge-

gezet worden. In dezen zin beteekent Contrapunt eigenlijk niets anders, dan de overeenstemmende samenstelling van een stuk, of de kunst, om muziek te zetten, zelve. In eenen *meer bepaalden* zin, echter, verstaat men er door die bijzondere foort van muziek te zetten, volgens welke de stemmen met elkander verwisfeld, en, zonder verandering van haren gang, of verbreking der overeenstemming, hooger of lager kunnen gezet worden, zoo dat b. v. de bas, die te voren alleen de *discant* vergezeide, nu de stem van den *discant* zelve, en deze, daarentegen, met den bas verwisfeld wordt enz. Dit noemt men het *dubbel* of *veelvoudig Contrapunt*.

CONTRAST. Het afstekende, hetwelk tegenstrijdige voorwerpen, naast elkander staande, veroorzaken. Op deze wijze maakt een dom mensch met een verstandig man een Contrast uit, welk woord oorspronkelijk uit de schilderkunst ontleend is.

CONTROLEUR. Tegenboekhouder: iemand, die, bij openlijke ontvangsten, dat gene, hetwelk aan eenen ontvanger betaald wordt, tot meerdere zekerheid, gelijktijdig in een boek opteekent.

CONTROLEUR. Noemt men in de natuurkunde, den dubbel barometer van HUYGHENS, bestaande in eene buis, die de gedaante heeft van eenen omgekeerden hevel, met kwik gevuld, en aan wier beide einden een glazen cilinder van gelijke grootte gevoegd is. Aan den onderste cilinder is eene nauwe pijp, van boven open en evenwijdig met de buis loopende. Van deze pijp is een gedeelte, benevens dat deel van den onderste cilinder, dat geen kwik bevat, gevuld met gekleurden wijngeest. In dezen barometer moet dus eene geringe daling der kwik eene groote rijzing in den wijngeest, wier beweging eigenlijk wordt waargenomen, veroorzaken en omgekeerd.

CONTUBERNIUM. Werd, bij de Romeinen, genoemd, wanneer 8, 10 of 12 soldaten in ééne tent woonden.

CONTUMACE. Zoo noemt men de *quarantaine*, den tijd, waarin een schip, uit eene haven komende, waar aanstekende ziekten heerschen, niet aan de plaats zijner bestemming mag landen, geene goederen lossen, noch passagiers aan wal zetten mag. Vermits daartoe in het eerst, in het algemeen, 40 dagen bepaald werden, zoo gaf men hieraan den naam van *quarantaine*: eene benaming, welke, daar men thans dien tijd, naar gelang der omstandigheden, korter of langer neemt, minder gepast, dan *Contumace* is.

CONTUMAX. Wordt in regten genoemd iemand, die na behoorlijk voor den regter door zijne tegenpartij geroepen of gedagvaard te zijn, niet verschenen is, om zijne regten te verdedigen, en nogthans een vonnis erlangt, ter praestatie van hetgene tegen hem is getuigd geworden, voor zoo verre namelijk genoegzame bewijzen daarvoor, aan de zijde des eischers, zijn aangevoerd.

In onze oude Geldersche land- en stadregten werd het denkbeeld van *Contumax* uitgedrukt door *vellig* of *velligheid*.

CONUS, of *Kegel*, is, in de meetkunde, een ligchaam, hetwelk gevormd wordt door eenen driehoek, om eene van deszelfs zijden, als as, rond te draaijen. (Zie: *KEGEL*.)

CONVENT. (*Uit het Latijn*) Zoo noemt men iedere bijeenkomst; doch, in kloosters, elke vergadering van monniken over de belangen van het klooster, gelijk ook de plaats, waar zij bijeenkomen, en dikwijls ook het stift of het klooster zelf: van hier de benaming van *Conventual*, een stift-heer, stift-genoot, monnik enz.

CONVENTIE-GELD. Zoo noemt men dat geld, hetwelk ingevolge eene overeenkomst, in 1750 tusfchen de verschillende Duitfche rijksftenden getroffen, naar de nieuwe *Wcener* bepaling, tegen 20 gulden het mark zilver geflagen wordt.

CONVERSATIE. Beteekent, over het algemeen, den omgang, de verkeerfing, het onderhoud, of gefprek van verfcheidene perfonen met en onder elkander. Van hier dan ook, dat de toon, welke, in zoodanige gefprekken of in zekere gezelfchappen, wegens gezellig onderhoud bij een gekomen, plaats vindt, de *conversatie-toon* of *conversatie-fpraak*, genoemd wordt. — In tooneelftukken noemt men zulk een ftruk *conversatie-fluk*, waarvan het onderwerp uit het huisfelijk en gezellig leven genomen is, zonder ten aanzien van fpraak, karakters enz. zich in het verhevene en aandoenlijke te verliezen.

CONVEX. Kogelvormig, verheven. *Convex-glazen*, verheven lensglazen, waarvan de eene oppervlakte verheven, de andere of insgelijks verheven, of effen, of hol is. In het eerste geval noemt men zulk een glas *convex* (*lens utrinque convexa*), in het tweede *plat-convex*, en in het laatste, waarin deszelfs middellijn de fikkelvormige gedaante van de fchijf der maan heeft, een *Meniscus*. — *Convex* is het tegengeftelde van *Concaaf*.

CONVICTORIUM. Is, op hooge fcholen, die plaats, waar de ftudenten gemeenfchappelijk fpijzigen, en waarvoor zij weinig, of bijna niets, behoeven te betalen. In *Leipzig* b. v. beftaat het *Convictorium* uit 18 tafels, ieder van 12 perfonen, waarvan de eene helft door menfchen-vrienden geheel bekostigd wordt; terwijl tot onderhoud der andere, grootendeels uit de univerfiteits-kas betaald worden-de, flechts eene geringe bijdrage noodig is.

COOK. (*JAMES*) Werd, in 1728, in *Engeland*, in *Yorkshire*, geboren. Zijn vader, een landman, gaf hem eene flechte opvoeding, en deed hem als matroos op een fteenkolen-fchip. Hier ontwikkelde zich zijn talent tot de wiskunde en voor de zeevaart, welker beoefening hij, met onvermoeide vlijt, voortzette. Na eenige kleine zeetogten werd hij ftuurmans-knecht, daarna meester van een fchip, gedroeg zich, in 1759, in den oorlog tegen de *Franschen*, bij *Quebeck* met roem, en ondernam, op last van den koning van *Groot-brittannie*, *GEORGE III*, in 1764 tot 1767, eene reize naar *Nieuwfoundland*, om de kusten van dat eiland af te teekeren en te meren. Na dit werk gelukkig volbragt te hebben, werd hij, op aanbeveling

VAN

van lord HAWKE, scheeps-luitenant en bevelhebber van een schip, hetwelk, tot het doen van sterre- en aardrijkskundige ontdekkingen, naar de *Zuidzee* gezonden werd. Op dezen togt, die van 1768 tot 1772 duurde, werd hij door SOLANDER BANKS en andere groote mannen vergezeld, en deed, gedurende denzelfden, vele ontdekkingen, inzonderheid op *Otaheite*, *Nieuw-Holland* en *Nieuw-Zeeland*; vondt bij de laatste de gevaarlijke zee-engte, sedert COOKS zee-engte genoemd, en werd, na zijne terugkomst, bevelhebbend scheepsmceester: een post, die tusschen scheeps-luitenant en scheeps-kapitein in staat. De koning droeg hem nu eene reis op naar de *Zuidpool*, ten einde te onderzoeken, of ook hier vast land te ontdekken ware. Hij ondernam deze, benevens FURNEAUX, in 1772; werd door FORSTER, Hoogleeraar te *Halle*, vergezeld; drong zoo ver naar het zuiden door, als het drijvend ijs, hetwelk de vaartuigen alle oogenblikken dreigde te vernielen, toeliet; doch konde nergens land ontdekken. In de *Stille-zee* ontwaarde hij verscheiden eilanden van weinig aanbelang; zeilde andermaal naar de *Zuidpool*, zonder echter iets meer dan ijs te vinden, en werd, na zijne terugkomst, tot scheeps-kapitein verheven. Dan, eene nog veel belangrijker ontdekking was voor hem bewaard. Hij moest, namelijk, onderzoeken, of er eene noordelijke doorvaart uit de *Atlantische* in de *Stille-zee* aanwezig was, waartoe, in 1776, twee schepen, onder bevel van COOK en CLARKE, werden uitgerust. Na verschillende reizen ontdekte COOK in de *Stille-zee* de zee-engte, die *Azië* en *Amerika* van elkander scheidt, en stevende langs de noordelijke kust van *Siberië*; doch konde, door het veelvuldig ijs, noch doorvaart, noch land, bij de pool ontdekken. In de *Stille-zee* vond hij verscheiden eilanden, en geraakte op een derzelven, *Oowhij-he* of *Owahi* genoemd, in twist met deszelfs bewoners, die hem vijandelijk behandelden; verscheidene dingen ontvreemden, en zelfs eene boot van hem wegnamen. COOK gaf nu op een derzelve vuur, en er ontstond een moorddadig gevecht, waarvan hij op den 14den van Louwmaand 1779 het deerniswaardig slag-offer werd. Zijn lijk, door dolken doorboord, werd van een gescheurd en grootendeels vernield; zijnde slechts eenige weinige stukken daarvan overgebleven. Zoo verschrikkelijk was het einde der roemrijke loopbaan van den grootsten van alle nieuwere ontdekkers, wiens reizen, in eene regte linie, 40,000 mijlen bedragen, en aan wiens ontdekkingen wij de eerste zekere ophelderingen omtrent de *Zuidzee*, *Zuid-Indien*, en de uiterste wateren in het *Zuiden*, zoowel als talloze ontdekkingen aangaande de sterre-, kruid-, menschen- en volkenkunde, te danken hebben.

COPEKKE. Is eene Russische munt, waarvan 100 een' roebel vormen, hetwelk voor ieder op omtrent 5 penningen van ons geld uitkomt.

COPERNICUS. (NICOLAUS). Een beroemd wis- en sterrekundige, in 1473 te *Thorn* in *Pruisen* geboren. Hij deed verscheidene reistogten; leerde te *Rome* de wiskunde, en keerde vervolgens naar

210 CORCICAURUM. — CORDILLERAS DE LOS ANDES.

zijn vaderland terug, waar hij eene aanzienlijke domheers-plaats verkreeg, en een sterrekundig stelsel vervaardigde, hetwelk aan eenige Grieksche wijsgeeren wel niet geheel onbekend, maar door hun niet volkomen ontwikkeld was. Dan, daar COPERNICUS aannam, dat de zon zich enkel om hare eigene as, maar niet om de aarde, beweegt, zoo verwierp de Roomsche Inquisitie, in later tijd, zijne gevoelens, die door haar voor ketterij gehouden werden, omdat in den bijbel van eenen loop der zon gesproken wordt. Zijn stelsel verkreeg echter, in weerwil hiervan, overal de overhand, en verschaftte aan deszelfs uitvinder, die in 1543 stierf, eenen duurzamen roem.

CORCICAURUM. De naam van eene onlangs, op het eiland *Corfika*, ontdekte minerale aarde, welke men meent dat met gouddeelen doormengd is. Een scheikundige in *Frankrijk* heeft deze aarde bewerkt, en er vaten voor tafel-serviezen van geleverd, die in kleur en glans de fraaist vergulde vervangen. Deze specie, aldus gezuiverd, bezit, naar men meent, de bijzondere eigenschap, van de witte stoffen niet zwart te maken; eene hoedanigheid, die, zoo als bekend is, zelfs het fijnste goud niet altijd bezit.

CORDAY. (CHARLOTTE) Dit meisje, in de jongste Fransche geschiedenis zoo beroemd geworden, werd in het voormalig *Normandië* geboren, alwaar ten tijde, dat zij besloot, om MARAT van kant te helpen, de misnoegden verzamelden, met oogmerk, om van daar naar *Parijs* te trekken; de afgevaardigden van de partij der *Girondisten* en hunne aanhangers, die men gedwongen had, om op eene schandelijke wijze de conventie te verlaten, aan den kerker te ontrukken, en zoo doende, op eenmaal, aan het schrikbewind een einde te maken. CORDAY, die ooggetuige van deze ondernemingen was, en, bij eenen min of meer dweepzieken aard, door de levendigste vaderlandsmin beziel werd, wilde bij dit alles geene ledige aanschouwster blijven, maar zich door eene belangrijke onderneming eenen duurzamen roem bij het vaderland verwerven. Tot dat einde besloot zij, MARAT, den afschuwelijksten onder de toenmalige dwingelanden van *Frankrijk*, en tegelijk, door zijnen grooten invloed op het gemeen, den gevaarlijksten, om te brengen, en volvoerde op den 13den van Hooimaand 1793, tegen den avond, terwijl hij in het bad zat, haar ontwerp met eene tegenwoordigheid van geest, welke het gevolg van een bedaard overleg was. Zij werd, na de gepleegde daad, gevat, voor de verschrikkelijke revolutionaire regtbank gebracht, en ten dood veroordeeld, dien zij, den 17 der genoemde maand, met eene bedaardheid en heldhaftige standvastigheid onderging, welke haar, schoon al zucht naar roem de voorname drijfveer van dit haar geheele gedrag moge geweest zijn, altijd in den rang der heldinnen zullen plaatsen.

CORDILLERAS DE LOS ANDES. Eene verbazende bergketen in *Zuid-Amerika*, welke zich, in de lengte, van de *Darische* landengte tot aan de straat van *Magellaan* meer dan 650 mijlen ver uitstrekt, en welker hoogste top, voor dat men de bergen van *Middel-*

A-

Azië nader had leeren kennen, voor het verhevenste punt van den aardbol gehouden werd. Dit gebergte heeft 3 zij ketens. De eerste begint niet ver van de Darische landengte, en loopt langs de kusten van *Venezuela* tot aan de *Magdalena* rivier en het eiland *Trinidad*. In deze keten vindt men de sneeuwbergen *Sierra Nevada* en *Santa Martha*, 14,000, en *Merida* 15,000 voet hoog. Tusschen deze hoogste toppen vindt men vlakten, die men *Paramos* noemt, en van 4 tot 5, zelfs 8000, voet boven de oppervlakte der zee liggen. — De tweede zij-keten, door HUMBOLDT *de Cordilleras der watervallen van de Oronoko* genoemd, werd door hem, 100 mijlen ver, tot aan de groote *Bara*, bezocht; zijnde het overig gedeelte van deze keten geheel onbekend, bijna ontoegankelijk, en door wilde volkstammen bewoond. Deze tweede berg-keten verheft zich niet tot eene aanmerkelijke hoogte, en is met palmen, ananasfen, en andere kostelijke planten zoo dicht bezet, dat men er niet kan doordringen: een enkele vuurspuwende berg, *de Duida*, verheft zich 8,465 voet boven de oppervlakte der zee. Opmerkelijk is het, dat deze zij-keten alleen uit *oorspronkelijke* bergen bestaat, en er dus geene de minste versteeningen, of eenige overblijffels der voorwereld, in gevonden worden. — De derde zij-keten, die den grooten rug der *Andes* uitmaakt, bevat het gebergte van *Chiquitos*, dat zich tusschen de 15 en 20 graden Zuider breedte naar het Oosten uitstrekt, en waarin de rivieren, die in de *Maranon* en *Plata* zich uitstorten, ontspringen. Zij verbinden de hooge toppen der *Andes* in *Peru* met de bergen van *Brazilië* en *Paraguay*.

Door deze drie groote berg-ketens wordt geheel *Zuid-Amerika* in even zoo vele verbazende vlakten verdeeld, welke Westwaarts door den hoogsten bergrug der *Andes* gestoten, en ten Oosten tot den *Atlantischen Oceaan* open zijn. De noordelijkste vlakte bevat het lage dal van *Oronoko*, waarin *Nieuw-Andaluzie* en *Guiana* liggen; de tweede de boschrijke vallei van *Maranon*, waartoe het noordelijk deel van *Brazilië* behoort, en de derde, de zuidelijke vlakte, vormt de aan vee rijke *Pampas*, welke zich tot aan *Rio Janeiro* en *Buenos-Aires* uitbreidt. De hoogste rug der *Andes* verheft zich, in de landstreek van *Quito*, tot eene hoogte van meer dan 20,000 voet; doch de *Chimborasfo* is de hoogste van de geheele berg-keten, en bereikt de hoogte van 20,142 voet. HUMBOLDT beklom, den 13den van Zomerm. 1802, dezen berg tot op 18,192 voet. Op de *Chimborasfo* volgt de *Antisana*, die zich 17,958, en de *Cutopari*, welke zich 17,712 voet boven de oppervlakte der zee verheft. Ook de *Pichincho* behoort tot dit reuzen-gebergte; maar bereikt slechts eene hoogte van 15000 voet.

Al deze bergen liggen een weinig zuidelijk van den *Aequator*, tusschen *Quito* en *Loxa*, naauwelijks 25 of 30 mijlen van de *Zuidzee*. Hunne bevrozene toppen bestaan gewoonlijk genoegzaam uit *Porphyristeen*, die eene hoogte van 10 tot 12,000 voet inneemt, waartegen men, slechts tot omtrent 11,000 voet boven de oppervlakte der zee, *Granit* vindt. Zij zijn de bewaarplaatsen eener onuitputbare brandstof,

welke zich door verschrikkelijke aardbevingen en uitbarstingen ontlast, en waardoor niet alleen Lava en verbrande Bazalt, maar ook geheele stroomen water, vele thoonaarde, en zelfs doode vischen worden uitgeworpen. Dikwijls komen, uit deze vulkanen, verschrikkelijke stormen voort, die alles nederwerpen. Ondertusschen zijn deze bergen rijk in metalen, alleen lood uitgezonderd. Behalve de platina, bezitten zij een bijzonder erts, hetwelk uit thoonaarde, ijzerkalk, zoutzuur, en gedegen zilver bestaat. In deze bergen vindt men verschrikkelijke rots-kloven, die somtijds 4000 voet diep zijn, en lijnrecht naar beneden loopen; en onder deze is die, welke *Ikononzo* genoemd wordt, en waardoor de *Summa-Paz* stroomt, uit hoofde eener natuurlijk verwelfde burg, merkwaardig, welke zich, 300 voet boven de rivier, in de lengte van 50, de breedte van 40, en de dikte van 8 voet, van de eene rots tot de andere uitstrekt. — Onder de watervallen, die door de rivieren der *Andes* gevormd worden, behoort, inzonderheid, de *Tequendama* en *Bogota*. Het water stort, ter breedte van 40, en ter hoogte van 600 voet, in twee afdeelingen, in eene diepe kom, en versraait de, op zich zelve reeds, bekoorlijke landstreek nog aanmerkelijk.

CORDOVA. Eene oude, beroemde stad in *Spanje* tot *Neder-Andalusie* behoorende, en de hoofdstad van een, naar haar genoemd, koningrijk, thans de 20ste provincie des rijks. Voorheen was zij een klein Moorsch koningrijk, aan den noordelijksten oever der *Guadalquivir* liggende. De provincie bevat ruim 252,000 en de stad omtrent 30,000 inwoners; de laatste is, bij wijze van een amphitheater, aan de langzaam aflopende helling van het gebergte *Sierra Morena* gebouwd; vormt een langwerpig vierkant, en wordt door muren en sterke torens omringd. Een gedeelte der stad is van Romeinschen, een ander van Moorschen oorsprong. De voorsteden zijn bijna zoo groot als de stad zelve. De straten zijn, zoo als in geheel *Spanje*, nauw, krom en morsig. Daarentegen verdient de *Plaza Maijor*, de voorname marktplaats, door hare uitgebreidheid en regelmatigheid, en de schoonheid der haar omringende gaanderijen, eene bijzondere opmerking. De overblijffels van de woonplaatsen der Moorsche koningen maken tegenwoordig een gedeelte van het aartsbischooppelijk paleis uit. De merkwaardigste gebouwen in *Cordova* zijn de domkerk, eene voormalige, prachtige moskee, op het einde der 7de eeuw door den koning *ADDERHAMAN* gesticht, en welker wonderlijk verbondene, deels achtkante, deels ronde, koepels door omtrent 1000 pilaren van jaspis en marmer gedragen worden. De brug over de rivier rust op 16 bogen, en is door de *Mooren* gebouwd. — *Cordova* heeft, te allen tijde, grooten handel gedreven, en, reeds ten tijde der *Mooren*, bereidde men hier het *Corduan-leder*, hetwelk nog tegenwoordig wijd en zijd verzonden wordt. (*Zie het volgende artikel*). Ook is hier de voornaamste stoeterij van *Andalusie*.

COR-

CORDUAAN-LEDER. Wordt van boks-, schapen- en geitenvel-
len vervaardigd. Het is zacht, en gelijkt naar Marokkijn. Men
heeft er twee soorten van, als: glimmend zwart, en ruw zwart.
Het eerste wordt van de buitenzijde gemaakt, en gebruikt tot over-
trekfels; doch het laatste wordt op de vleeschzijde bearbeid, om er
rouw- en handschoenen van te vervaardigen. Het Corduaan-leder wordt
niet alleen zwart, maar in allerhande kleuren geverwd. Voorheen hield
men deszelfs bereiding voor een groot geheim; maar thans is dezelve
in *Duitschland*, inzonderheid in de zeefteden, bekend; doch is het
Corduaan-leder van *Cordova* het beste.

COREA. Door de inwoners *Teo-Cen-koak* genoemd, een groot
lang schier-eiland en koninkrijk van *Azië*, tusfchen de zee van *Corea*,
de Chineefche zee, de gele zee, en het sneeuw-gebergte, dat hetzel-
ve van *Tinguzen* fcheidt, gelegen. Het is 200 uren lang en 400 uren
breed en beftaat 4200 v. m., waarop $1\frac{1}{2}$, (volg. anderen wel 6 of 8)
millioenen menfchen wonen, die vrij betchaafd zijn, met de Chineef-
zen veel overeenkomst, en eene niet onaangename fpraak, benevens
vele gefchreven en gedrukte boeken hebben. Het noordelijk deel
is bergachtig, heeft eene gure koude lucht, is flecht bewoond, en
brengt veel hout, beeren, wolven, tijgers, wilde zwijnen enz. en
gerst, waarvan de inwoners brood bakken, als ook ginfing of nifi,
waarmede de inwoners een fterken handel op *China* en *Japan* drij-
ven, voort. Het zuidelijk deel is zeer vruchtbaar aan rijst, gierst,
hennep, katoen, tabak, zijde, vee paarden, peerlen, vifch, ijzer,
lood, zilver, goud, enz. Het eiland is gedeeltelijk aan den kei-
zer van *Japan* onderworpen, terwijl de willekeurige koning een Va-
fal van *China* is. Het is 'in 8 provincien, die men wil dat
200 fteden zouden bevatten, verdeeld. De hoofdfad is *King-ki tao*.

CORFU. Een eiland aan den mond van den *Adriatifchen* zeeboe-
zem, tegen over *Epirus*, voorheen *Corcyra* genoemd. Hetzelve be-
vat eene uitgeftektheid van 9 vierkante mijlen, en een getal van
tusfchen de 60 en 70,000 inwoners, meest *Grieken*, en is, aan het
noordelijk gedeelte, zeer vruchtbaar in wijn, zout, olie, honig,
zuidvruchten, inzonderheid vijgen. HOMERTUS heeft reeds het be-
koorlijke des lands, onder den naam *Phaëcia*, en het aangename der
landfreet bezongen. Het eiland ligt niet alleen zeer gelegen voor
den handel; maar is zelfs een bolwerk voor de *Adriatifche* zee,
en de fleutel van het koninkrijk *Napels*; zijnde het slechts 100 mij-
len van *Odranto* verwijderd. Hetzelve behoorde, finds verfeheidene
eeuwen, aan den koning van *Napels*; doch, bij den vrede van *Campo*
Formio, werd het, onder andere bezittingen, een eigendom der *Fran-*
fchen, waarop de Ruffifche en Turkfche vloot hetzelve wederom
veroverden. Bij den laafden vrede tusfchen *Frankrijk* en *Engeland*
werd dit eiland, benevens meer anderen, voor onafhankelijk verklaard,
en onder de *Jonifche republiek* begrepen. In Oogftm. 1807 namen
de *Franfchen* hetzelve wederom in bezit, en werd de befcherming

der republiek aan den Franschen keizer NAPOLEON opgedragen; doch in 1815 werd, bij een verdrag, tusfchen *Groot-Brittannie* en *Rusland*; het eindelijk lot van *Corfu* bepaald. (Zie: JONISCHE EILANDEN.) De stad van denzelfden naam is goed versterkt, heeft eene ruime haven, en 14,000 inwoners.

CORIDOR of **CORRIDOR**. (Bouwkunst) Is een lange, smalle gang in een gebouw, waardoor elke kamer eenen afzonderlijken uitgang verkrijgt. Men vindt dien bijzonderlijk in groote gebouwen, die door vele menfchen bewoond vinden, of over het algemeen vele uitgangen behoeven, b. v. in hospitalen, kloosters, fchouwburgen en dergelijke. — In de krijgskunst is *Coridor* de bedekte gang of weg, rondom de geheele gracht, buiten de vesting, welke door eene borstwering gedekt wordt, die zich allengskens in het veld verliest, en het glacis uitmaakt.

CORINTHE. Eene der oudfte Griekfche fteden, omtrent de landengte, welke *Morea* met het overig *Griekenland* vereenigt, en de zeeboezems van *Lepanto* en *Aegina* (de *Jonifche* en *Aegeifche zee*) van elkander fcheidt. Deze, oudtijds wijdberoemde en rijk bevolkte stad, dreef reeds vroeg eenen uitgetrekten handel, en was zeer magtig; doch thans bevat zij naauwelijks 2000 inwoners. De huizen zijn groepsgewijze gebouwd, en de ftraten worden, door uitgetrekte tuinen en korenvelden, van elkander gefcheiden. Men vindt naauwelijks nog enkele muren, en weinige half verzonken zuilen, die de plaatfen kenmerken, waar zich, ten tijde van *Griekenlands* bloei, alles vereenigde, wat weelde en eene tot verwijfdheid ontaarde befchaving, door kunstvljft konden opleveren, en de rijke koopvaardijvloeten, in twee prachtige havens, uit alle landen bijeen bragten. Op de puinhoopen van deszelfs ouden luister hebben de *Grieken* 5 kerken, benevens een huis voor den aartsbifchop, en de *Turken* 3 moskeen gebouwd.

Het oude *Corinthe*, met zijn gebied, maakte oudtijds eene aanzienlijke fchakel van de keten der Griekfche ftenen uit, en werd door *Sisyrus*, den beroemden *Aeolier*, geficht. Het bleef in het bezit zijner nakomelingen tot *AGAMEMNON*, die onder zijne uitgebreide rijken ook *Corinthe* regeerde. Op dezen vorftenftam volgden, meer dan 4 eeuwen, de *Herakliden*; na hen de aristokratifche regering der *Bacchiaden*, en op deze de tirannen *CYPSELUS* en *PERIANDER*, tot dat eindelijk het vereenigde volk zijne regten hernam, en een volksbeftuur invoerde. Op deze wijze werd *Corinthe* het hoofd van het *Achaiſche* verbond, en viel, als een offer der Romeinfche heerschezucht, onder *MUMMIUS*, 346 jaar voor onze tijdrekening, wanneer het eene prooi der vlamme en plunderzucht werd. *JULIUS CESAR* liet wel een groot gedeelte der stad herbouwen, doch konde de vorige welvaart der burgers niet weder terug brengen. *Corinthe* had 6 poorten en 3 havens. De markt, en de van daar naar de poorten leidende ftraten, prijkten met de heerlijkfte gebouwen, tempels, gaanderijen en fontei-

nen

CORINTHISCHE BOUWORDE. — CORIOLANUS. (C. M.) 215

nen, en geene stad in *Griekenland* bezat zoovele beroemde beeldwerken van metaal en marmer, als deze. *Corinthe* gaf den naam aan de sierlijkste bouworde, welke men nog tegenwoordig hier en daar gevolgd vindt; terwijl de Corinthische erts, (*zie aldaar*) welke men tot huisfieraad gebruikte, zoo zeer tot de welde der rijken en aanzienlijken van alle landen behoorde, dat de Romeinsche keizers eenen zoogenoemden *Corintharius* aanstelden, die daarover het toezigt moest houden.

CORINTHISCHE BOUWORDE. (Zie: BOUWORDE.)

CORINTHISCHE ERTS. Een kostbaar metaal, welks eigenlijke aard en hoedanigheden onbekend zijn. **PLINIUS** en **FORUS** hielden het voor een mengsel van goud, zilver en koper, en verhalen, dat het bij de verwoesting van *Corinthe*, door de zamenfmeting van deze onderscheiden metalen, toevallig ontstaan zij; doch dit gevoelen is valsch, vermits er reeds veel vroeger Corinthische erts gevonden werd. Volgens de onnaauwkeurige beschrijving der ouden, was het eene soort van geel koper (*Mesfing*), en eenige nieuwere natuur-onderzoekers meenen, dat het niet voor een voortbrengfel der kunst moet gehouden worden, maar dat het een, door de Natuur gevormd, geelkoper geweest zij, waarvan de mijn alleen aan de *Corinthers* bekend was.

CORIOLANUS. (CAJUS MARCIUS) Een der uitmuntendste helden van de oudste Romeinsche republiek, die zijn vaderland in het eerst de uitstekendste voordeelen verschaft, en het naderhand op den rand van zijnen ondergang bragt. Zijn karakter was een zonderling mengsel van edele en afschuwelijke eigenschappen; want hij vereenigde met belangeloosheid, moed, schranderheid, standvastigheid en eene voorbeeldelooze dapperheid, eene onbegrensde wraakzucht; was oplopend, onbuigzaam, eergierig, en onverbiddelijk omtrent zijne vijanden. Hij veroverde als gemeen soldaat, in het 26ste jaar na de herbouwing van *Rome*, dat is 493 voor onze gewone tijdrekening, toen reeds bijna alle *Romeinen* vloden, de vesting *Corioli*, en floeg onmiddellijk daarop een leger, hetwelk ter harer ontzetting toefchoot. Toen hij, wegens deze verdienstelijke daad, den bijnaam van **CORIOLANUS** verkreeg, ontving zijne eerzucht daardoor een nieuw voedsel, en verbeeldde hij zich, dat hij nu iederen trap van eer beklimmen konde. Hij dong derhalve, het volgende jaar, naar den post van consul; doch, daar hij het kiezend volk hierbij, door zijne trotschheid, beleedigde, zoo werd hij niet benoemd. Van dit oogenblik af vatte hij eenen onverzoenlijken haat tegen hetzelve en deszelfs plaatsbekleeders (de *Tribunen*) op; verbond zich, nog naauwer dan te voren, met de *Patriciers*, of den adel, waartoe hij behoorde, en vond weldra gelegenheid, om zijne wraakzucht te bevredigen. Hij deed, namelijk, bij gelegenheid van eene lang aanhoudende duurte van het koren, den voorslag, om aan het volk, voor welk dezelve het druk-

kendst was, geen koren uit te reiken, dan onder beding, dat het zijne voorregten zoude afstaan; doch de Tribunen, bij welke hij evenwel als aristokraat, geëerd was, klaagden hem dadelijk, wegens de misdaad van dwingelandij en beleedigde oppermagt des volks aan, met dat gevolg, dat hij uit zijn vaderland werd gebannen. Woedende van gramschap, en in de uiterste vertwijfeling, overreedde hij den koning der aangrenzende *Volkskers*, TULLUS, om de *Romeinen* te beoorlogen; verkreeg het bevel over een leger; veroverde verscheidene plaatsen, en naderde reeds de sidderende hoofdstad. Romeinsche gezanten smeekten hem te vergeefs om den vrede; priesters zelfs baden, om haar te verschoonen, doch hij zond hen terug; terwijl 's volks aanbieding, om het geslagen vonnis te herroepen, verachtelijk door hem verworpen werd. Eindelijk begaf zich zijne moeder, vergezeld door zijne gemalin en kinderen, naar het leger; stelde hem het schandelijke zijner daad voor oogen, en liet niet af, met zoolang voor de redding van *Rome* te smeken, tot dat eindelijk zijne voorlang in slaap gefuste gehechtheid aan zijn vaderland en zijn huisgezin wakker werd, uitroepende: „*Moeder! gij hebt Rome gered, maar uw zoon verloren!*” Hij gaf haar zijn woord, en liet, met een pijnigend geweten, het leger terug trekken. Zijn verder lot is onzeker. Sommigen zeggen, dat TULLUS, dien hij, bij den terugtogt, verraden had, hem heeft laten ombrengen; doch anderen, dat hij tot in eenen laten ouderdom, als balling, een rampzalig leven geleid heeft.

CORK. Een graaffschap, in de provincie *Munster* van *Ierland*, met eene stad van denzelfden naam, aan den mond der *Lee*, in de *Corkbaai*, met 87,000 inwoners. Zij ligt zeer bekoorlijk op hoogten en eilanden; wordt van kanalen doorsneden, en heeft eene haven, waarin jaarlijks meer dan 3000 schepen binnenloopen. Voorts vindt men hier scheeps-timmerwerven, brandewijn-stokerijen, porterbrouwerijen, laken-, zeildock-, ijzer- en glasfabrieken, garen-spinnerijen, kruidmolens, enz. De ingezetenen drijven veel handel in linnen, vleesch, talk, boter en andere artikelen. Jaarlijks wordt er het gezouten vleesch van 100,000 osfen, en 28 millioen pond boter, uitgevoerd, waarom ook deze stad de hal, of het slagthuis, des rijks genoemd wordt. Er is eene asfurantie-compagnie voor het leven van het vee, eene beurs, en een tuighuis.

CORNEILLE. (PIERRE) In 1696 te *Rouan* geboren, oefende zich met den meesten vlijt in de dramatische dichtkunst, waarin men in *Frankrijk* nog niet ver gevorderd was, en verschaftte zich niet alleen door het blij- maar ook door het treurspel, eenen duurzamen roem, schoon *MOLIERE* hem in het eerste overtrof. Slechts twee zijner landgenooten verdienen met hem gelijk gesteld worden, namelijk *RACINE* en *CREBILLON*. *CORNEILLE* was inzonderheid sterk in het schetsen der hartstogten; doch in zijne stukken, die nog algemeen tot voorbeelden gesteld worden, keurt men inzonderheid af de ongelijkheid in zijne verzen en schrijfwijze; want niet zelden valt hij van de hoogste geestvervoering in prosaische uitdrukkingen, terwijl

wijl zijne taal nog eenigzins onbeschaafd is. Deze groote man had wegens zijne verdiensten vele benijders; wordende zijne schriftten, op aanblazing van den kardinaal RICHELIEU, door de Fransche akademie zeer streng beoordeeld en gehekeld. In weerwil echter hiervan, behielden zij bij het algemeen hunne waarde, en werd derzelver schrijver zelfs lid, en naderhand Dekan van de genoemde akademie, in welke waardigheid hij in 1684 stierf. Zijne luisterrijkste loopbaan nam met de uitgave van een heldhaftig schouwspel, uit de Spaansche geschiedenis genomen en *Cid* genaamd, eenen aanvang. — THOMAS CORNEILLE, zijn broeder, in 1625 te *Rouen* geboren, werd na zijnen dood lid van de Fransche akademie, en in 1701 van die der Bijbschriften. Hij werd in zijnen ouderdom geheel blind, en stierf in 1709 te *Andeli* in *Normandië*. Hij was niet alleen een groot geleerde, maar ook in het vak der fraaije letteren een uitmuntend schrijver; gelijk ook zijne treurspelen daarvan een bewijs opleveren. Beide broeders leverden een zeldzaam voorbeeld van eendragt; want schoon zij met elkander om de goedkeuring van het algemeen wedijverden, woonden zij echter altijd zamen, en huwden aan twee zusters, zonder dat het huisfelijk genoeg immer gestoord, maar integendeel, door de uitmuntende karakters dezer beide groote mannen, aanmerkelijk vergroot werd.

CORNELIA, Deze beminnelijke Romeinsche vrouw was de dochter van *SCIPIO den Afrikaan*, den ouden, en echtgenoot van *SEMPRONIUS GRACCHUS*. Zij versmaadde de hand eens konings, en vond haren meesten roem in de opvoeding harer kinderen, welke zij voor haren grootsten schat hield: want toen eens eene aanzienlijke vrouw aan haar derzelver kostbaarheden toonde, bragt zij hare zonen voor, en zeide: „zie daar de mijne!”

CORNELIS (CORNELIUS). Een beroemd Nederlandsch schilder, die *Haarlem* tot zijne geboorteplaats had, waar hij, met *KAREL VAN MANDER* in 1595 eene schilders-akademie stichtte, en in 1638 stierf. Zijne stukken, alhoewel talrijk, zijn nogtans zeldzaam, vermits de *Vlamingers* dezelve op eenen zeer hoogen prijs stelden. De oorspronkelijke antiken niet kunnende beoefenen, werkte hij naar welgelukte afgietsels. Hij schilderde, in het groot en klein, geschiedenissen, portretten, bloemen, en inzonderheid fabelachtige stukken. Hij was een naauwkeurig teekenaar, een getrouw nabootser der Natuur, en had een levendig en behagelijk koloriet. De galeries te *Weenen* en *Dresden* pronken met ettelijke zijner stukken. *J. MULLER*, *H. GOLZIUS*, *SAENREDAM*, *K. KILIAN*, *MATHAM*, *VAN GEIJN*, en anderen, hebben zich naar hem gevormd, en in zijnen smaak gearbeid. *CORNELIS ANTHONIJSZ*, mede een kundig Nederlandsch schilder, en schepen en raad van *Amsterdam*, schilderde zijne stad, volgens de eerste vergrooting in 1480, met wallen omringd, en, onder meer anderen, ook nog een stuk met 17 schutters, *de Braspenning-maaltijd* verbeeldende, en nog op het raadhuis hangende.

CORNELIUS NEPOS. (Zie: NEPOS.)

CORNETTE. Eene vierkante witte vlag, die het karakter van het opperhoofd van de vloot aanwijst, en door hem aan de groote mast gehangen wordt, wanneer hij als zoodanig gebiedt.

CORNEUS. Zoo noemt LINNEUS eene soort van tin-erts, welke in zwarte kolommen gevonden wordt, vast van ligchaam is, en onregelmatige zijden heeft.

COROLLARIUM. Eene volgreeks, uit eene vooraf aangenomene of bewezene stelling afgeleid. B. v. is het bewezen, dat een driehoek, welke 2 gelijke zijden heeft, ook 2 gelijke hoeken bezit, dan kunnen wij als *Corollarium* daaruit afleiden, dat een gelijkzijdige driehoek ook 3 gelijke hoeken moet hebben.

COROLLISTEN. Volgens LINNEUS eene benaming, aan zoodanige kruidkenners gegeven, die de planten, volgens de onderscheidene gedaante van hare bloemkranen of bloemen, in verschillende klassen gerangschikt hebben.

COROMANDEL. Is de Oostelijke kust van het schier-eiland van *Indië*, aan deze zijde der *Ganges*, zich van de kaap *Comorin* tot aan den mond van de rivier *Kishna* of *Krishna* uitstrekkende. Zij is langs de kust zandachtig, en voor den rijstbouw weinig geschikt; doch in het binnenste des lands, waar zij, door verscheidene berg-ketens, van hetzelfde wordt afgescheiden, vruchtbaar. Zij brengt geene specerijen voort, maar zeer veel katoen, welke de nijvere inwoners tot wollen stoffen van allerlei soort gebruiken, die naar alle oorden der wereld vervoerd worden, en beter zijn dan andere soortgelijke stoffen. Men vindt langs de geheele kust geene eigenlijke haven, weshalve de handel met de buitenlanders des zomers gedreven wordt. Verscheidene vorsten waren voorheen bezitters van deze kust, waaronder de *NABOB* van *Arkot* de aanzienlijkste was; doch de *Engelschen*, die hier het presidentschap *Madras* bezitten, hebben, in later tijd, zijn land geheel aan zich getrokken. Ook zijn de zuidelijke vorstendommen *Marawaer*, *Madura* en *Tiniovellij*, aan wier kusten, in de baai van *Manaro*, de paarlvischery gevonden wordt, van hen afhankelijk. De *Franschen* hadden, voor den jongsten oorlog, de handelsteden *Pondicherij*, en *Karikali* in bezit, en *Tranquebar* behoorde aan de *Denen*. Naderhand verloren zij wel deze bezittingen; doch zij zijn weder teruggegeven.

CORPUS JURIS. Hierdoor verstaat men eene verzameling van wetten en verordeningen, die de Grieksche keizer JUSTINIANUS, in de 6de eeuw, deed bijeenvoegen. Het werk is in de Latijnsche taal geschraven, en bezat dus, al aanstonds bij deszelfs verschijning, de zonderlinge eigenschap, dat het door het volk, waarvoor hetzelfde eigenlijk bestemd was, niet konde verstaan worden. Het bestaat uit verscheiden hoofdstukken: 1. uit een handboek van de geheele regtsgeleerdheid, tot eenen leidraad bij het onderwijs geschikt, (*Institutiones*); 2. uit een uitvoerig regtsgeleerd stelsel in 50 boeken,

ken, welke uit de werken der oude regtsgeleerden verzameld zijn, (*Pandecten*): 3. uit verordeningen van voorgaande keizers (*Codex*): 4. uit latere, na de zamenstelling der 3 genoemde werken, verschenen wetten van JUSTINIANUS, (*Novellen*); makende eindelijk verscheidene verordeningen van latere keizers en de Longobardische boeken over het leenregt het aanhangfel uit. De tegenwoordige vorm dezer verzameling heeft men aan de Italiansche regtsgeleerden uit de middeleeuwen te danken. In de 12de eeuw begon men in *Italië* de Justiniaansche wetgeving, die aldaar bijna geheel vergeten was, wederom op de hooge scholen te onderwijzen, waarbij, inzonderheid, die van *Bologna* eenen uitgebreiden roem verwierf. Naderhand vond dezelve, ook in andere landen, bijval, en werd het zoogenoemde *Romeinsche regt*, in *Duitschland*, door keizer MAXIMILIAAN I., in 1425 bekrachtigd, en tot een rigtsnoer in regten aangenomen.

CORREGIDOR (moet uitgesproken worden *Coredschidor*.) In *Spanje* en *Portugal* een magistraats-persoon, een burgerlijk regter ter tweeder instantie.

CORREGGIO. (ANTONIO ALLEGRIE DA) Geboren in 1494 te *Correggio*, in *Modena*, en gestorven in 1534, was een der grootste schilders, wiens stukken geheel oorspronkelijk, en tevens zoo nauwkeurig als vol genie zijn. In het schilderen van licht en donker had hij eene geheel eigene manier van behandeling, die in het verspreiden van een groot licht bestaat, hetwelk zich van langzamerhand in de donkere schaduw verliest, welke hij, buiten de hoogfels en diepfels, in zijne stukken brengt. Zijne landschappen zijn even zoo schoon als zijne beelden. Hij hield zich meestal te *Parma* op; doch leefde met zijn huisgezin in kommerlijke omstandigheden.

CORSIKA. Eene der grootste eilanden in de *Middellandsche zee*, tusschen de kust van *Genua* en het eiland *Sardinie*, hetwelk in het land aan *deze* en aan *gene zijde* van het *gebergte* verdeeld wordt. De grond is er zeer vruchtbaar, en brengt goeden wijn, als ook koren en boomvruchten, voort. Het getal der inwoners, die Italiaansch spreken en voornamelijk van de jagt en veeteelt bestaan, bedraagt 175,000; en de inkomsten, die hetzelfde aan *Frankrijk* opleverde, beliepen 600,000 livres. De bewoners van dit eiland leefden, sedert 1729, in eenen aanhoudenden opstand tegen de republiek *Genua*, onder welker heerschappij zij stonden. Dan deze, hen niet kunnende bedwingen, riep in het jaar 1730 keizerlijke, en in 1738 Franische hulpbenden in, welke laatste de inwoners tot eene schijnbare rust bragten; doch bij het uitbarsten van den Duitschen oorlog in 1741, het eiland verlieten. Thans brak de opstand onder verscheiden legerhoofden op nieuws uit, en benoemde de Corsikaansche senaat, in 1755, den Pascal PAOLI tot veldheer, die het zoo ver bragt, dat den *Genuezen*, behalve *Bastia*, weinig overbleef, en zij wanhopen moesten, het eiland immer weder te zullen overmeesteren. Zij stonden het derhalve aan *Frankrijk* bij een verdrag af, waarvan de voorwaarden nooit nauwkeurig zijn

zijn bekend geworden. Ondertuschen meende dit rijk in den aanvang, dat men het eiland met eene geringe magt zoude kunnen tot onderwerping brengen; maar PAOLI, op Britsche hulp hopende, bood eenen tijd lang zulk eenen hevigen tegenstand, dat de kosten dezer onderneming reeds 30 millioen livres beliepen, zonder dat de *Franschen* verder voorwaarts gedrongen waren. Dan, nu ontvingen zij van hun hof versterking; doch *Engeland* en het verder *Europa* geheel werkeloos blijvende, en de *Corfikanen* bovendien in verscheiden gevechten hunnen pligt vergetende, zag PAOLI van allen verderen tegenstand af, en vlugtte, in Zomermaand van dat jaar, naar *Engeland*, waar hij naderhand jaren lang van een koninklijk pensioen leefde. Bij de *Fransche* omwenteling werd *Corfika* al aanstonds als een afzonderlijk departement in *Frankrijk* ingelijfd, en had zijne afgevaardigden in de conventie; terwijl PAOLI nu ook uit *Engeland* naar zijn vrij geworden vaderland terug keerde. De dood des konings van *Frankrijk*, en andere besluiten van de conventie, baarden op het eiland veel misnoegen. Het schrikbewind hield PAOLI verdacht, en onthoofde hem naar *Parijs*; doch hij haalde het volk tot de zijde der *Engelschen* over, die dan ook, den 18den van Sprokkelmaand 1794, op *Corfika* landden; den 22sten van Bloeiamaand *Bastia*, en eindelijk den 4den van Oogstmaand ook *Calvi* veroverden. De natie onderwierp zich hierop aan *Engeland*, en ELLIOT ontving, in eene algemeene vergadering van afgevaardigde *Corfikanen*, te *Corte*, in naam des konings, hare plechtige hulde. Het eiland werd nu als een vierde koninkrijk aangemerkt, en op de Britsche wijze, door een bijzonder parlement, even als *Ierland*, bestuurd; doch het rijk der *Engelschen* duurde niet lang. Een groot gedeelte der inwoners, inzonderheid van het zuidelijk gedeelte des eilands, werd van hun afkeerig, en het viel den aanhangeren der *Franschen* gemakkelijk, om hunnen invloed verder onder hen te verspreiden, vermits het nieuw gematigd regeringsstelsel in *Frankrijk* zich bij hen in een gunstig licht vertoonde, en de *Engelschen* de kunst niet verstonden, om zich bij deze eilanders bemind te maken. Er ontstond, op verscheidene plaatsen, oproer, en kwaadaardige ziekten rigtten onder de *Britten* de verschrikkelijkste verwoestingen aan, van welk een en ander het gevolg was, dat de ouderkoning ELLIOT, inzonderheid na dat de Britsche overmagt in de *Middelandsche* zee, door het in bezit nemen van *Livorno* door de *Franschen*, aanmerkelijk gesnukt was, het geraden oordeelde, den 14den van Wijnmaand 1796 te verkiaren, dat hij besloten had, *Corfika* te ontruimen, hetwelk dan ook, in die zelfde maand, met zoo veel overhaasting geschiedde, dat de *Engelschen* aanmerkelijke magazijnen moesten achterlaten. *Corfika* maakt thans het 86ste *Fransche* departement uit, hetwelk 3 afgevaardigden naar *Parijs* zendt. De luchtgesteldheid is er gezond, doch op sommige plaatsen veroorzaken de mocrasfen koortsen, enz. De rotsachtige grond is nauwelijks voor een vijfde deel bebouwd, en levert ijzer, lood, koper, goud,

goud, zilver, aluin, porphy, jaspis, eiken-, beuken-, dennen-, en kastanje-boomen, zuidvruchten, wijn, rozijnen, koren, en peulvruchten en welriekende kruiden op.

CORSO. Eene der fraaiste en aanzienlijkste straten in *Rome*, waar gewoonlijk het harddraven met paarden geschiedt. Ook in andere Italiaansche steden zijn dergelijke straten, die dan ook, zoo als in *Rome*, druk bezocht, en tot wandelplaatsen gebruikt worden.

CORTES. Waarschijnlijk van *Curia* afkomstig, (want *regis curia*, koningshof, noemde men, in de middel-eeuwen, de rijksdagen der Germaansche volken), zijn de standen van het koninkrijk *Spanje*, waaronder die van *Castilie*, welke uit den hoogen adel, de hooge geestelijkheid, de ridder-orde van *St. Jakob*, *Calatrava* en *Alcamara*, alsmede uit de grootste steden bestonden, en van ouds af den eersten rang bekleedden. In vroeger tijd waren de koningen van de *Cortes* zeer afhankelijk; doch FERDINAND van *Arragon*, naderhand KAREL de V, en eindelijk PHILIP de II, wisten, van tijd tot tijd, den invloed en de magt der standen zoo geheel te snuiken, dat zij alleen tot de huldiging des konings, of van den prins van *Asturie*, of wanneer er iets omtrent de opvolging van den troon bepaald moest worden, werden bijeengeroepen. De storm, die, in de laatste tijden, de inwendige rust van *Spanje* zoo geweldig schokte, deed echter de *Cortes*, op uitnoodiging van NAPOLEON, in Zomermaand 1808, te *Bayonne* vergaderen, om eenen nieuwe staatswet voor het rijk te ontwerpen, welke, in hare 12de zitting, door deze, dus genoemde, algemeene *Junta* werd aangenomen, en waarvan het 9de artikel over de *Cortes*, of nationale vergadering, handelt, welke uit 25 aartsbisdommen, even zoo veel edellieden, en 122 uit het volk verkozen leden bestaan zoude. Naderhand poogde de voormalige Fransche keizer de *Cortes* geheel in hare vorige waarde te herstellen, om den adel, en daardoor de natie, aan zijne zijde te brengen; doch dit mislukte. De *Junta*, die, sedert de verwijdering der Bourbonische Dynastie uit *Spanje*, in naam van FERDINAND, de teugels der regering had in handen genomen, had reeds de *Cortes* bijeen geroepen, en langen tijd werkten deze volksvertegenwoordigers, om de onafhankelijkheid der natie te redden, en de herstelling van den wettigen koning te bevorderen. Intusschen liet zich FERDINAND, door Franschen invloed, tot het verdrag van *Valency* overreden, hetwelk hem wel zijne vrijheid en kroon terug gaf, maar hem op nieuw aan de willekeur van NAPOLEON blootstelde. De *Cortes*, die geen stap des konings voor wettig hield, zoo lang hij onder vreemden invloed stond, verwierp dit verdrag, hetwelk door FERDINAND zeer euvel werd opgenomen. Toen nu deze, na den val van NAPOLEON, in *Spanje* terug kwam, zonden de *Cortes* de door haar ontworpen staatswet aan hem toe, in welke, onder vele goede en doelmatige inrigtingen, echter aan de nationale vertegenwoordigers te veel, en aan den koning te weinig magt werd toegekend. Dit een en ander mishagde aan vele rijksgrooten, aan de geestelijkheid, en een groot ge-

deel-

deelte des volks, waarvan het gevolg was, dat FERDINAND niet alleen de staatswet afkeurde, maar zelfs onmiddellijk de vergadering der *Cortes* ontbond, en derzelver leden en aanhangers vervolgde. Dit gedrag jegens mannen, aan wier vaderlandsliefde en standvastigheid *Spanje* het behoud van zijn aanwezen, en de koning de herkrijging zijner kroon te danken had, maakte op geheel *Europa* eenen, voor den laafsten zoo madeeligen, indruk, dat zelfs de ministers van vier aanzienlijke mogendheden, aan het hof van *Madrid*, den last ontvingen, om zich voor de vervolgdten in de bres te stellen, en gematigder middelen aan te raden. Inmiddels bleef des vorsten verzekering in zijne verklaring van den 4den van Bloeiamaand 1814 vervat, dat hij eene, op *Liberale* gronden gevestigde, staatswet zoude invoeren, on vervuld, waarvan het gevolg was, dat er, in het afgelopen jaar 1820, eene omwenteling in *Spanje* plaats greep; de vorige vergadering der *Cortes* weder bijeen kwam, en de reeds ontworpen staatswet door den koning werd aangenomen.

CORTEZ. (FERDINANDO) Een Spaansch veldheer onder KAREL, V, die, in het tijdvak tusſchen 1519 en 1521, het rijk van *Mexico*, zonder het minste regt, ten behoeve der *Spanjaards* veroverde; daarbij ſtroomen bloeds vergoot; den laafsten koning van dezen ſtaat, GUATIMOZIN, liet te regt ſtellen, en vervolgens, tot op zijnen dood, in naam van zijnen koning, verſcheiden West-Indiſche landen, en onder anderen *Californië*, ontdekte. Hij was een man, die uit hoofde van zijnen voorbeeldeloozen heldenmoed, en zijne uitmuntende talenten als veldheer, even veel bewondering, als wegens zijne ongehoorde wreedheid eenen billijken afkeer verdient, en die mogelijk bij ALEXANDER den Grooten, in ſtoute ondernemingen, zoude kunnen vergeleken worden.

CORTONA. Eigenlijk PIETRO VERETINI, naar zijne geboortestad *Cortona*, onder den naam van PIETRO DI CORTONA bekend, was een uitmuntend ſchilder en bouwkundige. Hij had, in zijne jeugd, de antiken, en de groote meesters RAPHAEL, CARAVAGGIO en MICHEL ANGELO beoefend, en trad hierop, onverwacht, als kunstenaar, met zijnen *Roof der Sabijnen* te voorschijn. Dit ſtuk, en nog meer de geboorte onzes Zaligmakers, in de lieve vrouwen kerk te *Loretto* geplaatst, vestigde zijnen roem. Hij ſchilderde vervolgens het verwelf van de groote zaal in het paleis van BERBERINI, verbeeldende den *Triomf der eer*: een werk, zoo volkomen geſlaagd, en van zulk eene uitgebreidheid, als immer door eenig ſchilder geleverd werd. Hij reisde door *Lombardye*, den *Venetiaanſchen ſtaat*, en naar *Florence*, waar hij de zoldering van het Paleis PITTY ſchilderde, vertrok vervolgens naar *Rome*, en was hier geſtadig, als ſchilder en bouwkundige, werkzaam. Uitgebreide ſtukken waren zijn hoofdwerk; doch vervaardigde hij ook kleiner, die wel van mindere waarde, maar hoog geſchat en zeldzaam zijn. Hij ſtierf, te *Rome*, in 1669, en werd op eene eervolle wijze in de kerk van *St. Lucas* begraven, in welke

ke hij zijne nagedachtenis, door het fraaije altaar van de heilige MARTINA, reeds vereeuwigd had. CORTONA bemoeide zich minder met de gedaante der voorwerpen zelve, dan wel om den schijn van derzelve gestalte te vertoonen. Hij offerde de waarheid aan het bevallige op, schoon hij dit niet altijd bereikte. Intusfchen werden de fouten der teekening, welke, over het algemeen, eenigzins grof is, door de vruchtbaarheid eener levendige verbeelding, her zacht bevallige zijner jeugdige vrouwenbeelden, en de overeenstemmende afwisseling van kleuren rijkelijk vergoed. Deze laatste eigenschap verdient voornamelijk onze opmerking, omdat zij zijne eigenlijke verdienste uitmaakt, en niemand, voor of na hem, dezelve in die mate bezeten heeft.

CORUNNA. De hoofdstad van het koninkrijk *Gallicië*, met eene groote haven, door de forten *Sr. Martin* en *Santa Cruz* beschermd wordende. Zij heeft eene citadel, welke *de oude stad* uitmaakt; wordende het overige gedeelte *de nieuwe stad* geheeten. In de baai ligt het fort *St. Anton*, op een klein eiland, hetwelk tot eene staatsgevangenis dient. Maandelijks gaat er eene pakketboot van *Corunna* naar *Havanna*, en, elke twee maanden, een naar *Buenos-Ayres*: ook komt er, maandelijks, eene pakketboot uit *Falmouth*, in *Engeland*, aan. Het getal der bewoners belooft omtrent 11,000, zonder de krijgstroepen er onder te rekenen. Behalve eenige regerings-collegien, vindt men er een huishoudelijke maatschappij, eene school voor de zeevaart, zijde kousen-, linnen-, zeildoek- en andere fabrieken. *Corunna* is in den jongsten Spaanschen nationalen oorlog, inzonderheid, merkwaardig geworden door den veldslag op den 16den van Louwm. 1809, tusfchen den Franschen maarschalk SOULT en den Engelschen veldheer MOORE voorgevallen, waarin de laatste sneuvelde, en zijn opvolger BAIRD gevaarlijk gekwetst werd. Beiden schreven zich de overwinning toe: de *Engelschen* ten minste bereikten hun doel, om zich veilig te kunnen inschepen. *Corunna* gaf zich hierop aan de *Franschen* over, die echter, in Zomerm. daaraanvolgende, de stad weder moesten ontruimen.

COSMUS I. Toen, in de 11de eeuw, bijna alle steden van *Oppeer-Italië* zich tot republieken vormden, scheen het lot nog eens het oude *Griekenland* te zullen doen herleven; want in deze, niet zeer groote, staten ontwikkelde zich eene kracht, die haren invloed aan alle kanten verspreidde, en *Oppeer-Italië*, zoo in handel en manufacturen, als ten aanzien van de vrije beschaving van den geest in kunsten en wetenschappen, boven alle staten van *Europa* deed uitmunten. Tot het laatste droeg de gemeenebest-regering, en, tot vestiging van deze, de onderlinge tweespalt der kleine staten niet weinig bij. Toen nu, onder deze oneenigheden der partijen, eenige stouten of aanzienlijke mannen zich tot *Dictators* verheven hadden, die naderhand vorsten werden, wedijverden deze met elkander niet slechts naar magt en aanzien, maar wilden ook, zelfs in de bevordering van kunsten en wetenschappen, voor hunne voorgangers niet onderdoen. De geschiede-

nis van verscheiden dezer kleine staten is daardoor die der kunsten geworden, welke nooit schooner bloeiden, dan in dien tijd, waarin alles zich vereenigde, om de geestdrift voor dezelve op te wekken. Onder deze staten kenfcherfte zich inzonderheid *Toskane*, of *Florence*. De staatsgesteldheid des laatsten begunstigde den handel, waartoe de volksgeest overhelde, en waardoor de familie van MEDICIS niet alleen onafmetelijke schatten, maar zelfs eenen overwegenden invloed, verwierf. In eenen afstammeling derzelve, den oudsten COSMUS, vereenigde zich alles, wat hem den eernaam van *Vader des vaderlands* konde doen verwerven. Zijne pracht, zijne edelmoedigheid en deugden deden hem, op zijne landgenooten, eenen alles overwegenden invloed verwerven, zoo dat de volksregering wel behouden, doch COSMUS, inderdaad, het hoofd der republiek werd, en een aanmerkelijk gedeelte zijner magt aan zijne nakomelingen naliet. Ondertuschen had de familie der MEDICIS, zoo als doorgaans het geval is, met de woelingen der onderscheidene partijen veel te worstelen, en moest zij zelfs, van 1433 — 1527 driemaal *Florence* ruimen. ALEXANDER, een achter kleinzoon van COSMUS, den *Vader des vaderlands*, werd wel hierop in 1580, tot hertog benoemd; doch, 6 jaren daarna, verradelijk vermoord, hetwelk de voornaamsten van den staat deed besluiten, om COSMUS van MEDICIS, den eenigsten erfgenaam van dit aanzienlijk geslacht, een jongeling van 18 jaren, tot opperhoofd van den staat te verklaren. Ondertuschen had de moordenaar van ALEXANDER zich door de vlugt gered, terwijl PHILIP STROZZI, en andere misnoegden, zich met hem vereenigd hadden, om de volksregering van *Toskane* weder te herstellen, waartoe zij, met een aanzienlijk aantal bijeen verzamelde troepen, in het Florentijnsche gebied vielen. Dan, zij die COSMUS verkozen hadden, bezaten middelen, om hem in zijne regering te bevestigen. Zij werfden krijgsvolk, zochten de burgers te winnen, en poogden zich bovenal van de bescherming van keizer KAREL V te verzekeren, van welk een en ander het gevolg was, dat het leger der misnoegden bij nacht overvallen, de voornaamste aanvoerders gevangen genomen, en COSMUS in zijne heerschappij volkomen bevestigd werd. STROZZI, om de doodstraf te ontwijken, benam zich zelven, in den kerker, het leven, en anderen werden te regt gesteld. Men beschuldigde COSMUS van wreedheid en argwaan — en er zijn ook eenige onmenschetlijke handelingen van hem bekend — maar het is ook zeker, dat zijn bestuur zachter was, toen hij zich in zijne heerschappij zag bevestigd. Handel en fabrieken herkregen, onder dezelve, haren alouden bloei; 's lands welvaart nam gestadig toe; men stelde goede middelen van verdediging, te land en ter zee, in het werk; hij vergrootte het gebied van den staat door het vorstendom *Piombino*, door KAREL V, voor 200,000 daalders, aan hem afgestaan, en liet zich, door *Spanie*, met de republiek *Siena* beleenen. Voorts stelde hij, in 1561, de orde van den heiligen STEPHANUS in, ten einde de Toskaansche kusten te-

tegen de Turksche zeeroovers te beveiligen, was tevens een bevoor-
raar van kunsten en wetenschappen, en de stichter van de akademie
te *Pisa*. Paus Pius V benoemde hem in 1569 tot groot-hertog van
Toskane, en zond hem eene goude kroon. Met hem, als *Cosmus*
de I, begint dus de reeks der groot-hertogen van *Toskane*, die, na
verloop van bijna twee eeuwen, den troon der Duitsche keizers
beklommen. *Cosmus de I* stierf in het jaar 1574.

COSTER. (SAMUEL) De stichter van het Amsterdamsche tooneel,
van wien het jaar zijner geboorte, zoo wel als dat van zijn overlij-
den, met geene zekerheid bekend is. Hij was geneesheer te *Amster-*
dam, en bezorgde de zieken in het gästhuis meer dan 50 jaren,
zonder eenige belooning. Bovendien wijdde hij zich aan den dienst
der zanggodinnen, en heeft men van hem 5 blij- en 6 treurspelen.
Zijn eerste drama was: *de Vermaken van het land*, zijn laatste het
treurspel *POLYXENA*: het eerste verscheen in 1615, het laatste in 1644.
Zijne *IPHIGENIA*, die in 1616 het licht zag, baarde het meeste
opzien. — Toenmaals gaf men in *Amsterdam* tooneelsstukken, eerst
om niet; doch naderhand betaalde men er eenig geld voor, ten be-
hoeve der armen; en het was omtrent dezen tijd, dat COSTER een
genootschap, onder den naam van *akademie*, oprigtte, hetwelk de vor-
ming der Hollandsche taal- en dichtkunde ten doel had, en waaruit
in 1617 de volkomene stichting van een tooneel, schoon nog onder
den naam van *akademie*, geboren werd. COSTER vond van de zijde der
geestelijkheid veel tegenstand; doch van de zijde der regering eenige on-
dersteuning, die hem een lokaal op de keizers graft inruimde, waar toen
een behoorlijk houten gebouw werd opgericht. COSTER maakte nu eene
overeenkomst met het weeshuis, hetwelk voor een derde van de winst
de kosten der onderneming op zich nam, en de overige twee derde aan
het gezelschap overliet. In het jaar 1638 werd het houten gebouw met
een van steen verwisseld, en de *akademie* veranderde in eenen *schoon-*
burg. Behalve zijne verdienste in deszelfs oprigting, heeft men het
ook nog aan hem te danken, dat de laste mimische vertooningen der ou-
de redenrijkers zijn verdrongen geworden, en voor den goeden finaak
den weg geopend werd.

COSTNITZ. (Eigenlijk *Constans*) Eene kleine stad, liggende
in het Groot-hertogdom *Baden*, aan de *Bodensee*, inzonderheid be-
roemd wegens de merkwaardige kerkvergadering, die, van Slagt-
maand 1414 tot Grasmaand 1418, aldaar gehouden werd, en in wel-
ke de keizer, de paus, 26 vorsten, 140 graven, meer dan 20
kardinalen, 7 patriarchen, 20 aartsbisdommen, 92 bisdommen, 600
prelaten en doktoren, en omtrent 4000 priesters tegenwoordig wa-
ren. Kerkelijke scheuringen en twisten waren de oorzaken harer bij-
eenroeping. De pausen, namelijk, hadden 72 jaren lang hunne residen-
tie te *Avignon* gehouden, toen GREGORIUS XI zijnen zetel in 1378
weder naar *Rome* verlegde; doch kort daarna stierf. De Italiaansche
en Fransche kardinalen het thans over de keuze van eenen nieuwen

paus niet kunnende eens worden, verkoos iedere partij er eenen voor zich zelve, zoodat er, door de verkiezing van *twee pausen*, eene scheuring ontstond, die 40 jaren duurde: zelfs waren er, toen SIGISMUNDUS in 1411 den keizerlijken troon beklom, *drie pausen*, die elkander beurtelings in den ban deden. Om nu deze wanorden, en tevens de verbreiding van de leer van HUSS, te stuiten, liet genoemde vorst eene algemeene kerkvergadering bijeen roepen, waarin de voorgegeven ketterijen van WICLEF en HUSS veroordeeld, en de laatste, in weerwil van 's keizers vrij geleide, in 1415, alsmede zijn vriend Hieronymus van Praag in het volgende jaar, tot den brandstapel verwezen werden. Meenende, na deze dubbele teregtstelling, tegen de verbreiding van ketterijen genoeg gezorgd te hebben, werden de drie pausen, JOHAN XXII (ook XXIII), GREGORIUS XII en BENEDICTUS XIII, van hunne waardigheid ontzet, en MARTIN V tot wettig paus verkozen. SIGISMUNDUS oordeelde nu eene geheele kerkelijke verbetering tot stand te kunnen brengen; doch, daar zich de nieuwe paus, tegen 's keizers zin, naar Italië begaf, ging de geheele kerkvergadering uit een, zonder dat haar oogmerk was bereikt geworden. Dit gebeurde eerst in 1431, op de kerkvergadering te *Bazel*, op welke men den paus aan de uitspraak van een Concilie onderwierp, en aan de aanhangers van HUSS het gebruik des H. Avondm. onder beiderlei gedaante, werd toegeestaan.

COTTBUS. Hoofdstad van den kreits van gelijken naam in het Pruisf. regeringsdistr. *Frankfort*, aan de *Spree* liggende, en omtrent 4500 inwoners bevattende, die deels uit Duitfche en Wendische Lutherfchen, deels uit Gereformeerden bestaan, waarvan de Wendische gemeente de talrijkste is. De laken- en stoffenhandel, de linnenweverijen en bierbrouwerijen maken de voornaamste takken van bestaan voor de ingezetenen uit. De laatste, inzonderheid, is zoo aanmerkelijk, dat de stad, door de belasting van slechts eenen penning op een vierde van eene ton, in 19 jaren, de vrij aanzienlijke fchulden, in den zevenjarigen oorlog gemaakt, heeft kunnen aflossen. De *Cottbusser-kreits*, geheel door de *Lausitz* ingesloten, doch tot de *Neumark* behoorende, werd bij den vrede van *Tilsit* door *Pruisfen* aan *Saksen* afgeftaan; doch, in 1813, door eerstgenoemde mogendheid weder in bezit genomen.

COURT DE GEBELIN. (ANTOINE) Was lid van verscheidene akademien, en voorzitter van het *muséum* te *Parijs*, waar hij in 1784 stierf. Hij bezat reeds vroeg eenen sterken lust voor de wetenschappen, en beoefende de natuur-, wiskunde, doode en levende talen, fabel- en oudheidkunde. Van hem verscheen, eerst verscheidene jaren, na dat hij zijne studien volbragt had, een werk in het licht, *le Monde primitif* getiteld, hetwelk, volgens de getuigenis van eenen oordeelkundigen, door den grooten fchat van geleerdheid, daarin vervat, elks bewondering verdient, en der Fransche natie tot roem verstrekt. In hetzelfde wordt de oorspronkelijke taal aangetoond en ontwikkeld; de openbare ongerijmdheden der fabelleer worden er in aangewezen, en, zoo veel mogelijk, weggenomen,

men, en de tijdperken der voorwereld aan de dikke duisternis, waar in zij gehuld waren, onttrokken. Hij levert voorts eene schets van den staat der eerste menschelijke maatschappij, van hare wetten, gewoonten, schriftteekens enz., en terwijl hij zich op deze wijze in de tijdperken verplaatst, waarin zich 's menschen geest allereerst begon te ontwikkelen, geeft hij den sleutel tot de geheele oudheidkunde, en toont hij den weg aan, op welken het den geleerden gelukte, de gedenkstukken der grijze oudheid, uit de verwoestingen des tijds gered, te ontcijferen. Hij behaalde, tweemaal na elkander, den prijs bij de Fransche akademie, en was de stichter van het *muséum*, dat nog tegenwoordig met goedkeuring beschouwd wordt.

COTTIN. (SOPHIA) Deze bevallige romanschrijfter werd in 1773 te *Tonnais* geboren. Opgevoed door eene moeder, die de kunsten en wetenschappen beminde, vormde zich vroeg haar smaak; doch, daar zij zich meer toelagde, om in de verkeerung nuttig te zijn, dan te schitteren, had niemand van haren voortreffelijken aanleg iets vermoed; en het was eerst na den dood haars echtgenoots, een rijk bankier te *Parijs*, dat zij, hare toenemende zucht voor een stil, afgezonderd leven volgend, zich aan de vriendschap en het studeren toewijde, zonder er nog aan te denken, om als openbare schrijfter op te treden. Eindelijk liet zij zich, na dat zij een plan tot iets grooters gevormd had, door hare vlugheid van geest wegslepen, en schreef 200 bladzijden achter elkander, die eenen roman behelsden, vol gevoel, en in eenen fraaijen stijl geschreven. Zoo ontstond CLARA VAN ALBA, welke zij aan eenen boekhandelaar verkocht, om, door dat geld, een slagtoffer der omwenteling te redden, en zoo werd hare eerste schrede, in de loopbaan der wetenschappen, niet alleeti door eenen uitmuntenden arbeid, maar ook door een edel bedrijf, gekenmerkt. Genoemde roman werd met goedkeuring ontvangen; doch bleef ook niet ongelaaft. Mevrouw COTTIN vernam beide met onverschilligheid, en nam te tweeden male de pen op. Het duurde niet lang, of men zag hare MALVINA, vervolgens AMELIA MANSFIELD, MATHILDA, waarin zij drie karakters met eene meesterlijke hand teekende, en eindelijk, ELIZABETH, of *de ballingen in Syberie*, te voorschijn treden, waarin de teederste en reinste hartstogten van 's menschen ziel, over het algemeen, met de levendigste verwen geschilderd zijn. Vele schrijvers mogen de wereld en hare buitensporigheden beter dan mevrouw COTTIN gekend hebben; maar dieper is niemand in het hart doorgedrongen, noch heeft de hartstogten en het gevoel welsprekender en meer naar waarheid uitgedrukt, dan zij. Zij schreef zoo gemakkelijk, dat hare werken haar, om zoo te spreken, geene inspanning kosteden; hield het voor eenen stelregel, hoe veel zij ook geschreven heeft, dat vrouwen niet schrijven moeten; en beklagde zich gedurig, dat zij schriftelijken arbeid, en wel romans, vervaardigd, en zich daardoor aan het oordeel van het publiek had blootgesteld. „Als men Romans schrijft,” was haar zeggen,

„vlecht men er altijd iets van zijn eigen hart in; en dit moet men voor zijne vrienden behouden.”

Omtrent letterkundige beoordeelingen was zij hoogst onverschillig, en, wanneer hare werken in de dagbladen streng werden beoordeeld, bekende zij onbewimpeld zulks verdiend te hebben, en wenschte dan alleen, dat zich de armen over haar geschrift mogten verheugen, ten welken einde zij de voordeelen er van tot weldadige oogmerken besteedde. In de laatste jaren haars levens, begon zij een werk over den Christelijken godsdienst, en had tevens eenen roman, over de opvoeding, onder handen, waarvan de beide eerste deelen voltooid waren, toen zij, in het midden van dezen haren laatsten arbeid, van welken zij zich den eenigen roem beloofde, waarop eene vrouw aanspraak mag maken, door eene verschrikkelijke ziekte werd aangetast, welke, na 3 maanden lijdens, in Oogstm. 1807, in het 34ste jaar haars onderdoms, aan haar verdienstelijk leven een einde maakte. De meeste harer romans zijn herhaalde malen herdrukt; in het Nederd. vertaald, en ook bij onze landgenooten met genoegen ontvangen.

COURTINE. Een wal, die twee bolwerken (*Bastions*) met elkander verbindt; een midden-wal.

COUSTON. (NICOLAS en GUILLAUME) Twee broeders, van welke de eerste in 1733, en de laatste in 1745, te *Parijs*, gestorven is, die zich als beeldhouwers hebben beroemd gemaakt. NICOLAS bezat verheven denkbeelden en had eenen fijnen smaak. Zijne teekeningen zijn nauwkeurig, en hij gaf aan zijne beelden eene edele houding, en eene sierlijke kleeding. Zijne *afneming van het kruis*, op het hoofdaltaar in de kathedrale kerk te *Parijs*, wordt inzonderheid zeer hoog geschat. GUILLAUME, zijn broeder, die hem, als bestuurder van de akademie der beeldende kunsten, opvolgde, vervaardigde de graftombe voor den kardinaal du Bois, in de kerk *St. Honoré*, welk stuk ongemeen geprezen wordt. Zijn oudste zoon echter, die zijnen naam droeg, en in 1777 te *Parijs* stierf, overtrof hem. De standbeelden van VENUS en MARS, die deze kunstenaar in 1769 voor den koning van *Pruisen* vervaardigde, verwekten eene algemeene bewondering.

COUTHON. Was lid der tweede nationale vergadering en conventie van *Frankrijk*. Zijn ligchaam was door zijne ongebondene levenswijze zoo zeer verzwakt, dat hij op eenen stoel in de vergadering moest gedragen worden; en echter was hij een bloeddorstige aanhanger van ROBESPIERE, wiens val gelijktijdig den zijnen bewerkte.

COVENTRI of CONVENTRY. Eene stad in *Engeland*, in het graafschap *Warwick*, aan de *Sherburn*, met 2134 huizen en 18,000 inwoners. Zij is de zetel van eenen bisschop, en in den ouderwetfchen smaak gebouwd. Zijdenband-, trijp- en horologie-fabrieken maken de voornaamste takken van bestaan uit; echter drijft men er ook handel in verfwaren en wol. De *Michaelis-kerk* heeft eenen der schoonste torens, die voor een meesterstuk van bouwkunde gehouden wordt. Ook is er eene vrijfchool met eene boekerij.

COXE. (WILLIAM) Een beroemd Engelsch reiziger en geschiedschrijver. Hij werd in 1747 te *Londen* geboren, vervolgens te *Eton* opgevoed, en verzelde, na zijne studien te *Cambridge* volbragt te hebben, de jonge graven PEMBROKE, WHITBREAD, (naderhand een groot redenaar in het parlement), en den marquis van CORNWALLIS, op hunne reizen, door *Europa*. Aan deze reizen hebben wij de als klasiek beschouwde reisbeschrijving door *Zwitserland* (1779), alsmede door *Polen*, *Rusland*, *Zweden* en *Denemarken* (1784 — 1792), te danken. Dezelve zijn in de meeste Europische talen overgezet. Als geschiedschrijver werd hij het eerst bekend door zijne *Memoires omtrent Sir ROBERT WALPOLE*, waarna hij, in 1807, zijne klasieke *Geschiedenis van het huis van Oostenrijk*, in 4 deelen, en in 1813, zijne *Gedenkwaardigheden der Koningen van Spanje, uit het huis van Bourbon, van 1700 tot 1738*, in 3 deelen in 4to, in het licht gaf, met welk laatste werk hij zijne lange en roemvolle letterkundige loopbaan schijnt befloten te hebben.

CRABETH. (DIRK en WOUTER) Twee broeders, de beroemdste en kunstigste glaschilders, die er ooit geweest zijn. Zij leefden in het laatst der 16de en het begin der 17de eeuw, en behoorden te *Gouda* te huis, waar zij, voor een gedeelte, die overheerlijke glazen in de groote, of *St. Jans-kerk* geschilderd hebben, welke, nog heden ten dage, door kunstkenneren, met zoo vele bewondering beschouwd worden, en zoo vele vreemdelingen derwaarts lokken. — WOUTER wordt geoordeeld, inzonderheid in nette sierlijkheid en helderheid van penseel, boven zijnen broeder uit te munten; die hem echter in den gloed der kleuren weder verre overtrof; zoo dat men plagt te zeggen: hetwelk DIRK doet door zijne diepsels, werkt WOUTER door zijne hoogsels. Met dit alles waren beiden uitmuntende meesters, waarop zich ons *Nederland* met regt mag beroemen. Zij hebben in genoemde kerk 11 ramen van deze glazen geschilderd, waarvan er 7 door DIRK zijn vervaardigd, verbeeldende JOHANNES, den *Zaligmaker doopende*; JEZUS onder zijne *Discipelen omtrent den Jordaan*; JOHANNES in de *gevangenis*, en vervolgens *aan den Jordaan predikende*; de *inwijding van SALOMONS tempel*, en daaronder *het Avondmaal des Heeren*; de *diaken PHILIPPUS binnen Samaria*; de *uitdrijving der koopers en verkoopers uit den tempel*, en eindelijk *Bethulie ontzet door de onthalsing van HOLOFERNES*. De 4 overige zijn van de hand van WOUTER, en vertoonen: de *koningin van SCHEBA, een bezoek bij SALOMON afleggende, om zijne wijsheid te hooren*, en hem *kostbare geschenken brengende*; de *kerkroover HELIODORUS door de Engelen gestraft*; de *geboorte van den Zaligmaker*, en daaronder *CHRISTUS zittende in het midden der kanunniken*, en laatstelijk *de offerhande van ELIAS*, welke door vuur van den Hemel verteed wordt, en beneden dit stuk *de voetwasfing der Apostelen*. Al deze stukken, waarin kunst en kleuren alles overtreffen, prijken, van onder, met de beeldtemissen der edelmoedige en aanzienlijke gevers.

Schoon deze twee groote meesters, met welke THOMBERG wil, dat de kunst begraven zij, broeders waren, handelden zij zoo bedekt jegens elkander, dat de een aan den ander, iets aangaande hunne kunst vragende, ten antwoord gaf: *ik heb het door vlijt gezocht, doe ook zoo!* Zelfs ging dit zoo ver, dat, wanneer zij, hetwelk echter zelden gebeurde, op elkanders winkel kwamen, het werk, wat zij onder handen hadden, voor dien tijd overdekt werd.

CRAKAU. Aan den *Weichsel* en de *Rudawa*, in eene uitgebreide vlakke liggende, bevat thans omtrent 25,000 inwoners, en is de zetel van eenen bisschop. Zij wordt door den *Weichsel* in drie deelen verdeeld, en bestaat uit de oude stad of het eigenlijk *Crakau*, en de twee kleine steden *Podgorse* en *Cosimir*, in welke laatste de Joden alleen mogen wonen, die er 6,000 in getal zijn. *Crakau* heeft vele voorsteden; de Oostenrijkers hebben de vestingswerken geheel verwoest. De kathedrale kerk, een Gothisch meesterstuk, heeft 50 altaren en 20 kapellen, en bevat de gedenkzuilen van zoo vele Poolse helden en vorsten, onder anderen het graf van den beroemden SOBIESKI, alsmede, in de kapel van SIGISMUND, dat van STANISLAUS, en nu ook, door bewerking van keizer ALEXANDER, die van KOSIUSKO en PONIATOWSKI. Van de overige 70 kerken zijn verscheidene, door hare oudheid, merkwaardig. Verder zijn het stadhuis en het winkelhuis op de groote markt merkwaardige gebouwen; de hooge school heeft eene belangrijke boekerij, en het bisschoppelijk paleis, vooral, fraaije schilderstukken; terwijl er verder vele nuttige inrigtingen en aanzienlijke fabrieken gevonden worden.

In de 13de eeuw werden de grondslagen tot deze stad gelegd, en zij dreef steeds eenen belangrijken handel. Bij de verdeeling van *Polen*, in 1793, kwam zij aan *Oostenrijk*; doch werd in 1809 met geheel *West-Gallicie*, een gedeelte van het hertogdom *Warschau*, en bij het verdrag, in Bloemaand 1815 te *Wenen*, omtrent het toekomstig lot van *Polen* gesloten, met een daartoe behoorend gebied van 22 v. m. (waarop nog eene stad, 3 viekken, 77 dorpen en 69,000 inwoners gevonden worden), voor eenen vrijen en onafhankelijken staat verklaard; gelijk dan ook in Wijnmaand daaraanvolgende, door Oostenrijksche, Russische en Pruisische gemagtigden, de inrigtingen en grenzen dezer nieuwe republiek geregeld werden, en, den 18den dier maand, hare vrijheid onder bescherming dier mogendheden, plechtig werd afgekondigd. De staat werd hierbij ook voor altijd onzijdig verklaard, zoo dat hij nimmer door vreemde troepen bedreigd of bezet mag worden.

CRAIJON. (Zie: TEEKENKRIJT.)

CRAMER. (WILHELM) Geboren te *Manheim*, hof-muzikant en solo-speler in de koninklijke kapel, en bestuurder van het orkest des zangtooneels te *Londen*, is een der beroemdste viool-spelers, die, in waardigheid, met eenen LOLLI, en, in bevallige voordragt, met eenen FRANS BENDA mag gelijk gesteld worden. In het jaar 1787 be-

bestuurde hij, bij gelegenheid van het derde jaarfeest van HANDEL, het concert, hetwelk uit 800 toonkunstenaars bestond. Hij stierf in 1799 te Londen, in het 56ste jaar zijns ouderdoms, nalatende verscheiden zonen, waaronder de oudste JOHANN BAPTIST CRAMER, een leerling van CLEMENTI, inzonderheid, als een der sterkste klavierspelers uitmunt.

CRAMER. (JOANNES ANDREAS) Werd te *Johstadt*, bij *Anna-berg*, in 1723 geboren, waar zijn vader predikant, en zijn eerste onderwijzer was. Door hem behoorlijk voorbereid, begaf hij zich naar de vorstelijke school te *Grimma*, waaruit zoo vele geleerde mannen zijn voortgekomen, en waar hij, inzonderheid in de oude talen en de oude letterkunde, groote vorderingen maakte. In 1742, toen zijn vader was overleden, reisde hij, bijkans van alle ondersteuning beroofd, te voet, naar de universiteit te *Leipzig*, om zich aldaar in de godgeleerdheid te oefenen. Hij had slechts 80 daalders inkomen; doch goede orde en spaarzaamheid hielpen er hem zoo wel door, dat hij altijd, in geval van nood, nog iets overhield. De boekhandelaar BREITKOPF gebruikte hem als corrector, en eerlang als overzetter van verscheiden stukken van BAILE, alsmede tot het maken van uittreksels uit groote werken, die hij uitgaf.

Omtrent dezen tijd sloeg CRAMER met SCHLEGEL, waarbij RABENER, GÄRTNER, KLOPSTOCK, GELLERT en anderen zich spoedig voegden, de hand aan de uitgave der *Bremische Beyträge*, alsmede aan eene verzameling van gemengde schriften. Men weet, welk eenen grooten invloed deze beide werken op de vorming van den Hoogduitschen smaak en letterkunde gehad hebben. Een aanzienlijk gedeelte der daarin vervatte verhandelingen en gedichten was van CRAMER, die, in weerwil hiervan, de ernstiger wetenschappen niet verzuimde; maar, in het zoo uitgestrekte veld der wijsbegeerte en godgeleerdheid, met eene onvermoeide vlijt, zijne kundigheden uitbreidde. In *Leipzig* verscheen reeds zijne voortreffelijke overzetting en bewerking van BOSSUET, waardoor alleen zijn naam eenen onsterfelijken roem zoude verworven hebben.

Ondertuschen onderging hij in 1746 het consistoriaal onderzoek, waarbij hij zoo zeer uitmuntte, dat hij niet alleen gedurende nog 2 jaren, de keurvorstelijke jaarwedde behield, maar, in 1748, tot predikant te *Crellwitz*, een dorp tuschen *Magdeburg* en *Halle*, bevorderd werd. Hij nam den dienst met ijver en getrouwheid waar, en leefde onder zijne gemeente zoo vergenoegd, dat hij nog dikwerf in zijne laatste jaren, met een jeugdig vuur, van dezen tijd konde spreken. Zijnen arbeid, als schrijver, waarbij in 1746 nog de *Schutzgeist*, een zedekundig, hekelend weekblad, kwam, zette hij op zijne standplaats voort, waar hij, door anderen, inzonderheid door A. SCHLEGEL, ondersteund, de leerredenen en kleinere geschriften van CHRYSOSTOMUS overzette, en tevens aan het vervolg van BOSSUET arbeidde, welks eerste deel, in 1750, hem het beroep tot hof-

prediker te *Quedlinburg* bezorgde. Hier won hij, als geestelijk redenaar, als mensch, en als man van gezelschap, aller liefde en achting, zoo wel bij het hof als in de stad; doch reeds in 1754 werd hij tot hofprediker des konings van *Denemarken*, te *Kopenhagen*, beroepen, in welke betrekking hij zich, inzonderheid, als een algemeen bewonderd, groot kanselredenaar vertoonde.

Te *Kopenhagen* zettede hij zijne vertaling van BOSSUET voort, nam zelfs deel aan den *Nordischen Aufseher*, en gaf zijne voortreffelijke *poëtische Overzetting der Psalmen*, *zijne Verklaring van den brief aan de Hebreëen*, *zijne geestelijke Liederen*, en eene *verzameling van Leerredenen* in het licht. Zijne verdiensten werden hier beloond door eene algemeene hoogachting en liefde, van personen van allerlei rangen, zelfs van de eerste staatsdienaren. Andere vorsten zochten hem zelfs, door aanzienlijke aanbiedingen, tot zich te trekken; maar zijne liefde voor *Denemarken*, den koning en zijne vrienden in *Kopenhagen* deed hem dezelve van de hand wijzen, waardoor hij eene verhooging zijner jaarwedde, en, in 1765, het hoogleeraarsambt in de godgeleerdheid verkreeg. In deze nieuwe loopbaan verwierf hij den algemeen verdienden lof, en beleefde, tot op den tijd der bekende omwenteling, in *Kopenhagen* schoone dagen, wanneer vele zijner vrienden, ook de groote BERNSTORFF, en eindelijk hij zelf, na dat men hem zijn ambt als hofprediker ontnomen had, de stad verlieten. Na op nieuws verscheidene, aanzienlijke, buitenlandse aanbiedingen te hebben afgeslagen, nam hij eindelijk het superintendentschap der geestelijkheid te *Lubek* aan. Hij ging in 1771 derwaarts, verwierf hier eene algemeene achting, en had opgepropte kerken, wanneer hij predikte. Naderhand weigerde hij den hem aangeboden post van super-intendent te *Leipzig*; doch nam, na de gevolgde omwenteling, in 1774 het beroep der Deensche regering tot vice-kanselier en eersten hoogleeraar in de godgeleerdheid aan de universiteit te *Kiel* aan, en keerde met genoegen naar een land terug, hetwelk hij, in meer dan één opzicht, als zijn vaderland beminde. Zijn MELANCHTON, *de Ode op Denemarkens redding*, verscheidene *verzamelingen van Leerredenen*, *het leven van GELLERT*, en de voortzetting van BOSSUET, behooren tot den tijd zijner ambtsbedieningen te *Lubek*.

De universiteit te *Kiel* zal nimmer zijne gedachtenis vergeten, uit hoofde van het veelvuldige goede, hetwelk hij aldaar gesticht heeft, en waaronder de verrijking harer boekery, de verstandigste inrigting harer wetten, en de oprigting van een fonds voor de weduwen der hoogleeraren, inzonderheid, behooren. Ook was hij de bewerker van eene kweekschool voor toekomstende schoolleeraren, tot welker oprigting hij door de regering aanmerkelijk ondersteund werd, en van den adel eene aanzienlijke somme gelds ontving. Hij zag de vruchten zijner onvermoeide zorgen, welke hij, tot het laatst, van zijn leven, aan dit zoo nuttig instituut besteedde. Bovendien zijn de verdiensten van CRAMER ontelbaar omtrent *Denemarken*, inzonderheid omtrent

trent *Schleeswijk-Holstein*, welk laatste aan hem het voortreffelijk gezangboek en den verbeterden katechismus te danken heert, die overal werden ingevoerd. Tot dit tijdvak behooren ook nog: *Bijdragen ter bevordering van godgeleerde en andere kundigheden*, 4 deelen in 8vo; 3 deelen van zijnen BOSSUET; *de Overzetting van PAULUS brieven aan de Ephesziërs en de Romeinen*, en meer anderen. In het laatste jaar zijns levens schreef hij nog vercheiden nuttige werkjes, voor het bovengenoemde kweekschool, waarvan de meeste nog door hem zijn uitgegeven. Hij stierf den 12 van Zomermaand 1788, met den roem eens kundigen geleerde, eens uitmuntenden dichters, eens vruchtbaren schrijvers, en eens voortreffelijken kanselredenaars. Hij was de teederste echtgenoot en vader, de hartelijkste en onbaatzuchtigste vriend, een ijverig beminnaar van zijn vaderland, en een waar christen.

CRANOLOGIE. (Zie: SCHEDELLEER.)

CRAPELET. (CHARLES) Werd in 1762 geboren, en was een der uitmuntendste boekdrukkers, en een waardig mededinger van BODONI, BASKEVILLE en DIDOT. Zij vader deed hem, in zijn 12de jaar, op de drukkerij van BALLARD, te *Parijs*, en in zijn 18de werd hij reeds bestuurder van dezelve. Bij het uitbarsten der omwenteling, in 1789, legde CRAPELET eene eigen drukkerij aan, en deed sedert zoo veel voor zijne kunst, dat hij ongetwijfeld onder die genen behoort, die in de vorderingen, welke men sinds 20 jaren in het boekdrukken gemaakt heeft, een aanmerkelijk aandeel had. Hij stierf in Wijnmaand 1809, in de beste kracht zijns levens, en heeft eenen zoon nagelaten, die de voetstappen zijns vaders drukt. Onder de menigvuldige bij hem gedrukte werken munt, inzonderheid, uit: *Histoire naturelle des Grimpeaux et des oiseaux de Paradis*, in 1802 in 2 folianten uitgegeven. Dit werk is met vergulde letters gedrukt, en het schoonste, hetwelk in deze soort de drukpers immer opleverde.

CRAS. (Mr. HENRIK CONSTANTIJN) Hoogleraar in de Regten te *Amsterdam*, ridder van de orde van den Nederlandschen Leeuw, en lid van het koninklijk Nederlandsch instituut, zoowel als van de meeste binnen- en vele buitenlandse wetenschappelijke maatschappijen, werd geboren te *Leiden*, op den 4den van Louwmaand 1739. Onder het oog en geleide van zijnen vader, die zelf een geleerd man was, zich tot de hoogere studien hebbende voorbereid, begaf hij zich, ter voleindiging derzelve, naar *Leiden*, alwaar, gedurende zijn verblijf, aan de hooge school de Grieksche en Romeinsche letteren door F. VAN OUDENDORP, D. RUHNKENIUS, en L. C. VALCKENAAR, de Regten door A. WEIS, J. C. RUCKER, G. SCHELTINGA, F. W. PESTEL en B. VOORDA werden voorgedragen. Onder dezen kan men echter meer bijzonder de hoogleeraren SCHELTINGA en RUCKER als zijne leermeesters aanmerken; want de hoogleeraren PESTEL en VOORDA kwamen eerst te *Leiden*, toen zijne studien bijna voleindigd waren, en de hoogleeraar WEIS werd juist op dat tijdstip geroepen, om de leiding der studien van Z. H. PRINS WILLEM V, op zich te nemen.

en. Beslissender invloed, echter, dan eenig akademisch onderwijs, schijnt op den geest en de wijze van zien van den, naderhand zoo beroemden, hoogleeraar gehad te hebben de gemeenzame omgang met den, toen te *Leijden* levenden, verdienstelijken ELIE LUZAC, wiens voortreffelijk werk, over *Hollandsch rijkdom*, bij elken *Nederlanden* bekend is, en van wien wij ter zijner plaats, naar verdienste hopen te spreken. Meer dan eene oorzaak nogtans was het, waardoor de nu reeds gevormde geleerde wederhouden werd, om, terstond na het voleindigen zijner studien, den akademischen graad te vragen. Het verblijf te *Leijden* geviel hem. De praktijk stond hem tegen, en, als afzonderlijk onderwijzer, behoefde hij dien titel niet aan eene hooge school, waar zijne verdienste genoeg bekend was, om het hem niet aan jongelingen te doen ontbreken, die zijne leiding en verlichting bij hunne studien verzochten. Eerst in zijn 31ste jaar (13 van Wijnm. 1769) meldde hij zich, dien ten gevolge, bij den fenaat aan, ter becoming van den doktoralen graad, wanneer zijn, bij die gelegenheid, uitgegeven *inaugureel dispuut* reeds terstond den meester in zijn vak deed kennen. Het draagt den titel van een *Specimen jurisprudentiae Ciceroniae, quo Ciceronem justam pro A. Caecina causam dixisse ostenditur* d. i. *Proeve van Ciceroniaansche regtsgeleerdheid, waarin aangetoond wordt, dat CICERO, in zijne verdediging van A. CAECINA, eene regtvaardige zaak heeft voorgestaan*. Door dit voortreffelijk proeffchrift, aan hetwelk zoo wel uit- als inlandsche tijdschriften zich beijverden regt te doen, en hetgeen ook elders bekend werd, kon het hem niet misfen, zich weldra eene standplaats, zijner waardig, te zien aangeboden.

Dit gebeurde bij het *emeritus* verklaren van den hoogleeraar B. SIENEN, te *Amsterdam*, in het daaraanvolgende jaar 1770. De leerstoel, daardoor aan het *Amsterdamsch Athenaeum* opengevallen, werd den heer CRAS aangeboden, met den titel van *hoogleeraar in het Romeinsch en Hedendaagsch regt*, en door hem, op den 4den van Slagtemaand van het jaar 1771, aanvaard, met het houden eener redevoering: *de prudentia civili in promovenda mercatura*, welke, kort hierop, in het Fransch en Nederduitsch vertaald werd, en wel in het Nederduitsch door J. VOEGEN VAN ENGELN, onder den titel van *Redevoering, over het omzigtig beleid der staatsbestierderen in het bevoorwaarden van den koophandel*. Reeds in den afloop van ééne akademische loopbaan bleek het, hoe gelukkig *Amsterdam*, in deze keuze, geweest was. De heeren HOVIUS, VAN MEIJNSMA, D. HOOFT en M. VAN SON openden, in 1774 en 1775 de schoone reeks van voortreffelijke verhandelingen, welke vervolgens, onder voorzitting van den hoogleeraar CRAS, aan het *Athenaeum* te *Amsterdam* verdedigd werden; en het blijk van erkenenis der stad voor zoo veel ijver, in het vestigen van den roem harer doorluchtige school, was de vereerende benoeming des verdienstelijken onderwijzers tot hoogleeraar ook in *het Staatsregt*, welke waardigheid door hem, op den 15den van Slagtm. des jaars 1775, aanvaard werd met eene redevoering: *qua*
pre.

perfecte Icti forma in HUGONE GROTH spectatur d. i. over HUGO DE GROOT, als voorbeeld van eenen volmaakt regtsgeleerden.

Door deze bewijzen van erkentelijkheid nog naauwer aan het *Athenaeum* verbonden, spande hij alle krachten in, om hetzelfde tot den hoogst mogelijken graad van luister te verheffen; en, daar deze pogingen door het beste gevolg werden gekroond, gelijk het getal van uitstekende leerlingen dit onwederlegbaar aantoonde, was het zeker niet te verwonderen, dat ook de hooge scholen van *Utrecht* en *Leijden*, door zoo veel roems, werden aangespoord tot de poging, om, door zijn bezit, haren luister te vermeerderen. Doch ook de regering van *Amsterdam* liet het niet aan bewijzen van belangstelling ontbreken; en daar bovendien de heer CRAS, intusschen te *Amsterdam* gehuwd met vrouwe J. M. VERHAMME, door zijne fortuin onafhankelijk genoeg was, om alleen zijn genoegen bij eene verplaatsing in aanmerking te kunnen nemen, bleef zoo wel de poging van *Utrecht* in 1788, als die van *Leijden* in 1790, buiten gevolg, en vond hij zich bij de laatste beroeping, boven zijne vroegere titels, nog daarenboven met dien van hoogleeraar in het *Natuur- en Volken-regt* vereerd, bij welke gelegenheid hij zich op nieuws aan het *Amsterdamsch Athenaeum* verbond met eene redevoering, op d. n. 15den van Slagtmj. 1790 gehouden; *de dicta CICERONIS: non opinione, sed natura ius constitutum esse. d. i. over het gezegde van CICERO: dat het regt op de natuur en niet op meeningen gegrond is.* Toen echter bij de verandering van zaken, in 1795, de hoogleeraar PESTEL genoodzaakt werd, zijnen post te *Leijden* neder te leggen, waagde *Leijden* nog eene poging; maar dat deze althans vruchteloos zijn zoude, was, onder zulke omstandigheden naauwelijks twijfelachtig. Het scheen dus niet langer onzeker, of de verdienstelijke CRAS zoude zijne overige levensdagen in rust aan het *Amsterdamsche Athenaeum* toewijden; toch dit mogt hem niet gebeuren. De staatkundige wending van zaken in *Nederland*, welke den 22sten van Louwmaand 1798 plaats had, had ook zijne afzetting ten gevolge, en de man, die 27 jaren lang *Amsterdam* tot roem verstrekt, en de regtsgeleerde studien aldaar uit het niet verheven had, werd, door *Amsterdammers*, van zijne waardigheid ontzet,

Gelukkig evenwel duurde deze zegepraal slechts eenige maanden, en een der eerste gevolgen der tegenomwenteling, van den 12den van Zomermaand deszelfden jaars, was de herstelling dezer onverdiende griev, waarvan het beledigende nog daarenboven dubbeld vergoed werd, door de kort hierop gevolgde benoeming, van staatswege, tot lid der commissie van Twaalfen, welke dit jaar met de ontwerping van nieuwe *Nederlandsche wetboeken* belast werd; doch welke, door op elkander volgende omwentelingen, vervolgens verhinderd werd, meer dan een gedeelte harer taak af te werken. De herstelde hoogleeraar hervatte dan ook het onderwijs dadelijk met vernieuwden ijver, en volhardde hierin tot aan zijn overlijden;

want,

want, schoon eenige jaren later, (1806) sommige zwakheden des ouderdoms, en zekere droefgeestige mismoevigheid, waarin hem op dezen tijd het overlijden zijner echtgenote storte, hem voor sommige zijner vakken eenen ambtgenoot deden verzoeken; (welken hij, op zijn verzoek, eerst in den hoogleeraar KEMPER, en daarna, bij deszelfs vertrek naar *Leiden*, in den hoogleeraar J. H. VAN RIJENEN vond) beviel hij echter eenige vakken, en daaronder het natuur-, staats- en volkenrecht, altijd voor zich, en nam hij steeds het onderwijs en den roem van *Amsterdams* doorluchtige school zoo zeer ter harte, dat hij, als het ware, tot een nieuw leven verjongd scheen, toen hij in het jaar 1819, (het een en tachtigste van zijn leven, en het acht en veertigste van zijn onderwijs te *Amsterdam*) voor de 22ste maal het voorzitterschap bekleedde, bij gelegenheid, dat de heer M. WIARDI BECKMAN onder hem een akademische dissertatie, *de absentibus*, verdedigde. Hij hield zich met de hernieuwing van zijn collegie over het natuurrecht bezig, toen, na eene kortstondige ziekte, de dood aan zijn nuttig en roemrijk leven, op den 5den van Grasmaand des jaars 1820, een einde maakte. Te regt konde dus de *Amsterdamsche* regering, bij de aankondiging van zijn overlijden, zeggen, dat de dood van den 81 jarigen onderwijzer een wezenlijk verlies voor het *Athenaeum* mogt genoemd worden; en, hoe levendig dit gevoeld wordt, bleek op de roerendste wijze (11 Grasm. 1820) bij des grijsaards begraving op het kerkhof aan de *Diemerbrug* buiten *Amsterdam*, door hem zelve, met verbod van alle ijdele praalvertooning, ter begraafplaats uitgekozen.

Hoe zeer deze uiterste wil geëerbiedigd werd, hadden zich, nogtans, reeds vroeg, velen der nog levende leerlingen van den overledenen, en daaronder mannen van hoogen ouderdom en van den eersten rang, naar het kerkhof begeven, om het dierbaar overfchot te ontvangen. De ouden stonden om het geopend graf; de jongeren droegen het lijk uit het jagt naar hetzelfde, en, uit aller naam, bragt de hoogleeraar VAN LENNEP, zelf leerling en vriend van den overledenen, de eerste, en van drie geslachten vereenigde, hulde toe aan de nagedachtenis van den onvergetelijken leermeester; terwijl de hoogleeraar KEMPER, als medebezorger van den laafsten wil des overledenen, deze eerste hulde met aandoening beantwoordende, tevens het voornemen te kennen gaf, om weldra meer opzettelijk de nagedachtenis te vereeren van den man, die ook zijn leermeester, zijn vriend, en dikwijls als ten vader geweest was. Wij verwijzen onze lezers dan ook naar dit stuk, om den uitmuntenden CRAS, nader als mensch, als geleerde, en als burger te leeren kennen; terwijl wij dit bericht eindigen met eene opgave zijner schriften. Deze zijn, behalve de reeds genoemde dissertatiën en 3 oratiën, de volgende:

A. in het Latijn. 1. *Disputatio, qua demonstratur, nullum in Ethica Christiana praeceptum esse, quo et singuli cives in commodis suis sequendis, et principes in republica secundum politicas regulas administranda*
im-

impediantur d. i. *Betoog, dat de christelijke zedekunde geen eenen pligt voorschrijft, welke den burger belet, zijne belangen te behartigen, of strijdig is tegen het bestier van het gemeenebest, naar de regelen eener gezonde staatkunde.* Met goud bekroond, door bestuurders van het Stolpiaansch legaat in 1781. — 2. *Disputatio de hominum aequalitate ac juribus officiisque, quae inde oriuntur.* d. i. *Verhandeling over de gelijkheid, en de daaruit voortspuitende regten en pligten.* Met goud bekroond, bij Teijlers genootschap in 1792, en op nieuws met eene voorreden in het Latijn en Nederduitsch uitgegeven in 8vo 1794. — 3. *Disputatio de principiis doctrinae morum.* d. i. *Verhandeling over de beginsels der zedekunde.* Met goud bekroond bij de Hollandsche maatschappij te *Haarlem* in 1793, en met eene afzonderlijke voorreden op nieuws in het Latijn uitgegeven in 1794. — 4. *Laudatio HUGONIS GROTH* d. i. *Lofrede op HUGO DE GROOT,* Met goud bekroond door de koninklijke Zweedsche akademie, en afzonderlijk te *Amsterdam* uitgegeven in 1796. — 5. *Catalogus Bibliothecae publicae Amstelodamensis, cum praefatione* 1796, in folio. 6. *Memoria DIDERICI ADRIANI WALRAVEN oratione funebri celebrata.* d. i. *Lijkrede op den hoogleeraar D. A. WALRAVEN,* *Amsterdam* 1804. — 7. *Epistola ad HIERONYMUM DE BOSCH, datad: IV Kal. Junii* 1810 *cum epistola dedicatoria, ad DANIELEM HOOFT,* *Amsterdam* 1812, d. i. *Brief aan JERON. DE BOSCH,* na deszelfs dood uitgegeven en opgedragen aan den heer HOOFT. — 8. *Disputatio pro linguae latinae inter eruditos usu.* d. i. *Verdediging van het gebruik der Latijnsche taal onder geleerden* 1813, in het eerste stuk der Latijnsche verhandelingen van de 3de klasse van het K. N. Instituut bl. 1. — 9. *Commentatio de novis quorundam eruditorum opinionibus, quod attinet ad locum de jurejurando.* d. i. *Verhandeling over sommige nieuwere gevoelen der geleerden omtrent den eed,* 1815 in hetzelfde deel der Latijnsche verhandelingen van het instituut bl. 121. En 10. *Elogium JOHANNES MEERMANNI,* d. i. *Lofrede op den heer Mr. J. MEERMAN* 1817. — B. in het Nederduitsch. 1. Zijne Bijdragen tot de nienwe Nederland-sche jaarboeken, waarvan vele der latere deelen door den hoogleeraar CRAS of bewerkt, of ten minste overgezien zijn; schoon de gesteldheid der tijden genoegzamen grond opleverde, om zich noch geheel, noch met zijnen naam, aan deze onderneming toe te wijden. — 2. Redevoering over de voortreffelijkheid der *Staatkunde*, en derzelver verband met de zede- en geschiedkunde, gehouden in 1785, in de maatschappij *Felix Meritis*, en gedrukt in het *Magazijn van wetenschap, kunst en smaak* van dat jaar. — 3. Drie Verhandelingen over het *Zedelijk gevoel*, insgelijks voorgelezen in de maatschappij *Felix Meritis* in 1807 en vervolgens, en geplaatst in hetzelfde *Magazijn* voor die jaren. — 4. (zonder naam) *Verhandeling over het herstel der Financien van den staat*, en de invoering van papieren geld in *Holland, Amsterdam* 1795. — 5. (zonder naam) *Verhandeling over de vraag, of eene Nationale conventie de constitutie moet vooraf-*

afgaan of volgen, Amsterdam 1795. — 6. (zonder naam) *Bezwaren en overdenkingen over den Eed*, bevolen bij de representanten van *Holland* den 9 van Lentem. 1795, Amsterdam 1795. Tweede druk met bijgevoegde aanhangfels. — 7. (zonder naam) *Request en nader request van wegen participanten in de Oost-Indische Compagnie*, met adstructive memorien aan het staatsbewind ingeleverd, tegen de vernietiging der maatschappij, Amsterdam 1802 — 1803. — 8. Verscheiden berigten en oordeelvellingen over nieuw uitgekomene schriften, vooral in den *Letterbode*, den *Schouwburg van in en uitlandse letterkunde*, en in den *Recensent*, van welken hij de meeste op het laatst van zijn leven met eene C. plagt te teekenen, en waaronder vooral vermelding verdient, zijn breedvoerig verslag in den *Schouwburg* van GARVES *oordeekundige beschouwing der selsels van zedekunde en van de beroemdste wijsgeeren van ARISTOTELES tot KANT*. — En eindelijk 9. Verscheidene bijdragen, korte verhandelingen of berigten in letterkundige tijdschriften, welke hij insgelijks niet zelden met zijnen eersten naamletter teekende, en van welke vooral onderscheiding waardig zijn, het in de Fransche taal geschreven berigt, omtrent het leven en de schriften van zijnen vriend ELIE LUZAC, in het *Magazin Encyclopédique*; vervolgens herdrukt voor LUZAC's *essai sur le bonheur*, waarvan de, op aanbeveling des hoogleeraars CRAS, vernieuwde uitgave onlangs is in het licht verschenen; zijn vriendschappelijk geschild met den hoogleeraar SIEGENBEEK over de spelling van het woord *goedkope* in den *Recensent ook der Recensenten* Deel VII No. 9. D. VIII No. 3, en D. VIII No. 4. — en, ten laatste zijne bijna met eene stervende hand geschrevene *Bijdrage over definitien en wijsbegeerte in verband met de wetgeving*, in den zelfden *Recensent* D. XIII No. 4.

CRASSUS. Van dezen naam is de beroemdste MARCUS CRASSUS, de rijkste aller Romeinen, welke hem alleen rijk noemden, die op eigen kosten een leger kon onderhouden: Onder CINNA en MARIUS hield hij zich in *Spanje* op; diende, vervolgens, onder SULLA, in *Afrika*; maakte zich beroemd in den slaven-oorlog; werd consul met POMPEJUS, en verbond zich met dezen en CAESAR. Als praefect van *Syrië*, veroverde hij *Judea*, en plunderde den tempel te *Jeruzalem*. Eindelijk, tegen de *Parthers* opgetrokken, werd zijn leger geslagen, en hij gevangen. Op last van den koning ORODES, werd hem het hoofd afgehouden, en hetzelfde met kokend goud gevuld, om zich, na zijnen dood, aan dat metaal te verzadigen, hetwelk hij levend nimmer had kunnen doen.

CREBILLON. (PROSPER JOLIOT DE) geboren in 1762, was een beroemd Fransch treurspel-dichter, wiens stukken zich inzonderheid door het *schrikverwekkende* kenschetsen. Men vroeg hem eens, na de vertooning van *ATREUS*, „waarom hij dit verschrikkelijk „onderwerp gekozen had?” „Er bleef mij geene keuze over,” was zijn antwoord: „CORNEILLE nam den hemel, RACINE de aarde, „ en

„ en voor mij bleef er niets dan de hel, zoo dat ik mij onder de verdoemden wierp.” Hij was een zeer braaf, alhoewel zonderling man, die een zeer gefrenge leven leidde.

CREBILLON (CLAUDE PROSPER JOLIOT DE) De zoon van den vorigen. Hij werd in 1707 geboren, overleed in 1777, en was fchrijver van *Sopha* en andere geestrijke, fchoon niets beduidende, romans. D'ALEMBERT vergelijkt hem met zijnen vader op de volgende wijze: „ CREBILLON, de vader, fchildert de gebreken en ondeugden „ der menfchen met het zwartfte koloriet; de zoon, daarentegen, „ teekent de fijne trekken, fchakeringen, ja zelfs de bevalligheden „ onzer ondeugden, met het fijnfte en natuurlijkte penfel, en fchildert die verleidelijke ligtzinnigheid, welke de *Franfchen* dat geen „ doet zijn, hetwelk men beminnelijk noemt, doch niet beminnenswaardig is; die niftelooze werkzaamheid, welke oorzaak is, dat „ zij zich zelfs in den fchoot des vermaaks vervelen; die verkeerdheid van voorgewende, en zelfs door het masker van welvoegelijkheid gematigde, grondbeginfels; onze zeden, eindelijk, die tot „ den hoogften trap van zedeloosheid geklommen, en tevens ten uiterfte belagchelijk zijn.”

CREDENTIAL. Een geloofsbrief, dien een gezant van zijn hof ontvangt, om aan een ander hof over te geven, ten einde daardoor bij hetzelfde erkend en met achting behandeld te worden.

CREFELT. Eene belangrijke koopftad, in het Pruiffifch vorftendom *Meurs*, hetwelk nu een gedeelte van de provincie *Kleef* en *Berg* uitmaakt, en aan de regering te *Kleef* ondergefchikt is. Gedurende het *Franfche* bewind behoorde *Crefelt* tot het departement *de Rhoer*. De ftad is in den Hollandfchen fmaak gebouwd, bevat 945 huizen en ongeveer 12,900 inwoners, en heeft verfcheidene fabrieken, waaronder die van fluweel en fluweel-lint vooral dienen genoemd te worden. Inzonderheid maakt men er eene ligte foort van fluweel, hetwelk door die van *Lyon* en *Genua* fterk gezocht, en alleen binnen de ftad geweven wordt; terwijl het fluweel-lint, integendeel, op de omliggende dorpen, in eenen omtrek van 4 en 5 uren, wordt vervaardigd, en alleen meer dan 300 weefgetouwen aan den gang houdt. De overige fabrieken beftaan in zijden ftoffen, zijden- en gedrukte Ooft-Indifche doeken, zijden linten, en maizijde; voorts in ftenellen, wollen kousen, grove Silezifche linnens, faaijen, baaijen, fergies, katoenen, manchesters, muzijk-instrumenten, branderijen, zijdenververijen, azijn-makerijen, fuikerrafinaderijen en meer anderen van minder belang. Volgens eenen, zoo na mogelijk, gemaakten overflag, kan men het bedrag der zijde-fabrieken, de fluweelen er onder begrepen, op omtrent $4\frac{1}{2}$ millioen Hollandfche gl. ftellen, waartoe het getal der werklieden op 12,000 gefchat wordt. Het voornaamfte handelshuis te *Crefelt* is dat van F. U. H. VAN DER LEYEN, waarop dat van C. en J. FLOH volgt. Ook naar

Amerika is thans veel aftek. Hier sloeg de hertog van *Brunswijk* de Franschen in 1758.

CREMNITZ. De voornaamste bergstad in *Hongarije*, met uitgebreide voorsteden, 1200 huizen en omtrent 9,600 inwoners; Luterfche en Roomfche kerken en Gymnasiums; eene koninklijke zilversmelterij en de munt, waarin de Cremnitzes dukaten geslagen worden, gelijk ook voorheen hier al het goud en zilver, uit de bergsteden ingevoerd, gemunt werd; doch thans wordt dit bijna alles in staven naar de munt te *Wenen* gezonden.

CREMORTARTARI. (Zie: WIJNSTEEN.)

CRESCENDO. Een nieuw uitgevonden speeltuig, als een klavier gespeeld wordende, en insgelijks met snaren bezet. Het ligchaam echter loopt piramidiaal omhoog, en men kan door 3 registers, die door den voet geregeerd worden, den toon achtmaal, van den hoogsten tot den laagsten, veranderen.

CRESUS of CROESUS. De laatste koning van *Lydië*, die in de 6de eeuw voor onze tijdrekening leefde. Hij was dapper, en vergrootte zijn reeds uitgebreid rijk met verscheiden landschappen in *Klein-Azië*. Zijne rijkdommen, welke hij inzonderheid uit bergwerken en het goudstof van den vloed *Pactolus* gehaald had, waren grooter, dan immer voorheen eenig vorst bezat, waarom dan ook door de uitdrukking: *de rijkdommen van CRESUS*, doorgaans onmetelijke schatten verstaan worden. Trotsch op het bezit dezer goederen, gaf hij zich aan de uithungigste pracht over; beschouwde zich als den gelukkigsten der sfervelingen, en nam het zeer euvel op, dat de Attische wijsgeer *SOLON*, die volgens het algemeen verhaal aan zijn hof kwam, bij het beschouwen dezer ongehoorde schatten, hem niet voor gelukkig verklaarde, maar beweerde, dat men over het geluk van den mensch eerst bij zijnen dood kan oordeelen. Dan, eerlang ontdekte CRESUS de waarheid van dit gezegde; want niet alleen hield hij zich zelf niet voor diep ongelukkig, toen hem twee geliefde zonen door den dood ontrukkt werden; maar hij werd ook door *Cyrus*, dien hij ten beste der *Babyloniërs* beoorloogd had, geslagen, in de veroverde stad *Sardes* gevangen genomen, en tot den brandstapel veroordeeld. Toen de vlam reeds onder hem woedde, riep hij, vol smartelijke herinnering aan *SOLON's* waarachtige betuiging, tot driemaal uit: „o *SOLON*!” *CYRUS*, den zin dezer uiroeping vernemende, werd daarover zoo zeer aangedaan, dat hij hem zijn leven en vrijheid schonk, zich door hem op al zijne veldtogten deed vergezellen, en hem zeer wel behandelde, doch zich van zijn rijk en zijne schatten meester maakte. Het jaar van den dood dezes ongelukkigten is niet bekend; maar hij leefde nog onder *CAMBYSES*, de opvolger van *CYRUS*, en ontging toen zijne te regtstelling, welke reeds bevolen was, alleen door de list van eenige hofbedienden. Schoon sommigen het geheel voorval met *SOLON* ontkennen, en anderen van zijne veroordeeling tot den brandstapel zwijgen, blijft CRESUS echter altijd een
zeer

zeer leerrijk voorbeeld van de wisselvalligheid en nietigheid van s menschen vertrouwen op geluksgoederen; want hij zouk, van het hoogste toppunt van aardfche grootheid, op eenmaal, tot den staat der diepste ellendé, en het was alleen het goede hart van zijnen overwinnaar, hetwelk hem van den verachtelijksten marteldood bevrijdde.

CRETINS. (Zie: KRETINEN.)

CREUSA. Dochter van PRIAMUS en HEBUBA, en gemalin van AENEAS (zie *aldaar*); dié haren gemaal, bij zijne vlugt uit *Troje*, wel wilde vergezellen, maar op eenmaal verdween, en hierop, aart AENEAS, in eene verheerlijkte gedaante verscheen; verklarende, dat de moeder der goden haar tot zich genomen had, omdat zij niet wilde, dat zij *Phrygië* verlaten zoude.

CRISIS. Is, in de geneeskunde, de beslissende keer; welken eene ziekte neemt; en van hier, dat dit woord, over het algemeen, in eenen figuurlijken zin, van een beslissend oogenblik gebezigd wordt, waarin eene gewigtige zaak moet veranderen.

CRITERIUM. Kenmerk, waaraan men de gesteldheid eener zaak onderscheidt.

CRITICA. Beteekent, over het algemeen, beoordeeling, toetsing; doch, in eenen meer bepaalden zin; verstaat men er door: 1. dié wetenschap, welke zich met de beoordeeling en bepaling der juiste leerwijze van oude schrijvers bezig houdt. — 2. De kennis der regels in de fraaije kunsten, en de beoordeeling der schoone kunstgewrochten volgens die regels, waarover, in onze taal, een fraai werkje is geschreven door den beroemden hoogleeraar van BEECK CALKOEN, onder den titel: EURYALUS, *Over het Schoone*. — 3. Heet *Critica* volgens KANT, dat voorbereidend gedeelte der algemeene bespiegелende wijsbegeerte; waarin de natuur en onderlinge betrekking der menschelijke zielsvermogens, oordeelkundig, worden nagevorsch, ten einde het gebied en de grenzen te bepalen onzer mogelijke wijsgeerige kennis van het ware, schoone en goede.

CRITISCHE WIJSBEGEERTE. Zie: (WIJSBEGEERTE.)

CROATIE. Een Oostenrijksch koninkrijk, hetwelk zich van de rivier *Drave* tot aan de *Adriatische zee* uitstrekt, en tusschen *Hongarije*, *Slavonië*, *Bosnië* en *Illyrië* gelegen is. Voorheen had het zijne eigen koningen; doch kwam naderhand aan *Hongarije*, en maakt tegenwoordig *Oppeer-Slavonië* en het eigenlijk *Croatië* uit. Het staat thans, deels, onder een militair, deels onder een burgerlijk bestuur. bevat ongeveer 400 vierkante mijlen en 779,000 inwoners, welke meest van Slavonischen oorsprong zijn, en, van jongs af, in den wapenhandel geoefend worden, doch, over het algemeen, in kunsten en wetenschappen weinig bedreven zijn. Het land is bergachtig, heeft eene gematigde luchtstreek, en is tamelijk vruchtbaar. Koorn, ooft en goede wijn, vee, bijen, vischen, als ook koper en ijzer, zijn de voortbrengfels, die het oplevert. — In 1775 had men ook in *Croatië* eene aardbeving. Deszelfs hoofstad is *Agram*.

ALGEMEEN WOORDENB. II.

Q

CROM.

CROMWELL. (OLIVIER) Protector, of beschermheer, van *Engeland, Schotland* en *Ierland*, geboren in 1599, en gestorven in 1658, legde zich in zijne jeugd met een gelukkig gevolg op de wetenschappen toe. Na den dood van den koning *JACOBUS*, bij wien hij, door zijne kundigheden, bekend was geworden, en onder wien hij hoopte, zijn fortuin te zullen maken, vertoonde hij al aanstonds zijnen afkeer van *KAREL I*, welke nog grooter werd, toen hij naderhand, door den bisschop van *Canterbury*, bij dien vorst, als een *Puritaner* werd aangeklaagd. Bij den twist tuschen den koning en het parlement, verscheen **CROMWELL**, als afgevaardigde van de stad *Cambridge*; doch baarde weinig opziens, alzoo hij onbevallig in zijne voordragt, en zijn uiterlijk voorkomen in het minste niet geschikt was, om die te ondersteunen. Intusschen wist hij zich in de gunst der *Independents* te dringen, die hem eenen post bij het leger bezorgden; en sedert was hij genoegzaam bij alle gevechten, welke tegen den ongelukkigen koning geleverd werden. Hij onderscheidde zich thans even zeer door zijnen persoonlijken moed, als door zijne stoutte staatkundige ondernemingen, waardoor hij zelfs den koning op het schavot bragt. (Zie: *KAREL I*) Na den dood van den vorst, hervormde **CROMWELL** het parlement naar zijn welgevallen, zoodat het zijne oude gedaante geheel verloor, en volkomen van zijnen wil afhing. In 1653 liet hij zich door het leger, onder den naam van *Protector*, of schutsheer, tot hoofd der republiek verheffen, en zich, in 1657, door het parlement de koninklijke waardigheid opdragen, waarschijnlijk, om te beproeven, of het hem gelukken mogt, of mogelijk ook wel, om de eer te genieten, van dezelve te kunnen weigeren, waartoe zijne bloedverwanten hem ten sterkste drongen. In weerwil van zijn onregmatig gezag, was hij een ijverig en kundig waarnemer van de Britsche belangen; doch deed hem de vrees voor zijne vijanden nimmer ware rust genieten. Na zijnen dood werd wel zijn zoon *RICHARD CROMWELL*, met een vrige stemmen, tot *protector* gekozen; maar die konde zich in zijn gezag niet handhaven. Er rezen nieuwe oneenigheden tuschen het parlement en het leger, en, in het begin van 1660, rukte *MONK*, veldheer der in *Schotland* zich bevindende krijgsbenden, onder voorwendsel van de Engelsche legermagt aan het parlement te willen onderwerpen, in *Engeland*; doch bewerkte weldra, dat er een nieuw parlement, uit koningsgezinde leden bestaande, bijeen kwam, hetwelk aanstonds den ouden regeringsvorm herstelde, en *KAREL II* als koning deed uitroepen, die al zeer spoedig, onverhinderd, al dat gene deed, hetwelk aan zijnen vader het leven gekost had, ja zelfs veel meer, dan deze immer durfde ondernemen.

CROTON. Eene plant uit de 21 classe van *LINNEUS* planten-stelsel, waarvan meer dan 80 soorten zijn. Opmerkelijk is de *Lakmoes-Croton* (*Croton tinctorium*) in *Oost-Indië*, in den *Levant* en het zuidelijk deel van *Europa*. Men vult, met het uitgeperste sap, linnen- en wol-

wollen lappen, hangt dezelve zoo lang boven bedorven pis met ongebluste kalk, totdat zij blaauw worden, en verkoopt ze aan de *Hollanders*, die daaruit het *Lakmoes* in *stukken* bereiden. De *Franschen* noemen deze lappen *Tournesol* en *Drapeau*. Behalve dat deze lakmoes-tinctuur in ververijen gebruikt wordt, is zij, in de scheikunde, ook het beste proefmiddel. — De *Talg-croton* (*Croton-Sebiferum*) groeit in *China* ter hoogte van eenen kerfenboom. De vrucht bevat 3 witte, ronde korrels, zoo groot als eene hazelnoot, en van kleine steentjes voorzien. Uit de uitgepeeste korrels halen de *Chinezen* eene soort van talk voor kaarlen.

CROUP. (De) Naar het Engelsch *the Croup*; eene stikziekte, keelziekte, welke men, meer gepast, eene ontsteking in de longpijp zoude kunnen noemen. Zij tast inzonderheid kinderen aan tot op hun 12de jaar, en heerscht veel bij vochtig en koud weder, bij eenen Noordenwind, door Weste en Zuidweste winden voorafgegaan, inzonderheid in lage en vochtige landstreekken, aan de zeekusten, rivieren enz. Deze ziekte begint doorgaans, als eene gewone verkoudheid, met eene tamelijk sterke koorts; doch wordt spoedig opgevolgd door eene gestadig toenemende moeilijke ademhaling, zonder dat echter het stikken zelf eenige pijn verwekt, of verhinderd wordt. De kinderen klagen nogtans dikwijls over pijn aan den hals, op de hoogte van den keelknoop; en het ademen wordt in korten tijd dermate belemmerd, dat er zich toevallen van stikking op doen; terwijl de hoest heescher, het inademen piepender en krassender, en het kind paarsch in het gezigt wordt. In dezen toestand ontwikkelt zich de ziekte, gewoonlijk, reeds in de eerste 3 dagen, waarna het kind steeds zwakker, het ademen moeilijker, korter en meer reutelend wordt; stervende het kind eindelijk somtijds eerst op den 5den, 7den, doch meestal reeds op den 3den of 4den dag, bij zijne volle kennis, en niet zelden, na dat het, kort te voren, nog gesproken, gedronken, gespeeld, of iets anders verrigt heeft.

Deze ziekte heeft eigenlijk haren zetel in den krop van de longpijp, en in de longpijp zelve; maar somtijds strekt zij zich uit tot hare inplanting in de longen, en bestaat in eene ontsteking van de inwendige slijmhuud van dit deel, waardoor de longpijp door slijm opgevuld, en dikwijls met eene slijmhuud overtrokken wordt, welke tot in de verdeelingen van de takken der longpijp voortloopt; en van hier, dat door langdurig hoesten niet zelden buis- of pijpvormige stukken slijm door de lijders worden opgegeven. Door deze opvulling der longpijp met slijm wordt de toegang der dampkringslucht tot het binnenste der longen, en de verbinding van het bloed met zuurstof, belemmerd; en van hier de zoo schielijk toenemende verzwakking, en de spoedige, door een plotseling stikken veroorzaakte, dood des zieken. Men moet, reeds in de eerste 24 tot 36 uren, zulke lijders de juiste en krachtige hulp toedienen, zonder welke alle hoop op redding verloren is.

Deze ziekte is, buiten twijfel, niet nieuw, maar alleen in later tijd

beter waargenomen, naauwkeuriger onderzocht, en van andere ziekten duidelijker onderscheiden. Reeds in 1749, heeft CHISI, in *Cremona*, eene epidemie derzelve opgemerkt en beschreven, en in het begin van 1760, hebben Zweedsche geneesheeren, inzonderheid ROSENSTEIN, vele gevallen dezer ziekte bekend gemaakt. HOME, in *Schotland*, heeft, in 1765, eene verhandeling over deze ziekte uitgegeven, en daarin, het eerst, over den aard en het wezen derzelve, veel licht verspreid, waarna LENTIN, in 1798, in zijne *bijdragen tot de artseneeskunde*, en HUGLAND, in zijn *journaal der praktische geneeskunde*, het eerst, met zekerheid, eene juiste en gelukkige behandeling dezer ziekte hebben aan de hand gegeven; terwijl WICHMAN, in 1794, zich heeft verdienstelijk gemaakt, door eene naauwkeurige, kenmerkende onderscheiding derzelve van andere, en inzonderheid van de haar het meest gelijkenle millarische aamborstigheid.

CROUPIER. De helper van den bankhouder, in hazardspelen, die gewoonlijk voor hem de kaarten doorschudt, en toeziet, dat er geen bedrog gepleegd worde.

CRUSADE. Eene Portugeesche munt, waarvan de *oude* gouden munten zijn, die 10 *Realen* of 400 *Rees* bedragen, en waarnaar de wisselcours gerekend wordt. De nieuwe zijn echter van zilver, en bedragen 480 *Rees*, omtrent de waarde van 19 grosschen, of omtrent 20 stuivers.

CRYPTOGAMIA. Deze gewassen maken de 24ste klasse van het plantenstelsel van LINNEUS uit, en verschillen van de voorafgaande 23 daardoor, dat zij geene zichtbare bloesems hebben, of hunne bevruchttingsdeelen, ten minste, geene stoffvaten of stempels zijn; zoo als: het varenkruid, de mosfen, zeegewassen enz.

CUBA. Het grootste onder de *Antillische* eilanden in *Noord-Amerika*, hetwelk zich omtrent 200 geographische mijlen, in de lengte, van het Westen naar het Oosten uitstrekt, en met tallooze eilanden en rotsachtige riffen omringd is. Van het Oosten naar het Westen loopt het gebergte *Serra de Cobre*. Het ligt nog onder de heete luchtstreek; heeft dus geenen winter, maar zware hitte en stormen; echter is de lucht er gezonder, dan op de overige Westindische eilanden; het is vruchtbaar in suiker (waarvan de uitvoer, in het begin dezer eeuw meer dan 400,000 *Centen*. bedroeg); alsmede tabak, (welke 50,000 *Centen*. beliep.) Ook levert het koper, ijzer, zilver, goudzand, mitsgaders veel ebben- en cederhout op, benevens koffij, kakao, indigo, gember, katoen en was, welk laatste insgelijks een belangrijk artikel van buitenlandschen handel uitmaakt. Verder vindt men er allerlei soorten van Europeesche vruchten en dieren, alsmede zeevogels, schildpadden, visch, bijen enz. *Cuba*, hetwelk 620,000 inwoners bevat, enkel vreemdelingen, inzonderheid *Spanjaards*, *Kreolen*, *Mistiken*, *Mukatten* en *Negers*, is, voor het overige, de stapelplaats van alle koopwaren uit *Mexiko* en aangrenzende landen, alsmede van Europeesche waren, die naar *Mexiko* gévoerd worden; de sleutel tot al-

alle Spaansche bezittingen in *Amerika*, en heeft onderscheidene goede havens. Wegens de ondiepten, die de zee heeft, kunnen zwaar geladene schepen niet tot voor de stad *Havana* komen, waarom de *Engelsen*, die het eenigen tijd bezeten hebben, een kasteel op eenigen afstand in zee hebben gebouwd, hetwelk dient tot een pakhuis dier schepen, en tevens tot bescherming tegen vijandelijke aanvallen. Het eiland wordt in zes regtsgebieden verdeeld.

CUBUS, of *Taarling*, is, in de meetkunde, een ligchaam, hetwelk door 6 gelijke vierkante vlakken wordt ingesloten, en dus van eene gelijke hoogte, breedte en lengte is. Zulk een ligchaam van bekende grootte dient tot eene algemeene maat, om den inhoud van verschillende lichamen te bepalen. Twee beroemde vraagstukken aangaande den Cubus zijn 1.) Eenem Cubus te vinden, die dubbel zoo groot zij als een andere gegebene Cubus. Eene zeer fraaie beschrijving der geschiedenis van dit vraagstuk, leverde N. C. REIMER, in zijne *Historia problematis de cubi duplicatione*, *Göttingae* 1798. 2.) Dat van prins RUPERT of ROBERT: „Eenem „Cubus zoodanig uit te snijden, dat er een andere Cubus van „gegebene grootte, ja zelfs een grootere Cubus, door kan. Dit vraagstuk, het eerst door WALLIS, opgelost, is naderhand door P. NIEUWLAND uitgebreid en volmaakt, volgens VAN SWINDEN's *Meetkunde, nieuwste uitg.* bl. 512. Modellen van zulke, volgens NIEUWLAND, in palmhout uitgesnedenene cubi, zijn te *Amsterdam* gemaakt, onder anderen, door den ervaren kunstenaar KAMPFMAN.

CULLEN. (WILLIAM) Geboren in een dorp van het graaffschap *Mark* in *Schotland*, werd, in 1746, hoogleeraar in de scheikunde te *Glasgow*, in 1765 te *Edinburg*, en verwierf in het volgende jaar, den leerstoel der geneeskunde in die stad, welke hooge school haren roem in dat vak, aan hem te danken heeft. Hij was een scherp waarnemer der Natuur, en bezat, ten aanzien der genees-, doch inzonderheid der ziekten-kunde en *materia medica*, uitstekende verdiensten. De laatste heeft hij van verscheidene dwalingen gezuiverd, en men kan zijne *Traite of the mat. med.*, in 1789 in twee 4to deelen, te *Edinburg* door hem uitgegeven, als een klasiek werk beschouwen. Van zijne *First lines of the Practic of Physic* verscheen, in 1785, de 5de uitgave in 4 deelen, terwijl de *Synopsis nosologiae methodicae*, welke, in 1772, in het licht kwam, door FISCHER en FRANK op nieuws uitgegeven, en voor *Duitschland* en *Italië* algemeen nuttig gemaakt is. CULLEN stierf te *Edinburg* in 1790, en schreef, behalve de opgenoemde werken, onder anderen, ook nog een over de middelen, om schijnbaar verdrinkenen in het leven terug te brengen. Onder zijne leerlingen bevinden zich vele van de beroemdste geneesheeren in *Engeland*.

CULMINATIO. Beteekent, in de sterrekunde, den doorgang eener ster door den middagboog, of dat punt van haren kring, waarin zij hare grootste hoogte bereikt heeft.

CUMBERLAND. (*Hertog van*) tweede zoon van GEORGE II,

koning van *Engeland*, werd in 1721 geboren, en woonde in 1743 reeds den slag bij *Oettingen* bij, in welken hij, aan zijns vaders zijde, gekwetst werd. Zijne bedaardheid en moed deden den laatste de schoonste verwachtingen van hem voeden, en het was alleen aan het voortreffelijk beleid van den marschalk van *Sakse* toe te schrijven, dat hem de zege bij *Fontenoy* ontrukte werd. De gewonnen veldslag van *Culloden*, daarentegen, deed hem den naam van *Redder des Vaderlands* verwerven, hetwelk aan hem de demping van den burgerkrijg, waarmede *Groot-Brittanje*, sinds 60 jaren, bedreigd werd, te danken had. De ongelukkige *EDUARD* van *Schotland* (*STUART*), die in twee marschen *Londen* had kunnen bereiken, werd, in *Louwmaand* 1746, van *Carlisle* door hem terug geslagen, waarop hij, in *Grasmaand* daaraanvolgende, tegen den Pretendent, die met 8000 man tegen hem over stond, dien grooten veldslag won, welke, daar staatkundige en godsdienstige dweeperij hierbij hunne rollen speelden, een der verschrikkelijkste was, die immer werden geleverd, doch waarbij ook tevens de overwinning door de *Engelschen* op het schandelijkst misbruikt werd. Allen, die van de troepen van den Pretendent in den slag niet waren omgekomen, werden vermoord; vrouwen en dochters, op de lijken hunner mannen en vaders, geschonden; geheele huisgezinnen onder de puinhoopen hunner woningen, welke men omverhaalde, verpletterd, en meer dan 50 mijlen in den omtrek door de overwinnaars, die vee noch boom spaarden, verwoest. Bij *Lawfeld* was *CUMBERLAND*, in 1747, niet minder gelukkig: door zijnen terugtogt naar *Limburg* verhinderde hij het oogmerk des Franschen veldheers, om *Maastricht* te vermeesteren, waarop, kort daarna, het bekende traktaat tusschen *Engeland* en *Rusland* tot stand kwam, volgens welk laatsgenoemde mogendheid 50,000 man leverde, waarvoor, door eerstgemelde, jaarlijks een onderstand van 100,000 p. st. betaald werd.

CUNNERSDORF. Een dorp in de Middelmark *Brandenburg*, (thans regeringsdistrict in den *Frankforter* kreits) in welker nabuurschap het Pruisisch leger, in den zevenjarigen oorlog, op den 12 van Oogstmaand 1759, door de *Rusfen* geslagen werd. De koning van *Pruisen* had bij dezen slag 8000 dooden, en 15,000 gekwetsten; verloor bijna al het geschut, en bragt den nacht afgemat, en vol bange zorgen, in eene slechte boeren hut, op een bos stroo, door; doch ook de *Rusfen*, met hunne geallieerden, moesten de zege duur betalen, en verloren, zoo aan gesneuvelden als gewonden, 24,000 man.

CUPER. (GIJSBERT) Deze geleerde oudheidkenner werd geboren te *Hemmen*, in *Gelderland*, in den jare 1644. Zijn vader, die dijkfchrijver was, bezorgde hem eene uitmuntende opvoeding. Na de scholen te *Nijmegen* te hebben afgeloopen, genoot hij, te *Leijden*, het onderwijs van *JOH. FRED. GRONOVIVS*; reisde vervolgens in *Frankrijk*; werd, in 1668, hoogleeraar aan het *Atheneum* te *Deventer*, welk ambt hij, na zeven jaren, met het burgemeesterfchap dier stad verwisselde, gelijk hij ook, dien ten gevolge, meermalen afgevaardigde ter al-

algemeene staten-vergadering werd, en eenmaal afgevaardigde te velde naar *Brabant* en *Vlaanderen*. Onder dit alles vergat hij zijne liefkoosde letteroefeningen niet, en hield briefwisseling met de geleerden der geheele wereld. Zijne schriften worden, nog tegenwoordig, op hoogen prijs gesteld, en een groot gedeelte derzelve berust thans nog onuitgegeven bij zijne afstammelingen. Hij stierf in 1716 in den ouderdom van 72 jaren. Vergelijk P. BOSSCHA, *Oratio de G. CUPERO*.

CUPIDO. De god der liefde. Hij wordt voorgesteld als een naakte jongen, ge vleugeld, en gewapend met eene toorts en pijlen van zeer verschillenden aard, waarvan de eene, van goud, de kracht heeft, om liefde te verwekken, de andere, van lood, om die te verdrijven.

CURACAO, of CURASSAU. Een klein Nederlandsch eiland, tot de eilanden *onder den wind* behoorende, slechts weinige mijlen van de Spaansche kust, provincie *Venezula*, gelegen, en omtrent 8 vierkante mijlen bevattende. In 1527 werd het, door de *Spanjaarden*, bezet; maar, in 1635, door de *Hollanders* veroverd, die het door den Westphaalschen vrede behielden, bevolkten en bebouwden. In het begin van 1804 deden de *Engelschen* eenen vruchteloosen aanval op hetzelfde; in 1807 werd het echter door hen veroverd; doch, bij het verdrag van Oogstmaand 1814, weder aan de *Nederlanders* terug gegeven. Het eiland is, behalve eenige weinige uitgestrekte vlakten, die van vruchtbare aarde voorzien zijn, dor, heeft geen ander dan regenwater, en brengt weinig suiker, tabak, katoen en levensbehoeften, (waaronder Turksch-koren) voort; terwijl er rundvee, schapen, geiten, paarden, ezels, varkens, reeën, pluimgedierte enz. worden aangekweekt, en waarmede de inwoners de naburige eilanden voorzien. Het was voorheen van veel belang wegens den suikhandel met de Spaansche onderdanen, die, van de *Hollanders*, voor veel lager prijs, dan waarvoor men ze in *Spanje* konde leveren, Europese waren ontvingen, en, daarentegen, aan hen de produkten des lands, cacao, indigo, en andere verfswaren terug gaven. Ten tijde van den oorlog strekte zich deze handel over alle Antillische eilanden der *Engelschen* en *Franschen* uit, om dat zij hier eene veilige plaats voor het wederzijdsch vertier hunner waren hadden; echter hebben de onrustige bewegingen, in *Spaansch-Amerika*, dien handel geheel doen stil staan. — Aan de noordzijde maken steile rotfen hetzelfde ongenaakbaar; maar, aan de oostzijde des eilands, ligt de zekere en gemakkelijke haven *St. Barbara*, welker ingang echter moeilijk is, en door het fort *Amsterdam* beschermd wordt. Hier ligt de eenige stad van hetzelfde, *Wilhelmstad*, welke niet groot, maar wel gebouwd is, en, behalve vele stapelplaatsen en magazijnen, buiten den muur, eene vrij uitgestrekte voorstad heeft. Behalve deze stad vindt men op het geheele eiland slechts weinige dorpen en plantagien, doch verscheidene baaien en inhammen, alsmede eenige binnen wateren, bij welke men natuurlijke zoutpannen vindt, die met voordeel bewerkt worden. De bewoners bestonden, in 1815, uit 2,781 blanken, 2,161 vrije mulatten,

1,872 vrije negers, 690 mulatten slaven, en 5,336 neger-slaven, in het geheel 12,840 zielen; doch in de stad zijn bovendien vele buitenlandse kooplieden. Zij staat, benevens de kleine eilanden *Aru-ba*, *Bonaire* en *Aves*, onder eenen gouverneur.

CURIATIERS. Waren drieling-broeders in de stad *Alba*. Zij werden, volgens gemaakte overeenkomst met de *Romeinen*, die, zoo wel als de *Albaniers*, door huane onderlinge gevechten, afzemat en uitgeput waren, van de zijde der laatste verkozen, om, in een bijzonder gevecht tegen de drieling-broeders de HORATIERS, van den kant der *Romeinen* benoemd, het geschil te beslissen. De strijd, 664 jaar voor onze tijdrekening, in tegenwoordigheid van ontelbare aanschouwers van beide partijen voorgevallen, werd, wederzijds, met eenen voorbeeldeloozen moed en standvastigheid gevoerd. De drie CURIATIERS waren reeds gewond en twee der HORATIERS gesneuveld, wanneer de overgeblevene, veinzende voor zijne vijanden te vlugten, op het onverwachts zich omkeerde, en hen, die, door hem te achtervolgen, verspreid geraakt waren, één voor één, met vernieuwden moed aanviel, de drie CURIATIERS nedervelde, en alzoo de zege voor de *Romeinen* beaalde.

CURIUS *Dentatus*. (MARCUS ANNIUS) Een aanzienlijk *Romein*, die driemaal den post van consul bekleedde, en tweemaal de eer der zegepraal genoot. Hij overwon de *Samniten*, *Sabijnen* en *Lucaners*, en sloeg, 272 jaren voor onze tijdrekening, den koning PYRRHUS bij *Tarente*. Zijne burgerlijke deugden waren nog grooter, dan zijne krijgskundige bekwaamheden. De afgevaardigden der *Samniten* vonden hem op zijn landgoed, werwaarts hij zich, na zijne hehaalde overwinningen, begeven had, juist op het oogenblik, dat hij, in eenen aarden pot, wortelen kookte, en boden hem gouden vaten aan, ten einde zijne gunst te winnen; doch de edele *Romein* weigerde dezelve met deze woorden: „Ik verkies mijne aarden vaten boven uwe gouden, begeer geenen rijkdom, en ben in mijne armoede tevreden, zoo dat ik dezulken kan gebieden, die rijk zijn.”

CURSUS. Is zoodanig zamenstel of beloop eener wetenschap, waarin al de takken derzelve grondig onderwezen worden, en hetwelk een volkomen geheel van die wetenschap uitmaakt. Een *Curfus* der wiskunde bevat dus niet alleen de lagere en hoogere meetkunst, de cijferkunst, algebra, platte- en kloofsche-driehoeksmeting, maar ook de werktuig-, sterre-, gezigt-, waterweeg- en waterloop-, uurwerk-, aardrijks- en bouwkunde, voor zoo verre deze, name'lijk, op wiskundige gronden gebouwd zijn. — De eerste, die eenen wiskundigen *Curfus* geschreven heeft, was PETRUS HERIGONIUS; dezelve is gedrukt te *Parijs*, in 1644 in 8 deelen; doch bevat niet al de aangewende takken, als weeg-, waterweeg-, waterloop- en bouwkunde, welke, bij latere schrijvers, in dien *Curfus* begrepen worden. De eerste *Curfus* der wiskunde, hier te lande uitgegeven, is de *geheele Mathesis of Wiskunst* door A. DE GRAAFF, *Amsterdam* 1694.

CURTENIUS. (PETRUS) Een beroemd godgeleerde van de 18de eeuw,

eenw, die *Amsterdam* tot zijne geboorteplaats had. Hij genoot eerst, in zijn vaderland, het onderwijs van den hoogleeraar D'ORVILLE, in de Grieksche en Latijnsche talen, en vervolgens ook, in andere wetenschappen, aan 's lands hooge school te *Leiden*; bediende, sinds 1739, twee jaren lang, onder de hervormden, het leeraarsambt te *Dursterdam*; voorts vijf jaar te *Deventer*, en acht jaar te *Gouda*, waarna hij, in 1754, tot hoogleeraar in de godgeleerdheid aan de doorluchtige school te *Amsterdam*, en, in het volgende jaar, bij de Nederduitsche gemeente aldaar werd aangesteld. Hij bekleedde den laatstgemelden post met veel roem, en stierf, in 1789, in den ouderdom van bijna 73 jaar. Zijne uitgegevene schriften zijn meestal van eenen uitleggkundigen aard. De meest bekende zijn; *Verklaring over het lied van MOZES; MOZES laatste zegen, dood en begrafenis; over het eerste hoofdstuk van den brief aan de EPHEZEN, en over de zwaarste plaatsen in de brieven van PAULUS*. Onder 's mans nagelaten papieren heeft men gevonden eene *Verklaring van den Heidelbergischen Katechismus*, waarvan de uitgave door den hoogleeraar BROES bezorgd is.

CURTIUS. De geschiedenis verhaalt, dat er, op de markt te *Rome*, eensklaps eene groote opening ontstond, en dat de wiggehelaars verklaarden, dat dezelve niet konde gedempt worden, dan wanneer iemand het waardste, dat hij bezat, daarin wierp; waarop de jongeling CURTIUS, geheel gewapend te paard, zich in de opening stortte, waaruit een meer ontstond, hetwelk, naar hem, dat van *Curius* werd geheeten. Dat het geheele geval verlicht is, blijkt, daar dit meer reeds lang te voren bestaan heeft,

CURTIUS RUFUS. (Q.) Een smaakvol geschiedschrijver, die de daden van ALEXANDER den Grooten heeft te boek gesteld. Hij schijnt tot de tijden van keizer VESPASIANUS te moeten gebragt worden. Over zijne geloofwaardigheid loopen de gevoelens zeer uit een.

CUSKO. Een Intendantchap in het Spaansche onder-koninkrijk *Peru*, in Zuid-Amerika, 1370 v. m. groot, bergachtig; doch rijk in goud, zilver en rundvee. De hoofdstad van denzelfden naam, aan het hangen van eenen heuvel en eenen arm van den *Marañon* gelegen, met 26,000 inwoners, was eertijds de zetelplaats der Peruaansche regenten, of *Inca's*. Zij bevat vele prachtige, openbare gebouwen, waaronder de domkerk en het dominikanerklooster, (welks muren voorheen de wanden van den tempel der zon uitmaakten), bijzonder uitmunten, is de zetel van eenen bisschop, heeft eene hooge school en 2 collegien. Onder de gedenkstukken van den ouden Peruaanschen luister behoort de groote, tot verdediging der stad aangelegde, citadel, waarvan de muren, inzonderheid daardoor, de verwondering opwekken, dat de natuurlijke, ongehouwen steenklompen derwijze in elkander gepast en gevoegd zijn, dat er geene tusschenruimten zijn overgebleven, en men dus volstrekt geen kalk, of enig ander ligchaam heeft noodig gehad, om die op te vullen; terwijl het geheel slechts eenen enkelen gedegen steenklomp schijnt uit te

maken. De inwoners leveren gedrukt *Europisch* linnen, wollen en katoenen doeken, leder, alsmede beeldhouwers en ivoorwerkers waren.

CUSTINE. (ADAM PHILIP, *Graaf van*) Een Fransch veldheer, die, door zijne onverwachte verschijning aan den *Rhijn* in 1792, en nog meer door zijne grootpraak, waartoe hem zijn krijgsgeluk scheen te wettigen, wijd en zijd alles in beweging bragt. Zijn karakter bestond uit een zonderling mengfel van volksgezindheid en heerschzucht, welke laatste hem meer natuurlijk scheen te wezen, dan de eerste, ten minste maakte hij zich, reeds voor de omwenteling, toen hij bezitter van een regiment was, en den Amerikafchen veldtogt bijwoonde, door zijne ontijdige gestrengheid omtrent zijne onderhoorigen, zeer berucht. De begeerte, om te schitteren, bewoog hem, om in de Constituerende nationale vergadering, het belang van den adel te laten varen, en zich aan de zijde der patriotten te voegen. Zijne verwachtingen werden hier niet te leu gesteld: hij verwierf vermogen, en vrienden; werd bij het Rijnleger geplaatst, en, na dat LUCKNER buiten allen dienst gesteld was, tot opperbevelhebber van hetzelfde verheven. Nu was zijne zucht, om uit te munten, bevredigd, en thans konde hij den verschrikten bewoners der naburige steden, vrijheidsbrieven in zijnen naam zenden, en zijne manifesten, waarvan hij altoos eenen goeden voorraad voor handen had, met de woorden aanvangen: wij ADAM PHILIP CUSTINE bevelen bij deze. De Nationale conventie was over zijn gedrag zeer voldaan, en plaatste hem, in 1793, aan het hoofd van het Noordelijk leger. Dan, hier keerde hem zijn vorig geluk, op eenmaal, den nek toe. Sommige vijanden, waaraan het hem zoo weinig, als den overigen veldheeren van dien tijd, mangelde, wisten het, door hunne beschuldigingen, zoo ver te brengen, dat hij voor de revolutionaire regtbank van *Parijs* geroepen, en, na een kort pleitgeding, den 28sten van Oogstmaand, guillotineerd werd. *Vreemde*, dat sommige getuigen zich te zijnen voordeele mogten verklaren, had men de gerechtszaal met gewapende manschappen bezet, ten einde daardoor alle aanwezende af te schrikken, om iets ten behoeve van den veldheer te ondernemen.

CUSTRIN. Stad en vesting in het Pruisisch regerings-district *Frankfort*, voorheen de hoofdstad van de *Nieuw-Mark* van *Brandenburg*, in eene vlakte, waar de *Warte* in de *Oder* stroomt. Zij bevat 452 huizen en 4,500 inwoners, behalve het krijgsvolk, en is, aan de eene zijde door de *Warte*, aan de andere door deze rivier en de *Oder*, doch, voor het overige, door breede moerassen, omgeven. Zij heeft drie voorsteden, de lange en korte voorstad en de Neustad. Van de lange voorstad loopt een dijk, die $\frac{3}{4}$ mijl lang is en 36 bruggen heeft; terwijl een andere dam 600 schreden lengte en 7 bruggen heeft. De stad heeft een Evangelisch gymnasium, 2 kerken, 1 kasteel en onderscheidene fabrieken. In 1758 werd *Custrin* door de *Rusfen* beschoten; maar FREDERIK kwam de stad te hulp en sloeg hen bij *Zorndorf*. In 1806 werd deze, door de Na-

Natuur en kunst, sterke vesting, kort na den slag bij *Jena*, door den Pruisfischen bevelhebber, den oversten van INGERSLEBEN, schoon zij van al het noodige rijkelijk voorzien was, schandelijk aan de *Franschen* overgegeven, die haar, ook na den vrede, bezet hielden. Na dat deze, in 1813, het Brandenburgfche hadden moeten ruimen, werd *Custrin*, door den generaal-majoor VAN HINRICHS, geblokkeerd; doch de gouverneur der plaats, de veldheer TOURNIER D'ARBÉ, hield zich tot het uiterste, en gaf zich niet, dan in Bloemaand 1814, over, nadat een groot gedeelte der bezetting en inwoners door honger en ellende was omgekomen.

CYBELE. In de Fabelgeschiedenis eene beroemde godin, en wel eene der voornaamste godheden der *Phrygiërs*, die hare vereering het eerst invoerden, en dezelve met veel gedruisch vierden. De godsdienstige vereering van CYBELE floeg tot de *Romeinen*, ja zelfs tot de *Galliërs*, over. De ouden hebben haar nu eens met de aarde, dan eens met *Rhea*, verwisfeld, en waarschijnlijk waren er meer godinnen, die haren naam droegen. Zij werd afgebeeld, als eene sterke vrouw, op het laatste van hare zwangerheid, om daardoor de vruchtbaarheid der aarde aan te wijzen, waarop ook hare geheele kleeding zinspeelde. Haar eerdienst te *Rome* was met vele schandelijkheden vermengd, en werd waargenomen door ontmande priesters, *Galli* geheeten, die zelfs in groote verachting waren.

CYCLISCHE DICHTERS. Zoo noemt men, in de geschiedenis der oude Grieksche dichtkunst, die dichters, welke de afkomst en daden der goden en vaderlandsche helden, door epische nationale gezangen, in eenen zekeren samenhang, en volgens de tijldorde der verhalen, vierden. Wij moeten eenen dubbelen *Cyclus* onderscheiden, namelijk: eenen algemeenen, die ook bij uitftek de *epische* of *mythifche* *Cyclus* genoemd wordt, en den geheelen fabel- en helden-tijd, van den oorsprong der goden en der wereld tot op den Trojaanschen oorlog, bevat, en den *Troifchen* *Cyclus*, die de gewigtigste gebeurtenissen der Grieksche heldenwereld, kort *voor*, *gedurende* en *na* den Trojaanschen oorlog, tot op den moord van ULYSSES, in zich besluit.

CYCLISSUS. Een zeker werktuig, in de gedaante van eene halve maan, door de Heelmeesters gebruikt wordende.

CYCLOÏDE. (*Trochoides*, *Roulette*, *Roltrek*, of *Klimtrek* van DIOPLES, deszelfs uitvinder,) is, in de hoogere meetkunde, eene kromme lijn, voortkomende uit de omwenteling van een punt (afsteekend stift, potlood of krijt) aan den omtrek van een rad of ronde schijf, langs eene regte lijn, gelegen in het vlak, dat, door die lijn en het middelpunt van het bewogen rad, gaat. Zoodanige kromme lijn wordt in de lucht beschreven door eenen spijker aan het rad van eenen wagen, terwijl het over den weg rolt. GALILAEI was de eerste meetkundige, die hare eigenschappen nader onderzocht, en, om hare bevallige gedaante, voorfloeg bij het maken van gewelven en bogen onder bruggen. Weldra werd zij de lievelingslijn van de

wis-

wiskundigen der zeventiende eeuw, sedert ROBERVAL, DESCARTES, FERMAT, TORRICELLI, WALLIS, WREN en anderen, als om strijd, hare eigenschappen opspoorden, en PASCAL, in 1658, onder den naam van DETTONVILLE, eenen prijs van 40 pistolen uitloofde voor de oplossing zijner, aan alle wiskundigen opgegevene, vraagstukken over den roltrek. Maar de ontdekking harer belangrijkste eigenschappen, bleef gespaard voor onzen beroemden landgenoot CHRIST. HUYGHENS; een man, niet minder groot in de werktuig-, dan in de wiskunde. Zijne ontdekking, dat lichamen, die langs eenen cycloïdalen weg, van onderscheidene hoogten, gelijktijdig beginnen te loopen, ook, op denzelfden tijd, hun laagste punt zullen bereiken, paste hij gelukkig toe op zijne uitvinding der slinger-uurwerken, tot eene nauwkeurige afmeting van den tijd. Wegens deze eigenschap ontving de Cycloïde den bijnaam van *tautochronische* of *isochronische* lijn. Naderhand vond JOHANNES BERNOULLI, dat de kortste valtijd eens lichaams, van het eene punt naar het ander, die is, welken het besleedt, met te loopen langs den boog eener Cycloïde. Uit dien hoofde heet zij ook wel de *Brachystochronische* lijn, en is, in het algemeen, naast de kegelsneden, eene der voornaamste kromme lijnen, voor de beoefening der wiskundige natuurkunde.

CYCLOMETRIE (*Cirkelmeting*.) Is de leer der onderlinge betrekkingen van cirkelbogen met de rechte lijnen, die tot dezelve behooren; terwijl de *Goniometrie* de vergelijking der hoeken, met behulp dier lijnen, onderzoekt. Beiden behooren tot de gewigtigste deelen der nieuwere Analyse.

CYCLOPEDIË. Is de cirkel of weetkring der kunsten en wetenschappen, die tot de humaniteit, of de algemeene beschaving en veredeling van den mensch, behooren. Bij de Grieken was de *Cyclopedie* (de *ἐγκύκλιος παιδεία*) de omvang dier kundigheden, welke, in de kringen des beschaafden, gezelligen levens, den eersten rang bekleedden. Zij omvatteden die alle, met name, de schoone kunsten, geschiedenis, welsprekendheid, wijsbegeerte en wiskunde, onder den naam van *muzijk*, als behoorende tot den dienst der *Musen*, en noemden dezelve de *cyclopedische wetenschappen*, (*μυθόματα ἐγκύκλια*). Toen, op het einde der vierde eeuw, door THEODOSIUS, het christendom eindelijk zegevierde op de barbaarscheit der Duitfche volken, werd de hierarchie uit het Oosten, waar zij zoo veel vermogt, naar *Europa* overgebracht, zoo dat, hierdoor zoowel, als uit den aard en de behoeften der barbaarsche *Germanen*, alle zaken van belang in handen der geestelijkheid kwamen, alle geleerdheid opgesloten werd binnen kloostercellen, en het onderwijs der jeugd den monniken werd toevertrouwd. Deze, geen vaderland of huiselijke belangen hebbende, zorgden hoofdzakelijk voor het belang der kerke, en het onderwijs dier kunsten en wetenschappen, die daartoe de naaste betrekking hadden. Zoo bleef het, bij de Duitfche volken, met de geleerdheid en letteren, tot op de negende eeuw, toen RHA-

BANUS MAURUS, aartsbisshop te *Mentz*, eenen beteren geest en manier van onderwijs, uit *Frankrijk* naar *Duitschland*, bragt. Deze, voor zijnen tijd, beroemde wijsgeer, dichter en godgeleerde, strekte het onderwijs der jeugd nit tot de zoo genoemde *zeven vrije kunsten*, de *Spraakkunst*, *Redenkunst*, *Welsprekenheid*, *Reken-*, *Meet-*, *Sterrenkunde* en *Toonkunst*, waarvan de drie eerste de *triviale*, de laatste echter de *quadriviale* genoemd werden. Aldus ontstond de verdeeling der *triviale* en *hoogere* klassen der lagere scholen en der *gymnasien*. Vervolgens was de geheele Cyclopedie der geleerdheid, gedurende vijf eeuwen, bevat in de schriften van **CASSIODORUS**, **ISIDORUS** en **MARCIANUS CAPELLA**, tot dat eindelijk, in de twaalfde en dertiende eeuw, bij het herleven der oude letterkunde, mannen, die niet tot de orde der geestelijkheid behoorden, maar uit eigene aandrift des geestes daartoe bewogen werden, betere scholen openden voor de godgeleerdheid en wijsbegeerte, te *Parijs*, voor het Romeinsche en kanoniek regt te *Bonn*, en voor de geneeskunde te *Montpellier* en *Salerno*. Van alle kanten stroomden nu leergierigen derwaarts, en verspreidde zich de roem, met het licht en de kundigheden dier voortreffelijke mannen, over het grootste gedeelte van *Europa*. Deze inrigtingen vormden, het eerst, eene vrijre leerwijze, en verbindtenissen van onderwijzers en leerlingen, die, met regt, den naam van *Hoogere scholen* verkregen, en vervolgens, toen de regerende staten aan dezelve bijzondere voorregten verleenden, *Universiteiten* genoemd werden, alwaar alle geoorloofde wetenschappen, met uitzondering namelijk der *zwarte kunst*, geleerd mogten worden; terwijl de *Cyclopedie* bepaald werd tot drie *faculteiten*, die der godgeleerdheid, der regtsgeleerdheid, en der geneeskunde, waarbij naderhand nog eene vierde, de *wijsgeerige*, gevoegd werd. Deze vier echter bestonden, van den beginne af, meer *naast* elkander, als ijverzuchtige afdeelingen der menschelijke kennis, die zich veeltijds den rang betwisten, dan in dat *Cyclopedisch* verband, waarin de ouden, gelijk **PLATO** en **CICERO** zoo nadrukkelijk geleerd hadden, dat alle kunsten en wetenschappen, die tot de beschaving en veredeling der menschheid behooren, als onderling vermaagschapt, en elkanders wederzijdsche diensten behoevende, beschouwd en beoefend moeten worden. De eerste oorspronkelijke zelfdenker, die in dit gebrek trachtte te voorzien, en de vakken aan een te schakelen, was **BACO DE VERULAMIO**. Hij ontwierp den eersten cyclopedischen stamboom der menschelijke wetenschappen, zoo dat deze niet meer als afzonderlijke planten, maar als takken van denzelfden boom, beschouwd werden.

Intusschen had de herstelling der oude letteren en derzelver blijkbare invloed op de beschaving der menschheid, een groot aanzien en voorrang gegeven aan zoodanige hoogst verdienstelijke mannen, die de talen der *Grieken* en *Romeinen* beoefenden en onderwezen, eerst *philologen* of *taalkundigen* genoemd werden, maar ook naderhand

hu.

humanisten, en derzelver vakken, bij uitfluiting, de *humaniora*, in zoo verre de schriften der ouden voortdurende bronnen en hoofdmiddelen van beschaving zijn. Doch, welke onbetwistbare verdiensten die mannen ook gehad hebben, in de waardering en beoefening der oude letteren, ging men dikwerf eenzijdig te werk, en vervloog menigmaal de geest der ouden, onder het letterziften hunner werken. In tijds en gelukkig erkenden dit mannen van den eersten rang en letterkundig gezag, met name, MORHOVIUS, GESNER, ERNESTI, HEMSTERHUIS, RUHNKENIUS, WIJTENBACH en anderen. Op hun voetspoor, of hunne voorlichting, schreef men vervolgens de *Encyclopedien*, en werkten deze weldadig op de inrigting der *Universiteiten*, waar thans de verschillende vakken van geleerdheid niet alleen grondig onderwezen, maar ook Encyclopedisch worden voorgedragen. Zij toch, die, nog aan den ouden trant gewoon, de Encyclopedische manier van oppervlakkigheid beschuldigen, vergeten, dat ook de grondigste en meest omvattende menschelijke kennis, bij slot van rekening, oppervlakkig is: terwijl de Encyclopedische voordragt eene der doelmatigste is, daar zij den leerling bestendig heen wijst naar het naauw wederkeerig verband der deelen van het menschelijk weten inel elkander, en met het ware doel der menschheid; naar de Cyclopedie der *Grieken*; naar de hoogere eenheid — veredeling en menschenbeschaving, die alle kunsten en wetenschappen, als schakels van eenen ring, verbindt, en, zoo men vraagt naar derzelver nut en waarde, het eigenaardig kenmerk is van al het ware, schoone en goede.

CYCLOPEN. Eene soort van reuzen, die de eerste bewoners van *Sicilië* waren en omstreeks den berg *Aetna* leefden. De dichters hielden hen voor de smidsknechts van *Vulkaan*, die voor JUPITER de donderpijlen sneedden. Zij worden afgebeeld in eene reusachtige gestalte, met slechts één oog in het midden van het voorhoofd.

CYCLUS. Is, in de tijdrekenkunde, een zekere tijdkring, of eene reeks van jaren, welke regelmatig van het eerste tot het laatste voortgaan, en als dan tot het eerste wederkeren, en gestadig omloopen. De aanmerkelijkste tijd- of keerkaringen zijn die van de zon en maan. Die van de zon bestaat uit 28, en die van de maan uit 19 jaren, na verloop van welke deze beide hemel- lichamen hunnen loopkring telkens op nieuws aanvangen, en, in dezelfde regelmatige orde, als te voren, weder vervolgen.

CYDNUS. Eene rivier in *Cilicië*, die voorbij *Tarsus* stroomt, waar ALEXANDER de Groote bijna zijn graf gevonden had, daar hij, zoo als hij was, met zweet en stof bedekt, in dezelfde sprong, en, op eenmaal, door de buitengewone koude van den winter, bevangen werd.

CYLLENE. Een berg in *Arkadië*, waarop MERCURIUS het leven ontving, die hiervan den naam CYLLENIUS ontleende.

CYNISMUS. Door dit woord verstaat men eene poging, om, door uiterlijke sordigheid, en de overtreding der regels van algemeene wel-

welvoegelijkheid, te willen nitmunten. Door een zonderling toeval, heeft deze benaming haren oorsprong te danken aan eene wijsgeerige sekte, die ANTISTHENES, een leerling van SOCRATES, aan haar hoofd had. Deze man, in de zedekunde veel strenger, dan zijn leermeester, was zeer stordig in zijn gedrag; terwijl zijne leerlingen, die onder den naam van *Cynikers* beroemd waren, omdat ANTISTHENES op het Atheensch Gymnasium *Cynofarge* onderwees, hem in uiterlijke stordigheid nog poogde te overtreffen; en van hier het ongunstig denkbeeld, dat men, van ouds af, aan eenen kweekeling dezer schole gewoonlijk hechtte. Daar echter DIOGENES, leerling van ANTISTHENES, bij deze overtreding van alle welvoegelijkheid, ook nog eene bitsheid in al zijne uitdrukkingen aannam, die dikwijls tot lagescheldwoorden oversloeg, werden de volgers dezer sekte, met verachting, *Cynici*, dat is *Hondsfcken*, genoemd, omdat zij, in hunnen aard, iets van blaasende honden hadden, die de voorbijgangers aanbasfen. Van hier is *Cynismus* alle barschheid in gedrag en uitdrukking.

CYNTHIUS. Een bijnaam van APOLLO, van den berg *Cynthus* op het eiland *Delos*, ontleend, om welke reden ook zijne zuster, DIANA, den naam van CYNTHIA voerde.

CYPRIANI. (N.) Een Italiaansch schilder, die, in *Engeland*, waar hij zich had neergezet, in hooge achting stond. Zijne talrijke stukken, door BARTOLOZZI's graveernaal in *Europa* verspreid, ademen bevalligheid en schoonheid. Zijne teekeningen bezitten wel weinig karakter en uitvoerigheid; maar, door hare menigte en verscheidenheid, door het uitkomen zijner figuren, de lijnheid zijner koppen, en door zijne ligte omtrekken, heeft hij eenen grooten roem verworven. *Engeland* heeft de verbetering van den goeden smaak veelal aan hem te danken. CYPRIANI, wiens deugden met zijn kunstvermogen overeenstemden, stierf te *Londen* in het jaar 1785.

CYPRIANUS. Een der oude kerkvaders, wiens werken wij nog bezitten. Hij leefde in de laatste helft der derde eeuw, was te *Karthago* geboren, en gaf, voordat hij tot het Christendom overging, onderwijs in de rederijkkunde. Onder keizer DECIUS, verdedigde hij de christenen manmoedig, en ook nog nadat hij zich eene stille schuilplaats verkozen had, bleef hij veel invloed op hen uitoefenen. Daar hij, intuschen, een ijveraar was voor den wederdoop der afvalligen, haalde hem dit den haat van niet weinigen op den hals, zoodat hij, door den Romeinschen bisschop STEPHANUS, voor den *valschen* CHRISTUS, den *valschen* Apostel, werd uitgekreten. Onder VALERIANUS en GALIENUS stierf hij den marteldood met de grootste standvastigheid, in het jaar 258.

CYPRUS. Een eiland in eene golf van de *Middellandsche zee*, tuschen *Klein-Azië* en *Syrië*, oudtijds zeer beroemd wegens deszelfs ongemeene vruchtbaarheid en zachte luchtstreek, zoowel als uit hoofde van deszelfs prachtige gebouwen en kostbaren tempel, aan VENUS toegewijd. Het eiland behoort, sedert 1571, aan het Turksche
rijk.

rijk, en heeft *Nicosia* tot hoofdstad. Twee bergketens, welker toppen met altijd durende sneeuw en ijs bedekt zijn, en waarvan de hoogste top de *Oros Staveros* of *Throdos* (de *Olympus* der ouden) is, doorkruisen het eiland van het Oosten naar het Westen. Eertijds had men er rijke goud- en kostelijke kopermijnen, welker koper voor het beste der wereld gehouden, inzonderheid tot het vervaardigen der beroemde Corintische erts gezocht, en waarin de natuurlijke of blaauwe vitriool, nog onder den naam van *Cyprische* bekend, gevonden werd; doch de bergbouw wordt hier geheel verwaarloosd. De ijzermijnen leveren nog heden, voor de behoeften des lands, eenen genoegzamen voorraad op. Ook heeft men er een zeer schoon berekristal, de *Basfische diamant* genoemd; voorts smaragden, amathisten, opalen, amiant, talksteen, enz. Rivieren van belang zijn er niet; er is een zoutmeer, ja zelfs is het water der fonteynen ziltig, of schoon het aldaar veel regent. De granen leveren eenen vrij goeden oogst op, en de tuinen zijn vol moesplanten van eene goede soort: de aankweeking van de zoo belangrijke oliifboomen en katoenplant wordt echter zeer verwaarloosd. Men telt er 84,000 inwoners, waarvan 47,000 *Turken* en de overige *Grieken* zijn, die onder de grootste onderdrukking leven; zij voeren katoen, wijn, tarw, zout zaidvruchten enz. uit.

CYRILLISCHE LETTERS. Karakters, *Slaw-Cfuralicza*; eene soort van schrijfwijze der *Slavische* taal, waarvan 3 soorten zijn: 1. de Latijnsche of Duitische letters, waarvan men zich in *Polen*, *Boheme*, en de *Lausnitz* bedient; 2. De Cyrillische, naar haren uitvinder CYRILLUS aldus genoemd, en bij de *Rusfen* gebruikelijk, uit welke, waarschijnlijk, door het kunstig schoonschrift, 3. weder een bijzonder *Alphabet* ontstond, dat thans alleen nog in gedrukte boeken, maar nergens meer in het dagelijksche leven, in gebruik is, en de *Croatische*, *Dalmatische* en *Glagolitische* taal genoemd wordt.

CYRUS. Stichter der Perzische alleenheerschik, en kleinzoon van den Medischen koning ASTYAGES. Toen zijne moeder van hem zwanger was, voorspelden de droom-uitleggers van ASTYAGES uit eenen zijner droomen, dat de toekomstige kleinzoon hem zoude onttronen, waarop hij bevel gaf, om hem van kant te helpen. Dan, de jonge prins werd bij eenen herder opgevoed; bragt, toen hij, in rijper jaren, het voornemen zijns grootvaders vernam, een Perzisch leger op de been; ontroonde hem, omtrent 528 jaar voor onze tijdrekening; veroverde *Medië*, en maakte dit land tot een Perzisch gewest. Hij stierf, nadat hij ook het Babylonische rijk aan zich onderworpen had, in eenen slag tegen de *Masfageten*, zijnde een Scythisch volk. Het verhaal van XENOPHON in de *Cyropaedia*, of *het leven en karakter van CYRUS*, dat hij aan het hof van ASTYAGES eene uitmuntende opvoeding zoude gepoten, het rijk van hem geërfd, als een waar wijsgeer zoude geregeerd hebben, en op zijn sterfbed gerust gestorven zijn, is al te romanesk, en verdient reeds daarom

wei-

weinig geloof, omdat XENOPHON in den persoon van CYRUS, een voorbeeld van eenen vorst wilde ophangen, die, in alle opzichten, na volging verdiende, en dus alles moest ontwijken, wat den glans van zijnen held konde verduisteren. Men gaat echter mischien al te ver, om hierin al het gezag aan XENOPHON te ontfeggen, daar deze, aan het hof van CYRUS, *den jongen*, wel in de gelegenheid was, om, aangaande de Perzische geschiedenis, berigten in te winnen, die men elders niet kende; terwijl bovendien zijn verhaal van CYRUS geboorte vrij wat meer schijn van waarheid heeft, dan het fabulous verhaal van HERODOTUS, die zelf erkende, dat er, te zijnen tijde, vierderlei berigten omtrent die geboorte in omloop waren, waarvan hij wel het onwaarschijnlijkste schijnt gekozen te hebben.

CYRUS II, of *de Jonge*. Was de zoon van DARIUS NOTHUS, broeder van ARTAXERXES III. Zijn vader liet hem, bij uitersten wil, de heerschappij over die gewesten, welke hij, tot nu toe, als stedehouder had bestuurd. Hiermede, echter, niet tevreden, ontfonden er tusschen de twee broeders hevige geschillen, die weldra in eenen openbaren oorlog losbarstten, tot welken CYRUS 100,000 *Barbaren* en 13,000 *Grieken*, onder bevel van CLEANTHUS, en ARTAXERXES 900,000 man, op de been bragten. CYRUS moest het onderspit delven, en sneuvelde in eenen onvoorzigtig aangevangen veldslag. Van de *Grieken* bleven er 10,000 over, die, na eenen gevaarlijken, bijna ongeloofelijken, in de geschiedenis voorbeeldeloozen, togt, onder het geleide van kundige veldheeren, waaronder ook XENOPHON zich bevond, behouden in hun vaderland terug kwamen. Wij hebben aan dien krijgsheld eene meesterlijke beschrijving van dezen togt te danken.

CYTHERA, thans CERIGO, en, in het Turksch, TSEIKA. Een der voornaamste eilanden omstreeks *Laeonië* in de *Aegaische zee*, inzonderheid beroemd wegens de godsdienstige hulde, die men hier aan VENUS URANIA, oudtijds bewees, welker voornaamste tempel in de hoofdstad *Cythera* stond, en die de oudste van alle was, die in *Griekenland*, ter eere dezer godin, gebouwd werden. De oude stad *Cythera* is thans verwoest, en levert alleen nog eenige puinhoopen op. VENUS ontleende van dit eiland den naam van *Cythera*. Thans behoort het tot de republiek der *Jonische* eilanden: het is 47 v. m. groot en meestal met naakte rotsen bedekt; het telt 9,600 Grieksche inwoners, waarvan 165 priesters zijn. De voortbrengfelen zijn koren, olie, wijn, katoen, rozijnen enz., doch aanwielijks voor $\frac{1}{4}$ van de behoeften der inwoners. Men vindt er een druipsteen hol, .mitsgaders de hoofdstad *Cerigo* met een kasteel en de haven *Porto Delphino*.

CZAR. Beteekent, in het Slavonisch, zoo veel als koning of grootkoning. IWAN II, beheerscher van *Rusland*, nam, in 1545, dezen titel, in plaats van *Weliki Knijas* (grootvorst), bij zijne krooning aan, en zijne opvolgers behielden denzelven tot in 1721, wanneer PETER I zich den titel van keizer gaf, die door *Pruisen*, *Zweden*, en de *Nederlanden*, het eerst erkend werd. De keizers van *Rusland*

voeren echter, van sommige deelen huns rijks, nog den titel van *Czar*; zoo als zich ook ALEXANDER van zijne jongste aanwinsten *Czar van Polen* genoemd heeft. De gemalin van eenen *Czar* heet *Czarewska*, en de kroonprins *Czarewitsch*.

D

D. Deze letter gebruikt men in de nieuwere muziek, om den tweeden diatonischen klanktrap van het toonstelsel aan te wijzen. Terwijl het toonteken op dezelfde hoogte der linien staan blijft, wordt de toon, door de voorzetting van een $\sharp$ of van eene *b*, in het eerste geval, een halve toon hooger genomen, en *dis*, en in het laatste een halve toon lager gespeeld, en *des* geheeten. Beiden worden, echter, uit hoofde van de moeilijkheid der *applicatuur*, zelden als bijzondere toonen gebruikt. — De kleine *d*, of ook wel *d m* (*dextra manu*) beteekent bij het klavierspel de rechte hand.

Voorts is **D.**, in de Romeinsche cijfergetallen, zoo veel als 500, en beteekent, op de Romeinsche bijschriften en munten, *Decius*, *Divus* enz. In de Spaansche taal verstaat men door de **D**, wanneer zij voor den naam van iemand staat, *Don*, of heer, en bij de regtsgeleerden is zij de gewone verkorting van het woord *digesta*, of Romeinsche pandecten. Eindelijk is de **D.** op Fransche munten het kenmerk, dat zij te *Lyon*, en op Pruisische, dat zij te *Aurich* gestempeld zijn.

DA CAPO, of, bij verkorting, *Da cap*, of **D. C.**, beteekent in de muziek, dat men het stuk, of een gedeelte daarvan, weder moet herhalen.

DACIĚ, *Dacia*. Het land der *Daciers* en *Geten* voerde in de oudste tijden den naam van *Pastinac*. Ten aanzien van deszelfs uitgestrektheid en grenzen, zijn het de oude schrijvers niet eens; doch, ten tijde van **TRAJANUS**, strekten zich de laatste uit van boven het *Karpatisch* gebergte tot aan den *Ister*, en van *Tibiscus* (*Theis*) tot aan den *Tijros* (*Dniester*), zoo dat dit land een gedeelte van *Hongarije*, geheel *Zevenbergen*, *Wallachije*, *Moldavië* en *Besarabië* in zich bevattede. De *Daciers* hadden in de oudste tijden hunne eigen koningen, en gaven, als eene krijgsmachtige natie, welker wapenen in pijl en boog bestonden, hunne naburen, ja zelfs den *Romeinen*, veel te doen, tot dat zij onder **TRAJANUS**, in het 105de jaar onzer tijdrekening, onder de heerschappij der laatste gebragt werden. Sedert diende de *Dacië* (waarvan thans ook de naam verdwenen is) tot eene voor- en tegen de *Barbaren* tot in het jaar 270, wanneer **AURELIANUS** de Romeinsche troepen terug trok, en de inwoners zich bij de *Gotten* voegden; zich door hunne verwoestende invallen in *Bulgarië* en *Thracië* kenmerkten; vervolgens over den *Donau* trokken, en zich ten laatste aan de Ottomaansche heerschappij onderwierpen.

DA-

DACIER. (ANNE LE FEVRE) — DACTYLIOTHIK. 259

DACIER. (ANNE LE FEVRE) Eene geleerde vrouw, die, in 1720, te *Parijs* stierf. Hare overzettingen van HOMERUS, TERENTIUS, en andere oude schrijvers, in het Fransch, zijn nog in aandenken. Niet alleen had zij den grooten taal- en geschiedkundigen FANNEGUIJ LE FEVRE tot vader, maar ook eenen niet min beroemden overzetter der ouden, H. DACIER, tot haren echtgenoot. Haar dood werd aan de gevolgen harer rustelooze werkzaamheid toegescreven.

DACTYLIOTHIK. Door dit Grieksch woord verstaat men eene verzameling van gefneden steenen, *moderne* en *antieke*; doch inzonderheid de laatste. Nergens was de kunst, van in steenen te graveeren, tot hooger volkomenheid gebragt, dan in *Griekenland*, waar men niet alleen gefneden steenen in ringen droeg, maar dezelve ook tot het zegelen gebruikte, en er zelfs bokalen enz. mede versierde. De *Romeinen* bleven den *Grieken* in deze kunst verre ten achter, en het waren alleen de vermogenden, die de eerste verzamelingen van zulke steenen aanlegden.

In later tijd wedijverden de vorstelijke huizen van *Italië*, om ook deze kunstschatten bij een te brengen. Het huis van GONZAGA, daarna dat van ESTA te *Modena*, het huis van FARNEZE, en LORENZO, de *prachtige*, uit dat van MEDICIS, legden verzamelingen van zulke steenen aan, waarvan die des laatsten thans in verscheiden kabinetten verspreid, en nog kenbaar zijn door *Lor*, of *Lor. de M.*, of ook door *M.* alleen, welke merken hij er heeft laten opzetten. Zijne verzameling werd grootendeels verwoest; doch, door DE MEDICIS, op nieuws aangelegd, waaruit de tegenwoordige *Florentijnsche*, de aanzienlijkste van alle, en omtrent 4000 steenen bevattende, is voortgesproten. De *Ludovijfsche*, van den prins POMBINO, alsmede die van den kardinaal BORGIA, te *Velettri*, beroemd door hare Egyptische steenen enz. munten nog heden ten dage uit. Ook te *Napels* heeft men, in het kabinet te *Portici*, en te *Capo de Monte*, fraaije gefneden steenen; terwijl de prins PICARI, te *Catanea*, in *Sicilie*, eene aanzienlijke verzameling derzelve heeft bijeen gebragt, welke alle in dat rijk gevonden zijn.

In de overige landen van *Europa* vindt men mede voortgelijke verzamelingen. Het kabinet van *Antieken* te *Parijs*, onder LODEWIJK XIV aangelegd, is zeer merkwaardig, zoo als ook die van de hertogen BESBOROUGH, DEVONSHIRE, CARLISLE, BEDFORT en MARLBOROUGH, in *Engeland*, zeer beroemd zijn. In *Duitschland* heeft men, te *Sansfouct*, verscheidene verzamelingen vereenigd, waaronder die van MUZEL STOSCH uitmunt. *Weenen* heeft een eigen kabinet van *Gemeen*. Ook vindt men verzamelingen te *Kassel*, *Dresden* en *Munchen*, en, in *Holland*, was die des prinzen van *Oranje* van belang. In het koninklijk slot te *Kopenhagen* ziet men eenige vazen met ingelegde, gefneden steenen; en te *Petersburg* is, behalve het keizerlijk kabinet, hetwelk van tijd tot tijd aanmerkelijk is vermeerderd, dat des graven PONIATOWSKIJ een der rijkste.

Om afgelegen kunstminnaren ook van deze verzamelingen genot te doen hebben, bedient men zich van gegraveerde platen, of afgietsels; doch geeft men aan de laatste den voorrang.

DACTYLOLOGIE. De kunst, van op de vingers te spreken.

DACTYLONOMIE. De kunst, van op de vingers te rekenen.

DACTYLUS. Eene voetmaat in de dichtkunst, waarvan de eerste lettergreep lang, en de beide overige kort zijn, b. v. *leedwezen*.

DADELBOOM, (DE) van welken, tot nog toe, niet meer dan ééne soort bekend is (*de Phoenix Dactylefera* L.), maakt, naar de onderscheiding en rangschikking van LINNEUS, het zesde geslacht der Palmboomen uit. Deszelfs woon- en groei-plaats is in *Arabië, Perzië, Egypte, Ethiopië, Palestina, Syrië*, en *Barbarië*. In *Asië*, of de *Oost-Indië*, komen zij zeldzaam, immers niet natuurlijk, voor, maar aangefokt uit pitten, derwaarts uit de bovengezegde landen overgebracht; gelijk zoo ook het geval is met de *West-Indië*, waar men ze insgelijks ginds en elders vindt, en zij door hetzelfde middel en op dezelfde wijze aangekweekt worden. Zelfs vindt men ze in de gebergten van *Spanje* en *Portugal*, ook al op dezelfde wijs aldaar overgebracht. In *Frankrijk, Engeland, Duitschland*, en de *Nederlanden*, kan men ze niet anders, dan in bakken, of groote tobben, houden, en moeten ze in de winterhuizen zeer goed gekoesterd worden. De Dadelboom heeft eenen regten, dikken, ongetakten stam, die aan den top gekroond is met vederachtige twijgen. De twijgen zijn eenige voeten lang, driekantig, dun en wederzijds bezet met enkele, rietachtige, bladen, welke, in het midden, toegevouwen zijn, en ieder, aan het einde, eene scherpe punt hebben. De gezegde twijgen, zich naar om laag buigende, maken een fraai zonnescherm uit. De hoogte van den stam belooft tot twintig, dertig, veertig en vijftig voet. De dikte van dien der volwassenen gaat van een tot drie voet.

De Dadelboomen worden onderscheiden in mannelijke en vrouwelijke, dat is: de mannelijke bloemen worden gevonden op eenen bijzonderen stam, en zoo ook de vrouwelijke. Het onderscheid wordt gekend uit het bestaan der geslachtsdeelen, van schede, kelkstamper, meeldraadjes enz. Wanneer de boomen van beiderlei geslacht in tamelijke nabijheid bij elkander staan, voert de wind het stuifneel van de mannelijke bloemen naar de vrouwelijke, en bevrucht dezelve ter voortbrenging van goede, volkomene en rijp wordende, Dadels; doch, wanneer dit geen plaats heeft, wordt er eene kunstige bevruchting bewerkstelligd, te weten: in *Egypte, Arabië, Perzië, enz.*, alwaar de Dadelboom een groot deel van den rijkdom veler ingezetenen uitmaakt, en een bijzonder voorwerp is van opzettelijke en oplettende kweeking; zoo dat het niet vreemd is in die landen, boschen van twee-, drie-, vier honderd, en meer dezer boomen te zien, aan éenen heer toebehoorende, welke een zeer aanzienlijk inkomen opleveren. Daar nu een volkomen uitgegroeide Dadelboom, ten hoogste,

ste, eene plek gronds van zes voet in de middellijn vereischt, die men, met den afstand van elkander, op twaalf voet mag berekenen, zoo is het wel te begrijpen, dat, voor zulke boschen, geen zeer uitgebreide grond vereischt wordt. Wat de gezegde kunstige bevruchting betreft, dezelve geschiedt, volgens de waarneming van den naauwkeurigen en vermaarden HASSELQUIST, op de volgende wijze:

„ Wanneer de bloemsteng (*Spadix*) der wijfjes bloemen uit hare schede (*Spatha*) uitgebroken is, zoekt men, op eenen mannetjes boom, eene bloemsteng, welke nog in hare schede is besloten.

„ Deze opent men; neemt er de bloemsteng uit, en snijdt die in eenige stukken overlangs; zich wachtende de bloemen te kwellen.

„ Zoodanig een stuk eener bloemsteng, met de mannelijke bloemen, daaraan hangende, steekt men tuschen de kleine takjes van eene bloemsteng met vrouwelijke bloemen, en buigt daar een blad over.

„ Wanneer de schede zich opent, dan zijn alle mannelijke bloemen met een vocht gevuld, dat naar den fijnsten dauw gelijkt, en van eenen zeer zoeten, aangename, smaak is; komende overeen met dien der frische dadelen, schoon nog fijner en kruidiger.” Aan de wijfjes, of vruchtdragenden Dadelboom, gaat de schede (*Spatha*), in Sprokkel- of Lentemaand, open, en geeft dan eene bloemsteng, van wel tachtig takjes, ieder voorzien van ten minste dertig vrouwelijke bloemen, welke een vruchtbeginfel bevatten, van grootte als eene peperkorrel. Na het afvallen dezer bloemen, het zij dan bevrucht of niet, groeijen deze vruchtbeginfels aan, totdat zij Dadels worden, als wanneer de vruchttros de lengte van eenige voeten heeft bekomen. De rijpe Dadels hebben, ongeveer, de grootte van eene pruim. De gestalte verschilt daarvan ook niet veel, en de kleur is wit, rood of geel, met velerlei veranderingen, op verschillende boomen. Ook vallen zij in het eene land grooter, vaster en kleiner van steen, dan in het andere.

In de bovengemelde Oostersehe landen, maken de Dadels een voornaam dagelijksch huisgeregt uit. Met suiker, of haar eigen zacht uitgeperst sap, ingelegd, versprekken zij tot eene lekkernij. Ook hebben zij, vooral zoodanig bereid, in de geneeskunde eenigen roem, en worden, tegen verscheidene kwalen, aangeprezen. Van den stam of het hout der Dadelboomen is weinig ander gebruik te maken, dan tot stijlen of stutten; het hout is sponsachtig, en derhalve tot branden niet zeer geschikt. Van de bladen vlecht men korven, of veel eer eene soort van zakken, waarvan men zich, zoo wel op reistogten, als in de huishouding, bedient. Van het draadachtig of netwijze weeffel, waarmee de stam bezet is, maakt men een vrij sterk en goed touwwerk.

DADIA. Eene Egyptische maat van 4 Antwerpsche stoop.

DAEDALUS. Deze *Athener*, zoon van EUPALAMUS, uit het koninklijk geslacht van ERECHTHEUS gesproten, was een der vernuftigste kunstenaars van zijnen tijd. Hij leefde meer dan 1200 jaar voor CHRISTUS. Aan hem schrijft men de uitvinding van zaag, pastör en

boor toe; gelijk men hem tevens houdt voor den eersten, die raa's en zeilen invoerde. Hij vervaardigde het eerst standbeelden met van elkander verwijderde beenen, van waar het verhaal, dat hij wandelende beelden zoude gemaakt hebben. TALUS, den zoon zijner zuster, die een kunstig rad vervaardigd had, bragt hij om, uit vrees van door hem in vernuft te zullen overtroffen worden, ten gevolge van welken moord hij de wijk naar *Creta* nam, met zijnen zoon ICARUS. Hier trad hij in dienst bij den koning MINOS, voor wien hij, buiten andere kunststukken, het beroemd *Labyrinth*, een der zeven wonderen, vervaardigde; doch waarin hij naderhand, door den koning zelf, werd opgesloten, uit hoofde dat hij der geile lusten van de koningin PASIPHAË dienstbaar was geweest. Het gelukte hem echter, eindelijk, uit dezen doolhof te ontkomen, en wel door middel van een door hem vervaardigd schip, hetwelk hij veinsde een kunstwerk voor den koning te zullen zijn. Na zijne vlugt verspreidde men, dat hij zich wicken gemaakt had, en aldus ontkomen was. Op dezen togt verloor ICARUS, die zich te ver waagde, of, volgens de fabel, te nabij de zon kwam, door welker hitte, het was, waarmede de vleugels aan zijne schouders gehecht waren, smolt, het leven. DAEDALUS landde eerst in *Italië*, vervolgens op *Sicilië*, bij den koning COCALUS, die hem eerst wel ontving, doch daarna, uit vrees voor MINOS, van het leven beroofde.

DAELMAN. (KAREL GISLENUS) Werd in 1660 te *Bergen in Henegouwen*, geboren. Hij was hoogleeraar in de godgeleerdheid te *Leuven*, en voorzitter van het pauselijk collegie; maakte zich beroemd door de uitgave van zijn *Scholasticum morale*, en stierf in Wijnm. 1731.

DAEMON. Onder dezen naam verftonden de *Grieken*; 1. in het algemeen de goden. 2. Halfgoden, of liever die wezens, welke eene middelplaats bekleedden, tusschen de hemel-goden, en tusschen de helden, die na hunnen dood vergood werden. 3. Die goede geesten, welke, ten tijde der gouden eeuw, sterfelijke menschen geweest waren. Zoodanig eenen goeden geest meende men, dat ieder mensch tot geleigeest in dit leven altijd bij zich had, gelijk SOCRATES dikwijls van zijnen goeden geleigeest, of *Genius* spreekt. 4. In de boeken van het N. V. worden de kwade geesten *Daemones* genoemd: de *Grieken* noemden de zoodanigen *Cacodacmones*.

DAGBOOG. Noemt men den boog, welken een hemelsch ligchaam beschrijft, gedurende dat het boven den horizon is. Ook geeft men dezen naam aan een gedeelte van eenen dag-cirkel.

DAGCIRKEL. Wordt genoemd elke cirkel, welke om de aarde boven den horizon, evenwijdig met de evenachtslijn (*aequator*), kan getrokken worden. Deze cirkels dienen, om den tijd te bepalen, welke de sterren boven den horizon vertoeven.

DAGGE. Een kort eind touw, waarmede het volk, op de schepen, gekastid wordt.

DAGOBERT I. Uit hoofde zijner krijgsverrigtingen bijgenoemd

de Groote. Hij was koning der *Franken*, welken hij beter en meer volkomen wetten gaf, en oorloogde zeer gelukkig; doch hij bezoedeide zijne zegepraal door wreedheid en toomelooze wellust. Hij stierf, in 638, te *Epinaij*, en werd te *St. Denis*, 6 jaren te voren door hem gesticht, begraven.

DAGPLANETEN. Worden van de sterrekundigen die planeten genoemd, welke verder, dan de aarde, van de zon verwijderd zijn.

D'AGUESSEAU. (HENRI FRANÇOIS) Een zeer verdienstelijk man, in het vak der vroegere Fransche wetgeving en wetsprekendheid. Hij kende geen grooter genoegen dan den omgang met geleerden, inzonderheid met RACINE en BOILEAU, die zijn talent voor de dichtkunst vormden. Als prokureur-generaal bij het parlement, welken post hij op zijn 32ste jaar verwierf, maakte hij verscheidene verbeteringen in de wetten en de rechtspleging; doch hield zich inzonderheid bezig met het bestuur der hospitalen, welke hij met zulk eenen aanhoudenden ijver behartigde, dat hij aan iemand, die hem raadde, om wat meer rust te nemen, ten antwoord gaf: *hoe kan men rusten, zoo lang er nog zoo velen van onze natuurgenoeten lijden!* Bij eenen hongersnood in den winter van 1709, welks verschrikkelijkheid *Frankrijk* altijd in het geheugen zal blijven, stelde hij alles te werk, om den schadelijken koren-woeker te onderdrukken, en de ellende te verzachten. Moedig verdedigde hij de regten der natie, en verwierf, door zijne standvastigheid, de besluiten van LOUWIS XIV ten voordeele der pauselijke bulle, *unigenitus*. Na den dood van genoemden vorst werd hij, onder het regentschap van den hertog van *Orleans*, kanselier; doch viel in 1718, omdat hij zich krachtadig tegen het heilloos financieel stelsel van LAW verzette, in ongenade, en moest zich naar zijn landgoed te *Fresnes* begeven. Hier genoot hij, zoo als hij later getuigde, de schoonste dagen zijns levens, en besteedde een gedeelte van zijnen tijd aan het lezen van den Bijbel, aan het ontwerpen van een plan van wetgeving, en aan het onderwijs zijner kinderen; terwijl hij zijne overige uren aan de wiskunde, den landbouw, en kunsten en wetenschappen toewijdde. Naderhand, toen LAW zich het ongenoegen van geheel *Frankrijk* had op den hals gehaald, werd d'AGUESSEAU wel weder in zijnen post hersteld; doch dit tijdvak zijns levens wordt min gunstig voor zijnen roem beschouwd, vermits hij niet alleen uit de handen van LAW zijnen vorigen post aannam, maar ook, tot verscheidene schadelijke plans, zijne toestemming moest geven, en, ten laatste, duldten moest, dat het parlement naar *Pontoise* werd verwezen. Desniettegenstaande verloor hij in 1722, voor de tweede maal, zijnen post, omdat hij zich tegen den kardinaal DUBOIS met meerder moed, dan LAW, verzet had. In 1727 werd hij echter door den kardinaal FLEURY teruggeroepen; doch niet voor 1737 in zijne waardigheid hersteld.

Men schrijft d'AGUESSEAU, schoon hij anders een zeer braaf man was, een te ver getrokken liefde en zorg voor de regtsgeleerden, en

hunne inkomsten, toe. Hij wilde eenheid in de uitvoering der oude wetten daarstellen, zonder hare grondslagen aan te tasten, of het gebrekkige in dezelve aan te vullen; dan, dit werk ging de krachten van één mensch te boven. — Hij liet bijna niets anders dan zijne boekerij na; verftond, behalve zijne moedertaal, de Latijnsche, Grieksche, Hebreeuwsche, Arabische, Italiaansche, Spaansche, Engelsche en Portugeesche; legde, in 1750, zijnen post neder, en stierf in Sprokkelm. van het volgende jaar in den ouderdom van 81 jaar. Zijne, door verschillende uitgaven, verspreide schriften, zijn, volgens de getuigenis van BOUTERWECK, in hunne soort, voorbeelden van ware welsprekendheid en vernuft; verstandig, sierlijk, zonder praal, vol van kracht en nadruk; en bevatten uitnuntende lesfen, inzonderheid voor hen, die zich tot *liberales* staatsmannen of regtsgeleerden willen vormen. Uitmuntend zijn, in dit opzigt, zijne redevoeringen, waarmede hij de zittingen van het parlement opende, en waarin juistheid, kracht, duidelijkheid, orde, en een bevallige stijl, gevonden worden. Zijne werken zijn inzonderheid te *Parijs*, van 1759 — 1774, in 10 kwarto deelen uitgegeven, in welke tevens zijne levensbeschrijving te vinden is.

DAIRI of DAIJRO. Zoo noemt men, in *Japan*, de hoogepriesters en alleenheerschers des lands. De stadhouders maakten zich echter, langzamerhand, van hen onafhankelijk, waardoor zich de waardigheid van wereldlijk opperhoofd, of keizer, in *Japan*, van die van geestelijk opperhoofd afscheidde, hetwelk uit het geslacht van *Daijri* gekozen werd, den naam van *Daijro* voert, en zijne zetelplaats in de hoofdstad *Jedo* (*Jeddo* of *Edo*) heeft.

DAKSTOEL. Zoo noemt men, in de bouwkunde, dat timmerwerk, hetwelk onder de sparren van een dak geplaatst wordt, om het te helpen dragen.

DALAI-LAMA. Is de naam van het opperhoofd der geestelijke en wereldlijke magt in *Tibet*, welk keizerrijk als een kerkelijke staat, gelijk deszelfs opperhoofd als een paus, kan beschouwd worden; met dit onderscheid echter, dat hij niet enkel een zichtbare plaatsbekleeder der godheid op aarde, maar eene wezenlijke, onder de menschen wonende, godheid verbeeldt, ofschoon hij niet als de hoogste godheid zelve, welke *Fohi* heet, wordt aangemerkt. Het geloof aan zijne eeuwige voortdoring staat in verband met het denkbeeld der zielsverhuizing; zijnde men van gevoelen, dat de godheid, het ligchaam van *Dalai-Lama* verlatende, waarin zij, tot dus verre, woonde, aanstonds weder in een ander ligchaam overgaat, zoo dat alleen het uiterlijke, en niet het wezen zelf, verandert. Twee, in de nabijheid der hoofdstad *Chasfa* gelegen, kloosters dienen hem beurtelings tot zijne verblijfplaats, en overal wordt hij, door een aantal geestelijken, omringd; terwijl geen vrouwelijk wezen (waarschijnlijk, om den naam van *onbevleete* te bewaren) ter plaatse mag overnachten, waar hij zich bevindt. Naast de *Tibetaners*, bewijzen hem

hem de *Tartaren* den grootsten eerbied: uit afgelegen oorden komen zij tot hem, en de vorsten onderwerpen zich aan dezelfde plegtigheden als het volk; doch hij bewijst hun niet meerder achting, dan anderen. Hij groet niemand, ontbloot zijn hoofd niet, noch staat voor iemand op; maar legt alleen de hand op het hoofd zijner verëerders, die daardoor vergeving van zonden waner te erlangen. Zij houden zich overtuigd, dat *Fohi* in hem woont, en alles weet, hoort en ziet. — Voorheen was zijne magt, toen hij *Chans* aanfelde en afzette, onbepaolder dan thans, nu hij van den keizer van *China*, offchoon in zaken van godsdienst aan hem onderworpen, meer afhankelijk is. In zijne hoofdstad zijn thans twee *Mandarijnen*, met eene bezetting van 1000 *Chinezen*, en, in het palcis te *Peking*, onderhoudt de Chinefche keizer eenen *Onder-Lama*, die echter als Nuntius van *Tibet* gezonden wordt. Wanneer een *Dalai-Lama* sterft, dan komt het er alleen op aan, te ontdekken, waar het hem het meest behaagd heeft, weder geboren te worden, ten welken aanzien men zich steeds op eenige *Lama's* moet verlaten, die alleen het teeken kennen, waaraan men weten kan, wien de overledene tot zijnen opvolger benoemd heeft.

DALAIJRAC. (NICOLAUS) Werde in *Languedoc* geboren, doch ging zeer jong naar *Parijs*. Zeer veel fmaak voor de muzijk en het tooneel hebbende, bezocht hij dikwijls den fchouwburg, om de zangftukken van GRETRIJ te hooren, hetwelk in hem den lust aanvuurde, om zijne krachten aan foortgelijke ftukken te beproeven. Zijne werken munten, in naïviteit, bevalligheid en teeder gevoel, boven vele anderen uit, en hij is éénig in de bevallige zangwijzen zijner *fanfonetten*, *coupletten* en *vaudevilles*. De ADOLPH en CLARA, of de beide gevangenen, AZEMIA, of de wilden, RAOUL DE CREQUI, de beide kleine *Savoyjaards*, *Maison a Vendre*, en andere, behaagden het meest. — Hij ftierf in Slagmaand 1809.

DALBERG. (KARL THEODOR ANTON MARIA VAN) Deze man behoort, buiten tegenspraak, onder de beroemdfte mannen van onzen tijd. Hij werd, den 8ften van Sprokkelmaand 1744, geboren, ftierf den 10den derzelfde maand van het jaar 1817, en is eene der veelvuldige voorbeelden, niet alleen van de onbestendigheid der geluksgoederen, welke onze leeftijd heeft opgeleverd, maar ook van die gematigdheid in voor- en gelatenheid in tegenfpoed, zoo als er maar zeldzaam gevonden worden. — DALBERG aanvaardde, nadat hij, in 1787, tot coadjutor van het aarts-ftift *Maintz* aangefield, en, federt 1799, het bisdom *Conftantz* beftuurd had, in 1802, als aarts-bifchop en vorst-primaat, de regering van het vorftendom *Regensburg*, in welke betrekking hij de lasten verminderde; een gedeelte der ftatfchulden afdeed; groote kosten aan de verbetering van het onderwijs befteedde; en voor het armen- en zieken-wezen, zoowel als voor de verfraaijing der ftad, zorgde. Toen hij, in 1810, dit vorftendom verliet, uit hoofde zijner nieuwe beftemming tot groot-hertog van *Frank-*

fort, maakte hij de achterstallige belastingen, tot de som van 144,000 *Florijnen*, aan de inrigtingen van weldadigheid aldaar, en bewerkte nog in hetzelfde jaar, voor zijne nieuwe onderdanen, dat hun meer dan een millioen *franken* aan oorlogs-lasten werd kwijtgescholden. Gelijk hij toen aldaar het armwezen inrigtte, bestaat het nog; en de stad heet het aan hem te danken, dat zij in 1813 niet verbaasd veel geleden heeft, alzoo hij in tijds de vestingwerken had laten flechten. De goederen, die hem, van opgehevene stiften en orden, te beurt vielen, besteedde hij aan wetenschappelijke inrigtingen en pastorijen. Hij reddede het *Maintzer* weduwen-genootschap, door zijn eigen vermogen, van zijnen nabij zijndep ondergang, en, zonder zijne hulp, waren de dienaren van het rijks-kamergerecht van honger gestorven. DALBERGS vroomheid en reinheid van zeden zijn boven allen laster verheven. In de aartsbischooppelijke aangelegenheden schreef hij dikwijls zelf, en wel in sierlijk Latijn. De terugkomst van den paus uit de Fransche gevangenis vierde hij, door openlijke godsdienstoefening; hij onttrok zich, op de feestdagen, ondanks zijnen hoogen ouderdom, noch aan zijn vermoeijend ambtswerk in de domkerk, noch aan de openbare procesfie, en woonde, wekelijks, zoowel de zittingen van het confistorie, als de oefeningen in het seminarie, bij; terwijl hij rijkelijk de onderneming der goedkoope Duitfche uitgaaf van den Bijbel, te *Regensburg*, ondersteunde, en daardoor een navolgingswaardig voorbeeld aan andere Roomfche geestelijken gaf.

DALBERG bleef nog lang werkzaam in het wetenschappelijk vak, en, onder zijne geringe nalatenschap, heeft men eene geheele omwerking van zijne bekende *Beschouwingen over het Heelal* gevonden. Zijn jongste geschrift, *Beschouwingen over den geest des tijds*, vindt men in het *Zeitschrift für Baiern*. Verscheidene geleerden, SCHILLER, WOLTMANN, RICHTER en WERNER, ontvingen van hem jaargelden; met vele hield hij eene onafgebrokene briefwisseling, en was met de merkwaardigste mannen van zijnen tijd bekend, onder anderen met den gewezen Utrechtschen hoogleeraar VAN GOENS, met wien hij, langen tijd, in groote vertrouwelijkheid leefde.

In zijne gesprekken had DALBERG niets aanmatigends, maar was in dezelve geestrijk en aangenaam. Wis-, natuur-, schei- en plantenkunde waren zijne meest beoefende wetenschappen, die hij voor de nuttigste hield; gelijk tevens alle nieuwe uitvindingen en ontdekkingen zijne opmerkzaamheid trokken. Waar hij zich ook ophield, legde hij wetenschappelijke verzamelingen, boekerijen, muzeums en kabinetten aan, en bij zijn vertrek deed hij er vrijwillig afstand van. Zijne milddadigheid was onbegrensd. In de laatste jaren verkochte en verpandde hij al zijne kostbaarheden, om zijnen voormaligen bedienden bij te staan. Hij verliet den groot-hertoglijken zetel in 1813, zonder zich in het minste te verrijken; liet alle lands- en stads-kassen

fen onaangeroerd; wees alle voorfchot in geld van de hand; befloot, dagelijks van 36 *Kreutzers* te leven; onthield zich, ondanks zijnen hoogen ouderdom, van alle uitgezochte fpijzen; dronk één eenig glas gewonen landwijn; leefde met zijne kerkelijke kweelingen te *Conftantz* en *Marsburg*, en het was alleen het gevaar, dat zijne gezondheid blijkbaar dreigde, hetwelk hem — *de Aartsbifchop van Regensburg* — kon bewegen, om die geftrengheid omtrent zich zelven eenigermate te verminderen. — Door het *Weener-congres* was hem een jaargeld van 100,000 *Florijnen* toegekend; doch slechts 4 maanden had hij er genot van. Zijn uiteinde was zeer zacht. Twee dagen voor zijnen dood had hij nog zijn geboorte-feest gevierd, en de *toast*, bij die gelegenheid door hem ingefield, was *Gods wil!* Hoezeer zijne ftaatkundige loopbaan en zijne betrekkingen aanleiding gegeven hebben, om hem te doen verguizen en lasteren door menfchen, die niet waardig zijn in zijne fchaduw te ftaan, verdienen nogtans zijne veelvuldige menfchelijke en vorftelijke deugden aller achting en eene eervolle nagedachtenis.

DALE, (ANTHONIJ VAN) te *Haarlem*, uit doopsgezinde ouders geboren, was letterkundige, godgeleerde en geneesheer, en ftierf aldaar in 1708. Hij heeft zich, door onderscheiden oudheidkundige en andere fchriften, b. v. *de Oraculis Ethnicorum*; *de Origine et progreflu idolatriae et fuperftitionum*; *de Antiquitatibus et moribus Rom. et Gr.* enz., zeer beroemd gemaakt.

DALECARLIE, DALERNE, ZWEEDSCH THALLAND; KOPPARBERG of FALUN-LAN. Eene der noordelijkfte landfchappen van *Zweden*, ruim 400 v. m. groot, grenzende ten Westen aan het Noorweegfche gebergte, ten Noorden aan *Helfingland*, *Gestrickland* en *Harjedalen*, en ten Zuiden aan *Westmanland* en *Warmeland*. Dit landfchap is uitgetrekt, door bergen, dalen, bofchen, heiden en meren doorfleden en door de *Dal-elbe* befpoeld: het bevat vele rijke ijzer- en kopermijnen, en brengt verder kalamentsteen, fpiesglas, molen- en flijpfteenen, gerst, erwten, rundvee en elandsdieren voort. De bewoners, *Dalekallar* of *Dalecarliers* geheeten, zijn wel gevormd, fterk van ligchaam, dappere foldaten, en, wegens hunne verknochtheid aan hunne vorften, finds *GUSTAVUS WASA* en *KAREL XII*, zeer beroemd: van hier, dat zij het voorregt genieten, van den koning, waar zij hem ontmoeten, de hand te mogen toereiken. Hunne kleeding is grijs, of zwart; hunne huizen zijn zeer eenvoudig, en hebben, in plaats van venfters, alleen aan den kant van het Zuiden, een gat in het dak, hetwelk tevens de plaats van een horologie vervangt. Derzelver aantal bedraagt 124,800 zielen. In het bovenfte gedeelte des lands fpreekt men eene eigen, van de Zweedfche verfchillende, taal.

DALENS. (DIRK) Werd te *Amfterdam* geboren, en was een beroemd fchilder van landfchappen, met beesten en bouwftoffen geftoffeerd; hebbende hij, zoo te *Amfterdam* en *Leijden*, als te 's *Hage*, ver-

verscheidene kamers en zalen overheerlijk geschilderd. Ook vervaardigde hij fraaije teekeningen met waterverw. Hij stierf in 1753 in het 65ste jaar zijns ouderdoms. — Van dezen naam heeft ons vaderland nog meer kunstschilders opgeleverd, die alle even zeer hebben uitgemunt.

DALIN. (O. VAN) De vader der nieuwe Zweedsche letterkunde in de 18de eeuw. Hij werkte op het volk door zijn veel bevattend tijdschrift, de *Zweedsche Argus*, hetwelk in 1732 en 1733 in het licht verscheen; doch nog meer door zijne geestige gedichten, namelijk: *Satiren*; door een uitmuntend dichtstuk op de Zweedsche vrijheid; en door vele gezangen, epigrammen en fabelen. De beste uitgave zijner dichtkundige werken (*Poetiska Arbeten*) is, in 1782 en 1783, in 2 deelen, te *Stokholm* in het licht verschenen. Niet minder heeft hij zich verdienstelijk gemaakt door zijne oordeelkundige behandeling der geschiedenis des lands (*Suea Rikes historia*), in 1777 in 3 deelen uitgegeven, en, uit welken hoofde, hij ook tot historie-schrijver des rijks werd aangesteld. Hij had mede de hand in het oprigten der akademie van fraaije kunsten en wetenschappen door *ULRIKA ELEONORA* in 1753 geschiedt. — Hij stierf, als Zweedsch hof-kanselier, in het jaar 1763.

DALMATIE. Een Oostenrijksch koninkrijk, grenzende aan de *Adriatische zee*, *Bosnië*, *Croatië*, *Servië* en *Albanië*, en bevattende, met de daartoe behoorende eilanden, 275 vierkante mijlen. De inwoners, meest *Morlachen*, zijn, ofschoon de katholieken in de meeste steden de overhand hebben, der Grieksche kerke toegedaan, en spreken Slavonisch, welke de heerschende taal des lands is. Het is bergachtig, doch gezond; levert eenen rijken voorraad van koren, wijn, olie en sijne boomvruchten op; en heeft eene uitmuntende veeteelt en visfcherij. Voorheen was het gedeeltelijk aan *Venetie*, *Turkije*, de republiek *Ragusa*, en *Oostenrijk*, als koning van *Hongarije*, onderworpen; doch naderhand behoorde het grootendeels tot het koninkrijk *Italië*. Bij den vrede van *Presburg*, in 1805, werd *Dalmatië* door *Oostenrijk* aan den keizer *NAPOLEON* afgestaan, die het bij voornoemd koninkrijk voegde, en, volgens het aan zich behouden regt, den maarschalk *SOULT* tot hertog van hetzelfde benoemde. In het jaar 1810, werd het geheele land, met *Ragusa*, bij de tweede militaire verdeeling der Illijrische provincien gevoegd; doch, in 1813, drongen de *Oostenrijkers* weder in *Dalmatië* door, en namen het geheele land op nieuws in bezit, wanneer hetzelfde tot een bijzonder koninkrijk werd verheven, dat in 5 kreitsen verdeeld is. De hoofdplaats en zetel der regerings-collegien is *Zara*. Van het gedeelte, dat de Turken van *Dalmatien* hebben, is *Trebigno* de hoofdstad.

Dit landschap was weleer het tooneel der grootste gebeurtenissen. De oorlogen der *Romcinen* met den magtigen *GENTIUS*, koning der *Illijriers*, en met de *Actoliers*; de slag bij *Cijnosephale*, die den val van het Macedonisch rijk voorbereidde; die van *Actium*, welke,

tusfchen AUGUSTUS en ANTONIUS, de heerschappij der wereld befliste — al deze groote gebeurtenissen vielen in *Dalmatië* voor. Hier genoot DIOCLETIANUS, nadat hij de keizerlijke waardigheid had nedergelegd, in zijnen tuin te *Salona*, de rust, zoo aangenaam na een werkzaam leven, en nog getuigen de bouwvallen van *Spalatros* van zijne voormalige grootheid en luister. Te *Durazzo* (het oude *Durrbachium*) hadden de landingen van een groot deel der kruisvaarders plaats, en van hier werd de verovering van *Konstantinopel*, door de *Venetianen* en BALDUINUS van *Vlaanderen*, voorbereid. — *Venetië*, in het bezit dezer heerlijke landstreek, vergenoegde zich met zijne vloten hier te bemannen; maar het volk verwilderde, en is tegenwoordig rampzalig onder den last zijner oude gewoonten; terwijl de onbebouwde grond geworden is, gelijk de menfchen, die denzelven bewonen. De fteden zijn vervallen, en in ellendige dorpen verkeerd; de zeehavens verftopt; de rivieren in ongezone modderpoelen veranderd; de bergbouw, nog ten tijde van NERO goud en andere edele metalen opleverende, bepaalt zich thans flechts tot eenige ijzermijnen, en de beroemde groeven van *Tragurisch* marmer zijn tegenwoordig geheel onbekend.

DAM. (JAN VAN DEN) Was een van die fchrandere mannen, die, fchoon tot een der geringfte handwerken opgeleid, door eigen vlijt en nadenken, zonder hulp van leerftellig onderwijs, het zoo ver gebragt heeft, dat hij in de rij der verhevenfte wiskunftennaars eene aanzienlijke plaats verdient. Zijne vorderingen in de wis- en werktuigkunde waren zoo fnel, dat hij te *Amsterdam* openbare lessen in de natuur- en fterrekunde gaf. Hij heeft, in 1738, een kunstfuk vervaardigde, en federt aanmerkelijk verbeterde, door hem *Sphaera perfecta* genoemd, hetwelk uit eene fphere op een voetfuk bestond, waarin een uurwerk was geplaatst, dat alle hemelfche lichamen, zoo als ook onzen aardbol, in beweging bragt, zoo dat men met eenen opflag van het oog alles kon waarnemen, wat aan het uitfpanfel voorviel: ook konde het uurwerk weggenomen, en alles met de hand bewogen worden. Beknoptheid, fraaiheid en maakfel, gaven aan dit werktuig den voorrang boven alle *planetariums*, tot dien tijd toe uitgevonden. Behalve dit, vervaardigde hij nog andere kunstfukken, die de bewonderende goedkeuring van kenners wegdroegen. — Hij heeft in druk uitgegeven: de *Nieuwe Hoornfche Schatkamer, of kunst der zeevaart*; *Wiskunftige rekening, om de breedte van den aardkloot te vinden*, benevens eene *Redevoering over eenige voorwerpen der Natuurkunde*, in 1743 te *Amsterdam* uitgefproken.

DAMASCENER IJZER, of STAAL. Is eene geheel bijzonder foort van ijzer of ftaal, op de Turkfche wijze toebeleid, waarvan de uitvinding en volkomenfte bereiding aan de Sijrifche fad *Damascus*, eene van de oudfte der wereld, wordt toegefchreven. Dit ijzer of ftaal is zeer fijn en ongemeen hard, zonder dat het fpringt, en men kan, met klingen van dit ftaal, zelfs op ijzer hakken, zonder

der dat er schaaarden in komen. Het zijn deze *Damascener-klingen*; welke door PETER SIMMELPUSZ, te *Solingen*, in de 17de eeuw, het eerst in *Duitschland* zijn uitgevonden, waar dezelve tegenwoordig in de uiterste volkomenheid vervaardigd worden.

DAMASCUS. Het zuidelijkste *Paschalik* van *Syrië*. Onder de bergen vindt men den *Libanon* en *Anti-Libanon*. Het land zoude, indien het bebouwd wierd, zeer goede vruchten opbrengen; maar de vrees voor de roofzieke *Beduïnen* belet dit. Deszelfs pruimen, muskaatnoten en druiven zijn beroemd. Men telt er 900,000 inwoners: het *Paschalik* wordt in 10 landelhappen en het *Ajalik Palestina* verdeeld. De hoofdstad draagt mede den naam van *Damascus*. Zij ligt in eene groote vlakte, aan de rivier *Baradij*; bevat 200,000 inwoners; heeft uitgebreide voorsteden; omtrent 200 moskeën, verscheidene christen kerken, 2 katholieke kloosters, hospitaal voor bedevaart-reizigers van elke natie, groote kolijhuizen, marktplaatsen enz. Zij is de zetel van den Bascha, onder wiens aanvoering de groote karavaan met het vaandel van MAHOMET, naar *Mekka* gaat, alsmede van den Grieksch patriarch van *Antiochië*, en is zeer beroemd wegens hare fabrieken in zijde en katoenen stoffen, degen- en fabelklingen (zie hier boven) en zeepziederijen. *Damascus* is voorzeker eene der oudste Aziatische steden, en stond in verband met de overige steden van *Syrië*. Nadat DAVID den Mesopotanischen koning HADASESAR, die zich van *Syrië* had meester gemaakt, had verdreven, kwam ook *Damascus* onder zijne heerschappij; doch onder SALOMO vestigde zekere REZIN een nieuw *Damascenschen* rijk, hetwelk met dat van *Juda* in gedurige oorlogen was gewikkeld, totdat het eindelijk aan de *Asyrische*, en met deze aan de *Persische*, heerschappij werd onderworpen. De aardrijkskundige ABULFEDA, die in 1331 overleed, werd alhier geboren.

DAMASQUINEREN. Is de kunst, om, aan ijzer of staal, b. v. snaphaan-loopen, degen-klingen enz. eene vlammeende gedaante te geven, en met goud en zilver in te leggen. Onder *gedamasquineerd* werk verstaat men platte, of half verheven sieraden van loofwerk, van goud- en zilverdraad, op staal en ijzer gemaakt. Reeds de *Egyptenaren*, ten minste onder de Grieksche en Romeinsche heerschappij, vervaardigden zoodanig werk, zoo als men aan den beroemden tafel van Isis ziet. Ook de *Grieken* kenden het (HERODOTUS noemt het *Kollefs*), en schrijven de uitvinding er van aan GLAUCUS van *Chios* toe, door wien de groote gedamasquineerde beker, dien HALYATTES aan den tempel te *Delphi* schonk, werd vervaardigd. Bij de Latijnen noemt men deze kunst *ferruminatio*. In later tijd maakte men dit werk voornamelijk in de *Levant*, en gaf er den naam aan van *Damascener* werk, omdat het in de middel-eeuw door de stad *Damascus* bij uitstek fraai geleverd werd.

DAMAST. Eene kunstig geweven stof, waarin men bloemen, wapens en allerhande figuren brengt. In het eerst had men alleen
zij-

zijden damasten; doch naderhand werden zij ook van garen en katoen vervaardigd, en van hier b. v. het damast tafelgoed. Volgens sommigen zou deze manier van weven door de *Babiljoniers*, volgens anderen, echter, door de inwoners van *Damascus* uitgevonden zijn: dan, hoe dit zij, deze stof heeft, ten minste, van gemelde stad haren naam ontleend. De eigenlijke damasten zijn slechts éénkleurig; maar, worden zij met meer kleuren geweven, dan veranderen zij van naam, en heeten in het Fransch *Ras de cécile*. In later tijd, hebben de *Nederlanders* en *Italianen* deze stof het eerst vervaardigd, maar werden spoedig door de *Franschen*, en naderhand door de *Duitschers* en *Engelschen* gevolgd. In *Berlijn* en *Leipzig* maakt men eene menigte damasten, ja zelfs is de invoer van buiten 's lands in de Pruisische staten verboden. De damasten, in ons vaderland geweven, verdienen boven die van andere landen de voorkeur.

DAMIATEN. Eene volkrijke koopstad, met 80,000 inwoners, en 12 moskeën. Zij ligt aan den Oostelijken hoofdtak van den *Nijl* in *Neder-Egypte*, en is voorzien van eene geschikte haven. Zij is de zetel eens Coptischen bisschops, en drijft in linnen, halve zijden stoffen, lijnzaad, katoen, Sijrische zijde, rijst, koffij, koren enz., eenen aanzienlijken handel. Ook vindt men er zeer goede fabrieken. De inwoners zijn vrij onafhankelijk van de Turksche regering; zij mishandelen niet zelden uit godsdiensthaat de christen kooplieden, die bij hen komen, welke hierom veelal hunne zaken door inlanders laten uitvoeren. Deze stad werd in 1219 door WILLEM I, graaf van *Holland*, met eene aanzienlijke magt *Nederlanders* veroverd, waaromtrent de inwoners van *Dokkum* en *Haarlem* elkander de eer betwisten, van het meest te hebben uitgemunt; echter van de laatste vooral zonder grond. Zij beroepen zich wel op de twee of drie zilveren klokjes, die de graaf hun uit den buit van *Damiaten* schonk, die de regering, om hem te vleijen, in den toren van de groote kerk liet ophangen, en waarvan het luiden der *Damiaatjes* zijnen oorsprong heeft; doch dit geschenk was alleen, om dat de graaf meesten tijds te *Haarlem* woonde, en niet ter belooning van dapperheid.

DAMIENS, (ROBERT FRANS) werd geboren in 1714, en reeds in zijne jeugd, uit hoofde van zijne slinkfche streken, ROBERT de *duivel* genoemd. Hij was soldaat, bediende, dief, vagebond, en een groot dweeper, die eene sterke zucht bezat, om uit te munten, welke hem, toen *Frankrijk*, onder LODEWYK XI door inwendige onlusten verscheurd werd, onder anderen, aandreef, om dien vorst, op den 5den van Louwmaand 1757, op het oogenblik, dat hij in de koets wilde stappen, met een pennemes eenen steek onder de vijfde rib toe te brengen. Men is het niet eens, of hij het oogmerk had, om den koning te vermoorden, dan wel, om hem, te zijner waarschuwing, alleen te wonden. In het laatste geval bereikte hij zijn doel niet, want de ontvangen wond strekte LODEWYK

in geenen deele, tot eene les. DAMIENS werd oogenblikkelijk gevat, en, den 28sten van Lentemaand, te regt gesteld. Hij werd, op de wreedaardigste wijze, gefolterd, voordat men hem, door paarden, liet van een scheuren, waartoe echter de bijl nog moest gebruikt worden. Zijne doodstraf duurde bijna anderhalf uur, gedurende welke hij zijne bewustheid behield, en zag, hoe men hem martelde.

DAMO. Dus heette de dochter van PYTHAGORAS, door haren vader niet alleen ingewijd in de geheimen zijner wijsbegeerte, maar aan welke hij ook, stervende, al zijne schriften schonk, onder voorwaarde, dat zij dezelve nimmer zoude openbaar maken. Zij kwam deze voorwaarde getrouwelijk na, en was van dezelve, ook door de nijpendste armoede, niet af te brengen.

DAMOCLES. Een vleijer van den *Siciliaanschen* dwingeland DIONYSIUS, die deszelfs geluk steeds plagt te roemen. DIONYSIUS, willende hem eens dat gewaand geluk doen genieten, liet hem, in koninklijk gewaad, aan den kostbaarsten maaltijd, alles toedienen, wat hij slechts begeerde, maar tevens, boven zijn hoofd, een zwaard aan een paardenhaar hangen. DAMOCLES, midden in zijne vreugde over de eer, die hem te beurt viel, het oog toevallig op dit zwaard slaande, verloor al zijne vrolijkheid. „Ziedaar,” zeide de dwingeland, „het geluk van koning te zijn.”

DAMON en PYTHIAS. Twee *Syrakuzers*, die, door de verhevenste, standvastigste vriendschap, welke tusschen hen plaats greep, zijn beroemd geworden. De laatste, door den dwingeland DIONYSIUS onschuldig ter dood veroordeeld zijnde, verzocht, om, in eene naburige plaats, eenige hoogst belangrijke zaken, voor zijnen dood, te mogen in orde brengen, onder de stellige belofte, dat hij ten dage zijner terechtstelling zoude terug komen; terwijl hij intusschen zijnen vriend DAMON als gijzelaar zoude achterlaten. Zijne bede werd hem toegestaan, en DAMON ging in zijne plaats in de gevangenis. Dan, PYTHIAS werd ongelukkig verhinderd, om op den bepaalden tijd terug te keeren, en dus moest DAMON in zijne plaats het leven verliezen. Reeds ging deze getroost, en in de vaste overtuiging, dat alleen onoverwinnelijke hinderpalen zijnen vriend terug hielden, naar de regt-plaats; reeds begon het volk te morren, en den ligtgeloovigen DAMON te beklagen, toen PYTHIAS, eenslags, door de menigte henen drong, en DAMON in de armen viel. Onder den treffendsten tweestrijd, alzoo de een voor den ander wilde sterven, smolten alle aanschouwers schier weg in tranen, en werd DIONYSIUS zelf zoo bewogen, dat hij beiden genade schonk, en hun dringend verzocht, om, *als derde, bij dit uitmuntend vriendenpaar door hen te worden aangenomen.* — Wien is de voortreffelijke *Ballade* van SCHILLER, die *Bürgschaft* geheeten, waartoe deze geschiedenis den grooten dichter de stof aan de hand gaf, niet bekend?

DAMP-MACHINE. (Zie: STOOM-MACHINE.)

DAMPEN. Alle vloeistoffen hebben eene neiging, om zich uit
te

te zetten, en eene luchtvormige gedaante aan te nemen, waarin zij door de drukking des dampkrings worden tegengegaan. De warmte, echter, de uitzetting vermeerderende, overwint ten laatste die drukking, en verandert het vocht in *Damp*, welke dus ontstaat, wanneer men de drukking der lucht vermindert, of wanneer men de vochten aan eenen genoegzamen graad van hitte blootstelt, waardoor zij zich in eene groote mate uitzetten, en eenen hooger grad van elasticiteit, of veerkracht, verkrijgen. De Dampen onderscheiden zich van de duurzame luchtsoorten daardoor, dat zij hunne luchtvormige gedaante aanstonds weder verliezen, zoodra een koud ligchaam hun de warmte beneemt, of als eene sterke drukking hen in eene naauwere ruimte samenperst. Men kan dus den damp beschouwen als eene vloeistof, door de warmtestof uitgezet, en daarin als het ware opgelost. Waterdamp is derhalve luchtvormig water, dat, als zoodanig, in den dampkring onzichtbaar is. Hij ontstaat op den grond van den ketel, waarin het water gekookt wordt; neemt hier vele warmte op; wordt een luchtvormig ligchaam, en stijgt als zoodanig, blaasvormig, door het water in den dampkring op, zoo als men dit, bij eenen gewonen ketel, kan waarnemen; doch, met de koudere lucht in aanraking komende, verandert de Damp in wasschen, welke eenen minderen graad van warmte heeft, en als sijn verdeeld water moet beschouwd worden. De Dampen, in een vat van gelijke, of nog sterker, hitte opgenomen wordende, bezitten en behouden de doorschijnendheid, veerkracht en alle overige werktuigelijke eigenschappen der lucht. Op gelijke wijze stijgt, uit de zeeën en rivieren, dagelijks, eene menigte waterdampen op, die zich, in de koudere streken van den dampkring, tot wolken, regen, dauw, mist, sneeuw of hagel verdichten; aanstonds zichtbaar worden, en daarin eenen tijd lang kunnen blijven drijven. De uitdamping der zee, op eenen helderen, zonnigen dag, schat men op 5280 millioen tonnen, of jaarlijks op 200 kubik-mijlen water.

De elasticiteit en de kracht van besloten Dampen is verbazend, en brengt ongeloofelijke uitwerksels voort, gelijk men aan vuurspuwende bergen en aardbevingen kan opmerken. Ook heeft men zich van deze eigenschappen der Dampen, bij verscheidene belangrijke uitvindingen, met veel voordeel bediend, b. v. bij de stoommachines, stoombooten, Papiniaansche ketels enz. De kracht van den waterdamp is door BESANCOURT en DALTON, berekend. Op het kookpunt staat dezelve in evenwigt met die des dampkrings; 45° F. boven het kookpunt is zij meer dan twee maal zoo groot, en op 300° F. (eene warmte, welke de stoom zeer ligt aanneemt) omtrent viermaal, waar uit men dan gemakkelijk zal kunnen opmaken, dat besloten Damp meer dan paardenkracht bezit. (*Zie verder STOOMMACHINES.*)

DAMPKRING. Hierdoor verstaat men gewoonlijk de lucht, welke onzen aardbol van alle kanten omringt, zoodat hij in haar schijnt

te drijven; doch in den uitgestrektsten zin geeft men deze benaming ook aan iedere massa van sijne elastieke, of veerkrachtige vloeistoffen, waardoor een ligchaam van alle zijden omgeven is: en van hier, dat men spreekt van eenen Dampkring der zon, maan, planeten, van electricke, magnetische lichamen enz., wier bestaan wel niet voldoende is bewezen; doch op meerder of minder gronden tot zekeren trap van waarschijnlijkheid kan gebragt worden. Zeker is het, intusschen, dat onze aarde eenen Dampkring heeft, waaronder men, zoo als uit de hier boven gegevene verklaring volgt, de haar van alle kanten omringende lucht verstaat, om welke reden wij denzelven dan ook *Lucht- of Dampkring* noemen.

Deze lucht bezit natuur- en scheikundige eigenschappen. Onder de eerste behooren de volgende: 1. *zij is onmerkbaar voor het gezigt*; doch doorschijnend, zoodat wij, daar zij tot op de vliezen van onze oogen ligt, door haar als door een glas heen zien: wij ontdekken haar echter spoedig op het gevoel, wanneer wij haar togt of wind noemen. 2. *Zij is voelbaar en biedt tegenstand*; want, als wij ons bewegen, met eenen waaijer waaijen enz. dan voelen wij den wind, of eigenlijk de lucht, welke dit uitwerksel door haren tegenstand voortbrengt: van hier, dat ook de vogels op dezelve drijven. 3. *Zij is zwaar en drukt op de aarde*; uit hoofde van de zwaarte is zij onafscheidelijk met de aarde verbonden, en volgt zoowel hare dagelijkse als jaarlijkse beweging. Zij drukt op dezelve volgens de wetten van zware elastieke vloeistoffen, en is digter, naarmate zij lager bij de aarde is, omdat de lagere luchtlagen de drukking der hogere dragen moeten. Hare drukking is aan haar gewigt gelijk, maar werkt, even als die van alle zware veerkrachtige vloeistoffen, van alle kanten. Wordt nu, door de eene of andere omstandigheid, aan eene plaats eene sterkere drukking veroorzaakt, dan bespeurt men bijzondere verschijnsels en werkingen, die zoo lang duren, tot dat het evenwigt weder hersteld is. Zoo stijgt b. v. in de buis van eene gemeene pomp het water, tegen de wetten der zwaarte, in de hoogte, zoodra tusschen hetzelfde en den omhoog getrokken zuiger, eene luchtledige ruimte ontstaat. Het verbroken evenwigt is hiervan de oorzaak, drukkende de lucht bij voortdurend op het buitenste der buis, doch niet op gelijke wijze op het water, dat in dezelve is, om dat zich van binnen in de buis geene lucht bevindt. Door deze drukking wordt het water, wanneer de pomppijp lang genoeg is, tot 32 voet opgevoerd; zijnde dit het gewigt, waarmede de Dampkring op de aarde drukt, hetwelk juist zooveel bedraagt, als de drukking van eenen 32 voet hoogen Oceaan, wanneer hij over den geheelen aardbol verspreid was. Door die zelfde drukking der lucht wordt veroorzaakt, dat de kwik, hoe zwaar ook, niet uit de van onder opene buis van den barometer loopt, maar daarin wordt opgehouden; gelijk ook op haar, over het algemeen, de geheele werking van het zuigen enz. berust. Verbazend sterk is de perking der lucht op het

men.

menscheijk ligchaam. Na genoeg die van 2000 pond op eenen vierkanten voet zijnde, wordt deszelfs oppervlakte, die men van een volwasfen mensch gewoonlijk op 15 vierkante voeten stelt, door de lucht met een gewigt van bijna 30,000 pond gedrukt: eene drukking, waarvan wij echter niets ontwaar worden, omdat de lucht, die in ons ligchaam is, door hare veerkracht, tegen deze perfling opweegt. 4. *De lucht is voorts veerkrachtig*, dat is: zij is genegen, om zich gedurig uit te zetten; maar wordt door hare eigene drukking tegengehouden. Zij is even gefchikt, om, door perfling, nog meer in een gedrukt te worden, en ontfapt dan, met een ijsfelijk geweld, als men haar loslaat. Eindelijk is zij *de overbrengster van het geluid*. Al wat geluid geeft, trilt of beeft, b. v. eene geftreken fnaar, eene geflagen trom of klok. Deze trilling doet de lucht, die zich rondom het geluidgevend ligchaam bevindt, ook trillen, en ftuwt, daar zij zeer veerkrachtig is, deze trilling tot op groote afstanden voort, zonder nogtans zelve voorttegaan, tot dat de trilling, langs den gehoorweg, eindelijk tegen het trommelvies ftoot, en bij ons die aandoening of gewaarwording veroorzaakt, welke wij *het geluid* noemen. Men rekent doorgaans, dat de trillende lucht het geluid, in ééne feconde, 1080 voet wegvoert. Stuit het tegen plaatfen, welke gefchikt zijn, om deze lucht-trillingen terug te kaatsen, of op nieuws daar te stellen, dan hoort men het geluid nog eens, en noemt dit *Echo*. Ook aan veerkrachtige lichamen deelt het geluid zijne trilling mede. Zoo geeft eene fnaar geluid, wanneer eene andere fterke trillingen ondergaat, en trilt eene blaas, over een bierglas gefpannen, doende de daarop liggende vlierpitten balletjes opfpringen, wanneer op eene metalen klok, in derzelver nabijheid, geflagen wordt. Tot hertoe befchouwden wij de natuurkundige eigenfchappen der lucht, of van onzen Dampkring, laat ons nu hare fcheikundige opgeven. De Dampkrings-lucht, oudtijds voor een *element* of grondftof gehouden, weet men, door latere proeven van den beroemden fcheikundigen LAVOISIER en anderen, dat voornamelijk eene zamenftelling is van twee bijzondere luchtfoorten, die men *Zuurftof* of *Levenslucht*, en *Stiklucht* noemt. De eerfte, ruim een vijfde van de Dampkrings-lucht uitmakende, is eene ftof, welke het leven aanmerkelijk bevordert. Door haar wordt ook het branden van het vuur onderhouden; brandt een licht veel helderder, en ontvlamt zelfs een aangeglotmen houtje. Dan, deze lucht zoude, op zich zelve, te fterk werkende zijn, en ons leven fpoedig verteren; en het is hierom, dat de wijze Schepper haar met de tweede luchtfoort, de *Stiklucht*, vermengde. Deze maakt bijna vier vijfde van de geheele Dampkrings-lucht uit; maar is geheel ongefhikt ter onderhouding van het dierlijk leven, of ter voeding eener vlam.

Behalve de twee opgenoemde hoofd- zijn er in den Dampkring nog andere luchtfoorten aanwezig, voornamelijk de *Vaste* of *Koolftofzure lucht*. Zij beftaat uit zuurftoflucht, vereenigd met de koolftof.

Deze koolstofzure lucht is even als de stiklucht doodelijk voor het dierlijk leven, en dooft alle verbranding uit. Zij is altijd en op alle plaatsen in den Dampkring aanwezig; wordt bij elken ademtogt, door ieder met longen bewerktuigd, levend scheepfel door denzelven verspreid; ontstaat bij de verbranding van meest alle brandbare lichamen, en bij alle gistingen; maakt de kracht van onze bieren, gistende dranken, en ook van sommige bronwaters uit, en bezit tevens de bijzondere eigenschap, van alle bederf tegen te gaan en rotting te weren, waarom vruchten, zelfs jaren lang, in deze lucht frisch en goed blijven. Deze eigenschap schijnt zij voornamelijk van de koolstof te ontleenen, vermits zuivere kool (dat is houtskool van alle vreemde stof gezuiverd) insgelijks eene bederfswerende kracht bezit, zoodat versch vleesch, geheel en al in korreltjes zuivere kool bedolven, beter dan in zout, goed blijft. (*Zie verder ZUURSTOF, STIKSTOF, KOOLSTOFZUUR.*)

Onze Dampkring is echter niet alleen een luchtmengfel, maar bevat bovendien de dampen van alle vloeibare lichamen, welke aan de oppervlakte van onzen aardbol zijn, en gestadig opstijgen. Inzonderheid is de waterdamp een bestendig bestanddeel van den Dampkring, en maakt zelfs een groot gedeelte van denzelven uit. Deze waterdamp, door onderscheidene oorzaken, tot den staat van water, of soms vast water, of ijs, terugkeerende, neemt de oorspronkelijke helderheid der Dampkringslucht weg, maakt haar troebel, en doet nevel, mist, regen, hagel, sneeuw en andere waterachtige lucht-verhevelingen ontstaan. — Ook de fijne uitvloeisels van onderscheidene lichamen zweven in den Dampkring, b. v. de geurstof der bloemen, de smetstof van besmettende ziekten enz. Eindelijk is de Dampkring nooit zonder warmte-stof en elektriciteit, en het is dus niet te verwonderen, dat hij, zoo zamengesteld als hij is, gedurig verandert.

DANAË. De dochter van ACRISIUS, koning van *Argos* en EUNIDICE, de dochter van LACEDEMON. Haren vader, voorspeld zijnde, dat hij door de hand haars zoons sterven zoude, liet haar in eenen toren opsluiten; doch JUPITER, op haar verliefd geworden zijnde, daalde, in de gedaante van eenen gouden regen, in haren kerker neder, om haar te genieten, waarna zij PERSEUS baarde. Men begrijpt ligtelijk, dat JUPITER in deze fabel een sterfelijk mensch, en de gouden regen eene goud-beurs geweest zij, waarmede hij de wachters omkocht. Haar vader, zich bedrogen ziende, liet haar met haar kind in eene boot op zee werpen, welke aan het eiland *Seriphus* kwam aandrijven, waar zekere DICTYS, terwijl hij vischte, haar reddede, en bij den koning POLYDECTES bragt, die haren zoon opvoedde. (*Zie verder PERSEUS.*)

DANAI DEN. Waren, volgens de fabelleer, de 50 dochters van den koning DANAEUS, wien de godspraak voorspeld had, dat hij door eenen zijner schoonzonen zoude worden omgebragt. Hij ver-

verliet derhalve met zijne dochters *Egypte*, en begaf zich naar *Argos*; doch de zonen zijns broeders, die mede vijftig in getal waren, volgden hem derwaarts, en dwongen hem de toestemming tot het huwen met zijne dochters af. *DANAÏS*, uit hoofde der godspreek, voor zijn leven vreezende, gaf elke bruid eenen dolk mede naar bed, waarmede zij haren echtgenoot vermoorden moest, hetwelk ook door alle, behalve door *HYPERMNESTRA*, die haren gemaal in zijne vlugt behulpzaam was, geschiedde. *DANAÏS* liet haar voor het gerecht roepen; doch het volk verklaarde zich voor haar; terwijl *JUPITER*, volgens het zeggen der dichters, zijne overige wreede dochters veroordeelde, om eeuwiglijk in de hel, in een vat, water te dragen, hetwelk, daar het bodemloos was, onophoudelijk weder ledig liep. Het is waarschijnlijk, dat *DANAÏS* de inwoners van *Argos* leerde putten te graven, waardoor het anders onvruchtbare land van water rijkelijk werd voorzien en dat hiervan de fabel haren oorsprong heeft.

DANDALO. (A.) Was Doge van *Venetië*. Hij schreef in de 14de eeuw eene onpartijdige en naauwkeurige kronijk, welke tot 1280 zeer uitvoerig, doch waarvan tot 1342 alleen een uittreksel voorhanden, en gedrukt is in: *Muratori Script. rer. Ital. T. XII.*

DANS. (De) Is een gang, volgens eene afgemeten beweging (*Rijtmus*) ingerigt, vereenigd met zekere gebaren, en verzelde gaande van muziek. Dezelve ontstond het allereerst uit de natuurlijke aandrift, om bij vrolijke gelegenheden in het rond te huppelen, en werd van langzamerhand, door smaak en genie, tot een werk van kunst gebragt. Daar nu de Dans geschikt is, om elke gemoedsgefteldheid en iederen hartstogt te vertoonen, en hij bovendien door eigen uitvoering veel meerder kracht verkrijgt, dan eenig ander werk van kunst, hetwelk wij alleen door het gezigt of gehoor genieten, zoo verdient dezelve niet slechts als een niets beduidend vermaak, maar naar zijne eigene, in invloed en oefening, belangrijke waarde beschouwd te worden. — De Dans trok reeds in de vroegste eeuwen de opmerkzaamheid der wetgevers tot zich: *Grieken* en *Romeinen* bedienden zich van denzelven, niet slechts tot eene gezellige uitspanning; maar maakten er ook gebruik van bij hunne godsdienstige en alle andere openbare, plegtigheden (zoo als de Joden inzonderheid op het Loofhutten-feest): alleenlijk hadden de ouden van het dansen een uitgebreider denkbeeld, en telden daaronder ligchaams-oefeningen, met onze kunst van vechten overeenkomende; doch over het algemeen alles, hetwelk men heden ten dage op den schouwburg *Pantomime* noemt. Dus dansten alle oude natien van den aardbodem op alle groote feesten, hetzij die van eenen ernstigen of vrolijken aard waren, en vindt men, bij de onbeschaafde volkeren, elke foort van aandoening door den Dans uitgedrukt. Zij hadden krijgs- en vredes-dansen, spot- en minne-dansen enz. Daar men nu door gebaren, houding en be-

beweging, alle aandoeningen der ziel kan te kennen geven, zoo lijdt het geen twijfel, of de Dans is ook daartoe geschikt. Dan, zonder dit nader te ontwikkelen, zullen wij nog alleen de verschillende *soorten* van Dansen kortelijk opgeven. Men kan dezelve onder twee klasfen rangschikken, namelijk: in *Gezelschaps-* en *Tooneel-dansen*. De eerste geschieden door twee of meer personen te gelijk, naar eene korte melodie, en volgens bepaalde figuren en pasfen. Ieder land heeft in dit opzigt zijne eigene dansen; en van hier de *Allemandes*, *Polonoifes*, *Angloifes*, enz. Deze Dansen hebben altijd eene zekere aandoening of gemoedsgefteldheid, die men wil uitdrukken, ten grondflage, te weten: bij sommige dartelende vreugde (zoo als in den *Zwabifchen Dans*), bij andere teederheid en verlangen (b. v. in den zoogenoemden *Duitfchen Land-Dans*), of ook wel eenen zekeren ernst en welvoegelijkheid, (zoo als in de *Mennet*) enz. Vele van deze Dansen zijn overal zoo algemeen, dat zij bijna in alle gezelschappen worden gedanst, zoo als b. v. de *mennet*, die buiten twijfel eene der welvoegelijkfte, doch kunstigfte, Dansen is; schoon deze, in sommige landen, door de verbastering van zeden, niet meer zoo algemeen, als de *Angloifes*, is. De *Tooneel-dansen*, welke eigenlijk alleen op den fchouwburg te pas komen, worden enkel door dansers van beroep uitgevoerd, en dienen of tot een tusfchenfpeel, (inzonderheid in groote fteden, zoo als in *Parijs*, bij zangftukken), of tot een afzonderlijk naspel, wanneer de overige ftukken geheel zijn afgeloopen. Zij ftaan in geen het minfte verband met het ftuk zelf; worden onder den naam van *Balletten*, *Pantomimes* enz. gegeven, en in *grotesque*, *komieke*, *half karaktermatige*, en in *Dansen van een verheven deftig karakter*, onderscheiden. De *grotesque* bestaan enkel uit ongewone fprongen, zeldzame, belagchelike gebaren enz., en hebben juist niet vele aanspraak op goeden fmaak; de *komieke* zijn minder nitgelaten, doch levendig, ook wel eens grappig, en over het algemeen, vermakelijk en vrolijk; zijnde vaardigheid en snelle beweging er de hoofdvereifchten van. In de *half karaktermatige* Dansen, wordt een bedrijf uit het gemeene leven, een bedekte handel enz., ten onderwerp gekozen, en zij vorderen dus, reeds uit eigen aard, fterlijkheid en goeden fmaak. Eindelijk bestaan de Dansen van een *verheven deftig karakter* in *folo's*, die zich door verhevenheid en ernst kenmerken, en waarbij over het algemeen de kunst in houding en beweging wel voornamelijk in aanmerking komt. Deze laatste foort van Dansen, die ook *verheven pantiomimes* genoemd worden, zijn hunnen oorfprong voornamelijk aan den beroemden NOVERRE (in zijne *lettres fur la danse*) verfhuldigd. Wat nu nog de *muzijk* betreft; deze moet geheel met het karakter van den Dans overeenkomen, en het is niet gemakkelijk, eene goede dans-muzijk te fchrijven. Inzonderheid valt dit moeilijk voor Nationale Dansen, die, in de melodie, de maat, afdee-
liu-

lingen enz. zeer veel eigenaardigs en van elkander afwijkends bezitten. Ook deze tooneel-pantomimes hebben eene muziek op zich zelve, die den tekst voor den gang en de gebaren des dansers uitmaakt, en tevens de gemoedsbeweging aanwijst, welke de danser moet vertoonen en uitdrukken.

DANTE ALIGHIERI. Deze Italiaansche dichter, inzonderheid beroemd door een episch gedicht, *de Goddelijke komedie* genoemd, waarin hij de hel, het vagevuur en den hemel beschrijft, en zijne tijdgenooten niet weinig hekelt — werd in 1265 geboren en stierf in 1321. Hij was uit eene familie te *Florence* afkomstig, en begaf zich, nog zeer jong, in het Franciskaner klooster, hetwelk hij echter weldra weder verliet. Zijn vurige geest ontstak zijn hart in liefde, voerde hem tot de dichtkunst, en deed hem, tot zijn ongeluk, de partij der *Gibellinen* tegen den paus kiezen, waardoor hij zich vervolging en plundering op den hals haalde, en genoodzaakt werd, om de wijk naar *Verona* te nemen. Hier verloor hij, door een *bou mot*, de gunst van den vorst, die eens, aan hem zijne verwondering te kennen gevende, dat zekere hofnar door de hovelingen meerder geacht werd, dan een geleerd man, zoo als DANTE was, en hem daarvan de reden vroeg, hierop van hem dit geestig antwoord ontving: „om dat een ieder zijns gelijken bemint.”

DANTON. (GEORGE JACQUES) Werd te *Arcis sur l'Aube* in *Champagne* geboren, was voor de omwenteling pleitbezorger, vervolgens in 1791 en 1792 lid van de municipaliteit in *Parijs*, naderhand, gedurende weinige weken minister van justitie, en eindelijk lid van de Nationale conventie. Onder de Fransche vrijheidspredikers speelde hij eene der gewigtigste, doch tevens dubbelzinnigste rollen, waarbij het altijd twijfelachtig bleef, of hij zich door opregten ijver ter bevordering van het goede, dan wel door eene strafbare huichelarij en schandelijke eigenbaat, liet besturen. DANTON had eene slechte opvoeding genoten, en zijne vorming was bijna geheel verwaarloosd. Hij bezat eene groote verbeeldingskracht, en, wanneer hij zich op het spreekgestoelte liet hooren, scheen het, als of hij snuiprekkingen had, en bragt hij, met eene donderende stem, allen tot zwijgen, die zich tegen hem verzetteden. Onderrusschen had hij aan deze foort van welsprekendheid zijnen eersten roem te danken, alzoo hij in vroeger tijden der omwenteling eene der driftigste volksredenaars in de club der *Cordeliers* was. Als lid van de municipaliteit gaf hij openlijke blijken van zijnen haat tegen het hof, hetwelk men hierom raadde, te beproeven, of men hem, door omkoopung, aan zijne zijde kon brengen. Schoon nu al DANTON daarvoor niet geheel onvatbaar moge geweest zijn, waren de aanzoeken der hofpartij echter vruchteloos, en bleef hij bij zijne grondbeginfels, die de geheele omverwerping van den troon ten doel hadden, getrouw volharden. Hij nam het levendigst deel aan

den roden van Oogstm.; bewerkte, of verhinderde ten minste niet, als minister van justitie, de oproerige tooneelen, in Herfstm. voorgevallen; deed als afgevaardigde ter Nationale conventie de verschrikkelijkste voorstellen, en verbond zich ten naauwste met ROBESPIERRE en MARAT. Oordeelende, dat het gansche staatsgebouw geheel moest worden afgebroken, voor dat er iets goeds van te maken ware, verachtte hij de halve maatregelen van de partij der *Girondisten*. Geheel *Parijs* beefde, in Slagtm. 1792, voor de komst der *Pruisen*; de conventie had besloten, haren post te verlaten, en allen, behalve DANTON, gaven den moed verloren. Hij bediende zich van al de kracht zijner welsprekendheid, en boezemde daardoor den vreesachtigen zoo veel moed in, dat de conventie eenparig besloot, te *Parijs* te blijven. Inderdaad, een man van zulk eenen onverschrokken moed, zoude wellicht, wanneer zich schrandere en brave mannen met hem vereenigd, en zijnen moed door hun voorzigtig beleid bestuurd hadden, aan de orde van zaken eene geheel andere wending hebben kunnen geven. Dan, het ging hier, zoo als het gewoonlijk in staatswisten gaat, waar bijzondere neigingen en belangen, helaas! zoo dikwerf, boven het *algemeene* welzijn, worden voorgetrokken, en DANTON zag duidelijk, dat men hem verachtte, en zich slechts zoo lang van hem bediende, als men hem, ter bereiking van bijzondere bedoelingen, noodig had. Zijne eigenlijke aanhangers werden meestal of een slagtoffer der tegenpartij, of zij misbruikten de magt, welke hij aan hen had afgestaan, en bewerkten zijnen eigen ondergang. DANTON wist wel de stoutste plannen te ontwerpen, en in hunne beginsels tot stand te brengen; maar het mangelde hem aan volharding en geduld, om dezelve ten einde toe uit te voeren: hij vergenoegde zich, met het ijs te hebben gebroken, liet de rest aan zijne aanhangers over, en zorgde voor zijn gemak en genoegen. Zich onder de Fransche communislarissen in de voormalige *Oostenrijksche Nederlanden* bevindende, waar hij de gelegenheid, om zich te verrijken, had te baat genomen, keerde hij in den zomer van 1792 van daar terug. Hoogst te onvrede over de geweldenarij der heerschende partij, die toen den veldheer CUSTINE en de koningin ANTOINETTE tot de guillotine gedoemd had, of ook mistehien, om den nadeeligen indruk te weren, dien zijn gedrag in de *Nederlanden* had veroorzaakt, begaf hij zich naar zijne geboorteplaats, en ontwierp aldaar, waarschijnlijk, in de stille rust van het landleven, nieuwe plans tot eene andere orde van zaken. Dan het was te laat: bij zijne terugkomst te *Parijs* konde hij zijnen vorigen invloed niet herkrijgen; maar werd eindelijk in het laatst van Lentem. 1793 bij nacht gevat, en reeds den 5den der daaropvolgende maand, nit vrees voor oproerige bewegingen, als een vermeend vijand der republiek, geguillotineerd. Hij behield tot op het laatste oogenblik zijnen moed en zijne standvastigheid; doch beschuldigde zijne regters openlijk van par-

partijdigheid en omkoopings. ROBESPIERRE, intusschen, verheugde zich over zijnen dood, gelijk SYLLA over den val van MARIUS, met wien DANTON, mogelijk in vele opzigten, konde vergeleken worden.

DANTZIG. Regeringsdistrict in de Pruisische provincie *West-Pruisen*, welke ruim 130 v. m. bevat, 237,000 inwoners heeft, en in 8 kreitsen, waaronder de Dantziger stad- en land-kreits verdeeld is. De hoofdstad is de volkrijke koopstad en sterke vesting *Dantzig*, liggende in een schoon en bekoorlijk oord, aan den westelijken oever van den *Weichsel*, ongeveer eene mijl van deszelfs mond in de *Oost-zee*, ter plaatse, waar de riviertjes *Radaune* en *Mottlau*, welke beide de stad doorstroomen, zich beneden haar in de *Weichsel* uitsortten. *Dantzig* bestaat, binnen den ringmuur, uit de *Regtstadt*, *Altstadt*, *Vorstadt*, *Niederstadt*, *Speicher-insel* en *Langgarten*. De stad heeft ongeveer eene halve mijl in den omtrek, is met wallen, muren en grachten omringd, en telt 4,161 huizen, en met het garnizoen 52,820 inwoners. De *Regtstadt* is het beste en rijkste deel der stad, en heeft verscheidene breede straten en fraaie huizen. De *Altstadt* is wel het oudste, maar het slechtst gebouwd. *Langgarten* is eene lange, breede, met lindeboomen beplante, en van vele tuinen voorziene, straat. Het schoonste gebouw der stad is de nieuwe schouwburg; men telt er 21 kerken, waaronder 13 Lutherschen, van welke de hoofdkerk, St. MARIA, beroemd is. Ook is er eene akademie, een gymnasium, met eene bibliotheek, een natuurkundig genootschap, met een kabinet van natuurlijke zeldzaamheden, vooral ook van *Otaheiti* en *Nieuw-zeeland*, door BANKS en SOLANDER geschonken; verder een genootschap van proefondervindelijke Natuurkunde, eene school voor de zeevaart, een bijbelgenootschap, eene kunst- en teeken-school enz. De handel is de voornaamste tak van bestaan. In 1815 zijn er nog 459 schepen binnen-, en 377 uitgelopen. De pakhuizen, of de groote magazijnen voor koren en andere koopgoederen, maken een groot gedeelte uit, en bestaan in ettelijke honderd stevige gebouwen, waarvan eenige 7 of 8 verdiepingen hoog zijn. Zij liggen op een eiland in de *Mottlau*, hetwelk slechts door bruggen, aan de rechterzijde, gemeenschap met *Langgarten* en de *Niederstadt*, en, aan de linker met de *Regtstadt* (naar het raadhuis aldus genoemd) en de *Vorstadt* heeft. Niemand mag op dit eiland wonen, om voor te komen, dat er brand ontsta. Het wordt des nachts niet alleen door wachten, maar ook door groote honden bewaakt. De meeste inwoners van *Dantzig* zijn Lutherschen en van den Hervormden godsdienst. Men vindt er schoone fabrieken in gouden en zilveren koorden, lakens en wollen stoffen; alsmede verwerijen, suiker- rafinaderijen, brandewijn- en likeur-stokerijen, salpeter-ziederijen, pot- en weedasch-fabrieken enz. De voornaamste handel bestaat, echter, in granen, die uit *Polen*, de *Weichsel* af, aldaar aangevoerd, en door geheel *Europa* verzonden worden; alsmede in hout,

leder, wol, peltierijen, boter, talk, was, honig, pot- en weedasch, vlas, hennep enz.

Het Dantziger gebied was voorheen vrij aanzienlijk, en bevatte eene streek lands, die thans meestal tot de stad of landkreits behoort en ongemeen geschikt is voor land- en veebouw. Hetzelve bestond: 1. in den Dantziger *Werder*, bestaande 10 mijlen in het rond, en bevattende 30 dorpen, en de heerlijkste korenlanden, die, bij eenen slechts matigen oogst, drievoudige vruchten opleveren. 2. In de *Frische-Nehrung*: eene landtong, of smalle strook, van omtrent 11 mijlen lang, tuschen het *Frische Haf* en de *Oostzee*, die naar den kant van de *Weichsel* bebouwd wordt, en aan den zeekant met bosschen en heide bedekt is. Hier zijn de landlieden ook ongemeen welvarende en rijk, en leggen zich inzonderheid op de paarden-fokkerij toe. Eindelijk 3. in het Schier-eiland *Hela* of zoo genaamde *Hoog-* of *hooge land*, aan den linkeroever van de *Weichsel*, waarop 8 dorpen, met de stad *Hela*, liggen. Dit oord is schraal en dor, en deszelfs bewoners leven armoedig van de vischerij.

Dantzig was in vroeger tijd eene vrije rijksstad; doch begaf zich naderhand onder de bescherming van *Polen*, waaraan zij jaarlijks zekere schatting betaalde. Sedert de verdeeling van dat rijk, in 1772, geraakte de stad in verval, en men voorzag, dat zij, midden in het Pruisische gelegen, zich zelve moeilijk zoude kunnen handhaven. Reeds in 1788 drong het grootste deel der burgers en kooplieden er op aan, om zich aan den koning van *Pruisen* te onderwerpen, welk plan echter door de regering, uit hoofde van gevreesde vermindering van aanzien en gezag, in de geboorte gesmoord werd. Dan, dit verhinderde deszelfs uitvoering niet. De Pruisische legerbenden rukten in 1793 in *Polen*, legden bezetting in de stad *Thorn*, en des konings gezant in *Dantzig* verklaarde aan den magistraat, dat zijn meester, om gewigtige redenen, zich gedrongen zag, om de stad in bewaring te nemen, en derzelver buitenwerken te bezetten. Nu geraakte alles aan het gisten. Den 8ten van Lentem; wemelde het reeds voor de poorten van *Dantzig* van Pruisische krijgslieden, wier bevelhebber, de veldheer VAN RAUMUR, nadat hij de stad vergeefs had opgeëischt, aan de regering eene verklaring zond, waarin hij de redenen van des konings gedrag opgaf, en waarbij der regering en burgerij eenige dagen van beraad werden toegestaan. Daar men nu geene buitenlandsche hulp te wachten had, verkreeg, eindelijk, het belang der burgerij, boven dat van den magistraat, de overhand, en besloot men, noch de stad in bewaring te geven, noch derzelver buitenwerken af te staan; maar zich liever geheel aan *Pruisen* te onderwerpen, mits hare voornamen voorregten ongeschonden bleven. De koning bewilligde wel in de aanbieding der stad, om hem voor haren opperheer te verklaren; doch weigerde, met haar, wegens derzelver vrijheden en voorregten, in onderhandeling te treden; belovende echter, om *Dantzig*

tot

tot eene der bloeiendste steden in zijne staten te zullen verheffen. Men opende hierop den 28sten van Lentem. de buitenste poorten voor de Pruisfische legerbenden; doch, reeds voor dat de burgerij en regering het bepaald besluit tot onderwerping genomen hadden, was het graauw aan het muiten geslagen, en werd nog woedender, na dat de afgevaardigden hetzelfde aan den Pruisfischen veldheer hadden bekend gemaakt. Men noemde de regering en afgezonden der burgerij stadsverraders, en zwoer, zich eerder onder de puinhoopen te zullen laten begraven, dan eene zoo wel bevestigde stad, zonder verdediging, over te geven. De schikkingen, die men maakte, om het oproerig graauw tot bedaren te brengen, waren niet de beste; want, na de bezetting der buitenpoorten door de *Pruisen*, drong een hoop misnoegden, en wel inzonderheid stads-foldaten, op hen aan, en vuurde op dezelve, waardoor de *Pruisen* natuurlijk zoo verhit werden, dat deze omstandigheid, zonder tusschenkomst van den verdienstelijken RAUMUR, zeer zeker nadeeliger gevolgen zoude gehad hebben, dan het geval geweest is. Door gepaste maatregelen werd de rust in *Dantzig* hersteld, en de Pruisfische legermagt trok den 4den van Grasm. des jaars 1793 binnen de stad.

De bloei der stad en haar handel nam sedert toe, doch leed weer door den jongsten oorlog tusschen *Frankrijk* en *Pruisen*. Zij werd den 7den van Lentem. 1807 door een Fransch leger ingesloten, en sedert den 24sten van Grasm. beschoten. Offchoon wel de dapper veldheer KALKREUTH de stad eenigen tijd verdedigde, moest zij zich echter, eindelijk, den 24sten van Bloemaand, aan de zegevierende wapenen van NAPOLEON, bij verdrag overgeven. Bij den vrede van *Tilsit* werd zij wederom voor eene vrije stad, onder de bescherming van *Saksen* en *Pruisen*, verklaard, en haar grondgebied vermeerderd: zelfs werd nog, na de regeling der grenzen te *Elbing*, de Abdij *Oliva*, het schier-eiland *Hela*, en het westelijk gedeelte der *Frische-Nehrung* er bij gevoegd. *Dantzig* leed echter veel door de buitengewone belastingen, sterke inlegering, en het stremmen van allen handel. Bij den terugtogt der *Franschen* in 1813 geraakte de stad op nieuws in staat van beleg, en daardoor, alsmede door heerschende ziekten, in eenen beklagelijken toestand. In het laatst des genoemden jaars werd de belegering ernstig voortgezet, met dat gevolg, dat de vesting, in Louwm. 1814, aan de Rusfische en Pruisfische krijgsmagt, onder den hertog van WURTEMBERG, werd overgegeven. Door later verdragen gemaakte de stad met haar gebied, weder onder Pruisfische heerschappij.

DANUBIUS. De oude naam van de rivier den *Donau*.

DAPHNE. Eene dochter van den stroomgod PENEUS, welke, door APOLLO, die haren minnaar LEUCIPPUS, door list had omgebragt, uit kooftde zijner liefde voor haar, gestadig vervolgd werd, zoo dat zij, ongevoelig voor zijne smekingen, eindelijk, de aarde (volgens anderen haren vader PENEUS) bad, om haar in haren schoot te ontvangen.

gen. Hare bede werd verhoord; want, toen APOLLO haar wilde omhelzen, werd haar het vlugten onmiddellijk belet, door dat hare voeten eenslags in den grond vast wortelden; terwijl hare armen in takken veranderden: en nu omhelsde APOLLO eenen *Lauwerier-boom*, die hem sedert heilig was. OVIDIUS heeft dit zeer schoon bezongen in het eerste boek zijner *Metamorphosis*.

DARDANARIUS. Een koren-smous, een koreti-woekeraar, die granen opkoopt, om duurte te verwekken, en ze tot aan de hoogste markt laat liggen: ook iemand, die den koper door valsche maat of gewigt bedriegt.

DARDANELLEN. Zoo noemt men de vier sterke Turksche kasteelen, die aan de zee-engte van *Gallipoli*, of in den *Hellespont*, welke de zee van *Marmora* met den *Archipel* vereenigt, gelegen zijn. Twee dezer kasteelen, die MAHOMED II, onmiddellijk na de verovering van *Konstantinopel*, liet bouwen, worden de *oude Dardanellen* genoemd. Het eene *Avido*, (*Abidos*) of het slot van *Natolië*, ligt op de kust van *Asië*, en het andere, *Sestos*, of het slot van *Romanië* geheeten, op die van *Europa*. Beide beschrijven gemelde zee-engte, welke om deze reden ook wel het *kanaal der Dardanellen* genoemd wordt, en den sleutel van *Konstantinopel* uitmaakt. — De twee andere kasteelen, waaraan men den naam van de *nieuwe Dardanellen* geeft, om dat zij eerst in 1658 onder MAHOMED IV werden aangelegd, om de Turksche vloeten tegen de *Venctianen* te beschermen, liggen verder af, aan de eerste punt van genoemde zee-engte, en sluiten den doortogt van de zee van *Marmora*, vermits de zee-engte aldaar slechts eene halve mijl breed is. — Behalve deze 4 kasteelen vindt men in de zee-engte, waardoor men uit de golf van *Lepanto* vaart, nog twee andere, in onderscheiding der vorigen, de *kleine Dardanellen* geheeten. Zij liggen mede over elkander; het eene in *Griekenland*, het slot van *Romelië*, en het andere het slot van *Morea*, genoemd, op welk schier-eiland het ook gelegen is.

Door de zorgeloosheid der *Turken* waren de *Dardanellen* in 1776 geheel in verval geraakt, doch werden sedert weder hersteld. Dan dit verhinderde niet, dat de Engelsche vlootvoogd DUCKWORTH, den 19den van Sprokkelm. 1807, des morgens te 8 ure, met 8 liniëschepen, 4 fregatten, benevens eenige branders en bombardeerbooten, zonder verlies, midden door de *Dardanellen* zeilde, en den volgenden dag in het gezigt van *Konstantinopel* vertcheen. Zijne tegenwoordigheid moest de aangevangene onderhandelingen ondersteunen; doch hij rigtte niets uit. De *Turken* beijverden zich, inmiddels, onder de leiding van den *Franschen* gezant SEBASTIANI, om de stad tegen eenen aanval te beveiligen, en de kasteelen in staat van verdediging te stellen; zoo dat DUCKWORTH den 2den van Lentem., niet zonder verlies, konde terug keeren, hetwelk, volgens zijne eigene getuigenis, acht dagen later, niet meer mogelijk zoude geweest zijn.

DAR-

DARDANUS. Een der vroegste koningen van *Troje*, naar wien de *Trojanen* ook *Dardaniers* genoemd worden. Ook heeft er niet verre van de *Dardanellen*, aan de Aziatische zijde, eene stad van dezen naam gelegen, naar welke waarschijnlijk de *Dardanellen* genoemd zijn.

DARIEN. Eene provincie in het Spaansche onder-koninkrijk *Nieuw-Granada* in *Amerika*, ten Noorden aan de *Carabische-zee* en de golf van *Darien*, ten Oosten aan *Zenu* en *Carthagera*, ten Zuiden aan *Choco*, en ten Westen aan *Beruquete* grenzende. Het land is bergachtig, doch heeft vruchtbare dalen, maar, uithoofde van den menigvuldigen regen, eene ongezone luchtgesteldheid. De oorspronkelijke inwoners, die weinig in getal zijn, erkenden eerst in 1785 de Spaansche opperheerschappij. — Soms tijds geeft men den naam van *Darien* ook aan de lengte van *Panama*, die men met deze provincie niet vermengen moet.

DARIUS. Drie *Perzische* koningen voerden dezen naam. 1. De eerste was de zoon van *Hystaspes*, en spande, toen na den dood van *Cambyses* eenige *Medische* priesters zich van de heerschappij hadden meester gemaakt, met zeven andere voornamen *Perzen* samen, verjoeg dezelve, en werd, door het hinneken zijns paards, koning van *Perzië*. De zaamgezworenen, namelijk, waren overeengekomen, dat hij, wiens paard op eene bepaalde samenkomst het eerst zou hinneken, koning zoude zijn, als, door de goden zelve, tot den troon bestemd; dit viel aan *Darius*, door eenen kunstgreep zijns stalmeesters, te beurt. Negen en twintig jaren oud, beklom hij den troon, en wist zich denzelven waardig te maken. Nadat hij *Babylonië* weder aan de *Asyriërs* ontnomen had, ondernam hij eenen togt tegen de *Scythen*, welke echter ongelukkig afliep. Vervolgens maakte hij *Macedonië* en de *Joniers* dijnbaar; doch, toen hij ook den *Athenen* den oorlog aandeed, wegens hunne betoonde hulp aan de *Joniers*, moest hij hiervoor zwaar boeten, daar hij door hen, onder aanvoering van *Miltiades*, bij *Marathon*, eene geduchte nederlaag ontving. Dezen hoon willende wreken, maakte hij groote voorbereidselen tot vernieuwing van den krijg; doch hiermede nog bezig zijnde, stierf hij, het rijk in handen latende van zijnen zoon *Xerxes II.* — De tweede koning van dien naam, bijgenaamd *Nothus*, was een bastaardzoon van *Artaxerxes langhand*. Hij volgde na den dood van *Xerxes* zijnen broeder *Soganus* op; had, bij zijne zuster en echtgenoot *Parysatis*, eene heerschzuchtige vrouw, twee zonen, *Artaxerxes Mnemon* en *Cyrus den jongeren*, en regeerde 18 jaren vrij rustig. 3. De derde koning eindelijk, de laatste van dezen naam en tevens van de *Perzische* koningen, bijgenaamd *Codomannus*, was een goed, doch ongelukkig vorst. Door *Alexander, den Grooten*, aangevallen, bragt hij een leger van 600,000 man in het veld; werd echter eerst bij *Granicus*, vervolgens bij *Isfus*, en eindelijk bij *Arvela* geslagen, en, na deze laatste nederlaag, door *Bessus*, eenen zijner

ner eigene landvoogden, verraderlijk op zijne vlugt omgebragt; doch, door ALEXANDER zelven, die Bessus het loon zijner smaadheid deed erlangen, grootmoedig gewroken. Met DARIUS nam de *Perzische* heerschappij een einde, nadat zij, sedert haren grondlegger CYRUS, 230 jaren gebloeid had. (Zie verder ALEXANDER.)

DARJES. (JOH. GEORG) Een, in het midden der 18de eeuw, zeer geacht wijsgeerig hoogleeraar en schrijver. FREDERIK II riep hem, in 1763, van *Jena*, als geheimraad en hoogleeraar in de wijsbegeerte naar *Frankfort*, waar hij de koninklijke akademie der wetenschappen oprigtte, en door zijne voorlezingen en schriften het aanzien dezer hooge school tot aan zijnen dood (in 1791), op het ijverigst bevorderde. In zijn wijsgeerig stelsel week hij aanmerkelijk van het heerschende *Wolfaansche* af, en stemde meer met de denkbeelden van zijnen tijdgenoot CRUZIUS overeen.

DARMEN, DARMKANAAL. Zoo noemt men dat lange kanaal, aan welks linkerzijde zich de maag door den *pylorus* (maagontlaster), opent, en dat in vele kronkelingen het grootste gedeelte van den onderbuik vervult. Het wordt door vier, door een celsachtig weeffel aan elkander verbonden, vliezen gevormd, en deszelfs deelen, die men *Darmen* noemt, dragen verschillende benamingen. Het bovenste en naauwer deel van het Darmkanaal, hetwelk aan het darmscheel is vastgehecht, noemt men de *dunne darmen*, (*intestina tenuia*), en deze verdeelt men wederom in den *twaalfvingerigen darm* (*duodenum*), den *nuchteren darm* (*jejunum*), en in den *krommen darm* (*ileum*). Het benedenste, ruimer gedeelte van het genoemde kanaal draagt den naam van *dikke darmen*, die wederom onderscheiden worden in den *blinden darm* (*coecum*), den *kronkel-darm* (*colon*), en den *aars- of endel-darm* (*intestinum rectum*), die het einde van den dikken darm uitmaakt. De darmen zijn, even als de maag, en de chylbuizen, van vele kleine slijmkiertjes voorzien, die, bij den endeldarm, altijd grooter en meer in een gedrongen worden, en door talrijke takjes het bloed ontvangen.

DARMSTAD. (HESSEN-) (Zie: HESSEN.)

DARWIN. (E.) Een beroemd Engelsch geneesheer, natuurkundige en dichter. Hij werd te *Elston* in het graaffchap *Nottinghamshire* in 1731 geboren, en stierf te *Derby* in 1802. Hij is de schrijver der volgende werken: *Zoonomia*, of de wetten van het werktuigelijk leven; *the Loves of the plants*, (de minnarijen der planten); *Phytologia, or the Philosophy of agriculture and gardening, with the Theory of drawing morasses, and with an improved construction of the drilplough*; *the Botanic garden*, een keurig gedicht, vol wijsgeerige denkbeelden en eene gloeiende verbeeldingskracht, en *the Temple of Nature, or the origin of society*, mede een uitmuntend, oorspronkelijk dichtstuk. Voorts heeft hij LINNEUS *Systhema vegetabilium* in het Engelsch overgezet, en schrijft men hem ook nog een werk toe over de opvoeding der dochters, onder den titel: *A plan*

plan for femal education in boardingschools, waarin echte wijsgeerige denkbeelden omtrent de opvoeding van het vrouwelijk geslacht gevonden worden.

DAS. (*Ursus Meles*, of *Taxus L.*) Een dier, van de grootte van een middelmatigen hond, doch van eene gestalte, gelijkende, in den eersten opslag, niet kwalijk, naar een klein beertje, hetwelk men wel kan aanzien, dat het tot geene grootte vlugheid bekwaam is. De Das is kort op de pooten, en gelijkt nog lager op dezelve dan hij is, door zijne lange haren, waardoor zijn buik den grond schijnt te raken. Zijn kop gelijkt wel wat naar dien van den vos; zijnde rond aan den hals, en loopende in eenen spitzen muil uit, zoo als die der honden met lange bekken. De neus is ook op dezelfde wijze gemaakt, als die der honden. De oogen zijn klein en rosachtig van kleur; de ooren kort en rondachtig; de pooten hebben allen vijf vingers, met lange zwarte, kromme nagels, van welke die der voorpooten de langste zijn; zijnde het dier daardoor uitnemend in staat, om in den grond te krabben. Zijn staart is kort en zeer ruig. Even onder den staart, boven het aarsgat, heeft de Das, het mannetje, zoo wel als het wijfje, een beursje of holletje, dat ondiep en van binnen met haar bekleed is: in dat beursje, zijpelt gedurig een olicachtig vocht, dat witachtig van kleur en stinkend van reuk is, hoedanig men bij meer andere dieren waarneemt. Slapende, hetwelk de Das veel doet, steekt hij den snoet in dat beursje, zuigende, zoo het schijnt, het daarin zijpelende olicachtig vocht daaruit. Wat de kleur van dit dier betreft: zijn haar, dat borstelachtig is, als dat der varkens, is over het geheele lijf geelachtig, of ook wel vuilgrauw, waaronder op den rug hier en daar eenige zwarte haartjes loopen; maar, ter wederzijde van den kop, ziet men eene zwarte streep, die over de oogen en ooren henen gaat; terwijl de kop, vlak van voren en op de wangen, buiten die zwarte strepen genoegzaam zuiver wit is. De kleur van den Das is donkerder aan den buik, de keel en de binnenzijde der pooten, dan boven op het lijf, iets, hetwelk men genoegzaam omgekeerd, bij alle andere dieren, waarneemt. Hij heeft een goed gebit, dat vrij wel met dat der beeren overeenkomt; want het bestaat uit zes voortanden en twee hondstanden van boven, en even zoo veel van onderen; van boven vijf en van onderen zes kiezen.

De Das brengt een groot deel van zijn leven onder den grond door. In het diepste der boschen graaft hij voor zich een hol ter woning; dit doet het mannetje en wijfje, ieder voor zich; want zij wonen zeldzaam bijeen, of liever altijd afzonderlijk. De toegang tot deze holen, of het eigenlijke nest der Dasen, is een schuinsche, bogtige, kronkelende gang of pijp. In dezelve liggen zij, bijna den ganschen dag, te slapen, en komen er zelden uit, dan des avonds en des nachts, om voedsel te zoeken. Als het wijfje jongen moet, hetwelk gemeenlijk eenmaal in den zomer geschiedt,

plukt

288 DASYMETER. — DAUBENTON. (J. L. M.)

plukt zij met hare tanden gras, en draagt het, in de manier der konijnen, bij bosjes tot een zacht nest voor de jongen in haar hol. Zij krijgt, drie maanden na de paring, drie, vier of vijf jongen, en heeft zes tepels, om dezelve te zogen.

De Das mag men een alles etend dier noemen: want hij aast, in den wilden staat niet alleen, als hij ze slechts bekomen kan, op muizen, konijnen, eenden, hoenders en ander gevogelte, maar ook op padden, kikvorschen, torren, wespen en andere infekten; zelfs heeft men hen kleine levende zuigbiggetjes in hunne gaten zien sleeten: ook eten zij vruchten, zoo als appelen, peren, druiven, alsmede wortelen en groente. Daar men hen tam kan maken, ja zelfs in den staat van huisdieren overbrengen, kan men hen alzoo met alles voeden. In dien staat geeft men hun vleesch, visch, brood, kaas, boter, eijeren, groenten enz. Zij eten alles, maar inzonderheid verkiezen zij raauw vleesch, en wel, bij uitstek, varkensvleesch. De Das is zeer zindelijk: hij besmet nimmer zijn hol, of huisfelijk nest, met zijne uitwerpselen; maar brengt die, op eenigen afstand van hetzelfde, naar buiten, en bekrabbelt die met aarde of zand, zoo als de katten doen. Zijn grootste vijand is de vos, daar deze, die niet zoo gemakkelijk een hol voor zich zelven graaft, van dat van den Das zich listiglijk weet meester te maken.

De Das leeft in alle gematigde deelen van *Europa*, zelfs in *Zweden* en *Noorwegen*, en in *Azië*, tot in *China* toe; ook in *Noord-Amerika*. Hoewel in de binnenste deelen van *Holland* niet te vinden, is hij echter in ons vaderland niet geheel vreemd, wordende hij somtijds in de hooge heiden en wildernissen der meijerij van 's *Herstogenbosch* gevonden.

Het vleesch van den Das wordt in *Italië*, *Zwitserland* en *Duitschland* gegeten, en wel bijzonder in den herfst, als deze dieren, door hun lui leven, zeer vet geworden zijn. Hunne huid levert niet meer, dan eene gemeene, grove pelterij, waarom zij slechts voor honden-halsbanden, zadeldекken, en tot het bekleeden van koffers, ransels enz. gebruikt wordt. Van het haar worden verkwasten gemaakt.

DASYMETER. Een werktuig, waardoor men de digtheid der lucht kan meten, hetwelk door O. VAN GUERIKE uitgevonden, en door FOUCHY en GERSTNER verbeterd is. Het wordt ook *Manometrum Guerickeanum* genoemd.

DATAMES. Landvoogd van *Carië* onder ARTAXERXES, die hem wegens gewigtige diensten en dappere daden, veel verplicht was. Naderhand, in ongenade vervallen, en genoodzaakt om zich door de vlugt te redden, nadat hij zich met de wapenen in de hand dapperlijk verdedigd had, werd hij door MITHRIDATES, op wiens geveinsd aanbod van vriendschap hij vertrouwde, verraderlijk omgebragt.

DAUBENTON. (J. L. M.) Een beroemd natuurkundige en geneesheer, te *Montbar* geboren. Hij is beroemd wegens het aandeel dat hij gehad heeft aan BUFFONS *Natuurlijke Historie der viervoeti-*

ge dieren, waarvan het ontleedkundig gedeelte door hem met eene verwonderlijke naauwkeurigheid bearbeid is. Jammer is het, dat hij zich naderhand onttrokken heeft, omdat BUFFON eene nieuwe uitgave van zijn werk, met weglating van het ontleedkundig gedeelte, in het licht gaf. Het kabinet van Natuurlijke Historie te *Parijs*, waarvan DAUBENTON in 1745 beftuurder werd, is, door de vereenigde pogingen van hem en BUFFON, eene der merkwaardigfte inrigtingen dezer hoofdstad geworden. Als lid van de akademie der wetenschappen, waartoe hij in 1744 verkozen werd, verrijkte hij hare gedenkſchriften door eene menigte ontleedkundige ontdekkingen, door naſporingen omtrent de diersoorten en derzelver verſchil, omtrent de verbetering der wol, en de behandeling van de ziekten der dieren. In de bergſtof-, planten- en huishoudkunde, is men vele ophelderingen aan hem verſchuldigd, en, in de encyclopedie, heeft hij het vak der natuurlijke historie bearbeid. Bovendien is hij de ſchrijver van een aantal nuttige ſchriften, als van de *Instruction pour les Bergers*, *Mémoire sur les indigestions* en andere. Hij was een getrouw waarnemer der Natuur, bereikte den ouderdom van 84 jaren, en ſtierf, den laaſten dag van het jaar 1799, wanneer hij voor het eerst de zitting van den ſenaat bijwoonde, in de armen zijner vrienden aan eene beroerte. Zijn ſtoffeijk overblijffel werd in den tuin begraven, dien hij door zijne zorg merkelyk verfraaid had.

DAUN. (LEOPOLD JOSEPH MARIA, *Rijksgraaf van*) Eene der verdienſtelijkſte Oostenrijke veldheeren, die van 1705 tot 1766 leefde. Reeds hadden zijn grootvader, vader en oom, het keizerlyk hof, in onderſcheiden oorlogen, met roem gediend; maar LEOPOLD JOSEPH verdonkerde den glans van al zijne voorvaders. Hij behaalde zijne eerſte lauweren in den Turkſchen oorlog van 1737 tot 1739, als generaal majoor, en verwierf nog grooter roem in den Oostenrijke ſuccesſie-krijg, waarin hij, tot de belegering van *Praag*, de verovering van *Beijeren*, en het verdrijven der *Franschen* over den *Rijn*, zeer veel bijdroeg. Zijn betoond uitſtekend beleid, bij het trekken over den *Rijn*, en den terugtocht over die rivier, gevoegd bij zijn huwelyk met de gravin van Fux, de meest begunſtigde van MARIA THERESIA, bezorgde hem den poſt van generaal veldtuigmeester, en eindelyk in 1757 dien van generaal-veld-maarschalk. Hij trok den koning van *Pruisſen*, die *Praag* reeds belegerde, tot *Cölln* te gemoet, en leverde hem hier in Zomerm. van dat jaar dien gedenkwaardigen ſlag, waardoor de belegering moest worden opgebroken, en *Boheme*, zoo wel als al de Oostenrijke ſtaten, gered werden. Het geluk bleef hem echter niet altijd bij; want, bij *Leuthen*, *Torgau* en op meer andere plaatſen, leed hij gevoelige nederlagen. Behalve den ſlag bij *Cölln* is ook nog merkwaardig de verrasſing van FREDERIK II bij *Hochkirchen* in 1758, waarbj hij het geheele Pruifſch leger zoude vernietigd hebben, indien de prins van DURLACH niet met eene kolom te laat geko-

men ware; alsmede het gevangen nemen van 11,000 *Pruisen*, die, onder het bevel van FINCK, bij *Maxen* gelegd waren. Over het algemeen hielden hem zelfs zijne sterkste vijanden voor den grootsten veldheer van zijnen tijd, dien FREDERIK, de *eenige*, als zijne gevaarlijkste partij beschouwde. Hij wist niet alleen de schoonste ontwerpen te vormen, maar dezelve ook meesterlijk uit te voeren. Zijne traagheid, waarvan men hem vrij algemeen beschuldigt, verstrekt hem veel eer tot roem; want daardoor reddde hij zijn vaderland dikwijls uit de dringendste gevaren: en, schoon hij al beter de kunst moge verstaan hebben, om overwinningen te behalen, dan zich die ten nutte te maken, of den vlugtenden vijand dikwijls niet spoedig genoeg achtervolgde, deed hij dien echter in zaken, welke menig veldheer voor beuzelingen houdt, geweldig veel afbreuk, en beroofde hem, zoo veel hij konde, van de hulpmiddelen tot onderhoud van zijn leger. Met een woord: dat *Oostenrijk* in dezen verderfelijken oorlog voor de Pruisische dapperheid niet geheel heeft moeten zwichten, is het inzonderheid aan dezen grooten held verschuldigd.

DAUPHIN. Zoo noemde men altijd den oudsten zoon, of kroonprins, der koningen van *Frankrijk*: een naam, ontleend van de provincie *Dauphiné*, welke HUMBERT II, Dauphin van *Viennois*, in 1343 aan koning PHILIP van *Valois* schonk, onder voorwaarde, dat de kroonprins van *Frankrijk* Dauphin zouden genoemd worden.

DAUW. Een der waterige luchtverhevelingen, behoorende tot dezelfde soort, als mist en nevel. Als de dampkring, na zonnegang, door vermindering van warmte, waterdamp doet neerslaan, onder de gedaante van waterblaasjes, maar niet in zulke hoeveelheid, dat daaruit mist of nevel ontstaat, wordt dit verschijnsel Dauw genoemd, die derhalve, slechts door eené betrekkelijke hoeveelheid der waterblaasjes, van mist onderscheiden is. De eerste heeft daarom ook alleen maar van de lente tot aan den herfst plaats; de andere is menigvuldiger in den winter, wegens het grooter verschil van warmte. Men onderscheidt den Dauw in vallenden en optrekkenden, naar dat de waterblaasjes ter aarde vallen of opklimmen. Opmerkelijk is het verschijnsel, dat niet alle lichamen door den Dauw nat worden. Zoo: zullen glas, porcelein en meer andere stoffen door den Dauw zeer vochtig worden; terwijl dezelve niet valt op een stuk gepolijst metaal, hoe groot ook. Legt men een stuk geld op het midden van eenen porceleinenschotel; en stelt beide aan den Dauw bloot, zoo zal het metaal niet vochtig worden. Sommige schrijven dit verschijnsel toe aan de werking der elektriciteit, die bij de ontbinding der waterblaasjes vrij wordt; en niet alleen deze, maar ook de vrij gestelde (geïsoleerde) geleidende lichamen stellig elektrificeerd, zoo dat deze de waterblaasjes zouden afstooten. De heer PREVOST, die deze Dauwproeven op velerlei wijze gedaan heeft, tracht dezelve te verklaren, uit het aantrekkend vermogen van glas op de vochtdeelen, en het geleidend vermogen der metalen voor de warmtestof.

De

De ouden hielden den Dauw voor een uitvloeisel uit de sterren. De Alchimisten of goudzoekers schreven aan Dauwwater, dat in Lentem. verzameld wordt, eene bijzondere geheime kracht en duurzame waarde toe. Thans weet men, dat niet alle Dauw van boven uit den Dampkring nedervalt, maar er ook veel, beneden aan den grond, gevormd wordt, ten gevolge der uitwasemingen van aardstoffen, planten en dieren. Als men, des avonds, eene glazen klok over eene plant zet, zal men bevinden, dat dezelve van binnen is aangeslagen. Desgelijks den avond-Dauw naauwkeurig opmerkende, zal men zien, dat de laagste planten het eerst vochtig worden, omdat de oppervlakte der aarde, na zonne ondergang, eerder afkoelt dan de lucht. De zoogenoemde *meeldauw* is eene ziekte der planten, waarvoor fommige zeer vatbaar schijnen. Hij verteert gewoonlijk, na veel regen, en eene lange, daarop volgende, droogte; terwijl hij bestaat in eene foort van meelachtige korst, aan de beide zijden der bladen, die men met een mesje gemakkelijk kan afschrapen. Sommigen houden denzelven voor eene foort van schimmel; REAUMUR en anderen voor sappen van bladluizen en andere infekten. Ook zijn er, die den meeldauw aanzien voor eenen ziekelijken uitflag der planten. Intusschen schijnt de ware Natuur en oorzaak van denzelven nog onbekend te zijn. Hetzelfde moeten wij zeggen van den *honigdauw*, die, als eene kleverige, honigachtige stof, somtijds aan de planten wordt waargenomen.

Bij de ontleding van water, dat van de bladeren der *Alchemella vulgaris* was afgedruppeld, vond LAMPADIUS, dat hetzelfde, op eene maat van 100 deelen, twee deelen koolstofzure lucht bevatte. Bovendien kan dauwwater, met verscheidene, heilzame zoo wel als schadelijke, deelen van planten, bezwangerd zijn: zoo dat het somtijds eene geneeskundige kracht zou kunnen bezitten. Zoo verhaalt men, dat er, in *Oost-Indië*, gedurende Herfst- en Wijnmaand, een zure Dauw valt, die men op mousfelinc zorgvuldig opvangt, en als een versterkend geneesmiddel gebruikt.

DAVID. (JAKOB LODEWIJK) Een beroemd Fransch schilder, die in 1756 te *Parijs* geboren werd. Hij ging reeds in 1774 naar *Rome*, waar hij zich verscheiden jaren ophield, en zich inzonderheid aan het heldhaftige in de historie-schilderkunde toewijdde. Zijne uitstekende talenten in dit vak ontwikkelden zich zeer spoedig, en de *Italianen* konden hem al die achting niet weigeren, welke zij anders zoo gaarne den buitenlander ontzeggen. Nog hooger echter rees hunne verwondering, toen hij in 1784 andermaal te *Rome* kwam, en zijn meesterstuk, *de eed der Horatiers*, hetwelk LODEWIJK XVI hem, naar een tooneel uit de *Horatiers* van CORNEILLE, verzocht had te ontwerpen, onder hun oog voltooide. Kenners en liefhebbers hielden eenparig dit stuk vóór onnavolgbaar, en den geest van eenen RAPHAEL ademende. Ook de *Parijzenaars* beschouwden het als zeer schoon, en DAVID, die nu ook als portret-schilder opgang

begon te maken, zoude in hun midden zeer ruim hebben kunnen leven, indien hij zich niet ongelukkig met de omwenteling bemoeid hadde. In 1789 vervaardigde hij een nieuw, zeer groot schilderstuk, verbeeldende *BRUTUS, die zijne zonen ten dood veroordeelt*, hetwelk bij velen voor nog fraaijer dan het voorgemelde stuk gehouden wordt. Ook schilderde hij op last der Nat. vergadering verscheiden tooneelen der omwenteling, waaronder de moord van MARAT en PELLETIER, maar inzonderheid de *eed in de kaatsbaan*, uitmunten; doch waarvan er geene meer voorhanden zijn. Men droeg hem den post van afgevaardigde in de Nation. conventie op, en verkoos hem in Slagtm. 1793 tot lid van het comitté de *Salut publicq*, waarin hij zich tot aan den val van ROBESPIERE staande hield, en steeds aan de partij van de woedenste democraten gehecht bleef. Sedert genoemde gebeurtenis verloor DAVID zijn staatkundig aanwezen, en ontging, waarschijnlijk alleen uit achting voor zijne kunst, naauwelijks de guillotine. Hij werd eenigen tijd gevangen gezet, en stelde, na zijn ontslag, in 1799 zijne *Sabynen* ten toon, die hij ettelijke maanden lang, (waarover hij zeer besproken werd), voor eenen zekeren prijs zien liet, en waardoor hij 60,000 livres zoude ontvangen hebben. In het vervolg van tijd rees zijn roem weder dermate, dat hij in 1804 tot eersten schilder des keizers benoemd werd, en zelfs den last tot vier schilderstukken ontving, waaronder zich een, *de plegtigheid der krooning van keizer NAPOLEON*, bevond, hetwelk zeer veel gerucht maakte. Ook behooren tot zijne nieuwste en meest beroemde stukken, verscheiden afbeeldfels des keizers, inzonderheid toen die nog als consul op den *St. Bernhards-berg*, de legerbenden den weg tot roem aanwees. Onder de regering van NAPOLEON, genoot DAVID vele blijken van onderscheiding; wordende tot ridder, tot lid van het legioen van eer, en van het nationaal instituut, alsmede van vele buitenlandsche kunst-akademien benoemd. Na de tweede terugkomst der *Bourbons* werd hij, als een der regters van LODEWIJK XVI, uit *Frankrijk* gebannen, en zijn naam op de lijst der leden van het Nationaal instituut doorgeschrapt. Hij ging hierop in Louwm. 1816 naar *Brussel*; doch verwierf sedert, door tuschenkomst zijner kunstvrienden, weder de vrijheid, om naar *Frankrijk* te mogen terug keeren. Verschillend wordt natuurlijk deze zoo beroemd geworden kunstenaar beoordeeld. Wie daarover meer wenscht te lezen, wijzen wij op FERNOWS *Sitten- und Kultur-gemälde von Rom*, bladz. 320, GÖTHES *Winkelmann und sein Jahrh.* bladz. 369 en REICHARDS *Vertraute Briefe*, 1ste deel, bladz. 378. Wij zullen er nog alleen bijvoegen, dat DAVID in MOREAU eenen voortreffelijken kunstenaar gevonden heeft, die de beste zijner stukken door de graycernaald vereeuwigd.

DAVIDS-HARP. (Zie: HARP.)

DAVIS. (JOHN) Een beroemd Engelsch zeekapitein, die op zijne reizen, in 1585, de naar hem genoemde zee-engte, (*de Straat*

DEBANDADE. (à LA) — DECIMAAL-REKENING. 293

fraat DAVIS) tusschen *Groenland* en het noordelijk *Amerika*, ontdekte.

DEBANDADE. (à LA) Beteekent, in de krijgskunde, in verstrooide hoopen, afzonderlijk, en niet in gesloten gelederen, vechten, den vijand aangrijpen. — Eene vlugt en *Debandade* is een verwarde terugtogt.

DECADE. Een rode deel, en, in *Frankrijk* een tijdvak van 10 dagen.

DECAGRAM. Is, volgens het decimaal stelsel van maten en gewigten in *Frankrijk*, 10 *grammen*; DECALITRE eene maat van 10 *Litres*; DECAMETRE eene maat van 10 *metres*, en DECARE eene maat van 10 *aren*.

DECAN. (Zie: *Oost-Indië*.)

DECEMBER. Bij ons de twaalfde maand in het jaar; doch volgens den ouden Romeinschen kalender van NUMA POMPILIUS, de tiende; en van hier hare benaming. Wij noemen dezelve ook wel *Wintermaand*, omdat de winter volgens onze verdeling der jaarsaizoenen, met den 22sten derzelve aanvangt, wanneer zich de zon in het teeken van den *Steenbok* bevindt, en wij den kortsten dag hebben.

DECEMVIRI. Waren eene vergadering van tien personen, onder den naam van *Tienmannen* bekend, aan welke, in het jaar 302 van *Rome*, 454 jaar voor onze tijdrekening, na de afschaffing van het consulschap, de hoogste magt, en het werk werd opgedragen, om de overgeblevene wetten van *Griekenland* bij een te zamelen, en in orde te rangschikken. Hierdoor ontstonden de beroemde *wetten der twaalf tafelen*. De volkspartij, echter, welke dit tienmanschap had ingesteld, maakte aan deze vergadering, omdat zij hare magt misbruikte, een einde, waartoe het verrogaand willekeurig gedrag van APPIUS CLAUDIUS veel bijdroeg.

DECIMAAL-REKENING. Is eene wijze van rekenen, waarbij men geene breuken gebruikt, dan die, welke de eenheid met enkel elkander opvolgende nullen tot noemer hebben, en welke breuken men *decimaal breuken* noemt. Men schrijft, men rekt met dezelve, zonder er den noemer bij uit te drukken, even als of het geheele getallen waren: men plaatst slechts achter de eenheden van elk getal eene komma, en schrijft vervolgens, achter die komma, de breuk in dezelve orde voort, als de geheele getallen. Zoo beteekenen b. v. de cijfers 7963, 1434, zeven duizend, negen honderd, drie en zestig; een tiende, vier honderdste, drie duizendste en vier tienduizendste deelen, waaruit men ziet, dat de waarde der cijfers, ter regter zijde der komma, in dezelfde orde afneemt, als zij, ter linkerzijde dezelve vermeerderd. Men vermijdt in deze wijze van rekenen, niet alleen de omslagtige bewerking der gewone breuken, maar men heeft ook nog dit niet geringe voordeel, dat deze breuken, bij het decimaal-stelsel van maten en gewigten, hetwelk thans ingevoerd is, versfond, de kleinere maten, dan die, welke men tot eenheid

neemt, aangeven in dezelfde orde, als de cijfers der breuk op elkander volgen.

DECIMAAL-STELSEL. (*Fransch*) Zoo wordt het nieuwe *Fransche* stelsel van maten, gewigten en muntspecien genoemd, dat aldaar ten tijde der republiek, den 7den van Grasm. 1795, vastgesteld is. Het wordt decimaal stelsel genoemd, omdat daarin alle verdeelingen der maten in tiende deelen van de daar voor gaande grootere gemaakt zijn. Uit hoofde der naauwkeurigheid en fraaiheid van dit stelsel, verdiende het zeker door alle volken aangenomen te worden, hetwelk ook voor den koophandel tot geen gering gemak zoude verstrekken. Om eene vaste maat te bepalen, welke altoos zoude kunnen wedergevonden worden, is, door de *Fransche* sterrekundigen MECHAIN en DELAMBRE, met zeer veel moeite en de uiterste naauwkeurigheid, een gedeelte van eenen meridiaan gemeten, en wel eene uitgestrektheid van *Duinkerken* tot *Barcelona*. Volgens deze meting is de juiste grootheid van een vierde gedeelte eens meridiaans berekend, en daarvan het tien millioenste gedeelte genomen tot grondmaat voor al de overige. Dit gedeelte wordt *mètre* genoemd, en is gelijk aan 3 voet $11\frac{442}{1000}$ lijn Parijsche maat. Tot vierkante maat dient de *are*, welke gelijk is aan honderd vierkante *mètres*; tot natte maat dient de *litre*, welke gelijk van inhoud is aan eenen cubus van een tiende gedeelte van de *mètre*; tot gewigt dient de *gramme*, in zwaarte gelijk aan een cubiek *centimètre* ($\frac{1}{1000}$ deel der *mètre*) gedistilleerd water. Om al deze maten en gewigten met de grootste naauwkeurigheid te bepalen, heeft men zich niet alleen met de *Fransche* geleerden vergenoegd, maar de *Fransche* regering heeft daartoe ook commissien van deskundigen uit andere landen verzocht, zoo als daarbij dan ook, namens de toenmaals Bataafsche republiek geweest zijn de heeren van SWINDEN en AENAE, die hierbij, volgens getuigenis van de Franschen zelven, den Nederland-schen naam niet weinig eer aandeden, en welke eerste een zeer naauwkeurig verslag van het geheele stelsel in het licht gegeven heeft. De namen van deze bepaalde grondmaten worden tientallig verkleind, door bijvoeging van de Latijnsche talwoorden: *decem* 10, *centum* 100, *mille* 1000, en tientallig vergroot door bijvoeging der Grieksche *deka* 10, *hecton* 100, *chilia* 1000 en *myria* 10,000; terwijl alle namen voor vergrooitingen in *a* of *o* en voor verkleiningen in *i* eindigen. Zoo is b. v. *kilometre*, *kil are* duizend *mètres* of *ares*, *centilitre*, of *centigramme*, het honderste deel van een *litre*, of *gramme*, en zoo ook met andere. Ook bij ons werd bij onderscheidene besluiten van Z. M. den Koning dit stelsel reeds gedeeltelijk ingevoerd en zal verder ingevoerd worden, terwijl de namen der bijzondere deelen meestal van de oude maten en gewigten ontleend zijn. Zoo is dan bij ons de *metre*, die voor alle lengtemaat gebruikt wordt, *El* genoemd en tiendeelig in *palmen*, *duimen* en *strepen* verdeeld. De vierkante maat bestaat uit

Bun-

Bunders (10,000 vierk. ell.) *vierk. Roeden*, *vierk. Ellen*, *vierk. Pannen* enz. Voor de natte maat is de *litre*, *kan* genoemd en in *maatjes* en *vingerhoeden* verdeeld; terwijl de 100 kannen een vat uitmaken. Voor drooge waren is de *litre*, *kop* genoemd, waarvan 10 een *schepel* en 10 hiervan weder eene *mud* uitmaken, waarvan de 30 een *last* doen. Het Nederlandsche pond, gelijk aan het gewigt van zuiver water tot deszelfs grootte digtheid gebragt in een *cubiek palm* bevat, is in *oncen*, *looden*, *wigtjes* en *korrels*, mede tiendeelig verdeeld, terwijl men de *cubiek el* voor hout waren den naam van *wisfe* gegeven heeft. De Nederlandsche gulden gelijk aan den ouden, is nu ook in 100 cents en 200 halve cents verdeeld.

DECIMALE MAAT. Hierdoor verstaat men de verdeeling der tot maat aangenomen eenheid, van voeten, roeden enz., in 10 deelen. Ook heeft men beproefd, de vierkanten van eenen cirkel in Decimale gedeelten te verdeelen, in welk geval het honderdste deel van een zoodanig vierkant een *Decimale graad* genoemd wordt. De *Fransche* wiskundigen, echter, noemen eerst het honderdste gedeelte van zulk een vierkant eenen graad, eene decimale minuut.

DECIME, DECIMOLE. Is 1. Eene Fransche munt, een tiende gedeelte van een *Franc*, volgens de oude munt 2 *Sous*. 2. In de muziek, de tiende toon (wanneer men, namelijk, den toon, waaruit men begint, mede telt) van den aangenomenen grondtoon, of het *Intervat*, hetwelk 9 op elkander volgende trappen, en 10 volgende toonen bevat, wanneer men den eersten en laatsten toon mede rekent. De *Decime* is dus de *Terz* der *Oktaaf*, of de *Oktaaf* van de *Terz* van zekeren grondtoon, en kan ook zoo verschillend gebruikt worden. — *Decimole* is, in de muziek, eene figuur van 10 noten, welke 8 van gelijke waarde heeft.

DECIUS I MUS (PUBLIUS) Een edel *Romein*, die zich, als consul, met MANLIUS TORQUATUS, 340 jaar voor onze tijdrekening, in eenen slag tegen de *Latijnen*, vrijwillig door den dood opofferde; welk voorbeeld, later, door zijnen zoon en kleinzoon, gevolgd werd. Soortgelijke opofferingen waren, in dien tijd, waarin vaderlandsliefde en vroomheid de harten bezielde, niet ongewoon, en geschiedden met zeer vele plegtigheid; stortende de zich opofferende perfoon, na het volbrengen van zekere godsdienstige gebruiken, in de schoonste wapenrusting, zich onder de vijanden, om daardoor de zijnen te toonen, hoe een dapper man voor zijn vaderland moet sterven.

DECLAMATIE. Is de kunst, om eigene of anderer denkbeelden en gewaarwordingen, in derzelver volle kracht en op eene indruk verwekkende wijze, bij monde voortedragen. De weldadige invloed dezer kunst op de veredeling van het verstand, den smaak en het aesthetisch gevoel, zijn genoeg bekend; echter zijn hare eischen zoo veel en menigvuldig, dat men slechts zeer zelden iemand aantreft, die deze kunst in eene hooge mate bezit; want behalve dat hiertoe bijzondere lichamelijke voorregten, als b. v. eene buigzame stem en edele houding, vereischt worden, vordert zij ook

nog een geoefend verstand, een fijn en zuiver gevoel, en andere kundigheden, welker gemis zeer gemakkelijk, in hetgeen, wat menigmaal voor Declamatie wordt opgedischt, ontdekt wordt.

In de tijden van het vrije *Griekenland* en *Rome*, was deze kunst in groot aanzien, en het spreekgestoelte de plaats, waar de republikeinen, even als op het slagveld, poogden uit te munten; en van hier dan ook, dat de oefening in het *Declameren*, toen ten tijde, een wezenlijk deel der opvoedingskunst uitmaakte, welke voornamelijk in de *Gymnastiek* (*zie dit artikel.*) en de muziek bestond. Onder, tuschen is de *Declamatie*, zoo als de Grieksche taal en de toenmalige eeuw die vorderden, en zij aan het Grieksche oor behaagde, voor onze spraak, voor onze eeuw en voor ons gehoor, niet zeer geschikt. De voordragt van eenen redenaar der oudheid had vele overeenkomst met het gezang, of ons hedendaagsch *recitatief*, en gebruikte gewoonlijk iemand, die hem van tijd tot tijd op een speeltuig, den grondtoon en de voorname afwijkingen der toonen aangaf.

De aard van het stuk, hetwelk men Declameren moet, bepaalt den grondtoon, en voor deze grondtoon kan men zich het best van eene *oratorische Schaal* bedienen, vermits deze de onderscheidene hoofd- en grondtoon, met derzelver halve (*Semi*) toonen, en de overige mindere toonsoorten, aanwijst. — De toonen zelve kan men over het algemeen in drie hoofd-klassen onderscheiden, als; 1. in den toon, die tot voortbrenging der woorden, als enkele denkbeelden van het verstand, noodig is; 2. in den toon der luim en der bijzondere gemoedsstemming; en eindelijk 3. in den toon van den hartstogt.

Bij de Declamatie komt er zeer veel aan op de onderscheidene toonsoorten, de verschillende buigingen der stem, en de klemtoon. Gelijk in de muziek, zoo wordt ook hier de stem in de middel-, hooge, en lage of diepe stem verdeeld, om daarnaar de onderscheiden toonen te regelen, welke, voor iedere uitdrukking van aandoeningen en hartstogten, noodig zijn, en welke grondtoon eene bijzondere *oratorische Schaal* bepaalt. De uitdrukking van iedere aandoening en van elke sterkere of zwakkere gemoedsbeweging, vordert eenen bijzonderen haar eigenaardigen toon en buiging der stem. De vrolijke spreekt geheel anders dan de treurige, de toornige geheel anders, dan iemand, die vergenoegd en bedaard is; en hierop steunt de leer der grondtoon in de Declamatie, en inzonderheid de *oratorische Schaal*: want, gelijk in de zamenstelling van een muziekstuk altoos een zekere hoofdtoon ten grondslag gelegd wordt, waarnaar zich alle toonen van het geheele stuk regelen, zoo is het ook in de Declamatie, waarin het karakter van een gedicht, redevoering enz. eenen grondtoon vordert, die met hetzelfde juist overeenkomt, en volgens welken de overige toonen en buigingen der stem, gedurende de voordragt, zich naauwkeurig rigten moeten. Er behoort dus tot eene ware Declamatie vrij wat meer, dan eene gewone,
op-

oppervlakkige kennis; moettende de *declamator* niet alleen *virtuoos*, maar ook, te dezen aanzien, een goed, wel geoefend *componist* zijn. — Volgens iedere toonfoort, moet zich nu ook het even zoo zorgvuldig te kiezen *tempo* op het naauwkeurigst regelen, alzoo op de juiste bepaling van hetzelfde, en de verandering van maat bij het declameren ongemeen veel aankomt.

Ondertusfchen is de leer der *klemtoon*en, en de bepaling van derzelver juist gebruik, uit hoofde van hare verfcheidenheid en talrijkheid, een der moeilijktste en belangrijktste deelen der Declamatie, en vordert, zoowel in de theorie als praktijk, bijzondere kundigheden. De voornaamste *klemtoon*en zijn de *etymologische*, *logische* en *emphatische*, die echter wederom verfcheidene onderafdeelingen hebben, en ook gezamenlijk *relatief* en *absolut* in hunne aanwendingen zijn. Behalve deze *klemtoon*en, komen er nog vele andere buigingen der stem, bij eene juiste mondelinge voordragt, in aanmerking, namelijk; *toonvallen*, de daarmede zeer naauw verbonden *pausen*, welker kennis wederom een bijzonder, zeer belangrijk gedeelte in de Declamatie uitmaakt, en eindelijk de verfhillende *spanningen der borst*, waardoor het geheel van de declamatische voordragt wordt uitgevoerd. Tot de leer der Declamatie, behoort ook het onderwys in de *Gesticulatie*, of gebaren; want het is den bezielenden mensch niet wel mogelijk, geheel zonder beweging des ligchaams te fpreken, alhoewel de Declamatie, hoe meer zij zich toelegt, om zich in hare eigene grootheid te vertoonen, ook zoo veel te meer de *Mimiek* tracht te ontberen.

DECLINATIE, van de magneet- of kompas-naald, (Zie onder AFWIJKING, en ook MAGNEETNAALD.)

DECOCTUM. Een afgietfel van kruiden, droogerijen, dieren, plantgewassen, en fomtijds van bergstoffen, als: fpiessglas en kwikzilver. Men bedient zich van foortgelijke afkookfels, meestal, tot afvagende, uitdrijvende en buikzuiverende middelen, en gebruikt er water, wijn, azijn, melk en hui of wei toe.

DECREET. Elke verordening van het opperhoofd van eenen staat. In *Frankrijk* noemde men de befluiten der Nationale conventie, gelijk ook in de *Nederlanden* die der Nationale vergadering, welke door het geheele land kracht van wet hadden, *Decreten*, en nog heden geeft men in beide rijken dien naam aan zoodanige verordeningen, die door den vorst, na voorafgaande goedkeuring der Wetgevende vergaderingen, worden bekend gemaakt.

DECRESCENDO. Een kunstterm in de Italiaanfche muziek, het steeds zwakker worden der toonen aanduidende.

DEENSCH TAAI BESCHAVING EN LETTERKUNDE. De Deenfche Taal, de dochter der Nederduitsche en der oofspronkelijke Noormanfche spraak, welke laafte in de rode eeuw naar *Island* verdrongen werd, outving ook in *Denemarken*, even als in *Zweden* en *Noorwegen*, hare eerfte vorming door de *Shalden*, die hunne gezangen aan

298 DEENSCH-DEENSCHE TAAL BESCHAVING EN LETTERKUNDE.

de goden en de daden hunner natie gewijd, in een zuiver Germanisch dialect, en in rijmlooze verzen opstelden. Na de invoering van het Christendom (omtrent het jaar 1000) bleven alleen nog de historische gezangen, tot 1265 in zwang, en het was eerst in de 16de, doch vooral in de 17de eeuw, dat de Deensche taal voor gedrukte werken gevormd werd, en zich door zachtheid en welluidendheid, zoo- wel als door kracht en nadruk, onderscheidde. De eerste Deensche spraakkunst werd door ERICH. PANTOPPIDAN in 1668 te *Kopenhagen* uitgegeven, en door meer anderen gevolgd; gelijk er ook in de 16de eeuw reeds eenige Deensch-Latijnsche woordenboeken het licht zagen. Ondertusschen schijnt de dichtelijke taal, die altijd nog gebrek- kig bleef, ook nog tegenwoordig, verre voor die van het proza te moeten wijken, welke laatste door HOLBERG, die er zich in verschei- den takken van letterkunde, als ook op het tooneel, van bediende, wel aanmerkelijk verbeterd, doch, door J. WIELANDT, J. SCH. SCHNEE- DORF en J. BADEN tot haren tegenwoordigen trap van zuiverheid ge- bracht werd. Ook werden er door FREDERIK V en CHRISTIAAN VII, on- der medewerking van MÜLTKE en BERNSTORF, geleerde instituten en on- dernemingen, van allerlei aard, opgericht en ondersteund, die de va- derlandsche Letterkunde aanmerkelijk bevorderden, terwijl T. ROTHE, P. F. SUHM, J. CH. BASTHOLEN, BIRKNER, RASMUS NIJERNUP, AN- DERS GAMBORG, F. MUNTER, en BAGGESEN, buiten twijfel de bil- lijkste aanspraak op den roem van eene kundige, nadrukkelijke en be- vallige voordragt bezitten.

In het gebied der beoefenende wetenschappen en der natuurkunde, met welke FREDERIK V zeer veel op had, hebben de *Denen* zich het meest onderscheiden, en verdienen TYCHO DE BRAHÉ, in het vak der sterre-, en OLOFWORM, in dat der Deijfstofkunde, inzonderheid hier genoemd te worden. In later tijd hebben de gemaakte inrigtin- gen voor de opvoeding, het daarstellen van scholen, universiteiten en geleerde genootschappen, zeer veel tot de letterkundige beschaving van *Denemarken* toegebracht, waar ook voor de *Gymnastiek*, navol- genswaardige instituten gevonden worden. — In de kansel-welspre- kendheid maken de *Denen* aanmerkelijke vorderingen, en verdienen BALLE, TRESCHOW, HIORT, HOLM, PLUM, H. G. CLAUSEN en EL. PAPELS, onder de uitmuntendste redenaars te worden gerangschikt. Nog meer verrigt men in die wetenschappen, welke tot de staat-, krijgs-, zeevaart- en heilkunde betrekking hebben, en is men, ten aanzien van het opsporen der vaderlandsche oudheden, aan den nog levenden geleerden VIORG, alsmede aan N. F. P. GRUNDTVIG, SANDTVIG, THØRKELIN en NIJERUP, veel verschuldigd.

De nieuwere Deensche dichtkunst, welke haren oorsprong van volks- liederen en geestelijke gezangen ontleende, begint met AND. CH. ACRE- BOE, die in 1637 stierf; doch het mangelde hem en zijnen navolgers, J. S. SEHESTEDT, P. PETERSEN, W. HELT, N. KINGO, en G. LOR- TERRIJA, aan dichtelijke zelfstandigheid; en het was eerst omtrent het mid-

midden der 18de eeuw, dat, met L. HOLBERG, die als oorspronkelijk komisch en satijriek dichter verdiend genoemd te worden, een beter tijdvak opdaagde, en de Dceusche Letterkunde aanmerkelijke voordeelingen maakte; waartoe het genootschap, in 1758, ter bevordering der fraaije wetenschappen en van den smaak opgericht, en hetwelk den oorspronkelijken en gevoelvollen C. B. TULLIN onder zijne verdienstelijke leden telde, niet weinig bijdroeg. In de laatste helft der afgelopen eeuw, leverden vele achtingswaardige dichters, waaronder vele *Noorwegers*, gelukkige proeven in verschillende vakken; doch vindt men, onder hen, tot op den tegenwoordigen tijd, overal sporen, dat zij buitenlanders tot hunne modellen genomen hebben. Onder de nieuwe dichters munten inzonderheid uit, J. EWALD, N. WEIJER, RAHBECK, GULDBERG, P. A. HEIBERG, BRUN, TH. THARUP, J. C. TODE, CH. LOVINUS, SANDER, PRAM, FRIMAN, REIN, STORM, FR. BRUNN, geboren MÜNTER (eene geestvolle Dceusche dichteres in de Duitse taal) alsmede de oorspronkelijke JENS BAGGESEN en OEHLENSLAGER, welke laatste origineel en nationaal, en, als treurspeldichter, onder de nieuweren, misschien de oorspronkelijkste is.

DEFERDAR, of TEFTERDAR. Onder deze benaming verstaat men, aan het Turkische hof, den groot-schat-meeester, of eersten minister van finantien. — *Deffer-Emir* is een Turksch ambtenaar, die land- en leengoederen onder zijn bestuur heeft.

DEFILÉ. Een enge pas, een holle weg, waardoor men alleen man voor man, of slechts met weinigen naast elkander, gaan kan. Wanneer men derhalve zegt: *het leger defileert*, beteekent dit zoo veel als: het leger, hetwelk voorheen in rijen (*en files*) marscheerde, breekt dezelve af, en trekt in kleiner gelederen achter elkander voort.

DEFINITIE. Verklaring van een denkbeeld, eene bevattelijke ontwikkeling van de kenmerken van hetzelfde, waarbij men de volgende regels moet in acht nemen: 1. Moet zij met een *algemeen denkbeeld* aanvangen, hetwelk gelijkfoortig is met dat geen, hetwelk men verklaren wil. 2. Moet zij *den inhoud van een denkbeeld* volledig voorstellen, zoo dat het van ieder ander soortgelijk gemakkelijk is te onderscheiden, en moet derhalve noch te vele noch te weinige kenmerken bevatten. 3. Zij moet *duidelijk*, en in uitdrukkingen vervat zijn, welke geene nadere verklaring behoeven. 4. De meeste *kortheid* in acht nemen, en alleen de wezenlijke kenmerken opgeven. En 5, zoo veel mogelijk is, zich alleen tot *toegepaste* kenmerken bepalen. B. v. *Nijd* is eene neiging, om het geluk van anderen met leedwezen op te merken. — Een *staat* is eene vereeniging van eene menigte menschen onder geregelde wetten.

DEGEN. Een beroemd horologiemaker en werktuigkundige te *Weenen*, die in 1807 een werktuig, om te vliegen, uitvond, waarmede hij niet alleen op het raadhuis aldaar, maar ook te *Parijs*, verscheidene proeven met verschillend gevolg genomen heeft.

DEIDAMIA. Dochter van LYCOMEDES, koning van het eiland *Sej-*

Scyros, bij welke *ACHILLES*, toen hij zich onder vrouwengewaad bij haren vader verschool, ten einde den togt tegen *Troje* te ontduiken, *PYRRHUS* of *NEOPTOLEMUS* verwekte. Zie van haar eenen fraai verichten brief aan *ACHILLES* in het 1, d. der dichtwerken van den heer *WISSELIUS*.

DEIJ. Zoo noemt men in *Algiers* en *Tripoli* den opperbevelhebber, die, door de vergadering der hooge krijgs-ambtenaren, bij welke het hoogste gezag berust, verkozen worden.

DEIMAN. (*JOHAN RUDOLPH*) Werd te *Hagen* in *Oostvriesland* in het jaar 1743 geboren, en wijdde zich aan de geneeskunde. Zijne vatbaarheid en zijn vlugge geest, gepaard met zijne liefde voor de wetenschappen, verwierven hem den hoogsten roem, welke door zijne scheikundige en wijsgeerige verhandelingen, waarvan eenige bekroond werden, nog vermeerderd werd. Hij huwde in *Amsterdam*, waar hij de geneeskunde uitoefende, in 1780, aan jonkvrouwe *SOPHIA CATHARINA SMIT*, was lid van verscheidene geleerde genootschappen, en stierf in die stad den 15den van Louwm. 1808; den roem van een zeer ervaren geneesheer nalatende.

DEIPHOBUS. Zoon van *PRIAMUS*, welke, na den dood van *PARRIS*, *HELENA* ter vrouwe had; doch door haar naderhand verraderlijk ten prooi aan eenige *Grieken* werd gegeven, die hem ombragten.

DEISMUS. Is die leer, welke wel een Opperwezen, maar geene openbaring erkent, en zich alleen met de rede ophoudt. Een *deïst* is dus iemand, welke die leer is toegedaan.

DEJANIRA. (Zie: *HERKULES*.)

DEJOTARUS. *Tetrarch* (of *Viervorst*) van *Galatië*, ontving van den Romeinschen senaat den titel van koning over dit landschap en *Klein-Armenië*, omdat hij den *Romeinen*, in de Aziatische oorlogen, gewigtige diensten bewezen had. In den burgeroorlog, koos hij de partij van *POMPEJUS*; doch *CAESAR* ontnam hem *Klein-Armenië*, noodzaakte hem, om mede tegen *PHARNACES* op te trekken, en liet hem niets dan den koningstitel. Men beschuldigde hem van eenen aanslag tegen *CAESARS* leven, waartegen hem *CICERO*, in een nog voorhanden zijnde redevoering, verdedigde. Na den moord van genoemden vorst, keerde hij naar zijne staten terug, verbond zich met *BRUTUS*, daarna met *AUGUSTUS*, en stierf, 50 jaar voor onze tijdrekening.

DEKEN. De opperste van een collegie, als van dat der kardinalen, domheeren enz. Ook geeft men dien naam aan den oudsten van een ligchaam of gemeenschap, alsmede aan den oudsten overman, of voorzitter bij de Gilden.

DEKEN. (*AGATHA*) De vriendin van *ELIZABETH BEKKER*, wed. van *ADR. WOLF*, en, met deze, een sieraad der Nederduitsehe Letterkunde, werd, onder *Amstelveen*, op den 10den van Winterm. 1741, geboren. Hare brave en deugdzaame ouders waren landlieden, die, door eenen samenloop van rampen, door brand, herhaalde veepest en ziekten,

van

van welgestelde lieden, tot behoefte vervielen, en onder den rampspoed bezweken. Nog naauwelijks 3 jaren oud, werd zij reeds onderloos; dan, het weesje vond, door Gods zegen, zorgende vaders, in de regenten van het weeshuis der Collegianten te *Amsterdam*, die, offchoon hare ouders tot deze stichting geene betrekking hadden, haar liefderijk opnamen, en wijsfelijk lieten opvoeden. Hier ontwikkelde zich haar gezond verstand het eerste; terwijl zij, door zedig gedrag en ijver, zich de gunst harer verzorgers waardig maakte. Nog weesmeisje zijnde, deed zij haren aanleg en hare zucht voor poëzij blijken, welke, door eenige leden van het kunstgenootschap: *Diligentiae omnia*, met de gewenschte gevolgen, geleid en aangewakkerd werden. De geschiktheid ter beoefening dezer edele kunst nam, later, meer en meer toe, bij de samenwoning met MARIA BOSCH, wier ouders haar, tot bijstand van deszelfs zwakke dochter, hadden in huis genomen. Beide gaven eenen bundel *stichtelijke Gedichten* uit: de verzen van AGATHA dragen overal blijken van welmeenenden ernst en hartelijke godsvrucht; zij zijn leerrijk voor het verstand, en stichtend voor het hart. De dichtstukken EUSENIA, *of de godsdienstige Dienstmaagd*, waarin zij zich zelve schetste, en de *Lijksang op JAN WAGENAAR*, munten inzonderheid uit.

Zij leefde, na het overlijden van MARIA BOSCH, in geene gunstige omstandigheden, en nam dus, vooral ook, wegens het meerder uitzigt op letter-oefeningen, het aanzoek van ELIZABETH BEKKER, na den dood van derzelver echtgenoot, om zamen te wonen, gereedelijk aan. Sedert ontving hare geschiktheid, om aan zedefchriften te werken, en de lust, om hare landgenooten te verlichten en te onderhouden, gestadig meerder opwekking en aanmoediging; en van hier die keurige vruchten van beider kunde en ijver, welke wij te voren, onder het artikel BEKKER (ELIZABETH), kortelijk opgaven.

Ondertuschen gaf zij ook *alleen* proeven van hare vlijt en kunde, zoo als: *de Tranen, gestort voor BELLAMIE*; *de voorregten van den Godsdienst*; *mijne Offerhande aan het Vaderland*; eene deftige *Verdediging* van dit stukje tegen den aanval van sommige boekbeoordeelaars; *Liederen voor den Boerenstand*, en eindelijk *Liederen voor Kinderen*; terwijl de verzameling van *Christelijke Gezangen en liederen*, door de gemeente der Doopsgezinden te *Haarlem* uitgegeven, niet weinig, door bijdragen van haar, verrijkt is. In de meeste dezer stukken vindt men duidelijke blijken eener beoefening der beste dichters van de laatst voorgaande eeuw, vooral van den stichtelijken KAMPHUIZEN: doorgaans ademen dezelve eene zachte stemming tot ernst, en hartelijke, werkdadige godsvrucht. Andere werken, en hare samenleving, leerden, hoeveel vernuft en luim zij bezat.

Het overlijden van hare vriendin BEKKER schokte haar gestel dermate, dat men haar dood als een gevolg daarvan mag aanmerken. Reeds daags na dit voor haar smartelijk verlies overviel haar eene koorts, die gestadig bij een zeldzaam verval van ligchaams- en geest-

ver.

302 DEKKER. (JEREMIAS DE) — DELFSTOFFELIJK RIJK. (Het)

vermogens toenam, en, op den 14den van Slagtm. 1804, een einde aan haar nuttig leven maakte. Haar stoffelijk deel werd in hetzelfde graf, naast dat van hare vriendin, bijgezet.

AGATHA muntte ten aanzien van haar gedrag, haar hart en hare algemeene welwillendheid even zeer, als met opzigt tot haar verstand en vernuft uit. Haar gedrag als *vriendin* is boven allen lof verheven. Zij verzelde ELIZABETH BEKKER buiten 's lands; deelde in hare behoeften; verliet zelden haar ziekbed; verzachtte hare smarten; ontzegde zich zelfs alle genoegens, en, naar mate de rampspoed bij hare vriendin steeg, nam hare getrouwheid gestadig toe. Zij had echter ook het genoegen, deze liefde door de hartelijkste genegenheid en dankbaarheid beantwoord te zien.

DEKKER. (JEREMIAS DE) Werd, in 1610, uit een burgerlijk geslacht, te Dordrecht geboren. Zijn vader, van Antwerpen afkomstig, verdedigde Ostende tegen den hertog ALBERT; omhelsde de hervormde leer; ontweek de Spaansche Nederlanden, en zette zich, eerst te Dordrecht, daarna te Amsterdam, neder. Hij was een man van vele kunde en beproefde braafheid, die bijzondere zorg droeg voor de opvoeding zijner kinderen. Zijn zoon JEREMIAS, in wien men spoedig een gevoelig hart, een juist oordeel en eenen vluggen geest ontdekte, oefende zich al vroeg in de oude en nieuwe letterkunde; de Latijnsche en Fransche schrijvers waren zijne eerste wegwijzers; de aankweeking van zijn dichterlijk vermogen was zijne aangenaamste bezigheid. De eerste zangen, welke hij in het licht gaf, waren de *Klaagliederen van JEREMIAS*, waardoor dit meesterstuk van Hebreuwsche poëzij, met nieuwen luister, verscheen. Spoedig werden zij door eenige vertalingen gevolgd. De ernstige en gevoelige aard des dichters deed hem bijzonder aan ouders en vrienden gehecht zijn, en de zangen, die dit gevoel hem inboezemde, behooren zeker onder de beste van dien aard in het hollandsch geschreven, en zijn waardige voorbeelden ter navolging. Zijn *lof der Geldzucht*, zijn *Gode Vrijdag of JOHANNES de Dooper*, het meer bekende stukje op het te vroeg onthulende bloemke, en eenige puntdichten, staven zijnen welverdienden roem: ook in proza, had hij eenen zuiveren stijl, waarvan eene vertaling uit het Fransch van MATTHIEW, en de geschiedenis van AELIUS SEJANUS ten bewijze verstrekken. De beste uitgave zijner werken is die van 1702, 2 deelen in 4to, Hij overleed in 1666 in den ouderdom van 55 jaren.

DELFSTOFFELIJK RIJK. Hetzelve bevat bepaaldelijk alle zoodanige vaste en vloeibare lichamen, welke onbewerktuigd en zonder levenskracht zijn, zoo dat zij alleen door schei- en natuurkundige krachten ontstaan, vergrooten en weder vergaan. Men verdeelt dit onbewerktuigde rijk gevoegelijk in vier klassen, te weten:

1. In *Steenen en Aardachtige Delfstoffen*. Deze laten zich op zich zelve, wanneer zij zuiver zijn, niet gelijk de zouten in water, of gelijk de zoo genoemde aardharfen in olie ontbinden, noch ook in

een

een gewoon gloeiend vuur verbranden, of met hamers slaan of uitrekken. Men kent thans zeven enkelvoudige of grondaarden, namelijk *kiesel*-, *zircon*-, *aluin*- of *kleiaarde*, *talk*- of *bitteraarde*, *kalk*-, *strontiaan*- en *zwaaraarde*, (van deze allen zal, ter behoorlijke plaats, breeder gesproken worden): op zich zelve vindt men deze grondaarden niet zuiver; maar onderling zijn zij zoo wel, als dikwerf met andere vreemde grondstoffen, vermengd.

2. In *Zouten*. Deze zijn over het algemeen in het water ligt smeltbare lichamen, die eenen eigen smaak hebben, onverbrandbaar zijn, en alleen uit een zuur bestaan, dat, of met een loogzout, of met eene aarde, of met eenen metaalkalk, verbonden is; zoo dat de zuren als de *zout makende*, en de zelfstandigheden, waarmede zij zich verbinden, als de *zout wordende* lichamen, kunnen worden aangemerkt.

3. In *Brandbare Delfstoffen*, aldus genoemd, omdat zij, even als de brandbare stoffen, uit het dieren- en plantenrijk, gelijk talk, olie, harsen en hout, bij meer of minder hitte, vuur vatten en branden. Men brengt alle brandbare delfstoffen onder vier geslachten, als: de *zwavel*, de *aardhars*, het *potlood*, en den *diamant*. (Zie van ieder onder hunne afzonderlijke artikels.)

4. In *Metalen*, de zwaarste en ondoorzichtbaarste lichamen in de Natuur, waardoor zij zich, alsmede door eenen bijzonderen glans, van de overige delfstoffen onderscheiden. Zij bewijzen aan het menschelijk leven de gewigtigste diensten; zijn allen smeltbaar, verkrijgen daarbij eene bolle oppervlakte, en bezitten drierlei soort van smedige rekbaarheid, als zijnde buigzaam, gelijk lood en tin, rek- en smeedbaar, zoo als goud, zilver, en koper, en ook taai, zoo dat zij zich meer of minder tot dunne draden laten uitrekken, die bij onderscheidene metalen, ofschoon even dik, echter niet even sterk zijn. Deze taaiheid bezitten, inzonderheid, het *goud*, de *platina* en het *ijzer*. (zie *aldaar*.) De metalen zijn alle oplosbaar in salpeterzuur, zoutzuur, of in het uit beiden zamengesteld koningswater. Men vindt deze delfstoffen, of in hunnen volkomen metaalstaat, of in eenen vererften, min of meer verkalkten, staat. *Zilver*, *kwikzilver* en *ijzer* worden zoo wel gedegen, als vererft, de *platina* alleen gedegen, en al de overige metalen alleen vererft gevonden. Men kent thans 21 enkelvoudige metalen, waarvan de platina, het goud, zilver, kwikzilver, koper, ijzer, lood, tin, zink de meest bekende en gebruikelijkste zijn. Hunne eigenlijke legplaatsen zijn de gebergten, en wel voornamelijk die van de tweede soort; zoo dat, wanneer men metalen op andere plaatsen aantreft, zij van de gebergten derwaarts gekomen, en geenszins daar oorspronkelijk voorhanden zijn.

Behalve deze, onder genoemde vier klasfen begrepene, lichamen der Natuur, worden ook nog tot het Delfstoffelijk rijk gebragt de zoodanige, welke wel van eenen bewerktuigden oorsprong zijn, maar, door den tijd en zekere omstandigheden, in plaats van ter ver-

tot-

rotting, tot eene verharding of versteening zijn overgaan, waarmede zij wel meer of min hunne uiterlijke gedaante behouden; maar alle overige eigenschappen van bewerktuiging verloren hebben, om welke reden dan ook deze lichamen *Versteeningen* genoemd worden. (*Zie aldaar.*)

DELFT. Eene der oudste Hollandsche steden in het tegenwoordig district *Rotterdam*, van het Zuidelijk gedeelte der provincie, welke reeds in 1062 onder FLORIS I moet bestaan hebben; doch 10 jaren later door den overweldiger GOVERT *met den bult* zoude bemuurd zijn. In 1304, was zij het tooneel eener geweldige nederlaag der indringende *Flamingers*, en in 1359 reeds sterk genoeg, om een beleg van 10 weken tegen haren landheer, ALBRECHT, door te staan. In 1536 brandde zij grootendeels af; doch werd weer schooner herbouwd, en strekte nog in die zelfde eeuw meest altijd ten verblijve van WILLEM I, die hier, op het prinsenhof, den roden van Hooim. 1584, door eenen sluipmoordenaar, op de trap werd doodgegeschoten, van welke schandelijke daad nog de kogels vertoond worden en ook de gaten in den muur, die zij gemaakt hebben. In hetzelfde jaar vloog een groot gedeelte der stad, door het springen van den kruidtoren, in de lucht, waarbij vele menschen omkwamen, 200 huizen geheel vernield, en anderen zwaar geteisterd werden.

Delft legt aan de *Schie*; bevat ruim 12,000 inwoners, en bloeide voorheen door hare laken-fabrieken, en door de Oost-Indische maatschappij, waarvan het nog voorhanden zijnde, zeer vervallen, huis thans tot een lands-magazijn van kleederen gebruikt wordt. Ook waren de brouwerijen eertijds een gewigtige tak van bedrijf, zoo als mede de fabrieken van delftsch-aardewerk (*zie aldaar*); doch de eerste zijn tot op 2 verminderd, en van de laatste nu slechts nog maar 5 voorhanden. Thans bevindt zich binnen deze stad het koninklijk instituut, de *Artillerie-, genie- en marine-school* genoemd. Voorts heeft men er eene goede Latijnsche school; alsmede even buiten de stad een fraai, groot lands wapenhuis, met een constructie-huis, waarin 28 smederijen gevonden worden. Nog heeft men binnen de stad een groot arsenaal, en een kwartier niers buiten dezelve, een fraai kruidmagazijn. Er zijn 2 Gereformeerde en 2 Roomsche kerken: ook hebben de Wal-schen, Luther-schen, Remonstranten, en Jansenisten, er ieder eene; zoo als ook het genootschap, *Christo Sacrum*, dat zeer in verval is, een schoon kerkgebouw. In de *Nieuwe kerk*, die met eenen toren en een schoon klokkenspel pronkt, is het praalgraf van WILLEM I, en, na hem, dat der vorsten van *Oranje*, van zwart toetsteen en zwart marmer, door H. DE KEIZER, op kosten der *unie*, na 1609, opgericht; alsmede de graftombe van HUGO DE GROOT. In de *Oude kerk* vindt men die van PIET HEIN, den veroveraar der Spaansche zilvervloot, van M. H. TROMP, den overwinnaar in *Duins* en bij *Ter Heide*, van den vermaarden Natuur-onderzoeker LEEUWENHOEK, en van ELIZABETH VAN MARNIX, dochter van den heer van St. AL-

DEGONDE, die allen, vooral dat van TROMP, met fraaije tomben pronken. Onder de verdere openbare gebouwen verdienen het hardsteenen stadhuis, op een schoon en groot plein staande, het gemeenlandhuis van *Delftsland*, het groote tuchthuis, vooral het gasthuis voor behoeftigen, als ook een verbeterhuis voor mannen, en een voor vrouwen genoemd te worden. *Delft* was de geboorteplaats van H. DE GROOT en prins FREDERIK HENDRIK, alsmede van LEEUWENHOEK, den raadpensionaris HEINSIUS, van P. HEUTERUS VAN ADRI-
CHEM en G. VAN LOON. *Delftshaven* behoorde eertijds onder deze stad, doch heeft zich in 1795, tot beider nadeel, van haar afgescheiden.

DELFT. (JAKOB WILLEMSSEN) Geboren in de stad van zijnen naam, was een bekwaam portretschilder, van wiens kunststukken nog op den Doele te *Delft* te zien zijn. Hij stierf in 1601, en liet 3 zonen na, waarvan de oudste, KORNELIS JACOBUS, een beroemd glaszchilder, de tweede, ROCHUS JACOBUS, een kundig portretschilder, en de derde, WILLEM JAKOBS, een kunstig plaatstijder was. De laatste is gehuwd geweest aan de dochter van den beroemden M. J. MIERVELD.

DELIA. Een bijnaam van DIANA, ontleend van hare geboorteplaats *Delos*; gelijk mede hiervan haar broeder, APOLLO, DELIUS heette.

DELILLE. (JACQUES MONTANIER) Werd in *Aigue-Perse*, eene kleine stad in *Limagne*, het vruchtbaarste en aangenaamste gedeelte van *Auvergne*, geboren. Hij was de natuurlijke zoon van den heer MONTANIER, die hem daarvoor, echter, erkende, en hem dus ook JACQUES MONTANIER liet doopen. Reeds in zijne vroege jeugd studeerde hij te *Parijs*, in het collegie van *Lisieux*, waar hij zijnen smaak vestigde. Bij zijn vertrek uit hetzelfde werd hij hoogleeraar bij het nieuwe van *Amiens*, waar hij den geleerden DELAMBRE onder zijne kweekelingen telde. Hier ondernam hij de moeilijke vertaling der *Georgica*; verwierf, bij zijne terugkomst te *Parijs*, eene hoogleeraarsplaats bij het collegie *de la Marche*; deed zich weldra door eenige Oden, en inzonderheid door eenen brief aan den heer LAURENT, over de vordering der kunsten, kennen; voltooide zijne overzetting van de *Georgica*, die hij in het licht gaf, en behaalde door dezelve eene luide goedkeuring. Deze vertaling verdient, buiten twijfel, niet alleen bewondering, uit hoofde der menigte van overwonnen hinderpalen en te ondergebragte vooroordeelen, maar is ook van dien aard, dat zij onder alle gedichten, sedert meer dan eene eeuw uitgegeven, voor de Fransche dichtkunst de onbekendste en nieuwste rijkdommen heeft aan het licht gebragt, om welke reden VOLTAIRE, tot wien DELILLE in geene betrekking stond, hem PUBLIUS VIRGILIUS DELILLE noemde.

In 1774 werd hij bij de akademie tot lid aangenomen, en voltooide, weinige jaren daarna, zijn gedicht, *les Jardins*, hetwelk bijna in alle talen is overgebragt. (*) Eenigen tijd later vergezelde hij den

heer
(*) Een gedeelte hiervan is door A. Loosjns in het Nederduitsch vertaald. (Zie 's mans *Nagelatene Gedichten*, 1ste deel.)

heer CHOISEUL GOUFFIER, eenen zijner vrienden, naar *Konstantinopel*; begaf zich vervolgens naar *Athene*, en schreef van daar, door het gezigt der aloude gedenkstukken verrukt, eenen brief aan mevrouw DE VAINES, te *Parijs*, die grooten opgang maakte. Van *Athene* te *Konstantinopel* terug gekeerd, bragt hij daar den winter, en genoegzaam den zomer, op het bekoorlijk landgoed *Tarapea*, over den mond der *Zwarte zee* gelegen, door, en arbeidde hier aan zijn gedicht, *L'Imagination*; terwijl het zijn grootste vermaak was, om dagelijks in *Azië* zijn ontbijt, en in *Europa* zijn middagniaal te nemen.

Na zijne terugkomst in zijn vaderland, nam DELILLE, met een even goed gevolg, zijnen post als hoogleeraar in de fraaije letteren bij de universiteit, en dien der poezij, zijnenthalve daargesteld, bij het *college de France* waar, en had talrijke toehoorders, die hem JUVENALIS, HORATIUS, en boven al zijnen geliefden VIRGILIUS, hoorden verklaren. In dit tijdperk was hij in algemeene achting, zoo wel bij geleerden als lieden van de wereld, en onttrok hij zich met moeite aan de schitterende kringen, om zijn gedicht, *L'Imagination*, en de vertaling van de *Aeneis* voort te zetten.

In 1794 verwijderde zich DELILLE van *Parijs*, en begaf zich naar *St. Diez* in *Lotharingen*, waar hij, in den schoot der diepste eenzaamheid, de vertaling der *Aeneis* voltooide, die hij sedert 30 jaren ondernomen had. Ten tijde der omwenteling vervaardigde hij, op last van den procureur der gemeente, de fraaije *Dithyrambe, sur l'Immortalité de l'ame*, welke, schoon niet tot het bedoelde oogmerk gebruikt wordende, echter het licht zag, en, ten voordeele van gevangenen, werd uitgegeven (*). De algemeene onrust in *Frankrijk*, en de elkander snel opvolgende omwentelingen, deden hem thans de wijk naar *Basel* nemen, van waar hij, in 1796, naar het bevalig Zwitsersch dorp *Glairesfe*, regt over het eiland *St. Pierre*, door ROUSSEAU zoo overheerlijk beschreven, vertrok. Hier vond hij alles, wat zijne zucht voor de schilderachtige tooneelen der Natuur konde streelen, en voltooide hij zijn gedicht „*L'Homme des Champs* (†) met dat, getiteld: *les trois Regnes de la Nature* (§); en nergens gevoelde hij zich meer opgewekt, nergens meer gestreeld bij zijne dichtelijke opstellen, dan hier. Twee jaren daarna begaf hij zich naar *Duitschland*; vertoefde inzonderheid in den omtrek van *Hamburg*, en schreef, in deze streken, zijn gedicht *le Pié-*

te

(*) Hier van is in 1803 eene goede dichtmatige vertaling, onder den titel van: *de Onsterfelijkheid der ziel*, bij IMMERZEEL J. Junior uitgegeven.

(†) Van dit Gedicht bezitten wij eene dichtelijke overzetting van mevrouw wed. VAN STREEK, geb. BRINKMAN, onder den titel van: *de Veldeling*, en eene dichtelijke navolging van den heer BILDERDIJK onder den titel van: *het Buitenleven*.

(§) Van dit Ruk heeft A. LOOSJES Pz. eene vrije Nederduitsche vertaling geleverd.

28 (*) ; stek hierop naar *Engeland* over ; bleef twee jaren te *Londen* , en bragt in dien tijd *het Paradijs verloren* van MILTON in Fransche verzen over. Deze vertaling van dit dichterlijk gedenkstuk, hetwelk hij binnen 15 maanden begon en voltooide, is een zijner schoonste werken.

Na de herstelling der rust in *Frankrijk* keerde DELILLE naar *Parijs* terug , met de vruchten van zijnen arbeid , en vond hier op nieuws ware vrienden en talrijke lezers. In den schoot zijner familie en der vriendschap , genoot hij verscheidene jaren kalmte en rust ; liet zijne werken drukken , en was getuige van derzelver goeden opgang. Hij was het vermaak van alle de gezellige kringen , waarin hij verkeerde , en niemand bezat in den omgang een zoo vlug en schitterend vernuft , eene zoo zachtvaardige en onwrikbare opgeruimdheid , noch sprak zoo bevallig , of luisterde op zijne beurt met zoo vele inschikkelijkheid , als hij.

Behalve de genoemde gedichten heeft men nog één van hem , getiteld: *la Conversation* , waarin hij den beminnelijken man afmaalt , benevens een bundeltje *Poesies fugitives* ; *la passage de St. Gothard* , enz.

Eene bijna volkomen blindheid belette hem eindelijk , zijnen post bij het *Collège de France* verder waar te nemen ; terwijl vier aanvallen van beroerte , hem , den 1sten van Bloemaand 1813 , aan deze wereld ontrukten. Zijn gebastend lijk werd eenige dagen , in een der zalen van opgenoemd collegie , ten toon gesteld , en vervolgens op eene zeer plegtige wijze begraven.

DELOS , anders ILEGI , SHILLES of BILLI (volgens SONNINI DILI) genoemd. Een ; of eigenlijk twee , eilanden in den *Grieksch Archipel* , het grootste der *Cycladische* eilanden , tusschen de eilanden *Naxos* en *Andros* gelegen. De fabel verhaalt van het eene , dat toen LATONA door JUNO vervolgd werd , en nergens eene schuilplaats konde vinden , NEPTUNUS dit eiland deed voortkomen , en LATONA daar APOLLO en DIANA ter wereld bragt. Hierom werd dit eiland voor zeer heilig gehouden , zoodat zelfs de *Perzen* , die overigens alles verwoesteden , hetzelfde en deszelfs rijken tempel ontzagen. Zij zijn als nog onbewoond , en worden slechts nu en dan door zeeroovers bezocht. Er zijn nog vele oude overblijffels.

DELPHI. Eertijds eene zeer beroemde en volkrijke stad , in het landschap *Locris* in *Griekenland* , aan de zuidelijke afhelling van den berg *Parnasus* gelegen ; tegenwoordig een gering vlek , hetwelk den naam van *Castri* voert , dat 200 , meestal Grieksche , inwoners , en een Grieksch klooster , met eene boekerij , van 500 Grieksche handschriften , heeft , en den *Turken* toebehoort. Zij was oudtijds zeer vermaard wegens APOLLO's Tempel , welke op den berg *Parnasus* stond , en waarin eene priesteres , PYTHIA genaamd , op

ee-

(*) Hiervan bestaat eene Nederduitsehe dichtmatige vertaling , onder den titel van : *het Mededoogen* , bearheid door J. IMMERZEL Junior , en in 1804 uitgegeven.

eenen gouden drievoet zat, en die genen, welke de goden in de eene of andere aangelegenheid om raad vroegen, humane godspriaken mededeelde, die altijd zeer duister en dubbelzinnig waren. Het *Deltaïsch Orakel*, waarfchijnlijk het oudfte in geheel *Griekenland*, werd voor het overige door alle natien geraadpleegd.

DELTA, eigenlijk de vierde letter van het Griekfche Alphabet, is de naam van een eiland in het noordelijk deel van *Egypte*, hetwelk van het N. naar het Z. 25, en van het O. naar het W. 18 m. lang is, oost- en westwaars door de armen van den *Nijl*, en noordwaarts door de *Middellandsche zee* omgeven wordt, en daardoor juist de gedaante van eene *Delta* Δ heeft. Doorsneden van verfcheidene rivieren, is het zeer vruchtbaar in koren, fijne vruchten, meloenen, vijgen, pruimen; mitsgaders in alle dingen, die uit de aarde gedolven of gegraven worden; gelijk metalen, gefteenten, zouten, ertfen en andere mineralen, of die door foeminge ongewone toevallen, als watervloeden, aardbevingen enz. in de ingewanden der aarde overgevoerd zijn. Het heeft vele dorpen en vlekken en is in de districten *Garbië* en *Menufië* verdeeld.

DELVAUX. (LOUWRENS) Een Nederlandsch beeldhouwer, die inzonderheid te *Londen* en *Brusfel* gewerkt, en in laatstgenoemde stad het levensgrootte standbeeld van KAREL van *Lotharingen*, gouverneur generaal der vorige *Oostenrijksche Nederlanden*, uitmunten uit marmer gebeiteld heeft. Ook is hij de maker van den prachtigen predikstoel in de *St. Bavo's*-kerk te *Gent*, waarvan de beelden, in *basrelief*, ongemeen fraai uit marmer zijn vervaardigd. Van dit kunststuk vindt men eene afbeelding in DESCAMPS *Voyage pittoresque des principales Villes de Flânde et du Brabant*.

DEMAGOOG. Een woord van Griekfchen oorfprong, waar onder men verftaat eenen man, die zich tot eenen aanvoerder van het volk opwerpt, en het tegen de aanmatigen der magtigeren verdedigt. Men hecht gewoonlijk aan dit woord eene ongunstige beteekenis, omdat bijna alle demagogen der oude en hedendaagsche tijden het belang des volks meer verrieden, dan bevorderden, en doorgaans alleen op eigen voordeel bedacht waren. De ijverigfte volksvrienden in *Frankrijk*, die bij uitsluiting voor ware patriotten wilden gehouden worden, een MARAT, ROBESPIERRE, hertog van *Orleans* en anderen, hebben, door hun fchandelijk gedrag, eene goede uitlegging van het woord *Demagoog* bijna onmogelijk gemaakt.

DEMARCATIE-LINIE. Eigenlijk iedere linie, die tot bepaling der grenzen getrokken wordt.

DEMERARIJ. Eene voorheen Nederlandsche, thans Engelsche, volkplanting aan de rivier van gelijken naam, in *Guiana*. De lucht is er heet; doch niet ongezond. De vruchtbaarheid der landftreek lokte in 1740 verfcheidene *Hollanders* van *Essequibo*, en naderhand vele *Engelfchen*, derwaarts, om zich van hare voordeelige ligging te bedienen. In 1769 telde men reeds 130 plantaadjen, en deze zijn in het

het vervolg nog vermeerderd, zoodat in 1778 de uitvoer van koffij, suiker en katoen 15 scheepsladingen bedroeg. De bevolking beliep in 1811 5,851 blanken en 71,180 slaven, te zamen 77,031 zielen. — In 1797 begaf zich de kolonie onder de bescherming van *Groot-Brittannië*; werd bij den vrede van *Amiens* weder terug gegeven; in 1803 echter op nieuw genomen, en bij het verdrag van 19 van Oogstm. 1814, benevens *Essequibo*, voor altijd aan het genoemde rijk afgestaan. De regering is aan die van *Essequibo* ondergeschikt, en heeft deszelfs zetel in het kasteel op het *Borffelan eiland*. De hoofdstad is *Stabroek*.

DEMESCHIN. Zoo noemen de *Turken* hunne fabels, die van een bijzondere soort van zwart staal gemaakt zijn, hetwelk uit *Golconda* naar *Perzië* en *Turkije* gevoerd, en aldaar door middel van vitriool gedamasquineerd wordt. Men vindt geen staal, dat zich dus laat harden. In plaats van het in water te koelen, winden zij het in eene nat kleed, omdat het anders als glas zou springen.

DEMETRIUS I, bijgenaamd POLYORCETES (steden-veroveraar), koning van *Macedonië* en zoon van ANTIGONUS. Hij voerde verscheiden oorlogen, inzonderheid met PTOLEMEUS LAGUS; verscheen voor *Athene* met eene aanzienlijke vloot; verjoeg DEMETRIUS PHALEREUS, en gaf aan het volk de oude regering terug. Tegen SELEUCUS, CASSANDER en LYSIMACHUS verloor hij den beroemden slag bij *Issus*, 299 jaar voor onze tijdrekening; vlugtte naar *Ephesus*; vervolgens naar *Athene*, waar hij niet werd binnen gelaten, en eindelijk naar *Corinthe*. Van hier trok hij over het Tracisch gebied van LYSIMACHUS; bragt zijne dochter STRATONICE, als gade van SELEUCUS, naar *Azië*; nam onder weg *Cilicië*; veroverde *Macedonië*, en regeerde 7 jaren; doch verloor weder den troon, en stierf 284 jaren voor de geboorte onzes Zaligmakers.

DEMETRIUS PHALEREUS, een beroemd Grieksch redenaar en leerling van THEOPHRASTUS, was 309 jaren voor onze tijdrekening Macedonisch stadhouder van *Griekenland* en *Archont*. Hij verfraaide *Athene* door prachtige gebouwen; terwijl de dankbaarheid der *Atheniëzers*, die hij regeerde, voor hem 300 standbeelden oprigtte; doch die, toen hij zich heerschzuchtig begon aan te stellen, naderhand weder omvergehaald werden. Ten dood veroordeeld zijnde, vlugtte hij naar *Egypte*, en begaf zich aan het hof van PTOLOMEUS. Door zijne zorg werd de boekerij te *Alexandrië* aangelegd, en ook, volgens het gevoelen van sommigen, de Grieksche overzetting van den Bijbel bewerkstelligd. Hij stierf, 247 jaren voor onze tijdrekening, aan eenen slangenbeet, nadat hij bij PTOLOMEUS II in ongenade gevallen en gebannen was.

DEMETRIUS. Behalve de twee bovengenoemde, komen er in de *Macedonische* geschiedenis verscheidene DEMETRIUSSEN voor: ook heeft men drie *Syrische* koningen van dien naam, als 1. DEMETRIUS SOTER, zoon van SELEUCUS PHILOPATOR, kleinzoon van ANTIOCHUS

den Grooten. 2. DEMETRIUS NICATOR, zoon van den vorigen, die het rijk door zijne schandelijke levenswijze op den rand des afgronds bracht. En 3. DEMETRIUS EUCAERUS, zoon van ANTIOCHUS GRYPUS, welke in bestendigen oorlog was met zijnen broeder PHILIPPUS, en eindelijk, door de *Parters* overwonnen, in vergetelheid omkwam.

DEMI VOLTE. In de rijfschool eene der zeven kunstbewegingen van een paard.

DEMOKRATIE. Een woord van Griekschen oorsprong, beteekenende eigenlijk eene staatsgesteldheid, waarbij de oppermagt door het volk wordt uitgeoefend, in tegenoverstelling van *Aristokratie*, waarbij de grooten en aanzienlijken het hoog bewind in handen hebben. Het is blijkbaar, dat er eigenlijk geene zuivere *Demokratie* kan plaats grijpen, alzoo het nooit aan mannen zal onthieken, die het volk naar hunnen wil besturen, en dikwijls zelfs onderdrukken. De regeringsvorm van 1793, waardoor men in *Frankrijk* eene zuivere *Demokratie* wilde invoeren, was van dien aard, dat zij onmogelijk lang konde stand houden, schoon deszelfs grondbeginsels nog zeer ver van eene eigenlijke *Demokratie* verwijderd waren.

DEMOKRIET. Stierf 322 jaar voor onze tijdrekening. Hij was een Grieksch wijsgeer, die in *Abdera* geboren was, of zich ten minste aldaar ophield. Deze omstandigheid (zie: ABDERA) gaf buiten twiifel de voornaamste aanleiding tot de menigvuldige sprookjes, die men van hem verzonnen heeft. Na dat hij zich vooraf, door het opzamelen van kundigheden, had voorbereid, ging hij aan het reizen, waaraan hij zijn geheel vaderlijk erfdeel te koste legde. Vervolgens begaf hij zich naar *Abdera*, waar men hem, volgens de aldaar plaats hebbende wetten, als eenen verkwister zoude gestraft hebben, toen hij den *Abderiten* een uitmuntend werk van hem zelven voorlas, en daardoor niet alleen van de straf werd vrijgesproken, maar nog bovendien een aanzienlijk geschenk ontving. Met dezer trek der bewoners van *Abdera*, die hun indedaad eer aandoet, staat het volgende in een groot contrast. Zij hielden den wijsgeer voor krankzinnig, en zonden, uit voorzorg voor zijne gezondheid, om HIPPOKRATES, die echter weldra ontdekte, dat hij slechts te verstandig was. DEMOKRIET lachte doorgaans over de dwaasheden der menschen, en wordt hierom gewoonlijk tegen HERAKLIET over gesteld, die over dezelve weende. En welke plaats konde dit zijn gedrag beter rechtvaardigen, dan *Abdera*, zoo als het doorgaans wordt afgeschilderd? Hij stierf, volgens sommigen, bijna meer dan 100 jaren oud zijnde; doch dat hij zich zelven het gezigt zoude benomen hebben, om zich ongesteurd aan de wijsbegeerte te kunnen toewijden, wordt met reden in twiifel getrokken.

DEMONAX. Een wijsgeer ten tijde van keizer HADRIANUS, die geene sekte volgde. Hij beschouwde alle menschen als een groot huisgezin, was minzaam jegens allen, en zorgeloos omtrent
zij-

zijne nooddrift. Als hij honger had, trad hij de eerste woning de beste binnen, en vroeg om het noodige. Toen hij, honderd jaren oud, zijn einde voelde naderen, verzocht hij aan de omstanders, dat zij, even als men aan het einde van een tooneelspel plagt te doen, in de handen zouden klappen, en na zijn verscheiden werd hij op algemeene kosten ter aarde besteld. Velen hebben dezen man miskend.

DEMONSTRATIE. Beteeft 1. in de krijgskunde, eene beweging tegen eene plaats, eene kunstige *manoeuvre*, welke men maakt, om den vijand te misleiden, en zijn eigenlijk oogmerk te bedekken. 2. In de wijsbegeerte een *logisch* bewijs, dat is zoodanig een, waaruit de onmogelijkheid van het tegendeel blijkt. Anderen, zoo als KANT, heeten alleen het wiskunstig bewijs aldus, dat is, het betoog van een gevoel door aanschouwing, en noemen *Demonstreren* het voorwerp eener kennis uit de aanschouwing bewijzen.

DEMOPHOON. Zoon van THESEUS en PHAEDRA, deelgenoot in den *Trojaanschen* togt. Na zijne terugkomst, door tegenwind naar *Thracië* gedreven, werd hij door PHYLLIS, dochter van den *Thracischen* koning LYCURGUS, liefderijk ontvangen, en bleef eenigen tijd bij haar. Eindelijk naar *Athene* terug keerende, zwoer hij haar, binnen weinige maanden te zullen terug komen; doch zij, zwanger van hem achter gelaten, wachtte vergeefs op die terugkomst, en maakte met eigen handen een einde aan haar leven.

DEMOSTHENES. Deze beroemde Grieksche redenaar werd 382 jaren voor onze gewone tijdrekening geboren. In zijn zevende jaar verloor hij reeds zijnen vader, die hem wel een aanzienlijk vermogen naliet; doch hetwelk door zijne voogden werd doorgebracht. De goedkeuring, welke hij eens eenen redenaar zag inoogsten, wekte in hem allereerst den lust op, om zich in de welsprekendheid te oefenen; dan zijne eerste proeven liepen zoo ongelukkig af, dat hij zelfs openlijk werd uitgesloten. Daar echter de oorzaak hiervan niet in zijne redevoering zelve, maar alleen in de wijze van voordragt gelegen was, beijverden zich verscheidene vrienden, om den bijna wanhopenden DEMOSTHENES moed in te spreken. Daarenboven werd zijn ijver, om de kunst van voordragt zich eigen te maken, zoo sterk, en was het gevolg daarvan zoo gelukkig, dat hij voor elken jongen redenaar een voorbeeld oplevert, hoe ver men het door onvermoeide vlijt in dit opzigt kan brengen. Soms tijds zegde hij geheele verzen op, onder het beklimmen van steile plaatsen, of aan de zeekust, waar hij zich het kletterend geraas der golven, als het rumoer der volksvergaderingen, voorstelde; op eenen anderen tijd deed hij zijn voordeel met den raad van den tooneelspeler SATYRUS, nam kleine keifteenjes in den mond, en bediende zich van de voornaamste tooneelspelers van zijnen tijd, om het bevallige der gebaren te leeren;

ren; terwijl hij zich in zijn huis telkens voor eenen spiegel plaatste, ten einde zijne lichaams-bewegingen te kunnen gadeslaan. Toen hij, na zoo vele inspanning, het toppunt van volmaaktheid bereikt had, betuigde hij rondborstig, dat hij de voordragt als het eerste en laatste stuk van eenen redenaar beschouwde. Zijne welsprekendheid vertoonde zich in hare grootste kracht, toen hij tegen koning PHILIPPUS de belangen en de vrijheid van *Griekenland* verdedigde, waarom ook deze vorst gewoon was te zeggen, dat hem de welsprekendheid van DEMOSTHENES alleen grooter nadeel had toegebracht, dan alle de legerbenden en vloeten der *Athenienzers*. Met dit alles bezat deze groote man twee fouten; *voor eerst*, was hij meer geschikt, om de dapperheid zijner landgenooten te roemen, dan om die na te volgen, waarvan hij, inzonderheid door zijne vlucht in den slag bij *Chaeronea*, een bewijs gaf: eene fout, die echter uit hoofde van zijn zwak gestel eenige verschooning verdient. En *ten andere*, schoon al het geld van PHILIPPUS bij hem geenen ingang vond, liet hij zich toch voor het overige ligtelijk omkoopen; zoo als hij ook eens tot eene geldboete en den kerker verwezen werd, uit welken hij echter ontsnapte. Na den dood van ALEXANDER werd hij op eene roemrijke wijze door de *Athenienzers* terug geroepen; doch, toen ANTIPATER en CRATERUS, na den slag bij *Cranon*, op *Athene* los gingen, verliet hij in dezen dringenden nood, met zijnen aanhang, de stad, en vlugtte in eenen tempel, waar hij door ANTIPATER achterhaald, doch reeds dood gevonden werd; hebbende hij waarschijnlijk door vergift zijn leven geeindigd. Hij stierf in het 62ste jaar zijns ouderdoms, en bezat zulk eene alles overtreffende welsprekendheid, dat CICERO zelf hem voor den grootsten redenaar verklaart. Men roemt in hem met regt de kunst, om de aandacht zijner toehoorders, onafgebroken, op het onderwerp, hetwelk hij verhandelde, te bepalen, zonder dezelve door woordenpraal, of ongepaste gebaren van de zaak zelve af te trekken, en op zijnen persoon te vestigen: iets, hetwelk hij ten hoogste afkeurde, doch waaraan zich vele redenaars van onzen tijd maar al te dikwijls schuldig maken. FREDERIK II geeft in zijne brieven over de Duitfche Letterkunde, wanneer hij hem met CICERO vergelijkt, van hem dit voortreffelijk afbeeldfel: „bij de redevoeringen van DEMOSTHENES kan men „niets bijvoegen, en van die van CICERO niets weglaten.”

Van den bovengenoemden moet men wel onderscheiden eenen anderen DEMOSTHENES, welke zich in den *Peloponefischen* krijg bij zijne medeburgers verdienstelijk maakte, door het versterken van *Pylus*. Naderhand in den aanval op *Sicilië*, in de plaats van ALCIBIADES, naar dit eiland afgezonden, en *Syrakuse* door zijnen ambtgenoot vergeefs belegerd zijnde, werd hij met dezen, na eene zware nederlaag, door den vijand in de gevangenis geworpd.

DE.

DEMOUSTIER. (CHARLES ALBERT) Werd in 1760 te *Villers-Coterets* geboren, en was lid van het Nationaal instituut, van het Polytechnisch genootschap enz. Hij is schrijver van verscheiden tooneelspelen, zangstukken en gedichten. Zijne brieven aan EMILIE, over de *Mythologie*, hebben hem door geheel *Europa* roem verworven, offchoon zij slechts voor oppervlakkige lezers geschikt, doch in zulk eenen trant geschreven zijn, dat zij eene zeer aangename lektuur opleveren. Van zijne tooneelstukken hebben *le Conciliateur*, *les Femmes* en *le Tolerant* zich het best staande gehouden. Hij stierf in den bloei zijns levens in 1801, in de armen zijner moeder, die hij hartelijk lief had.

DENARIUS. Eene Romeinsche zilveren munt, omtrent $7\frac{1}{2}$ stuiver Hollandsch waardig; alsmede een gewigt ter zwaarte van het zevende deel van eene once.

DENDERMONDE. Eene sterke stad in de *Nederlanden*, provincie *Oost-Vlaanderen*, aan den samenloop van de *Dender* en de *Schelde*. Zij is de hoofdplaats van een arrondissement, dat 194,735 inwoners bevat, vruchtbare weilanden, koren-, en vlasvelden heeft, en 6 uren van *Brussel*, *Antwerpen*, *Mechelen* en *Gend* gelegen is. Men vindt er katoen-, papier-, kant- en andere fabrieken. De inwoners, 5,800 in getal, bestaan mede van den handel in vlas en koren. Er zijn goede week- en jaarmarkten. Door middel van sluizen kan het omliggende land onder water worden gezet.

DENDRACHATES. Is, in de Natuurlijke historie, de naam, dien de ouden gaven aan eene ongemeene fraaije soort van agaath, of boomsteen, waarvan de grond witachtig is, met aderen van een glansrijk wit geschakeerd. Deze aderen zijn zeer net in een aantal van verschillende figuren gerangschikt; doch over het algemeen in even middelpuntige (*concentrische*) cirkels, die onregelmatig om een of meer punten getrokken zijn. Ook vindt men gewoonlijk, in verscheidene deelen van dezen steen, zeer schoone afbeeldingen van boomen, mosch, zee-gewassen enz. die zoo fraai zijn, dat velen dezelve, verkeerdelijk, voor wezenlijke planten gehouden hebben, die in de zelfstandigheid van dezen steen bevat waren.

DENDRITEN. Zoo noemt men boomaardige teekeningen, die, in verschillende gedaanten, veelal op kalksteenen, grooter en kleiner stukken mergel enz. gevonden worden, of liever deze mergelaardige steenen zelve. Voor afdruksels van wezenlijke gewassen kan men deze teekeningen niet houden; veeleer schijnen zij spelingen der Natuur te zijn; doch meent men ook, dat zij door verkalking in de lucht zijn voortgekomen, om dat de steenen, waarop men dezelve vindt, als ingevreten zijn. De meeste metaalachtige nederploffels nemen zulk eene gedaante aan. Soms vindt men Dendriten, waarop de teekeningen van boomen of struiken zich, als met loodglans ingelegd, op de oppervlakte ver-

toonen; terwijl anderen eerst door het slijpen en polijsten, b. v. de *Florentijnsche*, zichtbaar worden. Van deze kan men allerlei kunstwerken, zoo als doozen, doekspelden enz. vervaardigen.

DENDROMETER. Een Boommeter; een werktuig, voornamelijk gebruikt wordende, om de lengte en dikte van eenen boom, het zij die regt of scheef, op eene horizontale vlakke of anders sta, het zij zijne gedaante regel- of onregelmatig is, naauwkeurig te meten. Busch beschrijft verscheidene soorten in zijn *Handbuch der Erfindungen*.

DENEMARKEN. Een der Noordsehe *Europische* koninkrijken; grenzende ten Oosten aan de *Oostzee*, de *Sont* en *Duitschland*, ten Noorden aan het *Kattegat* of *Shagerak*, ten Westen aan de *Noordzee* en ten Zuiden aan de *Elve*. Het bestaat eigenlijk uit drie deelen als: 1. het eigenlijk koninkrijk *Denemarken*, zijnde het schier-eiland *Jutland*, benevens het hertogdom *Holftein* en de eilanden *Zeeland*, *Funen*, *Alsen*, *Arroe*, *Langeland*, *Laland*, *Falster*, *Bornholm*, *Moen* enz. 2. de tot *Duitschland* behoorende hertogdommen *Holftein* en *Lauenburg*, en 3. de eilanden *Ijsland*, de *Faroer-eilanden*, de Westkust van *Groenland*, de kolonien *St. Thomas*, *St. Jean* in de *West-Indië*, *Tranquebar* in *Oost-Indië*, en eenige plaatsen op de kust van *Guinea*. Het eerste deel hiervan rekt men op 810 v. m. en 1,204,000 inwoners, het tweede op 164 v. m. met 360,680, en het derde op 1657 v. m. en 156,115 inwoners, hetwelk door het geheele rijk eene grootte van 26,311 v. m. en eene volks-menigte van omtrent 1,700,800 zielen oplevert.

De bewoners des lands zijn wel gemaakt, geestig en zoo beschaaft geworden, dat zij voor andere volken van *Europa* niet behoeven te wijken. Zij bezitten wel niet de levendigheid van het westelijke en zuidelijke dezes wereldsdoels, maar veelmeer eene zekere traagheid; doch zijn standvastig, en met mannen moed beziel. Hunne gestalte, zeden en spraak verraden hunne afkomst van den grooten Germanischen, oorspronkelijken stam. Zij zijn bijzonder tot goede soldaten, en vooral tot goede zeelieden, geschikt. — De Luthersehe godsdienst is in *Denemarken* de heerschende; doch ook andere gezindheden genieten eene volkomene vrijheid. — De regeringsvorm is monarchaal, en federt 1660 erfelijk in de mannelijke en vrouwelijke linie. De koning (thans *FREDERIK VI*, gehuwd aan *MARIA SOPHIA FREDERIKA*, prinses van *Hessen-Kassel*) oefent eene onbepaalde magt uit, en moet van den Luthersehe godsdienst zijn. De schulden van den staat worden op 100 millioen guldens, doch waaronder men wel de helft aan banknooten kan rekenen, en deszelfs inkomsten op ruim $8\frac{1}{2}$ millioen guldens geschat, van welke laatste de tol op de *Sont* 240,000 van die geldspecie bedraagt. De landmagt bestond in 1817 uit 27,000 man; doch de vloot, waarover het admiraliteits-collegie, waakt, telde slechts nog 20 zeilen.

De-

Denemarken maakt in de uitbreiding van kennis en beschaving thans groote vorderingen. Behalve verscheidene *Gymnasia*, heeft men in dit rijk 2 universiteiten, als: te *Kopenhagen* en *Kiel*; eene ridder-akademie te *Soroe*, benevens verschillende letterkundige en andere genootschappen, waarin uitstekende geleerden en kunstenaars werken. Voor het lager onderwijs wordt mede, zoo door 10 wel ingerigte kweekscholen voor school-onderwijzers, als door de inrigting der scholen zelve, zeer vele zorg gedragen. Ook heeft de regering, door het ondersteunen van jonge geleerden op hunne reizen, de wetenschappen veel verplicht. Voorts heeft men in dit rijk, sedert verscheidene jaren, commissien tot het vereffenen van geschillen aangesteld, waardoor vele pleitgedingen worden voorgekomen; hebbende men berekend, dat van 1797 tot 1803, en dus in 7 jaren, van 306,065 hangende zaken, 205,066 door dezelve zijn vereffend, hetwelk men, ongetwijfeld, als eene der belangrijkste en wezenlijkste verbeteringen in de regtspleging kan aanmerken. Ook de lijfeigenschap heeft er geene plaats meer, en de slavenhandel, werd reeds in 1803 afgeschaft.

De grond in het Deensche rijk is zeer verschillende. In *Holstein* vindt men het meest zand, heide en moer, en aan de *Elve*, *Noord-* en *Oostzee* is hij de vruchtbaarste. In *Sleeswijk* ontmoet men veel drasfig land en heigrond; in *Jutland* (hetwelk door eenen aanzienlijken berug doorsneden wordt) nog meer moer en heide, en in *Island* zeer hooge bergen, die gedeeltelijk altijd met sneeuw bedekt zijn; terwijl belangrijke rivieren den, over het geheel, vruchtbaren grond van het eerste deel dezes rijks doortroomen. De lucht is even zoo verschillende in het eigenlijk *Denemarken*, en veelal gematigd, maar een weinig vochtig. — De voortbrengfels des lands, inzonderheid in *Sleeswijk* en *Holstein*, bestaan in koren, ooft en aardappelen, en overal teelt men rhabarber, raapzaad, IJslandsche mos, paarden, runderen en schapen. Ook vindt men er vele oesterbanken, Reederijen, fabrieken in ijzer, glas, porcelein, kanten, lakens, zijden stoffen, papier en potasch, suiker-rafinaderijen enz. maken de voornaamste takken van bestaan uit. De buitenlandsche handel is aanmerkelijk, en de Indische, welke sedert 1797 voor alle Deensche onderdanen vrij is, zeer voordeelig. In 1816 konden 1,300,000 tonnen koren voor 2,600,000 rijksd. specie worden uitgevoerd; van osfen, gezouten vleesch, boter, kaas, ooft, visch enz. is de uitvoer mede sterk; doch maken paarden, waarvan jaarlijks 16000, uit het eigenlijk *Denemarken*, naar buiten 's lands gaan, inzonderheid de *Holsteinsche*, eenen afzonderlijken tak van handel uit, en is de vischerij, vooral die van haring, eene wezenlijke goudmijn voor het land. Het getal van het hoornvee bepaalt OLOFSEN, buiten de hertogdommen, op 1,484,000.

Behalve een voortdondig misverstand met *Zweden*, genoot *Denemar-*

marken verscheidene jaren eene gelukkige rust, welke voor deszelfs bevolking zeer voordeelig was. Zijne toetreding echter tot de Noordfche gewapende neutraliteit, door *Engeland* euvel opgenomen, had in 1801 ten gevolge, dat de Deensche vloot, door den Britfchen admiraal NELSON, volkomen werd geflagen. De *Denen* kregen wel, bij de overeenkomst, ter reede van *Kopenhagen* gefloten, de eilanden *St. Thomas* en *St. Croix*, tegen de ontruiming van *Hamburg*, terug; doch moesten andermaal de Britfche overmagt gevoelen, toen *Engeland*, de onzijdigheid van *Denemarken* voor zich gevaarlijk befchouwende, in Oogftmaand 1807, eene fcheepsmagt naar de *Sont* deed ftevenen, om de Deensche vloot op te eifchen, en naar eene der Britfche havens te voeren. *Denemarken*, billijk verontwaardigd over dezen hoon, en op de regtvaardigheid zijner zaak fteunende, weigerde derzelver overgaaf, waarop de *Engelfche* vloot voor *Kopenhagen* verfcheen, en door een fterk bombardement, hetwelk van den 2den tot den 5den van Herftm. duurde, zulke verfchrikkelijke verwoefingen aanrigtte, (Zie: KOPPENHAGEN) dat *Denemarken* zich genoodzaakt zag, om den 7den daaraan volgende zijne uitgeruste en zeilvaardige vloot, bij verdrag, tot op den algemeenen vrede, aan de *Engelfchen* over te leveren, die daarop 15 liniefchepen, 14 fregatten en 5 brikken met zich naar *Engeland* voerden, en niet voor den 2den van Slagtm. daaraanvolgende aan *Denemarken* den oorlog verklaarden. Dit Rijk, hierdoor, tegen zijn oogmerk en verlangen, in eenen moeilijken ftrijd gewikkeld, floot zich van tijd tot tijd naauwer aan *Frankrijk*; doch verloor zijne kolonien, benevens de eilanden *Anholt* en *Helgoland*, en zijnen belangrijken handel. Den 3 van Lentem. 1808 ftierf CHRISTIAAN de VII, en beklom de kroonprins onder den naam van FREDRIK VI den troon. Daags voor deze gebeurtenis werd de oorlog tegen *Zweden* openlijk verklaard, welks aanval op *Noorwegen* werd afgeflagen. Bij den vrede, den 10den van Winterm. te *Jönköping* geteekend, bleef het door de *Denen* bezette *Herjedale* en *Jemteland* aan *Zweden*, en werden de vriendschaps-betrekkingen weder herfteld. Dan de oorlog met *Engeland* bleef voortduren; doch bepaalde zich slechts tot eenige weinig beteekenende kaperijen. Nadat *Denemarken* bijna 6 jaren in de naauwfte verbindtenis tot *Frankrijk* geftaan had, zocht het eindelijk, toen in den herft van 1812 de oorlogskans in *Rusland* tegen NAPOLEON gekeerd was, zeer ernftig den vrede met *Engeland*, en fcheen tufchen de overige verbonden mogendheden en *Frankrijk* onzijdig te willen blijven. In het jaar 1813 werd *Denemarken* tweemaal aangezocht, om zich bij de geallieerde mogendheden te voegen; doch het bezette *Hamburg* en *Lubek*, om deze fteden, zoodra het krijgsgeluk mogt keeren, wederom aan de *Frankfchen* over te leveren. In het laatst deszelfden jaars ftonden de overwinnende *Zweden* in *Holftein* en *Sleeswijk*, en, in Louwm.

1814, werd de vrede tusfchen *Denemarken* en *Zweden*, *Engeland* en *Rusland* gefloten, bij welken *Noorwegen*, tegen *Zweedsch Pommeren* en het eiland *Helgoland*, door *Denemarken* aan *Zweden* werd afgestaan, en het eerstgenoemde rijk voor zijn aandeel 10,000 man bij het leger der bondgenooten voegde. Naderhand werd *Zweedsch Pommeren* aan *Pruisfen* overgelaten, hetwelk dezen afstand door dien van *Lauenburg*, en de betaling eener zekere fomme gelds aan *Denemarken*, vergoedde.

DENINA. (GIACOMO CARLO) Een beroemd letterkundige en gefchiedfchrijver, in 1731 te *Revel* in *Piémont* geboren. Na eerst den post van hoogleeraar in de oudheidkunde aan de koninklijke fchool te *Piggeral* bekleed te hebben, beklom hij den leerstoel der redenrijkkunde aan de univerfiteit te *Turin*, waar hij van tijd tot tijd de 3 eérste deelen zijner *Gefchiedenis der Italiaanfche omwenteling* (*Turin* 1769), eene algemeene hiftorie van *Italië* bevatende, in het licht gaf, welke hem van den kant der geestelijkheid eenige onaangenaamheden berokkende. In 1777 ging hij gezondheidshalve naar *Rome*; vertoefde eenigen tijd te *Florence*; werd vervolgens naar *Berlijn* beroepen, en vertrok in Herfstm. 1782, derwaarts. Hier werd hij door den markies LUCCHESINI aan den koning voorgesteld; en bij de akademie, op een jaargeld van 1200 daalders, geplaatst. De groote FREDERIK, over wiens leven en regering hij naderhand gefchreven heeft, gelijk hij ook nog *la Prusse littéraire sous FREDERIK II*, uitgaf, fprak dikwijls met hem over zijne werken. In 1791 deed hij eene reis naar *Piémont*, en liet, na zijne terugkomst te *Berlijn*, zijne Reisbefchrijving, onder den titel van *Guide littéraire*, drukken, terwijl reeds vroeger (*Turin* 1760) zijn werk: *Discorso sopra le vicende della letteratura*, voor de letterkundige gefchiedenis van groot belang, in het licht verfcheen. Over het algemeen heeft hij, gedurende zijn verblijf te *Berlijn*, zijne meeste werken gefchreven, zoo als onder anderen zijne *Gefchiedenis van Piémont* en de overige Sardinifche ftaten; zijne ftats- en geleerde *Gefchiedenis van Griekenland*, en zijne Brandenburgfche brieven. Na den flag van *Marengo* werd hij door de regering van *Piémont* tot boekbewaarder der univerfiteit van *Turin* benoemd. Voor hij dien post aanvaardde verfcheen zijn werk: *Clef des Langues, ou observations* enz. hetwelk hij aan den conful BONAPARTE opdroeg, en waarover hij van dezen eenen vleijenden brief, met eene gouden doos, ten gefchenke, ontving. Op dit gunftbewijs volgde eerlang zijne aanftelling tot keizerlijk boekbewaarder, waarop hij zich naar *Parijs* begaf. Op het laatst van 1805 verfcheen zijn *Gefchiedkundig Statistiek Tafereel van Opper-Italië*, en in Winterm. 1813 werd hij der geleerde wereld ontruk.

DENIS of DENIJS. (Abdij van St.) Eene in vele opzigten merkwaardige kerk, aan den Heiligen DIONYSIUS toegewijd, die van *Rome* naar *Gallië* gezonden werd, om het Evangelie te predi-

diken, en omstreeks het einde der 3de eeuw door scherpregters zijn leven moest eindigen. CATULLA, eene heidin, getroffen door de wreede vervolging en onbezwekene standvastigheid van dezen martelaar, wist zich van zijn lijk, dat men in de *Seine* wilde werpen, te verzekeren; begroef het in haren tuin; werd vervolgens christen, en bouwde op zijn graf eene kleine kapel, welke in vervolg van tijd vernieuwd, en door de heilige GENOVEVA naar een uitgebreider plan werd ingerigt. In de 6de eeuw was zij eene der bloeiendste abdijen, en nog tegenwoordig is dit groote eerbiedwekkend gebouw der oudste christelijke kerk van *Frankrijk* in wezen. Ter linkerzijde was de hoofd-ingang, bestaande uit eene groote en twee zijdeuren, die met de beeldtenissen der oudste heiligen en der Fransche koningen, in steen uitgehouwen, versierd waren; het binnenste der kerk was ruïn, en prijkte met vele werken van kunst; terwijl in het koor de lijken van verscheiden koningen van het *eerste* en *tweede*, en allen van het *derde* geslacht, van HUGO CAPET tot LODEWIJK den XV, rustten. In 1793 echter is dit gebouw, door de woede des volks, niet alleen van binnen en buiten aanmerkelijk verwoest, maar werden zelfs de lijken uit hunne rustplaatsen gehaald, en in een algemeen graf geworpen. Bij een dekreet van NAPOLEON, van 20 van Sprokelmaand 1806, werd *St. Denis* wederom tot eene begraafplaats voor de familie der Fransche regenten bestemd, en daartoe op nieuw ingerigt en versierd; terwijl in dezelve een kelder was afgezonderd, met eene dubbele deur, in zwart marmeren stijlen hangende, welke genoemde vorst tot eene rustplaats voor hem en zijne gemalin geschikt had. Na de terugkomst der *Bourbons* werden al de kenmerken zijner regering uit de kerk weggenomen, doch behield zij voor het overige hare oude bestemming. Ten gevolge hiervan werden de lijken van LODEWIJK XVI en zijne gemalin opgedolven en hier bijgezet; terwijl tevens eene stichting voor uitgediende bisschoppen en priesters werd daargesteld, welke de plaats der geestelijke orden moet vervangen, die eertijds de asch der koningen bewaarde. Vele nieuwere Fransche dichters hebben dit belangrijk oord bezongen, zoo als MICHAUD in zijn *Printemps d'un Proscrit*, DELILLE op verscheidene plaatsen van zijn dichtstuk *L'Imagination*, en anderen.

DENKBEELD. Hierdoor verstaat men het onmiddellijk voorwerp, waarmede zich onze ziel bezig houdt, wanneer wij iets bevatten, of daarop denken, en hetwelk, door onze zintuigen en gewaarwordingen, tot haar wordt overgebracht. De Denkbeelden worden gewoonlijk onderscheiden in *eenvoudige* en *zamengevoegde*. Eenvoudige zijn zulke onzer begrippen, of oorspronkelijke aanduidingen der dingen, als onder eene eenparige vertooning in den geest gevoerd worden, waarin men geene verscheidenheid kan waarnemen, of zich voorstellen; en zamengevoegde zijn de zoo-

da:

danige, die blijkbaar uit deelen zijn zamengesteld, en uit vereeniging onzer eenvoudige Denkbeelden voortvloeijen. Behalve deze onderscheiding, kan men de zamengevoegde Denkbeelden nog smaldeelen in *zamengemengde*, *afgetrokkene* en *betrekkelijke* Denkbeelden. Zamengemengde zijn zulke, die meer dan één eenvoudig Denkbeeld bevatten, b. v. *een deugdzaam man*; afgetrokkene noemt men de zoodanige, waarvan het voorwerp enkel in onze gedachten bestaat, zoo als: *gezondheid*, *deugd*, *vrolijkheid* enz., en betrekkelijke zijn eene soort van zamengestelde Denkbeelden, die uit de overweging, of vergelijking, van het eene Denkbeeld met het andere, door een onderzoek van hunnen onderlingen samenhang en overeenkomst, voortvloeijen, zoo als b. v. *groeter* en *kleiner*, *ouder* en *jonger* enz.

Buiten deze onderscheidene soorten van Denkbeelden is er nog een ander, hetwelk men een bepaald (*fixe*) Denkbeeld noemt, en in het hoofd-Denkbeeld gelegen is, dat de ziel onafgebroken bezig houdt; alle anderen aan zich sluit; op hetzelfde betrekkelijk maakt; alleen door deze betrekking levendigheid verkrijgt, en alle overige Denkbeelden verduistert. Genoegzaam alle menschen hebben min of meer zoodanige Denkbeelden, en, hoe minder wezenlijkheid (*realiteit*) die bezitten, zoo veel te nader brengen zij iemand aan krankzinnigheid. — Eindelijk heeft er nog eene verbinding (*associatie*) van Denkbeelden plaats, bestaande in eene aaneenknopping derzelve: een verschijnsel, dat alle oogenblikken in den menschelijken geest plaats heeft, en waardoor zich aan het Denkbeeld, dat zich aan denzelven vertoont, gelijktijdige, en in een of ander opzigt gelijksoortige, Denkbeelden verbinden.

DENNER. (BALTHAZAR) In 1685 te *Hamburg* geboren, en in 1749 te *Rosstock* gestorven, was een bijna onnavolgbaar meester in het portret-schilderen. Al de vorsten van het Noorden ontboden hem aan hunne hoven, om zich van hem te laten portretteren, en KAREL de VI kocht van hem den kop eener oude vrouw voor 5,875 guldens, en hing dien in eene kamer, waarvan hij alleen den sleutel had. DENNER schilderde nog voor denzelfden vorst den kop van een oud man, die een tweede kunststuk van hem mag genoemd worden.

DENNER. (JOH. CHRIST.) De uitvinder der *Clarinet*. Hij stierf in 1807 te *Neurenberg*; hield zich met het vervaardigen van blaas-speeltuigen, inzonderheid van fluiten, bezig, en vond de *Clarinet* uit door het verbeteren van de *Schalmei*.

DENNIGEN. Eene Muskovische kleine munt, ter waarde van eenen stuiver.

DEPARTEMENT. Dit, uit de Fransche taal ontleend, woord beteekent eigenlijk de *verdeeling eener zaak in meerdere*: zoo zegt men in het Fransch *le Departement des tailles*, *des quartiers* enz. Hiervan is het tweede denkbeeld afgeleid van *werkkring*, *vak*,
en

en vervolgens van landkring, (eene bijzondere verdeeling des lands) enz. In den laarften zin bekleedt dit woord eenen voornamen rang in de nieuwe *Statistiek*, alzoo de Fransche omwenteling mede eene nieuwe grondverdeeling ten gevolge had, waarbij de vorige in provincien afgeschaft, en eene nieuwe verdeeling in Departementen werd ingevoerd, welke naar het aantal menschen, de grootte der oppervlakte, en den opbrengst der directe belastingen berekend werd. Het besluit hiertoe werd in Slagm. 1789 genomen, en het plan daartoe door den abt SIËJES gevormd, met oogmerk, om den ouden, ingewortelden geest van bijzondere vrijheden en voorregten tegen te gaan, en eene gelijke evenredigheid van magt en schatting daar te stellen. In het eerst werd het geheele rijk in 83 Departementen verdeeld, die naderhand, door de gemaakte veroveringen, tot een getal van 130 aangroeyden; doch bij den vrede van 1814 tot op 86 verminderd werden. (*Zie het art. Frankrijk*) Elk Departement wordt in kantons en arrondisfementen, en deze worden wederom in gemeenten verdeeld. In andere rijken en staten werd deze grondverdeeling gevolgd; doch sedert den jongsten keer van zaken in het Fransche rijk heeft men die wederom meestal afgeschaft.

DEPHLOGISTISEREN. Is, volgens de scheikunde van STAHL, een ligchaam, geheel of gedeeltelijk, van zijne brandbare stof (*Phlogiston*) berooven.

DEPLOIJEREN. Ontwikkelen, uitbreiden, beteekent, in de krijgskunde, eene kolonne, welker afdeelingen nog van elkander verwijderd zijn, door marschen te ontwikkelen en in front te stellen. Daar het Deploijeren in krijgsbewegingen van zeer veel belang is, en dikwerf onder het oog van den vijand moet voltrokken worden, zoo worden hiertoe bijzondere oplettendheid, spoed en nauwkeurigheid vereischt. In het jaar 1748 werd het Deploijeren bij het Pruisfische leger het eerst ingevoerd, offchoon het reeds in 1745, in den slag van *Hohen-Friedberg*, op eene voortgelijke wijze, doch toevallig, den vijand was te gemoet getrokken.

DEPORTATIE. Was bij de *Romeinen* eene soort van verbanning, welke door Augustus het eerst werd ingevoerd. De veroordeelde werd, namelijk, naar een eiland gebragt, zijn vermoegen verbeurd verklaard, en hij van het Romeinsch burgerregt beroofd. Het onderscheid, tusschen deze strafen andere soorten van verbanningen, bestond dus daarin, dat de keuze der plaats niet van den wil des veroordeelden afhing. Het was dus geene nieuwe uitvinding, toen men, ten tijde der Fransche omwenteling aan deze straf, boven de guillotine, den voorrang gaf. In het eerst werden de veroordeelden naar *Cayenne*, of *Port Marat*, (*Port Dauphin*) op het eiland *Madagascar*, gebragt: doch naderhand schoof men zich die ongelukkigen, voor dat zij aan de plaats hunner bestemming kwamen, door hen in de zee te doen verdrinken,

ken, spoediger van den hals. Omtrent het einde der regering van ROBESPIERE, waren soortgelijke deportaties het menigvuldigst.

DEPRESSIE. Drukking. Dit woord gebruikt men in de sterrekunde voor den afstand, op den een of anderen tijd, van de zon of eene ster beneden den gezigteinder, welke door eenen vertikaal-cirkel gemeten wordt. Zoo zegt men ook, wanneer iemand naar den *aequator* reist; hij *drukt de Pool*, om dat de pool, naar mate hij den evenaar nadert, in gelijke mate den gezigteinder nader bijkomt; welk verschijnsel door de ronde gedaante der aarde wordt veroorzaakt. De hoogte of drukking eener ster wordt door den boog gemeten, die vertikaal tusschen den gezigteinder en de ster staat.

DERBIJ. Een Graaffchap in *Engeland* tusschen *Tork*, *Nottingham*, *Leicester* en *Steafford* gelegen, en ruim 47 v. m. groot. Men vindt er het *Pickgebergte* met vele hollen; wordende door de rivieren *Dervont*, *Trent*, *Dee* en *Dove* bespoeld; terwijl het steenkolen, ijzer, lood, spiesglas, aluin, albast, marmer, kristal, hout, koren en vee oplevert, en 10 steden en vlekken, 211 kerspelen, 33,191 huizen en 185,487 inwoners bevat. De hoofdstad draagt denzelfden naam, ligt aan de *Dervont* en telt 13,000 inwoners, die hun bestaan voornamelijk vinden in zijden kousen-, porcelein-, aardewerk-, marmer-, vermilloen- en spaan-fabrieken, waarvan de laatste zoo wel *al* als *niet* gebronsde obeliskken, piramiden en vazen levert. In de zijden-molens zet één eenig waterrad 1000 haspels in beweging, en een derzelve levert met een werktuig van 26,568 raderen, elke minuut 221,178 ijdars, of 294,912 ellen zijden garen. Zij zend twee, in het graaffchap vier leden naar het parlement, heeft vrijheid van tollén en is de geboorteplaats van den dichter SAMUEL RICHARDSON.

DERWISII, of DERVISCH. (Een Persisch woord, letterlijk *arm* beteekenende.) Zijn Turksche monniken, met 2 in de zon gedroogde schapen- of geitenvellen gekleed. Zij scheren het hoofd, den baard en alle harige deelen des ligchaams; zengen het hoofd met een heet ijzer; dragen groote ringen in de ooren van onderscheidene kleuren van jaspis; wonen in voorsteden of dorpen, en reizen, van de Lente tot den Herfst, om aalmoezen in te zamelen. Ontmoeten zij eenen, op het oog, gegoeden reiziger, welke hun die weigert, dan loopt zijn leven gevaar. Zij schenden de verdwaalde vrouwen, en plegen onder elkander de afschuwelijkste buitensporigheden; doch maken een uiterlijk vertoon van godsyrucht, en uit hen, zoo als uit de *Imans* en *Emirs*, worden de leeraars verkozen. Zij hebben overal, zelfs aan de tafels der aanzienlijken, in *Turkije* eenen vrijen toegang, en voeren bij de *Arabieren* den naam van *Fakir*.

DESAGULIERS. (JAN THEOPHILUS) Een beroemd Natuurkundige, te *Rochelle* geboren. Na zich te *Oxford*, onder de knudigste meesters, in verscheiden takken van wetenschap geoe-

fend te hebben, ging hij naar *Londen*, waar hij zich op de proef-ondervindelijke Natuurkunde toelegde, in welke hij zulke aanzienlijke vorderingen maakte, dat hij tot de koninklijke akademie der wetenschappen toegang verkreeg, en deze hem als den eersten Natuurkundigen van zijnen tijd aan geheel *Europa* aankondigde. Hij werd naar *Holland* gelokt, en begaf zich eerst naar *Rotterdam*, vervolgens naar *Amsterdam*, en van daar naar 's *Hage*, waar hij met den grootsten roem de Natuurkunde leeraarde tot aan het jaar 1730, wanneer de koninklijke akademie hem bewoog, om naar *Engeland* terug te keeren, en hem een jaargeld toelegde. Een schrandere vernuft en eenen doordringenden geest van uitvinding bezittende, vervaardigde hij dagelijks nieuwe werktuigen. Hij schikte zijne lesfen in orde, en gaf die in het Engelsch uit, uit welke taal dezelve vervolgens in de onze, onder den titel: *Natuurkunde, uit ondervinding opgemaakt*, in gr. 4to in 3 deelen, zijn vertaald en uitgegeven. Ook ziet nog een *kort begrip zijner Philosophische lesfen* het licht. Hij stierf in 1743, in den ouderdom van 60 jaren.

DESAIX. (LOUIS CHARLES ANTOINE) Een der beroemdfte veldheeren in den jongsten Franschen oorlog. Uit eene adellijke familie, op het slot *Vegon*, bij *Riom*, in 1768 geboren, trad hij in 1784 als tweede luitenant in den krijgsdienst, en ontwikkelde, gedurende den veldtocht van 1793, in den *Elzas*, reeds zijne krijgskundige talenten. Hij diende vervolgens onder PICHEGRU, en daarna weder bij het Rijn-leger, waar hij, in 1796, onder den grooten MOREAU, zich steeds meer en meer onderscheidde, en verscheidene beflissende overwinningen op de *Oostenrijkers* hielp behalen. Na den vrede van *Campo Formido* werd hij bij het leger, dat nu tegen *Engeland* bestemd werd, als veldheer aangesteld en volgde naderhand BONAPARTE naar *Egypte*, waar hij gelegenheid had, om zijn genie inzonderheid aan den dag te leggen; schoon hij de hitte van het klimaat, gebrek aan water, ja zelfs aan het noodig levens-onderhoud enz. tegen zich had. Ondertuschen was BONAPARTE naar *Europa* teruggekeerd, en onderteevende DESAIX het vredesverdrag van *El-Arisch* met de *Turken* en *Engelschen*. Dan, bij zijne terugkomst, werd hij te *Livorno*, door den Engelschen vlootvoogd KEITH, voor eenen krijgsgevangenen verklaard; doch na weinige dagen weder ontslagen. Zoodra hij in *Frankrijk* terug kwam, vernam hij de bevordering van BONAPARTE tot eersten consul, en deszelfs vertrek naar *Italië*; en nu snelde hij derwaarts, om zich met hem te vereenigen. DESAIX verkreeg het bevel over twee afdelingen (*divisies*); deelde met zijn leger in den beroemden, moorddadigen slag van *Marengo*, den 14 van Zomerm. 1800 voorgevallen, en had reeds, in weerwil van eenen marsch van 10 uren, en ten trots van het verschrikkelijk vijandelijk vuur, den geheelen linker vleugel van het Oostenrijksch leger geheel ge-

geflagen, toen een noodlottige kogel aan zijn heldhaftig leven een einde maakte; terwijl ook de veldheer KLEBER, op hetzelfde oogenblik, in *Egypte* zijn graf vond. Het lijk van DESAIX werd gebalsemd, in het hospitaal van *St. Bernhard* begraven, en voor hem een gedenkteeken opgericht, op welks voetstuk men, onder anderen, dit bijchrift leest: *les ennemis l'appeloient le juste: ces soldats, comme ceux de Bayard, sans peur et sans reproche*. DESAIX was niet alleen een groot krijgsheld, maar tevens een bij uitstek braaf man, bij wien gevoel voor plicht en eer ten hoogste heilig was, en om welke reden hij, bij de inwoners van *Cairo*, ook den bijnaam van den *regtvaardigen Sultan* verwierf. — Te *Parijs* ontblootte men den 15en van Oogstn. 1810 het gedenkteeken, ter zijner eere opgericht, hetwelk, met het beeld des veldheers, uit brons gebeeldhouwd, 40 voet hoog was.

DESCARTES, (RENET) in het Latijn RENATUS CARTESIVS, geboren te *Hay* in *Toulon* in 1596, en gestorven te *Stokholm* in 1650, gaf reeds op de school blijken van zijn doordringend verstand. Zijne geboorte, zoowel als zijne neiging, deden hem den krijgsdienst verkiezen. Hij diende bij de belegering van *Rochelle*, en in *Holland*, onder den prins MAURITS, als vrijwilliger. Terwijl hij hier de wapens droeg, vond hij, op zekeren tijd, hier en daar, in de straten van *Breda*, een wiskunstig vraagstuk aangeplakt, waarvoor eene menigte van menschen staan bleef. DESCARTES, met de taal des lands onbekend, verzocht aan eenen man, die naast hem stond, welke juist de steller van het vraagstuk, de hoogleeraar BEECMAN was, om hem te verklaren, wat er stond aangeflagen, waarop deze over den jongen officier lachte; doch zich niet weinig verwonderde, toen die, den volgenden morgen, het vraagstuk had opgelost. DESCARTES verliet vervolgens den krijgsdienst, en wijdde zich geheel aan de wetenschappen, inzonderheid aan de wijsbegeerte en wiskunde. Na veel gelezen te hebben, zonder daardoor tot zekere besluiten gebragt te zijn, ging hij reizen, om de menschen te beoefenen, en zich zelven te leeren kennen; doch ook hierdoor geraakte hij tot geene vaste grondbeginsfels, en keerde derhalve met het voornemen terug, om alle stelsels vaarwel te zeggen, en zich zelven een eigen stelsel te vormen, waardoor hij naderhand zeer veel roem verworven heeft. Hetzelve is, wel is waar, zeer zonderling, en in geenen deele geschikt, om hem eene plaats onder de wijsgeeren van den eersten rang te verzekeren; doch er heerscht met dit alles, over het algemeen, een geest van eigen overdenking en onderzoek in, en het heeft veel bijgedragen, om daartoe ook den lust bij anderen op te wekken. In de wis- en natuurkunde bezat DESCARTES grooter verdiensten; gelijk ook de hoogere meetkunde, waarop hij de *analyse* gelukkig toepaste, de gezigt-, vergezigt- en werktuigkunde door hem aanmerkelijk uitgebreid en vereenvoudigd zijn

324 DESCENDENTEN. — DESMOULINS. (L. C.)

geworden. — Voor het overige beminde hij de onafhankelijkheid; doch liet zich evenwel overreden, om naar *Stokholm* te reizen, waar hem de koningin CHRISTINA verlangde te zien, en hij zijn graf vond. In 1666 echter werd zijn overschot naar *Parijs* gebracht, en in de kerk der heilige *Genevieve-Dumont* op nieuws begraven. DESCARTES was van een beminnelijk gedrag. Schoon nooit gehuwd geweest zijnde, had hij echter eene dochter, FRANCISCA genaamd, die, in haar vijfde jaar, in zijne armen stierf, en welker verlies hem zoo gevoelig trof, dat hij zelf betuigde, nimmer dieper smart gevoeld te hebben.

DESCENDENTEN. Zijn afkomelingen; de naaste bloedverwanten in de nederdalende linie, als: kinderen, kleinkinderen enz. in tegenoverstelling van *Ascendenten*. (Zie dit artikel.)

DESCENSIE. Zoo noemt men, in de sterrekunde, de afdaling eener ster, welke in de regte en schuinsche verdeeld wordt. Door de eerste verstaat men dien boog van den evenaar, welke tusschen het lentepunt van denzelfen en den afwijkings-cirkel van de ster gelegen is; doch, door de laatste, dien boog van den evenaar, welke tusschen deszelfs lentepunt, en de punt, die met de ster te gelijk ondergaat, gevonden wordt.

DESILLES. Een edelman uit *Bretagne*, en officier bij een regiment voetvolk. Hij bevond zich den 31sten van Oogstm. 1790 te *Nancy*, toen BOUILLE, aan het hoofd van eenig krijgsvolk, tegen de stad optrok, om onder de oproerige bezetting de orde te herstellen. Ziende, dat deze op de soldaten des veldheers wilde doen vuuren en met hun handgemeen zoude worden, wierp hij zich tusschen de kanonnen, verhinderde het schieten, en rukte zelfs verscheidene malen de kanonnières de lont uit de hand; doch eindelijk werd hij het slagtoffer van zijnen dienstijver. De oproerlingen schoten op hem, en hij ontving verscheidene wonden, waaraan hij kort daarna stierf. Zijne edele opoffering werd door geheel *Frankrijk* toegeluicht, zijne familie met eerbewijzen overladen, en zijn heldenmoed, op alle tooneelen, een voorwerp van vaderlandsche feestviering.

DESMOULINS. (L. CAMILLE) Deze man was een der eersten, die in het jaar 1789 in *Parijs* oproer predikte, en de omwenteling zocht daar te stellen. Weinige dagen voor het veroveren der *Bastille*, klom hij in *Palais Royal* op eene tafel, bragt de gemoeienden der omstanders door zijne redenen aan het gisten, en verzocht hun, ten einde zich van de aristokraten te onderscheiden, zich van eene nationale kokarde te voorzien, welke hij zelf het eerst op den hoed zettende. Men volgde zijn voorbeeld met geestdrift, en vereerde hem sedert als den weldadigsten volksvriend. Naderhand was hij eene der oprichters van de club der *Cordeliers*; verbond zich sedert ten nauwste met DANTON; was, na de vlugt van LODEWYK XVI, een der aanleggers van de vergadering op het veld

veld van *Mars*; nam deel aan den opstand van 20 van Zomerm. 1792, die den val der monarchie ten gevolge had; verdedigde den 16 van Wintermaand, in de Nationale conventie, den hertog van *Orleans*, en stemde, den 16 van Louwm. des volgenden jaars, voor den dood des konings. Eindelijk echter ondervond hij ook de onbetsendigheid van de gunst der menigte, en geraakte bij haar geëet door de vrijmoedigheid, met welke hij tegen de heete *revolutionairen* uitvoer. Vergeefs poogde hij, in zijn volksblad *le vieux Cordelier*, de opregtheid zijner gevoelens aan den dag te leggen, en de ontwerpen der intriganten te ontmaskeren: hij werd als een medepligrijge van DANTON in hechtenis genomen, en op den 5 van Grasm. 1794 geëxecuteerd. Men kent van hem verscheidene schriften, welke hij gedurende de omwenteling heeft uitgegeven, en die niet nalieten, invloed op het volk te maken. Aandoenlijk is inzonderheid de brief, dien hij uit zijnen kerker aan zijne gade schreef, kort voordat hij het schavot beklimmen zoude. Men ziet er uit, dat hij een grooter dweeper, dan wel bloeddorstige revolutionair was, en in zijnen heiligen ijver, ter bevordering der goede zaak, verscheiden gestrenge maatregelen goedgekeurd, ja mogelijk wel ondersteund heeft, die hij, bij eene meer bedaarde overweging, ongetwijfeld zoude verfoeid hebben.

DESORGANISATIE. De verdooving der uitwendige zintuigen, gedurende den magnetischen slaap. (vergelijk MAGNETISMUS.)

DESPOOT. Is eigenlijk iemand, die zijnen wil, of zijne eigenzinnigheid, aan anderen als de hoogste wet opdringt; inzonderheid echter een vorst, of regent, die enkel naar willekeur en luim bevelen geeft. Eigenlijke Despoten vindt men in *Azië* en *Afrika*, waar dan ook het *despotisme* in den waren zin des woords plaats heeft.

DESPREMENIL. (DUVAL.) Voorheen raadsheer van het parlement te *Parijs*, die zich gedurende de oneenigheden der parlementen met de ministers, in 1787 en 1788, inzonderheid door zijnen uitstekenden ijver kenmerkte, en de regten der eersten tegen de laatste met eene voorbeeldelooze standvastigheid verdedigde. Hij speelde den minister BRIENNE, toen deze door de invoering van het zoogenoemde opperste gerechtshof, (*Cour Plénière*) alle parlementen in het geheele rijk op eenen dag buiten werking wilde stellen, den gevoeligsten trek. Hij voorzag zich, namelijk, door middel van 500 *Louis d'or*, van een blad van het edict uit de drukkerij, hetwelk men in eenen hollen kogel verborgen had, omdat alle toegangen tot de drukkerij met soldaten bezet waren, en ijde daarmee, den 3 van Bloem. 1788, naar het parlement, hetwelk ten gevolge had, dat zich al de leden bij voorraad tegen de nieuwe pogingen van het eigendunkelijk gezag verklaarden. De minister wilde te-

gen het parlement geweld gebruiken, maar de leden riepen uit eenen mond: *wij zijn alle DESPREMENILS!* — Om bloedige tooneelen te verhoeden, gaf hij zich vrijwillig als staatsgevangen over; doch werd kort daarna weder ontslagen, en vervolgens, uit hoofde zijner vaderlandsliefde, tot lid der eerste Nationale vergadering verkozen. Hier beantwoordde hij echter niet aan de verwachting, welke men van hem koesterde, maar begaf zich op de zijde van de aristokratische partij. Waarschijnlijk smartte hem de geheele ontbinding der parlementen, waarbij hij zulk een gewichtige rol gespeeld had. 's Volks gunst, voorheen in een ruime mate bij hem genoten, verkeerde thans in eenen doodelijken haat, die zoo ver ging, dat men hem, terwijl hij op het terras in de *Tuilleries* wandelde, verscheiden gevaarlijke sabelhouwen toebragt. Hij herstelde echter weder, en leefde vervolgens zeer afgezonderd; doch moest nogtans, den 22sten van Grasm. 1792, de guillotine beklimmen.

DESSALINES. Een veldheer onder de Negers, en ten laatste keizer op het eiland *St. Domingo*. Hij was een geboren *Afrikaan*, en werd, kort voor het uitbarsten van den opstand in het noordelijk gedeelte des eilands, in Oogstn. 1791, onder geleide van den woesten en barbaarschen *Afrikaan* BIASSOU, van de kusten van *Guinea* naar *Domingo* gebragt. Hij heet, volgens zijnen waren naam, JEAN JOCIQUES, en werd bediende bij eenen vrijen, en eenigzins gegoeden Neger, DESSALINES genaamd, dien hij, uit wraak over zijn lot, hetwelk hem tot eenen slaaf doemde, ombragt; van wiens vermogen hij zich meester maakte, en welks naam hij vervolgens aannam. Hij voegde zich aanstonds bij de oproerige Neger-horden van BIASSOU, die hem tot aanvoerder eener bende benoemden, waarmede hij, zonder jaren of kunne te ontzien, de ongehoordste wreedheden en moorden pleegde. BIASSOU, de grootste moordnaars en brandstichters met hooge posten begunstigende, en den gemaakten buit onder hen verdeelende, spoorde dit DESSALINES tot meerder gruwelen aan, en sleepte hij niet alleen, uit een tot hiertoe nog verschoond gebleven gedeelte van het eiland, 300 gevangenen, meest vrouwen, kinderen en grijsaards, met zich, maar liet hen allen ombrengen, en hunne hoofden op staken rondom de woning van BIASSOU plaatsen; welke schanddaad hem eene plaats onder de lijfwacht bezorgde. Te gelijken tijde verscheen ook TOUSSAINT LOUVETURE in het leger van BIASSOU, en bewerkte met DESSALINES zijnen val. Het opperbevelhebberschap werd aan JEAN FRANCOIS opgedragen, en aan DESSALINES werd het bevel over een gedeelte van het Neger-leger toevertrouwd. Toen nu de *Spanjaards* zich in 1793 met de Neger-generaals verbonden, vierden deze laatste tegen alle personen, die aan de Fransche republiek gehecht waren, hunner dol-

dolle woede den ruimen teugel, onverschillig of zij *Negers*, *Mulatten* of *Blanken* waren. Dan *TOUSSAINT* en *DESSALINES*, vreeszende door de *Spanjaards*, die van tijd tot tijd van hun afkeerig werden, te zullen worden opgeofferd, liet de eerste, den 25 van Zomermaand 1794, te *Marmelade*, al de onder zijn bevel staande *Spanjaarden* om hals brengen, bij welke gelegenheid *DESSALINES* zijne moord- en roofzucht ten hoogsten top voerde. *TOUSSAINT*, die het vertrouwen der *Fransche* republiek, door vermomming, had weten te verwerven, werd tot divisie- en *DESSALINES* tot brigade-generaal bevorderd; en nu regtte de laatste een revolutie-leger van *Negers*, onder den naam van *Sans-culottes*, op, en liet, in het kwartier *Gonaives*, op *St. Domingo*, alle blanken van eenig vermogen ombrengen, klom, door middel van *TOUSSAINT*, tot den rang van divisie-generaal op, en verkreeg, toen deze eindelijk Heer van *Domingo* werd, het opperbevel over het West- en Zuidelijk departement. Thans, zich onder de bescherming van *TOUSSAINT* veilig achtende, gaf hij aan zijnen onverzoenlijken haat tegen de *Blanken* eenen vrijen loop; vermoordde vele duizend inwoners van de aan hem ondergeschikte departementen; bood den *Franschen*, toen zij, na den vrede van *Amiens*, troepen naar *Domingo* hadden gezonden, om die kolonie weder te veroveren, in het eerst tegenstand; liet de gevangen *Blanken*, — met uitzondering van eenen adjudant van den *Franschen* veldheer *BOUDET* — vermoorden, en vlood, in de onder zijn bevel staande departementen, van de eene plaats naar de andere; doch liet telkens de plaats, waaruit hij verdreven werd, in brand steken, en de zich daarin bevindende *Blanken* om hals brengen. Toen zich eindelijk *CHRISTOPH* aan de *Fransche* troepen onderwierp, en de generaal *LECLERC* ook de overige bevelhebbers der *Negers* op vergeving deed hopen, verzocht *DESSALINES* insgelijks om genade, deed den eed van getrouwheid aan *Frankrijk*, en werd naar eene plantaadje op *St. Marc* gezonden, met bevel echter, om deze plaats niet zonder goedvinden van den *Franschen* veldheer te verlaten. Reeds lang koesterde *DESSALINES* eenen heimelijken haat tegen *TOUSSAINT*, welke ten gevolge had, dat hij met *CHRISTOPH* spoedig bewerkte, dat *TOUSSAINT* naar *Frankrijk* gevoerd, en hij zelf tot algemeen bevelhebber van *St. Domingo* aangesteld werd. Dan, nu bereidde de laatste verscheiden opstanden op het eiland, die ten laatste in volle vlam uitbarsteden. De hernieuwing van den oorlog tuschen *Frankrijk* en *Engeland* maakte hem en zijnen anhang nog stout, zoodat de *Franschen*, hoe dapper ook onder *ROCHAMBEAU* (de opvolger van *LECLERC*) aangevoerd, zich eindelijk genoodzaakt zagen, om het geheele eiland te ruimen. *DESSALINES*, alle *Blanken* op het eiland willende verdelen, riep, bij eene bekendmaking, de ge-

vlugte inwoners terug; doch beval thans de gevangenneming der zulken, die tot het ombrengen van zoo vele duizend inwoners van *Domingo* hadden aanleiding gegeven. Er volgden nieuwe moorden van de ongelukkige kolonisten, waarna hij het eindelijk zoo ver bragt, dat hij in Bloem. 1804 tot gouverneur generaal van *Hayti* — welken oorspronkelijken naam van het eiland *St. Domingo* hij thans aan hetzelfde gaf — voor zijn leven benoemd werd, met magt, om vrede en oorlog te fluiten en eenen opvolger te kiezen. Den 8 van Wijnm. echter, nam hij, onder den naam van JAKOB I, den titel van *Keizer van Hayti* aan, en werd als zoodanig uitgeroepen; doch zijne vijanden, inzonderheid CHRISTOPH, bewerkten eene tegenomwenteling, waarbij dit monster, in gruwelen ROBESPIERE nog overtreffende, den 16 van Wijnm. 1806 zijn leven verloor.

DESSAU. De hoofdstad en de zetel der regerings-collegien van het tegenwoordig Hertogdom *Anhalt-Desfau*, in eene aangename vlakte aan de rivier de *Mulda* liggende, welke zich, niet ver van dezelve, met de *Elbe* vereenigt, waarover hier eene schoone brug ligt. Zij is in drie deelen, de *Altstadt*, *Neustadt* en *Sund* verdeeld, heeft 6 poorten, 7 opene plaatsen, 30 straten, 920 huizen en ruim 9000 inwoners, waaronder 900 joden, en is beroemd wegens het voormalig genootschap der *Philantropijnen*, hetwelk door BAZEDOW in 1774 aldaar tot stand kwam; het *Boekmagazijn voor geleerden*, hetwelk in 1781 werd aangelegd, doch in 1786 weder te niet ging; het *Chalkographisch genootschap*, in het begin van 1797 opgericht, en waarin zich, onder het bestuur van den graaf van WALDERSEE, den baron van ERDMANSDORF en den legaat R. BERTUCH, verscheiden kunstenaars vereenigden, om de graveerkunst te beoefenen, en te volmaken. *Desfau* is de geboorteplaats van den wijsgeer MOZES MENDELSOHN, en heeft in zijnen omtrek de fraaije lusthoven *Louisiuin*, *Georgium*, *Vogelheerd* en *Wörlitz*, welks kasteel en Engelsche tuin, jaarlijks, eene menigte vreemdelingen derwaarts lokt. De inwoners hebben laken-, kousen-, hoeden-, tabaks-, gouden-, zilveren pasfement-fabrieken, zalmvangst en handel in koren.

DESTILEREN. (Zie: OVERHALEN.)

DETERMINISMUS. Is, in de wijsbegeerte, het stelsel der zulken, die, zoo wel in de lichamelijke als geestelijke wereld, eene algemeene, volgens oorzaken en uitwerkfels bepaalde, noodzakelijkheid aannemen.

DEUKALION. Volgens de fabelleer en geschiedenis, een zoon van PROMETHEUS. Hij bragt eene volkplanting naar *Crickenland* over; sloeg zich te *Lykorea*, op den berg *Parnasfus*, neder; deed naderhand van daar eenen inval in *Thesalië*, waaruit hij de *Pelaggers* verdreef, en woonde ook hier die beroemde overstroming bij, welke onder den naam van *Deukalionfche vloed* bekend

kend is, 1526 jaar voor CHRISTUS voorviel, en door de fabel aldus verhaald wordt: toen JUPITER besloten had, om het menschedom door water te verdelgen, en de menigvuldige regen de verschrikkelijkste overstroming veroorzaakte, reddede zich DEUKALION, met zijne gemalin PYRRHA, op den top van den *Parnasus*. Zoodra het water gezakt was, vroegen zij aan het orakel van *Themis*, op welke wijze zij de aarde weder zouden bevolken, en ontvingen ten antwoord, dat zij de beenderen hunner moeder achter zich moesten werpen, waaronder zij eindelijk begrepen, dat steenen verstaen werden. Zij deden nu, volgens de uitspraak van het orakel, en de steenen, die DEUKALION wierp, veranderden in mannen, doch die van PYRRHA in vrouwen. — Voor het overige worden door de oude schrijvers nog meer omstandigheden aangaande deze overstroming verhaald, welke naauwkeurig overeenstemmen met die, welke men, in den Bijbel, omtrent den tijd van NOACH, vindt te boek gesteld.

DETRIANUS. Een vermaard bouwkundige te *Rome*, die ten tijde van keizer ADRIANUS leefde, en de genegenheid van dezen vorst wist te winnen, en ook te behouden. De keizer vertrouwde hem den aanleg van onderscheiden groote werken toe, die toen ten tijde te *Rome* zijn uitgevoerd: zelfs wilde hij, dat onder het opzigt van DETRIANUS het *Pantheon*, de *Basilica* van NEPTUNUS, het *forum Augusti*, de baden van AGRIPPA, en eenige andere vermaarde, en toen verwoeste gebouwen zouden worden hersteld. Ook bouwde hij den heerlijken tempel, aan TRAJANUS gewijd; de brug van AELIUS, en de grafstombe van ADRIANUS aan den *Tiber*; terwijl hij den tempel der schoone godin naar eene andere plaats overbragt, en het kolosfale standbeeld van NERO, door ADRIANUS aan de zon geheiligd, en hetwelk door 24 olifanten getrokken werd, in de plaats stelde.

DEURE. (PIETER VAN DER) en PIETER STRAAT. Toen men in 1729 ontdekt had, dat een zekere weeke en slijmachtige worm, met eenen harden, schelpachtigen kop, uit twee rasp- of zaagwijze gevormde deelen bestaande, waarvan zich dit diertje bediende, om vuren, grenen, ja zelfs eiken hout uit te hollen, alom de zeepalen in ons vaderland vernielde, waren het deze beide mannen, die het eerst bedachten, om, door het leggen van eene schuinsche glooijing van kei- en klipsteen, van buiten tegen den dijk, in plaats van palen, het land voor de schuimende zeegolven, en daardoor voor het nadeel dezer wormen, te beveiligen, hetwelk aan de zeedijken van *Enkhuizen* tot *Amsterdam*, 56 tonnen schats aan den lande kostte.

DEVENTER. Eene Nederlandsche stad in de provincie *Overijssel*, kwartier *Zalland*, liggende, op eenen verhevenen grond, aan de uitwatering van de *Schipbeek* in den *IJssel*. Zij telt 9,724 inwoners; heeft 2 Hervormde-, 2 Roomsche-, 1 Lutherse-, 1 Doopsgezinde kerken en 1 Synagoge. Het stadhuis pronkt met eenen fraaijen gevel van graauwen steen en bevat een schoon schilderstuk van TER BORGH en andere van H. TER BRUGGEN. — Men heeft hier een *Athenaeum* of Illustre school, waaraan vijf hoogleraren

onderwijs geven; welk Athenaeum, voor eenigen tijd, ten gevolge van Z. M. gunstig besluit, met een aanzienlijk gedeelte der bibliotheek van *Harderwijk* is verrijkt geworden. — *Deventer* drijft eenen aanzienlijken handel, vooral in granen met het kwart. *Twente*, *Duitschland* en de groote steden der N. Prov. en de expeditie handel is er zeer aanmerkelijk. Voorts zijn er 2 bierbrouwerijen, 4 goud-, en zilver-, 1 groen- en 4 hoeden fabr., 3 houtzaagmolens, 3 genever-stokerijen, 1 ijzer-gieterij, 4 kaarsenmakerijen, 9 koekbakkerijen, welke jaarlijks ongeveer 350,000 stuks gewone koeken van $1\frac{3}{4}$ ponden, verzenden, en in de betere soorten een aanmerkelijk vertier hebben, 4 kousen fabrieken, van welke die der Algemeene Armenkamer alleen aan ongeveer 350 personen, kinderen daar onder gerekend, werk verschaft, 8 leerlooierijen en touwerijen, 1 lijnziederij, 1 linneweverij, 2 molenmakerijen, 1 mouterij, 5 olij-molens, 1 pij- en poortlakken fabriek, 1 steenbakkerij, 1 stokerij van fijne likeuren, 1 suiker raffinaderij, 2 taanmolens, 1 tapijt-fabriek, welke, naar gelang van het vertier, aan 150 tot 200 personen werk verschaft, 2 timmerwerven, 3 touwslagerijen, 1 tras- en cementmolen, 4 verwerijen (blauw-), 1 vitriool-fabriek (blauw), 3 zeemtouwerijen, en 1 zeepziederij.

De stad heeft, door de belegering van 1813 en 1814, veel geleden. De omliggende fraaije tuinen en gebouwen zijn bijna alle verwoest-, doch later, voor een aanzienlijk gedeelte, hersteld geworden. De *Worp*, voorheen een fraaij bosch, bezienswaardig uit hoofde der zware boomen, allen in 1813 omgehakt, is thans in den Engelschen smaak aangelegd, en weder de geliefkoosde wandelplaats der inwoners. Ook heerscht hier veel smaak voor de beoefening der fraaije kunsten, vooral voor de muziek en teekenkunst. Er bestaat een teekengenootschap, zoo voor meer gevorderde liefhebbers, als ten behoeve van leerlingen. Het bloeiend Departement der maatschappij *tot Nut van 't Algemeen* verschaft aan jongelingen uit den geringen stand de gelegenheid, om *voor niet* in de reken-, wis- en aardrijkskunde, en in het hand- en bouwkundig teekenen onderwezen te kunnen worden. Eindelijk bestaat hier ook een natuur- en scheikundig Genootschap, waarin, gedurende de wintermaanden, verhandelingen gehouden, en geregelde lesfen over de natuurkunde gegeven worden.

DIADEEM. Was bij de Heidenen, een band van linnen, wol of zijde, en een teeken der koninklijke waardigheid, hetwelk de vorsten, die de kroonen aan de goden overlieten, om hun hoofd bonden. Het was gewoonlijk wit en zeer eenvoudig; doch somtijds met goud doorwerkt, en van paarden en edele gesteenten voorzien. De eerste Romeinsche keizers onthielden zich van dit versierfel, omdat het volk, hetwelk de republiek nog niet vergeten had, er eenen grooten afkeer van had, en het was KONSTANTINUS *de Groote*, die zich van hetzelfde het eerst bediende, en er nog meer sieraad aan bijzette. Thans verstaat men door het woord *Diadeem* allerlei kroonen van onafhankelijke vorsten, en ook zekere kringen of randen in een wapenschild, dienende om de kroonen van vorsten zamen te binden, of in te sluiten.

DIADELPHIA. Deze gewassen maken de 17de klasfe van het

planten-stelfel van LINNEUS uit, en hebben tweeflachtige bloe-
fems, welker stofdraden, gewoonlijk, aan den basis in twee lig-
chamen vereenigd zijn, en wier peulvormige bloeifems huls-
vruchten achterlaten. Hiertoe behooren erwten, boonen, lin-
fen, wikken, klaver en andere gewassen.

DIAGNOSIS. Is, in de geneeskunde, dat teeken der ziek-
te, waaruit men over derzelver toestand, aard, en oorzaken
oordeelt. — *Diagnostiek* is de kunst, om gelijkaardige ziekten
van elkander te onderscheiden, en ieder juist te bepalen.

DIAGONAAL, Eene lijn, welke, in eene vierhoekige figuur,
van den eenen, tot den anderen tegen overgestelden hoek, ge-
trokken wordt.

DIAGORAS. Een Atheensch wijsgeer, welke eerst zeer bij-
geloovig was; maar naderhand, toen hij eenen eedbreker onge-
straft zag blijven, alle geloof aan de goden weigerde, waarom
hij door de hooge regtbank vogelvrij werd verklaard.

DIAGRAM. Een ontwerp of afteekening, waarvan men zich
in de meetkunst bedient, om iets te bewijzen.

DIALECT. Taalbuiging, tongval, de uitspraak der woorden
van onderscheidene natien.

DIALYSIS. Een merk- of kenteekeu, bestaande uit twee stip-
pen . . ., die boven den laatsten van twee op elkander volgen-
de klinkers gesteld worden, om dezelve in de uitspraak af te
scheiden, b. v. *Mozaïsch*.

DIAMANT. Dit geslacht van brandbare delfstoffen, volgens
bevestigde proeven, uit eene wonderbaar verdikte koolstof be-
staande, is, in allen opzichte, eene der merkwaardigste en te-
vens kostbaarste in de Natuur. De volkomen zuivere Diamant
heeft eigenlijk geene kleur; maar is ten uiterste klaar en hel-
der, gelijk een dauwdrop: somtijds echter trekt hij, doch
flauw, bijna in alle kleuren. Hij bezit eenen eigenen glans,
welke dien van metaal nabij komt; ruw zijnde, is hij echter,
met eene aardachtige korst bedekt; behalve diegene, welke
men in het zand van rivieren vindt, van welke dezelve is afge-
schuurd. Oorspronkelijk is de Diamant altijd gekristalliseerd, en
wel als eene dubbele, vierzijdige piramide, welker vlakten,
nogtans, meestal gewelfd, en somtijds zelfs in het midden toe-
gespitst zijn, zoo dat daardoor het achtkantig kristal in twaalf-
zijdig, met ruitvormige vlakten, veranderd wordt. Het samen-
stel van den Diamant is biaderig, en de doorsnede of kloving
rigt zich eenig en alleen naar de achtsijden van de achtkanti-
ge grondkristallizatie; kunnende hij alleen naar deze rigtingen
gespleten of gekloofd worden. Hij is het hardste van alle beken-
de lichamen; is tegen de vijl bestand, en wordt door wa-
ter, wijngeest, noch olieachtige vloeistoffen, zelfs niet door bij-
tende alkalien, noch door de sterkste zuren, aangedaan; is sterk
idiö-

idiolektriek, en sommige zuigen ligt de lichtstof in. De Oosterfche of Aziatfche Diamanten zijn de fchoonfte, en de meestberoemde groeven worden in *Visapur*, *Golkonda*, *Decan*, en ook eenige op *Borneo* gevonden. De Amerikafche, dien men in menigte in *Brazilië* vindt, zijn op verre na zoo goed niet, en de Europefche zijn van nog minder waarde.

Het flijpen en polijften van den Diamant kan alleen gefchieden door zijn eigen poeder, dat men *Diamantbrood* noemt, en van de flechtfte fteenen genomen wordt. Tot de eerfte bewerking wordt dit poeder met boomolie gemengd, en op een zeer glad gepolijst ijzer, of ftalen rad, geftreken, waarna de Diamant, die in een met tinlood gevuld kastje, dat in een vierkant fteekt, is vast gehecht, zoo lang met de eene zijde tegen het ronddraaijend rad van den Diamantmolen (eene foort van draaibank) gehouden wordt, tot dat die behoorlijk is afgeslepen, wanneer men weder eene andere zijde van den fteen neemt, en op deze wijze zoo lang voortgaat, tot dat dezelve volkomen gereed is. Het flijpen van den Diamant fchijnt door L. VAN BERKEN of BERGEN te zijn uitgevonden. Onder jeugdige fpielen ontdekkende, dat twee Diamanten, tegen elkander gewreven, wederzijds afnamen, verzamelde hij zorgvuldig de afgevallene stof, en gebruikte die vervolgens ter flijping en polijfting derzelve; zoo als hij in 1475, voor den hertog KAREL den *Stouten*, eenen Diamant geflepen heeft. —

Het kloven van den Diamant gefchiedt op tweederlei wijze: wanneer hij te dik en te diep is, in evenredigheid van zijne oppervlakte, door eenen ftalen draad, die met olie bevochtigd en met diamantpoeder bedekt is, waarmede hij dan doorsneden wordt, of, in de platte of gemeener ftukken, door eenen fijnen beitel tufchen de nerf van den fteen te zetten. De bewerking van den Diamant is eene vaderlandsche kunst. De heer DELBEEK, de *oude* te *Amsterdam*, was de eerfte, welke dien gekloofd heeft, en de heer BEMELMAN, mede aldaar, behoort, ongetwijfeld, onder de voortreffelijkfte Diamantflijpers van *Europa*.

Men heeft onder de geflepen Diamanten meer dan eene foort, als: *Tafelfteenen*, die van onder en boven plat zijn, en alleen aan de zijden eene rij facetten hebben, waarom zij ook van minder waarde dan de overige zijn; *Rozetten*, van onder plat en ronder, maar van boven verheven, met eenige rijen facetten, die ftervornig zijn geflepen; *Brillantten*, van onder en boven verheven, en met facetten: deze zijn de kostbaarfte, niet alleen uit hoofde van het werk, dat er aan vast is, maar ook omdat daartoe slechts weinige fteenen gefchikt zijn. De halve Brillanten zijn zoodanige, waarvan het onderfte gedeelte uit kristal of eenen anderen fteen beftaat, die met mastik aan den Diamant is vast gehecht.

De

De Diamant wordt in stukken van ongelijke grootte gevonden. De grootste en prachtigste, welke men tot hiertoe kent, is die van den grooten Mogol, welke 279 karaten weegt, en meer dan 11 millioen livres waardig is. Voorts bevinden zich in *Frankrijk* twee Diamanten, waarvan de een, de *Regent* genoemd, op 5 millioen geschat wordt; alsmede een in *Rusland*, die een gewigt van 179 karaten en de grootte van een duivenei heeft, en waarvoor door KATHARINA II. 2,250,000 livres, en eene lijfrente van 100,000 livres is betaald geworden.

DIAMETER. Is, in het algemeen, elke rechte lijn, welke van een punt in den omtrek van een ligchaam of eene oppervlakte, door derzelver middelpunt, tot aan den tegenovergestelden omtrek getrokken wordt: in het bijzonder noemt men Diameters aldus getrokken lijnen in cirkels en klooten.

DIANA. Onder meer andere godinnen van dien naam, is die gene de merkwaardigste, welke eene dochter van JUPITER en LATONA, en de tweeling-zuster van APOLLO is. Zij is de godin der maan, en werd door de *Grieken*, die haar ARTEMIS noemden, ongetwijfeld, naar de Isis der *Egyptenaren* gevormd, die voor het zinnebeeld der maan genomen werd. Voorts werd zij als de godin der jagt vereerd, en draagt, als zoodanig, inzonderheid den naam van DIANA; terwijl zij, de maan verbeeldende, eigenlijk LUCINA geheeten wordt. Men roemt ongemeen hare liefde tot kuischheid; doch verhaalt de godenleer, welke nooit zich zelve gelijk is, dat zij op ENDYMION verliefde, en hem alle nachten op den Carischen berg bezocht. Zij wordt gewoonlijk met boog en pijlen, eenen koker op den schouder, in een licht jagtgewaad, en met jagthonden bij zich, afgebeeld. Zij had haren beroemdsten tempel te *Ephese*, die onder de zeven wonderen der wereld geteld, en waarin zij godsdienstig vereerd werd.

DIANA-BOOM, of ZILVERBOOM. Eene taksgewijze kristalschieting van het, te voren, in salpeterzuur of sterk water opgelost zilver; dus genoemd, omdat men het gemelde metaal, in de scheikunde, voorheen *Luna* of *Diana* heette. Het beste en eenvoudigste voorschrift, ter bereiding van denzelven, is het volgende: men lost $\frac{1}{4}$ lood zilver in eene genoegzame hoeveelheid salpeterzuur op, en verdunt die oplossing met zes lood water; giet dezelve vervolgens in een matig hoog suikerglas, en legt er een *amalgama* in, uit twee lood kwikzilver en $\frac{1}{4}$ lood zilver bestaande. Wil men de proef meer in het klein doen, zoo maakt men een glazen plaatje met eene oplossing van zilver in salpeterzuur nat, en legt in dat vocht eenen koperen ring, b. v. eenen dunnen gordijnring. Het boompje is dan echter, met het bloote oog, niet zeer duidelijk zichtbaar.

Dit verschijnsel is eene echt scheikundige werking, en steunt op de

de wetten der verwantschap. Het kwikzilver, meer verwantschap hebbende met de zuurstof, dan het zilver, wordt het laatste er van beroofd, en dus uit de oplossing uitgestooten. Daar nu de werking het eerst en het sterkst plaats heeft, ter plaatse, waar het *amalgama* in vocht ligt, wordt ook daar het zilver sterker, en als op een gehoopt, nedergeploft. In het overige vocht is de werking minder sterk, en wordt er dus minder zilver op een punt uitgestooten, waardoor dan de fijne afschieting ontstaat.

DIANDRIA maken, in het planten-systeem van LINNEUS, de 2de klasse uit, waarvan de gewassen alleen tweeslachtige bloeiseins met twee stofdraden bevatten, zoo als: de jasmijn, de zwarte populier, de linden- en olijfbom, de cecyprijs, rosmarin, salie en meer andere.

DIAPHANOMETER. Een natuurkundig werktuig, hetwelk men gebruikt, om, in een bepaald gedeelte van den dampkring, de hoeveelheid der tintwaseming te meten.

DIATONISCH. Zoo noemt men, in de toonkunst, eene opeenvolging van toonen, die door geheele en groote halve toonen voortloopt. Van hier *diatonische schaal*, of gewone toonleider.

DIAZ. Onder dezen naam zijn twee zeelieden bekend: 1. MICHAEL DIAZ, in *Aragon* geboren en een togtgenoot van C. COLUMBUS, ontdekte in 1405 de goudmijnen van *St. Christophel* in de nieuwe wereld, en droeg veel tot de grondlegging van *Nieuw-Isabella* (naderhand *St. Domingo* genoemd) bij. Hij stierf in 1512. — 2. BARTHOLOMEUS, een Portugees, werd in 1486, onder JOHAN II, uitgezonden, om eenen nieuwen weg naar de *Oost-Indië* op te zoeken. Hij stevende stoutmoedig naar het Zuiden, ontdekte meer dan 200 mijlen nieuw land, en vond gelukkig den zuidelijken hoek van *Afrika*; doch de muiterij zijner soldaten, en de gevaarlijke stormen, die hij hier ondervond, noodzaakten hem, om naar *Lisabon* terug te keeren. DIAZ noemde den Zuidhoek van *Afrika* het voorgebergte *de angst*; doch koning JOHAN II gaf er den naam aan van *de goede Hoop*, vermits hij nu niet meer twijfelde, of de vermoede weg naar *Indië* was gevonden.

DICASTERIUM, van het Grieksche woord *Diky*, hetwelk zoo veel als een pleitgeding beteekent, is een hoog gerechtshof, waarvoor eene regtzaak ten laatste beslist wordt.

DICHTERS. (Gekroonde) Wij vinden deze het eerst onder de *Grieken*, die de voornaamste vaderlandsche dichters, bij de openbare wedspelen, met den *Lauwerkrans*, ten blijke van eervolle goedkeuring, beschonken. De Romeinsche keizer DOMITIANUS volgde dit gebruik, en kroonde, bij de plegtige spelen, de uitstekendste redenaars en dichters met zijne eigen hand. Reeds lang was deze gewoonte in vergetelheid geraakt, toen men dezelve in *Italië*, waar de dichtkunst reeds in de 13de en 14de eeuw op

nieuws

nieuws begon te bloeijen, wederom invoerde, en de dichters, na een voorafgaand onderzoek, met eenen *Lauwerkrans* openlijk kroonde. De aldus gekroonde dichters noemde men *Poetae Laureati* (dichters van een Lauwerkrans voorzien); en de heroemde krooning van den grooten PETRARCHA, welke in 1341, na een onderzoek van drie dagen, met de grootste plegtigheid op het kapitoel geschiedde, verwekte zeer veel nijd. Ook de *Duitsche* keizers kroonden in het vervolg van tijd de meest beroemde dichters, en behielden het regt dezer krooning alleen aan zich. De eerste, die zulk deed, was FREDERIK III, (anderen noemen hem den IV) die, nadat hij, reeds lang voorheen, zijnen kanselier ARNEAS SYLVIVS eenen Lauwerkrans geschonken had, den beroemden KOENRAAD CELTES tot den *eersten keizerlijken gekroonden dichter* verhief. Voor het overige vindt men in later tijd, tot zelfs ver in de vorige eeuw, zeer vele gekroonde dichters en dichtersfen; doch dit zeldzaam gegeven eerbewijs heeft eindelijk opgehouden, en de waarde eens gekroonden dichters is te regt in vergetelheid en verachting geraakt, inzonderheid sedert de Paltzgraven derzelver getal, zeer ten onregte, buiten mate vermenigvuldigden.

DICHTKUNST. Geene der schoone kunsten was den mensch natuurlijker dan deze. Zijne taal was dichtertlijk, zoodra zich zijn spraakvermogen ontwikkeld had, en hij zich met woorden uitdrukte: immers, de levendige, gevoelvolle en beeldrijke uitdrukkingen, harts-togtelijke aandoeningen en neigingen der wilden bezitten zeer veel van hetgeen, wat tot het wezen der Dichtkunst behoort. Als een gevolg van *kunst*, hoedanig wij haar hier alleen beschouwen, bestaat zij eigenlijk in het voordragen eener reeks van schoone en verhevene denkbeelden, in eene daarmede overeenkomstige taal uitgedrukt, onder den invloed van een levendig getroffen hart. Gevoel en verbeeldingskracht zijn dus de voornaamste vereischten van een dichtstuk, en beide deze eigenschappen, met elkander vereenigd, noemt men, voor zoo ver zij zich tot het hoogste ideaal verheffen, *dichterlijke verrukking*. Het *rijm* en de *voetmaat* (*metrum*) dragen mede veel tot het bevallige van een Dichtstuk bij; doch het *metrum*, dat zich in de Dichtkunst der *Grieken* en *Romeinen* bestendig voordoet, maakt eenen wezenlijker eigenschap van hetzelfde uit, dan het *rijm*, dat eenen uitvinding van later tijd is, over welks meerdere of mindere belangrijkheid, echter, groot verschil van gevoelen plaats heeft.

Het valt moeilijk te bepalen, wanneer de Dichtkunst, bij elk volk, ophield, *natuurlijke taal* te zijn. Zij werd in vervolg van tijd, bij meerdere beschaving, van het *Prosa* afgescheiden, tot eenen bijzondere kunst verheven, en aan zekere wetten en regelen verbonden; terwijl men voorts, naar gelang der verschillende onderwerpen, waarmede die kunst zich bezig hield, dezelve in bijzondere soorten begon te onderscheiden, en schranderere mannen de regelen voor elke soort uit de meesterstukken, in dezelve voorhanden, zochten af te leiden. Ondertuschen ontmoeten wij de dichtertlijke uitdruk

drukking, als eene werking der kunst, bij de meeste volken, zoo oude als latere, wier beschaving zich begon te ontwikkelen, in hunne korte liederen, welke bij een of ander bijzonder voorval gemaakt werden, en of met zang en dans verzeld gingen, of slechts dienden, om het gemoed van zijne aandoeningen te ontlasten. In vervolg van tijd begon zich de Dichtkunst allengskens te verheffen, en zag men, zoowel in gedachten en beelden, als in de orde en regelmaat der verzen, van tijd tot tijd, verbetering en veredeling, vooral in het *Oosten*, waar zij zich onder den invloed der gunstige luchtstreek, en de statigheid der rijke Natuur, in hare vroegste kindschheid, als een veelbelovend kroost van het menschelijk kunstvermogen vertoonde. Eenige weinige stukken dezer vroegste kunst, zoo als zij door de *Hebreërs* en *Arabieren* beoefend werd, vinden wij nog in de boeken van MOZES en dat van JOB. De heiligheid van den godsdienst zette aan hunne dichtstukken een nog hooger belang bij, dan die van andere volken vóór ons bezitten, en de liederen van DAVID, de voorzeggingen van JEREMIAS, kunnen ons van de vorderingen der Oosterfche Dichtkunde genoegzaam overtuigen; terwijl wij van die der *Egyptenaren* en der *Aziatische* volken geene of geringe kennis hebben.

Bij geen volk echter bereikte de Dichtkunst eenen hooger trap van veredeling en beschaving, dan bij de *Grieken*, waartoe de fijnheid van hun gevoel, de levendigheid hunner verbeelding, de welluidendheid hunner taal, de heldere luchtstreek, en het schilderachtige van den grond, krachtadig medewerkten. Zij bragten haar in later tijd tot eene hoogte, welke nooit door eenig ander volk bereikt is. De heldendichten van HOMERUS, een tijdgenoot van SALOMO, verdienen nog de bewondering der geheele wereld; terwijl de lierzangen van PINDARUS, SAPPHO en anderen voor de voortreffelijkste gehouden worden, welke de kunst immer heeft voortgebracht, en de treurspelen van SOPHOCLES en EURIPIDES, door latere dichters wel tot bestendige voorbeelden genomen; maar nimmer in voortreffelijkheid door hun zijn geëvenaard. Dan, het ging met de Dichtkunst bij de *Grieken*, als met de overige kunsten. Zij geraakte in diep verval, toen hunne magt, vrijheid en zedelijkheid verloren gingen; toen zij zich aan de weelde overgaven, en onder de overheersching der *Romeinen* moesten bukken.

Bij dit volk had de Dichtkunst, gedurende 3 eeuwen, weinige vorderingen gemaakt; en eerst, toen zij bij de *Grieken* zonk, begon zij bij de *Romeinen*, geheel en alleen op den Griekfchen leest gefchoeid, het hoofd op te beuren, om in de eeuw van AUGUSTUS haar hoogste toppunt te bereiken; doch ook, om kort daarna, bij het toenemend zedehederf, met rasche schreden ten ondergang te spoeden, en eindelijk in barbaarschheid te ontaarden. In de middeleeuwen kon zich de Dichtkunst, bij den jammerlijken toestand van kunsten en letteren, met geene mogelijkheid verheffen: het ontbrak haar aan welluidendheid, geest en leven; terwijl de verzen, die men maakte, alleen dien-

dienden, om in later tijd den diep vervallen smaak te doen opmerken. Bij de noordelijke volken van *Europa* vormde zich, intusfchen, eene nieuwe soort van Dichtkunst. Hunne *Barden* en *Schalden* waren, gelijk de vroegste *Grieken*, dichters en geschiedschrijvers, die den lof der helden bezongen, en hunne daden te boek stelden. Ook bij de *Arabieren* stonden dichters op, die zich meestal met overdrevene en wonderlijke vertellingen bezig hielden; doch hunne zucht voor deze kunst niet alleen in *Azië* en *Afrika*, maar ook in het zuidelijke van *Europa*, uitbreidden; bij de Spaansche vorsten en edelen opwekten, en haar aan de eerste vormers dezer edele kunst, die in het zuidelijk gedeelte van *Frankrijk* geboren, en inzonderheid door den adel en de grooten beoefend werd, mededeelden. Deze laatste bezongen de liefde en den heldenmoed onder velerlei verduchtfels, en wisten, door talrijke avonturen uit den riddertijd, de aandacht, inzonderheid der hoogere standen, te boeijen. De smaak voor deze soort van Dichtkunst, zich vervolgens noordwaarts, in *Frankrijk* en *Duitschland*, verspreidende, trok ook hier even zeer de aandacht der aanzienlijken, tot dat, met het aanzien van den ridderstand, ook de zucht voor haar verloren ging. Eerst met de herleving der letteren, en toen men zich naar de voorbeelden der ouden begon te vormen, herleefde ook een betere smaak voor de Dichtkunst. *Italië* ontving haar het eerst in zijnen koesterenden schoot, en van daar breidde zij zich tot andere landen, en ook tot *Nederland*, uit, dat in vroegere tijden op zijnen HOOFT, VONDEL, CATS, ANTONIDES, POOT en anderen, en in latere op de broeders VAN HAREN, eene VAN MERKEN, eene de LANNAY, eene BELLAMY, NIEUWLAND en HELMERS, (om alleen hier van afgestorvenen te spreken) zich met regt mag beroemen. Ook *Frankrijk*, *Engeland* en *Duitschland* kweekten dichters, die rijk waren in zoodanige schoonheden, welke hunnen roem met dien van hun vaderland zullen vereeuwigen; doch geene dezer natien (de uitgestrektheid van grond, dien zij bewonen, in aanmerking genomen) kan op zoo vele uitmuntende dichters bogen, als *Nederland*, waar de voornaamste meesters, die de Dichtkunst tot haren tegenwoordigen trap van volmaking bragten, nog leven; terwijl, in andere landen, hare grootste hervormers niet meer in wezen zijn, en door geene andere, hunner waardig, zijn vervangen geworden.

DICTATOR. Een persoon, die in de Romeinsche republieken, in *gevaarlijke* tijdsomstandigheden, verkozen, en met eene *onbepaalde* magt voorzien werd, ten einde de te nemene maatregelen zoo veel te spoediger zouden worden uitgevoerd. Alle overheidsposten, die met de eigenlijke staatszaken iets gemeen hadden, hielden, behalve de voiks-tribunen, bij zijne keuze, dadelijk op. De consuls gingen wel in hunne ambts-verrigtingen voort, maar waren aan zijne bevelen onderworpen, en, in zijne tegenwoordigheid, mochten zij geen teeken van gezag dragen. Hij had magt over leven en dood, en benoemde voor zich den veldheer der ruitertij, (*magister equitum*), die onder hem diende en zijn

plaatsbekleeder was. Deze onbepaalde magt des *Dictators*, die niet door het volk, maar door eenen der *Confuls*, op last van den Senaat, benoemd werd, duurde echter niet langer dan 6 maanden, en werd, in de dringendste omstandigheden, slechts twee of driemaal verlengd. Ook zocht men zijne uitgebreide magt min gevaarlijk te doen worden, door hem buiten staat te stellen, om met de inkomsten van den staat willekeurig te kunnen omspringen, of hem te veroorloven, zich, gedurende zijne bediening, buiten *Italië* te begeven; terwijl hij, bovendien, na de nederlegging van zijnen post, ook tot verantwoording kon geroepen worden. Toen de *Romeinen* eenmaal van geheel *Italië* meester waren, en meestal buiten hetzelfde oorlog voerden, hield deze waardigheid van zelve op, vermits zij alleen in oorlogstijden plaats had, doch werd tevens het grondbeginfel, dat geen Dictator zich buiten de grenzen van *Italië* mogt begeven, streng in acht genomen. Dat SYLLA en CAESAR zich blijvende Dictators noemden, was alleen een misbruik van den ouden naam.

DICTATUUR. Was die gewoonte bij den rijksdag, uit kracht van welke datgeen bekend gemaakt werd; hetwelk getrouwelijk ter kennis des rijks gebracht, en een stuk van rijksakten, of zelfs een onderwerp van openlijke raadpleging, moest worden. Zij bestond daarin, dat door *Keur-Mentz*, door middel van het rijks-Erfmaarschalksambt, aan ieder Comitiaal-gezantschap werd aangeschreven, om hunne kanseliers te bepalen ure en op de aangewezen plaats, uit hoofde der *Dictatuur*, te zenden, wanneer door den geheimschrijver van het *Directorium* aan elken kanselier het bedoelde stuk, onder het opschrift: *Dictatum* enz. of in de pen voorgezegt, of gedrukt onder hen verdeeld werd.

DICTYNNA. Eene nimf van het eiland *Creta*, welke gezegd wordt, het eerst de jagernetten te hebben uitgevonden. Zij was eene getrouwe gezellin van DIANA, die zelfs somtijds DICTYNNA genoemd wordt. Ook zijn er, die verhalen, dat zij, door MINOS, welke liefde voor haar had opgevat, vervolgd, zich van eene rots in zee stortte, doch door vischershennetten opgevangen en gered werd; van welke bijzonderheid zij dan ook haren naam zoude ontleenen.

DIDACTIA. Onderwijskunde in de scholen. Hiervan een *Didactisch* gedicht, een leergedicht.

DIDEROT. Een zeer kundig en geacht Fransch schrijver, die omstreeks 1712 te *Langres* in *Champagne* geboren werd. Hij beoefende waarschijnlijk (want zijn leven is niet nauwkeurig beschreven) te *Parijs* de geneeskunde; doch moest zich, daar zijn vader, wien zijne bovendrijvende zucht tot de schoone wetenschappen niet geviel, hem alle ondersteuning weigerde, zich met het schrijven van boeken behelpen. Hij werd ook eerlang een der beste schrijvers zijner natie, en de werken, die hij heeft uitgegeven, handelen gedeeltelijk over het geneeskundig, gedeeltelijk over het wijsgeerig vak, en de fraaije wetenschappen. Zijn stijl is zeer bevallig en vol nadruk, en hij stelt tevens met de grootste vrijmoedigheid gevoelens te boek,
die

die aan het ongeoeffend oog dikwijls gevaarlijk schijnen. Zijne wijsgeerige denkbeelden zijn echter niet zelden duister en verward; want, bij zijne uitgebreide kundigheden omtrent de meeste vakken van 's menschen kennis, ontbrak het hem somtijds aan klaarheid ten aanzien van enkele denkbeelden. Hij gaf, tevens met D'ALEMBERT, de beroemde *Encyclopedie* uit, welk uitgestrekt werk, volgens de eerste uitgave 17 deelen in folio, eenen aanzienlijken schat van de nuttigste kundigheden van allerlei aard bevat; doch dikwijls een' ruwen chaos oplevert. DIDEROT moest, wegens zijne vrijmoedige denkbeelden, die hij daarin aan den dag legde, eenen geruimen tijd in de *Bastille* zuchten; verliet, na zijn ontslag, daar de toenmalige Fransche regering eene vijandin van elken vrijen denker was, het rijk; hield zich voornamelijk in *Berlijn* op; ontving vele gunstbetuigingen van het Russisch hof, en verkreeg eindelijk vrijheid, om naar zijn vaderland terug te keeren, waar hij dan ook in *Parijs*, in 1784, in het 72 jaar zijns ouderdoms, overleed. Onder de vroegere voortbrengfels van zijnen geest munten inzonderheid uit zijne *Wijsgeerige gedachten*, welke te *Parijs*, wegens aanrandingen van den godsdienst, openlijk verbrand werden. Ook verwierf hij, als schrijver voor het tooneel, grooten roem, en onder zijne stukken verdient de *Huisvader*, dien LESSING tegen de aanmerkingen der Fransche beoordeelaars verdedigd heeft, eenen beslisfenden voorrang. Men heeft nog voor weinige jaren een uitmuntend werk, namelijk, *Proeve over de Schilderkunst*, van hem ontdekt.

DIDO. Volgens de oude geschiedenis en fabelleer, de dochter van BELUS II, koning van *Tyrus*, welke aan den rijken SICHAEUS huwde, die echter, op last van haren schraapzuchtigen broeder PYGMALION, den opvolger van den troon haars vaders, uit baatzucht werd omgebracht. Dan, het gelukte DIDO, met de schatten van haren gemaal te ontvlugten. Zij liep eerst op het eiland *Cyprus* binnen, waar zij 50 meisjes liet wegnemen, die zij aan hare reisgezellen ten huwelijk gaf. Hierop werd zij door den wind naar *Afrika* gedreven, waar zij de vesting *Byrsa* liet bouwen, naast welke naderhand *Carthago* opgetrokken werd. Gedwongen, om den koning JARBAS, die haar den oorlog verklaard had, te huwen, nam zij 3 maanden om zich te bedenken, in welken tijd zij eenen brandstapel liet oprigten, als of zij haren ontzielden gemaal een offer wilde brengen; doch zij dooftak zich zeive, en wierp zich in de brandende houtmijt. VIRGILIUS schrijft aan het vertrek van AENEAS de oorzaak harer wanhoop toe; doch die dichter nam de vrijheid, om zich in zijne *Aeneide* het karakter van DIDO ten nutte te maken, ofschoon zij ruim 200 jaren later dan AENEAS leefde. Zij ontvlugtte haren broeder 900 jaren voor onze gewone tijdrekening en werd door hare onderdanen, na haren dood, als eene Godin vereerd.

DIDOT, (FRANÇOIS AMBROISE). Werd in Louv. 1730 te *Parijs* geboren, en stierf aldaar in Nov. 1804. Hij was de zoon van FRANÇOIS DIDOT, een bekwaam boekdrukker, en tevens een man van kunde, die hem van jongs af eene uitgebreide zucht voor deze kunst

inboezemde, en hem in alle noodzakelijke kundigheden liet onderwijzen. De meesterstukken van BASKERVILLE voor zich hebbende, ondernam hij, dezelve te overtreffen. Zijn voornamelijk doel was niet alleen, de Fransche letters, maar ook het papier, en wel inzonderheid het *papier velin*, waarop hij sedert 1781 drukte, te verbeteren, waartoe hij zelf eene fraaije papier-fabriek aanlegde. Hij bracht niet alleen de letterfede en derzelver vorm tot eene meerdere volkomenheid, en was de uitvinder van den Typometer; maar verbeterde ook aanmerkelijk het werktuigelijke der persen. Men kent zijne schoone uitgaven, welke hij, op order van LODEWIJK XVI, voor de opvoeding van den Dauphin in het licht gaf. Het *Theatre choisi de CORNEILLE*, *les oeuvres de RACINE*, *de TELEMAQUE* kwamen in 1783, *la Gerusalemme liberata* in het volgende jaar, te voorschijn, en in 1785 verschenen van hem twee fraaije Bijbels in het licht; terwijl zijne schoone drukpersen, van tijd tot tijd, ook andere werken leverden, die altijd met meerder volkomenheid voor den dag kwamen. F. A. DIDOT was niet alleen een beroemd boekdrukker en een waardig mededinger der ELZEVIERs, BASKERVILLEs, IBARRA's en BODONI's, maar bezat, als bijzonder lid van de maatschappij, niet minder de hoogachting van het algemeen. Hij was een braaf vader, en liet twee zonen na, PIERRE en FIRMIN DIDOT, waarvan de één een beroemd stempelsnijder werd, en beiden eenen uitstekenden rang onder de boekdrukkers van hunnen tijd bekleeden.

DIDYMÄUS. Is een bijnaam van APOLLO, aan hem gegeven, omdat hij, of met DIANA tweelingsbroeder was, of uit hoofde van het tweevoudig licht der zon en maan, hetwelk beide aan hem werd toegeschreven, of een naam, dien hij droeg, naar de plaats *Didyma*, waar eene godspreek was, hem en JUPITER toegeheiligd.

DIDYNAMIA. Onder deze benaming plaatst LINNEUS, in zijn plantenstelsel, de 14 klasse van gewassen, wier bloesems van 4 stoffaten voorzien, en waarvan twee langer dan de overige zijn. De bloesems zelve zijn van een onregelmatig zamenstel, gewoonlijk zakvormig, en bedekken doorgaans, met de gewelfde bovenlip, de meelknopjes (*anthera*), welke paarswijze elkander genaderd zijn. De gewassen dezer klasse zijn welriekend, versterkend en niet vergiftig. Tot dezelve behooren de klimop, de gamander, hijzop, lavendel, tijm, melisse, kruisemunt, beerenklaauw enz.

DIEPPE. Eene stad en haven in het voormalig *Normandië*, aan den mond der *Bethune*, in een vruchtbaar oord, thans de hoofdplaats van een arrondissement, in het Departement *Neder-Seine*. Zij telt 6 opene plaatsen, 4 kerken, 1 hospitaal, 68 fonteinen, 3000 huizen en 20,000 inwoners; heeft eene beurs, kamer van koophandel, school voor de zeevaart, benevens uitmuntende fabrieken van hoorn en elpenbeen, mathematische instrumenten, tabakspijpen, kanten, meest door vrouwen vervaardigd wordende, suiker-rafinaderijen, branderijen enz. Over het algemeen is er de handel, inzonderheid de

vis-

visfcherij, zeer aanmerkelijk, welke laatste alleen aan 400 kuipers werk verschaft, om het vaatwerk voor den haring, de makreelen, stokvisch, oesters enz. welke in het kanaal en de noordelijke zeeën gevangen worden, te vervaardigen. De haven is vrij goed; doch slechts voor schepen van ten hoogste 400 ton geschikt. Zij is de geboorteplaats van den aardrijkskundigen MARTINIERE. Van hier vertrok WILLEM, de veroveraar, naar *Engeland*.

DIERENRIEM. Zoo noemt men een gedeelte der hemelglobe, ter breedte van omtrent zestien graden, hetwelk evenwijdig met de ecliptica loopt, en door dezelve midden door gedeeld wordt. Men verdeelt dezelve in twaalf gelijke deelen, waarin de twaalf zoogenoemde hemelteekens geplaatst zijn; en, daar deze meestal naar dieren genoemd worden, ontleent hij hiervan zijnen naam.

DIERENRIJK. Dit rijk der Natuur bevat voorzeker de belangrijkste en meest volkomene schepselen. Zoowel de in- als uitwendige zamenstelling der dieren is volkomen naar hunne leefwijze bepaald, en in beiden heeft de grootste verscheidenheid plaats; want gelijk alles vol leven en beweging is, zoo is ook ieder dier met werktuigen voorzien, heeft zijne bijzondere leefwijze, zijn onderscheiden voedsel, en leeft in eene luchtstreek, welke voor hetzelfde bijzonder geschikt is. Men kan de dieren, over het algemeen, in plant- en vleeschetende onderscheiden. De eerste hebben maaltanden of kiezen, die van boven breed en gevorkt zijn, ruime en groote ingewanden, en behouden het voedsel langer bij zich: bij de laatste is de kroon der kiezen getakt en scherp, hunne ingewanden zijn korter en kleiner, en het voedsel houden zij niet zoo lang bij zich, als de plantetende dieren. Deze inrigting is eene der wijste in de Natuur; want de dierlijke spijszen bevatten meer voedsel, worden spoediger in melkspij veranderd, en gaan schielijker tot verrotting over, dan die uit het plantenrijk. De vleeschetende dieren behoeven dus in eens zulk eene hoeveelheid van spijs niet op te nemen, en moeten zich van de onnutte deelen spoediger ontdoen, omdat zij anders, door verrotting, nadeelige gevolgen zouden te wege brengen.

Behalve de opgegevene onderscheiding, wordt het Dierenrijk, naar het stelsel van LINNEUS, gevoelig onder de volgende hoofdafdeelingen of klassen gebragt, te weten:

1. ZOGENDE OF MAMMIEREN. (*Mammalia*), met warm, rood bloed, die hunne jongen levend ter wereld brengen, en vervolgens eenigen tijd met melk aan hunne borsten zogen.
2. VOGELN (*aves*). Dieren, die warm, rood bloed hebben; maar eijeren leggen, en met vederen bedekt zijn.
3. AMPHIBIEN (*amphibia*), met koud, rood bloed, die door longen ademen, waarvan de meeste zoowel op het land als in het water leven.
4. VISSCHEN (*pisces*). Dieren, met koud, rood bloed, die door kieuwen, en niet door longen, ademen.

5. INSEKTEN, of gekorvene diertjes, (*Insecta*), die koud, wit bloed, voelhoorns, of voelsprietten, aan den kop, in gewrichte (hoornachtige) bewegingswerktuigen bezitten, en van 6 of meer pooten voorzien zijn.

6. WORMEN, (*vermes*) Deze laatste klasfe van dieren heeft mede koud, wit bloed, geene voelsprietten, maar meest voeldraden, en geene in gewrichten verdeelde bewegingswerktuigen, noch pooten.

In de voortplanting der dieren heeft eene groote verscheidenheid plaats, alhoewel ieder zijns gelijken voortbrengt. Bij sommigen geschiedt dit zonder eijeren, of voorafgaande bezwangering, zoo als bij het *kogeldiertje*, *infusie-diertjes*, de *waterduizendbeen*, en eenige *plantdieren*; anderen planten zich voort door eijeren, doch zonder geslachtswerktuigen, of liever door een eenig geslacht, waartoe ook de *Polijp*, die wel in den zomer door teling vermenigvuldigt, doch tegen den winter eijeren legt, hehoort; zoo als ook, onder de wormen, de *zee-netel* en de *bladluis*, voor zoo verre de laatste, zonder zelve onmiddellijk bevrucht te zijn, voortteelt; kunnende de wijfjes in het negende of tiende gelid huns gelijken voortbrengen, zonder door een mannetje bevrucht te zijn. Eene andere wijze van voortplanting heeft bij die diertjes plaats, welke mannelijke en vrouwelijke geslachtsdeelen bezitten, en zich zelf bevruchten, door met hun eigen zaad hunne eigene eijeren te besproeijen; zoo als bij den *Leverworm* der schapen, en de gebaarde *zeehaas* (een worm in de *Middellandsche zee* van 6 duim lang), waarvan de eerste twee openingen onder aan het ligchaam, doch de laatste aan de zijde heeft, in welker eene de roede verborgen is, die, ter bevruchting, zich tot de andere opening uitstrekt. Verder zijn er dieren, die wel beide geslachtsdeelen bezitten, maar zich zelve niet bevruchten kunnen. Hier moeten altijd twee van hen zich met elkander paren, en beurtelings elkander ook bevruchten, door de eijeren van het eene dier met het mannelijk zaad van het andere te besproeijen, welke zeldzame inrigting in de Natuur, echter, slechts bij weinige dieren, bij de *regenwormen*, bij sommige *aardslakken*, en verscheiden *schaaldieren* plaats heeft. Zeer opmerkelijk is de paring der gewone *tuinlakken*, welke, op dien tijd, met kleine kalkachtige pijltjes, *liesdepijltjes* genoemd, voorzien zijn, die zij elkander, op eenigen afstand, in de borst schieten, waarna eerst de voortteling zelve begint. — Dieren, met verdeelde geslachten, en die eijeren leggen, bevruchten dezelve eerst, wanneer zij gelegd zijn, zoo als de meeste *vischen* en vele *amphibien*. De voortplanting der laatste geschiedt gedeeltelijk door eigene paring, zoodat het mannetje de eijeren in het ligchaam van het wijfje bevrucht, of zonder paring, wanneer het die buiten hetzelfde besproeit. Bij de vischen, die, in menigte van eijeren, alle andere dieren overtreffen, zoeken de wijfjes, in den schaartijd, geschikte plaatsen op, veelal ondieper, dan waar zij zich gewoonlijk ophielden, waar zij de kuit schieten, dat vervolgens door het mannetje met zijne
hom

hom bevrucht wordt. Eene andere manier van voortplanting vindt men bij de dieren van verschillende geslachten, waarvan de eijeren in de baarmoeder door het mannelijk zaad zijn bevrucht geworden, zoo als bij de *insekten* en *vogels*, waarvan de meeste der eerste slecht eens in hun leven het werk der voortteling kunnen verrigten, en het dan met den dood moeten bekopen; terwijl, eindelijk, de voortplanting bij al die dieren, welke verschillende geslachten bezitten, en levende jongen ter wereld brengen, geschiedt, door de wijfjes vooraf daartoe te bevruchten.

Zoo verschillend de wijze van voortplanting bij de dieren is, zoo onderscheiden is ook de tijd hunner geboorte en hun voedsel; terwijl het evenwigt, onder de verschillende dierfoorten plaats hebbende; het instinkt, om zich te onderhouden en te beveiligen, en voor hun toekomend geslacht te zorgen, en de herstellingskracht van sommige, onze hoogste opmerking verdient. De tijd der voortplanting en der dragt is bij alle dieren zoo bestemd, dat de jongen, wanneer zij ter wereld komen, rijkelijk hun voedsel vinden. Het paard, de koe, het schaap enz. komen, in den vrijen natuurstaat, ter wereld, wanneer het gras voortkomt; de bever werpt in Louwme. zijne jongen, wanneer de voorraadschuren nog vol levensmiddelen zijn; de vogelen komen in het voorjaar uit, wanneer het weer warm, en er voor hen overvloedig voedsel is; en de rupfen komen eerst dan te voorschijn, wanneer de boomen bladeren voor derzelver onderhoud opleveren. Verwonderlijk is het evenwigt, dat steeds onder de onderscheidene dierfoorten en geslachten bewaard wordt. Stierven alle dieren alleen door ouderdom, dan zouden zij ras door eenen algemeenen hongersnood vernield worden; maar nu beletten de vleeschetende dierfoorten den schadelijken aanwas van anderen; terwijl die dieren, welke het sterkst vermenigvuldigen, ook de meeste vijanden hebben, waardoor het evenwigt bewaard blijft. — Ten aanzien van het instinkt der dieren staat men waarlijk verlegen, waarover men zich het meest moet verwonderen, of over hunne behendigheid, om anderen te verschalken of te bemagtigen, of om hun te ontvlieden en zich in veiligheid te stellen. Sommige dieren ontkomen hunne vijanden door de vlugt; anderen drijven die terug door eenig geluid, dat zij maken, of door walgelijken stank, kracht van wapenen enz. De in *Amerika* levende stinkdieren lozen, wanneer zij in gevaar zijn, eene olieachtige vloeistof, welker allerijfseljkste stank hunne vervolgers bijna doet stikken. De hen ziet, in het voor ons naauwelijks zichtbaar stipje, den havik in de lucht, en verbergt zich met hare kiekens; en vele kleine vogelen volgen, wanneer er voor hen geene schuilplaats is, dezen roofvogel in de lucht, en schijnen zich aan het grootste gevaar bloot te stellen; doch verwarren hem door hun aantal, hunne gedurige plaatsverandering, en gestadig streven, om zich boven hem te verheffen, dermate, dat hij niet een enig voorwerp bestendig kan in het oog houden. Sommige dieren, zoo als vele vischen en vogelen, verander-

ren, op gezette tijden, van plaats, de eerste om te scharen, de laatste wegens verandering van jaargetijde, en daaruit voortspuitend gebrek aan voedsel; terwijl wederom andere, die dit des winters niet kunnen verkrijgen, gelijk de insekten, vele amphibien en ook eenige zoogdieren, die geene verre togten kunnen alleggen, in eenen diepen slaap vallen, en niet ontwaken, voor dat de lentezon hen wekt, en zij weer voedsel kunnen vinden. Hoe groot is, inzonderheid, de liefde en teedere zorg der ouden voor hun kroost! Alle dieren krijgen, wanneer zij jongen hebben, dubbele sterkte en moed: het hoen wordt eener leeuwin gelijk, zoodra hare kiekens worden aangerand; eene leeuwin verraadt angst, woede en wraakzucht, wanneer men haar van hare jongen berooft; de tijger wordt dubbeld wreed, en de vos dubbeld listig; terwijl zelfs eene zekere soort van spinnen, die hare eitjes in een, door haar zelve gesponnen, beursje op den rug draagt, hare levendigheid geheel verliest, zoodra men dit haar ontnemt. — Eindelijk is de herstellingskracht, waardoor wonden, beenbreuken, zelfs bij toeval verlorene of verminkte deelen, bij vele dierfoorten, weder geheeld en hersteld worden, geen minder voorwerp van opmerking. Bij verscheidene koudbloedige dieren is zij verwonderlijk groot, zoo als bij de waterhaagdisfen, regenwormen, kreeften, aardslakken, enz. en bij de groene armpolijpen, ook in onze flooten aan het eendenkroost te vinden, alleronbegrijpelijkst; kunnende men deze diertjes in eenige stukken snijden, en uit ieder zal weder eene volkomen polijp groeijen: zelfs kan men dezelve als een handschoen omkeeren, en evenwel blijven zij voortleven. Ook bij de warmbloedige dieren heeft er eene herstellingskracht, schoon in eene mindere mate, plaats; doch is zij genoeg aanwezig, om zich in de heilrijkste gevolgen te openbaren.

LINNEUS telt 230 foorten van zoogdieren, 946 van vogels, 292 van amphibien, 404 van vischen, 3060 van insekten, 1205 foorten van wormen; en, voor deze groote huishouding, zorgt de Oneindige op eene vaderlijke wijze, en schenkt zoowel ieder dier, wat het van nooden heeft, als hij het geheel voor alle wanorde beveiligd. Welk eene goedheid, wijsheid en magt stralen niet hierin door, en hoe zeer moet hiervan de overweging den mensch in dankbare bewondering doen wegzinken, en zijn vertrouwen op de Voorzienigheid vermeerderen!

DIERLIJKE STOF. De bestanddeelen, waaruit het dierlijk, en dus ook het menschelijk, ligchaam is zamengesteld, ontstaan, voor een groot gedeelte, uit de scheikundige verbinding van eenige weinige grondstoffen, of enkelvoudige lichamen, en verschillen alleen van elkander in de evenredigheid, waarin die grondstoffen, met elkander, kunnen verbonden wezen. Men kan dezelve dus allen beschouwen als wijzigingen, of veranderingen, eener eigenaardige *Dierlijke stof*, waarvan het karakter daarin gelegen is, dat zij doorgaans zamengestelder is, dan de plantaardige, en dus nog veel meer, dan die, waar-

waaruit de delfstoffen bestaan; dat zij veel eer, dan deze, aan verandering en bederf onderhevig is, hetwelk men vooral moet toeschrijven aan de grootere hoeveelheid van waterstof en stikstof, die zij bevat; terwijl de planten meer koolstof opleveren. De eerste toch zijn zelfvlugtig, en vormen, zoowel onderling, als met de koolstof, vlugtige verbindingen, namelijk, de ammonia, de blaauwstof, en het blaauwzuur. Verder bevatten al dierlijke bestanddeelen of *stikstof*, of *phosphor*, of *zwavel*, en meestal al deze grondstoffen, waarvan de eerste zoo zeer tot de dierlijke natuur behoort, dat, volgens latere waarnemingen, die zelfstandigheden, welke haar niet bezitten, weinig voeden.

Behalve deze dierlijke stof, leveren de meeste dieren ook bestanddeelen op, die, door het gemis der straks genoemde grondstoffen, meer den aard der plantaardige stof bezitten. Eindelijk hebben zij ook, in eene kleine hoeveelheid, sommige zouten, welke in de onbewerkte Natuur, in grootere hoeveelheid, voorkomen. Hieronder staan de kalkzouten, in het bijzonder de phosphorzure en koolstofzure kalk, op den voorgrond; voorts de onvolkomen koolstofzure soda, de zoutzure soda en potasch. Het ijzer en het mangaan of bruinsteen-metaal is, in de meeste dieren, in nog onbekende verbindingen aanwezig.

De grondstoffen, welke de dierlijke stof uitmaken, (*zuurstof*, *waterstof*, *koolstof*, *stikstof*, *phosphor*, *zwavel*; de *metalen* uit den *kalk*, de *soda*, en de *potasch*, het *ijzer* en het *mangaan*) vormen, in verschillende evenredigheid vereenigd, de *bestanddeelen*, waaruit de vaste deelen en de sappen der dieren zijn zamengesteld. Men kan, naar de overmaat van de vier eerste dier grondstoffen, de dierlijke bestanddeelen in drie klassen verdeelen, zoodat de dierlijke stof in drieërlei natuur voorkomt. Sommigen bevatten de *zuurstof* in overmaat; deze zijn de dierlijke *zuren*, namelijk het *piszuur* (*ac. uricum*), het *rozenkleurig piszuur* (*ac. rosacicum*); het *zuur uit het lamsvliesvocht der runderen*, (*ac. amnioticum*), het *melkzuur*, (*ac. lacticum*), het *mierenzuur* (*ac. formicicum*) en het *boterzuur*, waarin de reuk van die vetstof zit. Aan andere geven de waterstof en koolstof het karakter, dat zij dragen; daartoe behooren de dierlijke vettoorten en oliën, waarin de *vetstof* (*stearinum*), *oliestof* (*elainum*), *galsteenstof* (*dolestarinum*) en *traanstof* (*cetine*) gevonden worden. Andere, eindelijk, schijnen aan de stikstof hunne geaardheid verschuldigd te zijn, zoo als b. v. de *vezelstof* (*fibrinum*), de *eiwitstof* (*albuminum*), de *kaarsstof* (*caseinum*), de *pisstof* (*ureum*), de *kleurstof* van het bloed (*pigmentum sanguinis*).

Onder de dierlijke bestanddeelen, welke geene stikstof bevatten, en die evenwel niet dan in de dieren gevonden worden, onderscheidt men het *pieromel*, in de gal van sommige dieren voorkomende, en den *melksuiker* (*sacch. lactis*), die uit de wei wordt afgescheiden.

DIERLIJKE WARMTE. De dieren hebben, zoowel als de planten,

ten, eene mate van warmte, welke wel niet onafhankelijk is van die der middelftof, waarin zij leven, maar toch eigen aan hun gestel, en een gevolg van hunne levensverrigtingen. Die van den mensch b. v. is doorgaans 96° tot 100°. F.; die der viervoetige dieren iets minder; die der vogelen veel grooter, en die der koudbloedige dieren overtreft de gemiddelde warmte der middelftof eenige graden. De reden, waarom het dierlijk ligchaam, althans in den gezonden staat, bestendig op denzelfden graad van warmte blijft, is gelegen in de gelijkmatig tegenstrijdige werking van sommige deelen, welke de warmte gestadig vermeerderen, en van anderen, die het ligchaam bestendig verkoelen. De voornaamste bronnen van warmte zijn de *ademhaling*, de *bloedomloop* en de *voeding*. In de ademhaling verbindt zich de zuurstof der lucht met de koolstof van het bloed. Bij die verbinding ontwikkelt er zich eene aanmerkelijke hoeveelheid warmtestof. Men berekent, dat, bij een gezond mensch, zoo veel zuurstof wordt ingeslonden, als genoegzaam is om 395 grammen koolstof in koolstofzuur te veranderen. Volgens de proeven van LAVOISIER kan die hoeveelheid, in koolstofzuur veranderende, genoeg warmtestof ontwikkelen, om er 38 pond (Nederlandsch) water van 32°. tot 155°. F. te brengen. Daar nu het slagaderlijk bloed slechts 100°. F. warmer is, dan het aderlijk, blijkt hieruit, dat deze groote hoeveelheid warmtestof, door de snelheid van den bloedomloop, door het geheele ligchaam verspreid wordt; en men kan daaruit begrijpen, hoe zelfs de meest verwijderde deelen eene zoo groote mate van warmte hebben. Dezelve wordt intusschen nog zeer vermeerderd door de voeding, waarbij een gedeelte van het bloed eene vaste gedaante aanneemt. Bij deze *vastwording*, welke op elk punt van ons ligchaam plaats heeft, moet er ook vele warmtestof vrij gemaakt worden.

Deze groote hoeveelheid warmte zoude het dierlijk ligchaam weldra nadeelig worden, indien niet hetzelfde bestendig *verkoeld* wierde. Dit geschiedt voornamelijk door de *uitwafeming*, welke in alle grootere en kleinere holten des ligchaams, maar in het bijzonder in de longen, en aan de oppervlakte der huid geschiedt. Bij deze uitwafeming neemt een groot gedeelte onzer vochten den dampvormigen staat aan, en het is, uit de natuurkunde, bekend, hoezeer zulks de vrije warmtestof bindt en verkoeling bewerkt. Daarom kunnen de dieren, en kan de mensch vooral, zelfs in eene zeer groote hitte, leven. Men heeft voorbeelden van personen, die het tot die van kokend water hebben uitgehouden, b. v. de beroemde Engelsche natuurkundigen BANKS, BLAGDEN en FORDYCE. Daartoe wordt echter vereischt, dat de lucht zeer droog zij: want, volgens de proeven van DE LAROCHE, sterven dieren, in eenen warmen en tevens vochtigen dampkring geplaatst, spoedig, doordien daar de uitwafeming gestremd wordt.

Er zijn, buiten twijfel, nog andere bronnen van verwarming, zoo wel als van verkoeling, in het dierlijk ligchaam aanwezig, b. v. de

on-

DIETRICH. (JOHAN WILHELM ERNST) — DIGLYPHEN. 347

onderscheidene affcheidingen, de opflorping, de werking der zenuwen, enz. Hieromtrent heeft men echter nog geene genoegzame zekerheid, en wij kunnen er daarom ook niets bepaalds van zeggen. Dit evenwel zal geen twijfel lijden, dat van de oppervlakte der huid bestendig warmte moet uitsralen, en dat de meeste voorwerpen, buiten ons, waarmede wij in aanraking komen, naarmate zij goede, of slechte geleiders der warmtestof zijn, ons ook meer of minder verkoelen moeten. Dewijl voorts niet alle deelen even zeer aan die onttrekking van warmte zijn blootgesteld, kunnen ook niet allen dezelfde temperatuur hebben: de inwendige deelen b. v. hebben eene hoogere dan de huid; de behaarde van deze, eene hoogere, dan die zulks niet zijn. Eindelijk kan uit het gezegde blijken, dat de warmte des ligchaams bewaard moet worden door zulke kleedingsstoffen, welke haar slecht geleiden, b. v. door *wol*, en dat hetzelfde daarentegen verkoeld moet worden, door zulke, die haar goed geleiden, b. v. *linnen*. In de jeugd derhalve, en den mannelijken leeftijd, zal, voor een gezond mensch, het laatste, bij den naderenden ouderdom het eerste, het geschiktst zijn voor onderkleederen.

DIETRICH. (JOHAN WILHELM ERNST) Werd in 1712 te *Weijmar* geboren, en stierf in 1774 als hoogleeraar aan de akademie der schoone kunsten te *Dresden*. Hij was een der grootste schilders van *Duitschland*, bezat een zeer vruchtbaar en levendig genie, en was het sterkst in het schilderen van landschappen, waarin hij, zoowel als in andere vakken, in den trant van bijna alle groote meesters, dien hij op het gelukkigst wist te treffen, gearbeid heeft. Het ontbrak hem echter aan eene naauwkeurige teekening, weshalve het hof van *Dresden*, wiens schilder hij al zeer vroeg geworden was, hem naar *Italië* zond, van waar hij nogtans, uit eenen bijzonderen tegenzin, spoedig terug keerde. Zijne beste stukken vervaardigde hij van 1730 — 1760, na welken tijd men in dezelve eenige vermindering bespeurt. Zij zijn bijna door geheel *Europa* verspreid: in de galerij te *Dresden* vindt men er 34 van.

DIFFERENTIAAL REKENING. Is, in de hoogere wiskunde, eene zeer nuttige wijze van rekenen, van welke het nog twijfelachtig is, of NEWTON, dan wel LEIBNITZ, dezelve heeft uitgevonden.

DIGESTA. Zoo is de naam van het 2de deel van het Justiniaansch *Corpus Juris*, hetwelk de uitspraken der oude Romeinsche regtsgeleerden, uit 50 boeken bestaande, bevat, en ook onder den naam van *Pandecten* bekend is. (Zie ook op *CORPUS JURIS*).

DIGESTIE (Zie: SPIJSVERTERING.)

DIGITUS. In de sterrekunde het 12de gedeelte van de middellijn der Zon of Maan; gebruikt wordende, om de grootheid van eene *Eklips* uit te drukken. Dus zegt men, dat eene *Eklips* zes duimen groot is, wanneer zes dezer deelen verduisterd worden.

DIGLYPHEN. Zijn, in de bouwkunst, versierfelen, zoowel als steunfels onder de kroonlijst, tegen de fries van een gebouw, en wor-

worden, even gelijk de *Triglyphen*, bij de Dorische bouworde gebruikt; hebbende de *Diglyphen* slechts twee spleten of verdiepingen; terwijl de *Triglyphen*, ter wederzijde, er nog eene halve bij hebben. VIGNOLA is de eerste uitvinder van dit versierfel, en heeft een karnies, dat er mede voorzien is, tot een voorbeeld gegeven, waarvan hij verzekert, dat het, in werking gebragt, zeer wel voldoet. De spleten kunnen, naar welgevallen, of rond of kantig gemaakt worden. DAVILER geeft, in zijne *Cours d'Architecture*, er, in plaat, een voorbeeld van, en stemt met VIGNOLA, omtrent het fraaije van een zoodanig karnies, volkomen overeen.

DIGTHEID. Wanneer men lichamen heeft, die volkomen gelijkfoortig zijn, dan zijn gelijke hoeveelheden van dezelve ook gelijk in gewigt; zijn twee lichamen echter ongelijkfoortig, dan zal dezelfde grootheid van het eene zwaarder of ligter zijn, dan die van het ander, en men zegt in de natuurkunde, dat zulke lichamen in digtheid verschillen. Deze onderscheidene digtheid der lichamen noemt men ook foortelijke zwaarte, en men bepaalt dezelve voor verschillende lichamen, door eene bepaalde grootheid, b. v. van water, tot eenheid aan te nemen, en dan te zien, hoeveel zwaarder of ligter dezelfde grootheid van andere lichamen is.

DIJAMBUS. Is in de dichtkunst een dubbele *Jambus*, dat is: de voet van een vers, welke uit twee korte en twee lange lettergrepen bestaat, waarvan de eerste kort en de laatste lang is.

DIJK, (ANTONIE VAN) werd in 1599 te *Antwerpen* geboren, en stierf in 1640 te *Londen*. Hij was een der eerste portret-schilders, en een leerling van RUBBENS, dien hij in het schilderen van beelden overtrof, schoon hij hem in historische stukken niet konde evenaren. Hij ging naar *Italië*; hield zich langen tijd in *Genua* op; arbeidde, na zijne terugkomst, voor verscheiden vorsten; deed vervolgens eene reis naar *Frankrijk*, en ging eindelijk naar *Engeland*, waar hij aan de dochter van den graaf GORRE huwde, prachtig leefde, en veel, doch op het laatst met overhaasting, arbeidde.

DIJON. Eertijds de hoofdstad van *Bourgondië*, aan de *Ouche*, thans van het Departement *Cote d'Or*. Zij is wel gebouwd en bevestigd, de zetel van een bisdom, en heeft 3 voorsteden, 1 fort, 15 opene plaatsen, 8 kerken, 3 gasthuizen, 2,900 huizen, en ruim 21000 inwoners. Voorheen waren hier rijke kloosters, voornamelijk eene vrouwelijke *Cisterziënser* Abdij, die de moeder van alle overige was. Onder de openbare gebouwen onderscheidt zich het oude, doch uitgestrekte en welgebouwde residentieslot der oude hertogen van *Bourgondië*. Men vindt hier verder eene akademie met 3 faculteiten, een koninklijk collegie, eene akademie der wetenschappen, in 1725 opgerigt, en in 1740 door den koning bevestigd, eene kunst- en teekenschool, eene boekverzameling van 40,000 boekdeelen, een museum met even zoo vele koperen platen, een schouwburg, alsmede fabrieken van mutsen, kousen, speelkaarten, wollen stoffen, was- kaarsen,

fen, hoeden, mesfen enz. De wijnhandel is er aanmerkelijk. — In het Birmanisch rijk in *Indië* is mede eene stad van dien naam, met eenen beroemden kegelvormigen tempel.

DILEMMA. Zoo noemt men, in de *Logica* of Redeneerkunst, eene zekere soort van sluitreden, waardoor partij van alle kanten wordt vastgezet.

DILETTANT. Een beminnaar eener fraaije kunst, die dezelve alleen voor zijn genoegen, en niet om geld, beoefent.

DILLON. Is de naam van twee Fransche veldheeren. De een, THEOBALD DILLON, werd een slagtoffer van de wraak zijner eigen soldaten, die hem, uit hoofde van den mislukten aanval op *Doornik*, in Grasm. 1792, vermoordden. De ander, ARTHUR DILLON, een voormalig graaf, voerde, onder ROCHAMBEAU, LUCKNER en DUMOURIEZ, het bevel over het Noordelijk- en Centraal-leger; doch werd reeds in Herfstm. 1792, als van verraad verdacht, geschorst, en als deelgenoot eener vooronderstelde zamenzwering der gevangenen in *Luxemburg*, in Grasm. 1794, te *Parijs* guillotineerd.

DIMENSIS. In de meetkunde de afmeting van een ligchaam. In de teekenende kunsten verstaat men er door de evenredige, juiste, afgemeten grootheid der nagebootste voorwerpen.

DINARCHIE. Eene regering, waarbij de opperste magt bij twee personen berust.

DINGSdag. Deze, bij ons de derde dag der week, droeg bij de Romeinen den naam van *Diës martis*, naar MARS, den God des oorlogs. Bij de oude Heidenfche *Duitschers* werd hij *Thuiscodeag* genoemd, naar THUISKO, eene godheid onder die volken, welke benaming in het Angelsakfische en Engelsche *Thursday* is overgegaan, waaruit naderhand ons *Dingsdag* geboren is. Het is niet duidelijk, met welke godheid der *Grieken* of *Romeinen*, waarnaar deze dag genoemd werd, die overeenkomt; doch met MARS, aan wien hij bij de laatsten gewijd was, schijnt hij dit niet te doen; ten minste heeft zijn afbeeldfel geheel geen krijgshaftig voorkomen.

DIO CASSIUS, of COCCEIANUS. Bloeyde ten tijde van den keizer ALEXANDER SEVERUS; was tweemaal *Consul*; bragt, in rijperen leeftijd, tien jaren te *Capua* tot het schrijven zijner geschiedboeken door, nadat hij tien jaren besteed had, om tot dezelve de noodige houwstoffen te verzamelen. Deze geschiedenis bestond in 80 boeken, van AENEAS tot op zijnen tijd. Slechts een klein gedeelte van dezelve is tot ons gekomen.

DIOCEES. (*Diocesis*) noemde men bij de Romeinen, sedert den tijd van KONSTANTIJN, den Grooten, een zeker aantal van landschappen, die onder eenen prefekt stonden: onder het kerkbestuur der Christenen verstond men er door eene landstreek, welke in kerkelijke zaken, aan het gebied van eenen aartsbischof onderworpen was; doch naderhand heeft men ook een bischoppelijk kerspel, en, bij de Protestanten, een zeker getal van pastoriën er door verstaan, die onder het toezigt van eenen Super-Intendent behooren. Ook de-

deze inrigting is uit de eeuw van den Roomſchen keizer KONSTANTINUS (de 4de onzer tijdrekening), die den Chriſtelijken godsdienst tot eenen ſtaats-godsdienst maakte, afkomſtig.

DIOCLETIANUS. Romeinſch keizer in het laaſte gedeelte der derde eeuw, werd in *Dalmatië* uit een onbekend geſlacht geboren; doch wist zich door dapperheid tot den troon te verheffen. Hij nam MAXIMIANUS tot deelgenoot des rijks aan, welke *Galië* van roo-verbenden ſchoon maakte; terwijl hij zelf, met geen minder goeden niſſlag, de *Perzen* befreed. Het gevaar intuſſchen van alle kanten aan groeiſjende, nam hij CONSTANTIUS CHLORUS en GALERIUS tot CAESARS aan, (*Zie dat woord*), en herſtelde dus de ruſt. Op aandrijven vooral van GALERIUS vervolgde hij de Chriſtenen, om welke reden de Chriſtenſchrijvers hem als eenen wreeden dwingeland aſchideren. Na eene regering van 22 jaren legde hij dezelve neder, en ging te *Salonica* ſtil op het land leven, waarin hij zoo veel vermaak ſchepte, dat hij naderhand, door HERCULIUS en GALERIUS aangezocht, om het gebied weder op zich te nemen, hun dit antwoord gaf: *O! dat gij op mijne landhoeve de kruiden en planten, door mijne eigen handen opgekweekt, zien kondet; voorwaar gij zoudt nimmer van oordeel zijn, mij zoo iets te moeten aanraden.* Na nog negen jaren in deze afzondering te hebben doorgebracht, ſtief hij in zijn 68ſte jaar.

DIOCTAHEDRIA. Eene ſoort van dooſchijnend, kriſtalvormig Muskoviſch glas, hetwelk uit twee achthoekige piramiden is zamengeſteld, en *bafis* aan *bafis*, zonder tuiſſchen beide liggende kolommen, vereenigd is.

DIODORUS, te *Agyrium* in *Sicilië* geboren, en daarom SICULUS genoemd, was een beroemd geſchiedſchrijver onder JULIUS CAESAR en AUGUSTUS. Om aan zijne geſchiedenis, welke hij den naam van *Geſchiedkundige Bibliotheek* gaf, de hoogſtmogeelijke naauwkeurigheid bij te zetten; bezocht hij een groot gedeelte van *Europa* en *Italië*. Jammer is het, echter, dat van de 40 boeken, waaruit dit werk beſtond, hetwelk eene naauwkeurige geſchiedenis van genoegzaam alle volken der aarde bevattede; van de 20 eerſte alleen de 5 eerſte en 10 laaſte tot ons gekomen zijn, en er van de overige niets is be- waard gebleven.

DIOECIA. Zoo noemt LINNEUS de 22ſte klaſſe van zijn planten-ſtelſel, waartoe die gewaſen behooren, wier bloeſems van een geheel gedeeld geſlacht zijn, dat is, die op den eenen ſtam aeen mannelijke bloeſems met ſtofſaten, en op den anderen ſlechts vrouwelijke bloeſems met ſtompels dragen; zoo als de hennep, hop, weede, de vijgen-, eiken-, pimpernoot-boom enz. De vrouwelijke bloeſems dezer gewaſen kunnen niet anders bevrucht worden, dan wanneer het ſtuifmeel van de mannelijke door den wind, door inſekten, of door middel van kunst, derwaarts gevoerd wordt.

DIOGENES, bijgenaamd de *Cyniker*, was een der grootſte, en tevens meest miſkende, wijsgeeren van *Griekenland*. Hij werd, omſtreeks 400 jaren voor onze gewone tijdrekening, te *Sinope*, in *Paphla-*

gonië, een landschap in *Klein-Azië*, geboren; doch verliet met zijnen vader, die, uit hoofde van valsch geld gemunt te hebben, gebannen was, deze zijne geboorteplaats; begaf zich vervolgens, ten tijde van SOCRATES en PLATO, naar *Athene*, en werd een der vlijtigste leerlingen van ANTISTHENES, de stichter van de sekte der *Cynische* wijsgeeren. Geheel volgens de natuur levende, verachtte hij alle dwaasheid, welke de burgerlijke maatschappij had ingevoerd; ontbeerde, als een waar wijze, alle behoeften der weelde; verzette zich niet de grootste bedaarheid tegen alle ondeugden en gebreken, en onttrok zich, daar hij steeds op de strengste matigheid en onthouding aandrong, niet alleen van de overdadige levenswijze der buitensporige *Atheniëzers*, maar joeg zelfs de wijsgeerige aanhangers tegen zich in het harnas. Inderdaad, men kan niet ontkennen, dat hij zijne gestrengheid te ver dreef; doch hierom behoeft men aan de belagelijke vertelsels van zijne slordige kleederdracht, van zijne ten uiterste onbeschaafde leefwijze, of van zijn gestadig wonen in de open lucht, of in eene ton, juist nog geen geloof te hechten; want zij wederleggen daardoor reeds zich zelve, dat men zich niet kan verbeelden, hoe een zoo ondragelijk en veracht man de achting van *Griekenland* vele eeuwen lang zou hebben kunnen behouden; terwijl bovendien verscheiden gevallen, wanneer men die uit het ware oogpunt beschouwt; hem als eenen vereererwaardigen man kenmerken. Zoo vertelt men, dat hij, (die, volgens het algemeen verhaal, op dat oogenblik in eene ton zat), toen ALEXANDER hem bezocht, en eene gunst aanbod, van hem niets meer begeerde, dan dat hij uit de zon zoude gaan; dat hij, eenen jongen met de hand water ziende scheppen, dadelijk zijnen nap, als overtoelig verbrijzelde; dat zijne kleeding enkel in eenen mantel zoude bestaan hebben enz. Hij had het ongeluk, van op eenen togt naar het eiland *Aegina*, door zeeroovers genomen, en te *Creta* aan een Corinthisch handelaar, XENIADES, als slaaf verkocht te worden. Deze liet hem echter vrij, en vertrouwde hem de opvoeding zijner kinderen, welke hij met de uiterste zorgvuldigheid behartigde. Hij overleed 324 jaar voor onze tijdrekening. Toen hij zijn einde gevoelde naderen, zette hij zich aan den weg naar *Olympia* neder, en stierf hier, voor de oogen der voorbijvloeiende menigte, met eene echt wijsgeerige gelatenheid.

DIOGENES LAERTIUS, werd (van *Laerte* in *Sicilië*), omtrent 250 jaren na onze tijdrekening geboren, en verzamelde met vlijt, doch zonder oordeelkunde of wijsgeerigen geest, vele bijzonderheden omtrent *het leven en de gevoelens van beroemde Wijsgeeren*. Voor de geschiedenis der wijsbegeerte is deze verzameling (in 10 boeken) onontbeerlijk; doch zij moct met omzigtigheid gebruikt worden. Het leven van EPICURUS, wiens aanhanger hij schijnt geweest te zijn, is het uitvoerigst, en bestaat het geheele 10de boek.

DIOMEDES. Koning van *Aetolië*, naast ACHILLES en AJAX de dapperste der *Grieken*, en in den *Trojaanschen* krijg door groote deden

den beroemd geworden. Hij had het geluk MARS, die op de zijde der *Trojanen* streed, met zijne lans, in den buik te treffen, maar was ongelukkig genoeg, VENUS, die haren zoon AENEAS beschermde, in een gevecht, waarin zich ook de goden gemengd hadden, te wonden, welke, hierover gebelgd, zijne echtgenoot AEGIALEA zoo zeer hare pligten deed vergeten, dat zij zich aan allerlei ontuchtigheden overgaf. DIOMEDES verkoos daarom na het einde des oorlogs zijne staten niet weder te bezoeken, maar begaf zich met zijn overgebleven heer naar *Italië*, waar hij de stad *Arpos* stichtte, en zich met den koning van *Apulië*, DAUNUS, verbond.

DION. Een beroemd *Syrakuser*, die zich in de geschiedenis van dezen staat eenen onsterfelijken roem verworven heeft. Hij leefde ten tijde der beide DIONYSIUSSEN, aan welke hij vermaagschapt was, en op welken hij eenen tijdlang veel invloed had. Toen hij echter beproeven wilde, bij den jongen DIONYSIUS de heerschzuchtige beginsels, door de lesfen der wijsbegeerte, te onderdrukken, wisten zijne vijanden hem bij dezen verdacht te maken, en zijne ballingschap te bewerken. Hij ging naar *Griekenland*, waar de uitmuntende eigenschappen van zijn verstand en hart hem zulk een' grooten aanhang verschafften, dat hij besloot, geweld tegen eenen vorst te gebruiken, die voor zachter lesfen doof was, en zijn vaderland te redden. Hij ging tot dat einde met 800 moedige krijgslieden scheep; landde op *Sicilië*, en spoedde, vermits DIONYSIUS naar *Italië* gereisd was, naar *Syrakusa*, waar hij onder het blij gejuich der inwoners binnen trok. DIONYSIUS kwam uit *Italië* terug, en poogde zich in zijn gezag te herstellen; doch zag zich eindelijk genoodzaakt, om de kroon neder te leggen, en met zijne schatten naar *Italië* te vlugten. Dan, ook DION, die te onrecht door zijne medeburgers mistrouwd werd, moest de stad verlaten. Toen er, echter, nieuwe wanorden ontstonden, riep men hem terug; doch hij werd, toen hij juist bezig was, om de gemeenbest-regering te herstellen, 324 jaar voor onze tijdrekening, door zijnen trouweloozen vriend, CALIPPUS uit *Athene*, vermoord. Zoo eindigde deze man, die met PLATO in de naauwste vriendschap leefde, en eene edele denkwijze, eenen verheven moed, en eene standvastige vaderlandsliefde bezat, zijn leven, hetwelk door PLUTARCHUS en CORNELIUS NEPOS beschreven is.

DIONE. Volgens HOMERUS en anderen de moeder van VENUS. Bij latere dichters wordt VENUS zelve dus genoemd.

DIONE A. *Venus vliegenval* (*Dionea muscicapa*). Deze merkwaardige plant groeit in vochtige en belommerde streken van het noordelijk *Amerika*, inzonderheid in *Zuid-Carolina*, in het wild, en heeft vele overeenkomst met onzen rondbladigen zonnedaauw (*Drosera rotundi-folia*). Wanneer zich een insect, b. v. eene vlieg, op de oppervlakte van een harer bladen nederzet, zoo staat het aanstonds tot elkander toe, en vangt het insect als in eene val; terwijl het zich zoo dicht sluit, dat het gevangen diertje met

gec-

geene mogelijkheid kan ontsnappen, en men het blad moet scheuren, wanneer men het wil bevrijden. Zoodra, echter, het infekt dood is, opent zich het blad weder, en laat het diertje vallen. — Rijp zaad van deze plant heeft men naar *Europa* nog niet over ebragt.

DIONYSIUS. I., als veldheer tegen de *Carthagers* aangeveld, wist zich, na het verdrijven van dezelve, als opperbeieder van geheel *Sicilië* te handhaven; wendde zijne wapenen tegen de Grieksche volkplantingen in *Italië*; nam de steden *Locri* en *Crotana* in, en toonde den inwoners van *Rhegium* vooral zijne wreedheid. Zich den naam van dichter aanmatigende, deed hij zijne geichten in de *Olympische* spelen voorlezen, en behaalde er, schoon de menigte met zijn stuk den spot dreef, volgens uitspraak van *Atheensche*, waarschijnlijk omgekochte, regters, den prijs. Omtrent allen even wreed, werd hij eindelijk door zijn geweten zoo beangstigd, dat hij zijne eigene vrouw en dochters niet meer vertrouwde. De wijze van zijnen dood, welke voorviel omtrent het jaar 368 voor onze tijdrekening, wordt verschillend verhaald.

DIONYSIUS. II., oudste zoon van den voorgaanden, en, door de gunst der soldaten, deszelfs opvolger, scheen in den beginne veel zachter van aard. Op aanraden van zijnen bloedverwant DION, liet hij den beroemden wijsgeer PLATO in *Sicilië* komen, en hoorde deszelfs lessen met genoegen; doch toen deze, op aandrijven van DION, hem den raad gaf, om aan de *Syrakuzers* de vrijheid weder te geven, en de geschiedschrijver PHILISTUS hem hiervan afbragt, begon hij wreeder te worden, verdreef DION, en schonk deszelfs echtgenoot aan eenen anderen ten huwelijk. DION, echter, met eene aanzienlijke magt teruggekeerd, dreef hem op de vlugt, waarop hij zich naar *Locri* begaf, en, te laat door de inwoners herkend, aldaar zijne gewoone wreedheid uitoefende. Van hier eindelijk verdreven, keerde hij naar *Sicilië* terug, en nam bij verrassing en door verraad *Syrakuze* in. Dan, ook hier barstte, onder aanvoering van TIMOLEON, eene zamenzwering uit, waardoor hij genoodzaakt werd, om den burg over te geven. Hierna begaf hij zich als balling naar *Corinthe*, en bragt daar zijne overige levensdagen door. Het verhaal, dat hij hier schoolmeester zoude zijn geweest, wordt in twijfel getrokken, gelijk mede, dat hij, van vreugde over eene behaalde overwinning wegens een treurpel zoude gestorven zijn.

DIONYSUS. De Grieksche naam van BACCHUS.

DIOPHANTES. Een beroemd wiskundige te *Alexandrië*, die ten tijde van den keizer ANTONINUS, omtrent de 2de eeuw, leefde. Hij wordt van sommigen gehouden voor den uitvinder der *Algebra* of stelkunst; doch het is zeer waarschijnlijk, dat dezelve vóór zijnen tijd reeds bij de *Arabicren* bekend was. Ondertuschen is hij de oudste schrijver over deze wetenschap, van wien nog iets aanwezig is; hebbende hij 13 boeken over dezelve geschreven, waarvan nog 6 in de Vatikaansche boekery voorhanden zijn, die door XYLANDER

uit het Grieksch in de Latijnsche taal zijn overgezet, en in 1575 in het licht gegeven. CASPAR BOCHET heeft in 1621 eene nieuwe uitgave van dit werk geleverd, en niet alleen den Griekschcn tekst er bijvoegd; maar ook hetzelfde op vele plaatsen beter verklaard, en met aanmerkingen vermeerderd. Met dit alles is het zamenstel van DIOPHANTES, over de *Algebra*, nog onvolledig, en bepaalt zich slechts tot de oplossing van vierkante vergelijkingen. Zijne oplossingen van onbepaalde voorstellingen zijn zeer schoon, en worden nog tegenwoordig gevolgd, alhoewel zij door latere schrijvers vereenvoudigd en verbeterd zijn.

DIOPTRA. Een werktuig, hetwelk men in de overhaal- of louter-kunst gebruikt. Het heeft in het midden eene lange spleet, waardoor men gemakkelijk in den brandenden smeltoven zien kan, en hetgeen, dat er in is, gadeslaan. Het oogmerk dezes werktuigs is, het oog voor den gloed des vuurs te bewaren, weshalve men het ook *oogfcher*m zou kunnen noemen.

Dioptra is ook een werktuig, bij de landmeters en sterrekundigen gebruikt wordende; alsmede een instrument, waarvan zich de vroedmeesters bedienen.

DIOPTRICA. Is een gedeelte van de *Optica*, en bevat de leer van de breking der lichtstralen. (*Zie dit art.*)

DIOSCURI. Dit *Grieksche* woord beteekent eigenlijk *zonen van JUPITER*; doch worden door hetzelfde meestal CASTOR en POLLUX verstaan.

DIPHRIJGES. Dus noemt men in de bergwerken het overblijfsel, dat op den grond van den oven blijft, als er koper gesmolten wordt. (*Zie: KLOKSPIJS.*)

DIPHTONG. Beteekent, in de spraakkunst, tweeklank; eene dubbele vokaal, of de vermenging van twee vokalen, die te gelijk worden uitgesproken.

DIPLOMA. Een koninklijk handvest, een open of besloten brief van eenen vorst, alsmede een patent of bulle, die door den paus verleend, of door genootschappen of hoogleeraren aan hen gegeven wordt, die tot eene zekere faculteit worden bevorderd, en tot den graad van doctor verheven; voorts een getuigenschrift, of *Testimonium*, hetwelk na gedaan onderzoek aan proponenten wordt gegeven, die daarop tot den predikdienst worden toegelaten.

DIPLOMATIEK. De wetenschap, om alle oude oorkonden te kunnen lezen en beoordeelen; als ook de kennis van het aloude staatsregt eens lands. Door *Corps diplomatique* verstaat men de gezamenlijke gezanten van een hof.

DIPONDIUS. Was eene Romeinsche munt ter waarde van $1\frac{1}{2}$ oude Nederlandfche stuiver; alsmede een gewigt, ter zwaarte van 2 oncen, houdende ieder pond 12 oncen.

DIRCE. Zij was de echtgenoot van LYCUS, welke, na den dood van NYCTEUS, de voogdijfchap van den minderjarigen LABDACUS

eus en van het *Thebaansche* rijk op zich genomen hebbende, den oorlog voortzette tegen EPOPEUS, koning van *Sicyon*, bij wien zich de overspelige moeder van LABDACUS, ANTIOPE, die voorgaf van JUPITER zwanger te zijn, bevond. LYCUS overwon en doodde EPOPEUS, nam ANTIOPE gevangen, en mishandelde, met behulp van DIRCE, haar op de schandelijkste wijze; doch de reeds vroeger geborene kinderen van ANTIOPE, AMPHION en ZETHUS, namen wraak over hunne moeder, bragten LYCUS om, en bonden DIRCE aan den staart van eenen stier, welke haar dus afmaakte. De straf van DIRCE is voornamelijk vereeuwigd door den beitel der Grieksche kunstenaars, en *Rome* bezit nog heden daarvan een keurig meesterstuk.

DIRECTIE. Heet, bij de sterrekundigen, het verschil bij de rechte en schuinsche opklimming (*ascensie*) van twee punten op de hemelvlakte, waarvan zij het een *significator*, en het ander *promotor* noemen. *Dirigeren* beteekent, ingevolge hiervan, bij hen zooveel, als den boog van den *aequator*, tuschen deze twee punten, berekenen.

DIRECTIE-LINIE. Heet, in de werktuigkunde, eene denkbeeldige lijn, welke door het middelpunt der aarde en het zwaartepunt van een ligchaam gaat. Indien deze niet ondersteund wordt, moet een ligchaam noodzakelijk vallen.

DISCANT, in het Italiaansch *Soprano*, is, in de muziek, de bovenstem, de hoogste van de 4 menschelijke stemmen. Het gezang, voor deze stem gezet, noemt men ook *discant*; en daar deze stem overal, waar zij voorkomt, omdat zij de hoogste is, de hoofdstem uitmaakt, zoo moet men haar ook, bij het schrijven der noten, altijd boven aan plaatsen. Voor het overige bedient men zich, ter aanwijzing derzelve, van den C sleutel. (Zie: SLEUTEL), die omtrent in de gedaante eener 3 op de benedenste linie geplaatst wordt; niettegenstaande men thans, tot een gemakkelijk overzicht der noten, ook zelfs voor zulke discant-partijen, zich van den fiool- of G-sleutel bedient.

DISCONTO. (Zie: RABAT.)

DISCRETIE-DAGEN. Zoo noemt men, in het wisselregt, die dagen, welke na den vervaltijd van den wissel nog worden toegestaan, voor dat men behoeft te betalen. Zij zijn in alle koopsteden niet gelijk: *Amsterdam* b. v. gaf voor dezen 6, en *Hamburg* 11 dagen; doch *Leipzig* geehe. Men noemt ze ook wel *Respijt*-dagen.

DISCURSIF. Staat, in de wijsbegeerte, tegen het *intuïtief* over, en beteekent datgeen, wat op denkbeelden en derzelver vergelijking betrekking heeft. *Discursieve* kennis is dus dat gedeelte onzer kennis, welke wij door de zamenvoeging van kenmerken tot denkbeelden en begrippen, en door derzelver onderlinge vergelijking, en dus middellijk, verkrijgen; terwijl men door *intuïtieve* kennis de zoodanige verstaat, welke wij alleen door ons gezigt, of door aanschouwing, ontvangen.

DISCUS. Was, bij de *Grieken* en *Romeinen*, eene werpschijf van steen of metaal, welke door middel van eenen lederen riem, die om de hand was vastgemaakt, op eenen tamelijk grooten afstand geworpen werd. Het werpen met eene zoodanige schijf behoorde tot de *gymnastische* oefeningen, en, bij de Olijmpische en andere spelen, hield men het voor eene groote eer, wanneer men iemand in het slingeren met dezelve overtrof. — In de oudheid verstond men door *Discus* een rond schild, dat, ter gedachtenis van den eenen of anderen held, in de tempels werd opgehangen. — In de plantenkunde is *Discus* de bloemschijf, het middelste deel van eene bloem, hetwelk uit kleine, bijzondere bloempjes bestaat, b. v. van de aster, zonnebloem enz.

DISH. Beteekent, onder de mijnwerkers in *Engeland*, eene houten maat, waarin zij verplicht zijn, den erts te meten. Dezelve bevat 672 vaste duimen, en wordt door den ertsmeester gehouden.

DISPENSATORIUM. Beteekent een boek, waarin alle gebruikelijke geneesmiddelen, benevens de wijze van derzelver toebereiding, vervat zijn. Bijna ieder land en vele groote steden hebben hunne *Dispensatoria*, waarnaar zich de apothekers moeten rigten.

DISPONDAEUS. Is, in de Grieksche en Latijnsche dichtkunde, eene dubbele voetmaat, uit vier lange lettergrepen bestaande, b. v. *Maecenates*, *Concludentes*.

DISSENTERS, (woordelijk tegensprekende, anders denkende), noemt men, in *Groot-Brittannië*, allen, die de bischoppelijke kerk niet zijn toegedaan, en alleen geduld worden. Reeds onder **HENDRIK VIII** en **EDUARD VI**, de tijdgenooten van **LUTHER** en **CALVINUS**, begon zich de hervorming in *Engeland* uit te breiden, en vond de leer des laatsten, boven alle andere, den meesten ingang: zelfs konden de vervolgingen der koningin **MARIA** haren voortgang niet stuiten, en won zij, onder de verlichte en zelfs protestantschgezinde **ELIZABETH** hand over hand veld, totdat eindelijk, in de 16de eeuw, door eene staatswet der regenten van *Engeland*, eene scheuring onder de Protestanten werd te weeg gebracht. **HENDRIK VIII** en zijn opvolger beschouwden zich, namelijk, als geestelijk opperhoofd, in plaats van den paus, en lieten wel de aartsbischoppen en bisschoppen hunne waardigheid behouden, doch zorgden, dat zij niet aan den paus, maar aan hen, onderworpen waren. Dan velen, beweerende, dat de eerste kerk niet onder bisschoppen, maar onder oudsten, gestaan had, onderwierpen zich alleen aan de door hen verkozen oudsten, en dus ontstonden er twee godsdienstige partijen, de *Bischoppelijke kerk*, of de *Episcopalen*, en de *Presbijterianen*, die men ook, omdat zij met het aangenomen stelsel van het hof niet overeenstemden, *Nonconformisten*, en, vermits zij de zuivere leer poogden te herstellen, *Puritanen* noemde. De eerste dezer benaming is inzonderheid in *Schotland* in gebruik, en de laatste was dit eertijds in *Engeland*. Schoon nu de *Puritanen* aldaar weinig, doch in *Schotland* zooveel te meer, ingang vonden, werden zij

zij echter, eerst in het begin der vorige eeuw, onder JAKOB I, en inzonderheid onder KAREL I, tot wiens ontrooning en teregtstelling zij het meeste bijdroegen, onderdrukt. Zijn val had echter dien der bischoppelijke kerk en de zegepraal der *Puritanen* ten gevolge, uit welken nu eene nieuwe sekte voortspoot, die zich nederhand grootendeels weder met hen vereenigde, namelijk: de *Independents*, welke van oordeel waren, dat ieder afzonderlijke kerk eener provincie van alle overige onafhankelijk was, en hare eigene uitwendige kerk-gebruiken (*Liturgie*) konde volgen. Na den dood van CROMWEL werd de bischoppelijke kerk, onder JAKOB II en KAREL II, wederom de heerschende: men onderdrukte de anders denkende op allerlei wijze; en, schoon onder WILLEM III, en zijne vroegste opvolgers, de wreedheden en verregaande mishandelingen ophielden, maken de *Presbyterianen* echter in *Schotland* de heerschende godsdienstige gezindheid uit; doch in *Engeland* en *Ierland* hebben de voorstanders der *Episcopale* kerk de overhand, en worden de talrijke Iersche katholieken altijd, door de in dat rijk wonende *Episcopalen*, tot gevaarlijke onlusten aangehitst. Behalve deze partijen, die zich alle min of meer van de leer van CALVINUS verwijderd hebben, en uit hoofde eener parlements-acte geduld worden, zijn er nog vele *Lutheranen*, *Socinianen*, *Kwakers*, *Wederdoopers* enz. welke alle, met de reeds genoemde godsdienstige partijen, *Disfenters* genoemd worden. Men vindt onder hen doorgaans de meest opgeklearde verstandenen, en zij voegen zich, om dat de koning het hoofd der bischoppelijke kerk is, gewoonlijk bij de tegenpartij. Over het algemeen heerscht in *Groot-Brittannië*, niettegenstaande de groote vrijheid van geweten, vele godsdienstige oneenigheid, die maar al te dikwijls niet alleen den band der eendragt onder de burgers van den staat verscheurt, maar ook, aan den anderen kant, tot eene zekere onverschilligheid omtrent allen godsdienst, en eene al te vrije, voor de zedelijkheid schadelijke, denkwijze aanleiding geeft, die zich niet zelden tot de laagste volksklassen uitstrekt.

DISSIDENTEN. Zoo noemt men, in *Polen*, allen, die den heerschenden Katholijken godsdienst *niet* zijn toegedaan; doch geduld worden, en dus de *Lutheranen*, *Gerreformeerden*, *Grieken* en *Armeniers*, met volkomen uitsluiting der *Wederdoopers*, *Socinianen* en *Kwakers*. De naam van *Disfidenten* kwam echter eerst in 1736 in zwang. Reeds bij het leven van LUTHER won de hervorming in *Polen* veld; doch breidde zich van 1548—1572, gedurende de regering van SIGISMUNDUS AUGUSTUS, zoo sterk uit, dat velen van het volk, ja zelfs de helft van den senaat, en het grootste gedeelte van den adel tot de Lutherfchen overgingen. De koning was haar beschermer, en de Onroomschen vormden nu een kerkgenootschap op zich zelf. Zij verkregen van hem het regt tot alle eerepos-ten, en werden met de Katholijken volkomen gelijk gesteld; doch men beging den groven misflag, dat men de betrekking tusschen

beide gezindheden niet bepaald vaststelde, en gaf daardoor aanleiding tot de bloedigste tooneelen. Men ontnam hun derzelver meermaals bekrachtigde regten van langzamerhand, inzonderheid in 1717 en 1718, onder AUGUSTUS II, toen hun het stemregt op den rijksdag ontzegd werd; terwijl zij eenige jaren later, onder AUGUSTUS III, in 1733, en op den Pacificatie-Rijksdag, in 1736, nog meer verloren, alzoo men eene oude wet ophaalde, volgens welke ieder koning katholijk zijn moest. De *Disfidenten* bedienden zich van de komst des laatsten konings, STANISLAUS PONIATOWSKIJ, tot den troon, om hunne bezwaren in te leveren, en werden in 1766 op den rijksdag, door *Rusland*, *Denemarken*, *Pruisen* en *Engeland*, ondersteund. Inzonderheid trok *Rusland*, hetwelk deze gelegenheid te baat nam, om zijnen invloed in de Poolse zaken te vergrooten, hunne partij, en bragt in het volgende jaar een traktaat tot stand, waarbij zij met de Katholijken volkomen gelijk werden gesteld, waarop de Rijksdag van 1768 de voor hen nadeelige besluiten ophief. Dan, door de uitbarsting van den oorlog met de tegen-confoederatie, en de verdeeling des Rijks, kwam van dit alles niets tot stand, tot dat eindelijk de *Disfidenten* in 1775 alle vrijheden verkregen, met uitzondering van het regt van aanspraak op de posten van Senator en Minister. Bij de laatste inneming van *Polen* is ten aanzien van het godsdienstige niets wezenlijks veranderd geworden.

DISSONANT. Is, in de toonkunst, het gelijk aanslaan van twee of meer toonen, welke voor het oor onaangenaam, en dus het tegenovergestelde van *Consonant* zijn. Natuurlijk wenscht een juist gevoel naar de oplossing van zulke onaangename en met elkander strijdende toonen, en gevolgelyk moet ook op ieder *Dissonant* eene oplossing volgen, welke het vorig bedaard gevoel weder herstelt. Voor het overige verdeelt men de *Dissonanten* in *wezenlijke* en *toevallige*, waarvan de nadere ontwikkeling tot den algemeenen bas behoort.

DISSYLABOS. Is, bij de spraakkunstenaars, een woord, dat uit twee lettererepen bestaat, als: natuur- kennis enz.

DISTESA. (*Canzone*) Een gezang in de oude Italiaansche dichtkunst, uit verzen van 7 en 8 lettergrepen bestaande.

DISTICHON. Is, in de dichtkunst, een gedicht van twee verzen, onverschillig van welke voetmaat of inhoud zij ook zijn mogen; zij mogen bijzchriften, zede- spreken of zin-gedichten zijn: doorgaans echter bestaan zij uit *Hexameters* en *Pentameters*.

DITHMAR, bisschop te *Merseburg*, en zoon van den graaf SIEGFRIED van *Waldek*, stierf in 1018. Merkwaardig voor de geschiedenis der middeleeuw is zijn *Chronicon de rebus gestis HENRICI I, OTTONIS I, II, III, en HENRICI II*, gewoonlijk *Chronicon Martisburgense* genoemd, in 8 boeken, waarvan de beste uitgave die van WAGNER is, *Neurenberg* 1807 in 4o.

DITHYRAMBE. Bij de oude *Grieken* eigenlijk een gedicht, hetwelk tot lof van BACCHUS op zijne feesten gezongen werd. In ee-

ne ruimere beteekenis is het ieder gezang, waarin juist dat verhevene en stoute heerscht, hetwelk de eigenlijke *Dithyramben* kenmerkie.

DITTANAKLASIS. Een regt opstaand *Fortepiano*, in het jaar 1800 door den speeltuigmaker MULLER, te *Wenen*, uitgevonden, waarvan de snaren *perpendiculair* loopen, en hetwelk daardoor een behagelijker vertoon maakt, dan de gewone *Forte-piano's*. Ook is de toon vol en liefelijk, en hebben sommige een dubbeld *Claviatur*, voor twee spelers geschikt, die tegen over elkander zitten.

DITTERS VON DITTERSDORF (CARL) werd in 1730 geboren; was een zeer geliefd Tooneel-componist onder de *Duitschers*, zelfs een dichter, en mogelijk de beste vervaardiger van komieke stukken onder die natie. Reeds als een jongeling van 12 jaren onderscheidde hij zich als *Virtuose* op de viool, op welke hij zich in *Duitschland* en *Italië* met veel bijval liet hooren. JOZEPH II verhief hem, uit hoofde zijner verdiensten in de toonkunst, tot den adelsstand en de prins bisschop van *Breslau* benoemde hem tot kapelmeester. Onder zijne menigvuldige opstellen voor het tooneel, verwierf het zangstuk; *de Doctor en Apotheker*, (het eerste, dat, volgens de Italiaansche manier, van lange *finalen* voorzien is, en in 1786 te *Wenen* door hem op het tooneel gebragt werd), alsmede *Hyronimus Knikker*, en *het Roode Kapje*, de meeste goedkeuring. Zelfs vervaardigden de *Italianen* voor zijne Duitfche muziek eenen Italiaanschen tekst, en verwierven zijne zangstukken bij hen eenen gelijken bijval. Hij stierf, nadat hij twee jaren te voren een pensioen van 500 gulden bekomen had, den laatsten van Wijnm. 1799, op het landgoed van den vrijheer IGNATIUS VAN STILLFRIED, in vrij kommerlijke omstandigheden.

DIVAN, DIWAN. De hoogste staatsvergadering bij de *Turken*, die wekelijks op eenen bepaalden dag bijeenkomt, uit 12 leden bestaat, en den grootvizier en mufti tot derzelver voorzitter heeft. De groote *Divan* wordt ieder Dingsdag door den grooten heer gehouden, terwijl elke *Bascha*, dat is bevelhebber over een landfchap, nog bovendien eenen afzonderlijken *Divan* heeft. — Ook noemt men in *Turkije* eene verhevenheid, van eenen voet boven den grond, *Divan*, welke in alle zalen van paleizen, en kamers van partikuliere personen gevonden wordt, met een kostbaar tapijt bedekt, en van verscheiden geborduurde kussens, tegen den muur opstaande, voorzien is. Op dezen *Divan* rust de heer van het huis, wanneer hij bezoeken ontvangt. Nog noemen de *Turken* *Divan*, eene zekere verzameling van gedichten.

DIVERTIMENTO, (*Italiaansch*) in het Fransch *Divertissement*, is, in de toonkunst, een zeker, voor een of twee speeltuigen vervaardigd, muziekstuk, hetwelk 2, 3 of meer, meestal zeer uitgebreide, *thema's* bevat, en doorgaans slechts voor een kort tijdverdrif geschikt is. — Behalve dit verstaat men in de Fransche muziek door *Divertissement* ook eenen dans, of iets soortgelijks, hetwelk altijd tusschen het bedrijf van ieder zangstuk gegeven wordt.

DIVIDEND. De half- of heeljarige renten of uitdeelingen, welke een actiehouders of deelhebbers aan de publieke fondsen, of aan die van handel-genootschappen, ontvangt. (Zie: **ACTIE**.)

DNIEPER, voorheen de *Borysthenes*, daarna *Danapris*; eene groote rivier, welke in *Rusland*, 20 mijlen boven *Smolensko*, uit een moeras ontspringt, in vele bogten door verscheiden landschappen heenen loopt, de rivieren *Beresino*, *Bug*, *Propietsch*, *Desna*, *Orel*, *Samara* enz. ontvangt en na eenen loop van 182 mijlen tusschen *Oczakow* en *Kinburn* in de *Zwarte zee* stort. Zij vormt wel 70 eilanden, onderscheidene watervallen en het meer *Liman*, en is zeer vischrijk.

DNIESTER. Eene aanzienlijke rivier, welke in het Karpatisch gebergte, op de grenzen van *Hongarije*, in *Oost-Gallicië* ontspringt, en bij hare uitwatering in de *Zwarte zee* eenen grooten zeeboezem vormt. Zij scheidt *Rusland* van *Moldavië*, vormt bij *Jampol* eenen gevaarlijken waterval, en is, door de veelvuldige klippen, moeilijk te bevaren.

DOBBERAN. Een slot en vlek aan de *Oostzee*, aan *Mecklenburg-Schwerin* behorende. In deszelfs nabuurschap bevindt zich de zoogenoemde *heilige Dijk*, waar de *Oostzee* de fraaije, wonderlijk gekleurde steenen opwerpt. Uit de inkomsten van het voormalig *Cisterziënser*-klooster, thans het koninklijk jagthuis, genieten de hoog-leeraren van het nabijliggend *Rostock*, gedeeltelijk, hunne jaarwedden. Men heeft hier onlangs een zeebad aangelegd, hetwelk als het eerste in *Duitschland* van deze soort opmerking verdient, en vele vreemdelingen naar *Dobberan* gelokt heeft. Het ligt nabij de *Oostzee*; heeft, behalve het groote badhuis, dat uitmuntend is ingerigt, nog verscheiden kleinere gebouwen, en het water wordt door middel van pompen of buizen uit de zee aangevoerd. Men kan er zich van koude en warme baden bedienen, als ook van een regenbad. In de zee baadt men door middel van badkarren op 4 wielen, waarvan de binnenste ruimte tot het ontkleeden dient, waarin een trap is, langs welken men in de zee afdaalt; wordende men tegen de kracht der golven, door eenen muur, op den oever geplaatst, beschut. Na het gebruik van het bad biedt een hoog opgaand bosch gelegenheid aan, om zich door eene wandeling te kunnen verwarmen. Voor behoeftigen heeft men, sedert 1811, een afzonderlijk huis opgerigt, in welks 6 vertrekken 12 zieken, zonder voor het baden iets te betalen, hun verblijf kunnen houden. De temperatuur der *Oostzee* is 59 tot 61 graad van **FAHRENHEIT**. Volgens de opgave van **LINK**, bevat 1 pond *Oostzee*-water 2 grein gyps, $\frac{2}{3}$ bitterzout, 88 kookzout, 22 $\frac{1}{3}$ zoutzure bitteraarde, en 2 zoutzure klalk. Men betaalt voor een warm bad, met een afzonderlijk vertrek, 24 schellingen.

De groothertog heeft veel ter verfraaijing van *Dobberan* gedaan. *De kamp*, een groot plein, bevat aangename schaduwrijke partijen: het groote logement, voornamelijk ter inwoning van badgasten (omdat

DODECADRUM. — DÖDERLEIN. (JOHAN CHRISTOPH) 361

dat het groote badhuis daartoe te klein is) bestemd, bevat eene zaal voor spel en stille zamenleving; bepallende zich alle luidruchtige vermaken tot het naastbijgelegen nieuwe gebouw. Midden op het genoemde kamp staat een gebouw, welks midden een muziktempel is, die des voormiddags tot concerten dient. Ook heeft *Dobberan*, sedert 1805, eenen schouwburg, en zeer aangename omstreken, zoo als: het *Park* met zijne waterkommen, den *Juffersberg*, aan welks voet *Dobberan* ligt, en die een overheerlijk gezigt op de *Oostzee*, en landwaarts tot *Rastok* oplevert; de *Buchenberg* enz.; terwijl in de nabuurschap *Dietrichshagen*, *Warnemunde*, en het *Koventer-meer*, waar men zich met de zwanenjagt kan bezig houden, en die allen de heerlijkste gezigten opleveren, gevonden worden.

DODECADRUM. Een meetkunstig vast ligchaam, bepaald door twaalf gelijke vijfhoeken.

DODECANDRIA. Gewassen, door LINNEUS, in zijn plantenstelsel, onder de 11de klasse gerangschikt. Zij bevatten bloesems met 12 — 19 stoffaten, en de huislook behoort tot dezelve.

DÖDERLEIN. (JOHAN CHRISTOPH) Een man, in ons vaderland, door zijne verstandige en vrijmoedige navorsching van godsdienstige waarheden, gezonde uitleg- en welwikkende oordeelkunde, niet onbekend. Hij zag in de Frankische rijksstad *Windsheim*, in 1746, het eerste levenslicht. Zijn vader, een man van kunde en gezond oordeel, die hier predikant was, legde zich opzettelijk toe op de opvoeding zijn zoons, niet alleen om zijn hart te vormen, maar ook, om hem tot de wetenschappen op te leiden. Behalve dit onderwijs, genoot DÖDERLEIN het geluk, dat de Latijnsche school in zijne geboorteplaats, op dien tijd, van de bekwaamste schoolleeraren voorzien was, en het was aan den kundigen rector G. W. DIEZ, dat hij, volgens zijne eigene betuiging, voornamelijk zijne kennis in de Oosterfche talen, en zijnen bijzonderen smaak voor de studie van de boeken des Ouden Verbonds, te danken had.

Door hem voorbereid, begaf hij zich naar de hooge school te *Altdorf*, waar hij, in opgemelde vakken, het onderwijs der hoogleeraren RIEDERER en NAGEL, alsmede van den schranderer DIETELMEIJER, die, zoowel als eerstgenoemde, een leerling van den grooten BAUMGARTEN was, genoot. Reeds in 1768 werd hij tot tweeden leeraar (*Diaconus*) aan de hoofdkerk zijner geboorteplaats verkozen, waar zijn ambt hem tijds genoeg voor zijne geliefde studien overliet. Thans, geheel ontbloot van zijne leermeesters en vele hulpmiddelen, leerde hij zelf denken; begon de oude kerkvaderen en godgeleerden te lezen, en maakte, dikwijls voor tijdverdrijf, van dezelve uittreksels, zonder te denken, dat hem dit in het vervolg zoo zeer zoude te stade komen.

Ondertuschen werd die tijd ras geboren. Reeds in 1772 werd hij tot hoogleeraar aan de hooge school te *Altdorf*, en tevens tot predikant aldaar beroepen. Hier kregen zijne studien eene meer bepaal-

de rigting; doch leefde hij hier nog meer voor zich zelve, en befreedde den tijd, om nieuwe kundigheden op te zamelen, ten einde naderhand zooveel te nuttiger voor de wereld te kunnen worden. Eerst in 1774 gaf hij eene verhandeling uit, ter verkrijging der doctorale waardigheid in de godgeleerdheid, *over de Verlossing van de magt des Satans, beschouwd als eene uitstekende weldaad, ons door CHRISTUS geworden*, waarvan de hoogleeraar ERNESTI eene voortreffelijke getuigenis gaf; doch welke bij sommigen voor te regt-, bij anderen voort te onregtzinnig gehouden werd. DÖDERLEIN, zich aan geene beoordeelingen van dien aard bekreunende, gaf het tweede deel dier verhandeling in het licht, waarin hij zijn gevoelen staande hield. In 1775 verscheen zijne fraaije vertaling van JEZAIAS, die in 1779 voor de derde keer, aanmerkelijk veranderd en verbeterd, is uitgekomen, waarop in 1779 het *Auctarium ad HUG. GROTH annotationes in V. T.* volgde, waaruit, zoowel als uit zijne vertaling van JEZAIAS, zijne bedrevenheid in de Oosterfche talen, en goede smaak in de uitlegkunde van het oude Testament, blijkbaar is. Niet minder bleek de laatste in zijne overzetting der *Spreuken van SALOMO*, en in eenige bijzondere verhandelingen, welke in het *Repertorium für Biblische und Morgenländische Litteratur*, van den hoogleeraar EICHORN, geplaatst zijn. De beruchte fragmenten uit de Wolfenbüttelefche bibliotheek gaven hem aanleiding, om ook in het verdedigen van den Geopenbaarden, inzonderheid Christelijken godsdienst zijne bekwaamheden aan den dag te leggen. In 1780 en 1781 kwamen de fragmenten en antifragementen van hem te voorschijn; dit polemisch boek zag reeds in 1787 voor de vierde maal het licht, en mag ook voor eene der verstandigste, gematigdste en bondigste wederleggingen van dit werk gehouden worden.

Gelijkrijdig trad hij openlijk te voorschijn met zijn godgeleerd Handboek; terwijl in 1780 de eerste uitgave van de *institutio Theologiae Christianae in capitibus religionis theoreticis nostris temporibus accommodata* het licht zag, en tevens eene nieuwe theologifche bibliotheek van hem verscheen. Hierdoor trok hij aller aandacht. Van het eerste werk zag men in 1791 reeds de 5de uitgave, en geen wonder; want men vond overal, het zij men op den inhoud of op de manier van voordragt ziet, voldoening. DÖDERLEIN hield altoos in het oog, dat hij de leer van JEZUS en zijne Apostelen uit hunne gezegden en fchriften moest voordragen, en kon dus niet van zich verkrijgen, op eigen gezag zijne redekavelingen in de plaats van dat onderwijs te stellen, hetwelk hij in die fchriften opgesloten vond; en van daar, dat men hier eenen schat van gezonde uitlegkunde vindt, en tevens eene allerfraaiste schets van de geschiedenis der leerstellingen in de Christelijke kerk, om dus van elkander te schiften, wat de leer van onzen Zaligmaker en van zijne Apostelen uitmaakt, en wat bijvoegfelen van later tijden zijn.

Op deze wijze baarde hij zich den weg tot zijne verdere bevoor-

de-

dering. De hooge school te *Jena* droeg hem in 1782 het hoogleeraars-ambt op, waardoor hij in eenen ruimeren kring van werkzaamheid geplaatst werd. Hij hield dagelijks drie collegien, als: een over de stellige, een ander over de zedekundige godgeleerdheid, en een derde over de predikkunde, het predikambt enz. Hij predikte om de vier weken in de akademie-kerk, en legde tevens eene kweekschool aan, om studenten in het prediken, en verdere bezigheden van het leeraar-ambt te oefenen.

Te *Jena* begon hij zijn *Religions Unterricht*, waarvan slechts 5 deelen, bij zijn leven, het licht zagen, hetwelk door hem niet verder gebragt is, dan tot het leerstuk van God, en ook in het Nederduitsch het licht ziet. Dit werk ontwikkeld, gedeeltelijk, nog meer voor den denkenden Christen des mans bijzondere denkwijze over den godsdienst, en is een handboek, waarvan weinige wedergade gevonden wordt. — De zedekunde trok hier ook zijne bijzondere aandacht: in het jaar 1789 gaf hij eene Christelijke zedekunde uit, en legde zich voorts, voornamelijk, toe op de beschaving en verbetering zijner voorheen uitgegeven werken. — In 1792 besloot hij zijne *Theologische Bibliothek*, en begon een nieuw maandwerk, onder den titel van: *Theologisch Journal*, waarvan het 1ste deel compleet is. Nog heeft hij gearbeid aan eene nieuwe uitgave van den Hebreeuwſchen bijbel van REINECCIUS, met bijvoeging van eenige uitgezochte varianten, welk werk bij BREITKOPF te *Leipzig* gedrukt werd.

Wanneer men het oog ſlaat op de menigvuldige voortbrengfels van zijn verſtand, en het gewigtige en belangrijke van elk ſtuk; den tijd, de beſezenheid, de kunde en het oordeel, welk tot dit alles noodig was, en dan het volledige en bondige, in al zijne ſchriſten doorſtralende, in aanmerking neemt, dan ſtaat men verbaasd over de werkzaamheden van dezen uitmuntenden man. Dan, de boom, welke zulke edele vruchten droeg, is verdord. DÖDERLEIN ſtierf den 2den van Winterm. des jaars 1792, aan eene kwaadaardige koorts, in den ouderdom van 46 jaar. Was zijn verſtand reeds rijp, om hier ten nutte zijner natuurgenooten werkzaam te zijn, het was het ook voor de eeuwigheid!

DODONA. Eene *Moloffſche* ſtad in *Epyrus*, in welker nabijheid een groot eiken bosch was, waarin duiven, of, volgens HERODOTUS, *Theſſaliſche* vrouwen, godſpraken gaven. Het is een der oudſte orakel van *Griekenland*.

EODONAEUS, (REMBERT) ook genoemd DODOENS, werd den 29 van Zomer m. 1517 te *Mechelen* geboren. Zijn vader, DENIS DODOENS, was uit *Staveren* in *Vrieſland* afkomſtig. Reeds zeer jong werd hij naar *Leuven* gezonden, om zich op de geneeskunde, en wel in het bijzonder op de kruidkunde, toe te leggen. Nadat hij, op zijn zeventiende jaar, tot doctor bevorderd was, begaf hij zich naar de meest beroemde hooge ſcholen van *Duiſchland*, *Frankrijk* en *Italië*; op zijne terugreis van daar droeg keizer MAXIMILIAAN II, en, na het overlijden van dien monarch, RUDOLPH II hem, wegens
zij-

zijne uitstekende kunde, de waardigheid van Lijfarts op. De zucht na een meer stii leven deed hem naar zijn vaderland terug keeren, waarna hij in 1582 tot hoogleeraar in de geneeskunde te *Leijden*, benoemd werd, alwaar hij in 1585 stierf. Zijne vele nagelatene werken handelen bijna alle over de kruidkunde.

DOEDIJNS. (WILLEM) Een beroemd Nederlandsch historieschilder, in 1630 te *'s Hage* geboren. Zich reeds vroeg op deze kunst hebbende toegelegd, ging hij naar *Rome*, om zich verder in dezelve te volmaken, waar hij tot dat einde 12 jaren vertoefde, en zich in dien tijd de stukken der voornaamste meesters ten nutte maakte. Hij was de eerste en voornaamste van hen, die in 1661 een genootschap van schilders in *'s Hage* oprigtte, waarvan hij dikwijls bestuurder was. Hij was groot in ordonnantien; naauwkeurig in de teekening van zijn naakt, en bewonderingswaardig in zijn koloriet; van welk een en ander verscheidene stukken van zijne hand, en inzonderheid het heerlijke schilderstuk op het stadhuis, *het regt van SALOMON* verbeeldende, kunnen getuigen. DOEDIJNS stierf, met roem overladen, in den ouderdom van 67 jaar.

DOES. (JAKOB VAN DER) Een Nederlandsch konstfschilder, te *Amsterdam* geboren. Na eenige jaren zich bij N. MOJAART in de schilderkunst geoeftend te hebben, ging hij naar *Frankrijk*, vervolgens naar *Italië*, waar hij te *Rome* verscheidene jaren met ijverig teekenen en schilderen doorbragt, en zich naar de beste, inzonderheid naar de voorbeelden van BAMBOORS, oefende. Naderhand, in zijn vaderland terug gekeerd, zettede hij zich in *'s Hage* neder, huwde hier tot tweemaal, en stierf in het laatst van 1673, onder anderen 2 zoons nalatende, SIMON en JAKOB, die mede konstfschilders geweest zijn.

Onze VAN DER DOES schilderde bevallig; was in het verkiezen van licht en bruin ongemeen ver; verstond de groepswijze koppeling der dieren bijzonder wel, en is door niemand in het schilderen van schapen en geiten, zoo in natuurlijke teekening als wijze van schilderen, overtroffen. In het keizerlijk kabinet te *Weenen* bevindt zich een uitmuntend stuk van dezen meester, een landschap in den omtrek van *Rome* verbeeldende.

DOESBURG. Eene Nederl. stad in de prov. *Gelderland*, kwart. *Zutphen*, van eenen alouden oorsprong. Zij werd waarschijnlijk door den Romeinschen veldheer DRUSUS gebouwd, en ligt aan de zamenvloeiing van den ouden en nieuwen *Ijsel*, ook wel de *Drususgracht* genoemd, en gegraven, om den *Rijn* boven *Arnhem* met den *Ijsel* te vereenigen. De stad is eene wel versterkte vesting, heeft vier poorten en telt ruim 2350 inwoners, die meestal in den landbouw, de veeteelt en ook in den koophandel, voor welken zij zoo wel gelegen is, hun bestaan vinden, alsmede in hare mostaard, welke wijd en zijd verzonden wordt. De toren van de groote kerk is zeer hoog, van een uitmuntend klokkenspel, en sedert 1782 van eenen afleider voorzien. Voorts heeft men hier ook nog de kleine of gasthuiskerk, tevens door de Lutherfchen gebruikt wordende, eene fraaije, nieuw opgebouwde Roomfche

sche kerk, eene kleine synagoge, eene Latijnsche school, een gast- en weeshuis, een weduwenhuis, een groot tuighuis binnen, en een kruidmagazijn buiten de stad. Over den *Ijsel* voor de stad ligt eene schipbrug. De *Drususgracht*, bij deze plaats haren aanvang nemende, vormt bij *Westervoort* den mond van den *nieuwen Ijsel*, over welken aldaar mede eene schipbrug geslagen is. De omstreken der stad zijn, door de nabijgelegene dorpen *Dieren* en *Elkum*, zeer bekoortlijk. *Doesburg* is de geboorteplaats van ADAM HUIGHEN en van den verdienstelijken admiraal J. H. VAN KINSBERGEN.

DOEVEREN. (GUALTERUS VAN) Werd in 1730 te *Philippine* in *Vlaanderen*, geboren. Hij oefende zich, zoo in *Leiden* als *Parijs*, in de onderscheidene takken der geneeskunst, en wel in de eerstgemelde stad onder de hoogleeraren MUSSCHENBROEK, de beide ALBINUSSEN, GAUBIUS, VAN ROOIJEN en WINTER, (onniddellijke opvolgers van BOERHAVE en RUISCH), en in *Parijs* onder NOLLET, TEREIN, ASTRUC, PETIT en LEVRET. In 1753, naar zijn vaderland terug gekeerd zijnde, verwierf hij aan de hooge school te *Leiden* den graad van doctor in de geneeskunde, welke hij sedert in die stad uitoefende, en daardoor de aandacht van deskundigen zoo zeer tot zich trok, dat hij, reeds het volgende jaar, tot hoogleeraar in de ontleed- en heilkunde aan de hooge school te *Groningen* beroepen werd, waar hij in Zomer dien post met eene redevoering: *de imprudenti ratiocinio ex observationibus et experimentis medicis*, aanvaardde. Hij kweet zich in denzelfden met zoo veel lof, en gaf zulke doorslaande blijken van geneeskundige bekwaamheden, dat hem in 1771, bij het overlijden van den hoogleeraar B. S. ALBINUS, de leerstoel van gewoon hoogleeraar in de beschouwelijke en praktikale geneeskunde, te *Leiden*, weleer door den onsterfelijken BOERHAVE, met zoo veel roems bekleed, werd opgedragen. In Bloem. deszelfden jaars vertrok hij naar zijne nieuwe standplaats, en hield zijne intrede met eene redevoering: *de recentiorum inventis medicinam hodiernam veteri praestantiorum reddentibus*, waarin hij, na eene fraaije schets van de aloude geneeskunde, en hare verschillende voortgangen in volgende tijden, aanwees, hoezeer de ontdekkingen der hedendaagsche deze heilzame kunst, in al hare deelen, toegelicht en volmaakt hebben; zijnde deze redevoering, gelijk ook de vorige, door den druk gemeen gemaakt.

VAN DOEVEREN slaagde ongemeen gelukkig in de inenting der kinderpokjes, van welke behandeling hij een groot voorstander was, en welke kunstbewerking hij, onder meer anderen, aan de kinderen van den prins Erffstadhouder verrigtte, van wien hij naderhand lijfarts werd. Dan, weldra zag hij zich in den loop van zijnen voorspoed gestuit: het overlijden zijner beminde echtgenoot dompelde hem in de diepste droefheid, zoo dat hij sedert onverschillig werd voor alles, wat uiterlijke eer, algemeene toejuiching en voorspoed hem verder konden opleveren. Slechts weinig tijds kon hij dit pand zijner liefde

betreuren; want op den laafsten dag des jaars 1783 stierf hij aan eene beroerte, in den ouderdom van 53 jaar. Hij bezat eenen ongemeen vluggen en werkzamen geest, eene groote mate van schrandtheid, en eene juistheid en klaarheid van denkbeelden, welke men slechts zeldzaam ontmoet. Als geneesheer genoot hij de achting van het algemeen, zoowel als het vertrouwen zijner ambtgenooten. De hoogleeraar BURMAN, uit eene heete koorts hersteld zijnde, waarin hij hem als arts bediend had, sprak hem met deze woorden toe: *quod vivam, quod vigeam, hoc, DOUVERENNE! tuum est.*

De hoogleeraar VAN DOEVEREN spaarde geen geld ten behoeve der wetenschappen en kunsten. Hij bezat eene talrijke en uitgezochte boekertij, en zijne fraaije verzameling van delfstoffen en ontleedkundige preparaten, een voornaam gedeelte uitmakende van het kabinet aan de universiteit te *Leijden*, lokte de nieuwsgierigheid der reizigers. Vele uit- en inlandsche geleerde maatschappijen hadden hem het lidmaatschap opgedragen, als: die van *Haarlem*, *Rotterdam*, *Vlissingen*, het genootschap der natuur-onderzoekers te *Berlijn*, de koninklijke maatschappij der geneeskunde te *Parijs*, de maatschappij van landbouw in *Amsterdam*, het *Utrechts* provinciaal genootschap, en de geneeskundige maatschappij te *Edinburg*.

Behalve de reeds gemelde akademische redevoeringen zijn van hem nog in het licht: *Sermo Academicus de erroribus medicorum, sua utilitate non carentibus*; *Sermo Academicus, de Sanitatis Groningano-rum praesidiis ex urbis naturali historia derivandis*, beiden in *Groningen* uitgesproken, en aldaar gedrukt; *Specimen observationum Academicarum, ad monstrorum historiam, anatomen, pathologiam et artem obstetriciam praecipue spectantium*; *Epistolae ad CL. ECHARD SANDIFORT, de felici successu insitionis variolarum*; *Primae lineae de cognoscendis mulierum morbis in usus Academicos*, sedert den druk in 1775, op nieuw te *Leipzig* uitgegeven door J. C. F. SCHLEGEL, en eindelijk: *Sermo Academicus, de remedio morbi, sive de malis, quae hominibus a remediis sanandi causa adhibitis saepenumero accidere solent*, welke in 1779 te *Leijden* in het licht kwam. Wijders vindt men van hem, in het 12de deel der verhandelingen van de maatschappij der wetenschappen te *Haarlem*, eene over *de ware Kinderpokjes, die meer dan eenmaal denzelfden mensch aantasten*, en, in het 1ste stuk der verhandelingen der maatschappij van proefondervindelijke wijsbegeerte te *Rotterdam* een vertoog, over *de nieuwe manier van het doorsneden der blaas, met proeven bevestigd*.

DOGE. (Een Italiaansch woord, eigenlijk hertog beteekenende.) Was voorheen de benaming van het opperhoofd der beide voormalige Italiaansche republieken, *Venetië* en *Genua*. Hij werd uit den adel, in wiens handen de regering was, gekozen; doch zijne magt was zeer bepaald, en bestond slechts in het uiterlijke. Sedert de *Franschen* zich van *Italië* meester maakten, hield echter deze waardigheid op. Merkwaardig was, intusschen, het huwen van den

Do-

Doge van Venetië aan de Adriatische zee. Gewoonlijk op hemelvaarts-, doch bij onstuimig weder op eenen anderen dag, voer hij met een prachtig versierd schip, den *Bucentaurus*, vergezeld van den adel en de voornaamste geestelijkheid, een eind wegs in de *Adriatische zee*. Eene talloze menigte kleinere vaartuigen, met aanbouwers, omringde het schip van den *Doge*, die door het geschut van eenige in linie geschaarde oorlogschepen begroet werd; terwijl het gezang en de muziek zich van alle kanten lieten hooren. De *Doge* wierp hierop, na het uitspreken van eenige gebeden, eenen gouden ring in de zee, er in het Latijn deze woorden bijvoegende: *wij huwen aan U, o zee! ten teeken eener ware en beflendige heerschappij*. Deze plegtigheid geëindigd zijnde, zeilde de *Doge*, met al de overige vaartuigen, weder terug, en besloten verscheiden vreugde-bedrijven den dag. De geheele plegtigheid houdt men voor een zinnebeeld van de heerschappij der *Venctianen* over de *Adriatische zee*.

DOGMATIEK. Leerstellig; het stelsel der geleerde Christelijke godgeleerdheid, dat door de kerkvaders vroegtijdig ontworpen, en door den beroenden kerkvader AUGUSTINUS, in de 5de eeuw, ten volle is ontwikkeld geworden. De godgeleerden en wijsgeeren der middeleeuwen beijerden zich om strijd, om deze wetenschap door nuttelooze bespiegelingen en niets afdoende haarkloverijen aan te vullen, waarvan de latere geleerden haar, met behulp der oordeel- en uitlegkunde, nauwelijks hebben kunnen zuiveren.

DOIJEN. (GABRIEL FRANÇOIS) Een historieschilder, in 1726 te *Parijs* geboren, die reeds op zijn 20ste jaar den eersten prijs bij de koninglijke akademie behaalde. Hij hield zich 4 jaren in *Italië* op, en nam te *Rome* CORTONE, en te *Napels* SOLIMEN tot voorbeelden. Hierop keerde hij naar *Parijs* terug, hield zich 2 jaar in zijne werkplaats verborgen, en vervaardigde het groote, beroemde schilderstuk, *den dood van VIRGINIA*, hetwelk hij in 1759 voltooide, en wat hem niet weinig roem verwierf. Naderhand rees dezelve nog hooger door zijne beroemde schilderij, *Miracle des Arelans* geheeten, welke uit de legende van de heilige GENOVEVA ontleend was, alsmede door een ander stuk, *de Pest* voorstellende. Hij was juist bezig, met de krooning van LODEWIJK XVI te schilderen, toen hij, door het uitbarsten der omwenteling, in de voltooiing van dit schilderstuk werd verhinderd. Hij ging nu, op aanzoek der keizerin CATHARINA, naar *Petersburg*, arbeidde hier 16 jaren, en werd bestuurder van de akademie der kunsten, welken post hij eindelijk door hoogen ouderdom nederlegde. Hij stierf aldaar in 1806.

DOK. Is 1. in de scheepsbouwkunde, eene afgezonderde plaats in eene haven, of aan den oever der zee, geschikt tot het bouwen en herstellen van schepen. Zulk een Dok heeft gewoonlijk groote sluizen of deuren, om het zee- of rivierwater af te sluiten, terwijl aan het schip gearbeid wordt, en het weder binnens te laten, wanneer het

hetzelve moet afloopen. De sluizen alsdan geopend zijnde, dringt het water in het Dok, ligt het op stapel staande schip omhoog, en voert het in den stroom. — 2. In de bouwkunde verstaat men, door *Dokken*, kleine, dikke zuilen met eene kroonlijst of eenen krans, die te zamen eene balustrade uitmaken.

DOLABELLA. Schoonzoon van CICERO. Hij was de partij van CAESAR toegedaan; woonde den *Pharsalischen* slag bij; werd consul, en, na den dood van CAESAR, viel hem *Syrië* als wingewest ten deel. Vervolgens vele geweldenarijen plegende, werd hij vijand van den staat verklaard. Te *Laodicea*, door CASSIUS belegerd, maakte hij zelf met het zwaard een einde aan zijn leven.

DOLCI. (CARLO) ook wel DOLCE genoemd, geboren in 1616 en gestorven in 1686, was een beroemd schilder te *Florence*, die niet alleen zeer juist, maar ook in een zeer fraai en luisterrijk coloriet, inzonderheid geestige geschiedenissen, en ook portretten schilderde. Zijne werken zijn door geheel *Europa*, en zijne meesterstukken in zijne geboortestad te vinden. Tot de voornaamsten behooren de 3 volgende, waarmede de galerij te *Dresden* pronkt, als: de *CECILIA*, de *Orgelspeelfter*, de zeer bekende, en dikwijls in koperen plaat gebragte *CHRISTUS, het brood en den wijn zegenende*, en *HERODIAS, met het hoofd van JOHANNES*: voorts de *CHRISTUS op den Olijfbberg*, welk stuk zich te *Parijs* bevindt enz.

DOLIMAN. Zoo noemt men de lange rokken, die de *Turken* dragen.

DOLK-RIDDERS. (*Chevaliers du Poignard*). Onder deze benaming verstond men die genen, die, kort voor den beruchten 10 van Oogstm. te *Parijs*, ter verdediging des konings en des rijks, zich met dolken wapenden, en, op ieder gegeven sein, zich in het binnenste der *Tuilleries* verzamelden. De meesten hunner reddeden zich dien dag door de geheime uitgangen van dit slot.

DOLFIJN. Een zwemmend, of in het water levend zoogdier met tanden in beide kaken. Er zijn drie soorten van, als: 1. de *Bruinvisch* (*Delphinus Phocaena*), de *Turfs* van PLINIUS, met een bijna kegelvormig lijf, eenen breeden gevinden rug, en eene eenigzins stompe snuit, welke omtrent 8 of 9 voet lang wordt. 2. De *Tuimel-Dolfijn*, of de *Tuimelaar* (*D. Delphis*), de eigenlijke Dolfijn der ouden. Het lijf van dit dier is langwerpig (en bijna rond, met vinnen, en de snuit dun en scherp. Het wordt iets grooter dan de voorgaande soort, bewoont met deze de Europeische zeeën, en komt, even als de Bruinvisch, voornamelijk bij eenen naderenden storm, dikwijls dicht bij de schepen. En 3. De *Noordkaper* (*D. Orca*), met eene hooge vin op den rug, en eenigzins kegelvormige, en een weinig omgekromde randen. Hij wordt het meest in den *Noordelijken Oceaan*, doch ook in de *Middellandsche zee* gevonden; is omtrent 20 voet lang, en leeft meest van haringen. De Dolfijnen worden zeer vet, en leveren veel traan op.

In

In de sterrekunde is de Dolfijn de naam van een sterrenbeeld van 10 sterren, niet ver van den Adelaar staande. De fabel verhaalt ons er van, dat dit beeld diezelfde Dolfijn is, welke AMPHITRITE, die zich voor de aanzoeken van NEPTUNUS verscholen had, opzocht, en bewerkte, dat zij met hem huwde, om welke reden hij door dezen zee-god, ten blijke zijner erkenning, onder de sterren geplaatst werd.

DOLL. Hoogleraar in de beeldhouwkunst te *Gotha*, was een der kundigste beeldhouwers in *Duitschland*. Ondersteund door den laatst overledenen Hertog, ERNST van *Gotha*, bragt hij eenige jaren, inzonderheid te *Rome*, door, om zich aan de kunst toe te wijden. De bekende oudheidkundige REIFENSTEIN bestuurdde zijne studien in *Jena*, en WINKELMAN achtte hem zeer hoog. Zijn eerste werk van aanbelang was het gedenkteken voor dezen geleerden, hetwelk in het *Pantheon* geplaatst werd. Bij zijne terugkomst te *Gotha* werd hem het opzigt over het hertogelijk kunstkabinet, en de galerij van antieke afgietsels opgedragen. In het vervolg van tijd rigtte hij eene teekenschool op, en leverde vele kunststukken voor andere plaatsen van *Duitschland*, waaronder de *Basreliefs* in de rijbaan te *Desfau*, eene groote groep in de hoofdkerk te *Lunenburg*, *Geloof-Liefde* en *Hoop* verbeeldende, LESSINGS gedenkzuil te *Hanover*, en die van KEPLER te *Regensburg*, bijzonder uitmunten. Uit al zijne stukken blijkt, dat hij met de oude klasieke werken der kunst is bekend geweest. Hij stierf te *Gotha* den 30sten van Lentem. 1816.

DOLLAR. Is eene Engelsche munt, inzonderheid in *Noord-Amerika* in zwang, welke omtrent zooveel als een Duitfche specie-daalder, en in Engelsch geld 4 sch. en 6 pen. of bij ons f 2 - 60 cents waardig is.

DOLLART. (DE) Een zeeboezem tusfchen *Oost-Vriesland* en de provincie *Groningen*, die in de 13de eeuw ontftond; toen niet minder dan 44 dorpen inzwol, en waarin de rivier de *Eems* zich uitftort. Hij is, op het wijdste, twee uren breed, heeft vijf uren gaans in den omtrek, en zijnen naam ontleend van het *Dol* of het ontfuimig geraas, hetwelk zijne wateren kunnen veroorzaken.

DOLLOND. (JOHN) Een beroemd Engelsch kunstenaar, die het eerste *Achromatifche* verrekijkers vervaardigd heeft, welke den lichamen, die daardoor gezien worden, geene bijzondere kleuren geven, zoo als dit bij de gewone verrekijkers het geval is. De beroemde EULER gaf hem hiertoe aanleiding, die, door een naauwkeurig onderzoek van het menschelijk oog, ontdekte, dat dezelfs onderscheidene vochten zoodanig gefchikt waren, dat de lichamen, welke zich daarin spiegelden, zonder bijzondere kleuren op het netvlies overgebragt werden, waaruit hij aanleiding nam tot het opgeven eener wijze, om, door de glazen der verrekijkers uit lichamen, welke verschillende kracht van ftraalbreking hadden, zamen te ftellen, ook aan deze hetzelfde vermogen te geven; hetwelk, na onderscheidene proeven, door DOLLOND bewerkftelligd is, door de glazen der kijkers uit tweederlei foort van glas zamen te ftellen.

DOLOMIEU. (DEODAT- GUY- SILVAIN- TANCREDE (Grated)- DE)
 Een beroemd natuurkundige, werd in Zomerm. 1750 geboren, en van zijne wieg af aangenomen in de ridder-orde van *Maltha*. Acht-tien jaren oud zijnde, geraakte hij in een tweegevecht met een zijner medebroeders, waarin zijne partij sneuvelde. Volgens de wetten der orde, werd hij veroordeeld, om zijn leven te verliezen; doch verkreeg van den grootmeester pardon, hetwelk paus CLEMENS XIII, niet, dan nadat hij negen maanden in eenen kerker gekwijn had, bekrachtigde. Twee en twintig jaren oud, bevond DOLOMIEU zich te *Mentz* in het regiment der Carabiniers, waar hij met LA ROCHEFOUCAULT door de banden der vriendschap ten naauwste vereenigd werd. Behalve de nasporingen over de zwaarte der lichamen op onderscheiden afftanden van het middelpunt der aarde, die van hem in 1775 in het licht verschenen, had hij reeds verscheiden werken in gereedheid gebragt. LA ROCHEFOUCAULT er de hand van eenen natuurkundigen in ziende, waarvan iets groots te wachten was, bewerkte, dat zijn vriend bij de akademie der wetenschappen, te *Parijs*, als correspondent werd aangenomen.

DOLOMIEU verliet nu zijne krijgskundige loopbaan, ten einde zich geheel aan de natuurkundige wetenschappen toe te wijden, en begon zijne Mineralogische reizen. Hij bezocht de beroemdste oorden rondom de *Middellandsche* zee; ging vervolgens naar *Sicilië*; beklimde den *Aetna* en *Vesuvius*; begaf zich van daar naar den bergketen der *Appenijnen*; vervolgens naar de meren en bergen van het oude *Latium*, die de overblijffels of voortbrengfels zijn van uitgedoofde vuurbergen, en van daar naar de *Alpen*, welker onderscheidene strekkingen hij doorreisde. Ook de *Liparische* eilanden, waarvan hij in 1783 de beschrijving uitgaf, ontgingen geenszins zijne nasporingen; terwijl hij, na de verwoesting van *Calabrië*, door eene verschrikkelijke aardbeving, dezen omgekeerden grond bezocht, om, in het midden van de puinhoopen, de oorzaken dezer doodelijke gebeurtenis op te sporen. Hij onderwierp, in 1784, zijn gevoelen omtrent dezelve aan de beoordeeling van het publiek, in eene verhandeling, waarin hij aantoonde, dat in het gedeelte van *Calabrië*, waar de schudding de grootste verwoesting had aangeregt, al de bergen van kalkstoffen waren, zonder eenig blijk van vulkanische stoffen.

In zijn vaderland teruggekeerd, gaf DOLOMIEU, in de eerste jaren der omwenteling, verscheiden werken uit, als: een over den oorsprong der *Basalten*; een ander over eene soort van kalksteenen, naar zijnen naam genoemd; twee andere over de rotsen, de zamengestelde steenen, en een vijfde over de steenolie, en de elastieke vloeistoffen, uit de kwarts getrokken: in welke onderscheidene werken de beginfels van die algemeene denkbeelden vervat waren, waarvan de vereeniging eene uitgestrekte theorie moest vormen. Na de stormen der omwenteling, waarin zijn vriend LA ROCHEFOUCAULT zijn leven liet, en hij zelf, op zijne beurt, vogelvrij verklaard werd, werd hij

hij tot de belangrijke school der mijnwerken geroepen, en tot lid van het Nationaal instituut van kunsten en wetenschappen benoemd, en schreef, in minder dan drie jaar, nog zeventien nieuwe verhandelingen, welke hij achter elkander in het licht gaf.

Weldra ondernam hij eene nieuwe reis in het Zuiden van *Frankrijk* en op de hooge *Alpen*; kwam, na verloop van 6 maanden, met eene aanzienlijke verzameling van allerlei steenen, te *Parijs* weder terug: deed aan het instituut verslag van zijne gedane waarnemingen, en liet het drukken. Eenigen tijd daarna werd hij door *BONAPARTE* onder de geleerden benoemd, die het leger naar *Egypte* vergezelden. *DOLOMIEU* bezocht op dezen togt *Alexandrië*, de *Delta*, *Caïro*, de *Pyramiden*, en een gedeelte der bergen, die de groote vallei van den *Nijl* bezoomen; doch zag zich door de omstandigheden genoodzaakt, om naar *Egypte* terug te keeren. Acht dagen werd het schip door verschrikkelijke stormen gesslingerd, en vervolgens in de golf van *Tarente* geworpen, waar het in de haven kwam, op het oogenblik, dat het van elkander begon te wijken.

De bloedige tegenomwenteling van *Calabrië* was drie dagen te voren begonnen. De *Franfchen* werden aan wal krijgsgevangen gemaakt, en, onder de moordkreten eener dolle menigte, in eene gevangenis gebragt, waar *DOLOMIEU*, de jonge mineralogist *COEDIER*, en de veldheeren *DUMAS* en *MANSOUR*, met 55 hunner medeourgeren, bij elkander werden opgesloten. Hard en liefdeloos was de behandeling, welke de gevangenen hier moesten verduren. Men ontnam hun alles, wat zij hadden: *DOLOMIEU* verloor zijne verzamelingen en handschriften; vernam, drie dagen na de komst der *Franfchen* te *Mesfina*, dat hij was aangeklaagd; werd van zijne landgenooten, die naar *Frankrijk* gevoerd werden, afgescheiden, en in eenen kerker geworpen, waarin eene enkele opening was, welke men, met eene barbaarsche voorzigtigheid, alle nachten sloot. De tijding van 's mans deerniswaardig lot verspreidde zich door geheel *Europa*, en van tijd tot tijd werden er, zoo in *Frankrijk* als in andere landen, de sterkste pogingen in het werk gesteld, om hem van zijne kluisters te ontheffen.

Onder deze vruchteloze pogingen eindigde *DAUBENTON* zijne loopbaan, en werd *DOLOMIEU*, bij het museum der natuurlijke historie, door hoogleeraren in deszelfs plaats benoemd; terwijl, weinige dagen daarna, *BONAPARTE*, bij het vredesverdrag met *Napels*, zijne bevrijding, als eene eerste voorwaarde, vaststelde. In zijn vaderland teruggekeerd, hield hij les over de delfstofkundige wijsbegeerte; ondernam vervolgens zijne laatste reis naar de hooge *Alpen*, en kwam door *Lucerne*, de ijsbergen van *Graauwbunderland*, *Grindelwald* en *Geneve*, te *Lyon* terug, van waar hij naar *Chateau-neuf* vertrok, waar hij door eene geliefde zuster en schoonbroeder verwacht werd. Hier overwoog hij op nieuw zijn voorheen beraamd ontwerp tot het doen eener reis door *Duitschland*, *Dencmarken*, *Noorwegen* en *Zweden*, alsmede tot de uitgave van

verscheiden werken, die ongetwijfeld zijnen roem zouden vergroot hebben; doch eene onverwachte ziekte maakte, in Slagtm. 1802, een einde aan zijn nuttig leven; terwijl zijn dood door allen, die deugd en wetenschap vereeren, hartelijk betreurd werd.

DOM. Is eigenlijk een rond, hoog gewelfd dak (een koepel) een ronde, met een kogelvormig gewelf overdekte toren. Daar men voortgelijke stoute verwelffels voornamelijk aan kerken vond (zoo als aan de *Sophia*-kerk te *Konstantinopel*, de *St. Marcus* te *Venetië*, de hoofdkerk te *Pisa*, de *Santo Maria de Fiori* te *Florence*, en aan die van *St. Pieter* te *Rome*; (een model voor alle latere), zoo noemde men de kerk, van zulk een dak voorzien, insgelijks *Dom*, en gaf ook, in later tijd, aan andere kerken, inzonderheid aan Kathedrale- en Stiftenkerken, dien naam: van hier dan ook de benaming van *Domheer*, *Domkapittel* enz. In ons vaderland wordt de naam van *Dom* bijzonder aan den toren van de Dom- of St. MAARTENS-kerk te *Utrecht* gegeven.

DOMEIN. Een goed, hetwelk tot onderhoud van eenen vorst en diens familie, alsmede tot andere lands uitgaven, bestemd is; een tafelgoed, een eigendom van de kroon, wanneer de vorst er eene draagt.

DOMINGO, (Sr.) oorspronkelijk en ook nu weder bij de inboorlingen *Hayti* genoemd, is het schoonste en vruchtbaarste van de groote Antillische eilanden in de *West-Indië*, 1800 Engelsche mijlen in den omtrek bevattende. De luchtfreek is er ongemeen heet, doch wordt door den koelen zeewind aanmerkelijk gematigd, en daardoor vrij gezond. Het land is, over het geheel, vruchtbaar aan palm-, cedar-, olm-, eiken- en ander hout, suiker, indigo, katoen, kakau, koffij, tabak, zout, was, honig, verfwaren enz. Ook vindt men er tamme en wilde paarden, ezels, eene uitmuntende vee-teelt, ook schildpadden, groote krabben, alle West-Indische vogels, bijen en krokodillen, alsmede goud in de bergen en rivieren, zilver, koper, ijzer, kwikzilver, magneet, jaspis, porphijr, agaat en andere steenen, zee- en steen-zout, amber, marmer enz. Men rekende er voorheen 650,000 inwoners, waarvan 87,000 vrijen, zoo blanken als van de kleur. De kapen en baaien zijn ontelbaar: vele hebben onbevaarbare rivieren, waarvan de *Isabella* en *Ozauca* de voornaamste zijn. Dit schoone eiland werd in 1492 door COLUMBUS ontdekt, die den oorspronkelijken naam van *Hayti* met dien van *Hispaniola* verwisselde, en er eene nieuwe stad liet aanleggen, die hij, ter eere zijns vaders, (DOMINIQUE), *Domingo* noemde, welke naam zich naderhad tot het geheele eiland uitstrekte. Voorheen behoorde het gemeenschappelijk aan *Spanje* en *Frankrijk*. In het Spaansche gedeelte, hetwelk twee derde bedroeg, was *St. Domingo*, en in het Fransche *Kaap François*, de hoofdstad. *St. Domingo* was de gewichtigste Fransche kolonie, en overtrof, reeds voor de omwenteling, toen *Frankrijk* slechts een derde gedeelte van het eiland bezat, in waarde alle overige Fransche bezittingen in *Amerika*. Bij den vrede met *Spanje*, in 1795, moest dit

dit rijk zijn aandeel aan *Frankrijk* afstaan; doch, even als het moederland, werd deze schoone volkplanting, waaruit laatstgenoemde rijk, behalve het benoodigde voor zijn eigen gebruik, jaarlijks voor 150 millioen livres konde uitvoeren, door de gruwelen van binnenlandfche oorlogen verwoest.

In 1791 had de Nationale conventie van *Frankrijk* de vrijheid van alle gekochte Negers, en over het geheel van alle flaven, in alle bezittingen der republiek, afgekondigd; doch naauwelijks ontving men daarvan op *St. Domingo* het berigt, of de Negers, door de oneenigheden der Blanken aangefpoord, vielen hunne harde, deels wreedaardige meesters aan; verwoestten, met eene lang verkropte woede, verscheiden plantaadjen, en flaken de huizen in brand. De *Spanjaarden*, zich nu met de oproerigen vereenigende, stelden in 1793 TOUSSAINT LOUVERTURE aan het hoofd hunner troepen, en voerden tegen de Blanken eenen gruwzamen oorlog. Toen echter de republikeinſche troepen zegevierden, en de *Spanjaards* aan de Zwarten verderen bijftand weigerden, ging TOUSSAINT in 1794 tot de *Franschen* over, die hem tot diviſie-generaal, en in 1796 tot opper-veldheer van al de Franſche troepen op *St. Domingo* benoemden; doch hij gedroeg zich, ſedert 1798, als onafhankelijk gebieders van het eiland en een vijand van *Frankrijk*, ja ging zelfs zoo ver, dat hij het Spaanſche gedeelte van hetzelve in bezit liet nemen. Sedert de omwenteling van den 18 *Brumaire* poogde hij de gunst der Franſche regering weder te winnen; doch liet, intuſchen, 9 van *Blocim.* 1801, door afgevaardigden uit alle departementen des eilands, eene conſtitutie vervaardigen, en, zonder de goedkeuring der Franſche regering af te wachten, in werking brengen, waarbij de ſlavernij voor altoos afgeſchaft, en hij, voor zijn leven, tot ſtadhouder verkozen werd. BONAPARTE zond hierop in Wintertm. eene vereenigde Franſche en Spaanſche vloot, met 25,000 man, onder den veldheer LE CLERQ, naar *St. Domingo*, waar zich TOUSSAINT intuſſchen met 60,000 zwarten in ſtaat van verdediging geſteld had, en landde eindelijk, na vele miſlukte pogingen, heimelijk, op vier onderſcheiden punten, op eenigen aſtand van *Kaap François*; verſtrooide de Negers, die hem weerſtand boden, en trok in allerijl naar die ſtad, om hare verwoeſting voor te komen; doch men ſlak de kruidtorens in brand, en, in weinige uren, lag de ſtad in de aſch. De Blanken hadden zich gelukkig grootendeels door de vlugt gered; terwijl de wilden, daar de *Franschen* zoo nabij waren, uit de brandende ſtad naar het gebergte weken. Een geheel jaar leverde dit eiland de bloedigſte tooneelen op. De wraak der ongelukkigen, die voor hunne menſchelijke regten ſtreden, was verſchrikkelijk, en mogelijk niet minder de ſlagting, welke luchtſtrek en ziekten onder het Franſche leger veroorzaakten. De oorlog, offchoon het verſcheiden vaſte plaatſen des eilands in bezit had, werd voor hetzelve hoe langer

zoo moeilijker, vermits zich de Negers in het gebergte hadden terug getrokken, waar zij elken sluiphoek kenden, en waaruit zij, bij aanhoudendheid, in de vlakke plunderden, en den *Franschen*, die zij in getal overtroffen, op het lijf vielen.

In dezen staat van zaken was de regentijd, die een einde aan den veldtogt moest maken, met de helft van Grasm. reeds begonnen, toen TOUSSAINT, op het onverwachtst, onderhandelingen begon. CHRISTOPH, een van de aanvoerders der Negers, gaf zich over, en ontfloeg zijne troepen; waarop zich ook TOUSSAINT, den 1sten van Bloëim. 1802 onderwierp. Waarschijnlijk was het den *Franschen* gelukt, onder de Zwarten zelf tweespalt te zaaijen, of onder hunne aanvoerders, die men den 17 van Sprockelm. vogelvrij verklaard had, een onderling mistrouwen te verwekken, zoo dat de laatste nu, uit vrees voor verraad, eigen veiligheidshalve, aan hunne onderwerping de voorkeur gaven. Ook DESSALINES, en de overige aanvoerders der Negers onderwierpen zich; waarop LE CLERCQ de burgerlijke orde poogde te herstellen. Dan, de rust duurde niet lang. TOUSSAINT, wien men van de Fransche zijde, van staatszuchtige en oproerige plans verdacht hield, werd gevat, met zijne geheele familie naar *Frankrijk* gezonden, en naar het eiland *Elba* gebannen. Dit, en het gevangen nemen van ettelijke honderd anderen, die men voor zijne aanhangers hield, gevoegd bij het besluit der Fransche regering, dat de slavernij in de volkplantingen *niet* zou worden vernietigd, ontvlamde den oorlog op *St. Domingo* met eene vernieuwde woede. Men streed nu op leven en dood, en de Fransche troepen, die zich bij *Kaap François* en *St. Nicolaas* hadden vereenigd, werden onophoudelijk aangevallen, en door ziekte en gebrek geteisterd. Een gedeelte der Fransche koloniale troepen liep thans tot de Negers over, waarop DESSALINES en CHRISTOPH zich weder aan het hoofd der Zwarten stelden. De gele koorts bleef echter de verschrikkelijkste vijand der *Franschen*; want van de 30,000 gelandde *Europeanen* bleven er naauwelijks 6000 over.

Onder deze treurige omstandigheden stierf de opperbevelhebber LE CLERCQ, op den 1sten van Slagtm. Zijn dood boezemde aan de Zwarten nog meerder moed in, zoo dat men nu, van tijd tot tijd, de Kaapstad zelve aanviel. De veldheer ROCHAMBEAU nam het bevel op zich over het zoo zeer verzwakte en moedeloos geworden Fransche leger; doch de ongenoegzaamheid der ontvangen versterkingen, de op nieuws uitgebarsten oorlog met *Engeland*, waardoor hem de noodige toevoer werd afgesneden, de drang der Negers en *Engelschen*, en gebrek aan krigsbehoeften en leeftogt — dit alles noodzaakte hem, nadat *Port au Prince*, reeds vroeger, stormenderhand veroverd was, om ook de laatste hoofdplaats, *Kaap François*, met 8000 man, het overschot van zijn leger, te ruimen. Hij floot met DESSALINES, den 19 van Slagtm. een verdrag, om binnen 10 dagen met zijne manschap af te zeilen; maar werd door de *Engelschen*,

sehen, die voor de haven lagen, genoodzaakt, om zich, aan hunnen vlootvoogd DUCKWORTH, als krijgsgevangen over te geven.

Niet lang na deze gebeurtenis verklaarden de Neger-generaals DESSALINES, CHRISTOPH en CLERVEAUX de onafhankelijkheid van het eiland *St. Domingo*, waarop, den 1sten van Louvm. 1804, een onafhankelijk Neger-bestuur werd aangesteld, en vervolgens door hetzelfde eene constitutie bekrachtigd, waarbij DESSALINES tot gouverneur generaal van *Hayti* voor zijn leven benoemd, en nog in Wijnm. van hetzelfde jaar, onder den naam van JAKOB I., tot keizer van *Hayti*, uitgeroepen werd. Dan, hij werd reeds in Wijnm. 1806, bij eene nieuwe omwenteling, vermoord, en door CHRISTOPH opgevolgd. De *Engelschen* ondersteunden hem tegen de nog voortdurende woelingen, en erkenden hem in Oogstm. 1807 als opperhoofd der regering van *Hayti*, onder den naam van HENDRIK I; doch PETHION, die het geheele zuiden van het eiland als president, onafhankelijk van CHRISTOPH, regeerde, en zich te *Port au Prince* ophield, zette den oorlog tegen hem met alle wreedheid voort, en overtrof hem in 1808 zoo zeer in magt, dat hij in 23 veldslagen, welke hij hem in zeven weken leverde, telkens overwinnaar bleef, en CHRISTOPH naar de kaapstad moest vlugten. Hier vierde hij zijner woede den teugel, en berokkende door zijne wreedheden verscheidene zamenzweringen en oproeren. In het Noorden en Zuiden des eilands heerschte niets dan verwarring: ook ontbraken de onontbeerlijkste levensmiddelen, en leefden de Negers zelve in twist onder elkander; terwijl de Engelsche kooplieden reeds toebereidselen tot hun vertrek maakten. Dan, de zaken namen spoedig eenen anderen keer. In Zomerm. 1809 landde de Engelsche veldheer CARMICHAEL met eene aanzienlijke krijgsmagt op *St. Domingo*, met dat gevolg, dat de laatste overblijfsels der Fransche heerschappij op *St. Domingo*, nog in hetzelfde jaar, in handen der *Engelschen* vielen. Ondertusschen waren zij hiermede nog geen meester van het eiland. CHRISTOPH belemmerde, in het door hem bestuurde gedeelte van hetzelfde, hunnen handel, en zette ook den oorlog tegen PETHION, zijnen mededijner, met de grootste verbittering voort.

Uit hoofde van het jongste verdrag der verbondene mogendheden met *Frankrijk*, blijft het oude Fransche gedeelte van *St. Domingo* aan dat rijk; terwijl aan *Spanje* zijn vorig aan *Frankrijk* afgestaan gedeelte is terug gegeven. Men had gehoopt, dat CHRISTOPH, na de komst van LODEWIJK XVIII tot den troon, zich voor dien vorst zoude verklaard hebben; doch deze hoop werd in Wijnmaand door eene afkondiging veriedeld, waarin CHRISTOPH verklaarde, dat een volk, na eenen strijd van 25 jaren, en na zijne vrijheid en onafhankelijkheid bevochten te hebben, nimmer zijne wapens vrijwillig zoude nederleggen, om weder een spot en slagtoffer zijner wreede onderdrukkers te worden, en dat de laatste onder de *Haytianen* eerder zijnen adem zou uitblazen, dan zijne onafhankelijkheid vaarwel zeggen.

gen. In den Herfst van 1815 verscheen een Neger-generaal door CHRISTOPH afgevaardigd, in *Hamburg*, om handel-betrekkingen voor den koning, zijnen meester, tot stand te brengen, en bevond zich, met hetzelfde oogmerk, tevens een zijner agenten in *Londen*.

De *Almanak Royal de Hayti, pour l'année 1815, deuxième de l'indépendance, et quatrième du Règne de Sa Majesté*, par P. Roux, bevat belangrijke berigten omtrent het koninkrijk *Hayti*, en pronkt op het titelblad met het koninklijk wapen, zijnde, een *Phénix*, die uit zijne asch te voorschijn komt. De koning had verscheiden groot-officieren en eenen talrijken hofstoet. Ook de koningin was van een luisterrijk gevolg omgeven. De staatsraad bestond uit 18 en de geheime raad uit 15 leden. Het leger had, behalve 7 groot-maarschalken, 9 luitenant-generaal, 13 veld-maarschalken en 7 generaal-majors. Het voetvolk bestond uit 30, de ruitery uit 2 regimenten. Bij de zeemagt had men eenen groot admiraal, 2 vice-admirals, 2 chefs van divisie, en 4 kapiteins. Met een woord, alles verkondigde groote pracht, en was naar de Europeische wijze ingerigt. Dan, ook aan dezen regeringsvorm kwam weder een einde, daar op den 6den van Wijnmaand 1820, de troepen des avonds in opstand kwamen en geenen koning meer begeerden, waarop zij den volgenden dag, met den gouverneur aan het hoofd, de stad verlieten, en zich naar het verblijf des konings begaven, die, ziende, dat zijne garde zich niet genoegzaam konde verdedigen, zich door het hart schoot. Zijne familie werd in verzekerde bewaring genomen. Men beklagde zich zeer over de wreedheid van CHRISTOPH, en heet er naar alle waarschijnlijkheid mede den republikeinschen regeringsvorm aangenomen, en BOYER, den vrij algemeen geachten opvolger van PETHION, tot voorzitter verkozen.

DOMINICANEN. Maken eene uitgebreide, aanzienlijke, geestelijke orde onder de Katholijken uit, welke door DOMINICUS DE GUSMAN, een der wreedste vervolgers van de voor ketters uitgemaakte *Albigenzers*, gesticht werd. Hij legde eerst, in 1206, te *Prouilles* in *Frankrijk*, een nonnen-klooster aan; doch rigtte naderhand een ander voor monniken op, hetwelk door de pausen bekrachtigd werd. De Dominicaner-orde heeft eenen afzonderlijken regel, en de monniken, die veel beroemder en talrijker, dan de nonnen, werden, verkregen, omdat het prediken hun beroep was, den bijnaam van *Orde der predikheeren*, of *predikanten*. Daar hun stichter een der hoofdbewerkers van de *Inquisitie* was, leerden zij overal zijn voorbeeld volgen, en bestuurden dezelve nog onlangs in *Spanje*. Hunne kleeding is binnen het klooster wit; doch buiten hetzelfde dragen zij nog eene zwarte kap en mantel. In *Frankrijk* noemt men hen gewoonlijk *Jakobijnen*, (*Jacquelins*) alzoo het eerste klooster, in *Parijs*, na de stichting der orde, en dat het voornaamste in het geheele rijk was, aan de *Jakobs-poort* lag, en voorheen een hospitaal voor de pelgrims van den

den heiligen JAKOB was. Het is hetzelfde gebouw, hetwelk aan de staatkundige *Jakobijnen* ter vergaderplaats diende, en waarnaar men hen genoemd heeft.

DOMINO. Een los maskerade-kleed, met wijde mouwen, hetwelk tot op de voeten hangt. Eerijds was het de dragt der geestelijken in den winter, die er hun hoofd en aangezicht, tegen de koude, mede bedekten; met dit onderscheid, dat dit kleed alleen tot over de schouders hing. Het heeft ook den naam van *Domino van de geestelijke heeren* ontleend.

DOMINIQUE of DOMINICO. Een der Caraïbische eilanden in *Noord-Amerika*, tusſchen *Martinique* en *Gaadeloupe* gelegen, 13 $\frac{3}{4}$ v. m. groot, door COLUMBUS in 1493 ontdekt, en door hem *Dominica* genoemd. Het wordt in *Cabes-Terre*, en *Basce-Terre* (het hooge en lage land) en in 10 kerspelen verdeeld; heeft in het midden hooge ſteile bergen, waarvan vele Vulkaansch zijn, en waaruit onderſcheidene rivieren ontspringen. De lucht wordt er, door de Oostewinden, veel veraangenaamd, en de grond is zeer vruchtbaar. Men bouwt er tabak, *cassave*-wortelen, vijgen, pataten, kakou, indigo enz. en heeft er kampeche-hout, wilde kaneel en banaan-boomen enz. doch de voornaamſte voortbrengfels beſtaan in ſuiker en koffij. Ook vindt men er paarden, rundvee, ezels, ſchape, geiten, gevogelte, viſch, ſlangen enz. *Rosſeau* is de hoofdplaats des eilands, waar zich de *Frantiſchen* verſterkt hadden. In 1761 werd het door de *Engeliſchen* veroverd; in 1802 door hen weder aan de *Frantiſchen* terug gegeven; doch ſedert weder door hen bezet. Het eiland, waarop tegenwoordig de nog aldaar geboren wilden, of *Caraïben*, wonen, bevattede in 1811 een getal van 4,313 blanken en lieden van de kleur, en 21,728 Negerſlaven op 200 plantadjen; doch in 1817, den 4 van Wijnm., is dit eiland door eenen verſchrikkelijken orkaan bijna geheel verwoest.

DOMITIANUS. (TITUS FLAVIUS) Een der afſchuwelijkſte tirannen, die immer het Romeinſche rijk beheerſchten. Hij werd geboren in het 51ſte jaar onzer gewone tijdrekening, was de jongſte zoon van keizer VESPASIANUS, en pleegde, reeds in zijne jeugd, de ſchandelijkſte ondeugden. Werkeloosheid, welluſt, achterdocht, lage ſtreken en neiging tot wreedheid maakten hem gehaat, en reeds ſidderde *Rome*, toen men, na den dood van zijnen uitmunten broeder TITUS, dit monſter, in het jaar 81, den troon zag beklimmen. Dan, hij blinddoekte het volk weldra door menigvuldige weldaden, voortreffelijke wetten en ſchijnbare liefde voor geregtigheid, zoo dat alle vrees bij hetzelfde verdween. Hij konde echter zijn karakter niet lang verbergen; want hij gaf zich al ſpoedig wederom aan zijne vorige buitenſporigheden over, en beging de verſchrikkelijkſte wreedheden, waarmede hij tevens zulk eene mate van trotschheid vereenigde, dat hij waande over de *Katten*, die hij nooit met een leger genaderd was, te zegevieren, en zelfs AGRICOLA, zijnen beſten veldheer, en over-

winnaar van *Brittannië*, uit nijd terug riep, en dien zijn ontslag gaf: een verlies, waarvoor hij echter vroeg genoeg moest boeten. Zijne werkeloosheid berokkende den *Romeinen* zeer veel nadeel, en het was onder zijne regering, dat het rijk reeds ten val begon te neigen. Bereids gevoelde hij den diepen haat, waarin hij zich zelven gebragt had, en niets evenaarde zijn wantrouwen, dat elken dag met zijne wreedheid toenam. Toen eindelijk zijne gemalin DOMITIA haren eigen naam, benevens dien van verscheiden hofbedienden en officieren, op eene lijst van personen geplaatst vond, die door hem ten dood veroordeeld waren, beraamde zij met eenigen hunner het plan, om hem van kant te helpen. Een der eedgenooten begaf zich omstreeks middernacht bij den keizer, overhandigde hem een geschrift over een gesmeed plan tegen zijn leven, en ftiet, terwijl hij het nieuwsgierig doorlas, hem den dolk in het lijf, waarop meer anderen toefchoten, en, door verscheidene wonden, op den 18 van Herfstm. 96, in het 45ste jaar zijns ouderdoms, aan zijn leven een einde maakten.

DOMMEL. (De) Eene rivier, in de provincie *Noord-Brabant* van het koninkrijk der *Nederlanden*, de Meijerij van 's *Hertogenbosch* doorlopende. Zij ontspringt in het land van *Luik*, bij de *Donderlagsche* heide; loopt ten Westen voorbij de stad *Peer*, een weinig benedenwaarts *Berkel*, waar zij het riviertje de *Tongelreep* ontvangt; voorts, naar *Eindhoven* loopende, vereenigt zij zich hier met de kleine *Aa*, wijders bij *Boxtel* met de *Beerse*, en bij *Vucht* met de *Runne*; loopt vervolgens naar de stad 's *Hertogenbosch*, waar zij zich met de groote *Aa* vereenigt, tot dat zij zich eindelijk, beneden die stad, na aldaar den naam van *Dieze* of *Dies* ontvangen te hebben, bij het fort *Creveceur* in de *Maas* ontlast.

DON. (De) Eene rivier in *Rusland*, ook *Tanaïs* genoemd, die, bij *Tula*, in het *JOHANNIS*-meer ontspringt, en na eenen¹ loop van meer dan 200 mijlen, in welke zij vele bogten maakt, zich in de zee van *Azof* ontlast.

DONATUS. (AELIUS) Een beroemd Romeinsch taalmeester in de 4de eeuw. Hij schreef eene Latijnsche spraakkunst (*Grammatica*), welke in de middeleeuw veel opgang maakte, en zelfs nog tegenwoordig op sommige plaatsen, bij het onderwijs in het latijn, tot eenen leiddraad gebruikt wordt.

DONAU. Deze groote Europische rivier ontspringt uit drie bronnen in het voormalig *Zwaben*; wordt bij *Ulm*, nadat zij de *Iller* met zich vereenigd heeft, bevaarbaar; doorstroomt hetzelfde, benevens *Beijeren*, *Oostenrijk*, *Hongarije* en *Turkije*, en ontlast zich, na eenen loop van 332 mijlen, en na 60 meest bevaarbare rivieren (behalve de kleinere) in haren schoot ontvangen te hebben, aan de *Besfarabische* kust, met eene groote snelheid, door 5 armen in de *Zwarte zee*, in welke zij, 10 mijlen ver, het water zoet maakt.

De

De *Donau* is, door hare menigvuldige klippen en geweldigen stroom, op vele plaatsen gevaarlijk. De *Romeinen* kenden deze rivier onder den naam van *Danubius*, en, van *Weenen* af, onder dien van *Ister*, welken zij van de *Grieken* ontleend hadden, die haar van *Pontus Euxinus*, of de *Zwarte zee* af, opwaarts, beter kenden, zoo als de *Romeinen* van de Rijn-zijde van *Germanië*, waar zij ook, bij den togt van *TIBERIUS* tegen de *Vindeliciers*, aan de *Boden-zee*, de eigenlijke bronnen van den *Donau* ontdekten.

DONDERDAG. Deze dag der week droeg bij de *Romeinen* den naam van *Dies Jovis*, naar *JUPITER* (in den tweeden naamval *Jovis*), de opperste oud heidensche godheid. Onze benaming, echter, van Donderdag, welke het ontzag verwekkende van dezen dondergod schijnt aan te duiden, is eigenlijk afkomstig van eene godheid der oude *Duitschers* of *Germanen*, *THOR*, ook wel *THURNE* genoemd, die, zelfs bij de Noordsehe volken, tot in *IJsland*, ja *Groenland*, gehuldigd werd, en zoo in eigenschappen, als de haar toegebragte dienst en vereering, met den *JUPITER* der *Grieken* en *Romeinen* overeenkwam. Aan hem was, bij genoemde volken, de 5de dag der week, onder den naam *Thorsdag*, of *Thunresdag*, toegewijd.

DONDERDAG. (WITTE) De benaming van eenen bekenden heiligen of feestdag bij de Roomsche-katholieke kerk, elders, inzonderheid bij de *Duitschers*, groene *Donderdag* genoemd. Welke de oorsprong dezer benamingen zij, schijnt men niet zeker te kunnen bepalen; doch mogelijk is die van *witten Donderdag* te zoeken in de voetwasching, welke *Jesus*, in den avond voor zijne gevangenneming, aan zijne discipelen verrigtte, wier voeten daardoor *wit*, dat is *zuiver*, *schoon* werden; of ook mischien in het gebruik der eerste Christen-kerk, dat de aankomelingen, die Zaturdags voor *Paschen* gedoopt werden, en des Donderdags te voren, als *kandidaten*, *gezuiverden*, *ten doop wit gemaakten*, *toebereiden*, openlijk voor de gemeente in het wit gekleed gingen.

DONDERGOUD, DONDERZILVER. (Zie: SLAGGOUD, SLAGZILVER.)

DONDER. (Zie: BLIKSEM.)

DONGEN. (De) Eene kleine rivier in ons vaderland, tuschen 's *Hertogenbosch* en *Breda*. Zij neemt haren oorsprong omstreeks *Turnhout*; loopt in eene steeds noordelijke rigting; stroomt ten Westen langs *Dongen*; neemt vervolgens eene noord-westelijke en westelijke rigting; vloeit langs *Geertruidenberg*, en stort zich vervolgens in den *Biesbosch*.

DONNER. (GEORGE RAPHAEL) Een beroemd beeldhouwer, in een dorp in *Neder-Oostenrijk* geboren, was een leerling van *JOHANN GIULIANI*. Zijne werken pronken in verscheidene kerken en paleizen van *Oostenrijk*: inzonderheid bewondert men grootelijks de voortreffelijke beeldzuilen, die ten sieraad van de fontein op de
nieu-

nieuwe markt te *Weenen* verstreken. Hij stierf aldaar in Sprokkelmaand 1741.

DONS. De zachtste, kortste en fijnste veren, welke zich aan den hals en het onderlijf, inzonderheid, van ganzen, eenden, zwanen, en andere watervogels, onmiddellijk onder de bovenste veren, bevinden. De schoonste Dons krijgen wij uit het Noorden van de *Eidergaas*. De geheele vellen van den vogel, waaraan de Dons nog vast zit, worden tot moffen, voering, en randen rondom kleederen gebruikt; doch de Dons van den struisvogel bezigt men tot hoeden.

DOOD. Hierdoor verstaat men gewoonlijk dien toestand, welke regelrecht tegen leven overstaat, en waarin hetzelfde geheel ophoudt en ontbonden wordt. Dit geschiedt echter niet zoo spoedig, maar wordt, in de meeste gevallen, door ziekte, of verzwakking in den ouderdom, voorbereid; en alleen dan, wanneer het middelpunt der beweging, het hart, of dat der gevaarwording, de hersens (en dit laatste nog maar in enkele gevallen), beleedigd wordt, volgt, zonder voorafgaande merkbare ziekten, dikwijls een plotselinge dood. Hart en hersens zijn het ook eigenlijk, waar deze toestand het eerst zijnen aanvang neemt. Zij sterven of beide te gelijk, of een van beide. Daar echter het wezenlijk en volkomen ophouden van derzelver werkzaamheid niet zoo zeer in het oog valt, als de ademhaling, die van het hart en de hersens afhangt, zoo plaatst men willekeurig het oogenblik des doods in dat tijdstip, waarin men den laatste ademtocht uitblaast. De gevolgen van den dood worden derhalve allereerst in de werktuigen van gevaarwording en beweging zichtbaar: de spieren rekken zich uit, en worden stijf; koude en eene bleeke kleur verspreiden zich over het geheele lichaam, en het oog heeft zijnen levensglans verloren. Ondertusschen kan men uit deze veranderingen nog met geene volkomene zekerheid besluiten, dat de Dood werkelijk gevolgd zij, en zijne heerschappij begonnen heeft, daar de ondervinding leert, dat een toestand, voor het uiterlijke, volkomen aan den beschrevenen gelijk, slechts voorbijgaande zijn kan, en dit noemt men *Schijndood* of *Aspherie*. Hier is de werking van het hart en de hersens niet wezenlijk verstoord, maar slechts onderdrukt; en deze toestand, die wel ettelijke dagen duren kan, heeft bij zenuwziekten plaats, waarbij hij somtijds, inzonderheid veeltijds door onthouding van lucht, bedenkelijk wordt. Er volgt hieruit, dat de onmogelijkheid, om den schijndood van den wezenlijken, bij voortgelijke plotselinge toevallen, te onderscheiden, ons den dringenden pligt oplegt, om alle redmiddelen te beproeven, en ons van het te spoedig begraven te onthouden. Er zijn gevallen bekend, dat schijndooden de gesprekken over de begrafenis enz. gehoord, en zich die naderhand herinnerd hebben.

Het zekerste kenmerk van den wezenlijken Dood is de verrotting, die zich, eenige dagen na denzelven, openbaart. Zij kan als de
laat-

laatste stofverandering der bewerktuiging worden aangemerkt. Het geheele ligchaam ontbindt zich van tijd tot tijd, en wordt in de bewerktuiging der aarde opgenomen. De verrotting begint in den onderbuik en aan de reeldeelen, die beide opzwellen, spongicus en zacht worden, en hunne kleur verliezen: ook dit laatste heeft met de huid plaats, welke hier en daar rood en met blazen wordt: het bloed wordt weder vloeibaarder, en ontlast zich door den mond, den neus, de oogen, de ooren en den aars; en nu ontblinden zich de overige, en ten laatste de harde deelen, beenderen, tanden, enz. In het begin van deze flooping ontwikkelt zich stikgas en *Ammonium*; bij verdere voortgaande verrotting verkrijgt het waterstofgas, in eenen gekoolden, gezwavelden, gephosphoreerden toestand, de overhand, en veroorzaakt dien sterken stank, zoo als ook het lichten, hetwelk aan rottende lichamen somtijds wordt waargenomen. Eindelijk wordt alleen het koolstofzure gas afgescheiden, en het verrot ligchaam riekt dan als versche opgedolvene aarde; zoodat er ten laatste eene vette, talkaardige, aarde overblijft, welke zich met de *Humus* vermengt, en met de overige nitwerpsels, tot deszelfs vruchtbaarheid bijdraagt, alzoo in deze overblijffels van bewerktuiging het leven nog niet geheel is uitgedoofd, maar veel eer voortwerkt, en een nieuw leven, zoo wel bij dieren als planten, doet geboren worden en onderhoudt. Voorzeker, een geheele cirkel van omloop, welke onze hoogste bewondering verdient!

Schoon nu wel de verrotting als een levens-verschijnsel kan worden aangemerkt, hangt zij echter af van den invloed van lucht, warmte en water. Waar deze ontbreken, verandert het ligchaam in eene vette wasstof, waartoe langer tijd noodig is, dan tot de gewone verrotting. Bij middel van vochtigheid, droogt het ligchaam als eene mumie in, en daardoor worden de lijken in drooge en heete luchtstreken, inzonderheid wanneer de *Sirocco* den Dood heeft veroorzaakt, verdroogd gevonden. Merkwaardig, doch nog niet behoorlijk opgehelderd, zijn sommige begraafplaatsen, b. v. de loodkelder in *Bremen*, waarin de verrotting of in het geheel geene plaats heeft, of slechts langzaam gaat. Ook is het bekend, dat sommige zelfstandigheden, b. v. looistof en andere, het bederf tegengaan; en hierop rust gedeeltelijk de bewaring van vele dierlijke stoffen en derzelver toebereiding; zoo als van het leder enz. en gedeeltelijk ook het in stand houden der lijken door balsamen.

DOOD. (*Fabelkunde*) Dit verschijnsel, waarmede 's menschen leven hier op aarde een einde neemt, moest natuurlijk eenen diepen indruk op de gemoederen der overblijvende te wege brengen. Gelijk zich de denkbeelden der menschen aangaande hunne betrekking tot de Natuur, en de bestemming van hunnen onstoffelijken geest, vormden en veranderden, zoo ook veranderden hunne gedachten omtrent dit verschijnsel, deszelfs oorzaken en werkingen.

De

382 DOODEKOP. — DOODE of ASPHALTISCHE-ZEE.

De *Grieken* hadden voor den Dood meer dan eene godheid, *THANATOS* en *KAEREN*. De eerste, een zoon van den nacht, en een broeder van den slaap, wordt door de zon niet bestraald, draagt een ijzeren hart in den boezem, en kent geen mededoogen; hij houdt vast degenen, dien hij eenmaal gegrepen heeft, en is deswege bij goden en menschen even zeer gehaat. Met deze beelden schijnt wel niet zeer overeen te stemmen het denkbeeld van broederschap met den weldadigen en zorgverdrijvenden slaap; maar hierbij moet men in aanmerking nemen, dat de Dood tweederlei is, namelijk: of in dien zin, dat hij, als een medegenoot van het onveranderlijk noodlot, een vijand van ons leven en ons geluk is, en daarom een schrikkelijk, gehaat, onverbiddelijk wezen aantoonst: of dat, zoo die strijd eenmaal getreden is, en de doode in het eenzaam graf ter neder ligt, die rust voor hem dan gelijk is aan eenen weldadigen slaap. In dit laatste begrip was de Dood vooral een voorwerp der beeldende kunst. Wat de *Kaeren* betreft; deze, in het begin voor eene enkelvoudige godheid gehouden, werden naderhand vermenigvuldigd, en waren eigenlijk niets anders, dan eene perfoonsverbeelding van het slagveld, en de daarop plaats hebbende tooneelen van verwoesting en dood. Zij — dochters van den nacht, uit het donkere gelaat op hare witte tanden knersende, vreesfelijk rondziende, met bloed bemorst, onverzadelijk strijdende om de in den slag gesneuvelden en alle dorstende naar bloed — grijpen met hare lange nagels naar den zoo even gevallen, of gewonden, en zijne ziel daalt neder in de onderwereld. Van menschenbloed verzadigd, werpen zij hem achter zich weg, en keeren naar het gewoel van den strijd terug. Zij zijn de gezellinnen van het noodlot en den Dood.

In later tijd lieten de Christenen den Dood ook dikwijls verschijnen in de gedaante van een afzigtig geraamte; houdende eenen sikkel in de hand, waarmede hij de stervelingen, als het gras, wegmaakte; doch tegenwoordig, nu zich de verbeelding heeft uitgeput, om de scheiding van de genoegens des levens hoogst treurig, en den dood zelve als allerverschrikkelijkst af te schetsen, begint men de zaak uit een meer gunstig oogpunt te beschouwen, waartoe de godsdienst ons alle aanleiding geeft. Volgens dezen wordt ons lichchaam hier wel gezaaid in verderfelijkeit, maar zal het eenmaal in onverderfelijkeit verrijzen, en zullen wij, aan de andere zijde des grafs, in eenen volmaakteren staat, elkander wedervinden.

DOODEKOP. (*Caput mortuum*) Zoo noemden de oude scheikundigen, over het algemeen, iedere drooge stof, welke na het destilleren eener vloeistof, in de *retort* overblijft; doch inzonderheid het overschot, dat men, bij het overhalen van zwavelzuur, uit ijzer-vitriool, of zwavelzuur-ijzer, bekomt. Het heeft eene bruinachtig roode kleur, en levert, sijn gemalen, het bekende *Neurenbergsche*-bruin, eene soort van oker, op, welke een zuurstoffig ijzer, of *ijzer-oxijdule* is.

DOODE- of ASPHALTISCHE-ZEE. Een groot meer in *Palae-*
ti-

DOODEMANS-OOGEN. — DOODSBEGRAVING. 383

tina, aan de grenzen van het steenachtig *Arabië*, van steile, onge-
naakbare bergen omringd. Het wordt *Doodt-zee* genoemd, zoo wel
omdat deszelfs water stil staat, als ook, omdat er geene vischen
in leven kunnen, en men geene water-vogels op deszelfs oevers
vindt. Men geeft het den naam van *Asphaltische-zee*, omdat men de
Asphalt of het *Joden-lijm* uit dezelve trekt.

DOODEMANS-OOGEN. Kleine blokjes, of scheeps-katrollen,
met verscheiden gaten, doch zonder schijven, door welke het want
aan de rusten der schepen wordt vast gemaakt, gelijk ook de kraai-
poots-reveling door deze gaten loopt. In sommige schepen worden
de groote flagtouwten in dezelve strak uitgezet; doch dan hebben
zij slechts één gat, waardoor de kleine touwen verscheiden malen
zijn doorgehaald.

DOODEN. Beteekent, bij de mijnwerkers in *Engeland*, de aarde,
of andere delfbare zelfstandigheden, die den erts aan alle kanten in-
fluiten. Van hier het spreekwoord: *de dooden opruimen*; dat is: de-
ze stof verplaatsen, om het werk gemakkelijker te kunnen voort-
zetten.

DOODEN-DANS. Is de naam van een eertijds zeer beroemd
schilderstuk, hetwelk te *Bazel* in de Fransche kerk te zien was.
Het bevattede 40 levens-groote beelden van alle standen, welken de
dood, onder verschillende gedaanten, en onder de onderscheidene uit-
werkfels, die zijne verschijning op ieders gemoed te wege brengt,
nadert. Deze schilderij, waarvan men doorgaans *HOLBEIN* voor den
maker houdt, wordt met meerder grond aan *HUGO GLAUBER*, eenen
beroemden schilder te *Bazel*, toegeschreven; schoon anderen *NICO-
LAUS MANUEL* als deszelfs vervaardiger aanmerken. Men meent,
dat dit stuk tot een aandenken van de zware pestziekte, welke in
1439, gedurende de kerkvergadering te *Bazel*, gewoed heeft, ge-
schilderd is. Ondertuschen kent men hetzelfde alleen uit beschrij-
vingen (waarvan er eene is van 1725 met platen van *MERIAN*); want
reeds in het begin der vorige eeuw had het, daar de kalkgrond te
veel aan de vrije lucht was bloot gesteld geweest, zoo veel geleden,
dat de beelden bijna onzichtbaar waren; terwijl het nu, sedert meer
dan 30 jaren, geheel niet meer in wezen is. In de openbare verza-
meling van boeken en zeldzaamheden te *Bazel* vindt men er echter
eene getrouwe kopij van.

DOODS-BEGRAVING, op *Zondag Lactare*, is een volksfeest,
hetwelk nog op verscheidene plaatsen in *Duitschland* in gebruik is;
doch voorheen meer algemeen was, en hierin bestaat, dat de jonge
lieden van eene plaats eene groote, van stroo gemaakte, en vermom-
de pop, ter grootte van een volwasen mensch, in plegtigen om-
gang, ronddragen; dezelve daarna in het water werpen, verbranden,
of op eenige andere wijze vernielen, en vervolgens den dag onder
danfen en zingen doorbrengen. Sommigen zoeken den oorsprong
dezer plegtigheid in de tijden der invoering van het Christendom,
en

en honden haar voor een feest, ter gedachtenis van de uitrooijing der Heidenfche afgoden; doch het is waarschijnlijker, dat dezelve een overblijffel van het oude *Lentefest* geweest, en inzonderheid van de *Slaven*, uit de tijden van den Heidenfchen godsdienst, afkomstig is; gelijk men ook met der daad dit gebruik in vele oorden van *Duitschland*, welke door *Slaven* en *Wenden* bevoikt werden, zoo als in *Boheme*, *Meckelenburg* en de *Lausitz*, aantrof. Naderhand verplaatste men dit feest op den *Zondag Laetare*, alzoo de Lente omtrent dien tijd aanvang neemt; beschouwde de pop als den gestorven winter; begroef dezelve; hield, op verscheidene plaatsen, kampgevechten tusfchen twee levende perfonen, waarvan de een den winter en de andere den zomer verbeeldde, en nam doorgaans daarbij verscheidene zotte en bijgeloovige plegtigheden in acht, die eindelijk de affchaffing van het geheele feest ten gevolge hadden. Dergelijke Lente-feesten hadden reeds bij de oude *Perzen*, *Syriers* en andere volken plaats.

DOOFSTOMMEN. Zijn zoodanige menschen, die of zonder het zintuig des gehoors geboren zijn, of hetzelfde in hunne vroege kindschheid, voordat zij nog leerden spreken, verloren hebben. Meestal heeft het eerste geval plaats. Daar de inwendige deelen van het gehoorwerktuig zoo zamengefteld en zoo teer zijn, en de mogelijkheid van het gehoor van voorwaarden afhangt, welke zoo ligtelijk ontbreken kunnen, is het niet te verwonderen, dat dit zintuig zoo dikwijls gebrekkig wordt, en niet zelden geheel onderdrukt schijnt (*Zie art. GEHOOR*). Bij doofgeborenen ligt hierom, meestal, de oorzaak hunner doofheid in een aangeboren werktuigelijk gebrek in de vijfste gehoordeelen, hetwelk, doch zeer zeldzaam, door de kunst kan verholpen worden. Men heeft wel proeven met de doorboring van het trommelvlies genomen; maar in weinige gevallen met een beflissend gunstig gevolg, vernits deze bewerking alleen een enkel bijzonder gebrek konde verheloen, en er, buitendien, in het binnenste van het oor velerlei gebreken kunnen plaats hebben, welke door geene kunst kunnen hersteld worden.

Geheel anders is het, integendeel, met zoodanige kinderen, van welken men bepaaldelijk weet, dat zij hun gehoor in hun eerste jaar hadden; maar hetzelfde verloren, voor zij nog spreken konden. In dit geval kan men eenige hoop voeden, dat alle gehoorwerktuigen bij hen voorhanden zijn, en alleen door de eene of andere ongesteldheid in hunne verrigtingen zijn gestoord geworden. Alle kinderen, die, van hunne eerste kindschheid af, voor dat zij spreken leerden, doof gebleven zijn, zijn ook stom, omdat zij nu geen spreken konden leeren, maar niet, omdat er noodzakelijk en altijd een gebrek in de spraakwerktuigen moest plaats hebben. Stommen, die hun gehoor bezitten, hebben meestal eerst in later jaren hunne spraak verloren, omdat hunne tong of geheel verlamd is, of de lei of huig, (*uvula*) ontbreekt. Bij doofgeborenen kunnen de spraakwerktuigen volko-

men

men gevormd zijn, zoo als meestal het geval is; doch daar zij noch zich zelven noch anderen hooren, kunnen zij ook niet leeren spreken. Ondertusfchen trachten de Doofstommen het gemis van hun gchoor, ten minfte eenigermate, door het gezigt te vergoeden. Zij zijn bijzonder oplettend op de minfte beweging der spraakwerktuigen van hoorende, zelfs op de fijnfte verscheidenheden en beteekenjsfen derzelve, alsmede op de geringfte veranderingen in de gelaatsrekken, gebaren enz., zoodat men hun hierdoor, en door andere teekenen, veel kan doen verstaan van hetgeen men hen wil doen begrijpen. Bovendien zijn de gebaren, de gelaatsrekken en de bewegingen der spraakwerktuigen bij de Doofstommen zeer levendig en duidelijk, waardoor zij zich bij anderen, die gewoon zijn met hen om te gaan, meestal tamelijk verstaanbaar kunnen maken. Ondertusfchen zou een volwasfen Doofstommen, wanneer hij, op de eene of andere wijze, plotfeling het gehoor herkreeg, nogtans, even zoo min de woorden van anderen verstaan, als zelf kunnen spreken, maar, even als een kind dit door onderwijs moeten leeren. Daar het nu wezenlijken Doofstommen volftrekt aan alle gehoor outbreekt, zoo kan men hun derhalve door eene mondelinge voordragt, of door hulp der toonspraak, geene onderrigting mededeelen, of hun verstand op de gewone wijze ontwikkelen, nogtans is het niet onmogelijk, om door andere zinnelijke middelen gewaarwordingen in hen op te wekken, en zich van dezen, in plaats van de toonspraak, te bedienen. Velerlei middelen zijn er reeds in vroeger tijd ter onderrigting van Doofstommen beproefd; doch deze waren wel bij doofgewordene menschen niet zonder uitwerking; maar, volgens getuigenis van deskundigen, voor wezenlijke Doofstommen dikwerf niet geschikt. In onze dagen heeft men, echter, het onderwijs dezer ongelukkigen tot eenen merklijken trap van volkomenheid gebragt, zoo dat diegene, welke behoorlijk zijn onderrigt geworden, niet alleen zich bij eenen ieder verstaanbaar maken, maar zelfs onderwijzers van Doofstommen kunnen worden. (*Zie voorts het volgende artikel.*)

DOOFSTOMMEN. (Instituut voor) Deze inrigting, of scholen, tot onderwijs voor Doofstommen, is men aan de pogingen van een klein aantal mannen verschuldigd, die, uit eigen aandrift, moed en gedulds genoeg bezaten, om zich met het onderwijs van enkele Doofstommen bezig te houden. In de tweede helft, doch inzonderheid in het laatste vierde gedeelte, der vorige eeuw, werd men echter eerst bedacht, om deze inrigting werkelijk tot stand te brengen. Dat dit niet vroeger geschiedde, was niet toe te schrijven aan het gering aantal van Doofstommen, die men op 350 tot 400 van ieder millioen menschen rekent; eene opgave, die mogelijk nog te gering is, alzoo derzelver getal, omtrent het einde der 18de eeuw, in *Frankrijk* alleen, op 12000 geschat werd; maar omdat men deze ongelukkigen over het algemeen als hulpeloos beschouwde; en vermits in den beginne slechts hier en daar een enkel

man aan één, of ten hoogste twee, dezer voorwerpen in stilte eene proef nam, zoo bleef dit onderwijs, en bij mangel aan leermeesters, ook het getal der hulpbehoevende onbekend. Zelfs waren er menschen, die zwak genoeg waren, om de pogingen, welke men aanwendde, om Doofstommen voor anderen verstaanbaar te maken, als eene inbreuk op de regten des Scheppers te beschouwen; en het is te meer om deze reden, dat de mannen, die tot dit onderwijs het ijs braken, verdienen bekend te worden. Als eersten onderwijzer van Doofstommen noemt men eenen Spaanschen Benedictyner Monnik, PETER PONTIUS, die in de 16de eeuw leefde, van wien men wil, dat JOHAN PAUL BONNET die kunst zoude geleerd hebben; dit ten minste is zeker, dat laatstgemelde de eerste bekende schrijver over dit onderwerp geweest is. Intusschen schijnt zelfs de titel van zijn werk, in 1620 in de Spaansche taal uitgegeven, wel aan te duiden, dat dit onderwijs mischien meer voor stommen over het algemeen, dan wel voor *Doofstommen* ingerigt geweest zij. Of EMANUEL RAMIREZ DE CARION, die, zoo als men zegt, den doofstom geboren Savooischen prins, EMANUEL PHILIBERT VAN CARIGNAN, het lezen en schrijven leerde, den roem toekomt, van de eerste gelukkige proeve aan eenen Doofstommen geleverd te hebben, schijnt, bij mangel aan zekerder en meer bepaalde berigten, insgelijks onzeker; zekerder is het, dat WILLIAM HOLDER, een Engelsch godgeleerde († 1696), in het jaar 1659, eenen jongen, doofstom geboren edelman, ALEXANDER PÓPHAM genoemd, spreken leerde, ofschoon JOHANN WALLIS, hoogleeraar in de wiskunde te *Oxford* († 1703), hem dezen roem betwistte. Op het einde der 17de eeuw, hielden zich inzonderheid met het onderwijs der Doofstommen bezig, zekere vrijheer van HELMONT, en JOHANN COENRAAD AMMAN, een geneesheer van *Schaffhausen*, doch die te *Amsterdam* en ook te *Haarlem* woonde. Door beider schriften werd men op dit onderwijs in *Duitschland* opmerkzamer, en, over het algemeen, legde men zich aldaar en in andere landen, sedert het begin der 18de eeuw, met meer ijver op hetzelfde toe; terwijl verscheidene onderwijzers van Doofstommen deels hunne welgeslaagde proeven, deels hunne leerwijze, bekend maakten. Dan, dit onderwijs berustte nog op geene vaste beginsels, en gelukkige proeven werden dikwerf meer aan *hoorende* stommen, of aan doofstom gewordenen, zeldzamer aan eigenlijk geborene Doofstommen, genomen. De Abt L'EPÉE en SAMUEL HEINIKE waren de eersten, die den roem verdienen, van dit onderwijs op geleerde gronden gevestigd te hebben; doch beide sloegen, onafhankelijk van elkander, hunnen bijzonderen weg in. HEINIKE werd in 1778 door den keurvorst van *Saksen* aangezocht, om in *Leipzig* een Instituut voor Doofstommen op te rigten, hetwelk nog heden, onder het bestuur zijne weduwe en AUGUST FRIEDERICH PETSCHKE, stand houdt, en zoowel door de bruikbare voorwerpen, welke hetzelfde oplevert, als door de getuigenis van verdienstelijke en kundige mannen, met roem bekend is. In dit

in.

instituut worden Doofstommen van hun 8ste jaar aangenomen; dezelve leeren duidelijk en met kennis overluïd spreken, lezen, brieven schrijven, en andere schriftelijke opstellen vervaardigen, en erlangen ook onderwijs in den godsdienst, en in de noodzakelijkste wetenschappen. Dat het instituut van L'ÉPÉE, hetwelk reeds in 1788 te *Bordeaux* was, een grooter aanzien verwierf, dan dat te *Leipzig*, was, om vele redenen, zeer natuurlijk; want L'ÉPÉE legde te *Parijs* een uitgebreider Instituut aan, hetwelk de oprigting van meer andere ten gevolge had. In het jaar 1778 kwam keizer JOZEF II te *Parijs*, bezocht hetzelfde, en zond, na zijne terugkomst te *Weenen*, eenen geestelijken, FRIEDERICH STORK, derwaarts, om bij L'ÉPÉE te leeren, waarop MARIA THERESIA, na zijne terugkomst te *Weenen*, insgelijks een zoodanig Instituut oprigtte, en genoemden STORK tot deszelfs onderwijzer en bestuurder benoemde. Van dien tijd af, begon men nu ook op verscheiden plaatsen, door soortgelijke inrigtingen, voor het onderwijs der Doofstommen te zorgen, en volgde daarbij de leerwijze van L'ÉPÉE, schoon ook die van HEINKE niet vergeten bleef. Zijn schoonzoon D'ESCHKE legde, met toestemming des konings van *Pruisen*, in 1789, te *Berlijn*, een afzonderlijk Instituut aan, hetwelk naderhand naar *Schönhausen* verplaatst, doch in 1798 wederom naar *Berlijn* overgebracht, en in een openbaar Instituut van onderwijs veranderd werd. In *Kopenhagen* werd mede, sedert 1807, eene zoodanige inrigting tot stand gebracht, en ook in de *Nederlanden*, en wel in *Groningen*, werd in het jaar 1790 door den verdienstelijken Franschen leeraar H. D. GUYOT, die eerst te *Parijs* zich met deze leerwijze gemeenzaam had gemaakt, en die sedert 1785 reeds voor eigene rekening dit onderwijs op behoeftige kinderen had toegepast, met behulp van de heeren VAN CALCAR, VAN OÏST en SICCAMA, een Instituut tot onderwijzing van Doofstommen opgericht, hetwelk door bijdragen van menfchenvrienden uit alle oorden des rijks ondersteund wordt, en de gelukkigste vorderingen maakt; zoo dat de heer R. O. FEITH (*) met regt zegt, dat de naam van den heer GUYOT met gouden letteren in de vaderlandsche geschiedenis prijkt, en zijn beeld in den tempel van Nederlands verdienstelijke mannen reeds voor lang is opgehangen. Met het einde van 1810 waren reeds 32 dezer ongelukkigen, als genoegzaam bekwaam, om in de maatschappij te verkeerén, door het Instituut bevorderd, en bevonden zich in hetzelfde toen nog 78 kweekelingen, welke allen, bij het gewoon onderwijs, ieder naar zijne vatbaarheid, tot een handwerk werden opgeleid. Het zoude ons te verdoen uitweiden, indien wij de bijzondere inrigting en onderscheidene lotgevallen van dit Instituut wilden ophalen. Zij, die hier naar begeerig zijn, verwijzen wij naar het in de onderstaande aantee-

B b 2

ke.

(*) Men leze de belangrijke aantekeningen op de fraaie redevoering van den heer R. O. FEITH, bij gelegenheid van het vijf en twintig jarig feest, van het departement *Groningen*, alwaar men op blad. 92 en vervolgens de voldoende berichten omtrent dit instituut vindt.

kening genoemde werk. Genoeg, dat het thans uit 's lands schatkist 6,000, en de oprigter, 4,000 gulden ontvangt, welke eerste toe lage door den koning jaarlijks met 2,000 is vermeerderd. Het getal der leerlingen is tegenwoordig 128, zoo jongens als meisjes, welke thans in twee geheel afzonderlijke gebouwen behoorlijk afgescheiden wonen, en in drie klasfen verdeeld zijn.

DOOLHOF. Bij de oude Romeinen *Labyrinthus* genoemd, was bij hen eene groote plaats, met gebouwen voorzien, waarvan de straten of gangen zoodanig met omwegen door elkander verward, en met andere in een loopende waren aangelegd, dat het voor eenen wandelaar, of iemand, die zich in deze gangen begaf, en niet door eenige teekenen of door ondervinding den juisten weg kende, ten hoogste moeilijk was, om er uit te geraken. Bij de ouden waren vooral vier *Labyrinthen*, of Doolhoven, namelijk: 1. die van *Egypte*, de voornaamste, welke alle andere in grootte en schoonheid overtrof, en, volgens DIODORUS, door den Egyptischen koning MENIS of MAROS, bij het meer *Moeris*, gebouwd was, met oogmerk, om de benedenste verdieping, welke onder den grond was, tot begraafplaatsen voor Egyptische koningen te gebruiken. Dit wonder der wereld, dat, ten tijde van JULIUS en AUGUSTUS CAESAR, nog gedeeltelijk bestond, en door PLINIUS, het grootste wonderstuk van menschelijk vermogen genoemd wordt, is ook door HERODOTUS beschreven, die de bovenste verdieping zelve doorwandeld heeft, daar het hem niet vergund werd, de onderaardsche verdieping, als eene heilige verblijfplaats der dooden, te betreden. Volgens dezen schrijver bevatte deze Doolhof niet minder dan twaalf koninklijke paleizen; zijnde elke verdieping verdeeld in drie duizend vijf honderd afdeelingen van galerijen, zalen en kamers, waarvan de gangen zoo door elkander liepen, dat men dikwijls ongevoelig op dezelfde plaats terug kwam. De vloeren en wanden waren alle van gehouwen steen, met beeldwerk versierd, en ieder gebouw had, daarenboven, zijne bijzondere poorten en ingangen, die met groote zuilen van wit marmer pronkten. Deze Doolhof eindigde met eene piramide van veertig treden in het vierkant, mede van gehouwen steen, bij welke men onder den grond ging. 2. De beroemde doolhof op het eiland *Creta*, door DAE DALUS, naar den Egyptischen gebouwd. In dezen was, volgens de fabelleer, de *Minotaurus* opgesloten, en er moesten alle jaren zeven jongelingen in denzelven gezonden worden, om door het monster te worden verslonden. 3. De doolhof te *Lemnos*, bovenal beroemd door zijne bewonderenswaardige zuilen. En 4. die van *Italië*, door PRO SENNA, koning van *Etrurië*, tot eene begraafplaats voor hem en zijne nakomelingen bestemd. — In latere tijden heeft men boschen en tuinen met doolpaden aangelegd, en daaraan den naam van Doolhoven gegeven, waaronder die van VERSAILLES vooral uitmunt, welke na eene teekening van LE NAUTRE aangelegd, en met onderscheidene fonteinen voorzien is, waarvan ieder eene fabel van EZOPUS voorstelt: de

de paden of gangen zijn zoodanig ingerigt, dat indien iemand tot al-
le de fontijnen komen kan, zonder een van dezelve meer dan eens
voorbij te gaan, bij den regten weg gevonden heeft.

DOOPSGEZINDEN. Eene Protestantſche, godsdienſtige gezind-
heid in ons vaderland, welke haren oofſprong, niet zonder grond,
van de *Waldenzen* afleidt, en alzo lang voor den tijd van MENNO
SIMONS beſtood, naar welken de leden dezer gezindte *Mennoniten*
genoemd zijn. Niet geſteld, echter, op eenen *Secte-naam*, geven
zij thans de voorkeur aan den naam van *Doopsgezinden*, alzo zij
geen menſchelijk gezag in het godsdienſtige erkennen, en zich van
andere Christenen, voornamelijk, door den *doop der bejaarden*, on-
derſcheiden. Hare godsdienſtige denkwijze vindt men het beſt ont-
wikkeld in eenen Latijnschen brief, door derzelver voormaligen hoog-
leernar te *Amſterdam*, H. OOSTERDAAN, een man van erkende ge-
leerdheid en verdienſten (*zie aldaar*), in 1771 aan de uitgevers van
de *Dictionnaire Encyclopédique* te *Uverdon* geſchreven, en in druk
gegeven, bij gelegenheid van een gebrekkig berigt, dat in de Parij-
ſche uitgave van dat werk, omtrent de *Mennoniten*, geplaatst was.

Volgens dezen brief, met eene zonderlinge juistheid en gematigd-
heid geſchreven, „houden de Doopsgezinden de Heilige Schrift voor
„het eenig rigtſnoer van hun geloof en leven, met verwerping
„van allen gezag van menſchelijke overleveringen en opſtellen, en ont-
„kennen diensvolgens, dat eenige formulieren, door menſchen op-
„geſteld, of eenige beſluiten van Concilien en Synoden, noch
„als een eerſte, noch als een tweede, rigtſnoer, eenig verbindend
„regt zouden bezitten, vermits alle deze bepalingen eenigſijk
„aan Gods woord moeten getoetſt worden. Zij erkennen voorts
„geenen ſtedehouder des Zaligmakers op deze wereld, wien men
„met een ingewikkeld vertrouwen gelooven moet, en oordeelen,
„dat allen, die aan anderen wetten van geloof durven voorſchrij-
„ven, Gods gezag ſchenden, door zich iets aan te matigen, het-
„welk Hem alleen toekomt. Ten gevolge van dit beginsel verdra-
„gen zij, en erkennen voor hunne broeders, allen, die de Heilige Schrift,
„met hun, voor den eenigen regel van geloof en leven aannemen,
„en zijn van gedachten, dat zij, die andere Christenen, om dat zij
„ſommige plaatſen der Heilige Schrift anders verſtaan, uit de kerk
„meen en te moeten werpen, of te ſtraffen, de Heilige Schrift niet
„langer voor het eenig rigtſnoer van alle Christenen houden, maar
„hunne eigen uitleggingen en gevoelens in derzelver plaats ſtellen.—
„Als noodzakelijke waarheden — en meer heeft de Zaligmaker of
„zijne Apostelen nooit van hunne leerlingen gevorderd — beſchou-
„wen zij het geloof, dat Jezus CHRISTUS de zoon van God, de
„ware Meſſias is, op aarde gezonden, om de menſchen zalig te
„maken van hunne zonden; dat hij eenen wreeden dood voor het
„menſchdom ondergaan heeft; ten derden dage weder uit den doo-
„den opgeſtaan, en naderhand door zijnen Vader in den hemel op-
„ge-

„ genomen is, om heerschappij te voeren over alles, van waar hij
 „ zal wederkomen, om allen te oordeelen, om den vromen een eeu-
 „ wig geluk te schenken, en de boozen de billijke straffen hunner
 „ ongerechtigheid te doen ondervinden. — De Heilige Schrift voor den
 „ eenigen regel van hun geloof aannemende, oordeelen zij, in stuk-
 „ ken, die men enkel daaruit moet leeren kennen, zich striktelijk aan
 „ de woorden derzelve te moeten houden, en hierin niet verder te
 „ moeten gaan, of andere bepalingen te maken, dan het Gode
 „ behaagt heeft, ons aan te wijzen. — Uit dit alles volgt, dat
 „ allen, die tot de Doopsgezinden behooren, niet op gelijke wij-
 „ ze over onderscheidene leerstellingen denken; doch de mees-
 „ te hunner verwerpen de gevoelens omtrent de praedestinatie, met
 „ den aankleve van dien, op de Dordsche synode vastgesteld. —
 „ Zij houden voorts den bejaarden doop voor den eenigen Christelij-
 „ ken, waarom men hun ten onregte den naam van wederdoopers
 „ gegeven heeft. Ook den naam van *Mennoniten* behaagt hun, die
 „ allen menschelijk gezag verbannen, niet volkomen, en willen zij
 „ liever, zoo de bloote benaming van *Christenen* niet genoeg zij, *be-
 „ jaarde doopers* (*Teliobaptistae*) genoemd zijn. — Eindelijk, zijn zij
 „ van gevoelen, dat het heilig avondmaal door onzen Zaligmaker is
 „ ingesteld, om de gedachtenis van zijnen dood in onzen geest te
 „ vernieuwen, en ons tot deugd op te leiden, en laten allen tot die
 „ plegtigheid toe, hoedanig zij ook in gevoelens met hun mogen
 „ verschillen, die Jezus voor hunnen Heer en Zaligmaker erkennen,
 „ en gereed zijn, om zijne lesfen en voorbeeld te volgen.”

Oudtijds hadden er onder de Doopsgezinden, ten gevolge van ver-
 schillende gevoelens over deze en gene punten, vele onderscheidingen,
 als van *Flamingers*, *Vriezen* en *Waterlanders*, plaats; doch welke
 breuken gelukkig van tijd tot tijd geheeld zijn. Het getal der zielen
 dezes godsdienstigen genootschaps, in ons vaderland, bedroeg, vol-
 gens de laatste telling, 30,000. Ook buiten hetzelfde vindt men er
 vele gemeenten van, waaronder sommige zeer aanzienlijk zijn.

De Doopsgezinden hebben te *Amsterdam* eene kweekschool, wel-
 ke aldaar in het jaar 1735 werd opgericht, en waarvan de kosten *thans*
 (in vroeger tijd geschiedde dit door de gemeente te *Amsteraam* al-
 leen) door het grootste getal der gezamenlijke gemeenten in *Neder-
 land* gedragen worden. De eerste hoogleeraar bij dezelve was Tjerk
 NIEUWENHUIS, die niet alleen in de godgeleerdheid, maar ook in de
 wijsbegeerte, vooral in de natuurkunde, lesfen gaf, waartoe een ka-
 binct van instrumenten werd aangekocht, hetwelk nog voorhanden is.
 Op hem volgden de hoogleeraren HEERO OOSTERBAAN en GERRIT
 HESSELINK, en, op den laatste, RINSO KOOPMANS, die voor wei-
 nige jaren aan deze kweekschool beroepen werd, en lesfen geeft
 in de godgeleerdheid, uitleg- en predikkunde. Voorts houden de
 studenten derzelve insgelijks collegien, of lesfen, bij eenige der
 hoogleeraren van het Athenaeum illustre der gemelde stad, zoo als
 bij

bij de tegenwoordige hoogleeraren van SWINDEN in de wis-, meet- en natuurkunde; VAN LENNEP in de Grieksche en Latijnsche letterkunde; WILMET in de Oostersche talen, en VAN KAPELLEN in de Nederduitsche taal en welsprekendheid.

Uit deze kweekschool, bij welke eene kostbare boekerij, ten dienste der studerende jeugd gevonden wordt, zijn, van tijd tot tijd, voor het doopsgezind genootschap vele kundige en verlichte leeraren voortgekomen. Zij bevindt zich, door de ruime en vrijwillige bijdragen der onderscheidene gemeenten in eenen bloeienden staat, en levert de schoonste vooruitzichten voor de toekomst op.

DOORSLAG. Zoo noemt men in den bergbouw, over het algemeen, eene opening, welke tegen eene, zich aldaar bevindende, ledige ruimte gemaakt wordt. B. v. wanneer de berglieden, die dikwijls tegen elkander werken, eindelijk te zamen komen, en den een voor den ander lucht, of in hunne taal weer maakt. In onze taal wordt dit woord ook voor *overwigt* bij sommigt waren gebezigd.

DOPPIA. In het Fransch *Doublon*. Eene gouden munt, een Spaansche pistool of *Dubbloen*, 129 aas wegende. Eene Italiaansche *Doppia* heeft slechts de zwaarte van 123 tot 125 aas aan goud.

DORACH. Eene Arabische maat, houdende 12 Antwerpsche sloop.

DORAT. (CLAUDE JOSEPH) Deze beroemde Fransche dichter werd geboren in 1734 en stierf in 1780. Hij was eerst regtsgeleerde, en werd vervolgens soldaat, tot dat eene rijke erfenis hem naderhand in staat stelde, om zijne zucht tot onafhankelijkheid, vermaak en letterkundige genoegens te bevredigen. Hij heeft bovendien veel, in bijna alle soorten van dichterlijke verzen, geschreven, en zich door zijne vurige verbeeldingskracht, en zijn sierlijk koloriet, eene algemeene goedkeuring, inzonderheid bij de vrouwen, verworven. Zijne gezamenlijke werken zijn in 1779 te *Parijs*, in 17 deelen, in 8' verschenen, onder welke, inzonderheid, uitmunt een didaktisch gedicht in 4 gezangen, *la Déclamation* getiteld, waarin over het treur- blij- en zangspel, alsmede over den tooneeldans gehandeld wordt.

DORDRECHT. (oudtijds *Thuredrecht*.) De oudste stad van *Holland*, reeds in 1015 door graaf DIRK III gebouwd. Zij lag toen aan den vasten wal, namelijk de schoone Zuid-Hollandschen waard, die in 1421 door eenen geweldigen watervloed geheel overstroomd, en in het tegenwoordige meer den *Biesbosch* veranderd werd, waardoor 72 dorpen onder water gezet, en meer dan 20 onder den vloed bedolven werden. Sedert bepaalt genoemde waard de stad aan de Zuid-Oostzijde, terwijl de onderscheidene takken der *Merwe* haar aan de andere zijde omringen, zoo dat zij thans met een klein stuk gronds, toen der verwoesting ontsnapt, een eiland uitmaakt. — *Dordrecht* had in de twisten tuschen de *Hoekschen* en *Kabeljaauwschen* veel te lijdën; werd in 1572 door de *Watergeuzen* voor den prins van *Oranje* bezet; en was de stad, waarin, nog dat zelfde jaar, de eerste vergadering der staten van *Holland* plaats had, en de eerste gronden

van het gemeenebest gelegd werden; zoo als ook hier, in 1618 en 1619, de bekende vergadering, onder dien van nationaal synode bekend, gehouden werd. In 1637 leed zij veel door de pest, die meer dan 3,500 menschen in twee maanden wegsleepte, en in 1672 was zij de eerste, waar het volk op de been kwam, om prins WILLEM III tot stadhouder te verklaren.

In *Dordrecht*, waar men 5 poorten, ongeveer 4000 huizen en ruim 18000 inwoners telt, was de handel voorheen aanzienlijker, dan tegenwoordig: hout, zoowel dat, hetwelk in vlotten van den *Boven-Rijn* aangebragt, als dat, wat uit *Noorwegen* en de Oost-zee, wordt aangevoerd; granen, vlas, lijn- en raapzaad, zout, stokvisch, traan, steenkolen en ook nog Rijnsche wijn, maken er de voornaamste artikelen van uit. Ook rust men enkele zeefschepen uit, en is de scheepvaart hier vrij levendig. Onder de openbare gebouwen der stad telt men de groote kerk, met steenen bogen overwelfd, en op 56 zuilen van arduin rustende, met de grafsteden der voornaamste Dordsche geslachten; eenen fraaijen marmeren predikstoel, en eenen hoogen slompen toren; in dezelve wordt het avondmaal met gouden schotels en bekers, door een Oost-Indisch heer geschonken, bediend: en heeft zij ook een gouden en zilveren drinbekken; voorts nog 2 Nederduitsche hervormde kerken, waarvan de AUGUSTINER, onder vele anderen, het graf van *Jonker FRANS VAN BREDERODE* bevat; 1 Walsche, 1 Engelsche, 1 Lutherische en 2 Roomsche kerken; eene godsdienstige verzamelplaats voor de *Joden*, in het gedeelte van de kloosterkerk; onderscheidene liefdadige gestichten, als het Sacraments gasthuis, blaauw-, of krankzinnigenhuis, foephuis, weeshuis, armenhuis en verscheidene hofjes; de beurs, de voormalige munt, nu ten dienste van het garnizoen ingerigt, de beide wagen, de beide doelens enz. Op het stadhuis ziet men eene schilderij van het heilige avondmaal door *BLOKLAND*, een stuk van waarde; eene van *SIMSON* in *DELIA's* schoot; een gezigt der stad aan den waterkant, met een kunstig uurwerk onder hetzelfde, dat echter nu vervallen en reeds gedeeltelijk weggenomen is, enz. De Latijnsche school is hier in eenen bloeienden staat, en kunsten en wetenschappen worden er zeer geacht en geoefend, inzonderheid de schilder- en teekenkunst: in 1816 heeft men er nog een genootschap van letterkunde opgericht. Rondom de stad zijn vele zaag-, tras-, pel-, oliemolens en zoutkeeten; aan de zuidzijde heeft men vele schoone landhoeven en wandelwegen, met een schoon gezigt op de *Merwe*, en binnen hare muren verscheidene suikerraffinaderijen, touwslagerijen, en scheepstimmerwerven. *Dordrecht* is de geboorteplaats van vele kundige en vermaarde mannen, als: van de gebroeders *DE WITT*, den hoogleeraar *SANDIFORT*, den dichter *J. DE DEKKER*, den schilder *ALBERT CUYP*, en meer anderen.

DORIA. (ANDREAS) Een Genuces, die in 1468 te *Oneglia* geboren werd. Reeds als jongeling onderscheidde hij zich als zeeheld in den oorlog tegen de zecroovers en *Corfikanen*, en werd vervolgens

gens vlootvoogd van de Fransche galeijen. Uit hoofde eener ont-
vangen beleediging van de Fransche zijde, ging hij tot de partij van
Oostenrijk en *Spanje* over, en verhinderde daardoor den geheelen
voortgang der Fransche wapenen in *Italië*. Dan, het lot had hem
niet slechts tot eenen grooten zeeheld, maar ook tot eenen bevrij-
der van zijn vaderland, bestemd. *Genua* bezat wel eenen *Doge*, die
sedert 1339 het opperhoofd van dezen staat was; maar zijne rege-
ringsgesteldheid was zoo slecht, en de partijfchap tot zulk eene hoog-
te geklommen, dat *Genua* dikwijls vreemde hulp moest inroepen,
welke gewoonlijk op eene drukkende opperheerschappij uitliep. Thans
(in 1528) was de staat in handen der *Franschen*; doch *DORIA* dreef
hen de stad uit; verwierf ter vergelding den eernaam van *Vader en*
Bevrijder des vaderlands, en verbeterde nu de regeringswijze van
den vrijgeworden staat. Alleen 28 adellijke familien verkregen toe-
gang tot de hoogste waardigheden, en werden jaarlijks verkozen;
doch bleef de uitvoerende magt in handen van den *Doge* en deszelfs
raden, van welke beide om de 2 jaar eene nieuwe keuze geschiedde.
Ondertusfchen kon de groote man door deze inrigting de onderdruk-
kingen en gebreken der aristocratie niet weren, en moesten verschei-
dene zijner gemaakte bepalingen, in 1576, door eene grondwet veran-
derd worden. Niertegenstaande *DORIA* de waardigheid van eenen *Doge*
voor zijn leven ontving, begaf hij zich echter onder *KAREL V.*
weder in den zeedienst, streed zeer gelukkig tegen de *Turken* en
Corfikanen, en stierf eindelijk in 1560, in den ouderdom van omtrent
93 jaar. Hoe voortreffelijk en edel het karakter dezes onvergete-
lijken mans ook ware, en hoe zeer hem zijne landgenooten vereer-
den, konde hij echter den nijd van vele grooten niet ontgaan; zelfs
berokkende men tegen hem verscheidene zamenzweringen, onder wel-
ke die van *FIESKO* de gevaarlijkste was; doch die gelukkig, door
zijn beleid en zijne gestrengheid, verijdeld werd.

DORPAT of DORPT. Eene Russische kreits-stad in het tegen-
woordig gouvernement *Riga*, voorheen het hertogdom *Lijfland*, aan
de rivier *Embach* gelegen. Zij bevat omtrent 4,500 inwoners, en is
bekend door de aldaar onlangs opgerigte universiteit. Wel is waar, dat
in 1632 door *GUSTAVUS ADOLPHUS*, koning van *Zweden*, die deze
stad op de *Polen* veroverd had, alhier eene universiteit gesticht
werd; doch in 1695 naar *Pernau* verlegd wordende, ging deze nader-
hand geheel te niet. Op den 7 van Sprokkelm. 1800, werd de
universiteit te *Dorpat*, door eene ukaze van keizer *ALEXANDER*, be-
nevens 5 andere, en wel inzonderheid voor de provincien *Lijf-* en
Esthland, *Finland*, en *Coerland*, voor eene universiteit verklaard, en
geniet jaarlijks een inkomen van 126,000 roebels. Zij telt onder
hare hoogleeraren den, als archeoloog bekenden en verdienstelijken
hofraad, *MORGENSTERN*, en had reeds in 1815 een aantal van ruim 150
studenten. Zij heeft eene boekverzameling van 30,000 boekdeelen,
kabinetten en verzamelingen voor onderscheidene wetenschappen,

sterrekundige werktuigen, snijdkamer, kruidtuin, museum van schilderingen, landkaarten, scheikundig laboratorium, verlosings-inrigtingen, enz. Ook heeft de stad nog een gymnasium, eene krijgsschool en andere nuttige inrigtingen. Er is eene aanzienlijke jaarmarkt en veel handel. Voor het overige bevond zich de stad eertijds in eenen zeer bloeienden staat, en maakte, in de 13de eeuw, zelfs een lid van het Hanzee-verbond uit.

DORIS. Eene landstreek in *Griekenland*, tuschen *Phocis*, *Thesalië* en *Acarnanië* gelegen. De naam is ontleend van zekeren *Thesalischen* Dorus, die zich hier met eene volkplanting nederzette, nadat hij dit elders vergeefs beproefd had. Naderhand bragt deze *Dorische* stam volkplantingen in verscheidene streken over, waarvan de beroemdste was die in *Klein-Azië*, welke *Halicarnassus* ten hoofdzetel had.

DORISCHE BOUWORDE. (Zie; BOUWORDE.)

DORSCHEN. Om het ingeoogte graan en andere veldvruchten van derzelver schel of bast af te zonderen, bediende men zich eertijds van onderscheiden middelen. In het Oosten dreef men daartoe osfen over het koren, hetwelk in garven op het open veld lag uitgespreid; en, bij de *Turken* en op het eiland *Ceylon*, zegt men, dat nog tegenwoordig deze manier, om het graan van zijne doppen af te zonderen, in gebruik is. Peulvruchten en tuinzaden sloeg men met stokken, hetwelk tot de uitvinding van dorschvlegels aanleiding gaf. In later tijd bediende men zich van bijzondere werktuigen, als: van de Dorschrol (*tribula* of *tribulum*), de dorschlede (*traha*) en den dorschwagen, welke laatste reeds in de boeken der Joden voorkomt, en door osfen of paarden getrokken werd. In later tijd kwamen de dorschvlegels in zwang, van welke men zich thans nog het meest bedient. Onderuschen is men van tijd tot tijd op middelen bedacht geweest, om bij het Dorschen de menschelijke krachten, het arbeidsloon en den tijd te gemoet te komen, en het koren zoo zuiver en volkomen, als mogelijk is, te winnen, waartoe men verscheidene dorschwerktuigen heeft voorgeslagen; doch geene voldoen zoo wel, als het dorschblok, dat in *Vriesland* en *Groningen* algemeen in gebruik is, en waarvan in het landhuishoudkundig kabinet te *Amsterdam* er een voorhanden is. Het dorschwerktuig, door J. C. LAUDON opgegeven, en gedeeltelijk beschreven, schijnt wel zeer spoedig te werken; doch kost ook 750 P. St.

DORTMUND. Eene Pruisische stad in het regerings-district *Arnsberg*, voormaals eene vrije Rijks- en Hanzee-stad in den Westphaalschen kreits. Zij ligt ten Noorden van de *Ems* aan de *Emfcher*, heeft 5 poorten, 4 Lutherische en 1 Roomsche kerk, een Gymnasium Illustum, 800 huizen en 4,800 inwoners, is eenigermate bevestigd, en werd in 1803 aan het huis van *Nassau-Dietz* tot schadeloosstelling afgestaan, naderhand door NAPOLEON met het groot-hertogdom *Berg* vereenigd, wanneer zij de hoofdstad werd van het

Berg.

Bergsche departement aan de *Ems*, doch kwam in 1815 aan *Pruisen*. — Men vindt er vele linnen-weverijen, tabak-, spijker- en wol-fabrieken, landbouw en handel: ook brouwt men er veel bier en bier-azijn. HENDRIK I sloeg bij deze stad de *Hunnen*, en HENDRIK II hield er eenen grooten rijksdag; ook was hier eertijds het beroemd geheim gerechtshof, of Vehmgerelt, in *Westphalen*, en bezat zij het muntregt en vrijheid van tollén, door het geheele rijk. De inwoners zijn meestal Luthersch.

DORYPHORI. Was de naam van de lijfwacht der Romeinsche keizers.

DOSSO, of DOSSI. Een beroemd schilder van *Ferrara*, die door ARIOSTO, in zijne *Orlande*, der vergetelheid ontrukkt werd. Hij volgde de manier van TITIAAN, met wien hij eenige vertrekken van het hertoglijk slot schilderde. Zijne beelden bestonden hier in *Bacchanalïen*, met verschillende spelen van Faunen, Satyren en Nimfen; doch in andere stukken volgde hij RAPHAEL. Onder de 8 stukken, die zich van hem in *Dresden* bevinden, munt inzonderheid de twist der vier kerkleeraren, door naauwkeurigheid van teekening en kracht van koloriet, hetwelk volkomen in den Titiaanschen stijl is, als een meesterstuk uit. Hij stierf omstreeks de helft der 16de eeuw.

DOUANE. Hierdoor verstaat men het tolhuis, het tolwezen of ook den tol zelve, het in- of uitgaande regt, of eenige andere lasten, welke men op den in- of uitvoer van koopmansgoederen meent te moeten stellen. In de jongste tijden der Fransche regering hebben de *Douaniers* over het algemeen vele ontevredenheid veroorzaakt. Het heer van *Douaniers* of tolbedienden, welke, in 2 of 3 linien, nacht en dag de grenzen bewaakten, haalde zich den bittersten haat op den hals, en hun handwerk was meer een beletfel voor den handel, dan dat de inkomsten van den staat daardoor aanmerkelijk vermeerderd werden. In de jaren 1806, 1807 en 1808 bleven voor de Fransche nationale kas geen 2 millioenen *Francs* zuiver over, alzoo ieder *Douanier*, waarvan de minste $1\frac{1}{2}$ *Franc* dagelijks trok, het meeste er van verteeden.

DOUARIE. Een weduwengoed, is al dat geen, hetwelk een man aan zijne vrouw, na zijnen dood, tot haar onderhoud maakt. In de vroegste tijden werd door den man als bruidegom zulk eene *Douarie*, reeds aan zijne bruid als bruidschat, toegelegd; doch naderhand werd de *Douarie* van het *lijfsbehooren*, hetwelk doorgaans eenen bruidschat vooronderstelt, en in een daarmede geëvenredigd onderhoud gelegen is, onderscheiden. De *Douarie* bestaat in een onderhoud, overeenkomstig den stand, waarin de weduwe ook dan, wanneer zij niets mede ten huwelijk gebragt heeft, behoort; en van hier ook de benaming van weduwengoed (*Witthumsitz*), hetwelk een slot, of de eene of andere plaats beteekent, hetwelk eener weduwe van hoogen stand gemaakt, en ter woning en tot onderhoud, na haars mans dood, wordt aangewezen. — Voor het overige geeft men, in verscheidene provincien, den naam van *Douarie* aan die

die landerijen, welke aan eene kerk, of eenige andere vrome stichting, bij hare oprigting, gemaakt zijn, of over het algemeen aan dezelve toebehooren.

DOUBLEREN. Verdubbelen; bij het billardspel, den bal zoodanig spelen, dat hij den band raakt, en van daar tot een zeker punt tegen den te treffen bal wordt terug gedreven. In eenen zee-oorlog verstaat men er echter door, eene vloot overvleugelen, door een of meer smaldeelen om de vijandelijke vloot te doen heen zeilen, en deze dus tusfchen twee vuren te brengen.

DOUBLET. Een van kristal nagemaakt edel gesteente, waaraan de kleur door een blaadje, of toegemaakte mastik en terpentijn, wordt medegedeeld, zoodat het schijnt een echte steen te zijn; doch men onderscheidt dien best, als men hem van ter zijde beschouwt, wanneer zich zijne klaarheid aanstonds openbaart.

DOUBLOENEN, of DOPPIA DI SPAGNA. Eene Spaansche gouden munt, pistoletten, bij ons te lande gewoonlijk tegen *f* 9: 9 wordende uitgegeven.

DOUW. (GERARD) Uit *Vriesland* afkomstig; doch in *Leijden* geboren, was de zoon eens glazenmakers. Reeds vroeg vertoonde zich zijne zucht voor de schilderkunst, waarin hij onder **REMBRANDT VAN RIJN** zulke ongemeene vorderingen maakte, dat men met regt iets groot van hem konde verwachten. In de daad, men kan niets volkomener zien, dan zijne kleine schilderstukken, die hij zich, naar gelang van den daartoe benoodigden tijd, liet betalen, en waaraan hij het uiterste geduld ten koste legde. Zij waren zoo verwonderlijk uitvoerig, dat men een vergrootglas moest gebruiken, om al het werk er naauwkeurig in te onderscheiden, doch tevens vol leven, en met een frisch en krachtig koloriet geschilderd. Ten einde aan zijne verwen meerder luister bij te zetten, wreef hij die op glas, en maakte zelf zijne penseelen. Onder zijne voornaamste schilderstukken telt men onder anderen: *eenen Kluizenaar*, ten voeten toe uitgeteekend, liggende op zijne knieën te bidden; terwijl zijn gelaat opregte godvrucht teekent; *eenen ouden Man*, eene pen versnijdende; eene oude Vrouw, welke met hare kat speelt; de waterzuchtige vrouw, waarvoor 30,000 guldens is betaald geworden, en welk stuk zich met een ander, niet minder schoon, vertoonende zijne Moeder, die in den bijbel leest, en zijne oude Vrouw, die aandachtig luistert, in het museum te *Parijs* bevindt. Ettelijke uitmuntende stukken, waaronder zijne eigene beeldenis, bevinden zich in de galerij te *Dresden*: daarenboven heeft men van hem nog een groot schilderstuk, verbeeldende de *Onthoofding van den heiligen JOHANNES*. — Douw stierf in 1680, in het 67ste jaar zijns ouderdoms, en liet een aanzienlijk vermogen na; want voor zijne stukken werden zeer hooge prijzen betaald; gelijk zij ook nog heden onder de duursten der Nederlandsche school behooren. In 1809 kocht men een zijner kleine schilder-

derftukken voor het koninklijk Hollandsch *muséum* voor f 17,000, en in het volgende jaar golden zijne werken, op de verkooping van P. DE SMETH te *Amsterdam*, het meeste; wordende dezelve, over het algemeen, voor de fom van 5 tot 10,000 guldens verkocht.

DOVER. Eene Engelsche zeeftad in het graaffchap *Kent*, met eene beroemde, hoewel thans veelal verzande, haven, die tot de zoogenoemde Oosthavens behoort, aan het kanaal, waar de pakketbooten, van *Calais*, in *Frankrijk*, op *Engeland* varende, aankomen. De stad heeft een kasteel, 2 kerken, 1788 huizen, en 7,990 inwoners, die veel handel drijven. In de graaffchappen *Kent* en *Strafford*, in de *Noord-Amerikaanfche* staten, vindt men mede hoofdsteden van dezen naam.

DRAAD-MOLEN. (IJZER) Een werktuig van eenen zonderlingen aard, waardoor men gesmede stangen, zoo dun men wil, tot ijzerdraad trekken kan. Wanneer, namelijk, de stang een weinig spits toegevlid, en door een gat in het aanbeeld gestoken is, wordt dezelve van eene groote nijptang, die door het werktuig heen en weder wordt gedreven, en, na de stang toe gaande, zich opent, maar in het teruggaan weder sluit, gegrepen; wordende de stang, die zij op deze wijze naar zich toehaalt, van tijd tot tijd dunner en langer. Zoodra de nijptang dus terug gekomen is, laat zij de stang los, maar vat ze bij het aanbeeld weder aan, tot dat zij geheel doorgetrokken en daardoor dunner en langer geworden is. Vervolgens wordt zij weder in een kleiner gat gestoken, en op nieuw doorgetrokken, hetwelk zoo lang herhaald wordt, tot dat de ijzerdraad de begeerde dikte heeft.

DRAAD-TREKKEN. De kunst, om allerlei metalen tot draad te maken, waartoe men goud, zilver, koper en ijzer gebruikt, waarvan de draden dikwijls zoo fijn getrokken worden, dat men ze met die van zijde, wol of vlas kan verwerken. Tot echt goud- of zilverdraad kan men niet dan het allerfijnste goud of zilver gebruiken, omdat het minste mengfel beletten zou, de draden zoo fijn te trekken, als zij gewoonlijk gebruikt worden. Om dit draad te vervaardigen, wordt het goud en zilver eerst tot staven, van omtrent een voet lang en een duim dik, gesmolten; voorts op het aanbeeld ~~aan~~ gesmeed; vervolgens tot de dikte van eenen pijpensteel, en eindelijk achtereenvolgende door een groot aantal gaten, die al kleiner en kleiner loopen, zoo lang getrokken, dat de draad de vereischte dunte heeft, die meestal zoo fijn als een hoofdhaar is. Valsch goud- en zilverdraad wordt bijna op gelijke wijze bewerkt. Uit verzilverde koperen staven wordt het valsch zilverdraad, en, wanneer men deze staven, bovendien nog verguldt, daarvan onecht gouddraad gemaakt. Tot het laatste echter gebruikt men ook zilveren staven, die met een vlies goud overdekt worden, en van dit draad, en zelden van zuiver goud alleen, maakt men *Pasfementen*, *Franjes*, *Galonnen* enz. Het is bijna ongeloofbaar, hoe zeer zich het goud laat verdunnen en uitrekken;

ken; want, als men eene ronde zilveren staaf van omtrent een duim dik verguldt, en als dan door meer dan 150 verschillende gaten doordrijft, zoodat dezelve eindelijk niet dikker dan een hoofdhaar wordt dekt het goud nog zoo volkomen het zilver, dat men zelfs door een vergrootglas geenen schijn van het laatste ontdekken kan. BOYLE verhaalt, dat 8 greinen goud, die eene zilveren staaf bedekken, gemeenlijk tot een draad van 113,000 voet getrokken worden. Het echte, zoowel als het onechte, goud- en zilverdraad wordt weinig als draad gebruikt, maar alsdan meestal op den pletmolen platgemaakt, vervolgens op den spinmolen over zijde of garen-ge-spinnen, en zoo tot gouden en zilveren galonnen, kanten, franjes enz. verwerkt. — Het geel koperdraad wordt op gelijke wijze als het vorige getrokken. Het fijnste draad wordt tot snaren van verschillende speeltuigen, doch inzonderheid in menigte bij de speldenmakers gebruikt.

DRAAK. *Draco*. Is: 1. de naam van een sterrenbeeld aan den noordelijken hemel, van welke reeds VIRGILIUS zong. De fabel vertelt er van, dat JUNO den Draak, die de gouden appels der *Hesperiden* bewaakte, en door HERCULES gedood werd, aan den hemel plaatste. 2. De *gevleugelde Draak*, of vliegende Hagedis, (*Draco volans*) is een zonderling viervoetig dier, met eenen staart, in *Afrika* en *Oost-Indië* te huis behoorende. — 3. De *fabelachtige Draak*, wiens gedaante men allerverfchrikkelijkst affchildert, en aan wien men bijna alle bekende landen, inzonderheid het toen nog onbekende *Indië* en *Afrika*, ter woonplaats geeft. Zijne lengte werd zelden beneden de 20, dikwijls echter tot 70 ellen opgegeven. Van de laatstgemelde soort was de Draak, die zich volgens AELIANUS, ten tijde van ALEXANDER, den veroveraar, in *Indië* ophield, en goddelijk vereerd werd. Volgens deze beschrijvingen had dit monsterachtig dier geene voeten, maar kroop als de slangen; het ligchaam was met schubben bedekt, en de hals van manen voorzien. Voor het overige weder spreken zich deze verhalen bijna alle; doch komen alleen daarin overeen, dat de Draak uitstekende zintuigen, inzonderheid een scherp gezigt, had, en zulk eene kracht bezat, dat hij met weinige moeite eenen olifant verwurgde. Ondertuschen schijnt deze fabel een wezenlijk dier ten grondslag te hebben, en waarschijnlijk is dit geen ander, dan de *grootte Afgods-slang* (*Boa Constrictor*), die in *Indië* en *Afrika* gevonden, en 30 tot 40 voeten lang wordt. Zij bezit eene buitengewone sterkte; wurgt schapen, herten, gazellen enz. en waagt zich mogelijk wel aan jonge olifanten. De Draak der middeleeuwen is een scheepfel der verbeelding, van dit geheel verschillende. Men schrijft denzelven vier leeuwen-pooten, eenen dikken slangen-staart en on-gehoorden hals toe, waaruit vuurvlammen stroomden. In de ridder-tijden speelde deze Draak eene hoofdrol, en behoorde tot de monsters, welke de geharnaste helden moesten overwinnen. Waar-schijn-

schijnlijk hebben de gebrekkige berigten van den Nijl-krokodil, welke ongetwijfeld door de kruistogten naar *Europa* werden overgebracht, en de zeer verkeerde beschrijvingen onzer inlandsche slangen, tot deze vertelsels aanleiding gegeven.

DRAAK. (*Elektrische*) Een speeltuig der jongens, hetwelk aanleiding tot eene hoogst belangrijke ontdekking gegeven heeft. FRANKLIN bediende er zich het eerst van, in het jaar 1752, om er de elektriciteit der lucht of wolken door af te leiden, en er die van het onweder door te bewijzen. De Draak was van stevig papier, gelijk de gewone Draken, waarmede de kinderen spelen, en op denzelfven was een metalen punt geplaatst. Hij liet denzelfven aan eene koord, aan welker onderste einde een sleutelhing, gelijk een vlieger, om hoog stijgen; doch hechtte, van onder nog eene zijden koord vast, ten einde het andere, zonder de elektrische stof af te leiden, te kunnen vasthouden. Zoodra nu de Draak in de lucht zweefde, werd de elektrische stof, welke de metalen punt had opgenomen, door middel van de koord, tot aan den sleutel geleid, zoodat men daaraan eene Lijdsche flesch konde laden. Zonder dat ROMAS, in *Frankrijk*, van de ontdekking van FRANKLIN iets wist, nam hij, een jaar later, voortgelijke proeven met uitgebreider gereedschap, en verbond de koord van den Draak met eenen vaststaanden geleider, die zich meermalen zoo sterk ontladde, dat hij den afstand van vier voet voor bedenkelijk hield, en de slag aan een pistoolschot gelijk was. In het eerst beschouwde men den elektrischen Draak alleen als een middel om de elektriciteit der onweers-wolken te onderzoeken; doch in later tijd bediende men er zich van, om de dagelijksche elektriciteit der lucht op te sporen. Hiertoe neemt men het best den papieren Draak, 4 voet lang, en ruim 2 breed, dien men met vernis bedekt, of met gekookte lijnolie bestrijkt, opdat hij door den regen niet bedorven worde. De koord, waarop het voornamelijk aankomt, moet een goede geleider zijn, waartoe CAVALLO eenen, met bindzonw in een gedraaide, gouddraad de beste oordeelde. Men laat nu den Draak in de hoogte stijgen; brengt de koord er van voor een venster in eene kamer; bindt er eene sterke zijden koord aan, en hecht het einde er van aan eene stevige tafel, waarop een kleine geïsoleerde geleider geplaatst is, die met eene zijden koord, door middel van eenen draad, wordt verbonden. Voorts plaatst men, op eenen glazen, met lak overdekten, voet, een' *Elektrometer*, en wel zoodanig naast den geleider, dat hij denzelfven aanraakt, wanneer de *Elektrometer* de kracht der zich in de lucht bevindende elektriciteit zal aanwijzen. Men bedient zich echter, tot zulke waarnemingen, nog wel zoo goed van aërostatische werktuigen, te meer, daar het gebruik van eenen Draak, zonder zeer vele voorzorg, allergevaarlijkst is, en reeds dikwijls droevige gevolgen gehad heeft.

DRAAK. (*Vliegende*) (Zie: DWAALLICHT.)

DRACH-

DRACHMA. Eene griekſche munt, ter waarde van omtrent 8 ſtuivers: ook eene foort van gewigt, uit 3 ſcrupels beſtaande.

DRACO. Dus noemen oude ſcheikundigen ſomtjds het kwikſilver.

DRACO, een *Archont* (magiſtraatsperſoon) en wetgever der *Athenienzers*, trok, kort voordat hun ſtaat eene republiek werd, door de buitengewone en bijna voorbeeldeloze geſtrengheid zijner wetten, de bijzondere opmerking tot zich. De geringſte misdaad, b. v. het ſtelen van vruchten, ja zelfs lediggang, beſtrafte hij even zoo zeer met den dood, als het berooven van den tempel, het plegen van eenen moord en het verraden van het vaderland; en [van hier, dat men zeide, dat zijne vooſchriften met bloed geſchreven waren. Niets was dus natuurlijker, dan dat de hardheid zijner wetten derzelver uitvoering ſtemde, en die zelfs in verachting bragt, waarom dan ook *SOLON* den laſt ontving tot het vervaardigen van nieuwe wetten, en daarbij alle verordeningen van *DRACO*, de doodſtraf op het begaan van moord alleen uitgezonderd, verwierp.

DRAGANT. Eene foort van witte gom, welke zekere ſruik, uit *Klein-Azië* en den *Archipel*, *Astragalus tragacantha* geheeten, oplevert. Zij komt meest uit den *Levant* en wordt veel gebruikt tot het ſtijfmaken van dunne ſtoffen, wanneer zij gewaſen zijn, b. v. van zijden en kanten, of ook wel bij het ſpannen derzelve op een borduurraam, zoo als van atlas enz. Zij behoort ook tot den artſenij-voorraad, en is een voornaam beſtanddeel van het bekende verzachtend borſtpoeder, *pulvis gummosus*, of *species dia tragacanthae*, genoemd. De *Gom-dragant* is geene zuivere gom, maar beſtaat, grootendeels, uit eene eigenaardige plantenſtof, *Dragantſtof* geheeten, welke niet oplosbaar is in water, als de gom, maar hetzelfde alleen inzuigt, en dan ſterk opzwelt. Zij ſtaat, in dit opzigt, als in het midden tuſſchen den ſtiſſel, of het zetmeel, en de ware gomſtof.

DRAGOMAN. Zoo noemt men in het Ooſten, en inzonderheid aan het Turſche hof, eenen *taalmeester* of *tolk*. De *Kragoman der Porte*, die in dienſt van het hof ſtaat, is altijd een Chriſten van de Griekſche natie, en wordt wel eens tot den poſt van prins van *Moldavië* of *Wallachije* verheven.

DRAKE. (FRANCIS) Een beroemd Engelsch zeeheld, de eerſte, die de wereld rondzeilde. Hij werd omſtreeks *South-Tariffock*, in *Devonshire*, in het midden der 16de eeuw geboren; woonde verſcheidene zeetogten bij; deed den *Spanjaarden*, die met zijne natie in oorlog waren, ter zee veel afbreuk, en ondernam, van 1577 — 1580, door onderſteuning van de koningin *ELIZABETH*, eene reis door de *Magellaanſche zee-engte* naar de *Zuidzee*, tot het doen van nieuwe ontdekkingen; zeilde van daar naar de Aziatiſche eilanden, en ſtevende vervolgens, achter *Afrika* om, naar zijn vaderland terug. Nooit had eenig zeeman voor hem de geheele aarde rond-

rond gezeild, en nimmer werd er zulk eene groote reis ondernomen. Na zijne terugkomst bewees hij den *Engelschen*, in den oorlog tegen de *Spanjaarden*, gewigtige diensten; sloeg de laatste in de Europefche en Amerikaanfche zeeën, en ontnam hun belangrijke plaatsen; doch ftierf eindelijk, uit verdriet over eene mislukte onderneming, in 1596, in *Amerika*, in het 51ste, volgens anderen, in het 58ste jaar zijns levens.

DRAKENBORCH. (ARNOLD VAN) Werd op den eerften dag des jaars 1684 te *Utrecht* geboren, en bekleedde, sedert 1716, aan de hooge fchool dier ftad het hoogleeraarsambt in de gefchiedenis en welfprekendheid. Van zijne kunde, geleerdheid en naauwkeurigheid zullen de fchoone uitgaven van SILIUS ITALICUS in 1717, en van LIVIUS van 1738—1747 uitgegeven, steeds blijvende waarborgen zijn; terwijl zijne korte aanmerkingen, na zijnen dood, bij den druk van THOMAS MAGISTER, in 1757 in het licht verfchenen, gevoegd, van zijne Griekfche kennis getuigen. Hij ftierf den 16den van Lentem. 1748.

DRAMA. Eigenlijk *handeling*, of *bedrijf*. De *Grieken* gaven dezen naam aan al hunne tooneelftukken. Men verftaat dus hierdoor ieder fchouwfpel en tooneelftuk; doch thans in het bijzonder een zoodanig, hetwelk even zeer van het uitbundig vrolijke van een blijfpel, als van het verfchrikkelijke van een treurfpel verwijderd is; dat tufchen beiden in ftaat, en gematigde aandoeningen oplevert. Voor zulk een *Drama* gebruikt men in *Duitschland*, inzonderheid, de benaming van *Schaufpiel*. Over het algemeen, is het *Drama* een bastaardftuk, geheel van alle regels van het vroegere *Drama*, juist niet ten beste, afwijkende.

DRAMATURGIE. Is die wetenfchap, welke de regels vervat, waarnaar een tooneelftuk moet vervaardigd en uitgevoerd worden.

DRAPERIE. Beteekent, in eenen bepaalden zin, de kleeding van figuren in eene fchilderij; doch, in eenen meer uitgebreiden, ieder vertooning van lakens, ftoffen of andere manufakturen, onverschillig of zij tot kleeding van iemand, dan wel tot fieraad van een tooneel, dienen. Wat de kleeding van het menfchelijk ligchaam betreft, welke, hoe voordeelg het ook anders in vele opzigten voor den kunftenaar zijn zoude, hetzelfde naakt te vertoonen, door klimaat en zeden eenmaal is noodzakelijk geworden, hieromtrent kan men over het algemeen aanmerken, dat dezelve het ligchaam wel bekleeden, maar niet zoo geheel bedekken moet, of de zachte overgang en fpeling der ledematen en fpieren moet er doorfchijnen. Ten aanzien der vrouwen of plooijen, die, wel gerangfchikt, eene uitmuntende werking kunnen doen, moet men eenvormigheid, zoowel als een te groot aantal, zorgvuldig vermijden.

DREBBEL. (KORNELIS) Deze vernuftige vaderlandsche natuur- en werktuigkundige verdient, wegens de fraaije vindingen, die aan hem worden toegefchreven, eene plaats onder de voorname mannen van *Nederland*. Hij werd te *Alkmaar* in 1572 geboren, en ver- toonde al vroeg eene fterke neiging voor de wijsbegeerte, waarin hij

zulke verbazende vorderingen maakte, dat zijn roem tot in het paleis van FERDINAND II doordrong, die hem den aanzienlijken post van onderwijzer zijns zoons toevertrouwde, en hem naderhand onder het getal zijner raden plaatste. De fortuin bleef hem gunstig tot den ouderdom van 28 jaar, toen deze wispelturige vrouw hem den rug toekeerde. Hij werd, bij het bemagtigen der stad *Praag*, door FREDERIK, keurvorst van den *Paltz*, toenmaals koning van *Boheme*, met anderen van des keizers raden, gevangen genomen, en van al zijne goederen beroofd; doch verkreeg, door tusschenpraak van de algemeene staten en des konings van *Engeland*, zijne vrijheid.

Sedert vertrok DREBBEL derwaarts, en schonk den koning, uit erkenenis, eene glazen sphaer of bol, waarin men verzekert, dat men, door middel der 4 hoofdstoffen, de altoosdurende beweging voortbragt, en men in den tijd van 24 uren alles konde waarnemen, wat in een jaar op de aarde voorvalt; terwijl men tevens op alle de jaren, dagen en uren, den loop der zon, maan, en sterren konde opmerken. Door hetzelfde middel kon men begripen, waarin de koude bestond; welke de oorzaak zij der eerste beweging; hoedanig die de zon, den hemel, al de sterren, de maan, zee en aarde in beweging houdt; welke de oorzaak zij van eb en vloed, van donder, bliksem, regen, en wind, en hoe alle dingen groeijen en toenemen.

Behalve dezen bol vervaardigde hij, zoo men zegt, een schip, waarmede men van *Westmunster* tot aan *Greenwich*, een afstand van bijna 3 uren, onder het water konde roeijen, en waarin men zonder kaars konde zien en in een boek lezen. Dit schip zag men nog, verscheidene jaren na den dood van DREBBEL, aan den oever van den *Teems* liggen. Ook wist hij zekere werktuigen te vervaardigen, waardoor hij den regen, den donder en den bliksem zoo natuurlijk nabootste, als of dezelve onmiddellijk uit den dampkring kwamen; terwijl hij door middel van andere eene koude wist voort te brengen, welke aan die van den winter gelijk was. Van dit laatste nam hij eens, naar men verzekert, op 's konings verzoek, eene proeve in de zaal van *Westmunster*, en deed, op eenen zomerschen dag, eene zoo felle koude ontstaan, dat de vorst en de hovelingen, die hem vergezelden, genoodzaakt waren om de zaal te verlaten. Hij wist, door middel van zekere werktuigen, aan de oogen der aanbouwers allerlei foorten van schilderijen te vertoonen, zonder dat er iets wezenlijks voorhanden was, en trok, door een glas van zijne uitvinding, het licht van eene kaars, aan het einde van een vertrek geplaatst, tot aan de tegenoverzijde, hetwelk zulk eene flikkering voortbragt, dat men er gemakkelijk bij kon lezen. Nog vervaardigde hij eenen spiegel, die geheel vlak was, en het voorwerp, dat men er voor hield, zeven maal terug kaatste; alsmede allerlei muzikale instrumenten, die aanhoudend speelden. In één woord, alles, wat met mogelijkheid konde gemaakt worden, om, door een dalend gewigt, springveren, loopend water of vuur, gedurende eenen bepaalden tijd werk-

werkzaam te blijven, was hij van oordeel, dat door de kennis van het *primum mobile* tot altoosdurendheid konde worden gebragt. Behalve nog vele andere zeldzaamheden, sleepte hij brillen, waardoor men bij nacht zien konde.

Hoe verwonderlijk dit alles ook zijn moge, zeker is het, dat DREBBEL eene buitengewone kennis in de werktuig- en gezigtkunde bezat, en verscheidene wiskunstige werktuigen heeft uitgevonden, onder anderen de zamengestelde mikroskoop, en, omtreeks het einde van 1630, den thermometer, die door L'ISLE, HALLEIJ, FAHRENHEIT en REAUMUR, naderhand, tot meerdere volkomenheid zijn gebragt geworden. De uitvinding der teleskoop, mede door sommigen aan hem toegeschreven, is waarschijnlijk van vroegeren tijd.

DREBBEL stierf te Londen in 1634, in het 62ste jaar zijns levens. Onder zijne nagelatenen schriften telt men: *Tractatus de natura elementorum quintessentia*, te Leijden in 1608, en in 1702 te Rotterdam in het Nederduitsch, uitgegeven, alsmede *Epistola de machina Astronomica perpetuo mobili*, in 1620 te Leijden uitgekomen, en eindelijk eenen brief aan keizer RUDOLPH II, te vinden in HARS-DÖRFFERS *deliciae Physico mathematicae*. II d. bladz. 399, waarin hij een werktuig beschrijft, door hem *Machina musica perpetuo mobilis* genoemd.

DREBBEL. (N.) Een Nederlander, die door scheikundige proeven de kunst ontdekte, om scharlaken te verwen. Hij leefde in het laatst der 17de eeuw, en vertrouwde zijn geheim aan zijne dochter, welker man, CUFFLER, van deze uitvinding het eerst in Leijden gebruik maakte.

DREGEN. Eene soort van ankers met 4 ankerhaken, dienende voor schuiten, om er op te ankeren, alsmede om gezonken goederen, b. v. eene kist, vat enz. weder boven te brengen. Er is nog eene andere soort, vuur- en ketting-, ook enter-dregen of enter-haken genoemd, die, in plaats van ankerhaken, met 3 klauwen, die van weerhaken voorzien zijn, gemaakt, en gebruikt worden, om het wandt- en touwwerk der vijandelijke schepen aan te grijpen, of in eenig ander gedeelte aan boord te klampen, of te enteren.

DREIJER. Eene kleine munt, waarvan 4 een goede groschen, 64 een keizers-gulden; 84 een Meisnische gulden, en 96 eenen rijksdaalder doen. In *Silezië* is een Dreijer een halve kruitsfer, waarvan er 120 een keizers-gulden bedragen. In *Neder-Saksje* is een Dreijer zoo veel als een halve *fösling*, of 3 penningen, naar hun geld; doch anders, naar de munt van *Duitschland*, slechts half zoo veel.

DRENKELINGEN. (MAATSCHAPPIJ TOT REDDING VAN) Deze maatschappij werd opgericht te Amsterdam in het jaar 1767. Het eerste denkbeeld tot derzelver stichting gaf de heer JAKOB DE CLERCO, een zeer achtingswaardig koopman in gemelde stad, met wien zich weldra 9 andere, niet minder, achtingswaardige, mannen, allen inwoners van die stad, verenigden, om eenige duizende bekendmakingen, houdende

de voorschriften tot redding van Drenkelingen, door het geheele land te verspreiden, en aan ieder, die bij eenen schijndooden Drenkeling het sluimerend levensbeginfel zoude opwekken, en hem alzoo in het leven herstellen, eene gouden medaille, ter waarde van zes dukaten, uit te loven. Zij verplichtten zich nog daarenboven, om de kosten, welke werden aangewend ter redding, het zij die al of niet gelukt waren, te vergoeden. Weldra vond de dus opgerigte maatschappij in ons vaderland den meesten bijval, en, naar mate de omvang harer werkzaamheden zich meer en meer uitbreidde, beijverden zich de regeringen der gewesten, steden en dorpen, met een aantal menschen-vrienden, om haar krachtadiglijk te ondersteunen, met het gelukkig gevolg, dat een groot aantal burgers voor den staat behouden werd. Toen deze maatschappij, in het jaar 1817, haar vijftig jarig bestaan vierde, beliep het getal der uitgedeelde medailles bijkans *twee duizend*. Zij verspreidde overal een vast stelsel, omtrent de soort en het juiste gebruik der middelen, tot redding van Drenkelingen geschikt, en gaf een loffelijk voorbeeld aan *Europa*; zoo als dan ook, van tijd tot tijd, dit overal werd nagevolgd, en wel eerst door de republiek *Venetië*, vervolgens te *Milaan*, te *Padua*, in het koninkrijk *Napels*, te *Florence*, te *Livorno* en te *Hamburg*. In de Oostenrijksche staten verscheen, kort na hare stichting, eene zeer belangrijke verordening op het redden van Drenkelingen. Ook in *Frankrijk* werden verscheiden bevelen wegens deze gewigtige zaak algemeen gemaakt, en in *Parijs* werd onze maatschappij, op koninklijk gezag, met bijzondere goedkeuring vereerd en nagevolgd. In 1774 kwam in *Engeland* eerst eene maatschappij tot redding van Drenkelingen, in navolging van de Amsterdamsche, tot stand, en ook te *Berlijn*, *Dresden* en *Bern*, in de Oostenrijksche *Nederlanden*, en *Denemarken* werden gelijksoortige inrigtingen als de onze daargesteld. — Vergelijk verder het *verslag wegens de maatschappij tot redding van Drenkelingen, ter gelegenheid van haar 50 jarig bestaan*, door Mr. P. A. BRUGMANS, *Amsterdam* 1818.

DRENTHE. Eene der Nederlandsche provincien, grenzende ten Westen aan *Vriesland*, ten Noorden aan *Groningen*, ten Zuiden en Zuidwesten aan *Overijsel*, en ten Oosten aan het voormalige graafschap *Bentheim* en het *Munstersche*. Zij bevat, volgens de laatste telling, 48,483 inwoners, en heeft grootendeels eenen hoogen, zandigen grond, die, echter, wel bemest zijnde, zware rog, boekweit, aardappelen en vlas voortbrengt. Men vindt hier en daar goede weilanden; verscheiden eiken- en dennen- bosschen en vele hooge veengronden, die de zoogenoemde lange turf opleveren, en, uitgegraven zijnde, tot wei- en bouwlanden worden aangelegd, zoo als reeds op het *Hoogeveen*, de *Smilde* enz. geschied is; alsmede uitgetrekte heivelden, die aan groote kudden schapen voedsel verschaffen, en de bijenteelt aanmerkelijk bevorderen.

Op

Opmerkelijk zijn in dit gewest, inzonderheid, de heuvels (*tumuli*), welke er op sommige plaatsen gevonden worden, en begraafplaatsen, gedeeltelijk van de oude inwoners des lands, gedeeltelijk van de *Romcinen*, bevatten, en waarin men steenen vazen (*urnen*), met asch der verbrande lijken, koperen beitels enz. aantreft. Nog vindt men te *Rolde*, *Eekst*, *Sleen*, *Emmen*, *Borger* en elders, de zoogenoemde *Hunnebedden*, die van eenen overouden oorsprong zijn, en uit geregeld nevens en op elkander gestapelde steenen bestaan, van welke sommige eenen verbazenden omtrek hebben. Kenners der natuurlijke historie ontdekken hier vele bijzondere soorten van aarde en steenen, als spathen, quarzen, graniten, dondersteenen, litoglyphen enz. terwijl de uitgegravenen veengronden somtijds afgescheurde boomstammen (bij de landlieden *Keenhout* genoemd), zeegewassen, versteeningen, geraamten van dieren, en meer andere zeldzame voorwerpen opleveren.

Asfen is de hoofdplaats dezer provincie, en ligt bijna in het midden derzelve. Zij telt 1,369 inwoners, heeft fraaije gebouwen, uitmuntende wandelingen, en neemt jaarlijks in volkrijkheid toe, zoo dat er telkens nieuwe huizen worden aangebouwd. Over het geheel zal deze provincie, die, naar hare uitgestrektheid, nog weinig bevolkt is, op den duur aanmerkelijk in bevolking toeneemen, wanneer er meer kanalen gegraven worden, waaraan groot gebrek is.

DRESDEN. Deze, zoowel ten aanzien van ligging als bouworde, fraaije en bovendien wel bevestigde stad, voormaals de residentieplaats van den keurvorst van *Saksie*, thans die des konings, ligt in den *Meisnischen-Kreits*, aan de *Elbe*, welke het eigenlijke *Dresden* en *Neustadt* van elkander scheidt; terwijl de beroemde steenen brug, die 710 ellen lang is, de beide steden weder vereenigt. *Dresden* bestaat uit de residentie, of het eigenlijk *Dresden*, (ook wel *Nieuw-Dresden*), en uit de *Friedrichs*-stad (eertijds *Ostra* geheeten.) Het heeft 6 poorten, 14 uitgangen door de voorsteden, 5 voornamen opene plaatsen, 61 hoofdstraten, 18 kerken, 3 hospitalen, 5 gasthuizen, 1 wees- en 1 vondelinghuis, benevens 2644 huizen, en bevattede in 1813, met de bijliggende dorpen, ruim 41,000 inwoners. Onder de merkwaardigheden kan men tellen de genoemde brug van 18 bogen; eene gedenkzuil voor den maarschalk *DAVOUST*, in 1813 opgerigt; het metalen vergulde standbeeld van *AUGUSTUS II* te paard; de Katholijke kerk, een meesterstuk van bouwkunst met een heerlijk orgel van den beroemden *SILBERMAN*, en boven het hoog-altaar van een schilderstuk van *MENGES* voorzien, de hemelvaart van *CHRISTUS* verbeeldende; voorts de vrouwenkerk, welke 30,000 daalders gekost heeft; de ridder-akademie, in 1726 aangelegd; de akademie voor de genees- en heel-kunst, in 1815 opgerigt; die voor beeldende kunsten, welke jaarlijks hare stukken ten toon stelt; het groene verwelf, waarin de gele bril-lante ring, de groene en witte Diamant en andere merkwaardigheden,

gevonden worden; de koninklijke boekerij, welke de beroemde boekverzamelingen der graven van BUNAN en BRUHL bevatten; onderscheidene overheerlijke kunstverzamelingen (*Zie: hier onder*), en, om niet alles te noemen, eene munt, vele schoone tuinen, wandelplaatsen rondom de stad, onder welke het *Plauische plein* en het *Sectersdorfer-Dal*, welk laatste BEKKER beschreven heeft, bij uitslek schoon, zoo als ook, in de nabuurschap, het koninklijk lustslot *Pilnitz*, de vestingen *Koningstein* en *Sonnenstein*, benevens de hoogten bij *Kesfeldsdorf*, door den aldaar voorgevallen veldslag zoo beroemd geworden, altemerkwaardigst zijn. Daarenboven heeft *Dresden* eene kweekschool voor schoolonderwijzers, een instituut voor blinden, en uitmuntende armen-inrigtingen; alsmede laken-, wollen-, zijden-, tapijten-, ijzer-, staal-, goud-, zilver-fabrieken, en eenige katoendrukkerijen, ijzergieterijen, vele uitmuntende schilders en andere kunstenaars, onderscheiden wisfel- en andere kantoren en veel handel.

De zevenjarige oorlog was voor *Dresden* en zijnen bloei hoogst verderfelijik; doch bijzonder noodlottig het bombardement van *FREDERIK den grooten* in Hooim. 1760, hetwelk negen dagen duurde, en waarbij de oude kruiskerk, met 212 huizen, werden plat gefchoten. Over het geheel is *Dresden*, uit hoofde zijner ligging, van vroege tijden af, bij krigsbedrijven van veel belang, en daardoor dikwijls aan de verwoestingen van den oorlog blootgesteld geweest; en waarschijnlijk heeft de belangrijke overtocht der *Elbe* aldaar, reeds in de 9de eeuw, tot het maken van versterkingen aanleiding gegeven. De afwifelende staatkundige gebeurtenissen in den jongsten tijd, inzonderheid sedert 1806, gaven mede aan *Dresden*, dikwijls, eene andere gedaante. De vestingwerken werden op last van *NAPOLEON* geslecht: in 1809 trokken de *Oostenrijkers*, echter zonder aanmerkelijke gevolgen, er binnen; doch boven alles verschrikkelijk was het jaar 1813, wanneer de stad, in de Lente, den doormarsch van het Rusfisch-Pruisfisch leger; in Bloeim. deszelfs terugtocht; hierop het verblijf van het grootste deel der Fransche legermagt binnen hare muren en in haren omtrek, en gedurende den wapenstilstand den aanval der geallieerden, en den daarmede gepaard gaanden veldslag van 26 van Oogstm. met alle deszelfs noodlottige gevolgen, moest verduren. Hierop volgden de onophoudelijke krijgstooneelen in hare nabijheid; de influiting van het door *NAPOLEON* achtergelaten corps van den maarschalk Sr. *Cyr*; de belegering door *Rusfen* en *Oostenrijkers*; het verdrag tot overgave van den 16den van Slagtm. en hare bezitneming door de troepen der verbondene mogendheden. Sedert Winterm. 1813 was *Dresden* de zetel van het Pruisfisch gouvernement-generaal over *Saksen*; doch den 8ten van Slagtm. 1814 werd dit door Pruisfisch bestuur vervangen, welk laatste tot den 8ten van Bloeim. 1815 duurde, wanneer, tusfchen *Pruisfen* en *Saksen*, een vredesverdrag gefloten werd, hetwelk ten gevolge had, dat de koning den 7den van Zomerm. in zijne hoofdstad terugkeerde.

DRES-

DRESDEN. (KUNSTVERZAMELINGEN te) Om een overzicht dezer beroemde verzamelingen te geven, wijden wij haar een bijzonder artikel, en beginnen met de rijkste derzelve, namelijk: met de

1. *Verzameling van Schilderstukken.* Reeds de vroegste vorsten van het Saksisch huis onderscheidden zich door kunstmin; doch voornamelijk heeft deze verzameling haren luister aan AUGUSTUS III te danken, die de verzameling van schilderstukken van *Modena* voor 1,200,000 daalders, en in *Italië* en andere landen klasieke meesterstukken aankocht, en 17,000 dukaten voor een der voortreffelijkste werken van RAFAËL, zijne *Hemelsche koningin*, betaalde. Het geheel is in één gebouw geplaatst, en bevat 1011 schilderstukken. Onder de stukken van *Nederlandsche* meesters vindt men meer dan 30 van RUBBENS, waaronder de *Leeuwenjagt*; NEPTUNUS, de *stormwinden gebiedende*; het afbeeldsel zijner beide zonen; de *roof van PROSERPINA*; de *heilige HIERONIMUS*; CLÆLIA, *uit het Etruskisch leger vluggende*; MELEAGER en ATALANTE de voornaamste zijn. Van VAN DIJK heeft men 18 stukken, waaronder de beeldtenis van koning KARL I. van *Engeland* en diens gemalin, met hunne 3 kinderen; de 151 jaar oude THOMAS PARKER, en de *boetdoende HIERONIMUS* bijzonder uitmunten. Onder de stukken van REMBRAND onderscheiden zich de beeldtenis zijner dochter, die zijner moeder, *het feest van AHA-SUERUS*, en zijne eigen beeldtenis, benevens die zijner vrouw. Van zijn leerling FERDINAND BEL verdienen de *rust op de vlugt naar Egypte*, en DAVID met den *brief van URIAS* bijzondere opmerking. Van ADRIAAN VAN OSTADE zijn eene *Hollandsche boeren-herberg*, en zijn eigen afbeeldsel voor den schilders-ezel enz. allervoortreffelijkst. Van GERARD DOUW bewondert men, inzonderheid, den *biddenden Kluizenaar*, en twee afbeeldfels, van zich zelven, het eene teeknende, en het andere op de viool spelende. Van FRANS VAN MIERIS is de *Ketellapper*, en zijne eigen beeldtenis zeer fiks uitgevoerd. Onder de stukken van DAVID TENIERS munten verscheidene uit in waarheid van uitdrukking, en onder die van PHILIP WOUWERMAN vindt men vele heerlijke, kleine schilderijen, waaronder *het Veldleger*, de *Paardenmarkt*, en verscheidene *Ruiters-gevechten* bewondering verdienen. Eene geheele reeks der schoonste stukken van ADRIAAN VAN DER WERF, waaronder de *verflooting van HAGAR*, *het oordeel van PARIS* en zijne eigene familie-groep uitmunten, worden hier gevonden; terwijl vele afbeeldfels van TERBURG, VAN DER HEIST, ALBERT VAN EVERDINGEN, PAUL POTTER, NICOLAAS BERCHEIM, ANDREAS BOTH, VAN HUIZUM, WIJNANDS, en andere, wezenlijke sieraden der galerij uitmaken. Bijzonder schoon, echter, zijn de landschappen van RUISDAAL, zijne *Jagt*, zijn *Kerkhof*, *Koster*, *Waterval*, *Bergslot* en *Boschgezigten*. Ook van HONDEKOETER vindt men hier fraaie stukken van gevogelte; van STEENWIJK en NEEFS overheerlijke bouwkundige vergezigten, en van JAN VAN EIK en LUKAS VAN LEIDEN uitmuntende werken. De stukken uit de *Oud-Duitsche* school zijn

in deze verzameling niet zeer talrijk: men vindt onder *eezelve* er een van HOLBEIN, verbeeldende MARIA, de moeder onzes Heeren, waarvoor de burgemeester MEIJER, van *Bazel*, geknield ligt. Dit stuk is bij uitstek schoon, zoo als ook verscheidene van ALBRECHT DURER, als: *de Kruisdraging*, *de stervende MARIA*, *de biddende Grijsaard* en andere. — Tot de schilderstukken der *Fransche* school behooren inzonderheid twee groote, voortreffelijke landschappen van CLAUDE LORRAIN; verscheiden fraaije stukken van NICOLAAS POUSIN, als: *NOACHS offer*, *de aanbidding der Wijzen* enz.; *eene heilige Familie (le Silence)* van LE BRUN, en onderscheiden goede stukken van MOUCHERON. Onder de werken der nieuwere Duitsehe meesters komen hier in aanmerking die van DIETRICH, ettelijke van MENGES, een uitmuntend eigen afbeeldfels van GRAFT, en eene beminnelijke kindergroep van VOGEL. — Van de *Italiaansche* school vindt men in deze kunstverzameling eenen rijken voorraad, waarvan de volgende stukken de merkwaardigste zijn, als: JOHANNES *de dooper* van BATONI; eene voortreffelijke navolging van RAFAËLS *heilige CECILIA* van ROMANO; *de heilige Nacht* van ROTARI, en de *Madonna* van RAFAËL, met den heiligen SIXTUS en de heilige BARBERA. Bijzonder belangrijk zijn de heerlijke stukken van CORREGGIO: zijne *Madonna* van den heiligen FRANCISCUS, zijn alomberoemde *heilige Nacht*, zijne *Madonna* van den heiligen SEBASTIAAN, zijne *kleine MAGDALENA* en de beeldtenis van zijnen geneesheer, zijn allen overheerlijke stukken. Van LEONARDO DA VINCI vindt men hier de verwonderlijk schoone beeldtenis van SFORZA, hertog van *Milaan*; van BAGNA CAVALLO een uitmuntend altaarstuk; van Dosso Dossi de 4 kerkvaders, alsmede eene zinnebeeldige gedaante der gerechtigheid; van GAROTATO, MARIA, het kind JESUS *aanbiddende*; van G. BELLINO *de leevende CHRISTUS*; van F. FRANCIA een zinnebeeldig stuk, den godsdienst betreffende, en van P. PERUGIN *de aanbidding der Wijzen*. — Van de meesters der *Venetiaansche* school vindt men hier uitmuntende stukken van TITIAAN, inzonderheid zijne leven-ademende VENUS, zijne *heilige Familie*, en CHRISTUS *met den schattingpenning*; van TINTORETTO, *PARNAS en zijn concert*; van P. VERONESE, *de Kruisdraging*, *de Emmausgangers*, *de bruiloft te Kanaän*, *de Kruisiging* enz. — Onder de werken der rijke *Lombardische* school verdienen bijzondere opmerking een *Genius van den roem*, eene *Madonna* van den heiligen MATTHEUS, en een CHRISTUS- hoofd van H. CARRACCI; twee aandoenlijk schoone *hoofden van den Verlosfer met de doornen kroon*; *de verschijning van den herrezen Heiland* van GUIDO RENI; eene overheerlijke kleine *Madonna*, welke de lijdenswerktuigen, door de engelen gedragen, beschouwt, van L. CARACCI; een bevallige *dans der Minnegoden*, *de rust op de vlugt naar Egypte*, *het bezoek van ELIZABETH aan MARIA* enz.; voorts *de heilige CECILIA* van

CARLO DOLCE; *de boetdoende* MAGDALENA van FRANCESCHINI; een bekoorlijk afbeeldfel dezer zelfde vrouw, in levensgrootte, van RATTONI; *LOTH met zijne dochters* van C. DACENTO, de heilige nacht van C. MARATTI, en JOZEPH *met POTIPHARS vrouw* van CARLO CIGNANI; behalve nog verscheidene bezienswaardige stukken van andere meesters. — In het Pastel-kabinet bevinden zich nog meer dan 150 schilderstukken, onder anderen AMOR *met den pijl* van RAFAËL MENGES; en *het Chokolaadmeisje* van LIOTARD; zijnde bijna alle overige portretten van ROSALBA CARRIERA.

2. *Tapijten*, naar de teekening van RAFAËL. Deze worden in het Japanfche paleis bewaard: van 22, in wol gewerkte, tapijten, die LEO X in *Arras* liet vervaardigen, en wel 7 naar RAFAËLS teekening, en de overigen naar die zijner leerlingen, werden 7 naar *Dresden* en 5 naar *Weenen* gezonden, waarvan alleen zes, ieder $7\frac{1}{2}$ el lang, ter eerstgemelde plaats ontdekt zijn, en vertoonende de volgende onderwerpen: *het blindmaken van den toovenaar* CLYMAS in *Paphos*; PAULUS, *predikende in Athene*, een heerlijk stuk; *het Offer te Lijstra*, eene fraaije groep; PETRUS en JOHANNES *in den tempel*, volgens *Handelingen* kap., 3. CHRISTUS, als hij tot PETRUS zegt: *hoed mijne schapen!* en *de wonderdadige Vischvangst*.

3. *Het Augusteum, of de koninklijke verzameling van Oudheden*, welke zich in de eenvoudig schoone, hooge zalen van het Japanfche paleis bevindt, en waarvan een fraai prachtwerk van BEKKER, onder den titel van *Augusteum*, het licht ziet. Onder de oudste beeldwerken behooren drie *Leeuwen* van Egyptisch Cyanit; een *Ifis beeld* met den sleutel van den *Nijl*; 4 *Mumien*, en eene echt Egyptische *Sarkophaag* uit *Sykomorus*; benevens verscheidene marmere *Sarkophagen*, met merkwaardige *basreliefs*, fraaije *Mosaïken*, *Campanische* vaten en *Slavische* oudheden. Onder de gedenkstukken van den *oudsten Griekfchen* stijl behoort de 3 zijdige *Candelaberbasis* van Parisch marmer, met den daarop afgebeelden rooff van den drievoet, en zijne nieuwe inwijding: dit kunststuk behoort tot het echtste en zeldzaamste uit het tijdvak van PHIDIAS; voorts vindt men onder de stukken, van PHIDIAS tot op PRAXITELES, eenen welbewaarden *kolosfalen val* van MINERVA; een zittend, kolosfaal beeld eener *Heroïne*, waarschijnlijk eene NIOBE; en eenen *stervenden zoon* van deze, waarin de doodstrijd en jeugdige bloos verwonderlijk vereenigd zijn. Tot de eeuw van LYSIPPUS en zijne opvolgers behooren de volgende stukken: twee Atheensche *Kanephoren*; eene schoone *pudica* of VENUS ANADIOMENE; een *Genius* van BACCHUS, een verukkelijk kunststuk; twee AMOR-BEELDEN; eene heerlijke groep van AMOR en PSYCHE, welke voor de *Kapitolijnsche* niet behoeft te wijken, benevens vele schoone jeugdige *Athleten*. Onder de stukken van het laatste tijdvak der Griekfche kunst, onder de *Romeinen*, munten hier, onder anderen, uit vier *Kampvechters*, levens-

grootte; een kolosfale ANTINOUS-BACCHUS; doch vooral drie overheerlijke *Vrouwen standbeelden*, onder den naam van *Herculaansche vrouwen* bekend, en die in 1706, onder de puinhoopen dier stad, het allereerst gevonden werden. Onder de nieuwere beeldwerken zijn verscheidene standbeelden van GIOVANNI, WERNINI, ALGARBI en DONNER bezienswaardig.

4. *Het Kabinet van in koper gegraveerde Platen* is eene uitmunten-de, rijke verzameling, uit 200,000 stuks bestaande, welke de zeldzaamste platen en handteekeningen der grootste meesters uit alle scholen bevat, en voor iederen kunstvriend waardig is, beschouwd te worden.

5. *De verzameling van Porselein*, in 18 vertrekken van het Japansche paleis te vinden, is voor den kunstkenner hoogst belangrijk, en bevat *Chineesch, Japansch, Oost-Indisch* en *Meisznisch* porselein; wordende de waarde dezer verzameling op eenige millioenen geschat, en beslaat het register daarvan niet minder dan 5 folio-deelen. Onder het *Oost-Indische* porselein vindt men verscheidene groote vazen, en vele stukken van het aloude slangen-porselein, hetwelk zich door zijnen zonderlingen vorm, door pracht van kleuren, en schildering van Indische zeden en kleederdragt, onderscheidt. Onder het *Chineesche* en *Japansche* zijn vele zeer oude vazen, en huisraad van allerlei aard; afgodenbeelden enz. De *Majolica-vaten* zijn, als zeldzaamheden, bezienswaardig; doch hoogst belangrijk is de verzameling van *Sakfisch* porselein, waarin men de vorderingen, van de eerstgenomen proeven af, tot op den tegenwoordigen tijd, kan waarnemen. Men vindt hier de eerste stukken van BÖTTCHERS uitvinding: bruin en rood Jaspisaardig porselein, waarop het zwarte, deels verglaasde en met goud beschilderde, en eindelijk het witte volgde, hetwelk door hem in 1709 vervaardigd werd. Nog ziet men in deze verzameling eenige andere merkwaardigheden, b. v. 300 kleine en groote Chineesche figuren van speksteen; 7 Chineesche schermen met kleuren, en 3 groote tafels van speksteen, waarvan 2 Mofaike beelden van eenen Italiaanschen kunstenaar bevatten, benevens een aantal fraai gewerkte Indische dekkleeden van vogelvederen, en eenige Mofaike tafelen.

6. *Het Muntkabinet*. Dit is wel niet zeer rijk in Grieksche en Romeinsche munten; maar zeer belangrijk, uit hoofde van verscheiden zeldzame stukken. Het getal der munten uit de middeleeuw, en dat der nieuwere munten en gedenkpenningen van alle staten, is zeer aanmerkelijk; doch het aanzienlijkste is dat der Sakfische gouden en zilveren munten. Ook heeft men hier eene verzameling van *Gemmen*.

7. *De Kunstkamer*, waarin, onder meer andere zeldzaamheden, de volgende de merkwaardigste zijn: *de Geboorte*, in albast, van S. WALTHER; een metalen *Crucifix* van J. VAN BOLOGNA; *de val van LUCIFER*, eene groep van 80 figuren, op een stuk elpenbeen van 13 duim hoog en 8 breed; KUNZ VON KAUFUNGEN, door den koolbrand-

der

der vastgehouden, in staal gedreven; de *heilige* Hieronimus van A. Durer; verscheidene stukken van L. Kranach, en ettelijke, tot de kennis der zeden van vreemde volken behoorende. — Voorts vindt men bij deze kunstkamer een aantal van 150 horologien, waaronder een groot van Gartner, met 350 wijzers, dat van even zoo vele plaatfen het verschil van tijd aantoon; twee Inclineer-horologein; vele kunstige uurwerken, b. v. eene kruipende kruispin; twee schepen, waarop men krijgsmuzijk hoort; een olifant met eenen moor, die eenen pijl affchiet, en meer anderen.

Behalve de opgegevene kunstverzamelingen bevindt zich nog in Dresden de *zaal van Schilderstukken* in den *Bruhlfchen* tuin, tegenwoordig omtrent 250 stuks bevattende, waaronder eene bijzondere opmerking verdienen vele groote landschappen, en vergezigten van B. Bellotto, Canaletto geheeten, verscheidene Saksische landgezigten enz.: voorts eene verzameling van *afgietsels in Gyps* van Mengs; de *Modelkamer*; het *Kabinet van Naturalia en Delfstoffen*; de *Mathematische salon*; de *Geweerkamer*, en het *Museum van merkwaardigheden voor Natuur en Kunst* enz.

DRIBURG. Eene kleine Pruisische stad, in het regeringsdistrict *Minden*, kreits *Paderborn*; zij heeft drie poorten, eene kerk en een armenhuis; voorts 246 huizen en 1446 inwoners, die veel handel in glas drijven. Een half uur van de stad is een dal, waarin eene sterk bezochte gezondheidsbron gevonden wordt.

DRIEHOEK. Zoo wordt, door de meetkundigen, in het algemeen elke figuur genoemd, welke uit drie zijden en drie hoeken bestaat, om het even, of deze zijden regt of krom zijn, waaruit echter onderscheidene foortelijke benamingen voortvloeijen, zoo als *kromlijnige* en *sperische* driehoeken, welke uit kromme lijnen bestaan, *regthoekige*, welke eenen regten hoek bevatten, *stomphoekige*, welke, eenen hoek grooter dan eenen regten hoek bevatten, *scherphoekige*, welks hoeken kleiner dan een regte hoek zijn, *gelijkbeenige*, welke twee gelijke zijden of beenen hebben, *gelijkzijdige*, welks zijden alle even groot zijn, *ongelijkzijdige*, welks zijden onderling ongelijk zijn enz.

DRIEMANNEN. Er bestonden wel in vroegeren tijd reeds magistraatspersonen te Rome, welke, omdat zij drie in getal waren, *Driemannen* werden geheeten, en van zeer verschillenden aard waren, als waarvan sommigen over het muntwezen, anderen over de politie des nachts, het toezicht hadden; doch hetgeen, dat men bij uitsluiting door het *Driemanschap* verstaat, was geene ordelijke of wettige inrigting, maar veeleer eene gewelddadige overheersching der reeds ten val neigende republiek. De eerste *Driemannen*, welke zich *Driemannen ter berestiging van het gemeenebest* noemden, waren Pompejus, Crassus en Caesar, die, ter bijlegging der wederzijdse geschillen, met elkander een verbond sloten, dat niemand hunner iets verrigten zoude, hetwelk eenen der anderen onaangenaam-

naam was. Na den dood van CRASSUS, en vooral van JULIA, CAESAR's dochter en echtgenoot van POMPEJUS, ging dit *Driemanschap* te niet. Dit voorbeeld volgden naderhand ANTONIUS, LEPIDUS en OCTAVIANUS (naderhand onder den naam van AUGUSTUS bekend), welke laatste vooral de groote drijfveer dezer vereeniging was, en den dood van CAESAR, zijnen oom, wilde wreken. Al te wel verkreeg hij zijnen wensch: immers onder dit *Driemanschap* had die schrikkelijke vervolging plaats, waarin ook CICERO omkwam. Na vijf jaren dit oppergezag te hebben in handen gehad, werd het nog voor de volgende vijf jaren verlengd; doch, zoo als zich ligtelijk laat begrijpen, oneenigheden tusschen de verbondene hoofden maakten ook welhaast een einde aan dit *Driemanschap*.

DRIJADEN. Onder de oude Heidenen bosch-nimfen, of boschgodinnen, die haar gezag over de boschen voerden.

DRIJDEN. (JOHN) Een groot Engelsch dichter, in *Oldeninkle* geboren, verwierf den dichtsterlijken lauwerkrans en de waardigheid eens koninklijken geschiedschrijvers; doch stierf in 1701, gelijk vele der grootste Britsche geleerden, in diepe armoede. Door zijne prozaische werken, en overzettingen van oude Grieksche en Romeinsche schrijvers, verwierf hij reeds veel roem; doch nog meer lof verdienen zijne gedichten, die deels in talrijke tooneel- en treurspelen, deels in gezangen en andere dichtkundige stukken, bestaan.

DROGREDEDEN. Is, in de redeneerkunde, eene stelling of betoog, hetwelk bij eene oppervlakkige beschouwing voor waarheid kan worden aangenomen, en nogtans eene wezenlijke dwaling in zich bevat. Ons verstand geraakt derhalve door zulk een betoog op den doolweg; terwijl het of eene gewaagde stelling, of eene wezenlijke valsheid voor waarheid aanneemt. Het eerste heeft plaats, wanneer in de grondstellingen geene tegenstrijdigheid gevonden, of daarin ontdekt wordt, en het laatste, wanneer de vergelijkingen en daaruit voortvloeiende besluiten eene valsheid in zich bevatten, zonder dat dezelve bij eene oppervlakkige beschouwing gekend wordt, maar onder eene duistere of spitsvondige redekaveling verborgen blijft. Daar nu bij elke dwaling de overeenkomst van onze kennis met de voorwerpen, en met zich zelve, zonder enig voorwerp, ontbreekt, zoo volgt hieruit, dat er, om de waarheid van dwaling te onderscheiden, een onderzoek omtrent de volgende tweeledige overeenstemming moet plaats hebben. *Vooreerst* moet onze kennis aan het beginfel van tegenstrijdigheid getoetst worden, en hierdoor bekomen wij de uitspraak tusschen de valsheid onzer kennis, en het mogelijke van derzelver waarheid. *Ten andere* moeten wij onze kennis aan de overeenkomst met zich zelve beproeven, dat is, met de wetten, volgens welke het verstand steeds handelt. Deze kenmerken al of niet ontdekkende, besluiten wij daaruit tot de waarheid of dwaling onzer kennis; en, offchoon er wel geen algemeen stoffelijk kenmerk voor de waarheid aanwezig zij, stellen ons

nog-

nogtans de opgegevene genoegzaam in staat, om over de waarheid of valsheid eener zaak te kunnen oordeelen

Men verstaat dus door Drogreden genoegzaam hetzelfde, hetwelk in de *Logica* een *Sophisma* genoemd wordt, offchoon de oorspronkelijke beteekenis daaraan een veel edeler denkbeeld hecht. Zoo noemden de oude *Grieken* en *Romeinen*, over het algemeen, hunne wijsgeeren *Sophisten*, en naderhand meer bijzonder diegenen, welke door openbare redevoeringen het volk onderwezen; zelfs gaf men dien naam aan een ieder, die in eenige kunst of wetenschap uitmuntte; doch sedert PROTAGORAS, GORGIAS en anderen, eenen laag handel met hunne kundigheden dreven, en de wijsheid en welsprekendheid voor geld verkochten, is de naaam van *Sophist* in minachting geraakt, en gebruikt men dien tegenwoordig alleen van zoodanige redenaars, die, door een ijdel woordengeklap, verwondering bij hunne hoorders trachten gaande te maken, en deze door hunne drogredenen te misleiden.

DROMEDARIS: Eene zeer kleine, wakkere soort van kameel, met éenen bult op den rug, hetwelk niet te vermoeijen is. De *Arabieren* bedienen zich van dit dier, als de beste en ook eenigste soort, om door hun land te reizen, alzoo het aan eene geringe hoeveelheid boonen verscheiden dagen genoeg heeft, en, voor het overige; zoo gedwee is, dat men slechts met een klein stokje die zijde van hetzelfde behoeft aan te raken, werwaarts het dier zich wenden moet. — De Afrikasche *Dromedarisfen* kunnen 20 uren gaan, zonder te rusten, en loopen zoo snel, dat zij in vier dagen 240 Fransche mijlen asleggen. Zij kunnen 10 dagen de zwaarste hitte doorstaan, zonder te drinken, en behouden 40 jaar lang hunne volle krachten. — Bij de beroemde onderneming der *Franschen* in *Egypte*, vielen deze op het denkbeeld, om een corps ruitery op *Dromedarisfen* te vormen; hetwelk, behalve het voordeel der krijgstuicht, ook nog het voorregt zoude bezitten, om de *Arabieren* met snelheid te kunnen vervolgen. Werd deze ruitery aangevallen, dan vormde zij een hol vierkant, en moesten de kameelen op de knien liggen. In deze houding werd de eene knie met een touw gebonden, zoo dat de dieren niet konden opstaan, maar den soldaten tot eene borstwering verstrekten.

DRONTHEIM. Het grootste der 4 stigten in *Noorwegen*, met eene bevestigde stad van gelijken naam. Het grenst ten Zuiden aan *Bergen*, ten Noorden aan *Wardhuus*, ten Westen aan den noordelijken Oceaan, en ten Oosten aan het Noorweegsche gebergte; bevat 4,493 v. m., 4 ambten, 6 koopsteden, 1 bergstad, 15 proostdijen, 94 kerspelen, 226 kerken en kapellen, 13 voogdijen en 231,781 inwoners; levert koper, en, aan de kusten, gerst, haver, visch enz. De stad, aan den zeeboezem *Dronthielmsforn*, heeft eene goede haven, en wordt aan de landzijde door de vesting *Christianstein*, en aan den zeekant door de citadel *Munkholm* beschermd. De Lutherfche aartsbisfchop heeft

heeft zijnen zetel in deze stad, in welke ook eene kathedrale school en een koninklijk genootschap van wetenschappen, door den bisschop GUMERUS opgerigt, benevens een feminarium, tot onderwijs van jonge *Laplanders* gevonden wordt. Voorheen was zij de zetelplaats der koningen in *Noorwegen*, wier gedenkteekens hier nog te zien zijn. Zij heeft eenen dom en 2 andere kerken, 1 arm-, tucht-, en werkhuis, 1,318 houten huizen en 8,832 inwoners. *Drontheim* drijft sterken handel in koper, deelen, boter, talk, traan en visch, welke artikels meest door Nederlandsche en Engelsche schepen worden uitgevoerd. Ook bevindt zich hier eene uitgebreide suiker- raffinaderij. Het stift *Drontheim* werd door *Zweden* ten allen tijde als een gewigtige voormuur beschouwd, en in 1658 door *Denemarken* aan hetzelfde afgestaan; doch in hetzelfde jaar door dat rijk weder over- verd, hetwelk het ook, bij den vrede van *Kopenhagen* van 1660, be- hield. Thans echter behoort dit stift, door den afstand van geheel *Noorwegen*, aan *Zweden*.

DROSOMETER. Een dauw-meter, een werktuig, bestaande in eene balans, hebbende aan de eene zijde eene plaat, die den dauw ligtelijk opneemt, en aan de andere een tegenwigt, waar- op de dauw niet zoo ligt blijft hechten. Men bedient er zich van om de hoeveelheid van gevallen dauw te meten.

DROTTHINGHOLM, of DRONTTHINGHOLM. Het prachtigste Koninklijk lustslot in *Zweden*, naar het model van *Versailles*, op een eiland, eene mijl van *Stokholm* gebouwd. Men vindt in het- zelve een der uitmundendste kabinetten van *Naturalia* van geheel *Europa*, benevens eene galerij van voortreffelijke schilderstukken, eene fraaije boekverzameling, eene Opera en eenen Franschen en En- gelschen tuin. De koning ADOLPH FREDERIK liet hier in 1753 een fraai Chineesch huis bouwen, hetwelk hij met het schoonste por- selein liet versieren, en aan zijne gemalin, op haren geboortedag, schonk, die op dit haar feest eene akademie van schoone weten- schappen stichtte. Van tijd tot tijd is hier eene plaats ontstaan, al- waar stalen, kanten en galanteriewaren vervaardigd worden.

DROUAIS. (JEAN GERMAIN) Een jong, bekwaam Fransch schil- der, die in de school van DAVID arbeidde. Zijn verlangen, om in *Rome* de schoone gedenkstukken der kunst te beoefenen, deed hem in 1783 besluiten, om naar den grooten prijs te dingen, wel- ke in een pensioen voor den tijd van 4 jaren bestaat; doch zelf over zijn werk niet tevreden zijnde, verscheurde hij het, en liet den prijs aan eenen ander over. In het volgende jaar echter, slaagde hij beter met zijne *Cananitische vrouw aan de voeten onzes Zaligmakers*, welk stuk zich thans in het *Museum te Parijs* be- vindt, en de vrucht was zijner onafgebrokene oefening. Hij werd openlijk gekroond, en bijna in triomf, door zijne medeleerlin- gen, naar zijnen meester geleid. Deze verzelde hem nu naar *Rome*, waar hij de grootste meesters met geestdrift beoefende

en kopieerde. Zijn *flervende Gladiator*, en inzonderheid zijn MARIUS te *Minturne*, beiden in 1785 voltooid, verwierven hem en DAVIDS school, bij de tentoonstelling te *Parijs*, eene nieuwe zegepraal. Nu ontwierp hij zijn PHILOCTETUS op *Lemnos*, en was juist, in de bedwelming van zijnen behaalden triomf, aan een beeld van C. GRACHUS bezig, toen eene heete koorts, in den ouderdom van nog geene 25 jaren (hij was in 1763 geboren), aan zijn leven een einde maakte. Zijne mededingers en vrienden vereenigden zich, om hem, in de MARIA-kerk (in *via lata*) te Rome, een gedenkteeken op te rigten.

DROUET, eertijds postmeester te *St. Menchault*, herkende LODWYK XVI met zijne familie, op derzelver vlugt, in Zomerma. 1791, en liet hen te *Varennes* aanhouden, voor welken gewigtigen dienst hij, door het departement *Marne*, tot afgevaardigde in de nationale conventie verkozen werd. In den Herfst van 1793 werd hij naar de Noord-armee gezonden, en bevond zich juist in *Maubeuge*, toen de *Oostenrijkers* deze plaats van alle kanten insloten. Hij nam het stout besluit, om met eenen hoop dragonders door den vijand heen te slaan, ten einde der Conventie van den staat der stad kennis te geven; doch zijn plan mislukte: de *Oostenrijkers* namen hem gevangen, en bragten hem, kort daarop, naar de vesting *Spielberg* in *Moravië*. Hij werd hier vrij hard behandeld, hetwelk hem de proef deed nemen, om zich in vrijheid te stellen. Dan ook ditmaal miste hij zijn doel; hij brak bij den gevaarlijken sprong, dien hij den 21sten van Zomerma. 1794 uit een vengster van zijnen kerker deed, zijn been, en werd daardoor van alle pogingen van dien aard voor altoos afgeschrikt; doch de uitwisfeling der Fransche prinses, in het laatst van 1795, verschaftte hem weder zijne vrijheid. Hij kwam nu, onder de levendigste toejuichingen zijner voormalige ambtgenooten, in den raad van 500; gaf hier een breedvoerig verslag van zijne lotgevallen, en wijdde zich op nieuw aan den dienst der republiek. Dan naauwelijks had hij zijne vorige loopbaan weder begonnen, toen het Directoire in Bloem. 1796 last gaf, om hem te vatten, vermits hij een voornaam deel in de zamenzwering had, welke men meende, dat onder BABOEUF tegen de regering gesmeed werd. DROUET erkende in zijn verhoor, dat hij de constitutie van 1795 verachtte, en aan de democratische van 1793 verre weg den voorrang gaf; doch hij ontkende aan de voorgewende zamenzwering deel te hebben. Sommige afgevaardigden poogden hem te verdedigen; doch de meerderheid der raden was tegen hem. In 1796 onthapte hij gelukkig uit den tempel, zoo dat, toen men eindelijk besloot, om hem voor het hoog gerechtshof te brengen, de gedaagde, tot groot misnoegen van het volk, hetwelk meende, dat men hem met opzet had laten ontvlugten, nergens te vinden was. Hij nam kort daarop de wijk naar *Zwitserland*, en vond naderhand middel, om zich naar de *Indië* in te schepen. Intusschen veranderde zijne reis: hij landde in 1797 te

Te-

Teneriffe, op het oogenblik, dat de *Engelschen* dit eiland aanvielen, en gaf hier vele blijken van moed en dapperheid. Na de verandering van zaken kwam DROUET weder in *Frankrijk* terug; werd op nieuws in zijn departement als commissaris aangesteld, en den 9den van Slagtm. 1799 door den consul tot onder-prefekt te *St. Menehoul* benoemd, welken post hij tot in 1814 behield. Na de terugkomst van NAPOLEON; in 1815, geraakte hij wel weder in bewind, doch moest na den eindelijken val van dezen, *Frankrijk* ruimen, en sedert in vreemde landen omzwerven.

DRUIDEN. Dus heette bij de oude *Galliers* en *Britten* de priesterkaste. Zij waren in groot aanzien en in drie klasfen verdeeld, te weten in *Barden* of dichters, in voorzeggens of profeten, en in eigenlijk dus genoemde *Druiden*. Zij hadden het opper-roevoorzigt over den openbaren en bijzonderen godsdienst; beflisten zoowel staats; als andere geschillen, het zij dezelve over burgerlijke of criminele zaken liepen; en waren, met één woord, de handhavers van godsdienst en regt. Hunne wetenschap was tweeledig, namelijk, die, welke zij aan allen, en die, welke zij slechts aan de ingewijden mededeelden. Een hunner was opperpriester, waartoe degene, welke door zijne kundigheden het meest uitmuntte, verkozen werd. De *Druiden* ontleenden hunnen naam van het *Grieksche* woord *Drus*, hetwelk eenen *eikenboom* beteekent; want deze was hun boven alles heilig, en daaraan schreven zij eene groote kracht toe.

DRUIF. Is, aan een kanon, het achterste gedeelte des bodems, welke in eenen ronden, of langwerpig ronden, knop eindigt, die, behalve tot sieraad, ook dient, om het stuk zoo veel te beter, door middel van handspaken, te kunnen besturen en ligten, alsmede, om van achter eenige zwaarte bij te zetten. De *Franschen* noemen dezelve *Bouton de la Culastê*, en gaven er gewoonlijk de gedaante van een honden-, krokodillen of drakenkop aan; doch aan de oude *Hollandsche* stukken had dit gedeelte van het gesluis den vorm van eenen druiventros, waarvan dan ook de naam van *Druif* afkomstig is.

DRUSUS. Onder dezen naam kent men drie Romeinen. 1. MARCUS LIVIUS, zoon van MARCUS DRUSUS, die in het jaar 63 v. v. van *Rome*, met CAJUS GRACHUS, volkstribuun was. Hij was de vader van LIVIA, echtgenoot van M. CATO, de moeder van CATO van *Utika*. Van jongs af eenen rusteloozen aard bezittende, vertoonde hij zich, in rijper jaren, als een man van verstand, en bezat tevens eene wegslepende welsprekendheid; doch sloeg, in het vuur zijner werkzaamheid, te weinig acht op de betrekkingen des levens en de wetten van den staat; terwijl het gevoel van eigené waarde, zoowel als zijne buitensporige milddadigheid, welke hem niet zelden in verlegenheid bracht, hem somtijds tot onbedachtzame, of zijns onwaardige, handelingen vervoerde. In zijnen tijd was *Rome*, door den strijd tuschen den senaat en de ridders, in twee partijen verdeeld. De eerste was jaloersch op de magt der laatste, welke, in-

zon-

zonderheid sedert den tijd der GRACHUSSEN aanmerkelijk was toegenomen. Nadat hij het volk, door de gedwongene toestemming van den senaat, tot de verdeling der landerijen, en de bondgenooten der Romeinen, door belofte van burger-regt, op de zijde des eersten gebragt had, stelde hij zich als middelaar tusschen beide twistende partijen, en deed den voorslag, om de opengevallene plaatsen in den senaat door ridders te vervullen, en aan deze nieuwe magistratspersonen het geregeld onderzoek, hetwelk sedert den tijd der GRACHUSSEN een eigendom der ridders was geworden, toe te vertrouwen. Dit voorstel drong hij, na veel tegenstand door; doch hij verbluttede de gemoederen zoo zeer, dat de senaat naderhand het beloofde burgerregt aan de bondgenooten met zoo veel nadruk weigerde, dat DRUSUS niet alleen niets hiertegen konde uitrigten, maar zelfs, in het jaar 661 van Rome, in zijn huis doorstoken werd.

2. NERO CLAUDIUS, zoon van TIBERIUS NERO en LIVIA, werd met zijnen broeder, 13 jaar voor onze tijdrekening, in eenen veldtogt tegen de *Rhatiers* gezonden, dien hij ook gelukkig ten einde bragt. Vervolgens trok hij naar *Gallië*; dempte den opstand, welke in eenige landschappen plaats had; versloeg de *Duitschers* aan den *Rijn*; ging over de rivier; overwon de *Sicamberen* en *Bructeren*, en maakte de *Vriescen* aan de Romeinen cijnbaar. Hij was de eerste Romeinsche veldheer, die zich op den noordelijken *Oceaan* waagde. Toen hij, na deze veldtogten, te Rome terug kwam, werd hij *praetor*; doch keerde weldra naar *Duitschland* terug, behaalde op verscheiden volken, tot aan de *Wezer*, nieuwe overwinningen; genoot te Rome hiervoor de eer van den kleinen triomf (*Ovatio*), en werd tot *proconsul* benoemd, terwijl het leger hem den titel van *Imperator* gaf, welchen AUGUSTUS echter niet verkoos te bekrachtigen. In het jaar voor onze tijdrekening werd hij *consul*; keerde spoedig op nieuws naar *Duitschland* terug; drong tot aan de *Elbe* door, doch kon met geene mogelijkheid die rivier oversteeken. Om echter wereldkundig te maken, dat hij tot daar gekomen was, liet hij hier een zegeteeken oprigten, en stierf vervolgens op zijnen terugtogt naar den *Rijn*, in den ouderdom van 30 jaar. Het kanaal, hetwelk den *Rijn* met den *Ijssel* vereenigt, was zijn werk, gelijk ook de stad *Drusenheim* in den *Elzas*, waar hij eenigen tijd gelegerd was, van hem zijnen naam ontleend heeft. Hij had bij zijne gemalin ANTONIA drie kinderen, LIVIA, GERMANICUS, die zijnen vader in dapperheid evenaarde, en CLAUDIUS, die naderhand keizer werd. Rome verloor in DRUSUS eenen dapperen veldheer, eenen bekwamen staatsman en eenen zijner getrouwste en edelste burgers. Vele blijken van zijn verblijf in *Duitschland*, en op onzen vaderlandfchen bodem zijn nog alom voorhanden, gelijk ook de stad *Doeshurg* waarschijnlijk van hem haren naam ontleent. Ook schijnt de uitroep van verrassing: *de drocs!* uit eene verbastering van DRUSUS ontstaan te zijn.

3. DRUSUS, de zoon van keizer TIBERIUS en VISPANIA, bezat

de meeste gebreken en ondeugden zijns vaders; doch handelde meer open dan deze. In het jaar 11 onzer tijdrekening werd hij *quaestor*; bevredigde na den dood van AUGUSTUS de oproetige legioenen in *Pannonië*; verwierf in het jaar 15 de waardigheid van *consul*, en twee jaar daarna het opperbevel over het leger in *Illjrië*, van waar hij de oneenigheid onderhield, welke op dien tijd onder de *Duitschers* plaats had, en waarvan hij zich ten voordeele van *Rome* bediende, weshalve hem ook de eer van den kleinen triomf werd toegetaan. Na zijne terugkomst te *Rome*, in het jaar 21, werd hij, te gelijk met zijnen vader, *consul*, en verkreeg naderhand ook de waardigheid van *Tribun*, welke hem het uitzigt op zijne verheffing tot keizer opende; doch, om dit te verhinderen, liet SEJANUS, de gunsteling en staatsdienaar van TIBERIUS, in het jaar 23 hem door vergif ombrengen. Zijn vader toonde, bij het berigt van zijnen dood, de grootste ongevoeligheid.

DRUZEN. Een volk in *Syrië*, in de gebergten van *Libanon*, hetwelk eene uitgestrektheid lands van omtrent 55 vierkante mijlen bewoont, 60,000 inwoners en omtrent 40,000 strijdbare mannen telt. In het begin der 16de eeuw verwekte dit kleine volk, inzonderheid ook wegens den godsdienst, waarvan zij een diep geheim maakten, in *Europa* eenig opzien, alhoewel dezelve in niets anders bestond, dan in een mengfel van *Saduceeuwse*, *Samaritaanse* en *Mahomeaanse* gevoelens. De *Druzen* stonden sedert lang onder verscheiden *Scheiks* of heeren; doch ISRAHIM wilde hen onder één opperhoofd brengen, hetwelk als stadhouder uit de natie zelve verkozen werd; maar juist daardoor verkreeg deze bevelhebber de geheele magt zijner natie in handen, en werd dus voor de *Turken* gevaarlijk, zoo dat de *Druzen* in het begin der 17de eeuw, onder den beroemden Emir, FAKREDEN (gewoonlijk FAKKARDIN genoemd) het hoogste toppunt hunner magt beklommen. Dan, daar deze in 1631 te *Konstantinopel* geworgd werd, kwamen zij, schoon men hun andere vorsten gaf, echter nooit weder tot hunnen vorigen roem, niet tegenstaande zij nog in 1773, in vereeniging met de *Rusfen*, zich van de *Turkse* heerschappij poogden los te maken. Zij staan, tegenwoordig, onder *Emirs*, of vorsten, en deze wederom onder eenen *Groot-Emir*, zijn aan de *Porte* dijnbaar, doch van haar bijna geheel onafhankelijk, en vinden hun bestaan in den akker- en wijnbouw alsmede in zijde-teelt. Ten aanzien van hunnen godsdienst worden zij in twee soorten onderscheiden: in *wijzen* (*Akales*, geleerden, of ingewijden) en in *wereldlijke* (*Diabel* of leeken, ongeleerden of oningewijden). Voor het overige bezoeken zij *Christelijke* en *Mahomeaanse* kerken, doch hebben afzonderlijke geloofsbegrippen en kerkelijke of godsdienstige personen.

DRYOPE. Was eene arkadische *Nimf*, met schoone gouden haarlokken, waarop MERCURIUS zoo zeer verliefd geraakte, dat hij dagelijks bij eenen landbewoner de schapen ging hoeden, om daardoor
zijn

zijn hof bij de schoone *DRYOPÉ* te kunnen maken. Hij verwierf hare wedertiefde, en men vierde oerlang de prachtigste bruilofsfeesten, waarop de Nimf, eenigen tijd daarna, een kind, met twee hoornen, bokspooten en eenen staart, ter wereld bragt, hetwelk de god *PAN* geworden is. — De bedoeling dezer fabel is waarschijnlijk de volgende: *MERCURIUS*, de god of geest der kunsten, des koophandels; en van menschelijke nijverheid, bragt het in *Arkadië* het eerst tot eene zekere hoogte, was daar in een herderskleed gehuld, en paarde zich nu met de vruchtbare streken van dat land, welke door eene Nimf met gouden haarlokken worden afgebeeld; hierop volgden welvaart en overvloed, hetwelk door de prachtige bruilofsfeesten wordt te kennen gegeven; eindelijk werd hier uit de god *PAN* geboren, dat is: de mensch werd, om zoo te spreken, een heer der schepping, verkreeg het gebied over bosschen en velden, ja over het geheele rijk der Natuur, waarvan *PAN* voor de godheid gehouden wordt.

DSCHINGIS-CHAN. (woordelijk de groote vorst) Deze beroemde Mongolische veroveraar, die in het begin der 13de eeuw *Asië* deed beven, had, omtrent het jaar 1200, de talrijke horden *Mongolen*, in hun land omzwervende, onder zijne heerschappij vereenigd, drong met dezen in *China*, en breidde zijne overwinningen door *Indië* en *Perzië* tot aan den *Dnieper* in *Europa* uit, waar hij in 1227, in het midden zijner overwinningen, stierf. Zijne opvolgers, inzonderheid *TIMURLINK* (*TAMERLAN*), maakten nog grooter veroveringen; doch weldra werd het Mogolisch rijk in verscheidene staten gefnipperd, waarvan het rijk van den grooten Mogol in *Indië* — die thans slechts nog in naam keizer is — zich tot op de jongste tijden heeft staande gehouden. *DSCHINGIS-CHAN* bezat, bij zijne zucht tot verovering, vele goede eigenschappen; vercerde slechts éenen God, en poogde de ruwe zeden van zijn volk te beschaven.

DUBLIN. In het *Iersch Balacleigh*, de hoofdstad des koninkrijks van *Ierland*, en van het graafschap van gelijken naam, dat 148 v. m. en 287,911 inwoners bevat. Zij ligt aan de *Liffy*, die haar in twee deelen scheidt, en is eene welgebouwde koopstad, en tevens de residentieplaats van den onderkoning van *Ierland*. Men vindt er breede, regelmatige en voortreffelijk geplaveide straten, die bij nacht verlicht zijn, waaronder de *Jocheville* eene halve Engelsche mijl lang is; sierlijk gebouwde huizen en fraaije pleinen, onder welke laatste zich *St. Stephens Green* bijzonder onderscheidt, dat 1000 voet lang en breed is, en met het bronzen standbeeld van *GEORG II* pronkt. Verder zijn hier 1 hoofd- en 13 andere kerken, 60 bedehuizen, 6 hospitalen, 3 wees-, 1 vondelings-, 2 armen-, 3 zieken-, en 2 werkhuisen, benevens 15,645 huizen en 167,900 inwoners. Onder de schoonste gebouwen der stad, behooren het paleis, hetwelk door den onderkoning bewoont wordt, het paleis van den hertog van *Leinster*, de universit. met hare verscheidene fraaije gebouwen, waarin 300 studenten kunnen wonen, eene boekerij, een museum; voorts het voormalig parlamentshuis, tegenwoordig de bank, een groot

met prachtige zuilen omringd, gebouw; het tolhuis, het schoonste in het geheele rijk, de prachtige beurs enz. Behalve de universiteit heeft men hier eene akademie van wetenschappen, eene school voor de geneeskunde, eene teeken-akademie, een genootschap ter verbetering van den landbouw, een instituut voor doofstommen, een invalidenhuis en meer andere nuttige en weldadige inrigtingen. De stad heeft eene goede haven, die door eenen dijk van granietsteen, 30 voet breed, en meer dan eene mijl in zee loopende, gevormd wordt, 5 dokken, en aan het einde eenen vuurtoren; alsmede verscheidene fabrieken, waarvan die van zijde, katoen en linnen de voornaamste zijn. Zij is het middelpunt van den *Ierschen* handel, vooral in linnen, katoen, boter, vleesch, wollen en katoenen stoffen, wordt door eene schoone laan (*circular road*) omgeven, en is bijna cirkelvormig gebouwd. Aan de westzijde ligt het uitgestrekte *Phoenixpark*, en bij de stad begint het groote kanaal, dat zich met de *Shannon* vereenigt. Zij is de geboorteplaats van de dichters DENHAM, SWIFT, CUNNINGHAM en RICH. STEELE, alsmede van den redenaar SHERZDA.

DUBOS, eigenlijk DU BOS. (JEAN BAPTISTE) Een der eerste Fransche *Aesthetikers*, welke de theorie der kunsten onder die natie, door zijne vergelijking der dicht- en schilderkunst, in zijne *Reflexions sur la Poésie et sur la Peinture*, in 1719 te *Parijs* uitgegeven, en naderhand meermalen in het Hoogduitsch overgezet, verder uitgebreide. Ook als geschiedschrijver is hij beroemd door zijne *Histoire de la Ligue de Cambray* (*Parijs* 1721); alsmede *l'Histoire critique de l'établissement de la monarchie Française dans les Gaules*, (*Amsterdam* 1743). Hij stierf te *Parijs* in 1742, en wordt door VOLTAIRE onder die schrijvers gerangschikt, welke de eeuw van LODEWIJK XIV, door hunne verlichte kennis, verfierd hebben.

DUCLOS., (CHARLES DINEAU) Een beroemd Fransch schrijver, de zoon eens hoedenmakers. Hij werd in 1705 te *Dinant*, in het voormalig *Bretanje*, geboren, onrving te *Parijs* eene goede opvoeding, en maakte al vroeg groote vorderingen in geleerde kundigheden. Hij werd tot lid van de akademie der bijtschriften, alsmede van de Fransche akademie, verkozen, en kort voor zijnen dood, die in 1772 voorviel, in de plaats van VOLTAIRE, tot historie-schrijver van *Frankrijk* benoemd. DUCLOS heeft zich, door verscheiden werken, beroemd gemaakt. Onder dezelve munten inzonderheid uit zijne *Histoire de Louis XI*, in 1745 uitgegeven, benevens zijne *Mémoires Secrets sur les regnes de Louis XIV en XV*, welke laatste de meeste geschiedkundige waarde bezitten. Dit werk, in 1791 eerst uitgegeven, bearbeidde hij als historiefchrijver van *Frankrijk*, en draagt alle kenmerken van des schrijvers waarheidsliefde. Zijne gezamenlijke werken zijn door DESESSART, in 1806 te *Parijs*, in 10 deelen in 8vo, onder den titel van: *Oeuvres complètes de DUCLOS*, in het licht gegeven.

DU-

DUDAIM. Eene plant of vrucht, waarvan de oude *Oosterlingen* veel werk maakten, het zij uit hoofde van hare schoone gedaante, haren aangenaamen geur of smaak, of omdat zij aan dezelve eene bijzondere kracht toefschreven. Wij lezen in het eerste boek van Mozes, hoofdstuk 30 vers 14, dat RUBEN deze *Dudaim* in het veld vond, en als een aangenaam geschenk aan zijne moeder LEO bragt, die haar voor eenen hoogen prijs aan hare zuster RACHEL verkocht. Onderscheiden zijn de gevoelens omtrent de beteekenis van dit woord; doch daar het wortelwoord eigenlijk *liefde* beteekent, zoo komt men hoofdzakelijk daarin overeen, dat de *Dudaim* voor eene soort van plant of vrucht moet gehouden worden, welke in het land van *Mesopotamië* zeldzaam was, en bij de vrouwen groote waarde bezat, alzoo zij aan dezelve eene liefdewekkende of vruchtbare makende kracht toefschreven; te welken einde, zoo het schijnt, RACHEL zich daarvan heeft willen bedienen. Men meent hierom, dat zij de *Mandragora* is, welke volgens MAUNDZEL, in zijne reisbeschrijving, groote bladen, en eene vrucht heeft van de gedaante eens kleinen appels, die ten tijde van den tarwenogst rijp wordt, en waaraan men de genoemde kracht toefschrijft; gelijk ook de Oosterse vrouwen, nog tegenwoordig, zich tot dat einde van deze plant bedienen.

DUEGNA, DUENA. Is bij de *Spanjaarden* eene matrone, of bejaarde dame, die over ongehuwde meisjes het opzigt houdt, en haar overal vergezelt.

DUERO of DURO. Eene der hoofd-rivieren in *Spanje* en *Portugal*, welke uit een meer op het gebergte *Urbion* niet verre van *Duruela*, in de provincie *Soria* in *Spanje* ontspringt, door *Galli-cië*, *Leon* en *Portugal* stroomt, en, na verscheidene rivieren in haren schoot oppenomen te hebben, zich na eenen loop van 104 mijlen, niet ver van de Portugeesche stad *Oporto* in de Atlantische zee ontlast.

DUHAMEL, du Monceau. (HENRY LOUIS) opziener van het zeewezen, en lid van de akademie der wetenschappen te *Parijs*, wijdde zijn geheele leven aan de uitbreiding en volmaking van die kundigheden, welke tot den landbouw, den handel, het zeewezen enz. betrekking hebben. Hij deed, te dezen aanzien, verscheidene waarnemingen en ontdekkingen, en was een der eersten, die den landbouw in *Frankrijk* tot den rang der wetenschappen verhieven. Hij nam vele proeven, om te onderzoeken, welke voortbrengfels voor iedere luchtstreek het meest geschikt zijn, en op welke wijze men dezelve het best kan planten; was de uitvinder van verscheidene minder kostbare en duurzamer werktuigen, en deelde zijne menigvuldige waarnemingen en ontdekkingen in onderscheidene schriften mede: b. v. over den landbouw, de boomteelt, de scheepsbouwkunst, *Technologie* enz., welke werken ook nog buiten lands gezocht worden, en bijna alle in het Hoogduitsch zijn overgezet. Hij stierf in 1782, in den ouderdom van 82 jaren.

DUIF. Van dezen bekenden vogel, tot de orde der hoenderen (*Gallinae*) behorende, heeft men verscheidene foorten, als: 1. de *blauwe* of *Houtduif* (*Columba Oenas*), met eenen glansachtigen groenen hals, den rug van achter wit, en de punt van den staart zwartachtig. Men vindt haar het meest in alle oorden der oude wereld. De noord-sche trekken naar meer zuidelijk liggende streken; doch die van meer gematigde landen overwinteren bij geheele scholen in de spleten der rosen, holle boomen enz. Van deze Duif heeft men verscheidene bastaardfoorten, waarvan echter vele voor bijzondere foorten worden aangezien, als: *a.* de *Paggaet-duif* (*Dafypus*), met lange veren aan de pooten; *b.* de *Kropper-duif* (*Gutturosa*), met eenen zeer grooten krop; *c.* het *Meeuwje* (*Turbuta*), met gekroesde of gekrulde borstveren en eenen korten bek; *d.* de *Tuimelaars-duif* (*Gyratrix*), met eenen gladden kop en kale en roode oogkringen; *e.* de *Kapperduif* (*Cucullata*), welker voorwaarts omgebogene veren aan het achterhoofd eenen vederbos, naar eene munniskap gelijkende, uitmaken; *f.* de *Paauwstaart* (*Laticauda*), met eenen opstaanden, uitgebreiden staart; en *g.* de *Postduif* of *Brievendrager* (*Tabellaria*), met vleezige wratten, en aldus genoemd uit hoofde van het gebruik, hetwelk men er, in den *Levant*, van maakt tot het bestellen van brieven, waartoe men deze dieren uit de hokken naar afgelegen oorden met zich voert, en ze dan een klein, ligt briefje onder de vleugels bindt, waarmede zij derzelver gewoon nest weder opzoeken, wanneer zij vervolgens opgevangen, en van den opgedragen last ontheven worden. Zij leggen, volgens sommigen, meer dan 22 mijlen in 6 uren af. — **Voorts** 2. de *Kroonduif* of *Kroonvogel* (*Columba Coronata*), van eene blaauwachtige, van boven aschgrauwe kleur, met zwarte oogkringen, eene opstaande kuif, en roestbruine schouders. Zij heeft bijna de grootte van eenen kalkoen, en wordt op *Nieuw Guinea* en de naburige eilanden gevonden; 3. de *Bosch-* of *Ringduif* (*C. Palumbus*), met de staartpennen van achter zwart, de voorste slagpennen aan den buitenrand witachtig, en eenen aan beide zijden witten hals. Deze vindt men bijna overal in *Europa*; 4. de *Wilde Tortelduif* (*C. Turtur*), van welke de staartpennen aan de toppen wit, de rug grijs, de borst vleeschkleurig, en de zijling-sche nek aan den hals zwart, met witte streepjes zijn. Deze Duif bewoont de warme en gematigde streken der oude wereld; komt bij ons te lande laat, en gaat vroeg weer heen; 5. de *Lachduif*, of gekraagde *Tortel* (*C. Risoris*), heeft van boven eene geelachtige kleur, en een zwart maantje in den nek. Zij behoort in de gematigde streken van *Europa* en *Oost-Indië*. En, eindelijk 6. de *Trekduif* (*C. Migratoria*), met naakte bloedroode oogkringen, eene rosachtige borst, en eenen langen, wigvormigen staart, ten aanzien van welken laatste zij van alle vorige, die eenen tamelijk effen staart hebben, verschilt. Zij behoort in het Noord-Oosten van *Amerika* te huis, en is een trekvogel, van welke ontelbare scholen somtijds het daglicht

in den volsten zin verduisteren, en in eene zoodanige menigte op de boomen nedervallen, dat dikwijls dikke takken van dezelve affcheuren, wanneer zij door de *Indianen* bij duizenden gevangen, en, versch of gerookt, ja zelfs gedroogd, gegeten worden. Opmerkelijk is de sterke voortteling van sommige duiffoorten. De blaauwe of Houtduif (*C. Oenas*), broeit jaarlijks wel 9 of 10 maal, zoo dat men van een enkel paar, binnen 4 jaar, 14,762 Duiven zoude kunnen trekken.

DUIFHUIS. (HUBERT OF HUIBRECHT) De voordeelen der hervorming is ons vaderland niet alleen aan buitenlandsche godgeleerden verschuldigd; maar ook zijn grond bragt kloeke mannen voort, die moeds genoeg hadden, om ons van den zwaren last van het geestelijk juk te bevrijden. Onder deze behoort ook, onder anderen, DUIFHUIS, die, met den beroemden DESIDERIUS ERASMUS, *Rotterdam* tot zijne geboorteplaats had, en aldaar in 1531 het eerste daglicht zag. Na het volbrengen zijner studien, werd hij aldaar priester in de kerk van St. LAURENS; doch de zachtheid, waarmede hij dezulken behandelde, die het Goddelijk boven het menschelijk gezag eerbiedigden, was zeer tegen den zin der vervolgzieke geestelijken. Hier kwam bij, dat zijn heimelijk huwelijk met zijne huishoudster, waarbij hij verscheiden kinderen had, die echter meestal jong stierven, bekend werd, van welk een en ander het gevolg was, dat hij, veiligheidshalve, de wijk naar *Keulen* nam, waar zijne huisvrouw hem in 1774 ontruikt werd. Kort daarna begaf hij zich weder naar zijn vaderland, en werd tot pastoor van de St. JAKOBS-kerk te *Utrecht* beroepen, welk beroep hem echter veel nadeel in zijne tijdelijke bezittingen toebrengt; wordende hij, daar die stad toen nog de Spaansche zijde hield, in *Holland* als een vlugteling beschouwd, en zijn huis en have te *Rotterdam* openlijk aangeflagd en verkocht.

De zaak der hervorming meer en meer veld winnende, offchoon de Protestanten toen nog geene openbare kerken hadden, predikte DUIFHUIS, te *Utrecht*, in 1577, openlijk tegen den beeldendienst en andere dwalingen der Roomsche kerk, hetwelk zoo ver ging, dat hij bij een berigt aan de wethouders, in het volgende jaar, verklaarde, dat zijn hart hem drong, om voortaan op de wijze der Hervormden te leeren, waartoe hij vrijheid verzocht; doch zich bereid toonde, om de beelden in de kerk te dulden, en in het koorkleed op den predikstoel te verschijnen, totdat de wethouderschap anders zoude bevelen. Hij voegde er bij, dat God niet op het kleed zag, of dit wit of zwart ware, en beloofde zijne toehoorders tot rust en gehoorzaamheid aan hunne overheden te zullen vermanen. De wethouders over dit verzoek de 5 kapittels raadplegende, weigerden deze hetzelfde, onder voorwendsel van hunne verpligting, om den Roomschen godsdienst te eenen male te moeten aankleven; terwijl de eerste, hierover

teenvreden, DUIFHUIS onder oogluiking lieten prediken; doch deze, vreezende, dat om zijnen wil onlusten in de stad mogten ontstaan, verzocht zijn ontslag, hetwelk men hem weigerde; alleen stond men hem toe, dat hij, zonder zijne plaats te verliezen, zich, voor eenigen tijd, naar *Rotterdam* konde begeven, zoodat men hem wederom van daar terug zoude roepen. Vóór dat DUIFHUIS *Utrecht* verliet, verzaakte hij openlijk het pausdom, en wees, gedurende zijn verblijf te *Rotterdam*, zijne beroeping aldaar, gelijk ook in 's *Hage*, tot den kerkdienst van de hand. Er verliepen, echter, slechts weinige weken, of DUIFHUIS werd door wethouders van *Utrecht*, bij een vereerend besluit van Oogstm. 1578, op gunstige voorwaarden, teruggeroepen, en sedert namen de Hervormden en Roomschen, eenen tijd lang, hunne godsdienstoefening, in de St. JACOBS-kerk, beurtelings waar, zoo zelfs, dat de vroegmis op het koor aan het hoogaltaar geëindigd, en, het *Ite, Missa est, Deo gratias* gezongen zijnde, de Hervormden, die in de kerk in stilte stonden te wachten, terstond hun gezang aanhieven, waarna DUIFHUIS den predikstoel beklom.

Den Hervormden, op den voet van *Geneve*, gelukte het, in dat zelfde jaar, zich van de minderbroeders kerk te verzekeren, die toen ledig stond, en aldaar op hunne wijze den godsdienst te oefenen. De predikanten derzelve, DATHENUS, SOPENIUS en HELMICHUS, waren DUIFHUIS meermalen aan, om hem tot eenparigheid in de leer, tucht, en de bediening van doop en avondmaal te brengen; doch zijn weigerend en vreedzaam antwoord behaagde die van de genoemde kerk, welke zich het consistorie noemde, in geen deele. Men predikte tegen DUIFHUIS; schold zijne kerk voor eene ongebonden libertijnsche; hield zijn beroep voor onwettig; zond spions onder zijn gehoor; nam het hem zeer euvel, dat hij een kind, naar de wijze der Roomschen, in stervensnood, door eene vroedvrouw gedoopt, niet wederdoopte, en legde hem te laste, dat hij zich over het herdoopen van een ander kind in de Roomsche kerk, dat door hem in de zijne reeds gedoopt was, niet bij de overheid beklagd had. Hieruit ontstonden hevige twisten met die van het consistorie, welke tot 1580 voortduurden, wanneer DUIFHUIS, wien dit verveelde, bij de wethouderschap en zijne kerk zijn ontslag verzocht; doch wethouders, wetende, hoezeer hem vele burgers en stadsbestuurders beminden, bevestigden hem, in plaats van zijn verzoek in te willigen, in Sprokkelm. 1580, op zeer aanneemlijke voorwaarden, op nieuws in zijne ambtsbediening.

Kort nadat DUIFHUIS zijnen dienst weder aanvaard had, kwam WILLEM I, prins van *Oranje*, bij hem ter kerk, en hoorde hem met zooveel genoegen, dat hij naderhand verklaarde, dat hem niet heugde ooit beter predikatie gehoord te hebben. Dit zeggen wekte den nijd en naijver van de predikanten van het consistorie op, die daarover

den prins onderhielden, en zich bij hem beklaagden, *dat* DUIFHUIS *niet zuiver in de leer was*; doch dit had weinig gevolg. De prins verklaarde, van hunne geschillen niet te weten, en liet hen, met eene vermaning tot vrede en eendragt, vertrekken. Het leed echter niet lang, of die van het consistorie werden van eenen door hetzelfde zoo gehaten man verlost. DUIFHUIS overleed binnen *Utrecht*, op den 3den van Grasm. 1581, in den ouderdom van bijna 50 jaar, en werd in den middelgang der St. JACOBS-kerk, voor de noordzijde van het groote orgel, in eene grafstede begraven, welke kerkmeesteren in 1645 aan zijnen zoons zoon, ter erkenning van des grootvaders verdiensten, vereerden.

Daar de leer en tucht van DUIFHUIS aanmerkelijk van die van CALVINUS en andere hervormers verschilden, oordeelen wij het niet ongepast, ten slotte kortelijk op te geven, hoedanig de hervorming was, welke hij zocht in te voeren. Hij doopte, namelijk, eenvoudig, zonder zich van de Roomsche plegtigheden te bedienen, zonder zelfs den ouderen meer dan den naam van het kind af te vragen, of hen, of de getuigen, tot iets te verbinden, en bediende het avondmaal gelijk de Hervormden, maar liet een ieder, op eigene beproeving, tot hetzelfde toe, zonder vooraf eene belijdenis des geloofs te vorderen, of eenige aantekening van de namen der avondmaalgangers te houden. Hij stelde ouderlingen noch diakenen aan, noch vormde een consistorie; maar bediende zich, in het bestuur van de zaken der kerk, van den raad van kerkmeesters, achtbare mannen, die van ouds bij de geburen verkozen, en door de wethouders bevestigd werden. Deze vervingen de plaats van ouderlingen, gelijk de armbezorgers, potmeesters genoemd, en op gelijke wijze verkozen wordende, zijne diakenen waren, die de aalmoezen inzamelden. De ban en straf der openbare zonden oordeelde hij tot het ambt der overheid te behooren, die magt had, om, naar gelegenheid van zaken, het zwaard te gebruiken; doch stond hij den broederen toe, elkander tot liefde te vermanen en te bestraffen: alle andere tucht of ban hield hij voor eene heerschappij over het geweten, en een overblijffel van het pauselijk juk. Hij laakte alle vervolging uit hoofde van verschil in godsdienstige gevoelens, en wilde daaraan geen deel hebben; verklarende aan de overheid der stad: *daar gij om het geloof vervolgt, kunnen wy zaken met God niet bestaan*. Hij leerde op den predikstoel geenen katechismus, waarvoor hij alleen de heilige schrift hield; doch om ook dezulken te trekken, die nog aan den Roomschen leertrant gewoon waren, verklaarde hij, op de gewone Zondagen, de evangelien en brieven. In zijne leerredenen drong hij meest aan op liefde, eenen godzaligen wandel, en vroomheid van hart; hij sprak nooit van spitsvinnige geschilstukken of diepe verborgenheden, en zeer zelden van de predestinatie, de erfzonde en de regtvaardiging door toerekening. Die verloren gingen, leerde hij, hadden dit aan hunne eigen schuld en

moedwil te wijten. Geroepen zijnde, bezocht hij allerlei zieken, van onderscheidene gezindheden, en won, door zijn gedrag, vele toehoorders uit de burgerij, en meer en meer de achting der wet-houderschap. Toen de beelden uit de kerk werden genomen, legde hij het witte koorkleed af, en predikte sedert in den langen tabbaard. Onder 's mans afbeeldfel schreef de beroemde kerkelijke historicschrijver, GERARD BRANDT, deze regels;

Hoewel u *Rotterdam* o *Duifhuis*! later baarde,
 Dan zijnen *Desider*, (een dag voor 't jaargetij),
 't Was vroeg genoeg, om zijns gelijk te zijn op aarde,
 Nier in geleerdheid, maar in deugd, zoo groot, als hij.
 Gij tradt in reklijkheid op 't spoor van zijne voeten:
 Zoo 't reformeren op uw' voet had willen gaan,
 Hoe zoude het Christen volk elkander dan ontmoeten,
 Die nu, van een gescheurd, verscheiden weg inflaan.

DUIKERS. Zijn, zoo als bekend is, lieden, die, eenen tijd lang, onder water blijven, en gezonken goederen uit de diepte der zee, opzoeken. Schoon wij, uit hoofde van de inrigting onzer longen, het niet lang onder water kunnen uithouden, zonder gevaar te loopen van spoedig te verflikken, leert echter de ondervinding, dat men, door oefening, en wanneer men er zich van zijne jeugd af aan gewend heeft, in het duiken zekere vastigheid kan verkrijgen. (*) Bij de ouden waren reeds zulke Duikers bekend, en de bewoners der *Zuid-zee eilanden* verstaan deze kunst doorgaans ook vrij goed; doch schijnt het, dat een mensch het niet langer dan 7 minuten onder water uithouden kan. Is het, intusschen, mogelijk, hem van genoegzame lucht tot ademen te voorzien, dan kan hij ook, zonder gevaar, er langer onder vertoeven; en het is daartoe, dat men dan ook onderscheidene pogingen, met de meeste zorgvuldigheid, heeft in het werk gesteld, en de *Duikers-klok* heeft uitgevonden. Dit werktuig, in de gedaante van eene klok van koper, of messing, zakt door zijne zwaarte naar beneden, en heeft van onderen eene tafel, waarop de Duiker staat, of ook wel dwarshouten aan den rand, waarop hij zit. De Duiker staat tot aan den buik, of den hals, in het water, en zijn hoofd en hals bevinden zich boven hetzelfde in de met lucht gevulde ruimte der klok. De eerste proef van deze foort werd, in 1538, door twee *Grieken*, te *Toledo* in *Spanje*, in tegenwoordigheid van *KAROL V.* genomen, waarna een *Noord-Amerikaan*, met name *WILLIAM PHILIP*

(*) Hiervan vinden wij een merkwaardig voorbeeld in onze landgenooten *JAN ADRIAANZ. LEEGWATER*, *PIETER PIETERZ.* en *WILLEM PIETERZ.*, die het zoo ver in deze kunst bragten, dat zij konden onder water gaan, staan, zitten, liggen, eten, drinken, lezen, schrijven, zingen en spreken; kabels onder gezonken schepen vastmaakten; paarden en andere kostbaarheden op den grond zochten; brieven onder water, heimelijk, naar elders bragten, en behoorlijk konden ademen, zelfs ter diepte van 6 of meer vademen. Zij gaven in 1605, in de tegenwoordigheid van prins *MAURITS*, in 's *Hage*, eenige proeven van deze hunne zonderlinge kunst, die *LEEGWATER*, in het volgende jaar, te *Amsterdam* herhaalde, en ontvingen, op hun verzoek, van de staten generaal een octrooi van 10 jaar, om alleen, gedurende dien tijd, hunne kunst in ons vaderland te mogen oefenen.

PHILIPS, in 1687, dezelve insgelijks ondernam, en daardoor van een rijk geladen Spaansch fchip, op de kust van *Hispaniola* gezonken, eindelijk, na vele vergeeffche pogingen, nog voor de waarde van 300,000 pond sterling reddede. Men heeft van tijd tot tijd deze uitvinding tot grooter volmaaktheid getracht te brengen, en het is inzonderheid de Engelsche EDMUND HALLAY, die nog gewigtiger, fchoon zeer kostbare, proeven met eene houten, met lood overtrokken, klok genomen heeft. Aan deze klok is boven een verwelfd glas, om lucht te fcheppen, alsmede eene buis, waardoor de lucht, door het ademen bedorven, wordt afgeleid; terwijl de Duikers, door nederge laten vaten, van verfche lucht voorzien worden enz. — Naderhand heeft MARTIN TRIEWALD, een *Zweed*, eene eenvoudiger en min kostbare Duikersklok, die van rood koper, en van binnen geheel vertind is, en nog later (1810) FRANS DRIEBURG eene nieuwe Duikmachine uitgevonden, welke hij *triton* noemt, en die, volgens zijne opgave, de volgende voordeelen oplevert: de Duiker kan zoo lang onder water blijven als hij wil; zoo diep in zee dalen, als de zwaarte der waterkolom toelaat; in de diepte gemakkelijk gaan en werken, zonder, uit hoofde van wel ingerigte verkenteekenen, bijna eenig gevaar te loopen, en kan, eindelijk, eene lantaarn medenemen, om zich onder het zeewater, en in de holen of fcheepskamers, waarin hij gaan wil, licht te verfchaffen. Het voornaamfte voordeel dezès werktuigs beftaat, echter, in de aangevoegde kunstlongen, waardoor den Duiker het ademen zeer veel verligt wordt. Men kan in een werkje van D. F. KOREFF, *Reflexions sur la nouvelle machine à plonger, appelée triton*, te *Parijs* uitgegeven, eene nadere befchrijving dezèr Duikmachine vinden. Voor het overige worden ook die gene *Duikers* genoemd, die, bij de parel- en koraal-visfcherij, de fchelpen uit de zee halen.

DUINEN. Zandheuvels, die door de zee langs haren oever gevormd worden. Inzonderheid voeren de zeekusten in de Engelsche landfchappen, *Kent* en *Suffex*, waar de fchepen veilig te anker kunnen liggen, alsmede de kusten van *Vlaanderen*, *Holland* enz. dien naam.

DUINKERKEN. Eene beroemde zee- en handelstad in *Fransch-Vlaanderen*, volgens de jongfte verdeling van *Frankrijk* de hoofdplaats van een arrondisfement, in het departement *du Nord*, uitmaken- de. Zij was in oude tijden het gefladig voorwerp van naijver tufchen *Frankrijk* en *Engeland*, waarom LODEWIJK XIV alles aanwendde, om haar onverwinnelijk, en de haven, die ruim genoeg is, dat daarin 200 groote fchepen kunnen ankeren, tot eene der gemakkelijkfte in geheel *Europa* te maken. In de oorlogen tufchen *Engeland* en *Frankrijk*, bragten de *Duinkerfche* kapers den *Engelfchen* en *Hollandfchen* handel groote fchade toe. Dit, gevoegd bij de jaloezie over den toenemenden bloei dezèr ftad, bewoog *Engeland*, om in 1713, als eene hoofdvoorwaarde van den *Utrechtschen* vrede, te bedingen, dat *Frankrijk*

rijk op eigen kosten, de vestingwerken weder flechten, en dus dit meesterstuk van krijgswetkunde, weder vernietigen zoude. Men trachtte wel, van de Fransche zijde, door het graven van een nieuw kanaal te *Mardijk*, een groot uur van *Duinkerken*, zich hiervoor schadeloos te stellen, en de inwoners van *Duinkerken* deden pogingen, om de haven weder te herstellen; doch de *Engelschen* drongen, van tijd tot tijd, op de vernietiging van het werk aan. Bij den vrede van *Parijs* van 1763 werd, ten aanzien van *Duinkerken*, de voorwaarde van den *Utrechtschen* vrede op nieuw bedongen, en zelfs werd er een Engelsch gemagtigde aangesteld, die, op kosten van *Frankrijk*, voor derzelver vervulling moest waken. (*) Dan bij den vrede, in 1783 te *Parijs* gesloten, welke in alle opzichten het tegengestelde van dien van 1763 was, werden alle artikels, bij den *Utrechtschen* vrede ten voordeele van *Engeland* bepaald, en naderhand bekrachtigd, vernietigd; en sedert werd dagelijks aan de herstelling en verbetering der stad gearbeid, voor zoo veel de toenmalige gesteldheid van *Frankrijk* dit toeliet. De belangrijkheid van *Duinkerken*, hetwelk men voorzag, dat, onder de Fransche republiek weer spoedig tot zijnen vorigen luister, zou worden opgevoerd, deed den hertog van *YORK* in Oogstm. 1793, tegen den raad van den Oostenrijkschen veldheer *COBURG*, besluiten, om zich, met eene legerbende, meer dan 10 mijlen van het Oostenrijksch hoofdleger te verwijderen, tegen *Duinkerken* aan te rukken, en de schrikverwekkendste voorbereidselen tot beleg der stad te maken. Men verwachtte dagelijks derzelver overgave, toen de Fransche veldheer *HOUGHARD*, ondersteund door eenen woedenden uitval der belegerden, het belegeringskorps zoo onverwachts op het lijf viel, dat de hertog van *YORK*, benevens de maarschalk *FREITAG*, onder wien hij het bevel voerde, hals over hoofd moesten aftrekken en het beleg opbreken. De stad heeft thans 8 kerken, met heerlijke schilderingen, 2 hospitalen, 1 wees-, en 1 ziekenhuis, 1 schoon raadhuis met eene openbare boekerij, zeer goed gebouwde kazernen, gebouwen voor den zeedienst, een groot park, benevens 1800 huizen en 21,158 inwoners. Voorts zijn er eene kamer van koophandel, beurs, scholen voor de zeevaart, teeken- en bouwkunst enz. De fabrieken leveren snuif, genever, poeder, stijffel, sniker, wollen, stoffen, leder, touwwerk, verwgereedschappen enz. De inwoners vangen veel visch op de kusten, hebben scheepsbouw en handel op *Engeland*, ons vaderland en de kolonien enz. en, in oorlog, kaapvaart. De haven kan slechts kleine schepen bevatten. In tijd van vrede bezat *Duinkerken*, als eene vrije haven, eenen

(*) *LORD CHATTAM* antwoordde den Franschen onderhandelaar, den graaf van *BUSSET*, toen deze andere voorwaarden ten aanzien van *Duinkerken* wilde bedingen. „Het Engelsch volk beschouwt het flechten van *Duinkerken* als een eeuwig gedenkteeken van het juk, aan *Frankrijk* opgelegd, (*comme un monument éternel du joug imposé à la France*), en de minister, die zich veroorlooven durfde, om daarin andere bepalingen te maken, zou met zijn hoofd spelen.”

DUISBURG. — DUITSCHE LETTERKUNDE. 429

nen uitgebreiden handel, die thans, even als zijne belangrijke tabaksfabrieken, geheel vernietigd is.

DUISBURG. Eene niet onbeduidende koopstad, in het Pruisfisch hertogdom en regerings-district *Kleef*, tusſchen de *Rhoer* en de *Anger*, niet ver van den mond der *Rhoer* en den *Rijn*. Zij is met muren omringd, heeft 7 kerken en kloosters, een hospitaal, een gymnaſium, boekerij, ſterrenwacht, eene akademie van koophandel, een weeshuis, benevens 671 huizen en omtrent 4,500 inwoners. Zij heeft vele laken- en andere fabrieken, en drijft eenen goeden handel. Binnen hare muren bevindt zich eene hooge ſchool, die echter niet zeer belangrijk is, en in hare nabuurschap het *Duisburger Bosch*, hetwelk eene zeer goede ſoort van wilde paarden oplevert, die, getemd zijnde, hoog geſchat worden.

DUITSCH E LETTERKUNDE. Het eerste tijdvak der Duitſche Letterkunde begint met KAREL den Grooten, en loopt van 768 tot 1137, of den tijd der Zwabiſche keizers. Uit de menigvuldige kloosterſcholen, door dien vorst opgerigt, kwamen toenmaals de beroemdſte geleerden te voorschijn, en ontvingen ook de leeken in dezelve het noodig onderwijs. Bovendien ſtichtte KAREL, op raad van ALCUINUS, eene ſoort van geleerd genootſchap aan zijn hof, waaraan hij zelf deel nam; liet verſcheiden gedenkſtukken der Duitſche taal, bijzonderlijk wetten en liederen, verzamelen; in dezelve prediken, en een en andere ſtukken uit het Latijn, ter onderrigting van het volk, overzetten. Offchoon zijne navolgers wel niet, met eenen gelijken geest, aan de uitvoering zijner oogmerken arbeidden, was echter de afſcheiding van *Duitschland* van het Frankiſche rijk voor de uitbreiding der Duitſche taal en beſchaving zeer voordeelig, welke laaſte onder de Sakiſche koningen, inzonderheid onder de drie OTTO's en de Frankiſche keizers (van 1024) de grootſte vorderingen maakte. Tot dit tijdvak behooren de kronijkſchrijvers EDINHARD, WITTICHIND, DITHMAR, LAMBERT, BRUNO, de wijsgeerige ſchrijvers ALCUINUS en RIABANUS MAURUS, en inzonderheid OTFRIED VAN WEISZENBURG, WILLERAM, NOTKER en anderen, van welke de 3 laaſte in de Duitſche taal ſchreven.

Een tweede tijdvak begint, van de Zwabiſche keizers (1138), en loopt tot de hervorming, of het begin der 16de eeuw. *Duitschland* thans niet meer die wildernis der *Germaniers*, waarvan TACITUS ſpreekt, was nu in luchtſtreek, zeden en levenswijze, aanmerkeliijk verbeterd; terwijl de voortdurende verkeering met de bewoners van *Italië* en andere rijken, de vreemde zeden, die men door de kruistogten leerde kennen, en de betere voorbeelden, welke men in menigte voor oogen had, eenen heilzamen omkeer in de gemoederen der *Duitſchers* te weeg bragten. Thans brak de dageraad der Letterkunde aan, en wel in *Zwaben*, met inſluiting van een groot deel van *Zwitſerland*, van waar zich hare ſtralen eerlang over de overige gewesten van *Duitschland* verſpreidden. In dit tijdvak vindt men de

min-

minnezangers (Zwabifche dichters), en de hun opvolgende zangmeesters (*Troubadours*), onder welken de dichtkunst weder in verval geraakte. De *Duitschers*, ingenomen met hunne nationale instellingen en zeden, verzamelden nu derzelver oorkonden, land- en stedelijke regten en wettèn, sedert het midden der 13de eeuw, waartoe de *Saksen*- en *Zwaben-fpiegel* behooren. Sedert de 11de eeuw werd ook het Romeinsche regt door *Duitschers* bearbeid, als ook de afzonderlijke geschiedenis hunner natie. De bischop OTTO VAN FREISINGEN vervaardigde eene geschiedenis der wereld in 8 deelen, tot 1146, en schreef zijne geschiedenis van FREDERIK I, in 2 deelen, welke tot 1157 loopt; terwijl HEINRICH VAN HERFORT, GOBELINUS PERSONA en anderen, naderhand, doch meestal in de Latijnsche taal, door hunne werken, de Letterkunde almede bevorderden. — De wijsbegeerte vond nu vlijtiger bevorderaars, en werd met de godgeleerdheid verbonden, en ter verdediging der kerkelijke grondstellingen gebezigd; doch ook door deze *beheerscht*. Ook de wis-, sterre- en werktuigkunde werden, op het einde dezes tijdsvaks, theoretisch en praktisch bearbeid, en gaven aanleiding tot de gewigtigste ontdekkingen. Ondertusfchen was de prozaïfche Letterkunde, door mangel aan boeken, gebrekkige schoolinrigtingen, en de afhankelijkheid der wetenschappen van de monniken en geestelijken, in wier handen zij bleven, tot hiertoe in haren voortgang gestuit geworden; doch sedert de 14de eeuw werkten de overal opgerigte hooge leerschoolen, en sedert de 15de de uitvinding der boekdrukkunst, krachtadig op eene nieuwe vorming der Letterkunde, waartoe de ondergang van het Grieksche rijk in 1453, welks geleerden naar *Italië* vloden, en van daar de zaden eener nieuwe vorming, door het bewaren en voortplanten der oude geleerdheid strookden, inzonderheid bijdroeg. De vrije geest echter, welke de beoefening der oude talen, vooral op de hooge schoolen, deed geboren worden, bewerkte en begunstigde de pogingen der hervorming. Tot de mannen, die reeds vroeger, door de verbreiding der zoogenoemde *Humaniores*, de hoogere beschaving bevorderden, behooren inzonderheid RUDOLPH AGRICOLA, hoogleeraar aan de hooge school te *Heidelberg*, C. CELTES, de eerste gekroonde Duitfche dichter in *Weenen*, TRITHEMIUS, doch inzonderheid REUCHLIN, hoogleeraar in *Tubingen*, en ULRICH VAN HUTTEN, MELANCHTON, J. CAMERARIUS, en de beroemde ERASMUS te *Rotterdam*. Eindelijk was ook de opheffing van het vuistregt, en het treffen van eenen algemeenen landvrede, onder MAXIMILIAAN I, den bevorderaar van kunsten en wetenschappen, alsmede het vestigen eens vasten rijksbestuurs, en van eenen hooger trap van welvaart, hoogst voordeelig voor de ontluikende vrije beschaving.

Het derde tijdvak, dat der *nieuwere* Letterkunde, loopt van de hervorming tot op onzen tijd, en kan gevoegelijk tot 3 onderdeelen gebragt worden, namelijk: 1. van het begin der hervorming tot op den 30 jarigen-, 2. van daar tot op den 7 jarigen oorlog, en 3.

van

van dien tijd af tot op onze dagen. — De groote omwenteling begon in het, door welvaart bloeiend, *Keur-Saksen*, en bragt alle krachten van den geest in eene vrije werking; terwijl de verschillen met hare tegenstrevers hare voorstanders tot ontwikkeling en beoefening van derzelver geestvermogens opwekte. Met LUTHER, die 's menschen geest van allen willekeurigen dwang poogde te ontheffen, en de oorkonden des Christendoms zoo meesterlijk in de Duitſche taal overbragt, vereenigde zich MELANCHTON, die, terwijl LUTHER openlijk werkte, meer in ſtilte, door het verbeteren der ſcholen en de uitbreiding van geleerde kennis, tot eene vrijere beſchaving krachtadig medewerkte. Daarenboven onderſteunden de protestantſche vorſten, inzonderheid de keurvorſten en hertogen van *Saksen*, de pogingen dezer beide mannen, door het oprigten van ſcholen, waarin de voorbereidende wetenſchappen tot de univerſiteit onderwezen werden, en door het aanleggen van boekerijen. — In de Natuurkundige wetenſchappen muntten, ſedert de 16de eeuw, inzonderheid G. AGRICOLA uit *Meiſzen* en C. GESZNER uit, dien men als den vader der Natuurlijke historie kan beſchouwen. — Aan de ſcheikunde gaf THEOPHRASTUS PARACELSUS eene betere gedaante, paſte haar op de geneeskunde toe, en vond verſcheidene geneesmiddelen uit. Ook maakten de heel-, wiſ- en werktuigkunde eenige vorderingen. De regtsgeleerdheid onderging alleen in de manier van voordragt van het Romeinſche regt verandering; doch in de geſchiedenis ging men minder vooruit.

De 30 jarige oorlog ſcheen allen voortgang in beſchaving, in *Duiſchland*, tegen te werken; doch de geleerden zochten in de Letterkunde, offchoon in de diepſte eenzaamheid, hunnen troost. Hoogſt weldadig, echter, was voor het uitgeputte *Duiſchland*, de Weſtphaalſche vrede (1648), welke aan de Duiſche ſtaatsgeſteldheid eene meerdere vaſtigheid gaf, en ook daardoor de Duiſche beſchaving bevorderde; terwijl in de verſchillende, inzonderheid protestantſche landen, de vorſten met elkander, in de bevordering van letterkundige beſchaving, wedijverden, en de vrijheid van denken en ſchrijven, voornamelijk in den ontluikenden Pruuiſſiſchen ſtaat, begunſtigd en beſchermd werd. Men begon over enkele wetenſchappen wijsgeerig te handelen, en dit had weldra eenen voordeeligen invloed op de bearbeiding der geſchiedenis en hare hulpwetenſchappen, zoo wel als op de behandeling van het ſtaats- en burgerlijk regt, te welken aanzien COHRING en S. PUFFENDORF, even zeer als OTTO GUERIKE in het vak der natuurkunde, zich hebben beroemd gemaakt.

Ondertuſſchen werd de voortgang der Duiſche Letterkunde nog altijd daardoor aanmerkelyk verhinderd, dat de Duiſche proza nog geene vaſte zelfſtandigheid bezat. Men gevoelde wel de behoefte eener Duiſche ſpraakkuſt, en velen, waaronder de geleerde MORNOF, poogden dezen mangel zekerlyk te vergoeden, gelijk zich ook

ook THOMASIVS van de Duitsche taal, in zijne geleerde voordragten, bediende; doch zij bleef met vreemde, inzonderheid met Latijnsche en Fransche woorden vermengd, en LEIBNITZ stelde zijne oorspronkelijke denkbeelden liever in de Fransche, dan in zijne moedertaal, te boek. Belangrijk waren derhalve de pogingen van CHRISTIAN VON WOLF, die zijne wijsbegeerte ook in de Duitsche taal nederstelde, en daardoor eene stelselmatige bepaaldheid trachtte mede te deelen. Deze wijsbegeerte werd door tallooze voorstanders derzelve bearbeid, door anderen, b. v. CRUSIUS, getoetst, en daardoor het denken en schrijven in de Duitsche taal aanmerkelijk bevorderd; terwijl sedert over de Duitsche geleerde Letterkunde een nieuw licht opging, en men alle wetenschappen stelselmatig trachtte te bearbeiten. De philologie, regtsgeleerdheid en geschiedenis werden meer volgens stelsels behandeld, en de door middel van LEIBNITZ gestichte akademie te *Berlijn*, deed belangrijke ontdekkingen in de wis- en natuurkundige wetenschappen. De stelselmatige ontwikkeling werd echter eerlang, door de zucht voor de fraaije letteren, verdrongen, en A. BAUMGARTEN en GOTTSCHED beijverden zich, om de Duitsche taal te zuiveren, en hunnen landgenooten eenen beteren smaak voor dezelve in te boezemen; terwijl de dichters HALLER, HAGEDORN, GELLERT en J. C. SCHLEGEL haar gemakkelijker maakten en haar sterad bijzetteden, en J. M. GESZNER, J. D. MICHAELIS, J. A. ERNESTI, CHRIST en anderen, inzonderheid sedert het stichten van de universiteit te *Göttingen*, hunne krachten aan de klasieke oudheden beproefden. Deze pogingen werden, in het laatste gedeelte van dit tijdvak, door LESSING, KLOPSTOCK, WINKELMAN, HEYNE, HERDER, WIELAND, VOSZ, SCHILLER en GÖTHE, tot rijpheid gebragt. De eerste verzette zich met nadruk tegen den Franschen modesmaak, en was de grondlegger eener verstandige oordeelkunde en der proza; terwijl WINKELMAN de oudheden en kunst met geestdrift beoefende, en KLOPSTOCK aan de Duitsche taal de hoogste vlugt gaf, waartoe de invloed der Engelsche Letterkunde op *Duitschland*, inzonderheid de overzetting der werken van SHAKESPEAR, krachtig medewerkte. Terwijl ADELUNG, VOSZ en anderen zich op de verbetering der taal toelegden, oefenden zij zich tevens in alle soorten van wetenschappen en dichtkunde, en beijverden zich tot geleerde inrigtingen, om het verbazend geheel der overstrooemde Duitsche Letterkunde bij elkander te houden, en te overzien. KANT, FICHTE, SCHELLING en anderen, maakten zich, door hunne denkbeelden, verdienstelijk in het vak van godgeleerdheid en wijsbegeerte (inzonderheid bovennatuurkunde), alsmede ten aanzien der algemeene letter-, oordeelkunde en geschiedenis. Met een woord; ontelbaar zijn de oorspronkelijke genien, welke *Duitschland* in het laatste gedeelte van dit tijdvak heeft opgeleverd, en overal, zelfs onder de laagste standen, vindt men eenen zekeren trap van vordering van wetenschappen, welke aan de handelingen des volks, onder het ge-

genot zijner herkegen vrijheid , een verheven karakter moet bijzetten.

DUITSCHERIDDEREN. Ook Duitſche heeren , of kruisheeren genoemd , ſtichtten hunne orde in 1190 , ter gelegenheid hunner kruistogten in het *Heilige land* : en daar men alleen *Duitſchers* van oorspronkelijken adel in dezelve toeliet , werd zij de *Duitſche Ridderorde* genoemd. Haar eigenlijk doel beſtond in de verdediging van den Chriſtelijken godsdienst tegen de ongelooſigen , en verzorging der zieken in het *Heilige land*. De grootmeester woonde in het eerſt te *Jeruzalem* ; doch naderhand , toen de *Turken* het *Heilige Land* wederom veroverden , in *Venetie*. Omſtreeks het jaar 1229 werden de Duitſche Ridderſ , door de *Polen* , tegen de *Pruisfen* te hulp geroepen , die dan ook , na eenen oorlog van 53 jaren , de opperheerſchappij der orde erkennen , en den Chriſtelijken godsdienst aannemen moesten. De grootmeester nam nu zijn verblijf te *Marienburg* in *Pruisfen* ; doch de regering der orde was zoo drukkend , dat zich *Oppe-Pruisfen* reeds in de 17de eeuw aan *Polen* overgaf. Ook voor *Neder-Pruisfen* moest de orde de Poolſche leenheerſchappij-erkennen , en geraakte , alzoo zij zich daaraan wilde onttrekken , met *Polen* in oorlog , welke voor haar het geheele verlies van *Neder-Pruisfen* ten gevolge had , hetwelk daarop in 1525 aan den toenmaligen grootmeester , den markgraaf *ALBRECHT van Brandenburg* , als een erfelijk hertogdom werd toegedeeld. Het gebied der orde bepaalde zich , van nu af , alleen tot de in *Duitſchland* gelegen goederen , die te zamen 40 v. m. met 88,000 inwoners , bevatteden. *Mergentheim* was ſedert 1527 de zetel van den grootmeester , en de bezittingen der orde , uit enkele ſteden , dorpen en landerijen beſtaande , waren in elf *Balien* verdeeld , namelijk : in die van den *Elzas* en *Bourgondië* , *Ooſtenrijk* , *Koblentz* , *Etsch* of *Tirol* , *Franken* , *Hesfen* , *Alt-hiſen* , *Westphalen* , *Thuringen* , *Lotharingen* , en *Sakſen* ; wordende de Balie van *Utrecht* niet erkend. De balien waren wederom in kommanderijen verdeeld , welke door kommandeurs beſtuurd werden , en gezamenlijk onder lands-kommandeurs ſtonden , die de raadslieden van den grootmeester waren. Niet alleen Katholijken , maar ook Protestanten , uit den ouden Duitſchen adel , werden in de orde aangenomen , welker bezittingen echter , nadat *Frankrijk den Rijn* tot zijne grenzen bekomen had , op den linker oever dezer rivier zoo geheel verloren gingen , dat er ſlechts nog 7 balien overbleven. Bij den *Presburger* vrede van 1805 , werden de bezittingen en de waardigheid van den grootmeester voor een erfelijk eigendom van eenen prins , uit het huis van *Ooſtenrijk* , verklaard ; doch , na den ongelukkigen krijg in 1809 , ging het prinsdom *Mergentheim* aan het koninkrijk *Wurtemberg* over , en werden de goederen , waaruit de balien beſtonden , (nadat *NAPOLEON* , bij zijn decreet van 24 van Grasmaand 1809 de orde vernietigd had) aan de vorſten overgelaten , in wier landen zij lagen.

DUITSCHER SCHOOL. Zoo noemt men in de schilderkunst, inzonderheid, die reeks van schilders, welke zich in de 15 en 16de eeuw door eene eigendommelĳkheid, in het Duitſche karakter gegrond, in hunne ſtukken gekenmerkt hebben. Getrouwheid, onvermoeide navolging der Natuur tot in het harde; verhevene, gemoedelĳke eenvoudigheid, in de uitdrukking van het goddelĳke en menſchelĳke, tot in het ſtijve; ſterke, inzonderheid godsdienſtige, nadruk en karakteriſtiſk, zelfs met verwaarloozing van eenen bevalligen vorm; vaſtheid in het werktuigkundige — deze zijn meer of min de trekken, waardoor zich de Duitſche ſchilders in genoemde eeuwen, gemeenlĳk, onderſcheidden, offchoon zij niet altijd door de betrekking van meesters en leerlingen werden voortgeplant. De reſeprentant en oudſte meester dezer ſchool is ALBRECHT DURER, die zelfs door RAFAËL werd hooggeſchat; voorts heeft men LUKAS KRANACH, bijzonder de vader, HANS HOLBEIN, GEORGE PENS, CHRISTOPH SCHWARZ, PHIL. ROOS, RUGENDAS, RIDINGER, ALTDORFER, en HEMMERLINK, welke grootendeels ook als graveerders in koper hebben uitgemaakt.

Sommigen onderſcheiden, in het algemeen, slechts twee ſcholen, de *Italiaanſche* en *Nederlandſche*, en zijn van oordeel, dat de Engeliſche, Franſche en Duitſche kunſtenaars nu tot gene, dan tot deze, behooren; terwijl anderen de Duitſche ſchool als eenen tak der Nederlandſche beſchouwen; doch van welke zij, even als de Duitſche en Nederlandſche gelaatſtrekken, verſchilt. De nieuwere Duitſche ſchilders en plaatſnijders hebben, echter, nu eens, doorgaans, de *Franſchen*, (inzonderheid in het Franſche tijdvak), dan weer de *Nederlanders* en ook de *Italianen* gevolgd, of in hunnen geest gearbeid, en getracht, deze verſchillende ſcholen te verenigen. Onder de hedendaagſche ſchilders munten, inzonderheid uit, in de Historie: MENGES, FUGER, A. W. TISCHBEIN, HEINKOPF in *Stutgard*, HERTSCH, NÄKE, HARTMAN en VAN KUGELGEN; in het portretſchilderen: GRASSI, GRAF, en ANGELIKA KAUFMAN; in landschappen: HACKERT, KLENGEL, FRIEDRICH, WEHLE, ZINGG, en VEITH; en onder de plaatſnijders: WILBE, BAUSE, HELDENWANG en anderen.

DUITSCHER TAAL. Is een tak der oorspronkelĳke Germaniſche, en dus eene zuster der Scandinaviſche, of Iſlandſche, waarvan de Zweediſche en Deenſche dochters zijn, en van de Moſogottiſche, waarin ULSILAS ons de oudſte Germaniſche oorkonde, namelijk eene overſetting van het Nieuwe Testament, uit het jaar 360 en vervolgens, heeft nagelaten; doch waarvan nog alleen de 4 Evangelien en een ſtuk uit den brief aan de *Romeinen* voorhanden zijn. De oud-Duitſche taal verdeelt zich in de Frankiſche en Sakiſche: tot de eerſte behoort het Zwabiſche der middel-eeuw, en tot de laaſte het *Angel-Neder-Sakiſche*, of plat Duitſche. De tongvallen der Duitſche taal verſchillen. In *Oppeſ-Duitſchland* heeft men meestal den tongval

val van de Frankisch-Zwabifche, en in *Neder-Duitschland* dien van de Saksifche. De fcheidslinie van beiden loopt nagenoeg van *Crosfen* westwaarts tot aan den *Harz*, en vervolgens zuidwestelijk tot aan den *Neder-Rijn*. Onder het Hoogduitsch verftaat men de algemeene taal der Duitfche Letterkunde en der befchaafde wereld. Zij is de gezuiverde Opper-Duitfche, Saksifch-Silezifche tongval, zoo als LUTHER en OPITZ haar eerst, en federt de voornaamfte fchrijvers, uit hare grondkrachten ontwikkeld, en uit den woordenschat van andere tongvallen verrijkt hebben. Ondertusfchen blijft de Duitfche taal, hoe veel verdienften zich ook ADELUNG, EBERHARD, CAMPE, KLOPSTOCK, LESSING, ENGEL, VOSZ, WALKE en anderen, te haren aanzien, verworven hebben, nog altijd voor verdere volmaking vatbaar. HAGEN, BUSSCHING, de gebroeders SCHLEGEL, ZEUNE enz. hebben, in den jongften tijd, in de beoefening der gedenkftukken van de taal der middeleeuwen, groote vorderingen gemaakt; terwijl KOLBE, KARL MULLER, RADLOF en anderen, door hunne pogingen, om de taal meer en meer te zuiveren en te befchaven, een nieuw tijdvak derzelve hebben voorbereid. De woordenboeken van ADELUNG, CAMPE enz., het Synonymifche van EBERHARD, de fpraakkunften van ADELUNG, MORITZ, REINBECK, HEINSIUS en anderen, zijn uitmuntende aanleidingen tot een nieuw woordenboek, en eene nieuwe fpraakkunst, waartoe de koninklijk Beijerfche maatschappij van wetenfchappen, voor eenigen tijd, eene prijsvraag heeft uitgefchreven.

DUITSCHLAND. Dit wijduitgeftrekt land wordt ten Noorden door de *Noord-zee*, *Denemarken* en de *Oost-zee*, ten Oosten door *West-Pruifen*, *Polen*, *Gallicië*, *Hongarije* en *Kroatië*, ten Zuiden door de *Adriatifche zee*, het *Lombardifch-Venetiaansch* koninkrijk en *Zwitferland*, en ten Westen door *Frankrijk* en het koninkrijk der *Nederlanden*, bepaald. Hetzelve ligt in het midden van *Europa*, onder de gematigde, noordelijke luchtftreek; doch deszelfs klimaat is, naar het verfchil der oppervlakte van den grond, dikwijls, op eenen afstand van weinige mijlen, zeer onderscheiden; doch over het geheel gematigd en gezond. Oorfpronkelijk was de luchtgefteldheid in *Duitschland* zeer ruw, uit hoofde van de veelvuldige bofchen en moerasfen, welke er gevonden werden; doch het bebouwen der laatften, en het uitroeijen van vele der eerfte, hebben dezelve aanmerkelijk veranderd. — Het land heeft eene oppervlakte van 11,600 v. m., en wordt door 500 rivieren doorfneeden, waarvan 60 bevaarbaar, en onder welke de *Rijn*, de *Wezer*, de *Elbe*, de *Oder*, en de *Donau* de voornaamfte zijn, en waarvan de drie eerfte in de *Noord*-, de *Oder* in de *Oost*-, en de *Donau* zich in de *Zwarte-zee* ontlasten. De voornaamfte meren zijn: de *Bodensee*, het *Cirknitzer meer*, de *Traunfee*, *Wormfee* enz. Onder de bergen komen de *Norifche*, *Karnifche*, *Julifche* en *Duitfche Kalkalpen*, de *Sudeten*, het *Reuzengebergte*, *Erzgebergte*, *Moravifche gebergte*, het *Thuringerwald*, *Boheemfchewald*, het *Harzgebergte* en anderen voor.

Duitschland, welks bewoners men op 29,350,000 schat, bestaat uit twee hoofdnatiën: uit *Duitschers* of *Germanen*, en uit volken van de *Slaven* of *Wenden* afkomstig. De oorspronkelijke *Duitschers* bewonen de landen aan de *Neder-Elbe*, benevens de midden- en zuidelijke landstreken van *Duitschland*; de *Slaven* en *Wenden*, daarentegen, houden hun verblijf noord- en oostwaarts van de *Elbe*, alsmede in eene streek west- en oostwaarts van de *Mulde*, en zuid-oostwaarts naar beneden. — Ten aanzien der onderscheidene godsdienstige gezindheden telt men 15 millioen Katholijken, 12 millioen Lutherfchen, meer dan 2 millioen Gereformeerden, 25,000 Hernhutters, 2500 Doopsgezinden, 14,000 Grieken, en 300,000 (volgens anderen 500,000) Joden.

Onder de voortbrengfels van *Duitschland* zijn de Mineralen buiten twijfel de belangrijkste. Men vindt er weinig goud, doch zeer veel zilver, lood, koper, ijzer, kwikzilver, marmer, kalk, zout in overvloed, vele minerale bronnen, vitriool, aluin, steenkolen en zwavel; terwijl het plantenrijk inzonderheid uitmunt in overvloed aan granen, hennep, vlas, meekrap, boomvruchten, wijn, en een ongemeen schoon houtgewas. Ook de veeteelt is hier van groot belang. De paarden zijn gedeeltelijk van eene uitmuntende foort, inzonderheid in het middelste gedeelte van *Duitschland* en in sommige noordelijke streken. De schapenteelt is, door het aankokken van Spaansche, voornamelijk in *Saksen*, aanmerkelijk verbeterd, en levert thans een zeer goed ras op. Ook zijn er onderscheidene soorten van wild en gevogelte.

In de 14, 15 en 16de eeuwen was *Duitschland*, naast de *Nederlanden*, de hoofdzetel van den Europefchen kunstijver, en muntte uit door de gewigtigste ontdekkingen; doch in- en uitwendige oorzaken, inzonderheid de 30 jarige oorlog, en de aangroei van buitenlandsche nijverheid, verstikten denzelfden voor eenigen tijd, tot dat deze ijver, in latere tijden, wederom in zijne volle kracht begon te herleven. In de meeste oorden van *Duitschland* vindt men thans een groot aantal fabrieken van allerlei aard, onder welke die van linnen-, wollen- en zijden-stoffen, katoenen, kanten, tapijten, spiegels, ijzer, staal en porselein, onder welke dat van *Meiszen* bijzonder fraai is, de voornaamste zijn. Ondertusfchen kan men niet ontkennen, dat het toelaten van Fransche vlugtelingen, *Wallons* en *Waldenzen*, op de herleving der Duitsche nijverheid veel invloed gehad heeft; gelijk ook de Fransche *Refugées*, volgens de aanmerking van JERUZALEM, veel hebben toegebracht, om den goeden smaak in de letterkunde op te wekken en uit te breiden.

De handel, die door de drie aangrenzende zeeën, en de aanzienlijke binnenlandsche rivieren bevorderd wordt, is zeer aanmerkelijk. De voornaamste zee- handelplaatsen zijn: aan de *Noord-zee*, *Hamburg*, *Altona*, *Bremen* en *Emden*; aan de *Oost-zee*; *Lubeck*, *Rostock* en *Stettin*, en aan de *Adriatische zee*: *Triest*; terwijl

wijl tot de belangrijkste binnenlandsche koopsteden behooren: *Leipzig*, *Frankfort* aan den *Main* en aan de *Oder*, *Weenen*, *Botzen*, *Augsburg*, *Praag*, *Neurenberg*, *Breslau*, *Maagdenburg*, *Brunswijk*, *Naumberg* en *Keulen*. De artikelen van uitvoer bestaan in hout, koren (voor 10 millioen daalders), wijn, linnen (dat voorheen 30 millioen bedroeg), garen, ijzer, staal, Neurenberger waren, porselein, kwikzilver, glas, spiegels, wol, zout, gerookt en gezouten vleesch, vee, aardewerk, was, leer, wollen- en katoenen stoffen, kanten, enz.; waartegen wordt ingevoerd wijn, tabak, specerijen, suiker, koffij, thee, zijde, katoen, fijne wollen, katoenen- en zijdenstoffen, mode- en galanterie-waren en meer andere.

Duitschland werd allereerst in 1500, door keizer MAXIMILIAAN I, die het eerst den titel van *verkoren* Roomsche keizer aannam, in 6 rijks-kreitsen verdeeld; doch welke in 1522 door zijnen opvolger, KAREL V, op de volgende 10, waartoe nu alle landen en deelen des Duitschen rijks, eenige weinigen uitgezonderd, behoorden, gebragt werden, te weten: de *Bourgondische*, *Oostenrijksche*, *Beijersche*, *Frankische*, *Zwabische*, *Opper- en Neder-Rijnsche*, *Westphaalsche* en *Opper- en Neder-Sakische* kreitsen. Reeds in de 16de eeuw werden van dezelve, inzonderheid van den *Bourgondischen* kreits, eenige brokken afgenomen; doch het meest leed deze kreitsverdeeling, sedert het jaar 1796, door de verschillende oorlogen met *Frankrijk*, waardoor zeer vele, aan *Duitschland* behorende landen, bij onderscheiden vredes-verdragen en andere overeenkomsten, van hetzelfde of geheel afgescheurd, of aan andere opperheeren afgestaan werden, tot dat eindelijk, in 1806, zestien Duitsche vorsten zich van het rijksverbond losrukten, en eene vereeniging tot stand bragten, waarvan de constitutionele acte, op den 1sten van Oogstm. des gemelden jaars, door den Franschen gezant BAGHER, te *Regensburg*, aan de algemeene rijksvergadering werd medegedeeld. Bij deze acte verkozen zij den Franschen keizer tot hunnen *Beschermmer*, en noemden hunne vereeniging het *Rijn-verbond* of de *Rijn-confederatie*. Op dezen beslissenden stap volgde weldra een andere. NAPOLEON verklaard hebbende, dat hij het bestaan der Duitsche constitutie niet langer, maar daarentegen de onbepaalde souvereiniteit van ieder der vorsten, erkende, wier staten het tegenwoordig *Duitschland* uitmaakten, had dit ten gevolge, dat keizer FRANS, op den 6den daaraanvolgende, van de keizerlijke kroon afstand deed, het rijksbestuur nederlegde, en verklaarde, dat hij zijne Duitsche erfstaten als van het rijks-ligchaam afgescheiden beschouwde.

Het Duitsche rijk, hetwelk meer dan 9 eeuwen gestaan had, was nu geheel ontbonden, en het eerste jaar van het rijn-verbond was nog niet verlopen, of de daarbij bepaalde hulpbenden streken reeds, vereenigd met de Fransche legermagt, aan de *Saa-*

le, de *Elbe*, *Oder* en *Weichsel*. Toen de vrede van *Tilsit* gesloten was, traden nog elf vorsten, uit het noordelijke van *Duitschland*, tot dit verbond toe, en werd in *Duitschland* een Fransche troon (het koninkrijk *Westphalen*) opgericht. Bij den vrede van *Weenen*, van den 14den van Wijnm., 1809 verkreeg het rijnverbond eene grootere uitgestrektheid en magt; doch werden de noordwestelijke bestanddeelen, gelijk ook de hanzee-steden, *Hamburg*, *Lubek* en *Bremen*, in *Frankrijk* ingelijfd. Hetzelve bestond thans uit de 4 koninkrijken *Beijeren*, *Wurtemberg*, *Saksen* en *Westphalen*, uit de groot-hertogdommen *Baden*, *Berg*, *Hessen*, *Frankfort*, (de landen van den voormaligen vorst *Primaat* werden in 1810, onder dien naam, tot een groot-hertogdom verheven), *Nassau* en *Wurtzburg*; voorts uit de hertogdommen van *Anhalt*, *Meklenburg*, *Weimar*, *Gotha*, *Meiningen*, *Hildburghausen* en *Coburg*, en eindelijk uit de vorsten van *Hohenzollern*, *Hechingen* en *Siegmaringen*, *Ifenburg*, *Leijen*, *Lichtenstein*, *Lippe-Deimold* en *Schaumburg*, de vier *Reuszische* huizen (*Greitz*, *Schleitz*, *Lobenstein* en *Ebersdorf*) de beide *Schwartzburgsche* en *Waldeck*.

In 1812 ondernam *NAPOLEON* zijnen noodlottigen togt naar *Rusland*. Talrijke hulpbenden der souvereinen van het rijn-verbond voegden zich bij zijne legers, en duizenden vonden in de sneeuw hun graf. De *Rusfen* vervolgden hunne voordeelen tot op de Duitfche grenzen; terwijl *Pruisfen* en eenige stenden van het Noorden zich met hen verenigden, en *Lubek* en *Hamburg*, met de wapens in de hand, tegen *NAPOLEON* opstonden. Ook *Oostenrijk* vereenigde zich met *Rusland* en *Pruisfen*, waarbij zich insgelijks in Wijnm. 1813 *Beijeren* voegde. De daarop gevolgde slag van *Leipzig* maakte aan de Fransche heerschappij in *Duitschland* een einde, en nu viel ook weldra het geheele gebouw van het rijn-verbond in duigen. De koning van *Wurtemberg* koos de zijde der tegen *Frankrijk* verbonden mogendheden, zoo als ook hierop de overige vorsten van het Zuiden; het Fransche leger werd door den slag bij *Hanau*, op den 30sten van Wijnm., tot over den *Rijn* terug geslagen, en, behalve in eenige vestingen, werd de Fransche magt overal vernietigd. Er bestond geen koninkrijk *Westphalen* noch groot-hertogdom *Berg* meer. De legers der verbonden mogendheden trokken den 1sten van Louwm. 1814 over den *Rijn*, veroverden alles, wat de *Franschen* sedert 1793 aan *Duitschland* ontrukkt hadden, en sloten den 30sten van Bloemaand te *Parijs* den vrede, waarbij door *Frankrijk* al de in *Duitschland* gemaakte veroveringen, behalve *Mompelgard* en eenige kleine distrikten, werden teruggegeven. Een groot gedeelte derzelve, echter, werd niet weder bij het laatstgenoemde rijk gevoegd; gelijk ook de geheele *Bourgondische* kreits, benevens het hoogtstift *Luik*, bestemd werden, om het nieuwe koninkrijk der *Nederlanden* te vergrooten.

Ten aanzien der inwendige aangelegenheden van *Duitschland* werd
bij

bij het vredesverdrag bepaald, dat de Duitſche ſtaten onafhankelijk en door eenen bondgenootſchappelijken band, onderling zouden vereenigd worden, welke ſchikking op het congres te *Wenen* naderhand zijn beſlag kreeg. De verbonds-acte werd den 9den van Zomerm. 1815 geteekend, uit kracht van welke zich de volgende ſouvereine vorſten en vrije ſteden van *Duitschland* tot een beſtendig verbond, *het Duiſch verbond* genoemd, vereenigden; namelijk: *Ooſtenrijk*, *Pruisfen*, *Beijeren*, *Sakſen*, *Hanover*, *Wurtemberg*, *Baden*, *Keur-Heſſen*, het groot-hertogdom van *Heſſen*, de koning van *Denemarken* voor *Holſtein*, de koning der *Nederlanden* voor *Luxemburg*; voorts de groot-hertoglijk *Sakſiſche huizen*, de hertoglijk *Sakſiſche huizen*, *Brunſwijk*, *Nasſau*, *Meklenburg-Schwerin*, *Mecklenburg-Strelitz*, *Holſtein-Oldenburg*, *Anhalt*, *Schwartzenburg*, *Hohenzollern*, *Lichtenſtein*, *Reuſs*, *Schaumburg-Lippe*, *Lippe*, *Waldek*, en de vrije ſteden *Lubek*, *Frankfort*, *Bremen* en *Hamburg*. Dit verbond heeft de bewaring der in- en uitwendige zekerheid van *Duitschland*, en de onafhankelijkheid en onſchendbaarheid der afzonderlijke ſtaten ten oogmerk. Al de leden van hetzelfde hebben gelijke regten, en deſzelfs belangen worden waargenomen door eenen landdag, waarin al de leden, die 38 in getal zijn, door middel hunner gemagtigden, deels op zich ſelve, deels gezamenlijk, ſtemmen, en waarbij *Ooſtenrijk* voorzit. Indien echter de zaken, die verhandeld moeten worden, op de zamenſtelling en verandering der grondbeginſelen, of op de inrigting des verbonds, of op de verbondsacte ſelve, betrekking hebben, dan vormt zich de landdag tot eene algemeene vergadering, waarbij, aangezien het verſchil der ſtaten van het verbond, eene andere, en wel de volgende, verdeling der ſtemmen is vaſtgeſteld, te weten: *Ooſtenrijk*, *Pruisfen*, *Beijeren*, *Sakſen*, *Hanover* en *Wurtemberg*, hebben ieder 4 ſtemmen; *Baden*, het keur- en groothertogdom *Heſſen*, *Holſtein* en *Luxemburg* ieder 3; *Brunſwijk*, *Nasſau* en *Mecklenburg-Schwerin* ieder 2, en *Sakſen-Weimar*, *Sakſen-Gotha*, *Sakſen-Coburg*, *Sakſen-Meinungen*, *Sakſen-Hildburghauſen*, *Mecklenburg-Strelitz*, *Holſtein*, *Oldenburg*, *Anhalt-Deſſau*, *Anhalt-Bernburg*, *Anhalt-Köthen*, *Schwartzenburg-Sondershauſen* en *Rudolſtad*, *Hohenzollern-Hechingen*, en *Sigmaringen*, *Lichtenſtein*, de beide takken van *Reuſs*, *Schaumburg-Lippe*, *Lippe*, *Waldek*, benevens de vrije ſteden *Frankfort*, *Lubek*, *Bremen* en *Hamburg*, ieder 1 ſtem; makende zamen 69 ſtemmen uit.

Door deze ſchikkingen hield dus *Duitschland* op een zelfſtandig rijk te wezen, en werd het in eene *vereeniging van Staten* hervormd, onder welker leden geene betrekking van onderwerping, maar alleen die van *Co-ordinatie*, plaats heeft, zoo als reeds onder het *Rijnverbond* het geval was. — Ondertuſſchen verhinderden onvoorziene omſtandigheden de uitvoering van hetgeen, wat er te *Wenen* op het congres beſloten was. De wederkomst van NAPOLEON ontſtak eenen nieu-

wen oorlog, die echter spoedig, en gelukkig voor de verbonden mogendheden eindigde. *Duitschland* kreeg, bij het daarop gevolgd verdrag van den 10 van Slagtm. 1815, eenige brokken lands terug, welke men zich bij het vorig vredes-traktaat nog had voorbehouden; doch bleef *Mompelgard* aan *Frankrijk*, op welk men *Landau* en omliggende streken nu ook veroverd had.

DUIVEL. In den Godsdienst der oude *Oosterlingen* had men een heer van *Daemons*, die oorspronkelijk, gelijk hunne goden, niet uit een zedelijk oogpunt beschouwd; en hierom alleen in zoo ver goed of kwaad genoemd werden, als men hun weldadige of verderfelijke werkingen op de menschen toefschreef. In het laatste geval hield men dezelve voor straffende geesten, zonder eenigen vijandelijken wil. **SCHIWEN**, de regtdoende, vertoornde godheid der Indische godenleer, is een zinnebeeld der Natuurkracht, die nu wel, dan kwaad, doet, en alleen, wanneer zij daardoor beloofd of bestraft, eene zedelijke strekking verkrijgt. **ZOROASTER** was de eerste, die, ter verklaring van het kwaad in de wereld, een boos grondwezen, onder den naam van *Ahriman*, met verschillende aan dezen onderworpenen, en met hem gelijk gezinde, *Daemons* aannam; zijnen werkkring tot in het rijk der duisternis uitstreckte, en daardoor het geloof aan kwade geesten onder het volk bragt. Bij de *Grieken* streden wel de *Titanen* tegen de goden, maar deze zelf bezitten niet het karakter van zedelijke volkomenheid. De *Kakodæmonen* der Grieksche godsdienstige wijsbegeerte kenmerken zich altijd nog meer als bestraffende, b. v. de *Furien*, waartegen **HEKATE**, de godin der beneden-wereld en der tooverkunst, benevens de *Lamien*, volgens het Grieksche volksgeloof heksen, reeds nader aan het duivelsche grenzen. **TYPHON**, die het lot der *Titanen* regelt, behoort eigenlijk tot de Egyptische godenleer, waarin hij, als de oorzaak van het kwaad, in eene afschuwelijke gedaante verschijnt; en met dit denkbeeld heeft dat van den *Duivel*, zoo als wij hetzelfde in de Heilige Schriften des Bijbels aantreffen, de meeste overeenkomst.

Sommige, en daar onder beroemde uitleggers, menen den Duivel reeds in het oudste boek van de Heilige Schriften der Joden, bij de verleiding van het eerste menschenpaar, onder het zinnebeeld of de benaming van eene slang aantetreffen. Zeker is het, dat de Joodsche leer aangaande den Duivel, en de kwade Engelen, van welke hij het opperhoofd is, en hunne werking op de zielen en lichamen der menschen, eerst in en na de Babylonische gevangenis meer is ontwikkeld en in het volksgeloof der Joden opgenomen.

De Stichter van onzen godsdienst heeft deze Joodsche leer niet alleen niet regtstreeks tegengesproken, maar er zich zelfs van bediend; schoon altijd, om dezelve onschadelijk te maken. De schrijvers van het Nieuwe Testament beschouwen den Duivel en zijnen aanhang als afgevalle Engelen, die goed geschapen, maar door hunne wederpanningheid tegen God gevallen, en onophoudelijk bezig zijn, om zijn plan tot heil des menschedoms tegen te werken; en in

ge-

gevolge hiervan is de Duivel, in de Christelijke godgeleerdheid, een opstandeling tegen God, die, in plaats van het aan hem oorspronkelijk verleend verstand en vrijheid ten goede te gebruiken, zich, na zijnen val, met list en looze streken ophoudt, de oorzaak van al het zedelijk kwaad in de wereld is, en over allen, die zich, uit ongehoorzaamheid, aan zijn gebied onderworpen, en zich in den dienst der zonde tot zijne slaven gemaakt hebben, een onbepaald gebied voert. Hij wordt de *Vorst der wereld*, omdat hare kinderen aan hem gehoor geven; de *Antichrist*, omdat hij het verlosfingswerk hardnekkig tegenwerkt, en de vijand en verderver der menschen genoemd. Leugen, lage streken, laster, en allerlei ondeugden zijn zijn werk; eer-, goud- en wellust zijn de aanlokfels, waardoor hij de menschen verleidt, om hen, na de verzadiging hunner lusten en begeerten, der wanhoop prijs te geven, en voor eeuwig rampzalig te maken; terwijl hij zijne prooi zelfs veracht, en in den helchen afgrond, waarin Gods arm hem geketend houdt, nederstort. Ondertusfchen is het, bij dit gevoelen, voor ons zeer gelukkig, dat onze Zaligmaker in de wereld verscheen, om de werken des Duivels te verbreken, waardoor die voor ons al het verschrikkelijke heeft verloren, inzonderheid, wanneer wij ons op een vast geloof aan God, en op de verkrijging van zedelijke grondbeginfels, toelagen.

De gescheffte leer des Nieuwen Testaments, omtrent de kwade engelen, werd wel geloovig, door de gezamenlijke Christenheid, aangenomen, doch door de kerkvaders zeer misvormd, en de persoonlijkheid van den Duivel en zijne magt werd met vele belagchelijke versierfels opgesmukt. Zelfs had men reeds in de derde eeuw eene bijzondere foort van kerkelijke dienaren, onder den naam van *Exorcisten*, wier werk het was, den Duivel, door zekere bezwerings-formulieren, uit de bezetenen uit te drijven; terwijl men oordeelde, dat dit mede aan alle aankomelingen geschieden moest, die niet tot de Christelijke kerk behoorden. Dit laatste het werk der geestelijkheid zijnde, werd hierdoor het geloof aan het bestaan en de magt des Duivels in een zoo naauw verband met het belang der kerk gebragt, dat men het niet durfde geringachten; terwijl de beschrijvingen van zijnen invloed op de menschen hem meer en meer verschrikkelijk maakten. Ondertusfchen was het onder dit alles aangenaam, dat men aan dezen gevaarlijken verleider eenen algemeenen zonden-bok had, wien men de schuld van eigene wanbedrijven konde toeschrijven. Eene menigte van wandaden kwam voor zijne rekening, en zijne gestalte werd tot heilige en heillooze oogmerken gebezigt, om de zwakken door spookgeschiedenissen te verschrikken, in het gezelschap van Elfen, Feen, onderaardsche geesten en heksen zijren hofloet te vermeerderen, en zijnen verbazenden werkkring nog verder uit te breiden.

Zoo vinden wij dan, in de middeleeuw, den Duivel, als eene dwaasheid des Christendoms, onder de hoofdpunten van godsdienstig ge-

loof geplaatst, en was hij, onder allerlei gedaanten, voor het bedrog, een bruikbaar masker, en voor het bijgeloof een held, wiens bovenmenschenlijke grootheid, bij zijnen verdienden afkeer, achting en verbazing wekte. Hierbij maakten eenige waaghalzen, die in zijn rijk vernuft behagen vonden, zich nader met hem bekend, voerden hem in feestelijke optogten rond, en in kluchtspelen ten tooneele, wanneer hij, met horens, staart en bokspooten toegerust, voor hansworst moest spelen, en, tot meerdere stichting der geloovigen, deze grap gewoonlijk met zijnen rug moest betalen: eene omstandigheid, welke tot de uitdrukking van *arme duivel* in de taal des dagelijkschen levens heeft aanleiding gegeven. In deze dragt en rol legde de Duivel zijn verschrikkelijk en wanstaltig wezen af, waaronder de godsdienstige wijsbegeerte van vroegere eeuwen zijn beeld verborgen had, en veranderde zich in eenen doorslepen, luimigen schalk, die wel niet te vertrouwen was; doch wien men somtijds eene poets, of eene kleine spotternij, niet euvel kon nemen. Hij stond bij het volk in groot aanzien; terwijl de heiligen tegen hem te velde trokken, de geleerden zijne magt poogden te bepalen, en de regters onderzochten, wie met hem in verbond stond. Nog ten tijde der hervorming moest LUTHER hevig tegen den Duivel worstelen; en de onmenschenlijke heksen-procesfen, in de 17de eeuw, strekken ten bewijze, hoe vast nog alle standen van zijnen betooverenden invloed op de menschen overtuigd waren. Hoe dieper echter de natuurkunde, in de 18de eeuw, tot de kennis van de ware oorzaken der verschijnsels doordrong, welke eertijds aan heilsche tooverkracht werden toegeschreven; hoe meer de wijsbegeerte de inwendige oorzaken van zondige aanklofsels opspoorde, zoo veel te gemakkelijker werd het voor het gezond verstand, om het buitengewone en kwade in 's menschen leven, zonder dezen *Deus ex machina*, bevattelijk te maken. Aldus verloor dan de Duivel, in de vorige eeuw, langzamerhand, al het gezag, hetwelk men hem bijgeloovig had toegekend: van tooverijen en spokerijen werd minder gesproken, en zelfs de Roomsche kerk, die het daarmede verbonden bijgeloof het langst behield, zag zich eindelijk genoodzaakt, om aan den geest des tijds stilzwijgend toe te geven.

DUIVELS-AARS. (*Devils-arse*) Een hol, een prachtig werk der Natuur, door verscheidene dichters bezongen. Het ligt in *Groot-Brittanje*, niet ver van *Castleton*, aan den voet eener zeer schuin-sche afhelling eens bergs, waarop een oud slot staat. De boogvormige ingang is 120 Eng. voeten breed, 40 hoog, en 70 lang, en opent zich in eene kalkrots, welke eene menigte versteende lichamen van zeedieren bevat, en de eerste overdekte plaats vormt, die haar licht van buiten ontvangt; doch, meer naar achter, van langzamerhand, donkerder wordt. Men vindt hier 2 woonhuizen, met deuren, vensters en daken, waarin verscheidene huisgezinnen wonen; alsmede eene touw-fabriek en garen-twijnerij, welke aan een aantal men-

menschen werk verschaffen. Aan het einde van dit voorplein is een deur, welke naar eenen gang voert, die 450 Eng. voeten lang is, waarin men zonder licht niet zien kan, en naar een waterkom leidt, van 40 voet breedte, waarover men met een klein schuitje gezet wordt; doch moet men zich merkelyk krommen, om het hoofd niet tegen het gewelf te stooten. Aan de overzijde van deze kom bevindt zich een tweede afdeeling van het hol, welke 270 Eng. voeten lang, 210 breed en 120 hoog is, en aan welker einde men wederom een verzameling van water, ter lengte van 30 voet, ontmoet, waar langs men, over deszelfs verhevene kanten, gaan kan. Vervolgens komt men in een zeer ruim hol, en stoot aanstonds op een groep rotten, waarop het water onophoudelyk afdruppelt, en nog verder ontmoet men een zeer hoog gewelf, hetwelk men de kerk noemt, en waarin zich de verbeeldingskracht, in de diepten der rotten, Gottische deuren en vensters, en, uit de breede *stalaktiten*, die van het gewelf op de uitstekende rotten af dalen, groote voorhangfels gevormd heeft. Verder voorwaarts voert een diepe gang tot den zoogenoemden *duivelskelder*, waar men, 150 voet ver, langs eenen steilen weg, afdaalt, ter zijde van welken een sterke stroom, over een bed van rotten, loopt, die zich eindelyk in diepe kloven stort. Nadat men onder 3 natuurlyke bogen van het gewelf is doorgestaan, hoort men, op eenen afstand, het geruisch van eenen waterval, en komt aan een menigte pyramidale *stalaktiten*, die den naam van *toren van Lincoln* dragen. Hierop bereikt men den laatsten gang, die nog 492 voet verder leidt, en aan welks einde men den stroom wedervindt, die onder een natuurlyk gewelf voortloopt, doch dien men, bij mangel aan ruimte, niet volgen kan. Aan den ingang van dit gewelf vindt men verscheidene, in de rotten gesneden, namen, waaronder FANJAS-SAINT-FOND, wiens berigten wij hier gevolgd zijn, die van BANKS, SALANDERS en OMAI, een Zuidzee-eilander, zich onderscheidden.

DUIVELS-BRUG. Eene der beroemdste steenen bruggen, in het kanton Uri. Zij ligt over de *Reusz*, aan den Alpen-pas, die van *Italie* naar *Zwitserland* over den *Gothard* voert; is 50 voet lang, en vormt eenen volkomen halven cirkel. De brug is van kale, regt opgaande, rotten omringd, van welke verscheidene watervallen in hare nabijheid, met een ontzag verwekkend geraas, nederstorten. Zij ligt 70 voet boven de oppervlakte van het water, en tegen over dezelve ligt het bekende *Urnerhol*. In den omwentelings-oorlog vernielden de *Franschen* de voorste bogen; doch de *Russen* trokken onder SUWAROW langs balken, die zij met de sjerpen hunner officieren aan elkander bonden, over dezelve. In later tijd is de brug weder hersteld.

DUIVELS-DREK. *Asa*, of *Asa foetida*. De Duivelsdrek is een verhard plantensap, hetwelk als een melkachtig vocht uit den wortel eener schermdragende plant loopt, eenigermate naar onze pas-

444 DUIZENDJARIG RIJK. — DUJARDIN. (KAREL)

tinakel, of witte peen gelijkende. Deze plant, door LINNEUS *Ferula Asa foetida* genoemd, groeit in *Perzië*. Om er den Duivelsdrek uit te gewinnen, ontdoet men den wortel van aarde, en snijdt er het bovenste gedeelte af, waarop dan het melkachtig sap er uit vloeit, en door de hitte der zon verdroogt. Men neemt vervolgens het verdroogde sap weg, en herhaalt de bewerking, zoo lang de wortel sap geeft.

Het uitgevloeid en gedroogd sap wordt tot eene foort van koeken gevormd, van eene tamelijke grootte, en in die gedaante tot ons gebragt. De beste Duivelsdrek is helder, bleekrood van kleur, met vele zeer witte korrels vermengd; heeft eenen doordringenden reuk, naar dien van knoflook zweemende, doch ongelijk sterker en onaangenamer, en de smaak is walgelijk, eenigzins bitter en bijtend. De reuk is bij de versche zoo sterk, dat de schippers genoodzaakt zijn, om de zakken met deze droogerij, in het begin van de reis, aan de mast te hangen, opdat zij het schip en de overige lading niet verpeste.

De Duivelsdrek bevat ruim 1, o 4 aetherische olie, waarin de reuk zit, en bestaat voorts voor bijna de helft uit eene heete, scherp smakende hars, en voor een vierde uit gom en *Basfora*- of kerfengomstof, waarmede een weinig bitter extract vermengd is. Het overige maken zout-deelen, zuurstof-ijzer en water uit, welke ook in de meeste overige voortbrengfelen des plantenrijks gevonden worden. De hoofd-bestanddeelen doen hem onder de gomharfen rangschikken.

DUIZENDJARIG RIJK, ook *de duizendjarige Gouden tijd* genoemd, is een rijk, waarvan verscheiden dweepzieke godgeleerden droomen, hetwelk na verloop van 6,000 jaren, wanneer de Antichrist en andere vijanden der kerk zullen verdelgd zijn, beginnen, en 1000 jaren duren zal; doch waartoe slechts bijzondere personen, voornamelijk de martelaars, behooren zullen; terwijl, eerst na verloop van deze 1000 jaren, de algemeene opstanding en het oordeel zal plaats hebben. De oorsprong dezer leer en der *Chiliasten* (zoo noemt men de voorstanders van zulk een duizendjarig tijdvak (*chiliade*), die zich inzonderheid op eene plaats, in *de Openbaring van JOHANNES*, Hoofdst. 20 vers 6, gronden) is allereerst toe te schrijven aan CERINTHUS, die in de eerste eeuw leefde, en den hoofdzetel van zulk een rijk in *Jeruzalem* plaatste. Deze leer verwierf in de vroegste eeuwen vele aanhangers, zoo dat men zelfs de anders denkende voor ketters verklaarde. Ook heeft men over den tijd, waarop dit rijk zoude worden opgericht, veel getwist. De ijverigste *Chiliasten* bepaalden daartoe de 17de, PETERSEN, WISTHON en anderen de 18de; terwijl de bekende BENGEL, eindelijk, in zijne verklaring van de *Openbaring van JOHANNES*, den tijd der oprigting dezes rijks in de 19de eeuw bestemt.

DUJARDIN. (KAREL) Een Hollandsch schilder, te *Amsterdam*
ge.

geboren, en in 1674 te *Venetie* gestorven. Hij was een leerling van BERGHEM, en onnavolgbaar in landschappen, dieren en *Bambochades*. Zijne schilderstukken bezitten geest en overeenstemming, en het koloriet van zijnen leermeester. Dezelve werden duur betaald: zijn schilderstuk, b. v. de *Charlatan*, kostte ruim 8000 guldens. Men vindt ook van hem eene verzameling van omtrent 50 platen, die door hem zeer schoon geëtsd zijn; doch zijne stukken zijn moeilijk te bekomen.

DULCINO. Eene foort van kleinen bas.

DULLART. (HEMAN) Een bekwaam schilder en dichter, in 1636 te *Rotterdam* geboren. Hij bezat van jongs af zeer veel genie voor beide vakken; doch verkoos, uit hoofde van zijn teeder gestel, de schilderkunst, en oefende zich daarin te *Amsterdam* onder den beroemden REMBRAND, met dat gevolg, dat zelfs één zijner stukken aldaar voor het werk zijns meesters verkocht werd. Zijn zwak gestel liet echter niet toe, veel te werken; en het is hieraan toe te schrijven, dat van hem slechts weinige stukken, die nogtans eene groote waarde hebben, gevonden worden. Zich in zijne jeugd op de beoefening der talen en wetenschappen hebbende toegelegd, beoefende hij in rijper jaren ook de dichtkunst en muziek, en stierf in 1684.

DULON, de blinde fluitspeler, werd te *Oranienburg*, aan de *Havel*, in 1769 geboren. Reeds in de eerste weken zijns levens, verloor hij, door de onkunde van eenen oogmeester, zijn gezigt; doch bragt het, door zijnen vader, zoo ver, dat hij reeds in zijn 13de jaar, onder diens geleide, zich op de voornaamste plaatsen van *Duitschland*, met volle goedkeuring, deed hooren. Ook op het klavier was hij een meester. Hij componeerde zelf, en liet met eene zeldzame naauwkeurigheid, zonder een speeltuig te gebruiken, alles door de pen opschrijven. De hoogleeraar WOLKE, te *Petersburg*, leerde hem, in 1796, een hem geheel vreemd alphabet en cijferteeken, zoo dat hij de tastbaarste letters lezen, dezelve zamenvoegen, ja zelfs van andere opgegeven getallen onderscheiden, en rekenkundige opstellen bearbeiten konde.

DUMBAR. (GERHARD) Was oorspronkelijk uit een oud, Schotsch geslacht afkomstig. Hij werd, na eene geleerde opvoeding ontvangen te hebben, tot secretaris der stad *Deventer* aangesteld, en had federt een gewigtig deel in de gebeurtenissen van den tijd. De schoone stukken, door de steden van *Overijsel* overgeleverd, bij het vermaard geschil omtrent het regt van overstemming, vloeiden meerendeels uit zijne pen. Ook was hij de schrijver van *de oude en nieuwe Constitutie van de Vereenigde staten van Amerika ontvouwd*, in 3 deelen; gelijk ook de keurige *Beschrijving der provincie Overijsel*, een gedeelte van het groote werk, *de tegenwoordige staat der Nederlanden* uitmakende, met alle regt, aan zijne bekwame pen wordt toegeschreven. De belangen en het regt der staatsgezinden

voor-

voortlaande, werd hij, met vele anderen, bij de omwenteling van zaken, in ons vaderland, in het jaar 1787, van zijnen post verlaten; doch in 1795 niet alleen weder hersteld, maar zelfs tot griffier der staten geroepen. In dien post bleef hij tot na de omwenteling van Louwm. 1798, wanneer hij, als een ijverig voorstander van het bondgenootschappelijk stelsel, niet alleen denzelfden verloor, maar zelfs gevangen genomen werd. Na de omwenteling van het jaar 1801, werd hij aan het vaderland terug gegeven, en tot lid van het wetgevend ligchaam benoemd; doch overleed den 2den van Oogstm. des volgenden jaars.

DUMOURIEZ. Deze merkwaardige man, die voorheen, door zijne schitterende daden, de oogen van half *Europa* tot zich trok, en naderhand, door eene onbegrijpelijke lotsverwifeling, geheel verwijderd van het groote tooneel der wereld leefde, werd in 1739 te *Kamerijk* geboren. In 1757 werd hij bij het leger van den heer VAN ESTREES tot krijgscommisfaris benoemd; diende naderhand als kornet bij het regiment ruitery van d'ESCARS; werd den dag voor den slag van *Kloosterham*, gewond, en daardoor krijgsgevangen; verwierf in 1761 eene kapiteins-plaats, en in 1763 zijn ontslag. Hij genoot echter niet lang rust; maar ging naar *Italië*, bood den *Genuezen*, en vervolgens PAOLI, zijnen dienst aan, en begaf zich, daar beiden dien weigerden, op eigen kosten naar *Corfika*, van waar hij, met een plan, om dit eiland te veroveren, in *Frankrijk* terug kwam; doch hier als een avonturier werd behandeld. Hierop vertrok hij naar *Spanje*, bezocht de Portugeesche grenzen, en gaf in 1766 een werk uit, onder den titel van: *Proeve over Portugal*. Toen men eindelijk tot het bemagtigen van *Corfika* besloot, werd hij tot generaal-kwartiermeester bij het daartoe bestemde leger, en vervolgens tot overste aangesteld. In 1770 werd hij door het Fransche hof, in de Poolfche zaken gebruikt, woonde in het volgende jaar den oorlog tegen de *Rusfen* bij, en werd in 1773, in eene zaak met *Zweden*, naar *Hamburg* gezonden; doch, daar hij hier zijnen last was te buitengegaan, werd hij gevat en in de *Bastille* gezet. Na zijn ontslag uit dezen kerker, werd hij in 1776 tot een der kommisfariſfen benoemd, die met het onderzoek belast waren, of men ook eene haven voor oorlogſchepen op de kusten van het kanaal konde aanleggen, en wist het door te dringen, dat hij tot bevelhebber van *Cherbourg* werd aangesteld. Zijne dagen echter niet langer in eene eenvormige rust willende doorbrengen, werd hij, in 1788, brigadier der koninklijke troepen; ging in den winter van 1789 naar *Parijs*; verklaarde zich in een klein stukje, voor de toenmaals heerschende grondbeginsels; maar bereikte zijn doel niet, om, namelijk, tot afgevaardigde bij de vergadering der ſtanden benoemd te worden. Hij keerde derhalve weder naar *Cherbourg* terug, werd bevelhebber van de nationale krijgsmagt der ſtad, en gouverneur van *Neder-Normandië*. Tegen het einde des jaars wederom naar *Parijs* terug gekoerd zijnde,

liet

liet hij zich bij de klub der *Jakobijnen* aannemen, en poegde, later, de vriendschap van MIRABEAU, welke hij door zijn geschrift verbeurd had, te herwinnen.

Omstreeks dezen tijd werd hij tot *Maréchal de Camp* van de 12de leger-divisie aangesteld; doch, weinig met eenen post tevreden, waarin hij niet konde schitteren, vleide hij meer dan ooit de *Jakobijnen*; verkreeg daardoor, onder LUCKNER, het bevel in den *Elzas*, en werd in Grasm. 1792, door den koning, tot minister van Buitenlandfche zaken benoemd. In dezen post bewerkte hij de oorlogsverklaring tegen *Oostenrijk*, won daardoor de gunst des volks; doch verloor het vertrouwen van het hof, en ontving in Zomerm. des genoemden jaars zijn ontslag. Na hierop weinige dagen den post van oorlogs-minister bekleed te hebben, werd hij tot luitenant-generaal bij het leger van LUCKNER aangesteld; doch, daar LA FAYETTE, na de groote gebeurtenis van den 10 van Oogstm., het Fransche leger verlaten had, en dat der verbonden mogendheden met rasche schreden *Frankrijk* naderde, zoo werd hij in diens plaats tot opperbevelhebber benoemd. Thans moest hij tegen de *Pruisfen*, de *Oostenrijkers* en de vereenigde uitgewekenen, die de vestingen *Longwij* en *Verdun* bemagtigd hadden, en op *Champagne* aanrukten, strijden. Hij legerde zich bij *Grandpre*, en liet de vijf pasfen van het *Ardenuer-woud* bezetten; doch, daar de *Oostenrijkers* met geweld door de pas van *Croix aux Lois* heen drongen, trok hij tot St. *Menchould* terug, behaalde bij *Balmy* eenig voordeel, en opende onderhandelingen met den koning van *Pruisfen*, welke, zoo als men weet, den ongehinderden aftogt des Pruisfifchen legers ten gevolge hadden. Het gedrag van DUMOURIEZ bij deze gelegenheid blijft, bij de voortdurende onzekerheid wegens den toenmaligen waren staat van zaken in *Champagne*, tot heden nog raadselachtig: meer bekend is echter zijn krijgsgeluk in *België*, waar hij in Slagtm. de *Oostenrijkers*, bij *Jemappe*, in hun leger aantastte en overwon, en vervolgens zijne troepen aan de *Rhoer* en de *Maas* de winter-kwartieren liet betrekken.

Kort na deze behaalde zegepraal begaf hij zich naar *Parijs*, om, zoo men aan zijne gedenkschriften geloof kan slaan, de redding van LODEWIJK XVI te beproeven, hetwelk hem echter mislukte; zoo-wel als eene latere poging, om LODEWIJK XVII tot het hoofd eener gematigde monarchie te verheffen. In Sprokkelm. 1793 gaf hij aan MIRANDA bevel, om met het bombarderen van *Maastricht* den veldtogt te openen, en deed zelf, na het nemen van *Breda* en de *Klundert*, eenen aanval op *Holland*: dan het grootste deel van zijn leger, hetwelk hij in de winter-kwartieren, onder den generaal VALENCE, versprooid gelaten had, den prins van *Coburg* geenen tegenstand kunnen bieden, noodzaakte hem deze, om in allerijl het beleg van *Maastricht* op te breken. DUMOURIEZ VALENCE te hulp snellende, trok al zijne troepen in de vlakte van *Tirlemont* bijeen, en leverde

de aan de *Oostenrijkers* den slag bij *Neerwinden*, dien hij verloor. Bij *Leuven* leed hij een nieuw verlies, en zag zich tot den terugtocht genoodzaakt. Deze ongelukken gaven het sein tot zijnen val, en allen, welke dien wenschten, spanden tegen hem samen. Bij zijne komst op de Fransche grenzen, leverde hij 4 commissarissen met den minister BOURNONVILLE, die afgezonden waren, om hem te vatten, in handen der *Oostenrijkers*, en deed eene afkondiging, waarin hij de herstelling van het constitutionele koningschap, in den persoon van den kroonprins, beloofde; doch werd door vrijwilligers van *Verfailles*, met geladen geweren, gedwongen, om de *Schelde* te doorwaden, en naar den prins van COBURG te vlugten. De conventie stelde hem buiten de wet, en beloofde eene premie van 300,000 livres aan dengenen, die hem dood of levend in handen zoude leveren. In den aanvang ging hij naar *Brusfel*; vervolgens naar *Keulen*, waar de keurvorst hem het verblijf in *Mergentheim* weigerde; van daar naar *Zwitserland*; en eindelijk naar *Engeland*, welk rijk hij, op bevel van lord GRENVILLE, dadelijk weer moest verlaten. Sedert hield hij zich bij afwisfeling in *Zwitserland* en *Duitschland* op, en nam vervolgens zijn verblijf bij *Hamburg* op Deensch grondgebied, waar hij de pen weder opvatte, en zijne levensbeschrijving uitgaf. Zijne latere lotgevallen zijn niet, met genoegzame zekerheid, bekend. Volgens sommige berigten, zoude hij eindelijk naar *Amerika* gegaan en aldaar in 1811 overleden zijn. Behalve zijne eigene levensgeschiedenis en zijne gedenkschriften, heeft hij nog eenige kleinere stukjes geschreven, die meestal tot den toenmaligen toestand van *Frankrijk* betrekking hebben, en hem als een warm verdediger eener gematigde monarchie kenmerken. Ondertuschen is het hem niet gelukt, zich wegens al zijne bedrijven volkomen te regtvaardigen. Men zal zijne eergierigheid, zijne neiging tot bedekten handel en zijne ongeftadigheid, altijd afkeuren; doch desniettegenstaande hem als veldheer moeten bewonderen, en als balling beklagen.

DUNA of DWINA. Eene groote rivier, welke op de *Alamsche* hoogten, aan de grenzen der gouvernem. *Pleskow* en *Wer* in *Rusland* uit het *Dunameer* komt, de grenzen tuschen *Koerland*, *Semigalien* en *Lijfland* bepaalt, door *Lithauwen* loopt, en zich eindelijk na eenen loop van 70 mijlen bij *Riga* en *Dunamunde* (eene kleine vesting en haven aan den Lijflandschen zee-boezem) in de *Oostzee* ontlast. Zij ontvangt in haren schoot een aantal kleinere rivieren, en wordt door verscheidene meren met den *Dnieper* vereenigd. Men vindt op de *Duna* weinig eigenlijke scheepvaart, waartoe zij te ondiep, en, uit hoofde der banken en klippen, te gevaarlijk is. Zelfs heeft men boven *Riga* nog eenen gevaarlijken waterval, die van eene rots nederstort. In het voorjaar, wanneer het water aanmerkelijk rijst, en de vaartuigen door geene klippen of zandbanken gehinderd worden, is zij het levendigst. Daar, waar de *Toropa*, een klein riviertje, zich in haar ontlast, verkrijgt zij eerst eenig aanzien, en wordt

voor

voor schuiten bevaarbaar. *Witepks*, *Polotzk* en *Riga* liggen aan hare oevers. Zij stroomt 200 uren ver, voor zij zich in de *Oostzee* stort. Koren, hennip, vlas en hout, de bijen- en veeteelt, benevens den houthandel, verschaffen aan de bewoners van hare oevers de noodige middelen van bestaan.

DUNS. Is van het Engelsche woord *Dunce* afkomstig, en beteekent in het algemeen eenen domkop; doch inzonderheid is het een loodhoofdfiguur, angstvallig geleerde.

DUODECAGONUM. Een geregelde Twaalfhoek, dat is, eene figuur, welke 12 gelijke zijden en even zoo vele gelijke hoeken heeft.

DU PATIJ. (JEAN BAPTIST MERCIER) Een kundig regsgeleerde, in 1746 te *Rochelle* geboren. Zijne strenge liefde voor regtvaardigheid haalde hem, van den kant van het ministeriele *despotismus*, waaronder *Frankrijk*, in de laatste jaren van LODEWIJK XV, gebukt ging, vervolgingen op den hals. In naam van het parlement van *Bourdeaux*, de pen tegen den hertog van AIGUILLON opgevat hebbende, werd hij, toen deze in het ministerie kwam, in 1770 op *Pierre en Elfe*, een fort bij *Lyon*, gevangen gezet, en na zijn ontslag in ballingschap verwezen, welke tot aan de regering van LODEWIJK XVI duurde. Bekend met de grove gebreken van de voormalige regtspleging van *Frankrijk*, waarvan JEAN CALAS en vele anderen onschuldige slagtoffers geworden zijn, was hij op niets ernstiger bedacht, dan om dezelve aan den dag te brengen, waardoor hij de oplettendheid van VOLTAIRE tot zich trok. Bijzonder opmerkelijk is zijne memorie, waardoor hij drie onschuldig ten dood veroordeelde burgers van *Chaumont* reddede. Bovendien bezitten wij van hem een zeer geacht werk: *Réflexions historiques sur les lois criminelles*, benevens verscheidene akademische verhandelingen en *Lettres sur l'Italie*, welke laatste in 1788 eerst in het licht verschenen, en waarin hij zich als een juist kenner der kunst, als een gevoelvol bewonderaar der Natuur, en als een warm vriend der menschheid vertoont. Hij stierf in 1788 te *Parijs*, waar hij de laatste jaren zijns levens doorbragt.

DUODECIME. In de toonkunst een *interval*, welks beide toonen 12 diatonische trappen van elkander staan. *Duodecimole*, eene figuur van 12 noten, heeft de waarde van 8 van gelijke soort.

DUODENUM. Zoo noemt men in de ontleedkunde den twaalfvingerigen darm, dewijl hij omtrent zoo vele vingers breed, lang is. Hij is de eerste der 3 kleine dunne darmen; volgt op den maagontlasten (*pylorus*), van waar hij, nederwaarts loopende, even onder de maag, naar de linkerzijde zich keert, en aan de eerste omwinding, onder den kronkeldarm, in het *jejunum*, of den nuchteren darm, de tweede der dunne darmen, eindigt. Benedenwaarts heeft deze darm twee buizen, welke in zijne holligheid eindigen. De eene komt van de lever en galblaas, en de andere van het *pancreas*,

of de alvleesch-klier. De eerste voert de gal, en de laatste het alvleesch-sap in dezen darm.

DUODRAMA. Een schouwspel, waarin maar twee handelende personen voorkomen.

DUPORT. Twee broeders, beiden als *Virtuosen* op de *Violoncello* beroemd. De oudste ging in 1772 van *Parijs*, als leermeester van den tegenwoordigen koning van *Pruisen*, naar *Berlijn*, waar hij door *FREDERIK II*, tot violoncellist werd aangesteld; terwijl de jongste, welke voorheen dien post bij het opper-orchest te *Parijs* bekleedde, sedert 1789 kamer-musicus bij den koning van *Pruisen* werd. Men weet niet, wien van beiden men den voorrang moet geven; doch zoo veel is zeker, dat dit broederpaar onder de grootste *Virtuosen* op de violoncel mag geplaatst worden.

DUPUIS, (CHARLES FRANÇOIS) werd te *Try-Chateau*, tuschen *Gisors* en *Chaumont*, uit meer eerlijke dan wel rijke ouders geboren. Zijn vader was daar als onderwijzer der jeugd gevestigd, tot welken post hij ook zijnen zoon opleidde; doch naderhand vertrok hij met zijn huisgezin naar *Roche-Goyon*, bij *Mante*, waarheen hij in dezelfde betrekking beroepen was. Dit landgoed was toen in het bezit van den hertog van *ROCHEFOUCAULT*, grootvader van den laatste hertog van dien naam, wiens dood eene van de misdaden der omwenteling is. Weenige dagen na de aankomst van *DUPUIS* deed de hertog, hoorende, dat de vader geene middelen had, om zijnen zoon verder te laten studeren, hem het edelmoedig aanbod, om daarin te voorzien, en, na weinig tijds, werd hij, bij het collegie van *HARCOURT*, in de derde afdeeling opgenomen. De prijzen, welke de jonge *DUPUIS*, zoo op het collegie, als aan de universiteit behaalde, voerden de blijdschap zijner waardige ouderen ten toppunt. Zij verwachtten hunnen zoon, die zijne eerkransen aan hunne voeten zoude leggen: hij kwam ook dadelijk; doch zijn vader was, door een onvoorzien toeval, gestorven. Zijn edelmoedige weldoener verspilde aan hem en de zijnen alle troostredenen; bood der moeder allen mogelijken bijstand, en liet nimmer de familie aan haar lot over. Hij zorgde inzonderheid voor den jongen *DUPUIS*, die, door zijne edelmoedigheid en voorspraak, niet alleen werd in staat gesteld, om zijne studien te kunnen voortzetten, maar ook, om zijne familie te ondersteunen.

Sedert dit tijdstip kon *DUPUIS* de jaren zijner jeugd, door welgelukte pogingen, tellen, en elke mededinging versierde zijn hoofd met eene nieuwe eerekroon. Nadat hij de lesfen der wijsbegeerte getrouwelijk had aangehoord, werd hij, zonder voorafgaand onderzoek, tot meester in de vrije kunsten aangenomen, en toen hij, verscheidene jaren later, zich aanbood, om bij de godgeleerde faculteit ontvangen te worden, ontsloeg men hem, insgelijks, van het onderzoek, dat de wetten eischten. Zijne menigvuldige zegeprelen bezorgden hem den leerstoel der *Rhetorica*, bij het collegie van *Lisieux*, waartoe hij, zonder eenig aanzoek van zijnen kant, geroepen werd. Hoe-

wel

wel de werkzaamheden van zijn ambt een groot gedeelte van zijnen tijd vorderden, wist hij echter nog vele uren te vinden, die hij aan andere studien toewijdde. Hij wilde ook de regten beoefenen, en liet zich daartoe inschrijven, met oogmerk, buiten twijfel, om het beroep van een eerlijk pleitbezorger uit te oefenen, wanneer hij van de verplichtingen zijns ambts mogt afkeerig worden, of wanneer hij den titel van *emeritus professor* zoude verkregen hebben, dien hij in eenen ouderdom moest verwerven, waarin hij zich vleijen konde, nog langen tijd al zijne vermogens en krachten te zullen behouden. Zijne begeerte, om alles te weten, deed hem nu ook bij de beoefening der oudheid die der wiskunde voegen, en hij woonde verscheiden jaren de lessen van DE LA LANDE, met wien hij naauw verbonden was, in de sterrekunde bij.

Hier hecht zich de eerste schakel van de nieuwe keten van pogingen, nasporingen en ontdekkingen, die hem in eene geheel andere streek der letterkundige wereld overvoerden, en hem grooter vermaardheid deden verwerven, dan hij door het schoolsch onderwijs zou verkregen hebben. Ondertuschen was het niet alleen de behoefte, om eenen naam te maken, welke de heer DUPUIS aanzettede, om buiten den vreedzamen werkkring, waarin hij zich bevond, te treden; maar de verscheidenheid zijner kundigheden, van zijnen smaak en zijne levendige verbeelding, lokten hem buiten denzelfden. In zijne ledige oogenblikken, welke hem zijne ambtsbezigheden overlieten, hield hij zich te *Belle Ville* met vele merkwaardige nasporingen bezig. Daar drong hij tot de donkerste diepten der oudheid door; daar vond hij, waarschijnlijk, volgens het denkbeeld van AMOLTONS, den telegraaf uit, waardoor hij gemeenschap kon houden met zijnen natuur- en wiskundigen vriend FORTIN, te *Bagneux*; doch welk werktuig hij, bij het begin der omwenteling, uit vrees, dat men hem verdacht mogt houden, vernietigde; daar, eindelijk, ontwierp hij het eerste denkbeeld tot, en begon de uitvoering van het groote werk, dat alleen een man, die sterrekundige kennis met die van de schrijvers en gedenkteekens der oudheid vereenigde, kon durven ondernemen, en waaraan hij zijn geheele volgende leven toewijdde.

Het betooverend geheel in de Grieksche fabelkunde, die vruchtbare, onuitputtelijke bron van fraaije letteren en kunsten, was, in verschillende tijdperken, een bijzonder voorwerp van beoefening van eene klasse van vindingrijke en geleerde mannen, die den oorsprong dezer overleveringen of oude fabelen poogden te ontdekken. Sommigen gaven zich vele moeite, om dezelve allen uit éenen oorsprong te doen voortkomen; doch de meesten hebben deze menigte van vreemde, en van elkander niet afhangende, vertellingen aan eenige verschillende oorzaken toegeschreven, en durfden zich zelfs niet vleijen, van alle opgespoord te hebben. DUPUIS bekleedt onder hen, die de fabelkunde door middel van een enkel en

algemeen stelsel willen verklaren, eene onderscheidene plaats. Ziende, dat de natuur- en zedekundige verklaringen der nieuwe *Platonisten*, en van eenige geleerden, die sedert de herleving der letteren schreven, slechts eenen middelmatig goeden uitflag hadden; dat die van HUËTTEN en FOURMONTs, die de geheele fabelkunde in den Bijbel wilden wedervinden, belagchelijk schenen, en dat in onze dagen het Scytisch, of Dionisch, stelsel van het hersenschimmige van HANCARVILLE geene betere uitkomst had, meende hij in de sterrekunde, of het *Sabeïsmus*, dat is, in den oorspronkelijken eerdienst der sterren, alleen te vinden, wat men tot hiertoe vruchteloos gezocht had. DUPUIS maakte verscheidene gedeelten van zijn stelsel in het *Journal des Savans* van 1779 en 1780 publiek, en droeg dezelve aan de akademie der fraaije letteren op, om, onder hare bescherming, de werken, reeds door hem vervaardigd, ook die te stellen, welke hij zich voorgenomen had, te bearbeiten.

De stukken, die tot hiertoe van hem in de tijdschriften verspreid waren, naderhand bijeen brengende, maakte DUPUIS daarvan een werk, hetwelk hij eerst in de sterrekunde van den heer DE LA LANDE, en vervolgens in 1781 in een afzonderlijk deel in 4to, onder den titel van: *Mémoire sur l'origine des constellations, et sur l'explication de la Fable par l'astronomie*, uitgaf. Hadden op zich zelfstaande gedeelten van zijn stelsel reeds de aandacht van mannen tot zich getrokken, derzelver vereeniging vestigde deze nu nog veel sterker. Men had dikwijls den hemel zien bevolken ten koste der aarde; maar nog niemand vóór hem had ondernomen te bewijzen, dat, integendeel, alleen de aarde met die menigte van denkbeeldige wezens bevolkt was, die door het in vergetelheid geraken van hunnen symbolischen oorsprong, in vorsten, krijgslieden en helden herschappen waren, en dat de eenvoudige theorie van de opkomst en den ondergang der sterren, op de *plantsphera*, onder de beelden van menschen of dieren vertoond, de bron was van dat verbazend getal wonderbare gevallen, en hersenschimmige avonturen, die in de mythologie onze verwondering opwekken, en waarvan men vruchteloos de oorzaak in de geschiedenis van eenigen tijd zoeken zott.

DUPUIS, het emeritaat als hoogleeraar verworven hebbende, was nu tot geene verplichtingen verbonden, dan die hem de leerstoel der welsprekendheid bij het *college Royal de France* oplegde, waartoe hij in 1787 geroepen was, en die hem den noodigen tijd overliet, om zijnen smaak te voldoen. Meer dan eens zijne vurige begeerte hebbende te kennen gegeven, om tot de akademie der opschriften en fraaije letteren te worden toegelaten, zag hij eindelijk in 1788 zijn verlangen vervuld, wanneer hij, in plaats van den overleden heer DE ROCHEFORT, tot haar medelid verkozen werd, onder de belofte van niet buiten de grenzen te treden, welke de wijsheid niet veroorlooft, te overschrijden. Geene der ontwikkelingen van zijn stel-

stelfel, waaraan hij toen arbeidde, zonder te beleedigen, aan haar kunnende mededeelen, bewaarde hij wijsfelijk het stilzwijgen; doch zettende niet minder ijverig zijne onderneming voort, en nam volstrekt geen deel aan de gebeurtenissen der omwenteling, welke kort na zijne intrede in de akademie voorviel; offchoon al zijne voorzorgen, om door dezelve niet te worden medegesleept, niet konden verhinderen, dat hij in de conventie verkozen werd. Het voorzigtiger en veiliger achtende, deze benoeming, hoe gevaarlijk ook, aan te nemen, gedroeg hij zich in zijnen post als een man van moed en een vriend der menschheid, die al het goede verigtte, en al het kwaad voorkwam, dat hem mogelijk was.

Thans legde DUPUIS de laatste hand aan het groote werk, waaraan hij federt vele jaren gearbeid had, en deed het in het licht verschijnen, onder den indruk makenden titel van: *Origine de tous les Cultes, ou Religion Universelle*. In dit werk tracht hij niet alleen alle raadsels van den Griekschcn, en andere godsdiensten der oudheid, op te lossen, en derzelver geheimzinnigheden te ontsluitcrn; maar ook de bron en den oorsprong van alle overleveringen te ontdekken, die den grondslag der verschillende godsdiensten uitmaken, welke nog dadelijk bestaan. Dit onslagtig werk, hetwelk, natuurlijk, zeer verschillende indrukken voortbragt, maakte minder opgang, dan de schrijver zich beloofd had, en werd vrij wat minder gelezen, dan een uittreksel er van in 8°. in één deel, dat hij van hetzelfde in het licht gaf, om zijn stelfel meer algemeen bekend te maken.

Toen de geleerde maatschappijen in *Frankrijk*, onder den naam van *Instituut*, hersteld en vereenigd waren, werd DUPUIS lid van het vak der letterkunde en fraaije kunsten, en las in hetzelfde twee verhandelingen voor over de *Pelasgers*. In de eerste tracht hij te bewijzen, dat zij eene magtige natie geweest zijn, die door de wapenen, de zeevaart en den handel, inrigtingen gevestigd, en derzelver takken tot bijna in alle oude deelen der wereld uitgestrekt hebben, en in de andere wil hij, dat deze natie oorspronkelijk uit *Ethiopië* gekomen, zij zich eerst op de kusten van *Afrika*, en *Cyrenaica*, *Lybië* enz. verspreid, en van daar volkplantingen uitgezonden heeft, die in tijden, vóór die, waarvan de geschiedenis spreekt, beschaving in *Griekenland*, *Italië*, *Spanje*, en verscheidene andere streken hebben overgebracht.

Het instituut, in het jaar 1801, eene nieuwe inrigting bekomen hebbende, ging DUPUIS tot de klasfe der geschiedenis en der oude letterkunde over, en toonde daar denzelfden ijver en volharding. In weerwil van verscheidene waarnemingen van sommige zijner medeleden, welke tegen zijn stelfel aangaande de hooge oudheid van de Egyptische zodiakken schijnen te pleiten, gaf hij zijne verklaring van den zodiak van *Tentyra*, in de *Revue Philosophique* van 1806, in het licht, en spreidde dezelfde gevoelens ten toon in zijne verhandeling ter verklaring van den Chronologisch-Mythologifchen zodiak,

welke hij, in hetzelfde jaar, mede uitgaf, en waarin hij de zodiakken der *Grieken* en *Egyptenaren* met die der *Chinezen*, *Perzen*, *Arabieren* enz. vergelijkt; zich bevljigt, om te bewijzen, dat zij oorspronkelijk dezelfde zijn, en dezelfde leer, als in zijne *l'origine des Cultes*, ontwikkelt.

Niet lang daarna hield hem de verklaring van de fabel van den *Feniks* bezig, in welken wondervogel, die, zoo men zegt, na een aantal eeuwen, zich op het altaar van den tempel van HELIOPOLIS kwam verbranden, en op hetzelfde oogenblik uit zijne asch verrees, hij het zinnebeeld van het groote jaar meende te vinden, uit 1461 onzekere jaren, de hondstijdkring geheeten, bestaande.

Een vriend van stilte en afzondering zijnde, verdeelde DUPUIS zijnen tijd tusschen de vermaken der studie en van de genoegens der echtelijke vereeniging, en had een klein landgoed, niet ver van *Dyon*, gekocht, waar hij zijnen ouden dag in vrede hoopte door te brengen, en door het gezigt van het landleven, zoo overeenkomstig met de eenvoudigheid van het zijne, te veraangenamen. Hij vertrok in 1809 derwaarts, om deze rustplaats weder te zien, en hare genoegens nog eenen tijd lang te smaken; doch werd, eenige dagen na zijne aankomst, door eene gevaarlijke koorts aangeast, waarvoor hij in het 77ste jaar zijns onderdoms, op den 29 van Herfstm., bezweek.

DUQUESNE. (ABRAHAM) Een beroemd Fransch vlootvoogd, onder LODEWIJK XIV. Hij werd in 1610 te *Dieppe* geboren, leerde den zeedienst onder zijn vader, en woonde, nog slechts 17 jaren oud zijnde, reeds den zeeflag en de behaalde overwinning bij *la Rochelle* bij. In den oorlog tegen *Spanje*, in de jaren 1637—1643, gaf hij blijken van dapperheid; diende vervolgens, eerst als majoor en naderhand als vice-admiraal, in *Zweden*, en werd in 1747 naar *Frankrijk* terug geroepen, waar hem het bevel over den krijgstogt naar *Napels* werd opgedragen. Hij dwong *Bordeaux*, in weerwil van den tegenstand der *Spanjaarden*, tot onderwerping; sloeg driemaal tegen de vereenigde Nederlandsche en Spaansche vloeten onder DE RUITER, die in het tweede gevecht sneuvelde. Het schip, dat 's mans hart, in eene lijkbuis, naar het vaderland moest overbrengen, werd genomen, en bij DUQUESNE gebragt, die den hem aangeboden degen des gefneuvelden niet wilde aannemen; maar aan boord van het Hollandsch vaartuig ging, en, terwijl hij de lijkbuis omvattede, uitriep: „ziet hier het overschot eens grooten mans! De dood trof hem in het midden der moeilijkheden des levens, welke hij zoo dikwijls getrotseerd heeft. Volbreng gij, kapitein! uwen last: dezelve is te eerwaardig, om u daarin te storen!” Waarop hij den Hollandschen kapitein eenen vrijgelei-brief ter hand stelde. Toen DUQUESNE *Algiers* en *Genua* genoodzaakt had, om aan LODEWIJK XIV om genade te smeeken, beschoonk deze hem met eene der schoonste landgoederen, *Bouchet* geheeten, hetwelk hij tot een markiefaat, met den bijnaam

Du-

DUQUESNE, verhief, om daardoor zijnen naam te vereeuwigen. Hij was de eenigste onder de Protestanten, die van de verbanning zijner geloofsgenooten, op de herroeping van het *Edikt* van *Nantes* gevolgd, werd uitgezonderd, stierf in *Parijs* den 2den van Sprokkelm. 1668, en werd op zijn landgoed begraven. Vriendelijkheid en bescheidenheid versierden zijne heldendaden. Hij liet 4 zonen na, waarvan de beroemdste, HENRIJ, markies van *Duquesne* was, en zich als krijgs- en zeeman even zeer onderscheidde.

DUR. Is die toon in de muziek, welke de harde of volkomen drieklank, of het *dur-accoord*, ten grondslag heeft, en hierom ook harde toon genoemd wordt. Dezelve wordt dikwijls door de Italiaansche uitdrukking *maggiore* aangewezen; doch ook bovendien gekend: 1. aan het teeken, aan ieder bijzonder toonstuk eigen; in verband, 2. met het eerste accoord van hetzelfde, of 3. door het slot. In den generalen bas wordt *dur* door kruis, of B-quadraat, en voorts door 3, kruis 3, 8 kruis aangeduid.

DURAND. (DAVID) Als geschiedschrijver, overzetter en dichter met roem bekend, onder anderen, door zijne *Histoire du 16 Siecle*, *Histoire de la Peinture ancienne, extraite de PLINE*, en *Histoire de l'Or et l'Argent*. Hij stierf als Fransch predikant te *Londen*, in 1763.

DURAND. (URSIN) Een Benedictijner monnik, behoorende tot de orde van den heiligen MAURUS, die met zijnen ambtgenoot MARTENE den beroemden *Thesaurus novus Anecdotorum*, in 1717, in 5 folianten, en van 1724 — 1733 een werk in 9 zoodanige deelen uitgaf, getiteld: *Veterum Scriptorum ac monumentorum collectio*. Hij overleed in 1773.

DURANTE, (FRANCESCO) een der grootste componisten van kerkmuziek, werd in *Napels* in 1693 geboren. Hij bereikte in dit vak den hoogsten trap van roem, en zijne werken zullen, bij alle latere toonkunstenaars, onder de *klasieke* gerangschikt worden. De beroemdste toonkunstenaars van de 18de eeuw, in *Napels*, zoo als PERGOLESE, SACCHINI, TERRADEGLIAS, TRAETTA, en anderen, werden door hem gevormd. Hij stierf in voornoemde stad, in 1755, in den ouderdom van 69 jaren.

DURER. (ALBRECHT) De eerste, voorname schilder bij de *Duitschers*. Hij werd in 1471 te *Nuremberg* geboren; door keizer MAXIMILIAAN I tot den adelsstand verheven, en stierf in 1528. Het kunstgevoel toen ten tijde nog slapende, bragt men niets dan onnatuurlijke beelden te voorschijn, die het kenmerk van barbaarschheid droegen, en noch koloriet noch perspectief bezaten; doch DURER drong door den donkeren nacht, dien hem van alle kanten omringde, heen, en leverde het allereerst teekeningen, welke bevallig, welgelijkend, regelmatig, en, over het geheel, met eenen goeden sijnak overeenkomstig waren. Hij gaf aan de schilderkunst het eerst eene gedaante; beschreef dezelve opzettelijk; en was ook de eerste, die de vergezigten leeraarde, en wis- met

schilderkunst vereenigde. Wij bezitten van hem niet alleen uitmuntende beeldtenissen, maar niet minder schoone groepen en landschappen. Ook verwierf hij als plaat- en houtsnijder eenen uitstekenden roem: zijne graveernaald is ongemeen fijn, en zijne houtsneden verdienen, uit hoofde van derzelver juistheid en sierlijkheid, een ieders bewondering. Eindelijk verwierf hij nog daardoor geene geringe verdiensten, dat hij het menschelijk ligchaam, volgens juiste ontleedkundige regels, leerde teekenen, hetwelk men tot dus ver onder zijne landgenooten geheel verwaarloosd had. Dat de kunststukken van dezen bekwamen man nog niet volkomen zijn, en er nog eenige stijfheid en mangel aan smaak in gevonden wordt, zijn fouten, waaromtrent een genie, in zulke ongunstige tijden levende, geene berisping verdient.

DURE-SEC. Deze benaming gebruikt men in de schilderkunst, als de voorwerpen sterk zijn uitgedrukt, het zij dit geschiede door sterke trekken of strepen, of door levendige kleuren, of ook door zeer nabij elkander staande schaduwen.

DURUS CANTUS. Beteekent in de zangkunst eenen harden en vrolijken zang, die, in het begin van het muzikstuk, door een (*Signum cancellatum*) dubbeld kruis wordt aangetoond.

DUSCH, (JOH. JAKOB) Deensch justitie-raad en hoogleeraar in de wijsbegeerte en wiskunst te *Aïona*, werd in 1725 te *Celle* geboren, en overleed in 1787. De *Duitschers* hebben, ten aanzien hunner fraaije letteren en proza, veel aan hem te danken. Hij vereenigde met juistheid van denkbeelden eene behagelijke en leerzame voordragt, en nam POPE tot zijn voorbeeld; doch het ontbrak hem aan eene levendige verbeelding. Zijn proza is in verscheidene zijner vroegere schriften, b. v. in zijne *moralische Briefe zur Bildung des Herzens*, (*) sierlijk en zwellend, en grenst aan het dichterlijke. Zijne romans, zoo als onder anderen *der Verlobte Zweijer Bräute*, en *die Pupille*, onderscheiden zich zeer voordeelig door het vermijden van het onnatuurlijke, zedeloze, belagchelijke en ligtgevoelige in karakters en uitdrukkingen. Onder zijne overige schriften worden inzonderheid zijne *Briefe zur Bildung des Geschmacks*, in 6 deelen, geroemd.

DUSSELDORP. Aldus genoemd naar den vloed *Dusfel*, die aldaar in den *Rijn* valt. Gedurende de Fransche regering was deze stad de hoofdplaats van het groothertogdom *Berg*; thans echter is zij de zetel der regering van het meest bevolkt Pruisische regeringsdistrict van dezen naam, dat op 46½ v. m. 375,950 inwoners bevat, en in 12 kreitsen verdeeld is. De stad heeft 3 Roomsche, 1 Lutherische en 1 Hervormde kerk, 1 tuchthuis, weeshuis, 2 hospitaalen, eene koninklijke munt, gymnasium, sterrewacht, akademien der wetenschappen, kunsten, koophandel, en verscheidene andere nuttige inrigtingen, benevens 2,225 huizen en 22,500 inwoners. De stad

(*) Hiervan is in 1787 eene goede Nederduitsche vertaling bij P. MEIJER te *Amsterdam* uitgegeven.

stad is eene der schoonste aan den *Rijn*, en bestaat eigenlijk uit 3 onderscheidene steden, de *Oude*-, *Nieuwe*- en *Carlsstad*. De *Nieuwe stad* ligt aan den *Rijn*; werd door den keurvorst, JOHAN WILHELM gebouwd; pronkt met prachtige huizen, en heeft eene breede straat, welke met lindeboomen beplant is. De *Carlsstad* sluit zich, aan de zuidzijde, aan de *Oude stad*, en is haren oorsprong aan den keurvorst KAREL THEODOOR verschuldigd, doch in den jongsten tijd aanmerkelijk uitgebreid. Onder de bezienswaardige gebouwen van *Dusfeldorp* behooren de collegiale- en hoofdkerk, met de graftomben van de oude hertogen van *Gulik* en *Berg*, waaronder zich het marmeren *mausoleum* van den hertog JOHANN onderscheidt; de kerk der *Jezuïten*, die echter te veel met sieraden overladen is; het bronzen standbeeld van den kunstlievenden keurvorst JOHANN WILHELM, waaraan de stad hare opkomst te danken heeft, hetwelk op de markt staat, en door CAPELLO gegoten is; de sterrewacht, en het voormalig collegie der *Jezuïten*. Voorts heeft men hier eene fraaije verzameling van natuurkundige werktuigen, en eene zeer kostbare van handteekeningen, in het koper gegraveerde platen en afgietsels in gips; zijnde de uitmuntende galerij van schilderstukken, de rijkste in stukken van RUBBENS, en andere groote meesters der Nederlandsche en Vlaamsche school, naar *München* vervoerd geworden. Niettegenstaande de gunstige ligging, was de handel van *Dusfeldorp*, in vroeger tijd, van weinig belang. Na de volkomene vereeniging van den linker *Rijn*-oever met *Frankrijk*, hebben de inwoners hunne tot hiertoe geringe scheepvaart op *Holland* aanmerkelijk uitgebreid; en sedert dien tijd vermeerderde, aan den eenen kant, de verzending der dagelijks meer en meer toenemende Bergsche fabriekgoederen, en aan den anderen de invoer der daartoe benoodigde grondstoffen; terwijl tevens de binnenlandsche handel in koloniale waren en granen, benevens de wissel-, geld- en expeditiehandel, aanmerkelijk toenam. De kooplieden gaven zich in dezen tijd alle moeite, om ook de vrije vaart op den *Boven-Rijn* te verkrijgen, en van de verplichting, om te *Keulen* en *Maintz* over te laden, ontheven te worden; doch deze pogingen waren van geen gevolg, en de stad behield alleen het regt, om, gedurende de Frankforter jaarmarkten, bij *Keulen* en *Maintz* den *Rijn* op- en neder te varen, zonder aan de overlading onderworpen te zijn. *Dusfeldorp* heeft eene vrije haven en eene kamer van koophandel. Vóór de invoering der Fransche *Regie* voor den tabak, was er de bereiding van rook- en snuif-tabak van veel belang. De *Dusfeldorper* mostaard is zeer beroemd en wordt wijd en zijd verzonden. Ook vindt men er aanzienlijke zijdenfabrieken, katoenspinnerijen, spieghelfabrieken, azijnmakerijen, zeepziederijen, suikerraffinaderijen enz. Er zijn beurtschepen naar *Holland* en het *Kleeffche*, waarvan eenige geregeld op *Amsterdam*, en andere op *Utrecht* en *Dordrecht* varen, die van daar wederom goederen terug nemen.

DUVOISIN. (JEAN BAPTISTE) Bischof der stad *Nantes*, werd in Wijnm. 1744 in *Langres* geboren, en stierf in *Parijs* in Hooim. van het jaar 1813. Hij was een man, die zoo wel den godsdienst en staat, als der wetenschappen en letteren, ten sierraad verstrekte. Vóór de Fransche omwenteling bekleedde hij verscheidene waardigheden, en bij het concordaat werd hem het bisdom van *Nantes* opgedragen, hetwelk hij met die wijsheid, zachtaardigheid en kracht van geest bestuurde, welke hem kenmerkten. Hij was gemeenzaam met bijna alle oude en nieuwe talen, en is de schrijver van eene *Disseration critique sur la vision de CONSTANTIJN*; de *l'Autorité des livres de Moïse et du Nouveau Testament*; van een *Esfai polémique sur la Religion Naturelle*; van eene Latijnsche verhandeling *over den Katholijken Godsdienst*, die naderhand in de godgeleerde scholen klasiek is geworden; van een werk *over de omwenteling*, in 1798 gedrukt, vol nieuwe, juiste en diepzinnige aanmerkingen; van de beste Fransche vertaling der reis van MUNGO PARK, en eindelijk van eene *Démonstration Évangélique*, gevolgd door een *Esfai sur la Tolérance*, waarvan het groot getal uitgaven de onderscheidene verdiensten te kennen geeft.

DWAALLICHTEN. Men geeft dezen naam aan vlammetjes, welke men bij heete zomeravonden, dikwijls boven moerasfen, kerkhoven en andere plaatsen, waar verrottende lichamen gevonden worden, ziet. Zij worden Dwaallichten genoemd, omdat zij niet op dezelfde plaats blijven, maar heen en weer drijven, en dus, als het ware, schijnen te dwalen. Dit Natuurverschijnsel, waarvan het bijgeloof dikwijls spoken en geestverschijningen gemaakt heeft, moet worden toegeschreven aan het gefosphoriseerd waterstofgas, dat zich uit water en daarmede vermengde rottende dierlijke lichamen ontwikkelt, in dampballetjes opstijgt, en bij de aanraking met dampkringslucht ontvlamt.

DWAALSTERREN. (Zie: PLANETEN.)

DWERGEN. Deze bekende bastaardfoort van menschen, welke deels uit ziekte, doch ook deels uit andere natuurlijke oorzaken, wanstaltig klein zijn, gaven weleer tot vele fabelen der dichters aanleiding, waartoe, onder anderen, de *Pygmaeen* (Zie *aldaar*) behooren. Sedert aloude tijden waren zij, even als de hofnarren, een voorwerp van vorstelijke praal en verkwisting, zoo dat zij, in verscheiden tijden, een gedeelte van den hofstoet uitmaakten, en door groote heeren gebruikt werden, om zich met hunne belagchelijke gestalte of onnoozelheid te verlustigen. Ten tijde der ridders moesten de Dwergen van de torens der adellijke of vorstelijke sloten, door een hoorn, het reekën geven, wanneer een aanzienlijk edelman of eene dame naderde: ook werden zij wel tot pages en boodschaploopers gebruikt, en speelden hierom, in de gedichten van de toenmalige romanschrijvers, altijd eene gewigtige rol. — Bij de *Romeinen* waren de Dwergen zelfs een voorwerp van handel, en dit gaf aanleiding, dat men dikwijls de wreedheid

heid had, om kinderen opzettelijk te verminken, ten einde hen daardoor tot ongelukkige Dwergen te vormen; gelijk men hen zelfs in vechtspeelen gebruikte. Keizer ALEXANDER SEVERUS schafte eindelijk de mannelijke en vrouwelijke Dwergen af. — Aan het Turksche en andere Oostersche hoven vond men ook zulke Dwergen; zelfs werden hier de zoodanige, die stom en doofgeboren, en bovendien gesneden waren, voor de schoonste en beste gehouden. — Ook in *Italië* hield men het eertijds voor eene soort van weelde, wanneer men vele en afzigtige Dwergen in zijnen dienst had, en in *Rusland* werden, in de eerste helft der vorige eeuw, vele van deze kleine schepsels gevonden, die men hier zelfs met elkander liet huwen.

DYNAMETER. Vergrootingsmeter (*Augemetres*); een werktuig, om de vergrooting der verrekijzers door proeven te meten. Het bestaat uit eene kleine buis, met eene, op het naauwkeurigst verdeelde, doorzigtige schijf, die men aan de punt van het oogglas eenes verrekijzers steekt, om daardoor de middellijn van het helder beeld van het oogglas naauwkeurig te kunnen bepalen.

DYNAMIEK, ook wel eens de *werktuigkunde* genoemd, is die wetenschap, welke zoowel de natuurlijke kracht en beweging der lichamen, als die, welke hun door werktuigen wordt medegedeeld, onderzoekt, en tevens aanwijst, hoe de lichamen onmiddellijk op elkander, of door tuschenkomst van andere, waarmede zij samen hangen, werken. Zij is van het hoogste belang, zoowel ter verklaring der Natuur, als tot het gebruik in kunsten en het gemeene leven. GALILÄI, LEIBNITZ, NEWTON, J. BERNOUILLI en EULER hebben dezelve tot eenen grooten trap van volkomenheid gebragt.

DYNAST. Een vrijheer, rijksbaron der middeleeuwen. De *Dynasten* waren ten deele uit vorstelijke huizen afkomstig; hadden zitting en stem op den rijksdag, en bezaten hunne heerlijkheden onder de uitoefening van een onbepaald oppergezag.

DYNASTIE. Eene regering van elkander opvolgende vorsten, uit dezelfde linie of stam, hoedanige de Dynastien der *Egyptenaren* waren.

E

E. Beteekent in de toonkunst den derden klanktrap van het tegenwoordig diatonisch toonstelsel, en maakt van C, welker *interval* voor den eersten trap genomen wordt, de groote *Terz* uit. Voorts gebruikte men deze letter bij de *Grieken* voor het getal van 5, en bij de *Romeinen* voor dat van 250; terwijl zij bij verkorting, in de opschriften der laatste, *ergo*, *exactor*, *crexit*, *expresum* enz. aanduidt. Eindelijk is E op Pruisische muntspecien het kenmerk, dat zij te *Koningsbergen*, op Oostenrijksche, dat zij in *Zevenbergen*, en op Fransche, dat zij de *Tours* gestempeld zijn.

EB-

EBBE en VLOED. Wordt die beweging der zee genoemd, waar door hare wateren telkens tot eene zekere hoogte rijzen en dan wederom dalen. Op alle plaatsen, alwaar deze beweging, door geene klippen, eilanden of straten, belemmerd wordt, vertoont zij drie geregelde tijdperken, welke men in de dagelijksche, maandelijksche en jaarlijksche verdeelt. Het dagelijksch tijdperk is van 24 uren 49 minuten, gedurende welken tijd de zee tweemaal rijst en daalt; en dit gemiddeld tijdsverloop is ook juist dat, na hetwelk de maan wederom in den zelfden meridiaan komt. Het maandelijksche tijdperk bestaat hierin, dat de Ebbe en Vloed het sterkst is gedurende den tijd der nieuwe en volle manen. In het jaarlijksch tijdperk merkt men op, dat, omstreeks den tijd der nachteveningen, de Ebbe en Vloed, gedurende de nieuwe en volle manen, sterker is dan op andere tijden, hetwelk men *springtij* noemt, en gedurende de kwartiermanen geringer, daar integendeel, ten tijde der zomer- en winter-zonnestilstand, juist het tegendeel plaats heeft.

Hieruit kan men gemakkelijk zien, dat de Ebbe en Vloed met den stand der zon, en inzonderheid der maan, in verband staan; zoo als dan ook reeds door de ouden opgemerkt en door latere geleerden, inzonderheid door GÖBLEI, DESCARTES, KEPLER, NEWTON, DANIEL BERNOULLI, EULER en DE LA LANDE nader onderzocht is, welke dit verschijnsel met regt uit de aantrekkingskracht, die de zon, maan en aarde op elkander uitoefenen, afleiden en verklaren. Onze geleerde landgenoot J. DE KANTER PHILZ. heeft door uitmuntende tafelen der watergetijden, de berekening der Ebbe en Vloed voor onderscheidene tijden en plaatsen zeer gemakkelijk gemaakt.

EBBENBOOM. Verscheidene boomen voeren dien naam, b. v. de bekende linzenboom (*Cytisus laburnum*); de West-Indische *Aspalath* (*Aspalathus ebenus*), en een zekere 3 a 4 voet hooge heester, in *Creta* groeiende, welke door sommigen onder het geslacht der katoenboomen (*antylles*) gerangschikt, doch door anderen voor eene bijzondere soort van Ebbenboom gehouden wordt. Geen van al deze boomen, echter, levert dat pekzwarte, zware, fijne en vaste hout op, hetwelk gewoonlijk, door de benaming van *echt* Ebbenhout, van het overige onderscheiden wordt. De boom, waarvan dit laatste komt, heet *Ebenoxylum Verum*, en groeit in de wijd uitgestrekte bosschen van *Cochin-China*. De takken van zijnen hoogen stam loopen opwaarts; de bast is olijfkleurig, en geeft een donkerzwart, en de boom een gelijkvormig en zeer zwaar hout. Het onechte Ebbenhout, dat van den Ebbenhouten-Amerinum (*Amerinum Ebenus*) komt, die op *Jamaika* groeit, wordt, uit hoofde zijner schoone olijfkleur, door de werktuigmakers, en schrijnwerkers meest tot ingelegd werk gebruikt; gelijk het hout van genoemden heester, op *Creta* gevonden wordende, tot het vervaardigen van allerlei speeltuigen gebezigd wordt. Dit laatste heeft op den olijfkleurigen grond bruine aders, en is dus niet zwart, maar ongemeen hard, zoo dat het onder den beitel, op de draaibank, een uitmuntend polijstfel aanneemt.

E-

EBELING. (CHRISTOPH DANIEL) — EBERHARD. (J. A.) 461

EBELING. (CHRISTOPH DANIEL) Werd in het jaar 1741, te *Garmizen*, in het *Hildesheimfche*, geboren. Door zijnen vader tot eenen godgeleerden bestemd, volbragt hij te *Göttingen* zijne studien, en legde zich inzonderheid op de kerkelijke geschiedenis en uitlegkunde toe, welke hem tot eene naauwkeurige beoefening der Oostersche talen, bovenal der Arabische, aanleiding gaf, terwijl hij met geenen minderen ijver de staatkundige geschiedenis, de klasieke letterkunde der *Grieken*, *Romeinen* en *Engelschen*, alsmede de fraaije wetenschappen, beoefende, en daarbij eindelijk zijne godgeleerde studien vaarwel zegde. In 1769 bij de handel-akademie te *Hamburg* geplaatst zijnde, gaf hij in 1773 zijne *Vermischte Aufsätze in Englischer Prosa* uit, welke van tijd tot tijd zesmaal gedrukt werden, en waarop soortgelijke handboeken voor de Italiaanische, Fransche, Spaansche en Hollandische talen volgden. In het vak van aardrijkskunde leverde hij verscheidene Engelsche reisbeschrijvingen, en nam, bij de nieuwe uitgave der groote *Buschingsche Geographie*, de bearbeiding van *Portugal* en de *Vereenigde Noord-Amerikaansche Staten* op zich. De eerste is voltooid, maar de laatste, waarvan in 1793 het 1ste en in 1816 het 7de deel verscheen, is niet door hem afgewerkt. Wat er echter van voltooid is, wordt met regt voor een meesterstuk gehouden; gelijk dan ook alle geleerde genootschappen in dat werelddeel zich beijverd hebben, om hem onder hunne medeleden op te nemen, en het congres zelf hem plegtig zijnen dank betuigd heeft. Na den afstand van *WURMS*, nam **EBELING** met *BUSCHING* het bestuur der gemelde handel-akademie op zich, en gaf met dezen de *Handel-Bibliothek* in het licht; werd in 1784, hoogleeraar in de geschiedenis en Grieksche taal aan het *Gymnasium* van *Hamburg*, en later opziener van de zeer belangrijke stadsboekery, welke hij in behoorlijke orde gebragt heeft. Hij arbeidde aan bijna alle geleerde dag- en maandwerken van *Duitschland*, in het aardrijkskundige en daarmede verwante vakken, en leverde aan de *Deutsche Bibliothek*, bij *F. NICOLAI* uitgegeven, verscheidene belangrijke bijdragen. **EBELING** stierf den 30 van Zomermaand 1817, en liet twee verzamelingen na, die mogelijk eenig in hare soort zijn, namelijk: eene van landkaarten van tuschen de 9 en 10,000 stuks, en eene boekerij, betreffende *Amerika*, bevattende meer dan 3000 boekdeelen. Beide moeten, volgens zijne begeerte, bij elkander blijven, en in openbare inrigtingen worden ingelijfd.

EBERHARD. (JOHANN AUGUST) Behoort onder die mannen, wier verdiensten grooter zijn, dan hun roem. Hij werd in 1739 in *Halberstadt* geboren, en beoefende te *Halle* de godgeleerdheid. In 1759 kwam hij in zijne geboortestad terug; werd huisleeraar bij den oudsten zoon des vrijheers *VAN DER HORST*, en vervolgens *conrector* bij de *Martini-school* en tweede predikant bij de hospitaal-kerk. In 1763 echter legde hij deze posten neder, en verzel-

zelde den vrijheer naar *Berlijn*, waar hij verscheiden jaren bij hem bleef, zelfs nadat hij in 1766 staats-minister geworden was. De betrekking, waarin EBERHARD tot deze familie stond, had op zijn geheel karakter eenen hoogst voordeeligen invloed. Den vrijen toegang tot eene aanzienlijke boekerij hebbende, konde hij hier zich zelve oefenen; terwijl zijne verkeerling onder beschaafde lieden hem leerde, zich op eene bevallige en levendige wijze uit te drukken, en zich eenen schrijfstrant eigen te maken, die naderhand velen zijner tijdgenooten tot een roemrijk voorbeeld verstrekte. In *Berlijn* leerde hij NICOLAI en MENDELSSOHN kennen, en eerlang ontstond tuschen hen de naauwste vriendschap. Voor het overige leefde hij hier meer als een bloot wijsgeer en wereldburger, dan wel als geestelijke. Na verloop van 2 jaren echter begaf hij zich op nieuws tot den predikdienst, en werd leeraar bij het Berlijnsche werkhuis, met toezegging echter van eene voordeeler plaats. EBERHARD hoopte in *Berlijn* te blijven, en schreef hier zijne *neue Apologie des SOKRATES*, welk werk de goedkeuring van verstandige en edeldenkende mannen zoo in, als buiten, *Duitschland* verwierf; offchoon het velen ergerde, dat een predikant over zaken van godsdienst op zulk eene wijze redeneerde. Dit vooroordeel had voor EBERHARD zulke ernstige gevolgen, dat hij op geene verdere bevordering in *Berlijn* konde hopen, en dus genoodzaakt was, om in 1774 de predikantsplaats te *Charlottenburg* aan te nemen. Hier bleef hij tot in het jaar 1778, wanneer hij, in plaats van G. F. MEYER, tot hoogleeraar in de wijsbegeerte te *Halle* beroepen werd, welken post hij met alle getrouwheid waarnam. In 1786 werd hij bij de akademie der wetenschappen te *Berlijn* tot buitenlandsch medelid verkozen, en stierf in Louwm. 1809 in den ouderdom van bijna 70 jaren. *Duitschland* vereert hem als een schrander wijsgeer, en tevens als een bevallig en onderhoudend schrijver. Zijne *Sittenlehre der Vernunft*, zijne *Vorbereitung zur natürlichen Theologie*, zijne *Theorie der schönen Künste und Wissenschaften*, en zijne *Geschichte der Philosophie*, getuigen van 's mans voorbeeldige manier van voordragt en onderwijs; terwijl zijne bovengenoemde *Apologie*, zijn *Amyntor* en *Handbuch der Aesthetik*, in dit opzigt, onder de klaslike werken mogen geteld worden, en hij, door zijn *Versuch einer allgemeinen Deutschen Synonymik*, alles overtroffen heeft, wat in dit vak tot dus verre geleverd is.

EBERT. (JOHANN ARNOLD) Werd den 8ten van Sprockelm. 1723 te *Hamburg* geboren. Zijn vader, een krijgsknecht onder de militie dier stad, deed hem vroegtijdig op de JOHANNIS-school aldaar, om de eerste beginselen der Latijnsche taal te leeren. Hier kreeg zijn lust tot taal oefening hare eerste rigting, en genoot hij vervolgens, in de eerste klas van die school, verscheiden jaren, de lessen van JOHANN SAMUEL MULLER, rector te *Hamburg*, die zich door zijne overzetting van eenige gesprekken van PLATO, en van de

wer-

werken van TACITUS, heeft bekend gemaakt. EBERT bezocht hierop eenige jaren het van de school afgezonderd Gymnasium te *Hamburg*, waar het onderwijs, hetwelk hij hier ontving, en nog meer zijne verkeerling met HAGEDORN, niet weinig bijdroeg, om zijne vermogens verder te ontwikkelen, en zijnen weetlust nog meer aan te vuren. De laatste voegde reeds, bij de eerste en afzonderlijke uitgave van zijne *Oden* en *Liederen*, eene door EBERT vertaalde verhandelling van LA NAUZE, over de gezangen der oude *Grieken*, welke hij te regt eene schoone overzetting noemde, en waaraan het niet gering aantal van de daarin voorkomende, en in Duitfche verzen overgebragte, voorbeelden van SKOLIEN, met andere gezangen der oude *Grieken*, eene uitstekende en duurzame waarde bijzet.

Gedurende dat EBERT zijne studien op het Gymnasium te *Hamburg* voortzette, bragt hij zijne ledige uren door, met eenige aanzienlijke perfonen, van beiderlei kunne, inzonderheid in de nieuwere talen, aan derzelver huizen te onderwijzen, en verwierf daardoor niet alleen vele wereldkennis maar ook, door deze en andere verbindtenissen, het uitzigt op uiterlijke middelen van ondersteuning tot zijn aanstaande Akademisch leven. In den ouderdom van 21 jaren vertrok hij naar *Leipzig*, om zich aldaar op de godgeleerdheid toe te leggen, en zich hierdoor in staat te stellen, om in zijne geboortestad eene predikants plaats te verkrijgen. Dan, dit zijn voornemen, en het geheele oogmerk zijner studien, werd ten eenen male verijdeld, en nam eenen geheel anderen keer, door de gevolgen, van eene, bij gelegenheid van een bruilofsfeest, door hem vervaardigde, serenade, welke naderhand openlijk in het concert te *Hamburg* werd uitgevoerd, en door de geestelijkheid als een voorwerp van openbare ergernis beschouwd werd. EBERT behield echter de achting en goedkeuring van de genen, die vrijer en billijker dachten, inzonderheid van zijnen vriend HAGEDORN, die hem over deze zaak, welke men al vrij ver getrokken had, bij eenen brief gerust stelde, en hem ten sterkste aanspoorde, om, op de loopbaan van wetenschappen en goeden smaak, met moed en ijver voort te gaan. Het was gelukkig voor hem, dat hij te *Leipzig* weldra met die onvergetelijke jongelingen in kennis kwam, welke toen ten tijde aldaar, onderling, een vriendschappelijk en oordeelkundig genootfchap oprigttten, ten einde elkander de voortbrengfels van hun verftand mede te deelen, en dezelve te befchaven: voortbrengfels, welke door de gemeenmaking der zulken, als den toets der strenge beoordeeling hadden doorgestaan, op de eerste ontluijing en verdere ontwikkeling van den Duitfchen smaak zulk eenen weldadigen invloed gehad hebben. Dit genootfchap, waarvan men weet, dat de oude SCHLEGEL, GÄRTNER, CRAMER, GELLERT, RABENER, SCHMIDT, GISEKE, en naderhand ook J. A. SCHLEGEL, KLOPSTOCK en ZACHARIA de voornaamfte medeleden geweest zijn, was een edele en voortreffelijke vriendenkring, merkwaardig niet alleen om

hun-

hunne onderlinge kundigheden, maar ook om hunne hartelijke en vertrouwelijke vriendschap, die zich niet alleen tot den tijd, dien zij te *Leipzig* doorbragten, bepaalde; maar gedurende hun geheel volgend leven voortduurde. Ondertusfchen waren de dichtstukken en opstellen in proza van EBERT, in de *Bremische Beyträge*, waarin het opgenoemde genootfchap zijne stukken plaatfte, niet zeer talrijk, en verfcheen eerst, in het vervolg, op dit werk, *Sammlung vermischter Schriften*, zijne vertaling van het heldendicht LEONIDAS van GLOVER, welke naderhand in 1766 te *Zurich* werd nagedrukt; doch eindelijk door hem, na de vijfde en zeer verbeterde uitgave van het oorfpronkelijke, op nieuws bewerkt, en met eene breedvoerige en leerrijke voorrede, in 1778, te *Hamburg* uitgegeven werd. Ook nam hij nog, gedurende zijn verblijf te *Leipzig*, met zijne vrienden GIESKE en CRAMER, aan de uitgave deel van het voortreffelijk weekblad: *der Jüngling*, waarvan de door hem zelven daarin geleverde stukken overal het kenmerk droegen van eenen opgeruimden geest, en zoowel blijken van zijn onbevooroordeeld, en voor een blij genot van dit leven vatbaar hart, als van zijnen voortreffelijken en gezuiverden fmaak opleveren. — EBERT werd, niet lang na de oprigting van het *Collegium Carolinum* in *Brunfwijk*, door den abt JERUZALEM, in het jaar 1748, tot leetaar, onder het genot der daaraan verbondene jaarwedde, aangefield, en onderrigtte den erfprins, naderhand hertog van *Brunfwijk*, in de Engelsche taal. Hij verwierf de achting van zijnen vorftelijken leerling, die hem zijn geheele leven, hoog waardeerde. Omtrent dezen tijd befloot hij, om de werken der beste Engelsche dichters en fchrijvers, ten behoeve zijner landgenooten, over te zetten; doch hij heeft dit plan niet geheel voltooid. Het voornaamfte, hieromtrent door hem geleverd, zijn YOUNGS *Nachtgedachten*, welker vertaling meesterlijk door hem werd uitgevoerd. In het jaar 1755 werd hij gewoon hoogleeraar bij het zoo even genoemd collegie, en huwde eenige jaren later, aan de eenige dochter van den Brunfwijkschen kamerraad GRAFE, welke voor hem eene getrouwe gezellin zijns levens was; terwijl de hertog hem een kanonikaat, benevens eene fraaije, ruime woning, en het karakter van hofraad bezorgde. EBERT ftierf den 19den van Lentem. 1795 in den ouderdom van 72 jaar, en werd door alle weldenkenden hartelijk betreurd. Zijn karakter als geleerde ftreed met zijne voortreffelijke eigenfchapen om den voorrang van zeldzaamheid en waarde. Als jongeling reeds op de loopbaan van wetenfchappen en fmaak geleid, wandelde hij als man, met eenen onvermoeiden ijver, gedurig op dezelve voort; terwijl zijne weetlust zoo levendig was, en altijd bleef, als zijn gevoel, waarmede die zoo naauw vereenigd was. Altijd trachtte hij met de letterkunde eenen gelijken tred te houden, en verheugde zich over haren voortgang even zeer, als in haar genot. Bovendien bezat hij een ongemeen levendig en vaardig vernuft, en eene vlugge verbeelding; was rijk aan fchrandere, dikwijls wezenlijk *epigramma-*

nijche, invallen en antwoorden, wanneer de vriendschap en gezellige genoegens zijnen boezem hadden doen zwellen, en beminde hartstogtelijk de muziek, offchoon hij haar zelf niet beoefende. — Zijne eigen schriften verschenen nog bij zijn leven, onder den titel van: *EBERTS Episteln und vermischte Gedichte*, welke na zijnen dood nog door een deel zijn gevolgd geworden.

EBURONEN. Een *Frankische* volkstitel, welke zich in eene streek van *België* gevestigd had. *Leodium*, deszelfs hoofdplaats, is het tegenwoordig *Luik*.

ECBATANA. De hoofdstad van het oude *Medische* rijk, welke zijnen oorsprong aan den eersten *Medischen* koning DEJOCES verschuldigd was. Naderhand werd zij meer en meer uitgebreid en verlierd. Zij was met zeven muren omringd, op zoodanige wijze, dat de buitenste de laagste was, en de volgende naar evenredigheid opklommen. Elk dezer muren was bezet met penen van verschillende kleur; op den buitensten muur waren zij wit, den tweeden zwart, den derden purperkleurig, den vierden blaauw, den vijfden rood, den zesden zilverkleurig, en op den zevenden eindelijk verguld. Thans wordt zij *Hamadan* of *Amadan* genoemd en is in de *Perfische* provincie, *Irak Adschemi*, gelegen. Zij heeft 12,000 huizen, vele moskeën, en goede zijden- en linnen-weverijen.

ECCE HOMO. Woordelijk *ziet den mensch!* doch verstaat men er in de schilderkunst door een stuk, waarin CHRISTUS in het gewaad, zoo als hij door PILATUS aan de Joden werd voorgesteld, wordt afgebeeld; het zij dan, dat die landvoogd, te gelijken tijd, al of niet in het stuk vertoond worde.

ECCENTRISCH. Is eene zinnebeeldige uitdrukking, uit de sterrekunde ontleend, van welke men zich bedient, wanneer men van menschen spreekt, die een *overdreven* verstand bezitten.

ECCLESIASTIEK. Kerkelijk. Dus zegt men: *ecclesiastieke* of kerkelijke regering, geschiedenis enz.

ECHELON. Woordelijk de sport van eene ladder. In de krijgskunde zegt men *en echelon* of *par echelon* marscheren, wanneer een leger bij troepen, dat is: bij kleine, elkander op gelijken afstand volgende, gedeelten optrekt of voorwaarts rukt. Men bedient zich van deze krijgsbeweging, wanneer men een gevecht alleen met een gedeelte wil beginnen, en de overige troepen terug houden.

ECHIDNA. Een scheepsel uit de fabelgeschiedenis, welks bovenlijf eene vrouw en wiens benedenlijf eene slang was. Het werd gehouden voor eene dochter van TARTARIUS en de aarde, en zonde bij TYPHON verscheidene wanscheepsels hebben voortgebracht, als den *Cerberus*, *Chimaera*, den *Sphinx* en andere.

ECHINITEN. Versteeningën van zee-egels, dus van levende zeedieren, tot de klasse der wormen behoorende, die nog tegenwoordig in de schepping voorhanden zijn. Ook déze leveren een bewijs op van eene groote omwenteling, welke onze aarde moet ondergaan hebben, door welke dat, wat voorheen zee was, tot land geworden

is. Men vindt deze versteeningen zeer menigvuldig, en somtijds op akkers. Derzelver gedaante is veelal half kogelvormig. Zij hebben twee openingen, doch niet altijd op dezelfde plaats, en bestaan deels uit het lijf, deels uit de schaal, van eenen egel. Ter plaatse, waar de deelen der schaal waren zamengevoegd, ziet men bijna altijd in den versteenden romp vijf, zelden zes, dubbele naden, die van boven naar beneden het lijf afsloopen, en van diepe of plat ingedrukte gaten voorzien zijn. De stekels en wratten, waarmede de egel in zijnen natuurlijke staat bedekt is, worden zelden versteend gevonden. De romp van de meesten bestaat uit harde hoornsteen, en is eenigermate doorschijnend. De kleur der Echiniten is bruin, grijs, witachtig, goudgeel en zwartachtig. Men vindt ze veel in de krijtputten van *Engeland*, zoowel bij geheele stukken, als bij afzonderlijke deelen.

ECHO. Was in de Fabelkunde de dochter der lucht en der aarde: eene Nimf, van welke men verhaalt, dat zij door JUNO, die zij door haar gesnap verhinderd had, JUPITER bij zijne minnaresfen te beluisteren, in eenen steen veranderd werd, zoodanig echter, dat zij haar de stem, ter herhaling van het laatste woord van anderen alleen liet behouden. Volgens sommigen zoude Echo op NARCISSUS zijn verliefd geworden; doch ontwarende, dat zij door hem niet bemind werd, zoo geheel van verdriet zijn uitgeteerd, dat van haar niets dan de stem overbleef.

ECHO. (DE) Is niet anders, dan het geluid, dat door een of meer lichamen, welke het in zijnen weg ontmoet, terugkaatst, en daardoor, na eenen korten of langen tusschentijd nog een of meer malen gehoord wordt. Bij gewone Echo's wordt het geluid niet meer dan eenmaal gehoord; men vindt er echter ook, waarbij hetzelfde geluid meer dan eens herhaald wordt, hetwelk hieraan moet toegescreven worden, dat het geluid door verschillende voorwerpen wordt teruggekaatst, welke zich op onderscheiden afftanden van het geluidgevend voorwerp bevinden, en daarom niet te geijken tijd terug komen. Zeldzaam vindt men Echo's, welke het geluid op eene andere plaats dan die, waarvan het gekomen is, terug brengen, zonder dat men het op deze laatste hoort; zulks is toe te schrijven aan de Elliptische gedaante der terugkaatsende voorwerpen, waardoor hetgeen, wat in het eene brandpunt der Ellips gesproken wordt, in het andere wordt teruggekaatst, zoo als met de beroemde Echo te *Muidenburg* het geval is.

ECHOMETER. Een geluidmeter; eene soort van schaal of maatstok, dienende, om de duurzaamheid en lengte der klanken af te meten, en hunne tusschenpoozingen en verhoudingen te vinden.

ECKHEL. (JOSEPH) Een der grootste penningkundigen, die in het jaar 1798 stierf. Nadat hem in 1772 het opzigt over het munt-kabinet van het Jezuiten-collegie te *Weenen* was toevertrouwd, deed hij, nog in hetzelfde jaar, eene oudheidkundige reis door *Italië*,

ire, op welke hij het muntkabinet van den groothertog, in *Florence*, in orde bragt, en werd, na de vernietiging van de orde der Jezuiten, hoogleeraar in de penningkunde aan de universiteit te *Weenen*, alsmede bestuurder van het keizerlijk kabinet van antiken en munten. Hij vertoont zich in al zijne schriften als eenen man van uitgebreide geleerdheid, oudheidkunde, en een schrander oordeel. Zijne *Nummi veteres anecdoti, ex Museo Caesareo-Vindobonensi* enz., zijn *Catalogus Musei Caesarei-Vindob. nummorum veterum*, benevens zijne *Descriptio nummorum Antiochiae Syriae*, alle te *Weenen* gedrukt, doch inzonderheid zijne *Doctrina nummorum veterum*, mede aldaar in het licht verschenen, verheffen hem tot den rang van eenen der eerste oudheidkundigen; hebbende hij, in het laatstgenoemde, uitvoerig werk, de penningkunde het eerst tot een geregeld, op gronden rustend, stelsel gebragt.

ECLECTICUS. Zoo noemt men thans eenen wijsgeer, of anderen geleerden, die, even zeer verwijderd van oorspronkelijkheid, als van blinde verkleefdheid aan eenig stelsel, uit de verschillende voorhanden zijnde begrippen de beste kiest, en voor de zijne aanneemt.

ECLIPS. Is eene verduistering der hemel-ligchamen. Reeds de ouden waren van de zons- en maans-verduisteringen niet onkundig; wordende de ontdekking en voorspelling der eerste aan **THALES** en de ware oorzaak der laatste aan **ANAXAGORAS** toegeschreven. (Men zie verder: **MAAN-** en **ZONSVERDUISTERING.**)

ECLIPTICA. Zonneweg, is die groote kring op den aardbol, welken de zon jaarlijks, van het Westen naar het Oosten; schijnbaar beschrijft, en, door de *Grieken*, naar de eclipsen, of verduisteringen, aldus genoemd is, omdat men waarnam, dat die der zon en maan in de nabijheid van dezen kring plaats hadden. Ondertuschen is dat geen; wat ons zonneweg toeschijnt, inderdaad de loopbaan der aarde.

ECLOGE. Beteekent in de dichtkunst eigenlijk een *uitgelezen* stuk, onverschillig van welke soort. Men bevattede onder den naam van *Eclogen*, of keurgedichten, over het algemeen, verscheidene gedichten van gelijken vorm; zoo als ook de *Satiren* van **HORATIUS** *Eclogen* genoemd werden; doch sedert de Bukolische gedichten van **VIRGILIUS** (waarschijnlijk bij spraakkundigen en niet bij dichters zelve) dien naam verkregen, verstond men onder *Eclogen*, bij de *Romeinen*, omtrent hetzelfde, wat **THEOKRIT** door den naam van *Idyllen* wilde te kennen geven, namelijk: uitgezochte, wel bewerkte, kleine gedichten, meestal van eenen Bukolischen inhoud, en, uit misverstand ook wel inzonderheid, herders- en veldgedichten.

ECSTASE. Verrukking, eene dweepzieke overspanning der verbeeldingskracht. Van hier, dat er onder de *Grieken* eene soort van *geïnspireerden* was, die men *Ecstatiken* noemde, omdat zij bij hunne voorzeggingen in eene zekere verrukking geraakten. Zij lagen in eene soort van doodslaap, en verhaalden, als zij weder wakker werden, de verschijningen, welke zij in denzelven gehad hadden.

ECTYPON. Zoo noemen de oudheidkenmers een indrukfel van een gedenkpenning, zegel of ring, of eene afbeelding van een opschrift, of ander oud gedenkstuk.

EDAM, of YDAM. Eene stad in *Noord-Holland*, kwartier *Hoorn*, aldus genoemd naar het Y, hetwelk rondom de kerk loopt, en naar den dam, die tegen het Y opgeworpen is. Zij ligt aan de *Zuiderzee*, alwaar zij eene haven heeft, omtrent 2 mijlen van *Hoorn* en 4 van *Amsterdam*; bevat omtrent 3000 inwoners, en is beroemd wegens de heerlijke kaas, welke aldaar en in den omtrek gemaakt, en naar buiten 's lands, inzonderheid naar *Engeland* en de West-Indische kolonien, in menigte verzonden wordt. Gedurende het jaar 1801 werden er op de waag 6,660,631 pond gewogen. Ondertusschen is de eigenlijke kaashandel meestal naar *Alkmaar* verplaatst, offchoon de kaas den naam van de stad behouden heeft. Hier vergaderde in het eerst de zoo weldadige *Maatschappij tot Nut van 't Algemeen*, hierom in haren eersten tijd het *Edamsch genootschap* genoemd.

EDDA. Is de naam van een leerboek der Noordfche fabelkunde, en de bron van alle dichterlijke vindingen en zinspelingen in dezelve. Er zijn twee verzamelingen van deze soort: 1. de oude, welke een *Ijslander*, met name SAMUD SIGFUSSON, uit de oude dichters bijeen bragt, en uit 3 deelen bestaat, namelijk: uit de *Voluspa*, of voorspellingen, de *Havamaal*, of verheven gesprekken, en uit het *Runische capittel*, waarin ODIN zich op zijne tooverliederen beroemt. 2. De *nieuwe Edda*, die, omtrent 120 jaren later, door SUOMO STURLESON werd bijeen verzameld, en waarvan het eerste deel van eenen leers telligen, het tweede van eenen verhalenden inhoud is; terwijl het derde, den naam van *Skalda* dragende, in een alphabetisch uittreksel, de dichterlijke spreekmanieren bevat, welke in de eerste deelen voorkomen.

EDDIJ. (J. H.) Deze Amerikaansche Aardrijkskundige werd in 1784 te *New-York* geboren. Hij verloor, in den onderdom van tusfchen de 12 en 13 jaar, geheel zijn gehoor, aan de gevolgen van eenen langdurigen en gevaarlijken aanval der fcharlakenkoorts; en mogelijk was wel aan dit toeval zijn vroegtijdige fmaak voor kunsten en wetenschappen toe te fchrijven. In eenen leeftijd, waarin andere jonge lieden alleen vermaken najagen, gaf hij zich met eenen buitengewonen ijver aan de studie over; verkreeg in weinig tijds, zonder meester, eene volkomene kennis der Latijnsche en Fransche talen, en van eenige takken der wiskunde; beoefende ook alleen, en met een goed gevolg, zoo wel de oude als hedendaagsche gefchiedenis, alsmede de kruid- en delfstofkunde, in welke hij mede, in korten tijd, groote vorderingen maakte. Zijne meest geliefde studie was, echter, de aardrijkskunde, waaraan hij alles opofferde, om het daarin tot dien trap van volmaaktheid te brengen, dat hij de vrucht daarvan aan zijn vaderland konde toewijden. In 1814 zag zij-

ne

ne eerste proeve het licht, bestaande in eene kaart van de omstreken van *New-York*, op 30 mijlen in het rond; en deze werd eerlang door andere belangrijkere gevolgd. Zijn meest geacht voortbrengfel, en de beste kaart, die ooit in *Amerika* uitkwam, was die van den staat van *New-York*, welke na zijnen dood werd uitgegeven, en hem, vier jaren lang, bestendigen arbeid gekost heeft. Jammer is het voor zijn vaderland, dat hij zijnen volledigen Atlas van geheel *Amerika*, waaraan hij met geestdrift arbeidde, niet heeft kunnen voltooijen. De dood rukte hem in Winterm. 1817, in den ouderdom van slechts 33 jaar weg. Hij was mede schrijver van een aanzienlijk getal proeven over de aardrijkskunde, kruidkunde en andere vakken der natuurlijke historie, welke in verschillende tijdschriften werden ingelascht. De maatschappij der geschiedenis en die der letterkunde van *New-York* telde hem onder hare leden.

EDEL - GESTEENTEN. Dus noemt men alle glinsterende, zeer harde, doorschijnende steenen, die vuur geven, wanneer zij met staal geslagen worden, en waarvan sommigen geene kleur, doch velen verscheidene kleuren bezitten. Zij worden meestal in eene bepaalde, regelmatige gedaante in de aarde gevonden, en bevatten niet zelden ook vreemde lichamen, weshalve men derzelver wording uit de kristallifatie afleidt; terwijl hunne kleuren aan een metaalachtig bijmengfel schijnen te moeten worden toegeschreven. Hun samenstelfel bestaat uit verschillende soorten van grond-aarde, en dat der meesten uit kiezel-, thoon- of aluin- en kalkaarde. Bergen en rotfen zijn de plaatsen, waar zij worden voortgebracht, en die steenen, welke men in rivieren en effene vlakten vindt, zijn door overstromingen uit de kloven der rotfen losgerukt en weggevoerd geworden. Vele Edel-gesteenten liggen in een omkleedfel van eene soort van gemeenen steen besloten, die men *moeder-steen* noemt. Men verdeelt dezelve gewoonlijk in *volkomen*, of geheel edel- (*gemmae*), dat is geheel doorschijnende, en in *halve* Edel-gesteenten (*lapides pretiosi*), of half doorschijnende. Ondertusfen is deze verdeeling even willekeurig, als de volgende rangorde: *diamant*, *robijn*, *saphiyr*, *topas*, *smaragd*, *amethist*, *granaat*, *hijacinth*, *beryl*, *chrysolith*, *carneool*, *chalcodon*, *agaat*, *opal*, *onijx*, *sardonijx*, *lazuur-steen* en *turmalin*. Er is geen zeker kenteeken, waarnaar zich de rangorde dezer steenen laat bepalen, vermits derzelver waarde alleen van toevallige omstandigheden afhangt: een kostbare robijn, bij voorb. kan ver boven eenen onzuiveren diamant geschat worden. Voorheen plaatste men de Edel-gesteenten onder het geslacht der kiezel-aarde; thans heeft de hardste onder alle, de diamant, deze plaats verloren, en rangschikt men hem onder de brandbare stoffen.

De Edel-gesteenten, voorwerpen van pracht in onze dagen, werden daartoe reeds in de grijze oudheid gebruikt. Men verftond echter de kunst nog niet, om dezelve te slijpen; maar vermeer-

derde hare waarde, door er kunstige figuren, godheden, godsdienstige gebruiken, beeldtenissen van beroemde mannen, in te graveren, in welke kunst de *Grieken* en *Romeinen* het tot zulk eene bewonderenswaardige hoogte bragten, als men tegenwoordig nog niet bereikt heeft. Zij gebruikten die tot ringen aan de vingers, tot cachetten, of tot sieraad van kostbare vazen. Onder de verzamelingen dezer soort van steenen overtreft de Pruisische, in de beide tempels, nabij het nieuwe paleis, omstreeks *Sansfouci*, alle overige.

De fraaiste en kostbaarste Edel-gesteenten komen uit de *Oost-Indien*; die in *Duitschland* gevonden worden, zijn wel fraai, maar van minder waarde. Bovendien vindt men deze steenen ook in andere landen van *Azië* en *Amerika* (inzonderheid *Brazilië*), en in verscheidene Europeische landen.

Ondertusschen verstaat men ook de kunst, om Edel-gesteenten te vervaardigen, die, in luister en kleur, zoo na aan de natuurlijke komen, dat een kenner die naauwelijks van de valsche kan onderscheiden. Men bedient zich daartoe van metaalachtige glassoorten, welke zich, in eenen vloeibaren staat, met andere zout- en aardachtige deelen vermengen, en, naar derzelver verschillenden aard, ook onderscheidene kleuren vertoonen. De grondstof dezer kunstige Edel-gesteenten moet een zuiver, doorschijnend, hard kristal zijn, waarbij ook loodkalk komt, die de steenen harder, maar ook ligter vloeibaar maakt. Hoe harder deze steenen, hoe levendiger en zuiverder hunne kleuren zijn, en hoe gelijkvormiger de geheele zelfstandigheid is, waaruit zij bestaan, zooveel te schooner zijn dezelve. Door de tijd, waartegen de kunststeenen niet bestand zijn, kan men spoedig derzelver oorsprong ontdekken. Bovendien hebben de echte een grooter specifiek gewigt.

EDELINK. (GERARD) Was een schilder en graveerder, in *Antwerpen* geboren, waar hij wel de grondbeginselen zijner kunst leerde; doch zijn talent in *Frankrijk* een volle ontwikkelde. De *heilige familie* van RAFAËL, en *het bezoek* van ALEXANDER bij de familie van DARIUS, van LE BRUN, zijn door hem in het koper gegraveerd, en deze meesterstukken, benevens zijne *boete doende* MAGDALENA, mede volgens LE BRUN, zijn nog tegenwoordig sieraden van het Parijsche museum. EDELING was zoowel in oorspronkelijke stukken, als in kopijen, even groot, en niet minder gelukkig in zijne portretten, waarvan hij een aanzienlijk aantal van de beroemste personen zijner eeuw heeft nagelaten. Eene bij uitstek zuivere graveernaald, eene juiste vlugge teekening, eene getrouwe nabootsing der natuur, en eene onnavolgbare harmonie in de uitvoering, verheffen de werken van dezen beroemden kunstenaar boven alle zijner natie. Hij stierf als gewoon graveerder des konings, en als lid der koninklijke schilderakademie in 1707, in den ouderdom van 66 jaren.

EDGEWORTH *van Firmont*. (HEINRICH ESSEX) Levert ons de geschiedenis der Fransche omwenteling eene menigte van bedrijven op, welke ons in de eeuwen der diepste barbaarschheid schijnen terug te voeren, het mangelt haar, echter, ook niet aan voorbeelden van verhevene deugd en grootheid van ziel, die zich in den gewonen loop der tijden en gebeurtenissen niet zoo luisterrijk zouden ontwikkeld hebben. Onder deze behoort, inzonderheid, EDGEWORTH *de Firmont*, de biechtvader van LODEWIJK XVI, wien de moeilijke taak was opgelegd, om dezen ongelukkigen vorst naar het schavot te vergezellen,

EDGEWORTH werd, in 1745, in *Ierland*, in het vlek *Edgeworthstown*, geboren. Zijn vader was hier een protestantsch geestelijke; doch ging met zijne familie tot de katholieken over, en vertrok naar *Frankrijk*. Zijn zoon HEINRICH ontving zijn eerste onderwijs onder de *Jezuïten* te *Toulouse*, en begaf zich van daar naar de *Sorbonne* te *Parijs*, waar men hem overreedde, om zich tot de bediening eens biechtvaders voor te bereiden. Hij verwierf, door zijne vroomheid en zijn uitmuntend karakter, eerlang zulk een onbepaald vertrouwen, dat de zuster van bovengenoemden vorst, de prinses ELIZABETH, hem mede tot haren biechtvader verkoos. Met het uitbarsten der omwenteling vermeerderden de ontzettendste gruwelen van dag tot dag, en naderden hun toppunt, door het gevangennemen des konings en van deszelfs geheele familie. ELIZABETH was in den kerker de vertroostende engel haars broeders, en het was door haar, dat LODEWIJK XVI het eerste bericht omtrent EDGEWORTH ontving, die toen, onder den naam van ESSEX, te *Choisy*, verborgen leefde. Toen nu den koning zijn doodvonnis werd bekend gemaakt, verzocht hij om drie dagen uitstel, en tevens, dat hem een onverhinderde omgang met eenen geestelijken mogt worden toegeestaan, ten einde zich tot dit gewigtig oogenblik voor te bereiden, waartoe hij EDGEWORTH voordroeg. De conventie, in dit laatste verzoek bewilligd, doch het eerste geweigerd hebbende, kweekte zich deze waardige geestelijke, niet alleen in den kerker, met de schuldigste onderwerping, van zijnen pligt, maar verzelde den ongelukkigen vorst zelfs tot op het schavot, waar hij zijn leven onder de guillotine zag eindigen.

Vele gevaren moest EDGEWORTH doorworstelen, voordat het hem gelukte, *Frankrijk* te kunnen verlaten. Hij kwam, in 1796, in *Engeland*, waar PITT hem, in naam des konings, een aanzienlijk jaargeld aanbood; doch hetwelk hij weigerde, om den last niet te vermeederen, welke de Britsche regering, met zoo veel bereidwilligheid, reeds, ten behoeve der Fransche uitgewekenen, op zich genomen had. Niet lang daarna volgde hij LODEWIJK XVIII naar *Blankenburg*, in het Brunswijksche, en van daar naar *Mitau*. Hier werden, in 1807, eenige Fransche krijgsgevangenen gebragt, onder welke eene befmettelijke ziekte heerschte, die

de verschrikkelijkste verwoestingen aanrigtte. EDGEWORTH, zich hier door niet latende afschrikken, werd hun getrouwste vriend en onvermoeide verzorger. Hij ontzag geen gevaar; maar hetzelfde overviel hem. De besmetting trof ook hem, en hij stierf den 30sten van Bloemaand 1807. De hertogin van *Angouleme* verzorgde hem op zijn ziekbed, en LODEWIJK XVIII vervaardigde zelf het grafscrift op zijne, voor hem opgerigte, gedenkzuil. EDGEWORTHS edel karakter vertoonde zich, op de onloochenbaarste wijze, in zijn uiterlijk voorkomen, zoo als uit den volgenden merkwaardigen trek kan blijken. Zijn koning zond hem naar het Russische hof, om aan PAUL de orde van den Heiligen geest te overhandigen, wanneer deze vorst, op het eerste eerwaardig gezigt van EDGEWORTHS gelaat, zoodanig getroffen werd, dat hij voor hem op de knien viel, en verzocht hem te zegenen.

EDGEWORTH. (RICHARD LOVELL) Lid van het Iersche parlement, en een bloedverwant van den vorigen, werd, in 1743, in *Ierland*, geboren, en onderscheidde zich reeds vroeg, zoowel door zijne schitterende hoedanigheden, als door zijne neiging voor het opzamelen van nuttige kundigheden. Als lid van het parlement was hij een ijverig voorstander van de regten van zijn vaderland: ook schreef hij eenige stukken, die het veranderen van den loop der *Rhone* ten doel hadden, en verkreeg daardoor den titel van *bürger van de stad Lyon*; bragt verscheidene werktuigelijke uitvindingen tot meerder volkomenheid, en voerde in *Ierland* de nieuwe manier van landbouw in. Hij was schrijver van verscheidene geachte werken, onder welke inzonderheid zijne *Essais sur l'éducation, relativement aux diverses professions*, behooren. EDGEWORTH bezat een aanzienlijk vermogen, en stierf op zijn landgoed *Edgeworth-town*, 1817, in den ouderdom van 74 jaren. Hij liet eene dochter na, MARIE geheeten, die in het letterkundig vak insgelijks zeer bedreven was. Voornamelijk poogde zij de opvoeding harer landgenooten te verbeteren, waartoe zij zich, of van regtsreeksche verhandelingen over dit onderwerp, of van romans bediende.

EDICT VAN NANTES. (Zie NANTES).

EDINBURG. De hoofdstad van het graafschap van dien naam (dat ruim 18 v. m. en 148,444 inwoners bevat), en van geheel *Schotland*, in deszelfs zuidelijk gedeelte. Zij ligt aan den boezem van de *Forth*; heeft 2 kerken, 23 bedehuizen, 14 hospitalen en weeshuizen, 1 werkhuis, met het nabij gelegen *Leith*, (hetwelk de haven der stad vormt), omtrent 103,000 inwoners, en wordt in de oude en nieuwe stad verdeeld. De eerste heeft slecht gebouwde huizen en naauwe straten; de huizen liggen aan de zijde eener hooge rots, op welks top een oud kasteel staat, oudtijds de woning der Schotsche koningen, terwijl eene diepe kloof, waaruit deze rots bijna lijnrecht te voorschijn komt, de oude stad van eene hoogte scheidt, waarop de nieuwe gebouwd is, welke laatste, door

eenige schoone steenen bruggen, over deze gelijk gebouwde kloof liggende, met de eerste vereenigd wordt. De nieuwe stad kan, met opzigt der regelmatige breedte en schoone straten, en fraaije, uit vierkante steenen gebouwde, huizen, met de beste steden van *Europa* wedijveren. Onder de gebouwen verdienen bijzondere opmerking: het prachtig *Register Office*, of generaal-archief van *Schotland*, welks front 200 voet lang is, en waarin men onder anderen de oorspronkelijke acte der vereeniging van *Engeland* en *Schotland* vertoont, door de koningin ANNA onderteekent; het *Holgreathouse*, de verblijfplaats des konings, wanneer hij in *Edinburg* komt, het prachtig paleis van den gouverneur, het parlamentshuis, de beurs, de sterrewacht, dicht bij de nieuwe stad, op eenen heuvel liggende, de schouwburg, concertzaal, benevens NELSON's gedenkzuil, die 100 voet hoog is, en van binnen eenen wenteltrap heeft, die boven toeloopt, waar zich eenige kleine vertrekken bevinden. Voorts vindt men in *Edinburg*, eene bloeiende hooge school, in 1681, door JACOBUS VI, gesticht, en waarop zich 1700 studenten bevinden, benevens eene boekerij van 50,000 deelen, eenen uitmuntenden kruidtuin, een museum, vele genootschappen tot nuttige en liefdadige oogmerken; als eene teeken-akademie, muzikfschool voor 260 kweekelingen, een instituut voor doofstommen, een wijsgeerig genootschap ter uitbreiding van christelijke kennis, bij de *Hooglanders* en op de Schotsche eilanden, door hetwelk reeds 7000 kinderen, in behoorlijke scholen, onderwezen worden; een gezelschap voor de oudheidkunde, voor de geneeskunde, voor de natuuronderzoekers, ter eere van WERNER opgerigt; voorts een ander voor weduwen en wezen, tot uitbreiding van het Christendom, bij de *Hooglanders* en de Schotsche eilanden, tot verbetering der wol; verders eene kamer van koophandel, 3 openbare en 9 bijzondere banken, benevens een gesticht voor blinden, en onderscheidene hospitalen en openbare boekverzamelingen. *Edinburg* heeft uitgebreide kaarsen-fabrieken en zeepziederijen, leder-, zeildoek- en glas-fabrieken, papier-molens, katoen-drukkerijen, kousen-weverijen, brandewijn-stokerijen, inzonderheid voor den bekenden koren-brandewijn, onder den naam van *whisky* bekend; stijffel- en verf-fabrieken, uit Tartaarsche en andere soorten van mosfen, als ook uit Zweedsch mos, *rockmos* genoemd, en eindelijk boekdrukkerijen en koophandel. — Men kan *Leith* als een gedeelte van *Edinburg* aanmerken, daar het, gelijk gezegd is, de Edinburger haven uitmaakt, waar jaarlijks 2600 schepen binnenloopen, en zich scheepstimmerwerven, scheepsdokken, ankerfmederijen en glasblazerijen, waarin ook zeer goed kristalglas vervaardigd wordt, aanzienlijke zeepziederijen en magazijnen van Edinburger kooplieden bevinden. — Merkwaardig zijn nog in den omtrek van *Edinburg* de, op zich zelve staande, steil opgaande rotfen, waarvan verscheidene 1000 voet hoog zijn. Zij bestaan uit eene soort van bazalt, en hebben ten deele eene prismatieke (kantige) gedaante. Zij is de

geboorteplaats van de geschiedkundigen BURNETT, HUME en ROBERTSON.

EDUARD I, koning van *Engeland*, stierf te *Carlisle*, in het jaar 1307. Hij was de zoon van HENDRIK III en ELEONORE van *Provence*, en een der merkwaardigste koningen van *Engeland* van dien tijd. Hij bevond zich juist, met LODEWIJK den heiligen, op eenen togt tegen de ongeloovigen, toen zijns vaders dood hem tot den Engelschen troon riep. Op zijne terugreis naar *Europa*, en door *Frankrijk*, werd hij leenpligtig aan koning FILIPS III, wegens de Engelsche bezittingen in *Guinea*; veroverde hierop de provincie *Wallis*, en legde de twisten met *Frankrijk*, wegens *Saintonge*, *Limousin*, *Quercij* en *Perigord*, gelukkig bij. Onder zijn bestuur verkreeg *Engeland* eene geheel andere gedaante, doordien hij de rusteloze gemoederen der natie beperkte, hare nijverheid aanvuurde, en den handel bevorderde. De oorlogen van EDUARD tegen *Schotland* en *Frankrijk* gaven, onverwacht, aanleiding, om *Engeland* uit zijn niet te verheffen, en dit rijk een staatkundig aanwezen te verschaffen. Na den dood van ALEXANDER III, namelijk, koning van *Schotland*, moest hij uit een twaalftal mededingers naar die kroon kiezen: vooraf vorderde hij het leen van dit rijk, en verkoos daarop JOHAN BALIOL, als zijn vasaal, tot koning. Dan, niet tevreden met de magt van opperleenheer, maar de volstrekte souvereiniteit willende bezitten, spande hij al zijne pogingen in, om BALIOL te onttroonen; doch deze verbond zich met *Frankrijk*, zoo dat EDUARD, die nu twee koningen te bestrijden had, afgevaardigden der natie bijeen riep, om de noodige onderstandgelden tot eenen oorlog te verwerven. De afgevaardigden der gemeente, leerden, echter, bij deze gelegenheid, hunne krachten kennen, en vorderden de opheffing van al de bezwaren des volks, en de vaststelling van het regt tot het inleveren van verzoekschriften. De gevraagde onderstand werd verleend, en nu zag zich EDUARD weldra aan het hoofd van een leger geplaatst, waarmede hij BALIOL aanviel, en bij *Dumbar* gevangen nam, waarop zich de *Schotten* aan den overwinnaar onderwierpen. Hun ongelukkige koning werd naar het kasteel *Tower*, te *Londen*, gebracht, twee jaren hier gevangen gehouden, en begaf zich vervolgens, als ambteloos burger, naar *Frankrijk*. Een nietsbeduidend geschil, tusschen eenen Engelschen en Franschen scheepskapitein, gaf, in 1293, aanleiding tot eenen nieuwen oorlog met dat rijk, die door een dubbel huwelijk van EDUARD met MARGARETHA van *Frankrijk*, en van zijnen zoon EDUARD met ISABELLA, dochter van PHILIP den *schoonen*, eindigde. Intusschen hadden de *Schotten*, gedurende de afwezendheid van EDUARD, zich vrij gemaakt, die nu met al zijne magt op hen aanviel, en, na eenen bloedigen krijg, hunnen koning (1303) gevangen nam, naar het kasteel te *Londen* bragt, en hem noodzaakte, om de kroon aan hem af te staan. Van dien tijd af ontstond er eene afkeerigheid tusschen de *Engelschen* en *Schotten*, welke nog he-

heden niet geheel geweken is. Drie jaren daarna, namen de laatste, aangevuurd door eenen heldhaftigen aanvoerder, ROBERT VAN BRUCE, zoon van BALIOL, op nieuws de wapenen op; deze verjoeg de *Engelschen*, en ontving de kroon van *Schotland* uit de handen des volks, EDUARD, woedende over dezen trek, dien men hem gespeeld had, wilde in *Schotland* vallen; doch werd daarin door zijnen dood verhinderd. Ofschoon hij, met een doordringend verstand en schrandder oordeel, moed en dapperheid, goede zeden en gevoel voor billijkheid paarde, was hij echter van wraakgierigheid en wreedheid niet vrij te pleiten. Men noemde hem den *Engelschen* JUSTINIANUS, en bedekte, door dezen schoonen titel, eenige vlekken in zijn karakter. Ondertuschen was zijn invloed op de staatsgesteldheid van *Engeland* van veel gewigt, en verkreeg het parlement, door hem, eene nieuwe gedaante, bijna met de tegenwoordige overeenkomende.

EDUARD III, koning van *Engeland*, en kleinzoon van den vorigen, eindigde zijn leven in het jaar 1377. Hij nam, bij een manifest, den titel aan, van *koning van Frankrijk, Engeland en Ierland*; stichtte de *orde van den blaauwen kousenband*, en begon zijne regering met de verovering van *Schotland*, door eenen oorlog tegen JOHAN BALIOL en DAVID VAN BRUCE, welke laatste gevankelijk naar *Engeland* gevoerd werd. Dan, er had thans een nieuw, voor geheel *Europa* hoogst belangrijk, schouwspel plaats, EDUARD, dat gedeelte van *Guinea*, hetwelk PHILIP van *Valois* had in bezit genomen, weder aan zich willende trekken, kozen de *Vlamingers*, de Duitse keizer en anderen zijne partij, en wilden de eerste, dat hij, ingevolge zijne aanspraak op de *Fransche* kroon, den titel eens konings van *Frankrijk* zou aannemen. Hieruit ontstond een oorlog tegen dat rijk, waarin de zeeslag van *l'Ecluse*, en de veldslag van *Creçi* (1346), ten voordeele van den koning van *Engeland* uitvielen, hetwelk daardoor in het bezit van *Calais* gesteld werd, en er meer dan twee eeuwen in bleef. De dood van PHILIPS ontfak den krijg op nieuws; JOHAN, zijn zoon, werd door EDUARD, bij *Poitiers*, geslagen, en gevangen naar *Engeland* gevoerd, waar hij, na 4 lange jaren, stierf. Hij was de tweede koning, dien EDUARD gelijktijdig gevangen hield; iets, hetwelk sedert nooit weder in *Engeland* gebeurd is. Met den dood van JOHANN, in 1364, scheen het geluk van EDUARD te keeren. KAREL V nam alle *Engelsche* bezittingen in *Frankrijk* in beslag, en handhaafde zich door de wapenen; terwijl EDUARD, onder het smartelijk gevoel van zijn ongeluk, in den ouderdom van 65 jaren stierf. *Engeland* is aan hem zeer veel verschuldigd. Liefde voor regtvaardigheid, ijver, om den handel te bevorderen, en de regten der natie te bevestigen, waren voornamelijk trekken in zijn karakter, welke echter, somtijds, door eene overdrevene gestrengheid, en zijne staatzucht, om ook den *Franschen* troon te beklommen, verduisterd werden. Zijne ondernemingen kostten wel veel aan *Engeland*; doch de uitzigten op eenen uitgebreiden handel

be-

beloofden hiervoor eene rijke vergoeding. Jaloersch over den bloeienden staat der *Nederlanden*, spoorde hij zijne onderdanen aan, om zelve de stoffen te verwerken, die zij naar buiten 's lands zonden, en lokte *Vlaamsche* werklieden naar *Engeland*, hetwelk zijne wol-fabrieken aan hem te danken heeft. Hij gaf verscheidene uitmuntende wetten, om de nijverheid en den handel aan te moedigen, en stelde alles in het werk, om den ijverigen en ondernemenden geest der natie, tot uitbreiding van nuttige kunsten, aan te vuren, door welk een en ander zij naderhand den eersten rang onder de handeldrijvende volken verworven heeft.

EDUARD. (KAREL) Kleinzoon des konings van *Engeland*, JAKOB II, en bekend onder den naam van *Pretendent*, waagde het, in zijn 22ste jaar, zich in het bezit van den voorvaderlijken troon te stellen. Door het Roomsche hof ondersteund, begaf hij zich, in het gewaad van een Spaansch koerier, in 1742, van *Rome* naar *Parijs*, en haalde LODEWIJK XV tot zijn plan over. Reeds zouden er 15,000 man Fransche troepen, te *Duinkerken* worden ingescheept, wanneer de Engelsche vlootvoogd NORRIS het geheele plan in duigen wierp, en de Fransche vloot, nog voor zij in zee was, verstrooide. LODEWIJK thans geen lust hebbende, om eenen tweeden scheepstogt te wagen, besloot EDUARD, om, ter bereiking van zijn plan, zijne eigene krachten te beproeven, en landde, op een fregat van 18 stukken, met 7 vertrouwde officieren, in Zomerm. 1745, bij *Lothabar*, aan de noordwest-kust van *Schotland*, welks bewoners hem met de grootste geestdrift ontvingen, en tot koning uitriepen. Weldra, aan het hoofd eens legers van eenige duizend geplaatst-uit welgewapende, dappere *Berg-Schotten* bestaande, ontwaakte bij de natie de oude haat tegen *Engeland*, en ontvingen men het manifest van EDUARD met luide goedkeuring. De hoven van *Spanje* en *Frankrijk*, welken hij, met het terugkeerend fregat, van dit gebeurde kennis gaf, wenschten hem geluk, zonden hem eenige ondersteuning, en noemden hem *hunnen Broeder*. Terwijl de oogen van *Europa* zich op EDUARD vestigden, rukte hij met zijn klein leger voorwaarts, nam *Edinburg*, veroverde de belangrijke stad *Perth*, liet zich hier als regent van *Engeland*, *Schotland* en *Ierland* uitroepen, en ontving nieuwe ondersteuning van *Frankrijk*; sloeg vervolgens, bij *Prestons Pans*, een Engelsch korps van 4000 man, maakte veel buit, doch ontsloeg de gevangenen. Hierop rukte hij met zijn leger, 7000 man sterk, verder voort, en berende *Carlisle*, hetwelk zich, drie dagen daarna, overgaf. Hierop liet hij zijnen vader als koning, en zich zelven als regent van *Engeland* uitroepen, verlegde zijn hoofdkwartier naar *Manchester*, en bevond zich weldra niet meer dan 20 mijlen van *Londen*, waar hem zijne vrienden verbeidden, toen hij, om *Edinburg* te ontzetten, hetwelk de *Engelschen* hem in den rug ontnomen hadden, omkeerde. Van dit oogenblik af werd de fortuin hem ongunstig, en zijne overwinning bij *Falkkrik* in Louw-

maand

maand 1746, was zijne laatste. GEORGE II uit *Duitschland* teruggekeerd, en de hertog van *Cumberland* uit *Vlaanderen* met zijn leger zijnde aangekomen, werd dat van EDUARD, in Grasm. bij *Culloden*, in weerwil van den dappersten tegenstand, geheel vernietigd, en moest hij alles, wat hij bezat, ter prooi aan den woedenden overwinnaar overlaten. — Nu was de prins nog ongelukkiger dan te voren. Hij zwierf langen tijd in de wildernissen van *Schotland* rond, dikwijls zonder een stuk brood of eenen dronk water; want, daar men in *Engeland* 30,000 pond sterl. op zijn hoofd gesteld had, durfde hij zich aan niemand vertrouwen. Eindelijk ontmoette hij een Schotsch edelman, ONELL, die een zijner warmste vrienden was. Met dezen reddede hij zich van eiland tot eiland, in eene boot, en vond, na het uitstaan van duizende gevaren, van ontdekt te zullen worden, ten laatste, bij *Lochnarach*, een der 3 Fransche fregatten, die men ter zijner redding had afgezonden. Na vijf verschrikkelijke maanden, na den slag van *Culloden*, zeilde hij, in Herfstm. 1746, uit *Schotland*, en stapte vervolgens te *Rosseau*, bij *Morkis* in *Bretagne*, van alles ontbloot, aan land. Prins EDUARD verkreeg, echter, op voorspraak der markiezin van POMPADOUR, een jaargeld van 200,000 livres voor zijn leven, waarbij *Spanje* nog eene rente van 12,000 dubloenen voegde. Thans herleeftde in hem op nieuws de hoop, van eenmaal den troon van *Groot-Brittanie* te zullen beklimmen; doch *Frankrijk* sloot den vrede, waarbij zijne verwijdering uit dat rijk bepaald werd, hetwelk hem zoo zeer verbitterde, dat hij zich aan de grootste buitensporigheden overgaf, zoo dat men hem eindelijk, onder bedekking, naar de Italiaansche grenzen moest brengen. Hij ging nu naar zijnen vader JAKOB III, naar *Rome*, en na diens dood, naar *Florence*, van waar hem echter PIUS VI, op verlies van het hem toegelegde jaargeld, terug riep. Om zijn geslacht niet te doen uitsterven, huwde hij, op raad zijner vrienden, in zijn 52 jaar, met LOUIZA MAXIMILIANA CAROLINA, prinses van *Stolberg-Geldern*; maar door zijn liefdeloos gedrag werd, in 1780, dit huwelijk gescheiden. EDUARD nam zijne toevlugt tot het gewone rampzalig redmiddel der ongelukkigen: hij gaf zich over aan den drank, en stierf te *Rome*, den 21 van Louwmaand 1788, in den ouderdom van 68 jaren. Drie jaren te voren, had hij eene natuurlijke dochter uit *Frankrijk* laten komen, haar gewettigd, en als gravin van *Albany*, uit kracht zijner koninklijke magt, tot zijne regmatige erfgename verklaard. Zijn lijk werd naar *Frascati* gebragt, en koninklijk begraven. Kroon, scepter, degen, en de Engelsche en Schotsche ordeteekenen versierden zijne doodkist, en zijn eenige, toen nog levende, broeder, de kardinaal van *Ijork*, vierde de uitvaart van den gestorven koning KAREL. De STUARDS hadden 4 eeuwen lang in *Schotland* geregeerd.

EEDGENOOTSCHAP. Zoo wordt de Zwitsersche Republiek genoemd, omdat de *Zwitsers*, die eedgenooten geheeten worden, zich,

zich, door eenen eed, tegen de vijanden hunner vrijheid verbonden hebben.

E E K H O O R N. (*Sciurus*) Een zoogdier, hetwelk onder het geslacht der knaagdieren (*glires*) behoort; het heeft eenen ruigen staart, waar van het haar in 2 rijen loopt, 2 elsvormige voortanden, boven en onder; maar geene hoektanden. Zij hebben aan de voorpooten 4, en aan de achterpooten 5 vingers; soms vindt men aan den duim van de voorpooten een knobbeltje. De gemeene Eekhoorn (*Sciurus vulgaris*) onderscheidt zich door zijne rosachtige kleur en ooren, die met lange haartjes omzet zijn, en door zijnen gelijkkleurigen staart en rug. Men vindt dit dier in geheel *Europa*, bijna in gansch *Azië*, en in het noordelijk deel van *Amerika*: het is zeer levendig en schrandere; heeft een' scherpen reuk en een scherp gezigt, en leeft bijna alleen op het geboomte, waar hem, bij zijne snelle en wijde sprongen (soms tijds van 12 voet), de staart tot een zeil, en de altijd sterk uitwaaierende, vochtige, groote voetzolen tot eenen vasten stap dienen. Deze Eekhoorn bouwt zijn nest, uit loof en mos, in de toppen der eiken en dennen; maar betreft ook soms tijds de nesten van wilde duiven en andere vogels. Zijn voedsel bestaat voornamelijk uit jonge knoppen van denneboomen, bessen, bladen enz.; doch de pit van eene abrikoos en perzik is voor hem vergift. — De Noordsehe Eekhoorns, inzonderheid die van de oevers van de *Ohj* en het *Baikalsmeer*, worden des winters graauw, en leveren dan het bekende graauwe peltwerk, *petit gris*, waarvan de buik, onder den naam van *vebom*, tot voering gebruikt wordt. Soms tijds vindt men zwarte, maar zelden geheel witte Eekhoorns, met rozenroode oogen; doch eenen zwart- en witgevlakten heeft men in den omtrek van *Gotha* gevangen. — De vliegende Eekhoorn (*Sciurus volans*) onderscheidt zich door een slap vel of vlies, dat van de beide voorpooten tot de achterpooten reikt, en hem slechts tot een zeil dient, om eenen grooteren sprong te kunnen wagen, die echter altijd schuins moet gericht zijn. Zijne kleur is grijs, en hij houdt zijn verblijf, behalve in *Europa* en *Afrika*, bijna in alle oorden der wereld, zelfs op de eilanden der *Zuidzee*.

Van de gewone Eekhoorn zijn drie soorten onderscheiden, welke men in *Amerika* aantreft, en die geene regtopstaande haartjes aan de ooren hebben, zoo als de *Sciurus Cinereus* LINN. die veel grooter dan de onze, aschkleurig is en eenen witten buik heeft. De *Sc. Capistratus* ROSE. is aschkleurig; heeft eenen zwarten kop, witte ooren en witten buik. Beide soorten verschillen door meerder bruin of zwart, en worden dikwijls geheel zwart. De meeste soorten van het oude vaste land zijn insgelijks van voornoemde haartjes verstoken. Eene der fraaiste, is de *Sc. Maximus* en *Macrourus* GM. bijna zoo groot, als eene kat. Hij is van boven zwart, op zijde en boven op den kop helder kastanjebruin; de kop, het onderste gedeelte van het ligchaam, en het binnenste der pooten zijn van eene bleek

bleeke geelachtige kleur, en achter de wang, ligt een kastanjekleurige band. Hij houdt zich op de palmboomen op; en het melkachtige sap der kokosnoten maakt een geliefdskoosd voedsel voor hem uit.

In de warme luchtstreken vindt men sommige Eekhoorn's, die zich vooral door langwerpige strepen op de huid, onderscheiden, zoo als de *Sciurus getulus* LINN., bij welk zich de strepen tot op den staart uitstrekken, de *Sc. palmarum* LINN. doch ons bestek gedooft niet hier verder over dit geslacht uit te weiden.

EER-LEGIOEN. (*Legion d'honneur*) Eene orde, door BUONAPARTE, als eerste consul, in 1802, in *Frankrijk* ingevoerd, welke alleen, uit hoofde van verworven verdiensten, werd uitgedeeld, en slechts persoonlijk was; doch aan derzelver leden burgerlijke voorregten en inkomsten, waartoe nationale goederen waren aangewezen, verzekerde. Zij werd door keizer NAPOLEON aan uitstekende oorlogshelden, verdienstelijke staatsmannen, geleerden enz. geschenken, die daarin als ridders werden aangenomen. De keizer zelf was er het hoofd van, en het ordesteeken, sedert 1804, eene ster, met 5 dubbele stralen, welke middenstuk het hoofd van NAPOLEON, met eenen eiken- en lauwerkrans omwonden, bevattede, met het omschrift: NAPOLEON, *Empereur des Français*; terwijl men aan de andere zijde den Franschen adelaar met den bliksem zag, en de woorden: *L'honneur et la patrie*. De groot-ambtenaren droegen dit ordensteeken van goud, en de legionarissen van zilver; hangende hetzelfde aan een rood lint, met eenen witten rand, hetwelk door het knoopsgat was vastgemaakt. Behalve dit algemeen ordesteeken had men nog een groot, bestaande uit een breed, rood lint, hetwelk van den rechter schouder naar de linkerzijde afhing, en aan welks einde de adelaar van het legioen gehecht was, waarbij nog kwam, op de linkerzijde van den mantel en het kleed, eene met zilver geborduurde ster van 10 stralen, in welker midden de Adelaar, met het omschrift: *honneur et patrie*, zweefde. Sedert de jongste verandering heeft de orde der *Lelie* die van het eerlegioen vervangen, aan welke bovendien ook nog eenige opvoedings-huizen voor vrouwelijke kinderen der legionarissen verknocht waren.

EFFEN. (JUSTUS VAN) Deze uitmuntende zedeschrijver zag in *Utrecht*, in het jaar 1684 het eerste levenslicht, hoorde, aan de hooge school zijner geboortestad, de lessen der geleerde mannen van zijnen tijd; bezocht vervolgens die van *Leiden*, en verkreeg hier den eertrap van leeraar in beide de regten. Op raad zijner leermeesters nam hij, van tijd tot tijd, jongelingen van goeden huize onder zijn bestuur, en wel voor eerst den zoon van den baron van WASSENAAR, heet van *Duivenvoorde*, met welken laatste hij, als tweede gezantschaps-secretaris, naar *Engeland* ging, en zich dit reisje, vooral door zijnen omgang en gesprekken met verscheiden Engelsche geleerden, inzonderheid met den beroemden NEWTON, in vele opzigten, ten nutte maakte.

VAN

VAN EFFEN heeft verscheidene stukken in het licht gegeven. *De Misanthrope* of *Menschenhater*, in het Fransch, was het eerste, waaraan hij in 1711 de hand sloeg, en waarvan ieder week een half vel in het licht verscheen. Het werd, gelijk ook naderhand de Nederduitse vertaling van P. LE CLERC, met vele goedkeuring ontvangen, en door hem tot in Winterm. des volgende jaars voortgezet, en hij zoude het waarschijnlijk vervolgd hebben, indien hij in 1713 geene aanleiding had gekregen, om met eenige mannen van naam een *Journal litteraire*, of *letterkundig dagverhaal* te schrijven, waarvan om de 2 maanden een stukje in het licht kwam.

In het jaar 1716 verloor hij zijnen adelijken voedsterling en werd gouverneur over den jongen graaf VAN WELDEREN, wien hij naar de hooge school te *Lejden* vergezelde. Hij bekleedde omtrent 3 jaren dezen post; gaf in de waarneming van denzelven veel genoegen, en genoot zeer veel vriendschap van dit hoogadellijk huis. Sedert gaf hij een werkje in vertoogen uit, onder den titel van *la Bagatelle*, of de *Beuzelling*, waarin hij door spotternij en bewijzen, die men averegts moet opvatten, de ondeugd en hare buitensporigheid ten toon stelde; voorts een *Journal historique, politique et galant*, waarvan echter slechts stukjes verschenen, alsmede eenige tooneelstukjes.

VAN EFFEN, deed hierop, met den prins van *Hesfen-Philipssthal*, eene reis naar *Zweden*, welke echter zeer ongelukkig was, en hem en zijnen vorstelijken reisgenoot, meer dan eens, in groot gevaar bragt. Na zijne terugkomst hervatte hij zijnen letterarbeid, en gaf in 1721 eene Fransche vertaling uit van een werkje van den vermaarden Dr SWIFT, in het Engelsch getiteld: *Tale of a Tub*, door hem *le Conte de Tonneau* geheeten, en sedert, onder den titel van *Versefjel van de Ton*, ook in onze taal overgezet. Hierop bekleedde hij den post van gouverneur bij den zoon des heeren HUISMAN, directeur-generaal van *Nederlandsch-Indië*, en bragt, met dezen zijnen voedsterling, 3 jaren te *Rotterdam*, en even zoo vele aan de hooge school te *Lejden* door; gedurende welken tijd hij eene Fransche vertaling schreef van het Engelsch werk van den beruchten Dr. MANDEVILLE te *Londen*, en, in 1722, onder den titel van *Pensées libres sur la Religion, l'Eglise et la bonheur du peuple*, in het licht gaf; gelijk mede eene gelijke overzetting van den Engelschen *Guardian*; onder den titel van *Mentor moderne*, in het volgende jaar van hem verscheen.

Nadat de jonge heer HUISMAN, onder onzen VAN EFFEN, zijne akademische oefeningen geëindigd had, verwierf de laatste, op voordragt van den graaf VAN WELDEREN, den post van eersten secretaris van het doortuchtig gezantschap, hetwelk 's lands staten naar *Engeland* zonden, om GEORGE II met zijne komst tot den troon geluk te wenschen. Hier reeds sedert eenigen tijd tot lid van de koninklijke maatschappij der wetenschappen aangenomen zijnde, betoonde hij

zij-

zijne erkenenis door eenen lierzang, welke hij op de krooning hunner majesteiten in het Fransch vervaardigd had, en keerde, na 7 maanden, overladen met eer en achting, en begiftigd met eenen gouden gedenkpenning, naar 's *Hage* terug. Sedert bood hem de graaf VAN WELDEREN de inwoning ten zijnen huize aan, zelfs met eenen bedienden, die geheel van hem zou afhangen. VAN EFFEN sleet hier zijnen tijd niet in ledigheid, maar schreef, onder anderen, zijnen *Hollandfchen Spectator*, welke hem 4 jaren lang bezig hield, eenen wel verdienden opgang maakte, en hem eene steeds toenemende achting deed verwerven.

VAN EFFEN, door de edelmoedige vriendschap des genoemden grave, den post van kommiss van 's lands magazijnen in 's *Hertogenbosch* verworven hebbende, begon zich kort daarna met mejufvrouw A. S. ANDRIESSEN in het huwelijk, en nam zijn verblijf in gemelde stad, waar hij tot zijnen dood gebleven is. Vele jaren, echter, werden hem niet vergund, om hier het zoet van zijnen gelukkigen echt te smaken. Hij stierf den 18 van Herfstm. des jaars 1735, in den ouderdom van ruim 51 jaar; nalatende eene bedrukte weduwe met 2 kinderen. Hij bezat een menschlievend karakter; was afkeerig van alle scheuringen en verdeeldheden; opregt en gul van inborst; min en spraakzaam in de verkeerung; duidelijk in zijne manier van voorstellen; en een vriend van waren godsdienst, welke bij hem in geene bloote belijdenis, maar in eene levendige overtuiging des harte, gepaard met onbesproken zeden, gelegen was.

EFFENDI. Beteekent woordelijk *Heer*, en is bij de *Turken* een eertitel, dien staats- en burgerlijke ambtenaren voeren, en welke, gewoonlijk, met bijvoeging van den naam van het ambt wordt uitgesproken. Zoo noemt men, b. v. den eersten lijfarts des keizers *Hekim-Effendi*, den priester in het Sereil *Iman-Effendi* enz. De merkwaardigste ambtenaar echter is de *Reis-Effendi*, of rijks-kanzelier, die te gelijk minister van buitenlandfche zaken is, en met de gezanten en tolken van vreemde hoven handelt.

EGEDE. (HANS) Zag te *Denemarken* in 1686 het eerste daglicht, en was in 1707 predikant in *Noorwegen*. De ongunstige berigten, wegens den staat des Christendoms in *Groenland*, hetgeen vroeger reeds aldaar gepredikt, doch bij mangel aan leeraars weder was verloren gegaan, vervulde zijne ziel met het diepste medelijden, en deden hem besluiten, om zelf derwaarts te reizen, ten einde deszelfs bewonen het Evangelie te verkondigen. Vele, en bijna onoverkomelijk, waren de hinderpalen, welke zijn oogmerk in den weg stonden. Hij had eene hem dierbare vrouw en kind, een gering inkomen en geene middelen; de kooplieden te *Bergen* durfden geene onderneming naar *Groenland* wagen; terwijl de regering, als in oorlog met *Zweden* zijnde, hem schepen, geld en manschappen weigerde, en ook de bisschoppen van *Bergen* en *Drontheim*, hoe zeer zijn edel besluit goedkeur-

rende, hem in de uitvoering niet konden ondersteunen. In weerwil van zoo vele hindernissen, liet hij zich niet van zijn plan afschrikken; maar waagde het, om zijn tot dus ver geheim gehouden ontwerp zijner vrouw te ontdekken, ofschoon hij grootelijks vreesde, daardoor hare liefde te zullen verliezen. Dan, hoe groot was zijne blijdschap, toen hij in haar de vrouw vond, welke hij wenschte. Zij verklaarde hem haar onwrikbaar besluit, om hem te volgen; beloofde hem een gelukkig gevolg der voorgenomene pogingen, en schraagde van nu af zijn somtijds wankelend vertrouwen.

Intusschen vond het plan van EGEDE van tijd tot tijd meer begunstigers, zoo dat hij, door inzameling, eene som van 10,000 rijksd. bijeen gebragt hebbende, nu zijn ambt nederlegde. Bovendien verwierf hij, na den vrede met *Zweden*, van de Deensche regering den titel eens koninklijken zendelings naar *Groenland*, met een jaargeld van 300 rijksd. benevens 3 schepen, waarvan het een aldaar moest post vatten, het andere berigt van zijne aankomst moest overbrengen, en het derde tot de walvischvangst bestemd was; hebbende de regering de kooplieden van *Bergen* aangemoedigd, om eene Groenlandsche handelmaatschappij op te rigten. EGEDE begaf zich den 21sten van Bloeim. 1721 met 46 man, als hun opperhoofd, aan boord; doch bereikte slechts met 2 schepen *Groenland*, alzoo de walvischvaarder verongelukt was. Men bouwde aanstonds een huis, en noemde de plaats der landing de haven *de Hoop*. Dan, de vrees der *Groenlanders* voor vreemdelingen; hunne diepe armoede; hunne vollagen domheid; de nadeelige invloed hunner tooveraars; het moeilijke, om hunne taal te leeren, welke uit bijna onnavolgbare klanken bestaat, waarvan de verschillende berekening door even zoo onnavolgbare gebaren bepaald wordt — dit alles stond het groote oogmerk, hunne bekeering, in den weg, waarbij nog kwam, dat de geheele manschap, het eindeloos worstelen tegen allerlei soort van ellende moede, onrustig werd, en eischte, om naar *Denemarken* terug te keeren. EGEDE zelf had er reeds toe besloten; doch het onwrikbaar vertrouwen zijner vrouw op eene eindelijke uitkomst deed allen blijven, en op eene nabij zijnde ondersteuning uit *Denemarken* hopen. Hunne verwachting was niet te vergeefs; want zij ontvingen van daar, door 2 schepen, eenen ruimen onderstand.

Inmiddels had EGEDE zijn zoon PAUL bijbelsche geschiedenissen doen schilderen, om daardoor, zoo mogelijk, den *Groenlanders* eenige denkbeelden bij te brengen, of ten minste hunnen weetlust op te wekken. Dit echter niet gelukkende, nam hij met zijne beide zonen bij hen zijnen intrek, om hunne taal te leeren. De ontzettendste onreinheid; een verpestende stank, welke hem eene ziekte op den hals haalde; allerlei ongedierte; de dikke oliedamp, en de verklaring der bewoners, dat hij hun in

den

den weg was, — niets hield EGEDE terug, die, op zijne verzeke- ring, dat hij hun eerlang vele fraaije histories zoude vertellen, verlof verkreeg, om te blijven. Zorgvuldig teekende hij alle woorden op, waarvan hij den zin konde raden; deed dikwijls, met ge- vaar van zijn leven, verre reizen, om de afgelegen *Groenlanders* op te zoeken, en hun vertrouwen te winnen, (hetwelk hem ook gelukte), of ook wel, om eenen nieuwen voordeeligen handel voor de kroon op te sporen, welke voortging, om hem jaarlijksch een schip met benodigheden toe te zenden. Hetgeen EGEDE zelf niet gelukte, inzonderheid het leeren der Groenlandsche taal, gelukte zijnen zonen, en wel voornamelijk PAUL, dien hij 4 jaren te *Kopenhagen* in de godgeleerdheid liet studeren; tot predikant vor- men, en hem als zijnen opvolger naar *Groenland* benoemen.

Vijftien jaren had EGEDE, de vader, nu in *Groenland*, onder veel- vuldige rampspoeden, waaronder het verlies van zijne brave en moe- dige vrouw, doorgebracht, toen hij in 1736 naar *Kopenhagen* terug keerde, om aan zijne regering nieuwe voorstellen te doen, ter ondersteu- ning der door hem opgerigte Christen-gemeente, met dat gevolg, dat de koning hem tot opperhoofd der Groenlandsche zendelingen be- noemde, en zijnen zoon PAUL in het ambt van zending bevestigde. Toen zijne klimmende jaren hem voor zijn eerwaardig werk minder geschikt maakten, vertrok hij naar het eiland *Falster* en stierf aldaar in Slagtm. 1758. Zijne schriften zijn in de Deensche taal geschre- ven, in het Duitsch overgezet, en handelen over de natuurlijke his- torie van *Groenland*, en zijne waarnemingen en lotgevallen aldaar.

Zijn zoon PAUL, die in 1728 uit *Groenland* naar *Kopenhagen* ge- reisd was, met oogmerk, zoo als wij boven zagen, vertrok in 1734 naar de plaats zijner bestemming; nam eenige nieuwe volk- planters met zich, en bleef in *Groenland* tot in het jaar 1740, wanneer hij, bij zijne terugkomst in *Kopenhagen*, de eerste plaats van kappelaan bij het hospitaal van den heiligen geest verwierf, tevens met last, om de verdere zorg voor het Groen- landsch zendelingschap op zich te nemen. Ten einde hem nog beter voor zijnen langdurigen, moeilijken arbeid te beloonen, werd hem het bestuur over het weeshuis, en eene plaats in den raad der zendelingen opgedragen, waarbij nog in het volgende jaar den post van bisschop van *Groenland* gevoegd werd. Hij stierf in Zomerm. 1789. Men heeft van hem berigten over *Groenland*, namelijk uit- treksels uit een gehouden dagboek, van 1721 tot 1788, te *Koppen- hage* in het Deensch in 1789 uitgegeven; voorts een *Dictionarium Grönländicum*, in 1759 mede aldaar in het licht verschenen; eene overzetting in de Groenlandsche taal van de Evangelien, de 5 boe- ken van Mozes, en van verscheidene Deensche gebeden en li- turgien.

EGER. Eene heerlijkheid in *Boheme*, in welke de stad van dien naam ligt, beroemd door de zuurbron, *Franzens-bron* genoemd,

484 EGERIA. — EGMOND. (LAMORAAL Graaf van)

die in hare nabuurschap gevonden wordt. De stad ligt aan de grenzen van *Frankenland*, is wel bevolkt, en van vestingwerken voorzien, die bij gelegenheid van den Beijerschen successie-oorlog aanmerkelijk zijn verbeterd geworden.

EGERIA. De naam eener vermeende Nimf, aan welke de *Romeinen* eene goddelijke eer bewezen; waarmede de koning NUMA POMPILIUS voorgaf, in geheime verstandhouding te staan, en van welke hij, uit staatkunde, betuigde, de wetten te ontvangen, die hij den *Romeinen* gaf. Volgens sommigen zoude EGERIA zijne gemalin geweest zijn. Uit droefheid over den dood van NUMA, zoude zij in eene bron, naar haar *Egeria* genoemd, veranderd zijn.

EGMOND. (LAMORAAL Graaf van) Ridder, was een der rijkste edelen van *Nederland*. Hij onderscheidde zijnen vroegeren leeftijd door krijgsdeugden, en verbond zich door het huwelijk met SABINA VAN BEIJEREN, eene der aanzienlijkste geslachten van *Europa*. De vorst dezer landen was veel aan hem verplicht, terwijl de ingezetenen hem beminden om zijne mildheid, en het krijgsvolk hem bijna aanbade uit hoofde zijner openhartigheid en gulheid. Dit alles gevoegd bij zijnen krijgsroem, door de overwinningen van *St. Quintin* en *Grevelingen* behaald, ontstak waarschijnlijk den haat en nijd van PHILIPS en ALVA, waarvan de eerste hem, zoowel als zijnen vader, groote achting toedroeg. Schoon door PHILIPS ridder van het gulden vlies, en stadhouder van *Vlaanderen* en *Artois* geworden, verdoofden deze gunstbetooningen in hem den pligt der vaderlandsliefde niet. Integendeel, was hij een der eerste, die zich tegen GRANVELLE verzette, den koning eenen ernstigen brief schreef, en zich, met ORANJE en HOORNE, tegen dien kardinaal verbond; welk een en ander het begin van den opstand in de *Nederlanden*, en als eene aanleiding tot het verbond der edelen kan beschouwd worden.

Offchoon afzonderlijke brieven van den koning ontvangende, om hem van zijne partij af te trekken, bleef hij haar getrouw; verscheen, na het vertrek van GRANVELLE, in 1564 weder, met ORANJE en HOORNE, in den raad van state, waaruit zij eenigen tijd gebleven waren, en spanden alles in, om de godsdienstige vervolging te doen ophouden, en in geloofszaken eene volkomene vrijheid te bewerken. Hij begaf zich kort hierop in een gevaarlijk gezantschap naar *Spanje*, waar hij PHILIPS, schoon vruchteloos, den waren staat van zaken onder het oog bracht.

Alhoewel hij kennis droeg van het verbond der edelen, nam hij er echter geen deel aan: of dit aan eenige zucht, om de gunst des konings en der landvoogdesse te herwinnen, dan wel aan het oogmerk zij toe te schrijven, om van ter zijde in den raad van state meer nut te kunnen doen, valt moeilijk te beslissen. Hoe dit zij, hij geraakte, nadat dit verbond, door den beeldenstorm en andere omstandigheden, zijne kracht verloren had, eenigzins in onmin met ORANJE, neigde tot onderwerping aan den koning, en legde tot verwon-

de-

dering van velen den nieuwen eed af; kunnende hij niet besluiten, om op den raad en het voorbeeld van WILLEM I, het land te verlaten. Dit kwam hem echter duur te staan; hij werd, na dat hij, bij de intrede van ALVA in 1567 was tegenwoordig geweest, en na een gul onthaal bij eenen maaltijd, door list gevangen genomen; vervolgens lang in hechtenis gehouden; aan misdaad van gekwetste hoogheid schuldig verklaard, en eindelijk, met den graaf van HOORNE, in weerwil van vorige bewezen diensten, en de voorbede van vorsten en vrienden, op den 5den van Zomerm. 1568, te *Brusfel* onthald. Hij stierf in den Katholijken godsdienst. Zijn karakter wordt door alle geschiedschrijvers als eenigzins zwak beschouwd, waarvan de oorzaak aan goedhartigheid, te gunstige beoordeeling van anderen, en ligtgelovigheid wordt toegescreven. — De beroemde Hoogduitsehe dichter GÖTTE, heeft EGMONDS lot, in een fraai treurspel, ten tooneele gevoerd, waarin echter voor *Nederlanders*, die 's mans lotgevalen uit onze geschiedschrijvers kennen, te veel afwijking van de waarheid, en vele bijvoegfels gevonden worden.

EGOISMUS. Het eigen belang; of die heerschende neiging, waardoor men alleen zijne eigene behoeften tracht te bevredigen, en alleen voor zich zelven leeft, zonder zich over het geluk of ongeluk van anderen te bekreunen.

EGYPTE, door de *Arabieren Myrr* of *Mizr*, door de *Kopten Chemi*, en door de *Turken Elkabit* genoemd, maakt het meest oostelijk gelegen land van *Noord-Afrika*, thans eene *Turksche* provincie, uit, waarvan *Groot-Kaïro* tegenwoordig de hoofdstad is. Het bevat 2½ miljoen inwoners; grenst ten Noorden aan de *Middellandsche zee*, ten Westen aan *Barka* en *Sahara*, ten Zuiden aan *Nubië*, en ten Oosten aan *Arabië*, waarmede het door de landengte van *Suez* vereenigd wordt, en aan den Arabischen zeeboezem. Het wordt gewoonlijk in *Oppe-* en *Neder-Egypte*, volgens anderen, echter, in *Oppe-*, *Midden-* en *Neder-Egypte*, verdeeld. *Oppe-Egypte* strekt zich van de grenzen van *Numidië* tot aan *Kaïro* uit, en wordt door den *Nijl*, de eenige rivier in het gehele land, in eene lengte van omtrent 100 Duitsehe mijlen, en wel tusschen twee verbazende bergketens, doortroomd; terwijl het meer open gedeelte des lands, zich, in de lengte, van *Kaïro* tot aan de kusten van de *Middellandsche zee*, en, in de breedte, van *Alexandrië* tot aan de landengte van *Suez* uitbreidende, *Neder-Egypte* geheeten wordt. Het oostelijk gedeelte des lands is bergachtig, en het westelijk vol zandwoestijnen; doch het middelste wordt door de jaarlijksehe overstromingen van den *Nijl* dermate bevrucht, dat dit het schoonste koren, uitnemende rijst, suiker-riet, hennep, vlas, meloenen, peulvruchten, zenebladen, indigo, aloë, ijalappe, boomwol, tamarinde, casia, en andere gewassen in overvloed voortbrengt. Behalve dit levert *Egypte* eene aanzienlijke runderen schapenteelt op, alsmede vele ezels, paarden, kameelen, leeu-

wen, tijgers, hijena's, krokodillen, hoenders, bijen enz. en vindt men er ook de *Papier-plant*; eene soort van riet, aan den *Nijl* groeiende, van welker merg reeds in de vroegste tijden papier gemaakt werd. De grond, inwendig uit kalk bestaande, en met ontelbare schelpen en versteeningen opgevuld, bevat marmmer, albast, salpeter, porphyrt, graniet en meer andere steensoorten.

De tegenwoordige bewoners des lands bestaan uit *Kopten*, afstammelingen van deszelfs oudste ingezetenen, die wel den Christelijken godsdienst belijden, doch zeer dom zijn, overal verstrooid leven, en op zijn hoogst op 30,000 huisgezinnen geschat worden; voorts uit *Arabieren*, die de talrijkste zijn, uit *Turken*, *Mamelukken*, *Joden*, *Grieken*, *Armeniërs* en *Europeërs*. — De *Egyptenaren* zijn gewoonlijk van een sterk lichaamsgestel, bruinachtig geel van kleur, vrolijk van aard, goedhartig, matig godsdienstig (de Mahomedaansche is de godsdienst van het land), bijgeloovig, en bezitten vatbaarheden, waarvan het te bejammeren is, dat zij zoo weinig ontwikkeld worden. In de vroegste tijden waren zij de meest beschaafde natie der wereld, beroemd door hunne geleerdheid, wetten en godsdienst, en de leermeesters der *Joden* en *Grieken*; gelijk nog tegenwoordig verscheidene overblijffels der aloutheid, de verbazende *Pyramiden*, de *Obeliskken*, de *Mumiën* enz. van hunne voormalige grootheid getuigen. — De Arabische taal is die des lands. Akkerbouw, bijen- en hoenderteelt, het bereiden van salamoniak, het bewerken van leder, vlas, hennep, zijde en boomwol, het vervaardigen van tapijten, glas- en aardewerk, benevens een belangrijke handel houden de inwoners onledig. De uitvoer is zeer aanzienlijk: inzonderheid wordt *Konstantinopel* door *Egypte* van het noodig koren voorzien. De binnenlandsche handel is mede zeer aanmerkelijk, en voor den zeehandel heeft men te *Alexandrië*, *Damiëte* en *Suez* de uitmuntendste havens; terwijl de karavanen den landhandel, inzonderheid, naar *Syrië* en *Arabië* ondersteunen. — In *Kaïro* bevindt zich een Patriarch der Oostersche Christenen, benevens eene hoogeschool; schoon het voor het overige in *Egypte* met de kunsten en wetenschappen slecht gesteld is. Een Pacha der *Turken* is de bijna onbepaalde gebiedster in het land; de tegenwoordige Pacha schijnt veel tot de verbetering en beschaving des lands te willen toebrengen.

EHRENBREITSTEIN. (Zie: COBLENTZ.)

EHRHART. (FREDERIK) Een beroemd Zwitsersche kruidkundige, die in 1747 te *Holderbank*, in het kanton *Bern*, het eerste daglicht zag. Van zijne jeugd af toonde hij zeer veel lust in het beoefenen der plantenkunde, waaraan hij zich naderhand met het beste gevolg toewijdde. Hij won de achting van den beroemden LINNEUS, wiens leiding hij volgde; reisde door een gedeelte van *Zweden* en *Denemarken*, en keerde naar *Hanover*, bij den kundigen kruidmenger,

AN.

ANDRAE, zijnen boezemvriend, terug. In 1778 droeg hem CHARLES LINNEUS, de zoon, de uitgave op van *le Supplement du Systême Végétal* zijns vaders; en van toen af gaf hij verscheidene kruidboeken, of verzamelingen van gedroogde planten, in families verdeeld, in het licht, welke uit hoofde van derzelver zuiverheid en naauwkeurigheid aanprijzing verdienen. Voorts verschenen van hem in 1787 tot 1792 zeven deelen met *Fragmenten over de Natuurlijke Historie*, en verwierf hij in 1787 het diploma van kruidkundige van zijne Britsche majesteit. EHRHART woonde sedert bij de tuinen van *Herrenhausen*, en stierf in 1795. Eenvoudig in zijne leefwijze, opregt en braaf in zijn gedrag, verwierf hij een ieders welverdiende achting.

EHSTLAND, of het gouvernement *Reval*, is een landschap in *Lijfland*, het noordelijk gedeelte daarvan uitmakende, welks geheele bevolking op 180 tot 200,000 zielen geschat word. Hetzelve is zeer zandig; doch levert veel koren, hennep, vlas, rundvee, paarden enz. op, en heeft *Reval* tot deszelfs hoofdstad. — De *Ehsten*, een der Rus-Finlandsche volken, behoorden reeds in de vroegste tijden onder de Russische heerschappij, en voerden den naam van *Tschuden*. Sedert 1386, wanneer *Ehstland* aan de Duitsche orde verkocht werd, maakte het een gedeelte van den Lijflandschen staat uit, waarmede het, na eene eeuw onder *Zweden* gestaan te hebben, weder onder *Rusland* kwam, en onder KATHARINA II, den naam van het *Revalsche stadhouderschap* ontving; doch in 1797 weder als gouvernement van *Ehstland* hersteld werd. *Ehstland* en *Lijfland* maken, wel is waar, slechts het 210 gedeelte van het onafmetelijk Russisch rijk uit; doch de Russische beheerschers hebben altijd in het verkrijgen, of behouden dezer landschappen zeer veel belang gesteld. — Over den ongelukkigen staat der lijfeigenen in *Lijf-* en *Ehstland* is zeer veel geschreven en getwist, en echter schijnt het, dat er, helaas! nog vele zwartigheden zijn, welke de vernietiging dezer schandelijke slavernij verhinderen. Ondertusschen is bij eene *Ukase* van 6 Junij 1816 bepaald, dat dezelve langzamerhand, in den tijd van 14 jaar, in *Ehstland*, moet zijn afgeschaft. In *Lijfland* is dit in 1820 bepaald. Voor het overige hebben de *Ehsten* meestal slechte woningen, zijn ruw en tegen vermoëjenissen gehard; belijden wel de Christelijke leer, maar zijn nog aan vele Heidensche overblijfsels verkleefd.

EIDEROOGEL. (*Anas Mollissima*) Een zwemvogel, (verkeerdelijk *Eidergans* genoemd), is van boven meestal van witte, en van onder van zwarte vedren voorzien; heeft eenen rolronden, gekromden, zwartachtigen bek, bruine oogen en donkere pooten, en de wasch-huid van achter in tweeën gespleten en gerimpeld. Men vindt dezen vogel in de noorder-wereld, vooral in *Schotland*, *IJsland* en *Groenland*. Hun vleesch en hunne eijeren zijn zeer smakelijk; doch inzonderheid zijn deze vogels belangrijk door hun vel of hunne huid, waarmede men kleederen voert, en niet minder door hunne

pluimveren, die onder den naam van *Eider-dunen*, of *Eider-dons*, bekend zijn, hetwelk uit hunne teedere borst-veren bestaat, en, onder alle voortbrengfels van het rijk der Natuur, de lichtste en meest verwarmende stoffaadje oplevert. Deze vederen, welke in de nesten van den Eider-vogel gevonden worden, meestal aan den wortel wit, doch voor het overige grijsachtig zijn, bezitten eene verwonderingswaardige veerkracht, zoodat men, met één pond, een bed, van 5 voet lengte en breedte, kan opvullen, en tevens in een klompje van eene vuist kan zamen drukken (*); doch bezitten de vederen, welke uit de nesten genomen worden, eene grootere veerkracht, dan die van doode vogels.

De handel in dit Eider-dons levert, inzonderheid voor de *IJslanders* en *Noorwegers*, eenen zeer voordeeligen tak van handel op. Men berekent, dat de eerste alleen, jaarlijks, van hetzelfde 2 a 300 pond gezuiverde, en 1500 tot 2000 pond ongezuiverde dons leveren, welke voor 2 daalders gewoonlijk verkocht worden. Ondertuschen mogen alleen die genen de veren uit het nest nemen, aan welke den grond toebehoort, waarop hetzelfde gevonden wordt; terwijl op het eiland *Grasholm* alleen de bevelhebber van *Kristiania* het regt heeft, om dezelve te verzamelen.

EIK. (De) Onder onze inlandsche woudboomen verdient de majestueuse Eik onze bijzondere opmerking, als vereenigende zich in denzelven schoonheid, sterkte en bijna onvergankelijke duurzaamheid. Van hier, dat deze boom ook bij alle volken eerwaardig was, en in de grijze oudheid zelfs den goden werd toegewijd. Onder de 14 foorten behooren, voornamelijk, de *zoete Eik* (*Quercus esculus*), die in *Italië* en *Spanje* groeit, en welks vrucht als kastanjen gegeten wordt; de *Kermes-Eik* (*Quercus coccifera*), oorspronkelijk uit *Zuid-Europa* en het *Oosten*, die slechts eenige voeten hoog wordt, en zeer beroemd is wegens de infekten, welke zich op denzelven bevinden, en de schoonste roode karmozijn verw opleveren; de *altijd groene Eik*, die zich eigenlijk in de warme luchtstreken van *Europa* bevindt, doch ook bij ons groeit; zijne bladeren in den winter behoudt, en hierom, inzonderheid, in lusthoven geplant wordt; de zeer merkwaardige *Kurk-Eik*, welke alleen in het zuidelijk *Europa* groeit, (Zie: KURKBOOM), en eindelijk de *gemeene Eik* (*Quercus robur*), welke in geheel *Europa*, behalve in de noordelijkste streken gevonden wordt, en waarvan twee foorten zijn, de *winter- of steen-Eik*, en de *zomer-Eik*. De eerste heeft eenen bruinen gevorkten bast, die, echter, bij de jonge boomen witachtig en glad is, iets weeker en roodachtig hout heeft, en lager dan de zomer-Eik blijft. Hij behoudt zijn verdord loof tot aan het voorjaar, wanneer de jonge knoppen de oude bladeren verdringen. De eikels groeijen bij trosfen, in korte stelen, van 4 tot 12 stuks bij elkander, zijn ook kleiner, dan die van den zomer-Eik, en worden in Slagtm. rijp. De

laatst-

(*) Zie ULKENS merkwaardigste voortbrengfels der Natuur. III. deel, b/z. 12.

laatstgenoemde Eik verkrijgt eenige weken vroeger bladeren en bloei; draagt zijne eikels aan lange stelen, en brengt ze in Herfst- of Wijnmaand tot rijpheid. De bast is uitwendig zwart, of met een witachtig schimmel bedekt, het hout bleeker, doch, oud zijnde, eenigzints zwartachtig.

Na 200 jaar bereikt de Eik eerst zijne volkomenheid; wordt toe aan de duizend jaar oud, en groeit het best op eenen eenigzins kleiachtigen, matig vochtigen grond. Men heeft Eiken van 30 voet in den omtrek, en 150 voet in de hoogte, door welke laatste zij, meer dan door de vochtige uitwaseming, (zoo als sommigen stellen), aan den bliksem zijn blootgesteld. De Eik brengt het gewigtigst nut door zijn hout voort, hetwelk in duurzaamheid alle inlandsche soorten overtreft, en tot den scheepsbouw en andere werken van een uitstekend gebruik is; terwijl de bast tot run gemalen, en in de loolijerijen gebruikt wordt, waarin men zich ook van de bladeren en het nog niet nat geworden zaagsel kan bedienen. De eikels zijn een heerlijk voedsel voor de varkens, en de gal-insekten brengen op de bladen appeltjes voort, onder den naam van galnooten bekend, (*zie aldaar*) welke tot bereiding van inkt, en andere zwarte verwen dienen.

E I J K. (HUBERT en JOHAN VAN) Beiden beroemde Nederlandsche schilders, te *Maseyk* geboren, wier vader en zuster zich mede, met een goed gevolg, aan de schilderkunst toewijdden. Zij arbeidden meestal met elkander, en leefden in de volkomenste eensgezindheid. HUBERT stierf in 1426 in het 60, en JOHAN in 1441 in het 70 jaar zijns ouderdoms. De laatste overtrof den eersten, en maakte zich inzonderheid beroemd door de uitvinding der olie-verwen, bij gelegenheid, dat hij naar een vernis zocht, om aan zijne beelden eenen glans te geven. Hij vertrouwde zijn geheim aan zekeren ANTONELLO van *Mesina*, door wien hetzelfde te *Venetie* werd openbaar gemaakt, waar zich een ander schilder JOHAN BELLIN, als een aanzienlijk heer gekleed, door hem liet uitschilderen, en daarbij de kunst van hem afloerde.

Beide broeders hebben hunne meeste tafereelen te *Gent*, in *Vlaanderen*, geschilderd, en onder deze munt inzonderheid uit een altaarstuk, hetwelk in de St. JANS-kerk aldaar geplaatst is, en in kleuren, verscheidenheid van aangezichten (waarvan er meer dan 330 in dit stuk gevonden worden), uitdrukking der hartstochten, orde en uitvoering, zoo uitmuntend schoon is behandeld en voltooid, dat het met regt de hoogste verwondering verdient. De waarde, waarin men dit kunststuk houdt, en de zorg, welke men neemt, om het, zoo veel mogelijk, te bewaren, maakt, dat het bijna altoos gesloten is, en niet dan op hooge feestdagen, of wanneer lieden van aanzien het komen bezichtigen, geopend wordt. — Behalve dit stuk schilderde JAN nog vele afbeeldfels naar het leven, gestoffeerd met nette, en schoone landschappen, welke zeer hoog geschat worden, en dikwijls voor aanzienlijke sommen zijn opgekocht.

EILANDEN. Zoo noemt men landen, welke van alle kanten met water omringd zijn. Een *Schier-eiland* is eene sreek lands, welke slechts gedeeltelijk door de zee omgeven, en aan eene zijde met het vaste land verbonden is. — *Eilanden boven den wind* (*Barlevento*) noemen de *Spanjaards* alle de kleine *Antilles* in de *West-Indië*, die van *Portorico*, tegen het Zuiden, tot aan *Trinidad* liggen. Zij voeren dien naam, omdat zij aan den aldaar heerschenden Oostenwind, onmiddellijk, en het eerst zijn blootgesteld. — *Eilanden onder den wind* (*Sotto Vento*) zijn, eindelijk, die middel-Amerikaansche Eilanden, welke over de Noordkust van *Zuid-Amerika*, aan de zuidzijde van den Mexikaanschen zeeboezem, langs *Terra Firma*, liggen. Onder deze laatste Eilanden telt men, inzonderheid, *St. Domingo*, *Portorico* en *Cuba*. De *Engelschen* en *Franfschen* rangschikken de Eilanden van *Martinique*, verder noordwestelijk, tot *Portorico* toe, reeds onder de *Eilanden onder den wind*, die aldus genoemd worden, omdat zij aan den Oostenwind volstrekt niet zijn blootgesteld.

EILANDEN DER ZALIGEN, (*Insulae beatorum*, *näsoi macarohn*), of het *Elysum* van *HOMERUS*, waren, in de vroegste fabelachtige geschiedenis van den Griekschen godsdienst, de *gelukkige Eilanden*, welke men zich westwaarts in den *Oceaan*, aan de lichtzijde, voorstelde, en waarop de gunstelingen van *JUPITER*, aan den dood ontrukkt, in vreugde en zaligheid leefden. Volgens *HESIODUS* waren zij, inzonderheid, de verblijfplaatsen van het vierde geslacht der Heroen. In de vroegste fabelleer worden de Eilanden der Zaligen, dikwijls, met de zoogenoemde *Elyfische Velden* en de beneden-wereld verwisseld.

EISENACH. Een Prinsdom in *Thuringen*, dat 21 v. m. en 63,271 inwoners bevat, door de *Werra*, *Unstrut*, *Saale*, *Helm* en *Fulda* bespoeld wordt, en eene zuivere, gezonde luchtgesteldheid heeft; terwijl het koren, hout, vlas, hennep, ooft, raapzaad, hop, zout en vollersaarde voortbrengt. De inwoners leveren vele ijzerwaren, linnen, wolfe stoffen enz. De hoofdstad van hetzelfde ligt op eenen hoogen berg, en heeft 5 poorten, 5 kerken, 2 hospitalen, 1 ziekenhuis, 1,410 huizen en 7,845 inwoners, die van laken-, trijp-, linnen-, leder- en andere fabrieken leven. Ook is er een gymnasium, kweekschool voor schoolonderwijzers, teekenschool enz. Bij de stad *Eisenach* ligt het beroemde slot *Wartburg*, waar zich *LUTHER* in 1521 eenen tijd lang ophield. In 1809 heeft de stad door het springen van een kruidmagazijn aanmerkelijk geleden.

EISLEBEN. Eene stad in het Pruisfisch regerings-distrikt *Merseburg*, voorheen de hoofdstad van het graafschap *Mansfeld*, en de geboorteplaats van *M. LUTHER*. Het huis, waar deze groote hervormer in 1483 geboren werd, en hetwelk tegenwoordig een armfchool is, wordt nog aldaar gevonden. Zij beftaat uit de *Altftadt*, die 7 poorten heeft, de *Neuftadt* en 5 voorfteden; heeft 4 Luthersche kerken, een gymnasium, 6 lagere fcholen, 993 huizen en 5,609 inwoners, die

die mijnwerken van koper en zilver, potasch-ziederijen en eenigen handel hebben.

EIWIT. Dit dierlijk bestanddeel, hetwelk vooral in de eijeren der vogels, doch ook in andere vaste deelen en vochten, onder anderen in de bloedwei en de melk, gevonden wordt, is een geleiachtig vocht van eenen flauwen smaak, maar zonder reuk, en heeft de opmerkelijke eigenschap, van door de hitte te stollen en vast te worden. Dit zelfde geschiedt door zuren en alkohol. Het stollen wordt aan verschillende oorzaken toegeschreven; doch daar het ook zonder aanraking met de dampkringslucht plaats heeft, zoo kan het niet van derzelve zuurstof afhangen. Waarschijnlijker is het, dat bij hetzelfde een gedeelte van het water wordt afgescheiden, en het overige met het Eiwit in eene naauwe verbinding treedt, en eene *brijdrate* vormt. Alle die omstandigheden toch, welke het Eiwit doen stollen, hebben eene groote verwantschap met het water. Het Eiwit is de hoofdoorzaak, dat een mengfel, waarin eijeren, of een vocht, dat Eiwit bevat, door het koken, of door het bijvoegen der straks genoemde zelfstandigheden, ligt schift, ten zij men door gestadig roeren hetzelfde in het vocht verdeeld houdt, en daardoor alle langdurige werking op hetzelfde belet. — Zeer onlangs heeft men het Eiwit als een vermogend tegengif tegen de vergiftiging met sublimaat leeren kennen. In een gewoon geval is het Eiwit van 10 of 12 eijeren, zonder eenig bijvoegfel genomen, genoegzaam.

ELASTICITEIT. Veerkracht; is die eigenschap der lichamen, om zich, wanneer men hen in eene andere gedaante gebragt of in eene naauwere ruimte zamengedrukt heeft, van zelve in hunne vorige gedaante te kunnen herstellen, of de vorige ruimte innemen, zoodra dat geen ophoudt, hetwelk op hen werkte. Offchoon vele natuurkundigen deze eigenschap aan alle lichamen toekennen, wordt hieraan echter door anderen wederom getwijfeld; dit ten minste is zeker, dat deze eigenschap in eene zeer verschillende mate bij onderscheidene lichamen plaats heeft: b. v. staal, ivoor, been, hout, elastieke gom, bezitten deze eigenschap in de grootste mate; terwijl men dezelve weinig of niet bespeurt in tin, lood, leem en dergelijke.

ELBA of ELVA. Dit eiland, dat thans aan het groothertogdom *Toskane* behoort, is, als de gewezen verblijfplaats van den voormaligen Franschen keizer NAPOLEON, in de geschiedenis belangrijk geworden. Hetzelve ligt in de *Toskaansche zee*, en is van de naasten kusten van dit land door een breed kanaal afgescheiden, en omtrent 9 mijlen van *Corfika* en $11\frac{1}{2}$ van *Livorno* verwijderd. Reeds ten tijde der *Romeinen* was dit eiland wegens zijne rijke bergwerken beroemd, en zelfs spreekt ARISTOTELES van derzelve bearbeiding als van eene onderneming, die reeds sedert onheugelijke tijden begonnen was. Onder de eilanden, die *Elba* omringen, is *Pianosa* door den dood van den derwaarts verwezen CAESAR AGRIPPA vermaard,

maard geworden. De oppervlakte des eilands bedraagt $7\frac{1}{4}$ v. m., en het getal der bewoners, volgens de laatste telling, 13,764. De luchtstreek is er zeer gezond, en men vindt er ongemeen rijke bronnen van uitmuntend water, waardoor verscheidene kleine beekjes gevormd worden, onder welke zich inzonderheid *de Rio* bevindt. De grond van *Elba* is zeer oneffen, of liever genoegzaam geheel met tamelijke hooge bergen bedekt, waarvan de grondlaag graniet is. De voornaamste rijkdom dezes eilands bestaat in zijne bergwerken, waaronder de ijzer-mijnen van *Rio*, jaarlijks 36,000 centener ertz leveren, die gewoonlijk 50, somtijds ook wel 75 prCt. zuiver metaal opbrengen. Men wil, dat de menigte van ijzer, hetwelk dit eiland bevat, zelfs invloed op de kompas-naald der hier dicht voorbij zeilende schepen heeft. Ook wint men op *Elba* ieder jaar veel zee-zout, en is er de vischerij van tonijnen en koralen van veel belang; doch zijn er de landbouw en vee-teelt van geringe beteekenis. Het eiland brengt insgelijks uitmuntenden wijn voort, en levert ook eenige olie en vlas op. *Porto-Ferraio* en *Porto-Longone*, beiden aan eene goede reede liggende, zijn de voornaamste plaatsen des eilands, hetwelk bij den vrede van *Amiens* aan *Frankrijk* kwam; naderhand bij het departement van de *Middellandsche zee* gevoegd; vervolgens, met de overige Toskaanische eilanden, als een in het groot-hertogdom *Toskane* ingelijfd land aangemerkt, en in 1814 met alle de regten der souvereiniteit, aan *NAPOLÉON BONAPARTE* werd overgelaten; doch toen zijne poging, om zich weder van de regering van *Frankrijk* meester te maken, mislukte, kwam hetzelfde weder aan *Toskane*, gelijk dan ook in Herfstm. 1815 de Toskaanische troepen van *Porto-Ferraio* bezit namen.

ELBE. Eene der aanzienlijkste rivieren in *Duitschland*, welke op het *Reuzen-gebergte*, aan de *Boheemsche* en *Silezische* grenzen, uit elf bronnen, waarvan eene *de Elbe-bron* genoemd wordt, haren oorsprong heeft; vervolgens door *Boheme*, *Oppe-* en *Neder-Saksje*, stroomt; door het ontvangen van 53 rivieren, als (*de Moldau*, *Eger*, *Mulda*, *Sale* enz.), reeds hoven *Shandau* en *Meissen*, zeer breed en bevaarbaar wordt, en zich eindelijk, bij *Ritzebuttel*, in de *Noordzee* ontlast. Zij is zeer vischrijk; bevat ook op verscheidene plaatsen goudkorrels, en is, over het geheel, voor den handel eene der belangrijkste rivieren in *Europa*. Van *Pirna* tot *Hamburg* heeft men op de *Elbe* meer dan 30 tollén. Van *Hamburg* tot aan haren mond is zij zoo breed en diep, dat zelfs zee-schepen tot aan *Hamburg* de rivier kunnen opvaren. De fraaiste brug over dezelve vindt men bij *Dresden*.

ELBERFELD. Eene volkrijke koopstad, liggende in het Pruisisch regerings-distrikt *Dusfeldorp*, aan de *Wupper*, welke voor omtrent twee eeuwen nauwelijks 800 inwoners telde; doch thans eene Hervormde, eene Luthersehe, eene Roomsehe kerk, een gym-

gymnasium, eene beërs, een wetenschappelijk gezelschap, een ziekenhuis, posthuis, 1095 huizen en meer dan 15,600 inwoners in de stad, en ruim 6000 in den omtrek bevat. In de nabijheid van *Elberfeld* ligt het volkrijk amt *Barmen*, waarvan *Gemarke* de hoofdplaats is, en waarin 1000 inwoners gevonden worden. Het geheel, met insluiting van *Elberfeld*, vormt een der langste en aangenaamste dalen, hetwelk de menigvuldigste afwisselingen oplevert, en inzonderheid voor den fabrikant en koopman van het hoogste belang is. Het garen-bleeken kan, buiten twijfel, als de oorsprong van den welvaart dezer landstreek worden aangemerkt. Het helder, en voor het bleeken bijzonder geschikt, berg- en rotswater van de *Wupper* noodigde derzelver bewoners daartoe uit, en sedert zag men fabrieken van allerlei aard geboren worden. Die van garen- en wollen-lint, alsmede van rijgveters, waren de eerste, en *Gemarke*, inzonderheid, heeft er zijne welvaart aan te danken. Vervolgens rigtte men fabrieken van boordfels, bedde-tijken, kanten, langetten, alsmede garentwijnderijen op, en maakte men in het begin der vorige eeuw eenen aanvang met het vervaardigen van half katoenen stoffen. Zelfs heeft men voor eenige jaren spin-machines, naar de Engelsche manier, aangelegd, en verwerijen van Turksch rood opgericht, waarvan thans in *Elberfeld* en *Barmen* een aantal van 100 gevonden worden. De fabrieken van siamosen en zijden stoffen, sedert 60 jaren hier vervaardigd wordende, zijn niet minder belangrijk. Men rekent, dat alleen door het kantoor van SIMONS ERBEN in *Elberfeld*, jaarlijks, 300,000 daakders enkel aan arbeidsloon betaald wordt, en schat de algemeene omslag der gezamenlijke fabriek-goederen, in deze stad en in *Barmen*, op 10 millioen van die geldspecie. In de laatste jaren, echter, heeft de handel ook hier, gelijk meest overal, veel geleden.

ELBING. Eene bevestigde koopstad in *West-Pruisen*, regerings-district *Dantsig*, aan den vloed *Elbing*. Zij heeft 7 poorten, 10 kerken, 39 openbare gebouwen, wees-, spitu-, werk-, en industriehuizen, benevens 20,000 inwoners, die meestal, zoo als ook de leden van den raad, Luthersch zijn; doch bezitten ook de Katholijken, Gereformeerden en Doopsgezinden hier eene volkomene vrijheid van godsdienst-oefening. *Elbing* drijft eenen sterken handel, inzonderheid in granen, en voert ook veel boter en kaas naar buiten 's lands. Ook zijn er onderscheidene fabrieken, scheepstimmerwerven enz. De staatkundige ACHENWALL werd hier geboren. De omliggende landstreek draagt den naam van *Elbinger-Werder*, en bevat 76 dorpen met 20,707 inwoners.

ELBURG. Een zeer regelmatig gebouwd, tamelijk welvarend stadje in *Gelderland*, kwartier *Arnhem*, aan de *Zuider zee*, met eene haven. Hetzelve bevat ruim 1950 inwoners, die grootendeels in de vaart op de *Zuider zee*, de vischerij en veeteelt hun bestaan vinden. Men heeft hier eene Latijnsche school, en een voortreffelijk instituut van opvoeding en onderwijs, hetwelk on-

onder de bijzondere bescherming van den achtingswaardigen grijsaard, wijlen den luitenant admiraal van KINSBERGEN, is opgerigt; door zijnen uitersten wil bijzonder is ondersteund; zich nog in eenen bloeienden staat bevindt, en waarin jongelingen in onderscheidene talen en wetenschappen onderwezen, en zoowel tot de akademische lesfen, als tot den krijgsdienst, of eenige andere loopbaan, voorbereid worden.

ELEATISCHE SCHOOL. Zoo noemt men de wijsgeerige school, door ZENO opgerigt, naar zijne geboortestad *Elea* in *Neder-Italië*.

ELECTRA. Dochter van AGAMEMNON, welke haren broeder ORESTES aanzette, om den dood van AGAMEMNON op beider moeder CLYTEMNESTRA te wreken. Naderhand huwde zij aan PYLADES, en had bij hem twee zonen, STROPHIUS en MEDON.

ELEERS. Eene Griekfche stad in *Peloponnesus*, vooral beroemd door den tempel van JUPITER OLYMPIUS, en de *Olympifche* fpelen, daar gehouden. De *Eleifche palm* is bij de dichters dikwijls de overwinning in deze fpelen behaald.

ELEGIE. Eene Lyrifche dichtfoort, waarin vooral het gevoel heerschende is. Dezelve is bijzonder gefchikt, om min hevige aandoeningen, zoo als van vreugde en droefheid, zoodanig af te malen en uit te drukken, dat dezelve als in de ziel der lezers of hoorders worden overgebracht, en zij met den dichter treuren of zich verheugen; terwijl hij zelf in de *Elegie* meer lijdende dan handelende voorkomt. Dezelve is eene vrucht van Griekfchen bodem, en eerst alleen bij lijkfeesten en treurliederen, gebruikt; doch weldra is zij ook gebezigd, om de angstige zorgen der liefde zoowel, als derzelver mislukking of zegepraal, te bezingen. De ouden gebruikten voor de *Elegie* eene bijzondere versmaat, eene beurtelingsche afwifeling van *hexameters* en *penthameters* namelijk, die bijzonder gefchikt was, om den aard van het gedicht zelve uit te drukken; doch welke versmaat, naderhand, door hun tot het bezingen van andere zaken gebruikt is. De nieuwere *Elegie* bedient zich gewoonlijk van *Trochaische* verfen, met afwifelende vrouwelijke en mannelijke eindrijmen; doch ook de vijfvoetige *Jambus* strijdt niet met haren aard. Onder de Elegifche dichters der ouden verdient TIBULLUS in teederheid van gevoel, en PROPERTIUS in stoute en beeldingrijke uitdrukkingen, den eerften rang. Onder de *Italianen* vindt men de onovertreffelijke PETRARCHA; onder de Duitschers HÖLTY, GLEIM, KLOPSTOCK, JACOBI, VOSZ, SCHILLER en GÖTHE, en onder onze landgenooten POOT, NIEUWLAND, en verfcheidene anderen.

ELEKTRICITEIT. (*Barnsteenkracht*) Deze naam wordt ontleend van het Griekfche woord *Elektron*, barnsteen beteekenende, en duidt die natuurkracht aan, welke men het eerst bij den barnsteen ontdekt heeft, dat namelijk sommige ligchamen, gewreven zijnde, andere zeer ligte ligchamen aantrekken, welke ontdekking
aan

aan THALES van *Milete* wordt toegeschreven. Het is gedurende vele eeuwen bij deze ontdekking gebleven, zonder te vermoeden, dat dit geringe verschijnsel van zulk eene uitgebreide werking was, tot dat, in het begin der zeventiende eeuw, WILLIAM GILBERT, een Engelsch geleerde, een werk in het licht gaf, waarin hij het bestaan eener aantrekkende kracht, bij verscheidene lichamen door wrijving veroorzaakt, aanwees, waarvan het getal door nieuwe ontdekkingen telkens vermeerderde. In de achttiende eeuw onderzochten HAUKEBEE, GREY, DU FAYE, NOLLET, MUSSCHENBROEK, FRANKLIN en vele andere geleerden dit verschijnsel naauwkeuriger en verspreidden veel licht over deszelfs eigenschappen. In alle lichamen namelijk schijnt deze stof aanwezig, en, in haren gewonen staat, over dezelve gelijkmatig verdeeld, of in evenwigt, te zijn. In dien staat is deze stof voor ons onmerkbaar: zoodra men echter het evenwigt verstoort, kan men dezelve ontwaren. De kunstmatige middelen, om dit evenwigt te storen, bestaan voornamelijk in eene geschikte wrijving, ofschoon dit doel ook op andere wijzen kan bereikt worden, zoo als door smelten en verkoelen van sommige lichamen. Ten aanzien der wrijving moet men opmerken, dat men de lichamen, met betrekking tot de Elektriciteit, in twee hoofdafdeelingen kan rangschikken, te weten in zulke, welke de elektrische stof geleiden, en in die, welke dezelve niet geleiden; de eerste worden geleidende, de laatste niet geleidende of elektrische lichamen genoemd. Daar nu de elektrische stof de eigenschap bezit, dat zij, zoo daartoe gelegenheid is, het evenwigt met eene onberekenbare snelheid herstelt, zal het onmogelijk zijn, om door gewone wrijving aan geleidende lichamen elektrische kracht mede te deelen; want al de opgewekte elektrische stof zal zich dadelijk over het geleidend ligchaam verspreiden, van dat over de daarmede in aanraking zijnde, en zich zoo wederom met de in evenwigt zijnde Elektriciteit van alle omringende voorwerpen vereenigen. Tot de geleidende lichamen kan men in de eerste plaats brengen alle metalen, het water en daarom alle vochtige lichamen, als: lucht, die met vele waterachtige deelen bezwangerd is, alle levende dierensoorten en vele andere; tot de niet geleidende behooren de harssoorten, glas, zwavel, barnsteen, de edele steenen, drooge lucht, de meeste drooge dierlijke zelfstandigheden, inzonderheid zijde, wol, haar, veren en vele drooge voorwerpen en uit het plantenrijk, als papier, droog hout en dergelijke. Ofschoon men nu deze laatste door wrijving gemakkelijk van elektrische stof voorzien kan, zijn zij echter minder geschikt, om aanmerkelijke hoeveelheden elektrische stof in eens los te laten, daar zij deze niet geleiden en dus aangeraakt wordende, geene stof afgeven, dan alleen die, welke zich op deze aangeraakte plaats bevindt. Hierom worden de Elektriseer-werktuigen zoodanig ingerigt, dat de stof, welke door het wrijven van een elektrisch ligchaam opgewekt is, verzameld wordt, door een geleidend ligchaam,

dat

dat op eenen niet geleidenden voet staat, en waarvan dus de stof niet af kan, dan door aanraking, waardoor zij zich plotseling aan het ligchaam, waarmede aangeraakt wordt, mededeelt. (Zie: ELEKTRISEER-MACHINE.) Indien wij een ligt ligchaamtje, b. v. een balletje van kwik of vlierpit, aan eenen niet geleidenden draad ophangen, zoo dat het zich vrij kan bewegen, en het vervolgens met een gewreven elektriek ligchaam naderen, dan zal het door dit ligchaam eerst sterk aangetrokken worden, maar zich, na de eerste aanraking, oogenblikkelijk van hetzelfde verwijderen: nadert men vervolgens zulk een balletje met een ander elektriek ligchaam, dat ongelijksoortig aan het eerste met dezelfde stof gewreven is, dan zullen wij bevinden, dat het balletje hierdoor wederom sterk aangetrokken zal worden, maar zich ook wederom na de eerste aanraking verwijderen. Deze en dergelijke proeven hebben aanleiding gegeven tot twee verschillende gevoelens over den aard der elektrieke stof. Sommige namelijk stellen, in navolging van FRANKLIN, eene soort van elektrieke stof, door alle lichamen verspreidt, waarvan de deeltjes zich onderling afstooten, maar meer of min door andere lichamen aangetrokken worden: door wrijving worden deze deeltjes in het eene der beide gewrevene lichamen opgehoopt en het andere krijgt er gebrek aan, waarom dat, waarin men de stof opgehoopt heeft, gezegd wordt *positief* of stellig geëlektriseerd te zijn, het andere, waaraan stof ontbreekt, *negatief* of ontkennend. Volgens deze onderstelling zoude de reden, waarom een balletje, na de eerste aanraking met een geëlektriseerd ligchaam, afgestooten wordt, hierin bestaan, dat, ingeval van positieve Elektriciteit, het geëlektriseerde ligchaam het balletje, dat minder elektrieke stof bezit, eerst aantrekt, maar hetzelfde, zoodra de elektrieke stof gelijkelijk verdeeld is, wederom van zich verwijderd, omdat dan de in beide opgehoopte elektrieke stof zich afstoot: in geval van negatieve Elektriciteit, zoude het balletje, na alvorens door aanraking van het ligchaam negatief te zijn geworden, door de omringende lucht en andere voorwerpen aangetrokken worden, omdat deze dan geneigd zouden zijn, om van hunne natuurlijke Elektriciteit, aan het negatieve balletje mede te deelen, en hierom zoude dan ook een balletje, eerst met een stellig of ontkennend geëlektriseerd ligchaam aangeraakt en afgestooten zijnde, des te sterker aangetrokken worden, door een op de tegen overgestelde wijze geëlektriseerd ligchaam. Du FAYE, en zijne navolgers SYMMER, ALPINUS, COULOMB en vele andere nemen *twee* soorten van elektrieke stof aan: deze soorten vindt men gewoonlijk in de lichamen vereenigd, en als het ware met elkander verzadigd, wanneer men er geene uitwerking van bescpeurt; worden zij echter, door wrijving of op eene andere wijze gescheiden, dan worden de lichamen elektriek; de eene soort of de positieve van FRANKLIN, noemt men *glazige*, de andere *harsachtige*, om dat glas en hars, met de meeste lichamen gewreven, deze soort aannemen. De deeltjes van elke soort op zich zelf zijn geneigd,

om

om zich af te stooten; terwijl die van onderscheidene soorten zich aantrekken, waarom in deze onderstelling het balletje zich in beide gevallen na de eerste aanraking zal verwijderen, omdat het overvloed ontvangen heeft van gelijksoortige stof, en door een met ongelijksoortige stof voorzien ligchaam wederom zal aangetrokken worden, vermits de onderscheiden soorten van elektrische stof zich aantrekken. Het valt des te moeilijker, om te beslissen, aan welke dezer beide stellingen men de voorkeur moet geven, omdat uit beide de gronden de meeste elektrische verschijnsels verklaard kunnen worden; zoo als dat van twee lichamen, die zoodanig samen gewreven worden, dat zij van andere lichamen geen toevoer van elektrische stof kunnen krijgen, voorts het eene altoos positief en het andere negatief elektrisch wordt. Wanneer men door een goed werkend Elektriseer-werktuig de elektrische stof sterk ophoopt, dan zal men dadelijk eenen phosphorischen reuk ontwaren, als ook eenen dergelijken smaak, indien men met de tong een puntig metaal, dat met den conductor verbonden is, zoekt aan te raken. Wanneer men den conductor met de hand of met een geleidend ligchaam nadert, dan zal de stof daarop overspringen met een knitterend geluid, gepaard met vonken en vlammen, naar mate van de werking der machine, die een onaangenaam gevoel veroorzaken, ligt ontbrandende lichamen aansteken, en in verdunde lucht, of luchtledige ruimten veel langer worden, waaruit men afleidt, dat de elektrische stof niet in de poriën der lichamen dringt, maar zich over derzelver oppervlakte verspreidt, en daarop door de drukking der lucht tegengehouden wordt, hetwelk bevestigd schijnt te worden door de waarneming, dat puntige lichamen, waarop de lucht minder sterk drukt, en de elektrische stof veel spoediger verliezen, dan ronde. (Zie over de sterker uitwerkelen der opgehoopte elektrische stof art. FLESCHE.), (*Leijdsche*) Men heeft ook de elektrische stof dikwijls tot geneeskundig gebruik aangewend, dan niet altoos met gelukkig gevolg, ofschoon een voorzigtig gebruik den lijder zelden ongemak aanbrengt. Het meeste nut heeft men er van getrokken bij verlammingen en heumatieke kwalen, waarvan verscheidene voorbeelden eener gelukkige herstelling voorhanden zijn.

ELEKTRISEER-MACHINE. Is een werktuig, geschikt, om op eene gemakkelijke wijze eene aanzienlijke hoeveelheid elektrische stof te verzamelen. Hetzelve bestaat uit drie hoofddeelen, uit een *Elektrisch ligchaam*, dat gewreven wordt door *kusfens*, en uit eenen *geleider*, die de dus verwekte elektrische stof verzamelt en opneemt. Tot het elektrische ligchaam bedient men zich gewoonlijk van glas, ofschoon daartoe ook zwavel en harssoorten te gebruiken zijn: hieraan geeft men de gedaante van eenen cilinder, kogel of eene ronde schijf, welke laatste wel het verkieslijkste is; deze worden, door middel van eene as, zoodanig ingerigt, dat zij spoedig rondgedraaid kunnen worden, en onder het rondloopen langs

kusfens wrijven, die met eene metaalachtige verbinding, *amalgama* genoemd, overstreken zijn. Door deze wrijving wordt de elektrische stof in het glas opgehoopt. Daar nu, op eenigen afstand van het glas, een geleidend ligchaam, of *conductor*, (*Zie dit Artikel*) geplaatst wordt, neemt dit de elektrische stof van het glas tot zich, welke dan in den *conductor* opgehoopt wordt, omdat deze, door eenen elektriken voet, buiten gemeenschap met andere geleidende lichamen gebragt is, en waarvan men dan de stof naar verkiezing in eene Leijdsche flesch kan verzamelen, of tot andere einden gebruiken.

Onder de Elektrifeer-Machines, het eerst door OTTO VAN GUERICKE vervaardigd, en van tijd tot tijd aanmerkelijk verbeterd, vindt men zeer kostbare kunststukken. Een der grootste, en mogelijk wel het grootste, van alle bekende Elektrifeer-werktuigen, bevindt zich in het *muſeum* van TEYLER, te *Haarlem*, hetwelk door CUTHBERSON vervaardigd is. Het bestaat uit dubbele glaschijven, welke ieder 65 Engelsche duim in diameter hebben; parallel $7\frac{1}{2}$ duim van elkander staan, aan eene gemeenschappelijke as zijn bevestigd, en, rondgedraaid wordende, tegen 8 kusfens wrijven, die allen aan bijzondere toestellen vastgemaakt en $15\frac{1}{2}$ duim lang zijn; wordende er twee, en wanneer het elektrifieren van langen duur is; 4 man vereischt, om dit werktuig te draaijen. Deszelfs werking doet ons verbazen. Eene zeer scherpe, stale punt, den eerſten geleider genaderd, haalt er eene vonk van $\frac{1}{2}$ duim lengte uit; dezelfde punt, zoodanig aan dezen geleider vastgemaakt, dat zij 3 duim vooruitsteekt, brengt stralen van 6 duim lang voort; terwijl een getwijnde draad van 6 voet, op eenen afstand van 38 voet van den geleider, door dezen wordt aangetrokken. Wanneer men aan den eerſten geleider of *Conductor*, eenen anderen geleider bragt, konde men in den tijd van eene minuut 300 vonken, of stralen, van 24 duim lengte, en van de dikte eener schrijfspen, uit den geleider trekken. De lucht wordt rondom deze machine op eenen afstand van 40 voet geëlektriseerd. Eene batterij, uit 225 fleschen bestaande, wordt, door de schijf 160 maal rond te draaijen, geladen, en één slag derzelve doet eenen cilinder van beukenhout, van 4 duim hoog en even zoo breed in diameter, door midden splijten, waartoe, volgens de berekening van den heer VAN MARUM, eene kracht van 9,840 pond vereischt wordt.

ELEKTROMETER of ELEKTRICITEITS-METER. Een werktuig, hetwelk dient om de kracht en hoedanigheid der Elektriciteit te meten, en welke alle op de eigenschap, dat gelijkfoortige Elektriciteiten elkander afstooten, gegrond zijn. Onder alle onderscheidene werktuigen, hiertoe in gebruik, verdient dat, door den heer COULOMB uitgevonden, verre de voorkeur.

ELEKTROPHORUS of ELEKTRICITEITS-DRAGER. Is een werktuig, door den Italiaanschen geleerden VOLTA uitgevonden, hetwelk

welk dezen naam verkregen heeft, om dat de bij hetzelfde eens opgewekte elektrische stof, gedurende langen tijd, zijne kracht blijft behouden. Hetzelfde bestaat uit eene ronde metalen plaat met opstaande randen, welke echter, in evenredigheid en grootte van de plaat, niet hoog moeten zijn: deze bak wordt gevuld met zwavel, lak of hars, waarvan de oppervlakte vooral effen en zonder spleten moet zijn; de dus ingerigte bak wordt gedekt met een deksel, bestaande uit een geleidend ligchaam, in den omtrek iets kleiner dan de bak, voorzien met een handvatfel van zijden draden, glas of eenig ander niet geleidend ligchaam. Als men nu de hars in den bak met een droog vossen- of kattenvel wrijft, en vervolgens het deksel, bij deszelfs handvatfel aantastende, er op legt, dan zal men bevinden, dat het elektrische evenwigt, tusfchen den bak en het deksel, verbroken is, waarvan men zich door Elektrometers kan overtuigen, als ook door met de hand het deksel aan te raken, wanneer men kleine vonkjes zal ontwaren. Ligt men het deksel, na het aangeraakt te hebben op, dan ontdekt men bij de aanraking weer vonkjes; het er dan weder opleggende, heeft men wederom dezelfde verschijning, welke men in eenen droogen dampkring oneindige malen kan herhalen, zonder wederom de plaat te wrijven. De reden dezer werking fchijnt de volgende te zijn: de hars wordt door de wrijving harsachtig of negatief elektriek; bedekt men derzelve nu met het deksel, dan fchijnt daarvan, door den zeer geringen onderlingen afstand, de glazige of positieve Elektriciteit aange trokken of gebonden te worden, waardoor de tegenovergestelde vrij wordt, die zich zal zoeken te verzadigen met de elektrische stof, die haar van de aanrakende lichamen medegedeeld wordt. Heeft het deksel nu op deze wijze meer dan de natuurlijke hoeveelheid elektrische stof verkregen, die dan echter niet kan werken, omdat het overvloedige gedeelte derzelve aangetrokken wordt, door de tegenovergestelde Elektriciteit der plaat, dan zal het deksel, zoodra het zoo ver van de plaat verwijderd is, dat deze er niet meer op kan werken, wederom elektrische kracht moeten ontvangen, en deze door aanraking vernietigende, kan men wederom op dezelfde wijze dit verschijnsel herhalen.

ELEMENTEN. (Zie: HOOFD- en ook GRONDSTOFFEN.)

ELEPHANTIASIS. Eene kwaadaardige huidziekte, welke het meest in de warme luchtstreken plaats heeft, en reeds bij de *Arabieren* bekend was. Zij vertoont zich over het geheele ligchaam, of aan afzonderlijke deelen; is in derzelver aanvang van meer of minder koorts vergezeld, die haar dikwijls in derzelver loop bijblijft, en meestal met den dood eindigt. De voeten zwellen bij deze ziekte tot eenen aanmerkelijken graad op, worden met knobbels bezet, en verkrijgen eene donkere kleur, naar die van de pooten van den Olifant gelijkende, waarvan deze ziekte haren naam ontleent.

ELEPHANTINA. Een groot eiland in *Afrika*, in *Opperr-*

Egypte, waar het door den *Nijl* gevormd wordt. Het is volgens sommigen het *Philoë* der ouden en beroemd door deszelfs schoonheid. Hetzelve wordt thans ook *Tabenna* genoemd. Boschen, tuinen, kanalen, molens, rivieren, rotsen — alles schijnt zich hier te vereenigen, om ons het bekorelijkste gezicht te vertoonen. Aan het zuidelijk einde des eilands vindt men bouwvallen van de Egyptische bouwde, namelijk: eenen vierkanten, antieken tempel, van alle kanten met hieroglijphen en *reliefs* bedekt, die fraai gesneden zijn; alsmede een ander gebouw van dezelfde gedaante en uitgebreidheid, maar zeer vervallen. Onder de sieraden van hetzelve ziet men ook de gedaante der slang, waaruit men heeft willen opmaken, dat dit gebouw de tempel van CNEPH geweest zij. In dit zelfde gedeelte des eilands vindt men Romeinsche bouwvallen, en eene groote menigte aarden vazen, die hier en daar verspreid zijn. Volgens BURKHARDT beteekenen echter de merkwaardigheden van dit eiland niet veel.

ELEPHANTINI. Eene benaming, die bij de Romeinen aan zekere boeken gegeven werd, waarin de handelingen van den senaat en de magistraat van Rome; gelijk ook de daden van keizers en veldoversten, en zelfs van provinciale overheden, werden opgeteekend. Ook de registers der geboorte en klasfen des volks, en alle andere aantekeningen, tot de *Census* betrekking hebbende, voerden dien naam. Deze boeken heeten dus, dewijl zij van olifantstanden of ivoor waren vervaardigd. Sommigen meenen ook: uit perkament van olifantsvel. Uit deze bereiding kan men opmaken, dat zij eerst toen in zwang geraakten, als er dagelijksch eene menigte olifanten uit Afrika naar Rome werden gevoerd: dus onder de laatste tijden der twaalf Cefars.

ELEPHANTIS. Was de naam eener dichteres, te Rome bekend, welke zeer onkiesfche gedichten vervaardigde.

ELEPHAS. Is een berg van Ethiopië bij Egypte, aan den Avatitischen zeeboezem.

ELEUS. Een klein eiland van Ionië bij Milete. Ook heet dus eene stad in den Thracischen Chersonnesus, bij het Eëliſche voorgebergte, thans Critéa.

ELEUSIN. Hoofdstad van het eiland Thera.

ELEUSIS. Deze stad werd in Attika gesticht door TRIPTOLEMUS en verkreeg haren naam, naar sommiger zeggen, van den vader des stichters, die ELEUSINUS heette. Zij was naast Athene de aanzienlijkste stad in Attika, merkwaardig door de aldaar gevierde *Mysteriën*, of geheimen, die naar haar dan ook de *Eleufinische Mysteriën* of *geheimen* genoemd werden. TRIPTOLEMUS, leerling van CERES, (welke voor de godin des graans wordt gehouden, doch welker naam in het Grieksch *moederaarde* beteekent,) dus waarschijnlijk een landbouwer, die zijne kunst door ondervinding volmaakt had,

had, heeft daar de eerste korenvruchten gezaaid. Volgens den aard der *Grieken* is dit voorval, wegens deszelfs hoogen ouderdom, met de omkleedsels der fabelkunde omgeven. CERES of GEMETER, ook DAMATER genoemd, werd godin van het koren. De naam zelfs van ELEUSIS, welke bij toeval ook in het Grieksch *aankomst* beteekent, werd toegepast op deze nieuwe godin. Zij, dus verhaalde men, was daar aangekomen, om hare dochter PROSERPINA te zoeken; was wel ontvangen geweest bij de *Grieken*, en had hen, tot belooning, het koren geschonken. Dus ontstonden al spoedig een tempel en priesters voor deze godin. Onder deze priesters was er een, EUMOLPUS genoemd, die de *Eleufinische* feesten instelde, van welken wij zoo even spraken. Deze waren de oudste en eerwaardigste feesten in *Griekenland*, aan CERES en PROSERPINA toegewijd, en waarschijnlijk, een nationaal oogstfeest, waarbij men, onder herinnering aan het verledene, aan CERES dankbare offers bracht; alle vijandschap beloofde af te leggen, en zich tot het in- en uitvoeren van nieuwe wetten en ondernemingen plegtig verbond. Zij duurden negen dagen, die waarschijnlijk besteed werden, om zich de daden van CERES en PROSERPINA in het geheugen te brengen. De plaats, waar deze feesten gevierd werden, was de tempel der eerste te *Eleufis*, door PERIKLES gebouwd, en welke tusschen de 20 en 30,000 menschen konde bevatten. De inwijding in deze geheimen ging met vele, zinnelijke plegtigheden gepaard, welke echter alle ten oogmerk hadden, om diegene, die in dezelve werden ingewijd, van de onsterfelijkheid der ziel, en toekomstige belooningen en straffen te overtuigen. Geheel verschiklend van deze *kleine* waren de groote *Mysterien*, die alleen bij de *Hierophanten*, de opperpriesters, en wien zij die wilden mededeelen, bekend waren, en waarvan de openbaarmaking onder de verschrikkelijkste straffen verboden was. Niet onwaarschijnlijk is het, dat men daarbij bedoelde, om den volksgodsdienst, en fabelachtige bekleedsels van denzelfden, in hunne ware gedaante voor te stellen; ten minste droeg men, in plaats van dezelve, een éénig God voor; vertoonde de hooge waarde, en toekomstige bestemming der zielen; gaf onderrigt in de kennis van de natuur der dingen; terwijl men ten aanzien der menschelijke zielen leerde, dat zij oorspronkelijke *Daemonen* geweest zijn, die ter straffe hunner overtredingen, in menschelijke lichamen waren overgegaan.

Niemand werd tot deze geheime toegelaten, ten zij hij rein en vrij van zonden ware. Vele plaatsen der ouden toonen niet onduidelijk aan, dat diegenen, welken in de groote *Mysterien* waren ingewijd, zich van een toekomstig leven en van eene vergelding na den dood, stellig verzekerden.

ELEUTHERIA. Dit waren feesten, welke door de gezamenlijke *Grieken* te *Platea* in *Boeotië* gevierd werden, ter eere van JUPITER ELEUTHERIUS, d. i. den *vrijen*, wegens de overwinning op den *Per-*

302 ELEUTHERONOMIE. — ELGINS MARM. GEDENKST.

fischen veldheer MARDONIUS, behaald. Naderhand besloot men, op voorstel van ARISTIDES, dat elke *Grieksche* stad alle vijf jaren gezanten naar *Platea* zoude zenden, ter viering van dit *vrjheidsfeest*. — Ook noemde men dus een feest, hetwelk door de slaven gevierd werd, ter herinnering van den gulden ouden tijd, toen alle menschen vrij waren.

ELEUTHERONOMIE. De leer der zedelijke vrijheid, (dat is der vrijheid, om overeenkomstig de inspraak der rede te handelen) Volgens KANT is zij het tegengestelde van *Eudemonie*, of gelukzaligheids-leer.

ELGINS MARMEREN GEDENKSTUKKEN. (*Elgins Marbles*)

Onder dezen naam kent men in *Engeland* eene uitmuntende verzameling van fragmenten van Grieksche beeldhouwkunst, uit de eeuw van PHIDIAS, welke door lord ELGIN, gedurende zijn verblijf in het Turksche rijk, sedert 1799, als Engelsch gezant bij *de Porte*, zijn bijeen gebragt en aan het Britsch *Museum*, in 1816, voor de som van 35,000 p. st. verkocht geworden. Zes bekwame kunstenaars, schilders en bouwkundigen met zich vereenigd, en van de Turksche regering verlof bekomen hebbende, dat deze zich in *Athene* mogten ophouden, bragt ieder hier, in het hem aangewezen vak, drie jaren door; doch spoorden zij ook in dien tijd, in andere oorden van *Griekenland*, soortgelijke overblijffels der kunst op. Met snart zagen zij de verschrikkelijke verwoestingen, welke de schoone werken der beeldhouw- en bouwkunst, van de ruwheid der *Turken*, of van onbescheiden reizigers, ondergaan hadden. Lord ELGIN, die zich, gedurende zijn verblijf te *Athene*, hiervan overtuigd had, besloot, om zoo vele werken van beeldhouwkunst van hunne verdere vernieling te redden, als mogelijk ware, en slaagde hierin zoowel, dat hij uit de verwoeste tempels van die stad, uit de in later tijd gebouwde muren, waarin men brokken van aloude gedenkstukken gemetseld had, en door nagravingen onder bouwvallen, en particuliere gebouwen, daartoe door hem gekocht en geslecht, die uitgebreide en kostbare verzameling van Grieksch beeldwerk bij elkander bragt, welke thans in *Engeland* onder den opgegeven naam bekend is, en zich aldaar bevindt. Behalve de marmere gedenkstukken verzamelde de lord ook beeldwerk in brons, kamēren, diep gesneden steenen en eene menigte Grieksche munten; doch had het verdriet, dat een aan hem toebehoorend schip, met een aantal basreliefs en ander kostbaar beeldwerk, bij het eiland *Cerigo* verongelukte; hebbende hij slechts eenige kisten, door bekwame duikers, kunnen redden. De voornaamste kunstschatten, welke de lord werkelijk in *Engeland* bragt, bestaan in overblijffels van 14 standbeelden, welke alle meesterstukken zijn; meer dan 60 *bàs-reliefs* van het *Parthenon*, of den grooten tempel van MINERVA te *Athene*; een kolosfaal standbeeld van de gedenkzuil van *Thrasylus*; verscheidene brokken van andere gebouwen in *Athene*; alsmede in eene menig-

nigte vazen, lijkbussen en andere kleinere grafversierfels, benevens een aanzienlijk aantal van bijschriften van allerlei aard. Deze verzameling, welke, naar het oordeel van CANOVA, die dezelve gezien heeft, de hoogste kunst uit de eeuw van PHIDIAS en PRAXITELES bevat, is thans nog niet behoorlijk geregeld, en wordt tot dus ver in *Burlingtons-houfe* te *Londen* bewaard, om naderhand, van daar naar het Britsch *Museum* overgebracht, en in eene afzonderlijke zaal, die echter nog moet gebouwd worden, geplaatst te worden.

ELIS. Landstreek van den *Peloponnesus*, thans *Belvedere* genoemd. Zij bevat *Elis* en *Mesfevie* en is geheel onder de regering der verhevene *Porte*. Overigens is de naam *Belvedere* er aan gegeven naar de stad *Elis*, ook *Calliscopium*, aan den *Peneus* gelegen.

ELISSA. Dezelfde als DIDO. (Zie *aldaar*.)

ELIXIR. Eene zeer sterk verzadigde tinktuur, van allerlei plant-aardige, meestal bittere of speerijachtige, zelfstandigheden, op brandewijn of wijn getrokken. Hiertoe is eene warmte noodig, waarbij die vochten bijna koken, en, opdat zij zoo min mogelijk vervliegen, moet de flesch, waarin de bewerking geschiedt, eenen zeer langen hals hebben. De meeste Elixirs zijn verouderde, en buiten gebruik geraakte geneesmiddelen, daar zij, als zeer zamengesteld zijnde, eene zeer onzekere werking hebben.

ELIZABETH, koningin van *Engeland*, was de dochter van HENRIK VIII en de ongelukkige ANNA BOLEYN, die haar leven op een schavot eindigde. Zij bragt hare vroegere jaren, onder de regering harer wreedaardige zuster MARIA, in den *Tower*, als gevangene door; doch werd door PHILIPS II, koning van *Spanje*, die op een huwelijk met haar doelde, uit dezen kerker gered. Onder de grootste verwachtingen des volks, waaraan zij ook weldra beantwoordde, beklom zij in 1558, in het 25ste jaar haars ouderdoms, den *Engelschen* troon, en begon hare regering met het bevestigen der hervorming in *Engeland*, welke zij hier zonder bloedvergieting tot stand bragt; doch waardoor zij zich juist den haat harer Katholieke onderdanen en van den paus op den hals haalde, die, gedurende hare geheele regering, meer dan eens, heimelijke aanslagen tegen haren troon en haar leven in het werk stelden. Naderhand ondersteunde zij de *Hugenooten* in *Frankrijk*, en de Protestanten in *Schotland* tegen hare even zoo bevalige als ongelukkige zuster, MARIA van *Schotland*. Jaloersch op de betooverende schoonheid dezer harer bloedverwante, liet zij haar 19 jaar in eenen kerker kwijnen, en eindelijk, onder voorwendfel van deel gehad te hebben aan verscheidene toen ontdekte zamenzweringen, tot eene eeuwige schandvlek harer regering, in 1587 onthoofden. Kortom tijd hierna liet zij eenen Schotschen edelman, OROURKE genaamd, om het leven brengen, na dat hij lang haar lieveling, schoon in het geheim, was geweest. OROURKE namelijk, alle nachten bezoëk van eene gesluisterde vrouw ontvangende, vatte eindelijk argwaan en bezag de hand dezer vrouw zeer langen tijd. Dus viel hem een

diamanten ring in het oog, dien hij, ongelukkig, des anderen daags aan de hand van ELIZABETH meende weder te zien. Deze ring was de oorzaak zijner gevangenschap en dood. *Staatkundig* was het te dier tijde, gehouden gedrag van ELIZABETH omtrent de toenmalige *Nederlanden*, welken zij, tegen den dwingeland PHILIPS in schijn ondersteunde, door het zenden van den hertog VAN LEYCESTER. Immers de gezondene hulp was van zoo weinig beteekenis, dat, zoo *Spanje* de overhand kreeg, zij zich met de geringheid der gezondene troepen kon verdedigen; en zoo de *Nederlanders* de zege behaalden, zij dan, gelijk gebeurd is, zich van derzelver dankbaarheid kon verzekerd houden, *daar zij toch hulp troepen gezondene had*. PHILIPS rustte zich, door wraakzucht gedreven, tegen *Engeland* uit, om dit met zijne geheele verbazende magt te veroveren; doch stormen en tegenwinden, gepaard met de stoutte ondernemingen der Engelsche zeehelden, FRANS DRAKE en HOWARD, noodzaakten de *onoverwinnelijke Spaansche vloot*, na een aanmerkelijk verlies, tot den terugtogt, en bevrijdden *Engeland* van de gedreigde landing. ELIZABETH zettende den oorlog tegen *Spanje* verscheiden jaren achter een, ten voordeele van haar rijk, voort; dempte nog ten laatste den opstand der Katholieke *Ieren*, en stierf in 1603, vol verdriet over de teregstelling van haren gunsteling, den graaf van Essex, dien zij, wegens een hofgeschil, zelve van het leven beroofd had. Deze vorstin verdient, onder de vrouwen, die ooit eene kroon droegen, eene plaats van den eersten rang. Zij bezat eenen waarlijk mannelfken geest, door wetenschappen gevormd; een doordringend verstand, waardoor zij zich in de keuze harer staatsdienaren zeer juist liet besturen; een alles omvattend doorzicht in de onderscheiden vakken der staatkunde, en eene onvermoeide vlijt in de waarneming harer bezigheden. Onder hare regering, welke 45 jaar duurde, geraakte *Engeland* tot eenen trap van welvaart en roem, dien het voorheen nimmer beklommen had. Zij bevorderde den landbouw, en begunstigde de fabrieken en manufakturen, die nog heden, in vele opzichten, de bewondering der buitenlanders verdienen. Zij was de scheptster van *Engelands* zeewezen en handel, en legde den grondslag tot de volkplantingen in de andere werelddeelen. Met dit alles was zij niet vrij van fouten. Eergierigheid, trotschheid en veinzerij verdonkerden niet zelden hare uitmuntende eigenschappen. Niettegenstaande verscheiden buitenlandsche vorsten naar hare hand dongen, is zij nooit gehuwd geweest; maar zij had bij aanhoudendheid hare gunstelingen. (Men zie over ELIZABETH en MARIA STUART, de MARIA STUART van JOOST VAN DEN VONDEL.)

ELIZABETH. (PHILIPPINE MARIA HELENE) van *Frankrijk*, zuster van den ongelukkigen koning LODEWIJK XVI, werd den 3 van Bloeim. 1764 te *Versailles* geboren, en stierf den 10 van die maand des jaars 1794 onder de *guillotine*. Haar leven was een beeld van de teederste zusterliefde en der beminnelijkste deugden. Zij was het

het jongste kind van den Dauphin LODEWIJK en diens tweede gemalin MARIA JOSEPHINE van *Saksje*, die zij in haar derde jaar reeds verloor. Onder de vormende hand der vrouwe van MOKKAU, tweede gouvernante der kinderen van *Frankrijk*, verwierf ELIZABETH allerlei kundigheden, inzonderheid in de geschiedenis en wiskunde, en ontwikkelde eerlang de uitmuntendste hoedanigheden. De scheiding van hare zuster CLOTILDE, die aan den prins van *Piemont* huwde, bragt haar hart eene diepe wonde toe. Toen LODEWIJK de XVI zich de kinderziekte liet inenten, deed zij hetzelfde, doch liet zulks tevens aan 60 jonge behoeftige meisjes verrigten, die met eene gelijke zorg, als zij zelve, moesten behandeld worden. Bij de oprigting eener eigen huishouding, wees men haar, onder anderen, eene jaarlijkfche fom van 25,000 livres voor diamanten aan; doch deze moest, op hare hegeerte, 6 achter een volgende jaren, aan een jong perfoon, voor welken zij achting had, maar die onvermogend was, worden uitgeteld.

ELIZABETH bragt de schoonste dagen haars levens op een landgoed door, hetwelk de koning in stilte voor haar gekocht had, en ontwaarde hier de aangename aandoeningen, welken het genot der Natuur voor de ziel oplevert. Dan het begin der omwenteling stoorde haar geluk. Met schrik zag zij de vergadering der *Notables* bijeen komen; doch wendde naderhand alles aan, wat het verdriet haars ongelukkigen broeders konde verzachten. Zij vergezelde hem naar *Parijs* en het raadhuis; werd met de koninklijke familie naar de *Tuilleries* gebragt; bleef hem op zijne vlugt bij, en werd van *Varennes* met hem naar *Parijs* terug gevoerd. Op den 10 van Oogstm. 1792 liet zij zich door niets, zelfs niet door de smeekingen haars broeders, bewegen, om het kasteel te verlaaten; boorde hier het ontzettend gekerm der stervende Zwitfers; vernam zijne ontzetting van den troon, en was twee dagen lang getuige van de beraadslagingen over den zekersten kerker, werwaarts zij, met de geheele koninklijke familie, stond gebragt te worden. Naar den *Tempel* gevoerd, vergat zij in dit noodlottig verblijf geheel zich zelve, om alleen voor anderen te leven, en was een voorbeeld van geduld en onderwerping. Langen tijd nadat LODEWIJK en zijne gemalin reeds de slagtoffers van onzinnige woede geworden waren, werd ook zij op den 9 van Bloeim. 1794, des avonds te 7 ure, uit den *Tempel* naar de conciergerie gebragt, met gesloten deuren verhoord, en den volgenden morgen wederom voor het gerechtshof gevoerd, waar zij, op het vragen naar haren naam en rang, met eene edele fierheid en waardigheid, dit antwoord gaf: *ik heet ELIZABETH, en ben de zuster van uwen koning*. Dit moedig antwoord, gegeven in een oogenblik, waarin zij, zonder eenigen bijstand, alleen door bloeddorftige regters omringd was, trof deze met verbazing, en schorste voor eenige oogenblikken het verhoor. Eindelijk werd zij, echter, met nog 24 andere slagtoffers, ten dood veroordeeld, en was men onmenschelijk genoeg, om haar eerst ooggetui-

506 ELIZABETH. (CHRISTINE) — ELIZABETH. (PETROWNA)

ge te doen zijn van de te regtstelling van deze, voor dat men aan haar leven een einde maakte. Zij stierf met eene stille bedaardheid en onderwerping, en niet ééne klagte over hare regters ontglipte haren mond.

ELIZABETH. (CHRISTINE) Gemalin van den grooten FREDERIK II van *Pruisen*, en dochter van den hertog FERDINAND ALBRECHT van *Wolfenbüttel-Bevern*. Zij werd in 1715 geboren, stierf den 13 van Louwm. 1797, en was eene vorstin van een uitmuntend karakter, die door hare deugden en geoefend verstand de algemeene achting verworven had. Tot haar huwelijk gedwongen, leefde FREDERIK, tot zijns vaders dood (1740), van haar verwijderd; doch gaf toen hij den troon beklom, de duidelijkste bewijzen, hoe zeer hij hare uitstekende hoedanigheden vercerde, offchoon zij nimmer zijn hart bezat. Zij werd door haren gemaal naar *Berlijn* gebragt; aan het hof als koningin voorgesteld, en ontving van FREDERIK het slot *Schönhausen*, waar zij den zomer doorbragt, ten geschenke; terwijl hij haar, bovendien, bij uitersten wil, behalve een jaargeld van 40,000 daalders, nog eene jaarlijkse rente van 10,000 toellegde. Haar leven was eene onafgebroken keten van weldaden: zij besteedde de helft harer jaarlijkse inkomsten tot aalmoezen en jaargelden aan behoeftige huisgezinnen, en smaakte het, voor souvereinen, zoo zeldzaam geluk, dat zij drie jaren voor haars gemaals dood, hare gouden bruiloft vierde. Zij was eene groote voorstandster der wetenschappen, zette verscheiden werken in het Fransch over, en schreef zelfs in die taal de volgende: *La Sage Révolution; Méditation à l'occasion du renouvellement de l'année, sur les soins, que la Providence a pour les humains & Réflexions pour tous les jours de la Semaine*, en *Réflexions sur l'état des affaires poususues en 1778, adressés aux personnes craintives*. Al deze werken ichschetsen zich door een diep gevoel en helder verstand.

ELIZABETH. (PETROWNA) Keizerin van *Rusland* en dochter van PETER den Grooten, stierf in 1762, in het 51ste jaar haars ouderdoms, en het 21ste harer regering. Zij beklom den troon door eene omwenteling in het rijksbestuur, welke in den nacht van den 24 op den 25 van slagtm. 1741, door de guarden werd ter uitvoer gebragt; waaraan haar lijfarts L'ESTOCQ, een aanmerkelijk deel had, en waarbij de jonge keizer IWAN III, benevens deszelfs ouders, van hun bed geligt, en met den staatsdienaar OSTERMAN, en den veldheer MUNNICH, naar *Siberië* gevoerd werden. ELIZABETH was nooit openlijk gehuwd, maar al hare gunstelingen waren hare minnaars, en dezer invloed was voor de welvaart van den staat hoogst nadeelig: de geldmiddelen geraakten in wanorde; het inwendig bestuur was niet zeer spaarzaam ingerigt, en zij zelve verviel, zoowel in hare vermaken als in haar gedrag, tot eene zekere mate van ongebondenheid. Bij den vrede van *Abo*, van 7 van Oogstm. 1743, verkreeg zij een gedeelte van *Finland* tot aan den vloed *Kijmene*, en beïpoedigde, door het aandeel, hetwelk zij aan den succesie-oor-

log in *Duitschland* nam, het sluiten van den Akenfchen vrede; terwijl *FREDERIK de Groot*e, in den zeven-jarigen oorlog, door haren dood, uit den gevaarlijksten toestand gered, en van eene onverzoenlijke, door zijn bitter vernuft beledigde, vijandin bevrijd werd.

Het karakter dezer vorstin was een mengfel van weekhartigheid en gestrengheid. Zij wilde wel, gedurende hare regering, niemand met den dood straffen; maar veroordeelde, alleen op aandrang harer gunstelingen, de vermeende schuldigen tot ballingschap naar *Siberië*; eene straf, meestal harder, dan de dood zelf. Trotsch van aard, werd haar naifver te dikwijls angevuurd en misbruikt, en was zij zoo eigenzinnig, dat geene mode, die zij goedkeurde, of geen kleed, dat zij droeg, door eenige der hofdames mogt gevolgd worden, voor dat zij die mode of kleeding had afgelegd. Om veel goed te maken, hetwelk haar waarschijnlijk verontrustte, schonk zij, in hare laatste ziekte, aan tusschen de 13 en 14,000 ongelukkigen, wegens sluikhandel gevangen, hunne vrijheid; verminderde de belasting op het zout, (hetwelk eene jaarlijkse vermindering van 's lands inkomsten van $11\frac{1}{2}$ millioen veroorzaakte); bevrijdde allen, die om schulden, beneden de 500 roebels, gekerkerd waren (welk aantal men op 25,000 schat), en betaalde zelve hunne schuldeischers. *ELIZABETH*, schoon voor het uiterlijke hare moeder gelijkende, bezat echter hare sterkte van ziel niet, welke *PETER de Groot*e boeide, en haar, hoe veel invloed *MENZIKOF* eens op haar oefende, minder afhankelijk van hare staatsdienaren maakte.

ELLIPS. (ovaal of lang rond) Is eene figuur, behoorende tot de hoogere meetkunde, en wordt verkregen door eenen regthoekigen kegel in diervooge door de snijden, dat het vlak van doorsnijding tevens de beide zijden des kegels ontmoet. De omtrek der Ellips is dus eene in zich zelve, wederkeerende lijn, en heeft deze bijzondere eigenschap, dat zich in dezelve twee punten bevinden, *brandpunten* genoemd, waaruit de lijnen, tot *één* willekeurig punt des omtreks getrokken, zamen genomen, gelijk zijn aan de lijn, welke men door deze beide punten tot aan den omtrek kan trekken, en die de *groot*e *as* van de Ellips genoemd wordt. Deze figuur is in de sterrekunde van het grootste nut, daar de hemelsche lichamen in hunnen loop Ellipsen beschrijven, in een van welker brandpunten zich het ligchaam bevindt, waarom zij draaijen.

ELMOOS-VUUR. (St.) Zoo noemt men de kleine vlammetjes, die men op zee, bij onweders, aan de masten, vlaggen, en andere verhevene gedeelten der schepen, ziet. Deze vlammetjes, welke in den *Indischen* oceaan zeer gemeen zijn, vallen hier en daar op de schepen neder, zonder eenig onheil te veroorzaken, en zijn niet anders dan eene elektrische vuurstof. Zij worden ook *CASTOR* en *POLLUX* genoemd.

ELPENBEEN, of **IVOOR**, is de witte, fijne en harde zelfstandig.

digheid, welke de beide groote, lange en vooruistekende tanden van den olifant opleveren, en die zeer getchikt is, om fraai gepolijst te worden. Men heeft het Elpenbeen, reeds sedert den Trojaanschen oorlog, tot allerlei kunststukken gebruikt, gelijk ook nog tegenwoordig geschiedt. Het *Ceilonfche* en dat van het eiland *Achem* houdt men voor het beste, omdat het niet geel wordt, gelijk het Indische. — Men kan van de splinters van het Elpenbeen, op gelijke wijze als van het hartshoorn, eene gelei maken. Brandt men het in eenen pot, dan verkrijgt men een zwart poeder, dat, onder den naam van *beenswart*, door de schilders gebruikt wordt. Men kan het Elpenbeen verwen, en wel zwart door eene kopere oplossing en een afkookfel van Kampeche-hout; groen door eene oplossing van Spaansch groen, en rood door het in kalkwater met Brazilië hout te koken.

ELSAS. Een Fransch landschap, volgens de nieuwe verdeeling van *Frankrijk*, in de departementen *Opper-* en *Neder-Rijn* liggende. Het is een schoon, vruchtbaar land, hetwelk meer dan 300,000 menschen bevat, en ten Oosten aan den *Rijn*, ten Zuiden aan *Zwitserland*, ten Westen aan *Lotharingen*, en ten Noorden aan den *Beneden-Paltz* grenst. Het zuidelijk deel wordt de *Opper-* en het Noordelijk de *Neder-Elfas* genoemd. Voorheen was het geheele landschap een Duitsch hertogdom, waarvan, gelijk ook van de hertogdommen *Frankenland* en *Zwaben*, de ongelukkige CONRADIN van *Zwaben* de bezitter was. Geenen opvolger hebbende, werd de *Elfas*, benevens de beide genoemde hertogdommen, onder de Duitfche rijksftanden verdeeld; doch dezelve, bij den *Munsterschen vrede* in 1648, met alles, wat het huis van *Oostenrijk* tot dien tijd in den *Elfas* bezeten had, aan *Frankrijk* afgeftaan. Daar echter LODEWIJK XIV geen voorwendfel, of mogelijk om gegronde redenen geenen lust had, om zijne handen naar die bezittingen in den *Elfas* uit te trekken, welke niet aan *Oostenrijk* behoorden, zoo werd voor de overige rijksftenden, die in genoemde landschap eigendommen hadden, hunne vereeniging met het Duitfche rijk, en de onmiddellijke rijks-vrijheid, uitdrukkelijk voorbehouden. Naderhand, echter, zocht *Frankrijk* zijne bezittingen in den *Elfas* uit te breiden, en bleef bij den *Rijkswijfschen vrede* in 1697 de stad *Straatsburg*, en alles wat aan den *linker Rijn-oever* door *Frankrijk* was ingenomen, in deszelfs handen. Intusfchen hadden verscheiden rijksftenden, als de hertogen van *Wurtemberg* en *Tweebruggen*, de markgraaf van *Baden*, de landgraaf van *Hesfenkafel*, de biftchop van *Spiera* enz. nog belangrijke bezittingen in den *Elfas* behouden; maar de Nationale Conventie, na de uitbarfting der Fransche omwenteling, dezelve als eene verovering befchouwende, door de Natuur zelve aangewezen, wilde niet langer het bestaan eener vreemde magt binnen het Fransche gebied dulden. Zij beloofde den Duitfchen ftenden wel fchavergoeding; doch weinige wilden daaraan het oor leenen, en dus werd deze zaak eene voorname bron van den oorlog, die naderhand tusschen

schen *Frankrijk* en *Duitschland* ontstond, en, zoo als bekend is, ten voordeele der eerstgenoemde mogendheid eindigde. Bij het verdrag van *Parijs*, van Slagtm. 1815, is een stuk van den *Elzas*, namelijk *Landau*, met *Duitschland* vereenigd geworden.

ELSENEUR, volgens de Deensche uitspraak *Helsingør*; eene opene stad, op het eiland *Zeeland*, in *Denemarken* aan de *Sont*, met eene groote haven en eene goede reede, 640 huizen en 7000 inwoners, die van vrij levendigen doortogt, den koophandel en de zeevaart bestaan. In hare nabuurschap ligt het slot *Kronenburg*, en daar tegen over een ander op *Schonen*, *Elfsingburg*, *Elfsenburg*, of *Helsingburg* genoemd, met eene kleine stad en haven, mede aan de *Sont* liggende. De zee, tusschen deze beide kasteelen, ruim eene halve mijl breed zijnde, vormt hier eene zee-engte, welke de meeste schepen van de *Oostzee* naar de *Noordzee*, en terug, moeten doorvaren, en waar zij aan het kasteel *Kronenburg* den *Sontschen* tol betalen, welke jaarlijks aan de Deensche kroon aanmerkelijke sommen opbrengt. Er zijn ook eenige fabrieken en een quarantaine huis.

ELYSIUM. De *Elyfische velden*; die betooverende landstreken, waar zich, volgens de fabelleer, de goede menschen na den dood ophielden, en die te regter zijde van den *Tartarus* (zie dit artikel.) gelegen waren. Daar de oude dichters, ieder naar zijne denkbeelden, deze gelukkige verblijfplaats geschetst hebben, zoo volgt van zelf, dat de beschrijvingen van dit oord veel van elkander moeten verschillen.

De *Elyfische velden* zijn van *Oosterfchen* oorsprong. De naam zelf is oud *Phénicisch*, maar geen *Grieksch*. Zij beteekent: *plaats der vreugde*; in de beschrijvingen van deze verblijfplaats der gelukzaligen, is ook vele overeenkomst met die van de groote tuinen of lusthoven der *Oosterfche* vorsten.

ELZEVIER. Deze beroemde Boekdruckers familie, te *Amsterdam* en *Lejden*, heeft zich eenen bijzonderen roem door de fraaije uitgaven verworven, welke zij voor de geleerde wereld geleverd heeft. Zij oefende de kunst van 1595 tot 1680. Onder hare leden vindt men twee, *LODEWIJK* geheeten, waarvan de oudste de eerste Boekdrukker was, die de medeklinker V van den klinker U onderscheide; voorts *ISAAK*, *ABRAHAM* (met *BONAVENTURA* verbonden), *JOHAN* en *DANIEL*, welke allen, bij afwisseling, zich te *Amsterdam* en *Lejden* hebben beroemd gemaakt; terwijl *PIETER ELZEVIER* te *Utrecht* zijne kunst oefende. *ISAAK* had voor zijn *devies* eenen adelaar met eenen bundel pijlen, en het onderschrift: *concordia res parvae crescunt*, hetwelk hij echter spoedig met een ander verwisselde, bestaande in eenen boom en regt opstaanden man, met het opschrift *non solus*. Dit *devies* is ook in de familie der *ELZEVIER*s bewaard gebleven. *ABRAHAM* en *BONAVENTURA* leverden de kleine uitgaven der oude schrijvers in 12mo en 16mo, welke tegenwoordig nog gezocht worden. — De dood van *DANIEL* was een wezenlijk verlies voor de

de letterkunde. Hij was een der werkzaamste, maar ook de laatste, van de Boekdruckers dezer familie. De ELZEVIERs waren onnavolgbaar in de keuze der werken en de sierlijkheid hunner schriften en letters. Hunne uitgaven van VIRGILIUS, TERENTIUS, het nieuwe Testament enz. met roode letteren verfiard, zijn meesterstukken van Boekdruckkunst, zoowel uit hoofde van derzeiver naauwkeurigheid, als uitwendig schoon. Er zijn verscheiden catalogussen hunner gedane uitgaven in het licht. De laatste is van DANIEL van 1674 in 12mo en in 7 afdeelingen; doch die, door het daarin opnemen van vreemde schriften, aanmerkelijk is vergroot geworden.

EMAIL. Smeltglas; eene te Venetië uitgevondene glasfoort, welke uit het fijnste kristal, en een bijvoegsel van tin of loodasch, door smelting over een sterk vuur, en bijmenging van allerlei kleuren bereid, en gebruikt wordt, om er metalen mede te beleggen. Tot de Email- of Brandschilderkunst bedient men zich van glasaardige, gesmolten (metaalachtige) verwen, die op eenen vuurvasten grond, van gebrande aarde en porselein, of van metaal, b. v. op eene plaat van fijn goud of koper, welke geëmailleerd is, worden ingebrand.

EMANATIO. Het uitvloeisel, de uitwerking eener oorzaak. Van hier, in de godgeleerdheid en wijsbegeerte der ouden, de leer van de uitvloeiden aller dingen uit een eerste beginsel of oorzaak. Deze leer is uit het Oosten afkomstig, waar zij in groot aanzien was. Inzonderheid is de Perzische van ZOROASTER bekend, welke een zuiver en alles bezielend vuur, welks beeld de zon was, als het hoogste beginsel erkende, hetwelk zich zelf en alle andere dingen bezielt, waaruit alle stoffelijke en onstoffelijke dingen zijn voortgevloeid, en alle warmte en beweging geboren worden. Onder hetzelfde stonden de twee aan dit eerste ondergeschikte beginsels, of oorzaken, namelijk: licht of geest, die men OROMASDES, en duisternis of stof, welke men ARIMAN noemde, en die beiden altijd met elkander in wederkecrigen strijd waren. Uit het licht waren de geesten, uit de duisternis was de stof voortgevloeid. Deze leer heeft op de oude Grieksche wijsbegeerte zeer veel invloed gehad, zoo als men aan die van PYTHAGORAS kan bespeuren. — In de Dogmatiek is de leer der Emanatie die der drie-eenheid, welke Zoon en Heiligen Geest als uitvloeisels der Godheid aanmerkt; en in de Natuurkunde verstaat men er het gevoelen van NEWTON door, die de lichtstralen als deeltjes beschouwt, welke uit lichtende lichamen uitvloeijen of stroomen.

EMANCIPATIE. Mondig-verklaring, of de vrijstelling bij de Romeinen eens zoons van de vaderlijke magt, of van slaven van de magt huns meesters. Onder de Emancipatie der Katholijken in Ierland, van welke zoo veel is gesproken geworden, wordt de opheffing der burgerlijke en kerkelijke bepalingen verstaan, waaraan zij aldaar onderworpen waren, en gedeeltelijk nog zijn.

EMATHIA. Een gedeelte van Macedonië, grenzende aan Thessalië, waarom het bij de dichters meermalen voor dit laatste landschap gebruikt wordt.

EM-

EMBARGO. Het beflag, hetwelk op schepen, in eene haven binnen loopende, gelegd wordt.

EMBDEN. Eene aanzienlijke, groote stad, de hoofdplaats van het Hanoversch vorstendom *Oost-Friesland*, aan de rivier *de Eems* liggende, ter plaatse, waar deze zich in den *Dollart* ontlast. Zij stond eertijds onder hare eigen graven, en behoorde naderhand aan den koning van *Pruisen*; als keurvorst van *Brandenburg*; werd, met geheel *Oost-Friesland*, vervolgens, aan het koninkrijk *Holland* afgestaan, en eindelijk, bij de besluiten van het congres te *Weenen*, met het geheele vorstendom, aan het koninkrijk *Hanover* toegewezen. Zij bevat 2 voorsteden, 7 kerken van onderscheidene gezindheden, twee Protestantische scholen, 2,257 huizen en omtrent 12,000 inwoners; drijft sterken handel tót zee, en heeft verscheidene twijnderijen, kousen-, katoen- en lederfabrieken. Men vindt er eene goede haven, tót welke jaarlijks eenigé schepen ter walvischvangst naar *Groenland* varen, gelijk ook verscheiden haringbuizen daaruit in zee steken; schoon de haring, die zij opleveren, niet zoo goed is, als die met *Hollandische* buizen wordt aangebragt.

EMBLEMA. Een zinnebeeld, uit zekere geschilderde of leenspreukige figuren bestaande, die de eene of andere daad of zaak te kennen geven en waaronder aanmerkingen gesteld zijn, welke in zekere opzigt den inhoud der zinspreuk verklaren, en ons altijd in zekere zedekundige waarheid moeten onderwijzen. In eene naauwere beteekenis noemt men het zinnebeeld het *Emblema*, en het bij schrift *Devizen*. — De *Grieken* geven den naam van *Emblema* aan ingelegd, of Mozaïk werk, en zelfs aan alle soorten van versierelen van vazen, kleederen enz. terwijl de *Latijnen* de *Emblema's* in denzelfden zin gebruikten.

EMBRASURE. Is in de vestingbouwkunde een schietgar, eene opening in de borstwering, waardoor men met geschut kan schieten. Ook de schepen hebben húnne *Embrasures* of schietgaten.

EMBRYO. Is de menschelijke, of dierlijke, vrucht in haren eersten oorsprong, wanneer zij, bij de menschen, nog geene 3 maanden oud is: ook verstaat men er wel door het in de baarmoeder gebrachte eitje, hetwelk nog niet zoo ver ontwikkeld is, dat men de deelen, welke de soort van het geslacht aanwijzen, onderscheiden kan, wanneer het dan ook niet meer *Embryo*, maar *Foetus*, of vrucht behoorde te heeten. De tijd, waarin deze ontwikkeling geschiedt, is in iedere diersoort verschillend. Bij den mensch wordt eerst in de derde week de *Embryo* zichtbaar, en op het einde der vierde week bespeurt men eene inwendige beweging, die men voor den slag van het hart houdt, en bij de ouden, die hetzelfde in het gebroed ei der hoenderen, op het zes en dertigste uur na de bevruchting waarnamen, het *opspringend* punt genoemd werd. Thans heeft de *Embryo* de grootte van eene mier, of vlieg, en is nog doorschijnend, hetwelk in de tweede maand langzamerhand minder wordt; zij verkrijgt

krijgt nu oogen, neus, mond en ooren, en de ledematen beginnen zich te vertoonen. Zij heeft nu nog maar de grootte van eene bij; doch in de derde maand wordt alles meer kennelijk: het geslacht wordt duidelijker, zij groeit nu als vrucht voort, en komt eindelijk als kind ter wereld.

EMERITUS. Was bij de *Romeinen* eigenlijk zulk een soldaat, die zijnen tijd had uitgediend, en niet verpligt was, om zich op nicuws te verbinden. Zij waren bij de keizers, even als de *Veteranen*, zeer gezien. Naderhand heeft men deze benaming ook tot burgerlijke ambtenaren overgebracht, en noemt men ieder een, die zijnen tijd heeft uitgediend, of van zijnen dienst ontslagen is, *Emeritus*; en van hier ook de spreekwijze: iemand *pro merito* verklaren, hem rust geven.

EMIGRANTEN. Dus noemt men al degenen, die hun vaderland vrijwillig verlaten, in tegenoverstelling van *Exsulanten*, waaronder men dezulke verstaat, welke om de eene of andere reden uit het land zijn verdreven geworden. De geschiedenis levert talrijke voorbeelden van landverlaten op, waaronder het wijken uit *Frankrijk* door de *Hugenootten* in 1685, door godsdienstige vervolging veroorzaakt, en der Protestanten uit het aartsbisdom *Salzburg*, in 1731, bijzonder merkwaardig zijn; schoon het aandenken aan deze vroegere gebeurtenissen, door ongelijk talrijker landverlaten, welke in onze dagen plaats hadden, aanmerkelijk is verzwakt geworden. Inzonderheid echter, noemde men, in de laatste jaren, die uitgewekenen *Emigranten*, welke of bij den aanvang der omwenteling in *Frankrijk*, of na den val des konings, of in de rampvolle dagen van het schrikbewind, hun vaderland verlieten, om veiliger oorden op te zoeken.

Men kan al deze uitgewekenen in *oorspronkelijke* en *constitutie-neele Emigranten*, en in *vlugtelingen* onderscheiden. Onder de eersten verstaat men dat gedeelte van den hof en landadel en de geestelijkheid, die uit ontevredenheid over de orde van zaken in *Frankrijk*, inzonderheid in 1789, 1790 en 1791, dat rijk verlieten, om onder aanvoering van de koninklijke prinsen, PROVENCE, ARTOIS en CONDÉ, als overwinnaars in hun vaderland terug te keeren, en de voormalige regering aldaar te herstellen, te welken einde de laatste in de landen aan den *Rijn* een leger van uitgewekenen had bijeengebragt, hetwelk met de legers der verbonden Duitsehe vorsten daartoe moest medewerken. Te *Coblentz* had men zelfs een eigen geregtshof opgericht, waarbij de regtszaken van het zoogenoemd *buitenlandsch Frankrijk* behandeld en beslist werden. Dan, het gevolg beantwoordde niet aan de verwachting. Het zedeloos gedrag van velen dezer uitgewekenen, aan den eenen, en nog meer de bezorgdheid, om *Frankrijks* wraak op te wekken, aan den anderen kant, was oorzaak, dat hun spoedig in vele landen het verblijf ontzegd, en in andere slechts met bepaling vergund werd; terwijl het indrin-

gen

gen van DUMOURIEZ in de *Nederlanden* en *Holland* hen, in het midden van den winter, en in den beklagelyksten toestand, ook deze landen deden ruimen. Zij geraakten nu van tijd tot tijd verspreid in andere oorden van *Europa*: het corps van den prins van CONDÉ begaf zich in Russische soldij, en werd in den Russisch-Oostenrijkschen veldtocht van 1799 ontbonden.

Niet zoo talrijk was de klasse der *constitutioneele* Emigranten, die meerendeels uit hoofde van den regeringsvorm van 1791, na den val des konings, hun vaderland verlieten, en waartoe MALOUEZ, de beide LAMETHS, LA FAYETTE, en vele anderen van de voormalige *Feuillants* behoorden. Deze mannen, waarvan velen uitstekende talenten bezaten, leefden eenzaam buiten 's lands, waar sommigen door hunnen letterarbeid in aandenken bleven; terwijl anderen naar *Amerika* gingen, en weinigen zich onder de vaandels der Fransche prinzen begaven.

Eene derde, niet minder talrijke, klasse van uitgewekenen bestond uit de onderscheidene *vluchtelingen*, die, gedurende het schrikbewind van ROBESPIÈRE, den Franschen grond verlieten, om de guillotine te ontwijken, en waartoe inzonderheid die ongelukkigen behoorden, welke, bij de droevige tooneelen in *Lion* en *Toulon*, naar *Zwitserland* en *Italië* de wijk namen. Onder deze bevonden zich menschen van allerlei stand en jaren, die het grootste gebrek leden, alzoo zij, door hunne overhaaste vlucht, zich zelfs van de noodzakelijkste levensbehoeften niet hadden kunnen voorzien.

Toen NAPOLEON aan het hoofd der regering kwam, werden alle de Emigranten, met uitzondering van eenige weinigen, van de lijst geschrapt, en verkregen zij vrijheid, om in hun vaderland terug te keeren, waarvan nogthans velen, die zich reeds buiten 's lands gevestigd hadden, thans geen gebruik maakten. — De jongste verandering van zaken in *Frankrijk* opende hun nieuwe en betere vooruitzichten, en baande hun den weg tot eenen aanmerkelijken invloed aan het hof en tot aanzienlijke staatsbedieningen. Hunne verwachting echter, dat derzelver goederen, door de omwenteling verloren, hun zouden worden terug gegeven, is verijdeld; wordende de tegenwoordige eigenaars in het bezit van deze goederen door de constitutie bevestigd.

Sedert de tweede herstelling der *Bourbons* op den troon, heeft men eene nieuwe soort van Fransche Emigranten, namelijk: dezulke, die uit hoofde der amnestie gedwongen zijn, hun vaderland te verlaten, of die zulks vrijwillig gedaan hebben, vermits zij met de tegenwoordige orde van zaken te onvreden zijn. Onder hen bevinden zich vele, in de geschiedenis onzer dagen, zeer bekende mannen.

EMILAN. Eene nieuwe soort van wit aardewerk, dat de eigenschap van porselein en steengoed bezit, en in 1810, door CHR. DROSE te *Elzersberg*, in het *Gothasche*, is uitgevonden.

EMILE. (Zie: ROUSSEAU.)

ALGEMEEN WOORDENB. II. K k

E-

EMIR of EMYR, (woordelijk edel, vorstelijk), is een eernaam, welke de zoodanigen in *Turkije* voeren, die hunne afkomst van MAHOMED en zijne dochter FATIMA afleiden. Men vindt *Emirs* in *Araabië*, (waar zij aanvoerders der omzwervende horden of *Beduinen* zijn); doch wier afkomst zeer twijfelachtig is; als ook in *Turkije* zelve, waar zij eenige gelijkheid met den erfelijken adel hebben, in de oogen des volks eene bijzondere heiligheid bezitten, en daarom ook *Sherifs*, dat is heiligen, genoemd worden; doch op staatsbedieningen geene meerdere aanspraak hebben, dan ieder *Osman*, en meestal in drukkende armoede leven. Eindelijk wordt het woord *Emir* nog voor den naam van zekere ambten of bedrijven geplaatst, b. v. *Emir Haascheiy*, een aanvoerder der pelgrims in karavanen.

EMISSARIS. Iemand, die met eenen geheinen last naar buiten 's lands gezonden wordt.

EMMERICH. (JOSEPH) Werd in 1707 geboren, en den 5den van Hooim. 1762, na den dood van JOHAN FREDERIK KAREL, door het domkapittel tot keurvorst van *Mentz* verkozen, in welke betrekking hij zich eerlang als eenen der eerste vorsten van zijnen tijd onderscheidde. Hij bevrijdde het land van eenen zwaren schuldenlast; versfraaide zijne zetelplaats door prachtige gebouwen, en bevorderde de regtsoefening door het spoediger afdoen van zaken. Een groot aantal misbruiken bij de geestelijkheid werden door hem afgeschaft, en de kloosters bepaald en hervormd. Hij bragt voorts eene vereniging der Duitfche bischoppen tegen den Roomfchen stoel tot stand, arbeidde aan de verbetering der opvoeding en het onderwijs op de hooger en lager fcholen, en bevorderde de kunsten en wetenschappen op de univerfiteiten te *Mentz* en *Erfurt*, door doelmatige inrigtingen, en, daardoor, het beroepen van buitenlandsche kundige hoogleeraren, onder welke zich zelfs Lutherfchen in de godgeleerdheid bevonden. Al zijne verordeningen ademen den geest van regtvaardigheid, verdraagzaamheid en menschenliefde. Hij ftierf in Zomern. 1774.

EMMAUS. Eene ftad van *Judea*, meer bekend onder den naam van *Nicopolis*. Daar werd CHRISTUS, door het breken des broods van de zijnen herkend.

EMMIUS, (UBBO) eertijds hoogleeraar te *Groningen*, werd te *Grietziyl* in *Oost-Friesland* geboren, en, na zijne volbragte ftudien, tot rector der Latijnsche fchool te *Norden*, en in 1588 als zoodanig te *Lier* beroepen, waar hij in korten tijd zeer veel roems verwierf. Zes jaar bekleedde hij hier zijnen post, wanneer hem het beroep aan de fchool te *Groningen* werd opgedragen, met magt, om zoodanige fhikkingen en veranderingen in te voeren, als hij noodig oordeelde. Hij vertrok in 1594 derwaarts, en bekleedde deze waardigheid 20 jaar tot groot voordeel voor de jeugd, na verloop van welken tijd deze fchool, in 1614, door de regering van *Groningen* tot eene akademie verheven, en EMMIUS tot hoogleeraar in de Griekfche taal en wel-
fpre-

sprekendheid aan dezelve beroepen werd. Hij was de eerste rector dezer nieuwe hooge school, verstrekte haar tot grooten luister, en verrijkte de wereld met verscheidene doorwrochte werken. Hij stond in hooge achting bij verscheidene geleerde mannen zijner eeuw, zoo als THUANUS, SCALIGER, HEINSIUS en anderen. Het beoefenen der geschiedenis, bovenal die der Vriesche natie, was zijn hoofdwerk, waarvan zijne nagelatene schriften getuigen. Onder deze behooren inzonderheid, zijne *Historia rerum Friscarum*, van 449 tot 1564. *De Agro Frisiae inter Amasum et Lavicam, deque urbe Groninga*; *Descriptio Chorographica Frisiae Orientalis*; *De statu Reipublicae et Ecclesiae in Orientali Frisia*, en eindelijk zijne *Antiquitates Frisiorum*. Behalve deze zijn van hem voorhanden verscheiden stukken omtrent de geschiedenis en tijdrekenkunde van de verschillende Grieksche staten, door hem uitgegeven onder den naam van *respublicae Graecae*. Hij stierf te Groningen in Winterm. 1625, in het 79ste jaar zijns levens. De regering dier stad vereerde 's mans nagedachtenis door zijn afbeeldsel op het stadhuis te plaatsen.

EMPEDOCLES. Deze beroemde wijsgeer, geschiedschrijver en dichter, was te Agrigentum in Sicilië geboren. Een leerling van PYTHAGORAS zijnde, voegde hij bij de leer der zielsverhuizing, die: dat de menschelijke ziel in het bloed haar verblijf hield. Hij schijnt, gelijk later bij de Romeinen, LUCRETIVS, een gedicht over de natuur der zaken te hebben geschreven. Zijne gedichten werden op hoogen prijs gesteld, en zoo als somnige verhalen, te gelijk met die van HOMERUS en HESIODUS, of in de Olympische spelen, openlijk voorgedragen. Niet minder door zijne zachtheid, dan door zijne kundigheden beroemd, weigerde hij de hem, door zijne medeburgers aangeboden, heerschappij. Intusschen was hij zeer haasdragend, zoodat het een spreekwoord bij de ouden was: *gij voedt de wrok van EMPEDOCLES*. Hij gaf onderwijs in de redeneerkunde, en verdreef, door de beoefening der toonkunst, zijne sombere vlagen, die hem dikwerf kwelden. Sommigen verhalen, dat hij zich, op zekeren nacht, van de zijnen zoudte verwijderd hebben, en in den brandenden Etna zijn gesprongen, om door deze plotselinge verdwijning voor eenen God gehouden te worden; doch dat zijne weder uitgeworpen ijzeren voetzolen dit bedrog aan den dag zouden hebben gebracht. Meer waarschijnlijk echter is het verhaal dergenen, welke vermelden, dat de wijsgeer, bij het onderzoek naar dit natuurverschijnsel, zich te nabij gewaagd hebbende, omgekomen zij. EMPEDOCLES bloeide omtrent het midden der vijfde eeuw voor onze tijdrekening.

· EMPHASIS. Is, in de redenrijkkunde, de bijzondere klem of nadruk, die aan zulke deelen of woorden eener redevoering gegeven wordt, welke de redenaar noodig oordeelt, te moeten aandringen. — In de taalkunde wordt het de klemtoon genoemd.

· EMPIRISCH. Is dat geen, hetwelk uit de ondervinding wordt

afgeleid; een *Empiricus* is zoodanig iemand, wiens kennis enkel op waarnemingen en proeven berust.

EMPYREUMA. Dus noemt men eene olieachtige zelfstandigheid, welke door de werking van het vuur, uit meest alle plantaardige en dierlijke bestanddeelen, wordt ontwikkeld, en welke die lucht en smaak heeft, die wij waarnemen, wanneer een stuk papier, b. v. brandt, of onze spijs aanbrandt. Deze olie is wel eenigzins zuur, doch niet zeer vlugrig, taai en draderig, bruin van kleur, laat zich in alkohol, in vele plantenzuren, doch niet wel in water oplossen, heeft een prikkelend en opwekkend vermogen, en wordt als zoodanig wel in de geneeskunst aangewend. Vrouwen b. v., aan zenuwslauwten onderhevig, brengt men bij, door het branden van penne, papier enz.

ENCELADUS. De grootste der reuzen, welke tegen JUPITER zamenspanden, en den hemel bestormden. Volgens de dichters wierp JUPITER hem door zijnen bliksem onder den berg *Etna*, en de vlammen dezes bergs komen uit den mond van den reus, die, zoo dikwijls hij zich omkeert, geheel *Sicilië* doet schudden.

ENCYCLOPEDIE. Beteekent eigenlijk den geheelen omvang van alle wetenschappen zamen genomen; doch ook het kort begrip van de voornaamste grondbeginsels, of van alle wetenschappen, of van eene enkele derzelve, in welken laatste zin er wijsgeerige, regtsgeleerde en andere *Encyclopedien* gevonden worden. Het eerste werk van deze soort leverden DIDEROT, DALEMBERT; en andere Fransche geleerden, onder den titel van *Dictionnaire Encyclopédique*, hetwelk 17 folianten, en dan nog 6 deelen met platen bevat. Op dit voortreffelijk werk volgde het nog uitvoeriger Encyclopedisch Woordenboek van FELICE; terwijl de *Encyclopédie méthodique*, die sedert 1782 in *Parijs* werd uitgegeven, nog omflagtiger is, en tegenwoordig reeds 186 deelen in 4to, nevens een groot aantal koperen platen, bevat. Ook de *Duitschers* leverden verscheiden werken van dien aard, onder welke inzonderheid de *Encyclopedie* van KRUNITZ, volgens de eerste uitgave 49 deelen in 4to, uitmunt, en waarvan tevens een uitverfcheide deelen bestaand uittreksel, hetwelk door SCHUTZ begonnen, door GRASZMAN en ten laatste door FLÖRKE vervolgd, uit de tweede uitgave, voorhanden is. Thans wordt te *Leipzig* uitgegeven: *Algemeine Encyclopedie der Wissenschaften und Künste*, door de hoogleeraren ERSCH en GRUBER, welk werk uit meer dan 40 deelen in 4to bestaat. Al deze werken zouden intusfchen meer nut te wege brengen, indien hunne ongehoorde grootte een spoedig overzigt, zoo wel als den aankoop derzelve, niet zoo moeilijk maakte.

ENDEMIE. Plaatselijk. Men gebruikt dit woord voornamelijk voor eene bepaalde soort van ziekte, welke vele bewoners van eene stad, een dorp of een geheel landschap, te allen tijde van het jaar overvalt, en aan de aardrijkskundige en natuurlijke ligging van zulk eene stad, dorp enz. of aan de woning, bezigheden, zeden en levenswijze des volks moet worden toegeschreven. *Endemische*, of plaatselijke ziekten, heb-

hebben dus het geheele jaar door plaats, omdat de invloeden, waardoor zij veroorzaakt worden, altijd voortduren. Ieder werelddeel, elke lucht- of landstreek heeft zijne eigene Landziekten.

ENDYMION. Een *Carisch* herder, welke toen hij in eenen eeuwigdurenden slaap, volgens sommigen tot straf wegens heilig schennis jegens JUNO gepleegd, volgens anderen als eene gunst van JUPITER op het *Latmisch* gebergte rustte, door DIANA werd bemind, die hem ter gunste van den hemel nederdaalde. Inderdaad was ENDYMION een beroemd sterrekundige, hetwelk inzonderheid tot deze fabel heeft aanleiding gegeven. Bekend is bij ons het schoone gedicht van Poor hetwelk begint: *de zuster van de zon*.

ENERGIE. Kracht, nadruk enz. doch wordt dit woord alleen in eenen figuurlijken zin, inzonderheid in de Redenkunst, van iemand gebruikt, die met kracht en nadruk spreekt, waarom ook *Energie* vol kracht, nadrukkelijk beteekent.

ENFILADE. Strijkvuur, waardoor eene linie of verschanfing in de lengte kan beschoten worden, zoo dat door één schot een geheel gelid soldaten wordt ter neer geveld. Ook wordt de plaats zelve, welke door hare ligging voor een strijkvuur geschikt is, *Enfilade* geheeten. Men tracht dit vuur zoo dikwijls mogelijk te herhalen, waartegen zich echter de vijand, door het opwerpen van aarde wallen, of door eene veranderde rigting, poogt te dekken.

ENGEL. (JOHANN JACOB) Een der verlichtste en kundigste geleerden. Hij werd in 1741 te *Parchim*, in het *Meckelenburg-Schwerinsche* geboren, en genoot het eerste onderwijs bij zijnen vader, die hem in zijn negende jaar naar *Rostock* ter school zond, waar hij vervolgens de hooge school betrad, en zich inzonderheid op de beoefening der wetenschappen toelagde. Naderhand was wijsbegeerte en natuurkunde meer bepaaldelijk zijn werk, en beoefende hij, schoon bij nitstek voor den predikdienst geschikt, in het vervolg van tijd, te *Leipzig* nog verder de wijsbegeerte en de talen; terwijl hij zich zelve door onderwijs, voorlezingen en overzettingen, zijn onderhoud verschafte. Eindelijk werd hij hoogleeraar bij het *Joachimsthalisch Gymnasium te Berlijn*, waar hij vele goedkeuring verwierf, kort daarna lid van de koninklijke akademie der wetenschappen werd, en het grootste deel zijner zoo zeer getrokken en bekende werken schreef. Later, als leeraar van den koning van *Pruisen*, werd hij bij den toenmaligen regent, FREDERIK WILLEM II, meer bekend, en door dezen tot opper-bestuurder van het Berlijnsch tooneel verkozen; doch welken post hij in 1794, zoo wel uit hoofde van verdriet, als zwakke gezondheid, nederlegde. Hij ging nu naar *Schwerin*; doch keerde bij de komst des tegenwoordigen konings tot den troon, op dringend aanzoek van dezen zijnen voormaligen vorstelijken voedsterling, naar *Berlijn* terug; verwierf nu nog grooter verdiensten bij de akademie der wetenschappen; droeg door zijne algemeen nuttige en uitmuntende schriften veel tot het algemeen welzijn bij, en genoot de achting en vriend-

schap der verstandigste mannen. Hij stierf den 28 van Zomerm, 1802 in zijne geboorteplaats. De beoordeeling van den smaak en de kunst heeft in hare gemaakte vorderingen even zoo veel, als de werkdadige en volks-wijsbegeerte, aan hem te danken, en zijn *Philosoph für die Welt* verschafte hem niet minder, dan zijn later geschreven *Fürstenspiegel*, eenen aanzienlijken rang onder de wijsgeerige schrijvers van *Duitschland*; terwijl eindelijk zijne *Ideen zu einer Mimik*, met een aantal ophelderende platen van MEIL, zoo veel schranderheid, menschkunde en smaak kenmerken, en over deze, en andere daarmede vermaagfchapte kunsten, wier mogelijkheid en bruikbaarheid hij zoo duidelijk aantoonde, zoo veel licht verspreiden, dat een echt schouwspeler hem ook als een uitmuntend leermeester vereeren moet.

ENGELAND. (Zie: GROOTBRITTANJE.)

ENGELS. Is het 20ste gedeelte van eene oude Hollandfche once, en bevat 32 azen.

ENGELSCH BRUIN-BROOD. Eene foort van Perziaanfche aarde, ook *Indiaansch rood* genoemd, bestaande in hoog roode en murwe steenen. De schoenmakers mengen het met wit van een ei, en maken er eene verw van.

ENGELSCH DANS. (Zie: ANGLOISE.)

ENGELSCH HOORN. Een blaas-speeltuig van hout, hetwelk vele overeenkomst met de Hobo heeft, en, even als deze, door een pijpje van riet geblazen wordt, doch 5 toonen lager staat; zoo dat de toon, (schoon de muziek voor dit speeltuig gewoonlijk op den viool-sleutel geschreven wordt), waaruit het stuk gaat, voor den Engelschen Hoorn 5 toonen hooger moet gesteld worden. Deszelfs geluid is echter op verre na niet zoo aangenaam, als dat van den Basfethoorn. JOSEPH LACHER, kapelmeester in *Kempten*, is een der beste virtuosen op dit speeltuig.

ENGELSCH STEEN. Eene klei, welke hare aan een hechten de stof genoegzaam geheel verloren heeft, zoodat men, wanneer zij wordt vochtig gemaakt, er geen deeg van maken kan, hetwelk eenigzins samenhangt. Zij wordt weder stof, wanneer zij droog wordt; wordt dikwijls in de groeven, in horizontale en gebladerde lagen, gevonden, en is zeer wrijfbaar. De Engelsche steen komt uit *Engeland*; bewaart de trekken van het metaal, waarop men dien wrijft, en wordt gebruikt, om de kleine ongelijkheden der fijne stalen, alsmede van andere metaalwerken, weg te nemen. De gruisachtige wordt door de werklieden afgekeurd.

ENGELSCH TAAL, LETTERKUNDE en WETENSCHAP. Wanneer wij op het geschiedkundige der Engelsche taal acht geven, is het blijkbaar, daar *Brittannië* aanvankelijk door *Kelten* bevolkt werd, dat zij oorspronkelijk veel van het Gallisch of Keltisch moet gehad hebben, waarvan de mythische benamingen van *Albin*, *Ierland* en *Calidonië* een onwederlegbaar bewijs opleveren. Na de verovering door JULIUS CESAR, nam men gedeeltelijk de Romeinsche

ENEGLSCHE TAAL, LETTERKUNDE en WETENSCHAP. 519

sche of Latijnsche taal aan; doch 400 jaren na onze tijdrekening, toen de *Schotten* en *Picten* gewapenderhand in het noordelijk gedeelte van *Brittanje* drongen, en de te hulp geroepen *Saksen* zich al vaster en vaster nestelden, oefende ook de *Sakfische* taal, gedurende $3\frac{1}{2}$ eeuw, haren invloed, waarmede zich sedert 780 de *Deensche*, en vervolgens sedert 1066, ook de *Noormansche* spraak vermengde; zoo dat de Engelsche taal een mengsel van zuiver Engelsch, Latijn, Angel-Sakfisch, Deensch en Noormansch uitmaakt.

De Engelsche Letterkunde verdeelt men gewoonlijk in 3 tijdvakken, namelijk: het eerste, van 18 jaar, onder het huis van *TUDOR*, het tweede, van 99 jaar, onder dat van *STUART*, van 1603 tot 1702, en het derde, eindelijk, van de regering van de koningin *ANNA*, tot op onzen tijd. In al deze tijdvakken blijkt het, dat alles, in weerwil, dat vele, zelfs geleerde, beheerschers aan de uitbreiding der wetenschappen deel namen, uit den boezem der natie zelve voortkwam, en door haar bevorderd werd. In het eerste tijdvak noemt men *HENDRIK VII* en *VIII* (de laatste een schoolsche godgeleerde, die tegen *LUTHER*, de *Septem sacramentis*, en andere werken schreef, en ook dichter was); *EDUARD VI*, den kerkhervormer; de Katholijke, dweepzicke *MARIA* en de geleerde *ELIZABETH*. In het tweede ontmoet men *JACOBUS I*, een kundig proza-schrijver en redenaar; den ongelukkigen *KAREL I*, een onvermoeid voorstander der wetenschappen; den ruwen *CROMWEL*, *KAREL II*, die het genootschap van wetenschappen bevestigde; *JACOBUS II* en *WILLEM III*, die de boekerijen, door hunne geschenken, verrijkten; en, eindelijk, in het laatste tijdvak, *ANNA* en de drie *GEORGE'S*. Behalve deze magtige voorstanders van letterkundige wetenschappen, leverde ieder vak derzelve, van tijd tot tijd, mannen op, die zich op derzelver beoefening toedegden. *ERASMUS*, van *Rotterdam*, strooide de eerste zaden van letterkundige beschaving te *Oxford*, doch vond geene genoegzame ondersteuning. Ondertuschen waren de gemoederen hierdoor opgewekt; de beoefening der Grieksche en Romeinsche schrijvers en hunne talen, won meer en meer veld; en *GATACKER*, *GALE*, *HUDSON*, *CREECH*, *GREGORY*, en anderen, traden als uitgevers te voorschijn; terwijl *ROBERTSON HILL*, in 1676, ter verbetering van het Grieksch, en *THOMAS HOLYACKE* van het Latijn, bijdroegen. Ook tot andere talen strekte zich het gebied der spraakkunde allengskens uit, zoodat *ED. BERNARD*, op het einde der 17de eeuw, reeds de alphabetten van 29 onderscheidene talen konde aanwijzen. Sedert maakte de taalkennis in alle vakken nog sterker vorderingen. *R. DAWES*, en *T. BURGESS* behandelden de Grieksche *metrick* (voetmaat); *M. MATTARIE* legde zich op de aanwijzing der onderscheidene tongvallen toe, en *J. TOUP* hield zich met Grieksche spraakkunsten en woordenboeken onledig; terwijl andere klassieke schrijvers uitgaven, of goede overzettingen leverden. *HIKES* en *PRYCE* beoefenden de Noordsche, *WILKINS* en *WOIDE*

520 ENGELSche TAAL, LETTERKUNDE en WETENSCHAP.

de Koptische, WILLIAM en G. WHISTON de Armenische, SWINTON de Phenicische en Palmirische, LOWTH en KENNICOT de Hebreeuwische, CHANNING, WHITE enz. de Arabische, RICHARDSON, JONES, CARLISLE en anderen de Perzische talen; terwijl WILKINS, COLINGBROKE en het genootschap van *Calcutta*, omtrent de Indische taal en hare verschillende tongvallen, eenen schat van kundigheden leverden. Dat ook de Engelsche taal, onder dit alles, eene grootere volkomenheid bereikte, en in omvang, zuiverheid en buigzaamheid, moest winnen, was natuurlijk; doch of zij, in den laatsten tijd, onder het verkeer en den invloed der *Franschen*, wel zoo veel gewonnen heeft, als door de vroegere, krachtadige pogingen van kundige mannen, onder welke inzonderheid SHAKESPEAR heeft uitgemunt, komt ons twijfelachtig voor.

Ondertuschen maakte men ook in andere wetenschappen meerdere of mindere vorderingen. In de Godgeleerdheid begon men met de kerk en hare gedaante. HENDRIK VIII, die zich, door zijn bovengenoemd geschrift tegen LUTHER, den naam van beschermmer des geloofs verwierf, poogde zich van den paus af te scheuren, en de geestelijkheid aan diens invloed te onttrekken. Hij vernietigde, gelijk ook EDUARD VI, verscheiden kloosters; doch hierdoor werd alleen een mogelijke hinderpaal weg genomen, zonder dat men met de zaak zelve veel vorderde: zelfs ging men onder de regering der Schotsche ANNA, deze dweepzieke aanhangster van het pausdom, verscheidene schreden achterwaarts, en vertrokken velen, wier gevoel voor vrijheid de harde onderdrukkingen niet dulden kon, naar buiten 's lands, van waar zij, onder de regering van ELIZABETH, met nieuwe kundigheden verrijkt, terug keerden. Thans verspreidde zich de vrijheidsgeest, zoo wel onder de partijen der *Puriteinen*, als *Episcopalen*, en vertoonde zich in al zijne kracht; doch met geen ander gevolg, dan dat de twist dezer beide partijen alleen tot de beoefening der *Patristiek* en kerkelijke geschiedenis voerde, waarin zich J. FELL, WHARTON, CAVE, BINGHAM en anderen, verdienstelijk hebben gemaakt. Ook legde men zich vervolgens op de uitlegkunde toe, waarin POOLE, POCOCKE, en meer andere, reeds genoemde mannen, arbeidden; terwijl JACOBUS I, door 47 geleerden, den zoogenoemden *Konings-Bijbel* liet vervaardigen. In de *Dogmatiek* waren de vorderingen gering. HOBBS en CHERBURG breidden reeds vroeg het *deïsme* uit, waar tegen zich J. TEMPLER, de graaf van CLARENDON en W. HOWEL verzetteden. In de 18de eeuw waren TINDAL, TOLLAND, COLLIN, WHOOLSTON, MORGAN, SHAFESBURIJ en BOOLINGBROKE deïsten, en vonden in E. CHANDLER, J. BUTTLER en LARDNER, die zich de zaak van het Christendom aantrokken, hunne bestrijders. Zoo voortdurend is het wankelen naar beide zijden tot in onze dagen geweest, dat nog altijd de oneenigheden der *disfenters*, en de bewijzen voor den Christelijken godsdienst, de merkwaardigste godgeleerde verschijnsels zijn: eene omstandigheid,

ENGELSCHIE TAAL, LETTERKUNDE en WETENSCHAP. 521

heid, welke, uit hoofde van de nationale trotschheid der *Engelschen*, minder bevreemding verdient; maar veel eer een bewijs oplevert, dat dit volk, bij velerlei deugden, het nog tot de eigenlijke hoogte der beschaving niet gebragt heeft.

In de Regtsgeleerdheid vertoonde zich even zeer het Engelsch nationaal karakter van trotschheid en republikeinsch *egoïsme*; want nimmer verhief zij zich bij deze natie tot eene, van alle kanten, voortgezette beschouwing der staatsinrigting en hare vormen, zoo als de geschiedenis der wereld ons die vertoont; maar bepaalde zich alleen tot de vorming van haren eigen staat, en tot dat geen, wat alleen tot haar betrekking had. In dit vak van wetenschap werd dus weinig van belang verrigt; doch mangelde het niet aan verscheidene beoefenende regtsgeleerden, zoo als J. HOLT, HARCOURT, PARKER, RAYMOND, GILBERT, MURRAY, PRAT, WEDDERBURN, ERSKINE en anderen.

Niet beter ging het met de Geneeskunde; want ook zij bepaalde zich tot de praktijk, en op de beide hooge scholen van *Oxford* en *Cambridge* leerde men weinig meer dan de algemeene beginsels der letter-, wis- en redeneerkunde, welke zich in het dagelijks leven verder moesten ontwikkelen. Ondertuschen kunnen de *Engelschen* zich ook hier, gelijk in iedere wetenschap, op enkele kundige mannen beroemen, die, voornamelijk, in de ontleedkunde, belangrijke ontdekkingen gedaan hebben. Zoo deed HERVEY, onder KAREL I, reeds gewigtige waarnemingen aangaande den omloop des bloeds; beschreef WARTON in 1651 al de klieren, en ontdekte de speekselgangen in die van de kaken; terwijl F. GLISSON de prikkelbaarheid opspoorde, BIDLOO afbeeldfels van het menschelijk ligchaam, met den tekst van CAMPER, in het licht gaf, en SYDENHAM, als antiphlogist, vele stellingen in de praktijk verwierp. Onder de geneesheeren waren HUNTERS en CRUIKSHANK, en, onder de ontleedkundigen, zijn de beide MONRO's, en als beoefenaren in dat vak, MEAD, HUXHAM, PRINGLE, DARWIN, BROWN, JENNER en anderen, beroemd. De Heelkunde werd eerst in 1745 van het barbierswerk afgescheiden, en federt aan een bepaald onderzoek onderworpen. Behalve de voorlezingen, die men houdt, heeft men ook nog scholen, waarin CHEFELD, POLL, SCHARP, HUNTER, BELL enz. gevormd werden. Eindelijk behaalde SMELLIE, in 1763, in de Verloskunde, en AITKIN, in 1709, door zijn leerboek, veel roem.

Voor de Natuurkunde had de kardinaal WOLSEY, in 1518, te *Oxford*, wel eenen leerstoel opgericht, en bezat men reeds vroeger een kruidboek, hetwelk in 1550 en 1597, door twee andere gevolgd werd; maar het was alleen F. BACO van *Verulam*, die, in 1605, op den Engelschen geest werkte. Zijn tijdgenoot W. GILBERT bemoeide zich, inzonderheid, met den magneet, en deed hieromtrent belangrijke ontdekkingen, (b. v. de elektriciteit

522 ENGELSCH TAAL, LETTERKUNDE en WETENSCHAP.

van het glas), zoo als ook W. BARLOW; terwijl BOYLE, HOOK, NEWTON, HALLEY, die over de afwijkingen der magneetnaald schreef, en WOODWARD, zich inzonderheid in dit vak der natuurkunde onderscheidden. Voorts legde DAUBY, in 1632, te *Oxford*, eenen kruidtuin aan; CRADESCANT, vader en zoon, in 1662, een natuurkundig kabinet. PARKINSON beschreef, in 1629, reeds 3800 planten; W. HORN's *Britsche Flora* verscheen in 1650, en werd naderhand door J. HILL op nieuw bearbeid. Later hielden zich R. MORISON en TH. WILLINGTON, die de bevruchtende kracht der stofdraden ontdekte, met de kruidkunde, niet zonder vrucht, onledig, en arbeidden W. CHARLTON, F. WILLOUGHBY en J. RAY, in het laatst der 17de eeuw, met roem in de natuurlijke geschiedenis der dieren. In de 18de eeuw leerde WILSON de versterking der elektriciteit; WATSON en FRANKLIN ontdekten het stellig en ontkennend vermogen derzelve; ook PRIESTLEY deed hieromtrent gewigtige ontdekkingen, en werd, door die van het *oxigeen*, in 1774, de eigenlijke vader der antiphlogistische scheikunde, welke laatste in W. HIGGIUS eenen voortfander vond. In de Natuurlijke historie volgde men langzamerhand LINNAEUS; J. HILL was in 1756 de eerste, waarop later J. MILLER volgde. Eindelijk kocht SMITH het kabinet van dezen beroemden natuurkenner, en rigtte het *Linnefche* genootschap op. AITON, koninklijk tuinman te *Kew*, kweekte de schoonste uitheemsche gewassen; CURTIS gaf een kruidkundig magazijn uit; G. EDWARDS schreef, van 1743 tot 1751, eene natuurlijke geschiedenis der vogelen; T. PENNANT, van 1763 tot 1783, die der dieren; ADAMS over de infusiediertjes, en ELLIS, over de koralen en dierlijke gewassen.

In de Wis- en Sterrekunde werd door de *Engelschen*, inzonderheid uit hoofde van het nut dezer wetenschappen voor de scheepvaart enz., veel verrigt. J. NEPEN maakte, in 1614, *logarithmen* (rekentafels) bekend, die H. BRIGGS naderhand verbeterde; SMILE stichtte in 1622 eenen leerstoel te *Oxford* voor de meet- en sterre-, en CUTTER eenen voor de werktuigkunde; BARROW was zeer kundig in de Grieksche meetkunde, en de uitgever van verscheidene Grieksche werktuigkundige schrijvers: ook ontwikkelde hij, in 1662, de eerste gronden van de *analysis* van het oneindige. Op hem volgde NEWTON, die in 1669 de theorie van oneindige getalreeksen, de fluxie-rekening enz., uitvond. In de beoefenende werktuigkunde onderscheidde zich WREN, de bouwmeester der St. PAULUS-kerk, en van andere voortreffelijke gebouwen, door menige uitvinding; in de gezigtkunde GREGORY, BARROW en NEWTON; terwijl HALLEIJ, in 1675, de lengte en breedte der sterren, onder den zuidpool, op St. *Helena* waarnam, en HOOK reeds van de *Newtonfche* aantrekkingskracht eenig denkbeeld had. FLAMSTEDT kende 2866 vaste sterren; doch alles bepaalde zich het meest ter verbetering der zeevaart en fabrieken, en de theorie kwam weinig

in

ENGELSCH TAAL, LETTERKUNDE en WETENSCHAP. 523

in aanmerking. In de scheepsbouwkunde waren BARROW en ROBERTSON beroemde *theoretici*, en, in 1792, werd voor dit vak een afzonderlijk genootschap opgericht.

Met opzigt tot de Wijsbegeerte werd in *Engeland* weinig verrigt. In *Oxford* heerschte schoofsche geleerdheid, en te *Cambridge* het nieuw *Platonismus*, hetwelk TH. GALE, in 1677, met de godgeleerdheid, en H. MORE met de *Cabbala* vermengde. Alles was echter *Empirismus*, en LOCKE kwam dus in 1690 zeer te pas; doch ook federt is in dit vak weinig belangrijks voorgevallen.

Ook in het Geschiedkundig vak ging de *Brit* niet veel verder, dan zijn eigen land. R. HOLINSHEAD verzamelde, van 1577 tot 1587, de kronijken van *Engeland*, *Schotland* en *Ierland*; HARRISON bragt, uit geschrevene oorkonden, eene geschiedenis van het eerstgenoemde rijk bijeen, en COMMELIN, en na hem SMILE en CAMDEN, leverden eene verzameling van de Engelsche schrijvers der middeleeuw. In de 17de eeuw maakte zich J. MARSHAM in de tijdrekenkunde verdienstelijk; ROGER, TWYSDEN, SELDEN en anderen legden zich aanhoudend toe, om bronnen voor de Engelsche geschiedenis op te sporen, en CAVE bearbeidde eene Engelsche, kerkelijke geschiedenis. In de 18de eeuw kwam, door een genootschap, de algemeene wereldgeschiedenis te voorschijn, en schreven FERGUSON de Romeinsche, GILLIES de Grieksche, GIBBON die van den ondergang van het Romeinsche rijk, ROBERTSON de geschiedenis van KAREL VIII en de ontdekking van *Amerika*, en MITFORD die van *Griekenland*. In onze dagen zijn de gedenkstukken van *Groot-Brittannië* door DALRYMPLE, de geschiedenis van *Engeland*, door CUNNINGHAM, en die van JACOBUS II, door J. FOX, niet onbelangrijk. De *Biographia Britannica* dient voor het vak van levensbeschrijving, waarin NICHOLS, JOHNSON, SHERIDAN, MASON enz., niet zonder vrucht voor hun vaderland werkten. BURNEY schreef eene geschiedenis der muziek; FANNER, GRANGER en BERRENHOUT over de geleerden in al de drie rijken; MARCENZIE over de geleerde *Schotten*; IRVING, over derzelver dichters; CAMPBELL, over *Ierland*; AIKIN, over de lotgevallen der geneeskunde, en PULTNEYS, over de vorderingen in de plantenkunde; terwijl CAMDEN, PURCHAS en HARCOUR onder de aardrijkskundige schrijvers van *Engeland* behooren, en HERBERT, BROWN, BURNET, SMITH, COOK, BANKS en meer anderen, onder de talrijke reisbeschrijvers geteld worden. ANDERSON schreef eene geschiedenis van den handel, welk werk beroemd is, en MOLL, JEFFERY, FADEN, DURY, DE LA ROCLETTE en DALRYMPLE legden zich op de verbetering der landkaarten toe; doch de buitenlandsche aardrijkskunde konde, na BUSCHING, geene belangstelling wekken.

Wij kunnen van dit onderwerp niet afslappen, zonder de algemeene aanmerking, dat de welvaart en vaderlandsliefde der *Engelsen*, in alle tijdvakken, de wetenschappen meer, dan elders, be-

VOR-

vorderd hebben, waarvan deels verscheidene rijk gewordene geleerden, zoo als POPE, HUME, BLACHSTONE, GIBBON en anderen, en deels de afzonderlijke kunstverzamelingen, zoo als het Britsche *muséum* enz., de vele prijsuitdeelingen, de onderscheidene leerstoelen, de menigvuldige geleerde genootschappen, boekerijen en andere inrigtingen, te duidelijken bewijze verstreken. De regering had aan hare bevordering weinig deel, en was in dit opzigt ver ten achteren. Dit loopt duidelijk in het oog, wanneer men de aandacht op de hooge scholen van *Oxford* en *Cambridge* vestigt; doch waarbij tevens het Engelsch nationaal karakter, in derzelver inrigting, zich klaar vertoont. Ook hier was, en is, uit hoofde van het gebrekkige in de theorie, geen geheel. Wis-, redeneer- en klasieke letterkunde, worden het meest beoefend; maar in de overige wetenschappen wordt alles, bij een gebrekkig overzigt en eene korte aanwijzing, waarbij de theorie aan afzonderlijke beoefening wordt overgelaten, op de praktijk betrekkelijk gemaakt.

ENGELSCH E Z I E K T E. Deze ziekte is, zoo veel men kan nazien, het eerst in *Engeland* waargenomen, of althans duidelijk van andere ziekten onderscheiden en beschreven; en van daar heeft zij den naam verkregen, waaronder zij bij ons meest bekend is. De geneeskundigen noemen haar *Rachitis*, beteekenende ziekte of *aandoening van de ruggefreng*, welke inderdaad, in deze kwaal, meestal voornamelijk is aangetast. Men vindt haar doorgaans in kinderen van één tot drie jaar oud, zeer zelden vroeger of later, en zij openbaart zich het eerst door eene traagheid in de bewegingen; liggende het kind, bij voorkeur, op den rug, en ondersteunende, wanneer het zit, staat, of gedragen wordt, op de eene of andere wijze het hoofd. Dit is groot en zwaar; in het bijzonder puilt het voorhoofd uit, de oogten staan uit het hoofd, en de kinderen slaan de oogleden wijd open, wanneer zij naar boven willen zien. Hun uitzigt is niet kinderachtig, maar bedaard, ernstig en veelal schrand, en zij munten niet zelden, of dan, of in het vervolg van hunnen leeftijd, uit in levendigheid van geest. Wanneer men hen verder waarneemt, ziet men, dat de ledematen, naar evenredigheid van het groote hoofd, dun en schraal zijn, waarbij echter de gewrichtsknokkels zeer ver uitstekten, vooral waar de hand zich met den arm vereenigt, alsmede aan de enkels en de knieën. Deze uitzetting der gewrichtsknokkels behoort onder de eerste verschijnselen der ziekte, en wordt naderhand door het kromtrekken der beenderen van de onderste ledematen, vervolgens van de ruggegraat en van de bovenste ledematen, somtijds door het vergrooijen van bijna alle beenderen, welke eenige uitgestrektheid hebben, gevolgd. Door deze ziekelijke gesteldheid der beenderen is ook de borst, op de zijden, plat, en steekt naar voren kielsgewijze uit, als de borst der vogelen. Dit belet de ademhaling, welke nog meer verhinderd wordt door de uitzetting van den onderbuik, een gevolg van het opzwellen van de

ENGELSCH ZOUT. — ENGHEN. (L. A. H. VAN BOURBON) 525

lever en de darmscheils-klieren. Gebrek aan voeding, veroorzaakt door eene oorspronkelijke teerheid en weekheid van het gestel, door eene gebrekkige spijsvertering, en door verstoppingen in de fijnste vaatjes en klieren, schijnt den grond dezer ziekte uit te maken. De phosphorzure kalk, welke, bij eene behoorlijke herstelling van ons ligchaam, gestadig in het beengestel wordt afgezet, en hetzelfde hard maakt, is bij deze ziekte aanmerkelijk verminderd, en daarvan de weekheid der beenderen een gevolg; terwijl de toevallen van een scherp zuur, waarmede dezelve veelal begint en gepaard gaat, een bewijs zijn der slechte spijsvertering. Dit zuur verspreidt zich door alle sappen, en verteert, door zijne scherpte, zelfs het gebeente.

ENGELSCH ZOUT. Dus wordt de onzuivere, zwavelzure magnesia genoemd, omdat zij, te voren, uit *Engeland* kwam, waar men haar uit de bronwateren te *Epsom* verkrijgt. Het heet daarom ook wel *Epsoms zout*, (*sal Epsomense.*) Ons gewoon zeewater levert dit zout echter ook op. Het is oplosbaar in water, heeft eenen verkoelenden, bitterachtigen smaak, en kristalliseert meest in platte, zeszijdige zuiltjes. Men gebruikt het als een buikzuiverend middel; maar dient daarin voorzigtig te zijn, dewijl het het slijm der ingewanden wegneemt, en deze laatste zeer gevoelig maakt. Het wordt daarenboven ligt met andere schadelijke zouten verward.

ENGHEN [LOUIS ANTOINE HENRI VAN BOURBON, *Hertog van*] geboren te *Châtilly*, den 2 van Oogst 1772. Met dezen prins, den beroemdsten en den merkwaardigsten persoon onder de talrijke slagtoffers van BUONAPARTE, stierf de stam van den grooten CONDÉ uit. Reeds in 1789 verliet de hertog zijn oproerig vaderland, doorreisde verscheidene landen van Europa, en kwam 1792 in *Vlaanderen*, om onder de bevelen zijns vaders den veldtogt mede te doen. Daar echter het *Bourbonsche* corps ontbonden was, trad hij in het *Condésche*, over hetwelk hij, sedert 1796 het opperbevel voerde, en hetwelk hij eerst, bij deszelfs ontbinding in 1801, verliet. Het is bekend, welke wonderen van dapperheid deze kleine schaar in alle veldtogten deed; doch de jonge hertog verwekte door den heldenmoed en de menscheeljkheid, die hij bij alle gelegenheden bewees, niet minder de bewondering, dan de liefde zijner krijgsmakkers. Toen de vrede van *Luneville* aan zijne krijgsverrigtingen een einde had gemaakt, begaf hij zich, uit liefde voor de prinses CHARLOTTE van *Rohan-Rochefort*, naar *Ettenheim*, waar hij ambteloos leefde, zich met bloemenkweekerij en de jagt bezig hield, en alles, wat hem omringde, gelukkig maakte. Nu besloot BUONAPARTE in 1804 zijnen ondergang. De aanleiding tot dit bloedige plan was waarschijnlijk de volgende. Door de bekentenissen van zekeren QUERELLE, en de briefwisseling der heeren MICHAUD en MARGUERITE met de koninklijke prinses, hem door den kruidenier PHILIP overgeleverd, had hij tamelijk verwarde berigten verkregen, dat de prinses een plan ontworpen hadden, om zich weder van den Franschen troon

troon meester te maken; dat PICHEGRU, de hertog van POLIGNAC en anderen aan het hoofd der onderneming stonden, en dat *Engeland* hen krachtadig ondersteunde. Hij geloofde dus, zich van den prins te moeten meester maken, dien hij als medelid van het verbond aanzag, en uit wiens papieren hij een meerder licht hoopte te verkrijgen. Te dien einde werd CAULINCOURT heimelijk naar den *Nederrijn* gezonden; de generaal ORDENNER begeleidde hem tot *Straatsburg*. Van hier beraamde CAULINCOURT de onderneming. Nadat hij den 14den van Lentem., door eenige gendarmes de ligging van het huis, dat de hertog bewoonde, had laten opnemen, verschenen plotseling in den volgenden nacht 3 à 400 man, gedeeltelijk soldaten, gedeeltelijk gendarmes, en omringden hetzelfde. Er ontstond alarm, de hertog, uit het bed springende, grijpt naar een geweer, om zich te verdedigen. Daar hij intusschen ziet en hoort, dat alle wederstand vergeefs is, vergenoegt hij zich daarmee, dat hij den Baron van GRÜNSTEIN, die zich bij hem bevond, aan hem doet beloven, om, wanneer men naar ENGHEN mogt vragen, zich voor denzelfden uit te geven. Middelerwijl was CAULINCOURT met eenige gendarmes in de kamer getreden. Men vroeg, wie de hertog van ENGHEN was. Niemand antwoordde. Eindelijk nam de hertog zelf het woord op, en zeide: „*Indien gij gekomen zijt, om hem te arresteren, zoo moet gij eene beschrijving van zijnen persoon hebben, zoekt hem.*” — Dit had ten gevolge, dat men besloot, alle aanwezigen mede te nemen. Dit werd met zulk eenen haast uitgevoerd, dat men den gevangenen niet eens veroorloofde, zich behoorlijk aan te kleeden: men voerde hen bij *Koppel* over den *Rijn*, en bragt hen naar *Straatsburg*. Hier hield men den hertog tot den 18den in de citadel gevangen. In den morgen van dezen dag verschenen gendarmes, om hem naar *Parijs* te brengen. De reis werd dag en nacht voortgezet; toen men den 20sten, des avonds om half vijf, voor de poorten der hoofdstad aankwam, vond men aldaar het bevel, om den gevangenen naar het slot *Vincennes* te brengen. Om vijf uur was de prins aldaar reeds in de gevangenis. Afgemat door honger en vermoeijenis, was hij mauwelijks op een ellendig leger in slaap gevallen, toen men hem des avonds om elf uur wekte. Hij vond acht officieren [onder deze den generaal HULIN] tot eenen krijgsraad bijeen. De regters, na afloop van het verhoor, besluiteloos, welk oordeel zij zouden vellen, deden aanvraag bij BUONAPARTE, en ontvingen hunnen brief terug met het onderschrift: „*Ter dood veroordeeld*,” en reeds om half vijf was dit vonnis door gendarmes *d'élite* in de gracht van *Vincennes* voltrokken. MURAT en een adjudant van BUONAPARTE waren daarbij tegenwoordig. De ongelukkige verlangde, dat men de prinses van ROHAN eene haarlok, eenen brief en eenen ring zoude ter hand stellen. Een soldaat nam dit op zich, maar de adjudant rukte hem alles uit de handen met deze woorden: „*niemand mag iets voor eenen vraden bezorgen.*” Het laatste oogenblik kwam; de hertog stond

en sprak met de grootste bedaardheid tot de gendarmes: „welaan, mijne vrienden. — „Gij hebt hier geene vrienden,” riep eene wilde stem — het was de stem van MURAT. Op dit oogenblik viel de voortreffelijke prins. De deelneming, welke zijn dood verwekte, was algemeen; te *Petersburg* en *Londen* vierde men lijkdiensten ter zijner nagedachtenis, en in de eerste plaats stond op het Catafalk een opschrift tot lof van den hertog, dat met deze woorden eindigde: *quem devoravit bellua Corsica, Europae terror et totius humani generis lues.* — LODEWIJK XVIII. en zijne kamers hebben besloten, hem een gedenkteeken op te rigten in de kerk te *Vincennes*.

ENKAUSTIEK. Zoo noemt men de *Enkaustieke schilderkunst*, welke bij de ouden in gebruik was, en haren naam van *inbranden* ontleent. Alles, wat wij van den aard en de wijze derzelve weten, is het volgende. Volgens de *eerste*, en zekerlijk zeer oude, manier van *Enkaustiek*, bediende men zich van een spits ijzeren werktuig, dat men gloeiend maakte, en waarmede men de omtrekken, en, in lateren tijd, eenige zwakke aanduidingen der schaduw, in *Elpenbeen* brandde. Naar de *tweede* manier bediende men zich van een afzonderlijk daartoe toebeïdeid stuk was, hetwelk men, veelligt, gelijk onze pastel-kleuren behandelde, en door middel van een kolenvuur deed smelten. Eindelijk had men nog eene *derde* manier van *Enkaustiek*, welke alleen voor groote schilderstukken geschikt was, schoon zij ook voor kleine gebruikt konde worden, en waarbij men de door vuur in was opgeloste kleuren, door middel van een penfeel, ophoogde. Het hout was de eenige stof, waarop men kleine stukken schilderde. Doorgaans verstaat men onder de *Enkaustiek* alleen de beide laatste soorten derzelve, en vertaalt dit woord door *in was schilderen*. De ouden bedienden zich van deze kunst gedeeltelijk voor schilderstukken, en gedeeltelijk ook, om hunne muren, wapens en huisgereedschap, te bescrijven, ten einde deze daardoor eenig aanzien te geven, en voor vochtigheid te beveiligen. In de 5de eeuw vindt men de laatste sporen van het schilderen in was; en offchoon verscheiden kunstenaars zich beijverd hebben, en nog heden ten dage bejveren, om deze kunst der ouden te herstellen, schijnen hunne pogingen tot dus verre echter mislukt te zijn.

ENKHUIZEN. Eene stad in het koningr. der *Nederlanden* aan den oostel. uithoek van Noord-Holland, kwart. *Hoorn*, aan de *Zuiderzee* gelegen. Zij heeft 7 poorten, 2 gereform. kerken, van welke de zuider-kerk het graf van den vermaarden BERNARDUS PALUDANUS bevat, alsmede 1 Luth., Doopsg., Roomf. en Jansen. kerk, eene Synagoge, een diakonie-armenhuis, een weeshuis, het merkwaardig oeconomisch werkhuis tot wering van bedelarij, een fraai stadhuis, waag, enz. *Enkhuisen* telt ruim 5,000 inwoners, en heeft eene bekwame haven aan de *Zuider-zee*, welke met sterke dijken voorzien is, inzonderheid met den *Wterdijk*, die de Oosterhaven, met eenen vasten muur uit de zee opgehaald, sluit en verzekert. De groote vischerij, van ouds de roem dezer stad, werd in 1814 weder hersteld en langzaam
uit.

uitgebreid; zoodat in 1820, met de schepen van de *Rijp en Monnikend.*, 17 buizen van hier ter haring-vangst uitzeylden, welk aantal door de verplaatfing der haringrederij van den heer ABEGG uit *Emden* naar deze stad, met 25 schepen wordt vermeerderd. Er is hier eene wekelijksche kaasmarkt, eene zout-keet, en drijft eenen aanmerkelijken handel in gedroogde visch, alsmede in puin en slecht gebakken steen, die herwaarts vervoerd en voor de gloeijingen aan de zeedijken wordt gebruikt. Eens was het eene der beroemdste koopsteden van *Holland*, thans ziet men ook aan de vele ledige stukken gronds, hoe zeer zij bijzonder in den algemeenen druk der tijden gedeeld heeft.

ENNA. Eene in de oudheid beroemde stad, nabij welke zich een woud bevond, uit hetwelk PROSERPINA door PLUTO gefchaakt werd, om welke reden CERES daar bijzonder vereerd werd, en waarvan PROSERPINA de *Enneifche* genoemd wordt.

ENNIUS. (QUINTUS) Een der oudste Romeinsche dichters, welken men als den grondlegger der *Romeinsche* letterkunde kan beschouwen, en die twee eeuwen voor onze tijdrekening leefde. Hij bezat te *Rome* de achting der aanzienlijkste mannen, en onderwees voornamelijk jonge lieden in de Grieksche taal. In bijna alle foorten van dichtkunst poogde hij de *Grieken* te volgen. Zoo schreef hij zijn Episch gedicht *SCIPIO*; zijne *romeinsche jaarboeken* van den vroegsten tot op zijnen tijd in Hexameters; *Treur- en Blijfspelen*, van welke nog eenige fragmenten voorhanden zijn; *Satiren* en *Epigrammen*, en ook vertalingen. Vele zijner stukken waren slechts vertalingen van Grieksche dichters, gelijk de geheele Romeinsche letterkunde van de *Grieken* ontleend was. HESSELIUS heeft zijne fragmenten bijeen verzameld, en, met een berigt omtrent zijn leven, in 1707, in 4to te *Amsterdam* uitgegeven.

ENSEMBLE. Het geheel, zonder opzigt op deszelfs afzonderlijke deelen. Wanneer men, bij de beoordeeling van een voorwerp der fraaije kunsten, op de werking let, die alle deelen te gelijk, zonder op de afzonderlijke acht te geven, op ons te weeg brengen, zoo zegt men, het *Ensemble* is daarbij zoo of zoo in acht genomen. Hetzelfde heeft plaats bij een schilderstuk, wanneer men op de gewaarwordingen ziet, welke de vereeniging van alle voorwerpen te zamen, het zij ten aanzien van deszelfs aard, of ten opzichte van de overeenstemming der kleuren, der houding, van licht of schaduw enz. veroorzaakt; alsmede bij een muziekstuk, wanneer men, gedurende deszelfs voordragt, aanstonds ontwaart wordt, dat alles overeenkomstig het karakter van het geheele stuk wordt uitgevoerd, en eindelijk bij een schouwspel, wanneer men hetzelfde in zijn geheel, zonder de daarin voorkomende afzonderlijke karakters in aanmerking te nemen, beoordeelt. Dikwijls is, bij stukken van kunst, de werking van het geheel het hoofddoel, zoo als in sommige landschappen, waarin de enkele voorwerpen volstrekt geene werking doen, doch, bij elkander genomen, een bekoorlijk gezigt opleveren; en zoo ook heeft men, omgekeerd, werken, waarin som-

ENTERLOOPER. — EON DE BEAUMONT. (C. G. T.) 529

fommige afzonderlijke deelen de hoofdzak uitmaken, zoo als b. v. in tooneelftukken, waarin het geheel dikwijls geene opmerkzaamheid verdient, doch afzonderlijke karakters zeer belangrijk zijn.

ENTEREN. Eene fcheepvaartkundige uitdrukking, beteekenende zooveel, als een vijandelijk fchip door haken tot zich te trekken, ten einde het te kunnen beklimmen, en er zich meester van te maken.

ENTERLOOPER. Eigenlijk een koopvaardiffchip, hetwelk op eenig verafgelegen land, aan eene vreemde mogendheid behoorende, ter fluik, of verboden, handel drijft, en hetwelk men niet kan terug eifchen, wanneer het door de kustvaarders genomen wordt.

ENTHUSIASMUS. Geestvervoering, verrukking, of eene zekere hoog gefpannen, ongewone werkzaamheid der ziel, waarom men ook zoodanig iemand eenen *Enthusiast* noemt, die met eene zeldzame levendigheid en verrukking van geest over zekere zaken fpreekt.

ENTOMOLOGIE. De leer der infekten; *Entomolithen*, verfteende infekten.

ENVOIJÉ. Eigenlijk een afgezondene, en wel bepaaldelijk die gezant, welke, in onderfcheiding van eenen ambafadeur, de tweede in rang is, en hierom ook minder eer geniet.

EON DE BEAUMONT, (CHARLOTTE GENOVEVA THIMOTHEE D') beroemd onder den naam van *chevalier* D'EON, werd in 1778 te *Tonnerre* geboren, en levert eene der merkwaardigfte verfchijnfels in de vrouwelijke wereld op. Hare ouders, naar eenen zoon verlangende, verborgen daardoor het geflacht van dit hun kind, en kleeadden en voeden het op als eenen jongen. De natuurlijke eigenfchappen van hetzelfde begunftigden de wenfchen en het zonderlinge gedrag der ouders. Toen zij in *Parijs*, waar zij bij hare moei werd opgevoed, de regten beoefend had, werd zij pleitbezorger bij het parlement, en, uit hoofde harer bijzondere talenten, door den prins CONTI, aan LODEWIJK XV, als zeer gefchikt voor de diplomatieke loopbaan, aanbevolen; gelijk zij dan ook in 1756, met den ridder DOUGLAS, naar *Petersburg* gezonden werd, om eene verzoening tufchen beide hoven te bewerken, en daarin zoo gelukkig flaagde, dat zij, in het volgende jaar, met het verdrag van vriendschap, te *Versailles*, terug kwam, en de belofte van *Rusland* medebragt, ter vernietiging van het verdrag van onderftand met *Engeland*, en om 24,000 *Rufen* bij het vereenigd Franfche en Oostenrijksche leger, tegen FREDERIK den Grooten, in *Duitschland* te zullen voegen. Ook overhandigde zij aan de keizerin MARIA THEREZIA het eerfte plan van den veldtogt des Ruffifchen legers, en aan LODEWIJK XV de bekrachtiging van *Rusland* van het verdrag van Winterm. 1758, benevens dat, hetwelk tufchen dat rijk, *Zweden* en *Denemarken*, met *Frankrijk* was tot ftand gebragt, en tegen *Engeland*, ter zee, was ingerigt.

De zevenjarige oorlog vormde D'EON tot eenen held. Altijd nog haar geflacht geheim houdende, dat alleen den koning bekend was,

gordde zij den degen aan, en volgde den maarschalk BROGLIO, als luitenant-generaal, in het veld. Bij *Ultrôp* werd zij gekwetst, doch het verband geschiedde zonder ontdekking harer kunne. De maarschalk en zijn broeder, de graaf van BROGLIO, hare groote verdiensten als held waarderende, bewerkten, dat zij, bij de geopende vredes-onderhandelingen in *Londen*, geheimschrijver werd, waarbij zij tevens de lastgevingen van het geheim ministerie ontving. Zij gedroeg zich in deze, dikwijls hoogst moeilijke, betrekkingen, met eene schrandereheid en voorzigtigheid, die haar meer en meer het vertrouwen des konings deden winnen; terwijl zij zich tevens bij het Britsche hof zoo aangenaam wist te maken, dat GEORGE III, tegen alle gewoonte, aan haar de overbrenging zijner bekrachtiging van het gesloten verdrag, naar *Frankrijk*, opdroeg. Bij deze gelegenheid ontving zij, van den Franschen monarch, het kruis van den heiligen LODEWIJK, en den last, om de berigten uit *Londen*, in het vervolg, onmiddellijk aan hem toe te zenden. Zij werd nu resident van *Frankrijk*, en, gedurende de afwezigheid van den hertog van NIVERNON, gevolmagtigd minister, welken post zij, ook na de aankomst van den graaf GUERCHI in die hoedanigheid, niet wilde nederleggen: zelfs liet zij, om hem verdriet aan te doen, een gedeelte der brieven, memorien en lastgevingen, aan dezen gezonden, in *Londen* drukken. Deze onvoorzigtige daad joeg de aanzienlijkste mannen tegen haar in het harnas, en zoude haar de *Bastille* gekost hebben, indien niet de koning, wien men het bevel tot hare gevangenneming had afgeperst, haar bij tijds gewaarfeld had. Om haar te bevredigen, schonk hij haar een jaargeld van 12,000 livres.

Ondertuschen had men in *Parijs* haren val besloten. De hertogen van CHOISEUL en PRASLIN hadden, wegens hunne toestemming tot eenen schandelijken vrede, te veel belang bij de leiding van het Fransche gezantschap in *Londen*, waartoe d'EON, die door den graaf GUERCHI moest worden opgevolgd, niet in hun plan viel. Men bewerkte dus door vleijerij, verfmading en geweld, hare terugroeping; doch zij, geenen lust hebbende, om zich in de *Bastille* te laten opsluiten, en de zwakheid des konings kennende, vertraagde hare terugreise naar *Frankrijk*, stond in *Londen* openlijk tegen hare vijanden op, en ontwikkelde daarbij eene schrandereheid, stoutmoedigheid, en wereld- en menschen-kennis, welke aan haar verstand en hart beide tot eer verstreken. In al hare omstandigheden, echter, bleef zij onwrikbaar getrouw aan haren koning, met wien zij bij voortduring briefwisseling hield, en toonde, dat zij voor de staatkundige loopbaan geboren was.

Thans naderde het tijdstip, waarop hare kunne niet langer een geheim konde blijven. In *Rusland* was zij daaromtrent het eerst in verdenking geraakt; in *Londen* was dit vermoeden nog waarschijnlijker geworden, en LODEWIJK XV, die zijn geheim in gevaar zag, doch er niets van wilde laten blijken, beval den algemeenen

nen

nen sekretaris van het geheime ministerie, op de plaats zelve de zaak te onderzoeken, en hem daarvan berigt te geven. DROUET begaf zich hierop naar *Londen*, en vorderde van d'EON, de waarheid van haar voorgeven door echte stukken te bewijzen. Onze ridder zag den koninklijken lastbrief, en, blozende van schaamte, opende zij haren schoonen boezem met deze woorden: „Gehoorzaamheid aan den koning, mijnen heer en meester, kan „mijne deugd niet besmetten: zeg hem, wat gij gezien hebt, „en dat gij de eerste man zijt, wien dit geheim ontdekt is.” DROUET, hiermede nog niet tevreden zijnde, riep d'EON in toorn uit: „De koning kan en moet er mede tevreden zijn; wanneer „gij nog verder gaat, zal hij u bestraffen, en de graaf BROGLIO „en ik zullen het niet ongewroken laten; terwijl ik voor mij „zelve niet zal rusten, voordat gij straf voor uwe vermetelheid „zult ontvangen hebben.”

Na deze ontdekking ontnam men haar alle hare staatsbedieningen. Toen zij de papieren des konings moest overgeven, zeide zij: „Zeg den koning, dat mijne deugd even zoo onschendbaar is, als „mijne getrouwheid als staatsdienaar; dat het aandenken aan de „lastgevingen Zijner Majesteit eeuwig in mijn hart zal bewaard „blijven, en dat ik nooit zal ophouden eene Fransche vrouw te „zijn.” LODEWIJK XVI riep haar naar *Parijs* terug; doch moest zij hier haar mannelijk gewaad afleggen. Zij werd aan het hof als een *phenomen* (verschijnsel) beschouwd; sprak in den gesloten kring van vrouwen als een wijsgeer; was zeer betamelijk in hare uitdrukkingen, maar konde de houding en toon eens mans, in weerwil van alle aangewende moeite, niet afleggen.

Intuschen brak de Fransche omwenteling uit, en bood zij der regering op nieuws hare diensten aan, doch werd afgewezen; waarop zij naar *Engeland* terug keerde, en, als afwezig zijnde, op de lijst der uitgewekenen geplaatst werd. Van nu aan was haar leven een schakel van rampspoeden. Van alle ondersteuning en hulpmiddelen beroofd, geraakte zij in den behoefstigsten toestand, en, zonder den bijstand van grootmoedige vrienden, zouden de laatste dagen haars levens nog rampzaliger geweest zijn. Tot deze behoorde ook ELISÉE, de eerste heelmeester van LODEWIJK XVIII, die haar tot aan haren dood, den 21sten van Bloem. 1810, ondersteunde, en ook bij de bezigtiging en opening van haar lijk regenwoordig was. Het berigt dezès geloofwaardigen mans, waarmede andere, niet minder onwraakbare, getuigen overeenstemmen, stellen het buiten allen twijfel, wat ook hieromtrent moge gezegd of geschreven zijn, dat d'EON geheel en alleen tot het mannelijk geslacht behoord heeft. Welke staatkundige redenen, echter, eenen man, krijgsheld en ridder van St. LODEWIJK hebben kunnen bewegen, om vrouwen kleederen aan te trekken — deze vraag is tot heden nog niet beantwoord.

De gezamenlijke werken van d'EON zijn in 1775, in 13 deelen, onder den titel van: *Loisiers du chevalier d'EON*, uitgegeven. Onder dezen zijn de *Mémoires*, aangaande haren twist met den graaf GUERCHI merkwaardig, en voor den staatsman belangrijk. Een tweede, niet minder opmerkelijk geschrift: *des Pensées sur le célibat, et les maux, qu'il causa à la France*, toont de noodzakelijkheid aan, om aan de bevolking van Frankrijk een aantal van 300,000 ongehuwde onderdanen, van beiderlei geslacht, uit de kloosters terug te geven; terwijl hare schriften: over *Rusland en zijnen handel met Engeland*; over *Engelands Amerikaansche bezittingen*, en over den *staat van Frankrijk in de Indië*, nog tegenwoordig belangrijk zijn. Bovendien is er een catalogus harer kostbare boekery voorhanden, welke in 1791 uit nood moest verkocht worden, en aan welker hoofd belangrijke berigten omtrent haren bezitter gevonden worden. Ook heeft LA FONTELLE van haar eene levensbeschrijving geleverd.

EOS. De Grieksche benaming van de Godin des dageraads, of van het morgenrood; de morgenschemering. (Zie: AURORA.)

EPACTA. Zoo noemt men, in de tijdrekening, die getallen, welke voor ieder jaar den ouderdom der maan op Nieuwjaarsdag aanwijzen, of aantoonen, hoe vele dagen er tuschen de laatste nieuwe maan en den eersten dag des jaars verlopen zijn. Zij werden eertijds alleen ingevoerd, om den tijd van het Paaschfeest zoo veel te gemakkelijker te kunnen berekenen.

EPAMINONDAS. Deze, uit een aanzienlijk geslacht te Thebe gesproten, veldheer, van wien het moeilijk te beslissen is, of hij als zoodanig, dan als mensch, grooter geweest zij, bloeide 390 jaren voor onze gewone tijdrekening. Hij was geleerd, voorzigtig, krijgskundig, dapper, groot van ziel, en beminde zoo zeer de waarheid, dat hij zelfs niet uit schertst, aan dezelve te kort deed. Onder de *Lacedemoniërs*, bondgenooten der *Thebanen*, strijdende, stond hij den gewonden PELOPIDAS bij, en overreedde dezen daarna, om zijn vaderland van de *Spartaansche* heerschappij te verlossen. In den hierop gevolgden oorlog bragt EPAMINONDAS als veldheer, in den vermaarden en bloedenden slag bij *Leuctra*, den *Spartanen* eene bijna doodelijke nederlaag toe. Naderhand teruggeroepen, werd hij, omdat hij het opperbevel tegen de wet iets langer had behouden, daar hem dit voor het behoud des vaderlands noodig scheen, beschuldigd. In dit regtsgeding verklaarde hij den dood moedig te zullen ondergaan, doch eischte deze bijvoeging in zijn vonnis, „dat EPAMINONDAS daarom ten dood veroordeeld was, „omdat hij zijn vaderland van den ondergang gered had.” Na deze woorden ontstond er een algemeen gelach, en hij werd vrijgesproken. Na nog vele andere roemrijke daden, eindelijk bij *Mantineæ*, waar hij den slag uitmuntend bestuurd had, door eenen pijl getroffen, en naar zijne tent gebragt zijnde, vroeg hij aan de omstanders, of

of zijn schild behouden was; en, toen hem dit gebragt werd, kuste hij hetzelfde, als zijnen makker in alle gevaren. Vervolgens andermaal gevraagd hebbende, of de vijand geslagen was, en ook hierop een gewenscht antwoord ontvangende, trok hij zelf den pijl uit de wonde, uitroepende: *Ik heb lang genoeg geleefd, want ik sterf onverwonnen.*" Hij stierf derhalve midden in roem en vreugde, in zijn 48ste jaar, nalatende, zoo als hij zeide, twee dochters, de overwinningen bij *Leuctra* en *Mantineia*. Met EPAMINONDAS verloor *Thebe* zijnen glans, en, gelijk het met hem geboren was, scheen het met hem te vallen; want te voren aan vreemden invloed onderworpen, kwam het ook weldra na zijnen dood onder vreemde heerschappij. De *Thebanen* rigtten hem een ijzeren standbeeld op. Jegens zijnen zoon STESIMBROTUS had hij een zeldzaam voorbeeld van strengheid betoond, door hem, daar hij, tegen zijn veld-heerlijk gebod, aan de *Spartanen* slag geleverd had, ten dood te verwijzen, offchoon hij de overwinning behaald had.

EPÉE. (CHARLES MICHEL, *Abt van L'*) Deze uitmuntende man, den 25sten van Slagtm. 1712 te *Parijs* geboren, en den 23sten van Winterm. 1789 gestorven, behoorde tot den geestelijken stand; doch moest, omdat men hem als Janfenist vervolgde, en van valsche leeringen beschuldigde, alle de ambtsverrigtingen van eenen priester vaarwel zeggen. Hij vestigde nu zijne geheele oplettendheid op de Doofstommen, met wier onderwijs hij zich, ongeveer sedert 1758, reeds had opgehouden; verbeterde het onderwijs dier ongelukkigen; rigtte te *Parijs* een instituut op; en gaf zijne leerwijze in 1776 in openbaren druk uit. Talrijke leerlingen ontvingen door hem de nuttigste kundigheden, en werden in staat gesteld, om elkander hunne gedachten te kunnen mededeelen: zelfs waren er onder, die zes onderscheidene talen verstonden; andere, die bekwame wiskunstenaars zijn geworden, en eenige, die door dichterlijke en letterkundige werken eereprijzen behaald hebben. De abt L'EPÉE bezat een juist en geoefend verstand, een vast karakter, en eene ongehuichelde godsvrucht; hij was gemakkelijk en vriendelijk in den omgang, onachtzaam in zijne kleeding, en zeer belangeloos van inborst. Toen de Russische gezant hem in 1780, namens zijne vorstin, een aanzienlijk geschenk aanbood, gaf hij hem ten antwoord: „Zeg der keizerin, dat ik geen goud aanneem; doch verdienen mijne pogingen eenigermate hare achting, dat zij mij dan uit haar wijd uitgestrekt rijk eenen geboren Doofstommen ter onderwijzing toezende." Hij was niet alleen onderwijzer zijner kweekelingen, maar zijne liefde voor hen was tevens zoo groot, dat hij slechts een gering gedeelte zijner inkomsten voor zich zelve behield, en het overige ten beste van zijn instituut besteedde. Zelfs stookte hij in den harten winter van 1788, schoon ziek zijnde, gedurende eenigen tijd, volstrekt geen vuur, tot dat ten laatste zijne huishoudster en 50 zijner leerlingen, die alle in tranen wegsmolten, zich

naar zijne kamer begaven, hem door teekenen te kennen gaven, dat hij toch om hunnen wil voor zijn leven mogt zorgen, en hem drongen, om 300 livres voor zich zelven te besteden. Over deze daad beschuldigde hij zich echter naderhand bij aanhoudendheid, en beklagde zich dikwijls tegen zijne leerlingen, dat hij hun eene schade van 300 livres had toegebracht.

Een ander belangrijk tooneel zijns levens schetst ons KOTZEBUE in zijn stuk, de *Taubstummen*, waartoe hem het Franche tooneelstuk, *Abbée de L'EPÉE, instituteur des Sourds et Muets*, waarvan ook eene Nederduitfche uitgave voorhanden is, heeft aanleiding gegeven. Dit treffend geval, hetwelk 's mans hart veel eer aandoet, mogen wij hier met geen stilzwijgen voorbijgaan, en komt kortelijk hierop neer. Op zekeren avond werd een Doofftomme, dwalende in de straten van *Parijs*, gevonden, en naar den Abt L'EPÉE gebragt, die hem zeer vriendelijk ontving, en in zijn onderwijs liet deelen. De schrandere Abt ontdekte weldra uit de manieren, houding en geelaastrekken van den jongeling, dat hij, schoon in lompen gekleed, van eenen zeer befchaafden stand was, en viel op het vermoeden, of hij niet welligt de eenige erfgenaam van een aanzienlijk en vermogend geflacht ware, hetwelk hem, uit begeerte naar rijkdommen, aan het medelijden der *Parijzenaren* had overgegeven. Zoodra nu het verstand van den ongelukkigen eenigermate ontwikkeld was, en hij zijne gedachten eenigzins konde mededeelen, bevestigde hij den Abt in zijn vermoeden, en verhaalde hem door teekenen, hoe hij uit eene andere stad naar *Parijs* was overgebragt; maar hij konde noch de eerstgemelde stad, noch zijne bloedverwanten, zoo min als zijnen familienaam, opgeven. L'EPÉE, door innerlijk medelijden bewogen, ondernam nu eene reize met zijnen jongen vriend, wien hij den naam van THEODORE gegeven had. Hij trok met hem van de eene plaats naar de andere, en kwam eindelijk te *Toulouse*, welke stad de jongeling voor zijne geboorteplaats herkende. Men doorliep vervolgens de straten, toen THEODORE ten laafte voor het hotel van den graaf DE SOLAR staan bleef, en in hetzelfde, onder de hevigste aandoeningen, het huis zijner geboorte ontdekte. De Abt, alle mogelijke berigten inwinnende, vernam, dat deze graaf maar éenen erfgenaam, en wel eenen Doofftommen, had nagelaten, die men zeide, dat te *Parijs* geboren was. L'EPÉE, met de edelfte gevoelens bezielde, nam de zaak van den ongelukkigen op zich, bragt haar voor de regtbank (*Chatelet*) van *Parijs*, en verkreeg daar een vonnis, waarbij aan den jongen THEODORE zijn naam en fortuin werd teruggegeven; doch daar men zich van hetzelfde op eene hoogere regtbank beriep, volgde hieruit in 1792 eene reformatoire uitwijzing, bij welke de ongelukkige wel als erfgenaam van den graaf SOLAR erkend, doch hem verboden werd, dien naam te voeren.

Dit geval wikkeld den braven Abt in een kostbaar en langdurig pleitgeding, en berekkende hem vele onaangenaamheden; doch hij be-

beleefde deszelfs eindelijke uitspraak niet, maar stierf reeds in Sprokkelm. 1790; terwijl zijn ongelukkige kweekeling zich onder de Franche legers begaf, en bij een gevecht, waarin hij, doordat hij de trompetten niet hoorde, te diep onder de vijanden geraakte, den dappersten dood stierf. — L'EPÉE genoot de welverdiende liefde zijner leerlingen, met welke hij dikwijls in zijne kleine woning op de hoogten van *Mont-Marbre*, in den omtrek van *Parijs*, eenen geheelen dag doorbragt, in de volste mate. Zij waren troosteloos bij zijn overlijden, en de Abt FAUCHET, gewoon prediker des konings, hield in de kerk *Sz. Etienne du Mont*, te *Parijs*, den 23sten van Sprokkelm. 1790, in tegenwoordigheid der eerste magistraatspersonen, eene sierlijke lijkrede over hem, bij welke gelegenheid men een koor van blinde kinderen, kweekelingen van den braven HAVIJ, op eene aandoenlijke wijze, bij het vieren der mis, hoorde zingen. — (Men zie verder deze lijkreden, in 1790 te *Parijs* uitgegeven, onder den titel van *Oraison Funebre* de CHARLES MICHEL DE L'EPÉE enz. alsmede *Eloge* op denzelven, door A. BEBIAN, welke in 1819 te *Parijs* in het licht kwam, en waarin het geval met den ongelukkigen THEODORE, breedvoerig, zoowel als de hier voor gemelde anekdote met den Russischen gezant wordt opgegeven.) Wij bezitten van L'EPÉE de beide volgende schriften als: *Relation de la maladie et de la guérison de MARIE-ANNE PIGALLE*, 1759; alsmede *la véritable manière d'instruire les sourds et muets, confirmée par une longue expérience*.

EPERNAY. Eene Franche stad aan de *Marne*, in het departement *Marne*, niet ver van *Rheims*, met 750 huizen en 5000 inwoners, inzonderheid merkwaardig, omdat zij de voornaamste handelsplaats in fijne *Champagne-wijn* is, welke van daar naar alle oorden der wereld in eene verbazende hoeveelheid verzonden wordt. In het magazijn van den heer MEOT vindt men altijd eenen voorraad van meer dan 500,000 fleschen.

EPHEMERE. Een zeker insect, hetwelk maar éenen dag leeft, tot het geslacht der vliegen behoort, en omtrent zoo groot als de kleinste huisvlieg is.

EPHEMERIDEN. Zoo noemt men: 1. de dagboeken; 2. sterrekundige jaarboeken, waarin de dagelijksche stand der sterren en de verschijnsels aan den Hemel worden opgegeven, en 3. gebruikt men dit woord van ieder tijdschrift.

EPHESUS. Eene stad van *Jonië* in *Klein-Azië*, die haren oorsprong aan *Grieksche* volkplanters te danken had. Vermaard door haren handel en rijkdom, was zij het vooral door den prachtigen tempel van DIANA, een der zeven wonderen. Hij rustte op 127 zuilen van 60 voet hoog, en werd eerst binnen den tijd van 220 jaren geheel voltooid. Zekere HEROSTRATUS, het onzinnig voornemen hebbende opgevat, om zijnen naam, op welke wijze dan ook, onsterfelijk te maken, stak denzelven in den brand, en wel juist op dien

nacht, waarin ALEXANDER *de Groot*e werd geboren. Offchoon de *Ephesiers* op straffe des doods verboden, den naam van den waanzinnigen te noemen, hebben zij echter niet kunnen beletten, dat hij voor de nakomelingschap is bewaard gebleven. ALEXANDER wilde dit meesterstuk van bouwde voor zijne rekening weder doen opbouwen, op voorwaarde echter, dat zijn naam op den tempel wierd genoemd; doch de *Ephesiers* verwierpen dit aanbod, voor reden gevende, dat het niet voegde, dat de eene god den anderen tempels stichtte. Op de puinhoopen van deze stad is thans het ellendig dorp *Aja-Saluk*, met 40 Grieksche huisgezinnen.

EPHORUS. Was eigenlijk in *Lacedemon* een magistraats-perfoon, en wel een der aanzienlijkste, ingesteld, om de koninklijke magt in toom te houden. Zij waren gewoonlijk 5 in getal, hadden het opzigt over al de deelen van het staatsbestuur, en werden ieder jaar, ten einde alle misbruik van magt voor te komen, op nieuws verkozen. Eene hunner voornaamste bezigheden bestond in het opzigt over de opvoeding der jeugd. Naderhand bragten zij dezelfde onrust in den staat te weeg, als de gemeensmannen te *Rome*. — In *Duitschland* verstaat men door het woord *Ephorus* eenen opziener, eenen bestuurder van de eene of andere openbare inrigting, b. v. van eene universiteit: van daar de *Ephori* over den omtrek van verscheidene pastorijen, welke onder het oppertoezigt van eenen super-intendent staan, enz.

EPICHARIS. Eene vrouw van geringe afkomst, welke, toevallig onderrigt van de zamenzwering tegen *Nero*, niet alleen de deelnemers in dezelve aanmoedigde, maar zelfs den vlootvoogd CHILIARCHUS ook tot het plan poogde over te halen. Deze echter ontdekte het gehoorde aan *NERO*, en EPICHARIS, nu gegrepen en ter pijniging overgegeven, voelende, dat zij niet bestand zoude zijn tegen de pijn; doch de schuldigen niet willende verraden, wist zich zelve tuschen de sporten van den pijnstoel van het leven te berooven.

EPICHARMUS. Offchoon eigenlijk op het eiland *Cos* geboren, werd echter *Sicilië* al vroeg zijne verblijfplaats, waarom hij meestal voor eenen *Siciliaan* doorgaat. Hij was een *Pythagorisch* wijsgeer en *Blijfpeldichter*, en vele schrijven zelfs aan hem de uitvinding van het Blijspel toe. Meer zeker wordt hem de invoering van twee letters de ϵ en γ , in het Grieksche alphabeth toegekend. Hij leefde ten tijde van den koning *HIERO*. *PLATO* had veel met zijne schriften op.

EPICYCLOIDE. Is in de meetkunst die kromme linie, welke een punt, dat zich in de vlakke van eenen cirkel bevindt, beschrijft; terwijl zich deze cirkel, op den omvang van eenen anderen, in dezelfde vlakke met dien liggende, om zijn middelpunt in diervoege beweegt, dat de beide bogen even groot zijn.

EPICYCLUS. Is in de sterrekunde een cirkel, welks middelpunt in den omtrek of de *peripherie* van eenen anderen cirkel is.

EPIDAUROS. Eene stad in *Peloponnesus*, vermaard vooral door den

tem-

tempel van Aesculapius. De Romeinen bragten, bij gelegenheid eener pest te Rome, zijn beeld uit dezen tempel naar hunne stad over.

EPIDEMIE. Landziekte. Zij ontstaat altijd door voorbijgaande invloeden van buiten, die op een geheel volk werken, en in 's menschen ligchaam van langzamerhand zulke veranderingen te weeg brengen, waardoor eindelijk deze ziekte ontstaat. Onder deze invloeden behooren, voornamelijk, de dampkringslucht en het weder, voedsel en zoodanige omstandigheden, welke het gemoed van vele menschen, of zelfs van geheele volksklassen, te eenen male neerdrukken. Eene spoedige verandering van het luchtgestel; afwijking in de menging van de bestanddeelen der dampkringslucht, en van derzelver verhouding onder elkander; lang aanhoudend vochtig weder; gebrek aan behoorlijke voedingsmiddelen; schadelijke bijmengfels onder dezelve, enz. dit alles, en nog meer, kan epidemische ziekten veroorzaken, waarbij nog komt, dat treurige omstandigheden, b.v. oorlog, belegeringen, aardbevingen, enz. door haren onmiddellijken en sterken invloed op het zenuwgestel, de epidemische ziekten aanmerkelijk begunstigen, ten minste boosaardiger maken. Ondertuschen worden verscheidene menschen, zij moge nog zoo lang duren, door dezelve niet aangetast, waarvan men de reden, waarschijnlijk, in hun bijzonder ligchaamsgestel moet zoeken, dat tegen de invloeden van buiten bestand is. Zoo vindt men ook menschen met chronische ziekten, b. v. *hypokondrie*, die van *epidemische* bevrijd blijven. Deze ziekte dus is, op zich zelve niet aanstekend, omdat haar oorsprong en voortgang van invloeden van buiten afhangt; maar zij wordt dit alleen onder bijzondere omstandigheden, wanneer de ziekte zeer kwaadaardig is, en men verscheidene zieken van dien aard in één vertrek huisvest, waardoor eene besmetstof kan worden voortgebracht, die haren invloed op die personen oefent, welke deze zieken verzorgen. Ondertuschen kan hieromtrent eene te vroege, en geheel ongegronde, bezorgdheid plaats hebben, waarbij de lijders de ongelukkige slagtoffers zijn.

EPIGONEN. Dus noemde men de afftammeligen van die Grieken, welke, in den *Thebaanschen* oorlog, onder de zeven bevelhebbers tegen ETEOCLES gestreden hadden. Zij belegerden, tien jaren na het eerste beleg, onder THERSANDER, zoon van POLYNICES, of volgens anderen, onder ALKMAEON, zoon van AMPHIARAUS, door vele bondgenooten geholpen, *Thebe*, en vernielden het te vuur en te zwaard.

EPIGRAMMA. Is: 1. Een opschrift boven eenen tempel, op eene grafombe, standbeeld enz. in welken zin nog vele *Epigramma's* van de Grieken voorhanden zijn, die gedeeltelijk door HERDER zijn overgezet. 2. Beteekent dit woord een kort puntdicht, waarbij de aandacht van den lezer in het eerst tot ééne zaak bepaald, en ten laatste op het onverwachtst bevredigd wordt. De eigenschappen van zulk een gedicht zijn inzonderheid treffend vernuft, eenheid en belangrijkheid van onderwerp, alsmede korthed. De hoogste

graad van vernuft ligt in de ontwikkeling, die men ook het *punt* noemt, en in ieder zoodanig vers eerst aan het einde moet gevonden worden. Eene fraaije verhandeling over het punt dicht, door den heer KLIJN geschreven, vindt men in de *Mnemosyne* van de heeren TIJDEMAN en VAN KAMPEN, IIde stuk. Onder de Romeinen is MARTIALIS als puntdichter zeer beroemd, en ook de *Engelschen*, *Franschen* en *Duitschers*, onder welke laatsten KLEIST, LESSING en anderen uitmunten, hebben zich ten deze op eene voordeelige wijze onderscheiden. — Eene voorheen niet zoo bekende soort van *Epigramma's* zijn de *Distichons*, (zie dit Art.) of verzen van twee regels (*Hexameter* en *Pentameter*), welke door de *Xenien* van SCHILLER, die in dien smaak zijn, beroemd zijn geworden. Hunne kortheid en de voorgeschrevene voetmaat maken deze verzen ten uiterste moeilijk.

EPIGRAPHE. Bij- of opschrift, b. v. op een gebouw. — *Epigraphie* de kennis der opschriften, of opschriftkunde. De *Epigraphische* zijde eener munt is diegene, op welke de beeldtenis en het bijchrift gevonden worden; *Monepigraphisch*, wanneer er alleen letters, en *Ancpigraphisch*, wanneer er enkel beelden op staan.

EPIKTETUS, wiens uitmuntende lesfen zijn leerling ARRIANUS ons in verscheidene zijner werken heeft nagelaten, was eene der grootste en deugdzaamste Stoïcijnsche wijsgeeren. Hij werd te *Hierapolis* in *Phrygië* geboren; leefde op het einde van de eerste eeuw te *Rome* in zeer kommerlijke omstandigheden; was de slaaf van eenen zeer ontmenschten heer, die hem enkel uit goedwil het been aan stukken sloeg, en verkeerde naderhand, als vrijgelatene, in de drukkendste armoede. Hij verdroeg al zijn lijden met een voorbeeldeloos geduld, en trok, zoo wel daardoor, als door de voortreffelijkheid zijner leerstellingen, waarbij hij inzonderheid op gelatenheid in tegenpoed, en verachting van alle tijdelijke goederen en zinnelijke vermaken aandrong, de algemeene bewondering tot zich: zelfs ging een eenvoudig *Romein* in de vereering van dezen groeten man zoo ver, dat hij zijne studeerlamp voor eene aanzienlijke som gelds kocht, om even zoo verstandig te worden, als hij geweest was.

EPIKURUS. Een beroemd wijsgeer der oudheid, te *Gargettus* bij *Athene* geboren. Hij stierf 271 jaar voor onze tijdrekening, in het 72 zijns levens, en leerde in genoemde stad een stelsel van wijsbegeerte, hetwelk voor het grootste gedeelte geheel nieuw was, en talrijke aanhangers vond. Zijn leven was, volgens de algemeene getuigenis zijner vrienden en vijanden, voorbeeldig; doch niet zoo eenstemmig is de lofspraak omtrent zijne wijsbegeerte: zelfs beweert men, dat hij de zinnelijke genoegens tot het hoogste doel van alle najagingen stelde, en eene afschuwelijke zedekunde leeraarde. Dan, zijne leerlingen verstonden zijn stelsel niet, en gaven door hun buitensporig gedrag gelegenheid tot de onbillijkste berisping van hunnen meester, wiens wijsbegeerte enkel in een bevallig gewaad gekleed, en even zeer van de gestrengheid der *Stoïcyen*, als van het lage
der

der onechte *Cynikers*, verwijderd was. Zijne zedeleer was in zoo ver gezuiverd, als zij het *geluk* wel als 's menschen hoogste goed, doch zuivere en onvervalschte *deugd* als den eenigen weg tot dit geluk beschouwde; maar zij was het niet in die mate, dat zij de deugd, om harer zelve wil, (niet uit hoofde van derzelver gelukkige gevolgen) aanpreeft. Zijne wijsbegeerte, welke gronden inzonderheid de Romein *LUCRÆTIUS* ons heeft nagelaten, vond wel tamelijk vele aanhangers, doch nooit zoo vele volgers, als de *Stoïsche* en *Platonische*. Het groot aantal *Epikuristen* te *Rome*, in de laatste tijden der republiek, kan men naauwelijks als navolgers van *EPICURUS* aanmerken, daar zij den hoogsten wellust tot hun doel stelden.

EPILEPSIA, EPILEPSIE. (Zie: VALLENDE ZIEKTEN.)

EPILOGUS. Nareden, slotreden, welke gebruikt wordt, wanneer men, aan het einde van een werk, nog ten besluite eenige algemeene aanmerkingen voor den lezer voegt. Van hier ook, dat, bij het tooneel, daardoor die aanspraak verstaan wordt, waarbij de schouwspelers van de aanbouwers affcheid nemen. — Het tegenovergestelde van *Epilogus* is *Prologus*. (Zie dit Art.)

EPIMENIDES. Een heldendichter, van *Creta* geboortig, van wien men verhaalt, dat hij, ter bewaking van het vee door zijnen vader *AGASIARCHUS* gezonden, in eene spelonk 57 jaar geslapen heeft, en daarna, huiswaarts gekeerd zijnde, en alles veranderd vindende, van zijnen broeder hoorde, wat er intusfchen gebeurd was. Hij zoude 289 jaar geleefd hebben. Sommigen tellen hem onder de zeven wijzen van *Griekenland*. Te *Athene* gekomen, en de burgers van de vrees voor onheil spellende voorteekenen bevrijd hebbende, maakte hij vriendschap met *SOLON*, was hem zeer behulpzaam, en baande hem den weg ter wetgeving. (Zie meer van dezen beroemden man in de aantekening van den *Nederlandfchen* vertaler der *Levens van PLUTARCHUS* D. II. bl. 45.)

EPIRUS. Een landschap van *Griekenland* tusfchen *Macedonië*, *Achaje* en de *Jonifche zee*. In vroegeren tijd regeerden daar de aflammelingen van *PYRRHUS*, zoon van *ACHILLES*. Naderhand met *Macedonië* vereenigd, kwam het met dit rijk onder de *Romeinfche* heerschappij. Thans is het een deel van *Albanië*, en maakt een *Turksch* *Paschalik* uit.

EPISCOPALEN. (Zie: DISSENTERS.)

EPISCOPIUS. (SIMON) Indien geleerdheid, met godsvrucht en verdraagzaamheid vereenigd, wezenlijke hoogachting verdienen, kan dezelve aan dezen beroemden godgeleerde niet onthouden worden. Zijn geflachtsnaam was eigenlijk *Bisschop*; doch dien hij, naar de gewoonte van zijnen tijd, waarin geleerde mannen veelal namen met eenen *Latijnschen* uitgang droegen, in *EPISCOPIUS* veranderde. Hij werd, in de laatste helft der 16de eeuw, te *Amsterdam* geboren; doorliep binnen weinige jaren al de scholen, en begaf zich, in 1600, naar de hooge school te *Leiden*, waar hij eerst zich in de

talen, vervolgens in de wijsbegeerte, en eindelijk in de godgeleerdheid, oefende. Na verloop van 6 jaar, welke tijd bestemd was, om in het staten-collegie zijne studien te voltrekken, werd hij door den beroemden R. SNELLIUS, hoogleeraar in de wiskunde, tot meester in de vrije kunsten bevorderd, en gaf zich sedert geheel aan de beoefening der godgeleerdheid over, in welke hij bij aanhoudendheid de lesfen van GOMARUS, TRELCATIUS en ARMINIUS hoorde, en zulke vorderingen maakte, dat burgemeesteren van *Amsterdam*, die hem voorheen als *Alumnus*, of voedsterling, hadden aangenomen, zich begeerig toonden, om eene proeve zijner bekwaamheid te hooren; gelijk hij dan ook in 1606, in de Nieuwezijds-kapel in gemelde stad, in tegenwoordigheid van burgemeesteren, een voorstel deed over *Romeinen VIII: vs. 14*; terwijl hij tevens, in het voornoemde jaar, kennis aan den vermaarden J. UYTENBOGAART kreeg.

Omtrent dezen tijd begon het geschil over de goddelijke voorbeschikking met den aankleve van dien, tusschen de hoogleeraren GOMARUS en ARMINIUS, openbaar te worden. EPISCOPIUS koos de zijde des laatsten, waarvan het gevolg was, dat de aanhangers van den eersten, toen wethouders van *Amsterdam* begeerden, dat hij tot den predikdienst zoude bevorderd worden, dit onder het een of ander voorwendfel wisten te beletten, hetwelk hem zoo onaangenaam viel, dat hij *Leijden* verliet, en naar *Franeker* vertrok, inzonderheid, om zich, onder den beroemden hoogleeraar J. DRUSIUS, in de Hebreuwsche taal te oefenen. Na hier eenigen tijd vertoefd te hebben, keerde hij naar *Amsterdam* terug, en werd verzocht, te *Alkmaar*, waar men hem gaarne tot predikant wilde hebben, te prediken; doch, daar er in die stad hooge geschillen, tusschen de predikanten VENATOR en HELLENIUS gerezen waren, zoo wees hij dit verzoek van de hand. Niet lang daarna werd hem het beroep van het dorp *Bleiswijk* opgedragen, en ook door hem aangenomen. Hij onderging hierop, volgens kerkorde, zijn examen, en deed zijne intrede in Wijnm. 1610.

Thans waren de godsdienstige geschillen tot zulk eene hoogte geklommen, dat 's lands overheid, willende beproeven, de gemoederen tot eene minnelijke overeenkomst te brengen, in 1611 eene bijeenkomst voorsloegen, waartoe 6 predikanten van de zijde van GOMARUS, en even zoo veel van de zijde van ARMINIUS benoemd werden, om in de vergadering der staten van *Holland* te verschijnen, en in het vriendelijke met elkander te handelen. EPISCOPIUS woonde, van de zijde der Remonstranten, deze zamenkomst bij, en kweet zich, met mond en pen, tot een ieders genoegen: eenige schriften, bij deze gelegenheid, met zijne eigene hand geschreven, zijn nog voorhanden. Nog in hetzelfde jaar beviel hem de gemeente te *Utrecht* tot haren leeraar, en hij zoude dit beroep ook hebben aangenomen, ware hij niet, door den afstand-

Stand van GOMARUS, aan de hooge school te *Leiden*, tot hoogleeraar in de godgeleerdheid verkozen geworden. Deze keuze was wel zeer tegen den zin van J. POLIJANDER, mede hoogleeraar aldaar; maar men sloeg er weinig acht op: EPISCOPIUS nam het beroep aan, en deed zijne intrede in Sprokkelm. 1612, met eene redevoering: *over de beste opbouw van CHRISTUS koningrijk*. Hij was naauwelijks 29 jaar oud, toen hij zijnen gewigtigen post aanvaardde; doch hetwelk hem aan jaren ontbrak, werd rijkelijk vergoed door zijne geleerdheid, ongemeene schrandereheid en onwrikbare standvastigheid, welke laatste hem, in dezen tijd van rampzalige twisten, zoo zeer te pas kwam, om zich tegen de ondernemingen zijner vijanden kloekmoedig te verdedigen. Een onaangenaam gevoel hiervan had hij in het jaar 1613, bij het staan als getuige over den doop van het kind zijns broeders, JAN EGBERTSZOON BISCHOP, bij welke gelegenheid de predikant C. HEIDANUS of VAN DER HEIDE, na het eindigen zijner leerrede, het doop-formulier lezende, goedvond, in de tweede vraag aan de ouders en getuigen, eene ongewone verandering te maken, door eenige uitlating en de bijvoeging der woorden: *de leer, die alhier (te Amsterdam) in de kerk geleerd wordt*; waarop EPISCOPIUS zeide, *ik antwoord ja; maar volgens het formulier dienvolgende*, te weten: in het gewone aangenomen formulier stond: „of hij de leer, die „in het oude en nieuwe Testament, en in de artikelen des Christelijken geloofs begrepen is, en dienvolgende in de christelijke „kerk geleerd wordt, niet bekende de waarachtige en volkomene „leer der zaligheid te wezen?” De predikant hierop hevig tegen EPISCOPIUS uitvarende, en hem voor eenen trotschen, onbescbaamd jongeling uitmakende, antwoordde deze alleen: *indien de broeder met mijn antwoord niet tevreden is, zal ik vertrekken*. Het kind werd echter gedoopt; doch onze hoogleeraar werd, nu door dezen, dan door genen, openlijk in de kerk aangevallen, gescholden en bedreigd, zoo dat hij niet dan met vele moeite alleen met den schrik vrij en in zijn huis kwam. Soortgelijke ontmoetingen had hij ook nog den volgenden dag, toen men hem openlijk op straat voor eenen oproermaker, eenen sielt, schelm enz., uitschold; waaruit men zien kan, tot welke buitensporigheden de onkundige menigte vervalt, wanneer leeraars hun ambt misbruiken, om burgers tegen burgers op te zetten, ten einde hunnen bijzonderen haat te voeden.

Intusschen liepen de verschillen, tuschen de Remonstranten en Contra-Remonstranten, op eene volkomene scheuring uit. De laatste zonderden zich af, waardoor de eerste zich genoodzaakt zagen, om afzonderlijk te vergaderen. Dit gebeurde, onder anderen, te *Amsterdam*, waarover hun vele onaangenaamheden wedervoeren, van welke de gepleegde geweldensdaden aan het huis van den vooreen gemelden broeder van EPISCOPIUS, waarbij hij eene schade van f 5000 had, een bewijs opleveren, en waaruit men zien kan,

tot welke hoogte de woede van een opgehitst graauw kan klimmen. Intusfchen werd het Nationale fynode, door sommigen ernstig verlangd, door anderen even zeer gevreesd, op den 1sten van Slagtm. 1618, te *Dordrecht* beschreven. Ook EPISCOPIUS, met anderen van zijne partij, werden, door de Algemeene Staten, ter bijwoning van hetzelfde geroepen, om hun gevoelen vrijelijk voor te stellen, te verklaren en te verdedigen, zoo veel zij zouden kunnen, en noodig oordeelen; doch alleen, om hun vonnis te hooren. De meeste schriften, van de zijde der Remonstranten bij het fynode ingeleverd, waren uit de pen van EPISCOPIUS gevloeid, die nu, ziende, dat hij met zijne partij veroordeeld was, liever verkoos, het land te ruimen, dan aan zijn geweten schipbreuk te lijden. Hij begaf zich, met zijne lotgenooten, naar *Waalwijk* in *Braband*, waar zij door den bisschop van 's *Hertogenbosch*, toen aldaar tegenwoordig, op eene wijze ontvangen werden, eenen verlichten Roomschen geestelijken waardig. In dezen tijd schreef EPISCOPIUS twee boekjes tegen het fynode van *Dordrecht*, het een getiteld: *Sinodi Dordracenae crudelis iniquitas*, hetwelk kort daarna in het Nederduitsch uitkwam, onder den titel: *Onbillijke wreedheid der Dordsche fynode*; en het andere in onze taal, getiteld: *Antidotum, ofte naarder openinge van het eigen gevoelen des Nationalen fynode, gehouden binnen Dordrecht*, hetwelk naderhand, door onzen hoogleeraar zelve, mede in het Latijn gebragt is.

Van *Waalwijk* vertrok EPISCOPIUS, met verscheidene der gebannen predikanten, naar *Antwerpen*; stelde, met deze, orde op de bediening hunner kerken in *Nederland*, waar het met de zaak der Remonstranten hoe langer hoe donkerder begon uit te zien, en gaf, op aanzoek zijner geloofsgenooten, in 1621, in het Latijn en Nederduitsch, eene *Belijdenis*, of verklaring van het gevoelen der Remonstranten over de artikelen des Christelijken geloofs in het licht; doch van welke de beroemde DIRK RAFAELSZ. KAMPHUIZEN, naderhand, poogde te beweren, dat zij voor de Christelijke vrijheid nadeelig was. Toen het 12 jarig bestand tusschen *Spanje* en onzen staat, in 1621, ten einde liep, verlieten de Remonstranten *Braband*, en EPISCOPIUS begaf zich naar *Frankrijk*. In *Parijs* predikte hij een en andermaal in filte, in het huis van HUGO DE GROOT, en schreef hier, op zijn verzoek, zijne *Uithbreiding en aantekeningen, op het einde van het 8ste, alsmede op het 9de, 10de en 11de hoofdstuk van den brief aan de Romeinen*, en naderhand te *Rouan* eene verhandeling over den *Vrijen wil*, welke eerst na zijnen dood in het licht verscheen.

De Remonstranten, na den dood van prins MAURITS, hoop scheppende op een gunstiger onthaal in *Holland*, keerden velen hunner derwaarts terug. EPISCOPIUS kwam in Hooim. 1626, behouden te *Rotterdam*, en verscheen niet alleen openlijk in de

vergadering der Remonstranten, maar predikte ook nu en dan voor dezelve. Hier schreef hij een stuk, bekend onder den naam: *Vrije Godsdienst, of zamenfpreking tusfchen een' Remonstrant en Contra-Remonstrant, over de vrije godsdienstige vergaderingen der Remonstranten*; doch legde vooral zijne vlijt ten koste aan het fchrijven van de *Apologie*, of verdediging, der Remonstrantsche geloofsbelijdenis, welke echter eerst in 1630 gedrukt werd.

Omtrent dezen tijd befloten de Remonstranten, nu de handen ruimer krijgende, tot het oprigten van eene kweekfchool te *Amsterdam*, om de jeugd met meerder vrucht tot den predikdienst op te leiden, en men verzocht EMISCIPIUS, om hetzelfde op zich te nemen. Hij vertrok dan in 1634 derwaarts, aanvaardde spoedig zijnen post, en schreef hier zijn *Onderwijs in de godgeleerdheid*, alsmede zijne leerredenen over JOANNES XVII: vs. 3. Dan, de jeugd had weinige jaren genot van zijne fchrandere onderrigtingen. Hij ftierf den 4den van Grasm. 1643, in den ouderdom van ruim 60 jaar, en werd in de Westerkerk begraven. Zijne fchriften maakte hij aan FRANS VAN LIMBORCH, vader van den beroemden FILIPPUS VAN LIMBORCH: dezelve kenfchetfen hem als een regtfchapen godgeleerde, en als eenen man van een fijn oordeel en groote fchrandereheid, met welke hij een vredelievend hart, gematigdheid en godsvrucht vereenigde. Zijne godgeleerde werken zijn in twee folianten uitgegeven.

EPISODE. Een bijgevoegd verdichtfel in een verhalend dichtftuk. Ook geeft men in de fchilderkunst, aan eene *bijkomende handeling* den naam van *Episode*: wij zeggen eene bijkomende handeling, welke de daarftelling van *bezielde* voorwerpen vordert; wordende daarentegen de vertooning van *levenlooze*, die tot het karakteriftieke of de verfraaijing van het fchilderftuk dienen, *bijwerk* genoemd. Eindelijk noemt men nog elke afwijking van het eigenlijk doel eene *Epifode*.

EPITAPHIUM. Een Graffchrift.

EPITHETON. Een bijwoord, bijvoegfel, hetwelk men nog bij den hoofdnaam van eenen perfoon of van eene zaak voegt, om dezelve daardoor, het zij dan ten goede of ten kwade, nader aan te duiden, b. v. *TITUS de Grootmoedige*, *NERO de Tiran*, *FREDERIK de Groot* enz.

EPODE. (*Epodos*). Dit woord der dichtkunst heeft bij de ouden meer dan eene beteekenis: fommigen verklaren het als eene foort van gezangen, waarin langere en kortere verzen elkander beurtelings afwifelen. Gewoonlijk wordt ARCHILOGUS als de uitvinder dezer foort van verzen befchouwd, waarbij zijn oogmerk was, op eene fcherpe wijze anderen door te halen en ten toon te ftellen. Meer bekend is die beteekenis van het woord *Epodos*, welke bij de oude lierdichters en derzelver uitleggers voorkomt, namelijk voor het laafte gedeelte van een koorgezang; dus zoo veel als *nazang* of
flor

ſot, hetwelk zijne eigene versmaat had, in onderscheiding van de *Strophe* en *Antistrophe*, welke eene gelijke voetmaat hadden, HORATIUS heeft, onder andere gedichten, ook eenige *Epoden* vervaardigd, welke, wat derzelver inhoud betreft, een midden tusſchen zijne *oden* en *sermones* uitmaken. Derzelver versmaat is niet altijd dezelfde, hoewel in vele liergedichten langere en kortere Jambische verzen elkander afwiſſelen: veel min kan men zeggen, dat in alle een ſcherpen en bijtenden toon heerscht; hoe zeer die ook in sommige moge zichtbaar zijn.

EPOPTEN. Eigenlijk aanschouwers, doch bij de oude *Grieken* ingewijden, die alles, wat bij de groote *Myſterien*, of godsdienstige geheimen, plaats had, mogten bijwonen.

EPOQUE. Zoo noemt men ieder tijdstip, waarvan men de jaren begint te tellen. Men nam gewoonlijk altijd de eene of andere merkwaardige gebeurtenis, van welke men naderhand de jaren begon te rekenen, b. v. de geboorte van CHRISTUS, de bouwning van *Rome* en andere; doch, daar deze elkander ſneller of langzamer opvolgden, zoo konden die *epoques* niet altijd gelijk zijn. In eenen figuurlijken zin verſtaat men dus ook door dit woord ieder gewigtig tijdpunt.

ERASMUS. (DESIDERIUS) Werd te *Rotterdam* in 1467 geboren. Tot zijn 9de jaar was hij koorjongen in de Domkerk te *Utrecht*, en begaf zich vervolgens naar *Deventer*, om de talen te leeren, waar hij zijne talenten reeds zoo luisterrijk ontwikkelde, dat de geleerde *SINTHEM* hem toen reeds voorspelde, dat hij eenmaal de geleerdſte man van zijnen tijd zou worden. Na den dood zijner ouders, die hij in zijn 14de jaar verloor, dwongen hem zijne voogden tot den geestelijken ſtand, en moest hij zich in het klooster *Stein* bij *Couda* begeven; doch de aartsbischop van *Kamerijk*, HENDRIK VAN BERGEN, bevrijdde hem van dezen dwang. Hij ging, met verlof naar *Parijs*, om zijne ſtudien voort te zetten, nadat hij vooraf in 1492 tot priester gewijd was. Hier onderwees hij, behalve anderen, ook eenige vermogende *Engelſchen*, en reisde in 1497 met hun naar *Engeland*, doch keerde ſpoedig naar *Parijs* terug. Hij reisde vervolgens naar *Italië*, en verzocht, uit hoofde van zeker onaangenaam voorval, hetwelk hem te *Bologna* bejegende, ontheffing van de ordes-gelofte, welke hij ook van den paus verkreeg; bezocht *Venetie*, *Padua* en *Rome*; maar liet zich, welke ſchitterende uitzigten men hem hier ook aanbood, door zijne vrienden bewegen, om naar *Engeland* terug te keeren, waar de gunst en achting, in welke hij bij HENDRIK VIII ſtond, hem grooter voordeelen beloofden. Men bood hem hier eene pastorij aan, doch hij weigerde dezelve; ging in 1510 weder naar *Frankrijk*, en vervolgens op nieuws naar *Engeland*, waar hij te *Oxford* het hoogleeraarsambt in de Griekſche taal, gedurende eenen korten tijd, om niet, waarnam. Vervolgens keerde hij naar *Bazel* terug, deed nog verſcheidene reistogten, en ſtierf in ge-

noem-

noemde stad in 1536. Zijn stoffelijk deel werd in de hoofdkerk aldaar begraven, en zijne grafombe in marmer, met een Latijnsch opschrift, is nog tegenwoordig te zien. Hij behoorde tot de verlichtste mannen van zijnen tijd, en vereenigde, met eene uitgebreide en diepe geleerdheid, eenen gezuiverden smaak en een uitmuntend oordeel. Zijne natuurlijke neiging tot vrijheid en eene wijsgeerige rust deed hem verscheidene voordeelige voorstellen en aanzienlijke eereposten, welke hem door onderscheiden vorsten en grooten van *Europa* werden aangeboden, van de hand wijzen. Desniettegenstaande stond hij met de geleerdste en grootste mannen van zijnen tijd in betrekking, en arbeidde met hen gemeenschappelijk aan het herstel der wetenschappen, welke toen in het diepste verval waren. Hij nam geen onmiddellijk deel aan het werk der hervorming, schoon hij haar niet ongenegen was, en zelfs een goed gevoelen van LUTHER had, niettegenstaande hij hem van te groote hevigheid beschuldigde. Zijne schriften, die talrijk zijn, werden hier te lande ook veel gelezen, en strekten, zoowel als die des laatstgenoemden, tot ontdekking van verscheidene misbruiken en bijgeloovigheden. Zij werden bij elkander te *Basel* in 1540, in 9 deelen in folio, onder het opzigt van BEATUS RHENANUS, gedrukt, en andermaal in 1706, met verscheidene tot dien tijd ongedrukte stukken vermeerderd, te *Leiden* in 10 deelen in folio, onder het toezigt van den heer JOAN DE CLERC, uitgegeven. Hij was, in zijn vaderland, in zoo groote achting, dat de edelen en meeste steden ter staatsvergadering van *Holland*, in Oogstm. 1532, besloten, hem een geschenk van omtrent 200 gulden aan te bieden. Van het metalen standbeeld, naderhand ter zijner eere te *Rotterdam* opgericht, en nog in wezen, kan niemand onzer landgenooten onkundig zijn.

ERATO. De zang-godin der Lyrifche dichtkunst, aldus genoemd naar *Eros*, d. i. *de Liefde*. Zij werd bijzonder vereerd door de minnedichters.

ERATOSTHENES, van *Cyrene*, was opzigter van de *Alexandrijnsche* boekerij, en een beroemd wiskundige. Wegens zijne uitstekende geleerdheid noemde men hem den *tweeden* PLATO. Ook voerde hij den naam van meter der aarde, omdat hij het eerst den omvang der geheele aarde bepaalde op tweemaal honderd en twee en vijftig duizend stadien.

ERFBUS. (Zie: TARTARUS.)

ERFCIJNS, ERFPACHT. Is zulk een cijns, of eene pacht, tegen welks betaling het eigendom van een stuk gronds aan iemand erfelijk wordt afgeslaan en overgelaten.

ERFURT. Een regeringsdistrikt van het koninkrijk *Pruisen*, provincie *Sakse*, dat op 66½ v. m. 22 steden, 12 vlekken, 401 dorpen, 44.426 huizen, en 234.477 inwoners bevat. Het is in 9 kreitsen verdeeld, en heeft eene hoofdstad van denzelfden naam, welke reeds als eene groote stad in *Thuringen*, in de 15 en 16 eeuwen, inzonderheid

door haren handel bloeide. Zij behoorde tot de Ranzeefteden; bezat het stapelregt; genoot aanzienlijke voordeelen door de verzendingen en den landhandel in *Duitschland*, in welks midden zij ligt, en telde, omtrent het einde der 16de eeuw, 60,000 inwoners. Sedert is dezelve echter, zoo door het verleggen van den handel naar *Leipzig*, als door de onderscheiden Duitfche oorlogen, en de onderlinge twisten der Duitfche vorsten over haar bezit en dat van derzelver landfchap, zoo zeer in verval geraakt, dat de stad *Erfurt*, voor eenige jaren, niet meer dan 14,000 inwoners bevattede. Er is welligt geene plaats in *Duitschland*, waar meerder tuinvruchten van allerlei foort geteeld, en waar met dezelve grooter handel gedreven wordt, dan in deze stad, in welke echter de weverijen van wollen ftoffen den voornaamften tak van beftaan uitmaken. — Zij werd in 1802, met haar gebied van 16 vierkante mijlen, alsmede het *Eichsfeld*, door *Pruifen*, als eene vergoeding voor aan *Frankrijk* afgeftane landen, in bezit genomen; doch in 1806 moest zij zich bij den toenmaligen oorlog, na den ongelukkigen flag bij *Jena* en *Auerftadt*, den 16 van Wijnm., bij verdrag, op nieuws aan *Frankrijk* overgeven. Het *Eichsfeld* werd naderhand bij *Westphalen* gevoegd; doch *Erfurt* bleef onder Franfche heerschappij tot in den Herft van 1813, toen zich de stad, na den terugtocht der Franfchen uit *Duitschland*, bij verdrag aan den veldheer *Kleist*, doch de citadel eerst in de Lente van 1814, aan *Pruifen* overgaf. Door de bepalingen van het *Weener* congres kwam *Erfurt* aan dat rijk, doch werd een gedeelte van het *Erfurter* gebied aan *Sakfen-Weimar* afgeftaan.

De stad *Erfurt* is inzonderheid vermaard geworden door de bijeenkomst der beide keizers van *Frankrijk* en *Rusland*, der koningen van *Sakfe*, *Beijeren* enz. benevens meer andere hooge perfoonadjes, welke aldaar in Wijnm. 1808 plaats had. Onder hare merkwaardigheden behoort de citadel op den *Petersberg*, het Benediktijner klooster, de Domkerk met deszelfs groote, zware klok, het voormalig Augustijner-klooster, waarin thans het Luthersch gymnafium is, benevens de cel van *LUTHER*, die hij van 1505 tot 1512 bewoonde. Zij heeft verder 6 poorten, 320 ftraten, 5 paleizen, 10 Roomfche en 8 Lutherfche kerken, 2892 huizen, en 15097 inwoners, onderscheidene geleerde genootfchappen, en boek- en kunst-verzamelingen; doch de univerfiteit, in 1528 door paus *CLEMENS VII* geficht, is in 1816 vernietigd.

ERIDANUS. De oude naam van de *Po*, eene rivier in *Italië*, koning der *Floden* door *VIRGILIUS* geheeten.

ERIGONE. Dochter van zekeren *ICARUS*, dien de landlieden hadden omgebracht, omdat zij, door het gebruik van den wijn, welken hij hun gegeven had, in fleep geraakt, meenden vergeven te zijn. *ERIGONE*, over dezen dood geheel ter neder geflagen, bragt zich zelve om het leven; doch werd naderhand, onder den naam van *de Maagd*, aan den fterrenhemel verheven. E.

ERINNYES. (Zie: FURIEN.)

ERIS. De Godin der Tweedragt. (Zie: HELENA.)

ERLANGEN. Eene stad in het koninkrijk *Beijeren*, niet verre van de *Regnitz*, voorheen tot het prinsdom *Culmbach* behorende. Zij bevat ruim 800 huizen, en omtrent 9,000 inwoners; heeft eene universiteit, in 1743 opgericht, 3 Lutherfche, 1 Hervormde, en 1 Roomsche kerk; voorts een gymnasium, geneeskundig instituut, plantentuin, scheikundig laboratorium, feminarium voor predikanten, instituut voor de zedekunde en fraaije wetenschappen, boekverzamelingen, een kabinet voor de natuurlijke historie, onderscheidene geleerde genootschappen, en kan onder de fraaiste steden van *Duitschland* geteld worden. De inwoners behooren deels tot den Lutherfchen, deels tot den Gereformeerden godsdienst. Manufakturen, brouwerijen en landbouw maken de middelen van hun bestaan uit. Voorheen waren de katoen- en hoeden-fabrieken hier van veel belang; doch zoowel deze, als de nog onlangs bloeiende handschoen-fabrieken, hebben in de laatste jaren zeer veel geleden. Men bereidt hier het *Erlanger-blaauw*, hetwelk het Berlijnsch al zeer nabij komt. *Erlangen* bestaat eigenlijk uit de twee steden, *Oud- en Nieuw-Erlangen*, waarvan de laatste, door den markgraaf CHRISTIAAN ERNST, in 1686, voor de Fransche vluchtelingen aangelegd is, en naar hem ook *Christiaans-Erlangen* genoemd wordt.

ERNESTI (JOHANN AUGUST) werd, in 1707, in *Thuringen* geboren, en in 1734, in de plaats van den geleerden GESZNER, conrector aan de *St. THOMAS*-school te *Leipzig*; vervolgens buitengewoon hoogleeraar in de oude letterkunde aldaar, daarna gewoon hoogleeraar in de welfprekendheid, en ten laatste ook nog, in 1752, in de godgeleerdheid, welke beide posten hij tot in 1770 bekleedde, doch toen van den eersten afstand deed. Hij stierf in 1781 als eerste hoogleeraar, in het laatstgemelde vak, en was niet alleen een der geleerdste en grondigste letterkundigen van *Duitschland*; maar kan ook als de stichter eener nieuwe letterkundige en godgeleerde school worden aangemerkt. Zijne uitgebreide kennis der Grieksche, inzonderheid der Latijnsche taal, van de archeologie en oude geschiedenis, baanden hem den weg tot eene meer gezuiverde uitlegkunde der Bijbelsche schrijvers, en hij zoude in dit opzigt het meest volkomene geleverd hebben, indien hij zoo ver in de Grieksche, als Latijnsche, taal geweest ware. Ondertusfchen bezat ERNESTI blijvende verdienften. Zijne uitgaven van HOMERUS, XENOPHON, ARISTOPHANES, CALLIMACHUS, POLYBIUS, inzonderheid die van CICERO, en alles, wat hij in het Latijn schreef, is in eene taal vervat, waarin hij alleen, die met de oudheidkunde ten naauwste bekend is, kan schrijven. Voor het overige was hij een man van een bescheiden, welwillend en beminnelijk karakter, hetwelk voor de pijlen van den bitfen tijd bestand was.

EROS. De god der liefde, bij de Romeinen AMOR geheeten.

M m c

Bij

Bij HESIODUS en ORPHEUS, waar men hem het eerst ontmoet, gelijk hij niet naar den lozen knaap, zoo als men zich hem, gewoonlijk, onder het beeld van AMOR, voorstelt; want hier ontdekken wij in hem een wijsgeerig denkbeeld, ter verklaring van den oorsprong der wereld, hetwelk echter, naderhand, spoedig in een dichterlijk beeld veranderde. De eerstgenoemde EROS is van vroeger tijd dan de overige goden, en zijn aanwezen rust op het denkbeeld, dat liefde de onderling strijdende, oorspronkelijke, grondstoffen in overeenstemming bragt, en hieruit de wereld geworden is. De latere EROS is een zoon van ARES en APHRODITE, (MARS en VENUS) waaromtrent de fabel al vrij laat is gevormd geworden. HOMERUS maakt van hem volstrekt geen gewag; HESIODUS spreekt van hem slechts in het voorbijgaan, en ook bij de tooneeldichters komt hij weinig voor. De lier-, treurspel- en puntedichters, wier liefste gezangen uit spel en scherts bestonden, hebben inzonderheid zijn karakter ontwikkeld, door de kenmerken van den hartstogt op te sporen, waarvan hij het zinnebeeld is, en deze in den geest en de taal der ouden voor te stellen; zoo als door MANSO, in zijne *mythologische* verhandelingen, op eene allezins voldoende wijze geschied is.

ERP, (THOMAS VAN) bij de geleerden ERPENIUS genoemd, was te *Gorkum*, alwaar zijn vader GERARD JOH. VAN ERP, van *'s Hertogenbosch* om den godsdienst derwaarts gekomen, zich had nedergezet, in het jaar 1584 geboren. Hij bezocht eerst te *Leiden* de lage scholen, en ging, den grond zijner studien gelagd hebbende, tot de akademie over. Naderhand was hij van gedachte, andere zaken bij de hand te nemen, oordeelende, dat hij het onder de geleerden niet ver zoude brengen, maar hij durfde die gedachte niet aan zijnen vader openbaren. Dus bleef hij bij de studie, en werd, in het jaar 1608, meester in de wijsbegeerte, in welke hij zich zoo naarstig oefende, dat hij, gelijk hij zelf bekende, ZWAREZ bijna van buiten kon. Naderhand oefende hij zich in de godgeleerdheid; maar vermits kort daarna de verschillen in den godsdienst met ARMINIUS ontfonden, legde hij zich, door toedoen van JOZEPH SCALIGER, op de Oostersche talen toe; begaf zich, na alvorens in *Londen* met WILLIAM BEDWELL kennis te hebben gemaakt, om daarin des te beter te vorderen, naar *Cambridge* en *Oxford*, en ging, na verloop van 3 jaar, naar *Paris*. Aldaar geraakte hij met ISAAK CASAUBONUS in bijzondere vriendschap, en vond gelegenheid, om zich in de Arabische boeken te oefenen. Hij kocht ook van zeker koninklijk geneesheer verscheidene werken in die taal, en liet zich van JOZEPH BARBARUS JACOBITA, een Egyptenaar, in dezelve onderwijzen. Dit onderwijs nog niet lang genoten hebbende, bekende CASAUBONUS, dat ERPENIUS in de gemelde taal zijn leermeester kon zijn, daar hij kort te voren zijn leerling geweest was. Deze bewoog hem ook, om de Arabische spreekwoorden te vervolgen, welke JOZ. SCALIGER had be-

gon-

gonnen in het Latijn te vertalen, en met aantekeningen uit te geven. Na verloop van een jaar trok hij naar *Saumur*, werd aldaar van PHILIPPUS MOMAEUS zeer bemind, en begon de Oosterfche talen in huis te onderwijzen. Alhier herinnerde hij zich de belofte, door hem aan CASAUBONUS gedaan, vervolgde de overzetting en verklaring der Arabifche spreekwoorden, en verbeterde het werk van SCALIGER. Van *Saumur* begaf hij zich weder naar *Parijs*, alwaar hij van STEPH. HUBERTUS, koninklijk geneesheer en hoogleeraar in de Arabifche taal, en van andere geleerden, vriendelijk werd ontvangen. Om zijne studien wel voort te zetten, onthield hij zich buiten *Parijs*, en voltooide zijn Arabifch woordenboek, hetwelk hij te *Saumur* reeds onder handen had genomen. In het jaar 1611 trok hij naar *Italië*; bediende zich van de *Milaneſche* en *Venetiaanfche* boekerijen; verkeerde vlijtig met Joden en Turken; en liet zich door dezelve in de Turkfche, Perzifche en Ethiopifche talen onderwijzen. Men bood hem aldaar jaarlijks 500 dukaten aan, wanneer hij er wilde blijven, om de Arabifche boeken te vertalen; maar hij wees zulks van de hand, en begaf zich naar *Zwitſerland*, om met J. BUXTORF te ſpreken; bezocht vervolgens de Duitſche boekerijen en hooge ſcholen, en maakte zich met verſcheidene geleerden bekend, inzonderheid met JANUS GRUTERUS in *Heidelberg*. In het jaar 1612 keerde hij naar huis, en verkreeg in 1613, te *Leijden*, het hoogleeraar-ambt in de Oosterfche talen, behalve in de Hebreewſche, welker onderwijs eerst in 1619 aan hem werd opgedragen. Te *Heidelberg* zijnde, heeft hij op eigen kosten eene drukkerij voor de Hebreewſche, Syriſche, Arabifche, Perzifche, Ethiopifche en Turkfche talen aangelegd, en voortreffelijke werken in het licht gegeven. Men wilde hem gaarne in *Spanje* hebben, en zijne Arabifche brieven behaagden den koning van *Marokko* zoodanig, dat hij ze dikwijls zijnen bedienden, als een wonderwerk, of ten minſte als een meesterſtuk, vertoonde, en vele dingen uit zijn archief liet uifchrijven, opdat hij het nog verder in die taal mogt brengen. In 1620 werd hij naar *Frankrijk* gezonden, om PETRUS MOLINAEUS en ANDREAS RIVETUS te bewegen, dat een van beiden in *Holland* wilde overkomen, en kweet zich zoo wel van zijnen laſt, dat perſonen van aanzien hem den lof gaven, dat men hem in de gewigtigſte zaken kon gebruiken. Dit kwam er ook toe; want, uit *Frankrijk* wedergekeerd zijnde, gebruikten de ſtaten van *Holland* hem als tolk van de brieven, die zij van de koningen van *Azië* en *Afrika* ontvingen, en betrouwden hem alle akten, die tot traktaten enz., met deze koningen behoorden. Eindelijk op zekoren tijd in de vergadering der ſtaten van *Holland* geweest zijnde, en zich door het veel ſpreken zwaar vermoeid hebbende, werd hij onpaſſelijk, en ſtierf in het jaar 1624. ERPENIUS was de ſchrijver van verſcheidene werken. Behalve zijne *Grammatica Arabica*, zijne *Gram-*

matica Hebraica, en meer andere, wordt zijne *Elmacini Historia Saracenica* voor het belangrijkste gehouden.

ERSKINE. (JEAN) Een beroemd godgeleerde der Schotfche kerk, en een zoon van JEAN ERSKINE, die hoogleeraar in de regten aan de hooge fchool te *Edinburg* was, en door zijne *Institutes des loix d'Ecosse* bekend is. Hij legde zich, van zijne jeugd af, tegen den zin zijner familie, op het vak der godgeleerdheid toe, en werd, na op onderscheidene plaatsen gepredikt te hebben, in dezelfde kerk, waar ROBERTSON, de beroemde gefchiedfchrijver, stond, beroepen. In 1798 gaf hij redevoeringen in het licht, die onder de beste van die foort geteld worden. Zijn voorbeeld bragt in *Schotland* eene gelukkige omwenteling in de kanzelwelfprekenheid te weeg, welke tot hiertoe hoogst gebrekkig was. Zijne fterke zucht, om den ftaat van den godsdienst in vreemde landen te leeren kennen, deed hem befluiten, om zich, in eenen reeds gevorderden leeftijd, op de kennis der Hoog- en Nederduitsche taal toe te leggen; en het is, ongetwijfeld, aan derzelver beoefening, dat men het 1fte deel zijner *Esquisses de l'Histoire de l'Eglise* te danken heeft: een werk, vol van berichten omtrent den ftaat van den godsdienst op het vaste land van *Europa*, waarin de fchrijver, op het voorbeeld van den hoogleeraar ROBERTSON en anderen, de gevormde zamenzwering der ongelooovigen tegen den godsdienst ontwikkelt. JEAN ERSKINE ftierf in het jaar 1803, en liet verfcheidene belangrijke werken in manuſcript na, welke waarſchijnlijk, uit hoofde van zijn bijna onleesbaar ſchrift, nimmer het licht zullen zien.

ERTS. Zoo noemen wij, in het gemeene taalgebruik, ieder metaal, zoo als het in zijnen natuurlijken ftaat in de aarde gevonden wordt; doch geven de delfftofkundigen den naam van Ertfen alleen aan zulke gemengde ligchamen, waarin de metalen met andere delfſtoffen, b. v. aarde, fteen, enz. ten naauwſte vereenigd zijn. De natuurlijke Ertfen vindt men deels in gang-, deels in vlotbergen, waarin derzelver gangen, te gelijk, de aderen van den berg, dien zij in alle rigtingen doorkruifen, uitmaken. Men verdeelt de Ertfen in *gedegen*, dat is die zuiver, en met geene andere ſtoffen verbonden, of in dezulke, die met andere metalen vermengd zijn, als; met zwavel, koolſtof, *oxyde* (halfzuur) en metaalachtig zout. Wanneer de menigte van het metaal in de Ertfen de niet metaalachtige ſtoffen, waarmede zij vereenigd zijn, overtreft, dan worden zij in den eigenlijken zin Ertfen genoemd; doch is de hoeveelheid der laafte grooter, dan die van het eerſte, dan dragen zij den naam van bergſteenen (*pyrites*). Zij ontleenen gewoonlijk haren naam van die metalen, welke zij het meest bevatten, zoo als gouderts, zilver-erts enz. en kunnen langz den natten of droogen weg worden opgelost. Het eerſte wordt door zuren, of andere vloeibare middelen, bewerktſtelligd, en kan op eene zeer eenvoudige wijze verrigt worden. Wanneer er zwavel in de Ertſ voorhanden is, dan geſchied

schiedt dit door roostering of verbranding. Ondertuschen werkt niet hetzelfde oplosingsmiddel op alle metalen: dus werkt salpeter-zuur noch op goud, noch op platina, en lost een mengfel van salpeter- en gemeen zout-zuur wel andere metalen, maar geen zilver op

ERTSGEBERGTE. Is een van de kreitsen van het koninkrijk *Sakse*, naar een deel der *Sudeten*, dat dien naam draagt, genoemd, en welke hetzelfde tevens van *Boheme* scheidt, en met de *Schonburgsche* landen op 121 vierkante mijlen, en tuschen de 450 en 500,000 zielen geschat wordt, die in 46 steden, 6 vlekken, 63 buitenwerken, 100 landgoederen, 40 ambachten en 355 kerspelen wonen. Deszelfs voorname rijkdom bestaat in den bergbouw, die aan 12,000 menschen werk verschaft, en zilver, koper, tin, lood, ijzer, kobalt, enz. oplevert. Ook de vlasteelt is hier van veel belang, en men heeft in de laatste tijden zelfs begonnen, granen te verbouwen, inzonderheid haver, welke veel voordeel aan den landman oplevert. De veeteelt is mede zeer goed. Voor het overige kan men het *Ertzgebergte* te regt den hoofdzetel der Saksische manufacturen noemen. De pasfement-weverijen maken voor de bergbewoners een der belangrijkste middelen van bestaan uit; terwijl de vlas- en wol-spinnerijen, de katoen- en kousen-fabrieken, de twijnderijen, bleekerijen, de wollen- en linnen-manufacturen, de geweer- en naalden, de Leonische gouden en zilveren boordfel-fabrieken — met een woord alles, de nijverheid en werkzaamheid der bergbewoners kenmerkt, hoe zeer ook een gedeelte van dezen kreits, in andere opzigten minder door de natuur begunstigd, het graan zelfs spaarzaam oplevert. Een der meest woeste landstreken van dien aard, waar de landbouw bijna geheel niet gevonden wordt, en men niets dan digte bosschen heeft, is de *Johann-Georgenstadt*, benevens de zoogenoemde kleine of Saksische *Fichtelberg*, die bij *Ober-Wiesenthal* zich 373 voet boven de oppervlakte der zee verheft, en in *Sakse* op zijn hoogste is. De hoofdstad van dezen kreits, die in 17 ambten verdeeld is, is *Freiberg*.

ERYCINA. Een bijnaam van VENUS, ontleend van het gebergte *Eryx* op *Sicilië*, waar zij eenen tempel had.

ERYTHRAEISCHE ZEE. Dus werd bij de ouden ook de *Roodde zee*, of de *Arabische zeeboezem*, genoemd.

ESCARPE. Heet de af- en aanlopende schuinte des wals, van de *Berne* af gerekend, tot aan den grond van de gracht, en zij keert zich dus naar het veld toe. Van hier, dat men de tegen overstaande beschoeiing, welke zich van den bedekten weg tot in de gracht uitstrekt, en tegen de vesting gekeerd is, de *contre-escarpe* noemt.

ESCHENBOOM (*Fraxinus*). Eene boomfoort, die op den eenen stam tweeflachtige bloefems, en op den anderen nu mannelijke dan vrouwelijke bloefems draagt, en aan hare groote knoppen kenbaar is. In het zuidelijk gedeelte van *Europa* is deze boom donker bruin bepoederd; doch in *Noord-Amerika* bruin en in *Duitschland* zwart.

De *bloeiende* Esch, (*Fraxinus ornus*) groeit in het zuidelijk *Europa* en in den omtrek van *Triest*, en onderscheidt zich door zijne ongelijk parende, gevederde bladen, die gesteelde, langwerpige eironde blaadjes dragen, en door zijne lange, vierbladige bloesems. Hij levert in tuinen, door zijn schoon loof, dat door geene insecten geknaagd wordt, en door zijne sierlijke bloesems, een behaaglijk vertoon op, en groeit tot eene hoogte van 20 tot 25 voet. Men verkrijgt van dezen, en andere in het zuidelijk *Europa* groeiende Eschen, het bekende *Manna* der apothekers, hetwelk als een helder vocht uit dezelve vloeit en dik wordt. — Onze *gemeene* Esch (*Fraxinus excelsior*) vindt men in geheel *Europa* en in het noordelijk *Azië*; is een der hoogste onder de woudboomen, en onderscheidt zich van de voorgaande soort door de ongelijk parende, gevederde bladen, die uit 9, 11, 13 of 15 lancetvormige, langwerpige gepunte blaadjes, met korte stelen en zaagtanden, bestaan; alsmede door zijne bloesems, welke geene kroonbladen hebben. Het hout van beide laatstgenoemde soorten is taai en zeer hard, en wordt door wagenmakers sterk gezocht. Uit den bast bereidt men een helder rood lak; ook wordt dezelve als een koortsverdrijvend middel, onder den naam van *Duitsche kina*, gebruikt. In *Engeland* worden de onrijpe vruchten gekookt, en in zout en azijn gelegd.

ESCUBAC. Een *gedistilleerd*, of overgehaald *likeur*, hetwelk aangenaam van smaak is, en uit brandewijn, suiker, specerijen, en verscheidene welriekende oliën wordt toeberaid.

ESCUAAP-SLANG. Deze benaming geeft men, inzonderheid, aan eene slang, met eenen dik gezwollen bek, welker beet echter niet dodelijk is, en die zelfs geen leed doet, ten minste, wanneer men haar niet tergt. Deze slang wordt voornamelijk op het eiland *Caprea* gevonden; doch zijn in *Italië* zeer algemeen. LINNEUS beschrijft er eene, die omtrent $1\frac{1}{2}$ voet lang en eenen vinger dik was; de staart had alleen de lengte van het zesde deel van het ligchaam, waaraan men 42 schubben van eene gelijke grootte telde.

ESCURIAAL. (*El Escorial*) Een vlek, in een ruw bergachtig oord, in het Spaansche landschap *Segovia*, $6\frac{1}{2}$ mijl van *Madrid* liggende, en waar koning PHILIPS II, uit hoofde eener gedane gelofte, na den bevochten zege bij *St. Quintin*, in 1557, dat wijd beroemde klooster en slot stichtte, hetwelk men gewoonlijk onder den naam van *Escuriaal* verstaat. Daar de genoemde zege op den 19 van Oogstm., op den feestdag van den Heiligen LAURENTIUS, behaald werd, heeft men ook het Escuriaal aan dezen toegewijd. Het bevat eene menigte van gebouwen en tuinen, die van alles, wat de verkwistende pracht kan daarstellen, voorzien zijn. Twee honderd monniken van de orde van den Heiligen HIERONIMUS bewonen de kloostergebouwen. In de prachtige hoofdkerk, die van 24 altaren en 8 orgels voorzien is, vindt men onder het hooge altaar eene kapel, *Pantheon*

genoemd, waar de overledene koningen van *Spanje* worden bijgezet. KAREL V ontwierp het plan tot dit gebouw, hetwelk door PHILIPS II, III en IV werd uitgevoerd, en berekend wordt 5 miljoen dukaten gekost te hebben. PHILIP II legde de boekerij van het *Escorial* aan, en zijn zoon vermeerderde dezelve aanmerkelijk. Zij bevat belangrijke, onbekende, en niet gebruikte handschriften, waarvan echter een gedeelte, door eenen brand in 1671, ongelukkig is vernield geworden.

ESKIMAUX. Een volk, uit *Groenland* afkomstig, en de kusten van *Labrador*, of *Nieuw-Brittanie* bewonende. Zij spreken eenerelei taal met de *Groenlanders*; zijn klein van gestalte; hebben zeer kleine handen en voeten, en bezitten een bekrompen verstand; maar zijn niet zoo onnoozel, als men wel meent. Hunne natuurflijke kleur is blank; doch men kan dezelve naauwelijks door hunne morsigheid onderscheiden. Zij leven in de grootste armoede van de vischerij en jagt, en zuigen dikwijls, wanneer zij niets hebben, om hunnen honger te stillen, hun eigen bloed uit. Hunne enkelvoudige getallen loopen tot 6, en de zamengefelde tot 21: wat daar boven is, noemen zij eene menigte. Zij leven in eene volkomene gelijkheid, zonder regering, behalve dat de sterkere, de dappere, of die meer vrouwen en kinderen heeft, eenigermate wordt voorgetrokken. Ook bezitten zij geene wetten: de eenige straf bestaat in algemeene verachting. Zij zijn vreemd van alle godsdienstige denkbeelden, weshalve de Moravische broeders, echter met niet veel gevolg, beproefd hebben, den Christelijken godsdienst onder hen in te voeren. In 1777 werd de eerste *Eskimo* gedoopt.

ESOTERISCH. Iets, dat geheim, en alleen voor ingewijden geschikt is. Bij de mysterien, of geheime gezelschappen der ouden, had men, namelijk, *esoterische* en *exoterische* onderrigtingen; waarvan de eerste voor de gewijden, en de laatste voor de ongewijden geschikt waren. Ook in de wetenschappen heeft men, in vervolg van tijd, die manier van voorstellen en onderwijzen, welke alleen voor geleerde kenners (*esoterieken*) dient, *esoterische*, en de zoodanige, die met de bevatting van ongeleerden (*exoterieken*) overeenkomt, *exoterische* genoemd.

ESPLANADE. Een vrij effen plein, voor een groot gebouw; in de krijgskunst de vrije plaats, tusschen de citadel en de huizen der vesting; ook de afdakking der borstwering aan den zoogenoemden bedekten weg. (Zie: GLACIS.)

ESPRIT DU CORPS. De algemeene geest, welke de leden van eenen zekeren stand, of gezelschap, bezielt.

ESQUADER. Een getal, of smaldeel, van ten minste 4 of 5 oorlogschepen, die onder eenen algemeenen bevelhebber uitloopen.

ESQUIRE. Een schildknaap, een titel, dien bijna ieder Engelsch Edelman voert; doch eigenlijk zekere ambtenaren, die tot het hof des konings behooren.

ESSAI. De proef, omtrent de deugdelijkheid en zuiverheid der metalen. Hier van daan *Esfaieren*; de kunst, om te ontdekken, hoeveel zuiver metaal in ieder erts vervat is, of om de evenredigheid der verschillende zelfstandigheden van eenig gemengd metaal aan te wijzen. — *Esfaieur* is inzonderheid iemand, die van goud en zilver eene naauwkeurige proef neemt, om er de inwendige waarde van te ontdekken.

ESTE. Een oud, doorluchtig, Italiaansch geslacht, hetwelk in de jaarboeken der Geschiedenis, door dapperheid en kunstmin, eenen roemrijken naam verworven heeft. Men herinnere zich slechts **BORSO VAN ESTE**, den eersten hertog van *Ferrara*, *Modena* en *Reggio*; **ALFONZO**, den beschermmer van Tasso; den beroemden kardinaal **HIPPOLYT VAN ESTE**, wien door **ARIOSTO** zoo veel lof wordt toegezwaaid, en anderen.

ESTHETICA. (Zie: **AESTHETIEK.**)

ESTLAND. (Zie: **EHSTLAND.**)

ESTRADE. Is, in de Bouwkunst, eene bijzondere plaats in een groot vertrek (bijna als eene Alkove), welke iets hooger dan de vloer, en van eenen trap, naar eenen troon, of een paraden-bed, leidende, voorzien is.

ESTRÉES, (**GABRIELLE**) doorgaans de *schoone Gabrielle* genoemd, wist **HENDRIK IV** zoo zeer te betooveren, dat hij niets onbeproofd liet, om haar hart te winnen, hetwelk hem, daar zij reeds den hertog van **BELLEGARDE** beminde, in het eerst vele moeite kostte. Hij koesterde voor haar, onder al zijne minnaresfen, de sterkste genegenheid, zonder zich echter, in staatszaken, door haar te laten beïnvloeden; verhief haar tot hertogin van *Beaufort*, en had ten oogmerk, om zich van zijne gemalin, **MARGARETHA VAN VALOIS**, te laten scheiden, en **GABRIELLE** te huwen, toen deze in 1599, door vergift, hetwelk de eerste waarschijnlijk door den financie-minister **ZAMET** haar had laten toedienen, het leven eindigde.

ETEOCLES. Deze, met zijnen broeder **POLYNICES**, behoort tot den vroegeren heldentijd der *Grieken*. Uit het bloedschendig huwelijk van **OEDIPUS** en **JOKASTE** gesproten, werden zij, na de verbanning van hunnen vader, tot den *Thebaanschen* troon geroepen, en kwamen de twee broeders overeen, dat elk om het jaar de heerschappij zoude voeren. Dan **ETEOCLES**, als de oudste, het eerst de magt in handen hebbende, weigerde naderhand op zijne beurt af te treden, waarom **POLYNICES**, door zijnen schoonvader **ADRASTUS**, koning van *Argos*, en nog zeven beroemde veldheeren geholpen, zijnen broeder den oorlog aandeed, waarin beiden in een tweegevecht sneuvelden, en het rijk overlieten aan hunnen oom **CREON**, die naderhand om zijne wreedheid verdreven werd. Deze *Thebaansche* krijg is de beroemdste, welken de Grieksche geschiedenis voor den *Trojaanschen* togt oplevert, en was het onderwerp voor verscheidene dichters der oudheid.

E.

ETHICA. De zedeleer, of de leer der pligten, bij de ouden zoo veel als beoefenende wijsbegeerte.

ETHNOGRAPHIE. De beschrijving of geschiedenis der volken. *Ethnographisch* beteekent: volgens de geschiedenis, welke tweeledig bearbeid wordt: of *chronologisch*, dat is volgens de tijldorde, of *ethnographisch*, waarbij de geschiedenis van ieder volk afzonderlijk wordt verhandeld.

ETIQUETTE. Beteekent: 1. Het voorgeschreven, streng gebruik bij een hof, waarnaar men zich, zoodra men aldaar verschijnt, naauwkeurig rigten moet. 2. Is het, bij de kooplieden, een stukje papier, of perkement, hetwelk aan de koopwaren gehecht wordt, om het geheugen, ten aanzien van den prijs, deugdelijkheid enz. te gemoet te komen, en gewoonlijk door zekere nommers of getallen, welke ieder koopman voor zich zelve heeft, kenbaar is.

ETRURIERS, of ETRUSKERS. Een oud volk in *Italië*, dat gedeelte van hetzelfde bewonende, hetwelk in later tijd *Toskane* werd genoemd, en eenen staat op zich zelf uitmaakte, die ten laatste door de *Romeinen* overheerd werd. Het aandenken dezes volks staat in hooge achting, uit hoofde van de menigvuldige kunststukken, welke nog van hetzelfde voorhanden zijn. Reeds vroeg vervaardigden de *Etruskers* figuren in hout, erts. enz.; doch deze zijn zoo lomp en wanstaltig, dat men niet behoeft te twijfelen, of zij waren van eigen vinding, en niet van andere volken ontleend. In later tijd werd de Grieksche en Egyptische smaak in *Etrurië* bekend, en de laatste inzonderheid gevolgd, vermits de duistere en zwaarmoedige denkbeelden der Egyptische kunstenaars met het nationaal karakter der *Etruskers* meer overeenstemden, dan het levendige en vrolijk bevalige der *Grieken*. Sommige standbeelden, een aanzienlijke voorraad van gesneden steenen, en andere voorwerpen der beeldende kunst, welke wij nog van de *Etruskers* bezitten, stellen ons in staat, om over hunnen smaak te oordeelen, en men kan niet ontkennen, dat verscheidene hunner afbeeldfels gelukkig uitgevallen zijn: inzonderheid geldt dit van vele vazen, schotels, offervaten enz. (zie **VAZEN**), van welke nog een aanzienlijk aantal voorhanden is, welker modellen men, in later tijd, in onze vazen en vaten heeft nagevolgd. Zij zijn meestal van verheven werk voorzien, en dikwijls ook geschilderd; doch de *Etruskers* hadden geene kennis van het mengen der kleuren, zoo min als van licht en schaduw. Gewoonlijk is de kleur der figuren zwart of rood. GORI, PASSERIUS en HAMILTON hebben uitvoerige beschrijvingen van deze gedenkstukken gegeven, en door kopere platen opgehelderd. Volgens LIVIUS zijn al de sieraden aan het koninkdom gehecht, alsmede de prachtkleeding der *Romeinen* en de elpenbeenen zetels der overheden, door de *Romeinen* van de *Etruskers* overgenomen. — Van hier dan ook de twaalf *Bundeldragers*, *LICTORES* genoemd, daar ten tijde van SALOMO *Etrurië* in twaalf stammen verdeeld was, waarvan ieder een bundeldrager aan den koning leverde. Lang reeds voor de *Carthagers*, dre-

ven

ven de *Etruriërs* handel, langs de *Toskaansche* en *Adriatische Zee*. Zij onderhielden volkplantingen in *Corfica* en elders. (Men zie WINKELMAN D. I. C. 8.

ETSEN. Is eene manier, om door sterk water in koper te graveren. Men gebruikt hiertoe eene welgeslepen en gepolijste plaat, welke men met een mengsel van maagdenwas, pek, jodenlijm en mastik overtrekt, en vervolgens boven de vlam eener kaars houdt, opdat de Etsgrond zwart, en tevens door de hitte volkomen effen worde. Hierop bestrijkt men de teekening, die men in het koper wil brengen, van achteren met loodwit; hecht ze, met was, aan de vier hoeken van de plaat vast, zoodanig, dat de bestreken zijde op den zwarten grond ligt, en trekt vervolgens met de naald al de omtrekken en voornaamste lijnen der teekening over, waarna men die wederom van de plaat afneemt, en, in witte lijnen geschetst, overgebracht ziet. Deze is de oudste manier van overbrengen; doch thans bedient men zich meestal van een gevernisd papier, om de omtrekken eerst met potlood of roode aarde daarop na te trekken, waarna men de beteekende zijde op de plaat legt en er eene rol laat overgaan. Zoodra de teekening aldus op de plaat is overgebracht, trekt men met de Etsnaald al de witte strepen, door den grond heen, op het koper, en maakt voorts schaduw en licht door *arferingen* en punten. Dit verrigt zijnde, moeten de trekken, die men met de naald op het koper heeft gemaakt, in hetzelfde worden ingebeten, waartoe men rondom de plaat eenen rand van was legt, zoo dat het sterkwater er ten minste eenen vinger dik op staan kan. Hierna maakt men de plaat boven het vuur even warm, giet er dan het sterkwater op, en roert het van tijd tot tijd met de veer van eene pen om; wordende echter de plaatfen, welke men niet diep wil ingebeten hebben, voor men er het sterkwater op giet, met een mengsel van kaarsmeer en zwartfel, of mastik-vernis met zwartfel, toefineerd. Nadat het sterkwater omtrent een uur op de plaat geslaan heeft, giet men het er weder af, en ziet, hoe ver de trekken zijn ingebeten, waarna men er nogmaals sterkwater opgiet, hetwelk echter nu niet langer dan omtrent een kwartiers uurs er op staan blijft; herhalende men dit op- en afgieten zoo dikwijls, tot dat alles behoorlijk is ingebeten. Men neemt daarna den wasfen rand weg, legt de plaat boven het vuur, tot dat de grond gesmolten is, en er schoon kan afgeveegd worden, en maakt van de plaat eenen afdruk, die de *Etsplaat* genoemd wordt, en alleen dient, om te kunnen zien, waar het sterkwater al of niet zijne behoorlijke werking gedaan hebbe, ten einde dan het gebrekkige te kunnen verhelpen, en de plaat met het graveer-ijzer verder geheel af te werken.

ETTER. Is een dierlijk sap, hetwelk bij uit- en inwendige verwondingen, wanneer zij niet terstond heelen, en bij andere beleedigingen des ligchaams, door eene bijzondere, ziekelijke werking der

der aangedane vaatjes wordt afgescheiden. Men maakt onderscheid tusschen *goeden* of *gezonden*, en *bedorven* etter (*ichor*). De eerste komt te voorschijn, wanneer de aangedane deelen, de geledene beleediging uitgezonderd, gezond en welgesteld zijn. Men moet zulken etter aanmerken als een' zachten balsen, waarmede de teedere, zich herstellende deelen bestreken zijn, en waaronder zij genezen. Deze etter is een groenachtig, ligt geel, lijmerig vocht, zacht en eenigzins verachtig op het gevoel, van eenen dierlijken doffen reuk, die echter niet sterk is, en van eenen latten smaak. Hij bestaat, door het mikroskoop bezien, uit witte bolletjes, drijvende in een helder vocht. Zijne bestanddeelen zijn vooral water en eiwit, een weinig soda, of potasch, eene zeer geringe hoeveelheid zouten, zuurstofijzer (*ijzer-oxide*) zwavel en phosphor. Hij verwelt het blaauwe vioolsap meestal groen. Bedorven etter is altijd dunner, wankleurig, stinkend, ontwikkelt somtijds ammonia, somtijds zwavel-waterstoflucht, somtijds beiden verbonden. Deze ontstaat, wanneer de etterende oppervlakte niet wel gesteld, en er algemeen bederf der sappen, of eenig plaatselijk bederf, aanwezig is.

ETTERDRAGT. Etterdragten zijn door kunst gevormde, veretterende oppervlakten, of kanalen. Men maakt dezelve meestal door eenen draad door de huid te halen, en dezelve dagelijks te verschuiven, hetwelk eene prikkeling veroorzaakt, waardoor eerst ontfeking en vervolgens verëtering ontstaat.

ETTERGEZWEL, *Abces*, noemt men een gezwel, waarin zich etter vormt, of reeds aanwezig is, het zij aan de oppervlakte des ligchaams, onder de huid en tusschen de spieren, of wel in de binnenste deelen. Een Ettergezwel in de long heet *vomica*.

ETYMOLOGIE. Woord-afleiding, woord-onderzoeking. Een *Etiymologist* is dus iemand, die zich met voortgelijke onderzoekingen van woorden, en derzelver afleidingen, onledig houdt, en dezelve tot hunne wortel- of stamwoorden terug leidt.

EUAGRIUS. Onder dien naam zijn bekend: 1. Een priester, beroemd door zijne kuischheid en matigheid. 2. Een der diakonen van *Constantinopel* ten tijde van GREGORIUS NAZIANZENUS, naderhand door sommige schrijvers der kerkelijke geschiedenis, voor ketter gehouden; doch van anderen zeer geprezen. 3. Een der schrijvers der kerkelijke geschiedenis. Zijn verhaal loopt van het einde der geschiedenissen van THEODORETUS tot het twaalfde jaar der regering van keizer MAURITIUS.

EUBOEAE. Naast *Creta* of *Candia* het grootste eiland van den Griekschcn *Archipel*, tegenwoordig *Negropont*. De voornaamste stad van hetzelfde was *Chalcis*, in vroegeren tijd door eene brug met het vaste land vereenigd. Dikwijls was dit eiland het tooneel der krijgsoverheerschingen, vooral in de Perzische oorlogen.

EUBULIDES. Schreef het leven van den wijsgeer DIOGENES.

EU-

EUBULUS. Een *Atheensch* burger en tegenstrever van den rede-naar DEMOSTHENES, ook heette dus een blijfspelschrijver der oude en middelbare Grieksche comedie; en een historieschrijver van latere tijden.

EUCLIDES. Een der beroemdste wiskundigen, die men te regten vader dezer wetenschap mag noemen. Hij werd, omtrent 300 jaar voor onze tijdrekening, te *Alexandria* in *Egypte* geboren, oefende zich te *Athene*, en leerde vervolgens te *Alexandria*, onder PROLOMEUS SOTER, de meetkunde; breidde het gebied der wiskunde uit, en liet niet een deel derzelve onbearbeit. Hetgeen, dat hij over de muziek geschreven heeft, geeft ons het beste denkbeeld van den staat dier wetenschap bij de *Grieken*. Van hem moet men wel onderscheiden eenen anderen EUCLIDES, van *Megara*, een beroemd leerling van SOCRATES, welke, toen die van *Athene* en *Megara* elkander beoorloogden, heimelijk in vrouwengewaad te *Athene* kwam, om SOCRATES te hooren.

EUDAEMONISMUS, EUDAEMONOLOGIE. De leer der gelukzaligheid, of dat leerstelsel, hetwelk de bereiking daarvan als het hoofddoel, als het hoogste beginsel van alle pligten en van eenen deugdzamen wandel erkent, en dus de hoogste grondwet der zedekunde uitmaakt. Dit gevoelen staat tegen het *Moralismus*, of de zuivere deugdenleer over, volgens welke men deugd tot zijn hoofddoel stelt, en het goede wil en doet, omdat het goed is, alleen uit besef van plicht en uit achting voor de zedelijke wet, zonder daarbij eenig belang in aanmerking te nemen.

EUDIOMETER. Beteekent in de natuurkunde eenen Luchtmeter, en wel zoodanig eenen, waardoor men de gezondheid der lucht, of hare geschiktheid ter inademing, en dus hare heilzaamheid, onderzoekt.

EUDOCIA. (*ARLIA*) stierf in het 460ste jaar onzer tijdrekening, en was de dochter van den wijsgeer LEONTIUS te *Athene*, die zoowel door hare schoonheid als geleerdheid en schranderheid uitmuntte. Zij reisde naar *Konstantinopel*, om zich over de onregtvaardigheid harer broeders te beklagen, en begaf zich met den keizer THEODOSIUS den Jongen in het huwelijk, waarvan het gevolg was, dat zij zich ten hoogste grootmoedig jegens hare broeders gedroeg. Haar troon was steeds door geleerden omringd, onder welke inzonderheid PAULLINUS bij haar in zulk eene hooge achting stond, dat de keizer hem uit jaloezij liet ombrengen, en EUDOCIA aan haren vorigen stand terug gaf. Zij stierf te *Jeruzalem*, nadat zij haren overigen leeftijd met de beoefening van den godsdienst en de geleerdheid had doorgebracht, en verklaarde plegtig, dat zij onschuldig was.

EUDURANION, of het doorschijnend zonnestelsel, is een werktuig, door A. WALKER, een Engelschman, uitgevonden, hetwelk zeer geschikt is, om sterrekundige kennis te verbreiden en te verzuimlijken. Dit werktuig, hetwelk 20 voet in zijne middelijn bevat,

en met veel kunst en moeite bearbeid is, staat in eene verticale rigting voor de aanschouwers, en deszelfs globen zijn zoo groot, dat men dezelve op den versten afstand van de vertoonplaats duidelijk kan zien en onderscheiden. Ieder planeet of trawant zweeft, zoo het schijnt, geheel vrij en ongehinderd, en verrigt, zonder zichtbare oorzaak, haren jaarlijkschen en dagelijkschen loop; terwijl de fraaije verlichting aan het geheel eene aangename vertooning bijzet. De zoon van WALKER hield in *Londen* er korte lesfen over, en had een buitengewonen toeloop.

EUGENIUS, (FRANS) prins van *Savotjen*, in 1663 te *Parijs* geboren, was buiten twiifel de grootste van alle veldheeren, die, in de jongste tijden, de Oostenrijksche legers aanvoerden. De staat was aan een louter toeval het bezit van dezen grooten man verschuldigd. Hij was namelijk tot den geestelijken stand bestemd, en bezat reeds als jongeling verscheidene abdijen; doch had zulk eene sterke neiging tot den krijgsdienst, dat hij aan *Lodewijk XIV* om eene plaats bij het leger verzocht. Hij ontving echter, door kuiperij van den trotfchen en heerschzuchtigen *Louvois*, een weigerend antwoord, en moest van den koning zelven, uit hoofde van zijn zwak lichaamsgeftel en zijnen geestelijken stand, vrij wat spotternij verduren. Vol gramfchap verliet hij zijn vaderland; besloot, niet anders, dan met de wapens in de hand, in hetzelfde terug te keeren; begaf zich in Oostenrijkschen dienst; verkreeg weldra, na eenige proeven van buitengewone heldendeugden, een regiment, en werd eindelijk tot luitenant-generaal verheven, welke post toen ten tijde de hoogste bij het leger was. Hij streed met gelijken roem, onder *LEOPOLD* en *KAREL VI*, in twee oorlogen tegen de *Turken*, en voerde, in den Spaanschen succesfie-krijg, die grootendeels onder *JOZEPI I* voorviel, het bevel tegen *Frankrijk* met het beste gevolg. Zijne behaalde grootte overwinning bij *Zenta* en *Peterswaradin*, bewerkte inzonderheid den vrede van *Carlowitz* in 1698, waardoor de grenzen van *Hongarije* aanmerkelijk werden uitgebreid. Hij vernietigde, gedurende den succesfie-oorlog, door de nederlagen bij *Hochstädt*, *Turin*, *Oudenaarden* en *Malplaquet*, vereenigd met *Malbourough*, de Fransche legers, en deed *Lodewijk XIV* gevoelen, welk een' gevaarlijken vijand hij aan hem had, die hij als vriend naauwelijks met eenen enkelen blik had verwaardigd. Nog tot aan zijnen dood, die den 21 van Grasm. 1736 voorviel, voerde deze voortreffelijke held de oorlogen voor zijnen vorst met een uitstekend geluk, en zijn roem rijst bij de nakomelingschap nog hooger, omdat hij niet alleen in het midden van het gedruisch der wapenen de wetenschappen beminde en bevorderde; maar ook dikwijls de plaats van eenen onderhandelaar en gezant, te meesten voordeele van zijn hof, bekleedde. Als afzonderlijk burger vertoonde hij zich in het gunstigste daglicht; want hij was een vijand van alle buitensporigheid en heimelijken handel, en wist al den laster van kruipende hovelingen door zijne braafheid van zich af te weren.

EU-

EUGRAPHE, of donkere kamer (*chambre obscure*); een werktuig, door den heer CAYEUX uitgevonden, om de voorwerpen naar het leven te teekenen. Hetzelve komt veel nader aan de volkomenheid, welke men in eene *chambre obscure* vordert, dan alle, die tot dus ver bekend zijn, en bezit het voordeel van de voorwerpen te vertoonen in derzelver natuurlijke gedaante; terwijl alle *chambres obscures*, die tot hiertoe gemaakt zijn, dezelve of het onderste boven, of van de, tegen den waren stand overstaande, zijde, voorstellen. De *Eugraphe*, daarentegen, vertoont dezelve in hunnen waren stand, zonder verplaatsing, in alle derzelver kleuren, en in elke beweging, met eene verwonderlijke naauwkeurigheid, en dit door een middel, dat even zoo eenvoudig als vernuftig is. De heer SOLEIL, die dit werktuig vervaardigt, heeft hetzelve vereenigd met een tweede van zijne eigene uitvinding, hetwelk de in beweging zijnde voorwerpen van de tegengestelde zijde van hunnen waren stand vertoont. Wanneer deze beide werktuigen zijdelings met elkander op dezelfde voorwerpen vereenigd zijn, vertoont het, in beweging zijnde, voorwerp, dat, in het een, aan de linker zijde gezien wordt, zich, op hetzelfde oogenblik, in het ander, aan de regter zijde, en, zoodra de beide deelen elkander tot aan de lijn, die de twee werktuigen van een scheidt, genaderd zijn, verdwijnen zij gelijktijdig. Wanneer het voorwerp zich vertoont aan de zijden, die elkander raken, schijnen zij van elkander te scheiden, om aan de buitenzijde te verdwijnen. De schilders hebben, door dit werktuig, een gemakkelijk middel gevonden, om de uitwerkingen der Natuur op het gezigt te beoefenen; terwijl de liefhebbers er eene zeer leerzame uitspanning door verkregen hebben.

EULER. (LEONARD) De beroemdste wiskundige van den jongsten tijd. Hij werd in 1707 te *Bazel* geboren; genoot aldaar het onderwijs van den grooten JOHAN BERNOULLI; verkreeg, reeds in zijne vroege jeugd, den post van eenen adjunct, in 1727 dien van hoogleeraar aan de akademie te *Petersburg*, en in 1741 den leerstoel in de wiskunde te *Berlijn*; doch keerde in 1766 naar *Petersburg* terug, waar hij in 1783 als bestuurder van de wiskundige klasfe der akademie stierf. Men bewondert niet alleen zijne zeldzame, uitgebreide kunde en ontdekkingen in de wis-, sterre-, werktuig-, natuurkunde en andere wetenschappen, maar ook zijne voorbeeldelooze vlijt. Hij schreef veel meer dan VOLTAIRE; en HIRSCHUNG telt, in zijne levensbeschrijving, 45 groote werken, en 681 verhandelingen op, die uit zijne pen gevloeid zijn. Zelfs het ongeluk, van in zijne jeugd het ééne, en in lateren leeftijd het anderé, oog te verliezen, konde hem van zijne onvermoeide oefeningen niet terug houden. Zijne *brieven aan eene Duitfche Prinses, over verscheidene voorwerpen van Natuurkunde*, verdienen voor min geoefenden alle aanbeveling. Zijn geheugen was zoo verbazend sterk, dat hij de

geheele *Aeneide* van VIRGILIUS uit zijn hoofd wist, en de moeilijkste berekeningen, zonder behulp van eenig schrijfgereedschap, maken konde. Deze groote man was, daarenboven, van een onbesproken gedrag, aangenaam in gezelschap, en een voorbeeld van braafheid. Behalve de genoemde brieven verdienen, onder zijne menigvuldige schriften, eene bijzondere opmerking: zijne *Theoria motuum planetarum et cometarum*; *Introductio in analysin infinitorum*; *Institutiones calculi differentialis*; *Institutiones calculi integralis*; zijne aanleiding tot de *Algebra*, zijne *Dioptrica*, *Opuscula analytica*, en andere.

EUMENES. Men telt twee koningen van *Pergamus* van dezen naam, beiden bondgenooten der *Romeinen*, en beroemd door hunne zucht voor geleerdheid. De eerste bloeide van 263 tot 241 voor CHRISTUS, sloeg ANTIOCHUS I, bij *Sardes*, en breidde zijn rijk uit. Ook deed hij den *Bitlynischen* koning PRUSIAS, bij wien zich HANNIBAL verschool, om der *Romeinen* wil, den oorlog aan. EUMENES II, erfgenaam van al de groote bekwaamheden van zijnen vader, den voortreffelijken ATTALUS, regeerde van 197 tot 158, en werd door de *Romeinen*, wegens zijne betoonde hulp tegen ANTIOCHUS den Grooten, met bijna al de landen begiftigd, welke deze in *Klein-Azië* bezeten had, maar verloor ook tevens zijne eigene beheersching, zoo dat hij naderhand nauwelijks in den oorlog met den *Macedonischen* koning, PERSEUS, vergiffenis van den senaat verkreeg, en met haar zijn rijk behield. Als een beminnaar der letteren, verrijkte hij de beroemde boekerij van PERGAMUS op eene uitstekende wijze.

EUMENES. Van eene geringe bediening tot eenen der eerste veldheeren van ALEXANDER den Grooten verheven, viel hem, na deszelfs dood, *Paphlagonië* en *Cappadocië* ten deel. Naderhand, door ANTIGONUS uit *Azië* verdreven, zocht hij SELEUCUS tot zijne partij over te halen; doch, hem dit niet gelukkende, veroverde hij *Babylonië* op SELEUCUS, die naar *Egypte* week. Kort hierop, ook de wapenen tegen ANTIGONUS wendende, werd hij door zijne foldaten verraden, en aan zijnen vijand overgeleverd, welke hem van kant maakte in het jaar 320 voor CHRISTUS.

EUMENIDEN. (Zie: FURIEN.)

EUPEN. (in het Fransch *Neaux*) Een vlek, in de provincie *Limburg*, tot het koninkrijk der *Nederlanden* behoorende, en eenige uren van *Aken* gelegen. Het bevat 10,000 inwoners, en heeft verscheiden fabrieken. De lakenweverijen, die de voornaamste uitmaken, leveren sedert de laatste 20 jaren, zulke fraaije en fijne lakens, dat zij de Fransche evenaren. Ook de kasimieren, die men hier vervaardigt, en meental naar *Frankrijk* gezonden worden, zijn niet minder voortreffelijk. Toen de Levantsche handel bloeide, genoot *Eupen* een bijzondere welvaart; doch telt men ook nog heden 20 groote en 30 middelmatige en kleine kooplieden en fabriekeurs in lakens en kasimieren.

EUPHEMISMUS. De omschrijving eener aanstootelijke of onaan-

ALGEMEEN WOORDENT. II.

N n

aan-

aangename zaak in zachter bewoordingen. Dus bedienden zich, b. v. de ouden, om het denkbeeld van sterven uit te drukken, van een veelvoudig *Euphemismus*; zoo als wij ook nog hedende uitdrukkingen: *scheiden, tot de vaderen gaan* enz. bezigen, om den dood onder een min onaangenaam beeld te vertoonen.

EUPHON. Een muzikaal speeltuig, in de gedaante van eenen schrijfsesenaar, waarin zich, wanneer men het dekfel opent, (hetwelk dan tot eenen muziklesenaar dient) van binnen omtrent 40 horizontaal liggende glazen, zuilvormige flaven, of thermometerbuizen bevinden, die de toonen uitmaken; de dikte van eene schrijfspen hebben; omtrent 17 duim lang zijn; door eene spons vochtig gemaakt, en met natte vingers in de lengte gestreken worden. Om de geheele en halve toonen te onderscheiden, neemt men de flaven van zeer donker basalt- of kobolt-glas, alsmede van zeer helder wit glas; loopende het speeltuig van de ongestreken C, tot de 3 maal gestreken F, en staat dus op $3\frac{1}{2}$ oktaaf. De toon van hetzelfde is bijna als die van de *harmonica*, met dit onderscheid, dat men de toonen op hetzelfde niet, zoo als op deze, zoo lang men wil, maar zoo veel de lengte der flaven toelaat, kan aanhouden, om welke reden er dan ook geene zoo langzame uitzetting van het geluid op hetzelfde plaats vindt. Ook zijn de lage toonen nog niet volkomen in sterkte aan de overige geëvenredigd. Voorts spreekt dit speeltuig gemakkelijker; liggende de toonen, zoo wel de hooge als lage, even na bij elkander, en worden de zenuwen van den speler niet zoo sterk aangedaan. De uitvinder van hetzelfde is de heer E. F. F. CHLADNI te *Wittenberg*, die ook verscheidene reizen er mede gedaan, tevens lessen over de *theorie van het geluid* gehouden, en daarover zelfs eene verhandeling geschreven heeft. Voor eenige jaren heeft hij nog verscheidene veranderingen in dit speeltuig gemaakt; doch de ontdekking van deszelfs inwendig maaksel is tot heden nog een geheim.

EUPHONIE. Welluidendheid, sierlijkheid in de toonkunst, alsmede in de uitspraak.

EUPHRAAT. Eene der grootste en merkwaardigste rivieren van het Oosten; wordende het voorste en hooge *Azië*, en, verscheiden eeuwen achter een, ook het Romeinsche en Perzische rijk, door haar van elkander gescheiden. Zij ontspringt uit twee bronnen op den berg *Taurus*; stroomt naar het Zuiden; scheidt *Armenië* en *Natolië*; dringt door den berg *Taurus*, en ontlast zich na eenen loop van 500 uren, eindelijk, bij *Basfora*, met drie monden, in de Perzische golf. Voor het overige was de *Euphraat*, die thans daar, waar zij zich met den *Tigris* vereenigt, *Schat al Arab* (rivier der *Arabieren*) genoemd wordt, eertijds voor *Bablonië* even zoo weldadig, als de *Nijl* voor *Egypte* is, vermits zij van Oogstn. af het land overstroomde, en door haar slib mestte.

EU.

EUPHRANOR. Was een zeer beroemd beeldhouwer, leefde onder de 104de olympiade, en schreef over de *Symmetrie* en het mengen der kleuren.

EUPHRATES. Een zeer beroemd wijsgeer van de Stoïsche sekte, die zich, onder de regering van ADRIANUS, te Rome om het leven bragt.

EUPOLIS. Een dichter van het oude Grieksche blijfspel, die de gebreken des volks op eenen vrijen toon gispde. Hij verloor zijn leven in eenen zeeslag tusschen de *Atheners* en *Lacedaemoniers*, en de eerste waren zoo bedroefd over zijnen dood, dat zij eene wet maakten, waarbij den dichteren verboden werd, in het gevolg de wapenen te voeren.

EURIPIDES. De laatste onder de treurspel-dichters van *Griekenland*. Hij werd op het eiland *Salamis*, bij *Athene*, 480 jaar voor onze tijdrekening, geboren; juist op den dag der groote nederlaag van XERXES. Hij woonde, gelijk zijn voorganger SOPHOKLES, te *Athene*, waar hij, schoon 75 treurspelen geschreven hebbende, op zijne mededingers slechts vijf maal de zege behaalde. Hij was van zijne teederste jeugd af, te gelijk met SOCRATES, PERICLES, en den geschiedschrijver THUCYDIDES, door den wijsgeer ANAXAGORAS, tot wijsbegeerte en menschenkennis gevormd; doch het treurig uiteinde van dezen wijzen weerhield hem, om zijn leven aan de wetenschappen te wijden. Hij reisde te gelijk met PLATO naar *Egypte*, en begaf zich naderhand aan het Macedonische hof, bij den koning ARCHELAUS, waar hij in het 75ste jaar zijns levens, volgens sommigen, door honden verscheurd werd. Zijne treurspelen, waarvan nog 19 voorhanden zijn, dragen in alle opzigten het kenmerk van eenen meer verfijnden smaak: de stijl is beschaafder, dan die van zijnen voorganger AESCHYLUS; de manier van uitdrukking is teeder en aandoenlijk; het onderwerp zeer aangenaam, en de karakters zijn treffend geschilderd; doch in verhevenheid van denkbeelden is hij minder dan SOPHOCLES, en in dichterlijke vlugt moet hij onderdoen voor AESCHYLUS. Ook in zijne treurspelen blijft EURIPIDES wijsgeer, zoodat hij de afgetrokkene stellingen der zedeleer, niet zonder een gelukkig gevolg, ten tooneele voert; schoon zijne stukken dikwijls juist daardoor te veel kracht verliezen.

EURIPUS. Eene smalle zeeëngte, tusschen de eilanden *Negropont* en *Livadië*, bij *Griekenland*, merkwaardig, omdat men er tweederlei eb en vloed heeft. Bij nieuwe maan en eerste kwartier, zijn dezelve zeer geregeld; doch voor het overige zeer onregelmatig, alzoo het water in énen dag somtijds 20 maal op- en afloopt.

EUROPA. Het kleinste, doch magtigste, volkrijkste, en meest beschaafde deel der wereld: liggende in de noordelijk koude en noordelijk gematigde luchtstreek, tusschen den 6 en 86° lengte, en den 35 tot 75° noorder-breedte. Deszelfs vlakke inhoud, met de eilanden, wordt verschillend opgegeven, alzoo sommigen dien op 158,

anderen op 164, eenigen op 175, ja zelfs op 179,000 vierkante mijlen bepalen. Een gelijk verschil heeft er ten aanzien van het getal van deszelfs bewoners plaats, hetwelk nu eens op 160, dan eens op 170, millioen zielen geschat wordt. *Europa* grenst ten Oosten aan het *Uralisch* en *Werchoturisch* gebergte, waar echter de grenzen niet volkomen bepaald zijn; voorts aan de rivier de *Don*, de zee van *Azof*, de *Zwarte zee*, de straat van *Konstantinopel*, de zee van *Marmora*, de *Dardanellen*, en de *Grieksche* of *Egeïsche zee*: ten Zuiden aan de *Middellandsche zee*, die het van *Afrika* scheidt; ten Westen aan de *Atlantische zee*, waardoor het van *Amerika* wordt afgescheiden, en ten Noorden aan de noordelijke *Ijszee*; terwijl deszelfs lengte van kaap *St. Vincent*, in *Portugal*, tot aan het noordelijkst einde van het *Werchoturisch* gebergte, 900, en de breedte, van het voorgebergte *Matapan*, tot aan de *Noordkaap* in *Noorwegen*, 550 mijlen bedraagt.

Dit werelddeel wordt door de volgende zeeën bespoeld: 1. door de noordelijke *Ijszee*, met de *Witte zee* bij *Rusland* en *Noorwegen*; 2. door den *Noorder-Occaan*, die in de *Noorweegsche zee* bij *Noorwegen*, de *Britsche zee*, ten Oosten van *Groot-Brittanie*, de *Duitsche* of *Noord-zee*, het *Kattegat*, of *Schagerrak*, de *Oostzee*, met de *Bothnische* en *Finlandsche golven*, verdeeld wordt; 3. door de *Atlantische* of *Westelijke zee*, welke wederom verdeeld worden in de *Bokaaische*- en *Aquitansche zee*, het kanaal tusschen *Frankrijk* en *Engeland*, de *Iersche zee*, tusschen *Engeland* en *Ierland*; de *Middellandsche zee*, tusschen *Europa* en *Afrika*, waartoe de *Adriatische zee*, of *golf van Venetië*, de *Egeïsche*- of *Grieksche zee*, die van *Marmora*, de *Zwarte zee*, en de zee van *Azof* behooren. — Behalve deze zeeën, vindt men in *Europa* de volgende zee-engten, als: de *Sont*, de *grooten* en *kleinen Belt*, die de *Oostzee* met het *Kattegat* vereenigt, de *straat* of *het naauw van Calais*, welke uit de *Noord-* in de *Atlantische zee* leidt, de *straat van Gibraltar*, die de laatste met de *Middellandsche zee* verbindt, de *straat van Sicilië*, tusschen *Napels* en *Sicilië*, de *Hellespont*, of de *straat der Dardanellen*, welke uit de *Grieksche zee* in die van *Marmora* voert, de *straat van Konstantinopel*, welke de *Zwarte zee* met die van *Marmora* vereenigt, en eindelijk de *straat van Feodosia* of *Kassa*, die uit de *Zwarte-* in de *Azoffsche zee* leidt. — Onder de rivieren telt men 28 voornamen, als: de *Ebro*, de *Rhone* en de *Po*, die in de *Middellandsche zee* stroomen; de *Donau*, *Dniester*, *Dnieper*, welke zich in de *Zwarte zee* ontlasten; de *Don*, die zich in de zee van *Azof* uitstort; de *Volga*, die in de *Kaspische zee* vloeit, de *Dwina*, die in de noordelijke *Ijszee* stort; de *Duna*, *Weichsel* en *Oder*, die in de *Oostzee* uitloopen; de *Elbe*, de *Wezer* en de *Rijn*, (echter nadat dezelve verschillende namen heeft aangenomen), welke in de *Noordzee* stroomen; de *Seine*, die zich in het *Kanaal* ontlast, en de *Loire*, *Garonne*, *Duero*, *Taag*, *Guadiana*, en *Guadaluqui-*

quivir, welke zich in den *Atlantischen Oceaen* storten. — Van de talrijke meren bevinden zich de grootste in het noordelijk gedeelte van *Europa*: in *Rusland* heeft men dat van *Ladaga*, het grootste van alle, *Onega* en *Peipus*; in *Zweden* het *Maler-*, *Wcener-* en *Wettermeer*; in *Italië* de meren *Garda*, *Comer*, *Laggo Maggiore*, en het *Lagunermeer*; in *Zwitserland* het meer van *Geneve*, de *Boden-zee*, het *Zuricher-* en *Neuenburgermeer*, en in *Hongarije* het *Neusiedler-* en *Plattenmeer*.

Zwitserland is het hoogste land van *Europa*; van daar wordt de grond naar alle zijden lager, en loopt ten laatste bij de *Noord-* en *Oostzee* in gelijke vlakten uit. De vlakste en laagste landen zijn, aan deze beide zeeën, de *Nederlanden*, *Noord-Duitschland*, *Denemarken*, *Pruisen* en *Rusland*. Het grootste gebergte is de *Alpen* in *Zwitserland* en *Italië*, van waar zij zich in verschillende takken uitbreiden: zij loopen westelijk naar *Frankrijk*, en vereenigen zich door middel van de *Savannes* met de *Pyreëen*; terwijl zuidwaarts een arm derzelve naar de *Middellandsche zee*, en onder den naam van *Appenijnen* door *Italië* loopt. Oostwaarts loopen onderscheidene takken door het zuiden van *Duitschland*, tot aan de *Turksche provincien*, en noordwaarts strekt zich eene andere bergketen der *Alpen* in het Westen van *Zwitserland* uit, die *Jura* geheeten wordt, (zie verder *ALPEN*). In het oostelijk gedeelte van *Europa* vindt men de *Karpaten*, die aan de eene zijde met de *Sudeten*, en aan de andere met het gebergte in *Turkije* verbonden zijn.

De bewoners van *Europa* verdeelt men in 5 hoofd- of oorspronkelijke volken, namelijk: 1. in diegenen, welke bij de volksverhuizing (zie *aldaar*), door hunne vermenging met de oude inwoners, in *Portugal*, *Spanje*, *Frankrijk*, *Italië* en *Engeland*, hun aanzijn ontvingen. 2. De *Duitschers*, die zich, buiten *Duitschland*, in *Pruisen*, *Coer-*, *Lijf-* en *Ehstland*, *Polen*, *Hongarije* en *Zevenbergen* hebben uitgebreid. 3. De *Noordsche* volken in *Denemarken*, *Zweden*, *Noorwegen* en *IJsland*. 4. De *Slavische* in *Rusland*, *Polen*, *Boheme* en *Moravie*, en eindelijk 5, in *Osmannen* of *Turken*. Behalve deze oorspronkelijke volken, vindt men in *Europa* nog verscheidene andere, die van gene niet afstammen, als: *Hongaren*, *Grieken*, *Tartaren*, *Arnauten*, *Samojeden*, *Finnen*, *Letten*, *Koerlanders*, *Ieren*, *Schotten*, *Hooglanders*, *Joden*, *Zigeuners* enz. — De Christelijke godsdienst is in *Europa* de heerschende; doch belijden ook een aantal inwoners den Joodschen en Mahomedaanischen. Onder de *Laplenders* en *Samojeden* vindt men nog Heidenen, doch in gering getal.

Men kan de luchtgesteldheid van *Europa* verdeelen: 1. in de *warne*, waar de citroenboom zonder kunst bloeit, tot aan den 43° noorder breedte, en men eene aangename lente, heete zomers en korte winters heeft; 2. in de *gematigde*, tot op den 65°, waar het koren nog rijp wordt; en 3. in de *koude* luchtstreek, tot het uiter-

ste Noorden, waar niet eens hout, maar alleen rendier-mos groeit, en behalve dit dier geen huisdier kan leven; waar de zon, in het hoogste Noorden, 3 maanden lang den gezigteinder niet verlaat, en de gelijke lange nacht door het prachtig schouwspel van het noorderlicht verlicht wordt.

De voortbrengfels van den grond zijn in dit werelddeel niet zoo menigvuldig, als in de overige; doch, daarentegen, wordt het zorgvuldiger bebouwd, waardoor het alles voortbrengt, wat de nooddrift vordert, en veel zelfs, dat tot gemak en veraangenaming van deszelfs bewoners kan dienen. Het dierenrijk levert paarden op van een uitmuntend ras, runderen, schapen met de fijnste wol, ezels, geiten, varkens, honden, rendieren, onderscheidene soorten van wild en gevogelte, eene menigte vischen, waaronder inzonderheid de haring aan vele bewoners onderhoud verschaft, en nuttige insecten, als: bijen, zijdewormen, kermes, galwespen, Spaansche vliegen, oesters en parelschulpen — Uit het plantenrijk heeft *Europa* koren van allerlei soort, uitmuntende weilanden, smakelijke tuingewassen, veel ooft, edele zuidelijke vruchten, als: vijgen, amandelen, kastanjes, citroenen, oranje-appelen, olijven, granaatappelen, enz voorts vlas, hennep, katoen, tabak, de edelste wijnsoorten, en eenen grooten voorraad van brand-, timmer- en scheepshout. — Het delfstoffelijk rijk levert alle metalen, edele en onedele, op, en, over het geheel, de meeste delfstoffen in genoegzame menigte. In *Hongarije* en *Zevenbergen* vindt men het meeste goud en zilver, en in de noordelijke landen, zoo als *Zweden*, *Noorwegen* en *Rusland*, veel ijzer; terwijl, in verscheidene landen, genoegzaam, zelfs overvloedig, zoo wel klip-, zee- als bronzout gevonden wordt.

Europa is de zetel van kunsten en wetenschappen, en de menschheid heeft de ontdekking der gewigtigste waarheden, de nuttigste uitvindingen, en de schoonste voortbrengfels van den geest aan hetzelve te danken. Niet minder dan 85 universiteiten zorgen voor het hoooger onderwijs, en met de volksbefchaving houden zich talrijke volkscholen onledig; terwijl op vele plaatsen akademien van wetenschappen, en kunstverzamelingen van allerlei aard, voorhanden zijn. — In geen werelddeel zijn de manufakturen en fabrieken, inzonderheid in *Groot-Brittanje*, *Frankrijk*, *Duitschland*, de *Nederlanden* en *Zwitserland*, in eenen zoo bloeienden staat. Men verwerkt hier niet slechts Europische voortbrengfels, maar ook van andere werelddeelen, en levert niet alleen alles, wat tot de behoeften des levens, maar ook wat tot de weelde behoort. De handel is er niet minder levendig en wordt, in vele oorden, door straatwegen, kanalen, een wel ingerigt postwezen, banken, asfurantie-kompagnien, handelgenootschappen en jaarmarkten bevorderd, en bepaalt zich niet alleen tot *Europa*, maar strekt zich tot alle werelddeelen uit.

Ten aanzien van den regeringsvorm bevinden zich in *Europa* 3 keizerrijken, als: *Rusland*, *Oostenrijk* en *Turkije*; 21 koningrijken,

ken, namelijk: *Portugal, Spanje, Frankrijk, de Nederlanden, Groot-Brittanie en Ierland, Denemarken, Noorwegen, Zweden, Pruisen, Gallicië, Illijrie, Hongarije, Boheme, Sardinië, Sicilië, Napels, het Lombardisch, Venetiaansch, Beijeren, Wurtemberg, Sakse en Hanover*; 1 keurvorstendom, namelijk: *Hesfen*; 6 groot-hertogdommen, te weten: *Baden, Hesfen, Oldenburg, Meklenburg, Weimar en Luxemburg*; 9 hertogdommen, namelijk: *Nassau, Brunswijk, Anhalt-Desfau, Anhalt Bernburg, Anhalt-Köthen, Göttha, Coburg, Meiningen, Hilburghausen*; 9 vorstendommen, te weten: *Hohenzollern - Hechingen en Sigmaringen, Lichtenstein, Schwarzburg-Sondershausen en Rudolstadt, Reusz, Lippe - Detmold, Lippe-Schaumburg en Waldek*; en, eindelijk, republieken of gemeenebesten, als: *Zwitserland, St. Marino*, enz. benevens de vrije steden *Hamburg, Bremen, Lubek, Frankfort aan den Main en Krakau*.

EUROPA. De dochter van AGENOR, koning van *Phoenicië*, en der nimf MELLA, en zuster van CADMUS. JUPITER, op deze schoone prinses verliefd zijnde, veranderde zich zelve, volgens de fabel; in eenen fraaijen, witten stier, die aan EUROPA, toen zij aan den oever der zee wandelde, behaagde en zoo tam was, dat hij toeliet, dat zij op hem ging zitten, waarop het dier met zijnen buit naar zee liep, naar *Kreta* zwom, en zich aldaar in eenen schoonen jongeling herschiep. — De waarheid schijnt, dat JUPITER een koning van *Kreta* was, en deze de dochter van den Phoenicischen koning AGENOR, met geweld of door list, schaakte.

EUROTAS. De rivier, welke langs *Sparta* stroomde. De *Spartanen* bewezen haar goddelijke eer, terwijl zij aan DIANA en de *Dioscuren*, volgens de fabel, bijzonder welgevallig was.

EURUS. Onze Zuid-oostenwind; volgens de fabel, de zoon van TYPHON.

EURYDICE. De beroemde echtgenoot van ORPHEUS, welke, toen zij het geweld van ARISTAEUS wilde ontvlugten, door den beet eens adders gewond, omkwam. ORPHEUS echter, door liefde genoopt, drong tot in de onderwereld, en wist, door het liefelijk geluid zijner lier, van PLUTO en PROSERPINA te verwerven, dat hij zijne EURYDICE naar de aarde mogt terug voeren, onder voorwaarde evenwel, van niet eerder naar haar om te zien, dan wanneer zij reeds in de bovenwereld zijn zoude. Dan, door te groote liefde, deze voorwaarde vergetende, zag hij om, en verloor haar voor eeuwig. ORPHEUS was wel geneeskundige, en genas EURYDICE van den beet des adders; maar van de wet des doods haar te redden, vermogt hij niet.

EURYTMIE. Hierdoor verstaat men, in het algemeen, de schoone overeenstemming der deelen met het geheel; doch wel inzonderheid in de dans-, toon- en spraakkunst.

EUSEBIA. Was bij de ouden de godin, of beschermster, der godgeleerdheid.

EUSEBIUS, bijgenoemd PAMPHILI, de vader van de *geschiedenis der Christelijke kerk*, stierf in het jaar 340 onzer tijdrekening in *Palestina*, waar hij te *Cesarea*, sedert 314, de waardigheid van bisschop bekleedde. Hij was de geleerdste man van zijnen tijd, en schreef, zelfs door keizer CONSTANTINUS ondersteund, zijne Grieksche, *Kerkelijke geschiedenis* in 10 deelen, loopende van onzen Zaligmaker tot het jaar 324, waarvan de beste uitgave, in 1659, in folio, te *Parijs*, door VALESIIUS is in het licht verschenen. Voorts vervaardigde hij eene kronijk, van welke, in Latijnsche overzettingen, slechts eenige losse stukken zijn bewaard gebleven, en bezitten wij van hem nog 15 boeken zijner *praeparatio Evangelica*, die, daar zij vele plaatsen uit verloren, wijsgeerige schriften, vervat, van veel waarde is; benevens 20 boeken van zijne *demonstratio Evangelica*, waarin hij de voortreffelijkheid vanden Christelijken boven den Joodschen godsdienst aantoonst; en eindelijk nog eene levensbeschrijving, of liever lofrede, op keizer CONSTANTINUS.

EUSTACHIUS. (BARTHOLOMEUS) Een beroemd ontleedkundige van de 16de eeuw, te *San-Severino* geboren, die vele uitmuntende, ontleedkundige teekeningen liet vervaardigen. Zijn hoofdwerk, omtrent de verschillen tusschen de ontleedkundigen, werd door hem niet voltooid. In 1712 werden de 29 daartoe behoorende platen ontdekt, en in 1714, met de verklaring van LAMASI AVRIX, die er ook een levensbericht van hem heeft bijgevoegd, uitgegeven. Zijne *Opuscula anatomica*, welke wij nog bezitten, verschenen het eerst in 1564 in 4°. De naar hem genoemde EUSTACHIUS-buis (*tuba Eustachii*), in den omtrek van de keel, of het zachte verhemelte liggende, werd door hem ontdekt. Hij stierf als hoogleeraar te *Rome*, in 1570.

EUSTATHIUS. Deze beroemde Commentator van HOMERUS en den aardrijksbeschrijver DIONYSIUS, was te *Konstantinopel* geboren. In het eerst monnik, en vervolgens diakonus zijnde, werd hij eindelijk in 1135 aartsbischop van *Thessalonica*. Offchoon zijne godgeleerde en godsdienstige ophelderingen van weinig beteekenis geweest zijn, was echter zijne belesenheid in de klasieke schrijvers, en de uitgebreidheid van zijne geleerde kundigheden zeer groot, waarvan zijne uit oude scholiasten zamen gebragte commentarien ons een duidelijk bewijs opleveren. Die op de werken van HOMERUS, door hem nagelaten, zijn inzonderheid eene onuitputbare bron van philologische geleerdheid en uitgegeven te *Rome* 1542 — 1550, in 4 deelen in folio, en *Bazel* 1559 — 1560, in 3 deelen in folio.

EUTERPE. Eene der 9 zanggodinnen. Zij vond het sluitenspel uit, had het opzigt over de toonkunst, en wordt doorgaans onder de gedaante eener jonge maagd, met bloemen bekransd, eene fluit en een mnzijkblad in de hand, en andere speeltuigen bij zich, afgebeeld.

EUTROPIUS. Een Latijnsch geschiedschrijver, die, volgens zijne eigene getuigenis, onder JULIANUS de wapens droeg. Daar hij
zeer

zeer eenvoudig is in zijne manier van verhalen, zoo wordt hij veel, voor eerstbeginnende, op de Latijnsche scholen gebruikt. Hij bloeide in het jaar 360 onzer tijdrekening.

EUXINUS PONTUS. Dus heette bij de ouden de *Zwarte zee*.

EVADNE. Volgens de oude fabelleer, dochter van MARS en THEBE, vrouw van ASOPUS; zij huwde CAPANEUS, die in den *Thebaanschen* krijg, onder de zeven belegeraars behoorde, en onder het beklimmen der muren, van den bliksem getroffen werd, terwijl hij reeds op een toren stond en zijn ijzeren schild om hoog hief. EVADNE, zijn dood vernemende, ging naar *Thebe* en wierp zich op den brandstapel. Deze trek van echtelijke liefde is bij tallooze dichters geroemd.

EVAGORAS, koning van *Cyprus*. Meer bekend is onder dien naam een oud geschiedschrijver, wiens werken verloren zijn.

EVANDER, koning van *Arcadië*, door onwillge vadermoord van daar gevlugt op raad zijner moeder CARMENTA, die bij de ouden als profetesfe bekend was. Hij landde in *Italië*, verdreef de *Aboriginen* (*Abruzzo's*) en stichtte *Palanteum*; meer roems echter verwierf hij zich door het letterschrift in *Italië* in te voeren.

EVANGELIE. *Εὐαγγέλιον*. BLIJDE BOODSCHAP, BLIJMARE, HEUGELIJK BERIGT. Van algemeen gebruik en bekende beteekenis is dit woord in de Christelijke kerk. Onder den naam van: het EVANGELIE, verstaat men: *de geschiedenis en leer van JEZUS CHRISTUS*, die een *Evangelie*, eene *blijde boodschap* wordt geheeten, om dat zij de *belangrijkste* en *weldadigste* en alzoo de *heugelijkste aankondiging* in zich bevat. Het woord zelf is echter niet het bijzonder eigendom des *Nieuwen Verbonds* alleen, noch, in navolging van hetzelfde, slechts in gebruik bij de kerkvaders en bij ons: men vindt het ook in de *Grieksche overzetting* des *Ouden Verbonds*, en zelfs bij de ongewijde *Grieken* en *Romeinen*; bij welke allen het de beteekenis heeft van *blijde tijding*, of van: *gifte* en *geschenk*, ter *belooning eener blijde tijding* gegeven wordende, het zij aan *menschen*, het zij aan de *godheid* zelve, in welk laatste geval het eene *offergave* genoemd wordt.

Bij de ongewijde schrijvers vindt men dit woord: *Εὐαγγέλιον* (Evangelie) in deszelfs eerste oorspronkelijke beteekenis van: *blijde boodschap*, *aangenaam*, *heugelijk berigt*, APPIANUS, l. IV. B. C.

ἔθεον αὐτίκα τὸ εὐαγγέλιον Ἀντωνίῳ φέροντες,
zij snelden dadelijk naar ANTONIUS, om hem de *blijde tijding* (van CICERO's dood) te brengen.

CICERO *Epistol. ad Atticum* l. II. Epist. 3.

Primum ut Opinor, εὐαγγέλια.

Eerst begin ik met u, gelijk het behoort meen ik, BLIJDE TIJDINGEN mede te deelen.

In den zin van *gifte*, *geschenk*, voor het ontvangen eener goede tijding gegeven, komt het voor bij HOMERUS, *Iliad.* ξ v. 152.

Εὐαγγέλιον δὲ μοι ἔστω.

Het zij mij het loon eener goede tijding.

En bij CICERO *Epist. ad Atticum* l. 1. *Epist.* 12.

O suaves epistolas tuas! uno tempore mihi datas duas! quibus

Εὐαγγέλια quae reddam nescio: deberi quidem plane fateor.

O uwe aangename brieven! twee te gelijker tijd door mij ontvangen! welke GAVE ik daar voor aanbieden zal weet ik niet! doch dat ik dezelve er voor verschuldigd ben gevoel ik volkomen. Gelijk ook bij XENOPHON. H. G. 1. 6. 27.

εὐαγγέλια βύειν.

Offergaven aan de godheid opdragen.

De Grieksche overzetting des Ouden Verbonds heeft insgelijks deze tweederlei beteekenis, zoo als het onder andere, in het II Boek van SAMUEL (in de Grieksche overzetting, het II Boek der Koningen) IV: 10, in dezelfde zinsnede, onder deze beide beteekenissen, gebruikt wordt, en wel het werkwoord, in den zin van: GOEDE TIJDING brengen, en het zelfstandig naamwoord, in den zin van: LOON, BELOONING, GIFTE TER VERGELDING:

ὅτι ὁ ἀπαγγέλλας μοι ὅτι τέληκε Σαούλ, καὶ αὐτὸς ἦν ὡς εὐαγγελιζόμενος ἐνώπιόν μου, καὶ κατεχόν αὐτὸν καὶ ἀπεκθεῖναι αὐτὸν ἐν Σέκελᾶκ, ᾧ ἔσει μὲ δοῦναι εὐαγγέλια. κ. τ. λ.

Indien ik hem, die mij boodschapte, zeggende: SAUL is dood, daar hij in zijne oogen was als een, die eene BLIJDE TIJDING bragt, nogtans heb gegrepen en gedood te Ziklag, in plaats van hem BODEN-LOON te geven, enz.

Terwijl ook deze beide beteekenissen naauw aan elkander verbonden zijn; en in de tweede (gifte, gave, loon) het denkbeeld (notio) der eerste (blijde tijding, aangenaam bericht) ligt opgesloten: daar eene gifte voor hem, die dezelve ontvangt, eene blijde tijding, een aangenaam bericht kan genoemd worden.

In de schriften des Nieuwen Verbonds leest men het werkwoord εὐαγγελίζεσθαι en het zelfstandig naamwoord εὐαγγέλιον meermalen; en hoewel de zin, somwijlen, door het verband en de bedoeling der rede bepaald en gewijzigd wordt, is echter altijd de eerste beteekenis (prima notio) van: goede, heugelijke tijding, blijde boodschap heerschende.

Bij de Kerkvaders is het woord εὐαγγέλιον in den zin van: blijde tijding, en van: geschenk of belooning voor zulk eene tijding niet vreemd. In de eerste beteekenis bij CHRYSOSTOMUS, *Hom.* XXVI, in *Acta Apostol.*

εὐαγγέλια κεραιζέτω τῷ βασιλεῖ.

Den koning GOEDE TIJDING brengen.

En bij denzelfden in de tweede beteekenis, *Hom.* XIX. in *Acta Apostol.*

τί μοι τῶν εὐαγγελίων;

Wat is mijn loon voor mijne GOEDE TIJDING?

Doorgaans evenwel bezigen zij dit woord, om het Evangelie, de blij-

blijde boodschap bij uitnemendheid, in de H. S. vervat, uit te drukken, of, om, naar eene nieuw aangenomene beteekenis, daar onder de *levensbeschrijving van JEZUS*, of ook het *Handboek*, het *Handschrift*, het *Evangelie (codex)* te verstaan, gelijk ook wij hetzelfde in dezen zin gebruiken. Als de *blijde boodschap bij uitnemendheid* spreekt THEOPHYLACTUS er van, in *Praef. in Matth.*

Εὐαγγέλιον λέγεται, διότι ἀγγέλλει ἡμῖν πράγματα εὖ καὶ καλῶς ἔχοντα, τούτῃσιν ἀγαθὰ, ἀφ᾽ ἑσιν ἁμαρτιῶν, δικαίωσιν, ὑπόδον εἰς οὐρανοῦς, υἱοθεσίαν θεοῦ

Het wordt een EVANGELIE, eene BLIJDE BOODSCHAP genoemd, om dat het ons heilrijke en schoone dingen aankondigt, die wezenlijk goed en blijde zijn: vergeving der zonden, vrijpraak, opneming in den Hemel en aanneming tot kinderen Gods.

In den zin van: *levensbeschrijving van JEZUS*, noemt THEODORETUS *Epist. CXXX* de Evangelien.

τῶν ἱερῶν εὐαγγελίων τετραχτὸν.

Een viertal van heilige GESCHIEDVERHALEN.

En in de beteekenis van het *Handboek*, de *Codex der Evangelien*, komt het meermalen voor in de Liturgische schriften der oude kerk en bij de vaderen, als zij sommige ingevoerde gewoonten en plegtigheden voorfchrijven, waarbij het *Evangelie*, of het *Handboek der Evangelien*, gebruikt werd.

De Christelijke kerk erkent *vier Evangelien*, namelijk het *Evangelie van MATTHEUS*, *MARCUS*, *LUCAS* en *JOHANNES*. Doch, behalve deze, zijn er vele *valsche en onechte Evangelien*, die van vroege en latere ver dichting zijn, en geen gezag hebben. Sommige dezer onechte Evangelien zijn verloren geraakt, andere bestaan nog; doch van alle is de lijst en het opschrift bewaard gebleven. Zij bedragen een getal van negen en dertig, of liever, daar het zoogenoemde *Evangelie der Hebreëen* onder nog drie andere *benamingen* of *opschriften* voorkomt, een getal van zes en dertig: van welke CALMET in zijn *Bijbelsch Woordenboek*, op het woord *Evangelie*, eene opgave doet: en FABRICIUS, in zijnen *Codex Aprocryphus N. T.*, een uitvoerig verslag gegeven heeft. Deze *Evangelien* zijn hun bestaan verschuldigd aan *verdichte verhalen*, *vervalschte overleveringen*, *bijgeloof en dwaling*, aan welke men gezag waande te geven, waartoe men zulke *geschriften* opstelde, aan wier hoofd men dan den eenen of anderen beroemden naam plaatste, om dit gezag en de achting voor zulk een *geschrift* te verhoogen. Zoo bestond er een *Evangelie van PETRUS*, van *JACOBUS*, van *ANDREAS*, van *NICODEMUS*, van *MATTHIAS*, van *FILIPPUS*, aan welke zoogenoemde Evangelien men den naam van zulk een man leende, opdat het vertrouwen verwerven zoude.

Gelijk dwaling en wanbegrip *valsche Evangelien* voor *echte* heeft opgegeven, alzoo heeft zij zich ook aan de *echte Evangelien* vergrepen, en dezelve of *vervalscht* of *verworpen*. De *Ebionieten* en *Cerinthianen* erkenden alleen het *Evangelie van MATTHEUS*, *Marcion*

alleen het Evangelie van LUKAS, en de zoogenoemde *Alogi* (Αλογoi, woordloochenaars) verwierpen het Evangelie van JOHANNES; terwijl deze dwaalleeraars en ketteren de Evangelien, die door hun aangenomen werden, daarenboven verminkten en, naar hunne wanbegrippen, misvormden.

De invoering dezer onechte en de verminking der echte Evangelien, verminderden nogtans de hooge waardering dier Evangelien niet, welke, in de christelijke kerk, waren erkend en aangenomen. Voor deze geschriften had men den hoogsten eerbied, en die eerbied werd menigwerf zoo ver gedreven, dat ook het *Boek* der Evangelien zelf (de *Codex*) niet alleen in eene regtmatige en betamende, maar in eene te verre gaande bijgeloovige hulde deelde. Op en bij het Evangelie werd de eed afgelegd; staande hoorde de gemeente deszelfs voorlezing; in de kerkvergaderingen werd hetzelfde op eenen verheven zetel, of troon geplaatst; (het behoorde ook daarna tot den plechtigen roffel van eene vergadering der Inquisitie, dat het Evangelie op eene verhevene plaats der tafel stond) door vrouwen en kinderen werd het aan den hals hangende gedragen; aan de bedsponden werd het gehangen; bij het inwijden van leeraars werd het hun op het hoofd gelegd; (Van hier wellicht het nog bestaande gebruik, om bij de bevestiging eenes leeraars hem het formulierboek op het hoofd te plaatfen.) Voor hetzelfde werden brandende kaarfen gedragen, en welke zoodanige handelingen meer zijn, die den eerbied voor het Evangelie vermeerderen, maar ook eene bijgeloovige hulde bevorderen konden. Het schoonste gebruik, hetwelk de eerste christelijke kerk van de Evangelien maakte, was derzelver veelvuldige lezing, niet alleen in de openbare bijeenkomsten der Christenen; maar ook in de huizen door de leken zelve, voor zoo ver zulks, om de schaarsheid en kostbaarheid der *affschriften*, toen mogelijk was. Aan niemand was het lezen van Gods woord in het algemeen ontzegd, en de leeraars der kerk drongen op dien edelen, door den Heer zelven geboden, plicht aan. Dus spreekt onder anderen KLEMENS: *hoort gij die van verre zijt, en gij die nabij zijt, dit woord is voor niemand verborgen*. En alzoo zegt TERTULLIANUS: *leest de goddelijke Schriften, die wij niet verbergen*: zelfs verduurden de eerste Christenen liever de wreedsste straffen, dan dat zij de lezing der *Heilige Schrift*, om welke die straffen hun bedreigd werden, en hen troffen, zouden nagelaten hebben.

EVATEN. Een tak der *Druïden*, of oude Keltische wijsgeeren. STRABO verdeelt de Britsche en Gaulsche wijsgeeren in *Barden*, *Evaten* en *Druïden*, en voegt er bij, dat de eerste dichters en speellieden, de tweede priesters en natuurkenners, en de laatste zoo wel zedemeesters als natuurkundigen waren; doch MARCELLUS en HOMERUS brengen hen alle tot twee sekten, namelijk de *Barden* en *Druïden*.

EVER. Een vaartuig, voor en achter spits, met eenen platten bodem, zeil en roer, hetwelk tot het vervoeren van menschen en goederen op de *Elbe* gebruikt wordt.

E-

EVERTSEN, (CORNELIS) bijgenaamd *de Oude*, was de jongste zoon van den zeekapitein JAN EVERTSEN, en broeder van den luitenant-admiraal JOHAN EVERTSEN. Hij werd geboren te *Vlisfingen*, op den vierden van Hooim. 1610. Op zijn zestiende jaar trad hij in 's lands dienst, en oefende zich daarin, eenen geruimen tijd, onder het opzigt van zijnen broeder, totdat hij in het jaar 1636 tot scheeps-bevelhebber benoemd werd. Nu gaf EVERTSEN bij verschillende gelegenheden blijken van groote dapperheid, en woonde in 1639 den roemrijken zeeslag van *Duins* bij, in welken hij een Spaansch galjoen veroverde. Sedert dit gevecht tot aan den Munterschen vrede was hij bijna gedurig op zee ter bescherming van den koophandel, en betoonde meermalen uitnemende kloekmoedigheid. Door het sluiten van den vrede, genoot hij eenige jaren rust; doch de oorlog tegen *Engeland* in het jaar 1652 maakte hieraan een einde. Weldra voegde hij zich in dat jaar, nadat hij door de Staten van *Zeeland* tot Kommandeur of Schout bij nacht verheven was, bij de vloot, deed eenen togt naar het Noorden mede, in welken hij door eenen orkaan groot gevaar liep, en vereenigde zich daarna met WITTE CORNELISZON WITTE, onder wiens vlag hij zich dapperlijk kweet in het gevecht, hetwelk die zeevoogd aan den vijand leverde. In dit zelfde jaar was hij nog bij een ander gevecht, onder TROMP, tegenwoordig. Den geheelen winter bragt hij, met de overige vlotelingen, in het kanaal door, alwaar zij op den laatsten van Sprockelm. des jaars 1653 hevig door de *Britten* aangetast werden. Aan dezen driedaagschen strijd nam EVERTSEN een belangrijk deel, en werkte door zijne onvervaardheid mede tot het behoud der talrijke koopvaardij-vloot, met welker bescherming onze zeelieden zich belast vonden. Na weinige maanden viel een ander gevecht nabij *Nieuwpoort* voor, en ook hier muntte EVERTSEN door dezelfde kloekmoedigheid uit, door welke hij zich in vorige gevechten onderscheiden had; zoo dat zijn schip, door de vijandelijke kogels doornageld, naauwelijks eene veilige haven kon bereiken. Spoedig werd de vloot op nieuw uitgerust, en EVERTSEN koos met dezelve zee. Hij bevond zich op het Zeeuwsch smaldeel, en verdedigde met zijnen broeder de eer der Nederlandsche vlag, toen onze scheepsmagt op den 8sten van Oogstm. 1653 door de *Engelschen* werd aangevallen. De nacht eindigde het gevecht, en storm verhinderde de hernieuwing des strijds op den volgende dag. Met den dageraad van den 10den van Oogstm. stortte EVERTSEN met de overigen op den vijand in, en streed langen tijd met mannenmoed; doch ten laatste werd hij door overmagt afgesneden. Nu viel men van alle zijden op den dapperen Kommandeur aan, die zich zoo lang verdedigde, totdat zijn schip, doorschoten en van een gespleten, onder zijne voeten wegzak. Gelukkig werd hij en zijn scheepsvolk door den vijand gered, door wien hij gevangen naar *Engeland* gevoerd werd. Hier vertoefde hij in dien toestand gedurende drie maanden, toen hij uitgewisseld werd, en tot de zijnen wederkeerde.

In

In zijnen ouden rang hersteld, kruiste EVERTSEN in de naastvolgende jaren tegen de kapers, welke de zee onveilig maakten, en waakte met vlijt voor de veiligheid des koophandels; dit duurde voort, totdat hij voor de vloot bestemd werd, welke *Denemarken* in het jaar 1659 van de overheersching der *Zweden* zou gaan bevrijden. In het eerst kon hij, door eenen langdurigen wapenstilstand, weinig van **aanbelang** verrigten; doch, toen de oorlog op nieuw eenen aanvang genomen had, bevorderde hij krachtadig de ondernemingen der *Nederlanders* in deze oorden. Door voorbeeld en aanmoediging hielp hij, met verachting van eigen gevaar, *Kartemunde* veroveren, en nam een levendig deel aan het beschieten en innemen der gewigtige stad *Nyborg*. Hierdoor verwierf EVERTSEN zich den lof en de hoogachting van den Deenschen Monarch, van wien hij, ten bewijze zijner goedkeuring en dankbaarheid, met eene gouden keten en penning beschonken werd. Na het doorbrengen van den winter te *Kopenhagen*, hielp hij met zijn smaldeel de Zweedsche scheepsmagt insluiten, waardoor de vrede zeer bevorderd werd. Spoedig daarna keerde hij naar zijn vaderland weder. In het jaar 1661 werd EVERTSEN voor den togt, welke tegen de *Barbarijnen* ondernomen zou worden, benoemd, en bragt twee jaren in de *Middellandsche zee* door met heen en weder kruisen, en met het najagen der roovers. In het jaar 1664 werd hij eerst naar *Spanje*, ter bescherming van den koophandel, gezonden, en vervolgens gelast, zich bij de groote vloot, welke tegen de *Engelschen* verzameld werd, te voegen; doch in dit jaar viel niets ter zee voor. Intusschen werd EVERTSEN op het einde dezes jaars tot vice-admiraal van *Zeeland*, in erkentenis van zijne groote bekwaamheid en zijnen betoonden moed, verheven, en voerde in die hoedanigheid het bevel over 's lands vloot, welke den geheelen winter op zee doorbragt. De groote scheepsmagt op nieuw uitgerust zijnde, liep EVERTSEN met dezelve in Bloeim. des volgenden jaars, uit, en woonde den ongelukkigen zeeflag bij, in welken *WASSENAER* sneuvelde. Te midden der verwarring, welke alom door den dood des zeevoogds ontstaan was, en terwijl velen lachhartig de vlugt namen, streed EVERTSEN manmoedig, en handhaafde de eer van *Nederland*. Nadat zijn broeder, ten gevolge van dit gevecht, het Luitenant-Admiraalschap van *Zeeland* had nedergelegd, werd hetzelfde aan CORNELIS EVERTSEN in Hooim. 1665, op de vereerendste wijze opgedragen; oordeelende men, deze waardigheid aan niemand beter te kunnen toevertrouwen, dan aan hem, die zich, om zijn beleid en moed, de hoogachting van allen verworven had. Het leed niet lang, of de vloot koos weder zee; dan, door storm en velerlei tegenspoed, werd gedurende het overige gedeelte des jaars niets van **aanbelang** verrigt. Dit gelukte beter in het volgende jaar, toen op den elfden van Zommermaand de beroemde vierdaagsche zeeflag eenen aanvang nam. In dezen strijd gedroeg EVERTSEN zich, gelijk altijd, manmoedig, en be-
 woonde zich waardig zijnen roem; doch het mogt hem niet gebeuren,
 den

den uitflag van dit glorierijk gevecht te aanschouwen, daar hij, reeds op den avond van den eersten dag, door midden geschoten werd en zielloos nederzank. — Zijn verlies werd algemeen betreurd, en *Zeelands* overheden deden, door eene eervolle begrafenis, door het oprigten van een praalgraf, en door de belooning en bevordering zijner zonen, aan zijne nagedachtenis op eene plechtige wijze hulde. —

EVERTSEN, (JOHAN) *Luitenant-Admiraal van Zeeland*, is een der uitmuntendste mannen geweest, welke *Nederland* heeft opgeleverd. Hij was de broeder van den Luitenant-Admiraal CORNELIS EVERTSEN *den ouden*, en werd te *Vlissingen* in Louwm. des jaars 1600 geboren. Door zijnen vader werd hij weldra tot den zeedienst opgeleid, in welken hij zoodanige vorderingen maakte, en zoo grootte kloekmoedigheid betoonde, dat hij, reeds op zijn twee en twintigste jaar, tot kapitein over een schip van oorlog aangesteld, en zes jaren daarna tot Kommandeur of Schoutbijnacht werd verheven. Het jaar 1636 bood hem eene schoone gelegenheid aan, om blijken van zijnen moed en zijn beleid te geven; want hij geraakte, aan het hoofd van een smaldeel, in een hevig gevecht met den vermaarden *Duinkerker* zeevoogd, JACQUES COLAERT, in hetwelk hij, na eenen langdurigen en moeilijken strijd, de volkomene overwinning behaalde, en het vijandelijk opperhoofd gevangen nam. In dat zelfde jaar bewaarde hij, door zijne kloekheid, de stad zijner geboorte voor eenen listigen aanflag des vijands. Door deze en dergelijke daden verwierf EVERTSEN de hoogachting der overheden, en werd, uit erkenning derzelve, in het jaar 1637 tot Vice Admiraal van *Zeeland* benoemd. In het jaar 1639 woonde hij den beroemden zeeflag van *Duins* bij, in welken hij over een der smaldeelen het bevel voerde, en met grootte onverschrokkenheid den Portugeeschten admiraal DOCRAS bestreed, verscheidene schepen nam, en eene luisterrijke zege hielp bevechten. Deze roemrijke bedrijven, gelijk ook zijn beleid in het bevorderen van de belegering der steden *Hulst* en *Sas van Gent*, en zijne onversaagdheid bij de overrompeling eener schans nabij *Antwerpen*, maakten den naam van JAN EVERTSEN alom bekend, en zijne dapperheid werd niet alleen in *Nederland*, maar ook in andere landen, toegejuicht; waarvan de koning van *Frankrijk* hem een uitstekend bewijs gaf, toen die Monarch hem, in het jaar 1646, met de ridderorde van St. MICHEL vereerde. De Munsterfche vrede vergunde EVERTSEN eenige jaren rust, totdat de eerste Engelsche oorlog uitbrak, aan welken hij een gewigtig deel nam. Hij was, gedurende dezen bloedigen kampstrijd, bij vier zware gevechten tegenwoordig, in welke hij zich, als een dapper en hardnekkig verdediger der Nederlandfche vlag en eer, manmoedig gedroeg. In een dezer gevechten deed hij een vijandelijk schip voor zich de vlag strijken, en in eenen anderen strijd ontzettende hij de RUIJTER, toen deze, door eenen drom van vijanden omringd, naauwelijks redding hopen mogt. In al de gevechten was hij de trouwe
bij

bijstander van den opperbevelhebber MARTEN HARPERTZ. TROMP. De toestand van EVERTSEN was in geen gevecht gevaarlijker, dan in dat, in hetwelk TROMP sneuvelde; zijn schip werd, door eenen strijd van twee dagen, zoo doorschoten en beschadigd, dat hij, na zelf eene wond ontvangen te hebben, en na vele der zijnen, gekwetst en gedood, voor zijne oogen te hebben zien nederstorten, eindelijk zich eenen weg door den vijand moest banen, en, om niet in de handen der *Britten* te vervallen, eene veilige haven in de *Maas* moest zoeken.

Tot in het jaar 1659 viel er niets van eenig aanbelang op zee voor, waardoor EVERTSEN niet eerder in zee stak, dan toen hij bevel ontving, om met de vloot naar *Denemarken* te vertrekken. Een langdurige stilstand van wapenen verhinderde hem, in die gewesten, blijken van zijnen moed te geven, en hij keerde spoedig naar het vaderland weder. Er waren intuschen hevige twisten over den rang der Zeevoogden ontstaan, in welke aan EVERTSEN grievend ongelijk en miskenning, door de tweedragt van *Holland* en *Zeeland*, werd aangedaan. Dit ontvlamde het vurige en edele karakter van dien dapperen zeeman, en hij toonde, bij verschillende gelegenheden, zijn misnoegen over deze handelwijze; maar de liefde tot het vaderland, welke hem bezielde, deed EVERTSEN zijne eer aan het welzijn zijner medeburgeren opofferen, en bewoog hem, hoe zeer hem dit ook smartte, zich aan de Hollandsche bevelhebbers, offchoon dezelve in jaren en rang ver beneden hem waren, te onderwerpen. Dit wilden de Staten van *Zeeland* echter voorkomen, en zij benoemden EVERTSEN te dien einde, in Winterm. des jaars 1664, tot Luitenant-Admiraal van *Zeeland*, om hem op deze wijze in gelijken rang met den opperbevelhebber van *Holland* te stellen; dan ook deze maatregel had geene goede gevolgen, en EVERTSEN zag zich door nieuwe vernederingen gedrukt, in welke hij echter, even als te voren, ware grootmoedigheid betoonde. Met den aanvang van den tweeden *Engelschen* oorlog, trad EVERTSEN weder als voorstander der Nederlandsche vrijheid op. In den hevigen strijd des jaars 1665, in welken WASSENAER door eigen buskruid omkwam, gedroeg EVERTSEN zich, te midden van den algemeenen schrik en de verwarring, als een dapper held, en verdedigde zich, gedurende meer dan zestien uren, manmoedig; totdat hij ten laatste, bezet door, en gedrongen van den magtigen vijand, en verlaten van het meerendeel der *Nederlanders*, genoodzaakt was, om langzaam te wijken. De ongelukkige uitslag van dit gevecht werd door de verdwaasde gemeente, ja zelfs door staatslieden, aan EVERTSEN geweten. Hiervan ondervond hij, aan land gestapt, den ongelukkigen invloed; want, in den *Briel* gekomen, werd hij door het volk aangegrepen en op de wreedste wijze mishandeld, zoo dat hij nauwelijks, door onverwachten bijstand, uit de handen der woede menigte gered werd. Onder schijn van zorg voor zijne veiligheid, werd hij in den *Haag* wezenlijk als een gevangene behandeld, en naar het *Vlie* voor eenen krijgsraad verzonden, alwaar hij zich ech-

echter zoodanig wist te verantwoorden, dat men niet alleen zijne onschuld moest erkennen, maar zijne dapperheid prees, en hem op vrije voeten stelde. Dit voorval had EVERTSEN eenen wederzin tegen den dienst ingeboezemd, waarom hij den Staten van *Zeeland* zijn ontslag verzocht, hetwelk hij, op herhaalden aandrang, verkreeg, nadat, op zijn verzoek, het Luitenant-Admiraalschap aan zijnen broeder was opgedragen; keerende hij, op zulk eene wijze, ter belooning voor al zijne dappere daden, tot den kring der ambtelooze burgers weder. Toen echter zijn broeder in het volgende jaar gesneuvelde was, verdrong de vaderlandsliefde alle andere gewaarwordingen bij EVERTSEN, en deed hem den geleden hoon vergeten: hij bood zich op nieuws tot den dienst van *Nederland* aan, „wenshende,” gelijk hij zich uitdrukte, „zijn leven, de bestemde tijd daartoe gekomen zijnde, voor het Gemeenebest te mogen opofferen, gelijk zijn vader, één van zijne zonen, en vier van zijne broeders, allen het geluk reeds gehad hadden, van in onderscheidene gevechten tegen den vijand, op het bed van eer te sterven.” Kort daarna beklom hij de vloot, begaf zich in zee, en offerde, naar zijnen wensch, zijn leven, gelijk zijne bloedverwanten, voor het vaderland, in den ouderdom van 66 jaren, op. Zijn heldendood regvaardigde den edelen Zeevoogd in het oog van allen; zijn afsterven werd alom betreurd, en *Zeelands* overheden erkenden de treffelijke diensten, welke hij aan het vaderland, gedurende vier en veertig jaren, bewezen had, door hem op eene plechtige wijze ter aarde te doen bestellen, door de oprigting van een sierlijk praalgraf, en door de verheffing van zijnen zoon tot vice-admiraal; terwijl de nakomelingschap in hem eenen der uitmuntendste zeehelden bewondert, die de kroon was van een geslacht, uit hetwelk negentien krijgsmannen voortsproten, van welke negen hun leven, strijdende voor het vaderland, verloren.

EVITERNA. Volgens PLINIUS eene godheid bij de ouden, aan welke zij roode osen offerden. Men gaf ook den naam van *Evi-ternes*, of *Evintegres*, aan de goden, die PLATO voor de eenige waarachtige hield, en naar zijn gevoelen onstoffelijk, en zonder begin of einde waren.

EWALD. (JOHAN) Een der oorspronkelijke Deensche dichters der vorige eeuw, die voornamelijk in de Tragedie en Elegie uitmuntte. Zijn dramatisch gedicht, *BALDERS dood*, heeft hem het meest beroemd gemaakt. Zijne gezamenlijke schriften, (*Sämmtliche Schriften*) zijn in 1790 en vervolgens, te *Kopenhagen*, in 4 deelen in het licht gegeven. Ook zijne proza is schoon, mannelijk en krachtig. Hij stierf in het jaar 1781.

EXALTATIE. Verheffing, sterke spanning. Men gebruikt dit woord, inzonderheid, van de sterke spanning van den geest bij eenen gemagnectifeerden, alsmede van staatkundige dweepers.

EXAUDI. Deze Roomsche-katholieke feestdag valt in op den Zondag
ALGEMEEN WOORNENB. II. O o dag

dag na *Hemelsvaart*, en ontleent zijnen naam van het beginwoord van het 7de vers van den 27sten Psalm, welk vers, dat op dien dag wordt voorgelezen, volgens de *Vulgata*, of Latijnsche overzetting, dus begint: *Exaudi Domine! vocem meam*, dat is: *Hoor, o Heer! mijne stem!*

EXCHEQUER. De rent- of schatkamer des konings van *Engeland*, te *Westmunster*. — *Exchequer-biljetten* zijn schuldbekentenissen, tot welker uitgave het finantie-bestuur door het parlement gemagtigd wordt. Zij hebben geenen bepaalden termijn van aflossing, maar geven, zoo lang zij loopen, 5 ten honderd. Deze renten zijn echter niet gevestigd, maar worden uit de algemeene inkomsten betaald. Om nu de te groote vermenigvuldiging dezer schuldbekentenissen te verhinderen, loot de staat jaarlijks een gedeelte derzelve uit, of ter aflossing, of om ze, onder bepaalde voorwaarden, tegen *permanente* schuld te verwisfelen, waarvan de renten, door daartoe opzettelijk bestemde belastingen, verzekerd zijn. Wie zich echter deze verwisfeling niet wil laten welgevalen, kan, wanneer zijne *serie* wordt opgeroepen, aflossing in geld erlangen.

EXCOMMUNICATIE. Kerkelijke ban; *Excommuniceren*, in den kerkelijken ban doen, iemand van de kerkelijke gemeenschap uitsluiten.

EXEGESIS. Beteekent, *over het algemeen*, de uitlegkunde, de kunst, om den waren zin der schrijvers op te sporen; doch, in eenen *bijzonderen* zin, verstaat men er voornamelijk door de uitlegkunde of de verklaring des Bijbels. De wetenschap, welke de grondregels der uitlegkunde leeraart, kan men de *Exegetiek* noemen, schoon men er gewoonlijk het woord *Hermeneutiek*, uit het Grieksch ontleend, voor gebruikt. De beroemdste *Exegeten*, of uitleggers, onder de kerkvaders, waren ORIGENES, CHRYSOSTOMUS, DIODORUS van *Tarsus*, en HIERONIMUS. In de middeleeuw, toen men zich bijkans alleen aan de *Vulgata*, of Latijnsche overzetting des Bijbels, hield, welke toen algemeen in gebruik was, en het den meesten godgeleerden aan taalkennis mangelde, werd de uitlegkunde zeer verwaarloosd. Door de hervorming echter, begon zij weder te herleven, en de laatste eeuwen hebben eene geheele reeks van uitmuntende uitleggers, inzonderheid onder de protestanten, opgeleverd.

EXEQUIEN. Zijn in de Roomsche kerk de zielmissen, welke voor eenen afgestorvenen gehouden worden, of ook wel de lijkstaafie, welke daarbij, inzonderheid bij aanzienlijke personen, plaats heeft.

EXETER. Eene stad in *Engeland*, in het graaffchap *Devon*, met omtrent 10,000 inwoners, en eene goede haven. Zij ligt in een aangenaam oord, is wel bebouwd, en heeft, behalve de prachtige hoofdkerk, nog 16 kerken, eenen bisschop, een genootschap ter bevordering van letterkunde en wetenschappen, onderscheidene fabrijken, en drijft veel handel.

EX-

EXHAUSTIO. Eene zekere wijze van betoog, onder de oude wiskunstenaars, als: EUCLIDES, ARCHIMEDES enz. veel in gebruik; bewijzende de gelijkheid van twee grootheden door eene *deductio ad absurdum*, in de vooronderstelling, dat, indien de eene grooter zij dan de andere, er eene *absurditeit*, of ongelijkheid, volgt; zijnde deze stelling gegrond op hetgeen, wat EUCLIDES in zijn 1ode boek beweert.

EXORCISMUS, is een Grieksch woord, hetwelk bezwering en bezwerings-formulier beteekend, zoo als *Exorciseren*, bezweren, bannen, namelijk kwade geesten bannen. Weleer meende men, dat sommige personen of zieken, vooral krankzinnigen en die met valkende ziekten bezocht waren, van kwade geesten waren bezeten. Over dergelijke personen werden bezwerings-formulieren uitgesproken, en deze wijze van doen, roemde men *Exorcismus*. Er was zelfs een zekere geestelijke orde, die der bezweerders, wier post het was, om bezetenen te bezweren. Intuschen behoorden de Exorcisten onder de mindere ordens. Bij hunne plegtige inwijding gaf hun de bisschop het boek der bezweringen, onder het uitspreken der woorden, terwijl hij ze inzegende: „Ontvang dit boek; leer het van buiten, en heb de magt om de handen op te leggen aan de bezetenen, die gedoopt zijn, of aan hare leerlingen.” Sedert de 3de eeuw werd de meening verspreid, dat de *Ileidenen* en *Heretikers* van booze geesten waren bezeten, en daaraan is het toe te schrijven, dat het *Exorcismus* toen met de bediening van den doop verbonden werd. En nadat de leer van AUGUSTIJN over de erfzonde algemeen bijval had gevonden, pleegde men hetzelfde in de 5de eeuw ook bij den kinderdoop te gebruiken. LUTHER liet deze gewoonte bestaan; de Hervormden echter onttrokken er zich al vroegtijdig aan, en onder de Lutherfche geestelijken bevonden er zich in de 16de eeuw, ten tijde der *Cryptocalvinische* oneenigheden, velen, welke het afkeurden. Intuschen bleef het bij de Lutherfchen tot op den nieuweren tijd voortduren, ofschoon men aan hetzelfde eene andere beteekenis gaf, en verklaarde, dat het niet als een bannen des satans, maar als eene bekentenis der aangeborene verdorvenheid, en noodzakelijke verlossing daarvan beschouwd moest worden. Het is intuschen een doelmatig gebruik, hetwelk in bijgeloovigheid kan ontaarden, en daarom ook zeer goed, dat men het in lateren tijd bijna overal heeft afgeschaft.

EXPANSIVE-KRACHT. Uitzettings-kracht, waardoor zich de stof in eene grooter ruimte uitbreidt, in tegenoverstelling van *contractive*-, of zamentrekkende kracht.

EXPLORATOR. Is een werktuig, om den elektrischen staat des dampkrings waar te nemen, en bestaat uit eene geïsoleerde stang, in de opene lucht op eene hoogte geplaatst, waarvan men eenen metalen draad binnens huis leidt, om daaraan, door eenen elektrometer, de hoedanigheid en kracht der elektrische stof te beproeven.

EXPORTATIE. Het vervoeren van koopmanschappen, uit een rijk, of eenen staat, naar andere landen.

EXTASIS. Eene vervoering of verrukking van den geest, welke de werking der zinnen, door de ingespannen bespiegeling van zeker ongewoon, of bovennatuurlijk voorwerp, opschort. — In de geneeskunde is de *Extasis* eene soort van *Catalepsis*, of verwarring van zinnen, wanneer iemand, nadat de aanval (*Paroxismus*) over is, zich volkomen de denkbeelden herinnert, welke hij, gedurende het ongemak, gevormd heeft.

EZAN. Is de naam van een gezang bij de *Turken*, bevattende de belijdenis van hun geloof.

EZEL. (*Asinus*). Deze behoort tot de orde der heelhoevige dieren (*solidungula*), en wel onder het geslacht der paarden. De wilde Ezel, waarvan de tamme afstamt, is de ware *Onager* der ouden, en wordt tegenwoordig, onder den naam van *Kulan*, inzonderheid in *Tartarije*, gevonden, van waar hij, bij het naderen van den herfst, in groote menigte, bij troepen zuidwaarts naar den kant van *Indië* en *Perzië* trekt, en aldaar overwintert. Hij is grooter en ranker dan de tamme Ezel, en ongemeen snel in het loopen; doch moet niet verward worden met den insgelijks zeer snellen *Dshiggetai* of Langöör, die eene afzonderlijk licht-bruine soort van dit dierengeslacht is, dat in de woestijnen van *Mongolië*, bij groote troepen leeft, en door de *Mongolen* en *Tungusen*, vooral om zijn vleesch, geschoten wordt. Ook de tamme Ezel bezit vele nuttige eigenschappen, uit welken hoofde hij voorheen bij de ouden zeer geacht werd, en die hem nog in het Oosten, en het Zuiden van *Europa*, zeer belangrijk maken. Hij stapt langzamer, doch vaster dan het paard; is met de slechtste kruiden tevreden; is weinig aan ziekten onderhevig, en wordt gewoonlijk omtrent 30 jaar oud. Dat hij in het zuidelijk gedeelte des aardbodems te huis behoort, wordt door de gelijkkluidendheid van naam, ook in de noord-sche talen, waarschijnlijk.

Van eene andere soort van Ezel, de *Zebra* of kaapsche Ezel (*Equus zebra*), zijn twee geheel van elkander verschillende soorten bekend, waarvan men de eene te onrecht voor het wijfje des anderen gehouden heeft. Hij bewoont het zuidelijk gedeelte van *Afrika*, en is uit hoofde van de bruine en witachtige strepen, die zeer regelmatig dwars over het lijf loopen, een der schoonste zogende dieren; leeft troepsgewijze, is zeer snel, doch bijna ontembaar, weshalve hij niet dan zeer zelden, en met vele moeite, tot trekken en rijden kan worden afgerigt. — (Onder de bastaardsoorten der Ezels zie men **MUIL-DIER**, **MUIL-EZEL**.)

EZELS-FEEST. Dit werd, in de middeleeuwen, langen tijd achter elkander, bijna in geheel *Europa*, op Kersnacht gevierd, op de volgende wijze. Nadat men, namelijk, voor de kerk eenige gezangen had aangeheven, bragt men in het gebouw zelf — tot zulk

zulk eenen trap van zotheden, werden de eerwaardigste voorwerpen misbruikt! — eenen Ezel, met eenen grooten mantel omhangen, en zongen verkleedde priesters, onder welke zich ook somtijds de leeken mengden, rondom denzelven een lied, waarbij, tusfchen beiden, ook het gefchreeuw van het dier werd nagebootst. Uit het lied is het oogmerk van dit feest blijkbaar geen ander, dan om de profeten, die de komst onzes Zaligmakers voorspeld hebben, in plegtigen omgang voor te stellen. BILEAM verfcheen op eenen ezel, en mogelijk ontleende het feest hiervan zijnen naam; fchoon sommigen van gedachten zijn, dat men daardoor de vlugt van MARIA naar *Egypte* heeft willen verzinnelijken. Eene andere foort van Ezelsfeest was het Palm-Ezelsfeest, voor kinderen gefchikt, hetwelk zich in verfcheidene katholieke kerken van *Duitschland*, tot op het einde der 18de eeuw, fttaande hield.

I N H O U D.

	Bladz.		Bladz.
C	1	Caesarea	9
Cabale	—	Caesonla	—
Cabanis (Pierre Jean George)	—	Caestus	—
Cabeca , of Cabesse	2	Caesur	—
Cabedos , of Cavicos	—	Caffila	—
Cabesas	—	Cafici	10
Cacao (Zie: Kakao)	—	Caftan	—
Cachan	—	Cagliari	—
Cachet (<i>Lettres de</i>)	—	Cagliostro , (<i>Graaf</i>)	—
Cada mosto , of Ca Da Mos- to (Luigi da)	—	Cahi	11
Cadans	3	Cahier	—
Cadi	4	Cahors	—
Cadilèscher , of Kadiles- kier	—	Cahorswijn	12
Cadix	—	Caieta	—
Cadmia (Zie Kobalt)	5	Cayenne (Zie: Guiana)	—
Cadmus	—	Caylus (Anne Claude Phi- lippe de Turbieres de Grimoard, de Pestels, de Levi, Graaf)	—
Caduk	6	Caille (Nicolas Louis de la)	—
Caduceus	—	Caimakan	14
Caecilia	—	Cairo	—
Caecilius	7	Caise d'Escompte , of Dis- conto-Cas,	—
Caesus Q. (Servilius)	—	Calaber	—
Caelius	—	Calabrie	15
Caen	—	Calais	—
Caerites , of Caeritum Ta- bulae	—	Calamus Aromaticus . (Zie Kalmuswortel)	—
Caesar	—	Calanus	—
Caesar Augusta	8		
Caesar (Cajus Julius)	—		

Ca-

	Bladz.		Bladz.
Calas (Jaen)	15	Cambyses	27
Calcarius (Lapis) (Zie : Kalksteen)	16	Cambyses (vader van Cyrus)	28
Calcedoon	—	Camee	—
Calchas	—	Camenen	—
Calcutta	—	Camera Clara	—
Calecut	18	Camera Obscura	29
Caledonier	—	Camerarius (Joachim)	—
Calembourg	—	Camilla	30
Calender (Zie : Almanak)	—	Camilli	—
Calenter	—	Camillus (Marcus Furius)	—
Caliber	—	Camoens (Louis de)	31
Californie	—	Campanië	—
Caligula (Cajus Caesar Augustus Germanicus)	19	Campe (Joachim Heinrich)	32
Caliminaris (Lapis) Zie : Kalmei	—	Campeche	33
Calin	—	Campeche	—
Calkoen (Jan Frederik van Beek)	—	Camper (Petrus)	—
Calico	21	Campo Formido	36
Callimachus	22	Campomanes (D. Pedro Rodriguez, graaf van)	37
Calliope	—	Campus Martius	—
Callisthenes van Olynthus	—	Campus Mail	—
Callot (Jacques)	—	Camus (Almand Gastou)	—
Calmar	23	Canada (Ook <i>Brits-Canada</i> of <i>Quebeck</i> genoemd)	38
Calonne (Charl. Alex. de)	—	Canada	—
Calpe	25	Canarie-Sec.	39
Calpurnius (Titus Julius)	—	Canarische Eilanden	—
Calumet	—	Candaules	—
Calvarie	—	Candia	—
Calvinus (Johannes)	—	Candide	—
Calydon	26	Cano (Alonso of Alexis)	—
Calypso	—	Canopus	40
Camajeu	—	Canot of Cano	—
Cambaceres (J. J. Regis van)	—	Canova (Antonio)	—
Cambray (Zie : Kamerijk)	27	Cantabriers	41
Cambridge	—	Cantaro	—
Cambridge	—	Cantate	—
		Cantemir (Demetrius)	42

	Bladz.		Bladz.
Cantharis (Zie : St. Jans- Vlieg)	42	Carlowitz	51
Canton of Quanchou	—	Carlsbad, of <i>Keizer</i> Carlsbad	—
Canusium	43	Carlskroon	53
Canzonetta	—	Carlsruhe	—
Capan	—	Carmagnole	—
Capeck	—	Carmenta	—
Capellen (Johan Derk van der)	—	Carmoseren	—
Capello (Bianca)	44	Carnatie	—
Caphar	45	Carneades	—
Capite Censi	—	Carneool (Zie : Kornalijn)	54
Capitulatie	—	Carolina	—
Cappadocie	—	Carolina	—
Capri	—	Carolina Mathildis (Zie : Struensee)	—
Capriccio, Caprice	46	Caroline	—
Capua	—	Carolus	—
Carabus, (Zie : Aard-Tor)	—	Carpaten, Carpatische Ge- bergte	—
Carabus, Crepitans, (Zie : Bombardeer-Tor)	—	Carra	—
Caracalla (Marcus Aurelius Antonius)	—	Carracas	55
Caracten	—	Carraccio, of Carracci	—
Caracten of Caraüers	—	Carrier	57
Caravaggio (Michiel Angelo Amerighi, of Marigi, ge- noemd Michel Angelo di)	—	Carronaden	—
Caravelle	47	Carrosel	—
Cardano (Geronimo)	—	Carstens (Asmus Jakob)	58
Cardinoide	—	Carteret (Philip)	59
Caricatuur	—	Cartesiaansche Dnivels	—
Carien	48	Cartesius (Zie : Descartes.)	60
Carillon	—	Carthagera	—
Carinus (M. Aurelius)	49	Carthagera in <i>Indië</i> , of Nieuw-Carthagera	—
Carli (Giovanni Rinaldo, <i>Graaf van</i>)	—	Carthago	—
Carlins	50	Carus	61
Carlos (Don)	—	Carus (T. A.)	—
		Casan	—
		Casanova	—
		Casaquin	62
		Casiri (Michel)	—
		Casquet	—
		Cas-	

I N H O U D.

585

	Bladz.		Bladz.
Cassander	62	Ceder	76
Cassandra	63	Ceilon of Sailan	77
Cassatie	—	Celebes	79
Cassimir	—	Celle, Zelle	—
Cassini	64	Celsus	—
Cassino	—	Celten (Sie: Kelten)	—
Cassiopeja	—	Celtiberi	—
Cassius Longinus (Caj.)	—	Cement of Tras	—
Castalia	65	Cementeren	80
Castilië	—	Cenis (<i>De Berg</i>)	—
Castor Fiber (Zie Bever)	—	Cenotaphium	—
Castor en Pollux	—	Censor	—
Castorium, Bevergeil, (Zie Bever)	66	Census (De)	81
Castratie	—	Cent	—
Castrum Doloris	67	Centauren	82
Casuaris	—	Centenaar, of Quintaal	—
Catachresis	68	Centiare	—
Catadupes	—	Centraal	—
Catalonië	—	Centraal-Vuur	—
Catanea	—	Centrale beweging	—
Catapult	—	Centumviri	83
Catechumeni	69	Cephalus	—
Catena Patrum	—	Cephareus	—
Catilina (Lucius Sergius)	—	Cerambyx (Zie: Boktor)	—
Cato	70	Cerberus	—
Catoptrica	—	Ceres	84
Cats (Jakob)	71	Certe Partijen	—
Cattaro	73	Cerutti (Giuseppe Antonio Joachimo)	—
Cattos	—	Cervantes (Miguel de SAVEDRA)	—
Cazullus	—	Cesarotti (Melchior)	85
Cavada	—	Cessie	86
Cavallo (Tiberius)	—	Cette	—
Cavanilles (Antonio Joseph)	74	Ceuta	87
Cavedo	—	Cevadilla	—
Cavendisch (Henry)	—	Ceyx	—
Cavesco	75	Chabot	—
Cazimi	—	Chabrias	—
Cecrops	76	Chaconie of Ciacona	—

	Bladz.		Bladz.
Chaffercounces	87	Chatillon-Sur-Seine	96
Chagrin (Zie: Segrijn)	—	Chatouille	97
Chalcedoon (<i>Silex Chalcedonius</i> L.)	88	Chaudet (Antoine Denis)	—
Chalcographie (Zie: Grave- ren)	—	Chauffepie (Jakob George)	98
Chaldea	—	Chaumette	—
Chamade	89	Chaux (La)	—
Chambers (William)	—	Chaveaux La Garde	99
Chambery	90	Chazna	—
Champagne (Phllip)	—	Chekao	—
Champagne	—	Chemie (Zie: Scheikun- de)	—
Champion	91	Chemin	—
Champions (zie: Paddestoelen)	—	Chemise	—
Chan, of Khan	—	Chemnitz	—
Chandler (Richard)	—	Chéops, of Chéospes)	100
Chaos	—	Cephren	—
Chappe d'Auteroche (Jean)	—	Cherbourg	—
Chappe (Claude)	92	Chernac (Ladislaus)	—
Charade	93	Cherson	102
Charette (Zie: Vendée.)	—	Chersonnesus	—
Charge d'Affaires (Zie Agent)	—	Cherusken	—
Charientismus	—	Chester	103
Charitinnen (Zie: Gratien)	—	Chesterfield (P. D. S. Graaf van)	104
Charlatan	—	Chijl	—
Charlestown	—	Chileus van <i>Tegla</i>	105
Charlottenburg	—	Chili	—
Charon	—	Chiliasten	106
Charost (Armand Jozeph de Bethune, hertog van)	94	Chilo	—
Charter (Het)	—	Chimaera	—
Charter (Het <i>Groot</i>)	95	Chimaera	—
Charybdis	—	Chimborasso	—
Chasseki	—	China, of Sina	107
Chatham (Zie: Pitt)	—	Chinesche muur	109
Chateauroux. (Marie Anne Hertogin van)	—	Chinesche taal-, schrift- en letterkunde	110
Chatelet (Markgravin van)	96	Chineesch papier	112
Chatelet	—	Chineesch rad	—
		Chio of Scio	—
		Che-	

	Bladz.		Bladz.
Cheographarisch	112	Chryseis en Chryses	122
Chiologie	—	Chrysippus	—
Chiromantie	113	Chrysolieth	—
Chiron	—	Chrysopraas	—
Chironnea	—	Chur	123
Chirurgie (zie: Heelkunde)	—	Chuteers	—
Chocolade (Zie: Kakao)	—	Cicero (Marcus Tullius)	—
Choczim	—	Cicero (M. Tullius)	125
Chodowiecky, (Daniel Nik-	—	Cicero (Q. Tullius)	—
laus)	—	Cicerone	—
Choerillus	114	Cicers	—
Choerilus	—	Cicindela (Zie: Zandloopers)	—
Choiseul Amboise (F. S.	—	Cicisbeo	—
Hertog van)	—	Cicuta (Zie: Kervel)	—
Choiseul Gouffier (Marie Gabri-	—	(Dolle)	126
el Auguste Laurent de)	115	Cider	—
Choragus	117	Cidevant	—
Choregraphie	—	Cigaros. (Zie: Tabak)	—
Choriambus	—	Cijfferschrift	—
Chorographie	—	Cilicie	127
Chouans	—	Cilinder, of Rol	—
Chrestomathie	118	Cimarosa (Dominico)	—
Chrie	—	Kimberen (Zie: Kimberen)	—
Chrisma	—	Cimon	—
Christiania	—	Cinnannatus (Lucius Quin-	—
Christina	—	tus)	128
Christoph (Henry)	119	Cinna (Lucius Corn.)	—
Chroastaces	120	Cinna (Lucius)	—
Chromatiek	—	Cinnaber (Zie: Vermil-	—
Chromatisch	—	lioen)	129
Chronisch	121	Cinnamonum (Zie Kaneel)	—
Chronodistichon, Chrono-	—	Cinque Ports	—
gram	—	Cippus	—
Chronographie	—	Cipres	—
Chronologie (Zie: Tijdre-	—	Circassië	—
kenkunde)	—	Circe	130
Chronometer	—	Circensische spelen	—
Chrysamnos (Zie: Goud-	—	Circumferentor	—
zand)	—	Circus	—
	O o 5		Cir.

	Bladz.		Bladz.
Cirkel (Een)	131	Clermont	149
Cis	132	Clermont Tonnerre (Graaf	
Cisalpijnsche Republiek	—	Stanislas van)	149
Cisrhenaansche Republiek	133	Clinquant of Clinquant	150
Cisterciensen	—	Clio	—
Citadel	—	Clive (Robert)	—
Citer	134	Clodius (Christian August)	151
Citroenboom	—	Cloelia	—
Civet	135	Cloots (Anacharsis)	—
Clairet-wijn	137	Clotho (Zie : Schikgodinnen)	152
Clair-Obscur	—	Clove	—
Clair-Voyant	—	Clysus	—
Clandestin	—	Clytemnestra	—
Clarke (Samuel)	—	Coadjutor	—
Claros	138	Coalitie	153
Claudia	—	Cobi	—
Claudianus (Claudius)	—	Coblentz	—
Claudianus (Appius)	—	Coburg	—
Claudius Civilis	—	Coburg (F. J. Hertog van)	154
Claudius I. (T. D. N.)	140	Coccejus (Hendrik)	—
Clausuur	—	Coccejus (Johannes)	155
Clavi-Cylinder	—	Coccus (Zie: Schildtuis)	—
Claviere	141	Coccus Cactis Opuntiae (Zie:	
Clavis	—	Konzenilje)	—
Clazomene	142	Coccus Lacca (Zie : Gomlak)	—
Cleanthes	—	Coccus Ilcicis, (Zie : Kermes)	—
Clearchus van <i>Sola</i>	—	Coccus Polonicus, (Zie:	
Clemens van <i>Alexandrie</i>	—	Poolsgrein)	—
Clemens XIV. (Paus)	—	Cochin (Nicolaas)	—
Cleobis en Biton	143	Cocles (Publ. Horatius)	156
Cleobulus	—	Cocytus	—
Cleombrotus	—	Codex	—
Cleomenes	—	Codicil	157
Cleon	144	Codrus	—
Cleopatra	—	Codrus	—
Cleostratus	145	Coëfficient	158
Clerc (Jan le)	—	Coehoorn (Menno)	—
Clerfait (F. S. C. J. de		Coelibaat	161
Croix, Graaf van)	148	Coclimontium	162
		Coe-	

I N H O U D.

589

	Bladz.		Bladz.
Coenus	162	Concaaf	174
Cognac	—	Conciergerie	—
Cognaten	—	Concilie	—
Cohesie	—	Conclave (Zie: Kardinaal)	—
Coimbra	163	Concordans	—
Colbert (Jean Baptiste)	—	Concordaat	—
Colchis	—	Concordie-Formulier	—
Colchester	164	Concussie	175
Coligny (Zie: Bruiloft) (Pa- rijsche)	—	Condamine (C. M. de la)	—
Coliseum (Het)	—	Condé (L. de B. prins van)	—
Collatoren	—	Condé (L. J. de B. prins van)	176
Collatorales	—	Condensator (<i>Elektrieke</i>)	177
Collé (Charles)	—	Condensator <i>der Warmte</i>	—
Collin (Hendrik Jozef)	165	Condensator <i>der Lucht</i>	178
Collisie	—	Condillac (E. B. de)	—
Collot-Descotins (A. V.)	—	Condor of Cundur	—
Collot d'Herbois	167	Condorcet	181
Colmar	168	Conductor of <i>Geleider</i>	—
Coloriatuur	—	Confetti Da Tivoli	—
Colossus	—	Conformisten	—
Columbus (Christophel)	—	Confucius	—
Coluri	169	Congo	184
Combinatie	—	Congregatie	185
Comer-Meer	—	Congres	—
Cometarium	—	Congruent	—
Comitien	—	Conisch	—
Commelin (Joh. Casper)	170	Conistorium	—
Commensurable Grootheden	171	Connetable	186
Commentarius	—	Conon	—
Commodore	—	Conrad (Freder. Willem)	—
Commodus Antoninus (L. Ae- lius Aurelius)	—	Consecratie	189
Compareteur	172	Consequent	—
Competent	—	Conservatorien	—
Complement	—	Consistorie	190
Compositie	173	Console	191
Compressibiliteit	—	Consonant	—
Comus	174	Con-	

	Bladz.		Bladz.
Constellatie	193	Corinthe	214
Constitutie	—	Corinthische Bouworde (Zie:	
Constitutie (<i>Engelsche</i>)	194	Bouworde)	215
Constitutie (<i>Noord-Ameri-</i>		Corinthische erts	—
<i>kaansche</i>)	—	Coriolanus (Cajus Marcius)	—
Constitutie van <i>Frank-</i>		Cork	216
<i>rijk</i>	195	Corneille (Pierre)	—
Constitutie van <i>het koning-</i>		Cornelia	217
<i>rijk der Nederlanden</i>	196	Cornelis (Cornelius)	—
Constitutie (<i>Spaansche</i>)	201	Cornelius Nepos (Zie: Nepos)	218
Consul	204	Cornette	—
Conte (Nicolas Jacques)	205	Corneus	—
Continent	206	Corollarium	—
Contingent	—	Corollisten	—
Contrabande	—	Coromandel	—
Contrapunt	—	Corpus Juris	—
Contrast	207	Corregidor	219
Controleur	—	Correggio (Antonio Alle-	
Controleur	—	gri da)	—
Contubernium	—	Corsika	—
Contumace	—	Corso	221
Contumax	—	Cortes	—
Conus	208	Cortez (Ferdinando)	222
Convent	—	Cortona	—
Conventie-Geld	—	Corunna	223
Conversatie	—	Cosmus I.	—
Convex	—	Coster (Samuel)	225
Convictorium	—	Costnitz	—
Cook (James)	—	Cottbus	226
Copekke	209	Court de Gebelin (Antoine)	—
Copernicus (Nicolaus)	—	Cortin (Sophia)	227
Corcicaurum	210	Courtine	228
Corday (Charlotte)	—	Couston (Nicolas en Guil-	
Cordilleras de Los Andes	—	laume)	—
Cordova	212	Couthon	—
Corduana-leder	213	Coventri of Conventry	—
Corea	—	Coxe (William)	229
Corfu	—	Crabeth (Dirk en Wouter)	—
Coridor	214	Crakau	230
		Crai-	

I N H O U D.

591

	Bladz.		Bladz.
Craijon (Zie: Teekenkrijt)	230	Cumberland (<i>Hertog van</i>)	245
Cramer (Wilhelm)	—	Cunnersdorf	246
Cramer (Joannes Andreas)	231	Cuper (Gijsbert)	—
Cranologie (Zie: Schedel- leer)	233	Cupido	247
Crapelet (Charles)	—	Curacao of Curassau	—
Cras (Mr. Hendrik Constan- tijn)	—	Curiatiers	248
Crassus	238	Curius <i>Dentatus</i> (Marcus Annius)	—
Crebillon (Prosper Joliot de)	—	Cursus	—
Crebillon (Claude Prosper Joliot de)	239	Curtenius (Petrus)	—
Credentiaal	—	Curtius	249
Crefelt	—	Curtius Rufus (Q.)	—
Cremnitz	240	Cusko	—
Cremortartari (Zie: Wijn- steen)	—	Custine (Adam Philip , <i>Graaf van</i>)	250
Crescendo	—	Custrin	—
Cresus of Croesus	—	Cybele	251
Cretins (Zie: Kretinen)	241	Cyclische Dichters	—
Creusa	—	Cyclissus	—
Crisis	—	Cycloïde	—
Criterium	—	Cyclometrie	252
Critica	—	Cyclopedie	—
Critische Wijsbegeerte (Zie Wijsbegeerte)	—	Cyclopen	254
Croatie	—	Cyclus	—
Cromwell (Olivier)	242	Cydnus	—
Croton	—	Cyllene	—
Croup (De)	243	Cynismus	—
Croupier	244	Cynthius	255
Crusade	—	Cypriani (N.)	—
Cryptogamia	—	Cyprianus	—
Cuba	—	Cyprus	—
Cubus of Taarling	245	Cyrillische Letters	256
Cullen (William)	—	Cyrus	—
Culminatio	—	Cyrus II, of <i>de jonge</i>	257
		Cythera	—
		Czar	—

D.

D.

	Bladz.		Bladz.
D	258	Damiaten	271
Da capo	—	Damiens (Robert Frans)	—
Dacië, Dacia	—	Damo	272
Dacier (Anne le Fevre)	259	Damocles	—
Dactyliothiek	—	Damon en Pythias	—
Dactylologie	260	Damp-machine (Zie: Stoom-	—
Dactylonomie	—	machine)	—
Dactylus	—	Dampen	—
Dadelboom (De)	—	Dampkring	273
Dadia	261	Danaë	276
Daedalus	—	Danaiden	—
Daelman (Karel Gislenus)	262	Dandalo (A.)	277
Daemon	—	Dans (De)	—
Dagboog	—	Dante Alighierij	279
Dagcirkel	—	Danton (George Jaques)	—
Dagge	—	Dantzig	281
Dagobert I.	—	Danubius	283
Dagplaneten	263	Daphne	—
D'Aguesseau (Henri François)	—	Dardanarius	284
Dairi of Daijro	264	Dardanellen	—
Dakftoel	—	Dardanus	285
Dalai-Lama	—	Dariën	—
Dalaijrac (Nicolaus)	265	Darius	—
Dalberg (Karl Theodor An-	—	Darjes (Joh. Georg)	286
ton Maria van)	—	Darmen, Darmkanaal	—
Dale (Anthonij van)	267	Darmstad (Hessen) (Zie:	—
Dalecarlie	—	Hessen)	—
Dalens (Dirk)	—	Darwin (E.)	—
Dalin, (O. van)	268	Das	287
Dalmatie	—	Dasymeter	288
Dam (Jan van den)	269	Datames	—
Damascener ijzer, of staal	—	Daubenton (J. L. M.)	—
Damascus	270	Daun (Leopold Jozeph Ma-	—
Damasquineren	—	ria, <i>Rijksgraaf van</i>)	289
Damast	—	Dauphin	290
		Dauw	

I N H O U D.

593

	Bladz.		Bladz.
Dauw	290	Delia	—
David (Jakob Lodewijk)	291	Delille (Jaques Montanier)	—
Davids-Harp (Zie: Harp)	292	Delos	307
Davis (John)	—	Delphi	—
Debandade (à la)	293	Delta	308
Decade	—	Delvaux (Louwrens)	—
Decagram	—	Demagoog	—
Decan (Zie: <i>Oost Indië</i>)	—	Demarcatie-Linie	—
December	—	Demerarij	—
Decemviri	—	Demeschin	309
Decimaal-rekening	—	Demetrius I	—
Decimaal-stelsel (Fransch)	294	Demetrius Phalereus	—
Decimale maat	295	Demetrius	—
Decime, Decimole	—	Demi Volte	310
Decius I Mus (Publius)	—	Demokratie	—
Declamatie	—	Demokriet	—
Declinatie	297	Demonax	—
Decoctum	—	Demonstratie	311
Decreet	—	Demophoon	—
Decrescendo	—	Demosthenes	—
Deenſche Taal, beſchaving en Letterkunde	—	Demoustier (Charles Albert)	313
Deferdar, of Teſterdar	299	Denarius	—
Defilé	—	Dendermonde	—
Definitie	—	Dendrachates	—
Degen	—	Dendriten	—
Deidamia	—	Dendrometer	314
Deij	300	Denemarken	—
Deiman (Johan Rudolph)	—	Denina (Giacomo Carlo)	317
Deiphobus	—	Denis of Denijs (Abdij van St.)	—
Deismus	—	Denkbeeld	318
Dejanira (Zie: Herkules)	—	Denner (Balthazar)	319
Dejotarus	—	Denner Joh. Christ.)	—
Deken	—	Dennigen	—
Deken (Agatha)	—	Departement	—
Dekker (Jeremias de)	302	Dephlogistiseren	320
Delfſtoffelijk Rijk (Het)	—	Deploijeren	—
Delft	304		
Delft (Jakob Willemsen)	305		
ALGEMEEN WOORDENB. II.		P p	De.

	Bladz.		Bladz
Deportatie	320	Diaphanometer	—
Depressie	321	Diatonisch	—
Derbij	—	Diaz	—
Derwish, of Dervisch	—	Dicasterium	—
Desaguliers (Jan Theophi- lus)	—	Dichters (<i>Gekroonde</i>)	—
Desaix (Louis-Charles An- toine)	322	Dichtkunst	335
Descartes (Renet)	323	Dictator	337
Descendenten	324	Dictatuur	338
Descensie	—	Dictynna	—
Desieles	—	Didactia	—
Desmoulins (L. Camille)	—	Diderot	—
Desorganisatie	325	Dido	339
Despoot	—	Didot (François Ambroise)	—
Despremenil (Duval)	—	Didymaus (eigenlijk <i>twee- lingen</i>)	340
Dessalines.	326	Didynamia	—
Dessau	328	Dieppe	—
Destileren (Zie: overha- len)	—	Dierenriem	341
Determinismus	—	Dierenrijk	—
Deukalion	—	Dierlijke Stof	344
Detrianus	329	Dierlijke Warmte	345
Deure (Pieter van der) en Pieter Straat	—	Dieterich (Johan Wilhelm Ernst)	347
Deventer	—	Differentiaal Rekening	—
Diadeem	330	Digesta	—
Diadelphia	—	Digestie (Zie: Spijsverte- ring)	—
Diagnosis	331	Digitus	—
Diagonaal	—	Diglyphen	—
Diagoras	—	Digtheid	348
Diagram	—	Dijambus	—
Dialect	—	Dijk (Antonie van)	—
Dialysis	—	Dijon	—
Diamant	—	Dilemma	349
Diameter	333	Dilettant	—
Diana	—	Dillon	—
Diana-boom, of Zilverboom	—	Dimensis	—
Diandria	334	Dinarchie	—
		Dingsdag	—
		Dio	—

	Bladz.		Bladz.
Dio Cassius, of Cocceianus	349	Distesa	358
Dioceses (<i>Diocesis</i>)	—	Distichon	—
Diocletianus	350	Dithmar	—
Diocahedria	—	Dithhyrambe	—
Diodorus	—	Dittanaklasis	359
Dioecia	—	Ditters von Dittersdorf	—
Diogenes	—	(Carl)	—
Diogenes Laertius	351	Divan, Diwan	—
Diomedes	—	Divertimento	—
Dion	352	Dividend	360
Dione	—	Dnieper	—
Dionea	—	Dniester	—
Dionysius I.	353	Dobberan	—
Dionysius II.	—	Dodecadrum	361
Dionysus	—	Dodecandria	—
Diophantes	—	Döderlein (Johan Chris-	—
Dioptra	354	troph)	—
Dioptrica	—	Dodona	362
Dioscuri	—	Dodonaëus (Rembert)	—
Diphrijges	—	Doedijns (Willem)	364
Diphthong	—	Does (Jacob van der)	—
Diploma	—	Doesburg	—
Diplomatiek	—	Doeveren (Gualterus van)	365
Dipondius	—	Doge	366
Dirce	—	Dogmatiek	367
Directie	355	Doijen (Gabriel François)	—
Directie-linie	—	Dok	—
Discan	—	Dolabella	368
Disconto (Zie : Rabat)	—	Dolci (Carlo)	—
Discretie-dagen	—	Doliman	—
Discursif	—	Dolk-Ridders	—
Discus	356	Dolfijn	—
Dish	—	Doll	369
Dispensatorium	—	Dollar	—
Dispondaeus	—	Dollart (De)	—
Dissenters	—	Dollond (John)	—
Dissidenten	357	Dolomieu (Deodät- Guy-Sil-	—
Dissonant	358	vain Tancrede (Gratedde)	370
Dissylabos	—	Dom	372

	Bladz.		Bladz.
Domeln	372	Doris	394
Domingo (St.)	—	Dorische Bouworde (Zie:	—
Dominicanen	376	Bouworde)	—
Domino	377	Dorschen	—
Dominique of Dominico	—	Dortmund	—
Domitianus (Titus Flavius)	—	Doryphori	395
Dommel (De)	378	Dosso, of Dossi	—
Don (De)	—	Douane	—
Donatus (Aelius)	—	Douarie	—
Donau	—	Doubleren	396
Donderdag	379	Doublet	—
Donderdag (Witte)	—	Doubloenen, of Doppia	—
Dondergoud, Donderzilver	—	Di Spagna	—
Zie: Slaggoud, Slagzilver	—	Douw (Gerard)	—
Donder (Zie: Bliksem)	—	Dover	397
Dongen (De)	—	Draadmolen (IJzer)	—
Donner (George Raphael)	—	Draadtrekken	—
Dons	380	Draak	398
Dood	—	Draak (Elektrieke)	399
Dood (Fabelkunde)	381	Draak (vliegende) (Zie:	—
Doodekop	382	Dwaallicht)	—
Doode- of Asphaltische	—	Drachma	400
Zee	—	Draco	—
Doodemans-oogen	383	Draco	—
Dooden	—	Dragant	—
Dooden-Dans	—	Dragoman	—
Doodsbegaving	—	Drake (Francis)	—
Doofftommen	384	Drakenborch (Arnold	—
Doofstommen (Instituut	—	van)	401
voor)	385	Drama	—
Doolhof	388	Dramaturgie	—
Doopsgezinden	389	Draperie	—
Doorflag	391	Drebbel (Kornelis)	—
Doppia	—	Drebbel (N.)	403
Dorach	—	Dreggen	—
Dorat (Claude Joseph)	—	Dreijer	—
Dordrecht	—	Drenkelingen (Maatschap-	—
Doria (Andreas)	392	pij tot redding van)	—
Dorpat of Dorpt	393	Drenthe	404
		Dres-	—

I N H O U D

597

	Bladz.		Bladz.
Dresden	405	Duitsche *Ridders	433
Dresden (Kunstverzamelin- gen te)	407	Duitsche School	434
Driburg	411	Duitsche Taal	—
Driehoek	—	Duitschland	435
Driemannen	—	Duivel	440
Drijaden	412	Duivel-aars	442
Drijden (John)	—	Duivels-brug	443
Drogreden	—	Duivels-Drek	—
Dromedaris	413	Duizendjarig Rijk	444
Drontheim	—	Dujardin (Karel)	—
Drosometer	414	Dulcino	445
Drottingholm, of Dron- tingholm	—	Dullart (Heiman)	—
Drouais (Jean Germain)	—	Dulon	—
Drouet	415	Dumbar (Gerhard)	—
Druiden	416	Dumouriez	446
Druif	—	Duna of Dwina	448
Drusus	—	Duns	449
Druzen	418	Duodecagonum	—
Dryope	—	Duodecime	—
Dschingis-Char	419	Duodenum	—
Dublin	—	Duodrama	—
Dubos, eigenlijk Du Bos (Jean Baptiste)	420	Dupatij (Jean Baptist Mer- cier)	—
Duclos (Charles Dineau)	—	Duport	450
Dudaim	421	Dupuis (Charles François)	—
Duegna, Duena	—	Duquesne (Abraham)	454
Duero of Duro	—	Dur	455
Duhamel, <i>du Monceau</i> (Hen- ry Louis)	—	Durand (David)	—
Duif	422	Durand Ursin	—
Duifhuis (Hubert of Hui- brecht)	423	Durante (Francesco)	—
Duikers	426	Durer (Albrecht)	—
Duinen	427	Dure-Sec	456
Duinkerken	—	Durus-Cantus	—
Duisburg	429	Dusch (Joh. Jakob)	—
Duitsche Letterkunde	—	Dusseldorp	—
		Duvoisin (Jean Baptiste)	458
		Dwaallichten	—
		Dwaalsterren (Zie: Planeten)	—
		Dwergen	—
		Dy-	—

	Bladz.		Bladz.
Dynameter	459	Dynast	459
Dynamick	—	Dynastie	—

E.

E	460		Bladz.
Ebbe en Vloed	—	Edgeworth (Richard Lovell)	472
Ebbenboom	—	Edict van Nantes (Zie: Nantes)	—
Ebeling (Christoph Daniel)	461	Edinburg	—
Eberhard (Johann August)	—	Eduard I.	474
Ebert (Johann Arnold)	462	Eduard III.	475
Eburonen	465	Eduard (Karel)	476
Ecbatana	—	Eedgenootschap	477
Ecce Homo	—	Eekhoorn (<i>Sciurus</i>)	478
Eccentrisch	—	Eerlegioen	479
Ecclesiastiek	—	Effen (Justus van)	—
Echelon	—	Effendi	481
Echidna	—	Egede (Hans)	—
Echiniten	—	Eger	483
Echo	466	Egeria	484
Echo (De)	—	Egmond (Lamoraal graaf van)	—
Echometer	—	Egoismus	485
Eckhel (Jozeph)	—	Egypte	—
Electricus	467	Ehrenbreitstein (Zie: Coblenz)	486
Eclips	—	Ehrhart (Frederik)	—
Ecliptica	—	Ehstland	487
Ecloge	—	Eidervogel	—
Ecstase	—	Eik (De)	488
Ectypon	468	Eijk (Hubert en Johan van)	489
Edam, of Ydam	—	Eilanden	490
Edda	—	Eilanden der Zaligen	—
Eddij (J. H.)	—	Eifenach	—
Edel-Gesteenten	469		Eis-
Edelink (Gerard)	470		
Edgeworth <i>van Firmont</i> (Heinrich Essex)	471		

	Bladz.		Bladz.
Eisleben	490	Elizabeth (Philippine Maria Helene)	504
Eiwit	491	Elizabeth (Christine)	506
Elasticiteit	—	Elizabeth (Petrowna)	—
Elba of Elva	—	Ellips	507
Elbe	492	Elmoos-vuur (St.)	—
Elberfeld	—	Elpenbeen, of Ivoor	—
Elbing	493	Elsas	508
Elburg	—	Elseneur	509
Eleatrische school	494	Elysium	—
Electra	—	Elzevier	—
Eleers	—	Email	510
Elegie	—	Emanatio	—
Elektriciteit (<i>Barnsteen-kracht</i>)	—	Emancipatie	—
Electriseer-machine	497	Emathia	—
Elektrometer of Electriciteits-meter	498	Embargo	511
Elektrophorus of Electriciteits-drager	—	Embden	—
Elementen (Zie: Hoofd- en ook Grondstoffen)	499	Emblema	—
Elephantiasis	—	Embrasure	—
Elephantina	—	Embryo	—
Elephantini	500	Emeritus	512
Elephantis	—	Emigranten	—
Elephas	—	Emilan	513
Eleus	—	Emile (Zie: Rousseau)	—
Eleusin	—	Emir of Emyr	514
Eleusis	—	Emissaris	—
Eleutheria	501	Emmerich (Jozeph)	—
Eleutheronomie	502	Emmaus	—
Elgins Marmeren Gedenkstukken	—	Emmius (Ubbo)	—
Elis	503	Empedocles	515
Elisa	—	Emphasis	—
Elixir	—	Empirisch	—
Elizabeth, koningin van Engeland	—	Empyreuma	516
		Enceladus	—
		Encyclopedie	—
		Endemie	—
		Endymion	517
		Energie	—
		Enfilade	—
		En-	

	Bladz.		Bladz.
Engel (Johann Jacob)	517	Epicharis	536
Engeland (Zie: Grootbrit- tanje)	518	Epicharmus	—
Engels	—	Epicycloide	—
Engelsch Bruin-brood	—	Epicyclus	—
Engelsche Dans (Zie : Angloise)	—	Epidaurus	—
Engelsche Hoorn	—	Epiedemie	537
Engelsche steen	—	Epigonen	—
Engelsche Taal, Letterkun- de en Wetenschap	—	Epigramma	—
Engelsche Ziekte	524	Epipraphe	538
Engelsch zout	525	Epiktetus	—
Enghien (Louis Antoine Henri van Bourbon, her- tog van)	—	Epikurus	—
Enkaustiek	527	Epilepsia, Epilepsie (Zie : vallende Ziekte)	539
Enkhuizen	—	Epilogus	—
Enna	528	Epimenides	—
Ennius (Quintus)	—	Epirus	—
Ensemble	—	Episcopalen (Zie : Dissen- ters)	—
Enteren	529	Episcopus (Simon)	—
Enterlooper	—	Episode	543
Enthusiasmus	—	Epitaphium	—
Entomologie	—	Epitheton	—
Envoijé	—	Epode (<i>Epodos</i>)	—
Eon de Beaumont (Charlot- te Genoveva Thimo- thee d')	—	Eptoten	544
Eos	532	Epoque	—
Epacta	—	Erasmus (Desiderius)	—
Epaminondas	—	Erato	545
Epée (Charles Michael , Abt van L')	533	Eratosthenes	—
Epernay	535	Erobus (Zie : Tartarus)	—
Ephemere	—	Erfeijns, Erfpacht	—
Ephemeriden	—	Erfurt	—
Ephesus	—	Eridanus	546
Ephorus	536	Erigone	—
		Erinnyes (Zie : Furien)	547
		Eris (Zie : Helena)	—
		Erlangen	—
		Ernesti (Johann Au- gust)	—
		Eros	—
		Erp	—

I N H O U D.

601

	Bladz.		Bladz.
Erp (Thomas van)	548	Eudiometer	558
Erskine (Jean)	550	Eudocia (Aelia)	—
Erts	—	Euduranion	—
Ertsgebergte	551	Eugenius (Frans)	559
Erycina	—	Eugraphe	560
Erythraeische zee	—	Euler (Leonard)	—
Escarpe	—	Eumenes	561
Eschenboom (<i>Fraxinus</i>)	—	Eumenes	—
Escubac	552	Eumeniden (Zie: Furien)	—
Esculaap-slang	—	Eupen	—
Escuriaal (<i>El Escurial</i>)	—	Euphemismus	—
Eskimaux	553	Euphon	562
Esoterisch	—	Euphonie	—
Esplanade	—	Euphraat	—
Esprit du corps	—	Euphranor	563
Esquader	—	Euphrates	—
Esquire	—	Eupolis	—
Essai	554	Euripides	—
Este	—	Euripus	—
Esthetica (Zie Aesthetick)	—	Europa	—
Estland (Zie: Ehstland)	—	Europa	567
Estrade	—	Eurotas	—
Estrées (Gabrielle)	—	Eurus	—
Eteocles	—	Eurydice	—
Ethica	555	Eurytmie	—
Ethnographie	—	Eusebia	—
Etiquette	—	Eusebius	568
Etruriers, of Etruskers	—	Eustachius (Bartholomeus)	—
Etsen	556	Eustathius	—
Etter	—	Euterpe	—
Etterdragt	557	Eutropius	—
Ettergezwel	—	Euxinus Pontus	569
Etymologie	—	Evadne	—
Euagrius	—	Evagoras	—
Euboea	—	Evander	—
Eubulides	—	Evangelie	—
Eubulus	558	Evaten	572
Euelides	—	Ever	—
Eudaemonismus, Eudaemono- logie	—	Evertsen (Cornelis)	573
		E-	

	Bladz.		Bladz.
Evertsen (Johan)	575	Exhaustio	579
Eviterna	577	Exorcismus	—
EWald (Johan)	—	Expansive-kracht	—
Exaltatie	—	Explorator	—
Exaudi	—	Exportatie	580
Exchequer	578	Extasis	—
Excommunicatie	—	Ezan	—
Exegesis	—	Ezel	—
Exequien	—	Ezels-feest	—
Exeter	—		

VERBETERINGEN

VOOR HET

EERSTE DEEL.

Bladz. 34		reg. 21 v. b. <i>staat</i> : een gebergte,	<i>lees</i> : eene <i>stad</i> en <i>voorgebergte</i>
73	11 v. o.	<i>Afrika</i>	<i>Azië</i>
74	13 v. o.	teruggegeven	gegeven
112	7 v. o.	door de <i>Britten</i> genomen enz.	door de <i>Britten</i> genomen ; <i>maar naderhand weder aan de Nederlanden afgegaan</i> enz.
193	10 v. o.	behandelden hem	<i>behandelde hij</i>
262	19 v. b.	achter JAKOBA VAN BEIJEREN,	<i>hare Mengelpoezij</i>
332	23 v. b.	en geslachtelooze (blijft weg)	in 3 deelen, en die werkbijen heeten
	15 v. o.	en hebben enz. geheel geene teelwerktuigen	en hebben geene ontwikkelde teeldeelen
443	20 v. o.	onder zijne oude regering	onder <i>Hanover</i> terug
—	19 v. o.	(Hoofdstad)	eene <i>Vrijstad</i> , enz.
497	17 v. o.	1629	1692
—	7 v. o.	achter <i>Romani</i>	in 1694 het eerst,
—	5 v. o.	1626	1696 (doch
498	8 v. o.	1758	1734

201758_008

nieu033alge02

Algemeen woordenboek van kunsten en wetenschappen. C-E